

1649
H. 38

MƏPTƏK

МАРТУК

Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институтының
тарих факультеті
Мәртөк аудандық әкімдігі

МӘРТӨК

(ҒЫЛЫМИ-ТАРИХИ АНЫҚТАМАЛЫҚ)

442 115

Мәртөк - 2009

КС *Әскер*
Мәртөк аудандық
централизованная
система
филиал №2

ББК 26.89
М 36

М 36 Мәртөк:

Ғылыми-тарихи анықтамалық. – Мәртөк, 2009. – 832 бет.
Жалпы редакциясын басқарған профессор **М. Қ. Тәжібаев**

ISBN 9965-819-52-1

Бұл кітап аудан тарихы туралы оқытушыларға, мектеп оқушыларына және студенттерге арналған. Жалпы тарих мәселерімен айналысатын оқырмандарға құрал ретінде пайдалануға болады.

ББК 26.98

Редакциялық кеңестің құрамы:

А. А. Әміргалиев - аудан әкімі, кеңестің төрағасы

Е. Б. Ониськова - өлкетанушы, кеңес төрағасының орынбасары

Кеңес мүшелері:

А. Қ. Смағұлов

Ж. М. Қарылғашов

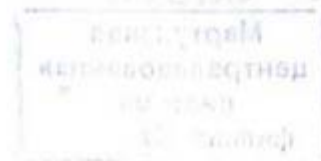
Н. Қ. Қаспақов

Ф. М. Шакиров

Бас редактор: **Р.Ж. Ділмағамбетов**, **С.О. Қаракеев**.

М $\frac{1805080000}{00(05)-08}$

ISBN 9965-819-52-1

© ПринтА, 2009

АЛҒЫ СӨЗ

Ұлы дала қойнауы – Қазақтың қасиетті де қадірлі ата-мекені – тұнып тұрған тарих. «Дала» деген ұғымды тек бір шөл деп ұғынуға болмайды. Алтайдан Донға дейін созылған Ұлы дала екі құрлықтың басын қосып, Еуропа мен Азияның қақпасына айналған тоқсан тоғыз жолдың торабы екендігі баршамызға аян.

Біз ата тарихымызды таразылап жатырмыз. Әр өлкенің ерте заманнан бергі тарихы тұтаса келіп, бүгінге дейін талай жақсылықты да, қорлық пен қасіретті де басынан кешірді. Соңғы жылдары ғана ұлттық тарихымызды түгендеп, ел болып еңсе көтеріп жатқан біз үшін ең маңызды нәрсе – елдігімізді, бірлігімізді нығайтатын тарихымызды ұрпақтан ұрпаққа жеткізу.

Тарихы шежіре, қойнауы құт Мәртөк ауданының іргетасы қаланғанына келер жылы 75 жыл толғалы отыр. Ауданымыз – есімдері республикаға танымал, өлкеміздің экономикасы мен мәдениетінің дамуына үлкен үлес қосқан қоғам қайраткерлері, өнер тарландары мен даңқты ғалымдардың қалдырған өлшеусіз еңбектерімен құнды өлке. Бұлақ көзі – бастаудан. Қазір аудан халқынан, соның ішінде ел ағалары, зейнеткерлер, қоғам қайраткерлері және кәсіпкерлер мен қожалық иелері, мемлекеттік емес ұйымдар жетекшілері атынан аудан әкімі атына 75 жылдық белесті атап өтуге бірлескен ұсыныстар түсіп жатыр.

Соған байланысты аудан бойынша комиссия құрылып, «Мәртөк» ғылыми-тарихи анықтамалық атты кітап құрастыруға шығармашылық топ құрылған болатын. Елдің зиялылары зерделеген тарихи деректерді қайта қарап, мұрағат, мұражай, әдеби, тарихи кітаптар, бірқатар мекеменің бұйрық кітапшаларын ақтару нәтижесінде анықтамалық құрастырылып, біраз мәлімет жинақталды.

Ұсынылып отырған кітап – Ұлы даланың бір бөлігі – Мәртөк өңірінің сол аймақты ғасырлар бойы мекендеп келе жатқан халықтың замана ағымына орай сан құбылған тағдыры жайлы сыр шертетін еңбек. Бұл анықтамалықта, сондай-ақ «Алтын алқа» және «Күміс алқа» алқаларымен наградталған ардақты аналарымыз ерекше орын алып отыр. Мұндағы ойымыз - Қазақстанның гүлденуіне өзіндік үлестерін қосқан сәбилерді дүниеге әкелген аналардың даңқын асқақтату, мадақтау.

Ар мен абырой мәселесі, еркіндікті таңдау шарты секілді осы ғасырдың негізгі проблемасы. Біз ар мен намысқа жүгініп, адами қасиетпен аналарымызға жүрек жылулары мен ерліктері үшін құрмет

көрсетуге тырыстық. Қасиетті, қастерлі Мәртөк жері көп балалы аналарымен ғана емес тарих парақтарында елеулі іздерін қалдырған, ел мақтанышына айналған әйел-тұлғаларға кенде емес.

Өкінішке орай, біздің еліміздің бірнеше ұрпағы тарихты тек бұрмалаушылықтың ғана емес, оны үзілді-кесілді жоққа шығарушылық науқан әрекеттердің де куәсі болды. Кей кездері тікелей сол озбыршылыққа қатынасып, өз қолдарымен «орындаушылар» да кездесті. Оны мақтан тұттық. Нәтижесінде тарихқа қиянат жасалды. Тарих – мемлекеттің, қоғамның өркениеттілігін көрсетеді. Өркениетті елдердің тарихы да бұрмалаусыз, ақиқатты түрде аяқталған. Ондай елдерде өз тарихына деген салауатты, парасатты, қадірлеушілік көзқарас қалыптасып, ол жақсы дәстүрге айналған. Өзіне дейінгі өткен тарихын сыйлай білген ұрпақ, өзінен кейінгілерге де дәуірін сыйлата біледі. Сондықтан мемлекетіміз өзінің тәуелсіздігін алып, бұрынғы идеологиялық, тоталитардық құрсаудың бұғауы үзілген соң жаппай өз халқымыздың тарихын жазуға бет алдық. Қазақ тарихы халықтың бірлігін, қасиетін нығайту үшін қызмет етуі қажет.

Мәртөк өлкесінің тарихы – бүкіл қазақ тарихының құрамдас бір бөлігі. Мәртөк туралы жазылған бұл кітаптың мақсаты – осы өлкені мекендейтін халыққа төл тарихын танытып, жас және келер ұрпаққа өшпес өнеге ету ғана емес, сонымен қатар, күллі қазақ елі тарихын көркейте түсуге жасалған ізгі қадам болмақ.

Аудан әкімі:

Алтынбек ӘМІРҒАЛИЕВ.

МӘРТӨК АУДАНЫНЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОРНЫ

Мәртөк ауданы Ақтөбе облысының солтүстік бөлігінде орналасқан, солтүстігінде Ресей Федерациясының Орынбор облысымен, оңтүстік батысында Қобда ауданымен, оңтүстік шығысында Алға ауданымен және Ақтөбе қаласы маңындағы елді мекендермен, солтүстік шығысында Қарғалы ауданымен шекаралас. Ауданның көлемі 660532 га немесе 6605,3 шаршы км.

Мәртөк ауданы 1935 жылғы ақпанда құрылды. Мәртөк станциясы оның орталығы болып белгіленді. Ауданның қашықтығы солтүстігінен оңтүстігіне дейін 110 км, шығысынан батысына дейін 147 км.

Егер өлкенің тарихын тілге тиек ететін болсақ, қауымдасып тұрған алаңдар тайпалары Батыс Қазақстанның ежелгі дәуірдегі тұрғындардың негізгі бөлігі болып табылады. Мәртөк станциясынан оңтүстігіне қарай орналасқан Целинный моласындағы № 6 қорғандағы биіктігі 6 м., жерленімдегі 2 метрлік тереңдікте, батыс қабырғаны бойлай алып бойлы (2 метрдей) ұзын темір семсермен қаруланған ер адам жерленген. Ағаш қындағы семсер қара қошқыл түске боялған. Сондай-ақ, ұзын темір сапты римдік өндірістен шыққан қола шөміш, алтын жалатылған күміс фибула, күміс жүген және көзе ыдысы табылды. Орта Азиялық өндірістің ғұн молаларының табылған бұл олжалар археологтардың пікірінше, Орта Азияның орталықтарымен байланыстың болғандығын білдіреді. IV-V ғасырларда ғұндар алаңдар соғысқа кірісті. Жеміске жеткен ғұндар Дунайдан бастап Жайыққа дейінгі аралықта империя құрды. Батыс Қазақстанның даласында Алтай ежелгі түріктерінің ұрпақтары келгенге дейін бірнеше ғасыр бойына тыныштық орнады. XVII ғасырда, дәлірек айтсақ, 1693-1748 жылдары Кіші жүзге Әбілқайыр билік жүргізді. Хан ордасы Мәртөк жерінен оңтүстікке қарай, ал жазғы жайлауы аудан аумағында орналасқандығы ғылыми тұрғыдан дәлелденген. Өйткені, халықтың одан бергі тарихы Кіші жүздің ханы Әбілқайырдың Ресей азаматтығын алуға байланысты болса, одан кейінгі онжылдықтарда шаруалардың Ресейдің орталық губернияларынан Қазақстанға қоныс аударуымен сипатталады. Ақтөбе қаласының іргесі Ақтөбе қамалы ретінде (ескі жылнама бойынша 1869 жылғы 9 мамыр) қаланғаннан кейін біздің өлкемізге де Ресейден қоныс аударушылар ағыла бастады. Ақтөбе маңында құнарлы жер бар, және жергілікті тұрғындар диканшылықпен шұғылданбайды деген қауесет Ресейдің орталық губернияларының шаруалары арасында тез тарап кетті. Бірақ қоныс аудару процестерінің ең басты себебі бұл – патшалық Ресейдің саясаты болды. 1878 жылдан бастап Рязань, Воронеж және Тамбов губернияларынан Ақтөбе жеріне қоныс аударушылар келе бастады.

1901-1905 жылдары Орынбор-Ташкент теміржолының құрылысы басталды. 1904 жылы теміржолдың Мәртөктен Ақбұлаққа дейінгі бөлігі салынды. Ауданның одан әрі дамуы осы оқиғаға байланысты. Жақсы өмірге үміт артқан алғашқы қоныс аударушылар Мәртөктің аумағында 1904-1905 жылдары пайда болды.

Олардың арасында: Кривенко, Тарасов, Дегтерьев және басқалары бар еді. Бұл жылдары дала теміржол құрылысымен атағы шықты, ол қоныс аудару процесін жеделдете түсті. 1905 жылы вокзал салынды да Мәртөк теміржол станциясы ретінде дами бастады.

Мұрағат материалдары кентте бірінші үй 1907 жылы салынғандығын дәлелдейді. Сол кезден бастап Мәртөк ауыл ретінде дами басталды деп есептеледі. 1911-1913 жылдары 30 үй есепке алынды, 1916 жылы алғашқы диірмен құрылысы пайдалануға берілді.

«Мәртөк» елді мекенінің атауына қатысты пікірлер осы уақытқа дейін әртүрлі. Олардың барлығы да назарға алуға тұрарлық, бірақ мұрағаттық дәлелдер жоқ. Газеттердегі жарияланымдардың біреуі ауданның атауы «мортық» шебінен шыққан десе, басқалары мибатпаққа батып кеткен ақмандай жалғыз мүйізді бұқа туралы аңыздан қалды дейді. Мәртөктің аумағы бұрын батпақты болған. Біздің өлкемізді зерттеу жөніндегі материалдар Н.Рычков пен А.Жемчужниковтан бастау алады.

Аудан аумағы (жан-жануарлары, өсімдігі, халқы) Орынбордан «қырғыз даласын шолу, Бұқара мен Хиуаға баратын керуен жолын қауіпсіз етуге көмектесетін бекіністер құрылысына орын белгілеу» мақсатында арбалы керуенмен төтен экспедиция келген 1802 жылдан бастап зерттеле бастады.

Экспедиция құрамында патша селосындағы лицейді бітірген В.Вольховский бар еді. В.Вольховский далаға шолу жасады және жол картасын белгіледі. Өлкені зерттеу кезінде ол тасқа айналған жан-жануарлардың сүйектерін, көмір кен орнын тапты, Елек өзенін көрді және оларды суреттеді.

Воль Вольховскийдің бағыты Елек өзені және Мұғалжар таулары бойымен өтті. 1821 жылы ол осы маршрутпен кейін Орынборға оралады.

ЖЕР БЕДЕРІ ЖӘНЕ ТОПЫРАҒЫ

Мәртөк ауданы Батыс Қазақстанға жатады. Оның жер бедерінің шығу және даму тарихы Батыс Қазақстан жер бедерінің дамуы тұрғысында қаралады. Ғалымдар бор, юра, триас кезеңдерінде облыс тұтас, соның ішінде біздің ауданның да аумағы теңіз түбі болғандығын дәлелдеп берді. Су өзендердің аңғарларына басып кірді. Мәртөк кентінің оңтүстігінен 8 км

жердегі Ақсу ауылы жанындағы қыратта орналасқан үлкен аумақ бұған дәлел бола алады, бұл жерден қазба кезінде өліп қалған теңіз жануарларының (ұлулардың, балықтардың, теңіз жұлдызшаларының) жиынтығын табуға болады. Бұл жерде атап айтқанда, жол құрылысына қажетті құрылыс материалдарын өндіретін карьер, сондай-ақ Қаратоғай станциясының маңында Бор карьері бар. Өйткені, тау жыныстары өткен дәуірлердің барлық оқиғалары «із қалдырған» геология тарихының негізгі құжаттары болып табылады және организмдердің қалдықтары тарихи уақыттарда Мәртөк ауданының аумағы теңіз түбі болғандығын растайды.

Төрттік (четвертичный) кезеңде климат бірнеше қайтара өзгереді де біздің дәуірімізге жақындау физикалық-географиялық жағдай қалыптасады.

Осы кезеңнің тау қалыптастыру қозғалыстары әлсіз болды да біздің аумағымызда бірде бір тау жүйесін қалыптасқан жоқ.

Ауданның жер бедері толқынды төбелі биік жазықтық. Оған 300-400 метрге дейін биіктікке жететін Қызғалдақ тау, Қызылжар, Тас шоқы, Түйіскен сияқты елеулі төбелердің және кең аңғарларда ұшырасатын аласармалардың кезектесуі тән.

Ауданның аумағы екі: оңтүстігінде кара топырақты және карақоңыр топырақ зонашықтарына бөлінген далалық және қуаңдалалық аймақтарда орналасқан.

Қаратопырақ зонашығы ауданның солтүстігінің жартысын қамтиды және 23 мың га алып жатыр, сортаң 31 мың га, сор 0,3 мың га. Қарақоңыр топырақ зонашығы ауданның жартысын қамтыған және 241 мың жерді алып жатыр, сортаң 35 мың га, құм 1,7мың га. XX ғасырдың ортасында мемлекет жүргізген тың және тыңайған жерлерді игеру саясаты апат әкелді. Жерді ғылыми тұрғыдан негіздемей және тәртіпсіз жырту ауданның оңтүстігіндегі топырақ қабатын эрозияға ұшыратты.

ПАЙДАЛЫ ҚАЗБАЛАРЫ

Пайдалы қазба - жер қойнауында қатты, сұйық немесе газ күйінде кездесетін (соның ішінде шипалы балшық) материалдық өндірісте қолдануға жарамды табиғи минералдық түзілім.

Пайдалы қазбалардың шығу тегі және қолда бары Мәртөк ауданы жер бедерінің даму тарихымен тығыз байланысты. Мезозой дәуірінің бор, юра, триас кезеңдерінде аумақ теңіз түбі болды. Өртүрлі дәуірлерде су біресе кері шегінсе, біресе басып кетіп отырды. Мезозой дәуірінде Батыс Қазақстан түтелімен теңіздің астында қалды. Су Қызылорда аумағын басып, Сарыарқаға дейін жетті. Ақтөбе және Қызылорда облыстары аумақтарындағы мұнай кен

орындары бұған дәлел. Батыс Қазақстанды басып кеткен теңіз Торғай қолаты арқылы Солтүстік Мұзды мұхиттың теңіздерімен қосылып жатқан деген болжам да бар.

Мұнай мен газдың жаралымы болып жатты. Облыстың батысында ыстық климаттың ылғал климатқа ауысуы, шығыста құрғақшылық континенталдық ылғалдың жиналуына әкеп соқтырады. Мәртөк ауданындағы мұнай кен орындарының пайда болуы осылайша түсіндіріледі.

1870 жылдың өзінде ұлы ғалым Д.И.Менделеев Жуса қонысына жақын жерден алынған мұнайды зерттей келе осы кен орнына табанды түрде ерекше назар аудару қажетті деп ұсыныс жасады.

1985 жылы облыстың геологтары барлау жасағаннан кейін «Оңтүстік Мәртөк» кен орнын ашты.

Геологиялық барлау мәліметтері ауданның аумағы мұнайға бай екендігін білдірді. Соғыстың алдындағы жылдарда аудан еңбекшілері үшінші бесжылдықтың тапсырмаларын мерзімінен бұрын орындау үшін күресіп жатқанда Мәртөк ауданы бойынша мұнай кәсіпорындарының құрылысы және мұнай өндіру ойластырылғаны кездейсоқтық емес.

Геологиялық барлау мәліметтері бойынша Мәртөк ауданының қойнауында Асу кентіне жақын жерде қоңыр көмір жатыр. Бұл таскөмір кезеңінде өсімдіктер әлемінің көптігінен теңіз кейін шегініп, көмір жаралғандығымен түсіндіріледі.

Палеозой дәуірінде Мұғалжар таулары жаратыла бастады. Жер қыртысына құрамында алтын, хромит, мыс, титан, никель кені бар магма еніп интрузия құбылысы жүзеге асты. Степанов ауылдық округінің аумағындағы Чайда ауылының маңынан титан кенінің шоғырлары табылды, ол кен орындары болашақта игерілетін болады. Соғыс жылдарының алдында көмір кәсіпорындарының құрылысы мен қоңыр көмір өндіру жоспарланды, бірақ Ұлы Отан соғысы кедергі келтірді. Көне көз карттардың сөздеріне құлақ түретін болсақ, 40 жылдардың басында Мәртөк ауылынан оңтүстікке қарай Елек өзенінің жоғары жағында «Горняк» шахтасы жұмыс жұмыс істеді. Бүгіндегі Кеңсахара кенті «Горняк» шахтасының шахтерлеріне өзінің пайда болуымен борышты.

1945 жылы Ақтөбе облысының батыс шекарасы Жайсаң станциясының қасында болды. Осы жерде геолог К.Д.Мұсатаев қоңыр көмір кен орнын ашты, оның қоры 10 млн тонна, кейін 97 млн тоннаға болып белгіленді. Дейтұрғанмен, бұл кен орны пайдалануға берілген жоқ, бірақ мемлекеттік баланста тұрған көмір қоры өзінің уақытын күтуде.

ІШКІ СУЛАР

Елек өзені ауданының негізгі су тамыры болып табылады. Өзен бастауын Мұғалжар тауының батысында орналасқан Бестөбе тауынан алады және Қарғалы, Жарық өзендерімен қосылып, ауданнан тысқары Жарсуат ауданында Орал өзеніне құяды. Елек өзеніне, сондай-ақ Мәртөк елді мекенінің атауына қатысты ортақ пікір жоқ. Ғалымдардың пікірі бойынша атышулы Елек өзенінің 2 арнасы бар, олар бірі екіншісінің астында орналасқан. Електен сүзіліп өткендей, құмнан екінші жерасты өзеніне су өтіп жатыр – «Елек» деген сөз осыдан шыққан. Өзге ұсыныстар әртүрлі аңыздарға байланысты.

Өзен Ресей Федерациясының Орынбор, біздің республикамыздың Батыс Қазақстан және Ақтөбе облыстары аумақтарынан ағады.

Өзеннің жалпы ұзындығы 623 км., аудан бойынша қашықтығы 74 км. Көктемде су деңгейі 2-6 метрге дейін көтеріледі, арнасы кең. Гидрологтарихшы ғалымдардың мәліметтері бойынша тарихи орта антропологиялық дәуірде өзен арнасы 6 км дейін жеткен. Ол Геродоттың карталарында «Лик» өзені деп аталған. Өзен жайылмасы үлкен. Жайылмада орман, бұта тектестер, әртүрлі шөптер өседі. Жаздың құрғақ айларында өзеннің жоғары ағысы шағын көлдерге бөлініп кетеді. Мәртөктің қасында: «Черепашье», «Сайтан көл», «Колхозка», «Каменка», «Тұзды өзені» бар. Нагорный және Мәртөк ауылдарының арасындағы Елек өзенінің жайылмасында, әсіресе оның оның оң жақ жағалауында ұзындығы 0,5 және 1,2 км, ені 50 метр, тереңдігі 3-4 метр «Жайлыбай», «Бело-бердей», «Үмбетәлі» сияқты көлдер көп.

Судың минералдануы – 1300-1700 промилль. Елек қарашаның екінші жартысында ката бастайды. Мұз сәуірдің аяғында ғана көтеріледі.

Електің 75 шағын және үлкен салалары бар, олардың ұзындығы 10 және көп км жетеді. Ең ірі салаларының бірі – Қобда. Елек өзені Қарақобда және Сарықобда өзендерінің қосылуынан шығады. Алға және Қобда аудандарының аумағынан ағады.

Тәңірберген өзені Мәртөк ауданының аумағында Елек өзеніне құяды, ұзындығы 85 км, бастауын Тасқора тауынан алады, арнасы 40-60 метрге жетеді. Қарғалы өзені Қарғалы және Алға аудандарының аумағынан ағып өтеді. Бұл өзеннің ұзындығы 114 км, ол Жылантау етегіндегі бұлақтардан бастау алады, Ақтөбе қаласының аумағында Елек өзеніне құяды. Су көкөніс және мал шаруашылығын дамытуға пайдаланылады. Облыстың ірі су қоймаларының бірі Қарғалы өзенінде орналасқан Қарғалы су қоймасы. Ол 1975 жылы пайдалануға берілген. Көлемі 28,5 шаршы км., ұзындығы 13,7 км. Су қоймасының сыйымдылығы – 280 млн метр куб. Жағалаулық жиегінің ұзындығы 45 км. Суландыратын жері 9,4 мың шаршы км. Ақтөбе облысы

бойынша Елек өзенін нәрлендіріп отыратын басты өзендер: Жарық, Табантал, Қарғалы, Тамды, Сазды, Тәңірберген, Жаксы қарғалы, Бұтақ, Көкпекті, Қуағаш, Жейішке, Ақсу, Қобда, Құраша, Жамансу. Бөрте өзені Мәртөк ауданының аумағынан басып өтеді. Абдан, Торангүл, Қия сияқты салалары бар және ол Орал өзеніне құяды.

ЖЕР АСТЫ СУЛАРЫ

Мәртөкке жақын жерде Қазан, Шайда мұльдаларында жер асты суларының артезиандық бассейндері бар.

Оларда тұщы сулардың мол қоры жатыр. Мәртөк кентін сумен кешенді түрде қамтамасыз етуге жағдай қолайлы. Жер асты суларының Мәртөктегі кен орындары 1969-1970 жылдары Мәртөктің орталығын шаруашылыққа арналған және ауыз сумен қамтамасыз ету үшін барланған. Жарияланған су қажеттілігі секундына 135 литр.

Кен орны Мәртөк кентінің оңтүстік батысындағы Елек өзенінің аңғарындағы оның арнасынан 100-150 метрдегі оң жақ жағалауда. Өзен бұл жерде айналып өтіп, екі жағынан құйма жасай отырып, жер асты суларының қоректенуі мен қорын қалпына келтіруі үшін қосымша қолайлы жағдай туғызады. Жуық жылдарда Мәртөк кентінде сумен қамтамасыз ету жүйелерінің құрылысы жоспарлануда, жоғарыда аталған орын қорек көзіне айналмақ. Тұщы сулар кен орындарының аумағы гидрографиялық жағынан Елек өзенінің кең аңғарын аңғартады.

Төрттік аллювий түзілімдерінің сулылық белдеуі өзеннің жайылмасымен сабақтасқан.

Жер асты сулардың деңгейі өзеннің жайылмалық бөлігінде 05 және 2 метрде, аңғардың бүйіріне жеткен жерде 9-15 метр. Сулы белдеу атмосфералық жауын-шашын мен қар суларын сіңіру есебінен қоректенеді.

Мәртөк кентінің өзінде бірқатар кәсіпорындарды (май зауыты, сыра зауыты, элеватор) сумен қамтамасыз ету 1958 жылдан бастап аллювий түзілімдерінің жер асты сулары есебінен жүзеге асырылып келеді. 1987-88 жылдары Мәртөктің солтүстік жағына қарай геологиялық құрылымдар-мұльда учаскелерінде жер асты суларға іздестіру-барлау жүргізілді. Бұрғылау жұмыстары Байтұрасай және Қазан учаскелерінде іске асырылды. Бұл жерде жоғары триас кешені болашағы бар сулы кешен болып есептеледі. Байтұрасай учаскесінде малтатае пен гравийлі құм суды сіңіріп алатын жыныс болып табылады. Су деңгейінің жату тереңдігі 0,7- 27 метр. Суы тұщы. «Қазан» учаскесіндегі тиімділік қуаты 60 метр. Ораныдалған барлау

жұмыстарының нәтижелері 1989 жылғы 27 наурызда «Запазгеология» НТС қаралды. Геологтар Н.Н.Денщик (1972жыл), А.А.Васин (1987 жыл) Мәртөк ауданы жер асты сулары барлау жұмыстарының авторлары.

КЛИМАТЫ

Климат көп ретте географиялық орнына сәйкес айқындалатындығы белгілі.

Мәртөк ауданы материктің ішінде, аудан аумағындағы климатқа ауадағы теңіз массалары әсер етпейді. Яғни аудан климатына ерекшеленіп тұратын континенталды климат тән. Климаты бірінші аргоклиматтық, қуаңшылықты, жылы аймаққа жатады. Қыста аумақ ішінара сібір антициклонның әсерінде болады, ал жазда жартылай шөлейт пен шөлдің құрғақ субтропикалық ауа массалары өтіп кетеді. Жылдық орташа температура маусымда +21-33С°. Ауа температурасы қыс бойына аязды күндермен сипатталады. Кейбір жылдары ең жоғары температура 40 градустан асады. Егер аязсыз күндер ауданның оңтүстігінде 150-160 күн болса, солтүстігінде 130-140 күн. Ауданның солтүстік бөлігінде кей уақыттарда сәуірдің екінші жартысына дейін жатады. Жауын-шашынның жылдық орташа сомасы оңтүстігінде 160 мм-ден солтүстігінде 300 мм дейін ауытқып отырады. Бірақ, жаңбырлы жазда немесе қарлы қыста жауын-шашын нормадан артық түсетін кездері де болады. 1956 жылы ауданның солтүстік бөлігінде жауын-шашын 576 мм жетті. Жыл бойына аудан аумағында жауын-шашын біркелкі түспейді. Жазда жауын-шашынның едәуір бөлігі маусымда және шілденің бірінші жартысында, тамыз айында сирек түседі. Бұл күзгі жаңбыр.

ӨСІМДІКТЕР ӘЛЕМІ

Өсімдіктер әлемі ауданның табиғи аумақтары бойынша бөлінеді. Қара топырақты жерлерде астық тұқымдастар мен боз, бетеге, далалық арпабас, түлкіқұйрық (лисохвост), бидайық, шисабақ, тимофеевка басым.

Қоңыр топырақ бетеге мен боз тұқымдастарына тән.

Бетеге мен бозды тығыз түбірлі деп атайды. Қысқа түбірге қар жабысады, көктемгі, жазғы түндерде жапырақтарға шық жиналады. Далалық дақыл түбірінің ішінде ыстық жаздың өзінде ылғал әрі қоңыр салқын, яғни бұл өсімдіктер құрғақ климатқа бейімделген. Боз – еңсіз жапырақты және мықты тамыр жүйесі бар астық тұқымдас. Гүлдеу кезінде оның бойынан

ұзын ақ мұшалар өсіп шығады. Бетегенің күміс айдарлары далаға сән береді, бірақ бетегенің мұртшалы жемістері қойлар үшін қауіпті.

Оңтүстікке қарай климат құрғақтай бастайды, ағарыңқы- күміс жусан, хош иісті түймедақ пайда болады. Сорда күнгірт жасыл жапырақты жусан, ал батпақты учаскелерде қара жусан және өзендердің жайылмаларында құрақ, қоға, сиректеу қамыс өседі.

Ауданда далалық үкікөз, ирис, қызғалдақ, шегіршін сияқты шөптесін өсімдіктер көп. Қарапайым өсімдіктер – бетеге, жүзгін оңтүстікте. Ауданның табиғи аймақтарында өсімдіктердің 300-ден астам түрі зерттелген.

Ағаш тектес өсімдіктердің шағын шоғырлары ауданның ерекше келбетіне сән береді. Өзендердің жылгалары мен ылдиларында жылға қара қандыағашы орналасқан. Ылғалы мол дәуірде Елек аңғарларын жаулап алған қара қандыағаштар біздің ауданнан өздеріне баспана тауып алды және ыстық құрғақ климат кезеңінде өздеріне Електің жайылмалық террасасы мен оның салаларынан орын таңдап алып тіршіліктерін жалғастырып келеді.

Қара қандыағаштың қасында итмұрын, қарақат, бүрген, ырғай, бұршаққап, мойыл өсіп тұр, бұта тектестер құлмақ пен қожақат нуымен алмасып келеді.

Елек бойында өсіп тұрған қара қандыағаш тізбегі Мәртөк кентінің солтүстік жағынан басталып, өзеннің сағасына дейін созылады. Бұл ағаш ылғалды көп қажет етеді және жылғалардың бойында, бұлақтардың қасында, өзендер мен көлдердің жағасында ғана өседі. Сайда өсетін қара қандыағаш оңтүстік Орал ланшафты аласа тау, тауы бөктерінің қарапайым серігі. Мұғалжарда, Елек өзені алқабының оң жақ жағалаулық салаларында кеңінен тараған қара қандыағаштар мұз дәуірінде басым қонысқа айналды. Елек алқабына ылғал дәуірде қоныс теуіп, оны ыстық та құрғақ уақытта тастап кетуге асыққан жоқ. Олар құлама жарлардың етегінен, Елек жайылмасының үстіндегі террасалардан өздеріне қоныс тапты. Бұл жерлерде әдетте өзіндік қара қандыағаштық мибатпақтар тіршілігі үшін қажетті тұрақты ылғал жасаған жер асты сулары сызашықтанады.

Жаңбыр және қар суларын сіңіріп алатын жайылма үстіндегі террасалардың адырлы құмдары жер асты суларының қуатты аккумуляторы ретінде қызмет етеді. Қара қандыағаштың жіптіктей діңгектері бауырайларда шағын шоғырмен орналасқан. Олардың қасында арақидік болса да итмұрын, бүрген, мойыл өседі. Сондай-ақ қастарында қырыққұлақ өседі және кең таралады, олардың үлкен құстың қауырсынына ұқсас жапырақтары орманға ерекше көрік береді. Қара қандыағаш жамылғысының астында түрлі жан-жануарлар баспана табады. Су жыландар, батпақ тасбақалары, су егеуқұйрықтары, ондатралар, камшаттар қара қандыағаш мибатпақтарын ұнатады. Қамыс нуында үйректер, балшықшылар балапандарын басып шығарады. Ескі ағаштардың қуыстарында үкі және жарқанаттар өмір сүреді.

Қара қандыағаш осы бірегей қоныстардың негізгі құндылығы. Ол ілгеріден су асты имараттары құрылысына пайдаланылады: оның ағашы суда төзімді бола түседі. Қара қандыағаштан фанер, жәшіктер, жиһаз жасап шығарады. Оның қабығымен тер илейді және қоңыр, қара бояу алуға қолданылады. Яғни қара қандыағаштың қасиеттері елеусіз қалмаған. Қандыағаш тез өсетін ағаштардың бірі. 10 жылдан 10-12 метрге жетеді. Елек маңындағы шоғыр ормандарда биіктігі 20 метрге және діңгегінің диаметрі 30-35 см дейін жететін 30-40 жастағы қандыағаштар басым. Қара қандыағаш – бағалы дәрілік өсімдік. Қандыағаш ұраларының қайнатпасы халық медицинасында уылдыратын және қан тоқтататын зат ретінде пайдаланылады. Қандыағаш ұраларынан дизентерияны емдеу кезінде қабылданатын хмелин жасалады. Наурыз, сәуір айларында жиналған сырғагүлдерден есекжем және диатез кезінде малма жасайды. Қара қандыағаштар өлкемізде заманымыздың шымтезек жасалымының жалғыз ошағы. Ұлы Отан соғысы жылдарында және соғыстан кейінгі алғашқы жылдарда Елек шымтезектері жергілікті отынның маңызды резерві болғаны кездейсоқтық емес. Қара қандыағаштардың тізбегі Елек өзенінің сағасына дейін созылады.

Аудандағы көне қандыағаштың екінші учаскесі Шевченко ауылының шетінде орналасқан. Атап өткеніміздей, қандыағаш ылғалды сүйеді, ал бұл учаске жер асты сулары мен бұлақтардың молдығымен ерекшеленеді. Мамандар бұл учаскеге тұқымдар желдің көмегімен ұшып келді және оған қолайлы жағдай көне жапырақтардың пайда болуына мүмкіндік берді деп топшылайды. Олар жолаушыны қоңыржай самалымен, таза ауасымен өзіне тартады.

Мыналар:

1. Шевченко ауылының шетіндегі көне тоғай – үшінші кезеңдегі некендер - қырыққұлақ (кочедыжник женский) өсетін облыстағы жалғыз ғана жер. Қоныс – тоғайлар, қайыңдық, көктеректік орман шоғырлары. Күзетілетін объектінің көлемі 7 га. 2 тоғай бар: 1) 4 га; 2) 3 га. Табиғи ескерткіш санаты ботаникалық-зоологиялық. Черепица сияқты баршынгүлдің орны Қазақстанның Қызыл Кітабына енгізілген. Ұзындығы 100-120 см және биіктігі 60-80 см ірі құмырсқа илеулерінің барлығымен сипатталады.

2. Қызылжар ауылдық округінің шабындығы;

3. Жаңатаң қыстағы жанындағы Қандыағаш ҚР Үкіметінің 1998 жылғы 1-желтоқсандағы № 1213 қаулысына сәйкес «Тірі табиғат ескерткіштері» мәртебесін алды.

Жаңатаң қыстағы қасындағы қандыағаш тоғайында жойылып бара жатқан өсімдіктердің 61 түрі бар. Мысалы, орман бүлдіргені, алтай жұлдызгүлі, жоңғар марьяннигінің сылдырағы (погремка). Мұнда аумақты жыртуға, орманды шабуға, орман материалдарын жинауға және дайындауға тыйым салынған.

Қандыағаш күтіп сақтауды қажет ететін өте ежелгі өсімдік. Егер ежелгі заманды сөз ететін болсақ, онда 1970 жылы жер жұмыстары кезінде осы учаскенің маңында сүйек қалдықтары, мамонттардың тістері табылды. Мұның бәрін Ақтөбе қаласының өлкетану мұражайынан көруге болады. 1996 жылы «Мәртөк ауданының ерекше қорғалатын аумақтары және оларға «Тірі табиғат ескерткіштері» мәртебесін беру туралы» Мәртөк ауданы әкімінің шешімі шықты. Бұл шешімге «Облыстың ерекше қорғалатын аумақтары туралы» облыс әкімінің 1995 жылғы 26 желтоқсандағы № 130 шешімін орындау мақсатында қол қойылды. «Тірі табиғат ескерткіштерінің» ормандар мен жан-жануарлар әлемін қорғау жөніндегі мемлекеттік мекеме берген паспорты бар, дербес шаруашылық ретінде Мәртөк орман шаруашылығының базасында Қазақ ССР Мемлекеттік комитетінің 1963 жылғы 03 сәуірдегі № 42 бұйрығына сәйкес құрылған. Ормандар мен жан-жануарлар әлемін қорғау жөніндегі Мәртөк мемлекеттік мекемесі шаруашылығы аумағының қашықтығы солтүстігінен оңтүстігіне дейін 48 км., шығысынан батысқа дейін 95 км. Жалпы көлемі 7669 га, оның 2878 га орман дақылдары, яғни қолдан отырғызылған екпелер. Бұл мекеме өсімдік және жан-жануарлар әлемін қорғаумен айналысады. Ауданның аумағында дәрілік өсімдіктер: пұстырник, қайың бұршіктері, түймедақ, өгейшөп, сүйелшөп, мия, киікоты, шайқурай, сәлбен, қара алқа, жұмыршақ, бөртегүл, жалбыз, ақбас жусан, жебір, жусан, кровохлебка және басқалары кездеседі. Көптеген: рядовка, свинушкалар, ақ груздь, вешанкалар сияқты саңырауқұлақтар ұшырасады. Олар аудан және облыс тұрғындарының ойсыз әрекеттерінің салдарынан кеміп келеді. Аудан аумағында арамшөптер көп. Зерттелген 118900 га егістік алқаптың: 50% өте жоғары дәрежеде, 3% орташа дәрежеде және 27000 га шамалы дәреже арамшөп басқандығы анықталды. Биологиялық құрамы бойынша ауданда қарапайым бетеге, жасыл итқонақ және тауық тарысы, қосжарнақтылардан – арамшөптік күнбағыс, көпжылдық арамшөптерден: далалық қалуен, далалық шырмауық, сүттіген және т.б. басым.

ЖАН-ЖАНУАРЛАРЫ

Жануарлар әлемінің әртүрлілігі біздің ауданның табиғи аймақтарына тікелей байланысты.

Аққұлақ, күзен, борсық, қарсақ, қасқыр барлық жерде тіршілік етеді. Бұл жануарлардың саны тұрақты. Соңғы уақытта осы жануарлардың ішінде қасқыр ашкөздігімен өзіне назар аударуда. Олар үй және басқа да жабайы жан-жануарларды құрта отырып, мал шаруашылығына, аңшылық шаруашылығына елеулі нұқсан келтіреді. Бұған бір себеп, бұрын ұжымшарлар мен кеңшарлар болған кезде шаруашылықтарда арнайы өлген малды көметін жерлер болатын. Жабайы жан-жануарлар сол жерден

қоректенетін. Қасқырлар адамдарға шапқан оқиғалар да ұшырасты. 2002 жылы Жайсаң кентінде және Ново-Михайлов ауылдық округінің шекарасында да тап осылай болды. Соған байланысты қасқырды жыл бойына атуға рұқсат берілген.

Елек өзені бойында Қазақстан Республикасының Қызыл Кітабына енгізілген европалық қара күзен мен орман сусары мекендейді. Сондай-ақ кәмшат мекендейді, сілеусін кездеседі, барлық жерде суыр ұшырасады. Аудан бойынша суыр саны белгісіз, бірақ облыстың экологиялық комитетінің мәліметі бойынша облыстағы саны 35-40 мың бас. Суыр кәсіби аңшылықтың нысаны. Ор қоян мекендейді, барлық жерде саршұнақ, атжалман көзге түседі. Өлке құстардың әртүрлілігімен ерекшеленеді. Құстың 200 түрінің 160-тайы ауданда ұя салады, қалғандары маусымдық ауу кезінде кездеседі. Аудан аумағында 27 түрі қыстауға қалады. Құстардың 70 түрі ауданда тұрақты мекендейді. Сонымен қатар құстардың 35 түрі сирек кездесетін, жойылып бара жатқан құстардың қатарына жатқызылып, Қазақстан Республикасының Қызыл Кітабына енгізілген. Маусымдық ауу уақытында қызылжемсаулы қарашақаз, аққу (малый лебедь), жыланшы бүркіт, бүркіт, лашын кездеседі.

ТАРИХЫ

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Украина мен Ресейдің Полтава, Херсон, Воронеж, Курск, Орлов облыстарынан «бос» жерлерге жақсы өмір іздеп келген алғашқы қоныс аударушылардың ауыртпалыққа, бейнетке және азапқа толы жолы аудан тарихынан жақсы көрінеді. Шаруалар бұл жерде де патша шенеуніктері мен кулактарға қайтадан кіріптар болды.

1917 жылғы төңкеріс мәртектіктердің өмірін өзгертті. Бұған дейін осында продкомиссар болған А.Я.Попов болыстық атқару комитетінің бірінші төрағасы болды. Жергілікті тұрғындарды тонап отырған ақ гвардия бандаларының шабуылдары ауылдың зәресін ұшырды. Жаулар Мәртөк ауылында ғана емес, жақын маңдағы елді мекендерде де осылай істеді. Басшы органдардың назары контрреволюционерлердің қарулы жорығын талқандауға бағытталды, барлық жұмыс майданға бағындырылды. Жаулар жаулап алған аумақта партизандық күрес жүргізілді.

1918 жылдың тамызында Жайсаң теміржол станциясындағы барлық көшелер атты патрульмен күзетілді. Ауылды қорғауға жаяу әскерлер – мадьярлар қатысты. Жайсаңдағы жеңіс елеулі тарихи оқиға болды. Вознесенка ауылының маңындағы ұрыс полк операциясы сәтті ұрыстардың бірі болды. Ақтөбеге жол ашылды. Жабдықтаушылар әскерді киіндіру үшін қолдарынан келгеннің бәрін жасады. Қаратубаста, Мәртөкте, Жайсаңда

қолдарына ине ұстауға қабілетті әйел тұрғындардың барлығы жылы киім тізуге отырды.

Ақтар жың ұрғандай қарсылық көрсетіп бақты, бірақ ескі дүниені сақтап қалу мүмкін емес еді. Ақ гвардияшыл солдаттар Қызыл Армия жағына взводтарымен, роталарымен, тіпті полктарымен өтіп жатты. Мәртөктіктер азамат соғысында батырлық көрсетті. Мәртөк жасағындағы жастар болса тұрақты Қызыл Армия қатарына қызмет ету үшін өтіп жатты.

Жайсаң, Вознесенка ауылдары революциялық тарихи оқиғаларға толы. Азамат соғысына белсене қатысушылардың естеліктерінде: «қулақтың балалары әрине көзден тасаланды, ал жастардың көпшілік бөлігі Армия қатарына жазылды» деген жолдар кездеседі. Вознесеншылар – Н.Кардыш., И.Шейко., Л.Логвиненко Орынбордың түбінде батырлықпен қаза тапты.

Сол мезгілден бері талай жыл өтті, бірақ жайсаңдықтар басынан өткерген күндер жадымыздан өшірілмейді. Азамат соғысы жылдарында Қаратоғай, Линовицкое, Андреевка, Веренка, Байторысай ауылдары жаулармен жанкешті айкастардың орны болды. 1919 жылы Ақтөбе майданы жойылды. Ауданның аумағында кеңестер билігі орнады. Еңбекші шаруалар қалың бұқарасының арасында алғашқы партия ұялары өз жұмыстарын жандандырды. Вознесенка ауылында өткен жабық жиналыста артель ұйымдастыру, оны «Муравьи» деп атау туралы шешім қабылданды. Артель өмірінде жаңашылдық, игілік көп болды. Құрылыс жүргізілді, асхана, ұсталық-слесарьлық шеберхана және т.б. объектілер салынды. Сұсты соғысты қуаң жаз алмастырды, 1921 жылдың күзінде артель тарап кетті. Осы артельдің негізінде «Степь» коммунасы құрылды. Е.А.Саенко төраға болып сайланды. 1923 жылы екі коммуна қосылды. Егістікте «Фордзон» тракторы пайда болды. В.Костюк пен П.Коваленко бірінші тракторшылар атанды.

1930 жылы ұжымдастыру толқыны есіп өтті. «Победа», «Свет», «Төңкеріс» және т.б. ұжымшарлар ұжымдық шаруашылықтардың қатарына қосылды. Ұжымдастыру сынды үлкен істе ұшқарылық және асыра сілтеушілік көп болды. Кейбір жер заңсыз орта шаруаға да кесірі тиді. 1929 және 1932 жылдары жаппай ұжымдық шаруашылыққа кіру басталды. Кедейлер үшін ұжымшарлар өмірлік қажеттілік еді. Алғашқы жылдары жерді атпен, өгізбен өңдеді, кейін тракторлар алды. Шаруашылықтар күшейе түсті, уақыт сынынан өтті. 1932 жылы облыста бірінші болып Мәртөк және Жайсаң МТС ұйымдастырылды. Содан кейін олар төртеу (Ново-Федеров, Андреев) болды.

АУДАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖЫЛДАРЫ

Әрбір ауылдың, ауданның, қаланың адамдардағы сияқты өз өмірбаяны, өмірі бар. 1934 жылғы 23 желтоқсанда ВКП (б) Орталық Комитеті Пленумының 1934 жылғы 25-28 қарашадағы «Аудандарды ірілендіру жолымен аудан басшыларын өндіріске жақындату туралы» нұсқауының негізінде және ОАК «Орынбор облысын құру туралы» 1934 жылғы 7 желтоқсандағы қаулысына сәйкес Мәртөк ауданы құрылды. Ол 1934 жылдың аяғында Ақбұлақ ауданынан бөлінді. Степной, Родников, оңтүстігінде Ключевой аудандарымен және негізінен Ресейдің Ақбұлақ ауданымен және Ақтөбе облысының Қобда ауданының бір бөлігімен шекаралас болды. Ақтөбе қаласынан 75 км. Құрамында 29 ауылдық кеңес, 5485 түтін, тұрғындары – 23051 адам, егістік көлемі – 53865 (1935ж.) га. 1939 жылғы 1 қаңтардағы санақ мәліметі бойынша аудан халқы – 25537 адам, соның ішінде – 8171 казак, 3320 – орыс, 13024 – украин және басқа ұлт өкілдері 1022 адам. Ауданда әкімшілік жағынан 24 ауылдық кеңес атқару комитетіне бөлінген 98 елді мекен есепке алынды. Ауданның барлық ұйымдарында іс орыс тілінде жүргізілді. Құрылған жылы жер көлемі 5070 шаршы м., соның ішінде тың жерлерді қоса есептегенде жыртуға жарамды – 166337 га., өріс пен жайлау – 293185,9 га., шабындық жер – 11599 га болды.

Дамыған мал шаруашылығы және жергілікті өнеркәсібі бар аудан негізінен егін шаруашылығымен айналысты: 16 дңірмені мен 2 май зауыты, НКПП жүйесі, 3 электр станциясы, астық дайындау кәсіпорыны, 1 баспаханасы болды.

Қысқаша экономикалық сипаттама:

Барлық мал басы 01.01.1938	Ірі кара	шош-қа	қой	жылқы	ешкі	түйе	есек	Қатынас құралы	Көлік және байланыс	Тарату жүйесі	Телеграфпен хабарлау
46543	20443	318	19077	2816	803	148	70	Темір жол	1	1	1

Ауданда 54 бастауыш мектеп, 8 толық емес орта және 1 орта мектеп, 2 жетім балалар үйі, 14 клуб, 21 қызыл отау, 1 кітапхана, 1 амбулатория, 8 фельдшерлік қосын, 1 аурухана, 1 перзентхана болды.

1935 жылғы 1 қаңтарда – Мәртөк ауданын ұйымдастыру кезеңінде 59 ұжымшар болды. Аудан бойынша 1195 бас ірі кара, 7825 қой, 1889 шошқа, 162 түйе мен 1863 жылқы есепке алынды. Яғни ауданның екі: Дзержинский және «Междуреченский» кеңшарларында мал аздау болды (1980 жылғы мәлімет бойынша). Егіс алқабы 60 мың га.

Мәртөк ауданының
централизованная
система
филиал №

442415

Ұжымшарлардың алқаптарында барлығы қуаты аз 277 трактор мен 107 комбайн, 70 автокөлік жұмыс істеді, ал кейбір шаруашылықтарда техника болған жоқ. 1934 жылы «Құмсай» ұжымшарының иелігінде үш жылқы, төрт түйе, екі жүп бұқа, он жеті сиыр мен он бұзау болса, «Қызылжар» ұжымшарында 33 жұмыс өгізі мен бір жылқы болды. Бірақ ұжымдық шаруашылықтар жыл санап нығая, жаңа экономиканың жолына түсті. Аудан уақыттан қалыспады. Кезінде «мұнда патриалдық тәртіп, жартылай жабайылық орнатылған» деген әңгімеге арқау болған өлке мәдениеті жоғары, егін шаруашылығы жоғары дамыған және мал шаруашылығы қарқынды дамып келе жатқан өлкеге айналды. Аудан қалай өскендігін, Мәртөк ауданы үздіктердің бірі болуы үшін аға ұрпақ қалай еңбек еткендігін білген жөн. Ауданның даңқты өткен дәуірі, жақсы бүгінгі күні және керемет болашағы бар.

Ағарту жүйесінде 178 мұғалім жұмыс істеді. Аудандық білім бөлімі селоларда, ауылдарда мәдени-ағарту жұмыстарымен айналысты. Тұрақты жұмыс істейтін және жылжымалы кітапханалар, 25 оқу үйі, 20 клуб, 3 киноқондырғы және 47 қызыл бұрыш елеулі рөл атқарды.

Кейін Кеңес Одағының Батыры атағына ие болған Ф.Ф.Озмитель жылжымалы кітапхана меңгерушісі болды. Т.М.Исинев 1935 жылдан бастап білім бөлімін басқарды.

Жаппай сауатсыздық белең алды. 1939 жылдың аяғында барлығы 24,4 мың тұрғынның 1564 шала сауатты болды, ал 1041 адам оқи да жаза да білмеді. Әсіресе осы адамдардың арасындағы сауатсыздықты жою мақсатында 1912-1913 жылдарда туылған әскерге шақыру жасындағы жастарды оқумен қамтуға ерекше назар аударылды. Тұрғылықты жерлерде ұйымдастырылған оқу өз жемісін берді. Кейбір жерлерде оқу үйде ұйымдастырылды. 1940 жылдың бірінші жартыжылдығында мектептер 62 жетті, оның 12 толық емес және 5 орта мектеп, оларда 213 мұғалім жұмыс істеді. 342 сыныпта оқитын 5920 оқушы жалпы білім беретін мектеппен қамтылды. Оқу-ағарту саласының бюджеті 201 миллион сом құрады.

Мемлекет жыл өткен сайын аудандағы әлеуметтік-мәдени іс-шараларға қаржы бөлуді ұлғайтып отырды. Ауыл шаруашылығының техникамен жабдықталуы жақсарды. Аудан еңбекшілері күйлірек тұра бастады. 1939 жылғы жұмыстың қорытындысы бойынша ауданның 7 шаруашылығы Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы көрмесінің қатысушысы болды және Құрмет кітабына жазылды.

Соғыс қарсаңындағы жылдар қауырт еңбек кезеңі болды. Мәртөктіктердің көбісі ұжымшарларды құруда аянбай еңбек етті. Олардың есімдері ауданға ғана емес, одан тысқары жерлерге белгілі болды. Нақ олар туралы сөз қозғау, жылы сөзбен еске алу қажет сияқты. Бұлар ауданда 1936

жылдың қорытындысы бойынша алдыңғы орындарды жеңіп алған, бекітіліп берілген әрбір сиырдан 1787-1836 литрден сүт сауған сауыншылар: «Заветы Ильича» ұжымшарының Жарманова, И.Кранско, Шевченко атындағы ұжымшардан М.Бедная, М.Герасименко, А.Калинько, әрбір қойдан 3,5 кг жүн қырыққан озат шопандар: «Степь» ұжымшарынан С.Синько, «Социализм» ұжымшарынан Н.Горобец.

533-738 гектарға дейінгі алқаптан астық жинаған ауданның озат комбайнерлері Мәртөк МТС-нен В.Сеньге., Н.Батураға., Богатыревқа., И.Церепкоға., М.Фисенкоға., Ново-Федоров МТС-нан А.Калюжниковқа еліміздің егін шаруашылығы халық комиссарының 1937 жылғы 7 сәуірдегі бұйрығымен «Комбайнмен астық жинау шебері» атағы берілді.

Ауыл шаруашылығының қызметшілері жыл өткен сайын еңбек жеңістеріне жете берді. 1939 жылдың қорытындысы бойынша 1940 жылы оның Құрмет кітабына ауданның 7 шаруашылығы: Буденный атындағы, «Красный скотовод», «Красный угол», «Путь революции», «Свет», Сталин атындағы және Шевченко атындағы ұжымшарлар бекітілді.

Ұлы Отан соғысы (1941-45жж) көптеген материалдық және адам ресурстарын бөліп әкетті. Соғыстың алғашқы айларының өзінде ерлердің көпшілігі майданға аттанды. Мәртөк жерінен 3 мыңнан астам адам майданға сапар шекті. Сол кезде қам-қаракеттің барлық ауыртпалығы майданға аттанған еңбекшілерді алмастырған әйелдер мен қарттарға түсті. Олар жанқиярлықпен жұмыс істеді. Жалпы аудан тұрғындары қандай ауыртпалықтарды бастан кешіру қажеттігін түсінді.

Тракторшылардың орнын тракторшы қыз-келіншектер, бақташылардың орнын бақташы қыз-келіншектер басты. Соғыстың алғашқы күдерінде көптеген шаруашылықтар мен ұйымдарда 12 сағаттық жұмыс күні жарияланды. Аудан біздің көпұлтты республикамыз, бүкіл Кеңес Одағы сынды «Бір сағат да тыным жоқ! Барлық уақытта және барлық жерде жауды жеңу үшін күш жұмсалсын!» ұранымен өмір сүрді. Өз еңбектері арқылы мәртөктіктер майданға жәрдем беруге ұмтылды. «Ақтөбемұнай» тресінің бұрғышылары Жусада бұрғылау нормасын 200 процентке орындап отырды. (Кейін бұл мұнай шағын мөлшерде алынған болса да ауданның пайдаға асты). «Бірінші май» ұжымшарында Карташовтың звеносының көкөнісшілері әрбір гектардан 1000 центнер картоп түйнегін алуды өздеріне міндет етті. Буденный атындағы, «Искра», «Первый путь», «Красный пахар», «Құмсай» және басқа ұжымшарлар мемлекетке пішен жеткізу жоспарын мерзімінен бұрын орындады. Пішен отуда «Құмсай» ұжымшарынан Дүйсенбай Кошімов пен Балғали Жәкыпов алғашқы күннен бастап нормадағы 4 га-ның орнына 6 га алқаптың шөбін орды. Егер бұрын күніге 55-60 арба мая үйлетін болса, соғыстың алғашқы күндерінен бастап маяланған пішен қоры 90-95 арбаға

дейін өсіп отырды. «Красный маяк» ұжымшарынан Ж.Қалиев ауылдастарын өткізілетін өнімнің барлық түрі бойынша мемлекетпен мерзімінен бұрын есептесуге шақырды, ал өзі ет өнімдерін 9 шілдеде тапсырып, жылдық салықтан тыс 36 кг ет өткізді. «Красный пахарь» ұжымшары армияның қажеттілігі үшін екі бұқа, төрт шошқа бөліп берді, 40 кг жүннен ұжымшаршылар қызыл әскер жауынгерлеріне шұлық, қолғап тоқыды.

Ауыл шаруашылығының еңбеккерлері жыл сайын Отанға жүздеген тонна сүт және ет өткізді. Соғыстың ауыр жылдарында «Социализм» шаруашылығында кейбір шопандар әр жүз саулықтан 120-130 қозыдан алды және өргізді. Сүт сауудан сауыншылар жоғары көрсеткіштерге жетті. 1942 жылы мемлекет мәртөктіктерден 172099 центнер астық, 5999 центнер картоп, 2399 центнер көкөніс және 18555 центнер пішен алды. Астықтан басқа өнімдер соғысқа дейінгі жылдардағыдан көбірек сатылды. Мал басы бірнеше есе өсті, соған байланысты оның бөлігі еліміздің батыс аудандарына жеткізілді. Ал 1943 жылы ет 1940 жылға қарағанда 34116 центнерге, сүт – 7434 центнерге, сүзбе – 147 центнерге, жұмыртқа – 1718 данаға, жүн соғысқа дейінгіге қарағанда екі есе артық тапсырылды. Мәртөктіктер тылда қаһармандықпен еңбек етті, майданға көмек көрсету жөнінде үлкен жұмыс қолға алынды. Ақша, құнды заттар, жауынгерлерге сыйлық, сондай-ақ жетім балалар қоры жиналды.

1943 жылы ауыл шаруашылығының қарт еңбеккері М.Ордабаев танк колоннасын жасауға 30 мың сом, 60 пұт астық берді. Кейбір ауыл тұрғындары да өз үлестерін қосты. Танк колоннасын жасауға мектеп оқушылары 13477 сом аударды. Мұндай мысалдар жетерлік. Аудан еңбеккерлері әскер қорына 2 млн 513 мың сом аударды және 11688 пұт астық өткізді. Мәртөктіктер Бүкілодақтық қорғаныс қорын құруға ат салысты, шаруашылықтардың центнерленген және тонналанған астығы, еңбеккерлердің жеке жинақтары елдің аталған қорына берілді. Соғыс жылдарында майдан мен тылды бір ғана ой мазалады - ол ой тез арада жаудың көзін құрту еді. Мәртөктіктер майданға жүздеген вагон сәлемдемелер, азық-түлік, жылы киім, май, жұмыртқа, кептірілген нан тиіп жіберіп отырды. Аудан еңбеккерлері зардап шеккен халықтар мен елдерге жәрдем беру үшін қолдарындағы соңғы үзім нанымен бөлісті.

Қажет болған жағдайда Дзержинский атындағы ұжымшардан Федор Пчеланың, «Красный пахарь» ұжымшарынан Василий Потапович Пономаренконың жастар бригадалары, «Зеленый Гай» ұжымшарынан Дуся Кальницкаяның комсомол-жастар звеносы гвардияшылардай, жауынгерлердей жұмыс істеді.

1944 жылдың қаңтарында қарт-ұжымшаршылардың аудандық жиналысы болып өтті, оған 150 адам қатысты. Онда Ақтөбе облысының барлық қарт-

ұжымшаршыларына арнап Үндеу қабылданды. Онда былай делінді: «Біздердің ұлдарымыз бен немерелеріміз ұжымшар шаруашылығын біздерге – қарттарға, әйелдерге, жастарға қалдырып, Отан қорғауға аттанып кетті. Ал біздер, қарттар, қарттығымызды, ақ шашымызды ұятқа қалдырмаймыз». «Тарангұл» ұжымшарынан 72 жастағы тарышы Бердәлі Мүсірәлин, «Ударник» ұжымшарынан 68 жастағы Яков Эчин, «Украинец» ұжымшарынан 65 жастағы бригадир Василий Приходько, «Красный пахарь» ұжымшарынан 77 жастағы Зиновий Усик және т.б. айтқан сөздерінде тұрды.

Басты, жеңіс әкелген 1945 жылы аудан егіншілері Отанды мол астықпен қуантты. Жайсаң МТС М.Герашенконың, П.Киньконың, А.Қабаяның звенолары, Мәртөк МТС В.Н.Пономаренко мен М.Величконың бригадалары және т.б. әрбір гектардан 25-30 центнерден бидай және тары алды. Мәртөктіктер бір ғана астық өсірумен шектеліп қалған жоқ. Олар жыл сайын Отанға жүздеген тонна сүт және ет өткізді. Мал шаруашылығы мамандары қиын жағдайда еңбек етті. Мал азығы, жай, көлік жетіспеді, осы жағдайдың өзінде малшылар ауыр міндеттерін абыроймен орындап, үлгі-өнеге көрсетті.

Соғыс әрбір еңбекке қабылетті адамның экономикалық және ұйымдық күштерінің сынағы екендігін уақыт дәлелдеп берді.

Көптеген мәртөктік жауынгерлер ерлік пен батырлықтың үлгісін көрсетті, Кеңес Одағының Батырлары – Ф.Ф.Озмитель, К.Я.Губин., А.Г.Батура, М.С.Кожемякин, Е.К.Мазков солардың қатарында.

Аудан экономикасы соғыс аяқтағаннан кейін әлсіреді, еңбек ақы төмен болды. Егін шаруашылығында, қоғамдық мал шаруашылығын дамытуда да қалыптасқан жағдай нашар еді. Бірақ 1950 жылдың өзінде мәртөктіктер экономиканы қалпына келтіріп қана қоймай, алға қарышты қадам жасады. Тың және тығайған жерлерді игеру қарсаңында Мәртөк ауданы сол уақыттағы өлшем бойынша Ақтөбе облысындағы экономикасы дамыған аудандардың бірі болатын. Ұжымшарлардың табыстары 1953 жылы 1952 жылға қарағанда 15,8 млн сомға өсті, ұжымшаршылар 6 кг дейін нан және 2-ден 7,5 сомға дейін ақшалай еңбеккүн алып жүрді. Мал шаруашылығы жайлары мен қырмандар механикаландырылған жоқ. Адамдар астықты қолмен аударды, тиеді, мал азығын таратты, астындағы қиды тазартты. Жергілікті электр станцияларының қуаты жарық беруге ғана жетті, ал кейбір ауылдарда ол тіптен болған жоқ. Техника жетіспеді. Бүкіл ауданда 325 дөңгалақты және шынжыр табанды трактор, 172 комбайн болды. Олардың барлығы тозған еді. Көлік те жетіспеді, автомашиналар болмағандықтан шаруашылықтарда барлық жерде ат арбалар мен МТС күймелері пайдаланылды. Ұжымшарлардың білікті маман кадрлармен нығайтылуы нашар болды. Барлық МТС-та, ал олар 4 еді, бас инженерлер мен ұжымшарлар басшыларының жоғары ауыл шаруашылық білімі болған жоқ.

Көптеген агрономдар мен зоотехниктердің теориялық даярлықтары да жеткіліксіз еді. Механизатор кадрлар жетіспеді. Міне осындай қолайсыз жағдай кезінде ауданда тың игеру жөніндегі азаматтық қозғалыс басталды.

ТЫҢ ЖӘНЕ ТЫҢАЙҒАН ЖЕРДІ ИГЕРУ

Үндеу бойынша жүздеген еріктілер шешуші шабуылға шықты. 1954 жылдың наурыз айында Мәртөк ауданына 78 адам келді. Олар топтасып, отрядтармен, отбастарымен және жеке дара келіп жатты. Жаңадан қоныстанушылар негізінен Қырғыз, Харьков облыстарынан және Запарожьеден келді. Алғашқы энтузиасттарды Қазақстанның астанасы Алматы қаласының жастары қарсы алды. Тың көтеруге жергілікті тұрғындар да белсене қатысты. Олардың арасында И.Х.Қалимуллин де болды, ол кейін Дзержинский атындағы кеңшарда жұмыс істеді, кеңшардың директоры болып, оны үлгілі шаруашылыққа айналдырды. Сол уақыттағы жастар барлық қиындықтар мен кедергілерді жеңе отырып, алға қойған мақсаттарына жетті. Сөйтіп оларға көрсетілген сенімді ақтады. Олардың еңшілеріне қиын шаруа тиді, тұрмыстың ауыртпалықтарына мойынсұнуға тура келді. Тыңгерлердің күш-жігерінің және жүздеген жергілікті тұрғындардың еңбегінің арқасында шындығында ерлік іс жасалды. 1955 жылдың аяғында тың және тыңайған жерлерді игерудің белгіленген 25 мың гектарлық жоспары ауданда 5 мың гектарға асыра орындалды. Ал алғашқы үш жыл ішінде ауданның шаруашылықтарында аудан тарихында 136 мың гектар жер өңделді, бұл алғашқы жоспардан 5 есе асып түсті. Осы уақыт ішінде аудандағы егістік алқап үш еседей өсті және қазіргі уақытта да 296 мың га жер өңделіп келеді. Ауданда тың жерлерді бағындыру бүкіл экономиканың дамуына алғышарт жасады. Соның әсерінен ауданда 5 ірі ұжымшар ұйымдастырылды. 1954 жылы ауданда 100 гектарға 4 бас ірі қарадан, соның ішінде 1,1 бас сиырдан, 2,1 бас шошқадан келді.

1976 жылы жыртылған жерлердің үш есе ұлғайтылуына қарамастан, 100 гектар айдалған жерге ірі қара 2,5 есе, сиыр 2,1 есе, шошқа 2,2 еседен астам көбейді. Аудан бойынша 1980 жылы барлығы 53400 бас ірі қара, соның ішінде 12,6 мың сиыр, 18,5 мың қой, 20 мың шошқа болды. 1979 жылы бір сауын сиырдан 1953 жылғы 1334 литрге қарағанда 2180 литрден құрады. Мал шаруашылығы мен егін шаруашылығының өнімдерінің барлық түрлері бойынша өнімділік және тауарлылық өсті.

1937 жылы ауданда жергілікті климаттық жағдайларға икемделген жаңа, өнімділігі жоғары сорттар өсіру жөнінде ғылыми жұмыс жүргізілді. 1980 жылы ауданда 1410 трактор, соның ішінде 175 К-700, 646 өзі жүретін астық

жинау комбайн, 556 жүк автомашинасы, 1565 түрлі тұқым сепкіштер, 492 тракторлық шалғы, 550 трактор тіркемесі және басқа да көптеген ауылшаруашылығы техникалары болды. Басшы және өндірісті ұйымдастырушы инженерлік-техникалық кадрлардың сапалық құрамы жақсарды.

50 жылдары шаруашылықтарда абаттандыру, тұрмысты жақсарту мәселелерін жан-жақты шешу мүмкіндіктері болмады. Біраз жылдарды артқа тастағаннан кейін, жеделдетілген ырғақпен тұрғын үйлер, мал шаруашылығы мен мәдени жайлар құрылысы жүргізіле бастады. Аудан орталығы мен ауылдардың келбеті адам танымастай өзгерді. «За большевистские колхозы» атты аудандық газеттің бірінші редакторы Д.К.Мастерова өзінің «Дело всей жизни» кітабында Мәртөк туралы былай депті: «Мәртөк үлкен, бай ауыл. Оған алыстан көз салсаң, біреу әдейі тегіс жерге сіреңкеңің қорбына ұқсаған үйшік-үйлерді арнайы қойған сияқты. Олардың барлығы бірдей, саманнан салынған жазық төбелі, қастарында сирек қараағаштар өсіп тұр...».

Патшалық Ресейден мұраға қалдырылған жазық төбелі балшық үйлер сапалы, кең, жарық үйлермен ығыстырылды. 1954 астықты жылы аудан небәрі 18 мың тонна астық тапсырды. 1980 жылы мемлекетке астық сату жөніндегі жоспар 123,4 процентке орындалды да өткен жылдардың берешегі жойылды.

Ауданда оның Ресейдің Ақбұлақ ауданынан бөлінер кезеңінде (1934 жылдың аяғында) 6 фельдшерлік қосын, тіс, дәріхана кабинеттері бар амбулатория жұмыс істеді, 15 орындық перзентхана құрылысы аяқтала келді. 54 бастауыш мектеп, 8 толық емес орта мектеп және бір орта мектеп қызмет көрсетті. Осы мектептерде сол кезде 6103 бала оқыды. 1935 жылы алғаш рет аудандық клубта дыбысты аппарат орнатылды және 27 балаға арналған бала бақшаның бірінші ғимараты салынды.

60 жыл ішінде экономикада, сондай-ақ мәдени-тұрмыстық қатынастарда көптеген өзгерістер болды. 59 қуатты шамалы шаруашылықтың орнына өткен тарихи кезең ішінде қуатты техникасы бар 13 ірі ұжымшар, 5 кеңшар ұйымдастырылды. Енді олар ауыл шаруашылығының өнімдерін көптеп шығара бастады. Әрбір шаруашылықта 41 дейін трактор, 33 комбайн және 25 жүк таситын автокөлік болды. Өткен тоғызыншы бесжылдықта ғана мемлекетке ет өткізу немесе өндіру 61976 центнер және сүт 1172486 центнер құрады және мал шаруашылығы өнімдерін өткізу 10 есе өсті. Осы бесжылдықта өте қолайсыз климаттық жағдайдың өзінде 17 млн 457 мың пұт астық тапсырылды, мұның өзі аудан ұйымдастырылған сәттен бастап тапсырылған астық мөлшерінен 8-10 есе асып түсті.

Ауданда 1985 жылы 50764 ірі қара, 45659 шошқа, 2040 жылқы болды. Мәдениет пен тұрмысты дамытуда, тұрғындардың материалдық әл-ауқатын

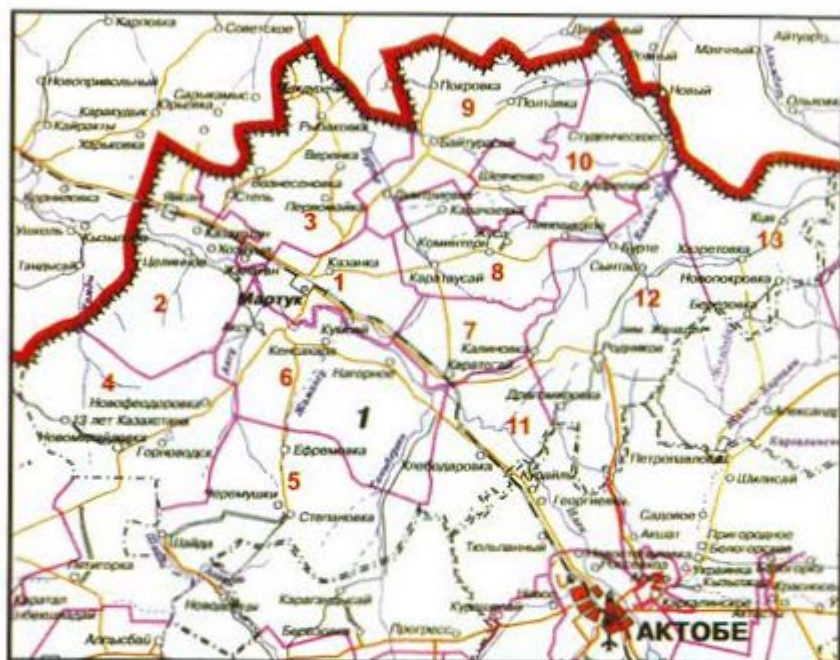
жақсартуда үлкен өзгерістерге ұласты. Ауруханалардың, мәдениет ошақтарының саны артты. Бастауыш мектептердің саны 54-тен 13-ке дейін кеміді. Орта мектептердің саны 1-ден 11 дейін, сегізжылдық мектеп 18 дейін көбейді. Мұнда оқитын оқушылар саны 7870 адам құрады. Ауданда 51 фельдшерлік-акушерлік қосын, 180 орындық аудандық аурухана, 150 орындық Мәртөк туберкулез ауруханасы және 100 орындық үш учаскелік аурухана, 125 мәдениет мекемесі жұмыс істейді. Барлық елді мекендерге қатты жамылғылы жол, капитал салымының жалпы көлемі 3 миллион сом Мәртөк-Ақтөбе трассасында 4 көпір салынған. 175 орындық 10 бала бақша құрылысы салынды және пайдалануға берілді. 80 жылдардың ортасына дейін 2100 оқушы орындық 5 типтік мектеп іске қосылды, 130 орындық ғимарат мектепке берілді, 8 клуб және 2300 орындық Мәдениет үйі, 27100 шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді.

Осы тарихи кезеңде капитал салудың жалпы көлемі 32 млн. сом құрады. Өндірістік кәсіпорындар өнімінің көлемі елеулі өсті. Жылына жалпы есеппен 8,5 млн сомның өнімі өндірілді, ал бесжылдық бойынша өнім өндіру көлемі сегізінші бесжылдықпен салыстырғанда 42% немесе 11,3 млн сомға өсті. Тұрғындардың табыстары ұлғайды. Тұрғындарға 92 млн 290 мың сомның орта есеппен жылына 18 млн. халық тұтынатын тауарлары өткізілді немесе өткен уақытпен салыстырғанда жан басына шаққанда тауар айналымы 38,8 процент құрады. Тұрғындар жинағы 12 млн сомнан асты. Тұрғындардың жеке пайдалануында 5 мыңнан астам көлік болды. Келтірілген деректер аудан тұрғындары әл-ауқатының өскендігінің жарқын белгісі. 1975 жылғы қуаңшылық қиындық әкелді. Мұндай жыл аймақтың қарт тұрғындарының айтуы бойынша гасыр басынан бері болмаған.

1980 жылдың екінші жартысы аудан үшін түбегейлі қайта құру кезеңі болды. Тоқсаныншы жылдар бұрынғы одақтық республикалардың егемендіктерін жариялаумен және тәуелсіз алуымен сипатталады. Қоғамның саяси құрылымы өзгерді. Кәсіпорындарды, шаруашылықтарды жекешелендіру басталды, баға еркіндікке жіберілді, бірақ ең бастысы – нарықтық қатынастарға көшу басталды. Уақыт - өзі төреші. Өмір атмосферасы, ырғағы, күйі, адамдардың іске көзқарасы өзгерді. Бұл ең алдымен, барлық тараптарға және жұмыс салаларына және ең алдымен экономикаға әсер етті. Қоғамның социалистік құрылымы құрылымы қирағаннан кейін қирау кезеңі тарихи уақыты басталды. Бүгінде аудан экономикасы осы заманға сәйкес бейімделіп дамып келеді және жасампаздық кезеңі басталды. Аудан еңбеккерлері ауданды қайтадан эволюциялық даму жолына түсірді және реформалар жүргізді.

Қазақстан тәуелсіздігінің он жылы ішінде институционалдық өзгерістер болып өтті. Бұл – жеке меншік иелері жіктерінің пайда болуы, бағаның еркін

МАРТУКСКИЙ РАЙОН

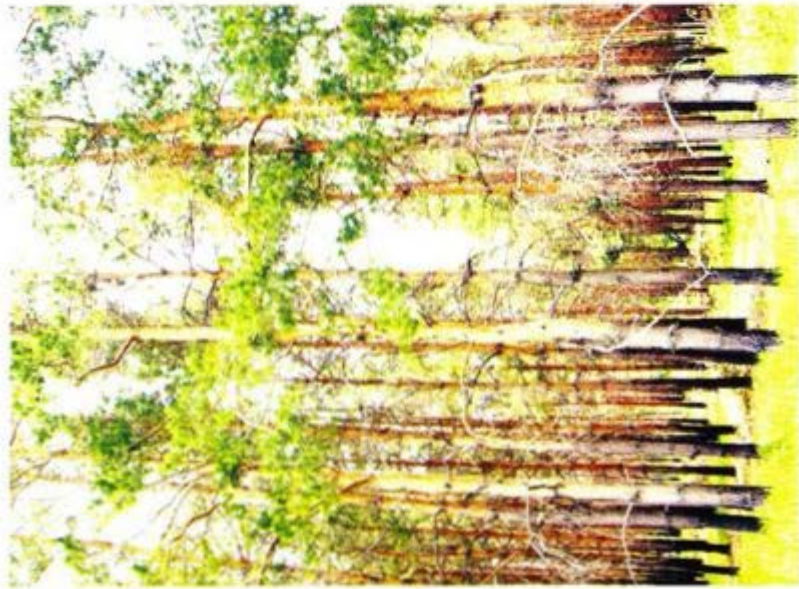
№	Наименование сельской округе	Центр округа
Мартукский район		
1	Мартукский	Мартук
2	Яйсанский	Яйсан
3	Первомайский	Вознесенка
4	Новомайайловский	Новомайайловка
5	Степановский	Степановка
6	Нагорный	Нагорное
7	Каратаевский	Каратаев
8	Каратаевский	Каратаусай
9	Байтурсайский	Байтурсай
10	Кызылжарский	Андреевка
11	Хлебодаровский	Хлебодаровка
12	Родниковский	Родниковка
13	Хазретовский	Хазрет

УСЛОВНЫЕ ОБОЗНАЧЕНИЯ

- Кумсай - населенный пункт
- Реки
- — — Железные дороги
- - - - - Граница района
- — — Граница сел. округов
- ⊙ Районный центр
- — — Автомобильные дороги

1:800 000
В одном сантиметре 8 км

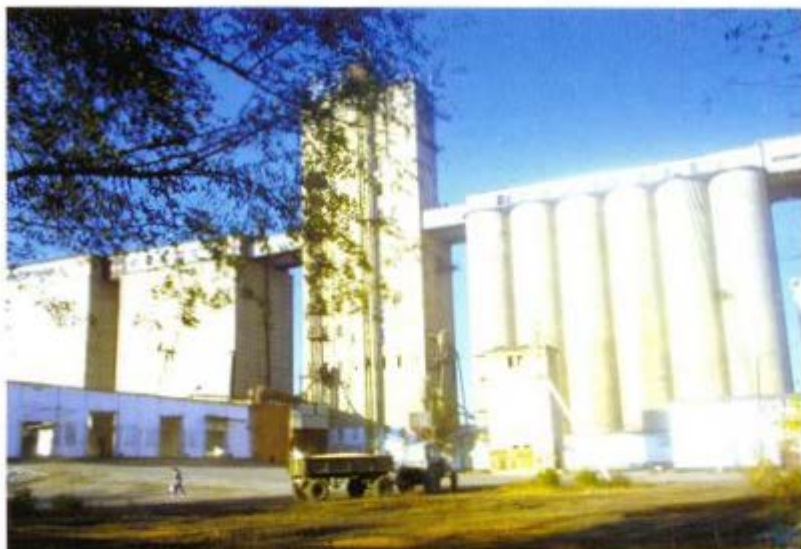

Қарагай орманы

Аққайын орманы

Мәртөк элеваторы

«Мәртөк» теміржол стансасы

Аудандық әкімдік ғимараты

Аудан әкімшілігінің екінші ғимараты

Мәртеқ селолық округ әкімдігінің ғимараты

«Қазақтелеком» ғимараты

Мадениет үйі

«Колос» кинотеатры

«Жайсаң» кеден бекеті

Халықаралық «Жайсаң» кеден кешені

Бауырластар ескерткіші

Қамбар Медетов атындағы көшедегі стела

Ұлы Отан соғысынан оралмаған жерлестерімізге қойылған ескерткіш

Православ шіркеуі

Мұсылман мешіті

Аудандық бөлім, мекеме басшылары: Айжан Жұмабаева, Вячеслав Бурцев, Төлеу Жаңабергенов, Алшынбай Шарипов, Бердікұл Абдуллин, Қанат Оразов, Марат Жақанов, Құсайын Бекешов, Сәттігүл Қаракеев, Бақытгүл Хасенова, Күнзада Бапишева, Жанар Кангереева, Киікбай Өтешов, Асқар Қилыбаев, Кәрімжан Бердиев, Жақсылық Рысқалиев, Қанат Төлелбергенов, Нұрболат Үмбетов, Ниязбай Қаламғазин, Сергей Чекрызлов, Бүлбүл Күзембаева, Шамиль Саринев, Ергазы Шамелов, Фарит Шакиров, Алтынбек Әмірғалиев, Амантай Смағұлов, Рафхат Мифтахутдинов, Гүлзада Алматыбаева, Нина Роленко, Айсұлу Тұрмағамбетова.

Аудан өкімі аппараты: Айсұлу Жалменова, Бақытгүл Хасенова, Гүлмира Төлеуова, Өмір Жалмұратов, Дархан Боранқұл, Талгат Келкебаев, Нұрпейіс Бекқалиев, Сайра Аамандықова, Асылжан Жақылова, Ергазы Шәмелов, Вера Дегтярева, Алтынбек Өмірғалиев, Ирина Цыба, Мақсұт Жұмағалиев, Төлеу Жаңабергенов.

Аудан әкімі, орынбасары, аппарат басшысы және селолық округ әкімдері:
Бисен Қаспақов, Бақытжан Мұлькаев, Алтынбек Күзенбаев, Қалыбай Жұмабаев, Рыспақ Ильясова,
Сақтапберген Матен, Қанат Төлепбергенов, Бекболат Сәрсенбаев, Қуаныш Отаралин, Аманжол Сеитов,
Анатолий Ридель, Алтынбек Әміргалиев, Ирина Цыба, Ергазы Шәмелов, Қуанбай Коктов.

белгіленуі, шаруашылық жүргізуші субъектілердің жоспарға емес, табысқа бағдарлануы, қатаң бәсекелестік, мемлекеттік емес инфрақұрылым және т.б. Межелі уақыт өткеннен кейін шағын және орта бизнестің негізі беки және олардың қызметінің ауқымы өсе түседі. Бастапқыда түрлі құрылымдарды (серіктестіктерді, қоғамдарды, кооперативтерді және т.б.) қолдау және дамыту жөніндегі жұмыстар ретке келтірілді. Негізінен шағын және орта бизнеске назар аударылды. Ең алдымен адамның өзі және өзінің отбасы үшін табыс табу мүмкіндігінің жағдайын жасау бағыты мақсатты түрде жүргізіліп келеді. Ауданның кейбір ауылдарында соңғы жылдары тұрғындардың көшіп-қонуы азайды. Ресейге және Германияға көшіп кеткен мәртектіктердің өздерінің отандарына қайта оралу оқиғалары жиі болып тұрады.

Экономикалық жағынан дамып келе жатқан ауылдарда аумақтан тысқары көшіп жатқандар жоқ. Полтавка ауылында тұрғын үй сатып алу проблема. Адамдар аулаларында бес-алты ірі қарадан байлап отыр. Бұл жерде қазір басқалармен салыстырғанда тұрмыс жақсырақ, қызықтырақ және толыққанды. Полтавалықтар барлық шаруа қожалықтарына мынадай үндеу тастады: «Әрбір ауылда ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру үшін мектепке учаске бөліп берейік, күшті, өмірдің шындығына мейлінше бейімделген ізбасарлар тәрбиелеу үшін анағұрлым қолайлы жағдай жасайық». Қиындықтарға қарамастан, жылдан-жылға шаруа қожалықтары көбейіп, ауданның экономикасы орнықтырақ болып келеді. Бастысы – экономикалық инфрақұрылым түгел нарықтық қатынасқа көшті. Егіс көлемі 63 мың га 95 га немесе 1,5 есе өсті. Өнім орта есеппен гектарына 8 центнерден жиналды. 2002 жылы егіс көлемі 130 мың гектарға дейін ұлғайтылды. Ал болашақта егістік 150 мың гектарға дейін жеткізілмек. Бұл қолда бар құнарлы жерді есепке алғанда аудан үшін оңтайлы.

2002 жылы ауа райы диқандар үшін қатаң болды. Аудан бойынша әрбір гектардан орта есеппен 7,5 центнерден өнім алды, келер жылға тұқым құйылды.

ЭКОНОМИКАСЫ. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ӨНЕРКӘСІБІ

Жүргізілген шағын барлау жұмыстарының негізінде Вознесенов ауылында қоңыр көмір бар екендігі анықталды, геологиялық барлау бойынша көмір шоғыры 889891 тонна, Ақсу өзенінде 220 мың тонна деп есептеледі. Ауданда көмірден басқа бордың, әктастың және Жуса ауылында мұнайдың мол қоры бар. Кен орындарының көбісі Орынбор-Ташкент, Орынбор-

Жаманкала және Қандыағаш-Атырау теміржолының бойында орналасқан. Аудан құрылғаннан кейінгі алғашқы он жыл ішінде жергілікті маңызы бар 27 өнеркәсіп орны: құрамында 90 жұмысшысы, 16 қызметкері бар «Мәртөк көмір» Вознесен шахтасы жұмыс істеді. Оның жалпы өнімі 1939 жылғы құндылығы НКМП белгілеген бағада 176376 сом құрады. 45 жұмысшысы және 14 қызметкері бар «Горняк» артелі 1939 жылдың ІҮ тоқсанында құндылығы 96500 сомға бағаланған көмір мен бор өндірді. 72 жұмысшысы, 13 қызметкері бар «Промышленник» артелі құндылығы 971235 сомға бағаланған өнім өндірді. Днирмендер саны – 24, оның 12-шаруашылықтарда, 3-«Союзмука» кәсіпорнында болды.

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеуші және ауыл шаруашылығына қызмет көрсетуші «Алғабас» ЖШС, «Нияз және К», «Феррохром» АҚ сүт цехы және «Ремонтник» ЖШС кәсіпорындары ауданның өнеркәсібінің қатарына жатады. Ауданда барлығы 6 өндіріс орыны бар. Олардың барлығы Жайсаң ауылдық округінің аумағында орналасқан. 2001 жылдан бастап ауданда өңдеуге ерекше мән беріледі, онда сүт өнімдерінің 10 түрі өндіріледі және ет өңделеді. Ет өңдеу жөнінде «Алғабас» ЖШС және «Қазанбаев» ЖК цехтары жұмыс істейді, олар 10 түрлі жартылай фабрикат шығарады.

Өндірістің құлдырауын тоқтатуға мүмкіндік туды. Мәселен, 2000 жылы тауарлы өнім көлемі 109,9 млн теңге, 2001 жылы – 118,4 млн теңге және 2002 жыл толық аяқталмай жатып 43,5 млн теңге құрады. Көрсетілетін қызметтің жана түрлері пайда болды. «Ремонтник» ЖШС теміржолға қызмет көрсетеді. Май зауыты банкротқа ұшырағаннан кейін екі дербес өңдеу кәсіпорны пайда болды. 2001 жылдан бастап ауданда сүт өңдеумен қатар ет өңдеуге назар аударылады. Түшпара шығару жолға қойылды. Өңдеуші кәсіпорындар 2002 жылдың тоғыз айында: буып-түйілген 365 тонна сүт, 256 тонна айран, 80 тонна майлы айран, 7 тонна май, 11 тонна ірімшік, 32 тонна қаймақ, 34 тонна балмұздақ және 70 тонна түшпара өндірді. Отандық шағын бизнестің дамуы 1992-1993 жылдары басталды. Ондаған жылдың ішінде кәсіпкерлердің қатары елеулі өсті. Ауданда шағын кәсіпкерлік ілгері даму сипатында және әлеуметтік шиеленісті азайту факторы ретінде өз жемісін беруде. 2004 жылғы 1 қаңтарда аудан бойынша 755 шағын бизнес субъектісі тіркелген, оның 52 заңды, 723 жеке тұлғалар. Шағын бизнес субъектілері өндірген өнім көлемі 2389 млн теңге құрады, бұл салық жинауға игілікті әсер етуде. Биыл аудан бойынша салықтар мен басқа төлемдер 127 млн теңге сомасында жиналды. 2000 жылмен салыстырғанда кәсіпкерлік қызметпен айналысушылар саны 175 адамға ұлғайды және 3178 адам болды.

ҚОҒАМДЫҚ, ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕР МЕН СЯСИ ПАРТИЯЛАР

Қоғамдық ұйымдар бастауын сонау ақсақал кенесінен бастау алады. Қазақстан Республикасында саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың ортақ мақсаттарға жету үшін ерікті негізде құрылған, заңдарға қайшы келмейтін басқа да бірлестіктері болып табылады. Бұған Қазақстан Республикасының Конституциясында кепілдік берілген. Ауданда мәдени ағарту, спорттық, әлеуметтік көмек, табиғат қорғаушылар қоғамдары, ал «Еңбек туралы» Заң қабылданғаннан кейін 1918 жылдан бастап кәсіподақтар, кейінірек «Қазақ тілі», соғыс және еңбек ардагерлерінің қоғамдары жұмыс істеді.

Ерікті қоғамдардың бастауыш ұйымдары шаруашылықтардың, кәсіпорындардың, мекемелердің ұжымдарында және аудан тұрғындарының тұрғылықты жерлерінде құрылды.

Аудан бойынша 4: мәдениет, денсаулық сақтау, халыққа білім беру және мемлекеттік мекемелер кәсіподақтары тіркелді.

СЯСИ ПАРТИЯЛАР МЕН ЖАСТАР ҰЙЫМДАРЫ

Саяси партиялар қоғамдық ұйымдардың тармақтарының бірі. Саяси партиялар XX ғасырдың басында пайда болды. Аудан аумағында коммунистердің бірінші партия ұялары 1919 жылдың қарашасында Қаратаусай және Полтавка, содан кейін Мәртөкте және Вознесеновкада құрылды, 1920 жылдың аяғында 14 партия ұясы есепке алынды, олар 130 коммунистің басын біріктірді. Сондай-ақ жастар ұйымдары (комсомол) да құрыла бастады. Вознесеновка ауылының мұғалімі Г.Я.Суховарова үлгілі жетекшілердің бірі болды. Кейін ол дәрігер мамандығын игеріп, Ұлы Отан соғысына қатысты, екі орденмен және үш медальмен наградталды. Әскер қатарынан медицина қызметінің капитаны атағында оралды. Қазір Қорған қаласында тұрады.

Қоғамдық ұйым комсомол ұясы бастапқыда 16 адамның басын біріктірді. Ұяның алғашқы мүшелері: Е. Яковенко, Д. Тимошенко, Ф. Позыченко, Г.Я. Сухарова және басқалары. Жастардың саяси органы бірте-бірте өсті және беки түсті. Жастардың мәдени ағарту секторы көпшіл болды. Драма үйірмесіне фельдшер Я.М.Бойко, мұғалім А.С.Ширко жетекшілік етті, үйірмеге А.Горобец, Е.Яковенко және басқалар қатысты. Олар А.А.Островскийдің, А.М.Горькийдің, А.С.Грибоедовтың, Н.В.Гогольдің және басқа да авторлардың пьесалары бойынша спектакльдер қойды. Костюмдер

мен бутафорияларды үйлерінен алып келді, ал декларацияларды қатысушылардың өздері істеді. 30 адамнан құралған хор үйірмесі (жетекшісі И.М.Тимошенко) жұмыс істеді. 90 жылдың басында комсомол таратылды. Оның орнына «Қазақстан Жастары Одағы» қоғамдық бірлестігі келді.

Бірінші ұйымдастыру конференциясында (1935 жылғы ақпанда) Ф.Буланин аудандық партия комитетінің хатшысы болып сайланды. Аудан құрылған 1935 жылдан 1991 жылы партия органдарын таратқанға дейін коммунисттік партия саяси басшылықтың орталығы болды. 1990 жылдардан кейін ауданда «Отан» және Қазақстан Азаматтық партиялары құрылды. Екі партия да халықтың тұрмысын жақсарту, Қазақстан экономикасын көтеруге септесу, қоғамдық саяси жұмыстарға белсене қатысу мүдделігі және басқалар өздерінің бағдарламаларының негізгі мәселелері деп біледі.

ДІН. Аудан аумағында қазан төңкерісіне дейін мұсылмандар қауымы мұсылман мәдениетін дамытуға зор үлес қосты, діни сенім бостандығы мен діни салттарды жүзеге асыруды адамның негізгі құқықтарының бірі ретінде таныды. Бастапқыда исламды уағыздау шындыққа не қандай да болмасын дәлелдерге негізделген халық арасында басталды, мұны ата-бабаларының түсінігі арқылы қабылдады. Қасиетті құранда бкл жөнінде былай делінген: «жоқ біз әкелеріміздің ізін басамыз. Егер әкелеріміз ештеңе түсінбеген болса бұлай тура жүрмес еді ғой».

Өткен ғасырдың 37 жылына дейін Хазрет, Вознесен, Жамбыл, Құмсай және разьезде 3 мешіт діни салттармен айналысты. Шамамен 1875-76 жылдары Ақтөбе болысы Елек уезінің Хазрет ауылында бай қазақ Нұрпейіс Байғарин мешіт салды. Ол өзін жоғары дәрежелі діни атақ хазретпін деп атады. Араб тілінен аударғанда тақуа. Бұл ауылдағы Н.Байғарин мешітіне бүкіл Елек уезінен дінге сенетін қазақтар (1880 жылғы «Русский вестин» журналы) ағыла бастады. Тарихи себептерге және оларға қысым жасаудың нәтижесінде өңірдің мұсылман қауымы бұл дәстүрлерін жалғастыра алмады.

Уақыт биліктің қатаң талабына өзгеріс енгізді. 1948 жылы қабылданған Адам құқықтарының халықаралық декларациясының 18 бабына сәйкес әр адам ой-пікір, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар. Билік қайырымдылық және дін қоғамдарының пайда болуына және дамуына кедергі келтіруді қояды.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері тұрғындардың рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға барынша көңіл аударып келеді. Мәртөк ауылында мешіт құрылысының жүргізілуі аса маңызды істердің бірі болды. Ауданда 4 діни бірлестік – Ислам мешіті, Мәртөк приходының Қасиетті Богородица қамқорлығы, евангельдік христиан баптистердің шіркеуі және Благодать шіркеуі жұмыс істейді. Олардың барлығы облыстық әділет департаментінде тіркелген.

МӘДЕНИ АҒАРТУ ЖҰМЫСЫ

Мәртөк мәдени ағарту үйірмесінің негізі Мәртөк училищесінің оқытушысы В.Романскийдің және Мәртөк тұрғыны В.Сакалевскийдің бастамасы бойынша қаланды. 1917 жылғы 27 желтоқсанда ұйымдастыру жиналысы болып өтті, оған жергілікті зиялы қауым, сондай-ақ жергілікті шаруалар арасынан ағарту ісіне тілектестер қатысты. Жиналыста төрт адамнан тұратын басқарма сайланды, оларға үйірме жарғысын әзірлеу тапсырылды. 1918 жылғы 1 қаңтарға 30 адам үйірме мүшесі ретінде жазылды. Жарғыға сәйкес үйірме екі: ағарту және көңілге қонымды ермектер секцияларына бөлінді. 1918 жылғы маусым және 1919 жылғы қыркүйек арасында жүргізілген секция өз жұмысын тоқтатты. Өйткені, үйірменің біраз мүшелері Қызыл Армияның құрамына жұмылдырылды. Спектакльдерден және ерікті қайырмалдық мүшелік жарналарынан 2324 сом 78 тиын сомасында таза түсім келді. Оның 1907 сом 90 тиыны әдебиеттер мен брошюралар сатып алуға, сахнаны жабдықтауға, спектакльдерді рәсімдеуге, кітапхана мүкәммалдарына жұмсалды. Қалған ақшаға 1919 жылғы 1 қыркүйекте ашылған және қорында әртүрлі мазмұндағы 1200 дана мұсылман, 1600-дей орыс әдебиеті болған Мәртөк үйірмесі кітапханасының қызметшілерін ұстауға мүмкіндік жоқ еді. Сондықтан мәдени-ағарту үйірмесі Қырғыз өлкесін басқару жөніндегі әскери ревком жанындағы халық ағарту бөлімінен көмек сұрау қажет деп шешті. Бұған Мәртөк мәдени-ағарту үйірмесінің жарғысы қоса берілді. В.Романовский мәдени ағарту үйірмесі басқармасының төрағасы болды. 1919 жылы Қырғыз ревкомы Ақтөбе уезінде осындай үйірмелер ұйымдастыру үшін өзінің нұсқаушыларын ауылдық жерлерге жіберді. 20 жылдардың басында ауылда клуб және кітапхана жұмысының функцияларын атқаратын әмбебап мәдени ағарту мекемелері - қызыл отаулар құрыла бастады. Олар шаруалардың көпшілік бөлігіне еліміздің саяси өмірінен дұрыс және тұрақты ақпарат беретін орталық болуға тиіс болатын. Ең алғашқы қызыл отау 1919 жылы Линовицкий ауылында ашылды. Онда И.Бондаренко кітапханашы болып жұмыс істеді. Қызыл отау жексенбі күндері кешкі 4-тен 8 дейін ашылды. Ол училищеде орналасты. Кітапханашы тегін жұмыс істеді. Отауға орта есеппен 20 ер адам, 10 әйел адам, жай күндері 10 ер адам, 6-7 әйел адам келіп тұрды. Қызыл отаудың қоры шағын небәрі 200-300 кітап болды. 1920 жылы Макар Бушан Вознесенка кітапханасында меңгеруші болды. Осы аймақта Покровка ауылында 1920 жылғы 18 мамырда училищенің ғимаратында, қызыл отау ашылды, оған Ц. Вилков меңгеруші болды. Полтавка ауылында кітапхана 1920 жылғы 15 желтоқсанда ашылды. Студенттер ауылында қызыл отау желтоқсанда жұмыс істей бастады. Оның меңгерушісі Цеско еді. Осы айдың

16 күні Жайсаң ауылының жалпы жиналысында кітапхана ашылады да оның меңгерушілігіне К.Нащекина сайланады. Барлық жерде кітапхана жұмысы ертенгілік сағат 9-00-ден кешкі 8-00 дейін белгіленеді.

1920 жыл Мәртөк ауданында Ақтөбе уезінің № 2 Қаратоғай болыстығында мұсылмандардың алғашқы кітапханасының ашылуымен әйгілі. Қызыл отау кітапханасының қоры 159 кітаптан тұрды. Әбіш Жұрынов оның алғашқы кітапханашысы. 1921 жылы Горноводск ауылында қызыл отау ашылды, кітапхана қоры - 150 кітап, кітапханашысы З.Кривцов, Полтавка ауылында - кітапханашысы - Н.Батура, Ново-Донцыда - кітапханашысы - Т.Мринский, Ново-Федоровкада, Қаратаусайда, стапановкада, Ново-Михайловкада және басқаларында кітапханалар ашылды. 1921 жылғы 21 наурызда Ақтөбе уезі Бөрте болыстығының № 5 ауылында екінші ауылдық кітапхана ашылды. Сауатты адам Жүсіп Молдашев ауыл кітапханашысы болып сайланды, қорында 72 дана кітап болды.

1924-27 жылдар аралығында тұрғындардың көпшілік сұраныстарын қанағаттандыруға арналған және тұрғындарға кітаппен және газетпен қызмет көрсетудің ең арзан және қолайлы нысаны көшпелі кітапхана қызыл отаулар саны өсті. Көшпелі кітапханалардың басты қасиеті олар тез әрі жеңіл жинақталды, адам аяғы баса қоймайтын жерлерге барды, тұрғылықты тұрғындарға көшіп-қонып жүрген кездерінде қызмет көрсете алды, көпшілік уақытта арнайы штат қажет етпеді. Бір ауданнан екінші ауданға бару мүмкіндігіне байланысты бір бумадағы кітап стационар кітапханадағы кітапқа карағанда көп оқырманға қызмет көрсетті. Жылжымалы кітапханалардың қорлары ұдайы жанартылып отырды. Белсеңді оқырмандардың, мұғалімдердің қолдарына берілді. Бұдан басқа Қазақстанның аумағында теміржол бойымен жылжымалы вагон кітапхана жүріп тұрды, олар станцияларда ұжымдық абоненттер ретінде оқырмандарға қызмет көрсетті. Кітаптар жергілікті комитеттер төрағаларының жауапкершілігіне берілді. Жұмыс істеген кітапхана желісі теміржолшылар одағының мүшелерін және олардың Хлебодаровка, Қаратоғай, Мәртөк, Жайсаң ауылдарындағы отбасы мүшелеріне де қызмет көрсетті. Мәдени ағарту органдарының 30 жылдардағы ауылдық жерлердегі көпшілік жұмыстары едәуір жақсарды және жайлап қызыл отау, клуб ауылдағы бүкіл мәдени ағарту жұмысының орталығына, тірек қосынына айналды. Ол өте саясаттыңдырылған еді, «Саяси ағарту органдары – ауылға және деревняға бетбұрыс жасаңдар!» ұраны қолданылды. Осы жылдары ауданның көптеген ауылдарында мәдениет мекемелеріне арналған ғимараттар салынды, оларда сауатсыздықты жою үйірмелері жұмыс істеді, кино жұмысы жолға қойылды, жылжымалы киноқондырғылар әрекет етті. Ауданның ұжымшарлары баспасөзге жазылу науқанына ерекше мән берді, мәселен, «Батрак»

ұжымшары /Жайсаң ауылы/ 1930 жылы «Жайсаң газетін» жаздырып алды. Бүгінгі «Мәртөк тынысының» негізі 1935 жылы қаланды. 1930 жылдары ауданда мешіттер мен шіркеулер жабылды және олардың орындарына клубтар ашылды. Бөрілі болыстығының № 3 ауылында Фахрутдин хазрет салған тарихи ескерткіш – мешітпен де солай болды. Ол Николай патша заманынан бері жұмыс істеп тұрған-ды. Ішіндегі едені топырақ еді және қатты тапалған болатын. Артынан қоймаға айналды, кейін ішіне еден төселді және онда ауылдық клуб ашылды. 1930 жылы қазіргі Есет Көкіұлы көшесінде өлкетану мұражайы ашылды. Бұл кездегі аудан үшін үлкен мәдени ағарту саласындағы жаңалық еді. «Мәртөктік қызыл отаушы ешкімге білдірместен мұражай ұйымдастыруға негіз қалады да, өзіне көмектесетін жақтас адамдарды тапқаннан кейін ертегідей тез арада мұрайжайды ашып жіберді. Онда ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, тарихи, қазақтардың өмірі мен тұрмысы, дінге қарсы күрес, минералогия бөлімдері және болашақ зоология бөлімінің (зоопарктің) ұшқыны - тірі жандар бұрышы болды» деп жазды «Степная правда» газеті 1930 жылғы 23 тамызда. 1935 жылы Мәртөк ауданында саяси ағарту мекемелері жанындағы ересектер арасында жұмыс жүргізу жөніндегі нұсқаушы лауазымы тағайындалды. Бұған сауат ашу қосындары, клубтар, кітапханалар және т.б. кірді. Ол кезде аудандық кітапханада ұжымшарларға жүйелі түрде қызмет көрсетуге арналған 5 жылжымалы кітапхана болды. Осы жылдан бастап барлық жерде қордың сақтығы және есептілігі үшін кітапхана каталогтары енгізілді. Құғын-сүргін жылдары саяси ағарту мекемелері штаттарынан айрылды. Кадрларды жасақтауға қойлатын талап қатаң болды, жыл сайын І қаршаға дейін қызыл отаулардың, ұжымшарлар клубтарының байқаулары өткізілді. Олардың жұмыс тәжірибелері баспасөзбеттерінде талқыланып отырылды. Қызыл отаудың, қызыл мүйістердің, жылжымалы кітапханалардың, жылжымалы киноқондырғыларының жұмыстарын жолға дұрыс қойғандар арасында сыйақылар белгіленді. 1930 жылдың соңы ауданда аудан үгіт бригадасының дүниеге келуімен ерекшеленді. Олар көктемгі егін егу, шөп шабу, егін жинау уақыттарында бүкіл ауданды аралады.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақ ССР Халық ағарту комиссариаты 1941 жылғы тамыз-қыркүйекте «Кітапханалардың, қызыл отаулардың, клубтардың, мәдениет үйлерінің соғыс уақыты жағдайындағы жұмысы» нұсқамалық материалының топтамасын шығарды, онда майдандағы жағдай туралы ақпараттарды дауыстап оқуды ұйымдастыру, шақыру қосындарындағы анықтама үстелдерінің жұмысы, әуе қорғанысы дайындығы және т.б. туралы нұсқаулық жан-жақты әзірленді. Міне сол кезде Қазақ ССР Халық ағарту комиссариатының еңбекшілерге интернационалдық тәрбие беру туралы бұйрығы шығарылды. Бұйрықта барлық елдер халықтарының

ынтымақтастығы, өзара бірлескен іс-қимыл жасауы және жан-жақты байланысы атап өтілді. Соғыс кезінде кітапханалар, қызыл отаулар, клубтар жан-жақты көпшілік үгіт жұмыстарын жүргізді. Мәдениет мекемелері газеттермен, журналдармен, жаңа әдебиеттермен, плакаттармен, ұрандармен қамтамасыз етілді. Жыл сайын 25 тамызға дейін қысқа үзіліссіз қаржыландыру қамтамасыз етілді. Соғыстың сұрапыл жылдарында «За большевистские колхозы» аудандық газеті «Степь» ұжымшары қызыл отауының меңгерушісі Анна Загоритько туралы былай деп жазды: «Қызыл отауда оқырман балаларға көңілді мереке өткізіледі. Бұйра шыршаны кітапханашы көркем әшекейледі, Коленко әжей балаларға сый-сияпат – ыстық күлше пісірді. Аяз ата балаларды аралады және дәмді сыйлықтар табыс етті». Ұлы Отан соғысы жылдарында ауданның үздік кітапханашысы – Кеңес Одағының батыры, әйгілі «Грозный» отрядының командирі Ф.Ф. Озмитель ерлерше қаза тапты. Соғыс жылдарында мәдени ағарту мекемелерінің желісі өте қысқарды, қалғандарының материалдық-техникалық базасы едәуір әлсіреді.

50 жылдар кезінде киноқондырғылар саны жыл сайын өсе түсті. Киноқондырғылар 1949 жылы – 5 болды, ал 1948 жылы 3 болатын. 1949 жылы 74 мың адамға қызмет көрсетілді, 54 ұжымшар, 4 МТС қамтылды, 1409 киносеанс қойылды, 163 мың сом жиналды, фильмдерді көрсету сапасы мен мәдениеті әлдеқайда жақсарды. Мысик, Дарвин, Скала - Мәртөк ауданының белгілі киномеханиктері. Олар тұрғындарға қызмет көрсету жөніндегі жоспарды ұдайы орындап отырды. Жайсаң ауылының киноқондырғысы (киномеханигі Мысик) тұрғындарға қызмет көрсетуде жоғары өндірістік көрсеткіштерге жеткені үшін Қазақстан Кинематография министрлігінің құрмет грамотасымен марапатталды. 50-60 жылдары П.Ф.Шияновтың басшылығындағы аудандық кинофикация ерекше өрлеу кезеңінде болды. 1955 жылғы 19 қыркүйекте Мәртөк ауылында қысқы кинотеатр пайдалануға берілді, жазғы маусымдық кинотеатр онымен қатар жұмыс істеді. Тың көтеру жылдары аудандық лекторлар тобының құрылуымен ерекшеленді, олар ауданды аралап ғылым мен техниканың барлық салалары бойынша лекциялар оқыды. Мәртөк аудандық мәдениет бөлімінде біліктілігі жоғары мамандар еңбек етті. Қазақ ССР Министрлер Кеңесі жанындағы Мәдени ағарту мекемелерінің істері жөніндегі комитеттің 1951 жылғы кадрлардың жағдайы және олармен жұмыс туралы жылдық есебінде «Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Ново-Михайловка қызыл отауының меңгерушісі В.Г.Пчела қызыл отау жанынан 5 адамнан тұратын ауылдық лекторий, 7 адамнан тұратын кеңес ұйымдастырды, 15 адамнан тұратын актив, үйірмелер жұмыс істейді, лекциялар мен баяндамалар оқылады, классиктердің жекелеген шығармаларын оқу және жұмыстың басқа да нысандары өткізіліп тұрады»

делінген. Бұл мекеме республика бойынша мәдени ағарту мекемесі деп танылды. 1950 және 1959 жылдары Қаратаусай және Горноводск ауылдарында екі ауылдық клуб есігін айқара ашты.

60 жылдар ауданның мәдени ағарту мекемелерінің құрылымына шұғыл өзгерістер енгізді. Ұзақ уақыт көштің алдын бермеген қызыл отаулар екінші кезекке көшірілді, клубтар мен кітапханалар жұмыстарын жандандыра түсті. 1961 жылғы 1 наурызда аудандық мәдениет бөлімінің меңгерушілігіне Ф.М.Шакиров тағайындалды. Ауылдарда кітапханалар қайта ашыла бастады, стационарларда жана киноқондырғылар пайда бола бастады, үгіт бригадалары, Шатшнайдердің жетекшілігіндегі үрмелі аспаптар оркестрі құрылды. 1961 жылғы 17 ақпанда Чайда ауылында Г.И.Деньга жұмысқа кірісті, ақырында осы кітапханашы облыстың үздік мәдени ағарту саласының қызметкері деп танылады. 50 жылдардың аяғында және 60 жылдардың басында заңғатар мен мылқаулар қоғамының қызыл мүйісі белсенді жұмыс істей бастады. Онда П.А.Калиберда еңбек етті. 1963 жылғы 9 қазанда мәдениет бөлімі мен киножүйесін бөлу жүргізілді. Бір жылдан кейін аудан орталығында балаларға арналған үлкен мереке болды – жана балалар кітапханасы ашылды. Кейінгі жылдары ауданда көркемөнерпаздар үйірмелері жанданды, клуб жұмысында Р.Х. Баун, А.Н.Пичеруш, Г.Г.Гньдебрант, кітапханашылар арасында -С.Б.Табанова, Р.А.Ердәулетова, Н.Н.Руденко, К.И.Кальницкая, Р.И.Шевченко көзге түсті. 1969 жылы Мәртөк аудандардың телевизиялық фестиваліне қатысты, онда үздік деп танылды. 1968 жылғы 1 мамырда жаңа «Колос» кинотеатры алғашқы фильмін көрсетті. 1971 жылдан бастап АОК кітапханашысы Л.В.Петухова кино жөніндегі кеңеске жіберіледі. 1976 жылы ол киножүйе дирекциясын басқарды.

70 жылдардың ортасында ауданда кітапхана қорын орталықтандыру аяқтала келді, ал аудандағы үйлестірілетін әдістемелік орталық әдіскерлердің Бүкілодақтық байқауында бірінші орынды жеңіп алды. Ол кезде аудандық мәдениет бөлімін В.М.Шакиров, АМУ директоры Н.Д.Барт. ОКЖ директоры Р.А.Ердәлетова болды.

70 жылдары Мәртөк ауданының барлық орталық усадьбасында дерлік жаңа мәдениет үйі ашылды, АМУ – 1976 жылғы 7 қараша, Вознесен ауылдық клубы - 1978 жылы, Целинный-1977 жылы, Шевченко – 1973 жылы, Коминтерн -1974 жылы, Степанов – 1974 жылы, Рыбаков – 1974 жылы. Сексенінші жыл «Сувениры» ВАА дүниеге келуімен есте қалды. Оның құрамында Ю.Пичеруш, А. Яблуновский, С.Лукиянов, С. Миняйло, руководитель ансамбля А.Кравченко болған еді. 2000 жылы «Сувениры» ВАА өзінің 20 жылдық мерейтойын салтанатты түрде атап өтті. Топ бұрынғысынша жас, кез-келген мерекенің асыға күтер қонағы, оған деген сүйіспеншілік жұртшылық арасында өше қойған жоқ. 80-90 жылдары

ауданның мәдениетінде өрлеу кезеңі болды, тұрақты түрде көпшілік шерулері: «Наурыз мейрамы», «Зимушка-зима», «Праздник первой борозды», «Масленица», «Праздник урожая», «Дни культуры села», «Проводы в армию» және т.б. өткізіліп тұрды. 2002 жылы Мәртөк ауданында мынадай мәдениет мекемелері жұмыс істейді: 6 мұражай, 7 кітапхана, 24 мәдени демалыс орыны. Бұдан басқа «Шаңырақ» отбасы клубы, «Отау» әдеби-поэтикалық клубы, «Ардагер» клубы жұмыс істейді. «Жоққа тұсау», «Кітаптар – кітапханаларға» қайырымдылық акциялары көптен дәстүрге айналды. «Қазақстан ән мен жырдың кені» фестивалі жұршылыққа ұнамды. Полтавка, Родниковка, Мәртөк ауылдарының хореографиялық ұжымдары бірнеше мәрте облыстық конкурстардың жүлдегері болды. Мәртөк ауданының өкілдері жыл сайын «Назерке», «Жас дәурен», «Әнші балапан», «Балдәурен», О.Бокеева атындағы мәнерлеп оқу шеберлерінің, Қазанғап атындағы термешілердің және т.б. конкурстарға қатысады. Кәсіпорындар күндері, Кәсіпкерлер күндері, мәдениет, денсаулық эстафеталары өткізіліп тұрады. Жастар мен балалар үшін жұмыстың тиімді нысандары мен әдістері іздестірілуде. «Аккорд» вокалды-аспапты тобы, «Радуга» халық аспаптар оркестрі, «Нота» ансамблі, бишілер театр-студиясы және басқа да балалар ұжымдары өздерінің көрермендерін орындаушылық шеберліктерімен тәнті етуде. Орынбор және Ақтөбе облыстары арасында мәдени ынтымақтастық ауқымындағы халықаралық фестивалдар да шығармашылық ретте мәртебелі әрі мазмұнды. Өз кезегінде Мәртөк ауданы Орынбор облысының Ақбұлақ және Беляев аудандық мәдениет бөлімдерімен тығыз қарым-қатынас жасап келеді. Бұл күдер халықтар арасында ізгілік пен достықтың шуағын төккен мерекеге айналады.

Е. Ониськова

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ

1918ж. Ақтөбе қаласында халық саулығы бөлімі жұмыс істейді, ол медицина кадрларына үлкен жетіспеушілік сезінген болатын, әйтсе де сайланбалы уездік кеңес және жұкпалы аурулар және ашаршылық пен күрес жөніндегі санитарлық азықтық-эпидемиялық отряд жасақтай білді. 1921-1922 жылдар аралығында губернияда төтенше эпидем жағдай орнады, сондықтан тырысқақ және безгек індетімен күресетін төтенше санитарлық комиссия құрылады. Бұл уақытта Мәртөкте 10 орындық дәрігерлік қосын жұмыс жасаған болатын, оның штатында дәрігер, акушер, дәрі-дәрмек жөніндегі көмекші (лекпом) болды. Қосын ашылғанға дейін Мәртөкте Ақбұлақтың дәрігері қызмет көрсетті. 1923 жылы губерниялық денсаулық

бөлімінде ана мен сәбиді қорғау бөлімшесі жұмыс жасай бастады. Сол мезгілден бастап барлық медициналық мекемелерде тұрақты түрде ана мен сәбиді қорғау апталығы өткізілді.

1924ж. Мәртөкте және Жайсаңда фельдшерлік қосындар ашылды. Бұл жерде дәрі – дәрмек әлеуметтік жағдайы төмендігі туралы анықтамасы барларға берілген. 1927ж. ауданда дәрігерлік амбулатория және 5 фельдшерлік қосын жасап отырды. 1928ж. аудан аумағында 1 амбулатория, 2 ФАП, 4 ФП, 2 балабақша болды. 1930ж. ократком Мәртөк ауруханасын қалыпқа келтіруге 40 мың сом бөлді.

1935ж. Ақтөбе облыстық медицина қызметкерлерінің 1 съезі өтті, 1936жылдан бастап Жайсаңда балалар емханасы жұмыс істей бастады, бұл жерде жетім балаларды емдеген, алғашқы жыл мұнда 9 адам болды. 1939 жылға дейін аудандық денсаулықтық сақтау бөлімін К.Д.Козыревский басқарған, ал қараша айынан бастап оны В.Г.Самсонов ауыстырды. Аудандық аурухананы дәрігер И.Ю.Гендлер, босану бөлімін С.И.Хлевнер, балалар-әйелдер кеңес беру бөлімін дәрігер Исағалиева басқарды.

1939 ж. қараша айында Полтавка селосында безгек індеті басталады, оны залалсыздандыруға арнайы комиссия жіберілді. Жедел түрде қажетті дез құралдарымен және егу материалымен уақытша амбулатория жасақталды. 1940ж. 4 қаңтарда еңбекті сараптау комиссиясы құрылады. Осы уақытта аудандық аурухана да, аудандық курорттық комиссия да құрылады. 40-шы жылдары аудандық аурухананың бекітілген дәрігері «Горняк» шахтасында қызмет көрсетті, ол жұмысшыларды айына 2 рет тексеріп отырған. Бұл уақытта ауданымыздағы эпидемжағдай ушығып тұрды, дифтерия, дизентерия, жәншау, сүйек туберкулезі, өкпе туберкулезі, қышыманың кең жайылған кезі еді.

Соғыс алдындағы жылдары ГСО-ға қорғаныс үйірмелерін дайындау үшін, әр мекемеге медициналық персонал бекітілді. Соғыс жылдары медицина қызметкерлері әскери тәртіп бойынша жұмыс істеді. 1941ж. 19 шілдеде Мәртөктік медицина қызметкерлері шекара бойындағы адамдарды қабылдап, оларға жәрдем көрсете бастады. Күзден бастап, КСРО Халық комиссариаты Кеңесінің эвакуация тұрғындарына медициналық жәрдем көрсету мәселесіне қатысты қаулысына сәйкес Мәртөк аудандық денсаулық сақтау бөлімі аудан орталығының дәрігерлерін қызметшілік етуге міндеттеді.

Мәртөк теміржол бекетінде, 1941ж. 14 қарашадан бастап эвакуация тұрғындарымен келген эшелон тоқтаған кезде келгендер тегіс медициналық тексеруден өткізілген. Аурулар анықталған жағдайда сол бойы стационарлық орынға оқшауланған. Эвакуация тұрғындары аудан орталығындағы мектептерге орналастырылды, бұл жерлерде дәрігерлер бекітілді: казак мектебінде - Гендлер, орталау мектебінде Полонская, орта мектебінде -

Церанда, қорғаныс үйінде (1 Май ұжымшарының қызыл бұрышы) – Гончаренко, барлық уақытша тұрақтар, қабылдау қосындар және басқа орындар бойынша –Терехов. 1942 жылдың 6 шілдесінен бастап аудандық аурухананың меңгерушісі болып В.В.Александров бекітілді. Қатал соғыс жылдары Мәртөктің балаларын тамақпен қамтамасыз еткен сүт асханасы бірқалыпты жасап тұрды. Қызыл әскер және эвакуацияланған тұрғындардың балаларына аса назар аударылды. 1943ж. 23 ақпанда аудандық ауруханада РККА қосалқысына медбикелер дайындау курсы ашылды, курс бастығы дәрігер Гудановский болды. Медбикелер курсының оқу бөлімін Голубева басқарды. 1943ж. бастап аудандық денсаулық сақтау бөлімінде емдеу мекемелеріне, бөлімнің жұмысшылары мен қызметкерлеріне арналған қосалқы шаруашылық жұмыс істей бастады. Аурухананың бас дәрігері И.Ю.Гендлер оның төрағасы болып тағайындалды. Соғыс уақытында барлық дерлік операциялық жұмысты дәрігер-хирург Коневская жасады.

1943ж. 29 наурызда аудандағы балаларға медициналық жәрдемді жақсарту және осы маңызды учаскені басқарудың сапасын арттыру мақсатында балалар консультациясын амбулатория құрамынан шығарып, балалар және әйелдер консультациясы бір басшылыққа біріктірілді.

Соғыс жылдары Мәртөкте әскери госпиталь, 1943ж. онда безгек індеті басталды. Санэпидем өңдеудің бар күші аурудың ошақтарын жоюға жұмылдырылды. Аудандық кеңес сол аурухананы апталық азық-түлік қорымен қамтамасыз етті. Сондықтан 1943ж. 1 сәуірде аудандық денсаулық сақтау бөлімінде эпидемстанция ұйымдастырылды.

1943ж. бастап эвакуацияланған дәрігерлер неміс басқыншыларынан босаған өз отандарына қайта бастады. 1944ж. 26 желтоқсанда ҚазКСР денсаулық сақтау Халық комиссариатының бұйрығымен штаттарға бас хирург, бас терапевт лауазымдары енгізілді. Жеңістен кейін, 1945 жылдың жазында безгектен жаппай ауру болды. Ол өндіріске және ұжымшарлық алқаптарға сәуір зардабын тигізді. Дәрігер Шикованың басшылығымен станция ашылды. 50ж. дейін инфекциялық жағдай қиын болып тұрды.

Көптеген қызметкерлер майданда болды. Станция бойынша 1946 ж. ауданның денсаулық сақтау органдарының дәрігерлік кадрлар толықтығы 25,5 процент ғана, орта медицина қызметкерлер толықтығы 42,5 процент болған. 1947 ж. екі дәрігер болған, аудандық аурухана, аудандық амбулатория, балалар-әйелдер консультациясы, 9 ФАП жұмыс жасады. 1948 ж. аудандық аурухананың бас дәрігері Ф.А.Волков болды. Осы мезгілде тубдиспансер ашылды.

40 ж. соңында аудандық ауруханаға: А.И.Колючкина, А.П.Ерошова, Ф.А.Темирова, С.Г.Вишне夫斯基 сияқты жоғары дәрежелі дәрігерлер келді. 1950 ж. 20 тамызда аудандық ауруханада рентген кабинеті ашылды. 1953 ж.

ауданда Қызыл Крестің бастауыш ұйымдары құрылды. 1955 ж. орталық аудандық аурухана 50 орындық болды. Стационарда 4 дәрігер: терапевт Ю.И.Горох, инфекционист А.П.Кубитович, хирург Ф.А.Тимирова, педиатр А.Г.Григорьева, әйелдер бөлімшесінде А.Г.Матвеева жұмыс істеді. 1951 ж. Мәртөк ауданында дәрігер жұмыс істеді. Тың игеру жылдарында медициналық қызмет көрсетуді жақсарту мақсатында алғашқы тың игеру бригадаларына медицина мамандары жіберілді. Ауданға тың игеруші медицина қызметкерлері келді, олар фельдшерлер, медбикелер, дәріханалық қосын менгерушілері болды. Сол жылы, Мәртөк аудандық денсаулық сақтау бөлімінің бар жұмысы тың игеруде жүрген халыққа қызмет көрсетуге жұмылдырылды. Медицина қызметкерлері егіндік стандартын, МТС бригадалардың күнделікті қонағы болды, ұжымшарлардың санитарлық-эпидемиологиялық жағдайын мұқият қадағалады. Дәрігерлік учаскелердің, фельдшерлік қосындардың медицина қызметкерлері тарапынан ауыз су көздері, тамақтану орындары, азық-түліктерді сақтау және дайындау әрдайым бақыланып тұрды. Әрбір елді-мекенде және егіндік алқапта санпостар, дәріханалар жұмыс істеуді табиғи ошақтың ауруының алдын алу шаралары жүргізілді. 1954 ж. 21 шілде күні КСРО Денсаулық сақтау министрлігінің жолдамасымен тың жерлерді игеру үшін дәрігер-терапевт А.П.Кубитович келді. 1954 ж. 25 желтоқсанда шыққан Ақтөбе облыстық денсаулық сақтау бөлімінің бұйрығы негізінде 1 ақпаннан бастап, безгек ауруына қарсы станса санэпидстансамен біріктірілді, сонымен қатар аудандық СЭС құрамында паразитология бөлімі ұйымдастырылды. Сондай-ақ денсаулық сақтау объектілерін салу жалғасып жатты, ауданда ФАП-тар, учаскелік ауруханалар ашылды. 1955 ж. 18 сәуірінде Степановск учаскелік аурухана іске қосылды. 50-ші жылдың екінші жартысында туберкулез ауруымен ауыратындарды толыққанды емдеу қатаң бақылауға алынды. Стационарлық емдеуді қажет ететін туберкулез аурулар 100 процент емдеуге жатқызылды. 1957 ж. 3 желтоқсанда аудандық аурухана Мәртөк біріктірілген ауруханасы болды, келесі жылы оның құрамына аудандық СЭС кіргізілді.

60 ж. ауданның денсаулық сақтау саласы қарқынды дамуын жалғастырды. 1963 ж. 16 қазан күні Жайсаң селосында 50 орындық диспансер ашылды. Мұнда бірінші бас дәрігер болып В.Н.Передрий тағайындалды. 1963ж. 2 сәуір күні денсаулық сақтау мекемелерінің бүкілодақтық санағы өтті, қорытындысы бойынша ауданда 1 аурухана, 4 селолық аурухана, 24 мед. қосын, 4 әйелдер босану үйі және тубдиспансер болған.

Жоғары дәрежелі маман, жақсы ұйымдастырушы А.П.Ершова 1962 жылдан 1973ж. дейін бас дәрігер болды. Оның алғашқы қадамы аудандық балалар арасында алдын-алу жұмысын жақсарту болды. Мәртөк балалар

консультациясында егу кабинеті ашылды. Балалар арасында алдын-алу жұмысын жақсарту мақсатында Мәртөк және жақын селоларда педиаторлық шағын учаскелер ашылды. Әр учаскеге аудандық аурухананың орта медициналық қызметкері бекітілді. 1964 ж. аудандық үздік донорлары Қазақ КСР ОКК ОК-нің грамоталарымен марапатталды. Оның ішінде медкызметкерлер - Е.В.Регер, Л.И. Забосина, Ф.А.Темирова, В.И.Новиков, Ю.И.Дирекко, Т.А. Демидова бар. Ауданда 2 балалар бөлімшесі жұмыс істеді, екінші 40 орындық аурухана 1966 ж. іске қосылды, 20 орындық гинекологиялық бөлімшесі қайта ашылды. Хирургия бөлімшесі 25 орынға және әйелдер бөлімшесі 30 орынға кеңейді. 1956 ж. бастап учаскелік ауруханалар ашылды. Жайсаң селолық учаскелік аурухана 50 орындық, Новомихайловка 35 орындық, Андреевка 15 орындық, Родниковка 25 орындық, 10000 тұрғынға 72 ауруханалық кереуеттен келеді. Стационарлық мекемелерден басқа ауданда 12 ФАП болды, оларда 22 әйелдер босану кереуеті орналасты, 18 ФП, 7 ұжымшарлық әйелдер босану үйі мұнда 13 босану кереуеті болған. Осы мезгілде ауданда 16 дәрігер, 39 фельдшер, 19 окулист, 64 медбике, 4 тіс дәрігері жұмыс істеді.

60 ж. соңында Родников учаскелік ауруханасы алдын-алу жұмысында өте жақсы нәтижеге қол жеткізді. 1967 ж. Л.Г.Григорьева, З.П.Гонтарь сынды 2 педиатр жұмыс істеді.

70 ж. басында Мәртөк денсаулық сақтау бөлімінің көрсеткіштері мынадай болды: 335 орын, оның ішінде 50 туберкулездық, дәрігерлер (бас дәрігерді қосқанда) -31, ФАП және ФП-32, босану үйлері – 6, балалар бақшасы-1(30).

1970 ж. аудандық ауруханада Ақтөбе медициналық училищесінің филиалы ашылды, ол аудандық ауруханаға арнап көптеген медбикелер даярлап шығарды. Қызыл крестің 2 жылдық курсы училищенің ашылуына мұрындық болды. Медучилище селобаға қажетті медициналық кадрларды дайындайтын нағыз ұстаханаға айналды. Онда аудандық ауруханалық жоғары дәрежелі дәрігерлер ұстаздық етті. Осылай аудандық ауруханаға қажетті орта медициналық қызметкерлер дайындады. 1972ж. Мәртөкке 25 медбике мен фельдшер-акушер жолдамамен келді. 1974ж. дәрігерлер саны 27, орта қызметкерлер - 148 болды. 1978 ж. 15 тамызда жасөспірімдер медициналық қызметті жақсарту мақсатында жасөспірім дәрігері тағайындалып, жасөспірім кабинеті ашылды. 1-ші дәрігер - Л.В.Медведева. Сәйкесінше аудандық емханада комиссия құрылды. Сол жылы шетелге іс жоспармен және туристік жолдамамен шығатындарды медициналық куәландыру үшін құрамында терапевт дәрігер, инфекционист, фтизиатр және дәрігер эпидимиолог бар комиссия жұмыс істей бастады. Осы уақытта Жайсаң селосында сумен, балшықпен емдеу орны қосылды. Селолық мекемелерде тіс дәрігерлік кабинеттері ашылды. 80 ж. 23 қазанда дәрігер

терапевт Л.В.Медведева Целиноград қаласында өткен Қазақстан терапевтерінің III съезд жұмысына қатысады.

80 жылдары аудандық ауруханадағы кереуеттер саны 185-ке дейін көбейді. Ақтөбе қаласында медициналық институттың ашылуымен ауданда лор, невропатолог, көз дәрігері сияқты мамандар пайда болды. 1986 ж. аудандық аурухана жана ауруханалық кешен ғимаратына көшті. Ақтөбе облысы бойынша жалғыз селолық жұқпалы аурулар ауруханасы салынды. 1990 ж. ауданда дәрігерлер саны 64-ке жетті, орта медқызметкерлерінің саны 187 болды. 1995 ж. 1 қаңтардағы деректер бойынша дәрігерлердің 58-ге дейін, орта медқызметкердің 165-ке дейін азайғандығы байқалды.

Медкадрлардың азаюы денсаулық сақтау саласында бой алған қайта құрылымдарға, шағын стационарлардың жабылуына орындық қордың қысқаруына, еңбектерінің мөлшерленуіне, кей қызметкерлердің орталықтандыруына және негізінен медкадрлардың жоғары еңбекақы салаларына кетуіне байланысты. 90 жылдары медициналық жәрдем 16 мамандық бойынша көрсетілді. Хирургиялық жәрдем деңгейі айрықша өсе түсті. Мұнда жеті ірің ауруын емдеудің жана әдістер игерілді. Мұнан басқа 1980 ж. бастап хирургтар электростимуляция қолдану арқылы сүйек сынығын емдеу проблемасымен айналысты. Сол жылдары хирург бөлімшесіне жоғары дәрежелі хирург дәрігер Ж.М.Қарлығашов басқарды. Аудандық аурухана материалдары бойынша 30-ға жуық ғылыми жұмыс, әдістемелік ұсыныстар жарияланды, жанашыл ұсыныстар енгізілді.

Бүгінгі күні аудан халқына 90 орындық аудандық аурухана, Қызылжар селолық амбулатория, 1 ФАП, 19 ФП медициналық жәрдем көрсетіп отыр. Бүгінгі таңда аудандық емханада халыққа амбулаториялық жәрдем 15 мамандық бойынша көрсетіледі (терапевт, гинеколог, педиатр, хирург, тіс дәрігері, инфекционист, дерматолог-венеролог, психиатр, нарколог, көз дәрігері, лор, онколог, эндокринолог, кардиолог, фтизиатр). Жедел жәрдем көрсету бөлімшесі жұмыс істейді, 2002 ж. 9 жас дәрігер маман және 8 орта медициналық қызметкерлер қабылданды. Аудан бойынша 2 дәрігердің және 16 орта медқызметкерлердің жоғары дәрежесі бар. 3 дәрігердің және 5 орта медқызметкердің 1-ші дәрежесі бар, 5 дәрігердің және 5 орта қызметкердің 2-ші дәрежесі бар.

1993 жылы аудандық ауруханада Ақтөбе мемлекеттік медициналық колледжінің филиалы ашылды, 2002 ж. алғашқы түлектерін түлетті. ҚР Президентінің Жарлығын және «Халық денсаулығы» бағдарламасын орындау мақсатында аудандық ауруханада туберкулезге қарсы және бактериоскопиялық бөлімшелер ашылды. Туберкулез бойынша ДОТС стратегиясы енгізілді. Соңғы жылдары УДС кабинеті ашылды. 2001 ж. сүт асханасы және жиі ауыратын балалар үшін «Тополек» балабақшасында

санаторлық топ ашылды. «В» вирусты гепатиті ауруының алдын-алу мақсатында жаңа туған нәрестеден бастап балаларға вакцина жасалынады. Қамту проценті 100. Жылжымалы еңбек бригадасы жұмыс жасайды. Әйелдер босану бөлімшесінде ана мен баланың бірге болатын палаталары ашылды, аудандық емханада диабет мектебі жұмыс жасайды. Көкірекпен қоректенуді енгізу әйелдер, әсіресе, аз қамтылған отбасылар арасында отбасын жоспар бойынша жұмыстар жүргізілді. Денсаулықтарында ауытқулары бар балалар диспансерлік есепке алынды. Сауықтыру мақсатымен 30 бала «Ақтөбе» орталығына, «Хазрет» ЖШС есебінен 30 бала «Геолог» профилакториясында демалды және 44 бала «Чайка» санаториясында емдеуден өтті.

Қазір дәрігерлердің қамтамасыз етілуі 10 мың халыққа – 18,8 орта медқызметкерлермен - 43,8, жасөспірімдер бақылау - 98,9, Отан соғысы мүгедектерін кешенді медициналық бақылаумен қамтылуы – 90, интернационалист жауынгерлері - 82,9 процент. Ауданда дәріхана саны 6. Халыққа медициналық қызмет көрсету сапасын арттыру үшін мынадай іс-шаралар жүргізіліп отыр, дәрігерлерді мамандандыру, емдеу, алдын-алу мекемелерді жаңа жабдықпен қамту. 2002 ж. 13 дәрігер және 22 орта медқызметкер мамандықтарын жетілдірді.

Аудандық ауруханада медициналық жәрдемнің сапасын көтеру мақсатында алғаш рет 2003ж. бастап ауруларды отбасынан бөлмей қалыптасқан әлеуметтік жағдайда күндізгі бақылауға алып емдеу тәсілі жүрді. Ол үшін қаржыны талап ететін тәуліктік бақылау орнына Қызылжар, Родниковкада және аудандық емхананың жанынан әрқайсысы 10 орындық, барлығы 30 орындық күндіз емделетін бөлімше ашылды. Аурухана тарихында В.Г.Самсанов, И.Ю.Гендлер, В.В.Александров, П. Г. Пекинер, В. Ю. Герасимова, А. К. Жабәгиев, А.П.Тищенко бас дәрігерлер болды. Қазіргі уақытта ауданның денсаулық сақтау саласын Ж.М.Қарлығашов басқарады.

Көптеген медицина қызметкерлеріне «Денсаулық сақтау саласының үздігі» атақтары берілді, мемлекеттік наградалармен марапатталғандар да аз емес. Еңбек Қызыл Ту орденімен Ершова, Горох, Темірова, Халықтар достығы орденімен А.Х.Калышева, Ерен еңбегі үшін медалімен Т.А.Тучина, Л.И.Дерепко марапатталды. «Тәуелсіздіктің он жылдығы» медалімен аудандық аурухананың бас терапевті М.Д.Залалетдинова, терапия бөлімшесінің меңгерушісі Н.В.Пчела, аудандық аурухананың бас дәрігері Ж.М. Қарлығашов марапатталды.

Денсаулық сақтау жүйесінің дамуын және медицина қызметкерлерінің еңбегін өз дәрежесінде көрсету мақсатында 2004 жылғы наурыз айында денсаулық мұражайы ашылды.

I тарау. Ақтөбе облысы Мәртөк ауданының аумағы қола дәуірінде

1.1. Алакөл кезеңі

Евразия деп аталатын алып құрлықтың Тынық мұхиттан Қара теңізге дейінгі кең байтақ далалық аймақтарында есте жоқ ескі замандардан өмір кешіп, бүгінге дейін жалғасқан ұлттар мен ұлыстардың бірде жаугершілік, бірде ауа-райы себепті бірде бірігу, бірде бөліну тарихының айқыш-ұйқыш түскен іздерінің айқын табы Ақтөбе облысы өңірінде де сайрап жатыр. Бұл жерден орта ғасырларда Батыс пен Шығысты жалғастырған әйгілі керуен жолы өткен. Ресей жағынан тартылған ұлы сапар Ойылдың төменгі ағысы мен Сағызды бойлап оңтүстік бағыттағы сан-алуан тілде сөйлеп, сан-алуан ғұмыр кешкен сан-алуан жұртқа жеткен Осы аймақтың үстімен алыс Алтайда "хүн" болып тіршілік еткен тегі көне түркіге тартатын этностың сиянбилер билігін мойындамай батысқа бет бұрған бөлігі кейін "ғұндар" деген қаһарлы атаумен бүкіл Европаны қалтыратқан Атилланың жасақтары жүрді. Олар әрине, ессіз, елсіз жерлермен жүрген жоқ. Мұнда да тарихы, кем дегенде, тас дәуіріне кетіп, өсуі мен өркендеуі сол замандардың жағдайлары мен талаптарына ыңғайланып өмір сүрген қауымдар болатын. Алайда сол көне дәуірлердің әсіресе археологиялық ескерткіштері тым аз зерттелгендіктен Атыраудан Аралға дейінгі ұланғайыр аралықтың тарихында ақтаңдақ беттер әлі көп. Археологиялық зерттеулердің Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңдері мардымсыз болғаны белгілі. Бұл саладағы кейінгі істер, негізінен республиканың орталық және оңтүстік өңірлеріне ойысып, елдің батыс бөлігі, оның ішінде Ақтөбе аймағы назардан тыс қалды. Оның негізгі себептерінің бірі республиканың орталығы мен оңтүстігін ерекше көрсету мақсаты емес, сол аймақтар жөніндегі көне мәліметтердің әсіресе шетелдік жазба әдебиет-терде неғұрлым молырақ сақтапуынан еді. Қазақ жеріндегі тарих пен көне мәдениетті зерттеуде аталған әлгі екі өңір туралы мол мағлұматтар беретін қытай, парсы, араб жазбалары елеулі роль атқарды. Соның өзінде там-тұмдап жеткен көздерден көненің Ақтөбе жеріндегі ошақтары да ескіні танып-білудің өзіндік ерекше мысалдары бола алатындығын аңғартады. Ахеменид дәуірінің патшалары: бірінші Дарий /б.э.б.552-486 ж.ж./ және Ксеркс /б.з.б.486-465 ж.ж./ жазбалары, Ктесидің "Персия тарихында", Страбонның географиясында" казакжерінің ертедегі этностары туралы біршама құнды деректер болғанмен маңызды да нақты материалдар X ғасырдағы араб географы әрі саяхатшысы әл-Истархидің өзінен бұрынғы әл-

Балхидың неғұрлым ертедегі, бізге дейін жетпеген географиялық еңбегінің өңделген және толықтырылған нұсқасы болып табылатын "Жолдар мен мемлекеттер туралы кітабында", тағы да арабтың екі саяхатшысы Ибн Фадлан мен Әбу Дулафтың "Жазба" /Рисала/ деген туындысында баяндалған Үстірт, Жайық бойындағы қазіргі батыс облыстар жерлерін мекендеген печенегтерге, башқұрттарға және оғыздарға қатысты этнографиялық сипаттағы мәліметтер берген. Сондай-ақ араб тарихшысы, әрі географ әл-Масудидің еңбектерінде де Қазақстанның батысында болған /IX ғасырдың екінші жартысы/ тарихи оқиғалар баяндалған. Бұл жерде Қазақстан тарихының өткен-кеткенінен хабар беретін әдебиеттердің батыс аймаққа қатысы барлары ғана аталып отыр. Мұндай әдебиеттер бергі уақыттарда да отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері арқылы пайда болды. Жалайыр тайпасынан шыққан түркі тарихшысы Қадырәлі бек 1602 жылы ауызша аталып келген тарихи аңыздар мен Рашид ад-Диннің /XVI ғ./ тарихи жинағы негізінде құрастырған "Оқиғалар жинағы", Хиуа ханы Әбілғазының /XVII ғ./ "Түріктер шежіресі" мен "Түрікмендер шежіресі" кітаптарында түрік этнонимдерінің этимологиясы қамтылып, тарихи география әңгімеленеді. Ресей тарихшылары В.Н.Татищевтің, Н.М.Карамзиннің, С.М.Соловьевтің, В.Г.Василевскийдің, Н.Арис-товтың, А.Бамберидің, А.Левшин мен Н.И.Городековтың, В.В.Рад-ловтың, В.В.Бартольдтің еңбектерінде осы өңірде өмір сүрген қазақ рулары мен тайпалары туралы мәліметтер көп. Сондай-ақ А.Ю.Якубовский мен С.П.Толстовтың, С.И.Руденконың, Ә.Марғұланның, М.Қадырбаевтың, М.И.Артамоновтың, С.А.Плетневаның, Г.А.Федоров-Давыдовтың, Л.И.Гумилевтің еңбектері жалпытүркілік те, жалқы аймақтық тарихты тану мен игерудің тамаша құралдары болып табылады. Сөйтсе де осы аталған бағалы, құнды еңбек-тердің ешқайсысы да өңірдің ертедегі гоминидтер мекендеген кезеңдерінен бергі тарихи іздерін толық ашып беретіндей айқын картина жасай алмайды. Оның себебі аталған еңбектердің, зерттеулердің әлсіздігінен емес, олардың қай-қайсысы да баға жетпес құнды деректер, оның себебі өлкені ғылыми зерттеудің мақсатты жүйесі болмаған-дығында. Зерттеулерге қарағанда бұдан 1,5 -1 млн. жыл бұрын Каспий маңы ойпатының ашық кеңістіктерінде, Тұран далаларында гоминидтердің тұрақтары болған. Тас ғасырының аяғына қарай далалық - орманды далалық өңірде жылқы, қоян суытқан, құндыз, қасқыр, түлкі, аю, қабан, елік, бұлаң қарақұйрық, киік, бизон тұр секілді жабайы жануарлар көбейіп, тұрғындардың өмірінде аң аулаудың жеке әдістері жетекші маңыз алды. Осымен байланысты қоныс аудару енді аң аулау мақсатына тәуелді болды. Қазақ тарихында Ақмола облысының бір ауданы бойынша аталған "Атбасар мәдениеті" деген атау бар. Ол сол жердегі ертедегі тұрақтардың мейлінше шоғырланған жері. Оның таралған аумағы далалық өңірдегі Есіл

өзенінің аңғары мен қазақтың ұсақ шоқылы өңірінің солтүстік батыс бөлігі. Бұл мәдениет б.з.б. VII мыңжылдықтың аяғы - VI мыңжылдықтың басында Арал өңірінің, немесе шығыс Каспий маңы өңірінің тұрғындары араласуы жағдайында жергілікті мезолит тайпаларының кельтеминер және ойықты мәдениеттері негізінде қалыптасқан. Бүгінде аталған өңірде сақталып қалған іздерге қарағанда тұрғын үйлері жеңіл жердің бетіндегі сипатта болған.

Бұлар көлемі 25 шаршы метрден аспайтын дөңгелек және төрт бұрышты лашық түріндегі құрылыстар еді. Неолит дәуірінде байқала бастаған шаруашылық өзгерістері б.з.б. II мыңжылдықтың аяғында - I мыңжылдықтың басында далалық өңірдегі тұрғындардың көпшілігін мамандануға ықпал етіп, көшпелі мал шаруашылығына көшірді, енді ұзақ уақытқа арналған қоныстарда сумен жабдықтаудың жаңа әдісі құдық қазу шығады. Қола дәуіріндегі экономиканың басты басты екі бағыты болып табылатын мал шаруашылығы мен металлургияның тез дамуы өндіріс күштердің өсуіне, қоғамдық еңбек мамандануының күшеюіне, қоғамдық өмірдегі ірі өзгерістерге жеткізді, жеке отбасылар оқшауланды, отбасылық меншік кеңейді, рулық қауым ішінде мүлік теңсіздігі өсті. Қола дәуірінде Сібірдің, Жайық өңірінің, Қазақстанның және Орта Азияның ұлан-ғайыр далаларын тегі жағынан және тарихи тағдырларының ортақтығы жағынан туыс тайпалар мекендеді, өзіндік үлгідегі жарқын мәдениет қалдырды. Бірінші ескерткіштің табылған жері Ачинск маңындағы Андронов селосының атауына қарай бұл мәдениет ғылымда шартты түрде "Андронов мәдениеті" деп аталады. Оның мәдени-тарихи қауымының негізгі орталықтарының бірі - Қазақстан аумағы. Археологиялық деректер андроновтық тұрғындардың басым көпшілігі отырықшылық өмір сүргенін көрсетеді. Қоныс-мекендері кең жайылма шалғыны бар өзендердің жағаларына орналасты. Олардың жанынан әртүрлі шаруашылық жайлар мен мал қамайтын қашарлар салынды. Бұл қоныс-мекендерге мал бағу кәсібі басым малшылық егіншілік шаруашылығының кешенді сипаты тән болды. Осы тұста металдан жасалған еңбек құралдары, қарулар және сәндік заттар: ұнғысы бар, дүмі шығыңқы балталар, сағасында ойығы бар пышақтар, балға-шоттар, найзалар мен жебелердің өзгеше ұштары, біле-зіктер, айналар, моншақтар көп тарады. Тұрқы әртүрлі тас қоршаулар түрінде зираттар тұрғызды, олартікбұрышталып, дөңгелектене, сопақталып қоршалатын болды. Кейде, бұлардың орнына обалар үйілді. Сәндік заттардың андроновтық тайпалар мәдениетінен тараған ерекше түрлері: алтын жапырақшадан бір жарым қайырым бүктеліп жасалған сырғалар, бас киімге және басқа да киімге тағылатын "көзілдірік тәрізді" және "табан із" тәрізді сәнді салпыншақтар, қақтама өрнекті тағалар, шеттері өрнектеліп түйілген білезіктер болды. Өндіріс техникасының дамығандығы және қола заттар балшық ыдыстар түрлерінің әлемілігі мәдениет деңгейінің

жоғары болғандығын көрсетеді. Андронов мәдениетін, негізінен, екі кезеңге: федоровтық және Алакөл деп бөліп қарау бар. Алакөлдік кезең андроновтық тайпалардың дамыған шағы болып табылады. Ақтөбе аймағына екі кезеңдік осы мәдениеттің алакөлдігі тән делінеді.

1.2. «Алтын қорған»

Ер адамның көсем және жауынгер ретінде рулық қауымның басшысы болуы, патриархалдық қатынастардың орнығуы, табиғат күшін құдірет деп біліп күнге, отқа, жануарлар мен өсімдіктерге табыну қола дәуірінің құбылыстары. Андроновтық мәдениеттің Ақтөбе өңірі де жататын алакөлдік кезеңдегі көшпелі шаруашылыққа қолайлы жерлердің аздығынан құнарлы шүйгін аймақтарға бір тайпаның орнына екінші тайпа келіп, үздіксіз пайдалануда болды да замандар ағымында көп қабатты ескерткішті аймақтарға айналды. Археологиялық қазбалар осылай дейді. Ақтөбе облысы аумағын алғашқы археологиялық зерттеулер осыдан 114 жыл бұрын басталған болатын. Оны 1887-1888 ж. орыс археологі Ф.Д.Нефедов жүргізді. Оның осы жылдары атқарған істері жөніндегі есебі Мәскеуде 1899 жылы жарық көрген "Шығыс губернияларының археологиясы бойынша материалдардың" үшінші томында жарық көрді. Ф.Д.Нефедовтың баяндауы бойынша Оралдың шығыс етегіндегі алғашқы қазба жұмыстарын 1864 жылы Челя-бинск уезінде Р.Г.Игнатъев бастаған. Ал Торғай мен Орал облыстарының далалары 1884 жылға дейін археологтар үшін беймәлім болатын. Сол Ф.Д.Нефедов пен К.А.Фишердің 1884 жылы Електің сол жағасындағы Тамареткел деген жерде "алтын" қорғанды қазуынан кейін археологтар Торғай даласына мықтап назар аударды. Ф.Д.Нефедов жоғарыда айтылған есебінде облыстың қазіргі шекарасы тұсында бірнеше тарихи ескерткіштер мен археологиялық орындар барын еске салған. Олар: Ұлыборсық құмы бағытында ертеде болған Балғасын қаласының қалдықтары. Қала күйдірілген кірпіштен салынған бірер жеке ғимараттар болмаса, негізінен құм астында қалған. Осы жерге кейін 1897 жылы келген А.Матов және 1907 жылы келген И.А.Кастанье бір кездері Балғасын деп аталған мұнараның енді тек қалдықтарына ғана кезіккен. Бұл -1960 жылы жарық көрген Қазақстан археологиясы картасы кадастарында № 2024 санымен тіркелген. Орынбордан Ақтөбе бекінісіне қарай бағытталған жол бойымен 185 верст жердегі бесжұлдыз формалы қорған сипатталған. Ескерткіш Мәртөк ауданы мен Қарғалы ауданының шекарасында. Ф.Д.Нефедовтың ескертуі бойынша өте-мөте құнды олжа Қиыл-Ойыл болысының № 17 аулында мал үшін шұңқыр қазып жатқанда табылған адам мен жылқының

қаңқалары, олардың қасына қойылған күміспен, алтынмен қапталған ертұрман және өліктің аузына салынған алтын ырым зат. Ол жер Қиыл өзені сағасының оң жағындағы 9-19 верст қашықтықтағы Батпақты деген жер деп көрсетілген. 1887 және 1888 жылдары қазба жұмыстары Орынбор қаласының шығыс жағындағы Нежинск мен Нижне-Озерск елді мекендері аудандарында, Торғай облысына қарасты Илецк уезінің 4-пунктіңде және Тұзтөбеге таяу жерде жүргізілді. Елек алабындағы қазбалар Ақтөбе уезінің батыс шекарасы бойымен өзеннің сол жағалауында орналасқан. Олардың шығыс жағындағы шеткерісі - 6 қорғаны қазылған Торғай облысындағы Елек уезінің № 1 Қаратоғай болысы аулына жақын Қарабұтақ өзені маңайы.

Тұзтөбеден Ақтөбе бекінісіне қарай бағыт алған жолдың 65 верст қашықтығындағы осы жерде 500 шамасы обалары бар көлемді зират жатты. "...Алайда 1888 жылы көрі көз қариялар да естіп, білмеген үрейлі дауыл тұрып, жүзге жуық обалардан басқаларын қиратып, жермен жексен етіп кетті. Бұл ескерткіш қазіргі Сагарчин станциясының қасында, Ақтөбе облысының батыс шекарасынан 15-20 км, шамасында. Әлгі дүлей дауылдан кейін құрастырып жиналған материалдар мен сау қалған 6 обаны қазу жұмыстары әртүрлі тарихи маңызы бар аса қызықты заттық материалдар берді". Ф.Д.Нефедов "алтын" қорғаннан табылған материалдарды скиф /сак/ замандарына теліді, ал Пчельник дейтін жерде қазылған қорғаннан табылған заттарды Абдолла ханның тұсында соғылған бұхарлық монеттерге қарап X-XI ғасырларға жатқызды. Жоғарыда аталған № 1 Қаратоғай болысының ауылы қасынан қазылған обаның дауылдан құлағаннан бері қатпар қабатынан андрон мәдениетіндегі алакөл кезеңінің жерлеу рәсімі болғандығы дәлелденді. Мұнда зиратқа өлікпен бірге ішінде өсімдіктен жасалған тағамы бар өрнекті құмыра, әйелдердің мыс қаңылтырға оралған күміс пен алтынды сырғасы мен салпыншақ жүзік түріндегі әшекейлері қойылған. Олардың жасы б.з.б. екінші мың жылдықтың үшінші ширегі, яғни андрон мәдениетінің алакөл кезеңі. Осы қорымда әйелдердің одан кейінірек замандардағы да әшекей, сәндік заттары кезікті. Ол мысалы, қоладан құйылған шағын айнаның сынықтары, сырғалар. Мұндай айналар XII-XIII ғасырларға, сырғалар VIII-XIV ғасырларға тәк Археологтың есебінде Мертвецов поселкасы мен Елек қорғанының арасында бір-бірінен 3 верст қашықтықта 2 бекініс бары баяндалады. Олар ішінде шөп өсіп кеткендіктен адамның тұрағы ретінде із-белгі қалмаған, биіктігі 2 аршынға дейін жеткен /1,4 м/ төрт бұрышты топырақты жалдар. Кейінірек, дәл осындай бекіністі топограф Баннов әлгінің шығыс жағынан қазіргі Родниковка селосы қасынан кезіктірген. Зерттеулер көрсеткендей, Төрткүл, Төртбұрыш, немесе Қора деп атала-тын мұндай құрылыстар қазақ халқының монғол шапқыншылығына дейінгі отырықшылық кезеңін бейнелейтін IX-XIII ғасыры екендігі

айтылады. Алматы қаласынан, ғылым академиясы баспасынан, 1960 жылы жарық көрген "Қазақстанды археологиялық зерттеу" деген очеркте мынадай жолдар бар: "XIX ғасырдың 90 жылдары аяғында көне дәуірлерді зерттеуге деген қызығушылық пен археологияда өлке тануға деген ынталылардың көбеюі арқылы археологиялық ескерткіштерді есепке алу мен оларды бастапқы зерттеуді жүзеге асыратын ғылым пайда бола бастады". Біздің облыста осымен байланысты қызметтер, жоғарыда айтылғандай, Ф.Д.Нефедовтың Елек өзенінің төменгі ағысындағы Тамды - Төрткүл елді мекенінен тапқан "Алтын" қорды қазуымен жанданды. Оның алтын бұйымдары, әйнек моншақтар, қола жебелер, құйылып жасалған айналар, ат әбзелдеріндегі қаңылтырлар және басқалары скиф-сармат көшпенділерінің ілкі кезеңдеріне тән болып табылады. Осы шамадан бастап Оңтүстік Оралдың көне қорымдарын қазу ісіне тіптен православие шіркеуінің священниктері Александр Инфантьев әкей мен Илья Инфантьев әкей де кірісіп, қазба жұмыстарын бәсекеге айналдырған. Осы секілді өз қызметін XIX ғасырдың 90 жылдары бастаған ерікті қоғам Орынбор ғылыми археология комиссиясы /бұдан былай ОҒАК деп жазылады/ болды. Ақтөбе облысы жеріндегі археологиялық ескерткіштердің есебін алу және ОҒАК протоколдары мен хабарламаларын тіркеу 1904 жылы осы комиссияның ғылыми хатшысы А.В.Поповтың инициативасымен басталды. Осы адам, орынборлық дәрігер Александр Владимирович Попов, архив комиссиясына мүше бола отырып, бір уақыттары аталған комиссияның хатшысы, тіптен төрағасы бола жүріп, көне дәуір ескерткіштерін есепке алу қызметін бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін жалғастырды. Бұл жұмыстарды барынша тездетіп мұқият жүргізіп және оған еңбек етіп жүрген интеллигенцияны қатыстыру мақсатында ол 1904 жылдың мамыр айында топография партиясының Торғай үйінде: "Торғай және Орал облысының археологиясына қатысты бірер сөз" деген тақырыпта баяндама жасады. Ал сол 1904 жылдың соңына таман архив комиссиясы кезекті отырысының № 14 хаттамасына қосымшада топографтар тапқан ескерткіштер туралы мәліметтерді тіркеді. Олардың арасында ерекше маңыздылары: С.П.Банновтың Ақтөбе қаласының солтүстігі жағындағы 40 верстік жердегі үйінді обалар мен олардың батысжағындағы 4 және 7 верст жердегі екі қорым жөніндегі хабары; М.И.Седельниковтың Жаксықарғалы өзені жағасындағы Қызылтам бейіті /қазіргі Қарғалы су тоғаны/, Қобда болысының Қарағанды-Қобыландық дейтін жеріндегі Темпек; топограф В.В.Карлсонның Қобыланды ауылы маңынан нұсқаған қираған мавзолей мен кірпіш қалдықтары бар төбе туралы хабары мен тағы да осы адам айтқандай, периметрі жарты верстік, таспен қаланған таға тәрізді ескерткіш. Осы жұмыстардан кейін архив комиссиясының хабарлары бойынша археологиялық ескерткіштер жүйелі түрде тіркеліп отырды. Оның соңғы

мәліметтерінің бірі - ОҒАҚ жинақтарының 1913 жылғы XXIX басылымының 224-225 беттерінде Ақтөбе уезінің солтүстік шығысындағы Тоқмансай, Естемес және Қамсақты болыстарынан материал берілген. Осы материалдың ішінде геолог Пригоровскийдің қазіргі Мұғалжар ст. солтүстігіндегі және солтүстік шығысындағы екі ескерткіш: көне зират пен "Тас адам" балбалы туралы әңгіме бар. Ақтөбе облысындағы, төңкеріске дейінгі, қазба жұмыстарды аталған комиссияның тағы бір мүшесі гимназия оқытушысы И.А.Кастанье жүргізді. Ол жазғы каникул күндерінде Қарғалы өзенінің алабында 1904,1906 және 1909 жылдары шағын далалық жұмыстарды атқарды. Атап айтқанда, 1904 жылы жақсы Қарғалы өзенінің оң жағынан 3 верст жердегі Шилі карст үңгірін осы маңдағы карст апанындағы үш бейітті зерттеп, Ащысай обасын қазды. Жақсы Қарғалының жиегіндегі шикі және күйдірілген кірпіштен тұрғызылған кесенені зерттеді. Ал 1906 жылы ол тағы да төрт жерден 6 обаны, 1909 жылы Жаманқарғалы зиратының солтүстік ең үлкен обасын қазды. Ақтөбе жерін төңкеріске дейін зерттеу ісі осымен аяқталды. Бірақ ол мұнымен мүлдем доғарылған жоқ. Кеңес өкіметі жылдарында ойдағыдай қарқын алмағанымен ара-тұра болса да бірқатар нәтижелі зерттеулер көрінді. Ол зерттеулер, негізінен, Ақтөбе қаласы маңайы мен Тасты-бұтақта жүргізіліп, өңірдің қола дәуіріндегі тұрмыс-тіршілігінен хабар берді. Бұл өңірде ағаштың болмауы, не аздығы себепті, мысалы Тастыбұтақ қонысындағы үйлердің кейбір ерекшеліктері бары аңғарылды. Мұнда осы себепті тіреуіш құрылыстар аз пайдаланылып, оның есесіне тас кеңінен қолданылған. Тастан ішкі қабырғалар қаланды, жерошақтар да таспен қаланды, әртүрлі шаруашылық қажеттеріне тас қорымдар жасалды. Тұрғын үйлерде қабырғалары сексеуілмен шегенделген құдықтар болды. Тұрғын үйдің немесе оның әрбір бөлігінің неге арналғандығы, үйлердің орналасуы, ошақтардың шаруашылық ұра-ларының саны мен орны дәлме-дәл белгіленген. Металл қорыту, құрал жасау ісі арнаулы орындарда жүргізілді. Кейбір үйлер қоғамдық жиындар өткізуге, табыну гұрыптарын атқаруға арналды. Тастыбұтақ-І қорымының бетіндегі құрылыстар дөңгелек, сопақ, қисық қаланған тас қоршаулар болып келеді. Бұл қоршаулар тігінен қазылып орнатылған тастардан кейде ешқандай да байланыс-тыратын материалдарсыз жай қаланған тастардан жасалған. Археология ғылымы кейінгі қола дәуіріндегі оңтүстік Орал маңын сол кезеңнің орасан зор құрылымдары қима және андрондық түзілімдердің шекарасы деп есептейді.

II-тарау. Қима және андрон мәдениетінің шекарасы

2.1. Сармат мәдениетінің пайда болуы

Бұл сол қима және андрондық дәстүрлердің араласуымен сипатталатын ерекше ескерткіштер топтарының қалыптасуынан кәрінеді. Бірақ бұл реттегі мақсатты зерттеулер, негізінен Орынбор мен Башкирия жерлерінде ғана жүргізіліп, Ақтөбе төңірегі ұзақ уақыт сырт қалды. Археологиялық қазбалар көп реттерде, тек жекелеген бейіттерді қазу істерімен шектеліп келді. Осы себепті мұндағы алақөлдік және қималық тұрғындардың өзара қатынасының сипаты әліге толық айқын емес. Кейінгі қола дәуіріндегі аймақ тұрғындарының шаруашылық қызметтерімен байланысты мәселелерінде де даулы тұстар баршылық. Бұл жағынан келгенде ақтөбелік геологтар Р.А.Сегедин мен С.Г.Грешнердің әр жылдары Ақтөбе облысында геологиялық барлау жұмыстарын жүргізген кездері қола дәуірінің қоныстары мен кен орындарынан алған материалдары біршама айғақты мәліметтер береді. Геологтер кезіккен қола дәуірлік Сарымырза қонысының орны Хромтау ауд. Сухановка елді мекенінің солт. батысында, Сарымырза өзенінің сол жағалауында. Осы және Мұғалжар ауд. Еңбекші ауыл оңтүстік шығысында 8 км. Тікбұтақ /Ор. өз. оң жақ саласы/ өзені бойында палеогей жыныстарынан түзілген жерден табылған қыш бұйымдар қалдықтары кезінде әртүрлі түстер беріліп жасалғандығын аңғартады. Осылар секілді Ұлыталдық I, Ұлыталдық II, Сырлыбай кеніші, Ақтоғай, Шуылдақ, Шохыр, Құркұдық кеніштерін қазу мен қыш бұйымдар қалдықтарын зерттеудің барысы да андрондықтар мен қималықтардың шаруасы мен тұрмысынан, тіршілік етуінің ерекшеліктерінен, алақөлдіктердің өзімен шектес жерлердегі мәдени құрылымдарымен қатынастарынан хабар береді. Өлке тарихын археологиялық жағынан зерттеуге елеулі үлес қосып жүрген ақтөбелік тарихшы С.Ю.Гуцалов "Савромат мәдениетінің" пайда болуына байланысты кейбір даулы тақырыптарды анықтау жұмыстарымен айналысып келеді. Ақтөбе университет. ол басқарған арх. экспедициясы сол дәуірге жататын бірқатар жерленген орындарды тауып, зерттеді, эксп. тапқан кезіккен бейіттердің топографиясы ұқсас келуімен ерекшеленеді олар өзен жайылмасының суайрықтарындағы қияларында орналасқан. Мұндай зерттеулерді тарихшы Елек өзені бассейні төңірегінде жүргізе отырып, Жаман Қарғалы I, Шығыс Құрайлы I, Целинный I бейіттерінің савроматтар кезеңіне жататындығын олардағы жерлеу рәсімі, материалдық, салт-дәстүрлік белгілер арқылы дәлелдейді. Экспедиция зерттеуіндегі ортағасырлық жерлеуді талдаудың қорытындылары да өлке тарихын тануға септігін тигізді. Бұл Сарықобда өз. оң жағалауындағы /Алға ауд./ Болгарка

1,11 обаларын, Талдық өз. сол жағалауындағы Атра-II бейітін, Орқаш-I бейітіндегі № 15 обаны зерттеулермен байланысты болды. Осы соңғы объектіден шыққан сым сырға Солүстік, Орталық Қазақстан мен Орта Азиядағы УІІ-УІІІ ғ.ғ. тән түркілік ескерткіштерге ұқсас келеді.

2.2. Көшпелі мәдениет – экономиканың ерекше түрі

Жалпы алғанда, бұл жерлеулерде аталған кезеңнің дәстүрінде VIII ғ. Х ғ. дейінгі түрлердің өте кең хронологиялық ауқымының сипаттары мен заттары жиі кездеседі. Мысалы, атпалық жерлеудің орқаштыққа ұқсастығын айыру қиын емес. Мұндағы бұйымдар түрлерінің де Евразия даласының ортағасырлық көне мүліктерінен бөлектігі жоқ. Жоғарыда баяндалған археологиялық жұмыстар сипаты мен сапасына қарай тек адамдар тарихының әртүрлі кезеңдерін анықтап қоймайды, сонымен бірге әр кезеңдегі әртүрлі мәдениеттің түрлерінен мағлұмат береді. Олай болса, Ақтөбе өңірі де "жеті жұрт келіп, жеті жұрт кеткен", яғни неше алуан ұлыстар мен тайпалардың кезектесіп келіп, кезектесіп көшкен аймағы. Біздің далаларымызда алғашқы көшпенділердің пайда болуы, жоғарыдағы археологиялық зерттеулерден айқындалғандай, б.з.б. II мың жылдықпен I-мың жылдықтың аралығы. Б.з.б. I-мың жылдықтың ортасына таман көшпелі мал шаруашылығын бақташылық алмастырды. Сөйтіп Европа мен Азияның орманды далалары үш мың жыл бойы көшпеліліктің бесігі болып тербелді. Этнографтар көшпелілікті сол көшке малмен бірге тұрғындардың көпшілігі, немесе басым бөлігі еріп жүріп, жыл бойы бағып шығатын экстенсивті мал шаруашылығы деп есептейді. Бұл сипат сол замандардың экономикасына сәйкес келеді, алайда көшпелілік тек экономиканың ерекше түрі ғана емес, ол сонымен бірге сол қауымдарға ғана тән ерекше өмір салты, материалдық және рухани мәдениет, діни наным-сенімдер, қоғамдық құрылыс және саяси тарих. Біздің өлкемізді мекендеген савромат бірлестігінің бірі - аорс тайпасын б.з.б. II -ғасырдағы грек-рим жазушылары Оңтүстік Жайық өңірінен және Қазақстан жерінің шектес солтүстік-батыс аймақтарынан шыққан болуы керек деп есептейді. Мұндай қорытынды Жайық-Елек өзендері аралығы мен Еділ-Дон арасындағы ескерткіштер тобының тығыз этникалық-мәдени байланыстарын көрсететін археологиялық деректерімен сәйкес келеді. Геродоттың баяндауына қарағанда, исседондар да Орталық Қазақстан далаларында, немесе Оңтүстік Жайық өзені мен осы Ақтөбе маңы аймақтарында тіршілік еткен деп топшылауға болады. Батыстың савромат тайпалары Қара теңіз скифтерімен көрші болып, олармен сауда-саттық жасады, соғыс одағын құрды, немесе қарулы қақтығыстарға түсіп жүрді. Олар өз тағдырын өте ертеде, Ахеменид

заманына дейін Үлкен Хорезм және Бактрия патшалығы сияқты мемлекеттік құрылым-дармен байланыстырды. Ал оның бергі жағында қола дәуіріндегі Орынбор далалары мен Арал өңірі тұрғындарының арасындағы белсенді байланыстар, андрон мәдениетінің Батыс Қазақстан нұсқасының Орталық Қазақстан, немесе Солтүстік Қазақстан нұсқасынан айырмашылығы, қималық «компоненттің Жайық өңірі савроматтары мен Оңтүстік Арал өңірі сактарының мәдениеттерінде ұқсастығы болды. Олар, ескерткіштердің сипатына қарағанда, Жайық, Елек, Жем, Сағыз, Ойыл секілді өзендер бойларында шоғырланғандығы байқалады.

III Тарау. Кең дала төсінде - Түрік қағанаты

3.1. Оғыз мемлекетінің өсуі

Уақыт - өз дегенін істейді. Тарих сахнасынан Савромат-сарматтар да кетіп, б.з. II-V-ғ.ғ. халықтардың ұлы қоныс аударуы жүріп тұр бірлестігі дәуірлеген еді. Уақыт оның да түбіне жетіп, VI ғасырда жалпақ далаға әйгілі Түркі қағанатын әкелді. Кезінде Алтайдан Қара теңізге дейінгі аралықты еркін меңгерген қуатты, гүлденген "Түркі елі" атауымен төрткүл дүниені таңқалдырған бұл қағанат екі ғасырдан кейін қашан да, қайда да барлық жұрттың түбіне жеткеніштегі берекесіздіктен 756 жылы түркі тілді қарлұқ тайпасының соққысынан құлады. Бұл шамада кейін елеулі әскери және саяси күшке айналып ілкіде қанғар, сонынан печенег атауымен мәлім болған, алайда IX-ғасырдың соңында оғыздардан жеңілген жұрт қалыптасып келе жатқан еді. Оғыздар сол жеңістерінен кейін Жайық және Еділ өзендерінің аралығына ие болып, қанатын Сырдың төменгі ағысына дейін жайды. 956 жылы Хазария жеңілгенге дейін оғыздар хазар қағандарымен ұзақ уақыт күрес жүргізді. Оғыздардың хазарлармен қантөгіс шайқастары, сірә, Маңғыстауға батыс жағынан іргелесетін далаларда өткен болса керек. Хазар қағанатының талқандалуы оғыз державасының саяси қуаты өсуіне себепші болды. Алайда кейін алым-салықтардың жыртықшылықпен жиналуына наразы болған оғыз тайпаларының көтерілістері жиілеп, мемлекет X-XI ғасырларда құлдырай бастады. Оғыздар кең-байтақ жерді мекендеді. Шығыста олардың кейбір топтары Балқаш көлінің оңтүстік жағасына дейін жеткен, тайпалары X ғасырда Ырғыз бойында, Мұғалжар тауының баурайында, Жем, Жайық бойында, Аралсор, Ойыл жағалауларында көшіп жүрген. Мұғалжар жотасы төңірегінде оғыздардың Нуджақ және Балағак деген қамалдары, Мұғалжардың солтүстік-шығыс беткейлері мен Оңтүстік Орал сілемдері арасында Даранда /Дендара/ және Дарку деген шағын бекіністері болған.

Соңғысы оғыз "патшасының" жазғы ордасы болған секілді, онда үнемі сауда жасайтын, қолөнермен айналысатын адамдар тұрған. Бұл кезде күні кеше ішкі алауыздықтан күйреген Батыс түркі қағанатының орнында көшпелі және жартылай көшпелі түркі тілдес тайпалар қазіргі Қазақстан аумағында күдіретті үш мемлекет құрды. Жетісуда - Қарлұқ этникалық-әлеуметтік бірлестігі; Шығыс және Орталық Қазақстанда - Кимек қағанаты; Сырдарияның орта және төменгі ағысы мен Арал сырты далаларында - Оғыз державасы. Қазақ, қырғыз, татар, башқұрт, түрікмен, өзбек, қарақалпақ этностарының қалыптасуында компоненттердің бірі болып қатысқан оғыздар қыпшақ тайпаларының соққыларынан құлап, олардың талқандалған қалдықтары XI ғасырда Дешті қыпшақтың түркі тайпаларына сіңісіп кетті. Ал осыдан бір ғасыр бұрын бір кездері далалық Алтай, таулы Алтай және Ертіс өңірлерін мекендеген кимектер, қыпшақтар және құмандар батысқа тереңдеп енген еді. Әл-Идрисидің "Сурат әл-ард" картасында Орал тауын бейнелейтін Аскасия тауларының оңтүстік-шығыс жағында онша қашық емес жерде Тағур таулары көрсетілген, құмандар елінің орталығы мен астанасы Кумания сонда орналасқан. Нақты географиялық схемаға сәйкес, Тағурды Мұғалжар тауымен салыстыруға болады. Орта ғасырлардағы шығармалардың тексіне қарағанда, Мұғалжар құмандар қоныстанған негізгі аймақ болып табылады. Құмандар қимақ-қыпшақ бірлестігінің батысындағы тармағы. Тарихшы әл-Масудидің /X ғ./ атап өткеніндей, кимек және оғыз тайпаларының қыстаулары мен жайлаулары Жем және Жайық өзендерінің бойына орналасқан. XI ғасырда бұрынғы кимек, қыпшақ және құман тайпалары қоныстанған аумақта әскери-саяси үстемдік қыпшақ хандарының қолына көшіп, ғасырдың екінші жартысында бұрынғы "Оғыздар даласы" деген атаудың орнына "Қыпшақтар даласы" /'Дешті Қыпшақ' атауы келді.

XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ

1731 жылы Кіші жүздің Ресей мемлекетінің қарамағына қосылуы тарих, жағрапия, халықтану, т.б. ғалымдарының қазақ даласына назарын аударды. Өңірімізді тұңғыш зерттеушісі - Петр Иванович Рычков. Ол - XVII ғасырдың белгілі оқымыстысы, Ресей ғылым академиясының корреспондент мүшесі, тамаша тарихшы, жағрапияшы. Орынбор губерниясы туралы жазған «Топография» кітабы тек қана Ресей халқын емес, өзге елдің де халықтарын қызықтырды. Кітап тұңғыш рет өз оқушыларын Еділден, Арал теңізіне дейінгі аралықтағы тамаша табиғатпен, осы өлкеде тұратын халықтардың тұрмысымен жан-жақты таныстырады. Өйткені, кітап авторы бұл өлкеде 20 жылдай өмір сүрген адам еді. П.И. Рычков Орынбор губерниясын жаза

отырып, Ақтөбе облысын да, оның ішінде, Мәртөк жерін де қамтыды. Ол Жайықтың арғы бетіндегі таулар мен өзендерді, құмдар мен келдерді, кен даланы тамаша суреттей отырып, табиғат байлығын тілге тиек етті.

Мұнан кейінгі зерттеуді 1820 жылы Сыртқы істер министрлігінің шенеунігі А.Ф.Неру жалғастырды. (Оның қарамағында бас штаб қызметкері В. Вольховский болды). Оның алғашқы бағыты Орынбордан Мұғалжар тауына жету көзделді. Жолаушылар біздің өлкеден көп көлемде белемнитилармия, аммониттерді, өлген малоскалардың бастарын, акулалардың тістерін, Жіңішке өзенінің бойынынан отынға жарайтын тас көмір кездестірді. Ақтөбе өңірінде күтіп отырған Арынгазы жолаушыларды Бестамақ арқылы Мұғалжарға дейін жеткізіп тастауға көмектесті. Зерттеушілерді Елек өзені, өзеннің екі жақ бетіне орналасқан мал шаруашылығымен айналысқан ел қызықтырады. В.И.Даль қатты аяз, ысқырған жел және қалың қардың бетімен тура жүріп тарихи-этнографиялық, фольклорлық материалдар жинады. Б.Юзефич 1880 жылы Хазірет ауылынан кірпіш үйлер, 3 екі қабатты үйлердің болғанын, Хазірет Байгариннің мектептер салғанын, кейін бұған өзге қазақтардың қосылып, олардың 4-еуі кірпіштен, 6-уы ағаш үйлер салғанын жазады. Б. Юзефичтің бұл ауылда болған уақытында 33 отбасы өмір сүргенін баяндайды. Орынбордан шығып Елек өзені бойымен Мәртөктің үстімен Бестамақ арқылы Эмбаға жеткен А.Ф.Можайский де әуеде ұшу жолдарының заңдарын тауып, 1873 жылы оны іске асыруға кіріседі.

Аудан тарихы әдейі зерттелмеген, бірақ Ақтөбе облысының аумағында алғашқы археологиялық зерттеулер жүрген кезде, археологтар, геологтар қазба, бұрғылау жұмыстарын жүргізген. Табылған материалдар кезінде республикалық көлемде жарияланған. Ал орыс археологі Ф. Нефедов 1887-1888 ж.ж. зерттеу жүргізіп, өзінің Мәскеуде жасаған есебінде, Ақтөбе облысындағы (Мәртөк осы облыстың батыс бөлігіне жатады). Електің сол жағасындағы Тамараткел деген жерден «алтын» қорғанды қазуынан кейін, облыстың қазіргі шекарасы тұсында бірнеше тарихи ескерткіштер мен археологиялық орындардың барын баяндайды. Археологиялық жұмысты ХІХ. 90 жылдары Орынборды ғылыми-археологиялық комиссиясы жалғастырады. 1904 жылдың аяғына таман комиссия (№14 хаттама) Қазақстаннан тапқан жаңа ескерткіштерді тіркеді. Соның бірі – С.П.Банковтың Ақтөбе айналасынан тапқан үйінді обалар мен екі қорым. Өлке тарихын археологиялық жағынан зерттеуге елеулі үлес қосқан ақтөбелік тарихшы С.П.Гуцалов. 1988 жылы Ақтөбе университетіндегі ол басқарған арх. экспедиция Қазақстанның жерінен археологиялық іздеу жүргізген. Ол іздеулер Тәңірберген, Ақсу, Елек өзендерінің бойынан Саржан сай, Кеңсахара, Құмсай, Мәртөк, Жайсаң ауылдары маңындағы қорғандардан

іздеу жүргізген. «Савромат мәдениетінің» пайда болуын анықтаумен айналысты. Олар бірқатар жерленген орындарды тауып, зерттеді. Мұндай зерттеулерді тарихшы Елек өзені бассейні төңірегінде жүргізе отырып, Жаман Қарғалы, Шығыс Құрайлы, Целинный бейіттерінің савроматтар кезеңіне жататындығын, олардағы жерлеу рәсімі, материалдық, салт-дәстүрлік белгілер арқылы дәлелдеді.

Олар: Ұлыборсық құмы бағытында ертеде болған Балғасын қаласының қалдықтары, қаланың күйген кірпіштен салынғаны және оның құм астында қалғаны туралы баяндайды. Кейінгі зерттеушілер А. Матов пен И. Кастьянью Балғасын мұнарасының қалдықтарына кезігеді. Ал 1960 жылы Қазақстан археологиясында Орынбордан Ақтөбе бекінісіне қарай бағытталған жол бойындағы 185 верст жерде бес жұлдыз формалы қорғанның болғаны сипатталады. Ескерткіш Мәртөк пен Қарғалы ауданының шекарасында, Нефедовтың өте құнды Олжа-Қиыл-Ойыл болысының 17-аулында мал үшін қазылған шұңқырдан адам мен жылқының қаңқалары, күміспен қапталған ертұрман, өліктің аузына салынған алтын ырым заттар болады. Ол жер Қиыл (бұрынғы Мәртөк жері) өзені жағасының оң жағасындағы 9-19 верст қашықтықтағы Бекбақшы жер деп көрсетілген. 1887-1888 ж.ж. қазба жұмыстары Елецк уезінің 4-пунктіндегі және Тұзтөбеге таяу жүргізілген Елек алқабындағы қазбалар, Ақтөбе уезінің батыс шекарасы бойымен Елек өзенінің сол жағында орналасқан. Олардың шығыс жағындағы шеткерісі - 6 қорғаны қазылған. Ол Елек уезінің Қараторғай болысы ауылына жақын Қарабұтақ өзені маңайы. Тұзтөбеден Мәртөкке қарай бағыт алған жолдың 65 верст қашықтығындағы осы жерде 500 шамасы обалары бар көлемді зират жатты. Алайда, 1888 ж. адам естіп, білмеген керемет дауыл тұрып, обалардың 400 дейін қиратып, жермен жексен еткен. Бұл ескерткіш Жайсаңға жақын қазіргі Шегірін стансасының маңы. Сау қалған 6 обаны қазу жұмыстары және сұрастыру тарихи маңызы бар аса қызықты заттық материалдар берді. Ф.Нефедов «алтын» қорғанның табылған материалды скиф (сақ) заманына теліді. Пчельник деген жерден қазылған қорғаннан табылған заттарды Абдолла ханның тұсында соғылған бұқарлық мәліметтерге қарап X-XI ғ.ғ. жатқызады. Қараторғай болысының ауылы қасынан қазылған обаның дауылдан құлаған бірқатар қабаттан, андрон мәдениетіндегі алакөл кезеңінің жерлеу рәсімі болғандығын дәлелдейді. Мұнда зиратқа өлікпен бірге, ішінде өсімдіктен жасалған тағамы бар өрнекті құмыра, әйелдердің мыс қаңылтырға оралған күміс пен алтын сырғасы, салпаншақ жүзік түріндегі әшекейлері қойылған. Олардың жасы б.з.б. 2 мыңжылдықтың 3-ші ширегі. Яғни андрон мәдениетінің алакөл кезеңі. Осы қорымда әйелдердің одан кейінірек замандардағы да әшекей, сәндік заттары кезікті. Ол – қоладан құйылған шағын айнаның сынықтары. Бесоба қорымы зерттеген қазақстандық

археологтар - М.Қыдырбаев, Ж.Құрманқұлов. Қорым Хлебодар аул. оңт-батысқа қарай 3,5 км. (1973,74,76) үйілген 12 обаған тұрады, диаметр-16-48 м, биіктігі 03-3м. Үйінді астында балшықтан, ағаштан салынған төртбұрышты және дөңгелек қабір болған, іші тегістеліп салынған. Шалқасынан, басы батысқа қарай жерленген. Әрбір қабір ішінде 1-4 адам қаңқасы бар. Қасында аттың жүтені, аң бейнесі салынған тағалар т.б. киім әшекейлері, қорамсақ, қыш ыдыс, сақина, сырға, моншақ беделді әскербасы - (9-оба) үлкен обаға, абыз әйел-(3 оба) диам-6 м, тереңдігі-0,6 м шұңқыр. Әскер бастығы қорамсақта 94 жедел ұшу, белінде балдағы алтынмен қапталған темір ақинақ, асатсыз, алтын алқа. Әйелде (абыз) алтын моншақ, алқа, киімнің өңірінде жарты шар пішінді тапсырмалар.

2-ші мыңжылдықтың 3-шірегі, яғни андрон мәдениетінің алақол кезеңі. Осы қорымда әйелдердің одан кейінірек замандардағы да әшекей, сәнді заттары кезікті. Ол, мысалы, қолдан құйылған шағын айна сынықтары, сырғалар. Мұндай айналар XII-XIII ғ.ғ., сырғалар VII-XIV ғ.ғ. тән. Археологтың есебінде Мертвецов поселкасы мен Елек қорғанының арасындағы бір-бірінен 3 верст қашықтықта, екі бекінісі бары баяндалды. Биіктігі 2 аршыңға жеткен төртбұрышты топырақты жолдар бар. Осындай бекіністі топограф Баннов. әлгінің шығыс жағынан қазіргі Родников селосы қасынан кезіктірген. Аудан жерінде жергілікті халықтардың ерте заманнан келе жатқаны Байторысай ауылының шығыс жағында 7-8 км. Жерде жатқан Қарамола қорғанынан табылған адам скелеттері мен тұрмыс заттары да аудан жерінде мұнан бірнеше ғасыр бұрын адамдардың өмір сүргендігін дәлелдейді.

Ф.Нефедовтың Елек өзеніндегі төменгі ағысындағы Тамды-Төрткөл елді мекенінен тапқан «Алтын» қорды қазумен жанданды. Оның алтын бұйымдары, әйнек моншақтар, қола жебелер, құйылып жасаған айналар т.б. Скиф-сармат көшпенділерінің ілкі кезеңдеріне тән болып табылады. Жоғарыда баяндалған археологиялық материалдардың сыр-сипаты Мәртөк жеріндегі адамдар тарихын баяндап қоймайды, сонымен бірге тіршілік қамын, мәдениетінен де хабар береді. Жайық маңындағы савроматтар мен Арал сақтарының мәдениеттері бір-біріне ұқсас екендігін баяндайды. Дегенмен тарих сахнасынан савроматтар-сарматтар кетіп, ғұндар келді. Бұлардың орынын түркі қағанаты басты. Мұны оғыздар алмастырды. «Оғыздар даласы» атауының орнына «Қыпшақтар даласы» келді. Сөйтіп тарихқа бәрін өзгертіп отырды. Кіші жүзге біресе қалмақ, біресе башқұрттар тиісті. Әбілқайыр бәрін қорғап қалды.

Тек қана Ресей патшасының 1898 жылы Торғай облысының картасына түсініктеме берген бөлімінде жергілікті халықтардың басым көпшілігі XIX ғасырдың бас жағында алты үш жүз бұрын Батыс Қазақстан жағына көшіп

келгендерді байндайды. Хабарламада жергілікті халықтың негізінен Тама, Табын руларынан тұратын ел басқарып отырған Табын руларынан тұратын көрнекті адамдардың аты-жөнін бере отырып, сол жылдары өткізілген. Санақтың мәліметіне сүйенсе ауылдағы адамдар санына, түліктердің көлеміне талдау жасап береді. Ал әкімшілік ауылдардың аттарын нөмірлеп, отбасы санын көрсеткен.

Мортық аумағы-қазақ елінің, қазақ жерінің-Қаратөгі ай болысының бөлігі. Алғашқы заманда бұл жердің беті терістікке жақын, өзен-сулары мол болған. Осыған орай ауа-райы ылғалды, өзендердің айналасы шүйгін шөпке, шұрайлы жайылымдарға мол болды. Өсімдіктердің көп болуы, жан-жануарлардың өсіп-өнуіне қолайлы жағдайлар жасап отырды.

Ежелгі адамдар пайдаланған тас-құралдары адамдардың, жануарлардан бөліне бастауының алғашқы қадамы және хайуанаттарды қолға үйрете бастауы деп аталатын дәуірге жатады. Одан кейінгі қола дәуірі адамдар өміріне үлкен өзгерістер әкелді. Әрбір отбасы өзінің тұрмысына керекті заттарды жасайтын дәрежеге жетті. Тоқу, тігуді, қару-жарақ жасауды үйренді, тұрмыста пайдаланатын болды. Күрделі заттарды шығару адамдардың топтасуына итермеледі, ал топтасу туыстық жағын сақтап отырды. Кейіннен ол ру деп аталды, әрқайсысының тұрағы болды және олар бір-бірімен іргелесе орналасты. Еңбек ету тәсілі барған сайын күрделене түсті. Енді егін егіп, мал бағуға көшу үшін, бірнеше рудың бірігуі қажеттілігі туды. Осыдан барып тайпа шықты. Кейіннен тайпа одақтары құрылды.

Төрт түлік малын бағып, кең далада еркін-еркін көшіп жүрген қонақжай, ақпейіл, жомарт, бейбіт қазақ халқына көршілес елдер көз аларта бастады. Шыңғыс хан бастаған монғолдар 1218ж. шапқыншылық жорыққа шықты. Олар Жетісудан бастап, Сырдарияға дейінгі жерлерді басып алды. Елдің өзара байланысын үзіп, шаруашылығын қиратты. Қазақ жері 3-ке бөлініп, Шыңғыс ханның 3 баласының билігіне көшті.

Тек қана 14-15 ғ.ғ. қазақ халқының шаруашылығы дұрыстала бастады. Егін шаруашылығы өрістеп, мал шаруашылығы дамыды. Тайпалар мен рулар арасындағы байланыс жақсарып, хандық құруға жол ашылды. Ол қазақ жерінде 15ғ.60ж. басталды. Мұның негізін қалаған Жәнібек пен Керей болды. Келешекте бір ғана ханға бағыну үшін рулар жүздерге бірікті. Еділ, Жайық бойын жағалаған Жетіру, Алты ата Әлім, Он екі ата Байұлы және Алшын Кіші жүзге кірді. Халық ақсақалы Асан қайғы ру белгісі етіп таңба үлестірді.

Орта ғасыр дәуірінде Ресейдің одан әрі дамуы үшін жаңа сауда жолдары, шикізат өндіру, тауар өткізу орындары қажет болды. Сондықтан Ресей патшасы жаңа жерлерді өзіне қосып ала отырып, жер аумағын кеңейтіп, қосылған халықтардың салығының есебінен мемлекет қоржынын

толықтыру үшін, отарлау саясатын 18ғ. бас жағынан-ақ кіші жүз халқынан бастады. Бұл өңірде, Електе, Ақтөбеде бекеттер салып, казак әскерлерін орналастырды. Елек, Жайық жағасына, Орынбор аймағына орналасқан казактарға шұрайлы жерлер бөлініп, негізгі халық өкілдерін құнарсыз жерлерге қарай ығыстыра бастады.

Орыс әскерлері казак жерлерін соғыссыз-ақ, ал жоңғарлар жайылымдарды, су көздерін соғыспен басып ала бастады. Ең күшті 150 жылға созылған жоңғар (ойраттар, қалмақтар) жорықтары болды. Еділ қалмақтары мен Жайық казактарының, башқұрттардың шабуылдарынан ұлыстар қиратылып, малдар айдап әкетіліп, бала-шағалар тұтқынға алынды. Оның үстіне кей жылдардағы қатаң қыс халықтың берекесін кетіріп отырды.

1723 жылы жоңғарлардың аяусыз, қатты соққысы тек Батыс Қазақстан халқына ғана емес, бүкіл казак елін босатып жіберді. Ұлы, Орта жүз Сыр өзеніне, кіші жүз халқы Арал теңізінің оңтүстік өңіріне қарай шұбырды. Өз мекендерінен ығысқан казактар қайткен жағдайда болмасын Ресей мемлекетінің әскери бекеттерінің маңына жақын орналасуға тырысты.

Жайсаң мен Шегірінші ауылының арасындағы әскери лагерьдің айналасына орналасқан XVI ғ. басында көшіп келген 239 отбасы бар. Елек болысының 2-ші әкімшілік ауылын құраған ірілі-уақты 14 ауыл орындарынан мызғымастан соғыс кезінде аман қалды. Патша үкіметі өзі де әлі казак даласына бекініп те үлгерген жоқ еді, оның үстіне казак жүздерімен шарттасып та болған жоқ болатын-ды. Мұндай жағдайда казак халқының бірлігі қажет болды. Оны казактың Бөгенбай, Тама Есет (1667-1749), Қабанбай т.б. батырлары шешті.

Жоңғар шапқыншылығынан ел қонысынан, мал-мүлкінен айырылып Сыр бойына, тіпті, Қаракұмға қарай ауысты. Кіші жүз халқының құрып кету қаупі төнді. Халық бірліксіз күн көре алмайтынын түсінді. Ерлікке шақыратын жыршылар, ақылгөй шешендер, ту ұстайтын батырлар шықты. Олардың басын біріктіріп көсемдік етуге Тәуке хан, Абылай хан шықты. Әбілқайыр бастаған алғашқы шабуыл, 1726 жылы жеңіспен аяқталды, 1729 жылы казактардың біріккен қолы тағы да жеңіске жетті.

Қаһарман батырлардың бірі-Табын ұрпағының өкілі Қанжығалы (ру аты) Бөгенбай (1690-1775). Ол 1708 жылы 30 мың жасаққа қолбасшы болып, ел берекесін алып отырған казак орыстарды талқандап, Еділден әрі ысырып тастады. Әуелі қалмақпен, кейін қытай әскерімен соғысып жеңіске жетті. Кейіннен үш жүзден жиналған 40 мың қолды басқарып, Іле өзені бойында жеңіс туын тікті.

Қанжығалы Бөгенбай 60 жылдан астам өмірін елін қорғауға жұмсады. 1742 жылы түрікмендерге қарсы аттанды.

Есет Көкіұлы (1667-1749) –Жетіру тамасының ұрпағы кіші жүз жасағының құрамында 80 жылдардан-ақ жоңғарлардың, Еділ қалмақтарының, башқұрттардың, түрікмендердің шапқыншылықтарына қарсы соғыстарда батыр атанды. (Тәуке хан заманы 1690-1710 жылдары) 1703-1704ж.ж. екі мың қол жинап, Ойыл өңіріне төнген түрікмендерге қарсы шабуыл жасады. Екі шайқаста 12 рет жекпе-жекке шығып жеңіске жетті. 1709 ж. жоңғарларға қарсы Жетірудың 10 мың қолын басқарды. Ол 47 рет жоңғар, башқұрт, орыс-казак, қалмақ Текежәуіт батырларымен жекпе-жекте жеңіске жетті. 1710-49 жылдары кіші жүздің 30 мың күшін басқарған қолбасшы, 1722 жылы аға биі болды. Батырдың ақсауыты 1968 жылға дейін Жайсаң орта мектебі мұражайында сақталып келді, кейін облыстық мұражайға тапсырылды.

Соғыс бәсеңсіп, Ресей патшасы кіші жүз елін өз қоластына алғаннан кейін, босып кеткен кіші жүз халқы батпақтар, Сыр өзені, Арал теңізі, Қарақұм маңын тастап бұрынғы қоныстарына қайта орала бастады.

Орынбор генерал-губернаторы Г.Волконский (1803-17ж.ж.) мәліметтерінде, кіші жүздің түрлі рудағы 6 мың отбасы, соның ішінде, тама тайпасы өз туыстарын тастап, Шу, Сарысу өзені бойындағы Орта жүз халықтарымен араласты. Бұлардың ішінде 1100 отбасыдан тұратын Табындар да бар еді.

Табынның 4 мың отбасы Аралдың Батыс жағалауын, Каспий бағытындағы Шаматай шатқалдарын, Шінге тауы іргесін, Шұрық көші зиратының түбіндегі құмда қыстады. Жазда Жемге қарай ауысты. Байұлы адайларының 10 мың отбасы Маскар руының 3 мың, таздардың 3 мың отбасылары, Жайық пен Жем аралығын, Бұлдырты, Жасалы, Шыңғырлау, Қобда өзені сағаларында қыстады. Табын тайпасының 2 мың отбасы жазда, Орал бекінісінің Қырқасында Қаңлы, Доңыз, Қобда, Елек өзенін шашырай жайлап алды. Жағалбайлының мың отбасынан тұратын 12 атасы жазда кейіннен, Тобыл өзені бойында қыстады. 1850-18881 ж.ж. генерал-губернаторлықтың орталығы болды. 1859 ж. Орынбор қазақтардың облысын құрды. 1868 ж. Торғай облысы құрылды. Оған Торғай, Елек, Ырғыз, Николай уезі кірді.

ШАРУАЛАР КӨТЕРІЛІСІ

Патша үкіметі қазақтарды бағындыру үшін мемлекеттік шаралар жүргізді, ол үшін зерттеу жұмыстарын жүргізіп, сауда жолдарын ашты. Қалалар сала бастады, қаламен бірге Елек пен Ақтөбе бекіністерін салуды қолға алды. Осыған орай мал жайылымдарын қысқартты. Бекініс маңындағы

ауылдарға жорықтар жасап, малдарын айдады. Мұндай сорақылық ұлт азаттық қозғалысын тұтатады. Осындай қозғалысты Сырым, Барак, Тіленші, т.б. басқарды. Қозғалысқа Тама, Табын, Шекті, Кете рулары қатысты. Сырым мен Барак Імың адамдай қол жинап, Орал, Елек бекіністеріне шабуыл жасады. Көтерілістің негізгі орталығы Бейбақты Табын және тама рулары тұрған жерлерде болды. Бейбақты Орал бекінісіне, Табын-Сахарный бекінісі, Ойыл, Ұлы Қобда, Елек өзеніне қарай, Тама-Сахарный, Росымной бекінісіне қарай шабуылға шықты. Тама руларының старшиналарының Қадір мен Садыр да айтарлықтай ерлік жасады. Орынбор шекара комиссиясы жазалаушы әскери топтар ұйымдастырып, қарсы тұрды. 1785 ж. ақпанның 17 күні Орынбордан Елек өзенінің жоғарғы жағына генерал-майор Смирнов, Сегірін бекінісінен Колпаков пен Пономарев бастаған жасақылар аттанды. Майор Назаров бастаған отряд Сахарныйға келе жатқанда, оған Айшуақтың (Жетісу) баласы Аппақ қарсылық көрсетіп қаза табады. Назаров отряды Айшуақтың 2-ші баласы Жантөрені Табын ауылы қорғау кезінде соққыға жығады. Назаров Айшуақ сұлтанның өзін тұтқынға алып, Орал түрмесіне қаматады. Патша үкіметі хандық тәртіпті жоюға кірісті. Бұл 1786-90ж.ж. шамасында Орынборға барған қазақ билері мен старшиналарын қамауға алынады. 1795-96 ж.ж. шамасында кіші жүз жұтқа ұшырап, кедейлердің малы қырылады, аштық басталады. Патша хандық қайта тұрды. Орынбор маңынан Айшуақ хан болды. Енді Қокан мен Хиуа хандығы шабуыл жасады. Хиуа ауылдарға ұшыр, зекет салығын салды. Қокан хандығы әр үйге жылына 6 қой, төрт сексеуілден, 1000 бума қамыс дайындауға мойынсұндырып, егіннің 1/3-ін беруге, Қокан хандығы үшін соғысуды міндеттеді. Кіші жүз халқы сол тұста түгелімен атқа мініп, найзаны қолға алды.

Отаршылдық тепкісіне шыдай алмаған кіші жүз қазақтары Емельян Пугачев бастаған шаруалар көтерілісіне қосылды. Шаруалар соғысы 1775 ж. жеңілсе де қазақтардың наразылығы тоқтамады.

1783 жылы кіші жүздің Тама руының жерінде басталған көтеріліс басқаларға таралды. Көтеріліс шығуына қазақтардың мал жаятын жерлерін, тартып алуы, патша бекіністеріндегі қазақ-орыс әскерлерінің шабуылы, халықтан ретсіз алым-салық алу болды.

«Салық бермесін, ханға сенбесін, сұлтандарға ермесін. Халық өзін-өзі қорғасын!» деп Сырым Датұлы (Баймақты ру) атқа қонды. Патшаға: Орал бекінісінің атаманы Данил Донсковтың басшылығымен 1500 солдат қазақтарға шабуыл жасап, 225 үйді қиратты, 150 адамды өлтірді, 57 адам тұтқынға алынды және көптеген жылқы және түйе, сиыр, қойды алып кетті.

Көтеріліс барған сайын өрши түсті. 1792 жылы көтерілісшілер Сырмының басшылығымен Елек болысына жайылды. Патша үкіметі көтерілісшілердің көптеген талаптарын орындауға мәжбүр болды.

Сырым Датұлы сауатты болған, өнерпаз, шешендікпен әуестенген. Әділ билігі үшін бала би атанған. Ол адал да ақылды және батыл болған. Тама руының батыры, биі Малайсарыдан бата алған.

Сырым өлгеннен кейін (1712-1802) Ресей патшасының отаршылдық езгісі күшеймесе, бәсеңдемеді. Қазақ жеріне әскери бекіністерінің көбеюі, халықты аяусыз қанауы қатал тәртіп, есепсіз салық халықты көтеріліске шақырды. Бұл жолы көтерілісті Исатай мен Махамбет басқарды. 1836-38 ж.ж. Қиялы молдаға, Теректі құмдағы, Тастөбедегі айқастар Махамбет пен Исатай мен ерен еңбектерін көрсетті. Осы көтерілісімен Кенесары Қасымұлының ұлт-азаттық көтерілісі де Махамбет көтерілісімен қанаттасты. Кенесары әскерінің саны 20 мыңға жетті, бірақ патшаның қарулы әскерлерін жеңуге шамасы келмеді.

ҚАРАТОҒАЙ БОЛЫСЫ

Қаратоғай болысы терістігінде Борлы, батысында Елек, оңтүстігінде Қара Қобда, шығысында Ақтөбе болыстарымен көршілес орналасқан. Болысты екі бөліп тұрған Елек өзені бар. Бұған оң жағынан Құрбұтақ, (Қарабұтақ емес) Ащысай, Мортұқ, сол жағынан Жамансу, Ақсу, Тамды, Торайғыр, Байнасай өзендері келіп құяды. Мортұқ өзені 2-су. Оның бірі Ақтөбе қаласының батыс жағындағы 75 км, екіншісі 85 км қашықтықта жатыр. Ауданның Мортұқ болып аталуы осы өзендерге байланысты. Мортұқ өзені сағасына қоныстануға 1750 ж. алып келген Тама тайпасы Тоқпамбет руының Келбет Жанызағы. Ол 36 жаны, 21 жылқысы, 50 ірі қарасы бар 6 отбасыны өзімен бірге алып келіп, Мортұқ ауылының ірге тасын қалаған. Мұнан 10 жыл бұрын келген осы рудың Баубек Айдан бастаған 11 үйі Келбет Жанзақтан 5 км қашық отыр еді. Тама тайпасы Сығалай руы Тоқпамбеттің 326 шаруашылық үйі, Табын тайпасы Мәмбетшора руының 48 шаруашылық үйі ХҮІІ ғ. орт. келіп орналасқан. Бұл ауыл кейіннен болыстың 2-ші әкімшілік ауылы деп аталған. Бұлардың мұнда келіп орналасу себебі Жайсаң ауылының батыс жағындағы Шегіршін әскери лагерь маңына ХҮІ ғ. басында орналасқан өз қандастары, Тама тайпасының Сүтей, Жаман рулары болса, екіншіден бұл жер мал бағуға да, егін егуге де қолайлы еді. Орал тауының етегінде жылқы да, қой да ұстауға қолайлы болған. Өзендер тасығанда бөлініп қалатын көлдері, бұлақтардан пайда болған қарасулар өсімдіктерді көбейтіп, түрлендіріп жіберіп отырған.

XX ғ. басында Қаратоғай болысының 1416 шаруашылық үйдің қарамағында 7935,4 десятина егістік жері болды. Оның 282 десятинасына бидай, 210 десятинасына сұлы, 7442 десятинасына тары екті. Арпа мен қара бидайды өсірумен айналыспады. Егістік жерді өңдейтін 928 сабаны, 1047 бір

тісті соқасы болды. егістік жерге тұқым қолмен шашылып, қол орақпен, пышақпен, шалғымен орылып, атпен, келте таяктармен, кей жерлерде атқа тіркелген астық басқыш таспен бастырылды. Егін сабандары мал азығына берілді. Шаруашылықтың ең пайдалысы мал басын өсіру болып келді. XIX ғ. соңында болыста 6691 жылқы болса, қой саны 24 451-ге, ешкі-2361-ге, түйе саны 1309-ға жетті. Мал азығын дайындау өмірлік тәсілге айналды. Өзендер тасыған жылдары сай-салаларда көлдер пайда болып отырды, бұлақтар суы ойдым-ойдым қарасуларға айналды. Сулардың мол болуы өсімдіктерді көбейтіп, түрлендіріп отырды. Сулы жердің молшылығы егістікке де, шабындыққа да қолайлы еді. Болыс өзендері мен көлдері құсқа, балыққа бай ел. Болыс жері шабындыққа мол, №2 әкімшілік ауыл жаңбырлы, сулы жылдары әр десятина жерден 60, шамалы жылдары 30 шөмелеге дейін жинап келді. Ақсу, Торайғыр, Тамды өзені бойларының шөбі мол болып келген.

Болыс 7 әкімшілік ауылдан тұрған. Бұл өңірге 2-ші болып ХҮІ ғасырдың соңында Тама тайпасының Бөйет пен Сығалай рулары келіп, Ащысай өзенінің сағасына орналасқаннан кейін бұл ауыл 5-ші әкімшілік ауыл деп аталған. 1820ж. Тәңірберген өзені бойын жағалай Табынның Абыз, Әшібек рулары қоныстанған. Бұл 4 әкімшілік ауыл деп атанса, 6-әкімшілік ауылға бір топ Ізбасарлар Құрайлы, Құрбұтақ, Ащысай сағаларына келіп орын тепкен.

1840 жылы Мырзалы руының өкілдері Ақсу өзенінің басына, Тілес руы осы өзеннің сағасына, бір топ Шүрен Торайғыр өзенінің сағасына орналасып, 103 үй бірлесіп түтін түтеткен.

Шаруашылықты жүргізудің жолдары шаруаларың өмір сүруінің әдістерін белгілейді. Мал шаруашылығын ұтымды жүргізу үшін көшпенді өмірге көшуге мәжбүр болды. Олар қысқы өмірден- жазғытұрымға, жазғытұрымғыдан-жазғы жайлауға, одан күзгіге, күзгіден қыстыққа көшу өмірімен алмасып отырған. Сондықтан Сырдария жағалауынан -Торғайға, Ырғыздан-Тобылға, Үстірттен Ұяға , Обағанға және одан әрі Жайық, Елекке қарай көшіп –қонып келген. Қазан, Астрахань, Сібір хандығы орыс мемлекетті бағындырып алғаннан кейін, Жоңғар хандығының қаупі күшейді.

ҚАРАТОҒАЙ БОЛЫСЫНЫҢ ПАСПОРТЫ

№1 Әкімшілік ауыл 1900 жылы басында ашылған. Бірінші қоныстанушы-Дәртай Бектұрған. Руы-Табынның Есенгелдісі. Күрекбай өзені сағасында орналасқан. Қаладан 90 км. Жиырма бес жылдан кейін Есенгелді руының Шолақ Бугурасы қоныстанған.

171 шаруашылық үйде 941 адам, 177 киіз, 170 саз балшықтан не шымнан салынған үйлерге орналасқан. Тұрғындар Табын тайпасының Мұрат,

Есенгелді, Алтыбасар руларының өкілдері. Бұлар қаладан 85-90 км қашықтықтағы Елек өзені бойында, Күрекбай өзені сағасындағы, орман, суатты Қарасу бойын жағалай орналасқан. Негізінен мал шаруашылығымен айналысқан XX ғ. басында қолдарында 591 жылқы, 75 түйе, 2013 қой, 166 ешкі, 1585 ірі қара болған. Шабындықтары 25222 десятина, егістігі 943 десятина құраған. Егін егетін 81 сабаны, 113 соқасы болған.

№2 әкімшілік ауылдың алғашқы тұрғыны - Баубек, Айдан (Таманың Токпамбеті). Осы жерге 1740 жылы 11 үймен келіп, 10 жылдан соң тағы 211 үйді көшіріп алған.

Атақты адамдары: Қиімбай, Танай, Жарас Асқазы, Меке Тілеміс, Мұхамеджан Бесім, Шолақ Бәкірәлі, Дортан Бектұрған. Халқы: Ақсу, Сазды, арасы 2 шақырымнан екі Мортұқ өзені, Ақтүбек, Бектайсай өзені сағаларын, Қарағаш бойын, Иса, Қолша, Қарасу айналасын 1760 жылдан бастап мекендеген. Әкімшілік ауыл Ақтөбе қаласына 75-85 км қашықтықта болған. XIX ғ. соңында ауыл халқы 274 шаруашылық үйге өкетті. Ауыл Елек өзенінің 2 жақ бетіне орналасқан. Халық саны 1611 адамға жеткен. Ауыл 283 жер, 309 киіз үйден тұрған. Орта есеппен әр үй 10 ірі қарадан, 5 жылқыдан ұстаған. 274 үйдің 62-сі Табынның Мәмбетшора руы болса, 212-сі Тама тайпасы Сығалайдың Токпамбеті руы өкілдері еді. Ауылда 857 ер, 754 әйел адам болған. 1438 жылқы, 2805 ірі қара болған. Қазіргі Мортұқ ауылының ірге тасы 1750 ж. қаланған. XX ғ. басында орыс көшпенділері Мортұқ ауылына іргелес қоныстанған, кейін Мортұқ сөзі Мәртөк болып өзгеріп кеткен.

Атақты адамдары Тамадан: Ермағамбет Қартбай, Дәлетжан Иса, Есірген Муса, Әли Аба, (Құрман) Баймұрза Ахмет, Бәйкен Баяу, Тоғызбай Байнақ, Баубек Айдан, Қисық Түлкібай, Мырзабай, Ерқатам, Жарылғас Үскембай, Сәрсенбі Қолша (Қолша Қарасуы қасында тұрған), Қайдауыл Есебай, Жанділде Мұхамбетәлі, Ешім Жолмағамбет (Мортұқ сағасында тұрған), Сүйенқара Өтебай (Өтебай талы бар), Өтеген Ізбасар, Сүлеймен Асан (Сүлеймен Қарасуы кейін аталған), Келбет Жанзақ (Мортұқ сағасында тұрған), Тұрман Шапдес, Таңғатар Ноғай, Мұқаш Нұрым.

Табынның Мәмбетшорасынан: Сатыбалды, Токсымбай, Нысанбай Сары, Әйтім Наурыз, Мұсабар Қолдыбай, Ілияс Тұрым, Мамын Қостай. Әкімшілік ауылдағы ерлер саны 857 адам болса, әйелдер 751 адам болған, немесе әйелдер саны еркек адамдарға қарағанда 106 адамға аз.

№3 әкімшілік ауыл (қазіргі Құмсай ауылы): 1840 ж. 2-ші ауылдың шығысында 238 шаруашылық үйді құрап тұрған. Мұндағы 21 шаруашылық үй Таманың Бәйеті болса, 217-сі Сығалайлар еді. Атақты 10 адам осы ауылдың ақылшылары болып есептелген. Олар: Тоқожа түбегінде жайғасқан 30 үйге Дәуім Бозамбай, үлкен Қарасу айналасына орналасқан 21 үйге Боранбай Көшенай, (кейін Көшенай қарасуы деп аталып кеткен), Қара

түбекті қыстау қылған 28 шаруашылық үйдің ақылдасы Досмағамбет Тілеуберген Елек бойын жағалаған. Қарағанды өзекке 33 шаруашылық үйді жинаған, Шайқы мен Жәбет, Міржақып, Мырзаболат, Әсембектің Нұржаны да (бәйет) 21 үйге басшы болған. Ақтүбекке 25 үйді жинаған Тапан Қосым. Жамансу сағасындағы 40 үйге Қазмағамбет Қиқы мен Алдияр Сарылар Мұқтарбай Өркенбай өзінің 30 үй тумасымен Елекке жақын жайғасқан. 1899 жылы санақ бойынша әкімшілік ауылда 1327 адам тұрған. Ерлерге қарағанда әйелдер саны 25 адамға кем болған. Ауылда ірілі-уақты 1061 жылқы, 2021 ірі қара бағуға алынған.

№4 әкімшілік ауыл 1820 жылы қазіргі Жаңа елек ауылы (Красный маяк). Абыз Дәукен Қашқынбай Тәңірберген өзенінің бас жағына жайғасқан. Ізтілеу Абылай мен Жұмаш Алақай . Әшімбектер мен Абыздар Елек, Бөрте, Тәңірберген өзені жағаларынан, Жалғыз ағаш сайы бойынан мал азығын дайындаған. Жас отауға малы аз, жері көп отбасы жерінен шабындық, егістік жер бөліп беріп отырған. Ауыл 229 отбасыдан, 1514 адамнан тұрған.

Осы болыстың 5-ші әкімшілік ауылы 1790ж. Таманың Есенгелді және Аташал руларынан тұрған. Әр ауылдың шабындығы өзгеше. №2 және 10-шы ауылдар жайлауға көшпеген. Ақтөбе қаласының месжаниндері Дедиков, Зайцев, Кривоножкин, Қарағай-құдық ауылы маңынан шағын ауыл салған. 21. 12. 1898ж. жергілікті халыққа егін егуге 100 десятина жер бөліп, жыл сайын онан түсіп отыратын 125 сом ақшаны болыс үйін салуға жұмсап отырған.

Қаратоғай болысының №6 ауылының негізі 1830ж. құралған. Қаладан 38 км жерде болған. Ащысай сағасына Бейсенкен Сұқан, Қаракемірге Жұмағаш Айтабан (рулары Ізбасар Жирен) Құлмырза тоғайына Қожанияр Өтетілеу, Құрайлы сағасына Әбдірақман Шаман мен Мақаш Жылгелді, Құрбұтақ сағасына Қошан Тілеуқұл орналасқан. Бұлар қаладан 38 км жерде тұрған.

№6 әкімшілік ауыл Табын тайпасы Қарымсақ, Барақ Ізбасар руларынан тұрды. Мал жайылымдары өзара келісіле пайдаланылып, мал азығын Елек, Ащысай, Құрбұтақ өзендері бойынан дайындаған. Жаңадан көшіп келгендерге, немесе жаңадан құрылған отбасыларға жер ауылдастардың шешімімен беріліп отырған. Егістік жер Елек өзенінің сол жағынан берілген, мал бағуға әдейі бақташы бөлінгендіктен егістік жерлерге күзетші ұстауды әдет қылмаған.

Сонымен болыстың 1452 шаруашылық үйлерінде 8490 адам тұрды, оның 4482-сі ер, 4008-і әйелдер болған. Бұлардың қарамағында 1536 киіз, 1455 жер, 2 ағаш үй болған. Болыс билігі болысқа, әкімшілік ауыл билігі-ауылдық старшинаға берілген. Болыста 6991 жылқы, 13277 ірі қара, 1369 түйе, 24451 қой, 2361 ешкі болған. 7935 десятина жер , оның 7442 десятина тары еккен, шөпті сатып алып та, сатып та отырған .

№7 әкімшілік Ақсу ауылы 1840ж. құрылған. Ақсу Торайғыр өзендердің бойын, Қамбар қарасуының бойын жайлаған. Тұрғындар: Тілес, Шүрен, Мырзалы, Жақсығұл руларынан тұрған. 103 отбасыға 617 адам, 559 жылқы, 1026 ірі қара малдары, 28 түйе, 1861 қой, 278 ешкі, 44 сабан, 77 сокасы болған. Сарыөзекке, Байнияз Жорты Қожақеткен бойына орналасқан, Омар Бектұрған, Шоқпұт Жылгелді Ащысайдан орын тепкен. Таманың Базарғұл руының Дәули Құрманбайы, Байдәулет Тілесі, Құрамыс Ертісі Құсағаш саласын мекендеген.

Болыс жері негізінен жазықтық, тау тастағы аз, бұталы өзен жағалауларына орналасқан. Осы болыстан 506 және I-әкімшілік ауыл жерлерін дала ақселеуі мен бірге, жусаннан басқа ештеңе шықпайтын ақ сордақтар жайлаған. Мұндағы шұбар жерлер қойлар мен түйелерге ғана пайдалы болды. III-IV әкімшілік ауылдарға Жамансу, Ақсу, Талды өзен жағаларында ашы сордақ жерлер кездесе, Електің оң жақ негізінен құмдақтау болып келген.

Таманың Қызылқұрт пен Кенжебай рулары шабындыққа Елек, Жамансу өзендерінің бойын пайдаланған. Ал Табынның Малғасары Елек, Ақсу, Торайғыр өзендері жағалауларынан шөп дайындаған. Ал егістікке Қурайлы өзені бойын пайдаланған. Қаратоғай болысының ауылдары негізінен тары өсірумен айналысқан 77935 десятина егістік жердің 7442-сі тары егісіне берілді, ал бидай өсіруге 282, сұлыға 210 десятина жер пайдаланылған. Арпа мен қарабидай өсірумен айналыспаған. Егістік жерді өңдеуге бір түрленді 928 сабан, 1047 соқа пайдаланған.

Егістік жерге тұқым қолмен шашылып қол орақпен, шалғымен, кейде пышақпен орып отырып, атпен, келте таяқтармен, кей жерлерде атқа тіркелеген астық басқыш тастармен бастырылған. Егін алаңдары мал азығы үшін, шаруашылық жұмыстарға пайдаланылып келген. Мал азығын дайындауға негізінен өз күштерін пайдаланған. Осындай әдіспен жыл сайын өз жерлерінен 282627, далалықтан 21242 шөмеле шөп дайындап отырған. Мал азығы үшін қосымша 10118 шөмеле сабан дайындаған. Мал азығы жетпеген жылдары өзге жерлерден шөп сатып алып отырған. Шеттен сатып әкелген шөп кей кезде 50000 шөмеелеге дейін барған, ал сыртқа шығарып сататын шөп жыл сайын 10000 шөмееледен аспаған. Мал азығының жетіспеуін есептеген ауыл адамдары қыста жайып бағуға көнетін жылқы, қой малдарын көбірек ұстауға тырысқан. Орта есеппен болыстағы әр үй 5 жылқы, 18 қой-қозы, 10 ірі қараны ұстаған, ал түйені үй басына біреуден, ешкіні екеуден асырмаған.

БӨРТЕ БОЛЫСЫ

(Қазіргі Аққұдық, Байторысай, Қызылжар, Родников ауылдық (селолық) округтер алып жатқан жер).

Орал тауының етегіндегі Орта Бөрте өзені мен Қиялы Бөрте аралығына орналасқан. Жері суға мол. Мұнда орта Бөрте, Борлы, Қиялы Бөрте, Күшікбай, Торанғұл, Жоса, Жамылшы, Қоршансай, Қызылсай, Айдан өзендері, Қоймас, Таймас таулары бар. Қаратоғай болысымен салыстырғанда қысы 1-2 жеті ерте түсіп, қар жай ериді. Өзендер мен көлдер айналасында ойдым-ойдым ағаштар өседі, құстар мен жәндіктер де мол. Өзендер айналасы шабындыққа мол, жер беттері құнарлы. Егіс алқаптары бар. Борлы болысында мал басын көбейтуге географиялық жағдай қолайлы болған. Терістік жағындағы биік тау жоталары мал басын суық, ызғарлы желден сақтап қалуға қолайлы. Соның арқасында әрбір шаруашылық үйлер орта есеппен 6-10 жылқыға дейін ұстап отырған. Ал бұл көрсеткіш Қаратоғай болысында 4-6 жылқыдан, 7 ірі қарадан келеді. Сондай-ақ тау бөктерлері де қой шаруашылығын басым дамытуға жағдай жасаған. Борлы болысына қайтып оралу, (1723ж Ақтабан шұбырындыдан кейін) 1700 жылдың басында басталған. Осы жылы алғашқы тұрғындары болып 71 Көкі, 74 үй Таз, 52 үй Бұйра руларының және 26 үй Әлім тайпасының Қаракесегі Қарағашты, Ақтөбесай Сарқұл өзені сағасына Құдабай қарасуы айналасына, Отарбай бұлағы қасына көшіп келіп орналасқан; Көкінің 18 үй Мойылды өзені бойына ХҮІІІ ғ. 65 ж. келіп Борлы болысының 2-ші әкімшілік ауылының негізін қалауды аяқтаған. Бұл екі ауыл ХХ ғ.басында 223 шаруашылық ауылға жеткен. Көлдеріне қаз қонып, өрістегі жылқысы 1189, ірі қарасы 2625-ке дейін жетті. Ауылда отырықшылық өмірге тұрақтанып 241 киіз үйдің қасына 235 жер үй салынды. Жүсіп Қопан бастаған Таздар ағаштан 3 үй тұрғызды. Қаракесек Ахмет Жүзбатыр да ағаш үй тұрғызып, ауыл сәнін күшейте түсті.

Болыстың №1 әкімшілік ауылының негізін қалаған Есжан Нысанбай (Назаралы руынан) 1700ж. басында Жамылша жағасына 57 адамнан тұратын 8 үйді тастап әкелген, кейіннен осы ауылға 257 үй Көкі, Бұйра, Таздар келіп қосылды. Сөйтіп, Торанғұл, Қызылсай, Қарағаш бойына көшіп келушілер 1870ж. дейін жүріп жатты. ХХ ғ.басында 1-ші әкімшілік ауыл 379 отбасыдан тұрса, 16 ірілі-уақты ауылға дейін барған. Бұлардың 2236 адамы бар. Ауылдың ірі қарасы 4248, жылқы саны 2671 басқа жетті.

Назаралы Есжан келгеннен кейін 50 ж. соң өзге Назаралылар да Қызылсай (қазіргі Покровка), Қоршансай және Жамылша өзені бас жағына орналасты. Байшатақ Сейталы, Ысмайыл Қарабас Төлепберген Шақ, Баймұқамбет Жолдыбай бастаған 150 үй Бөрте өзені бойына орналасты.

Қоныстану 1700 жылы басталып 1850ж. аяқталды. Ауылдан сауда орындары 70-150 км қашықтықта еді.

Көкі, Бұйра, Таздар №1 әкімшілік ауылға 1750 жылдан келгенмен, олардың қандастары 1700жылдың басында 172 шаруашылық үйлерден тұратын 7 ауыл Жайық өзенін жағалаған. Мойылды өзенінен 1189 жылқыны, 2625 ірі қараны суару мақсатында осы өзендердің төңірегінде Түйетауықты, Қарағаш, Сарыкөл сағасына, Құдабай қарасу мандарына орналасты. Ауылдағы су қоры қыс айларында жетіспейтін болғандықтан мал суаруды ірі өзендерге бекітті. Мұндағы ауылда үй басына 5 жылқыдан ғана және 10-11 ірі қарадан ұстауға мүмкін болды. Осыған ауқатты адамдары Есбосын Дос бастаған 3 үй Таздың және Көкі Есенбай Нарабайдың ешбір шаруашылықтары болмады. Дегенмен Жүсіп Қоналы бастаған 3 үй таз, Ахмет Жүзбасар (қаракессек) ауылда ағаштан салынған үйлерде тұрып жатты.

1-ші әкімшілік ауылға қарағанда ауылдың көшіп келуі ұйымшылдықпен жүргізілген. Бұлар негізі 1700ж. көшіп келген болатын-ды. Бұл жерде Көкілердің соңы 1865ж. келді. Ауылдың 1189 жылқысы, 2625 сиыры қыста мал суаратын жері Жайық өзенінің және Мойылды өзені бойы болды. Ауылда ірілі-уақты 223 отбасы болды. олар 724-і ер, 624-і әйелден тұрды. Әр үй орта есеппен 4 жылқыдан, 11 ірі қарадан ұстады. Сауда – саттық онша қашық болмады, 35 үй қара кете 1750 ж. Ақтүбек бойын, 11 үй 1800 ж. Қабан, Аман моласы маңын, 31 үй Қожа, 1830 ж. Матыгүл қарасуы маңынан орын теуіп №3 әкімшілік ауылдың негізін қалады.

Сонымен Борлы болысының №1 әкімшілік ауылының негізін 1700ж. көшті бастап келген Назаралылар болса, 223 үйден тұратын Көкі, Таз, Бұйра ауылының 1318 отбасы бар 9 шаруашылық №2 ауылдың қазығын Жайық өзеніне жақын жерде қадады.

Орал тауының етегінде сай саланы қуалай аққан Борлы өзені жағасы 1750ж. 113 шаруашылық үйден тұратын Кете балаларының енісісіне бұйырды. 1830 ж. бұл жерге 31 үй қожа, 1800 ж. 11 үй Қабақтар келіп қосылды. Сөйтіп XIX ғ. соңында 3-әкімшілік ауылда 155 шаруашылық үй болды. Қара Кете ұрпақтары Ақтүбек пен Қаратоғай, Құраша сағасын, ши бойын, Қызыладыр бойын мекендесе, Қожалар Матыгүл қарасу бойын, Қабақтар Аман моласы маңын мекендеді. Құраша мен Қызыладыр су көптеген жағдайды ащы болып отырды. Ауылдағы 915 адам, 856 жылқы, 1284 ірі қара бағып күн көрді. Әрбір Қара Кетенің жеке басының қыстағы болды, ал қыстақ қасында 158 киіз үй тұрды. Өзен таулардың байлығын пайдалана отырып өндірістік жұмыспен, қой, ешкі өсірумен айналысады, ал 44 адам жалдамалы жұмыста жүрді.

Құраша мен Қызыладыр арасына 78 үй қара кетелер орналасты. 3-ші әкімшілік ауылдың 215 жаны бар 155 отбасыдан тұрды. Әр үйдің 5-6

жылқысы, 8-ден ірі қарасм болды. Қысы-жазы мал суару үшін Жайық, Борлы өзендерін, қар су мен құдықтарды пайдаланып отырды. Қожаның 3 үйі, Қабақтың 2 үйінің жеке шаруашылықтары болады.

Бұл болыстың әкімшілік ауылының батыс жақ шеті Күшікбай өзенінің бастауынан басталып шығыстағы Қиялы Бөрте өзенімен қосылуымен аяқталады. Өзеннің терістік беткейін тау жоталары, шиеге мол таулар бөгет тұрса, Таймас, Қойбас таулары өзенінің осы жерге тікелей қатысы бар екенін байқатады. Өзеннің оң жақ қанаты жазықтау келген. Егістік жерге қолайлы, Күшікбай өзенін қуалай орналасқан Абдан, Торанғұл өзендері, ал Абданның батысы Мақпалсайдағы бұлаққа келіп тірелді. Мақпалсай әнші Молдабай ауылы деп те кезінде аталған. Абданның шығыстағы сағасы Қызылжар елді –мекенін иекендеген.

Қазіргі Полтав, Студент, Қызылжар жеріндегі ауыл борлы болысының №4 ауылы деп аталды. Бұлар негізінен Күшікбай, Абдан Қиялы бөрте өзендерінің жағалауларына Мақпалсай бұлақтың маңында орналасқан. Қарағаш бойына Сарының 67 адамнан тұратын 9 үйі, Күшікбай Жұмағазы Рыспай бастаған Раим руының 27 үйі осы өзеннің бойын жағалай Сарының Шакан Абайы, Шәміт Қойқарасы қыстақ еткен.

Жұмағазы Жарасы (небәрі 54 үйі), Байлының Жүсіп Жарысы, батырдың Баймұқамбет Байжаны жайлаған. Абдан өзен бойын Қошқар руының Есентай Көбенбайы 21 үйімен мекендеген. Шуақтың 16 үйі Қиялы бөрте өзеннің жағасына орналасқан. Шуақтарға Тұрман Тұрдыбек ағалық еткен. Артық мал өнімдері әкімшілік ауыл Троицк қаласының айырбас орындарында өткізіп отырған. Бірақ шаруаларының қалаға баруынан гөрі қала саудагерлерінің ауылға келулері жиі болған. Болыстың 5-ші әкімшілік ауылы негізінен Базар Есназар, Жанты және Таз руының 30 үйінен тұрған. Бұлар Торанғұл, Жоса, Бөрте өзенінің бойында Қара үңгір, Ақ үңгір, Қызылсай, Есталды бұлақ бойында өмір сүрді. 5-ші әкімшілік ауыл 283 отбасы тұрған. Халқы 1732 жеткен, мал басы жылқы 1571-ге ірі қара , 2852-ге жеткен.

№5 әкімшілік ауыл 283 отбасыдан тұрды. Мұнда келген Базар, Таз, Есназар, Жанты руларының өкілдері 1732 адамнан тұрады. Ауылда 1571 жылқы, 2852 ірі қара болды. ауыл Торанғұл, Жоса өзендерінің бойында, Қара үңгір, Ақ үңгір жерлерінде Торанғұл өзені сағасында тұрды. Байдәулет Құттыкелді Торанғұл 21 сағасына орналасты. 17 үй Есназардың Жұмағали былқылдақ жерді меншіктеді.

Сөйтіп Борлы болысында ХХ ғ. басында 1217 шаруашылық үйде 7363 адам (3893ер, 3470 әйел) олар 1272 киіз, 1246 жер, 15 ағаш үйде тұрып жатты. Жылқы саны 7172-ге, ірі қара 12516-ға жетті.

Қорыта келгенде Борлы болысына Ақтабан шұбырындыдан жергілікті халықтың көшіп келулері 1700 ж. басталған. Болысқа келушілердің басым

көпшілігі Көкі, Таз, Бұйра рулары болған. Олардың өкілдері болыста 337 отбасы құраған. Мұнан кейінгілер батыр шеркеш ұрпақтары болған. Батыр, Қошқар, Шуақ және Базар, Шеркештер 214 отбасыдан тұрып 3-ші орында болса, 229 отбасы бар Назаралы 2-ші орында мекендеген. Қаракете руының өкілдері- 148 үй болса, табының Ералысы да 76 үйге жеткен. Жергілікті халық мал, егінмен күн көріп өмір сүрген, дегенмен 17 үйдің еш шаруашылығы болмай 311 адамның мал ұстамай күн көруі де бір қиындығы болып табылады.

АЗАМАТ СОҒЫСЫ

Ресейдегі қазан төңкерісі туралы хабар Ақтөбе обл. жеріне тез тарады. Қалалар мен ауылдарда билік кеңес үкіметінің қолына көше бастады. Бірінші болып 1917 ж. желтоқсан айында Темірдің қалалық кеңесі билікті өз қолына алды. Кейіннен кеңес үкіметінің билігі өзге қалалар мен ауылдарға көше бастады. Сол жылдың желтоқсан айының ортасында Ақтөбе қаласының теміржолшылар съезі, кеңес үкіметін қолдайтынын білдірді. 1918 ж. қаңтар-наурыз айларының аралығында болыстық, ауылдық кеңес құру басталды. Оған дейін билік болыстық старшина Қыстаубайдың қолында болатын-ды. І д.ж. соғыс Ресейге де, Қазақстанға да қайғы қасірет әкелді. Қазан төңкерісі Азамат соғысына ұласты. Большевиктер мен кеңес үкіметін жақтаушылар «қызылдар» деп аталса, оларға қарсы тұрғандар «ақтар» деп аталды. Кеңеске қарсы Колчак әскерлері, атаман Дутовтың бандылары соғыс ашты, бұларды кезінде Ресейден қоныс аударып келгендердің ауқатты топтары, казак ауылының бай-шонжарлары, ұлтты және діни саяси ұйымдар жақтады. 1918ж. қаңтар айында Ақтөбеде, наурыз айында Мәртөкте Кеңес үкіметінің орнағаны жарияланды. Ақтөбе уезкомы терістіктегі Колчак әскері мен Орынборға орналасқан атаман Дутовтың бандыларынан елді қорғауға кірісті. Ақтөбе штабы жергілікті белсенділерден дүниежүзілік соғыс майданынан оралған С. Марченко, Ф.А. Арготюк сияқты жауынгерлерден тұрады. Штаб кеңесі үкіметін жақтайтын ересек адамдардан қызыл әскерлер тобын жасақтап, және қаланы Орынбор –Ташкент теміржолын қорғайтын полк құрды. Мәртөктегі ауылдық жиында жауынгерлік жасақшы тобы ұйымдастырылды.

1918ж. Түркістан соғыс қоршауында қалды. Орынбор –Ақтөбе арасындағы байланыс үзілді, оны жалғастыратын жалғыз-ақ күш ұшқыштар болды. Қақаған аязда, солқылдаған дауылда байланысты орнататын ержүрек, шыныққан, ұшқыш қажет болды. Ол – Батыс майданының әуе күштерінің бастығы А.А. Шавровка жүктелді. Оған Орынбордан Ақтөбеге дейінгі 500 км. қашықтықты 25 градус суықтықта, бұрқыраған боранда жетуге тура келді. Шавров бұл абыройлы

талсырманы орындау мақсатында 1919ж. 8-ақпан күні таңертең Орынбордан ұшып шықты. Ауа райы қолайсыздығы ұшақты 150 м-ге дейін төмендетіп, тек темір жол үстімен ұшуға итермеледі. Бұл Мәртөк жері арқылы ұшқан тұңғыш ұшақ еді. Әрине А.Ф.Можайскийдің ұшу аппаратының 15.Ү. 1858 ж. Орынбордан Ақтөбеге Елек өзені бойымен ұшқанын ескерсе, онда А. Шавровтың Мәртөк үстімен ұшуы 2-ші ұшақ деуге болады.

А. Попович болыстық комитеттің төрағасы болып сайланды. Соның ұйымдастыруымен жасақшылыққа 1-ші күні 100 адам жазылса, 2-күні жазылушылардың саны 240-қа жетті. Жасақшылар қаруланды, оның командирі болып А.М.Гонора тағайындалды. Жасақшылар саны күзде 900 жетті. Олар күндіз өз жұмыстарын жасаса, түнге қарай ауылды күзетті. Темір жол көпірлері маңына пулеметтерді орналастырды. 1918 ж. қаңтарында ауданға қауіп төнді. Атаман Дутов әскерлері қызыл армияның сан жағынан азығын пайдаланып, Түзтебе станциясын Ақбұлақ ауылын басып алды. Жау әскерлері мен артиллериясы темір жолдың №32 бекетіндегі көпірді бұзып, Жайсаңға Харьковский, Вознесен, Рыбаков ауылдарына, Мәртөк станциясына шабуыл жасап, басып алды. Мәскеуден Орта Азияны бөліп тастау мақсатында Илецк-Шашқан арасындағы темір жолды тарқатып, рельстер мен шпалдарды тасып жоғалтты. Ташкентке қарай тиелген эшолондар өтісімен-ақ ауданның әр жерінен ақ гвардияшылардың баскесерлерінің көрінуінің жиілене бастауы Мәртөк ауылын қорғайтын ерікті жасақшылардың ұйымдасуын тездетті. 1918 ж. сәуір айында халық арасында түсінік жүргізу мақсатында I Мәртөк құрылтай съезінің делегаты, Торғай халық комиссары Ф.Е. Маслов келді.

Сонымен бірге, Вознесен, Жайсаң, Мәртөк селоларында, Ақтөбе қаласында жасақталып жатқан әскери топтарға келушілердің саны I д.ж. соғыс майданынан оралғандар, жастар, кедей-шаруалар есебінен толықтырылды. Соның бірі-Петр Карпенко, ол «Патша және Отан үшін соғысынан» келіп, осы жылғы маусым айында жасақталып жатқан Қызыл Әскер қатарынан бір-ақ шықты. Бір ғана Вознесен селосынан 60 жас жігіт Қызыл әскер қатарына өтті. Ақ гвардияшылар да қарап қалған жоқ. Олар өз қатарына елдегі адамдарды қорқыту, үркіту, алдау арқылы жүргізді. Халықтың қолындағы жылқыларды, азық-түлікті тартып алып зорлық көрсетті. Қолға түскен Қызыл әскерлерді топ алдына зәбірлеп, айуандықпен өлтірді. Өлгендердің денесін жерлеуге рұқсат бермеді. Дутов шабармандардың қылығы халықтың ашу – ызасын күшейтті. «Осындай көз алдымда істеліп жатқан зомбылық маған 14 жасымда қару ұстауға мәжбүр етті»-деп жазды Ходотаев И.М. –Әкем «Қызылдар» тапсырмасымен Жайсаңда қалды. «Ақтар» әкемді ұстап, атып тастады. 3 күнге дейін өлікті бермеді, үшінші күні түнде өлікті ұрлап, әкетуге тура келді. Колчак әскерінің

шабуылына сенген атаман Дутов өз әскерімен аудан аумағындағы шабуылын үдетті. Жайсаң, Вознесен, Верен, Рыбаков, Қарашай, Қаратаусай селоларын басып алып Мәртөк, Қаратоғай станцияларына төнді. Осындай шабуыл 1918 жылдың желтоқсан айында Құрайлы станциясында болды. «Ақтың» әскерлері бекгауыз қасында тұрған жылы вагонға шабуыл жасады. Қызыл әскер тұла бойы жылыға бұйығып ұйқыға кеткен кезде, ақтар шабуылмен т.ж. стансасына кірді. Ұйықтамаған қызыл әскер Яков Божко «Максимкадан» оқты жаудырғанда, ұйқыдан оянған екеу Яковке қосыла кетті. Жау шабуылы сәтсіз аяқталды. Соған қарамастан жау енді Қаратоғай стансасына төнді. 18ж. тамыз айының басында Верен, Дмитрев селоларында тұрған атты және жаяу (негізіне башқұрттардан тұратын) әскерлерімен шабуыл жасады. Мәртөк стансасын зеңбірекпен атқылады. Жаудан қорғану қызу жүргізілді. Бір түнде 17-50 жас аралығындағы ерлер қаруланды. 31-Түркістан дивизиясының командирі Г.В. Зиновьевке хабарлады. Ол 220 винтовка, брондалған пойыз, Ақтөбеден зеңбірек тиген бірнеше машина, атты әскерлер тобын жіберді. Темір жол көпірлеріне орнатылған 2 пулемет, бронепоезд, «Смелый» темір жолды қуалап орналасқан жаяу әскерлер жауды стансаға жақындатпады, зеңбіректер үсті-үстіне оқ жаудырып, жауды жолатпады. Атты әскерлер айла жасап, жауды қырғынға ұшыратты. Жау талқандалып, 1200 әскері, 2 зеңбірек, көптеген қару-жарақ қолға түсті. 28 тамыз күні тыныштық орнады, енді соғыс қаупі қыркүйекте Қаратоғайға ауысты. 1918ж. қыркүйек айында Дутов баскесерлері Қаратоғай т.ж. қопару мақсатында көпірге дүркін-дүркін шабуыл жасады. Тал арасында тығылып отырған 8 қызыл әскер «Колот» пулеметінен оқ жаудырып, жаудың көздеген мақсатын орындатпады. Ондағы 8-дің бірі С.Марченко еді. Бұл кезде Ақтөбеде жаңа полктарды жинақтау қызу жүріп жатты. Қызыл Армия қатарына сұранушылар күннен күнге көбейе түсті. Ақтөбеден Торғай халық комиссары Ф.Маслов 1918ж. тамыз айында 12-інде Ақтөбе уезінің комиссары Степановтың бұйырығымен 1884-98ж.ж. арасында туылғандар әскер қатарына шақырылды. Олардан №8 полк Орск қаласынан шегініп келе жатқан 28 Орал полкіне көмекке жіберілді. Бұл кезде қоршаудан шыққан 28-Орал полкінің жауынгерлерін терістіктен Колчак әскерлері оңтүстікке ығыстырып Андреев селосына тықты. Линовицк селосынан атаман Дутов әскерлері қыспаққа алды. «Ақтар» штабы Линовицкіде болатын-ды. 12.09.18ж. Ақтөбеден 8-ші Орал полкі және III интернационал полкі Құрайлыға поезбен жеткізіліп, Линовицкіге жаяу аттандырылды. Байқап қалған жау соғыс ашты. Полк Құрайлы стансасынан түсіп, Андреев ауылына жаяу аттанды. Алдында келе жатқан барлаушылар тобы Линовицк ауылын тұрақтанған ақтармен кездесіп, соғысқа кірісті. Хабар алған полк тездетіп Линовицк ауылына жетті. 1-ші полк, III интернационалдық полк 2-3 км қашықтықтағы, Чайковск ауылына

орналасты. 17.09.1918ж. соғыс басталды. Оқ-дәрінің аздығына байланысты Қызыл әскерлерге оқты дәлдеп ату бұйрығы берілді. 16.09.1918ж. күні «қызылдардың» атты эскадроны Қаратоғай ст. түсіріліп, Линовицкіге тартты. Байқаған жау оқты боратты. Андрей Панкеев бастаған экадрон қарсы жауап берді. Жау Андреевкіге қарай ығыстырылды, кейін талқандалынды. Қыркүйек айында Мәртөк жасақшыларының саны 900-ге жетті. Олар Ақтөбе қаласына келіп, Қызыл әскер қатарын толықтырды. Виктор Тимофеевич Обухов /ҰОС кезінде оған Кеңестер Одағының Батыры, генерал-полковник атағы берілген/. 08.18ж. Қаратоғай стансасына келіп, «Линовицк шабуылын» басқарды, сондай-ақ Қандыағаш, Ембі қорғансын, Колчакқа қарсы шабуылды ұйымдастырды. III Бұзылық кеңес полкі 31 Түркістан дивизиясымен қосылды, оны бұрынғы Питер жұмысшысы К.В.Зиновьев басқарды. Колчак әскерлеріне тойтарыс бере отырып, Дутовтың әскерлерін Линовицкіде, Шевченкода, Қарашайда, Қартаусайда ойсырата жеңіп, Дмитриев пен Вереннен қуып шықты. Үлкен шайқас Аққұдық үшін басталды. Бұл майдан туралы рота командирі Федор Самгонович Кольук кейіннен былай деп еске алды: «...Біздің полк Ақтөбе бағытындағы темір жол бойында әскери қимыл жасады. Ақтар жаңа күштерін жинақтап шабуылға шықты. Майданның бір шетін атты әскерлер ұстады. Шабуылды зеңбіректер батареясы қостады. Дегенмен біздің атқыштар бөлімшесі жауға бірнеше оқ жаудыра отырып, қарсы шабуылға шықты. Қарсы жауған оққа шыдай алмаған жау беттерін қайта бұрып, каша жөнелді.

Мұнан кейінгі күшті соғыс Рыбаковка селосы маңында болды. Жау соңғы күштерін жинастырып шабуылға көшті. Қызылдардың батальонына қарсы Кольчактар жағына ауысты, ол ақтардың жеңілуіне әкеп соқтырды.

Ақтөбеге шабуылдың жемісті болуы Жайсаң-Вознесен бағытындағы 2 күндік ұрысқа байланысты болды. Мұны шешу 210-атқыштар полкіне берілді. Өйткені, жаудың күші 2 есеге артық болатын-ды. Жағдай өте ауыр және қауіпті болды. Бұл жөнінде В.Вершин мен Д.Лебединский былай деп жазды: «Жау күшінің басымдылығы атты әскер полкін кейін ығыстыра бастады. 1-ші батальон шегінуге мәжбүр болды. Осы сәтте полк командирі Степан Пацек резервте тұрған 2-батальонды жедел көтеріп, 1-батальонға және 10 -атты әскер полкіне көмекке жіберді. Жау жақын қалды. Осы уақытта полк командирі өзі атқа мініп, бір топ әскермен жауға қылышын сермей уралап қарсы шабуылға шықты. Жаумен бетпе-бет кезуге бірнеше адым қалғанда, жау оғынан құлады. Ат тоқтап қалды. Бірақ полк түгелімен жауға шабуылға шықты. Қол соғысы қызылдардың жеңуімен аяқталды. 24.XII. 1919ж. С.Пацек Орынборда қайтыс болды. Т.ж. алаңында жерленді». Бұл кезде ол 24 жаста еді. Колчактың таңдаулы оңтүстік армиясын Вознесеновке түбінде «Талқандау-3» атты әскер дивизиясының шапшаң

қимылдап 2 қыркүйек күні Ақтөбені жаудан босатуға көмектесті. Жау қайткен күнде де т. ж. алаңында жерленді». Колчактың таңдаулы оңтүстік армиясын Вознесеневке түбінде «Талқандау-3» атты әскер дивизиясының шапшаң қимылдап 2 қыркүйек күні Ақтөбені жаудан босатуға көмектесті. Жау қайткен күнде де т.ж. бұзуды көздеп, шабуылды тоқтатпады. Қызыл әскер жаудың бағдарламасын орындатпай қойды. Свободный селосы үшін соғыс 3 күнге созылды. Ауылдар қолдан-қолға көшіп отырды. 1918ж. қазан айында I-Ақтөбе «қызылдар» тобы I-Торғай полкімен біріктірілді. Олар Қурайлы-Қандыағашты қорғады. Кейін полк 31 түрік дивизиясымен қосылып, Бөгірслан-Биебей-Уфа-Воронеж-Дондағы Ростовқа қарай бет алды. Ақтармен шиеленіскен шайқас Жайсаңнан басталды. Ең алдымен, осында орналасқан ақ гвардияшылар штабын талқандаудан басталды. «Ақтар» Сегірін мен Ақбұлақты қолдан бермеуге тырысты. Бірақ Гришаев басқарған зеңбірекшілер жауды оқтың астында ұстады, ал атты эскадрон күрт шабуылға кірісті. Дутовшылар қалай бастағанда да Жайсаңды қайтарудың жолын іздеді. Бұл майданды басқаруға атаман Дутовтың өзі қатысты. Қараңғы түнді пайдаланып, жер бауырлай жүріп Жайсаңға бет алды. Таңсәріде «қызылдар» «ақтарды» оқпен қарсы алды. Қызыл әскерлер мен III мадьяр ұлттық тобы жауды Сегірін мен Ақбұлақтан қуып шығып, Тұзтөбеге қарай ығыстырды. Т. ж. үстінде «Смелый» бронепоезды алда жүріп отырды. 7.11.1918ж. кеңес үкіметінің орнағанына 1 жыл толды. Бұл күні ауылдарды түрлі жиналыстар мен митингілер өтіп жатты. Нагорный ауылының тұрғындары да кеңсе алдында жиналды. Кеңсе алдында Қызыл Ту желбіреді. Батарей командирі Перизка мәжіліс құрметіне ие болып, трибунаға көтеріле бергенде Електің арғы бстіндегі №36 т.ж.бекетінен зеңбірек тең оқ атылды. Батарей командирі 8 зеңбірекке оған жауап берді. Ақтар тайып тұрды. Көп ұзамай қыс келді. Қыспен бірге аяз келді. Ақтөбе майданына Ә.Жангелдин Мәскеуден (Астрахань, Каспий теңізі, Шалқар арқылы) қару-жарақ әкелді. Соғыс қимылына үлкен көмек көрсетті. 1918ж. қаңтарында Орынбор, сәуірде Уфа қалалары жаудан босатылды. Соғыс 19.04 Воронежге ауысты. Мәртектің солдатты 9.01.20ж. Ростовты алып, Солтүстік Кавказға аяқ басты. Құрамында мәртектің бар I - кеңес полкі басмаштардың желігін басу үшін Орта Азияға аттанды.

ӨТКЕН ЖЫЛДАР ТАҒЛЫМЫ

Бұдан 74 жыл бұрын яғни 1934 жылғы 23 желтоқсанда Ақтөбе облыстық атқару комитетінің президиумы ВКП (б) Орталық Комитетінің 1934 жылғы 25-28 қарашадағы пленумының "Аудандарды ірілендіру арқылы аудан

басшылығын өндіріске жақындау туралы" нұсқауы негізінде және Орталық атқару комитетінің 1934 жылғы 2 желтоқсандағы «Орынбор облысын құру туралы» қаулысына сәйкес бұрынғы Ақбұлақ ауданының шекарасынан Мартөк ауданын құрды. Аудан орталығы Орынбор теміржолының Мартөк стансасы болды. Ауданда 29 ауылдық Совет, барлығы 5485 түтін, 23051 адам болды. Егіс алқабы 5865 гектар еді.

Өткен тарих беттерін парақтай отырып, аудан тарихымен танысқанда оның уақытпен бірдей қадам басқанына қуанасың. Бір кездерде «патриархалдық, жартылай жабайылық және нағыз жабайылық жайлаған жер» деп аталып келген бұл өлке сол 74 жыл ішінде жоғары мәдениетті, егін және мал шаруашылығы қарышты дамыған өлкеге айналды. Аудан қалай өсіп-өркендеді, оның атақ-даңқын көтеру үшін қаншама еңбек сіңірілді? Бұл жөнінде білу артық болмас еді. Ауданның өткен күндері ерліктерге толы, бүгінгі көз қуанарлық, болашағы жарқын. Оны біздің балаларымыз, ұрпақтарымыз толық баянлап, жазатын болады.

Аудандық атқару комитетінің "Мартөк ауданындағы 1934-35 жылдардағы малдың өсімі туралы" құжатында былай делінген. "1935 жылдың 1 қаңтарына Мартөк ауданының аумағында 11995 ірі қара, 7825 қой, 1889 шошқа, 162 түйе, 1863 бас жылқы болды".

Бұдан 60 жыл бұрын аудан мемлекетке 17194 центнер сүт, 7801 центнер ет, 116943 центнер астық сатты. Тек қана Дзержинский атындағы және "Междуреченский" совхоздарының өзі тапсырмадағыдан ауыл шаруашылығы өнімдерін әлдеқайда артық тапсырды.

Ол кездерде совхоздардың қуаты аз еді. Әрбір шаруашылықтың жері 1000-1200 гектар болды. 1934 жылы "Құмсай" колхозында небәрі үш ат, төрт түйе, 4 өгіз, он жеті сиыр, тоғыз бұзау, ал «Қызылжар» колхозында 33 жұмысқа жегетін өгіз, бір ат бар болатын.

Бірақ ұжымдық шаруашылықтар жыл санап нығая түсті де, социалистік экономиканың айқын жолына шықты. Тракторлардың да саны көбейіп, колхозшылардың тұрмысы оңала бастады.

Аудандық «За большевистские колхозы» газетінің 1937 жылғы 7 қарашадағы санында "Мартөк ауданы Ұлы Октябрь социалистік революциясының 20 жылдығына қандай табыстармен келді" деген мақала шықты. Онда былай делінген: "Мартөк ауданында 59 колхоз бар, колхоздардың егіс алқабы ұлғайды. 1935 жылы аудан бойынша 60945 гектар, 1937 жылы 70284 гектар егіс егілді". Бұл қазіргіден екі есе аз. Колхоздардың көпшілігі машина-трактор станцияларының қызметін пайдаланады. Аудан колхоздарының далалықтарында 277 трактор, 107 комбайн жұмыс істейді. Ауданда 70 автомашина бар. Олардың 47-сі колхоздардың қарауында. 7 фельдшерлік пункт, арнайы кабинеттері бар аудандық амбулатория, дәріхана,

аудандық аурухана жұмыс істейді. 15 орындық әйелдер босанатын үйдің құрылысы аяқтала келді. Ауданда 54 бастауыш мектеп, 8 орталау, бір орта мектеп шәкірттерге тәрбие береді.

Халық ағарту жүйесінде 178 мұғалім жұмыс істеп, оларға аудандық оқу бөлімі жалпы басшылық жасайды. Инспекторлық сектор нұсқаушы-әдіскерден және мектеп инспекторынан тұрды. Оқу бөлімі селодағы мәдени-ағарту жұмыстарымен де айналысатын болғандықтан штатта саяси-ағарту жұмыстары жөніндегі инспектор да болды. Ол аудандағы кітапханаларға басшылық жасады. Бұл кітапханалар адамдарға білім беріп қана қоймай, оларды социалистік мәдениетке бағыттады. Осындай жылжымалы бір кітапханада Федор Федорович Озмитель менгеруші болды. 1935 жылы аудандық оқу бөлімін Т. М. Исимеев басқарды.

30-жылдардың аяғында 2 кітапхана, 25 оқу үйі, 20 клуб, 3 киноқондырғы және 47 қызыл мүйіс жұмыс істеді. Аудандық оқу бөлімі 1935 жылы 8 марттағы №37 бұйрығымен барлық директорлардан, мектеп менгерушілерінен, мәдениет қызметкерлерінен сауаты аз, тіпті сауаты жоқ адамдардың тізімін алып, тұрғылықты жерлерде олардың оқуын ұйымдастыруды талап етті. Армия жасына дейінгі 1912-1913 жылы туған жастарды оқумен қамтуға айрықша көңіл бөлінді. Сауатсыздықты жою үшін мектептер ұйымдастырылды. С. Таймұқанов, А. А. Романенко, тағы басқалары осы жұмысқа тағайындалды. Тұрғылықты жерлерде ұйымдастырылған оқулар өз нәтижесін берді. Бұл жыл жастар үшін де, үлкендер үшін де сауаттылыққа, білімге ұмтылған жыл болды. Адамдар жұмыстан кейін мектепке барып, жермай шамның жарығымен оқу оқыды. Бірқатар жерлерде оқу жеке үйлерде ұйымдастырылды.

Халық ағарту ісінің басында өз еңбек жолын Горноводск бастауыш мектебінде бастаған В. И. Калюжный, Қараағаш бастауыш мектебінде ұстаздық еткен К. Бөлекбаев, ондаған жылдар халыққа білім ұрығын сепкен А. Сердюк, Н. Аманжолов сияқты тамаша педагогтар болды.

Ауыл шаруашылығының техникамен жарактандырылуы жыл өткен сайын жақсара түсті. Соғыстың алдындағы кезең қарбалас жұмыс жылдары болды. Көптеген мартөктіктер колхоз құрылысында тиімді еңбек етті. Олардың есімдері аудан ішінде ғана емес, ауданнан тысқары жерлерге де таныла бастады. Бүгін солардың есімдерін құрметпен еске алуға болады. Олар: "Заветы Ильича" колхозының сауыншысы Б. Жарманова, И. Кравченко, Шевченко колхозынан М. Бедная, М. Герасименко, А. Калимько. Бұлар 1936 жылдың қорытындысы бойынша ауданда алдыңғы орындарға шығып, өздеріне бекітілген сиырлардың әрқайсысынан 1787-1836 литрден сүт сауды. Ол кезде бұл өте жоғары керсеткіш еді. Озат шопандар "Степь"

колхозынан С. Снитко, "Социализм" колхозынан Н. Горобец әр койдан 3,5 килограмнан жүн қырықты.

533 гектардан 738 гектарға дейінгі жердің астығын орган Мартөк МТС-ның комбайншылары В. Сень, Н. Батура, И. Богатырев, И. Дрепко, М. Фисенко, И. Фисенкова, Ново-Федоровская МТС-ның комбайншысы А. Калюжныйға еліміздің егін шаруашылығы халық комиссары 1937 жылғы 7 сәуірдегі бұйрығымен "Комбайнмен астық орудың шебері" деген атақ берді. Аудандағы Ленин орденін алған алғашқы механизаторлардың қатарында "Социализм" колхозынан Н. Т. Махин бар. Ол бір маусымда 1030 гектар жер жыртып, нормасын 4 есеге артығымен орындаған. Ол озат тракторшылар мен комбайншылардың 1936 жылы Москвада өткен кеңесіне қатысты.

Ауыл шаруашылығы еңбеккерлері жыл сайын жоғары табыстарға ие болып отырды. 1939 жылдың қорытындысы бойынша ауданның 7 шаруашылығы Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы көрмесіне қатысып, оның Құрмет кітабына жазылды. Бұлар – Буденный атындағы, "Красный скотовод", «Красный угол», "Путь революций" «Свет», Сталин атындағы және Шевченко атындағы колхоздар.

1937 жылғы 4 тамызда аудандық газетте "Біздің аудан үшінші бесжылдықта" деген мақала жарияланды. Бұнда да ауданның жетістіктері жөнінде былай делінген: "Үшінші бесжылдықта Мартөк ауданы бойынша көмір мен мұнай өндіретін кәсіпорын салу ұйғарылуда. Геологиялық барлау мәліметтері Мартөк ауданының жер қойнауында көмір (Студенческое селосы маңында) және мұнай (Жосада) қоры бар екенін көрсетеді. Сол сияқты кірпіш зауытын салу, известь күйдіру, көмір шығару, сыра қайнататын зауыт салу жобалануда. Ауыл шаруашылығы саласында үшінші бесжылдықта мыналар белгіленеді: мал шаруашылығы бойынша колхоз-шаруа секторында мал басын 45 есе, соның ішінде ірі қараны 3,5 есе, 4,5 есе көбейту.

МАЙДАН МЕН ТЫЛДА

1941 ж. ыстық жазында «Правда» газетінде: Отан –анамызға қатер төнгенде ол өз балаларын көмекке, қорғанысқа шақырады,-деп жазылды. Жылдар өткен соң балалар ата –аналарынан: «Сен сол қиын кезде не істедің? Қаһарлы жауды талқандауға қандай үлес қостың?» - деп сұрады деген жолдар болды.

Қаһарлы, да ұлы уақыт... Сол кезең туралы айту үшін басқа эпитеттер таңдап алу қиын.

Ұлы Отан соғысының жалынды жылдары алыстай берген сайын, біздер кеңес халқының жасаған ерлігінің ұлылығын сезіне түсеміз. «Ештен де

ұмытылмайды, ешкім де ұмыт қалмайды»-дейді біздің адамдар. Суық майдан отын кешкендердің, Жеңіс күнін жақындату үшін күні-түні тылда толассыз еңбек еткендердің көздеріне қарап тұрып: «Сіздердің ерліктеріңіздің алдында бас иеміз»-дейміз. Балаларыңызбен бен немерелеріңізге айтып жүріңіздер, бейбітшілік пен бақыт үшін жасаған ерліктеріңізді ұмытпай, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырсын.

Соғыс жылдарындағы газеттерді қараңыз. Оларға тері мен түгін иісі сіңген. Газет бетіндегі ұрандар мен үндеулер кеңес адамдарын майдан мен еңбек ерлігіне шақырды. Ұлы Отан соғысына 3200-ден астам біздің жерлестеріміз қатысып, майдан даласынан жартысынан азы қайта оралды. Соғыс жылдары 1500-ден астам мәртөктік жауынгерлер мен офицерлер марапатталған.

Төрт жерлесімізге Кеңес Одағының Батыры атағы берілген. Олар: ұшқыш Александр Григорьевич Батурин, Михаил Степанович Кожемякин, артеллерист Константин Яковлевич Губин, батыл барлаушы Федор Федорович Озмитель. Майданға кеткен әрбір адам туралы үлкен повесть жазуға болады. Олар соған лайықты.

Соғыстың алғашқы айларынан бастап біздің жерлестеріміз ержүректік пен батырлықтың үлгісін көрсетті. Бұл туралы аудандық «Большевиктік ұжымшарлар үшін» газеті мен редакцияға кейде келетін майдан газеттерінде жазылды, газеттер жауынгерлердің тума туыстарына жіберілетін.

Бұл туралы ауданымыздың газеті бетінде жүйелі басылып майдангерлер хаттары көбірек жазылып келді.

Хаттар алыс майдан мен тылды байланыстырып тұрған жалғыз хабар көзі еді. Кішкентай қағазға асығыс, кейде аяқталмаған, дәрі мен түгін иісі сіңген бір жапырақ хат бір ғана отбасы емес, кейде бүкіл село, ұжымшар күткен аманат еді. Газет беттеріне басылып шыққан хаттар үлкен ұйымдастыру қайрат көзі болатын. Бұл хаттарда кешегі ұжымшаршылар мен жұмысшылар, мұғалімдер мен дәрігерлер өздерінің ерліктері туралы жазып, тылдағыларды жеңіс жолында аянбай еңбек етуге шақырып отырды.

Соғыстың алғашқы күндері, 1945 жылдың тамызында, жерлесіміздің танкист В.Швачкодан, кейін тағы бір жерлесіміз Т.П.Божкодан хат келді. Екеуі де жауды аяусыз қыратындығы, тылдағыларды еңбекке шақыратындығын жазған.

Өз хатында жерлесіміз, қызыләскерлік З.Ибраев: «Біздер, социалистік Отанымыздың қорғаушылары, жауды талқандауда қанымызды да, жанымызды аямаймыз», - деп жазды.

1942 ж. 1 қаңтарында аупартком хатшысы Королев пен ЛКЖО-ның ауком хатшысы Нечитало атына майданнан комсомол түлегі, партия кандидаты, Сталин атындағы ұжымшар бригадирі сержант Зобенко Иван Василиевичтің

ерліктері туралы жазылған хат келді. (Зобенко И.В. жолдас шайқаста жараланғанына карамастан фашистерді аяусыз жайратты. Жау әскері бірінен соң бірі большевик колынан ажал тауып жатты. Осы ерлігі үшін И.В. Зобенко Партия мен үкімет атынан «Қызыл жұлдыз» орденімен марапатталды», деп мақтанышпен 103 отряд политругі С.П. Усенко мен жауынгер И.А. Медведев баяндап, тума туыстарына жеткізуін сұраған. Аудандық партия комитеті Зобенконың тума-туыстарын құттықтап, партия хатшысы, комсомол ұйымдары мен ұжымшар төрағасына алғыс хат жазады.

Оңтүстік-Батыс майданында жерлесіміз П.С.Логвиенко ерлікпен шайқасып жүрді. Қаһарлы 1941ж. оның төсіне екі жауынгерлік орден – «Қызыл Ту» және «Қызыл Жұлдыз» ордендері тағылды. 1941ж. күзі мен 1942ж. қысында Отанымыздың астанасы Москваны және басқа да қалаларды қорғай жүріп, жас офицер, авиация штурманы, жерлесіміз М.С.Кожемякин көзге түсіп, ерлігі мен тапсырманы мүлтіксіз орындағаны үшін Кеңес Одағының Батыры атағын алды.

Өзінің бомбалық соққысының күшін Ленинград, Брянск және Батыс майдандарында көрсетіп, жау күшіне айтарлықтай нұқсан келтірді. Басшылықтың ең қиын деген тапсырмаларын орындайды.

122 жеке, 1498 полк қатарында ұшуларын үлгілі орындағаны үшін, ұшу топтарына бастау бергені үшін, тапсырмаларды орындағанда көрсеткен батылдығы мен ержүректігі үшін 1945 ж. 27 маусымында Кожемякинге Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Соғыстан кейін ол Әскери Әуе флотының қатарында қалып, жаңа әскери ұшқыш ұрпақтарын дайындайды.

1942ж. қиын қысында басшылықтың тапсырмаларымен жау тылында соғысқан жерлесіміз соғысқа дейін, Линовицк мектебінің мұғалімі болған, соғыста барлаушы болып, көптеген ерлік істер көрсеткен.

1942 жылдың ақпанында оны 17 топтың бірінің басшысы ретінде неміс тылына, гитлершілдердің тактикалық ойларын білуге, жаудың тірі және техникалық күшіне соққы беруге, немістердің негізгі коммуникациясын жоюға, стратегиялық темір жол үшбұрышы (Смоленск, Витебеск, Орша) аумағындағы гитлершілдермен күресуге арнайы жіберілді. Ф.Ф.Озмитель бастаған «Грозный» отряды жауға қатерлі соққы беріп отырды. Аз уақыттың ішінде 9 эшелон аударылып, 229 жауынгер мен платформалар істен шығарылып, 60-тан астам вагон мен жүзге жуық автомашиналар жойылды. Москва-Минск автострадасы үш рет жарылып, 15 рет Берлин-Майдан жер асты кабелі істен шықты. Сонымен қатар отряд бірнеше жүз гитлершілдерді жойып ондаған фашист агенттері мен полицейлерінің бетін ашып, жау әскерінің қимылдары туралы маңызды ақпарат берді. Отрядтың қимылына неміс басшылары қатты алаң болды. отрядқа қарсы дивизия құрамында

жазалау экспедициясы жіберілді. Бірнеше ұрыстарды сәтті өткізіп, отряд басшылық бұйрығымен баяғы орнына жылжыды. 1943 ж. мамыр айында аға лейтенант Ф.Ф.Озмитель Мәскеудің бұйрығымен тәжірибелі партизан ретінде жаңа құрылған арнайы отряды басқарып, немістер окупациялаған Орша-Борисов ауданына жіберілді. Тағы да көпірлер мен әскери эшалондар көкке ұшып, қару-жарақ қоймалары мен фашист штабтары, жау солдаттары жойлады.

1944ж. маусым айында Минск облысында жазалаушылардың үлкен күші бірнеше партизан отрядын қоршап алады. Партизандар үш бірдей шеңберді бұзып Ф.Ф.Озмитель отряды жасаған «өткел-дәліз» арқылы біраз жауынгерлер шығып үлгерді. Тек отряд командирі шығып үлгермеді, оның екі бірдей аяғын пулемет жаралап кетті. Достары оны лып шыққысы келіп еді, бірақ ол отрядты жауып тұру үшін артта қалды. Оқ-дәрілер біткен соң Ф.Ф.Озмитель ең соңғы гранатасымен фашистермен қоса өзін-өзі жарып жіберді. 1944ж. 5 қарашасында КСРО Жоғары Кеңесі Президиумының Жарлығымен аға лейтенант Ф.Ф.Озмительге арнайы тапсырмаларды үлгілі орындағаны үшін, жау тылында көрсеткен ерлігі мен батырлығы үшін өлгеннен кейін Кеңес Одағының Батыры атағын берді. Әрине, соғыс жылдары жерлесіміздің ерлігін онша көп ешкім біле берген жоқ, тек жеңістен кейін оның жауынгер достары, А.Казницкий мен Л.О.Розенберг және т.б. Озмительдің ерліктері туралы айтып берді.

Мәртөктік Иван Седенко 18 жасында орта мектепті бітіргесін майданға аттанды. Жас офицер 1942 жылы көрсеткен ержүректігі үшін екі мәрте «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталып үлгерген. Ол Сталинград түбінде соғысып, Белоруссияны азат етуге қатысып, 1944 ж. жазда Белоруссияда жау оғынан қаза табады.

Біздің жерлестеріміздің ішінен алғашқы Кеңес Одағының Батыры атағын алғандардың бірі-Александр Батурич. 1943ж. тамызында А.Батурич 560 әскери ұшуға шығып үлгерді. Балтикалық ұшқыштың жауынгерлік есебінде 1943ж. шілдесінде 22 жойылған жау ұшағы болды. Кеңес Одағының Батырының машинасының фюзельяжында 22 жұлдыз жылтылдап тұрды.

1943ж. маусымында «Снайпер» майдан газетінің бетіне жерлесіміз, Жаңа-Таң ұжымшарының бригадирі болған Қамаш Тағаниязов туралы мақала шықты. Мерген ретінде Қамаш Тағаниязов 11 неміс жауынгерін өлтіріп, танытқан ерлігі үшін «Жауынгерлік ерлігі үшін» медальмен марапатталды»-деп жазады.

1943 ж. мамырда «Красный Маяк» ұжымшарының төрағасы болған Жақсылық Қалиев: «Мен Ленинград майданының маңызды учаскелерінің бірінде жатырмын. Фашист жексұрындары мені үш жерден жаралады. Қазір

госпиталяда жатырмын, бірақ жақында қайтадан Ленин қаласы қорғаушылардың қасына қосыламын.

Менің взводом соғыс ұрыста жаудың 27 автомашинасын, 80 жүк тиелген арбасын, 27 неміс солдатын жайратты, осылардың ішінде 7 неміс солдатын өзім өлтірдім»-деп жазды.

1943ж. ыстық қаһарлы жазында Курск доғасында болған үлкен шайқастарға қатысқан жауынгерлердің қатарында біздің жерлестеріміз Михаил Егорович Закоморный, Григорий Максимович Васильев, Федор Максимович Ерошенколар болды. Қиын учаскеде болған ауыр ұрыстарды көрсеткен ерліктері үшін жоғары үкіметтік наградалармен марапатталған. 1944ж. батырларымыз Қызыл әскерге жаңа жеңістер алып келді. Жауды біздің жерден қуу басталды. Майданнан қуаныш пен жеңіске сенімділік толы хаттар ағылды.

1944ж. 7 қарашасында шыққан газеттің мерекелік санында Иван Сорокалеттің хаты жарияланды. Ол: «Қазан ауылынан Қызыл Әскер қатарына қосылғанымызға аз уақыт өткен жоқ. Бұл уақыт мен үшін бос өтпеді:соғыс уақытында мен немістің 5 «тигрін», 4 зеңбірегін және де көптеген қаруларын жойып, 300 гитлер жеңдетін мерт қылдым, сол үшін маған екі рет «Қызыл Жұлдыз» орденін берді»-деп жазды.

Өздерінің табыстары туралы басқа да жауынгерлер хат жазып тұрды. «Қыздар, біздерге хат жазып тұрыңдар»,-деп жазды бір топ жауынгерлер 1944 жылы. Неміс басқыншыларын қырмайынша қолымыздан қару тастамаймыз.

Бірінші Белорус және бірінші Прибалтика майдандарында көрсеткен ерлігі үшін офицер Петр Борисович Онищенко Жауынгерлік «Қызыл Ту», «Қызыл Жұлдыз», Александр Невский ордендерімен, 6 медальмен марапатталған.

Солтүстік-Кавказ майданында кәрі коммунист Петр Иванович Нагавкин немістерді жайратып жүрді. Оған «Қызыл Жұлдыз» және 5 медаль берілген.

Победа» ұжымшарының төрағасы болған, әскер офицер Василий Данилович Миняйло Мәскеу түбіндегі шайқастарға қатысып, Ресей мен Украинаның көптеген қалаларын азат еткен.

В.П.Меняйло батальонның саяси бөлімінің орынбасары болған. Батальонның жауынгерлік қимылдарынан үзінді келтіретін болсақ: «1943ж. желтоқсанның 2-сі мен 15-і аралығында батальон 80 шақырым ұрыс жолын жүріп, 5 танк, 25 бронемашина, 17 автомашина, 2 зеңбірек, 2 ауыр қару, 20 пулеметті құртып, 31 фашистің көзін жойған.

В.Д. Меняйло «Қызыл Жұлдыз», Ұлы Отан соғысының 1 және 2 дәрежелі орденімен Жауынгерлік «Қызыл Ту» және 7 медальмен марапатталған.

Мәскеу түбіндегі, Сталинград пен басқа да майдан учаскелерінде соғысқан, аға сержант, қазіргі зейнеткер Иван Филиппович Звонарев та танытқан ержүректігі мен батырлығы үшін екі Қызыл Жұлдыз және 5 медальмен марапатталған.

Соғыс ардагері Николай Кириллович Коменданттың төсін үш «Ерлігі үшін» медаль мен «Қызыл Жұлдыз» ордені безендіріп тұр.

Иван Семенович Толстов Мәскеу түбіндегі соғысқа, Вена мен басқа да қалаларды азат етуге қатысқан. Оның ерліктерін «Ерлігі үшін» медальмен, III дәрежелі Даңқ орденімен, 4 медальмен бағалады.

1945 ж. 14 қаңтарда Константин Яковлевич Губин Польшадағы Висла өзенінің арғы бетінің соңғы ұрысын өткізді. Қатты бекінген Пуловский платцдармындағы фашистерге Губин басқарған самоходкалар батареясы күшті соққы берді. Жаудың техникасы мен тірі күштері жойылды. Алған жарақатына карамастан К.Я.Губин соққы беруді доғармады. Көрсеткен ерлігі мен батырлығы үшін К.Я.Губинге Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Ұлы Отан Соғысы 1418 күн мен түнге созылды. Сол күндері кешегі жұмысшылар мен ұжымшаршылар, қызметкерлер Қызыл Әскер қатарында соғысты. Әлемді фашизм құлдығынан құтқарды. Отанымыздың қорғанысына тұрған ұлы әскердің қатарында біздің ауданымыздың жауынгерлері болды. олар ұрпақтарының жарқын келешегі мен бақытты өмірі үшін аянбай күресіп, жандарын құрбан етті.

Соғыстың алғашқы айында-ақ ерлердің біразы майданға аттанып кетті. Жұмыс қолы, тракторшылар мен комбайншылар, жүргізушілер жетіспеді, техника аз болды. егістікке 1941 жылдың бай астығы пісіп тұрды.

1941 ж. 28-29 маусымда Қазақстан Компартиясы аупарткомының VI пленумы болып өтті. Баяндама жасаушылар аудандық партия комитетінің хатшысы Королев пен аудандық атқару комитетінің төрағасы К. Нұрлыхин не істеу керектігін, қойылған тапсырмалардың маңыздылығын атап өтті. Аудандық партия комитетінің хатшысы Королевтің баяндамасында: «Отан соғысы жағдайындағы Мәртөк ауданының большевиктерінің алға қойған мақсаты астықты барынша табысты жинап, мемлекетке тапсыру. Дүрбелеңге қарсы күресу керек. Осындай қиын қыстау кезінде заң бұзушылықты болдырмау қажет, заң бұзғандар Кеңес үкіметінің жауы ретінде қаралады»- делінген.

Әскерді керек-жарақпен қамтамасыз ету қиындығы ең бірінші соғыс күндерінен бастап әйелдер мен қарттардың, жасөспірімнің мойнына түсті. Адамдар бұны түсінді. Ондаған қыздар мен әйелдер тракторларға отырды. 1941ж. 30 маусымында Мәртөк МТС-ында Ақтөбе қаласы және Ақтөбе облысының жұмысшы әйелдеріне, ұжымшаршы әйелдеріне, барлық

еңбекшілерге арналған Ақтөбе облыстық еңбекшілер депутаты Кеңесі және Ақтөбе КП(БП) обкомының үндеуі талқыланды.

Шілде айында «Путь социализма» ұжымшарында 14 адам, «Сталин» ұжымшарында 11 адам оқыған қыз-келіншектерге арналған тракторшылар курсы жұмысын бастады. Шілденің аяғында «Буденный» ұжымшарының 10 қыз-келіншегі тракторға отырды, ал тракторшы Матрена Головченко, Татьяна Евдокимовскаялардың газет арқылы барлық әйелдерге солардың жолын ұстауға шақырды. «Заветы Ильича» ұжымшарынан Жапарова Жазық, Касянова Дәмеш және т.б. трактор оқуын бітіріп еңбек етті.

Комсомолдар мен жастар барлық жердегідей алдыңғы қатарда болды. Өз хатында «Степной пахарь» ұжымшарының комсомолдары «Барлығы Отан қорғанысына!»-деп ұран тастады.: Біздер «Степной пахарь» ұжымшарының комсомолдары, Ұлы Отан соғысы күндері өзімізді жұмылдырылған деп есептейміз. Ұйымымызда 18 адам-9 қыз және 9 ер балалар бар. Бәріміз Отан қорғанысын күшейту үшін ұжымшар даласында еңбек етіп, ұжымшардың нығаюына үлес қосамыз».

Әрі қарай қыздардың трактор, ұлдардың әскери іске үйреніп жатқандығы айтылады.

Мәртөк ауданы Жаңа Таң ауыл шаруашылық артелінің ұжымшаршы ерлері мен әйелдері Ақтөбе облысының барлық еңбекшілеріне: «Жолдастар, күштерімізді он есе күшейтейік, майданға көмегімізді он есе арттырайық. Біздің көмегімізбен қызыл әскер жауды-герман фашизмін жеңуге керек нәрселермен қамтамасыз етеміз»,-деп үгіт жолдады. Еңбекшілер күштерін он есе өсірді. Тек әйелдер ғана емес, жастар мен мектеп оқушылары да аянбай еңбек етті. Сол жылдары балалардың жасаған игі істері туралы газетте көп жазылды.

Бірінші жылдары тылда қалған санаулы механизаторлар күні-түні ұйқысыз, демалыссыз еңбек етті.

1945ж, «Еңбектегі ерлігі үшін» медальмен марапатталған Мәртөк МТС комбайншысы Гусев Данил Трофимовичтің есімі құрмет тақтасы мен газет беттерінен түскен жоқ...

1945ж. Т.Д.Гусев «Социализм» ұжымшарында екі «Сталинец» комбайнның тіркеумен 820 га, ал комбайншы Богатырев 740 га жер орды. Комбайншы Ф.Пчела, А.Усенко, А.Иваницкий, Е.Опря, Н.Попик, Екатерина Воробьевскаялар есіл еңбек үлгісін көрсетті.

Жаңа Елек ұжымшарының тракторшылары Мусина Ағасын, Третьяченко мен Ольга Швачколар 1941 ж. күзінде 266-390 га жер жыртып, 120-200 кг жанар-жағар май үнемдеп қалды.

Майдан мен тыл... Соғыс жылдары олар тек бір оймен- жауды тез талқандаумен өмір кешті. Майдандағылар тылдағыларын ойлады. 1942ж.

жазында «Свет» ұжымшарының бақташысы болған Лаврентий Захарович Шабов та ауданға хат жолдады. Жеміс өнімдерін уақтылы және шығынсыз жинап алуға үндеу тастады. Оның жары Лидия Тотовна майданға кеткен күйеуін ауыстырды. Оның звеносы аянбай еңбек етті. Сол жылы көкөніс пен картоптан бітік, күшті шығып, адамдар уақтылы жинап алуға тырысты. Майданға тек астық қана жинап қойған жоқ, ақшалай, заттай да көмек берді. Лаврентий Шабовтан жерлестері оған ұжымшар жағдайы туралы, Ленинградтың ержүрек қорғаушыларына 236 кг ет, 157 центнер астық пен азық-түлік жібергендерін жазды.

Гвардия аға лейтенанты Кранданов та: «Тылда гвардиялықтардай еңбек етіңдер!»-деп үндеу тастады. «Гвардияшылардай соғысу дегеніміз: халық үшін, Отан үшін қаны мен жанын аямау, жерлестер, сіздер тек гвардиялықтардай еңбек етулерің керек, бұл Отанымыздың, батырмайдангерлердің талабы», -деп жазды.

1944ж. сәуірінде біздің газетімізде: «Күн сайын екі норма беру тракторшыларға заң болғандай», -деген жолдар болды. «Красный пахарь» ұжымшарында ерлі-зайыпта Усиковтар озаттар арасында құрметті орынға ие болды.

6 күн ішінде Ксения мен Федор Усиковтар «Универсал» тракторында 90 га норманың орнына 185 га жер тұқым септі. Федордың ағасы Иван Усиков та бір жарым, екі норма орындалды.

4. Соғыс жылдары құрамының көп бөлігіне қыз-келіншектер, жасөспірімдер кірген ондаған комсомол –жастар бригадалары мен звенолары құрылды.

Өз істерімен «Путь социализма» ұжымшарының Дмитрий Белый бригадасының атағы бүкіл облысқа жайылды. Бұл бригада құрамында негізінде қыздар еңбек еткен. 1943ж. жоғары көрсеткіштері үшін бригада ЛКЖО ОК Құрмет грамотасын алды. Сол жылы Дмитрий Белый бригадасына Мәртөк МТС-ның көшпелі Қызыл Ту табыс етілді.

Осы бригаданың тракторшы қыздары Анастасия Белая, Анна Васильченко, Анна Герасименко, Вера Горуктар ерінбей еткен еңбектерімен көзге түсті.

«Завета Ильича» ұжымшарының Мария Стротинская бастаған қыздар трактор бригадасы да алдыңғы қатарда болды. бригаданың көбісі сол кездері 16-17 жастан жаңа аскандар болды.

1944 ж. бригада жылдық тапсырманы 150 пайызға орындап, Наркомзем сыйлығына ие болды. осы бригада тракторшысы Вера Петухова өзінің ХТЗ тракторында жылдық тапсырманы 153 пайызға орындап, 583 кг жанар-жағар майды үнемдеді, оның құрбысы Анастасия Деньга да жоғарғы көрсеткіштерді көрсетті.

Дзержинский атындағы ұжымшарындағы Федор Пчеланың, «Красный пахарь» ұжымшарындағы В.П.Пономаренконың, «Зеленый Гай» ұжымшарындағы Дуся Кольницкаяның комсомол-жастар бригадалары мен звенолары есіл еңбектерімен көзге түсті.

Адамдарға нан табу қиынға соқты, жұмыс қолы мен техника жетіспеді. Жерді жылқымен, бұқа-сиырмен жыртып жүрді. Газеттің мәлімдеуінше, «Қазақстан» ұжымшарында негізінен жануарлар есебінен егіс егеді екен. Жұмысқа 166 бас мал жұмылдырылған, соның ішінде ұжымшаршылардың сиырларында болған. Осы ұжымшардың коммунисі Мактым Әбілова басқарған бригадасы 1943 жылдың 10 майында жоспардағы 193 га орнына 210 га жер жыртып, 316 га егін сепкен.

Құрамындағы Катя, Алексей, 12жастағы Вася, Екатерина Бондарева бригадасы да алдыңғы қатардан табыла білді. Олар соқа басына 1,5 га орнына 2,5-2,6 га жер жыртып, ол 12 жасар Вася озат тырмалаушылардың қатарында болған.

Дзержинский сиыр мен жер жыртуда Ульяна Пчела, Вера Мельник, Евгения Солошенколар тапсырмадағы 0,95 гектар орнына 1,5 гектар жер жыртып көзге түскен. Оларға Миша Пчела мен Ваня Клипенштейн жақсы қолқанат болған.

Жеңісті 1945 ж. аудан дикандары Отанымызды жоғары дәнді –дақыл түсімімен қуантты. Жайсаң МТС-ң Мария Геращенко, Пилагея Кинко, Әлима Қабаевалардың звенолары, Мәртөк МТС-ң Вн.Н.Пономаренко мен Мария Величко бригадалары әр гектардан 25-30 центнер өнім алды. Мәртөктіктер тек қана нан өсіріп қана қойған жоқ. Жыл сайын Мәртөктіктер Отанымызға 100-деген тонна сүт беріп отырды. Мал өсірушілер де ауыр жағдайда болды. Жем-шөп, азық-түлік пен техника жетіспеді. Сонда да аянбай еңбек етіп, керемет батырлық танытты.

Соғысқа дейінгі жылдардың өзінде «Свет» ұжымшарының шошқа бағушысы Дария Васильевна Марченконың атағы ауданға әйгілі еді. соғыс жылдары ол шошқа фермасын басқарған. 1940ж. Дария Васильевна БАШК комитетінен күміс медаль мен 1000 сом сыйақы алды, ал ұжымшарға II дәрежелі диплом және сыйақы ретінде 5мың сом мен мотоцикл берген.

Жоғары көрсеткіштер үшін Д.В.Марченко 1944ж. Бүкілодақтық Халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінің мүшесі болу мәртебесіне ие болды. Дария Васильевна аудан бойынша ең жоғарғы көрсеткіштерге қол жеткізді, сонымен қатар шошқа фермасында оның көмекшілері Анастасия Мельникова мен Мария Ищенко да аянбай еңбек етті.

1943ж. «Степь» ұжымшарының МТФ меңгерушісі, кейін Социалистік Еңбек Ері атағын Мария Михайловна Чипегина, шошқашылар А. Морозова

мен М. Назаренколарды бір мезгілден 1942ж. 17 торай алғандары үшін газетіміз «Мал өсіру стахановшылары» деп атады.

«Красный Октябрь» ұжымшарының шошқашысы Надежда Ефимовна Якунина 26 мезгілден 350 торай алып өсірген.

1943ж. «Крестьянин» ұжымшарының шопаны Рылай Моисей 100 қойдан 134 қозыдан алған.

Жоғары сүт сауу көрсеткіштеріне «Свет» ұжымшарының сауыншылары Ксения Камышникова, Наталья Козыдуб, Полина Дюба, Шевченко атындағы ұжымшар сауыншылары Мария Герасименко, Евдокия Черная, «Крестьянин» ұжымшарынан Анна Рудая не болды.

Соғыстың қиындығына карамастан «Крестьянин», «Красный Пахарь», «Социализм» және т.б. ұжымшарлар жоспарларды сәтті орындап жүрді. 1945 ж. «Социализм» ұжымшары ауданда 1-ші болып астық жеткізу жоспарын орындап 40мың пұт астық жөнелтті. Ұжымшардың көрсеткен жоғары көрсеткіштер үшін оның төрағасы Андрей Емельянович Репалов 1945ж. Ленин орденімен, ал «Красный Пахарь» ұжымшарының төрағасы Василий Иванович Резепкин Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталды.

Қиын соғыс жылдары әйелдер тек егістер мен фермаларда еңбек етіп қоймай, сонымен қатар олар қиын учаскелерді басқарып, звено, бригада, селолық Кеңес басшылығында болды. 1943ж. басқару жұмыстарында 83 әйел, оның ішінде 21 қазақ қыз-келіншегі болған. Ферма менгерушісі, ұжымшар төрағасының орынбасары болып 22 әйел, денсаулық сақтау және халықтың білім беру басқармасында 18 әйел, ұжымшар төрағасы болып 2 әйел, селолық Кеңес төрағасы болып 7 әйел қызмет етті.

Аудандық партком жанындағы қайта даярлау курстарынан 129 адам өтті, солар ішінде ұжымшар төрағалары, бригадирлер, звеношылар, агротехниктер болды, солардың жартысында көбінде әйелдер болды.

Майдан азық-түлікті көптеп қажет етті. Мәртөктің өндіру мен жеткізуді қамтамасыз ету үшін қолдан келгеннің бәрін жасады. Дәнді-дақылдар мен көкөністен түсетін өнімді арттырудың бірден-бір жолы суармалы алқаптарды игеру болатын. Тек 1 жыл ішінде тары егу үшін 1200 га жер игерілді. 1944 ж. аудан бойынша бұл көрсеткіш 2271 га жетті. Үлкен учаскелерді «Путь Социализма», «Жаңатан», «Красный маяк», «Интернационал», «Буденный» атындағы, «Социализм» ұжымшарлары игерді. Көптеген суармалы алқаптардан тары, картоптан мол өнім алынды. «Жаңатан» ұжымшарының Қарасай Шақанов звеносы суармалы 8 га Берсиев тарысының әр га-нан 120 центнерден өнім алып, звеношы Қызыл Жұлдыз орденімен марапатталды. «Свет» ұжымшарының А. Тимошенко басқарған звеносы 5 га жерден 100 центнер тары жинады. Ал «Құмсай» ұжымшарының Даулетиярова звеносы 3,5 га жерден 200 центнер картоп алды. «Степь»

ұжымшарының Анна Лашь звеносы да картоп пен көкөніс өндіруден жоғарғы көрсеткіштерге жетті.

Қолайсыз 1944 ж. өзінде «Социализм» ұжымшарының Мария Величко звеносы суармалы алқаптан 24 центнер тары жинады.

Өнімді арттыру жұмыстар көптеген жұмыс қолын қажет етті. Әйелдер, балалармен қатар қарт адамдар да далалар мен фермаларда аяныбай еңбек етті.

1944 ж. қаңтарында Мәртөкте 150 адам қатысқан аудандық қарт ұжымшаршылар жиналысы болып өтті. Қарт ұжымшаршылардың үндеуі Ақтөбе облысының бүкіл егде жастағы ұжымшаршыларына арналды: «Біздің балаларымыз бен немерелеріміз Отан қорғау үшін майданға кетті. Ұжымшар шаруашылығы біздің, қарттардың, әйелдер мен жасөспірімдердің мойнында қалды. Біздер қарттар ақ шашымызбен абыройсыздықта қалмаймыз!». Ардагерлер ұятқа қалмады. «Тораңғұл» ұжымшарының 72 жасар тарышысы Бердәлі Мүсірәлин, «Ударник» ұжымшарының малшысы 68 жастағы Яков Эчин, «Украинец» ұжымшарының бригадирі 65 жасар Василий Приходько, «Красный Пахарь» ұжымшарының шаруасы 77 жастағы Зиновий Усик және т.б. жұмыстарда жастардан қалыспады.

Соғыстың сұрапыл жылдарында біздің жерлестеріміздің ерен еңбегінің арқасында мал мен көкөніс, астық өнімдерінің түсімі жақсарып, көбейе түсті.

Аупарткомының, ауаткомының басшылығымен ауданымызда майданға жаппай қаржы жинау қозғалысы болды. Қызыл Әскер жауынгерлеріне ақшалай, заттай сыйлықтар жиналып, азат етілген аудандарға, жетім-жесірлерге қолдан келген көмек көрсетіліп отырды.

Қорғаныс қорына нан, ет және т.б. азық-түліктер жинады. «Қазақстан ұжымшаршысы» танк колоннасын құру үшін патриоттық қозғалыс басталды, жинақтар, бағалы заттар тапсыру басталып кетті. Осындай игі істің негізін салған Сталин атындағы ұжымшардың ұжымшаршысы Трофим Козока болды. Ол танк колоннасын салуға өзінің жеке жинағынан 60мың сом ақша, 40 пұт астық берді. Ұжымшаршы-патриоттың соңынан оның жерлестері ерді. Зинченко Савелий 30мың сом ақша, 30 пұт астық, 6 га жерге егуге тұқым берді. Погребная Анна 40 мың сом ақша, 12 пұт астық 8 га жерге тұқым берді.

«Степной Пахарь» ұжымшарының ұжымшаршылары Анастасия Ивановна Копача 50 мың сом ақша, Клавдия Глуханкина 25 мың сом үлес қосып, телеграммамен Жоғарғы қолбасшыдан алғыс хат алды.

«Свет» ұжымшарының ауданның озат шошқашысы Марченко Дария Васильевна танк колоннасын салуға 50 мың сомға үлес қосты. Мәртөк 7 жылдық мектебінің оқушылары «Мәртөк пионер» танкісін жасауға 12200 сом жинаған. Сол үшін Жоғарғы Қолбасшы И.В.Сталин алғысын білдірген.

Соғыс жылдары көмектеспеген адам болмаған шығар. Әркім қолынан келгенше көмектесуге тырысты.

Тек 1943 жылы Мәртөк ұжымшаршылары танк колоннасын салуға 2,5 млн сом жинаған.

Аупартком хатшысының атынан: «Мәртөк, Ақтөбе облысы Қазақ ССР-ы Мәртөк аупартком хатшысы Могилев жолдасқа. «Қазақстан ұжымшаршысы» танк колоннасын салуға 2,513.000 сом ақша, Қызыл Әскер қорына 11 688 пұт астық жинаған Мәртөк ауданының ұжымшаршыларына менің туыстық сәлемім мен Қызыл Әскердің шексіз алғысын жолдаймын. И.Сталин», – деген жеделхат келді.

Қызыл әскерге Мәртөктіктер жинақтарын ғана беріп қоймай, сонымен қатар жылы киімдер, азық – түлік салынған 100-деген сәлемдемелер жіберген.

1942 ж, 1 мамырында мәртөктіктер жауынгерлерге сыйлық ретінде 3 вагон зат жіберді: 1 вагон бидай, екіншісінде сөк, 3шісінде 260 сәлемдеме болды. сәлемдемелерде 320 кг шұжық, 266 кг сары май, 6440 жұмыртқа, 383 кг кептірілген нан болатын. Көптеген сәлемдемелер майданға ғана кеткен жоқ. Олар соғыстан зарлап шеккен аудандардың халқына да кетті.

Сталинград қаласының еңбекшілері Мәртөктіктерге үлкен алғыс хат жолдаған: «Сіздердің сталинградтықтарға көрсетіп жатқан қамқорлықтарыңыз қаһарман қаланың қайта құрушыларына жаңа еңбек ерлігін жасауға талпыныс берді».

1945ж. мамырдың 9 күні ауылдарға қуанышты хабар келіп жетті. Қанды соғыс аяқталды. Көптен күткен бейбітшілік күні туды. Соғыс майданынан жеңімпаздар оралды. Жарқын Жеңіс күніне жете алмағандар да жеткілікті еді.

ТЫҢҒЕР БОЛЫП ТАБЫСТЫҚ

"Елімізде астық өндіруді одан әрі ұлғайту және тың және тыңайған жерлерді игеру туралы" тарихи қаулы халықтың өміріндегі маңызды оқиға болды. Біздің ауданда 1954-1955 жылдары 25 мың гектар тың және тыңайған жерлерді көтерудің нақты шаралары жасалды.

Тың және тыңайған жерлерді игеру қарсаңында біздің аудан облыстың сол кездегі экономикалық жағынан дамыған аудандарының бірі болатын. Колхоздардың табысы 1953 жылы 1952 жылғымен салыстырғанда 15,8 миллион сомға өсті, колхозшнлар еңбеккүнге 6 килограммнан астық және 2-ден 7,5 сомға дейін аша алды.

Сол жылдардағы ерікті жастардың патриоттық сезімін алғашқы тың игерушілердің бірі Мария Власова былай жеткізді: "Біз - жас ұрпақ өкілдері

алға қойылған міндеттерді абыроймен орындаймыз. Барлық қиындықтан барлық кедергілерден сүрінбей өтіп, өзімізге көрсетілген сенімді ақтаймыз!"

Шынында да, олардың көпшілігі өз ұжымдарының сенімін абыроймен аяқтап, тыңды бағындырушы деген жоғары атақты лайықты алып жүр. Мәртөк ауданына Воршиловград облысынан жолдамамен коммунист-отызымыншы Алексей Васильевич Лукьянов келді. Ол 22 жылдан астам Карл Маркс атындағы колхоздың төрағасы болып істеген. Сол сияқты коммунист-отызымыншылар Наговкин, Клавдиев, тағы басқалар тамаша еңбек етті.

Тың туралы әңгімелегенде әртүрлі лауазыммен осы істің басы-қасында басшылық жасаған, тыңды игеруге белсене қатысқан жандарды атамауға болмайды. Рас, олардың көбісі қазір заңды еңбек демалысына кетті, кейбіреулер бүгінде қатарда жоқ. Бүгінде Мәртөктіктер тың ардагерлерінің есімін құрметпен атайды. Олар:

Хвостов Михаил Ионович - аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы, Бычков Александр Степанович - аудандық Совет атқару комитетінің төрағасы, Глухов Николай Сергеевич - аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, Клименко Федор Иванович - аудандық партия комитетінің МТС жөніндегі хатшысы.

Бұлардың қатарына бастауыш партия ұйымдарының хатшылары Андрей Игнатьевич Кравченко, Иван Афанасьевич Новиковты, Қасым Аамандықовты, Мәртөк МТС директоры Иван Потапович Пономаренко, МТС бас инженерлері Иван Иванович Ренерді, Виктор Иванович Моисеенко, агрономдар Николай Владимирович Лавровты, Николай Федорович Юревичті, Александр Давыдович Квиндті, Қамаш Балгазинді, Пимен Иванович Маценко қосуға болады. Колхоз төрағалары Василий Назарович Едаменко, Феодосий Иванович Брикун, Альберт Федорович Гофман, Петр Николаевич Горох, Евдокия Никитична Иващенко, тағы басқа көптеген ардагерлер тың игерушілердің көшін бастаушылар.

Энгельс атындағы колхозда тың көтерудің алғашқы күндерінен бастап Федор Силыч Гаврилко еңбек етті. Ұлы Отан соғысының ардагері 1954 жылы Запорожьеде келіп өзінің кейінгі бүкіл өмірін Қазақстанмен байланыстырды. Әрдайым жұмыстың керек учаскесінен табылып, бірде тіркемеші, бірде диірменші болды. Қай жерде жүрсе де елеулі еңбектің үлгісін танытты.

Сол кездегі одақтың әртүрлі облыстарынан келген Иван Михайлович Бородин, Геннадий Иванович Милютин, Алексей Григорьевич Куралдин (Ленин атындағы колхоздан), Александр Андреевич Колчин, Евгений Константинович Подоляя, Мария Павловна Волошенко, Зинаида Павловна

Козаченко, Николай Емельянович Шишени (Дзержинский атындағы колхоз) екпінді еңбек иелері еді.

Алғашқы тың игерушілердің үлкен бір тобы әр кездерде "Междуреченский" совхозына келді. Ол кезде бұл совхоз қазіргідей совхоз дәрежесінде емес болатын. Олардың ішінде Александр Прокопьевич Васильев еңбектегі үздік жетістіктері үшін II және III дәрежелі Еңбек Данқы орденімен наградталды. Яков Гаврилович Перунов, Евгений Фадорович Соколов, Николай Васильевич Соротник, Алексей Николаевич Липов, Иван Федорович Кузнецов екпінділер қатарында болды.

Осы шаруашылықта алғашқы тың игеруші Василий Степанович Осьмаков жұмыс істейді. Ол қазір село әкімі. Белгород облысында механизация училищесін бітіргеннен кейін Василий Степанович комсомолдық жолдамамен Шевченко МТС-ына келді. Ұзақ уақыт Шевченко атындағы колхозда механизатор болды, институт бітіргеннен кейін инженерлік лауазымдарда істеді, көп уақыт шаруашылықтың партия ұйымын басқарды.

Алғашқы тың игерушілердің 17-сі осы уақытқа дейін Жайсаң совхозында еңбек етеді. Анис Каюлович Скарбов Ленин орденімен, Чеслов Гудебский "Халықтар достығы" орденімен, Александр Прохорович Бутенко "Құрмет белгісі" орденімен наградталған. Қазір ауданда алғашқы тың игерушілер еңбек етпейтін шаруашылық жоқ.

Сол жылдары Энгельс атындағы және "Жаңа таң" колхоздарында тың игеруде жүрген А. А. Алекрицкий мен А. К. Скарбовтардың трактор бригадалары арасындағы жарыс, олардың жеткен табыстары жөнінде аудандық "Сталинское знамя" газеті бірнеше рет жазды. Бір ғана 1954 жылдың ішінде бұл бригадалар 2500 гектар жаңа жер өңдеді.

Тың игеру жұмысына жергілікті тұрғындар да белсене араласты. Солардың арасында И. Х. Қалимуллин кейін Дзержинский атындағы совхоздың директоры болды. Алғашқы жылдары ол трактор бригадаларын ұйымдастыруға тікелей қатысты да өзі бір бригадала бригадирдің көмекшісі міндетін атқарды. Одан кейін Жайсаң МТС-ында комсомол ұйымының хатшысы болды. Ибрагим Құсайынұлы өзі басқарған Дзержинский совхозын үлгілі шаруашылыққа айналдырып, кеудесіне Октябрь революциясы, үш Еңбек Қызыл Ту орденін тақты.

1955 жылдың аяғында ауданда 25 мың гектар тың және тыңайған жерлер игеру жоспары 5 мың гектарға артығымен орындалды. Ал алғашқы үш жылда аудан шаруашылықтарында 72 мың гектар жаңа жер игерілді.

Р.Ділмағанбетов,
М.Тәжібаев.

САУАТ АШУ, БІЛІМ БЕРУ

Мәдени мұраларды зерттейтін Ресей саяхатшылары, ғалымдар мен жазушылардың, археологтардың келе бастауы білім мен өнерге жол ашты. Дегенмен жергілікті халық өкілдерінің сауаты төзгісіз жағдайда қала берді. Оқи және жаза білу негізінен ақсүйектер мен дінбасылардың үлесіне тиді. Бұл кезде бастауыш мұсылман мектептері әлділердің меншігінде болып ауыл адамдарының, ата-аналардың қаражаттарымен жұмыс істеді. Оқудың негізгі мазмұны құран, әптік сүрелерінен жаттап, Мұхаммед пайғамбардың шаригатын насихаттаумен жалғасты.

Ауқаттылардың балалары Орынбор, Уфа, Ташкент қалаларында оқып, білім алды. Кейін жер жерде болыс, қадим мектептері ашыла бастады. XIX ғ. II жартысында Торғай облысында жеті болыстық мектеп жұмыс істеді. Қадим мектептер негізінен Қазан, Уфа қалаларында орналасты. Онымен қатар кей жерлерде қазақ орыс мектептері ашыла бастады. Мұнда оқулықтар орысша білім алуға ықпал жасады. 1879 ж. ашылған «Азиат мектебі» орыс әкімшілігіне, жергілікті халықтың дәулетті адамдарының балаларына тілмәш болуды, іс қағаздарды жүргізуге үйретті. Шығыс халықтары тілдерін үйретіп, жағрапияны, жер өлшеу білімдерін үйретті. XIX ғ. I жартысында Омбы, Орынбор қалаларында ашылған әскери училищелер қазақ жуандары балаларына тәлім-тәрбие берді. Училище шәкірттеріне әскери білімімен қатар тарих, әдебиет, физика, зоология, минералогия пәндерін, шет, шығыс халық тілдерін үйретті. 1850 ж. Орынборда шекара комиссиясының жанынан жеті жылдық мектеп ашылып, жергілікті отарлаушы орындарға кеңес хатшысын, тілмәш даярлады. Қабылданған 30 баланың ішінде Ыбырай Алтынсарин де болды. Ол кейіннен ұлттық мектеп ашып, оған оқу-әдістемелік құралдар шығарды. Алғашқы оқулығы 1879 ж. Орынборда басылып шықты. Кеңес дәуірінің алғашқы кезеңінде білім алуға жол ашылды.

Жер жерде «Қызыл керуен» жорыққа шығып, «Қызыл отау» тігілді. Оқу үйлері ашылды. Олар сауатсыздықпен күресе отырып жалшылар мен кедейлер арасында әсіресе, әйелдер мен жастар арасында жаңа өмірді насихаттап жаппай оқу – ағарту жұмыстарын жүргізіп отырды.

Діни оқулықтармен қатар бұл аймақта қазақтарға зиялы білім беру басталды. Осы мақсатта 1825 ж. 8 жылдық білім беретін Неплюев кадет корпусы ашылды. Оның тыңдаушылары болып атакты адамдардың балалары қабылданады. 1866 ж. бұл корпус әскери гимназияға айналған соң қазақ

балаларын оқыту тоқтатылды. Ал осы уақыт ішінде 28 қазақ баласы оқу орынын тәмамдап шықты. Ал мұның 6-уы ақтөбеліктер болатын.

1850ж. Орынбор қаласындағы шекаралық комиссия жанынан ашылған қазақ балалары үшін мектеп 1869 ж. дейін 48 қазақ баласын оқытып, тәрбиелеп шығарды. Әрине, қазақ даласындағы жергілікті халық баласын оқыту мәселесін Неплюев кадет корпусында да, Орынбор қазақ мектебі де, әскери қорғаныс орындары да шеше алған жоқ. Ашылған мектептерде патша үкіметі бұратана халық балаларының арасында орыстандыру, колониялық бұғауда ұстау мақсатын жүргізіп отырды. Дегенмен орыс халқының таңдаулы ұлдары мен қыздар қазақ халқына Еуропаның білімі мен мәдениетін жеткізуге, мұндай құндылықтарды меңгеруіне көмектесіп, бақты. Осы мақсатта Орынбор қаласында мұғалімдерді дайындап қана қойған жоқ, ауылдық, болыстық мектептердің ашылуына көмектесті. Осындай мектептер, Қаратоғай, Бөрте, Борлы болыстарының ауылдарында ашыла бастады.

Облыста тұңғыш мектеп 1864 ж. Ырғызда, одан кейін 1882ж. 23 қазанда Бөрте болысында ашылды. Тұңғыш ауылдық мектеп Қаратоғай болысының №2 ауылында 8.01.1893ж. ашылды. Оның мұғалімі болып Орынбор училищесін бітірген Меңдіханов келді. 1893-1905 ж.ж. Ақтөбе облысында 14 ауыл мектебі сауаттылардың қатарын 5468 адамға жеткізді.

Хазірет мешітінің түлегі Қазі Мыңкісіұлы (ол Ақтөбе уезі, Борлы болысы №3 ауылында, бұрынғы Амангелді ауылында туған) өзінің ауылында жұмысты молдалықтан бастап, балаларды мұсылманша оқытуға үйрете келе, кейін оқуды А. Байтұрсыновтың жаңаша оқуымен жалғастырды.

Аталмыш діни білім берушілердің бірі болған Хазірет ауылында Нұрфаис Байғариннің қолдауымен 1875-76ж.ж. тұрғызылған мешіт болды. Қаратоғай болысының Дәлетияр, Үмбетәлі, Бәйет мешіттері (қазіргі Құмсай ауылы), Күшікбай бойында Фаһрадин мешіті шаңырақ көтеріп, жұмыс істей бастады. Мұндай мешіттер Сынтас пен Жамбылда халық арасында ислам дінін кеңінен таратып қана қойған жоқ, жас ұрпақты араб тілінде оқытуға, жазуға үйретті. Ел жұрттың көшіп жүруіне байланысты оқу жылына 3-4 айға созылды. Негізгі оқу «Иманшарт» болды, онда діни ережелер оқытылды. Кейін орыс-қазақ тілін үйрететін «Тілмәштар» даярлайтын мектептер ашылды.

Ал кеңес кезеңіндегі мектепті мешіттен, мешітті мемлекеттен бөлу саясаты аудандағы мешіт жұмыстарын тоқтатып, дін үйлерін басқа мақсатта пайдаланып, олардың қирауына әкеліп соқтырды. Республикамыздың тәуелсіз ел болуына байланысты Нұрфаис мешіті қайта қалпына келтіріліп, Мәртөк селосында аудан жұртшылығының күшімен жаңа мешіт үйі (1998) бой көтерді. Оның құрылысын «Қызылжар» шаруа қожалығының басшысы Тұрмағамбет Сағызбаев басқарды.

Сонымен XIX ғ. II жартысынан бастап балаларды оқыту негізінен 3 бағытта жүргізілді.

Біріншісі—кадим немесе мұсылмандық мектептер: діни мектептер оқушыларға алғашқы білім берсе, Хазірет мешіті, Қадим мектебі ретінде-бастауыш мұсылман мектептерінің молдаларын, казиларын, шаригат заңын түсіндіретін қызметкерлерді даярлады. Ауылдық мектептер көшпелі өмірге бейімделіп, оқуды күз, қыс айларында жүргізді. Діни мектептерде оқу араб тілінде оқытылды.

Екіншісі—жаңашыл оқу, ол негізінен XIXғ. соңында XXғ. бас кезінде басталды. Орыс-қазақ мектептерінің негізгі мақсаты, Ресей үкіметіне қызмет ететін қызметкерлерді (тілмәштарды даярлап, ислам діні ықпалынан қорғауды көздеді). Ы.Алтынсарин білім берудің жаңа жүйесін жасау мақсатында 1889 ж. Орынборда қазақ мұғалімдері мектебін, мұғалімдер семинариясын (1903-1913) Ақтөбеде, Оралда құрды. Ұлт мектептерін дамыту мақсатында оқу құралдарын әзірлеу басталды. А.Байтұрсынов ұлттық мектептерге оқулықтар әзірлеуге белсене кірісті. Ол қазақ тіліндегі әліппені және өзге оқу құралдарын жазуды Орынбор қаласында ұйымдастырды. «Тіл құралы» 1914ж. жарық көрді. Бұл оқулықтың иегері Ы.Алтынсарин мен А.Байтұрсынов болды және жаңаша оқытудың негізін қалады.

Үшіншісі—оқу өзге жүргізіле бастады.бұл негізінен жергілікті емес халықтардың ауданға Қазаннан, Бессарабиядан, Украина мен Волга жағалауынан, Шешенстан мен Қырымнан, Ресейден келген татарлар мен бессарбтардың, украиндықтар мен орыстардың, шешендер мен Қырым татарларының, немістердің соғыс қарсаңында көптеп көшіп келуінің әсерінен оқу қазақ және орыс тілімен қатар, татар, шешен, неміс тілдерінде де жүргізілді. Көшпенділер негізінен XIX ғ. соңында XX ғ. бас кезінде ауданға келе бастады. Мектептерді қажетті мұғалімдермен толықтыру Орынбор, Ақбұлақ, Ақтөбе Пед. Техникумдарында Ақтөбе, Орал мұғалімдер даярлайтын институттар арқылы жүргізілді. Оқытуды ескі де жаңаша түрлерімен жұмыс істегендердің қатарына Медет Мұқанов, Ағнай Жанаев, Абылай Асауов т.б. болды. бұлар оқытуды араб тілінен бастап кейін латын тіліне ауыстырылып, 1940 жылдары оқуды орыс алфавитімен жүргізді, Кеңес үкіметінің 1919ж. «Сауатсыздықты жою» декретін орындауға белсене ат салысты. Олар күндіз жас ұрпақты оқытса, кешкісін ересектер арасындағы «Сауатсыздықты жою» күресімен айналысты. 1923-1924 ж.ж. ұлт мектебіне арналған Ахмет Байтұрсыновтың, Мағжан Жұмабаевтың оқулықтарын мектеп өміріне енгізу жұмысы да бұлардың еншісіне тиді.

XIX ғ. II жартысында татар халықтары өкілдерінің, XX ғ. бас кезінде поляк, украин, орыс халқының өкілдерінің жер іздеп келе бастауы, Орынбор-Ташкент теміржолының салынуы аудан халқы санын біраз өсіріп, діни

мектептермен бірге орыс тілінде оқитын мектептердің саны көбейгенмен, қазақ балаларын оқытудың жағдайы мәз бола қоймады. 100 баланың 2-уі ғана еді. Олардың өздері де ауқатты адамдардың балалары еді. шаруа балалары сауатсыз болып қала берді, өйткені, әдейі салынған мектеп үйлері болмады, ұлттық кадрлар жетіспеді. Қазақ қыздарының оқуы, ер балаларға қарағанда шектеулі болды. Балалар оқуының қиындай түсуінің тағы бір себебі көптеген жағдайда ауылдардың бытыраңқы орналасуында болса, екінші жағынан көшпенділігінде еді. соңғы жағдайға байланысты күз және қыс айларына көшірілді. Білім бастауыш сынып көлемінде беріліп, орталау не орта білім беретін мектептер, Қазан төңкерісіне дейін ашылмады. Орыс тілінде оқитын мектептердің ашылу тарихы өзгеше. 1904 ж. Украинадан, Астрахань өңірінен көшіп келгендердің бір тобы Вознесен селосына орналасты. Бірақ балаларын оқыта алмады: мектеп үйі де оқу құралдары да жоқ еді. келесі жылы шаруалар өз өкілдерін Орынбор земствосына жіберіп, мектеп ашу мәселесін шешті. 1906 ж. мектепке 25 бала келді. Арнаулы мектеп үйі болмағандықтан мектеп орны жыл сайын өзгеріп отырды. Вознесен мектебі 1-ші жылы Ақбұлақ көшесіндегі үйде болса, келесі жылы Кооператив көшесіндегі саудагер үйіне ауысты. Оқу жылы бітісімен бұл орынды тастап кетуге мәжбүр болды. шаруалар қайта-қайта Орынбор жеркомына барып, мектеп үйін салу мәселесін де шешті. 1907ж. Линовицк ауылындағы мектеп жеке адамның пәтеріне орналасты. Кейін де мектеп орны ауыстырыла берді. Мектеп үйі болмаса да ауылдағылар шіркеу салды, бірақ оған барушылар аз болғандықтан көбіне бос тұрды. Ново-Михайл, Бұлақ селосында мектеп жеке адамның үйлеріне орналастырылды. Ново-Федор бастауыш мектебінің оқу үйі болмағандықтан 1908ж ғана өз есігін оқушыларына ашты.

Патшалық Ресей кезіндегі оқуды «Қазақ КСР еңбегі сіңген мұғалімі П.Гришаева былай деп еске алды: «Мен 1905ж. бастап жұмыс жасап келемін, мен ол кезде 16 жаста едім. Түкпірдегі деревняда жұмыс жасадым. Мектеп үйі болмағандықтан, шаруа қожалығының пәтерінде оқытты. Оқытқан жерде үй иесінің өзі де, малдары да тұрды, парта орнына кесілген келте ағаш (чурбак) тұрды. Айына 15 сом алатын едім, ал мұндай түкке тұрмайтын көк тиынмен отбасымды асырау қиынға түсті. Кей күндері қара нан да болмайтын-ды. Патша тыңшылары ізімді бағатын болды. оқитындар ауқатты адамдардың балалары, ал кедей балаларының мектеп есігін ашуға жағдайы болмады. Сөйтіп, кедей балалары оқудан тыс қалып отырды». 1908-09ж.ж. Ақмоласай, Байнасай ауылдарында бастауыш мектептер ашылды,-бұлардың жағдайы мәз болмады. Дегенмен ауыл халқы мұғалімінің де тұрмыс жағдайы ерекше назар аударып, жақсартудың жолдарын іздеді. Ақмоласайда салынған мектеп үйінің бір бөлмесі мектепке берілсе, екіншісі мұғалімнің пәтеріне айналды. Сөйтіп, мұғалімге бөлме, кейде арнайы үй салынса, кейде пәтер

жаданылды. Әйтеуір мұғалімнің тұрмыс деңгейі жақсартудың жолдары іздестірілді.

Дегенмен, ауылдық жерден бастауыш мектеп ашу мәселесі кешеуілдей берді. Қаратоғай болысының №1 ауылында мектеп 1941 ж. Хлебодар ауылында 1922ж ашылды. Ашылған жылы Хлебодар мектебінің 1-ші сыныбында 8-16 жастағы 60 бала келді. 1914-15 оқу жылында бүкіл Ақтөбе уезі бойынша 148 мектеп болған болса, Мәртөк ауданында 10-ға жуық еді. Дегенмен, мектеп ашу қарқыны барған сайын өсе түсті. Білім алудың жолдары мен түрлеріне Қазан төңкерісі өзгерістер енгізді. Ең алдымен діни мектептер жабылып ересектер мектебі ашылды. Олар сауатсыздар және шала сауаттылар мектебі болып екіге бөлінді. Елімізде азамат соғысы мен шет елдер интервенциясы қызып жатқан кезде экономика әлсіреп, аштық белең алды, отын жетіспеді. Осыған қарамастан Халық Комиссарлар Кеңесі «Халықтың сауатсыздығын жою туралы» декрет қабылдады. 1920ж. жүргізген халық санағы елімізде сауатсыз адамдардың оның ішінде қазақтардың өте көп екенін көрсетті. Сауатсыздық еліміздің экономикасын әлеуметтік, мәдени өмірін дамытуға тұсау болды. Сондықтан сауатсыздықпен күресі – халықтық күреске айналды.

1920ж. республикамызда 2412 сауатсыздықты жою пункті ашылса, мұндайлар Мәртөкке де жетті. Ересек адамдарға арналған мектеп есігі осы жылғы қараша айының 1-күні Рыбаков ауылында ашылды. Көп ұзамай мұндай мектеп Жайсаңда жұмысқа кірісті. Студент ауылында Павел Цесько мұғалімдік қызметке 1-ші болып кірісті. Дегенмен ересек адамның сауатын ашу оңай болған жоқ, кейбіреуінің қолын шаруашылық жұмыс байласа, кейбіреуінің санасы жетпеді, ал кейбірі теріс үгітке еріп оқудан бас тартты.

Ал дінге сенушілердің кейбірі кеңес мектебін мойындамады, балаларын да жібермеді. Дегенмен мектеп желісі кейіннен кеңейе бастады. Азамат соғысы кезінде панасыз қалған жетім балалар үйі Вознесен селосында ашылды. Ондағы балалар саны 1920ж. 50-дей болса, кейін 150-ге жетті. Бұл үйді әуелі Н.В.Всеволод, кейі И.Кравцов басқарды. Ауданның экономикалық жағдайы ересектерді толық оқытуға мүмкіндігі келмеді. Верен мектебінің Вознесен болысынан сұраған тезегі, керосині, он қорап шырпысы қанағаттандырылмады, дегенмен жергілікті тұрғындар бұл мәселені өз есептерімен шешті. Осы және т.б. қиындықтарға қарамастан барлық ауылдарда мектептер жанынан сауатсыздарды, шала сауаттыларды оқытатын топтар мен сыныптар ұйымдастырылды. Деректі іс жүзіне асыру үшін Кеңес Халық Комиссариаты жанынан құрылған Төтенше Комиссиялар елге көмектесті. Сауатсыздар мектебі Қаратоғай мен Студент ауылдарында ашылды. «Біздер-деп жазды ауыл тұрғындары –кеңес үкіметінің саясатын қолдаймыз, Кеңес үкіметіне халық ағарту Комиссариатының комиссары

Луначарскийге жалынды сәлемімізді жолдай отырып, мектептен оқу және жазуды үйренбей тұрып кетпейтінімізді хабарлаймыз және сауатсыздықты жоюға күш жұмсайтынымызды мәлімдейміз!» (облыстық партком мұражайы, Ф.517 19л) Мұндай колдаулар барлық ауылдарда өтті.30ж. басында аудан оқу ағарту жұмысына баса назар аударды. Сауатсыздықты және шала сауатсыздықты жоюға бағытталған шаралар 1931ж. бүкілхалықтық науқанға айналды. Республикада бюджеттің 35 пайызы осы мақсатқа бөлінді. Ұлттық білім беруді жақсарту мақсатында қазақ мектептерінің желісін өсіріп, оқу-құралдарын шығара бастады. Осы тұста ауданда 53 бастауыш мектеп болса оның 27-сі жергілікті халық балаларына арналған еді.

Аудандық халық ағарту бөлімі тек қана балаларды оқытумен айналысып қана қойған жоқ, ол ауылдардағы мәдени көпшілік жұмыстарының да ұйытқысы болды. бұл кезде оның қарамағында тұрақты және жылжымалы кітапхана, 25 оқу мүйісі, 20 қызыл отау және үш киноқондырғы 88 ауылға қызмет етті. Қазақ АССР үкіметінің 1921ж. сауатсыздықты жою жөніндегі төтенше комиссияны және «Жойылсын сауатсыздық» қоғамын құру шаралары жалғастырылды. Жер-жерде «Қызыл Отау» үйлері ашылды. Олар сауатсыздарды оқытумен қатар, әйелдер мен жастар арасындағы жаңа өмірді насихаттаушыларға айналды.

1921ж. ел үлкен қиындыққа ұшырады. Республиканың бірқатар бөлігін қуаңшылық жайлады. Ол Мәртөк жерін де қамтыды. Астық күйіп, малға шөп жетіспеді. Партия, кеңес қызметкерлері мен мұғалімдер де астық дайындауға аттанды. Аудан мұғалімінің бірі Оразалы Өтеғұлов тамыз айында губерниялық одақ пен жұмысшы кооперациясының мандатымен Ташкент қаласына астық дайындауға аттанды.

Сауатсыздықты жою шаралары нәтиже бере бастаған соң 1923-1924 оқу жылында сауатсыздар мектебін бітіргендер шала сауаттылар мектебіне оқуға тартыла бастады. Бүкілресейлік XI съезіне жергілікті үкімет органдарынан жауаптылығын арттыруды көздеп сауатсыздықты жою мәселесін басқаруды кеңес ауаткомының төрағаларына тапсырды. Сауатсыздықты жою халықтық қозғалысқа айналды. Ересектерді оқытуға мектеп мұғалімдері, жоғарғы сынып оқушылары, дәрігерлер мен мәдени-ағарту мекемелері және заң қызметкерлері тартылды.

БКП(б) Орталық Комитетінің 1929ж. 17 мамыр күнгі «Сауатсыздықты жою жұмысы туралы» қаулысынан кейін ауданда қызыл мүйістер, жаңа пункттер ашылып, оларды ұстауға қосымша қаражаттар бөлі. Әрбір сауатты адам бір-екі сауатсызды оқытуға, жазуға үйретуге міндетті болды. Сауат ашу жасы 50 жасқа дейін ұзартылды. 1963 ж. еңбекшілердің сауатты болу міндеті қойылды. 1939ж. ауданымызды 630 ересек сауатын ашса, 711 адам шала сауаттылар мектебін бітірді. Бірақ, сауатсыз әйелдер еркектерге қарағанда үш

есе көп болып қала берді. Сауатсыздықпен күресті күшейту мақсатында аудандық оқу бөліміне нұсқаушы қызмет берілді. Бұл жұмысқа Нәби Аманжолов тағайындалды.

Күндізгі мектептер желісі барған сайын көбейе түсті. 1935 ж. ауданда 58 мектеп болса, 1940ж. ол 62-ге жетті. Оның 45-і бастауыш, 12-сі орталау, 5-еуі орта мектеп еді. 1937ж. Байторысай, Ново-михайл мектептері жеті жылдыққа айналса, Кеңсахарада тұңғыш рет бастауыш мектеп ашылды. Келесі жылы Нагорный, Степан, Поқырау бастауыш білім мекемелері, 1939ж. «13ж. ҚазСС» мектебі орталау мектепке айналды. Бұл жылы Вознесен, Жайсаң мектептері орта мектептер қатарына қосылды. Мектептердегі мұғалімдер құрамы 213 адамға жетті. 1938ж. аудандағы 4 ұжымшардың Родников ауданына ауысқанына карамастан оқушылар саны кеміген жоқ. 258 бастауыш сыныпта 3864 оқушы, 5-7 сыныптарда 1707 оқушы, 20 жоғары сыныптарда 509 оқушы жастар оқыды. Барлық сыныптарда 5920 оқушы болды. Оқушыларды жаппай оқумен қамтамасыз ету үшін мемлекет тарапынан 1 млн 122 мың сом қаржы бөлінді. 1940 ж. жаңа заңға сай 8,9,10 сынып оқушылары ақылы оқуға көшірілді, енді әр оқушы жыл сайын 150 сом төлейтін болды. Мәртөк балабақшасында 25 бала тәрбиеленді, Жайсаңдағы балабақшаны Е.Д.Гусева басқарды.

Білім негізін бастауыштан қалағандар Қарағашта – Қ.Бөлекбаев, Торанғұлда – Н.Аманжолов, «14 жыл Қаз.КСР» мектебінде – А.Асауов, Жанатаңда Оразалы Өтеғұловтар еді. Қазақ кадрлары ауылдық жерде өсе бастады. Солардың қатарында орыс тілінің мамандары М.Медетов, Ғ.Қазмағамбетов, Ж.Бөралиев, қазақ тілі маманы Дүйсен Таспаев т.б. болды. Жайсаң, Мәртөк мектептерінің жанында татар тілінде оқытатын сыныптар жұмыс істеді. Бұл мектептерде Фасхи Ахмеров сияқты шебер ұстаз еңбек етті. Ол жемісті еңбегі үшін 1949 ж. Ленин орденімен марапатталды. Бұл кезеңдегі негізгі бағыт ауыл балаларына бастауыш білім беру еді, бірақ қазақ ауылдарының бытыраңқы болып отыруы балалардың оқуына біршама қиындық келтірді. Жанатаң мектебіне балалар іргелес отырған 6 ауылдан, ал Құмсай мектебіне Теміржолдың № 35-36 бекеттерінің аралығындағы 6 ауылдың балалары жаяу қатынап оқуға мәжбүр болды. Хлебодаровка мектебіне іргелес Саржар, Қарағайқұдық ауылдарынан қатынады. Елек ауылының балалары қалалық мектепке тасылды. Осындай қиындықтарға карамастан ауылдық мектеп саны 1920 жылмен салыстырғанда 2 есеге көбейді. Азамат соғысы аяқталысымен-ақ ауыл тұрғындары мұғалімдерге қамқорлық жасауды жалғастыра отырып, білім мекемелерінің материалдық-техникалық базасын нығайту жұмысымен айналысты. Мешіт үйлерін мектепке беріп, жаңа мектеп салу жұмысымен айналысты. 1928 ж. Верен ауылының ата-аналары бірлесіп саз балшықтан мектеп үйін салып шығарды.

Қаратоғай болысындағы дәулетті Қазмағамбет ішкі төбесі мен еденін тақтайлаған, шатыры мырыш қабылтырмен қапталған мектеп үйін өз қаржысына салдырды. Мектеп үйін салу Дмитриев ауылында халықтың күшімен жүргізілді. Құрылысты басқару жұмысын ауылдық кеңестің төрағасы В. Смирнов өз қолына алды. Бастауыш білім алу міндеттілікке, орталау білім көптің ортақ ісіне айналды. Оқу сапасын насихаттау мақсатында 1937-1938 оқу жылында үздік оқушылардың аудандық слеті өткізілді. Онда Мәртөк мектебінің оқушылары Фатыхов пен Тілегенова, Жайсаңнан Сурина мен Шуанов т.б. сыйлыққа костюмдік, көйлектік мата алды.

Екінші дүниежүзілік соғыстың иісі сезіле бастағаннан-ақ аудан оқушыларының арасында әскери-патриоттық тәрбие кеңінен насихатталып, қорғаныс-ұйымдастыру жұмыстары қолға алынды. Мектептерде «Осовиахим», ПВХО, ГТО, «Ворошиловтік атқыштар» үйірмелері ұйымдастырылды. Пионер лагеріндегі 90 оқушы, «БГТО», «БГСО», ПВХО» үйірмелеріне қатысып, шынықты. Қаратоғай мектебінде де арнайы үйірме ұйымдастырылды. Мектепте химия пәніне ерекше мән берілді. Осы мақсатта оқушылар арасында химия пәнінен Одақта өткізілген жарысқа қатысу үшін ауданда сайыс өткізілді. Оған барлық орта мектептер мен мекемелерден 207 жас жігіттер мен қыздар қатысты. 50 жастағы Мәртөк орыс мектебінің мұғалімі И. Красноярцев бірінші орынға шықты. Ол протовогазды 2 секундта кесе, 45 минутқа шыдаған оқушы Дудникте жақсы көрсеткіш көрсетті. Мұнай базасының күзетшісі Михайлов та өзгелерден аспаса қалған жоқ. Жарыстық қорытындысы бойынша Вознесен мектебі және мұнай базасының ұжымы жеңімпаз аталып, облыстық сайысқа жолдама алды.

Аудандық оқу бөлімі жастарды, ересектерді оқыту жұмысымен ғана айналысып қана қойған жоқ, аудандағы мәдени жұмыстармен де айналысты. Аудан орталығынан кітапхана, ауыл тұрғындарына қызмет ету мақсатында жылжымалы кітапханалар ашты. Солардың бірін Шевченко мектебінің мұғалімі Ф.Ф.Озмитель басқарды. Ол 1935 жылдан әскер қатарына шақырылғанға дейін істеді. Мәртөкте 26.06.39ж. тұңғыш кинотеатр ашылды. Украинадан Белоруссиядан, Ресейден өзге ұлт халықтарын ауданға көптеп келуіне байланысты орыс тілінде оқитын мектептердің саны көбейе түссе, ұлттық мектептер саны аз болып қала берді. 5 орта мектептің біреуінде 12 орталау мектептің 4-еуінде, 39 бастауыштың 15-індегі қазақ мектептерінде, 1078 қазақ баласы оқыды. Бұл барлық оқушының 20 пайызы еді. Кеңес үкіметі тұсында соғысқа дейін 35 мектеп үйі салынды.

1941ж. фашистік Германияның Кеңес еліне құпия, төтеннен шабуылы ауданның ағарту ісіне зиян келтірді. Соғыс хабарын мұғалімдердің көпшілігі еңбек демалысында жүргенде естіді. Тез уақыттың ішінде ер мұғалімдер

шақыру пункттеріне келді. 15-28 шілде аралығында ғана әртүрлі жастағы, әртүрлі ұлт өкілдері 41 ұстаз майданға аттанды. Олардың ішінде Ново-Федор мектебінен Антипов, Жосадан Медведев, Шилісай бастауыш мектебінен Возный бар еді. Майданға сұранып аттанған әйелдер ішінде Жайсаң орта мектебінің мұғалімдері ішінде Евгения Ивановна Воробьева, Анастасия Ивановна Шилова, Анна Семеновна Носенко бар еді. Бұл бастаманы Жайсаң балабақшасының тәрбиешісі Антонина Васильевна Шмакова, Мәртөк орта мектебінің мұғалімдері В.Хильченко, А. Тарасенко, т.б. қолдады. Соғысқа ауданның 110 мұғалімі қатысты. Олар Еділ өзенінен Берлинге дейін барды. Майданға кеткендердің жартысына жуығы қайтып оралмады. Ерлікпен қаза тапқан Шевченко мектебінің мұғалімі Ф.Озмительге Кеңестер Одағының Батыры атағы берілді. Қатысқандардың басым көпшілігі орден, медальдармен марапатталып елге оралды. Сондай батыл жауынгерлердің қатарын Қ. Тоғызбаев, М. Көзбаев, Б. Отарғалиев, Қ.Жылмақанов, Қ. Бөлекбаев т.б. толықтырды. Майданға аттанып бара жатқан Жайсаң мектебінің жас ұстазы Ф.И.Ковальский аттанар алдындағы мектеп митингісінде: «Отанымды қорғауға аттанып барамын. Барлық күш жігерімді халқымнан, елімнен аямай, жауды аяусыз соққылауға жұмсаймын, ал сіздер, ұстаздар, оқушылар, ұжымшарымыздың егінін жинауға көмектесіңіздер, әрбір дән жауға сокқы болсын!»-деді. Оқушылармен мұғалімдер ұжымы Энгельс атындағы ұжымшардың 1932 гектар егістігін арам шөптен тазартып, егіс зиянкестерімен аяусыз күрес жүргізді, еліміздің қорғаныс қорына бір күндік еңбек ақыларын беріп, 2 мың сомдық мемлекеттік заемға жазылды.

Майданға аттанған жауынгер-мұғалімдер ел сенімін актады. Ново-Михайл орталау мектебінің мұғалімі А.П.Шевелев батыс майданда батырлардай алысып, «Жауынгерлік еңбегі үшін» медалімен марапатталды. Поқырау мектебінің бұрынғы директоры Л.П.Дронь елдегі ұстаздарына госпитальдан жазған хатында: «Жақында жазылып шығамын, онан кейін қайта майданға барып, жаудан кегімді аламын дей келе әскери оқуларды өте жақсы меңгеріп, туған ұжымшарға көмектесіндер»-деді.

Соғыс кезінде оқу-тәрбие жұмысы түгелімен әйел мұғалімдердің үлесіне көшті. Олар тек қана мектеп жұмысымен айналысып қоймай, ауыл шаруашылығының түрлі салаларында еңбек етті. Механизаторлық мамандықты меңгеріп, техникамен жұмыс істеді, оқушылар бригадасын ұйымдастырып, егін зиянкестерімен күресіп, көкөніс өндіретін звеноларды құрды. Олар ауыл шаруашылығының күндізгі де, түнгі де жұмыстарында қажырлы еңбек етті. «Әрбір дән майданға!» деген ұранмен шашылған астық масақтарын жинайтын оқушылар бригадаларын ұйымдастырды. Оқушыларына майданға жіберілетін жылы шұлық, қолғап тоқыттырып, жауынгерлерге сауқат (сәлемдеме) жіберуді ұйымдастырды. Мәртөк, Жайсаң,

Вознесен оқушыларынан құрылған үгіт-насихат бригадалары айналадағы ауылдарға барып, ойын-сауық кештерін өткізіп тұрды.

Ұстаздар оқу бағдарламасына сай оқушыларға әскери-патриоттық тәрбие беру жұмысын жүргізіп қойған жоқ, жоғары сынып оқушыларын майданға даярлаумен де айналысты. Осы мақсатта 8-9 сынып оқушыларын 120 сағаттық бағдарлама бойынша тракторды, комбайнды, автомашинаны жүргізуге, азаматтық қорғаныспен де айналысуға үйретті. 1942 жылы аудан мектептері 200 механизатор мамандығын дайындады. 5-10 сынып оқушыларына винтовканы пайдалануды үйретті. Оқу процесінде де, сабақтан тыс кезде де «Бәрі Отан үшін, бәрі жеңіс үшін!» деген ұранмен мұғалімдерде, шәкірттер де еңбек етті. 1942 ж. «Халық мұғалімі» танк сапына қаржы жинауға бірінші болып Жайсаң орта мектебінің ұжымы үн қатып, біркүндік еңбек ақысын берді. Мәртөк орталау мектебі оқушылары «Пионер» танк сапына 12,2 мың сом қаржы жинап үлгі көрсетті. Бұған Кеңес елінің Қорғаныс комитетінің төрағасы И.В.Сталин 22.09.1943ж. былай деп жеделхат жіберді. Онда: «Мәртөк орталау мектебінің директоры Гапоноваға. «Мәртөк пионер» танк сапына 12,200 сом жинаған Мәртөк орталау мектебінің оқушыларына Қызыл Армияның және менің алғысымды жолдап, оларға зор денсаулық, оқуда және қоғамдық жұмыста табыс тілейтінімді жеткізіңіз» депті. Қаржы жинауда Мәртөк мектебі жалғыз болған жоқ. Андреев орта мектебі 5600 сом ақша, 100 түрлі техниканың бөлшек темірін жинап тапсырды. Шаңды мектебі 1 мың сом, Мәртөк мектебі 9325 сом, Поқырау мектебі 4 мың сом жинап майдан қорына өткізді. Ауданның барлық мектептері мен мекемелері, ұжымшарлары 2 млн 465 мың сом ақшаны қорға тапсырды. Сұрапыл соғыс жылдарында әрбір дән үшін ауылда аяусыз күрес жүріп жатты. Ең алдымен, егін зиянкестерімен аяусыз күрес жүргізілді. Оқушылар оларды қақпанмен, сумен ұстап, інге у салып тұншықтыру арқылы құртты. Егін орағы кезінде оқушылар лобогрейкадан, комбайннан түсіп қалған дән басын жинауға, Ш.Берсиевтің ақ тарысын іріктеп алуға да белсене қатысты. Мектептерде масақ жинайтын оқушылар бригадалары, топтары құрылды. Дәулет Есентеміровтің құрған бригадасы 20 күнде 83 га жердің дәнін жинап көзге түсті. Жайсаң балалар үйінің 130 оқушысы «Степь» ауылында пионер лагерін ашып, шашылған астықты жинауға көмектесті.

Соғыстың соңғы жылдарында әкелері майданнан оралмаған жетім балалар халық қамқорлығына алынды.

«Біздерде жетімдер болмайды» деген ұранмен ауданда жиындар өткізілді. Ауданның дәрігерлер ұжымы бірінші болып үн тастап, жауынгерлердің балаларына қамқорлық қорына 670 сом тапсырып, аудан еңбеккерлерін қорға қаржы тапсыруға шақырды, жексенбіліктер ұйымдастырылды. 1945ж. 20 сәуірінен-20 мамырына дейін айлық жарияланды. «Промышленник»,

«Ударник», «Заря» тігін цехтары 50-ден, 100-ге дейін киім тігіп, аяқ киім шеберханалары 100-150 жұп аяқ киім тігіп тапсырды. Ауыл шаруашылық ұжымшарлары жер учаскелерін жазып, маусымдық балабақшаларын ашты. Соғыс кезінде оқуды тастап кеткен оқушылар мектептерге қайтарылып, мектеп жанындағы интернаттарға орналастырылды. Ал қыс айларында мектептен қашық тұратын оқушылар үшін маусымдық интернаттар жұмыс істеді. Осындай интернат Өтеғұл, Бәйет ауылдарынан мектепке қатынайтын Құмсай бастауыш мектебі жанында болды. Ол Шайхина Жібектің үйіне орналасты. Құмсай ұжымшары ыстық тамақпен қамтамасыз етті. Жосадағы балалар үйі Жайсаңға көшіріліп, панасыз қалған балалар сонда орналастырылды. Оқу жасынан асып кеткен жастар 1947ж. Мәртөк, Жайсаң ауылдарында ашылған кешкі мектептерге тартылды.

Отан соғысы кезінде шешен халқының, Қырым татарларының соғыс қаупі төнген аудандардан көшіп келуіне қарамастан көптеген 5-10 сынып оқушыларының ауыл шаруашылық жұмыстарына ауысуы, мектептер жанындағы интернаттар жабылуы, аудандағы оқушылардың контингентін біршама кемітті. 1944ж. оқушылар саны 1940ж. қарағанда 3011 балаға азайды. Бұл екі есе деген сөз. Өзге ұлт өкілдерінің басқа аймақтардан келуі кейбір мектептердің оқу тілдерінде өзгеріс енгізді. Әсіресе қазақ тілінде оқитын мектептер жанынан шешен тілінде оқитын мектептер ашылды. Осыған қарамастан халық ағарту ісіне жұмсалатын қаржы көлемі азайды. 1942ж. ағарту саласына бөлінген қаржы 1,17 млн сом болды, бұл өткен жылғымен салыстырғанда 0,5 млн сомға аз еді. 1943ж. халық ағарту жұмысына 1 млн 779 мың сом бөліне тұрса да, оның 44 пайызы пайдаланылды. Мектеп оқулықтарымен, жазу құралдармен толық қамтамасыз етілмеді. Осы және басқа да қиындықтарға қарамастан ұстаздар ұжымы міндетті 7 жылдық проблемасын орындауға көп күш жұмсады.

Соғыстан кейін соғыс кезінде тастап кеткен қыздарды мектепке тарту, олармен тәрбие жұмысын жақсарту мақсатында 1950ж. ауданда қыздар слеті өткізілді. Оқу озаттарын марапаттау жалғастырылды. Ұстаздардың да еңбектері жоғары бағаланды. 1949ж. бір топ мұғалімдер КСРО Жоғарғы Кеңес Президиумының Жарлығымен ордендермен, медальдармен марапатталды. Екі ұстаз – Фасхи Ахмеров пен Қожахмет Әлмұхамбетов Ленин, сегіз адам Қазан төңкерісі, Еңбек Қызыл Ту ордендерімен марапатталды.

Соғыс жылдарынан шаршап шыққан мектептерді 50 ж. басында тағы бір қиын жағдай күтіп тұрды. Ол – Республикада жүргізіле бастаған ұжымшарларды ірілендіру және мамандандырылу саясаты. Ұжымшарлардың бірігуінен шаруашылық және мәдени құрылыстар жұмысшы күштер ұжымшарлардың орталығына ауысып, бригадалар мен фермалар жүдей

бастады. Бұл негізінен қазақ ауылдарының үлесіне тиді. Амангелді, Қызылжар, Қызылту «Он төрт жылдық Қазақстан» Төңкеріс, Жанажол, Жамбыл, Қарағаш, Қазақстан т.б. ауылдарындағы бастауыш мектептер жабылып оқу қазақ тілінде жүретін Жайсаң, Құмсай, Чапай жеті жылдық мектептері бастауыш мектептерге айналды. Сөйтіп аудан мектептерінің 90 пайызында оқу орыс тілінде жүргізілетін болды. Жабылған мектептегі оқушылар және қазақ мектептерін бітірген оқушылар ұжымшар орталығындағы мектептер жанындағы интернаттарға орналастырылды. Көп жерлерде орта білім алуды орыс тілінде жалғастыруға мәжбүр болды. Сөйтіп, қазақ мектептерінің желісі азайып онда оқитын оқушылардың саны кеміді.

ЕШТЕН КЕШ ЖАҚСЫ

50-жылдардың басында халық ағарту саласының қызметкерлері соғыс кезінде жабылған, қысқартылған мектептерді қайта орнына келтіріп, оқудан қол үзген оқушыларды мектепке қайырып, еңбекке араласып жүрген ауыл жастарын кешкі, сырттай оқу түрімен қамту мәселелерімен айналысты. Мәртөк қазақ, орыс мектептерінде өз бетінше оқығандарға экстерн түрінде емтихан тапсыруға рұқсат етілді.

Еңбекке араласқан оқушы жастардың көпшілігінің жастары мектеп жасынан шығып кеткендіктен олардың білім алуын жалғастыру мақсатында кешкі және сырттай білім беру мектептерін ашу қажеттілігі туды. Соғыс аяқталысымен сауатсыздар мен шала сауаттылар мектептерін қайта жандандырып, жасы 50-ге дейінгі ересектер оқуға шақырылды. 1948ж. Құрмансай ауылындағы 34 адам бастауыш көлемінде білім алып шықты. Кәсіпорындар мен ауыл шаруашылық, мекеме басқарушылары бұлардың қамқоршысы болды.

Сырттай оқу орындары қоғамдық орындармен тығыз байланыс жасап, жұмысшы жастардың орта білім алып шығуына үлкен роль атқарды. Осы мақсатта жыл сайын «Әрбір жұмысшыға орта білім!» деген ұранмен өтетін Бүкілодақтық байқау басталды, ал аудан оған белсене қатысты. Байқау барысында жұмысшы жастардың оқуын жақсы жолға қойып отырған кеңшарлар, ұжымшарлар, мекемелер бар кені анықталды. Олар: Жайсаң кеңшарының, Целинный бөлімшесі - (1-орын), Мәртөк сыра зауыты - (2-орын) «Красный пахарь» ұжымшары (төрағасы Ф. Симоненко, партком хатшысы Ә.Мұқанов), Нагорный орта мектебінің мұғалімдер ұжымы - (2-орын), «Дзержин» кеңшарының комсомол комитеті еді. ал республикалық байқау қорытындысы бойынша Мәртөк ауданы 3-орынға ие болып, Оқу министрлігінің мақтау қағазын, бағалы сыйлығын алды. «Социализм»

ұжымшарының басқармасы, партия, комсомол комитеттері жұмысшы жастардың оқуға қатысуын, оқу сапасын жиі-жиі талқылап, тиісті шаралар қолданылып отырды. Бұл шаруашылық (бастығы В.Богомолов) оқушыларының қыс кезіндегі жалақысын сақтай отырып, өндіріс жұмысынан босатып, сапалы білім алуына жағдай жасады. Қамқорлықтың арқасында оқушылар қысқа мерзім ішінде сапалы білім алуға қолдары жетті. Ал облыстық білім бөлімі социализмдіктердің тәжірибесін насихаттайтын плакат шығарып, облысқа таратты. Ұжымшар мүшесі Л.Меркушева оқуды еңбекпен ұштастырғаны үшін, озат сауыншы ретінде БЛКЖО-ның ХҮІІ съезіне делегат болып сайланды.

Жастар оқуы ауартком мен ауаткомның назарынан тыс қалған емес. Бұл мәселе пленумдар мен сессияларда жиі-жиі қаралып, комиссиялар арқылы зерттеулер жүргізіліп, талдаулар жасалып, нақтылы шаралар қабылданып отырды. Нақтылы басшылық арқасында жастардың кешкі орта мектептері мен сырттай білім беретін аудандық орта мектептің оқу-кеңес беру пункттері жұмыстарын жетілдіре түсті. Сырттай оқу қыс айларында көп ұжымшарларда күндізгі ауысымға ауысты, ал кәсіпорындар болса оқушыларын күндізгі жұмыстан босатып, кешкі оқуды бақылауға алды. Кешкі жұмысшы жастары мектептері мен оқу-кеңес пункттерінің көп жерінде сабақ жұма, сенбі күндері күндіз өткізіліп, дүйсенбі, бейсенбі күндері кешкісін кеңес берілетін күндерге айналды. Бұл өндіріске де, оқушыларға да қолайлы болды. Оқудың осындай түрлері Мәртөк кешкі орта мектебінде, Поқырау, Қаратаусай, Полтау, оқу-кеңес пункттерінде жүргізіліп келді. Егер 1970 ж. ауданда орта білім алғандардың ішінде жұмысшы жастар 14 пайыз болса, 1971 ж. - 33 пайызға жетті. Немесе 9 бесжылдықта кешкі және сырттай мектептерді 293 адам бітірген болса, 10 бесжылдықтың төрт жылы ішінде 840 адам болды. оқуды еңбекпен тамаша ұйымдастыра білгендердің қатарында «Междуречин» кеңшарының озат сауыншысы Т.И.Мякишева болды. Ол КСРО Жоғарғы кеңесінің депутаты, «Красный пахарь» ұжымшарының сауыншысы В.М.Шумейко ҚР Жоғарғы кеңес депутаты болып сайланды. Кешкі мектептен жоғарғы оқу орнына аттанғандардың қатарында «Победа» ұжымшарының мүшесі В.М.Яцко, «Дзержин» кеңшарының жұмысшысы В.Р.Гридкин болды. Мәртөк, Жайсаң, Вознесен кешкі мектептерінен Коминтерн, Байторысай сырттай оқу-кеңес пункттерінен 1967 ж. 50-ге жуық жастар білім алып шықты. Ал Жайсаң кешкі мектебіне жеке оқу үйі берілді. Кешкі мектептердің тұрақты өз педкадрлары жасақталды. 1976 ж. кешкі және сыртқы мектептерде 971 жас жігіттер мен қыздар оқыды. Ал бұлардың саны 1950-55 ж. 1954 ж. 80 адам болатын. Кешкі және сырттай оқу мектептерін бітіргеннен кейін жоғарғы оқу орындарына түсіп, кәсіби мамандық алып тамаша еңбек еткендердің де қатары өсе түсті. Солардың қатарында

В.Н.Комендант кешкі мектепті бітіріп, жоғарғы білім алды, кейін ол аудандық халық ағарту бөлімінің меңгерушісі болды. кешкі мектепті бітірген С.Жаулыбаев аудандық жинақ банкісінің директорлығына көтерілді. Кешкі жастар мектебі жұмысын тамаша ұйымдастырғаны үшін Мәртөк кешкі мектебінің директоры Могильникова Мария Ивановна 1949 ж. Құрмет белгісі орденімен марапатталды.

— 50ж. аудандағы ұжымшарлардың іріленуі, тың мен тынайған жерлерді игеруге байланысты өзге республикалардан қоныстанушылардың көптеп келе бастауы мектеп пен балабақшалардың, мектептен тыс мекемелер желісінің сандық және сапалық құрамына біраз өзгерістер енгізді. 1952ж. төрт орта, 23 орталау, 30 бастауыш мектепте 5198 оқушы оқыды. Бұл соңғы 10 жыл ішінде білім мекемелерінің 2,2 есе өскенін білдірді. Ал 361 мұғалім мектептердің талабын сан жағынан да сапа жағынан да қанағаттандыра алмады. Мектептерге мұғалімдердің жетіспеуі ұстаздардың жетілік жұмыс сағаттарын 35-42 сағатқа дейін ұлғайтты, ал оқу-тәрбие жұмысын әлсіретті, тек 1956ж. екінші жылға қалдырылған оқушылар саны 216-ға жетті. Осы және өзге де мәселені шешу мақсатында аупартком өзінің кезекті пленумында аудандағы халық ағарту жұмысының нәтижесін қарап, жағдайды түзеу мақсатында, нақтылы шаралар белгіледі. Ең алдымен, әрбір мектептерде оқымай жүрген балаларды мектепке тарту мақсатында жаппай оқу қоры ұйымдастырылды. Бастаманың басшысы болып Мәртөк орта орыс мектебінің ұжымы шықты, олар өздерін біркүндік жалақыларын осы қорға аударды. Ауатком интернаттар, балабақшалар желісін көбейтуге, оларды қаржыландыруға көңіл бөлді. 1955ж. интернаттардың мұқтажына 31 мың сом, төсек- орын үшін 77 мың сом, тамақ үшін-126 мың сом бөлді. Ал барлық ағарту жұмыстары үшін 1956ж. жұмсалатын қаржының көлемі 3,3 млн сом деп белгіледі.

— 50ж. басында «Киров», «Путь к Коммунизму» ұжымшарлары балабақша салып, іске қосты. Елек өзені бойында пионер лагері ашылды. Мектептерде оқығаны үшін төленетін қаржы жинау тоқтатылып, ер балалар мен қыздар қосылып оқытылып, емтихандардың саны азайтылды. 50ж. 2-жартысынан бастап ата-аналардың да, қоғамдық ұйымдардың да кеңшарлар мен ұжымшарлардың да мектепке бетбұрысы өзгерді. Қазан орталау мектебінің ата-аналар ұжымы аудандық газет бетінде «Заветы Ильича» ұжымшарының төрағасы П.М.Горохқа ашық хат жолдады. Онда мектепке ұжымшар басқармасының жете көңіл бөлмегендігінен мектептің ауыр жағдайға ұшырап отырғанын айта келіп, жақсарту шараларын қолдануды талап етті. 1957ж. аупартком халық ағарту мәселесіне қайта оралды. Мектептердің балабақшалардың жұмысын партактив талқысына салды. Білім беру жүйесінің жақсартудың жолдарын белгіледі. Соның нәтижесінде мектеп жанындағы интернаттар 380 орынға кеңейтілді, кешкі мектепте оқитын

оқушылар саны өсті. Мектептер жанындағы оқу-тәжірибе алаңдары іске қосылып, ғылыми-тәжірибе жұмыстары жүргізіле басталды. «Оқудан өндіріске» ұраны басталды. 1960ж. ауданда 42 бастауыш, 22 орталау, 3 орта мектептерде 5794 оқушыны жаппай оқумен қамтыды.

«АҚШ-ты жан басына шаққанда ет өндіруден қуып жетіп, басып озамыз» деген Н.Хрющевтің ұраны аудан мектептерін ет өндіруге шақырды. Жайсаң орта мектептеріндегі үйрек балапандарының саны 5000 –ға жетті. Дмитриев мектебінің сынып бөлмесі құсқа, Жайсаң қазақ орталау мектебінің екі сынып бөлмесі қояндарға берілді. Мәртөк, Нагорный, Андреев мектебінің сынып бөлмелерін мыңдаған тауық балапандары жайлады. Бұларды өсірумен 25 мектепте 362 оқушылар зеносы айналысты. Бірақ бұл шаралар ет өндіру проблемасын шеше алмады, ал оқу-тәрбие жұмысын төмендетті.

Жастар тәрбиесін жақсарту мақсатында Қазақстан Орталық партия комитеті Екібастұз қаласында 1964 ж. маусымда екібастұздықтардың оқушыларға коммунистік тәрбие беру туралы конференциясын өткізді, оған ауданнан аупартком хатшысы Хаят Құрбанғалиева мен оқу бөлім бастығы Рамазан Ділмағанбетов қатысты. Оқушы жастарды тәрбиелеудегі екібастұздықтардың үлгісін кеңінен пайдалану үшін мектеп, отбасы және қоғамдық ұйымдар байланысы /мектеп, отбасы, қоғам/ жақсартылды. Жұртшылықтың назарын оқу-тәрбие жұмысына толық аудару мақсатында аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Сәлім Шынтасовтың басшылығымен аудан жұртшылығының 1-ші съезі өткізілді. Оған партия, комсомол ұйым хатшылары, ауылдық кеңес төрағалары, мекеме басшылары, кеңшар директорлары, ұжымшарлар төрағалары, ата-аналар комитетінің мүшелері, кәсіподақ ұйым жетекшілері қатысты. Жұртшылық оқу-тәрбие жұмысын жақсартудың жолдарын анықтап, мектептердің материалдық-техникалық базасын нығайтудың жолдары мен әдістерін белгіледі. Аудан жұртшылығы үндеуді қызу қолдап, жемісті жұмыс жүргізді. 1963 ж. Байторысайда 240, Верен ауылында 160 орындық мектеп үйлерін салу басталды. Келесі жылы Шаңдыда 120 орындық, Байнасайда 400, Студент ауылында 160 орындық мектеп үйлерін салу басталды. Мәртөк қазақ интернатына 80, Андреев интернатына 40 орындық үйлер берілді. Байнасайда 30 орындық интернат ашылды. Сөйтіп, мектеп үйлерінің көлемі 1957-67 ж. 4900 орынға ұлғайды. 3-ші ауысымдағы оқу токтатылды. 61 мектептің 33-і оқуды бірінші ауысымда жүргізуге мүмкіндік алып, орта және 8 жылдық мектептер жүйесін кеңейтуге жағдай жасалды. 14 мектеп орталықтан сумен жылытылуға көшті. Он жыл ішінде 152 мұғалімге жаңа пәтер берілді.

1966ж. міндетті орта білім беру заңының қабылдануына байланысты мектептер желісі өсті. 1970ж. аудандағы орта мектептер саны 9-ға, 8 жылдық мектептер 21-ге жетті. Ал, оқушылар саны 10237 болды. бұл осыдан 20 жыл

бұрынғымен салыстырғанда 2 есе көп еді. 1967ж. аудандағы 33 балабақшасы 1600 балаларды тәрбиеледі. Мектептер жанында 130 дәрісхана, зертхана, 50 оқу шеберханасы, 17 спорт залы жұмыс істеді. Оқу-тәрбие жұмысын жақсарту мақсатында 19 отбасы және мектеп радио торабы, 14 жасөспірімдер кинотеатры /киноқондырғылар жанынан/, 52 күн ұзағына топтар ұйымдастырылды. Топқа 1500 ден аса оқушылар тартылды. 459 оқушы мектеп жанындағы мектеп интернаты қамқорлығына алынды. Аудандық газет бетінде «Метепте өткен жылдар» айдары ашылып мектеп, отбасы және қоғамдық ұйымдардың оқушы жастарды тәрбиелеудегі тәжірибелері кеңінен насихаттала бастады. Бала тәрбиесімен айналысатын ауылдық кеңестер жанынан депутаттық топтар құрылды. Мекемелер мен өндірістегі кәсіподақ ұйымдары жұмысшылар мен мектеп байланысын нығайтты. Жекелеген цехтар, звенолар, бригадалар, еңбек озаттар тәртібі, оқуы нашар оқушыларды қамқорлыққа алып бірлескен жиындар, есеп берісуді жүргізу арқылы байланысты күшейтті. Үздік оқушылар марапатталып қамқорлыққа алынды. Бастаманы «К.Маркс» ұжымшарының сауыншылары ауданда бірінші болып қолдап Андреев орта мектебінің оқушыларын өз қамқорлығына алды.

Кәсіпорындар, кәсіподақ комитеттер балаларды сауықтыру орындарына, кеңестер одағының қалаларына саяхатқа жіберілді. КСХТ ұжымы 60ж. орталау мектебінің бір топ оқушыларын Ленинград, Волгоград қалаларына саяхатқа, Мех орман шаруашылығы Мәртөк қазақ орта мектебінің оқушыларын Кавказдағы қалаларға жіберді. 1968 ж. Жайсаң орта мектебінің жоғарғы сынып оқушылары дене шынықтыру пәні мұғалімі Көшкімбай Мухлисовтың басқаруымен Жайық өзенімен Самара қаласына вело жорығын бастады. Бұл жорық кейін аудан оқушыларының әдетіне айналды.

Оқушыларға жан-жақты тәрбие берудің барысына талдау жасалып, жаңа міндеттерді талқылау мақсатында аудан жұртшылығының 2-съезі өткізілді. Маңызды бағыт жұмысшы мен оқушы байланысын күшейте отырып еңбекке тәрбиелеу мәселесі одан әрі жалғастырылды. Оқушылар арасында тимуровшылар қозғалысы жанданды. Оқушылар карттар мен мүгедектерді қамқорлыққа алып, оларға нақтылы көмек көрсету топтарын құрды. Комсомолдар пионерлерді, пионерлер октябрияттарды қамқорлыққа алу қызу жүргізілді. Оқушылар өндірісте, өндірістік цехтарда болып, еңбекке белсене араласу үшін, өндірістік звенолар, бригадалар құрды. Мектеп аулаларында оқу-тәжірибе алаңдары, өндіріс орындарында бригадалар ұйымдастырылды. Жас жігіттер мен қыздар механизаторлық мамандықты меңгеруге бетбұрыс жасады. Ең маңыздысы оқу алаңдарында егіс, көкөніс өндіруге арналған тәжірибе жасау жұмыстары жанданды. 1967 ж. Жайсаң, Мәртөк, Нагорный, Вознесен орта, Дмитриев, Байторысай 8 жылдық мектептері өздерінде өндірілген өнімдерді Мәскеудегі БХШЖК жіберіп түрлі дипломдарға ие

болды. Жайсаң орта мектебінің оқу-тәжірибе алаңында өндірілген 43 кг салмағы бар асқабақ БХШЖК-ның жас натуралистер павильонынан 1966 ж. барып орын алды. Кейінгі жылдары бұл көрмеге өз экспонаттарын Қаратоғай, Ново-Михайл мектептері де жіберді.

XX ғ. 60 ж. бала тәрбиесі жұртшылықтың төл ісіне айналса, еңбекші жастарға орта білім беру де көпшіліктің ісіне айналды.

Оқушыларға білім беріп, тәрбиелеудегі істердің барысына талдау жасап, жаңа бағыттағы міндеттерді анықтау мақсатында 1971ж. 3-ші съезі өткізілді. Съезд өткен уақыт ішінде ата-аналар жауапкершілігінің бала тәрбиесіне орасан зор көңіл бөлініп келе жатқанын атап өтіп, оқушыларға жан-жақты тәрбие беру мәселесін онан әрі жалғастыру керектігіне тоқтады.

Мектеп оқушыларының табысты еңбегі БХШЖК-нен ғана көрініп қойған жоқ, спорт майданынан да көріне бастады. Мәртөк, Жайсаң мектебі спортшылары 1971 ж. облыстық жарыста 2-ші орынға ие болып, Алматыдағы республика жарысына қатысты. Жас күресшілер /жаттықтырушысы Ө.Назмұтдинов/ Ресей, Латвия, Қазақстан республикасының командалары қатысқан халықаралық күрес сайысында 50 палуанмен күресіп, 5 күштілердің қатарына ілікті. Ал Н.Белый 2-ші, В.Ислин 4-орынға ие болды.

Мектеп мүлкін сақтау мақсатында 1973ж. Жайсаң орта мектеп оқушылары үндеу қабылдады. Олар дәрісханадағы, зертханадағы, кітапханадағы оқу құралдарын бүлдірмей, оны өзінің жеке құралындай сақтап, алғандағы жөндеуге жұмсалатын қаржыға дәрісханаларға керекті көрнекті құралдар сатып алатындарын мәлімдеді. Үндеу өзге мектептерде талқыланып 50 мың сом есебінде үнемделген қаржыға жаңа көрнекі құралдар алынды.

1978-83 ж.ж. оқушыларға оқулықтарды тегін беру кезеңі болды. Мектеп мүлкін сақтай отырып, дәрісханаларды көрнекті құралдармен толықтыру жұмысы жалғастырылды. 1980ж. ауданда 251 оқу дәрісханасы жұмыс істеді. Жайсаң мектебінің дәрісханалық жүйемен жұмыс істеу тәжірибесі жинақталып, таратылады. Оқушыларды осылай оқыту ең тиімді әдіс болды. бұл іске кірісу мектептерді 1-ші ауысымда оқуға көшуге пайдасы тиді. 1980ж. бастап мектептердің 94 пайызы 1-ші ауысымда оқуға мүмкіндік алды. Мұның өзі тәрбие жұмысын кең көлемде жүргізуге жол ашты. Дәрісханаларды техникалық құралдармен әсіресе, эпидиоскоппен, магнитофондармен, кинофильдермен толықтыру басталды. Орта мектептерде лингофондық дәрісханалар іске кірісті. Мектептерге техникалық құралдарды жеткізіп тұратын аудандық фильмотека ашылып, оған ГАЗ-69 автомашинасы бөлінді. Жіңішке ленталы киноқондырғылар пайда болды. оларды жүргізушілер облыстық мұғалімдерді қайта даярлау институтының курстарында дайындап, кино жүргізуші мамандығы берілді.

Оқушылар арасында жұмыстың тамаша ұйымдастырушысы болған казак орта мектебінің аға вожатыйы Ф.Мифтаховтың 3 кітабы жарық көрді. Ол музыкалық аспаптарда /гитара, мондалин, домбыра, баян, т.б./ тамаша ойнай білетін керемет ұйымдастырушы еді.

Аудандық білім бөлімі жетіспейтін музыка пәні мұғалімдерін даярлау үшін ауданның өзінде музыка мектебін ашты. Мұнан бұрын балалардың спорт мектебі ашылған болатын. Музыка мектебінің 8 бөлімі болды, олар: музыкалық аспап, баян, оркестр, кларнет және аккордион. 5,5 сомға музыкалық аспаптар алынды. Мектепте 156 баланы 6 мұғалім оқытты. Педагогикалық сабақ әр оқушымен жеке-жеке жүргізілді. Жайсаң ауылында осы мектеп филиалы болды.

Оқу-тәрбие саласындағы табысты еңбектері үшін №1 Мәртөк мектеп оқушылары ұжымы БЛКЖО ОК-нің Қызыл туымен марапатталды. Ново-Михайл мектебінің өндірістік бригадасы облыста 1-ші орынға шығып, республикалық слетке қатысты. Аудан мектебі мен Ақтөбе мемлекеттік пединститутының байланысы нығайды. Институт мұғалімдері В. Сарычева мен Кубанова тіл мамандарымен семинар өткізуді әдетке айналдырды. Аудан мұғалімдерін аттестациялау басталды. 1976ж. Жайсаң селосындағы кәсіптік техникалық училищеде А. Молдағұлованың мұражайы ашылды.

Осы кезде «Класымызбен ауыл шаруашылығына!» бастамасынан кейін ауылда қалушылар саны көбейіп ауыл шаруашылығының құрамы толықтырыла бастады.

70ж. оқушыларды еңбекке баулуға арналды. Оқушылардың оқу-тәжірибе алаңдарындағы, еңбек бригадаларындағы, механизаторлық мамандарды меңгерудегі, егіс алқабындағы еңбектері қорытындыланып, аудан оқушыларының слетінде жарияланды. Егіс даласында комбайн мен астық орган мұғалімдер еңбегі жоғары бағаланды.

1973ж. ауданда өткен «Отанымда жырлаймын» ән фестиваліне 1 мыңға жуық оқушы жастар қатысып туған жерін, өз Отанын мақтанышпен әнге қосты.

«Отанымға арнаймын» сурет техникалық құрал көрмесі ашылды. «Туған өлкем, Отаным» жас туристердің өзге облыстарға жорығы басталды. Орынбор облысының Ақбұлақ орта мектебінің бір топ оқушылар Мәртөк орыс орта мектебінде осы мектеп оқушыларын өз мектебіне қонаққа шақырды. Мәскеу қаласының бір топ қызыл ізшілері Кеңес Одағының Батыры Ф.Озмительдің еңбек еткен Шевченко 8 жылдық мектеп оқушылары мен, Линовицк селосының тұрғындарымен кездесті. Ал Ф. Озмитель атындағы мектеп оқушылары Армения Республикасына аттанды. Халықтар достығының өзге де түрлері аудан мектептерінде кең көлемде жүріп жатты.

Қайта құру заманы басталысымен-ақ аудан мектептерінің материалдық-техникалық базасы нашарлай түсті. Кабинеттерді жабдықтауға қаржы жетіспеді. Ал оқу системасын оңтайландыру саясаты кезінде әдістемелік кабинеттің, кешкі, сырттай мектептердің, аудандық пионерлер үйінің, фильмотека мен шаруашылық бөлімдерінің жабылуы, мектеп штаттарының қысқартылуы, оқу-тәрбие жұмысын әлсіретіп жіберді.

БІЛІМ НЕГІЗІ БАСТАУЫШТА...

1980 ж.басында жастарға жаппай орта білім беруге көшуді нәтижелі аяқтап, оқу-тәрбие жұмыстарын жетілдіру, оқушыларды өмірге даярлау ісінде ауданның білім мекемелері жана белеске көтерілді. Осыған орай әрбір шәкіртке терең білім бере отырып, саналы тәрбие беру басты мәселеге айналды. Мұны шешу үшін бастауыш мектептерге баса назар аударылды. Оны жақсарту үшін:

мектепке дейінгі мекемелерді сан жағынан көбейтіп, сапа жағынан нығайту; мектеп алды даярлық сыныптарын ұйымдастыру; балаларды мектепке отбасы жағдайында әзірлеу жұмыстары жүргізілді. Балаларды мектепке балабақша арқылы даярлау 1937 ж. басталды. Тұңғыш 25 балабақшалар Мәртөк, Жайсаң ауылдарында ашылды. Оларды тұңғыш ұйымдастырған педагогтер А.Н.Ругаленко және Е.Д.Гусева еді. Балабақша саны барған сайын өсе берді. Олар мемлекет қаржысы және ұжымшарлар есебінен көбейтіп отырды. Ал XX-шы ғ. 50 ж. 2-ші жартысынан бастап Жайсаң, Первомай, Дзержин, Междуречин, Қаратоғай кеңшарлары балабақшалар құрылысын салуды күшейтіп, желісін көбейтті. 1980-ші ж. мектепке дейінгі мекемелер саны – 37-ге, тәрбиеленушілер саны- 1880-ге дейін өсті. Бұл аудандағы 7 жасқа дейінгілердің 41 пайызы еді. Сөйтіп, аудан облыста алдыңғы қатарға шығып, КСРО байқау комиссиясының мақтау қағазына ие болды. Ұжымшарлар мен кеңшарлардағы балабақшаларды педагог кадрлармен қамтамасыз ету мақсатында №1 Мәртөк орта мектебінің жанынан тәрбиеші даярлайтын бір жылдық курс ашылып, тәрбиеші даярлау басталды. Бақшадағы оқу-тәрбие жұмысын жақсарту мақсатында (балабақшалардың қай меншікте екеніне қарамастан) негізгі, орта мектептердің қамқорлығына берілді. Жүргізілетін әдістемелік жұмыстар, өткізілетін педагогикалық кеңестер, ата-аналар мәжілістері енді бірге жүргізілетін болды, кейіннен бұлар педагогикалық кешендерге айналды. Сөйтіп, балабақша қызметкерлері мен бастауыш сынып мұғалімдері арасындағы сабақтастықтар өзінің оң нәтижесін бере бастады. Бұл жұмысты

аудан көлемінде тұрақтандыру мақсатында жыл сайын семинарлар, педагогикалық оқулар, педагогикалық конференциялар өткізілді.

Қаржының жетіспеуінен мектепке дейінгі дайындық топтар орта және 8 жылдық мектептерде, алғашқы кезде қоғамдық негізде ұйымдастырылды. Топтар өз жұмысын 1-2 сағат көлемінде ақысыз, кейіннен ақылы топтар қатарына енгізілді. 1980 ж. 11 мектепте осындай топтарға 290 бала қамтылды, бұл болашақ 1-ші сыныптың 43 пайызы деген сөз. Жұмысына мектеп директорының бастауыш сынып жөніндегі орынбасарлары басшылық жасап отырды. Мектепке даярлау осындай екі түрімен (балабақша және дайындық) болашақ 1-ші сыныптың 85 пайызы қамтылатын болды. қашық жерлердегі фермалар мен бригадаларда балабақша ашу мүмкіндігі болмағандықтан, дайындықпен бастауыш мектеп мұғалімдері мен ата-аналар айналысты. Оқушылар күзгі, қысқы және көктемгі каникул кездерінде күн сайын мектепте 2 сағатқа дейін дайындықпен айналысты. Дайындық тобы жазғы каникул кездерінде 20-25 күн бойы 2-3 сағаттық оқуға шақырылып отырды.

Бастауыш оқудың сапасы мен тиімділігін арттыру үшін мектептің материалдық базасына ерекше көңіл бөлінді. Бұған шаруашылық мекемелер мен кеңес органдары қамқоршы болды. Олар тоғызыншы бесжылдықта 7 жаңа мектеп үйін салды, 21 бастауыш сынып тазалық-гигиеналық жағдайға сай үйлерге көшіріліп, көрнекі құралдар, қажетті жабдықтармен қамтамасыз етілді. Бір ғана 1979 ж. бастауыш мектептердің оқу қоржыны 4,8 мың сомға дидактикалық құралдармен толықтырылды. 80 ж. басында барлық орта және 5 сегіз жылдық мектептердің бастауышы үшін 25 дәрісхана жабдықталды. Жабдықтау жұмысына ата-аналар, жоғарғы сынып оқушылары, мектеп шеберханалары қатысты. Бұл ретте Қаратөгай, Ново-Михайл орта мектептерінің ұжымдары жақсы бастама көтерді. Олар оқушыларды 1-ші ауысымда оқытуға үлес қосты. Ауданның 81 бастауыш сыныбы оқуды 1-ші ауысымда оқитын жағдайға жетті.

Балабақша мен бастауыш сынып мұғалімдерінің сапалық құрамы жақсара түсті, мұндағы 85 мұғалімнің 13-нің жоғары, 63-нің арнаулы педагогикалық білімі бар адамдар болды, 20-ға жуығы институттарда сырттай оқумен қамтылды. Әрине, жұмыстар да қиындақтар да кездесті. Өткен ғасырдың 80-ші жылдарында 1-ші сыныпқа келетін оқушылар саны азая түскендіктен жеке сыныптар орнына қосарланған класс-комплект сыныптар пайда болды, осы кезде 29 комплектінің 11-інде үш сыныптан, 18-інде екі сыныптан қосарланып оқитын болды. Оқуды жақсарту үшін күн ұзағы топтары желісі көбейтілді.

Балабақша жұмысы қоғамдық ұйымдармен бірге аудандық кеңес, партия ұйымдарының назарында болып отырды. Олар әрбір салынып отырған балабақша құрылысына басқарып қадағалау жасап отырды. Соның

нәтижесінде 1971-75 ж.ж. арасында Красный пахарь, Киров, Первомай, Дзержин, Междуречин кеңшарларында 7 балабақша пайдаланылуға берілді. №210 жол құрылыс учаскесі балабақша үшін өзінің әкімшілік үйін босатып берсе, Чкалов ұжымшары бұрынғы мектеп үйіне күрделі жөндеу жүргізіп, балабақша билігіне тапсырды. Шефтік мекеме орындары мектепке дейінгі мекеме үйлерін салуға «Междұжымшарстрой», «Май зауыты» аудандық тұтынушылар одағы белсене қатысты. Олар құрылыстар жүргізіп қана қойған жоқ, олар балабақшаларға ойыншықтар, жабдықтар, көрнекі құралдар алуға материалдық көмек көрсетті. Нан зауыты «Елочка» балабақшасына қажетті заттар сатып алу үшін 1150 сом қаржы босатса, мехорман шаруашылығы телевизор сатып алып берді. Мектеп оқушылары өздерінің бұрынғы балабақшаларына барып, көмек көрсетуді әдетке айналдырды. Олар мұнда келіп кішкентай інілері мен сіңлілерінің туған күндерін өткізуге қатысып, ойын-сауық кештерін ұйымдастырып отырды.

Сөйтіп, 1-ші сыныпқа келетіндердің 85 пайызы қоғамдық тәрбие орнымен қамтылып, бастауыш сыныптардың материалдық базасы 4,8 мың сомға көрнекі құралдармен толықтырылды. Соңғы үш жыл ішінде 45 бастауыш мұғалімі қайта даярлық курстарынан өтіп, білімдерін толықтырды. Бұл жұмысты жеңілдету мақсатында 1-3 сынып оқушылары үшін күн ұзағына болатын 35 топтар құрылды. Қиындықты жеңе білген бастауыш сынып мұғалімдері Е.Жукова (Мәртөк), Н.Сень (Андреев), т.б. білім бөлімінің мақтау қағазымен марапатталса, М.Шабалина (Междуречин) Қазақстан мұғалімдерінің V съезінің депутаттығына сайланды. Аталған жұмыстар нәтижесінде білім сапасы осы кезеңде 32 пайыздан 47 пайызға дейін көтерілді, ал кей мектептерде ол 70-80 пайызға барды.

ТӘЖІРИБЕ, ТӘЖІРИБЕ...

Бастауыш сыныпта алған білім негізін сақтай отырып, оны одан әрі тереңдетіп, нығайтудың бірден-бір жолы оқу кабинеттері, кабинеттік жүйемен оқу скенін ескере отырып 5-10 сыныптарда оқу-тәрбие жұмысын дәрісханаларда, шеберханаларда, спорт алаңдарында жүргізді, қолға алынды. Озат тәжірибелер жинақталып, аудан мектептеріне таратылды. Мұндай істермен айналысатын әуелгі кезде (1960 жылдың ортасында) қоғамдық негізде жұмыс істейтін мұғалімдердің білімін жетілдіру институты құрылды. Мұны Мәртөк орыс мектебінің басшысы М.М.Горох басқарды. Ол өзінің айналасына О.Мейнцер, М.Валиева, В.Калюжин сияқты тәжірибелі ұстаздарды жинап, жастарға көмек беріп, әдістемелік жұмыстардың ұйымдастырушысы ролін атқарды. Аудандағы бастауыш мектеп

мұғалімдеріне көмек көрсету мақсатында 9 адамнан тұратын бастауыш сынып кеңесі құрылды, оны білім бөлімінің инспекторы М.Н.Носова басқарды. Бұлардың штаттан тыс әдіскерлері мен нұсқаушылары белгіленіп, 3 үлгі-тірек, 16 озық мектеп, 5 әдістемелік кабинет құрылып, озық тәжірибелерді насихаттау жұмыстары жүргізілді. Олар мұғалімдер арасында өзара сабаққа қатысуды, тәжірибе алмасуды өткізіп, қысқа мерзімді курстар, семинарлар ұйымдастырды.

Қаратоғай орта мектебінің физика пәні мұғалімі А.Н.Дмитриевтің тәжірибесін үйрену үшін ауданның физика пәні мұғалімдері осы мектепте болып, кабинетті техникалық құралдармен жабдықтаудың жолдарын және «Экзаментор» машинасымен жұмыс істеудің әдісімен танысты. Биология пәні мұғалімдері Байторысай 8 жылдық мектебінде жеміс-жидек бағымен, оқу-тәжірибе алаңымен, биология кабинетімен танысып, тәжірибе алысты.

Ауданда ғылыми-практикалық конференциялар өткізу дағдыға айналды. «Әдістемелік журнал» қолжазбасы шығарылып, мектептердегі жаңалықтарды жинап және ол мектептерге таратылды. Озат тәжірибе аудандық педагогикалық оқуларда таңдалды. Өз тәжірибесін ортаға салушылар топ-топқа немесе секцияларға бөлініп, мамандық туралы пікір алысты. Таңдаулы баяндамалар іріктелініп, облыстық, республикалық оқуларға жіберіліп отырды.

Кейде бір тақырыптағы, кейде бірнеше бағыттағы баяндамаларды жинақтап, қорытындылау үшін «ұстаздар слетін» өткізу де насихаттың маңызды түріне айналды.

Аудандық әдістемелік кабинет- озат әдісті жинақтап, сақтаушы ғана емес, ол озат тәжірибені таратушы. Кабинет алғашқы кезде «Озаттар тәжірибесі-баршамызға ортақ» деген атпен қолжазба арқылы таратса, ол кейіннен «Әдіскер ақылы» деген атпен шығарылды. Журнал беті Кеңес Одағының батыры Ф.Озмитель мұражайын ұйымдастыру, оқушыларға патриоттық тәрбие беру жұмыстары туралы Шевченко мектебінің директоры, КСРО-ның үздік мұғалімі В.С.Криштовтың баяндамасымен ашылды. 19 мектеп насихат жұмысына жергілікті радиотораптар жұмысын пайдаланып отырды. Ал аудандық «Ленинский путь» газетінің бетінде айына бір рет «Мектеп өмірінен» хабарлама беріліп, онда жұмыста болып жатқан жаңалықтармен аудан жұртшылығы таныстырылды. Аудандық әдістемелік кабинеттің жұмысын жан-жақты жақсы жүргізу үшін мемлекет қаржысы есебінен жұмыс үйін салыпты, 5 мың дана әдістемелік және көркем әдебиеттен тұратын кітапханасы іске қосылды. Штатта көрсетілген маман кадрлармен қамтамасыз етілді.

Насихаттаудың барлық түрлерін пайдалану оқу-тәрбие жұмысын жақсартта түсті. Әсіресе, жақсы нәрсені естіп қана қоймай, көзбен көрудің өзі

өте-мөте күшті әсер етті. Осы бағытта мектеп басшылары кабинеттік жүйемен жұмыс істеп отырған Коминтерн 8 жылдық мектебімен танысқан соң, оны қызу қолдап, мектеп өміріне енгізді. Әрбір мұғалім өздерінің пәндік кабинеттерін тәртіпке келтіріп, көрнекі құралдармен толықтырып, жұмыстардың бағдарламасын айқындап іске кірісті. Соның арқасында 1971-75 жылдар арасында қосымша 72 пәндік кабинет іске қосылды. Бұған мемлекет тарапынан 200 мың сом, демеушілердің тарапынан 70-80 мың сом, мектептердің өз күшімен тапқан 15 мың сом қаржысы жұмсалды. Соның нәтижесінде Коминтерн, Жайсаң, Мәртөк орыс орта, Студент, Қаратаусай 8 жылдық мектептері оқуды кабинеттік жүйемен жүргізуге мүмкіндік алды. Ал оқуды зертханада, кабинеттік жүйемен оқыту, сабақты лекция, семинар, баяндама түрінде жүргізіп, жаңалықтарды тиімді пайдалана отырып оқу сапасын жақсартты. Сабаққа үлгермеушілердің саны 1971 жылмен салыстырғанда 3 пайыздан 0,7 пайызға дейін кеміді. Ал бұл көрсеткіш (үлгермеушілер) 1961-62 оқу жылының I-ші тоқсанында 812 оқушы немесе 12,9 пайыз, 1964-65 оқу жылы 10 пайыз болған-ды. Үлгермеушілер санының азаюы оқуды тастап кетушілердің санын кемітті. Мысалы, 1971 жылы түрлі себептермен оқу орындарынан 234 оқушы кеткен болса, ал мұндайлардың саны 1975 ж. 49-ақ бала болды.

ЕҢБЕК ЕТСЕҢ ЕРІНБЕЙ...

Оқушыларды еңбекке баулу өзекті мәселенің бірі болды. Сондықтан 70-жылдардың басында-ақ оқу шеберханаларына, өндірістік сыныптарға, оқу-тәжірибе алаңдарына айрықша көңіл бөлінді. Осы кезде аудан мектептерінде 5 металл, 12 ағаш, 14 құрамдастырылған шеберханалар және 27 оқу-тәжірибе алаңдары жұмыс істеді. Мұнда оқушылар өндірістік өнім шығарумен айналысып, ауыл шаруашылық өнімінен пайда табудың жолын зерттеді. Жоғарғы сынып оқушылары ауыл шаруашылық мамандығын алуға кірісті. 1965-70 ж.ж. арасында 600-ден астам орта мектеп бітірушілері машинист-тракторшы мамандығын игеріп, өндіріске араласты. Көпшілігі өз мамандығының шебері, тамаша басшы да болып шықты. Солардың бірі – Қазан төңкерісі орденінің иегері, Қазақстан ОП Комитетінің мүшесі, Жайсаң кеңшарының сауыншысы Ш.Есенова, Ленин орденінің иегері, Жайсаң кеңшарының директоры С.Есенғалиев. Ұжымдық еңбекті ұйымдастырудың көшбасшысы Ново-Михайл орта мектебі болды. Ол Дзержин кеңшарында оқушылардың өндірістік бригадасын ұйымдастырудан бастады. Бригада еңбек жолының алғашқы жылында-ақ кеңшарға 4000 сом таза пайда әкелді. Мұндай бригадалар 1972 ж. жетеуге жетті, оның 700 мүшесі болды. 8

жылдық мектеп оқушылары өндірістік звено құрып, ауыл шаруашылық өндірісіне қол ұшын берді. Жайсаң, Мәртөк орта мектептерінің жас натуралистері көкөніс алаңында тәжірибе жасаумен айналысты. Салмағы 43 кг. тұратын асқабақты жайсаңдықтар 1966 ж. Мәскеудегі БХШДЖК-нің жас натуралистер павильонына жіберді. Мектеп оқушылары егін егіп, көкөніс өндіріп қойған жоқ, олар мал шаруашылығын да шефтік көмекке алды. Ү-ші сынып оқушысы М.Оразова жаз айларында үш мың литр сүт сауып көзге түсті. Мектеп оқушылары тек қана еңбек етуге үйреніп қана қойған жоқ, олар өздерін ауыл шаруашылығы қызметіне даярлады.

Оқушы жастар егін алқаптарын зиянкестерден қорғауды сонау Ұлы Отан соғысы кезінен бастап жүргізіп келеді. Егіс алқабындағы зиянкестерді қақпанмен, сумен ұстап, індерге у салу арқылы жойып отырды. Күрес 70 ж. ортасында күшейіп, егіс алқаптары 150 мыңнан астам зиянкестерден тазартылды.

1977 ж. егін орағына 20 оқушы қатысты. Әкелерімен бірге істеген оқушылар үлкен жетістікке жетті. Ленин атындағы ұжымшарда В.Люцис, Г.Ген егін орды. «Сибиряк» комбайнымен В.Люцис 280 га. Жердің бидайы мен арпасын орып, 1615 ц. астық бастырды. Табысқа М.Жәрікеновте ие болды. Ол Нагорный жерінен мол өнім алды. Оқушылармен қатар олардың ұстаздары да дала кемесін меңгерді. Солардың бірі – Б.Ғалиев Нагорныйдан, И.Манжос – Поқырау ауылынан еді. 1977 ж. ұстаздар мен шәкірттер 3,5 мың жердің егін орып, 21 мың ц. астық бастырды.

1972 ж. 140 мектеп бітіруші өз ауылдарында қалды. «Социализм» ұжымшарында В.Осьмухин, С.Масловский өз әкелерімен бірге астық шауып, бастырды. Осы жылы ауданда 10 оқушылар, 4 демалыс, еңбек, орманшы, құрылысшы бригадаларында 1160 оқушы жұмыс істеді. Бұларға 135 га. жер, 8 трактор және 4 комбайн бекітіліп берді. 1978 ж. 347 мектеп бітіруші қолдарына орта білім туралы аттестатпен бірге тракторшы-машинист куәлігін алды.

1978 ж. 30 оқу шеберханасы болды. 29 егістік тәжірибе алаңдарының көлемі 15 га. дейін өсті, тәжірибе жасаушылар саны 4000 нан асты, 200 мыңнан астам егін зиянкесі құртылды.

ШАҢЫРАҒЫ БИІК...

Білім сапасының негізін қалаушы – мектептердің материалдық-техникалық базасы. өз шаңырағы жоқ мектептер көшіп-конуға мәжбүр болды. 1905 ж. Вознесен мектебі әуелі Кооператив көшесіндегі үйге орналасса, кейін өзге жерге ауысты. XX-шы ғ. басында ауданға

көшпенділердің келуіне байланысты мектеп ашу қызу басталғанымен, құрылыс баяу жүрді. Мектеп үйлері үшін кейбір тұрғындар өздерінің бөлмелерін уақытша, кейде жалға берді. Көптеген жерлерде балалар мектепке қатынап оқуға мәжбүр болды. Қазан төңкерісінен кейін мектептер помещиктер мен байлардан тартып алынған немесе босаған діни мекеме үйлеріне орналастырылса, кейін ауыл тұрғындары мектептерді өз күштерімен сала бастады. 1928 ж. Верен ауылының тұрғындары өз күштерімен бастауыш мектеп үйін салуды ұйғарып, әрбір отбасы 200 кірпіш дайындап, құрылысты бастады. Бұл бастаманы Дмитриев, Степь ауылдары қызу қуаттады. Мектеп үйлері топтаса отырған ауылдарда тез шешілгенмен, 4-5 үйден отырған ауылдарда мектеп құрылысы кешеуілдеді. Ауыл тұрғындары ұжымшарларға ене бастағаннан кейін мектеп құрылысын ұжымшар басқармалары өз қолдарына алды. Осыны ескере отырып, аудандық халық ағарту бөлімі үнемі қоғамдық мекемелер арасында түсінік жұмысын өрістетіп, аудан басшыларының көмегіне сүйене отырып, мектеп құрылысының дамуына өз ықпалын тигізіп отырды. Бір кезде облыстық спартакиадаларда аудан соңғы орыннан шыға алмады. Мұнан шығудың екі ғана жолы болды. Бірі – спорт мектеп үйін салу, екіншісі – мектептерді сапалы кадрлармен толықтыру. Мектептерде оқу үш ауысымда жүріп жатқанда мектептен тыс мекеме үйлерін салу мүмкін емес еді. Тәуекелге бел байлап спорт мектебін салу қолға алынды. Мақсатты орындау үшін оқу бөлімі қағаз жүзінде Мәртөк қазақ орта мектебінің оқу шеберханасына 4 сынып бөлмесін тіркеп салуды межұжымшарстрой мекемесіне жүктеді. Ал құрылыс шын мәнінде Ақтөбе қаласындағы бір спорт мектебінің жобасымен салынып жатты. Құрылысты бастап кету үшін аудан мектептерінің күрделі жөндеуге арналған 72 мың сом қаржысы құрылысқа берілді. Кейінгі жылы қаржының басқа көзі пайдаланылды. Құрылыстың екінші қабатын бітіріп, төбе жабатын плиталарды көтеретін техниканы іздеу кезінде «заңсыз» құрылыс облыс басшыларының құлағына жетті, олар құрылыс иелерін қатаң тәртіпке шақыратынын ескертіп, тоқтатуды талап етті. Жұмыс сапарымен келген облыстық партия комитетінің І-ші хатшысы В.А. Ливенцов құрылысты көріп, аяқтауға көмектесті. Балалардың спорт мектебі 1973 ж. бой көтерді. Кейін осындай әдіспен күрескерлер залы, спорт алаңы салынып, қазақ мектебінің 4 бөлмелі шеберханасы берілді. Жыл сайын спорт құралдарын, киімдерін сатып алу үшін, одақтық қалалардағы жарыстарға қатысу үшін іссапарға қаржы бөлінді. Материалдық-техникалық жағынан нығайған бұл мектепке кадрлар келе бастады. Олар жас спортшылардың шеберлігін шыңдап, жүлдегерлерін, спорт кандидаттарын, разрядшыларын көптеп даярлай бастады.

Мектеп құрылысын салуға облыс, республика басшылары да көп көмек көрсетті. Жайсаң ауылындағы 640 орындық мектеп үйін салу идеясын берген, сол кездегі облыстық партия комитетінің І-ші хатшысы Х.Ш.Бектұрғанов еді. мектеп ауыл шаруашылығы министрлігінің қаржысы есебінен салыну керек еді, бірақ министрліктен қаржы табылмады. Х.Шаяхметұлы мектептің салынуын мемлекет есебіне алып, құрылысты өзі қадағалап, 1967 ж. құрылысты бітіртті. Жоғарғы кеңеске депутат болып сайланған Қазақ ССР-інің Жоғарғы Кеңес Президиумының төрағасы Ж.Тәшенов те сайлаушылардың тілегін орындау мақсатында Мәртөк селосында (қазіргі № 3 орта мектеп ғимараты) 480 орындық мектеп үйін салғызды. Ал қазіргі № 1 орта мектеп үйін салғызған ҚазССР Министрлер Кеңесі Төрағасының орынбасары В.Слажнев еді. құрылысқа қажетті құрылыс материалдарын бөліп, жеткізуде ерекше еңбек етті. Мектеп құрылысы бір жыл ішінде аяқталды. Ауданның егіс алқабымен танысып жүрген Қазақстан Орталық Комитетінің І-ші хатшысы Д.А.Қонаев еңбеккерлердің еңбегіне риза болған ол Степан ауылына келіп, Междуречин кеңшарының директоры Б.Көшкеновке: «Не бұйымтайың бар?» - деп сұрақ қойғанда, Б.Көшкенов: «Орта мектептің болмауы, жастарымызды қинап тұр»- деді. Д.А.Қонаев сол бойда Совминмен хабарласып, Степан ауылынан орта мектеп салып, ашу жұмысымен айналысуды өтінді. Көп ұзамай барлық пән кабинеттері, жабдықталған асханасы, спорт залы бар үш қатарлы мектеп үйі бой көтерді. Мәртөк қазақ орта мектебінің жанындағы интернат сұрапыл соғыс кезінде ұйымдастырылған болатын. Бірақ тұрақты өз мекені болмағандықтан, ол өз орынын талай өзгертті. Жаңа құрылысқа мемлекет тарапынан қаржы бөлінбеді. Қиыншылықтан шығу жолын аудан активі тапты. Ол-мекемелердің, кәсіподақтардың, кеңшар, ұжымшарлардың, селолық кеңестердің, өндіріс орындарының берген қаржысы есебінен үлгі-жобамен 50 орындық интернат үйін салу қарастырылды. Қаржыны біріктіріп жұмсау «Победа» ұжымшарының төрағасы Р.Я.Нәбке тапсырылды. Ол екі қатарлы интернат үйін кейін Елек өзенінің жағасынан пионерлер лагерін тұрғызды. Кең сахарادا 320 орындық мектеп үйін салғаны үшін Р.Я.Нәбке оқу министрлігінің озық қызметкері белгісімен марапатталды.

1964-73 ж.ж. арасында үлгі-жобамен 10 мектеп салынды. Бұған қоса 3160 орындық 15 сынып бөлмесі, 410 орындық интернат, 200 орындық шеберхана, 2 спортзал, 90 орындық асхана іске қосылды.

Мектептер үшін қосымша бөлмелер, спортзал, асханалар мен интернаттар салуда, бастауыш мектептерге ерекше мән берген Ленин атындағы ұжымшар болды. Екі қатарлы интернат үйін салып, оқушыларға ыстық тамақ ұйымдастырған ұжымшар басқармасының төрағасы В.Т.Гриненко Білім министрлігінің «Халық ағарту ісінің үздігі» белгісімен марапатталды.

Көптеген кеңшар, ұжымшар, мекеме, кәсіподақ, ауылдық кеңес басшылары жекелеген жұмысшылар облыс, республика көлеміндегі құрмет грамоталарымен марапатталды. Марапатталғандардың қатарында аупарткомның І-ші хатшысы С.Шынтасов, аупарткомның төрағасы И.Луценко болды.

КСРО Министрлер Кеңесінің 1966 ж. мектептерге төрт бөлмеге дейін тіркестіріп қосымша сынып бөлмелерін салуға рұқсат етуі білім мекемелерінің базасын нығайтуға үлкен септігін тигізді. Осы заңды пайдалана отырып, қазақ орта мектебінің жанынан 80 орындық интернат үйі, 2 сынып бөлмесі, спортзал салынды.

ҰСТАЗДЫҚ ЕТКЕН ЖАЛЫҚПАС...

Жас ұрпаққа саналы тәрбие, терең білім беруде мұғалімдер ұжымы шешуші роль атқаратыны даусыз. Кеңес үкіметі құралған күннен-ақ Қазақстан азаматын сауаттандыратын ұжым қалыптастыру міндеті тұрды. Бұл мәселе ауданға тікелей қатысты еді. сауат ашу, білім беру кадрларды іріктеу, орналастыру және тәрбиелеу барлық мәселе ішіндегі ең өзектісі болып қала берді.

Облыс көлемінде кадрларды даярлау орындары ХХ ғ. бас кезінде жеткіліксіз болды, аудан көлемінде сонау ХХ ғасырдың 30 ж. дейін Ақбұлақ, Темір педагогикалық техникумдары дайындаған азын-аулақ кадрлармен оқу-тәрбие жүргізілсе, сұрапыл соғыс кезінде ер мұғалімдердің майданға аттанып кетуінің өзі мектептердегі кадрлардың жетіспеушілігін қайта туғызып, кадрлар сапасын төмендетті.

Соғыстан кейін халық шаруашылығын қалпына келтіру кезінде қоғамдық жұмыстың түрлі саласына: құрылыс, партия, кеңес, комсомол жұмыстарына таңдаулы мұғалімдерді, мектеп басшыларын, тамаша ұйымдастырушыларды мектептен алып, өзге жерге орналастыру оқу сапасына үлкен зиян келтірді. Ендігі міндет кадрларды тұрақтандырып, жоқты іздеп, барды тәрбиелей отырып, біліктілігін арттыру мәселесі бірінші орынға қойылды.

Міне, осындай орын алып отырған түйінді мәселелерді шешу үшін аудандық оқу бөлімі мемлекет тарапынан қабылданған шараларды басшылыққа ал отырып, атқарушы органдарға, қоғамдық мекемелерге сүйене отырып, мұғалімдер мен тәрбиешілер құрамын тұрақтандыру мақсатында ізденістер жасап, шаралар қолданды. Бұл мақсатты іс жүзіне асыру үшін аудандық бөлім мұғалімдердің тұрмыс деңгейіне ерекше көңіл бөлді. КСРО Жоғарғы Кеңесінің шешіміне сай соғыстан кейін мұғалімдердің материалдық жағдайларын жақсарту мақсатында жеке меншігіне мал сатып

алу үшін банкілер несие бере бастады, ал 1960 ж. ақпан айының 6-сы күні Министрлер кеңесінің №139 қаулысымен халық ағарту қызметкерлеріне еңбекақы төлеудің жаңа жүйесі іске қосылды. Соның нәтижесінде аудандық мектептерде тікелей оқу-тәжірибе жұмысымен айналысатын ұстаздар, жалақылары 21-25 пайызға көбейтілді. Әсіресе, еңбек өтілі мол ұстаздардың еңбегіне ақы төлеу артығырақ қаралды. Олар бұрынғы 149 сомның орнына енді 225 сомнан 275 сомға дейін жалақы алатын болды.

Жыл санап тұрмыс жағдайы жақсара түсті. Ұстаз үйлерінде жаңа үй жиһаздары, телевизорлар, бағалы бұйымдар, жеңіл автокөліктер пайда болып қана қойған жоқ, енді олар туристік саяхаттарға шығып, демалыс үйлерінде демалуға, санаторияларда емделуге мүмкіндік алды. 60 ж. басында – ақ бір топ мұғалімдер Мәскеу, Ленинград, Севастополь сияқты батыр қалаларға саяхат жасап, сәнді тарихи орындармен қала халқының ерліктерімен танысып, білімдерін молайтып оралатын болды. Кәсіподақ комитеттерінің жолдамаларымен жыл сайын 10-15 мұғалімнің санаторийлер мен демалыс үйлерінде демалуы әдетке айналды. Халық ағарту қызметкерлерінің тұрмыс жағдайын жақсартуды жалғастыру мақсатында Республиканың Министрлер кеңесі әр бесжылдықта олардың еңбекақысын үнемі өсіріп отырды. 1985ж. ауыл мұғалімдерінің айлық ақысы 170-200 сомға дейін, мектеп басшыларыныкі 300-320 сомға дейін көтерілсе, 2001ж. ұстаздардың айлық жалақысы 30 пайызға дейін көтеріліп, ай сайын 17-20 мыңға, мектеп басшыларыныкі 25-30 мың теңгеге өсті.

1995ж. дейін мемлекет тарапынан жыл сайын берілетін тегін отын мен жарыққа арналған қаржылар да мұғалімдер мен тәрбиешілердің тұрмыс деңгейін көтеруге себебін тигізіп отырды.

Ауылдық жердегі күрделі мәселелердің бірі- ұстаздарды тұрғын үймен қамтамасыз ету болып келеді. Бұл мәселені шешу үшін мектеп басшылары, кәсіподақ комитеттері, ауылдық кеңес төрағалары әрбір мұғалімнің өз меншігіне үй салып алу үшін жағдайлар жасаудың жолдарын қарастырды. Өз қаржысы жетпеген жағдайда оларға мемлекет тарапынан қарыз қаржы беріле бастады. Мұндай шығындар жыл сайын 3-4 мың сом мөлшерінде болды. осындай жағдайларды Георгиевка мектебінің мұғалімі З.Қосжанов, Рыбаков мектебінің мұғалімі М.Положенцев, балабақша меңгерушісі А. Ругаленко т.б. пайдаланады. Ал сауда орындары болса құрылыс жүргізуші мұғалімдерге қажетті материалдарды бөліп отырды.

Ауданның жұмысшылары мен кеңсешар басшылары да ағарту майданының кадрларын пәтермен қамтамасыз етуде елеулі қамқорлық істей білді. 20-30жылдардың өзінде-ақ бастауыш мектеп үйлерін салған кезде, мұғалім үйін де тіркестіре салып отырды. Соғыстан кейінгі кезде мемлекет жаңа мектеп үйлерін тұрғызғанда оған қоса мұғалімдер үйлерін салуды жоспарлады.

Мысалы: 480 орындық №3 Мәртөк орта мектебінің үйі жанынан 16 пәтерлі үй тұрғызды. Мұндай тәртіпті кеншарлар мен ұжымшарлар да іске асырып бақты. Мұғалімдер үшін жергілікті өзара салық есебінен үй салу жұмыстарын ірі ауылдық кеңестер де жүзеге асырып отырды. Ауданның ауыл шаруашылық мекеме жетекшілері көптеген жерлерде өздерінің азық-түлік қорларынан ет, сүт тағамдарын беруді ұйымдастырса, кей жерлерде мұғалімдерді өздерінің кооператив мүшесі есебінде санап, оларға 1977-78ж. арасында 700 шаршы метрлік пәтер үйлерін салып берді. Ал сауда орындары үй ішіне жиһаздар мен мәдени заттарды жеткізсе, құрылыс орындары күрделі жөндеулерге байланысты материалдармен көмектесіп отырды. Осындай камкорлықтың арқасында мұғалімдердің тұрақтылығы артты. Ал көрші Ақбұлақ (Орынбор обл.) ауданынан көптеген ұстаздар ауданға қоныс аудара бастады. Сөйтіп, жетіспеуітін кадрларды толықтыру, барын тұрақтандыру мәселесі де шешіле бастады. «көппен көтерген жүк жеңіл»-дегендей, қоғамдық орындардың бірлесе жұмыс істеуінің арқасында ауыл мұғалімдерінің 82 пайызы өздерінің жеке меншік үйлерінде және қоғамдық мекемелердің үйлерінде тұратын болды. ал аудан орталығында тұратын 69 ұстазға коммуналдық шаруашылық өз қоры есебінен пәтер берді.

Білім мекемелерін кәс.би мамандығы жеткілікті кадрлармен толықтыру жұмысы негізінен Ақтөбе, Орал педагогикалық институттарының, облыстық педагогикалық училищенің есебінен жыл сайын 30-40 адамға көбейіп отырды. Ал Ақтөбе педагогикалық институты (ректоры П.Щетинин) аудандық шефтік көмекке алып, түсетін жастарға нақтылы көмек жасап, кадр санын көбейтуге жол ашты. Мұғалімдердің сырттай оқып білім алуына ҚызылОрда, Гурьев пединституттарының, Ақбұлақ педучилищесінің де қосқан үлесі аз емес. Осындай жүргізілген іс шаралардың арқасында ұстаздар құрамы 700 адамға дейін өсіп, жоғары білімділер саны 46 пайызға көтерілді.

Республиканың Жоғарғы Кеңесі, үкімет мұғалімдерге әрдайым материалдық, моральдық қолдаулар көрсетіп келді. 1965ж. қазан айының бірінші демалыс күні Республикада «Мұғалімдер күні» болып белгіленді. 1935ж. бір топ мұғалімдер «Қазақстанның 15 жылдығы» белгісімен, ал Ұлы Отан соғысының аяғында «ҰОС еңбектегі ерлігі» медалімен марапатталды. Жоғарғы Кеңес ұстаздардың еңбегін айрықша марапаттау мақсатында «Қаз.КСР-інің еңбек сіңірген мұғалімі» құрметті атағын, беру ережесін бекітсе, ал Білім министрлігі «Халық ағарту ісінің үздігі» белгісін шығарды. «Қаз. КСР-інің еңбек сіңірген мұғалімі» құрметті атағын бірінші болып Мәртөк орта мектебінің мұғалімі Гришаева Просковья Ивановна алды. Мұндай құрметті атаққа облыстық мұғалімдер біліктілігін жетілдіру институтының тірек мектебі болған Мәртөк орыс орта мектебі директорының оқу тәрбие жөніндегі орынбасары Просковья Ивановна Злыдникова, ұзақ

жылдар бойы Хозауыл бастауыш мектебінде мұғалім, мектеп басшысы «Білім» қоғамының насихатшысы, тәжірибелі ұстаз Сүйесенов Ескайыр ие болды. аудан мектептері, оның ұстаздары білім майданында жана әдістерді, технологияны пайдалана отырып үлкен табыстарға ие болды. Ауданның білім және тәрбие саласындағы жетістіктері республика көлемінде, Бүкілодақтық халық шаруашылығы көрмесінде кеңінен насихаттала бастады. Аудан жұмысшы жастарға орта білім, мектепке дейінгі бүлдіршіндерге тәрбие берудегі жетістіктері үшін оқу министрлігінің дипломымен және бағалы сыйлығымен, Бүкілодақтық байқау комиссиясының мақтау грамотасымен марапатталды.

Аудандағы өнегелі істер республикалық ғылыми – педагогикалық «Қазақстан мектебі» журналында, «Қазақстан мұғалімі», «Учитель Казахстана» газеттерінің беттерінде «Жаппай оқудың маңызды мәселесі», «Табыстың көзі», «Бақылаушы және ұйымдастырушы», «Озаттар тәжірибесі негізінде», «Кадрлар-алтын қорымыз» т.б. сияқты көлемді мақалалар арқылы кеңінен насихаттады. КСРО педагогикалық ғылым академиясы да оқу бөлімінің нәтижелі жұмысын республика көлемінде кеңінен таратуға болатыны жөнінде өз пікірін баяндады. 1971ж. ақпан айында Оқу министрлігі аудандағы жұмыстарға оң баға берді. Ал Қазақ КСР Жоғарғы Кеңес Президиумы аудандық оқу бөлімінің менгерушісі Р.Ділмағамбетовке «Қаз. КСР-інің еңбегі сіңген мұғалімі» құрметті атағын берді.

Шәкірттерді оқытып, тәрбиелеуде ұзақ жылдар бойы жемісті еңбек еткен Жаңатаң жеті жылдық мектебінің мұғалімі Фасхи Ахмеров пен Кеңсахара бастауыш мектебінің мұғалімі Қожахмет Әлмұхамбетовтың де омырауына 1949ж. Ленин ордендері тағылды. Оқу- тәрбие майданында абыройлы еңбек еткен, Ұлы Отан соғысында батырлық көрсеткен Қанапия Жылқаманов, Василий Скляр, Мадьяр Көзбаев, Қарақұл Бөлекбаев, Бақыт Отарғалиев, Есен Есмұқашев т.б. орден, медальдармен марапатталды.

Білім беруге орта, негіз, бастауыш мектеп, мектептен тыс мекемелер, жастардың кешкі және сырттай мектептері және бала бақшалардан қатысатын болса, соның ішінде мектепке дейінгі мекеме айрықша орын алды. Еңбектің алғашқы күнінен бастап (ол 1937ж.) өмірінің соңғы кезіне дейін бір орында, Мәртөк селосының №2 балабақшасында өмір бойы мінсіз қызмет еткен, Қазақстан Оқу министрлігінің үздігі, Александра Николаевна Ругаленконы бүкіл аудан халқы, селодағы ата-аналар жақсы біледі. Жемісті еңбегімен Андреев орта мектебінің директоры Қ.Бисекеев, Верен мектебінің директоры Дәулетияров көзге түсті.

Жұмыстағы тұрақтылық жемісті еңбектің негізі. Жұмыстың қай саласын алсаң да, мұнда адамдар ауданда жиі кездеседі. Соның бірі- білім бөлімінің әлеуметтік-экономикалық саласында өзін кәсіби мамандығын жетік білетін,

оны шебер қолдана білген, мектеп басшыларымен жұмысты дұрыс ұйымдастырып келе жатқан экономист Надежда Викторовна Ермоланская. Қай жұмыста онай емес, ал қаржы мәселесінде қателесуге болмайды. Ол үшін сабырлылық пен ұстамдылық, ұқыптылық, білгірлік пен адалдық қажет-ақ. Ал бұлардың бәрі мұның бойына жинақталған. Сондықтан болу керек, оның еңбек кітапшасында 1958 жылы жұмысқа алынды деген бір-ақ жазу бар.

Жайсаң орта мектебінде ширек ғасыр бойы шәкірттерін салауатты өмірге дайындаған спорт түріне қарай шыңдаған, табиғатты сүйеге, қиындық пен төзімділікке баулыған ұстаздың бірі - Көшкінбай Мұқлисов болды. ол мектептегі 400-ден астам оқушыны 9 түрлі секцияға тартып, спортқа баулыды. Шәкірттер болса өз өнерлерімен облыста аудан намысын қорғап, абыройын көтерді. Спорт саласындағы еңбегі үшін ол КСРО Министрлер Кеңесі жанындағы физкультура және спорт комитетінің құрмет грамотасымен, облыс, ауданның мақтау қағаздарымен талай рет марапатталды.

ШЕБЕРЛІК ЖОЛЫ БІР БАСҚА...

Тамаша педагог өзінен-өзі бола қоймайды, институтты немесе педучилищені бітіріп келген жас маманмен білім ордасының табалдырығын аттаған күннен бастап зейнеткерлікке жеткенге дейін табанды, мақсатты, жүйелі жұмыс істеуге тура келеді. Ал, кәсіби білімі жоқ, уақытша педагогикалық қызметке келгендермен жұмыс мұнан да күрделене түседі. Оның үстіне, кадрларды үйрететін арнаулы әдіскерлер штатта қаралмаса, ұйымдастырушылық және әдістемелік жұмыстар аппараттағы 1-2 мектеп инспекторларының мойнына жүктелді. Отан соғысқа дейін әдістемелік жұмыстар облыстық білім бөлімінің қысқа мерзімді семинарлары, курстары арқылы жүргізіліп келді.

1930 ж. басында ауданда 100-ге жуық ұстаз болса, соғыс қарсаңында мектептерде 5920 оқушыны оқытумен, тәрбиелеумен 258 ұстаз айналысты. Міне, бұлардың біліктілігін, іскерлігін жетілдіру мақсатында оларды ғылымға негізделген, еңбекте ақталған озат тәжірибелер негізінде үйрету 1960 ж. басында басталды. Бұл кезде аудандық халық ағарту бөлімдерінің қамтитын мәселелері көлемді және күрделі болатын-ды. Себебі олар мектептер желісін реттеп, бөлім бағдарламасының орындалуын ұйымдастырып, білім мекемелерінің материалдық-техникалық базаларын нығайтып, оқу-тәрбие жұмыстарына бақылау жасап, жалпыға бірдей міндетті оқу Заңын жүзеге асырып, жастардың кешкі мектептеріне балалар бақшасына қамқорлық жасап ағарту жұмыстарының сан-алуан саласына назар аударып

отырды. Әлбетте, сан килы жұмысты басқарып, бақылауға алу шағын ғана аппараты аудандық бөліміне оңай болмады. Сондықтан да мектептердің, кәсіподақ пен ата-аналардың көмегіне сүйене отырып, аудандағы әдістемелік жұмысты жандандыру мақсатында оқу бөлімі жанынан қоғамдық негізде мұғалімдердің білімін жетілдіру институты құрылды. Институт жұмысына ұстаздық тәжірибесі мол, өзгелерді үйрете алатын түрлі мамандықтағы 18 ұстаз тартылды. Оның директоры болып тәжірибелі мұғалім, Мәртөк орыс орта мектебінің директоры, аудандық білім бөлімінің педкөенесінің мүшесі М.М.Горох қоғамдық негізде тағайындалды. Әдістемелік жұмыс 8 бағытта жүргізілді. Олар семинар-кеңес, семинар-тәжірибе, бастауыш сынып мұғалімдерінің қысқа мерзімді курсы, мектеп басшыларының семинар-экскурсиясы т.б. болды. Мұғалімдердің іс-тәжірибелерін тарату үшін көрме қалқандары істелді. Озаттар тәжірибесін кеңінен таратуға аудандық «Ленин жолы» газеті өз үлесін қосты.

Ең алдымен Жайсаң орта мектебінің (директоры Д.М.Барановский) озат әдісі аудан мектептеріне кеңінен таратылды. Көп ұзамай 7 мектеп экспонаттары Мәскеудегі ХШЖК-іне жіберілді.

Көп ұзамай аудан жастарының жұмыстан қол үзбей білім алуына, жоғарғы оқу орындарына түсуіне жағдай жасалды. Кешкі мектептер жанынан даярлық курстары ашылды. Мұнда, Мәскеудің, Ленинградтың, Оралдың т.б. қалаларына барып оқуға тілек білдірген 19 адам үшін кешкі оқу ашылды. Оларға бөлім инспекторы Н.Ақдәулетов, қазақ орта мектебінің мұғалімі Т.Байбарақов, кешкі мектеп мұғалімі Л.Воробьева қоғамдық негізде сабақ берді.

Болашақ бірінші сынып оқушыларын мектепке дайындау топтары құрылды. Бұл жұмысқа XI-ші сынып оқушылары тартылды. 300-ден астам бірінші сынып оқушылары мектептегі дайындықтан өтті. Аудандық бөлім көпшілікті қоғамдық жұмысқа тартудағы тәжірибесін пайдалана отырып, мектептер жанынан ата-аналар университетін, 42 мектепке көмектесу тобын құрды.

Кейіннен әдістемелік кабинет ашылып, оның штаты кадрлармен толықтырылғаннан кейін жинақталған тәжірибе жұмысқа үлкен көмек көрсетті. Әдістемелік жұмыстың мазмұнына өзгерістер енгізілді. Әдістемелік жұмыстар негізінен мектеп аралық бағытта қала берді. Дегенмен, озат әдістерді кеңінен насихаттауда кездесулер, ғылыми-практикалық конференциялар өткізіп, лекциялар оқу басты нысана болды. Оқу жылы аяғында барлық жұмысты қорытындылау мақсатында ғылыми-практикалық конференциялар өткізіліп, арнаулы ұсыныстар қабылданып отырды.

Міне, осындай тамаша іс-тәжірибе жинақтағандардың бірі – Мәртөк қазақ орта мектебінің орыс тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі, ҚР Оқу министрлігінің

озық қызметкері, «Еңбек Қызыл Ту» орденінің иегері, ұстаздардың ұстазы Е.Д.Гусева болды. бұл ұстаздың тәжірибесі облыстық, республикалық басылымдарда талай жазылып, үлгі боларлық тәжірибесі сан рет облыс, республика көлемінде таратылды. Жыл сайын жемісті еңбек еткендердің саны өсе берді.

Кәсіби мамандық шеберін анықтау мақсатында 70 ж. басынан бастап ұстаздарды аттестациялау басталды. Мұның алғашқы тобына 99 мұғалім, тәрбиеші қатысты. Аудандық комиссияның ұсынысымен 32 ұстазға жоғарғы баға берілді. Бір мұғалім «Аға мұғалім», бес мұғалім «КСРО және ҚР Оқу Министрлігінің озық қызметкері» атағына ұсынылды, ал көптеген мұғалімдер облыстық, аудандық білім бөлімінің Құрмет грамотасымен марапатталды.

Аттестация қорытындысы бойынша 36 мұғалімнің, бір балабақшаның, 3 орта мектеп тәжірибесі аудан, облыс көлемінде насихатталды. Аттестациялау ұстаздар арасында жаңа еңбек серпінін туғызды.

Ең маңыздысы, тәжірибелі ұстаздар кәсіби шеберлігі төмендерді шефтік көмекке алып, мамандығы жоқтарды адамдар сырттай оқумен қамтыды. Енді жыл сайын 150-170 ұстаз жоғарғы оқу орындарына түсіп білім алатын болды.

Жаңа ХХІ-ші ғасыр барысында жүргізілген сараптау жұмысы аудан ұстаздарының сан жағынан да, сапа жағынан алға қарай ілгерілегенін көрсетті. Ұстаздар құрамы 800 адамнан асып, оның 460 адамының кәсіби мамандығының жоғарғы, 1, 2 дәрежеге жеткенін көрсетті. 100 мұғалім республика, 9 адам КСРО білім үздігі екенін танытты. М.П.Шабалина мен Р.Ділмағанбетов Республика мұғалімдерінің IV-V съездеріне делегат болып сайланды. Жүздеген педагог ХХ ғ. КСРО-ның орден, медальдарымен марапатталды.

Мектеп жұмысының жемісті болуы ол басқару жұмысына кадрді дұрыс іріктеп орналастыруда, онымен тиянақты жұмыс істеуге байланысты. Кеңестер Одағы кезінде мектеп басшылары жиі-жиі ауысып отырды. Себебі директорлық жұмыста көріне бастаған коммунист басшыларды аупартком, ауатком, бақылау, комсомол ұйымдарының жұмысына жиі ауыстырып отырды, ал мұның өзі білім саласындағы оқу-тәрбие жұмысына әсерін тигізбей қоймады. Себебі 60-қа жуық білім мекемелерін басшымен, оның орынбасарларымен қамтамасыз етіп отыру оңайға соқпады. Енді білім бөлімі үнемі директорлар құрамын толықтыру, сақтау, тәрбиелеу жұмыстарымен айналысу үшін мектеп басшыларының орнына жаңа кадр іздеп, еңбек етіп жүрген директорлардың шеберлігін шыңдап, іскерлігіне қарай орналастыруды өзекті мәселелердің бірі қылып алды. Талап күшейді.

Жаксы мектеп директоры болу үшін, *біріншіден*, тәжірибелі ұстаз болу керек. Себебі: тәжірибелі ұстаздардың моральдық құқығы жоғары. *Екіншіден*, жастарды үйретуге олардың әдістемелік іскерлігі мол негізінен

мақтау грамоталарымен, оқу үздігі белгілерімен, орден, медальдармен марапатталып, халық көзіне түсіп көрініп жүргендер.

Болашақ мектеп басшысын оқу-тәрбие жұмысымен айналысып жүрген директорлардың орынбасарлары, жергілікті кеңес депутаттары, кәсіподақ комитеттерінің төрағалары, қоғамдық ұйымдар басшыларының, сынып жетекшілері арасынан іздеу, таңдау қарастырылады. Кейде «Тәуекел» есебінде жай қатардағы мұғалімдер арасынан да таңдалып директорлық қызметке жіберілді. Ең маңыздысы, адамдармен қарым-қатынасты дұрыс үйлестіре алатын қабілетті жандар болуы керек. Соңғысы, бірінші кезекте болуы өте қажет-ақ.

Мектептердегі оқу-тәрбие жұмысын жақсартудың бірден-бір жолы, басқару жұмысының сапасын жақсарту. Өйткені, білім, тәрбие беретін мекемелер барған сайын өсіп, оның жұмысы күрделене береді, жауапкершілік күшейе түседі. Статистикаға сүйенсек, өткен ғасырдың соңғы жылдарында орта білім берумен жиырмаға жуық (оның жартысында оқу қазақ, орыс тілдерінде жүретін аралас мектептер) орта және бір техникалық училище, білім негізін қалайтын 9 негізгі, 11 бастауыш мектептер, сондай-ақ қосымша білім беретін өнер, балалардың спорт мектебі, оқушылар үйі жұмыс істеді. Өткен ғасырдың 90 ж. басында қарамағында 2000-нан астам баласы бар 41 балабақша қоғамдық тәрбиемен айналысты. Жұмысшы жастарға орта білім беру мақсатында сырттай және кешкі мектептер жұмыс істеді. Аудандық білім бөлімінің жанында мектептердің шаруашылық жұмысына көмектесетін шаруашылық мекемесі, фильмдер жеткізетін қызмет стансасы, әдістемелік кабинет, толып жатқан озат, тірек мектептер желілері болды. Міне, бұл мекемелердің бәрі де кадрға деген сұранысты күшейтті, ал басқару жүйесін ғылыми негізге сүйенуді талап етті.

АРТЫНА ӨЛМЕЙТҰҒЫН...

Білім мекемелеріндегі оқу-тәрбие жұмыстарының нәтижесі кадрларға, әсіресе, оның басшыларын дұрыс іріктеп, орналастырып, тәрбиелеуге байланысты. Ал бұл мәселені шешу де түрлі қиыншылықтар кездесіп отырды. Кеңес үкіметінің алғашқы кезеңінде басқару жұмысы кәсіби мамандығы төмен адамдарға жүктелсе, XX ғ. 30 ж. қуғын-сүргінге ұшырап, жиі-жиі алмасып отырды. 40 ж. басында ер адамдар майданға аттанып, басшылық жұмыс әйелдердің үлесіне тиді. Олар майданнан, әскерден оралмағандардың орынын басты. 1950 ж. ұжымшарлардың ірілендірілуі орта мектептердің ұжымшар орталығына қарай ауысуына, кейбір басшы кадрлардың алмасуына әкелді. Мектеп директорларының тұрақтамауы 60-70 ж.

күшейе түсті. Бұл кезеңде еңбегімен көріне бастаған білім мекемелерінің басшылары партия, кеңес, комсомол ұйымдарының халықтық бақылау комитеттерінің жауапты, тіпті, шаруашылық жұмыстарына тартыла бастады. Және олар сайлау сайын алмасып, өзгеріп отырды. Мұның өзі мектеп басшыларының тұрақты еңбек етуіне жағдай жасамады. Осындай және өзге де қиындыққа қарамастан, бөлім басшыларының тұрақтануына, жемісті еңбек етуіне жағдайлар жасап бақты. Мәртөк орыс орта мектебіне директор болып тағайындалған М.М.Горох өзі басқарған 30 жыл ішінде тұрақты, іскер мамандарды айналасына жинақтап шебер ұстаздар ұжымын қалыптастырды. Мектеп облыстық білім жетілдіру институтының үлгі-тірек мектебіне, аудандағы балабақшаларға тәрбиешілер дайындайтын оқу орнына айналды. Мектеп мұғалімдері П.Гришаева мен П.Злыдникова «Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген мұғалімі» құрметті атағына ие болды. Химия пәнінің мұғалімі Л. Н. Тыщенко «Еңбек қызыл Ту орденімен, 21 мұғалім «Білім министрлігінің озық қызметкері» белгісімен марапатталды. 5 ұстазға «Әдіскер мұғалім», «Аға мұғалім», «Аға вожатый-әдіскер» атақтары берілді. Жоғарғы дәрежелі мұғалімдер өз шәкірттерін өмірге жақсы дайындай алды. Мектеп түлегі Раул Мир-Хайдаров әлемге әйгілі жазушы болды. Г.Вульферт, Э. Қазиев, Я. Трефц, В.Квинд, В.Чиркин, А. Бекшов т.б. небәрі 30 адам ғылым мамандары болып шықса, А. Наурызбаев Лиссабонда, Афинада, Парижде кикбоксингтен жүлделі орынға ие болды. Мектеп өмір сүрген 65 жыл ішінде 4 мыңнан астам оқушы жастарға орта білім берді, мұның 65-і мектепті «Алтын», «Күміс» медалімен тәмамдады.

Ауған соғысына қатысқан 3 оқушы ерлік көрсетіп «Ерлігі үшін» медалімен марапатталса, ал Жаксығали Тәжігүлов «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталды.

Аз уақыт ішінде артына өнегелі істер қалдырып кеткен орта мектеп басшысының бірі - Есжанов Күмісхан Иماشұлы. Ол Отан соғысынан кейін Жайсаң орта мектебін басқарды. Іскер педагогикалық ұжым қалыптастырды. Күмісхан Иماشұлы кейін аудандық оқу бөлімін басқаруға шақырылды. 8 айдан кейін ол бұл жұмысты тастап өз ұжымына қайта оралды, кейін облыстық партия комитетіне ауысты. Бұл шығармашылық топты басқаруға Мәртөк орыс орта мектебінің тарих пәні мұғалімі Д.М. Барановский жіберілді. М. Горохтың іс-тәжірибелерін меңгерген ол Жайсаң мектебін жеңіл басқарып кетті. Мектеп ауыл мектептерінің алдыңғы қатарына шықты. Жайсаң ауыл орта мектебінің түлегі Н. Мұқлисов ғылым докторы, облыстық білім басқармасының бастығы дәрежесіне дейін көтерілді. Мектеп әлденеше рет Мәскеу қаласындағы бүкілодақтық көрмесіне қатысып еңбек өнегесін көрсетті. Мектепте туризм мен спорт жақсы дамыды. Оқушылардың бұл тәжірибесі, республикалық газеттер бетінде кеңінен насихатталды.

Өлкетануға арналған мұражай құжаттары, кабинеттік жүйемен оқыту тәсілдері өзге мектептердегі оқу тәрбие жұмысына қозғау жасады. Оқу-тәрбие алаңдарындағы ғылыми жұмыстар өзгелерге өнеге болды. Оқушылардың көркемөнерпаздар ансамблі, үгіт насихат бригадалары, музыка мектебі тарих бетінен өз орынын тапты. Осы мектептегі оқу-тәрбие жұмысының жетекшісі Р. Бакиева да ұжым мүшелерін жақсы істерге жетеледі. Дәстүрлі жетістіктерді жалғастыруда осы мектептің директоры Ж. Қапатов те абыройлы еңбек етіп келеді.

Байторысай мектебін кезінде оқымысты агроном, педагог Давыденко Л.С. басқарды. Мектеп аз уақыт ішінде саябаққа айналды. Кейіннен осы мектепте Р. Мұқанов игі нәрселерді жалғастыра отырып, шеберхана салып еңбек сабағының маңызын күшейтті. Өзі кеңес жұмысына ауысқан кезде директорлық жұмысты өз шәкірті А. Қилыбаевқа тапсырды. Жаңа директор ұжыммен жұмысты жаңаша жүргізіп, нәтижелі жұмыстар істеді. Ол 2000 жылы аудандық білім бөлімі бастығы дәрежесіне көтерілді. 2003 ж. ағарту саласындағы жемісті еңбегі үшін Білім және Ғылым министрлігінің құрмет грамотасымен марапатталды.

Еңбеккер мұғалімдердің ортасында өсіп жетілген, орта мектеп басшысына дейін көтерілгендердің бірі – Шевченко мектебінің директоры В.С. Криштов. Ол өмір бойы осы ұжыммен қоян қолтық жұмыс істеді, ыстығы мен суығына төзіп, жеңілі мен ауырын бірге бөлісіп өтті. Бірақ қай жұмыс болмасын солардың алдында жүрді. Биология пәні мұғалімі есебінде ауылдың сұлу табиғатын қорғайтын топ құрып, Қызыл кітапқа енген жануарлар мен өсімдіктерді, құстарды сақтауды ұйымдастырды. Ол тарихқа көп көңіл бөлді. Осы мектептің бұрынғы мұғалімі Ф. Ф. Озмитель туралы тарихи мәліметтер жинастырып, мұражай ашты. Таңдаулы тәрбие ошағы атағын алу үшін күш жұмсады. Өз ауылының ауылдағы еңбек ерлерінің тарихын жинады, сұлулықты жақтады. Сурет пәні мұғалімі П.Соколов пен суретшілер үйірмесін ұйымдастырды. Жас суретшілердің көрмелерін ұйымдастырып, экспонаттарымен облыс, республикаға танымал болды. Ұстаздардың озат тәжірибесін ұжымшардың өнегелі істерін таратудан жалықпады. Ол – педагогикалық істің тамаша ұйымдастырушысы бола білді. Ауылдасына қамқоршы болып, өмір бойы ауылдық кеңес депутаты болды. В. Криштовтың зор еңбегі үшін КСРО –ның білім үздігі белгісімен, «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен марапатталды. Мұндай атаққа директордың оқу – тәрбие жөніндегі орынбасары Ш.Құлмұхамедованы да жеткізді.

Мектеп дегенде түн ұйқысын төрт бөліп, ішкен асын жерге қоя салатын мектеп басшыларының қатары көбейе түсті.

Шәкірттеріне сапалы білім беру үшін барлық уақытын физика кабинетін жабдықтауға, сабаққа керекті техникалық құралды өзі ойлап шығарып,

пайдалануда аудан мұғалімдеріне өнеге көрсеткен Қаратоғай орта мектебінің мұғалімі А.Н.Дмитриевтің еңбегі аумақты. Ол тіпті құс балапандарын басып шығаратын инкубаторды да ойлап шығарып, іске қосты, онымен айналысатын топтарды құрды. Мұнымен өзінің физика пәніне берілгендігін көрсетіп қана қойған жоқ, ұйымдастырушылық қабілетінің мол екендігін танытты. Көп ұзамай өз мектебінің тізгінін өз қолына алды. Алексей қысқа уақыт ішінде мектеп шеберханасын, спорт, алғашқы әскери дайындық, оқу-тәжірибе алаңдарын салып, кабинеттік жолмен оқытудың бастамашысы болды. Оның еңбегі зор бағаланып, КСРО білім министрлігінің үздігі белгісімен марапатталды. Алексей Николаевичтің еңбегін жалғастырған М.А.Имашева (осы мектептің түлегі). Ол өз айналасына шығармашыл жаңашыл топтарды жинай білді. Ата-аналар ұжымы да мектептің сенімді көмекшісіне айналды. 2003ж. аттестациялаудың қорытындысы бойынша мектеп жоғарғы бағаға ие болды. Ал Мария Аманкелдіқызы «Тәуелсіздіктің 10 жылдығы» медалімен марапатталып, 2 қайтар аудандық мәслихаттың депутаттығына сайланды. Мектеп құрылысын теориялық жағынан жетік білетін оны іс-тәжірибемен тығыз байланыстыра отырып, жоғарғы көрсеткіштерге жеткізе білетін басшылардың ішінде Н.Елдесов, С. Сарқұлов, А.Райымқұлов, Р.Халықов, Қ. Шудабаев, Ә.Сейітова, М.Кулиш т.б. бар.

ӨНЕРДІ ҮЙРЕН ДЕ...

Облыстағы педагогикалық институт та, педагогикалық және мәдени ағарту училищелері де аудандағы білім мекемелерін музыка пәні мамандарымен қамтамасыз ете алмады, өйткені, оқуға түсетіндер ең алдымен, «Қуаң дала», «жартылай қуаң дала» аудандарынан жеңілдікпен қабылданып келді. Ал Мәртөк ауданына мұндай жеңілдіктер берілмегендіктен, музыка мамандығына түсетіндер саны өте-мөте аз болды. Себебі музыка мамандығына түсушілер арасында конкурс күшті болды. Келетін кадрлардың төбесі көрінбеді. Білім бөлімі мұндай кадрларды ауданның өзінде даярлауға белді бекем бұды. Сол үшін аудан орталығынан музыка мектебін ашуды ұйғарды. Бұл жерде ауданда салынған, ашылған балалардың спорт мектебінің тәжірибесі пайдаланылды. Аудандық пионерлер үйінің басқа жерге ауысуына байланысты, оның босаған үйі музыка мектебінің ғимаратына 1975 ж. берілді. Оқу-техникалық құралдарымен жабдықталды. Келесі жылы пианино, баян үйірмелері, енді бір жылдан соң скрипка, домбыра үйірмелері ашылды. Әр үйірме мамандарымен қамтамасыз етілді. Әуелгі үйірмелер, кейін сыныпқа айналды. Көп ұзамай музыка мектебінің басшылығына он саусағынан өнер тамған, ән мен күйдің

шебері Д.Құрманғалиева жіберілді. 1997 ж. музыка мектебінің жұмыс аумағы көбейіп, аудандық өнер мектебіне айналды. Мектептің 20 жылдық тойына аудан әкімі 70 мың теңге тұратын «Қазақ ұлт аспаптар оркестрін» сыйлады. Мектептің барған сайын қанаты қатайып, өркені өсе түсті. ХХІ ғ. басында педагогикалық ұжым өзінің бұрынғы қарлығаштарынан тұрды. Мектеп түлегінің бірі – Е.Кенжалиев Ақтөбе училищесін тәмамдап, Алматыдағы Құрманғазы консерваторияның прима мамандығын меңгеріп, Ақтөбе университетінің музыка факультетінің ұстазы болып оралды. Ал скрипкашы Полегонько Л.С. ширек ғасыр бойы осы мектепте абыройлы еңбек етіп жүр. Мектеп директоры Д. Құрманғалиева өзін тек қана тәжірибелі ұстаз ретінде көрсетіп келе жатқан жоқ, мектептің оқу-тәрбие жұмысының ұйымдастырушысы екенін, нәтижелі шығармашылық жұмыстың иегері екенін көрсетті. Р.Ділмағанбетовтің «Мәртөк вальсі», «Мектебім», «Құмсайым» М.Көбегеновтің «Әрқашан әже аман жүр», С.Мәуленовтің «Қабірі белгісіз досқа» өлеңдерінің әндерін жазды. 2001ж. өнер мектебіне Қ.Медетовтың атағы берілді. Д. Құрманғалиева Қ. Медетовтың 100 жылдық мерекесіне арналған Республикалық ғылыми-практикалық конференциясына белсене қатысып, Қ. Медетов шығармасын кеңінен насихаттауға үлес қосты. Мектеп директоры «Республика Тәуелсіздігіне 10 жыл» медалімен марапатталды. Мектеп ұжымы (өз өнерлерімен) облыстың көптеген аудандарында, Ақтөбе қаласында, Ресейдің Ақбұлақ ауданында өз өнерлерін көрсетіп келеді.

Балалардың спорт мектебі аудандағы дене тәрбие жұмысын дұрыс жолға қою үшін 1969 ж. тамыз айында балалардың аудандық спорт мектебі ашылды. Алғашқы кезде материалдық-техникалық базасы болмағандықтан, оны бірнеше жерге орналастыруға тура келді. Қажетті спорт тауарлары басқа жерлерден жинастырылды. Тек 1972 ж. аудан мектебінің күрделі жөндеуіне арналған 72 мың сом қаржыны мектептің құрылысына пайдалануға тура келді. Ақтөбе қаласындағы мектептің құрылыс жобасын, сметалық құжаттарын пайдалана отырып, екі қатарлы мектеп үйін салу қолға алынды. Бұл құрылысты спорт мектебі демей, Мәртөк қазақ мектебінің 4 сынып бөлмесі деген атпен басталды (ол кезде КСРО Министрлер кеңесі 4 сынып бөлмесін тіркеп салуға рұқсат берген болатын-ды). Мұндай әрекет, әрине рұқсат етілмеген болатын. Бірақ құрылыс инженерлер мен құрылысшылармен келісе отырып жүргізілді. «Заңсыз» құрылыстың салынуы облыс басшыларының да құлағына тиді. Енді, құрылысты жауып тастау қаупі төнді. Дегенмен, шапшаң, сапалы жүргізілген мектеп үйі облыс басшыларын тыныштандырып, құрылысты аяқтауға көмектесті. Кейіннен тағы күрес залы, спорт залы салынды. Мектепке қазақ орта мектебінің 4 бөлмелі шеберханасы пайдалануға берілді. Жыл сайын қажетті құрал-жабдықтарын алуға қаржы

бөлінді. Ал шеберлерді дайындау үшін, істі мамандандыра жүргізу мақсатында Жайсаң орта мектебі жанынан баскетболшылар, Междуречин орта мектебі жанынан шаңғышылар, Байторы мектебі жанынан қазақша күрескерлер, №3 мектепте жеңіл атлетикадан спорт мектебінің филиалдары ашылды. Мамандандыра жүргізілген істер өз нәтижесін берді, аудан көрсеткіштері соңғы кезде қаладан кейінгі ІІ-ші орынға шықты. 47 оқушы республикалық сайыстың жүлдегері болса, ал 10 адам чемпион атағын алды. 1994-95 ж.ж. волейболдан қыздар командасы 3 орынға ие болды. 1987 ж. шаңғыдан «Дружные ребята» газетінің өткізген сайысында І-ші орынға ие болды. 1998 ж. кикбоксингтен республикалық сайыста І оқушы І орынға ие болды. 1999ж. Азамат Наурызбаев Португалияның Лиссабон қаласында дүниежүзілік сайыста 2 орынға ие болып, халықаралық сынақта жақсы көрсеткішке ие болды.

Өзінің өмір сүрген уақытында спорт мектебі облыстық 573 жеңімпазын даярлады. Жас өспірімдер мен балалардың спорт мектебін ұзақ жылдар бойы республиканың оқу үздігі А. Варюта басқарып келеді.

Кеңес үкіметі құлап республикамыз тәуелсіз ел қатарына қосылу кезеңіндегі өтпелі дәуір аудан экономикасына, білім алу жұмысына үлкен қиыншылықтар әкелді. Өсіресе, өткен ғасырдың 90 ж. ортасы мектеп қабырғаларын шайқалтты. Кеңшар мен ұжымшарлардың таратылуы балабақшалардың жабылуына әкеліп соқтырды. Ауданда өмір сүрген 42 балабақшадан, тек «Қызылжар» өндірістік кооперативіндегі балабақша ғана сақталды. Кешкі мектептер мен сырттай оқу мектебі, фильмдер тасу, аудандық шаруашылық бөлімі, әдістемелік кабинет, пионерлер үйі де өз жұмысын тоқтатты. Мектептегі аға вожатыйлар кейбір штаттар, күн ұзағына болатын топтар қысқартылып, қаржы көлемі азайтылды. 1995ж. басталған дағдарыс 2000ж. дейін созылды. Білім саласында болған дағдарыс оқу-тәрбие жұмысына біраз қиындық келтірді. Білім мекемелерінің жұмысын жақсарту мақсатында 1999 жылы «Білім туралы» заң шығарылды. Білім мекемелері біртіндеп иіліп қалған белдерін жаза бастады. 2000 ж. мектептерге аға вожатый қызметі енгізілді, 2001ж. аудандық әдістемелік кабинет штаты қалпына келтірілді. 2003ж.психолог, аудармашы, дәрігерлік қызметкерлер енгізілді. Ең маңыздысы 2002 ж. бастап мұғалімдердің еңбекақысы көбейтілді, ал 2004 ж. қантарынан бастап 20 пайызға көтерілді. Дегенмен, мұғалімдерге берілетін жеңілдіктердің қысқартылып, тегін пәтермен қамтамасыз етуінің жойылуы, ұстаздардың өзге жерлерге ауысуына алып келді. Соның нәтижесінде 1990-2001 жылдар арасында ұстаздар құрамы 80 пайызға жаңарды. 2001-2003 жылдар арасында жыл сайын ауданнан 50-60 шақты мұғалімдер өзге жерге қоныс аударып отырды. Олай қоныс аудару 2002-2003 жылдары тоқталған жоқ. Себебі тұрғын үй, берілетін жеңілдіктер

қайтарылған жоқ. Жетіспейтін педагогикалық кадрлар орынын өзге мамандықтағы адамдар, әсіресе жабылып қалған кеңешарлар мен ұжымшарлардағы мамандығы жоқ адамдар қазақ тілінің, дене шынықтыру мен алғашқы әскери дайындықтың мұғалімдері бола қалды. 2003 ж. жүргізілген зерттеу жұмысы аудандағы әрбір үшінші ұстаз өзге мамандық иесі, немесе ешқандай мамандықсыз бала оқытып, тәрбиелеп жүрді. Мысалы, әскери дайындықтың 17 мұғалімінің біреуінің ғана жоғары және педагогикалық білімі болды. Қалғандары есепшілер, агрономдар, инженер-механиктер т.б. болды. Тарих, жағрапия пәні мұғалімдерінің 50 пайызы, еңбек пәнінің 60 пайызы, кітапханашылардың 80 пайызы сол пәннің мамандары емес. Шет тілі, физика, химия пәнінің әрбір үшіншісі бұл пәндерге ешқандай қатысы жоқтар. Білім сапасының төмен болуының тағы бір себебі мектептердегі дәрісханалардың, зертханалардың, спорт алаңдарының азып тозуында, ғылыми-тәжірибе алаңдарының мақсатты жұмыспен айналыспауы болды. Мұнымен бірге мектептердегі бұрынғы үлгі-тірек, озат тәжірибе мектептерінің кабинеттік жүйемен жұмыс істемеуі білім сапасының төмендеуіне әкеліп соқтырды. Осындайдың салдарынан 2002ж. орта мектеп бітіргендердің жоғарғы оқу орнына түсерде 69 пайызы қажетті 40 балл ала алмай шықты.

Аудан ұстаздары ХХІ ғ. басын осындай көрсеткіштермен қарсы алды. Білім бөлімі қолда бар мүмкіндіктерді пайдалана отырып оқу-тәрбие жұмысын жақсартудың жолдарын іздестірді. Солардың біріншісі, екі ставкамен жүрген мұғалімдердің, мектеп басшыларының артық сағаттары қысқартылып, ең жоғарғы жүк 1,5 ставка болып белгіленді. Екіншісі, 3-9 пәнге дейін сабақ беріп жүрген мұғалімдер тек қана өз мамандығында қалдырылып қалған пәндерді оқытудан босатылды. Үшінші, 6-7 жылдан бері аттестациядан өтпеген мұғалімдерге, білім мекемелерін тексеру жүргізіліп қорытындылар бақылауға алынды. Сөйтіп мектептің, мұғалімнің жауапкершілігі күшейтілді. Мектептерге мемлекеттік стандарт енгізілді. Төртінші, педагогтардың тұрмыс жағдайын көтеру мақсатында үкімет олардың жалақысын көтерді, мектеп басшылары ай сайын 28-30 мың, мұғалімдер 18-20 мың көлемінде еңбекақы алатын болды. немесе, жалақы көлемі 1985жылмен теңескендей болды. Ал 2004 жылы жалақының тағы 20 пайызға көбейтілуі, мұғалімдердің тұрақтылығын күшейтіп-ақ қойған жоқ, мектепті тастап кеткен ұстаздарды қайтаруға көмектесті. 2003 ж. аудандағы мұғалімдер саны өткен жылмен салыстырғанда 105 адамға (оның 61-і жоғары, 42-і арнаулы педагогикалық білімі барлар) өсіп, 818 адамға жетті. Бесінші, мұғалімдерден талап ету аз, оған көмектесе білу керек. Әсіресе, әдістемелік шеберлігін шындай түсу қажет. Осы мақсатта «Білім туралы» заңды үйрететін топтар ашылып, мұғалімге қойылып отырған 6 талапты орындаудың жолдарын меңгеретін үйірмелер ұйымдастырылды. Олардың қалай меңгеріп келе жатқан анықтау мақсатында, зерттеулер жүргізіліп, пән

мұғалімдерінің сайыстары аймақтық әдістемелік бірлестіктер ұйымдастырылды. Алтыншы, басшылық және бақылау жұмысын күшейту мақсатында 2003 жылдың көктемінде мектеп басшыларының (директорлардың, оқу-тәрбие жөніндегі орынбасарлардың, алғашқы әскери дайындық жетекшілерінің) «Оқу-тәрбие жұмысын ғылыми-тәжірибелік негізде басқару жолдары туралы» конференция, жұмыс бағдарламасын жасау туралы консультация өткізілді. Сөйтіп мектеп басшыларына басқару әдістері туралы көмек көрсетілді. Ең маңыздысы пән мұғалімдерінің шеберлігін байқау мақсатында «Өз пәнінің шебері» атағын алу сайысы басталды. Сайыстың қорытындысы бойынша әр пәннің шеберлері, таңдаулы ауыл мұғалімі анықталып қана қойған жоқ, өзге мұғалімдердің де жауапкершілігі арта түсті. Осындай және өзге шаралардың негізінде мектептердегі оқу-тәрбие жұмысы біршама ілгерілей түсті. 2003ж. жоғарғы оқу орнына түскен 182 оқушының 11-і грантпен, 2-суі несиemen, 3-суі тегін қабылданды. Өздерінің ғылыми еңбектерімен оқушылар Қалмағанбетов Қ. (№2 MOM), Жармағанбетов Т. (№1 MOM), Байбарақова З. (№3 MOM) облысқа әйгілі болды. Өзінің ғылыми еңбегі мен Қаратоғай ОМ 11-сынып оқушысы Сейітжанова Малика Республикадағы ХХІ ғасыр көшбасшысы сайысына қатысты. Облыстық тілдер олимпиадасына А. Айтқазина мен Л. Базарбасва (ұстазы Г. Сүлеймен) 1-орынға шықты. Облыста дзюдодан өткізілген сайыста Қаратоғай орта мектебінің оқушысы М. Сейітжанов жеңімпаз атанып, Астанада Мұңайтпасов атындағы арнаулы спорт мектебі интернатына қабылданды. №3 MOM-ң бұрынғы оқушысы, қазақ-түрік лицейін бітірген Б. Бектеміров математикадан өткізілген халықаралық олимпиаданың 3 дүркін жеңімпазы болып, Америкадағы оқуға жолдама алды. Ал Азамат Наурызбаев 2 мәрте кикбоксингтен халықаралық олимпиадаға қатысып, жүлделі орынға ие болды. Соңғы 3 жыл ішінде ұстаздар сан жағынан ғана өсіп қойған жоқ, олардың сапалық құрамы да артты. Мұғалімдердің 492 –сі (60 пайыз) жоғарғы білімді болса, 426 ұстаз дәрежелі (жоғарғы дәрежелі-46, 1-ші дәрежелі 156, 2-ші дәрежелі – 224) мұғалім атағына ие болды. Республикада ағылшын тілінен өткізілген қорытындысы бойынша Родников ОМ ағылшын тілі мұғалімі Г.Бірмағанбетова жеңімпаз атанып, өзіне 500 доллар көлемінде, мектебіне 2 мың доллар көлемінде сыйақы жеңіп алды.

2003 ж. аудан мектебін бітіріп жоғары оқу орындарына түскен түлектер облыста 2-ші (қаладан кейін) орынға ие болып аудан беделін көтеріп тастады.

Р. Ділмағанбетов

ӘДЕБИЕТ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР

Ауданымыз облыстағы мәдени орталықтардың бірі болып саналады. Мұнда халық ауыз әдебиеті, көркем өнері ертеден дами бастаған. Өткен жылдардың ең үлгілі ақындарының шығармашылық жұмыстарындағы сөз қолдануды асқан шеберлікпен пайдаланғанын көрсетеді. Ақындар мен жыраулар ауыз әдебиетінің тек қана насихаттаушысы болып қана қойған жоқ, олар көркем сөзді ғасырдан ғасырға жеткізуші болып келді.

Солардың бірі Бөрте бойының жыршысы Әкімгерей Қостанов. Ол туралы А.Затаевич өзінің «Қазақ халқының 1000 өлеңдері» жинағында «Атақты жыршы Әкімгерей туралы мен көп естідім және оның шығармаларымен өзімнің жинағымды қазақ өлеңдерімен толтыра түстім» деді. Әкімгерей 1878 ж. Бөрте а. Ақтөбе уезінде дүниеге келіп, 1932 ж. Шымбайда дүниеден озған. «Батыс Қазақстан өлкесінде оның 2-3 термесін білмейтін адамды табу қиын» деп жазады. А.Жұбанов «Ғасыр бұлбұлы» деген кітабында Тама тайпасының Қарағашты руынан шыққан әйгілі жыршы Әкімгерей 14 жасына дейін ауызша өлең айтып, жырларды насихаттап, домбырада күй орындап, болыс көлемінде көзге түсіп келді. Кейбір ауылдарды аралап «Орақ-Мамай», «Қарасай-Қазы», «Қобыланды», «Асан Қайғы» киссаларын тек қана Бөрте бойына емес, Орынбор, Қазалы, Қызылорда, Ақтөбе, Орал халқына жеткізіп, Ташкент пен Қоңырат аймағына апарды. Әкімгерей ауыз әдебиетін насихаттауда сөз сұлулығын қалай пайдаланса, халық арасында адамдардың іші және сырты сұлу болуына өнеге көрсетіп отырды. Әкімгерей «Ақсақ құлан» күйінің авторы, домбырашы, күйші, Қамбар Медетовтың әкесі Ерқожамен жақсы қарым-қатынаста болды. Ерқожа да, А.Жұбановқа Әкімгерей туралы, оның өмірі мен шығармашылық жұмысы туралы көп мәлімет берді. Ал, А.Затаевич оның 10 өлеңін өз қоржынына салды. Солардың бірі – «М.Байжановпен айтыс», Еділ бойы өлеңдері.

а XIX ғ. соңында Орынбор қаласында ақындар айтысы өткізілді. Тәңірберген Молдабай Айтыстың жеңімпазы болып танылды. Ол 1855ж. Борлы болысының №3 ауылында Күшікбай өзені бойында туылды. Тама тайпасының Аташал руының Молдабай өлеңдері халық арасына тез тарап, оның атағы көпке танылды.

Бұл аймақтағы ауыз әдебиеттің жағдайын, тарихын зерттеген және олар туралы өлең жазғандардың бірі, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі, ақын, ұстаз Жанғалиев Сейітқали болды. Ол 1982 ж. «Алтын Аймақ», 1992 ж. «Есет Батыр» деген өлең дастандарын жазып шығарды.

Қазақ балалар әдебиетін жазушылардың бірі- Мәртөк қазақ метебінің ұстазы Фаттахуддин, Ф.Мифтахов болды. Өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесіне өзінің білімін, бар күшін салды. Оның жұмысқа деген қабілеті

жоғары болды, үш балалар кітабының авторы: «Ақ көгершін» 1964ж., «Көк шыбық» 1969ж., «Жарық құлақ» 1962ж. көрнекті ақын Әсия Сәдуақасова «Қайран жақсы» атты өлеңдер жинағын Л.Новак, Л.Саламатин, В.Терентеев, И.Иринахров, А.Сираменко, Г.Рулик, С.Студенческое, Л.Манко, С.Нагорное, Е.Сердюк, с.Қаратаусай т.б. ақындар жариялады. 1999ж. әдеби-ақындар клубы «Отау» ашылды. Ол клубты меңгерген Р.Р.Қазиева. Ол өзінің қатарына поэзияны сүйетін Р.Ж.Ділмағамбетов, С.Б.Табанов, Н.Қаспақов, Д.Н.Құрмағалиева, Н.Құрбанис т.б. жинады. Әдеби клубта кездесулер, қазақ әдебиетінің дамуы, салт-дәстүр, мәдениет туралы әңгіме қозғалды. Ауыл ақындарының шығарған өлеңдерімен қатар жана жұлдыздар өз күштерін сынап көруде. Р.Ділмағамбетов «Мәртөк вальсі» музыкасының Д.Құрманғалиева осы өлеңнің авторы. Бұл оның бірінші шығарған өлеңі емес. Республикалық жарысқа қатысушысы М.Бекмағамбетов пен Нұрсәуле Құрбанайстың шығарған өлеңдер жинағы аз емес. Аудандық газет беттеріне Р.Қазиеваның өлеңдері жиі шығып тұрады. МОС кезінде Вознесен ауылында «Горячий снег», «Тишина», 1962ж. «Двое», 1964ж. «Выбор», «Берег», «Игра» повестері «Батальоны просят огня» 1957ж. «Последние залпы» 1959ж. және «Освобождение» фильмінің авторларының бірі жазушы В.Бондарев тұрды. Бәрі де өзгереді: тұрмыс та рухани құндылық та КСРО Жазушылар Одағының мүшесі Р.М.Мирхайдаровтың шығармашылық тақырыбы осы тақырыпқа арналған. Негізгі кітаптары: «Тихие прогулки», «Двойник китайского императора», «Мать пиковая», «Судить буду я», «Ранняя печаль», «Чти отца своего», «Жар птица», «Седоволосый» «с розовой петлице», «Налево пойдешь коня потеряешь», «Такая долгая зима», «Дамба», «Знакомство по брачному объявлению», «Путь в три версты», «За все наличными». Бұл шығармалар көп тілдерге аударылып, 1989ж. КСРО ПМ-нің әдеби премиясының лауреаты атанған. Р.Мирхайдаров қылмыстық ұйым туралы саяси детективтердің сериясын басылымға шығарғаны үшін үлкен атаққа ие болды. »

Солардың алғашқысы «Тихие прогулки» 1988ж. шықты, бір жыл өткен соң «Двойник китайского императора» атты романы жарық көрді. 1990ж. «Мать пиковая» атты 3-ші романы шығып үлгерді. Кейінірек 4 томдық «Судить буду я» атты соңғы романымен жазалып шықты. Бұл жеке және ресми түрдегі біздің өміріміздің жоғары өкімет (спец служба)мамандары туралы социал-саяси детективтер еді. Көптеген рецензияларда автордың қылмыстық және құқықтық ортаны жақсы білетіні туралы айтылған, бұл қылмыс жазатын авторлардың ішінде сирек кездесетін жағдай. «Ранняя печаль» - өзінің туган жері Мәртөк жайында жазылды. Р.Мир-Хайдаров жас кезінде футбол және сурет салумен айналысқан. Екінші ермегі өзгеріссіз қалды. Мир-Хайдаров Ресейдегі қазіргі заман суреттерінің аса иегерлерінің

бірі. Мәртөктің бір көшесіне Р.Мир-Хайдаров аты берілген. XXғ. аяғында академик М.К.Тәжібаевтың «Ақтөбе облысының тарихы» атты кітабы (1998ж.) және «Ақтөбе энциклопедиясы» (2001ж.) атты ғылыми кітабы жарыққа шықты. Бұл кітаптар өсіп келе жатқан ұрпақтарға үлгі болсын деген оймен жазылған. Академик Тәжібаевтың «Қуғын-сүргінге ұшырағандардың естелігіне арналған кітабы жазылды. Сонымен қатар «Ақтөбе қаласының тарихы», «Ақтөбентген зауытының тарихы», «Қарғалы» (2005ж.), «Мәртөк» (2006ж.), «Ақтөбе облысының тарихы» «Жер реформасы – халық игілігіне» - атты кітап 2007 жылы жарық көрді, кітаптарының жауапты редакторы. Мәртөк мәдени-ағарту үйірмесін Мәртөк училищесінің мұғалімі В.Романовский және Мәртөк тұрғыны В.Скалев бастап ашты. 1917ж. 27 желтоқсанда мекемелер жиналысында болған зиялылар дәріханашы, фельдшер т.б. шаруалар үйірменің ашылуына үлес қосты. Жиналыста 4 адамнан тұратын басқарма тағайындалды. 1918ж. 1 қаңтардан бастап үйірме мүшелерінің қатарына 30 адам жазылды. Қабылданған жарғы бойынша екі секцияға бөлді. Ағарту және көңіл көтеру секцияларынан тұрды. 1919ж. мәдени – ағарту үйірмесі жабылды. Себебі үйірмеге қатысушылар Қызыл Армия қатарына өтті. Спектакльден және мүшелік жарнадан түскен ақшаның саны 2324 сом, 78 тиын болды. Ақша әдеби кітаптар алуға, сахнаны әшекейлуге, спектакль рәсімдеуге, кітапхана құрал-жабдықтарына 1907 сом жұмсалды. Қалған ақшаға 1919ж. 1 қыркүйекте ашылған кітапхана жұмысшыларн ұстауға мүмкін болмады. Кітапханада 1200 данаға жуық мұсылман, 1600 данаға жуық орыс әдебиеті болды. Сондықтан мәдени-ағарту үйірмесі Қырғыз өлкесін басқару жөніндегі, әскери ревком халық ағарту бөлімінен көмек сұрауға мәжбүр болды. Сонымен бірге Мәртөк мәдени ағарту үйірмесінің жарғысы қоса жіберілді. Мәдени үйірмесінің төрағасы В.Романовский болды. 1919ж. Кирревком Ақтөбе уезінде осындай үйірмелерді ұйымдастыру үшін өздерінің нұсқауларын жіберді. 20-шы жылдардың басында ауылда клуб және кітапхана қызметін атқаратын әмбебап мәдени ағарту мекемелері олар қалың шаруа бұқарасын елдердің саяси өмірінің дұрыс және уақтылы ақпарат орталығы болуы тиіс еді. Ең бірінші оқу бөлмесі 1919ж. Линовицк ауылы ашылды, кітапханашы болып И.Бондаренко жұмыс жасады. Оқу бөлмесі жексенбі күндері кешкі сағат 4-8 дейін. Ол училище жанында орналасты, кітапханашы тегін жұмыс жасады. Мейрам күндері оқу бөлмесіне орта есеппен келгендер саны: ер адамдар-20, әйел адамдар-10, жай күндері 6-7 оқу бөлмесінің шағын 200-300 кітап болды. 1920 ж. 7 қазанда Вознесен ауылында кітапхана ашылды, Макар Буцан деген кісі меңгерді. 1920ж. 18 мамырда Покровка ауылында училище жанына оқу бөлмесі ашылды. Оның меңгерушісі М.Волков болды. Полтавка ауылында 1920ж. 15 желтоқсанда кітапхана ашылды. Сонымен қатар Студент ауылында

оқу бөлмесі ашылды. Оның меңгерушісі болып Цесько тағайындалды. Сол айдың 16-да Жайсаң селосы жалпы жиналысында кітапханашы Калептия Нащекина сайланды. Барлық жерлерде кітапханалардың жұмыс уақыты 9-дан 8-ге дейін. 1920ж. Мәртөк ауданы алғашқы мұсылман кітапханасы Қаратоғай болысының №2 әкімшілік ауылында ашылды. Кітапхана қоры 159 дана кітапты құрап, алғашқы кітапханашы Ә.Жүнісов болды. 1921ж. оқу бөлмелері Горноводск кітап қоры-150 дана болды, кітапханашы З.Кривцов, Полтавкада кітапханашы Н.Батура, Ново-Донцыда (кітапханашы Т.Лиринский) Ново-Федоркада, Қаратаусайда, Степановкада, Ново-Михайловкада және т.б. ауылдарда ашыла бастады. 1921ж. 25-наурызынан бастап Ақтебе уезінің Бөрте болысының №3 ауылында екінші ауыл кітапханасы ашылды. Кітапхана болып ауыл сауаттыларының бірі Жүсіп Молдашев тағайындалды, кітапхана қоры 72 дана кітапты құрады.

1924-1927жылдың аралығында оқу бөлмелер саны артып, халықтың сұранысын қанағаттандыру үшін, халықты кітап және газетпен қамтамасыз етудің арзан да ыңғайлы түрі жылжымалы кітапханаларды қолдана бастайды. Жылжымалы кітапханалардың басты құндылығы оның тез және оңай құрастырылатындығында, олар жергілікті халыққа көші-қон кезінде қызмет көрсете алатын, көп жағдайда стационар штат қажет етпейтін. Бір жерден екінші жерге көшіп жүретіндіктен бірі кітап стационар кітапханадағы кітаптан оқырмандарға көбірек қызмет етті. Жылжымалы кітапхана қоры әрдайым жаңарып тұрды, белсенді оқырмандар мен мұғалімдердің жауапкершілігіне беріліп отырды. Сонымен қатар Қазақстан аумағында темір жолмен жылжымалы вагон кітапхана жүрді. Станцияларда оқырмандарға ұжым түрінде қызмет көрсетіп, кітаптар жергілікті кәсіподақтар төрағаларының жауапкершілігіне беріліп отырды. Бұл кітапхана темір жол одағының мүшелері мен олардың отбасыларына Хлебодар, Қаратоғай, Мәртөк, Жайсаң селоларына қызмет көрсетті. 30-жылдары селолық жерлердің мәдени-ағарту органдарының жаппай жүргізген жұмыстары айтарлықтай жақсарып, оқу бөлмелері мен клубтар селоның мәдени-ағарту жұмыстарының сүйініші болды. Олар өте саясаттанған болатын. «Саяси-ағарту ісі ауылға бет бұрсын!» өте саясаттанған ұран қолданылды. Осы жылдары ауданның көптеген селоларында мәдениет мекемелеріне арналып көптеген жаңа ғимараттар салынды. Оларда сауатсыздықтың алдын алу, кино жұмыстар, жылжымалы кинолар жұмыс жасады. Аудан ұжымшарлары жазылу шараларында жоғары белсенділік танытты. «Батырақ» ұжымшары (Жайсаң селосы) 1930ж. ұжыммен бірігіп «Крестьянская газетасын» жаздыртты. Қазіргі «Мәртөк тынысы» газетінің негізі 1935ж. салынды. 30-жылдары ауданда мешіттер мен шіркеулері жабыла бастады. Олардың орнына клубтар ашылды. Борлы болысының №3 ауылындағы Х.Фахрутдин

салған тарихи ескерткіш мешітте жабылды. Бұл Николай уақытынан бері келе жатқан мешіт. Едені топырақтар нығыздалып жасалынған. Сол мешітті қоймаға айналдырып, кейін келе ішіне еден салып, жарып қалар, ауыл клубына айналдырылған. 1930 ж. Мәртөк селосында үлкен мәдени ағарту жанылықтар болды. Қазақстанды зерттеудегі жетістіктердің бірі өлкетану мұражайы Есет Көкіұлы көшесінің алаңы маңында ашылды. «Мұражайда ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, тарих, қазақтардың өмірі мен тұрмысы, дінге қарсы, минералдар және табиғи бұрыш бөлімдері», - деп жазды «Степная правда» газеті 1930 жылдың 23 тамызында шыққан санында. 1935 ж. ауданымызда саяси-ағарту мекемелері жанынан ересектердің арасындағы жұмысты тексеретін инспектор мамандығы қабылданды. Оған сауатсыздықты жою, клубтар, кітапханалар және т.б. мекемелер кірді. Сол кезде аудандық кітапханада ұжымшарларға қызмет көрсететін 5 жылжымалы кітапхана бар еді. Сол жылдан бастап барлық жерлерде қорды санау және сақтау үшін кітапханалық каталогтар енгізілді. Қуғын-сүргін тазарту жылдары саяси-ағарту мекемелері жұмысшыларының штаты тексерілді. Жыл сайын I қарашаға дейін оқу бөлмелері мен ұжымшар клубтарында байқаулар өткізілді. Үздік оқу бөлмелері, клубтар, қызыл бұрыштар, жылжымалар, кино жылжымаларға сыйлықтар белгіленді. 30 жылдардың аяғында ауданымызда үгіт бригадалары пайда болды. Олар көктемгі егін егу, шөп шабу, егіс жинау науқандарында бүкіл аудан бойын аралады. Ұлы Отан соғысы жылдары Қазақ ССР халық ағарту комиссариаты 1941 ж. тамыз- қыркүйек айларында «Соғыс уақытындағы кітапханалардың, оқу бөлмелерінің, клубтардың мәдениет үйлерінің жұмысы» деген нұсқаулық материалдар іріктеуін шығарды.

Анықтама беру, анықтау үстелдері, әскерге шақыру пункті әуе соққысынан қорғанаудағы дайындық жұмыстарын атқарудағы ұсыныстар толық әзірленді. Сол кезде ҚАЗ ССР-нің халық ағарту комиссариаты еңбекшілерді интернационалдық рухта тәрбиелеу туралы бұйрық шығарды. Бұйрықта барлық елдер халықтарының арасындағы байланыс пен біріккен іс-шаралары фашизмге қарсы күрестің табысының негізі екендігі атап айтылған. Соғыс жылдары кітапханалар, оқу бөлмелері, клубтар жаппай үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді. Мәдениет мекемелері газеттермен, жаңа әдебиетпен, плакаттармен, ұрандармен үздіксіз қамтамасыз етіліп отырды. Жыл сайын 25 тамыздан кешіктірілмей қысқа қаржыландыру үздіксіз жүргізілді. Соғыстың қатал жылдары аудандық «За большевистские ұжымшары» газеті 1942 ж. «Степ» ұжымшарының оқу бөлмесінің меңгерушісі Анна Заваритко туралы: «Оқу бөлмеде жас оқырмандарымызға арналған қуанышты мереке өткізілді, кітапханашы шыршаны әшекейлеп, Коленко әлей балаларға сыйлық ретінде тәтті, құймақ пісіріліп берді» Аяз ата балалар арасын шанамен аралап, тәтті

сыйлықтар берді. ҰОС жылдары ауданымыздың үздік кітапханашысы Ф.Озмитель ерлікпен қаза тапты. Ол Кенес Одағының Батыр, әйгілі «Грозный» отрядының командирі 40 жылдың аяғында ауданымыздың киноқондырғылар, жылжымалы кинолар саны артты. 1949ж. жылжымалы кинолар саны, стационарлар-3, ал 1948 ж. жылжымалар саны тек-3, стационарлар-2 болды. 1949 жылы 74 мың адамға қызмет көрсетіліп, 54 ұжымшар, 4 МТС камтылды.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖӘНЕ СПОРТ

Революцияға дейінгі Мәртөк ауд. бірде-бір жабдықталған спорт алаңы болған емес. 1922ж. мамырдан бастап жалпы білім беру жанындағы дене тәрбиесі кеңесі спорт алаңын салуға қаржы қарастырды. 1925ж. 6 наурызда губерниялық дене тәрбиесі кеңесі құрылды. Осы сәттен бастап Ақтөбе губерниясында дене тәрбиесі дами бастады. Бұған дейінгі дене тәрбиесі үйірмелері жұмыс істеді. Ең бастысы – футбол. Губерниялық дене тәрбиесі кеңесінің жұмысы процесінде біздің губернияда дене тәрбиесін бақылауға бөгет жасайтын бірқатар кедергілер кездесті. Оның ішінде дене тәрбиесіне бөлінетін қаржы тапшылығы, дене тәрбие кеңесінде нұсқаушылардың және тұрақты дербес бадаларының болмауы. Қаржыны үнемдеу мақсатында қысқа маусымда кеңес жұмысты тоқтатады. 1929ж. спорттық бастауыш ұйымдар, секциялар мен үйірмелер барлық оқу орындарында, ұжымшарларда жұмыс істеді. 1933ж. 25 маусымда Мәртөк жерімен Мәскеу-Орынбор-Ақтөбе-Ырғыз-Ташкент-Мәскеу автожарысы өтті. Дайындық жұмыстарының жасалуы арқасында Жайсаң-Хлебодар автотрассасы учаскесінде ойдағыдай камтамасыз етілді. 1935ж. Ашхабад-Мәскеу ат жарысы өткізілді, оған Ақтөбе облысынан Мәртөк ауданның құрама командасы қатысады. 1936ж. Жайсаң МТС-ның спорттық жұмысы облыста үздігі деп танылды. 1936ж. дене тәрбиесі және спорт істері жөніндегі аудандық комитет құрылды. 1937ж. 11 шілдеден 14 шілдеге дейін облыстық жеңіл атлетикалық спартакиада өткізілді. Мәртөктен жеті спортшы (4 ер және 3 әйел) қатысты, ал тамызда Ақтөбе қаласында облыстық колхоздық спартакиада өткізілді. Мәртөк ауданынан 9 адам қатысады. Облыстық спартакиадаға қатысушыларды іріктеуге көмектесу үшін ауданған дене тәрбиесі және спорт істер жөніндегі жауапты қызметкерлер келді. 30ж. соңында велосипед, бұқаралық кросс, жүгіру жарыстары, автоспорт, және т.б. маңызды спорт түрлері дамыды. Тұрғындардың қалың ортасында бұқаралық түсінік жұмыстары жүргізілді. Қысқы кезеңде үгіттік жұмыстар, шаңғы жорықтары және жүгірістері ұйымдастырылды, оларға көп колхозшыларды камтыды. Қысқы кезеңде

айдындар сырғанақтар жарактандырылды, ол үшін стадиондар мен спорт алаңдары пайдаланылды. спорт қоғамдарының қатарына жаңа мүшелерді, стахановшыларды, кәсіпорындар мен мекемелердің екпінділерін тарта отырып, тиісінше түсінік жұмыстары барлық жерде жүргізіліп отырды. Республикалық комитет аудан үшін нұсқаушылар-физкультурашыларды даярлауға қаржы бөлді. 40 ж. басында дені сау, күшті және батыл ұрпақ тәрбелеу 1-ші кезектегі маңызды саяси міндет болды. Аудан мектептеріне дене үшін спортты соншалықты жоғары деңгейге көтеру тиіс болды. Бірақ кәсіподақ ұйымдары кәсіпорындарда, колхоздарда, совхоздарда, мектептерде және мекемелерде тиісті материалдық база және дене тәрбиесінің кең етек алуы үшін жағдай жасауға күнделікті көмек көрсете отырып, кәсіподақ мүшелері арасында дене тәрбиесі жұмыстарын күшейтуге көңіл аударуы керек болды. Аудандағы барлық колхоздардың, совхоздардың, МТС-тардың өз спорт алаңдары болды. Мектептер дене тәрбиесі кадрларымен небары 30 пайыз ғана қамтамасыз етілді. Спорт ұйымдары спорттық қорғаныс түрлері-семсерлесу, бокс, және т.б. дамытты. Қаақтың ұлттық спорт түрлері-аксүйек, жаяу жарыс, алтықабақ, тоғызқұмалақ, қазақ күресті дамытуға ерекше шаралар қолданылды. 1940-41ж.ж. туған әскерге шақырушылар дене тәрбиесі және әскери-спорттық жұмыстармен толық қамтылды. Спорт алаңдарын құруға және жарактандыруға жергілікті бюджеттен 2 мың сом жұмсалды. ҰОС жылдарында дене тәрбиесі ұйымдары жалпы білім берудің әскери оқу пункттерін ұйымдастырды. Жалпы білім берудің оқу пункттеріндегі арнаулы жиындарда дайындалған ауылдық дене тәрбиесіне дайындаушы нұсқаушылар үлкен жұмыстар жасады. 1945ж.15-17 масымда облыстық 8 аудан және Ақтөбе қаласының физкультурашылары қатысқан облыстық жеңіл атлетикалық жарыс өткізілді. Облыстық жарыста 120 қатысушы, оның ішінде 30 әйел бар, 10 команда сынға түсті. Жарыс бағдарламасына үлкен және кіші швед эстафетасы, биіктікке, ұзындыққа секіру, граната лақтыру, колибрлі винтовкадан ату енгізілді. Мәртөктіктер арасында ұзындыққа секіруде 4,64 метрге қарғыған Параскев, гранатаны 51,3м лақтырған Беличенко үздік нәтиже көрсетті. Сол жылы Мәртөкте бүкілодақтық денешынықтырушы күні өткізілді.Оған 184 спортшы қатысты, олардың арасында 44 адам ГТО және БГТО нормаларын орындады. Мәртөктіктер Н.Сыңко 100 м 13,5 секундта, Шәріпов 200м 28 сек жүгіріп өтті. Мәртөктегі бүкілодақтық физкультурашы күні «Спартак» командасы мен қала құрама командасының арасында футболдан өткен ойынмен аяқталды. Есеп 2:1 болды. Ойын «Спартак» жеңісімен аяқталды. 1947ж. аудандық физкультура комитетінің төрағасы Стадов футболдық жарысқа бірден ауданның 3 құрама командасын әкелді. тек Ақтөбе қаласы ғана 4 команда шығара алды. 40ж. соңында 15 физкультура ұжымдарын 21-ГТО белгінің иегерлері, 125-БГТО

белгісінің иегерлері, футбол, гимнастика, жеңіл атлетика, аңшылық, қолмақол ұрыс, нысана көздеу, шахмат, қазақша күрес, еркін күрес, сияқты спорт түрлері бойынша 623 спортшы есептелді. 1951ж. әскерге, Авиацияға және флотқа ықпал ету ерікті қоғамдары (ДОСАРМ, ДОСАР, ДОСФЛОТ) бір ғана ДОСААФ қоғамын біріктірді. 1955ж. 4-8 шілде аралығында кәсіподақтардың 5-ші спартакиадасын насихаттау және физкультура ұжымдарын КСРО халықтары спартакиадасына жұмылдыру мақсатында Ойыл – Қобда – Мәртөк – Ақтөбе, Ырғыз – Шалқар – Жұрын – Алға – Ақтөбе, Байғанин – Темір, Жұрын – Алға – Ақтөбе, Қарабұтақ – Новоресей – Қосетек – Родниковка – Ақтөбе маршруттары бойынша спорттық жұлдыздық эстафета өткізілді. Түнеу пункттерінде дене тәрбиесінің пайдасы турасы үлкен насихаттық жұмыстар жүргізілді. Спортшылар барлығы 2мың шақырымды жүріп өтті. 1958ж. «Қайрат» орталық стадионы салынды. Облыста 50ж. соңында физкультуралық-спорттық жұмыстардың қорытындысы бойынша шахмат, еркін және классикалық күрес, волейбол, бокс, дойбы, хоккейден көрсеткен нәтижелері анағұрлым көтерілді. 1958ж. облыстық дене тәрбиесі комитеті 843 спортшы қатысқан спорттың 18 түрі бойынша 10 спорттық бұқаралық шара өткізілді. Оларға Жұрын, Мәртөк, Қобда, Шалқар аудандарының спортышлары белсенді қатысты. Облыс командалары спорттың 18 түрі бойынша Қазақстан біріншіліктеріне қатысты. 6 түрі бойынша жүлделі орындарды иеленді. Мәртөк ауданы разрядты спортшылар даярлау жоспарын тағы да орындады және барлық спорттық-бұқаралық шараларға қатысты. Ауданда жеңіл атлетика, семсерлесу, теннис, шахмат, еркін және классикалық күрес, дойбы, хоккей сияқты спорт түрлері етек алды. Спорт құрылыстарын салу колхоздар мен совхоздардың МТС-тардың мүшелік жарнаның 50 пайызын аударуы есебінен салынды. 1961ж. ақпанда халық шаруашылығы кеңестері кәсіпорындар мен ұйымдардың шаңғыдан, конькиден және дойбы, хоккейден бірінші қысқы спартакиадасы өткізілді. 1963ж. Сайын Капетов Алматыда өткен велосипед жарысында I орын алып, спорт шебері болды. Осы уақытта Юрий Бессарибов еркін күрестен спорт шебері атанды. 1970ж. баскетбол бойынша бөлімше ашылды. 1974ж. дейін сабақ волейболшылар жиынтығы келген қазақ орта мектебінің шағын спорт залында өткізілді. Палуандарға бір жерден екінші жерге ұдайы көшіп-қонып жүруге тура келді. Бастапқыда олар элеватор ғимаратында жаттығып жүрді, кейін еркін күрестен өткізілетін сабақтар Мәдениет үйінде жүргізілді. 1972ж. еркін күрестен жаттығу пионерлер үйіне ауыстырылды. Алайда, барлық қиындықтарға қарамастан разрядшылар саны жылдан жылға өсе түсті. 1970ж. 95 разрядты спортшы дайындалды, 1974ж. 101, 1972ж. 98 разрядшы спортшылар дайындалды. Мектеп өсті, оқушалыр саны да артты. Зал 1974ж. 15 наурызында пайдалануға берілді. Спорт мектебінде маман

спортшылар даярлаудың мүмкіндігі көбейді. Волейболшылар облыста 1 орын алса, палуандар мен шаңғышылар 2-орынды иеленді. Олардың көбі облыстың құрама командаларының құрамына кірді. 1975ж. бірінші рет 1-разрядты 8 адам даярланды. 3-еуі шаңғыдан, 5-еуі еркін күрес. Осы уақытта БЖСМ-аудандық спорт мектептері арасында облыстық спартакиадала 1-орын алды. 1971ж. Р. Құрманғалиев Алматы қаласында өткен шаңғы жарысында 1-орын алып, спорт шебері болды. ол 1972ж. биатлоннан ДОСААФ ұйымдар арасында КСРО чемпионы болды, сондай-ақ ҚР биатлоннан 10 мәрте чемпионы атанды. Жерлесінің табысты жолын 1975-80ж.ж. биатлоннан спорт шебері С. Бакулин сәтті жалғастырды. Сонымен қатар Ыбыраев футболдан спорт шеберлігі нормасын орындады. Ол КСРО-ның жоғарғы лига командалары арасындағы біріншілікте «Қайрат» «Пактакор» командалардың санында ойнады. 70ж. ортасында мотоспорт жақсы дамыды. 1976-77ж.ж. Ақтөбе қаласында қысқы мотокросс, жазғы масымда-моторриал (көп сайыс) өткізілді. Жекелей біріншілікте спорт шеберлікпен үштіктер С.Н. Полегонько бірінші орын алса, екінші орынды мәртөктіктер Ф.Валл, В. Заможний бөлісті. 1978ж. жазғы мотокепсайыстан мотокросс, біркүндік шеру, граната лақтырудан жарыс өткізілді. Ақтөбе, Хромтау, Алға, Қандыағаш және басқа қалалардан 50 мотоспортшы қатысты. Мәртөк құрама командасы жалпы командалық 2 орын алды, ал жеке бірлікте тағы да С.Н.Полегоньков бірінші орын алды. Осы уақытта А.Н.Мельников еркін күрестен Қазақстан чемпионы атанды. Алматы қаласында өткен республикалық жарыста ол әскери командасы көпсайыстан спорт шеберлігіне үштіктер нормасын орындады. Ал Ақтөбе-Орынбор, Ақтөбе-Орал шаңғы шеруінде қатыса отырып, қысқы және жазғы көпсайыстан спорт шеберлігіне үміткер нормасын орындады. 70ж. мәртөктік шаңғышы спортшылар командасының есепте бірнеше рет 1 орынға ие болды (бас жаттықтырушы Н.М. Мужак). Ауданда бірінші разрядты шахматшы М.Миортахов жүргізетін шахмат клубы өздерінің жарыстарын, турнирлерін тұрақты өткізді. Шахматтан ауданның жекелей біріншілігінде ерлер арасында Н. Лошаденко бірнеше дүркін чемпионы болды. 1978ж. БЖСМ-і өзінің шекарасын кеңейтті. Оның филиалдары Жайсаң, Қаратоғай, Степановка, Коминтерн,ново-Михайловка, Байтөре, Студент, Вознесенка ашылды. Оларды спорттың 4 түрі-волейбол, баскетбол, шаңғы және еркін күреспен айналысты. «Қайрат» стадионында жазғы кезеңде «Былғары доп» жүлдесі үшін футболдан, қысқы кезеңде «Алтын шайба» жүлдесі үшін жарыстар өткізілді. Оған 26 хоккей командасы қатысты. Ұлттық спорт түрі қазақша күресте мәртөктіктер А. Елжанов, Н. Баубеков облыстық жекелей біріншілікте жеңіске жетті. 1979ж. шаңғыдан республикалық шаңғы жарысында Ақтөбе облысының намысын Мәртөк ауданының құрама командасы қорғады, олар күміс жүлдегері болды, ал 5

және 3 км жарысуда К. Есмағанбетов республика командасы республикалық спартакиадада жеңіске жетті және республикалық «Алтын масак» біріншілігінде 3 орын алды. Дзюдошы спортшылар республикалық жарыстарда да күштерін сынады. 80ж. спорт мектебі аданның дене тәрбиесі мұғалімдерінің әдістемелік орталығы болды, оның базасында ауданның құрама командаларының оқу жаттығу жиындары, оқушылар спартакиадалары өткізіліп тұрды. Бірқатар жарыстарды өткізуді және ұйымдастыруға «Қайрат» «Динамо» ЕСК-ы, КФК, РОКСХ II аудандық кеңестері өткізген шараларға көмек берді. еркін күрестен ауданның құрама командасы бірқатар бүкілодақтық, облыс аралық турнирлеріне белсенді қатысты. Волгадан қаласында еркін күрестен аталмаш құрылысшылары құрметіне өткен бүкілодақтық турнирлерде 4 мәртөктік чемпион болды. Ақтөбе қаласында ұшқыш-космонавт В.Пацаевты еске алуға арналған өткізілген ерікін күрестен бүкілодақтық турнирде мәртөктік палуан жүлдегер болды. 1981ж. екі палуан – А.Бекемов мен М.Мұқашов спорт шеберлігіне үміткер атағын алды. Үш жыл өткен соң мұндай атаққа палуандар Б.Қазанбаев, Ж.Хұсайнов ие болды. Спортшылар М. Жаңабаев, Т.Ильжанов, Ж.Құсайынов, Б.Қазанбаев, еркін күрестен қазақша күрестен өткен Қазақ КСР білім Министрлігінің және Қазақстан біріншіліктерінде облыс намысын қорғады. 80ж. С. Нұрмағамбетов еркін спорт шебері болды. Жорықтар өткізу нәтижесінде 1983ж. көптеген разрядты спортшылар даярланды. 141 бұқаралық разрядты спортшы 7 бірінші разрядты және екі спорт шеберлігінен үміткер, 34 оқушы оқу-жаттығу топтарын бітірді. 56 оқушы спорт нұсқаушысы және 34-і спорт төрешісі болды. Жыл сайын «Ақ ладья» жүлдесі үшін жарыс өткізіліп, шахмат түрлерінде бірінші орынды спорт шеберлігіне үміткер К.Э.Грищенко жеңіп алды. 1987 ж. ауданда бірінші рет КСРО ДОСЖАФ-ның 60 жылдығына арналған спорттың әскери техникалық түрлерінде жарыс өткізілді. Жарысқа пневматикалық қарудан атыс, спорттық мотоциклді мәнерлеп жүргізу кіргізілді. Үш сайысқа ауданның 7 командасы қатысты. Жыл сайын 8 наурызда шаңғышылар күні өткізіліп. Ол екі кезеңде өткізіліп: ГТО нормаларын қабылдау және тапсыру бойынша бұқаралық жарыстар, колхоздар мен совхоздар, кәсіпорындар, мекемелер, жалпы білім беретін мектептер және селолық кәсіптік-техникалық үч-ніндеген тәрбиесінің ұжымдарының финалдық жарыстар. 1984ж. бастап жазғы кезеңде колхозаралық «Орленок» пионер лагерінің базасында «Олимп» спорттық сауықтыру лагері жұмыс істейді. Онда жастардың шағын олимпиадалық ойындары өткізілді, оларды пионербол, волейбол, футбол, шахмат, жеңіл атлетика, дойбы, көпсайыс, ГТО нормалары сияқты спорт түрлерінен жарыстар ұйымдастырылды. Жарыстар «Олимпиадашылар арамызда» ЕСК мен «Жастар» ЕБЖСҚ-ы тығыз ынтымақтастықта болды. сол жылдары

спорттық волейбол, шахмат, теннис, баскетбол, бокс, еркін күрес футбол сияқты түрлері жолға қойылды. Футболдан аудандық біріншілікке 10 команда қатысты. ҚР білім беру ісінің үздігі, жаттықтырушы Н.А.Касьянов басқаратын волейболдан қыздар құрама командасы 13 жыл қатарынан облыс чемпионы атанды. Ал 18 бойынша республика чемпионы болды. Ауданда жыл сайын «Ленинский путь» газетінің жүлдесі үшін волейболдан турнир өткізілді. Мәртөтік еркін күрес шеберлері Татарстанда өткен халықаралық турнирге қатысты, онда жүлделі орындарға ие болды. Облыстың құрама командасының құрамына мәртөтік спортшылар еркін күрестен С.Ермаков, С.Плие, М.Қангереев, Е.Құлмағанбетов, Е.Шапиев, Л.Сохарева, волейболдан Т. Ломакина, Г.Ершов кірді. 90ж. 224 адам республикалық жарыстарға қатысты. Республикалық жарыстарды БЖСМ-нің 47 оқушысы жүздегері 10 оқушы жарыс жеңімпазы болды. 1994-95ж.ж. қыздар ҚР біріншілігінде 3 орын алды. Шаңғышылар 1997ж. ҚР біріншілігінде бірінші орынды иеленді. Мектеп 1995ж. спорттың түрінен өткен облыстық спартакиада жалпы командалық есепте бірінші, 1997ж. облыстық спартакиадада жалпы командалық есепте екінші, 1998ж. облыстық спартакиадада жалпы командалық есепте 1 орын алды. 1998ж. кикбоксингтен жасөспірімдер арасында ҚР чемпиондары А.Наурызбаев, ҚР чемпионы болды. В.Лещанов күміс жүздегер, ал Ю.Шеккола жүздеген атанды. Подольскіде өткен ТМД елдері арасында халықаралық турнирде В.Лещанов кикбоксингтен Ресейдің чемпионы болды, спорт шеберлігіне үміткер нормасын орындады. Бұл атақ оған 1999 жылы берілді. 1999ж. А.Наурызбаев Португалияда өткен әлем чемпионатындаа 2 орын алды, халықаралық дәрежедегі спорт шебері болды. Мәртөкте Қазақстан тәуелсіздігінің құрдасы «Спартак-виктория футбол командасы бар. Команда жаттықтырушысы футболдан спорт шеберлігінен үміткер С.Н.Полегонько Команда мимнифутболдан облыс және аудан әкімі кубогының 5 дүркін иегері болып табылады. Команданың ең үздік жетістігі Астана қаласында өткен «Ақбидай-2000» жазғы ауыл спартакиадасына қатысып, қола жүздегері болды. Команда құрамына А.Табанов, Н.Табанов, М.Көңгереев, Р.Назмутдинов, Ш.Рахманов, А.Бооль, Р.Мұқашев, А.Лобода, П.Солошенко, Т.Хасенов, С.Тигеруш, А.Бургаз ойнады. 1995ж. бастап ауданды Жайсаңда футболдың негізін қалаушы С.Есенғаливті еске алуға арналған арналған дәстүр жыл сайын өткізіліп келеді. Қазіргі уақытта аудан аумағында 49 физкультура ұжым жұмыс істейді. оның ішінде 39 жалпы білім беретін мектеп оның 20сы орта, 10 негізгі, 9-бастауыш мектеп, 1 БЖСМ-і, 1 кәсіптік-техникалық уч. бар. 58 дене тәрбиесі пәнінің мұғалімдері, БЖСМ-інде 8 жаттықтырушы-оқытушы жұмыс істейді. Ауданда 1 стадион, 8 баскетбол алаңы, 34 футбол алаңы, 31 сорт алаңы бар. Денсаулықты нығайту, дене тәрбиесімен шынығу, жұмыс қабілетін арттыру мақсатында

кәсіпорындарды, ұймдарда, БЖСМ-інде денсаулық топтары, спорт түрлері бойынша секциялар жұмыс істейді. Денсаулық топтарында салауатты өмір салтын насихаттау жүргізіледі, әртүрлі секциялар мен топтарға баратын адамдар саны жылдан жылға арта түсуді. Мысалы, БЖСМ-де 40 топ және секция жұмыс істейді. Оларда 565 бала мен жасөспірім спортпен айналысады. Оқу орындарындағы дене тәрбиесі сабақтарына 5870, үч-де 175 адам қатысады. Қызметтік бөлмелері, душы, саунасы, шағын бассейні, спорттық ойынзалы, мен арнаулы күрес залы бар. Мектеп тәрбиеленушілері бірнеше рет облыс чемпионы республикалық жарыстардың жеңімпаздары мен жүлдегерлері атанды. Мектеп жұмыс істегеннен бері онда 20411 оқушы оқыды, бағдарламалық атлаптарды 1252 оқушы орындады. 4021 разрядты, 102 бірінші разрядты және спорт шеберлігінен үміткер, 4 спорт шебері 1 халықаралық дәрежедегі спорт шебері 599 облыс чемпионы дайындалды. Бизнес-инкубатор жанынан шығыс жекпе-жегімен (кикбоксинг) айналысушылар үшін спорт клубы, сондай-ақ шейпинг айналыстын клуб ашылды. Спорт ардагерлері спорт шеберлігінен үміткерлер А.Тұрмағамбетов, В.Палий, В.Замошний, Е.Мұқашев, А.Ильжанов, А.Сарбөпеков, А.Мельник, С.Полеганько, Б.Қазанбаев, футбол ардагерлері В.Тикунов, А.Табанов, А.Комендант, Н.Гербергаген және т.б. жас спортшыларға үлгі өнеге. Физкультуралық спорттық шаралар тұрғындарды спортпен айналысуға тарту, тұрғындардың дене шынықтыруға сұранысын қалыптастыру, қажетті адамгершілік қажеттеріне тәрбиелуде маңызы зор.

МӘРТӨК АУДАНЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТУРАЛЫ

Тағы да бір жыл тарихқа айналды. Өткен жыл біздің Отанымыз үшін елеулі із қалдырды. Бұл - ел тарихында үлкен саяси өзгерістердің, конституциялық реформалардың, халқымыздың болашағына бағытталған көптеген бағдарламалар мен мақсаттарды жүзеге асырған жыл болды. Ең бастысы біз Елбасының халыққа жолдауындағы «Қазақстан халқының әлауқатын арттыру- мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» стратегиясын орындау мақсатында нақты істерді жүзеге асырдық.

Біздің мақсат, міндеттеріміздің орындалуы аудан экономикасының дамуына байланысты. Аудан экономикасының негізін ауыл шаруашылығы мен кәсіпкерлік саласы құрайтыны белгілі.

Өткен жылы мемлекеттің қолдауы мен жаңа технологияларды енгізудің нәтижесінде жақсы өнім алынды. 156 мың тонна астық жиналды, бұл 2007 жылмен салыстырғанда 53 мыңға көп. Аудан бойынша өнім көлемі гектарына

13,4 центнерді құрады. 11 мың тонна картоп өнімі, 8 мың тонна көкөніс дақылдары өндірілді.

Ауыл шаруашылығын дамыту «2006-2008 жылдарға арналған агроөнеркәсіп кешенін тұрақты дамыту» бағдарламасына сәйкес іске асырылды. Бұл мақсатқа барлығы 685 млн. теңге бюджеттік қаражат жұмсалды. Өткен жылы негізгі қорға 541,3 млн. теңге соммасында инвестиция тартылды, бұл 2007 жылмен салыстырғанда 287,9 млн. теңгеге артып отыр. Мемлекеттің қолдау көрсету шаралары арқасында ауылшаруашылық өнім өндіру көлемі 6 млрд. 176 млн. теңгені құрап, өткен жылғымен салыстырғанда 1 млрд. 508 млн теңгеге артты.

Мал азығын дайындау 2007 жылға қарағанда 6,0 мың тонна артық болды, яғни 94,0 мың тонна шөп дайындалды.

Республикалық бюджеттен «Азық-түлік кооперациясы» арқылы көктемгі далалық егін жұмыстарына 148,5 млн. теңге бөлініп, оған 2623 тонна көлемінде жанар май сатып алынды. Өсімдік шаруашылығын дамытуға бірқатар шаруашылықтарға 125,1 млн. теңге субсидия бөлінді. Ауданда сортты дәнді дақылдарды ұлғайту бойынша жоспарлы жұмыстар атқарылуда. Мәселен, 2008 жылы облыстық қордан қосымша 115 тонна жоғары сапалы тұқым «Қызылжар» өндірістік кооперативіне бөлінді, оның ішінде: 100 тоннасы бидай (Саратовская-55), 15 тоннасы арпа дақылы (Карабалыкская). 2009 жылдың егістігіне 12 990 тонна тұқым құйылды.

Өткен жылы негізгі қорға салынған инвестиция көлемі 288 млн.теңгені құрады. Өнім өндірудің ылғал сақтау технологиясын енгізу жұмыстары жалғасуда. Қазіргі таңда 2 шаруашылық осы технологияны қолданып жоғары өнім алып отыр. Олар гектарына 16,0 және 19,4 центнерден өнім жинаған «Родник» акционерлік қоғамы мен «Қарасор» жауапкершілік шектеулі серіктестігі. Аталған технология жалпы аумағы 83,9 мың гектар жерге енгізіліп, егіс алқабының 65 пайызын құрап отыр. Мемлекеттің ауыл шаруашылықты қолдауы арқасында «КазАгрофинанс», «Агро-сервис», «Астана Финанс» акционерлік қоғамдары арқылы: 6 комбайн, 2 тұқым себу кешені, 5 Т-150, «Беларус», МТЗ-80 тракторлары алынды. «Казанка» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі 3 «Кейс» конбайнын сатып алды. Соның арқасында жиналған өнім көлемі артып, гектарына 17,6 центнерден өніммен ауданда жоғарғы нәтижеге қол жеткізіп отыр.

Ауылшаруашылық тауар өндірушілердің қаржылық мәселелерін шешу мақсатында ауданда құрылған «Мәртөк несие серіктестігі» жауапкершілігі шектеулі серіктестігімен 41,2 млн. теңге соммасында 21 жобаға несие бөлінді. Сонымен қатар, үш шағын несие ұйымдарымен 49,1 млн. теңгеге 184 жоба қаржыландырылды.

Мал шаруашылығына келетін болсақ, 2007 жылмен салыстырғанда ірі қара мал басы 3,0 пайызға артып отыр. Бұл жерде 80 пайызы тұғындардың жеке шаруашылығы құрайды.

Қой мен құс санымен өнімділігінің артуымен мал өнімдерінің көлемі 105 пайызға өсті.

2008 жылы 2 ауылдық өнеркісіп кооперативі құрылып, жалпы соммасы - 26,4 млн.тенгеге ет және сүт өнімдері сатылды. Мал шаруашылығын дамыту мен сүт, ет өндірушілерді ынталандыруға республикалық бюджеттен 23,2 млн. теңге субсидия бөлініп, игерілді.

Азық-түлікке бағаны тұрақтандыру мақсатында ауданның ауылшаруашылық құрылымдары 22 облыстық және 18 аудандық ауылшаруашылық жәрмеңкелерге қатысып, 16 млн. 657 мың теңге өнімін сатты.

Мал шаруашылығында алға қойған мақсаттарға жету үшін, қолдан ұрықтандыру жолымен малдың генетикалық құрылымын жақсарту жұмыстары жалғасуда. Бұл жұмыстарға бюджеттен 4,3 млн теңге бөлініп, толық игерілді. Сондай-ақ, ауыл шаруашылық малдарын қауіпті ауруларға қарсы егу жұмыстарын, ветеринарлық алдын алу шараларын орындау мақсатында ауданда 22 мал дәрігер мамандары жұмыс атқарып келеді.

Ауданның әлеуметтік-экономикалық жағдайының жоғарылауының негізі экономикалық және әлеуметтік функцияларды қатар қамтитын, кәсіпкерлік саласы.

2006-2008 жылдарға арналған орта және шағын кәсіпкерлікті дамыту аймақтық бағдарламасын іске асырудың жедел шаралары аясында ауданда біршама жұмыстар атқарылды. 2007 жылы ауданда барлығы 960 кәсіпкерлік субъектісі тіркелсе, 2008 жылы 995 субъекті өз жұмысын тұрақты атқарып келеді.

5615 адам кәсіпкерлік қызметімен айналысса, бұл 2007 жылмен салыстырғанда 112 пайызға артып отыр.

2008 жылы ауданның кәсіпкерлік субъектілерімен 6 млрд. 589 млн. теңгеге жуық өнім өндіріп, жұмыстар мен қызметтер көрсетілген. Бұл қызметтер алдыңғы жылдарға қарағанда 64 пайызға артып отыр. 54 жеке субъекті мен екі ауыл өндірістік кооперативі, құрылыс саласында 6 заң субъектісі, шағын бизнес өнеркәсібіне арналған бухгалтерлік қызметтер қайта құрылды. Сонымен қатар 597 жаңа жұмыс орындары ашылды.

Ауданда кәсіпкерлік инфрақұрылым объектілері қызметі өз жұмысын жалғастыруда. Мысалы, кәсіпкерлікті әлеуметтік қолдау мен тәжірибелік көмек көрсету мақсатында «Мәртөк бизнес инкубаторы» қоғамдық қорымен 1323 тұтынушыға компьютерді пайдалану бойынша оқытылды.

- 139 адам кәсіпкерлік, сақтандыру жүйесі бойынша тиісті кеңестер алды.

- 597 кәсіпкерлік субъектілеріне бухгалтерлік есеп және көптеген мәселелер бойынша қызметтер көрсетілді;

- 55 тұтынушыға оргтехникаларды жалға алу және интернет желісін пайдалану бойынша қызметтер көрсетілді;

- 28 адам «жеке компьютер қолданушы» бойынша арнайы курстарда оқытылды.

«Кәсіпкерлік қызметті қолдау» бағдарламасын іске асыру аясында ауданда 54 іс шаралар өткізілді.

Екінші деңгейлі банк қаражат есебінен 89,0 млн. теңгеге 12 жоба қаржыландырылды. «Мәртөк ауданының кәсіпкерлер мен жұмысшылар Одағы» қоғамдық бірлестігі өз жұмысын жалғастыруда.

Өнеркәсіп өндіріс көлемі өткен жылы 869,8 млн. теңгені құрады. Бұл 2007 жылдың деңгейімен салыстырғанда 340 млн. теңгеге ұлғайған. Өндірістің жеке көлем индексі 105,6 пайызды құрайды. Бүгінгі күнге дейін ауданның өнеркәсіп саласы тек қайта өңдеу кәсіпорындарымен дамып келді.

Аудан аумағындағы іске асырылып жатырған аймақтық серпінді жобалардың бірі, ол теміржол вагондары мен цистерналарын шығаратын Мәртөк механикалық зауытының құрылысы. Қазіргі таңда жұмысшылар поселкасының құрылысы салынууда. 300 орындық асхананың құрылысы аяқталды. Зауыт пен жұмыс поселкасының бас жобасы, жобалық сметалық құжаттары жасалуда. Геологиялық, геодезиялық іздестіру жұмыстары жасалды. Технологиялық процесстер мен конструкторлық құжаттарын құрастыру мен жобалауға Ресей Федерациясының жобалау институты қатыстырылды.

Қажетті әлеуметтік инфрақұрылым мен су жүйесі, транспорттық коммуникациялар нысандарымен қамтамасыз ету бойынша жұмыстар жасалып жатыр. 1110 кВТ және 160 кВа қуатты подстанция орнатылып, 10 кВТ электр желісі тартылды. Мердігерлердің жұмысын жеделдету мақсатында «Қазақтелеком» АҚ-мен 12 номерге арнап шағын автоматты телефон станциясы мен жоғары жылдамдықты интернет желісі орнатылды.

Бұл мәліметтер аудан экономикасында дамудың бар екендігінің бірден бір дәлелі. Сонымен қатар алда көптеген міндеттер тұр.

Еліміздің ең басты байлығы ол адам, оның білімі, денсаулығы мен әлеуметтік қорғалуы. Ауданымызда тұрғындарды әлеуметтік қорғау жұмыстары Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы Жолдауы мен «Тұрғындарды жұмыспен қамту мүгедектерді сауықтыру аймақтық бағдарламасына» сәйкес іске асырылып келеді.

Еңбек нарығының қазіргі жағдайын сарапатамасы көрсетіп отырғандай, ауданның экономикалық белсенді тұрғындардың санының артқанын байқауға болады. 2009 жылдың бірінші қаңтарының мәліметі бойынша ол көрсеткіш 18652 адамды құрайды. Жұмыспен қамтылған тұрғындардың жалпы саны 17683 адам. Жұмыспен қамтылған тұрғындар санының өсуі, жалпы жұмыссыздар санының 1,0 пайызға төмендетіп отыр. Ресми жұмыссыздар деңгейі 0,5 пайыз, яғни 82 адам. Бұл көрсеткіш 2007 жылдың осы мерзіміне қарағанда 5 дамба төмен. Ауданның бірқатар округтарында, яғни Байғорысай, Жайсаң, Құрмансай ауылдық округтарында жалпы жұмыссыздар тіркелмеген. Сонымен қатар, Ақсұдық, Қарашай, Қызылжар, Мәртөк ауылдық округтарында жұмыссыздар саны төмендегенін байқауға болады.

Аудан бойынша 2008 жылы 661 жұмыссыз тұрғындар жұмыспен қамтылды. Жыл бойына 412 тұрғын ақылы қоғамдық жұмысқа тартылды, 7 адам кәсіптік оқытуға жіберілді, 21 жұмыссыз жас маман жастар

тәжірибесінен өтті. 521 жаңа жұмыс орындары ашылып, оған 433 адам орналастырылды.

Биыл бос жұмыс орындарына арналған 2 жәрмеңке өткізді. Нәтижесінде 115 жұмыссыздың 32-сі жұмыспен қамтылды. 69 адам ақылы қоғамдық жұмысқа алынды.

Байторысай, Аққұдық, Хазірет ауылдық округтарында аз қамтылған отбасылар жоқ, ал Қызылжар, Төнірберген Құрмансай, мен Хлебодар ауылдық округтарында олардың саны бір мен үштің аралығында.

Жұмыссыздар мен аз қамтылғандың деңгейін төмендету бойынша жүргізілген іс шаралардың нәтижесінде олардың саны 930-дан 585-төмендеді.

Ауданда жалпы орташа айлық жалақы көлемі 10,7 пайызға өсіп, 30745 теңгені құрады.

19 млн.13800 теңге көлемінде, 2038 балаға 18 жасқа дейінгі балаларға берілетін мемлекеттік жәрдемақы төленсе, 112 отбасына 3млн. 611мың теңге көлемінде атаулы әлеуметтік көмек тағайындалып төленді.

Сонымен қатар ауданда әлеуметтік жағынан аз қорғалған тұрғындарға әлеуметтік көмек көрсету жағынан үлкен жұмыстар жасалуда. Мәселен, материалды-тұрмыстық және әлеуметтік жағдайларын жақсарту мақсатында өкілді органның шешімімен Ұлы Отан соғысы мен Ауған соғысына қатысушылармен ардагерлеріне, коммуналдық қызмет шығындары /жарық, көмір мен газ балондарын сатып алуға/ өтеледі. Ал 2008 жылдан бастап Чернобыль АЭС зардаптарын жоюға қатысқандарға, Семей полигонындағы сынағынан зардап шеккендер мен тыл еңбеккерлеріне де төлене бастады. Бұл жұмыстарға барлығы 23,5 млн. теңге қаражат жұмсалды.

Қосымша 18 жасқа дейінгі 68 мүгедек балаларға жалпы соммасы 1670,8 мың теңге көлемінде көмек көрсетілді. Мекемелер, кәсіпкерлер мен әртүрлі қорлар тарапынан 8591 адамға 109,8 мың теңгеге материалдық қайырымдылық көмек көрсетілді. Соның ішінде 207,600 теңгеге 174 мемлекеттік атаулы әлеуметтік алатындарға да берілді. Есептік мерзімде қарқынды жұмыстардың нәтижесінде 187 адам құрамымен 39 азқамтылған отбасының кірістері ұлғайтылып кедейшілік санатынан.

Ауданда үйде әлеуметтік көмек көрсететін бір бөлімшесі және 8 елді мекенде 188 жалғыз басты зейнеткерлерді 23 әлеуметтік маман қызмет көрсетеді.

«Тұрғындарды жұмыспен қамту туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мүгедектерге жұмысқа орналасу үшін 3 пайыздық жеңілдік бекітілді. Ауданның кәсіпорындары мен мекемелерінде 45 мүгедек жұмыспен қамтылды.

Жалпы ауданда 75 мүгедек әртүрлі салада қызмет етсе, 27 мүгедек жеке кәсіпкерлік қызметімен айналысады.

Экономика дамуының маңызды бөлігінің бірі инфрақұрылым болып табылады. Ауданның негізгі көлік байланысы республикалық және 493 шақырымдық жергілікті маңызы бар жолдар арқылы іске асырылады. Оның

60 пайыз жолдардың жабындысы тозған. Аудандық бюджеттен 2008 жылы 94,6 млн.тенге көлік жолдарының қызметін қамтамасыз ету үшін және қысқы мезгілде күтіп ұстау үшін 6,5 млн. тенге жұмсалды. 74,6 млн. тенгеге аудан орталығының 4 көшесі асфальтталды. Мәртөк-Линовицк тас жолының 21 шақырымдағы көпірге, Шевченко-Студент тас жолының 71 шықырымдағы су өткізу құбырына ағымдағы жөндеу жұмыстары жүргізілді, сонымен қатар Мәртөк-Полтавка-Шевченко-Студент бағытындағы тас жолдардың тегістеу жұмыстары жүргізілді.

Ауданның (Мәртөк, Саржансай, Хлебодар, Жайсаң) елді мекендерінің көшелерін жарықтандыру бойынша 123 жарық шамдары орнатылды.. Тұрғындарды пошта қызметімен қамту мақсатында Жайсаң, Хлебодар, Родников ауылдарында пошта ғимараттарын салынып, пайдалануға берілді.

31 елді мекенді қамтитын жолаушылар тасымалдайтын 8 автобус бағыты бар. 2008 жылдың желтоқсан айынан бастап, Орынбор қаласына баратын жолаушылар үшін рейстік 2 автобуска билеттер алдын ала сатылып Мәртөк селосындағы автобекет арқылы жүретін болды.

«Жасыл ел» бағдарламасы бойынша ауданды көгалдандыруға 1092,0 мың тенге жұмсалды. «Ауыл аймақты дамыту бағдарламасын» іске асыру аясында Мәртөк аулының су құбырының қосымша қуатын қосу үшін 4,0 млн.тенге бағытталды.

Ауданның елді мекендерінің су жүйесін жақсарту мақсатында Хазірет ауылының су құбырын күрделі жөндеу жүргізуге 4,0 млн. тенге және Кеңсахара ауылының сұмқарасына күрделі жөндеу жүргізуге 1,0 млн. тенге қаражат жұмсалды. Ағымдағы жылы Хлебодар аулының су жүйесіне жаңарту жұмыстары жоспарлануда.

2006 жылдан бастап Республикалық бюджет есебінен 2,1 млрд. тенгеге Ақтөбе-Мәртөк газқұбырының құрылысы жүргізілуде. Оның 1,7 млрд. тенге қаражаты игерілді. Биылғы жылы Мәртөк ауылын газдандыруға 200 млн.тенге бөлініп, қазіргі кезде жұмыс жеке үйлерді газқұбырына қосу сатысында. Тұрғын үй құрылысына инвестиция көлемі 158,4 млн.тенге немесе 2007 жылға қарағанда 179,6 пайыз жоғары.

Соңғы жылдары ауданда жеке тұрғын үй құрылысы қарқынды жүргізіліп келеді. Өткен жылы ауданда кезек бойынша 6 отбасына пәтер кілті табыс етілді. 2009 жылы Мәртөк, Кеңсахара, Жайсаң, Қаратоғай аудларында тағы да 6 тұрғын үйдің құрылысы жүргізіледі.

2008 жылы Мәртөк, Хлебодар, Тәңірберген ауылдық округтарындағы жеке тұрғындардың есебінен жалпы аумағы 7089, шаршы метр тұрғын үй салынды. Бұл көрсеткіш 2007 жылдың осы мерзімен салыстырғанда 128,4 пайызға артып отыр.

Білім саласы туралы айтқанда мен жас жеткіншектеріміздің алдынан ашылып жатқан терең білім алудың мол мүмкіндіктерге қуанамын.

Қазақстанның бәсекеге қабілетті елдердің қатарына кіру стратегиясын іске асыруда – білім беру деңгейін жоғарлатуды көздейді. Елбасымыз алға қойған стратегиялық міндеттердің бірі ол, алдағы 10 жыл ішінде білім беру

жүйесін әлемдік стандарт деңгейіне шығару. Демек, ауданның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі басым бағыттары білім беру болып табылады.

Ауданның мектептерінде 5045 оқушы білім алуда. 8 мектепке дейінгі тәрбие беру мекемесі жұмыс жасайды. 2008 жылы ауданның білім беру мекемелеріне ағымдағы шығындардан, басқа жалпыға бірдей оқыту қорына 8,4 млн.теңге, 11 мектептің күрделі жөндеу жұмыстарына 36,9 млн.теңге бөлінді. Сонымен қатар материалды-техникалық базасын нығайтуға, жиһаздар мен оқулықтар сатып алуға қаражат бөлініп, игерілді. Соңғы екі жыл ішінде төрт мектеп мультимедиялық кабинеттермен жабдықталды, 18 мектеп физика кабинетінің жабдықтарымен қамтылды, 8 мектеп интерактивтік тақталармен қажетті жабдықтар алынды. Ауданның барлық мектептеріне ағымдағы жөндеу жұмыстары жүргізілді.

Аудандық білім бөліміне, №1 Мәртөк орта мектебіне, Вознесеновка, Хлебодар орта мектептеріне 7,2 млн. теңгеге автокөліктер сатып алынды.

Бірінғай ұлттық тестілеу нәтижесі бойынша бес жылдың салыстырмалы сараптамасы көрсеткендей 2004 жылы аудан бойынша орташа балл 48,3 құраса, 2008 жылы ол көрсеткіш 67 балды құрады. «Алтын белгіден» үміткер 5 оқушының екеуі қорғап шықты. Ауданның 2 мектебінің 5 түлегі 100-ден жоғары балл жинады. Полтавка орта мектебіне облыс әкімінің ынталандыру сыйлығы 1 млн.теңге табыс етілді.

2322 оқушы ыстық тамақпен қамтылған. Оның ішінде аз қамтылған отбасынан 880 бала мен ата-ананың қамқорлығынсыз қалған 105 бала бар. 2008 жылы Қаратаусай аулында 50 орындық мектепке дейінгі мекеме ашылды. Осы жылы Мәртөк селосында 280 орындық және Жайсаң селосында 50 орындық балабақшалардың құрылысы салынады. 21 мектепте мектепке дейінгі тәрбиелеу шағын орталықтары жұмыс атқарып келеді.

Аудан дамуындағы шешуші басым бағытының бірі болып денсаулық сақтау саласын реформалау мен дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны іске асыру саналады.

Жыл бойына аудан бойынша 35 млн.теңгеге медициналық жабдықтар алынды. Аудандық бюджеттен 800 мың теңгеге денсаулық сақтау мекемелерінің қызметкерлері тұрғын үймен қамтамасыз етілді. 20,6 млн. теңгеге дәрі-дәрмектер сатып алынды. Аудандық орталық ауруханасы мен Байнассай дәрігерлік амбулаториясына жалпы соммасы 3,2 млн.теңгеге екі жедел жәрдем автокөлігі сатып алынды.

Туберкулезге қарсы күрес бағдарламасы бойынша жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде науқастар саны сексеннен жетпіс алтыға дейін кеміді. Сондай-ақ анамен бала қамқорлығының нәтижесінде табиғи өсім көрсеткіші жоғарылады. Бес жасқа дейін балалар тегін дәрілермен қамтамасыз етіліп, дәрігерлік алдын алу жұмыстары жасалады.

24 млн. теңгеге ауданның денсаулық сақтау мекемелерін күрделі жөндеу жұмыстары жүргізілді. Хазірет аулында дәрігерлік амбулатория салынды. 2009

жылы Саржансай ауылында жаңа дәрігерлік амбулаторияның құрылысы басталмақ.

Денсаулықты жақсарту жөніндегі маңызды міндетті орындау үшін салауатты өмір салты бағдарламасын әсіресе жастардың арасында жандандыру, дене шынықтыру мен спортты дамыту қажет. Денешынықтыру және спортпен айналысуға, аудан тұрғындарының денсаулығын нығайтуға 71 бірлік спорттық нысандары, соның ішінде «Қайрат» стадионы, балалар жастар спорт мектебі жұмыс жасайды. Биыл аудандық бюджеттен «Қайрат» стадионын қайта жаңарту жұмыстарына 5 млн теңге бөлінді.

Ауданда салауатты өмір салтын насихаттайтын кешендік спорттық - мәдени шаралар өткізіліп тұрады. Аудан спортшылары ауданаралық, облыстық және республикалық жарыстарға қатысып белгілі нәтижелерге ие болуда. 2008 жылы ауданда 78 спорттық-бұқара іс-шаралар өткізіліп, бұл шараларды өткізуге 863 мың теңге жұмсалды.

Мәдениет деңгейінің аудан экономикасының тұрақтылығының индикаторы болып табылатыны, осы саланың одан әрі дамуының жақсы дәлелі.

Тарихи, мәдени және рухтық жаңғыртуды көздеген «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жалғасуда.

Өткен жылы бюджет есебінен аудандық мұражайдағы Ұлы Отан соғысына арналған бөлме жаңартылды. Аудандық Мәдениет үйін, «Колос» кинотеатрын, Құрмансай, Коминтерн ауылдық клубтарына ағымдағы жөндеу жүргізуге және Жайсаң мен Хазірет ауылдық клубтарына жылы қазандықтары сатып алуға аудандық бюджеттен 8 млн. 227мың теңге қаражат бөлініп, игерілді. Коминтерн, Рыбаковка ауылдарында кітапханалар ашылса, Первомайка ауылында ауылдық клуб пайдалануға берілді. Шевченко ауылында ауылдық клуб үшін ғимарат алынды. Ауданда кітапхана жүйесіндегі басты жаңалықтардың бірі, ол «Рабиос» модульдік кітапхана бағдарламасының енгізілуі. Сондай-ақ, «Мекен-жай тіркелімі» бағдарламасына елді мекендердің көше атаулары енгізілу жұмыстары жүргізілуде.

Мемлекеттік бағдарламаларды, алға қойылған міндеттерді іске асыру қаржы жағдайына байланысты екені өздеріңізге белгілі.

Аудан бюджетінің кіріс бөлігі 101,2 пайызға орындалды. Жоспарланған 1млрд. 623млн.теңгенің орындалуы 1млрд. 642млн.теңгені құрады. Тиісінше ауданның кірісі бойынша, жоспарланған 253 млн. 317мың теңгенің түсімі 272млн. 140 мың теңгені құрады.

Бюджеттің шығыс бөлігі 1 млрд. 638 млн. теңгені құрады, яғни болжамның 99,0 пайызы. Бюджеттің шығыстың басым бөлігі әлеуметтік салаға бағытталды.

2008 жыл бойна салық салу базасын ұлғайту мақсатында заңды және жеке тұлғаларға 34930 гектар жер уақытша пайдалануға бөлінді.

Көп жылдар бойы мақсатсыз пайдаланбаған және иесіз 23790 гектар жер телімдері мемлекет меншігіне қайтарылды. Аудан бюджетіне жер телімін

сатып алушылар есебінен 11 млн. 420 мың теңге кіріс келтіріліп, оның ішінде 8 млн. 592 мың теңгесі аукцион арқылы түсті.

2008 жылы 1 млн. 600 мың теңгеге Хлебодар мен Хазірет елді мекендерінің аумақтық жер шаруашылығын орналастыру жоспары жасалды. 400 мың теңге ауылшаруашылық мақсаттағы жерлерді бір түрден екінші түрге ауыстыруға жұмсалды.

Кадастрлық орталықпен заңды және жеке тұлғаларға уақытша жер пайдалану құқығына 1052 акт берілді.

«Қазақстан - 2030» даму Стратегиясы, Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдауын түсіндіру және насихаттау жұмыстарының дұрыс ұйымдастырылуының арқасында ауданда қоғамдық-саяси жағдай тұрақты.

13 ақпараттық-насихат топтары құрылып, ай сайынғы саяси бір күндікте 13 селолық округке шығып 965 түрлі кездесулер өткізілді. Жалпы саны 1230 дәрістер мен баяндамалар оқылды, 122524 адам қатысты, тұрғындардың сұрақтарына жауап берілді. Қазақстан Республикасының жыл сайынғы халыққа Жолдауының негізгі басым бағыттарын іске асыру бойынша медиа жоспар жасалып іс шаралар өткізілді. Аудандық «Мәртөк тынысы» газетінде әртүрлі тақырыпта 170 мақала жарық көрді.

Жастар кеңесінің мүшелері түрлі мәдени-спорттық шараларға белсенді қатысып, мемлекеттік және ұлттық мерекелік шараларды ұйымдастыруға көмектесіп келеді.

Қоғамдық-саяси жағдайларды тұрақтандыру мақсатында ауданның саяси партиялар мен діни бірлестіктердің қарым қатынасы ұйымдастырылған. Осының арқасында жалпы ауданда діни жағдай тұрақты. «Нұр Отан» халықтық демократиялық партиясының мүшелері мен «Жас Отан» жастар қанаты ауданда қоғамдық-саяси маңыздағы іс шаралар өткізіп тұрады. Жастардың белсенділігін арттыру мақсатында ауданда «2008-2010 жылдарға арналған мемлекеттік жастар саясаты бағдарламасы» құрылып, бекітілді. Осы мақсаттарға жыл сайын аудандық бюджеттен 500 мың теңге бөлінеді. Маусым – тамыз айлары аралығында «Экодес-2008» студенттік жасақ пен «Жасыл ел» мемлекеттік бағдарламасына сәйкес студенттік жасақтар жұмыс атқарды.

Сонымен қатар ауданда экологиялық бағытта «Мәртөк сәулеті» қоғамдық қоры құрылып, белсенді жұмыс жасалуда.

Аудандық әкімшілікте мемлекеттік қызметкердің жалпы саны 125, оның ішінде 14 саяси мемлекеттік қызметкер.

Мемлекеттік қызметкердің барлығының да білім деңгейі біліктілік талаптарына сәйкес келеді. Жыл сайын мемлекеттік қызметкерлердің біліктілігін арттыру мақсатында Президент жанындағы мемлекеттік басқару Академиясына және облыстық қайта даярлау мен біліктілікті арттыру орталығына оқуға жіберіледі.

2008 жылы «Халыққа қызмет көрсету орталығының» Мәртөк бөлімшесі арқылы 22200 азаматқа қызмет көрсетілді. Бұл аудан тұрғындарының 72 пайызын құрайды.

8 терезе жұмыс жасайды. Сонымен қатар бөлімше құжаттарды қабылдауды ұйымдастырудың бағдарламасы енгізілді.

Тұрғындардың жағдайына қарай Жайсан аулының пошта бөлімшесінде дайын болған құжаттарды алу мен өтініш қабылдайтын жұмыс орны ашылды.

Жаһандық экономикалық дағдарыс бізге де өз әсерін тигізуде. Бірақ оған қарамастан 2008 жылы Қазақстан экономикасы тұрақты. Қазіргі таңда Үкімет ауылшаруашылығы, шағын және орта бизнесті, тұрғын үй нарығын қолдауға бағытталған дағдарысқа қарсы бағдарлама жасакталды. Байқасаңыздар алдымызға қойылып отырған міндеттер жылдан-жылға артып келеді. Сондықтан еліміздің тәуелсіздігін нығайту жолында сіздер мен біздердің істеп жатырған шаруамыздың барлығы халықтың әл-ауқатын арттыру үшін жасалуда. Осы жолда халықтың бізге деген сенімін ақтап, алға қойған максаттарға жетеміз деп мен нық сенемін.

АБДУЛЛИНА МАЛИКА (1935 ж. Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. Қартаусай ауылында туған.) Жергілікті мектепті тәмамдаған. 1949-1961 ж. арасында «Красный пахарь» ұжымшарының мүшесі, 1961-65 ж.ж. арасында «Елек» кеңшарының жұмысшысы болып істеген, ал 1965-91 ж. «Хлебодар» кеңшарының сауыншысы. Еңбектегі ерлігі үшін бағалы сыйлықтармен, мақтау грамоталарымен, ал 1997 ж. В.И. Лениннің туғанына 100 жыл толуын атап өтуге байланысты «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталды. 1971 ж. «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, 1980 ж. 15.12 ҚазССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен «ҚазССР-нің ауыл шаруашылығына еңбегі сіңген қызметкері» құрметті атағына ие болды. 1975-85 ж.ж. Кеңестің депутаты.

АВРАМЕНКО НАДЕЖДА ЕФИМОВНА 10.08.1932-1994жж. Чапаев атындағы ұжымшарда 25 жыл сауыншы болып істеген. Жемісті еібегі үшін оны халық ауылдық кеңестің, кейін Қаз. КСР-ін Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайлады. «Еңбек Қызыл ту» және «Еңбек даңқы» орденімен марапатталды.

АЙМАҒАМБЕТОВ **ІЗБАСҚАН**
НУРАТДИНҰЛЫ – (05.01.1941 жылы Мәртөк ауданы Родниковка селосында туған) жоғары категориялы дәрігер /1980/ «Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген дәрігері» /1990/. 1958 жылы Петропавловка орта мектебін, Ақтөбе мемлекеттік медициналық институтының емдеу факультетін /1964/ үздік бітірген. 1964-68 жылдары Атырау облысының Тенгіз аудандық ауруханасында дәрігер-хирург, 1969-78ж. Ақтөбе обл. хирургия бөлімінің дәрігер-ординаторы, облыстық қалалық балалар клиникаларының бас дәрігері, облыстық клиника ауруханасының бас дәрігері. 1993-1999ж. Ақтөбе обл. әкімінің орынбасары, обл. тері-венерология диспансерінің, клиникалық аурухананың, 1999 жылы наурызынан облыстық жедел-жәрдем ауруханасының бас дәрігері. Бес мәрте обл. Кеңестің және 1990ж. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына сайланған. «КСРО денсаулық сақтау қызметінің озық дәрігері» /1981/ белгісімен, КСРО және Қаз.КСР Денсаулық сақтау министрліктері Грамоталарымен марапатталған. 20 баспа табактан астам ғылыми еңбек жарияланған.

АКБЕРДИН АБДОЛЛА ҚАДЫРЖАНҰЛЫ - /1902ж. Көкшетау қ. – 11.01.1997ж. Ақтөбе қ./ - партия, кеңес қызметкері. Еңбек жолын 1920 жылы Көкшетау уезінің жер бөлімінде бастаған. 1923-1927 жылдары Петропавл қ. Көкшетау уездік комсомол ком. нұсқаушысы, Петропавл қ. кеңес-партия мектебінің тыңдаушысы. 1927-1937 жылдары Көкшетау обл. Қызылту ауд. Партия ком. хатшысы. Солтүстік Қазақстан облысы Бейнетқор ауд. Кеңес атқару ком. төрағасы, Қобда ауд. партия ком. бөлім меңгерушісі, Мәртөк ауд. Жайсаң МТС-да саяси бөлімі бастығының орынбасары. 1937-1954 жылдары Мәртөк, Қобда, Темір аудандарында партия-кеңес ұйымдарында жауапты қызметтерде, 1954-1959 жылдарында Жұрын аудан партия комитетінің бірінші хатшысы. Үш мәрте Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталған.

АҚБҰЛАҚ УЕЗІ—1921ж. сәуірде Ақтөбе губерниясы аудандарға бөлініп оған Ақбұлақ, Ақтөбе, Монжар және Темір аудандары қарады. Ойыл ауданының қазіргі аумағындағы елді мекендер 20-ж. бас кезінде негізінен Ақбұлақ және Темір аудандарының құрамында болды. Ақбұлақ ауданы 1922ж. 5 шілде уезд болып қайта құрылды. Оған Ақбұлақ, Астрахань, Бабатай, Ақсу,(Беловодск), Жирен копа, Елек, Қайыңды, Новнадеждинск, Петропавл, Преображенск, Сазды, Тамды, Томарөткел, Тұзтөбе, Харьков, Қобда, Жайсаң болыстары кірді.

АҚҚУДЫҚ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ

АҚҚУДЫҚ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ – Мәртөк ауданының солтүстік батысында орналасқан. Батыстан Ресеймен, солтүстіктен Байтормсай ауылдық аймағымен, оңтүстік шығыстан Мәртөк селолық округімен шектеседі. Пайдаланатын жалпы жер көлемі 49677 гектарды құрайды. округ жері арқылы аудандық маңызы бар облыс және аудан орталықтарымен байланысты қамтамасыз ететін асфальт жолы өтеді.

Климаты: ауылдық аймақ территориясы жылы дала аймағында орналасқан. Климаты шұғыл континентті, ауа температурасының жылдық және тәуліктік ауытқу температурасы өте жоғары, күндізгі және түнгі температурасында шұғыл айырмашылық бар. Ең суық мезгіл қаңтар, ал ең жылы ай шілде. Абсолюттік төменгі салқындық -46° , $+44^{\circ}$ жылылық аралығында. Соңғы аяз -3° маусым айында байқалса, ал ерте күзгі аяз -5° қыркүйек айында байқалады. Қардың орташа қалыңдығы 25-30 см. құрайды. Көктем біркелкі тегіс басталады, қардың қалыпты кетуі сәуір айының алғашқы онкүдігінде байқалады. Желдің басым соғу бағыты оңтүстік-шығыс.

Жер бедері: ауылдық аймағы территориясының жергілікті жер бедері – тегіс жазықты, аңғар және жырамен қатты тілімденген. Абсолюттік биіктігі 150-200 метр аралығында. Жалпы жер бедерінің еністігі солтүстіктен оңтүстікке қарай байқалады.

Топырағы: топырағына қарасты ауыл аймағының территориясы салыстырмалы түрде бірқалыпты. Бұл жерде басым түрде тараған әртүрлі сатыдағы күнгірт қоңыр топырақ, механикалық құрамы негізінен саздауытты. Сонымен қатар шалғында күнгірт қара және оңтүстік онша үлкен емес аймақты қара топырақ алып жатыр. Вознесенкада жақын жерде ашық қара қоңыр балбанитеті құмды топырақ басым, Рыбаковка, Веренка ауылдарында балбанитет 48 ге жетеді.

Гидрография: гидрографиялық өзен тармағына: «Бөрте» (15км.), Қарасу (3 км.), Қараағаш (7 км.) өзендері кіреді. Құрылыс нәтижесінде округ территориясында 9 су қоймасы, 9 бөгет бар. «Кораблёвская» (1978ж.), «Яблуневская» (1980ж.), «Степовская» (1979ж.), «Старая» (1958ж.), «Новая» (1983ж.), «Взрыв» (1982ж.), «Каменная» (1959ж.), «Тонкерес»(1959ж.), «Первомайская» (1969ж.).

Өсімдіктері: аймақ жеріне геоботаникалық зерттеулер жүргізгенде келесі жайлылым топтары айқындалды: дәнді дақылдар, басым көпшілігі селеу шөп, бетеге, лерхеанды жусан және кара жусан. Өсімдік жамылғысы кара жусаннан, көбінесе изеннен, жуашықты қоқырбастан т.б. тұрады. Шабындығында бидайық, люцерна, жабайы бұршақ т.б. өседі. Топырақ құрамы нашар жердегі шөп кара жусан, бетегеден тұрады. Ағаштары: караағаш, карагай, шетен, үйеңкі, терек, бақша ағаштары: алма ағашы, алхоры шиіе ағаштары: бұталы өсімдіктерден қарақат, жүзім, қарлыған өседі. Табиғат зонасында өсімдіктердің жалпы 250-ден аса түрі бар.

Жануарлар әлемі: ландшафты-климаттық жағдайының географиялық орналасуы аймақта жануарлар әлемінің әртүрлілігін көрсетеді. Қаракүйқыр, борсық, қасқыр, түлкі, қоян, күзен, қарсақ, тышқан, сарышұнақ, майтышқан тәріздес кеміргіштер және қосмекенділер бірге мекендейді. Басым көпшілігі русақ қояндар, өлке сан алуан құс түрлерімен ерекшеленеді: (шамамен 160 түрі) аққулар, көкқұтандар, дала бүркіті, бөдене, кекілік, шағала, үкі, үйректің барлық түрлері, бүркіт, торғай, қараторғай, қарға, сауысқан, жабайы көгершін, жапалақ, тоқылдақ, көкек, бәбісек, қарлығаш, бозторғай, ұзақ, сұрқарлығаш, суықторғай және басқалары. Өзендер мен табиғи су қоймалары бағалы балықтарға бай: сазан, мөңкебалық, шортан, тұқы, алабұға, теңгебалық, таутан, табанбалық.

Қоры: Аққұдық ауылдық аймағының табиғи қорлары: көмір қоры, құрылыс материалдары – құм, қиыршық тас, ақ балшық. Жер ресурстары 37 гектар жер, шабындық – 7725,2 га, жайылым – 7384,4 га, жыртылған жер – 30,8 га, жер асты мен жер үсті көзінен тұратын су ресурстары.

Халқы: Первомай ауылдық әкімшілігі 1995 жылы құрылып, 2004 жылы Аққұдық ауылдық аймағы болып өзгертілді. Оған 5 елді мекен кіреді. 2008 жылғы санақ қорытындысы бойынша 1697 адамды құрайды. Оның ішінде 45% - қазақтар, 17,3 % - орыстар, 32 % - украиндар, 3,8 % - немістер, 0,6% - татарлар, молдавандар – 0,06%, белорустар – 0,8 %, әзербайджандар – 0,1%, шешендер – 1,1%, поляктар – 0,36 %, қытайлар – 0,06%. Аймақта барлығы 11 ұлттың өкілдері тұрады. 1 шаршы метр жерге 3,1 адамнан келеді. Дүниеге нәресте әкелу тұрақты.

Бұл әкімшілік ылғал жетіспейтін аймаққа жатады. Жылы агроклиматы егін шаруашылығымен, дәнді дақылдар, картоп, көкөніс, азықтық дақылдар өсіруге қолайлы.

Бүгінгі күні ауылшаруашылығымен 86 шаруашылық қожалығы айналысады. Жалпы алып жатқан аумағы 25,0 мың гектар.

Ауылшаруашылығының дақылдарды себу 9030 гектар аумағын алып жатыр. Мал шаруашылығымен барлығы 7 шаруа қожалығы айналысады, олардың 621 ірі қара малы, 952 қойы бар. «Ақбар», «Мират», «Мирас», «Копес», «Асар-1» шаруа қожалықтары сүт пен ет дайындайды. Тынайған жер 37 гектарды құрайды, жайылым 8869 га, мал азығын дайындау аумағы 2232 га, картоп өсіру аумағы – 176 га, орташа сүт сауын 1500-1700 литр, ол «Алғабас» ЖШС-ға тапсырылады. Жыл бойына 400 тоннаға дейін сүт сұрыптанады. Ірі қараның орта есеппен 130-150 кг. еті тапсырылады, шошқа 60-70 кг. жыл бойына орта есеппен етке 250-270 бас ірі қара, 350-ге дейін шошқа тапсырылады. Жеке меншікте 5000 бас құс бағылады, олар: қаз, үйрек пен тауық. Ауыл округінің Первомайқа ауылында мемлекеттік питомник бар.

Шаруа қожалықтар жері 22, 816 мың гектар жер көлемін алып жатыр.

- «Владимир» ШҚ - 106 га. – Кондренко В.
- «Алға» ШҚ - 17 га. – Уржаев Б.
- «Бекболат» ШҚ - 206 га. – Мангубаев Б.
- «Мейрамгуль» ШҚ - 98 га. – Тлегенов К.
- «Марат+К» ШҚ - 134 га. – Утаралина Т.
- «Ерсамат» ШҚ - 356 га. – Казтуғанов А.
- «Ирина» ШҚ - 68 га. – Кун В.
- «Виктор» ШҚ - 58 га. – Пыхтеева Л.
- «Искандер» ШҚ - 729 га. – Мухлисова А.
- «Колос» ШҚ - 65 га. – Сайдаев Г.
- «Лада» ШҚ - 59 га. – Чекенев А.
- «Ласточка» ШҚ - 36 га. – Болатова А.
- «Мирас» ШҚ - 644 га. – Аткиев А.
- «Ақбар» ШҚ - 5487 га. – Абдрахманов Б.
- «Ескали» ШҚ - 84 га. – Искалиев К.
- «Приозёрный» ШҚ - 138 га. – Кулиш И.
- «Алдияр» ШҚ - 133 га. – Атагулин М.
- «Айсұлтан» ШҚ - 80 га. – Байсарин Ж.
- «Простор» ШҚ - 66 га. – Гришко М.
- «Айдын» ШҚ - 82 га. – Битурин А.
- «Светлана» ШҚ - 758 га. – Вараксин А.
- «Синяя Птица» ШҚ - 43 га. – Михальчишина О.
- «Дружба» ШҚ - 403 га. – Ременной В.
- «Сапар» ШҚ - 180 га. – Турмагамбетов А.
- «Жандос» ШҚ - 290 га. – Каржауова Т.
- «Бостан» ШҚ - 178 га. – Мукашев Н.
- «Абат» ШҚ - 84 га. – Бижанов Б.
- «Копес» ШҚ - 115 га. – Купесов Е.
- «Улман» ШҚ - 274 га. – Сағындыкова М.
- «Алтай» ШҚ - 419 га. – Темиргалиев Ж.
- «Жас Улан» ШҚ - 110 га. – Битурин А.

«Яков» ШҚ - 103 га. – Мартенс П.
«Амина» ШҚ - 61 га. – Сулейменова Н.
«Ардагер» ШҚ - 328 га. – Сарсенов К.
«Салтанат» ШҚ - 1145 га. – Жакупов К.
«Жусуп» ШҚ - 51 га. – Жусупов С.
«Достық-1» ШҚ - 942 га. – Попов А.
«Надежда» ШҚ - 140 га. – Варакин В.
«ВиВеКаС» ШҚ - 50 га. – Гончарюк В.
«Даулет-1» ШҚ - 210 га. – Саркулов М.
«Илья» ШҚ - 65 га. – Чипегина Н.
«Дасан» ШҚ - 175 га. – Бекбатыров Ш.
«Мекен» ШҚ - 2376 га. – Кампаев Е.
«Анастасия» ШҚ - 47 га. – Старченко Н.
«Сержан» ШҚ - 181 га. – Шуренбаева Ж.
«Муратбек» ШҚ - 228 га. – Карылгашев Ж.
«Восход» ШҚ - 111 га. – Бондаренко П.
«Анна» ШҚ - 137 га. – Прокопало В.
«Ерсұлтан» ШҚ - 1114 га. – Зорбаев Е.
«Мират» ШҚ - 72 га. – Жармагамбетов К.
«Ринат» ШҚ - 114 га. – Жильгельдин Б.
«Асар -1» ШҚ - 696 га. – Крутько С.В.
«Канапия» ШҚ - 673 га. – Тоғызбаев Н.
«Каражигит» ШҚ - 60 га. – Демегенов К.
«Аккудык» ШҚ - 153 га. – Лащ Л.
«Вайнах» ШҚ - 130 га. – Мажидов И.
«Дос» ШҚ - 65 га. – Мадияров Б.
«Даймох» ШҚ - 65 га. – Мажидов А.
«Роза» ШҚ - 79 га. – Большакова Н.
«Паритет» ШҚ - 79 га. – Великоцкая Е.
«Сокол» ШҚ - 38 га. – Булатов Г.
«Калау» ШҚ - 187 га. – Жакупов К.
«Дария» ШҚ - 131 га. – Бекмухамбетова Д.
«Инжу» ШҚ - 107 га. – Иманалин Ж.
«Лабиринт» ШҚ - 150 га. – Конрад А.
«Шонай» ШҚ - 50 га. – Кожаев З.
«Ауылбай» ШҚ - 204 га. – Стрюкова Л.А.
«Женис» ШҚ - 102 га. – Сустанов
«Абу» ШҚ - 68 га. – Суенбаев Ж.
«Манера» ШҚ - 429 га. – Қосмамбетова Г.
«Берекет» ЖШС - 200 га. – Аманбаев Ғ.

Білім: Қазіргі кезде округте 5 мектеп және 1 интернат жұмыс істейді. Вознесеновка ауылында жаңа типті орта мектеп бар, онда 149 оқушы оқиды,

интернатта 30 бала тәрбиеленеді. Аймақ бойынша оқушылардың жалпы саны 256 бала. Педагогикалық ұжымда 48 оқытушы қызмет етеді.

Денсаулық: Округ бойынша Веренка мен Вознесенкада 2 дәрігерлік амбулатория, Рыбаковка мен Первомайкада фельдшерлік пункттер бар. 2 дәрігер және 4 медбикелер жұмыс істейді.

Мәдени-ағарту жұмыстары: округ жерінде 3 ауылдық клуб (Вознесенка, Рыбаковка, Первомайка) 3 ауылдық кітапхана (Вознесенка) кітап қоры 6200 дана, Веренка ауылында кәзтелерадио мұнарасы бар.

Спорт: волейбол, футбол түрлерінен командалар бар. Олар аудандық, аумақтық жарыстарға белсенді қатысады.

Мәдениеті: Веренка – I бейіті. Бейіт солтүстіктен оңтүстікке созылған кішкене қыраттың жотасында орналасқан үш обадан тұрады. Обалардың топырақты үйіндісі жарты шар тәріздес, құлап түскен, көлемі диаметрі 4 м-ден 5м-ге дейін және биіктігі 0,2-ден 0,3 м-ге дейін болған. Ескерткіш қола дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 ж. жазда табылған. Паспортталған.

Веренка – II бейіті. Батыс солтүстік батыс-шығыс оңтүстік шығыс желісі бойынша созылып кішкене жазық қыраттың басында орналасқан үш обадан тұрады. №2 және №3 обалардың топырақты үйіндісі жартылай сфера тәріздес формалы олардың көлемі диаметрі 6 және 7 м, биіктігі 0,2 және 0,15 м. Ең ірі №1 обаның (30x1 м) басында жартылай сфералық формадағы тригопункт орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Веренка – III бейіті. Диаметрі 32 және 40 м, биіктігі 2,5 және 3 м болатын жартылай сфералық формадағы екі оба кішкене жазық қыратта орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Вознесенка – I бейіті. Диаметрі 14, биіктігі 1 м болатын, қыраттың басында орналасқан үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Вознесенка – II обалы бейіті. 8 жер обадан (12-30, 0,35-1м) тұрады. Екі оба негізгі топтан 600м жерде орналасқан. Вознесенка ауылынан солтүстік шығыста 3,5 км жерде орналасқан. АПИ археологиялық барлау тобымен 1988ж. табылған.

Вознесенка – III обалы бейіті. Төрт жер обадан тұрады. (17-37, 0,4-2,6 м). №1 обаның үстіне триангуляциялық белгі орнатылған. Вознесенка ауылынан солтүстік шығыста 1 км жерде орналасқан. АПИ археологиялық барлау тобымен 1988ж. табылған.

Вознесенка – IV бейіті. Жартылай сфералық формалы, екі оба кішкене жайпақ қыратта орналасқан, олардың көлемі диаметрі 28 және 36 м, биіктігі 0,8 және 0,6 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Вознесенка – V бейіті. Бейіт кішкене жайпақ қыратта орналасқан 6 обадан тұрған. Обалар диаметрі 14-тен 25м-ге дейін, биіктігі 0,3-тен 1,0 м

болатын топырақты үйіндісі жарты шар тәріздес формалы болған. №2 обадан (15x0,8) бұзылған тригопункттен қалған шұңқыр бар. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Вознесеновка – VI бейіті. Кішкене тік қыраттың жотасында жалғыз оба табылды. Обаның үйіндісі жарты шар тәріздес диаметрі 28м, биіктігі 3,5 болған. Обаның етегінде ор, орталығында тонау шұңқыры байқалады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Вознесеновка – VII бейіті. Ашық далада орналасқан жалғыз (бөлек) оба. Топырақты үйіндісі жартылай сфералық формалы, диаметрі 16м, биіктігі 0,5 м. Обаның басында трипункт орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Вознесеновка – VIII бейіті. Ашық далада орналасқан бөлек оба. Оба үйіндісі жартылай сфера тәріздес топырақты, диаметрі 20м, биіктігі 0,6м болған. Ортасында бұзылған трипункттен шұңқыр қалған. Қорым 1987 жылы жазда АПИ археологиялық тобымен талбылған. Паспортталған.

Вознесеновка – IX обалы бейіті. Үш жер обадан (12-15, 0,2-0,5) тұрады. №1 және №2 обалардан 200м жерде №3 оба орналасқан. Мәртөк ауданы Вознесеновка ауылынан шығыста 1 км жерге орналасқан. АПИ археологиялық барлау тобымен 1988жылы табылған.

Вознесеновка – IX бейіті. Тік төбесінің басында орналасқан 4 обаның көлемі диаметрі 5-тен 12 м-ге, биіктігі 0,1-ден 0,3 м. Оба үйінділері формасы жайпақ. №2 обаның бетінде тастар байқалады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Вознесеновка – X бейіті. Бейіт кішкене жазық қыратта орналасқан 6 обадан тұрады. Обаның топырақты үйіндісі жартылай сфера тәзірдес, көлемі диаметрі 14-тен 25 м және биіктігі 0,3-тен 1,0 м. №2 (15x0,8) обада бұзылған тригопункттен қалған шұңқыр байқалады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Первомайка – I бейіті. Жазық төбеде орналасқан үш обадан тұрады. Обаның жер үйіндісі жарты шар тәріздес формалы. №2 және №3 оба көлемі 16 және 10 м, биіктігі 0,8 және 0,5 м. Ең ірі №1 обаның (50x2,5) төбесіне тригопункт орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Первомайка – II бейіті. Диаметрі 12-ден 20м, биіктігі 0,5-тен 1,2 м болатын жарты шар тәріздес формалы үш жер оба жазық төбеде орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Рыбаковка – I бейіті. Веренка-Рыбаковка тас жолынан 600 м жерде екі бөлек топ болып орналасқан жартылай сфералық формалы жеті жер обадан тұрады. Обалар көлемі 0,3x10-нан 0,8x20 м аралығында.

Вознесенка ауылында азамат соғысы жылдарында қаза болған әскерлердің туысқандар қабірі. Қабірде биіктігі 2,5 м болатын металды конструкциядан жасалған ескерткіш орнатылған. Ескерткішке бес тармақты жұлдыз кіргізілген. Қабір көлемі 3x4 метр болатын мәнерлі металл дуалмен қоршалған. Жазуы жоқ. Қазақстан территориясындағы азамат соғысының тарихи ескерткіші. Паспортталған.

АҚҚУДЫҚ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАРЫ

Сақтанова Лина Абдрахманқызы – 1941 жылдың 1 қазанда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қараағаш ауылында туған. Білім 1 кластық. 1957 жылы Сақтанов Сансызбаймен тұрмыс құрған. Өзі «Первомайский» совхозында сауыншы, жолдасы малшы болып жасаған. 12 баласы, 13 немересі, 2 шөбересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, «Алтын алқа», үш рет «Соцжарыстың жеңімпазы» атағы берілген. Қазір Первомайқада тұрады.

Жуковская Пелагея Константиновна – 1933 жылдың 18 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Первомайқа ауылында туған. Білімі жоқ. 1954 жылы Жуковский Михаилмен тұрмыс құрған. Өзі еңбек майданының ардагері су скважинасының операторы, жолдасы «Первомайский» совхозында механизатор болып жасаған. 8 баласы бар, тағы 4 баланы бауырына басқан, 24 немересі, 1 шөбересі. «Ана данқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Первомайқа ауылында тұрады.

Битурин Мәрия – 1938 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Хлебодар ауылында туған. Білімі 10 кластық. 1957 жылы Битурин Төлегенмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, бұзаушы, жолдасы «Калинин» совхозында малшы болып жасаған. 10 баласы, 25 немересі, 2 шөбересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, «Алтын алқамен», Аналық орденімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Веренка ауылында тұрады.

Мұқашева Мұңғой – 1945 жылдың 22 желтоқсанында Ресейдің Орынбор облысы Харьковка селосында туған. Білімі 7 кластық. 1963 жылы Мұқашев Уәлимен тұрмыс құрған. Өзі пошта таратушы, жолдасмы Калинин атындағы колхозында тракторшы болып жасаған. 10 баласы бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, «Аналық» орденімен наградталған. Қазір Веренка ауылында тұрады.

Төлепбергенова Тәрбие – 1939 жылдың 1 қаңтарында Қазалы ауданында Майлыбас стансасында туған. Білімі 7 кластық. Байқонырдың оныншы платформасында телефон байланысшысы болып жасаған. 1960 жылы Төлепбергенов Шахтыбаймен тұрмыс құрған. Сонда борышын өтеп жүрген болашақ жолдасымен құпия келісімге қол қойып ауылға келген. Өзі жұмысшы, аспазшы, жолдасы механизатор болып жасаған. 9 баласы, 17 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Веренка ауылында тұрады.

Битуринна Үмсындық – 1927 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қызылжар ауылында туған. Білімі жоқ. 1945 жылы Битурин Қасенмен тұрмыс құрған. Өзі еңбек майданының арлагері егінші, жолдасы тың игеруші механизатор болып жасаған. 13 баласы, 27 немересі, 8 шөбересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, мерейтойлық медальдармен наградталған. Қазір Веренкада тұрады.

Жакупова Салима – 1940 жылдың 28 қыркүйегінде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жаңажол ауылында туған. Білімі бастауыш. 1957 жылы Жакупов Ауылбаймен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы механизатор болып жасаған. 8 баласы, 18 немересі бар. «Күміс алқамен», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Рыбаковка ауылында тұрады.

Карашева Дарига – 1948 жылдың 17 қазанында Ресейдің Орынбор облысы Ақбұлақ ауданы «Искра» совхозында туған. Білімі арнаулы орта. 1968 жылы Қайырман Текеевпен тұрмыс құрған. Өзі СТФ-да сүт бойынша лаборант, жолдасы совхозда зоотехник болған. 8 баласы, 4 немересі бар «Күміс алқамен» «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Вознесеновка ауылында тұрады.

Генова Анна Георгиевна - 1941 жылдың 6 сүйрінде Украина Одесская облысы Разделянский ауданы Зельц селосында туған. Білім 6 кластық. 8 баласы, 22 немересі бар. «Күміс алқа», 1941 жылы қуғын көрген, 1956 жылы ақталған. Қазір Вознесеновка ауылында тұрады.

АҚМОЛАСАЙ (Новофедоровка) – ауыл Мәртөк ауданының оңтүстігінде, аудан орталығына 30 шақырым жерде, Ақмоласай өзенінің жағасында орналасқан. Халық саны 246 адам. Ауыл 1905 жылы Ақмоласай шатқалында құралған. Столыпин реформасы кезінде Ресейден қоныс аударғандар ауылды Новофедоровка деп атын өзгерткен. 1907 жылы ауылда 56 үй болған. Шаруаларды өз еркімен біріктіру кезінде «Красный скотовод» ұжымшары болып, одан кейін «Қазақстанның 30 жылдығы» атындағы ұжымшар болып қайта құрылды. Новофедоровка машина трактор станциясы таратылғаннан кейін Дзержинский атындағы кең шар мен Новомихайловка ауылдың кеңесі құрылды (1957-2003) Новофедоровка ауылының бірінші басшылары: Рабинович Семен, Глуков Алексей, Муха Алексей, 1941ж. – Луценко Яков. Кеңес шаруашылығы кезінде ауыл №3 бөлімше болды, бастығы Зарешняк Форл болды. Ауыл тұрғындары егіншілік мал шаруашылығы, бау-бақшамен айналысты. 1965-1985 жылдары ауыл Дзержинский кеңес шаруашылығының ірі бөлімшелерінің бірі болды. Ірі қараның саны 1700 басқа жетті, механикалық түрде еркін байланбай сауылатын сиырларды бағатын малшаруашылық кешен болды. Бөлімшенің егіндік пен фермаларындағы жұмысшылары жоғары көрсеткіштерге жете білді. Фокша Иван Семенович Ленин орденімен марапатталды, оған сәйкес ағайынды Шеленг Герман и Раингольд, Прокопович Алексей Андреевич, Татьянич Владимир Андреевич – алғашқы тың игеруші, Тлешев Қаратай, Апостолов Михаил Карпович еңбек етті. Мал шаруашылығында сауыншы Иванова Екатерина бірнеше рет бір сиырдан 3000 литрге дейін межеге жетіп, Ленин орденімен марапатталды, сонымен қатар сүт сауудың жоғарғы

көрсеткішін апалы-сінілі Небоженко Надежда, Марина, Елена жетті, бұзаушы Устич Анна – батыр ана, 10 бала өсіріп тәрбиелеген. Бірінші пошташы Быстрова Елизавета, бірінші радио желісінің директоры Плем Федор, кітапхана менгерушісі Жаймагамбетова Қабираның есімдері ауылдастарының әлі есінде. Нарықтық қатынасқа көшкеннен кейін Ақмоласай ауылында бірқатар шаруа қожалықтары құрылды: «Тан», «Жақсы», «Жазит» т.б. «Алдияр Б» шаруа қожалығы (бастығы Михаил Быстров) ауылдық тіректі кәсіпорны, әрқашан округтің әлеуметтік орындарына, еңбек ардагерлеріне, жалғыз қалған мұқтаж адамдарға көмектесіп отырады. Ауыл да мектеп, фельдшерлік акушерлік пункт, клуб, кітапхана, дүкен бар.

АҚСУ – ауыл Мәртөк ауданының оңтүстік батысында 12 шақырым жерде орналасқан. Халық саны 19 адам (2007ж.). Тәңірберген ауылдық аймағының құрамына кіреді. 1832 жылы бұл қоныс Қаратөгіай болысының №7 ауылы болды. Шаруаларды біріктіру кезінде «1 Май» ұжымшары аталды. 1952 жылы Ақсу ауылы «Победа» ұжымшарының №2 бөлімшесі болды. Ауыл шаруашылығы өндірісінің екі жұмысшысы ерен еңбектері үшін Ленин Орденімен марапатталды. Ауылда бастауыш мектеп, дүкен, клуб, кітапхана, машина- трактор шеберханасы, сүт фермасы жұмыс істеді.

АҚТАБАН ШҰБЫРЫНДЫ - (1723-1725ж.) қазақ халқының тарихындағы ауыр кезең. Жоңғар шапқыншылығына қарсы азаттық күресі. Тәуке хан қайтыс болғаннан кейінгі 1718ж. үш жүздің дербестеніп, алауыздық болуы Қазақ хандығының әскери-саяси қуатын әлсіретті. Құба қалмақтар ішкі қайшылықтарын реттеп, көрші мемл. қарым-қатынасын жақсартты, олардан оқ-дәрі, қару-жарақтармен жабдықталды, зеңбірек жасауды үйренді. 1708-17ж. Севан Рабданың тұсында болған бірнеше жорықтарда жоңғарлар әскері саны жағынан да, қару-жарағы жағынан да қазақтардан басым болды. 1723ж. көктемде Жоңғария қалмақтары әрқайсысы 10 мың жауынгері бар 7 қолмен қазақ еліне тосыннан шабылу жасады. Шапқыншылар Қазақстанның оңт. ауд. елді қырғынға ұшыратып, Түркістан, Сайрам, Ташкент қалаларын басып алды, қазақтар шайқастарда 100 мың жауынгерлерінен айырылды, бейбіт халықтың шығыны одан да көп болды. Абылай ханның айтуынша әрбір он адамның төртеуі қаза тапты. Қазақтың басына түспеген алапат құбылыс халықтың үдере қашқан босқыншылығы туды. Ұлы жүз бен Орта жүздің бір бөлігі Шыршық асып, біразы Бұқар мен Самарқанға қашып барып паналады. Ал Кіші жүз қазақтары Сауран қ-сын айналып Хиуаға беттеді. Кейбір рулар Қарақұм, Қызылқұмға тығылды. 3-4 жыл ішіндегі оқиғалардың өте ауыр болғандығы сондай халықтың тарихи санасында бұл қиын-қыстау кезең «Ақтабан шұбырынды» деп аталып кеткен. Осы заманда зар мен мұңға толған «Елім-ай» әні дүниеге келді. Күйзелген қазақ жеріне жан-жақтан анталаған жау Еділ қалмақтары Жайықтың қазақ

Орысы, Орал башқұрттары, Қоқан бөктері, Бұқар мен Хиуа хандары шабуыл жасады. Қазақ елі халық ретінде жер бетінен құрып кету қаупіне ұшырады. Бірақ бұл қасірет халықтың еркіндікке, азаттыққа ұмтылған жігерін жасата алмады. Бөгенбай, Қабанбай, Сауырық, Жәнібек, Малайсары, Абылай, Әбілқайыр бастаған қалың ел 1926-27ж. жоңғарларға қарсы майдан ашты. 1728-29ж. қазақ жасақтары Бұланты өзенінің жағасында, Аңыраұай даласында жоңғар әскерлеріне құйрете соққы беріп, ұлы жеңіске жетті.

әдеб. ҚСЭ. Алматы, 197212т. 220б. ҚҰЭ. 1т.2096

История Казахской ССР. Алма-Ата, 1979г. стр.14-25. Б.Оразов.

АҚТӨБЕ МЕДИЦИНАЛЫҚ УЧИЛИЩЕСІНІҢ МӘРТӨКТЕГІ ФИЛИАЛЫ – Мәртөк аудандық аурухана жанынан 1970 жылы ашылған. Филиал медбикелерді даярлады. Практикалық дәріс беру үшін аурухананың тәжірибелі дәрігерлері шақырылған. Алғашқы түлектер 1972 жылы бітірді. 1999 жылы аудан орталығында Ақтөбе медициналық колледжінің Филиалы қайта ашылды. Оның түлектері бүгінде Ақтөбе облысы мен аудан аумағында еңбек етуде.

АЛҒАШҚЫ ӘКІМШІЛІК БӨЛІСТІК Ақтөбе обл. 1932ж. 20-ақпанда ұйымдастырылды. Оның құрамында 28 аудан болған. Олар мыналар: Адамау, Ақбұлақ, Ақтөбе, Арал, Батпаққара, Жетігара, Мәртөк, Меңдігара, Мирзоян, Новоресей, Семиозер, Степной, Табын, Обаған, Ойыл, Урицкий, Федоров, Қобда, Шалқар. 1936ж. 29-шілдеде облыстың 11 ауданы неіңзінде Қостанай облысы ұйымдастырылған.

әдеб: «Справочник по адмтеррр. Делению Казахстана», А 1959г. стр.221.

АЛДАБЕРГЕНОВ АЛТЫНБАЙ - (1929ж.т.) –механизатор. Мәртөк ауд. Чапаев атындағы ұжымшарда озат тракторшы болды. А/ш өндірісінде үздік еңбегі үшін «Ленин», «Еңбек Қызыл Ту» (1967ж) ордендерімен марапатталды.

АЛЕКРИЦКИЙ ВАСИЛИЙ ЛЕОНТЬЕВИЧ (1908-1979ж), Жайсаң а. механизатор. Мәртөк ауд. «Жайсаң» кеншарында механизатор. Диканшылық кәсіптің жүздегері, шаруашылықтың экономикасын көтеруге белсенді қатысты. Трактор бригадасының бригадирі, «Ленин» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

АНДРЕЕВКА АУЫЛЫ.- Аудан орталығынан 50км. Полтава губ. 1907 ж. көшіп келген. Андрей Сеньнің атымен аталған. Қиялы, Бөрте өз. жағасы, халқы 782 (1999). 1914 ж. с. 20 үй болған. Азамат соғысы жүрген жер. 1926 ж. жерді бірлесіп өңдеу «Красная звезда» одағы құрылған. 1929 ж. «Степной гигант» ұжымшары болып өзгертілген. 1937 ж. Шевченко МТС ашылды. Отан соғысына ауылдан 167 адам аттанған, оның 85-і елге аман оралған. 1950 ж. «Степной пахарь», «Қызылжармен» қосылып, К. Маркс ұжымшарының

орталығы атанған. Оның иелігінде 17,466 га жері болған, оның 7420 г-ы егістік жері, 88 ірі кара, 3291 кой, 168 жылқы, 542 тауық, 66 шошқа, 21 трактор, 13 комбайны болған. Тың игеру арқылы егістік жері 960 га жеткен. 1966 ж. ұжымшар 680734 ц. астық сатып, 2500 ц. ет өндірген. 1991 ж. «Қызылжар» ө.к. өндірі. 110 адам еңбек етеді. Әрқайсысында 2-4 адамы бар «Госко», «Ахмет», «Асар», «Жансерік» шаруа қожалықтары құрылған. Қызылжар а.а. орта мектеп, балабақша, аурухан, АТС, шеберхана бар. Қызылжар а.а. орталығы кезінде 27 адам КСРО орденімен мед. ие болған. Өзендер: Абдан, Торангүл.

АНИЩЕНКО ПЕТР БОРИСОВИЧ «Еңбек Қызыл Ту» ордені «Александр Невский» ордені, «Қызыл Жұлдыз» ордені, «Берлинді алған үшін» медалі, «Германияны жеңгені үшін», «Варшаваны азат еткені үшін» медальдарымен марапатталған. Өзі Андреевқада тұрған.

АРДАГЕРЛЕР ХОРЫ - 1987ж. қарашада құрылған. Ұжым 31 адамнан тұрады. 15 жыл ішінде 250 рет сахнаға шығып өнер көрсеткен. Хор ұжымы Орынбор, Ақтөбе к., Ресейдің Ақбұлақ ауданында, барлық ауылдарында жұртшылыққа әдеби-музыкалық қойылымдар көрсетіп, оны 5 тілде орындап отырған. Көп жылдар бойы хор жетекшісі, әрі дирижеры - А. Яблуновский және музыкалық демеушісі Ю.Поляшенко болды. Бүгінгі күні хордың жетекшісі, әрі дирижеры Х. Амиргалиева.

АРСЛАНОВ ХАБИБУЛЛА (1911-1968 ж.11.16.) Еңбек жолын 1928 ж. бастады. 30 жыл бойы комсомол, кеңес, шаруашылық салаларында еңбек етті. «Ленин», «Қызыл жұлдыз», «Құрмет белгісі» орденімен және бірнеше медальдармен марапатталды.

АРЫНҒАЗИЕВ АХМЕДША ШАЙХЫ-ИСЛАМУЛЫ 1885 ж. Торғай обл. Ақтөбе уезінің № 2 ауылында туған. 1887 ж. Ақтөбедегі 2 сыныптың орыс-қыргыз уч-не түсіп, мақтау қағазымен аяқтайды. 1903 ж. Орынбордағы мұғалімдер семинариясында ойдағыдай емтихан тапсырғанымен «Бос орын жоқ» болғандықтан Ақтөбеге қайта оралды. 1904 ж. уездегі ауылдық мектепке түседі, бірақ А. Уалиахметтің тұтқындауынан мұғалімдік жұмысқа орналаса алмады. 1911-19 ж. арасында мал дәрігерінің аудармашысы, 1919-21 ж. мұғалім болып істейді. 1922 ж. Губерниялық ревтрибуналдың тергеушісі, 1923 ж. уездік халық ағарту бөлімінің меңгерушісі болып істейді. Мұнан кейін губкомда, окружкомда мектеп директорларының мұғалімдерді аттестациялау комиссиясының хатшылық қызметін атқарады.

АРЫНҒАЗИЕВ УАЛИША (1888-1943 жж.)

Ақтөбе уезінің Бөрте болысының 2 ауылында шағын дәулетті отбасында дүниеге келген. Әбілқайыр ханның Ералы деген баласынан тараған Арынғазы ханның немересі Шайхы-Исламның баласы. Дәулетті отбасында әуелі молдадан, сосын орыс-қазақ приходтік мектебінде сабақ алған. Қазан қаласындағы мұғалімдік семинарияда оқыған. Сол кезде Ресейдің саяси алдыңғы қатарлы жастарының қозғалысына қатысқаны үшін Архангелск губерниясының Кермь қаласына 1910-12 ж. жер аударылған. Тұтқыннан босағаннан кейін туған жеріне келіп, біраз жылдай мұғалім болып, бала тәрбиелеген. Кейін Жайсаң селосындағы тұтынушылар қоғамының төрағасы қызметін атқарған. Әлеуметтік саясатқа сай Жайсаң а. 1928 ж. 1 желтоқсанда дінге қарсы қоғамға мүше болып кірген. Мәртөкте болып жатқан саяси өзгерістерге тікелей қатысып, сауатты ел азаматы ретінде қызмет жасаған. 1941 ж. ҰОС-на өз еркімен қатысады.

АРЫНҒАЗИЕВ КАМАЛИТДИН (1885-1943ж.ж.)

Ақтөбе у. Бөрте болысының 2 ауылында д.к. Әбілхайыр ханның Ералы деген баласынан тараған Арынғазы ханның ұрпағы. Ауылдағы молдадан діни сабақ алғаннан кейін, 2 жылдық орыс мектебін бітірген. Самара к. мұғалімдік гимназияда оқыған, туған жерінде Ақтөбе уезіндегі Бөрте мектебінде 1919ж. бастап қызмет істеген. 1926ж. Қызылорда қ. А. Байтұрсынновтан кейін, екінші халық ағарту комиссары болған. 1934ж. білім беру бөлімінің инспектор. 1936ж. Ключевой ауд. Аккемер жетім балалар үйінің директоры. 1937ж. Ключевой ауд. білім бөлімінің инспекторы болып жұмыс істеген. 1937ж. 25 қыркүйегінде «халық жауы» ретінде тұтқынға алынған, (ПХК) Ақтөбе обл. II Халық комиссары қаулысымен 8 жылға сотталып, еңбекпен тәрбиелеу лагеріне жіберді. Мәйіті Рыбинск к. түрме зиратында. Қайтқаннан кейін «Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы» ҚР заңына сәйкес 1997ж. 19 маусымда жоғарғы сотының шешімімен ақталған.

АСАУОВ АБЫЛАЙ (1905ж. Орал облысы, Қаратөбе ауданы, Темірбек ауылы – 1976ж. Мәртөк ауданы, 14 жылдық Қазақстан) – Ұлы Отан соғысының ардагері, Қазақстанның еңбегі сіңген мұғалімі, халық ағарту бөлімінде көп жасаған, алғашқы ауылдағы халықтың көзін ашқан адамдардың бірі. Білім саласында 29 жыл еңбек етті. Асаудың әкесі Ақон – молда, мешіт ұстаған, дін оқуын жақсы білген. 7 кластық мектебін бітіргеннен кейін, Абылай Ақбұлақ педкласын аяқтап,

еңбек жолын 1927 жылы Орынбор облысы, Тұзтөбе ауданы, Қарағайлы ауылында ауыл мұғалімі болып бастаған. 1930 жылы Мәртөк ауданы «Чапаев» колхозының «14 жылдық Қазақстан» ауылына көшіп келіп, ауыл мектебінде мұғалім, мектеп меңгерушісі болып қызметін жалғастырды.

Алғашқы жылдары араб тілінде, кейін латын алфавитімен /29 әріп/, уақыт өте орыс алфавиті – кириллицамен /42 әріп/ адамдарды оқытқан. 1951 жылы Ақтөбе педучилищесін бітірген. I дәрежедегі Отан соғысының ордені, медальдармен марапатталған.

АСАУОВ ОРАЗҒАЛИ МӘМБЕТҰЛЫ (1870ж.т Ақтөбе у. –қ.ж. белгісіз) Асау батырдың немересі. 1886 ж.14 мамырда Орскідегі, кейін Орынбордағы оқытушылар мектебін марапаттау медалімен бітірген. 1887 ж. 2 қазанда Торғай обл. уч-лер инспекторы Ы.Алтынсариннің жарлығымен Ақтөбе у. Бөрте болыстық мектебінің меңгерушісі болып тағайындалды. Ол 1890-98 ж. Ақтөбе қ. екі кластық орыс-қазақ уч-де оқытушы, 1898-1912 ж.ж. Ырғыз у. кеңсесінің іс жүргізушісі . 1912ж. қарашасында обл. басқарма құрамындағы қызметінен шығарылып, 1912-17 ж. Торғай у. шаруалар құрылтайының хатшысы болған.

НҰСҚА: Қаз. рес. Ұлттық мем. орт. архив. 25 қор, 2 тіркеу, 59 іс, 1-5 парақтар.

АУДАНЫҚ «ҚАЗАҚ ТІЛІ» ҚОҒАМЫНЫҢ ФИЛИАЛЫ – 1991 жылы құрылған. 2004 жылы филиалда 2439 адам болды, оның 1574 – оқушылар (5-11), 45 – бастауыш ұйымдары.

АУДАНЫҚ ТҰТЫНУШЫЛАР ОДАҒЫ - Мәртөк ауд. тұт. одағы. 1936ж. ұйымдасқан. Алғашқы сауда икемделген үйлерге орналасып, 1950-60ж. жана құрылыстар салына бастады. АТҚ-ауд. тұт. одағы.-қарамағына 8 ауыл:Мәртөк, Победа, Андреев, Жайсаң, Вознесен, Поқырау, Степанов, Ново-Михайлов кірді. Олардың қарамағында 89 дүкен болды. Тұт. Қоғамына мүшелікке 16ж. толғандар алынды. Жылына 180мың дкл сыра, 450мың дкл лимонад. Тәулігіне 10т. нан шығаратын зауыттар іске қосылды. Дайындау кеңсесі, 41 автокөлігі бар автобазасы, қоғамдық тамақтану орындары болды. АТҚ-ны ұзақ жылдар Г.М.Васютюк басқарды.

АУДАНЫҚ МӘДЕНИЕТ ҮЙІ - Бұл 600 орынды Мәдениет үйі. 1976ж. қолданысқа берілді. Бұл тәрбиелік, көңіл көтеру орталығы. Мәдениет үйінде мереке сайын концерттер, ойын-сауықтар, халық шығармашылығының фестивальдері, балалар конкурсы, мерейтой іс-шаралар өткізіліп тұрады. мұнда ән айтатындар, билейтіндер, музыкалық аспаптарда ойнайтындар үшін түрлі клубтық үйірмелер ұйымдастырылады. Жастар үшін үнемі би кештері, ал мектеп каникулдары кезінде балаларға аналған ойын-конкурстары бар би кештері өткізіліп тұрады.

АХМЕТОВ ҚАППАС ЗАЙЛАҒИҰЛЫ – ауыл шаруашылық өндірісінің ардагері. Мәртөк ауданының Андреевка ауылында механизатор болып жұмыс істеген. Ол ерлік еңбек үшін екі «Еңбек Қызыл Ту» ордендерімен және бірнеше медальдармен марапатталған.

Ә

ӘБЛЛОВ ЕРҚОСАЙ ҚОЖБАНҰЛЫ

(06.02.1956ж. Мәртөк ауд. «Жаңатаң» а.т. 1977-94ж. Ақтөбе хром қосындылары, ферросплав зауыттарының суретшісі. ҚР Суретшілер одағының мүшесі-шебер. 1974ж. қолөнерін шыбыртқы өруден бастаған. Бесік, сандық, қамшы, домбыра жасауды игерген. Оның домбырасы Атырау қ. өткен «Үкілі домбыра» байқауына қатысты. 1994ж. халық күйшісі Қазанғап Тілепбергенұлының 140 жылдық мерейтойына арналған

облыстық мұражайдағы көрмеде белгілі музыка зерттеушілерінің назарын аударды. 1997ж. «Қайнар» деген атпен жеке көрмесі өтті. 1995-96ж. Қазақтың 5 қаруын, бесік, сандық, домбыра жасауға, қамшы өруге арналған шеберхана ашты. Емдік қасиеті бар домбыралардың үш нұсқасы жасалды. «Шеберхана» 1996ж. «Ала тағала құпиясы» атты кітапшалары жарық көрді. Ол қобыз, домбыра, т.б. ұлттық бұйымдар жасаумен қатар, саз аспаптарын жөндейді. Оның домбыралары ҚР Президенті Н.Назарбаевқа, қазақ-түрік лицейінің директоры Жезмирге, Ақтөбе университетінің ректоры Мұхтар Арынга, Сыр бойының жырауы Алмас Алматовқа сыйға тартылған. 1998ж. бес қару жасайды. Қарулары ҰҚК министрі Мұсаевқа академик Т.Шармановқа сыйға тартылған. Сүйектен жасалған «Шаман дәуірінің белгілері» атты сувенирі Сеулде өткен халықаралық көрмеге қатысты. Өнер саласындағы зор еңбегі үшін ол Атырау, Ақтөбе мәдениет басқармасының ілтипат қағазымен, алғыс хатымен, Қазақстан халықтары кіші Ассамблеясының, БҰҰ Қазақстандағы тұрақты өкілінің дипломдарымен марапатталған.

ӘЖІБАЕВ ЕРСАЙЫН ЫСҚАҚҰЛЫ

15.06.1947ж. Орал обл. Арам-құдық а. туған. 1970ж. Батыс Қаз-н а-ш институтының агрономия факультетін бітірген. 1970-74ж. Алға ауд. агроном, бас агроном, 1974-78ж. Новоресей а/ш басқармасының бас агроном, аупартокомының а/ш бөлім бастығы 1978-85 «Жданов» ұжымының төрағасы, «Құдықсай» кеңшарының директоры. 1985-93ж. Исатай, Хобда аупартком хатшысы 1993-1999ж. Мәртөк ауд. әкімі. 1999ж. облыстық а/ш басқарма бастығы. Облыстық ауд-қ кеңестердің депутаты.

Қазақстан КП ХҮІ-ХҮІІ съездерінің, СОКП-ХХҮІІІ съезінің делегаты. «Еңбектегі ерлігі үшін» «Астана» медальдарымен, Қаз. ОП Комитетінің төс белгісімен, ҚР Президентінің алғыс хатымен марапатталған.

ӘЗБЕРГЕН МҰҢАЙТБАСОВ (1813-1881жж) – 19 ғасырдың II-жартысында Кіші жүздің шекті руының батыры (1847-1858), Ресейге қарсы көтеріліске қатысқандардың бірі. Елек өзенінің жағалауларында Есет-батыр Көтібарұлымен бірге патша үкіметінің жақтаушысын Жантөре сұлтан-әкімін өлтіруге қатысқан. Батырдың аты Орта Азия мен Ресейге танымал болды. Ол 1860 жылы Қазақ делегациясының құрамымен Санкт-Петербургте және Мәскеуде болды. Ол сапар уақытында Шоқан Уәлихановпен кездесу мүмкіндігін жоққа шығара алмаймыз. 60-шы жылдары Қоңырат қ. Хива хандығында қала басшы болды. Қала жанында «Әзберген қорғанбағы» камалын тұрғызды. 1869-1873 жылдары Торғай облысында болған көтеріліспен басшылық етті. шайқаста тұтқынға түсіп, орынбор абақтысына жабылды. Хиваға жорыққа шыққан үшін патша үкіметі Әзберген абақтыдан шығарып салушы ретінде босатты.

ӘЛЖАНОВ ТАҢСЫҚБАЙ 1924-1996ж. Степной ауд. Қарабұтақ а. туған. ҰОС ардагері. 1946-64ж. ауд. Комсомол ұйымы хатшысы, ұжымшар төрағасының орынбасары, пошта бастығы. 1965-84ж. Мәртөк ауд. пошта бастығы. ҰОС II дәрежелі орденімен, жауынгерлік медальдармен, Қаз.КСР Байланыс министрлігінің мақтау қағаздарымен марапатталған. Ауданның электрикалық және пошта жүйесіне қосқан үлесі зор.

ӘЛИЯ МОЛДАҒҰЛОВА АТЫНДАҒЫ МҰРАЖАЙ - Жайсаң кәсіптік мектеп жанынан 1970ж. мектепті жаңа атуға байланысты 10 бөлімнен тұратын мұражай ашылды. 1-ші бөлімде Әлияның балалық шағы туралы, 2-де жастық кезеңнен құжаттар, суреттер берілген. Батыр қыздың Отан соғысы кезіндегі ерлігі туралы толық мол мәлімет, үшінші бөлімде берілген. 4-ші бөлім Әлияның мүсіні. Әлия ат. мектептің тарихы 5-ші бөлімде Әлия мектебіне тапсырылған тулар марапаттар орналастырылған. 7 бөлім осы мектептің ардагері Ганжа Иван Александровичке арналған.

ӘЛМҰХАНБЕТ ҚОЖАХМЕТ (1881-1976) Орынбор губ. Беляев ауд. Днепровка а. туған. Орынбордың пед. уч.-ін бітірген. Мамандығы мұғалім. Халық ағарту саласындағы ұзақ және жемісті еңбегі үшін Ленин орденімен 1956ж. марапатталған.

ӘЛПОВ АМАНТАЙ 23.2.1924ж.т. Алматы обл.

Алматы ауд. «Парижская коммуна» кеңшарында туған соғыс және еңбек ардагері. Алматы пед. уч.-сін үздік бітірген, Қызылорда пединс-ын бітірген. 1952ж. Алматы-Мәскеу жоғары партия мектептерін тәмамдаған. Еңбек жолын 1941ж. Шұбаркұдық орта мектебінде мұғалімдіктен бастаған. 1942-45ж. ҰОС қатысқан 1947-51ж. Қарабұтақ, 1951-53ж. осы ауд. Көктөбе МТС аймағы бойынша партком хатшысы. 1958-66ж. «Авангард» ұжымшарының төрағасы, 1996ж. обл. ардагерлер кеңесінің төрағасы. Бірнеше рет обл. Кеңестің депутаты болып сайланды. Қызыл жұлдыз II-дәрежелі Отан соғысы Октябрь Революциясы, екі «Еңбек Қызыл Ту», екі «Құрмет белгісі» орденімен, 20 медальмен, 3 рет Қаз. КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталған.

ӘМІРҒАЛИЕВ АЛТЫНБЕК АМАНҰЛЫ

11.04.1967 ж. Ақтөбе обл., Қобда ауд., Көкүй ауылында дүниеге келген. 1985 жылы Қарулы Күштер қатарына шақырылып, 1987 жылы Отан алдындағы борышын орындап туған ауылына оралды. 1987 жылы Орал қаласындағы Батыс Қазақстан ауылшаруашылық институтының агроном мамандығы бойынша оқуға түсіп, 1992 жылы осы институтты аяқтағаннан кейін жолдама бойынша Ақтөбе облысы Исатай аудандық қаржы бөліміне аға маман ретінде қызметке алынады. 1997 жылы

Исатай аудандық халықты әлеуметтік қорғау бөлімінің меңгерушісі лауазымына тағайындалады. Сол жылы Исатай ауданының Қобда ауданымен қосылуына байланысты Қобда аудандық халықты әлеуметтік қорғау бөлімінің қамсыздандыру қорлары секторын басқарады.

1999 жылы Қобда аудандық қаржы бөлімі меңгерушісінің орынбасары қызметіне тағайындалып, 2000 жылдан 2007 жылдың наурыз айына дейін Қобда ауданы әкімінің орынбасары қызметін атқарды. 2007 жылдың наурызынан бастап қазіргі уақытқа дейін Мәртөк ауданының әкімі.

Соңғы жылдары мемлекеттік қызметпен қатар ғылыми жұмыстармен де айналысып келеді. ҚР білім және ғылым Министрлігінің «Ауыл шаруашылығы экономикасы» кафедрасының ізденушісі ретінде «Қазақстан Республикасындағы ауылдық аумақтарда жергілікті басқаруды дамытудың өзекті мәселелері» атты ғылыми еңбегін осы кафедра ғылыми кеңесімен бекітілді. «Нұр Отан» партиясының мүшесі. «Нұр Отан» ХДПның Мәртөк аудандық филиалының төрағасы

ӘШПӘБАЕВ ТҰРҒАНБАЙ АҒЫСУЛЫ

(10.12.1922ж. Байғанин ауд. Қарабұтақ а.т.)- партия қызметкері. Алға қазақ орта мектебін (1938), Қазақстан Компартиясы ОК жанындағы жоғары партия мектебін (1952), Абай ат. Алматы пед. инст. (1955) бітірген. 1940-1946ж. әскер қатарында болған, ҰОС қатысушы. Воронеж және 2-ші Украин майдандарының 252 Қызыл тулы Харьков дивизиясының құрамында соғысқан. Әскери дәрежесі полковник. Елге оралған соң еңбек жолын 1947 Алға аупарткомында нұсқаушылықтан бастаған. 1949-50ж. облпарткомның нұсқаушысы, Степной аупарткомының хатшысы. 1950-52ж. жоғары партия мектебінің тыңдаушысы. 1952-82ж. Мәртөк аупарткомының 2-ші хатшысы, санақ бөлімін басқарушы. «Қызыл Жұлдыз», 1 дәрежелі Отан соғысы, «Еңбек Қызыл Ту» ордендерімен, 12 медальмен марапатталған.

Б

БАЙДАУЛЕТОВ САҒНАЛЫ ҚҰМАРҰЛЫ, 1940ж. 1-сәуірде Жаңа-жол ауылы, Мәртөк ауд.-да дүниеге келген. 1960ж. Алға кәсіби училщесін бітірген электромонтер мамандығын алған. 1960-64ж. Ақтөбе химзауытының жұмысшысы Мәскеу әскери аймағының қызметкері. 1965-67ж. Алматыдағы арнаулы милиция мектебін бітіріп, Заңгер болып шықты. 1967-74ж. Мұғаджар, Ақтөбе ішкі істер бөлімінің аға тергеушісі қылмыскерді іздеу бөлімінің бастығы болып істеді. 1986-1991ж.-ға дейін Ақтөбе қалалық ішкі істер бөлімінде, ОБХСС саласында істеді. Қазақстан КП-нің 17 съезінің делегаты, 1992ж. Қаз.Рес.Ішкі істер Министрлігінің зейнеткерлер қоғамының алғашқы съезінің делегаты болды. Қоғамдық тәртіпті сақтаудың үздік қызметкері белгісі медальмен, құрмет грамоталарымен марапатталған.

БАЙҒАНИНА НӘЗИЯ МӘДЕНҚЫЗЫ (4.5.1958ж. Мәртөк ауд.)- оқытушы. 1979ж. Ақтөбе пед. инс. фил. фак.-н бітірген. 1980ж. ғылыми педагогикалық жұмыспен айналысады. Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе ун-ті 1992-1997ж.ж. орыс мектебіндегі қазақ тілі кафедрасының, аударма және құжат жүргізу кафедраның меңгерушісі, фил. ф-тінің деканы, Бат. Қазақстан экономика және қаржы ин-ты оқу бөлімінің бастығы. 1991ж. Санкт-Петербург мемлекеттік ун-тінің орыс тілі кафедрасы жанындағы аспирантурасын аяқтағаннан кейін кандидаттық диссертация қорғады. Қазақ және орыс тілдерінде шыққан бірқатар ғыл. жинақтар мен ғыл. әдістеме оқулықтардың редакторы. Кіші Ғылым академиясы педагогикалық зерттеу зертханасының ғыл. кеңесшісі болды. профессор Қ.Жұбановтың шығармашылық мұраларын зерттеумен айналысты. «ҚР білім беру ісінің үздігі» белгілерімен марапатталды. Лингвистикалық поэзия, аударма теориясы мен тәжірибесі,

«Орыс-қазақ аударма терминдер сөздігі» жөніндегі бірқатар мақалаларының авторы.

БАЙНАССАЙ (НОВОМИХАЙЛОВКА) – ауыл Мәртөк ауданының оңтүстік батыс бөлігінде, Төбетсай өзенінің жағасында орналасқан. Аудан орталығынан 45 шақырым жерде. 1965 жылы халық саны 3221 адам болды. 1972 жылы 1575 адам, үй саны 334 жеке меншікте 1088 бас ірі қара мал, 256 шошқа, 43 бас жылқы, 780 бас қой мен ешкі болды. 1989 жылы ауыл аймағында 13741 шаршы метрді құрайтын 274 тұрғын болды. Ауылдың бір тұрғынына жалпы көлемі 14,2 шаршы метрден келді. 1965 жылы жаңа типті мектеп, интернат ғимараты 1968 жылы салынды, 1959 жылы салынған 35 орындық аурухана болды, 1958 жылы – клуб, 1966 жылы – 50 орындық балабақша, 1962 жылы монша салынды, жұмысшы кооперативі – оны ұзақ уақыт бойына Есжанов Аманхан басқарды. 1938-1939 жылдары алғашқы электростанция салынды. Оны салып, кейін сонда машинист болып Скрипка Григорий жұмыс істеді. Электростанцияға мұнаймен жұмыс істейтін бір цилиндрлі двигатель пайдаланылды. 1938 жылы аудан орталығымен байланысатын алғашқы телефон, 1948 жылы радио қондырылды. Ауылда орталықтан жылу берілетін екі қондырғы қазандар қойылып, клубқа, мектепке, ауруханаға, әкімшілік ғимаратына өндіріс цехтарына, машина трактор шеберханасына, комбайн цехына, екі көшедегі 80 үйге жылу жүйесі таратылды. 1940 жылы Владимир Илич Ленинге ескерткіш қойылды. 1965 жылы Орынбор ауылшаруашылық институтының студенттері Калимулин К.Х. мен Кубайдулин М.А. Дзержинский атындағы кеңшардың прорабы Т.Керіченконың басшылығымен Ф.Э.Дзержинскийдың бюстің қойды. 1977 жылы Ұлы Отан соғысының батырларына арналған «Ешкім де, ештеңе де ұмытылмайды» деген обелиск қойылды. 1964 жылы комсомол комитетінің хатшысы Шондышева Татьянаның басшылығымен парк салынды. 1973 жылы стадион жабдықталды, ағаштарды суаруды ұйымдастырылған комсомол комитетінің хатшысы, спорт әдіскері Сеитов Аманжол болды. 1974 жылы ретранслятор қойылып 1985 жылы ол республикалық және одақтық маңызды болды. 1964 жылы Дзержинский атындағы кеңшар «Междуреченский» және «Дзержинский» кеңшарлары болып екіге бөлінді.

Ұлы Отан соғысына Новофедоровка және Сабынды көл екі ауылдық кеңестерінен 423 адам шақырылды, соның ішінен соғыста қаза тапқандармен хабарсыз кеткендердің саны 204 адам, 219 адам елге аман қайтты.

Ауыл аттары	Соғысқа кеткендер	Қайтпағандар	Қайтып келгендер
Новомихайловка	111	42	69
Қазақстанның 13 жылдығы	53	30	23
Новофедоровка	53	16	37
Горноводск	78	42	36

Константиновка	46	30	16
Шилсай	37	16	21
Жаналәуір	26	20	6
Қызыл Ту	19	8	11
Барлығы:	423	204	219

Соғыс жылдары Еділ жағасынан немістер қоныс аударылды, олар ынталы әрі еңбекқор болды. Держинский атындағы кеңшарда еңбек еткендер өндірістің жоғары көрсеткіштеріне жете білді. Олар ағайынды Шеленг Герман, Райнгольд, Династия Шынар, Федор Федорович пен Федор Андреевич, Винс Гергард, Ремпель Избрант, Шмидт Евгений және Пиус, Шеленберг Яков, ағайынды Классен Арон мен Яков, Браунагель Леонидтер болды.

Ауыл шаруашылығының дамуына ерекше орын берілген жылдар – тың және тынайған жерлерді игерген жылдар еді. Алғашқы тың игерушілер: Казаченко Зинаида Павловна, Татьяна Владимировна Андреевич, Подольян Евгений Константинович, Валюженич Константин Георгиевич, Колчин Александр Андреевич, Шатырко Николай Тимофеевич.

1978 жылы 297212 центнер астық өндірілді. әрбір сиырдан 2110 литр сүт сауылды. Әр жылдары 55 еңбеккер үкімет наградаларымен марапатталды. 1990 жылы Держинский атындағы кеңшарда 130 трактор, 71 машина, 76 комбайн, 123 жылқы, 1500 сиыр, 3456 қой, 4477 шошқа есепте болды. Бүгінгі күні ауылда орта мектеп, балаларға арналған шағын орталық, кітапхана, дәрігерлік амбулатория, үш дүкен бар. «Луч» ЖШС, «НИК» ШҚ, «Алконт», «Дәуір», «Эхо» шаруа қожалықтары бар.

БАЙНАССАЙ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ

БАЙНАССАЙ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ – Мәртөк ауданының оңтүстік батысында орналасқан. Жер көлемі 63349 га. Тәңірберген ауыл аймағымен, солтүстік батысында Ресеймен, оңтүстік батысында Қобда ауданымен оңтүстік шығысында Құрмансай ауылдық аймағымен шектеседі. Ауыл аймағы 2004 жылы құрылған.

Жер бедері: аймақтық территориясы шығыстан батысқа қарай созылып жатыр, жер бедерінің әртүрлілігімен сипатталады. Жер бедері тегіс жазықты, бұйра толқынды.

Биіктіктері: Қаратұмсық, Кенжебай, Елешбайтау. Солтүстік және оңтүстік аймақтарында мейлінше жазық. Оңтүстік және батыс бөлігінде мал жайылымдары бар. Топырағы көбінесе құмдауылтты болып келеді.

Топырағы: топырағы шамалы қарашірікті және күңгірт қара қоңыр. Топырақ қарашіріңдісінің құрамдық пайызы 16-18 бірліктен ауытқымалы, оңтүстік шығыс бөлігі аз қарашірікті.

Гидрографиясы: аймақта «Қызылкөл», «Жыландыкөл», «Сабындыкөл» көлдері, «Ақмоласай», «Бекбайсай», «Құраша», «Шилісай», «Тамды», «Төбетсай», «Тереңсай», «Ақсу», «Шаңды» өзендері бар. Қызылкөл көлінде су көлемі 15 гектар, тереңдігі 2 метр, шаруашылық қажеттігі үшін бөгеттер салынған. «Новомихайловка» (1957ж.), «Ақмоласай» (1955ж.) суарма бау-бақшаларда 2 бөгет (1970ж., 1972ж.) «Зеленый Гай» шатқалында су қоймасы бар (1992ж.).

Өсімдігі: Аймақта бетегелі-селеулі өсімдіктер көп орын алады. Сортан жерде бетеге, жусан өседі, көптеген сай етектерінде қараған өседі. Орман алқабында қайың, қандағаш, көктерек, үйіңкі өседі. Декоративті шөптектес өсімдіктерден жұпар ністі түймедақ, қызғалдақ, ирис терек, алма ағашы, алхоры, жүзім, бозқараған, мойыл ағаштары отырғызылған.

Жануарлар әлемі: географиялық орналасуы, ландшафты – климаттық жағдайы аймақтағы жануарлар әлемінің әртүрлілігін аңартады. Тұрақты мекендейтін аңдар: борсық, құндыз, қасқыр, түлкі, қоян, қарсақ, күзен, қосаяқ, шошқа, майтышқан, тасбақа, жылан, елік, сирек кездесетін бұлан. Аймақта кездесетін құстар түрлерінің әртүрлілігімен ерекшеленеді. Олар: тырналар, қаздар, аққулар, көкқұтан, үйрек, қыран, келілік, балшықшы, шағала, дуадақ, безгелдек. Су қоймаларында балықтардан шортан, кара балық, алабұға, тұқы, сазан түрлері бар.

Қорлары: Ауыл аймағы табиғи қорларға бай. Новофедоровка бор қазыңдыларының қат-қабат қалыңдығы 8-23 метр, құрылыс материалдары: құм, балшық, ұсақ тастар. Көмір мен мұнайды бұрғылау жұмыстары жүріп жатыр.

Жер қорының 63348 гектарының 25000 гектарға жуығы жыртылған жер, басқа жерлері шабындық жер, тыңайған жер, мал жайылымы, су қоры.

Халқы: 2004 жылы Байнассай аймағы болып қайта атау алды, себебі бұрын Новомихайловка селолық округі болған. 63348 гектар жер көлемін алып жатыр. Аймаққа 4 елді мекен кіреді: Байнассай, Ақмоласай, Қазақстанның 13 жылдығы және Горноводск. Халық санағының қорытындысы бойынша қазіргі кезде 980 адамды құрайды. Соның ішінде 61,2 пайызы- қазақтар, 14,4 пайызы-орыстар, 17,1 пайызы-украиндар, 5,5 пайызы-немістер, 0,01 пайызы-молдавандар, 1,2 пайызы-татарлар, 0,38 пайызы-беларустар, 0,01 пайызы-осетиндер, 0,01 пайызы-мордвалар. Аймақта 9 ұлттың өкілдері тұрады. Халқының тығыздығы 1 шаршы км-ге 1,6 адамнан келеді. 509 ер адам – 48,8 пайызы және 534 әйел адам – 51,2 пайызы тұрады тұрады.

Ауыл шаруашылығы: Табиғи климаттық жағдайына қарай ауыл аймағы қауіпті егін шаруашылықта, ылғал жетіспейтін аймаққа жатады. Ең жоғарғы температура жаздың маусым, шілде айларында болады. Агроклиматтық егін шаруашылығымен айналысуға мүмкіншілігі бар. Ауыл шаруашылығындағы қайта құруға дейін, аймақ территориясында Дзержинский кеңшары орналасқан (1964-1968). Ерік көлемі: 25000 гектар, соның ішінде 20000 гектарға астық егілген. Мал басы: ірі қара мал саны 6

мың баска жеткен, соның ішінде сауын сиыр 2100 бас, 4,5 мың бас шошқа, 150 жылқы. Мемлекетке астық тапсыру жылына 18 мың тоннаға жетті, орташа есеппен 700 тонна ет сатылды. Держинский атындағы кеңшар аудан көлемінде ғана емес, облыс көлемінде де алдыңғы қатарлы шаруашылық болды. Бірнеше мәрте жоғары мәртебелі үкімет наградаларымен марапатталды, мақтау грамоталарымен, халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінің дипломымен, Кеңес Одағының және Орталық комсомол комитетінің ауыспалы Қызыл Туымен марапатталды. Калимуллин Ибрагим Хусайнович кеңшардың директоры болып үздіксіз жұмыс атқарды.

Қазіргі кезде ауыл аймағында 2 ЖШС және 40 шаруа қожалығы жұмыс істейді. Жалпы алып жатқан жер көлемі 31416 га. құрайды.

1. «Луч» ЖШС - 6623 га.

2. «Аль-Акбар» ЖШС - 1794 га. – Тургашев А.

Шаруа қажалықтарының жер көлемі - 22999 га.

«Алкоңд» ШҚ - 700 га. – Кривцанов А.

«Ник» ШҚ - 224 га. – Наурызалин М.

«Эхо» ШҚ - 292 га. – Иманғалиев У.

«Даур» ШҚ - 398 га. – Длимова С.

«Юг» ШҚ - 101 га. – Зарешняк В.

«Алдияр Б» ШҚ - 2388 га. – Быстров М.

«Жалын» ШҚ - 460 га. – Кулькашев А.

«Торе» ШҚ - 603 га. – Тлеугалиев Т.

«Жазит» ШҚ - 586 га. – Ильясов Е.

«Рус» ШҚ - 250 га. – Калимулин Р.

«Заря 1» ШҚ - 315 га. – Симоненко С.

«Мрия» ШҚ - 475 га. – Калиев С.

«Бакыт» ШҚ - 452 га. – Абилов А.

«Адыл» ШҚ - 175 га. – Танауов А.

«Горноводское» ШҚ - 6706 га. – Ермуханов М.И.

«Шынар» ШҚ - 514га. – Кульжанов Е.

«Тан» ШҚ - 406 га. – Карылгашев М.

«Кама» ШҚ - 186 га. – Асанханов М.

«Арго» ШҚ - 95 га. – Исаев В.

«Канат» ШҚ - 50 га. – Утарғалиев О.

«Табын» ШҚ - 325 га. – Клушев Н.

«Эфа» ШҚ - 452 га. – Симоненко Е.

«Ява» ШҚ - 50 га. – Хлистуи В.

«Арман» ШҚ - 50 га. – Карабалин Т.

«Беркут» ШҚ - 175га. – Казмухамбетов М.

«Айнагул» ШҚ - 223га. – Мулькаева А.

«Жаксы» ШҚ - 500 га. – Иванов Г.

«Дала» ШҚ - 288 га. – Ерментасев М.

«Огородник» ШҚ - 1000га. – Терентьев В.

Білімі: қазіргі кезде ауыл аймағында үш мектеп жұмыс істейді: Байнассай ауылында орта мектеп, Ақмоласай ауылында негізгі мектеп, Қазақстанның 13 жылдығында негізгі мектеп. Жалпы оқушы саны 212 бала. Педагогикалық ұжымда 46 мұғалім қызмет атқарады.

Денсаулық: ауыл аймағының территориясында Байнассай дәрігерлік амбулаториясы, бір фельдшерлік – акушерлік бөлім бар.

Мәдени-ағарту жұмысы: аймақта екі клуб, Байнассай мен Ақмоласайда екі ауылдық кітапхана бар.

Спорт: баскетбол, футбол, үстел теннисі, шахмат, еркін күрес, казакша күрестен спорт түрлері дамыған. Ауыл аймағының командасы аймақтық және аудандық жарыстарға қатысып, спорттың әр түрлерінен жеңіске жетіп жүр.

Мәдени мұралары: Қызыл өзен – IV бейіті. Ашық жазық қыратта орналасқан алты обадан тұрады. Жарты шар тәріздес формалы жер обаның көлемі 11-ден 30 м, биіктігі 0,3-тен 1,3 м. Ең ірі № 1 /38x1,3/ обаның іргесінің солтүстік жағында ені 6 м-ге дейін баратын айналмалы ор байқалады. Төбесіне тригопункт орнатылған. №1 обадан басқалары тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Қазақстанға 13 жыл бейіті. Биіктігі 1,0 м, диаметрі 24 м болатын жер оба қазақ моласының шығыс шетіндегі кішкене төбешікте орналасқан. Оба маңында айналмалы ор байқалады. Оның төбесінде геодезиялық белгі орнатылған, жанында тонаушылық шұңқыры білінеді.

Горноводск – I бейіті. Мәртөк-Қобда тас жолын кішкене қыратта жартылай сфералық формалы 4 жер оба орналасқан. Олардың көлемі диаметрі 12-ден 25 м, биіктігі 0,3-тен 2,0 м. №1 обада триангуляциялық белгі орнатылған.

Новомихайловка ауылындағы Ұлы Отан соғысына қатысқандарға орнатылған ескерткіш. Тікбұрышты формалы бетонды тұғырда бетоннан және темірден жасалған тікбұрышты формалы 4-метрлік ескерткіш орнатылған. Ескерткішке солдат бейнесі бар дөңгелек формалы тақта бекітілген. Ескерткіш металл дуалмен қоршалған. Стелада: «Не смолкнет о вас слава, Не померкнет ваш подвиг!» деген жазуы бар. ҰОС тарихи ескерткіші.

БАЙНАССАЙ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАРЫ

Құлқашева Мәрзия – 1937 жылы 2 тамызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Студент ауылында туған. Сегіз жылдық білімі бар. 1956 жылы Құлқашев Жанаспен тұрмыс құрды. Өзі 40 жылдан астам сауыншы, жолдасы «Дзержинск» совхозының №2 бөлімшесінде малшы, механизатор болып жұмыс жасаған. 8 бала, 17 немере, 5 шөбере сүйіп отыр. «Күміс алқа», «Ана даңқы» медалі, «Еңбек ардагері» наградталған. 1956 жылдан бері 13 жылдық Қазақстан ауылында тұрады.

Ағайдарова Жазық – 1937 жылы 1 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы 13 жылдық Қазақстан ауылында туған. Бес жылдық білімі бар. 1957 жылы Ағайдаров Сағымбаймен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «Дзержинск» совхозының №2 бөлімшесінде механизатор болып жұмыс жасаған. 9 бала, 23 немере сүйіп отыр. «Ана даңқы» медалі, «Еңбек ардагері» наградталған. Қазір 13 жылдық Қазақстан ауылында тұрады.

Тәжіғұлова Ұлболсын Мұхамбетжанқызы – 1956 жылы 15 желтоқсанда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қараағаш ауылында туған. Орта білімі бар. 1974 жылы Тәжіғұлов Әділмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы «Дзержинск» совхозының №2 бөлімшесінде механизатор болып жұмыс жасаған. 8 бала, 3 немере, 5 шөбере сүйіп отыр. «Ана даңқы» медалімен наградталған. Қазір 13 жылдық Қазақстан ауылында тұрады.

Нұрмағамбетова Жақсыбике – 1957 жылы 15 шілдеде Ақтөбе облысы Қобда ауданы «Жарық» совхозында туған. Білімі 8 кластық. 1971 жылы Нұрмағамбетов Саламатулла тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы «Дзержинск» совхозының №2 бөлімшесінде малшы болып жасаған. 8 баласы, 2 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» медалімен наградтаған. 1971 жылдан бері 13 жылдық Қазақстан ауылында тұрады.

Жаназарова Людмила Ивановна – 1945 жылы 8 мамырда Ресейде, Краснодар өлкесінде Украинка ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1965 жылы Жаназаров Базарбаймен тұрмыс құрды. Өзі жылыжайда, жолдасы Шұбар ауылында мұнайшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы»

медалі, «Ерен еңбек үшін» наградталған. 1994 жылдан бері 13 жылдық Қазақстанда тұрады.

Ескібаева Рысжан – 1924 жылы 16 наурызда Ақтөбе облысы Қобда ауданы Ново-Алексеевка ауылында туған. Білімі 9 кластық. 1946 жылы Ескібаев Сырыммен тұрмыс құрды. Жолдасы Ұлы Отан соғысының ардагері, екеуі де Мәртөк ауылында дайындаушы болып жұмыс істеген. Кейін жолдасы 25 жылдан астам Новомихайловка ауылында байланысшы болды. 8 баласы, 18 немересі, 10 шөбересі бар. Ол еңбек тылдың қатысушысы және тракторшы. «Күміс алқа», «Ана даңқы» медалімен наградталған. Қазір Байнассай ауылында тұрады.

Лисицина София Трофимова – 1943 жылы 27 наурызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Карашай ауылында туған. Оның алты жылдық білімі бар. 1962 жылы тұрмыс құрып, 8 баланы тәрбиеледі. Жолдасы Лисицин Максим Дзержинск атындағы совхозында малшы, механизатор болып жұмыс жасады, өзі 30 жылдан астам сауыншы болып істеді. «Алтын алқа», «Ана даңқы», «В.И.Лениннің 100 жылдық мерейтойы медалімен», «Социалистік жарыстың жеңімпазы» . 1976 жылдан Байнассай ауылында тұрады.

Князьбаева Нұрсұлу – 1937 жылы 25 қыркүйекте Ақтөбе облысы Родниковка ауданы «Туражол» колхозында туған. Білімі 5 кластық. 1955 жылы Князьбаев Сальменмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, бұзаушы, жолдасы «Дзержинск» ауылында механизатор болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 11 немересі, 1 шөбересі бар. «Ана даңқы» медалімен наградталған. 1955 жылдан бері Ақмоласай ауылында тұрады.

Устич Анна Викторовна (10.11.1936ж., Татарстан, Каська а.). Білімі 7 кластық. 1961 жылы Устич Иван Григорьевичке күйеуге шықты. Жолдасы Дзержинский атындағы совхоздың №3 бөлімшесінде 40 жылдай малшы, ал өзі 30 жылдай сауыншы болып жұмыс істеген. 10 баласы, 14 немересі бар. Аймақ бойынша мал басынан сүт алудың жоғарғы көрсеткіштеріне ие болып отырған. «Соцжарыстардың жеңімпазы», «Ана даңқы» төс белгісі, «Ерен еңбек үшін», «Еңбек ардагері», «Батыр ана» ордендерінің иегері. 1961 жылдан бері Ақмолысай ауылында тұрады.

Тілешева Ырысты (14.05.1938ж., Жаңа-Дәуір а., Мәртөк ауданы, Ақтөбе обл.). Білімі 7 кластық. 1955 жылы Тілешев Қаратаймен тұрмыс құрды. Жолдасы Держинский атындағы совхоздың №3 бөлімшесінде 40 жылдай механикатор, өзі әртүрлі жұмыстарда істеген. 8 баласы, 11 немересі 1 шөбересі бар. «Ана данқы» медалімен марапатталған. 1955 жылдан бері Ақмолысай ауылында тұрады.

БАЙТОРЫСАЙ – бұл Байторы байдың ауылы. Шаруашылықтың барлық жері соның меншігінде болған. 1908 жылы осы жерге өз беттерімен Украина жерлерінен (Полтавка, Херсон, Таврический губерниялары) келген қоныстанушылар орын тепкен. Олар алғашқыда 9 үйден тұратын елді мекен ұйымдастырған. Ер адамдар саны 37, әрқайсысына 12 десятиннен жер бөлінді. (барлығы 444 десятин), (1 десятина 1,09 га.).

Бұл территорияда картада №44 және №86 көші-кон учаскесі болып белгіленді. Байторысай Полтавка болысының құрамына кірді. Поселкенің негізін салушылар (негізінде) шындығында Нечай Иван, Стрельченко Родион, Нечай Федор, Нечай Василий, Белоус Пётр, Дерепко Василий болды. Старостасы Чепурнов болды. Церковно-приходская мектебі 1910 жылы пайда болды. Ол Журавель Моисейдің үйінде орналасқан. Алғашқы мұғалім болып айдалған революционер Степанов Дмитрий Тимофеевич болды. 1926 жылы артель құрылды, 1929 жылы ол «Степной гигант» кеңшары құрамына кірді. Оның басқармасы Андреевка ауылына орналасқан. Бөлімшені басқарған Згоник болды. 1933 жылы өз алдына «Парижская коммуна» ұжымшары құрылды (төрағасы Ярыш И.Г.).

50-ші жылдары Байторы территориясында «Путь к коммунизму» және «Қызыл Жұлдыз» 2 ұжымшары құрылып, 1952 жылы «Путь к коммунизму» құрамына кірді. 1963 жылы жаңқ типті орта мектеп, 1971 – мәдениет үйі, 1982 жылы екі қабатты балалар бақшасы салынды. 1990 жылы ұжымшардың егіс көлемі - 13602 га құрады. Машина паркінде - 35 трактор, 28 машина, 28 комбайн болды. Мал шаруашылығында 92 жылқы, 527 сиыр, 1240 қой бағылды. Қазір ауылда 4- шаруа қожалығы, 1 ЖШС, орта мектеп, дәрігерлік амбулатория, клуб, кафе-бар. Жеке кәсіпкер «Ирина» жиһаз цехы бар.

БАЙТОРЫСАЙ - Мәртөк ауданының солтүстігінде Торангүл өзенінің жағасында, аудан орталығынан 32 шақырым, облыс орталығы Ақтөбеден 110 шақырым қашықтыққа орналасқан. Байторысай – ауылдық аймақтың орталығы. Халық саны – 457 адам.

БАЙТОРЫСАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

БАЙТОРЫСАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ – Мәртөк ауданының солтүстігінде орналасқан. Батысында Аққұдық ауылдың аймағымен солтүстігінде Қызылжар ауылдық аймағымен, солтүстік батысында Ресей Федерациясымен, шығысында Қарашай ауылдық аймағымен, оңтүстігінде Мәртөк ауылы аймағымен шектеседі. Пайдаланатын жер көлемі 50536 гектар. Аймақ орталығы Байторысай ауылы. Аймақ территориясынан аудандық маңызы бар асфальттанған жол өтеді.

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы
- Облыс шекарасы

Условные обозначения:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа
- Граница области

Климаты: аймақ территориясының климаты созылып және қатты қысымен, салқын көктеммен, құрғақ аптапты жазымен, қысқа күзімен сипатталады, абсолюттік ең ыстық $+44^{\circ}$, қаңтардың орташа температурасы -16° , -21° , ең суық аяз -42° дейін жетеді. Боранды, жиі соғатын күшті жел айына 7-10 күндей болады. Жел сай-саладағы қарды ұшырып, көптеген жыртылған жерді жалаңаштап, 1 метрге дейінгі топырақ қабатын үсіреді. Көбінесе территориясы сібір антициклонының ықпалына түседі. Тұрақты қар жамылған қыстың ұзақтығы 130-140 күнге дейін созылады. Алғашқы 10 сантиметрлік қар жамылғысы желтоқсанның бірінші оңкүдігінде қалыптасады, ал қыстың соңында оның қалыңдығы 30-40 см. жетеді. Солтүстік бөлігінде қар сәуірдің екінші жартысына дейін жатады. Жылдық жауын-шашынның жалпы мөлшері 300-350 мм.

Жауын-шашынның ең көп болатын шағы маусым мен шілденің бірінші жартысы, шамамен 80 мм. Жауын-шашын көбінесе нөсерлі болады да, сай-саланы толтырады. Күзгі үсік қыркүйектің үшінші онкүндігінде және қазанның бірінші онкүндігінде түседі. Күз айларының температурасы қыркүйекте 13-16 градус жылылықты көрсетеді, ал қарашала 3-5 градусқа дейін суытады.

Жер бедері: аймақтың территориясы батыстан шығысқа қарай созылып жатыр. Жер бедері төбешікті жазықтық

Барық территориясы келесі жер бедері элементтеріне бөлуге болады.

а. Аймақтық солтүстік-батыс бөлігі – төбешіктер тізбегі, оның биіктігі жалпы жер бедеріне қарағанда 70-80 метрге дейін жетеді.

б. Орталық және батыс бөлігі Орал тауының жалғасы болатын еңселі шоқылар. (Олар тауларының оңтүстік саласы). Еңселі шоқылар жазықтың жерге жеткенде алмасуы мүмкін.

с. Оңтүстік және оңтүстік шығыс аймақтарында көлемді сай-салалар мен қатар жазық далалар аз кездеседі. Бөрте өзенінің шығысына қарай бұл құбылыстар төмендейді.

д. Оңтүстік батыс аймағында ирек-ирек жерлер және үлкен жазық аймақ кездеседі.

Топырағы: Шаруашылық аймақ көлемі негізінен оңтүстік қаратопырақ даласында қолданылады. Агроклиматтық ауданы – құрғақшылық – 1,0-1,1 ГТК.

Гидрография: Гидрографиялық қосылым өзендермен белгіленген: Бөрте (16 шақырым), Қызылсай, Қарамоласай (13 ш-м), Кушиқбай (15 ш.), Мақпалсай (7 ш.), Тарангүл (12,5 ш), Тансай, Орташасай, Қарағаш, Қурама (4,5 ш.).

Бөгеттер мен көпірлер құрылысының ізі бойынша аймақта үш бөгет бар: «Байторы»(1974), «Полтавка» (1986), «Круглая» (1973).

Бұлардан басқа 2 артезиан скважинасы және мал суаруға су бөгеттері, бақша суармалары мен 10-нан аса бұлақтар бар.

Өсімдіктер: Ауыл аймақтарындағы өсімдіктердің түрлері өте көп. Шөп түрлері түссіз және австриялық жусан арқылы жусанның бірнеше түрлеріне топтасады. Өсімдіктерге қолайлы аймақтар 40-60%, оның 30-40% бетеге типтес өсімдіктер құрайды.

Жануарлар әлемі: Географиялық орналасуы бойынша климаттық жағдай аймақта хайуанаттардың түр-түрін және өте көптігін ескертеді. Бұл жерлерде елік, борсық, құндыз, қасқыр, түлкі, қоян, қарсақ, майтышқан, қабан, тышқанның бірнеше түрлері мекендейді. Өлке құстардың көптүрлігімен ерекшеленеді (құстардың 160-қа жуық түрлері бар). олар: аққу, тырна, бүркіт, бұлдырық, шағала, үйректің барлық түрлері, қараторғай, бозторғай, қарға, құзғын, жабайы көгершін, үкі, қырғи, тоқылдақ, көкес, қарлығаш, тағы басқалары. Бұл аймақтағыөзендер мен жасанды көлдерде көптеген балық түрлері тіршілік етеді: ақ балық сазан, табан балық, шортан, т. б.

Қорлары: Байторысай селолық аймағы табиғи қорларға бай. Мыс рудасы, құрылысқа қажет – шебін құм, кырыштық тас, ак, кара, көгілдір саз балшықтар. Кең көлемді жер байлықтары екпелі, шабынды, жайылмалы жерлер – 24,8 мың га және жыртылатын жер көлемі – 18 мың га, су қорлары жер үстінен және астынан алынады.

Халқы: Байторысай селолық аймақ 1995 жылы құрылған. Аймақтық селолық округтың өзгертілуіне байланысты 1997 жылы Полтавка өңірімен біріктірілген. Енді ауыл аймағына 4 тұрғындар пункті кіреді. Жалпы жер көлемі – 50536 га. Бүгінгі күнгі халық санағының қорытындысы бойынша 1622 адам тұрады. (Байторысай – 457 адам, Полтавкада – 512, Покровкада – 323 адам, Дмитриевкада – 336 адам.) олардың ішінде 37% - қазақтар, 12% - орыстар, 43% - украиндар, 5,8% - немістер, 0,4% - татарлар, 0,9% - молдовандар, 1,4% - мордвиндер, белорустар – 0,06%, азербайжандар – 0,1%, грузиндер – 0,06%, марийцтар – 0,1%, өзбектер – 0,06%, литвалықтар – 0,12%. Аймақ бойынша барлығы 13 ұлттың өкілдері тұрады. Сыйымдылығы 1 кв.км-ге 3,1 адамнан келеді. Аймақ бойынша халықтың (+5) көбеюі байқалады.

Ауыл шаруашылығы: Байторысай аймағы табиғи-климат бойынша жер дымқылдығы жеткіліксіз. Бүгінгі күні ауыл шаруашылығымен айналысатын 1 ЖШС «Мартук Агро Сервис» және 35 жеке шаруа қожалықтары бар. Жалпы жер көлемі 17530 га. Селолық аймақ бойынша Дмитриевкада сұрыптау учаскесі бар.

ЖШС «Мартук Агро - Сервис» жер көлемі 4260 га- директор Гайпбаев Д.

Шаруа қожалықтарының жер көлемі 13271 га.

- «Мақпал» ШҚ – 149 га. – Калиев М.
- «Шаруа» ШҚ – 128 га. – Едельбаева А.
- «Рахима» ШҚ – 102га. – Карымсаков С.
- «Ақжан» ШҚ – 1159 га. – Даукенов С.
- «Рахымжан» ШҚ – 150 га. – Кази Ж.
- «Тамаша» ШҚ – 526 га. – Мельник А.
- «Ритм» ШҚ – 365га. – Герасименко Н.
- «Қызыл сай» ШҚ – 866 га. – Бойко П.
- «Родник» ШҚ – 1029 га. – Тыщенко В.
- «Асан» ШҚ – 327 га. – Кусатаев К.
- «Мир» ШҚ – 220 га. – Мифтахутдинова Г.
- «Рахат» ШҚ – 245 га. - Имашева Ж.
- «Мечта» ШҚ – 305 га. – Свичкарь Н.
- «Сұңқар» ШҚ – 176 га. – Колосов А.
- «Диана» ШҚ – 261 га. - Кузьменко В.
- «Алтынжер» ШҚ – 330га. – Алмагамбетов С.
- «Орион» ШҚ – 180 га. - Васильченко А.
- «Арай» ШҚ – 91 га. - Багауов Т.

«Ақ бидай» ШҚ – 525 га. - Акмурзин К.
«Диар ата» ШҚ – 897 га. - Рсалдинов Ж.
«Жасмин» ШҚ – 92 га. - Марченко А.
«Рубин - 5» ШҚ – 230 га. - Дандаев К.
«Слушаш» ШҚ – 75 га. - Герасимова Т.
«Медет» ШҚ – 77 га. - Мукашев С.
«Мақсат» ШҚ – 93 га. - Жумагазин У.
«Исмагул» ШҚ – 67 га. - Жумагазин И.
«Нұрсұлтан» ШҚ – 76га. - Шоткарин К.
«Анастасия» ШҚ – 108га. - Абраменко А.
«Дикан К» ШҚ – 1544 га. - Классен В.
«П.Руслан» ШҚ – 298 га. - Ниязов Е.
«Николай» ШҚ – 98 га. - Скачко Н.
«Жасдәурен» ШҚ – Байдулин М.

Білім беру: Қазіргі уақытта ауыл аймағы бойынша 2 орта және 2 негізгі мектептері бар. Аймақ бойынша жалпы балалар саны 249 оқушы. (Дмитриевка НМ – 45 оқушы, Покровка НМ – 41 оқушы, Полтавка ОМ – 117 оқушы, Байғорысай ОМ – 83 оқушы). Педагогикалық топ 65 мұғалімнен құрылған.

Мәдени ағарту жұмыстары: округ бойынша үш клуб (Полтавка, Покровка, Дмитриевка) жұмыс жасайды. Покровкада (5470 дана кітап қоры бар) кітапхана бар. Қазтелерадио мұнарасы бар. Полтавкада «Мечта» би ансамблі қызмет көрсетеді.

Денешынықтыру және спорт: Байғорысай ауыл аймағы бойынша бірнеше дүркін аудандық спортакиада жеңімпазы атанған күшті волейбол командасы бар.

Мәдени мұралары: Байғұрасай бейіті. Бейіт 1975 жылы Ақтөбе облыстық мұражай археологиялық барлаушы тобымен анықталды. Осы жылы сол жерден №1 мола қазылды. Құжаттар мен жиналған заттық материалдар Ақтөбе облыстық мұражай қорларында сақтаулы. Торангүл бұлағынан оңтүстікте 300 м жерде тастар арасындағы ені 30 м-ден кіші тар жедеде автомобиль жолының екі жағынан бір-бір тасты шығыршықтан және одан әрі 90-95 м жерде жолдан солтүстікке көлемі 1,5x0,95x0,4 м болатын жерге кіріп жатқан бөлек плита орналасқан. Көлемі 10 м болатын шығыршықтан солтүстік батыста (жолдан солтүстікте) ізбіс құмдағының ірі кесектерімен бедерленген көлемі 2,1x1,2 м болатын вертикальды плиталардан орнатылған тік бұрышты тасты жәшікке ұқсас құрылыс бар. шығыршықты дуалдың сыртындағы жыртылған жер жиегінде толығымен жерге кіріп жатқан тастардың бөлек кесектері кездеседі. Диаметрі 12 м оңтүстік шығыста орналасқан тасты шығыршықтың (жолдан оңтүстікте) ішінде біреуі тасты жәшікке ұқсас екі тастопталған. Жолдан солтүстікке 100 және 150 м жердегі егіндіктің ескі орнында тасты шығыршыққа ұқсас шашыранды жатқан екі тас

байқалады, ал тасты плиталардың ірі қатары бастапқыда бейіт көлемінің үлкен болғандығын көрсетеді. Паспортталған.

Байтұрасай – I бейіті. Суайрық жотаның басындағы жыртылған жерде орналасқан екі жер обадан тұрады. Жартылай сфералық формалы үйінділі №1 оба арқылы электроберіліс линиясы өтіп жатыр, оның көлемі: биіктігі 1,5, диаметрі 24 м. 40 м оңтүстікке таман №2 (0,25x6 м) оба орналасқан. Ол теріс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Байтұрасай – II бейіті. Тар, құламалы қыраттың жотасында орналасқан жартылай сфералық формалы екі жер обадан тұрады. Обалар көлемі 30 және 28 м диаметрлі және 1,3 пен 1,5 м биіктікте №1 обаға тригопункт орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1989ж жазда табылған. Паспортталған.

Амангелді бейіті. Кучук-Бай бұлағы арнасынан 300 м қашықта егіндіктің ескі орнында орналасқан үйіндісі тасты топырақты оба. Оның диаметрі 16, биіктігі 0,2 м. бейіт АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка обалы бейіті. Алғаш рет 1955 жылы археолог В.С. Сорокинмен анықталып жазылды. 1960 жылы Қазақстанның Археологиялық картасы кадастрімен №795 болып тіркелді. Бейіттің жарытаспаптық сызбасы 1975 жылы Ақтөбе облыстық өлкетану мұражайының археологиялық тобымен құрастырылды. Қазылған жоқ. 7 ірі жер обадан тұратын бейіт айналадағы жерден биіктеу солтүстік шығыстағы Бөрте даласына және солтүстік және батыс бағыттағы даланың кең жазығына керемет көрініс беретін қырат басына орналасқан. Обаның ортасында ағаштан топографиялық белгі орнатылған. Одан оңтүстік оңтүстік шығыста 71 м жерде көлемі 24x1,5 м болатын №2 оба орналасқан. №1 обадан оңтүстік шығыста 143 м жерде 30x1,6 м көлемді № 3, шығысқа қарай 195 м жерде көлемі 40x1,8 м болатын №4 оба орналасқан. №3 және №4 обалар арасында, №3 оба ортасынан солтүстік-солтүстік шығыста 28 м жерде 18x0,5 көлемді кішкене №5 оба орналасқан. Бұл топтағы ең ірі №6 оба №4 обадан солтүстік шығыста 87 м жерде орналасқан. Оның көлемі 38x2 (екі шұңқырмен бұзылған). Одан әрі шығыс солтүстік-шығыста №6 обадан 310 м жерде осы бейіттің көлемі 40x3 м болатын шеткі шығыс обасы (№7) орналасқан. Төбесі жазық аланды №2 және төбесі триангуляциялық таңбаны орнату және жою кезінде құлаған №6 обалардан басқаларының көпшілігінің профилі дұрыс жартысопақшалы. №7 оба табиғи төбешік ретінде көрінеді. Барлық обалардың маңында жайылмалы айналмалы ор рельефі әлсіз байқалады. Бейіттің үлкен обаларының тізбегі оңтүстікке қарай доға формасындағы ендікті бағытта созылып жатыр. Доғаның батыс шеті шығысқа қарағанда оңтүстіктеу. Ескерткіш темір ғасыры басындағы ерте көшпенділер дәуіріне жатады. Паспортталған.

Дмитриевка – I бейіті, бөрте өзенінің оң жағалауындағы суайрық басында орналасқан жер оба. Үйінді төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Үйінді көлемі: диаметрі 18 м, биіктігі 0,7 м. ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – II бейіті. Орта-Бөрте өзені сол жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан 6 обадан тұрады. Олар ұзындығы 155 м, ендігі 70 м болатын алаңға топтастырылған. Солтүстіктен оңтүстікке қарайғы орталығында ірі обалар №1 (2,2x22 м), №3 (1,7x22 м) және №5(0,5x18 м)орналасқан. Олардан батысқа қарай №2 (0,3x14) және №4 (0,2x12 м) обалар орналасқан, олардың бәрі де тегіс жыртылған. №1 қорғанның төбесіне геодезиялық белгі орнатылған. Орталық топтан 80 м шығысқа қарай №6 (0,4x12 м) оба орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – III бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде жыртылған жерде орналасқан үйіндісі жарты шар тәріздес формалы жер оба. Обаның төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Үйінді биіктігі 1,5 м, диаметрі 18 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – IV бейіті. диаметрі 10 м, биіктігі 0,6 м болатын жер оба Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрықтың төбесінде орналасқан. Оның солтүстік батыстағы бөлігі тегіс жыртылған. Төбесіне геодезиялық белгі орнатылған. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – V бейіті. Батыс-оңтүстік батыс-шығыс-солтүстік шығыс өсі бойынша 70 м жерде суайрық үстірті дөңінде үш жер оба орналасқан. Обалар үйіндісінде тастар кездеседі. №№1 (1,0x20 м), 2 (1,4x16 м) обалар жарты шар тәріздес формалы. №2 батыс обаның төбесінде тонаушылық қазба шұңқыршығы байқалады. Шығыстағы тік бұрышты формалы №3 құрылыс солтүстіктен оңтүстікке қарай бағытталған. Оның көлемі 20-25 м, дуалдың биіктігі 0,3 м, ені 8 м. одан оңтүстік батыста 10 м жерде №4 оба (0,1x6 м) орналасқан. Бейіттен солтүстікте ескі қазақ моласы орналасқан. Ескерткіш қола дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – VI бейіті. Орта-Бөрте өзені сол жайылмасындағы мүйісте орналасқан 6 обадан тұрады. Үйінділер топырақты. Олардың көлемі шамамен 0,3x8 м-ден 0,7x13 м-ге дейін. Обалар ұзындығы 120, ені 80 м болатын

ендікті аумақта жүйесіз орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – VII бейіті. Солтүстік-солтүстік шығыс-оңтүстік-оңтүстік батыс желісі бойынша Орта-Бөрте өзенінің екінші жайылмауесті текшекемері жиегінде бір-бірінен 130 м қашықта орналасқан екі жер обадан тұрады. Екеуі де тегіс жыртылған. Оңтүстіктен шетке қарасты орналасқан №1 оба көлемі 1,5x20 м, №2 – 0,8x20 м. ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – IX бейіті. Орта-Бөрте өзенінің жайылмасында орналасқан сырты таспен қоршалған жер оба. Үйінді биіктігі 0,3 м, диаметрі 18 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Дмитриевка – X бейіті. Биіктігі – 0,2 м, диаметрі -10 м (№1) және биіктігі 0,5 м, диаметрі – 20 м (№2) болатын екі жер обадан тұрады. Солтүстік батыс- оңтүстік шығыс өсі бойынша бір-бірінен 45 м жерде Орта-Бөрте өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан. Обалардан батысқа қарай егіндіктің ескі орны жатыр. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Байтұрасай ауылдағы азамат соғысы жылдарында қаза болған әскерлердің туысқандар қабірі. Қабірде биіктігі 0,9 м болатын табаны төртқырлы тікбұрышты формалы ағаш ескерткіш орнатылған. Қабір көлемі 2,5x2,5 м болатын ағаш қашамен қоршалған. Жазуы жоқ. Қазақстан территориясындағы азамат соғысының тарихи ескерткіші. Паспортталған.

Тарангүл бейіті. Тарангүл бұлағы құйылысынан 50 м жердегі жыралы үстіртте орналасқан үш кіші оба үйіндісінен /диаметрі 1-ден 9 м, биіктігі 0,2-0,3 м/ тұрады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Покровка – I бейіті. Дала жолы қиып өтетін кішкене қыратта орналасқан 9 обадан тұрады. Көлемі диаметрі 10-ден 30 м және биіктігі 0,2-ден 1,5 м болатын жер обалар жартылай сфералық формалы. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Полтавка – I бейіті. Дала жолы қиып өтетін кішкене қыратта орналасқан 6 обадан тұрған. Жер обалар жартылай сфералық формалы, №3 оба үйіндісі тасты. Көлемі 6-дан 8 м және биіктігі 0,2-ден 0,5 м.

Полтавка – II бейіті. Тік қыраттың тар жотасында орналасқан бөлек оба. Обаның жарты шар тәріздес формалы үйіндісінде тас плиталар байқалады. Обаның диаметрі – 20 м, биіктігі – 2 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы табылған. Паспортталған.

Полтава – III бейіті. Дала жолымен кнып өткен жазық төбеде орналасқан төрт обадан тұрады. Диаметрі 15-тен 24 м, биіктігі 1,5-ден 2,5 м болатын обалар үйіндісі жарты шар тәріздес формалы. №2 және №3 обалар тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Полтавка – IV бейіті. Тік қыраттың тар жотасында орналасқан екі жер обадан тұрады. Олардың көлемі: №1 – 1,0x24м, №2 – 0,8x20м. №2 оба үстіне триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Полтавка – V бейіті. Полтавка ауылынан шығыс-солтүстік шығыста 7 км жерде төбеде орналасқан екі обадан тұрады. Олардың көлемі: №1 – 1,3x25 м, №2 – 0,3x8 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Полтавка – VI бейіті. Тік қыраттың тар жотасында орналасқан екі обадан тұрады. Олардың көлемі: №1 – 1,0x24 м, №2 – 0,8x20м. №2 обадан триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Полтавка – VII обасы. Покровка ауылынан солтүстік-солтүстік шығыста 9 км жерде дала жолы кесіп өтетін қырат жотасында орналасқан көлемі: 1,2x20 м болатын жартылай сфералық формалы жер оба. Оба үстіне триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Полтавка қасындағы мәйіті. Қазақ моласы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданының Полтавка ауылынан шығыс-солтүстік шығысында 6 км жерде, Күшікбай бұлағынан оңтүстікте 700 м қашықта жыртылған жерде орналасқан. Зират шамамен көлемі 100x50 м болатын алаңды алып жатыр. Моланың жер үйінділері құлап түскен және тас дуалмен қоршалған.

Амангелді қыстауының қасындағы мәйіті. Қазақ моласының қараусыз қалған Амангельді қыстауының маңында Күшікбай бұлағынан солтүстікте 100 м жерде, Полтавка ауылынан шығыс-солтүстік шығысында 7 км жерде дала жолы маңында орналасқан. Зират шамамен көлемі 100x100 м болатын алаңды алып жатыр. Жана жерлеу қабірлері моланың солтүстік және солтүстік шығыс шетінде орналасқан. Моланың ескі бөлігіндегі жер үйінділері құлап түскен және тас дуалмен қоршалған.

БАЙТОРЫСАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАРЫ

Касьян Мария Ивановна – 1924 жылдың 29 сәуірінде Украинада туған. 1929 жылы Полтавка ауылына көшіп келген. Білімі 7 кластық. Кейін Жосадағы СПТУ-ды бітірген. 1944 жылы Касьян Степанмен тұрмыс құрған. Өзі еңбек майданының қатысушысы, тракторшы, жолдасы Ұлы Отан соғысының ардагері, жүргізуші болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 15 немересі, 6 шөбересі бар. Аналық, «Ана даңқы» ордендерімен, «Жеңіске 60 жыл», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Полтавка ауылында тұрады.

Саликова Әмина Жолдасбаева – 1958 жылдың 18 ақпанында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Амангелді ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1974 жылы Саликов Жұбанышпен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Чапаев» колхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 3 немересі бар. «Алтын алқамен» наградталған. Қазір Полтавка ауылында тұрады.

Иманалина Оразай – 1932 жылдың 18 маусымында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданында «Қазақстанға 13жыл» ауылында туған. Білімі 5 кластық. 1949 жылы Иманалин Серікбаймен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Чапаев» колхозында малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 15 немересі, 6 шөбересі бар. «Күміс алқамен», «Еңбек ардагері» мдалімен наградталған. Қазір Полтавка ауылында тұрады.

Әлмұхамбетова Алуа Жұмабекқызы – 1940 жылдың 13 қыркүйегінде Ресейдің Орынбор облысы Беляевка ауданында туған. Білімі 7 кластық. 1961 жылы Әлмұхамбетов Орынтаймен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, пошта таратушы, жолдасы Энгельс атындағы колхозда малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 8 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Покровка ауылында тұрады.

Бакуменко Любовь Яковлевна – 1951 жылдың 14 қарашасында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Байторысай ауылында туған. Білімі 8 жылдық. 1967 жылы Бакуменко Анатолиймен тұрмыс құрған. Өзі мектеп интернатында аспазшы, кейін ауруханада санитарка болған, жолдасы «Путь к коммунизму» колхозын басқарған. 8 баласы, 10 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Байторысай ауылында тұрады.

Радионова Мария Андреевна – 1925 жылдың 27 қарашасында Ресейдің Ставрополь өлкесі Надежда селосында туған. Білімі 4 кластық. 1945 жылы Родионов Николаймен тұрмыс құрады. Соғыс уақытында еңбек армиясына шақырылып, Кемеров облысының шахтасында жасаған. Жолдасы екеуі шахтада 20 жыл жасаған. Соғыс жылдары жер аударылып жүрген. 1956 жылы ақталған, 1952 жылы Дмитриевка ауылына көшіп келген. Жолдасы ұста болып жасаған. 16 баласы, 36 немересі, 28 шөбересі бар. «Батыр-Ана» орденімен, «Жеңіске 50 жыл», «Жеңіске 60 жыл» медалімен наградталған. Қазір Дмитриевка ауылында тұрады.

БАЛАЛАР КІТАПХАНАСЫ. Аудан орталығында орналасқан балаларға арналған 17887 дана қоры бар ауд. кітапхана. Кітапхананың 1200 оқырманы және оқу залы бар. Бүгінгі күні кітап беру жылына 27 мың данаға жетті, келушілердің саны-8997. Орталық балалар кітапханасы 2000ж. қараша айынан бастап, ауд. мәдениет үйіне көшірілді. Балалар кітапханасының оқырманы 15 жасқа дейін. Кітапханада екі: абонемент және оқу залы бөлімдерінен тұрады. Абонемент бөлімінде кітаптың ерекше қорлары бар, одан балалар сирек кітаптар алып тұрады. Оқу залында балалардың кітап оқуға, шахмат пен дойбы ойнауға, сөзжұмбақ пен ойжұмбақтар шешуге, мәңжазба жазуға, т.б. көптеген жұмыстар істеуге мүмкіндіктері бар. Сонымен қатар балалар оқу залында пікірталас, шоулар, кештер, әдеби ойындар өткізеді.

БАЛҒАЗИН ҚАМАШ (1927-1998ж.ж.) Торанғұл ауыл кеңесіне қарасты Жосасай а. дүниеге келген. 1947-1956ж.ж.-тракторшы, жүргізуші және ауылдық кеңес хатшысы, а/ш өнімін дайындайтын мекемеде қызметте болды. 1956-1957ж.ж. Торанғұл ауылдық кеңесінің төрағасы қызметін атқарды. 1960ж. Қазақстан Компартиясы Шымкент облысаралық мектебінің тыңдаушысы. 1966-1986ж.ж. Ленин ат. ұжымшардың бас агрономы, басқарма төрағасы. 1977ж. Батыс Қазақстан а/ш-қ ин-ын бітіріп, агроном мамандығын алды. 1973ж. «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен, 1970ж. «Еңбек Қызыл Ту», 1967ж. Ленин орденімен марапатталды. Ұлы Отан соғысының «50 жылдық жеңісі» медалінің иегері.

БАЛМАНОВ АБЫЛҒАЙ (17.11.1925ж. Мәртөк ауд. Ново-Михайловка а. – 03.08.1994ж. Ақтөбе қ.) а/ш ұйымдастырушылардың бірі. Қаз. Компартиясы ОК жанындағы жоғары партия мектебін (1962) бітірген. Еңбек жолын 1942ж. «13 лет Қаз. ССР» ұжымшарында есепшіліктен бастаған. 1942-45ж. әскер қатарында. 1946-1948ж. Сабандыкөл ауылдық

Кеңесінің хатшысы. 1948-53ж.ж. комсомол жұмысында. Бұдан кейінгі 5 жылда кеңшар парткомының хатшысы, 4 жыл партия мектебінің тыңдаушысы. 1962-66ж.ж. Дзержинский ат. кеңшарда партком хатшысы, облыстық халықтық бақылау комитетінің инспекторы. 10 жыл Қобда ауд. «Жарық» кеңшарының директоры. 1976-82ж.ж. Қарабұтақ ауаткомының төрағасы. 1982-1994ж.ж. Қобда ауд. «Краснояр» кеңшарының директоры. «Құрмет белгісі» (1957), 2 мәрте Еңбек Қызыл Ту (1975-1980), 1-ші дәрежелі Отан соғысы (1985) орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

БАРЫШЕВ СЕРОЖАТДИН ЖОЛДЫБАЙҰЛЫ

15.08.1947ж. Ақтөбе обл. Родник а. туған. 1978ж. Мәскеудегі бүкілодақтық заңгерлік институтын бітірген. 1963ж. Мұғалжар геофизикалық экспедициясының жұмысшысы. 1966-69ж. С.А. қатарында болған және Мұғалжар ауд.-да азаматтық қорғаныс штабының бастығы. 1973-82ж. Мұғалжар аткомының, аупарткомының нұсқаушысы, бөлім бастығы. 1987-94ж. Мұғалжар, Мәртөк ауд.-қ сот төрағасы 1994ж. Облыстық әділет басқармасының бастығы ҚР 10ж. медалімен Р.Президентінің грамотасы, әділет министрлігінің белгісімен марапатталған.

БАСПАЕВ БОЛАТ ЫҚСАНҰЛЫ 29.10.1940ж.

Мәртөк ауд. Медицина ғылымының кандидаты, доцент. Ақтөбе мед. инст-ын үздік бітірген. (1964) 1991-94ж. деканның орынбасары, кафедра меңгерушісі, декан. Денсаулық сақтау ісінің үздігі. 180-нен астам ғылыми жұмыстар жариялаған. Өт жолдар, бауыр, асқазан ауруларын зерттеу жұмыстарын жүргізген. Жоғары дәрежелі хирург. Медальмен марапатталған.

БАТУРИН АЛЕКСАНДР ГЕРАСИМОВИЧ (21.05.1915ж. Мәртөк ауд. Полтавка кенті- 1985ж. Ақтөбе). Кеңес Одағының Батыры (1942ж.) Орта мектеп бітіргесін жүргізуші болған. 1938ж. Алматы аэроклубында нұсқаушы-ұшқыш болып істеді. Ұлы Отан соғысы кезінде 61-авиация бригадасының, 71-авиация полк командирінің орынбасары болып, жаудың үш самолетін, үш соғыс кемесін, қырық зенит-пулемет ұясын, үш батареясын, жау әскері мен жүк тиелген қырық екі машинасын, төрт қару-жарак қоймасын жойды. Ленинград түбіндегі әуе шайқасында ерлік көрсетті. Ол Ленин орденімен және үш мәрте «Қызыл Ту», Отан соғысы ордендерімен марапатталған.

БЕКЕШЕВ ӘМІРБЕК ЗАРЛЫҚҰЛЫ, 24 қаңтар

1965 жылы Ақтөбе облысы, Мәртөк ауданында дүниеге келген. 1982 жылы Мәртөк ауданындағы №1 орта орыс мектебін бітірген. Осы жылы Ақтөбе педагогикалық институтының физика-математика факультетіне түскен. 1984-1986 жылдары Совет Армиясы қатарында қызмет атқарды. 1989 жылы жоғарыда аталған институтты физика және математика мұғалімі мамандығы бойынша бітіріп шықты. 1989-1990 жылы Мәртөк ауданы Дмитриевка селосындағы орта мектептің директоры болды. 1990-1998 жылдары аралығында ғылыми жұмыспен айналысты. 1998 жылы қатты денелер физикасы мамандығы бойынша физика-математика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін диссертация қорғады.

1999-2000 жылы Қ.Сәтпаев атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық университетінің Ақтөбе филиалында оқу-әдістемелік жұмыстар жөніндегі директор орынбасары қызметін атқарды. 2000 жылдан бастап осы кезге дейін Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университетінің конденцияланған күй физикасы кафедрасында доцент қызметін атқарады.

Қатты денелер физикасы мәселелеріне арналған 30-дан астам ғылыми жұмыстары бар. 2004 жылы жаратылыстану ғылымдары саласындағы жүргізілген ғылыми зерттеулері үшін Қ.Сәтпаев атындағы мемлекеттік сыйлық берілді.

БЕКТЕМІРОВ БАУЫРЖАН НҮРЛАНҰЛЫ

(1986ж. Мәртөк с.т.) 1992-1999ж.ж. №3 Мәртөк орта мектебінің, 1999ж. Ақтөбе қ. казак-түрік лицейінің оқушысы. 1999ж. обл. олимпиадада ІІІ орынға, 2001 ж. Вашингтонда өткен халықаралық математикалық олимпиадада алтын медальға ие болды.

БЕРДИЕВ ОМАРБЕК МАМЫРҰЛЫ (06.05.1924ж.

Оңт. Қазақстан обл. Сайрам ауд. Қарасу а.д.к.-2006ж. Мәртөк с.) 1942ж. майданға алынған. Мәскеу қ. оқып, 316-Гвардия Минометті полкіне келіп түсті. Полктың құрамында Солт. Батыс, Воронеж, І Украина, І Белорус майдандарындағы соғысқа қатысып, соғысты Берлинді алумен аяқтады. 1947ж. Шымкент қ. Сайрам ауд. мектептерде жұмыс істейді. 1949ж. Алматыдағы Қазақ МУ-дің Заң факультетін бітіреді. 1951-1968ж.ж. Мәртөк

ауд. учаскелік халық сотының судьялығына, кейін Жұрын, Алға, Шалқар ауд. соттарында судьялығына сот төрағасы қызметтеріне сайланды. 1968-1986ж.ж. Мәртөк ауд. сотының төрағасы қызметін атқарады. 1986ж. Ақтөбе обл. адвокаттар коллегиясының мүшесі, ауд. Ардагерлер қоғамы ақсақалдар алқасының мүшесі. Ол «Қызыл Жұлдыз», «І дәрежелі Отан соғысы» ордендерімен, «Ерлігі үшін», «Варшаваны азат еткені үшін», «Берлинді алғаны үшін», «1941-45жж, ҰОС қатысқаны үшін» т.б. ондаған медальдармен, Қазақ КСР ЖК Президиумы, Жоғарғы соты, Әділет министрлігінің грамоталарымен марапатталды.

БЕСОБА ҚОРЫМЫ - б.з.б. 6-4 г.г. тұрптық жерлеу орындары. Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. Хлебодар а-нан оңт.-бат-қа қарай 3,5 км жерде. 1973ж., 1974ж., 1976ж. орт. Қазақстан археол. экспедициясы (жетекшілері М.Қадірбаев, Ж.Құрманқұлов) зерттеген. Қорым шығ-тан бат-қа қарай тізбектеле, топырақтан үйілген 12 оюдан тұрады. Олардың диаметрі 16-18 м, биіктігі 3-3м. Үйінді астында балшықтан, ағаштан салынған төрт бұрышты және дөңгелек қабір болғаны анықталды. Іші тегістеліп салынған. Мәйіттің басы бір жаққа қаратылып (батысқа қаратылғаны басым), шалқасынан жерленген. Әр қабір ішінде 1-4 адам қаңқасы бар. Олардың қасынан аттың жүтені (темір ауыздық, аң бейнесі салынған тоғалар, т.б.) тартпасы, киім эшекейлері, қорамсақ пен темір сақиналар, ағаш, қыш ыдыстар, сырға, моншақтар табылған. Аса беделді әскербасы (9-оба) үлкен оба астындағы қабірге және абыз әйел (3-оба) диаметрі 6м., тереңдігі 0,6м. шұңқыр ішіне жеке жерленген. Бұлардың жандарынан алынған заттары да ерекше. Әскербасының қорамсағында қоладан жасалған 94 жебе ұшы, белінде балдағы алтынмен апталған темір ақинаяқ, асатаяқ және мойнында алтын алқасы бар. Абыз әйел мойнына алтын моншақтар, алқа, киімінің өңірінде жартышар пішінді жапсырмалар тағылған. Белбеуіне ілдірілген қалталарға көк, сары, ақ түсті минерал ұнтақтары, охра кесектері, жеке қалтаға қола айна салынған. Аяқ жағында жыртқыш аңның басын бейнелейтін үш аяқты тас тостаған бар. Оң жағында айналасына жылқы сүйектері қойылған төртбұрышты жерошақ. Қабір үстін шатыр тәрізді стіп ұзын бөренелермен жапқан. Бесоба қорымының материалдары б.з.б. 6-4 г.г. Елек өз. бойын мекедеген сармат тайпаларының материалдық және рухани мәдениетінің, әлеуметтік құрылысының куәлары.

БЕЛҚАЙЫҢ ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫ - Мәртөк ауд. жерінде жалпы көл. 8мың га. Арнаулы орман отырғызатын энциклопедия 1950ж. жұмысты бастап орман өсіретін жер ұйымдастырылып, жапырақты қылқанды тұқымдары өсіріле бастады. Осы уақыт ішінде 10 га қарағай, 10 га шетен,

35га үйеңкі, 83 га ақтерек, 2 га алма, 7 га жиде, 15 га тал-шілік, 74 га тұқымдық қайың өсірілуде.

БЕРЕЗОВКА селосының атауы бұл жердің қайыңға бай болғандығынан пайда болды. Оған дейін жергілікті тұрғындар «Жездібай» деп атаған. Қазір де осы жергілікті атауды кездестіруге болады. Қоныс аударушылар үшін бұл жердің табиғат ерекшелігі егіншілік шаруашылығына қолайлы болды. Ұжымдастыру қарсаңында ауылдағы үйлердің саны 100-110 га жетті, 3 кластық 1 мектеп, 1 жыл диірмен, 2 дүкен, 1 шіркеу жұмыс істеген. «Березовка» ұжымшарының алғашқы басқармасы Иванко Илья. Березовка селолық округі алғашқыда Новопокровкада орналасты, кейін Хазіретке көшірілді. Ұжымдастыру кезінде құрылған «Ударник» «Березовка» «Қызылшын» колхоздары 1949ж. бірігіп, «Красный партизан» құрамына енді. Қазіргі Хазірет селосында орналасады. Қазір Березовка Хазірет селосының бір бөлімшесі болып қалды.

БИСЕНОВ ТАЙБАҒАР (1845ж. Жаңатаң а.т. – 1975ж.) – Ұлы Отан соғысының ардагері. Ауыл шаруашылық өндірісінің еңбекшісі. «Қызыл Жұлдыз», I, II-дәрежелі «Даңқ», I дәрежелі «Отан соғысы» ордендерімен және бірнеше медальдарымен марапатталған.

БИЗНЕС-ИНКУБАТОР - 2001ж. ұйымдастырылды. Мұндағы қызметшілер жергілікті тұрғындарға мынадай қызметтер көрсетеді: аяқ-киім жөндеу, жеке адамдарға арнап тігу және киімдерді қайта тігу, фото және шаштараз, хореографиялық үйірме. Жаңадан іс бастаға кәсіпкерлерге жылуга жылына 188,8 мың т. және ғимаратты жалға беру түрінде жеңілдік беріледі.

БЛЕЗНЯКОВ НИКОЛАЙ НИКИТОВИЧ (1938ж. Мәртөк ауданында туған). «Социализм» ұжымшарында тракторшы, ауыл шаруашылық техникасын жетік меңгерген. «Ленин» 1976ж., «Еңбек Қызыл Ту» ордендерімен марапатталған.

БОЙКО АЛЕКСЕЙ МАРКОВИЧ - 8.06.1918ж. Мәртөк ауданы Байторысай ауылында туды. 16 жасынан “Парижская коммуна” ұжымшарында еңбек жолын бастады. 1939-1946жж. Киров қаласының Полк мектебінде оқыды. Ұлы Отан соғысы жылдары Фин соғысына қатысты. 1947-1948жж. “Парижская коммуна” ұжымшарында басқарма төрағасының орынбасары болды. 1954-1978жж. “Путь к коммунизму” ұжымшарының төрағасы, төраға орынбасары, бригадирі болды. 1978-1981жж. “Путь к коммунизму” ұжымшары басқармасының төраға орынбасары. Ұлы Отан соғысының 2- дәрежелі орденімен марапатталған.

БОНДАРЕВ ЮРИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (15.03.1924ж. Орск) – жазушы. 1941-1942 жылдары Мәртөк ауданы Вознесенка ауылында жұмыс істеген. Ол мектеп табалдырығынан соғысқа аттанды, танкке қарсы қару-жарак командирі болды. Соғыста жарақат алды. 1951 жылы Бондарев Горьков атындағы әдебиет институтын бітірді. Оған үлкен атақ әкелген повестер «Батальоны просят огня» (1957ж.), «Последние залпы» (1959ж.), «Горячий снег» (1969ж.) романы. «Горячий снег» фильмі үшін, 1975ж. ағайынды Васильевтер атымен сый ақы берілген. 1977ж. Бондаревтың «Берег» романы КСРО Мемлекетінің сый ақысына лайықты деп танылған. «Выбор» романында 70-ші жылдардағы интеллигенция туралы баяндайды (1983ж. КСРО Мемлекетінің сый ақы). Юрий Васильевич ұзақ уақыт қоғамдық жұмыстарды жүргізді. КСРО Жазушылар Одағының хатшысы, РКФСР ЖО басқармасы төрағасының бірінші орынбасары, КРФСР Жоғары Кеңесінің депутаты. Ол «Ленин», «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет белгісі», «Халық Достастығының Үлкен Жұлдызы» (Германия), «Социалистік Еңбек Ері» ордендерімен марапатталды.

БОРАҚҰЛОВ МЕЙІРМАН (1852ж.т. Ақтөбе у. Бөрте болыстығы Іа.-қ.ж. белгісіз)- ескіше оқыған. 1870ж. Ақтөбе у. Бөрте обл. ауылдарында молдалық еткен, мұсылмандық мектептерде қазақ балаларын оқытқан. 1883-1899ж.ж. Бөртеде Ақтөбе орыс-қазақ уч-де ислам діні пәнінен сабақ берген. Орыс тілінен дәріс берген. Ағарту саласындағы еңбегі үшін Александр лентасына тағылған күміс медальмен марапатталған.

БОТАҒАРИН СЕРІК КӨШЕРҰЛЫ 10.06.1947ж.

Абай а. Байғанин ауд., Батыс Қазақстан а/ш инст-ын бітіріп, инженер механик мамандығын алған. Оқу бітіргеннен кейін 1970ж. Байғанин а/ш кәсіби уч-де оқытушы болып қызмет еткен. 1971-80ж.ж. механик, трактор шеберханасының меңгерушісі, Комсомол ауданы Комсомол кеңшарының бас инженері. 1980-85ж.ж. партком, аупартком хатшысы. 1986-89ж.ж. Қарабұтақ ауд. Шевченко кеңшарында бас инженері-механигі. 1992-99ж.ж. Қарабұтақ а/ш басқармасының бастығы, обл-қ а/ш басқармасы бастығының орынбасары. Мәртөк ауд. әкімі. 1999ж.бастап облыстық а/ш басқармасының бастығы. 2006 жылдан Қобда ауд. әкімі. Тәуелсіздіктің 10 жылдық медалімен марапатталған.

БӨКЕНБАЙ БАТЫР (1667 - 1742) -

Қорықпайтын, айбынды әскери қолбасшы, Әбілқайыр ханның бас кеңесшісі, ақылды саясаткер, өз халқына көптеген жағдай жасаған дипломат Бөкенбайдың руы - Табын-Тарақты (Жетіру). Бөкенбай атақты Қарабатырдың ұлы, оның мүрдесі Полтавка ауылынан 12 шақырым жерде, Орынбор аймағы, Мәртөк ауданының жерінде жатыр. Оның төрт ағасы жоңғардың хонтайшысының қолынан қаза тапқан. Бөкенбайдың өзі әрқашан ұрыстың алдында жүрген, бірнеше рет от пен оққа кеудесін тосқан. Өмірдің қатал жазасына тап болған Тама Есетке қол ұшын берген. Бұл ұлы екі батырды мықты достықтары өмір бойы байланыстырып тұрған. Бөкенбай батырдың сөзі: «Өз Отанымда соңғы деміміз қалғанша күресуіміз керек. Әзірге тірі тұрған кезімде өз халқымының еркіндігі үшін жанымды аямаймын, өлсем молам өз жерімде қалар,» - деген екен. Қазақтардың ұлы жеңісі Анрақай шайқасының басты кейіпкері Бөкенбай батыр болған.

Қазақ Ордасының тарихында жауапты құрал ханға да сұлтанға да емес батырға берілген. Оның атасы Жиенбет би, әкесі - Алдысүгір, халықтың қарабатырымен кең нықты ірі тұлғасымен, Орданың құрметті адамы болған. Оның анасы тұтқынға түскен қалмақ қызы болған. Ол үлкен де тату жанұяда өскен. Бөкенбайдың екі әйелінен бес ұлы болған. Олардың ең үлкені Тіленші, өз уақытының белгілі батыры болған. Ал Тіленшіден тараған бес ұлдың ішінде елге белгілі батырлар Едіге мен Жоламан. Едіге батырдың - ұрпағынан ағайынды Аптиевтар Ұлы Октябрь революциясының батырлары. Олардың атымен Орал қаласында көшелер аталған. Бөкенбай батырдың тікелей ұрпақтары (Батыс Қазақстан облысы) Ақтөбе және Алматы қалаларында тұрады. Бөкенбай батырдың үлесіндегі жер Елек өзенімен Орь өзенінің арасы, солтүстік-батыстан Шыңғырлау, Бөрлі (Батыс Қаз-ды) аудандары алып жатыр.

Оның қол астында бес мың киіз үй болған. Салыстырмалы түрде айтсақ, хан мен сұлтандар кезінде елу рет жиналатын болған. Бөкенбай батыр - бұл дала жауынгері. Ол он сегізінші ғасырдағы қазақ даласының мемлекеттік және саяси қайраткері болған. Ол Әбілқайыр хан және Есет батырмен бірге саяси сайлауды пайдалана отырып, өзіміздің солтүстік көршіміз Ресейге қосылуға дұрыс шешім қабылдаған. Бөкенбай әрқашан да Ресейге қосылмай тұрып, көршілермен ақылды саясат жүргізіп отырды және де орыстармен достасып сауда айналымын жүргізіп отырды. Ол халықаралық геосаяси жағдайды жақсы меңгерді. Қазақтардың кіші жүзінің шығыстан жоңғарлар, батыстан калмақтар, оңтүстіктен Хиуа хандығының, солтүстіктен башқұрттар қыспағында қалғандағы күй-жайын Бөкенбай жақсы түсінген. Мұндай жағдайда тәуелсіздікті қоя тұрып, біріге өмір сүру керектігін ол жақсы түсінген. Сөйтіп қазақтар еркіндікті уақытша жоғалтып, өз жерін сақтады. Көкірегі биік Бөкенбай халық арасынан шыққан қолбасшы тек ғана хан және билерге бағынды.

Жоңғар басқыншылығы қазақ хандарының саяси және әскери әлсіз жерлерін байқай білген. Қазақтар солтүстік-батысқа қарай көшіп, тарихи ру жағдайлары кете бастап, рулы ел тоз-тоз болып жан-жаққа бытырайды. Бұл уақыттағы қазақтың жағдайын ашық айта білген Бөкенбай 20 мамыр 1748 жылғы Орск қаласында А.Тевкелевпен әңгімесінде былай деген: «Қырғыз – қайса ордасының Ресей империясына сатылуы қабылданбады, жаны қысылып, иттерден қашқан қояндай өз мал-мүлкін тастап, кей жағдайда әйелімен балаларын тастап кеткендер болды. Енді жунгор қалмақтары шапса жан-жаққа қашты, ал башқұрттар шабуыл жасаса басқа жаққа қаша жөнелді, ал басқа жау қалмақ, қазақ, сибір әскері шабуылдаса барар жер таба алмады.»

Бөкенбай сол кездің адамы. Тарихқа осындай адамөзінің ақылдылығымен, патриоттығымен керек болды және ол табылды. Оны біздің президентіміз Н.Ә.Назарбаев орыстың ұлы қолбасшысы М.Кутузовпен салыстырды. Олар екеуі де Отаны үшін жаратылған сол кездің адамдары еді.

10 қазан 1731 жылы А.И.Тевкелев қазақтың Әбілқайырын, Бөкенбай. Есет және оның ағасы (інісі) Құдай-назарды, олармен бірге 27 қазақтың феодалдарын жиналысқа шақырып, Ресейге кіші жүздің өз еркімен қосылғандығы туралы заңды актіге қол қойды.

Бөкенбай сол кезде ақша мен зат алмады, Тевкелевтің өтініші бойынша Отан алдындағы қызметі үшін әскери атақ берілді. Бұл адамның Отанға деген ұстанымы өзгермейтін.

Бөкенбай 75 жасында қолында найза, ат үстінде келе жатыпқаза болды. Бар болғаны 500 сарбазбен, қосымша күшті күтпей ақ ол жауға қарсы тұрды. Қорқуды білмейтін батыр, батырларша өлді. (Ақтөбе облысы, Байғанин ауданы Ақбұлақ селосына жақын жерде).

Бөкенбай тарихта мемлекеттік қайраткер, саясаткер және дипломат өз Отанының патриоты болып ерекшеленді. Оның ойлаған арманы орындалды. қазақ халқы қиындықтан шыға білді. 260 жылдан соң, 1991 жылы мемлекетіміздің тәуелсіздігі қайтарылды.

2007 жылы Мәртөк селосында ұлы Бөкенбай батырдың 340 жылдығына байланысты ғылыми теоретикалық конференция өткізілді. 2008 жылы батырдың есімі №2 Мәртөк мектеп-гимназиясына берілді.

БӨКТЕЕВ ЖАРЫЛҒАСЫН ШЫҒЫСҰЛЫ

(10.03.1919-1971ж.ж. Гурьев обл. Қызылкөл ауд. 15 ауылында дүниге келген.) 1938ж. Ақбұлақ пед. уч-нің 2 курсы, 1942ж. Чехов ат. әскери уч-ні бітірген соң майданға алынды. Ол танк ротасының командирі. 1946-1971ж.ж. Жайсаң, Мәртөк селолық кеңесінің төрағасы, ауаткомның хатшысы, Аманкелді ұжымшарының төрағасы болды., ол II дәрежелі Отан соғысы, Ленин ордендерімен марапатталған.

БӨКТЕЕВА ЖӘНИЯ ЖАРЫЛҒАСЫНҚЫЗЫ

(30.03.1950ж. Мәртөк ауд. туған) 1967-1981ж.ж. ауд. білім бөлімінің бір жылдық пед сынып курсы, Алматы мемл. әйелдер пед. ин-тын бітіріп, Мәртөк ОМ, Иваново-Франковск, Украина, Алматы қалалары мектептерінде мұғалім болып қызмет атқарды. 1981-1998ж.ж. ҚР ІІ Бас Басқармасының лауазымды қызмет атқарды. «Ішкі істер қызмет полковнигі», «ҚР ІІ министрлігінің үздігі» - белгісімен, грамоталарымен марапатталған.

БӨРТЕ - өзені Мәртөк ауданының солтүстігінде. Байторысай, Родниковка, Қарашай, Аққұдық селолық округтерінде ағып жатыр. Ұзындығы 170 км.

БҰҚАНОВ ҚОЖАБЕРГЕН 22.03.1924 ж. Қарабұлақ, Қобда ауданы. (06.12.1978). Мәртөк а/ш өндірісінің ардагері. ҰОС ардагері. 1947-75ж.ж. «Победа» (ІІІ интернационал) ұжымшарының тракторшысы. Ерен еңбегі үшін І, ІІ дәрежелі ОС ордендерімен бірнеше медальдармен марапатталған. БОАШ көрмесіне қатысушы.

БӨЛЕКОВ АМАНТАЙ НАРЕНҰЛЫ (15.12.1942ж. Мәртөк с)- карт автомобилист. 1961-64 әскери қызмет, 1964-99ж.ж. Мәртөк АТП жүргізушісі. Еңбек Қызыл Ту, ІІІ дәрежелі «Даңқ», «Қызыл Жұлдыз» ордендерімен, медальдармен марапатталған.

БУЛАНИН ФИЛИПП ИЛЬИЧ – (1904ж.) Мәртөк ауданының бірінші басшысы. 16.02.1935ж. 23.12.1936 жылдары райком партиясының бірінші хатшы болып жұмыс істеген. Кейін Ақтөбе облыстық комитет партиясын басқарған.

БҰЛАҚ-1896 ж. (РОДНИКОВКА)-1903 ж. Полтава губ. укр-тар келіп қоныстанады. Мәртөк ауд. солт. село Бұтақ өз. бойында ауд. орт. 55 км. Ақтөбеден 46 км. Халқы 2097 (1999). Жер көлемі 73158 км. 1961ж. К.Маркс атындағы кеңшары ашылды. Оған «К.Маркс» (Родниковка а), «Ранний пар»

(Прагомировка), «Калиновка» (Калиновка а), «Жамбыл» (Бөрте а) ұжымшарлары енді. 1993ж.- «Бұлақ» кеңшары, 1997ж. кооператив, 1998ж. «Родник» ЖСШ. 1933ж. МТС ашылды. Мал басы: жылқы-259, ірі қара-3081, қой-ешкі-6657 болды. Жұмысшы саны 740 адам.

БЫЧКОВ АЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ (1910ж. Чкалов обл. Троицк ауд. Респевня ауылында дүниеге келген). 1929ж. орта мектепті бітіріп, Октябрь ауд. «Холодный ключ» хуторінде мұғалім болды. 1930-1934жж. Чкалов қ. А.А.Андреева атындағы институттың ветеринарлық факультетіне оқуға түсіп, ветеринарлық дәрігер мамандық алады. 1934-1937жж. Омбы обл. Москва қой совхозында аға ветеринар-дәрігер болып жұмыс жасайды. 1937-1954жж. Ақтөбе обл. а.ш. басқармасы бастығының орынбасары, облыстық шаруашылық басқарманың орынбасары болып, Мәртөк аутком төрағасы қызметін атқарды. Екі «Құрмет белгісі» орденімен, «Ұлы Отан соғысындағы ерен еңбегі» үшін медалімен марапатталған. Оған «Қаз. ССР-іне еңбегі сіңген дәрігер» құрметті атағы берілген. Ақтөбе обл. Кенестің депутаты.

В

ВАЙНГАРД АДАМ ВАСИЛЬЕВИЧ (1908-1985жж.)- механизатор. Мәртөк ауд. социализм ұжымшарында а.ш. өнімдерін молайтуға үлес қосты. Осы ұжымшарда трактор бригадасының бригадирі болды. 1957ж. Ленин орденімен марапатталған.

ВАРЮТА АЛЕКСАНДР АНДРЕЕВИЧ (1940ж. Ново-михайловка а. – 11.02.2007ж.) – педагогикалық еңбек ардагері. Дене шынықтыру Алматы қазақ институтын бітірген. 1958-1964 жылдары Мәртөк ауданында экспедитор, жүргізуші болып жұмыс істеген. 1964-1969ж.ж. №1 орта мектебінде дене шынықтыру пәнінің мұғалімі. 1969 жылдан Мәртөк БЖСМ директоры. Оның бастамасымен және басшылығымен екі арнайы БЖСМ залын салынған. Жұмыс жасаған кезінде Халықаралық деңгейдегі спорт шеберін, екі спорт шеберін, 97 спорт шеберіне үміткер, түрлі спорт түрлері бойынша көптеген спортшы-разрядниктерді әзірледі. Жоғарғы категориялы мұғалім, «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт еңбегі сіңген қызметкері», «ҚазССР Халық ағарту үздігі».

ВАСАТЮК ГРИГОРИЙ МАКСИМОВИЧ (13.11.1912-2.05.1988ж.)- Мәртөк селосында туған. Еңбек жолын 1929ж. «III интернационал» ұжымшарынан бастаған. 1932-1946жж. кітапхана меңгерушісі, Мәртөк ауылдық кеңес төрағасы, ҚЛКЖО аудкомтет хатшысы, қаржы бөлім бастығы, Құрайлы МТС-нің саяси бөлім бастығы қызметінде болды. 1946-1973жж. тұтынушылар одағының төрағасы болды. «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет

белгісі» ордендерімен және бес медальмен марапатталды. «Вита» дәріханасы-1998ж. ашылған. Дәріхана ұжымы 5 адамнан: 3 маман фармацевт, есепші және санитардан тұрады. Дәріхана ашылған күннен бастап, барлық топтағы мүтедектерге 10 пайызға жеңілдік бар екені жарияланды. 2001ж. жеңілдік 15 пайызға өсті. Сонымен қатар, дәріхана әр тоқсан сайын табысы аз отбасыларды, шіркеуді өз мақсатында 5-10 мың теңге көлемінде дәрі-дәрмектермен қамтамасыз етуде. «ВИТА» алғы қатардағы дәріхана болып табылады. Бұл жерде ұажет жағдайда ақыл-көнес беріледі, қан қысымын өлшейді, егу немесе алғашқы көмек көрсетеді.

ВАСИЛЬЕВ АЛЕКСАНДР ПРОКОФЬЕВИЧ – ауыл шаруашылық өндіріс ардагері, тың игеруші. «Междуреченский» совхозында механизатор болып жұмыс істеді. Ерлік еңбек үшін ІІ-ші, ІІІ-ші дәрежелі «Еңбек Данқ» орденімен және 5 медальдармен марапатталған.

ВАЛИЦКАЯ ЗИНАИДА СЕРГЕЕВНА (1922ж.) Мәртөк ауд. андреев кенті- 1984ж. Қобда ауд. (мұғалім). Білімі жоғары. Еңбек жолын 1940ж. Шаменов ауд. Қаз. КСР-інің 15 жылдығы атындағы орталау мектептің мұғалімі, оқу ісінің меңгерушісі, директоры. 7-ші сайланған Қаз. КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты.

ВЕРЕНКА – селосы Мәртөк ауданының солтүстік-батысында, аудан орталығынан 25 шақырым жерде орналасқан. 1908 жылы Поволжья, Украинадан жер аударылған тұрғындармен құрылған. Алғашқы кезде 16 тұрғын үй, 178 оңдаған жер көлемі болды. Қазіргі халық саны 520 адам. Бұрын Калинин атындағы колхоз болды. Қазір бұнда негізгі мектебі, дәрігерлік амбулатория, балалар шағын орталығы, кітапхана, дүкен, шаруашылық қожалығы бар.

ВОЗНЕСОВКА (Аққұдық) – Ауыл Мәртөк ауданының солтүстік-батысында орналасқан. Аудан орталығынан 30 шақырым, Ақтөбеден 105 шақырым қашықтықта жатыр. Ауыл тұрғындары 607 адам (2007). Қазір Вознесенка ауылы 1904 жылы Ақбұлақ уезді, Торғай облысы кезінде бекітілген. Бұл ауылды Украина, Полтавка, Киев, Херсон, Черниговтан жер аударылғандармен толтыру жоспарланған. Жер аударылған тұрғындарды әкелуге үкімет көмек беріп отырған. Вознесенкаға келген тұрғындарға 60х20 көлемді жер, 100 сом көмек берілген.

Көшіп-қонып жүрген қазақ елі бұл жерді Аққұдық деп атаған. Бұл жердегі құдыққа, бұлаққа ескі Жібек жолымен сауда жасап, өтіп бара жатқан саудагерлер үнемі тоқтап, тынығып отырған.

Ауылда көптеген тарихи жерлер қалған. Алғашқы жер аударылған тұрғындар көшесі қазір Ақбұлақ деп аталады. базар көшесінде базар орналасқан. Вознесенкадан басқа бұл жерде Дворяндар ауылы бар. бұл

ауылда су жоқ болғандықтан, адамдар тұрақтанбаған. Бұл аймақта өзен, көл, бұлақтың көптігінен Удачное ауылы деп те аталған.

Азамат соғысы кезінде Вознесеновка ауылы қиындықты басынан өткізді. Бірнеше рет үкімет басындағылар ауыстырылды. Ауыл шетінде сол кездің батырларының молалары бар. 30-шы жылдардың басында коллективтендіру кезінде Вознесеновкада 300 шаруалар өмір сүрді. Колхоз «Свет» деп аталып, онда 4 бригада, 50 жұмысшы 20 атпен еңбек етті. Жылқы фермасы, 2 қой фермасы, МТФ май зауытындағы өз бөлімшелерін қамтып отырды. 300 жылқысы бар ферма ауыл мақтанышы болды. Жыл сайын Қызыл Армияның жұмысшы шаруалығына Орел, Дон, Абхаз жылқыларының тұқымдарын алып отырды. Қой сүтінен сүзбе, жылқы сүтінен қымыз жасап колхозшыларға беріліп отырды.

30 жылдар ортасында «Свет» колхозы нығайып, клуб, оқу залы бар кітапхана салынды. Кітапхана меңгерушісі Лымарь Степан Харитонович болды. 1940 жылы «Свет» колхозы малшаруашылығындағы жетістігі үшін ВДНХ-ның дипломымен марапатталды. Бұл колхоздың шошқа өсіру шаруашылығының озаттары Марченко Дарья, Лункина Мария, Мельник Анастасия мемлекеттік құрметке лайық болды. 1953 жылы облыс бойынша бірінші болып сүт шаруашылығын дамытқаны үшін «Победа» машинасын сыйақыға жеңіп алды. Ол кездегі аудандық комитетте бұндай машина болған жоқ. МТФ-ның сол кездегі меңгерушісі Емельян Ильин, алдыңғы қатардағы сауыншылар – Козедуб Мария, Мессерле Эммалар ВДНХ-да болып қайтты.

1957 жылы «Свет» колхозы Жайсаң совхозына айналды. 1965 жылы «Первомай» совхозы құрылды. 1986 жылғы есеппен – жер көлемі 38803 га, шабындық – 22681 га жерді құрады. 1990 жылы совхозда 147 трактор, 107 машина, 43 комбайн, 350 жылқы, 150 сиыр, 10000 шошқа болды. Машина – трактор жөндейгін шеберхана жұмыс жасады.

Қазіргі уақытта ауылда орта мектеп, шағын орталық, дәрігерлік амбулатория, кітапхана (6513 дана кітап қоры бар), кіші – наубайхана, 2 дүкен және шаруа қожалықтары бар.

ВОЗНЕСЕНОВКА ОРТА МЕКТЕБІ - бірінші рет оқу жылы 1906 жылы басталды. Алғашқы мектеп 1909 жылы салынды. Ол кезде 2 кластық діни училищесі болды. 1921 жылы – біріккен I дәрежелі еңбек мектебі болды. 1931 – 33 жылдары оқу украин тілінде өткізілді. 1933 жылы – жеті жылдық, 1939 жылы – орта мектеп болды. 1941 жылы белгілі жазушы Ю. Бондарев дене шынықтыру пәнінің мұғалімі болды. 1949 жылы - мектеп бақшасы құрылып, оқушылары ВДНХ-ға қатынасқан оқушылар оқыды. 1984 жылы 464 орындық типтік мектеп салынды. 1987 жылы мектепте еңбек және жауынгерлік мұражайы ашылды. Бұл мектептің түлектері Ф.Пазыченко, Ташкент университетінің профессоры, М.Недаля – тарихи ғылым докторы, В.Мохнач, В.Сорокодум – еңбек демалысындағы полковниктер.

ВОРОНЯНСКИЙ ГРИГОРИЙ ИВАНОВИЧ (1938ж.)- Мәртөк ауд. Энгельс атындағы ұжымшарда озат механизатор. Шаруашылықтың әлеуметтік – экономикалық өркендеуі үлкен үлес қосты. 1971ж. Ленин орденімен, медальдармен марапатталған.

ВЫХОДЦЕВ МИХАИЛ ПАВЛОВИЧ (12.09.1916ж. Мәртөк ауд. Қаратоғай а.)- өндіріс ұйымдастырушы. 1933ж. Ақтөбе мемлекеттік жер тресінің жерге орналастырушы-техниктер курсы бітіріп, осы мамандығымен Ұлы Отан соғысына дейін жұмыс істеген. 1941-1945жж. неміс басқыншыларымен соғысқа қатысты. Жоғарғы партия мектебін бітірді. 1945-1963жж. Ақтөбе облыстық, Қобда, Новоресей ауд. партия комитеттерінде нұсқаушы, екінші, бірінші хатшы болды. Дөң тау-кен комбинатында жұмыс істеді. Ардагерлер кеңесін ұйымдастырып, басқарған. Ленин, -дәрежелі Отан соғысы, «Қызыл Жұлдыз» ордендерімен, көптеген медальдарымен марапатталған.

Г

ГЕРД ЭРНСТ ИВАНОВИЧ (1936ж. Запарожия обл. Мелитополь ауданында туған) 1943-1947жж. Германияда қуғында болған. Томск қ. Бастауыш білім алып, 1955ж. трактор жүргізуші мамандығын меңгерген, 1957-1983жж. Шевченко ұжымшарының механизаторы. 1971ж. «Еңбек Қызыл Ту», 1975ж. Қазан төңкерісі, 1981ж. Ленин ордендерінің иегері.

ГЛУХОВ НИКОЛАЙ СЕРГЕЕВИЧ (1921-1968жж. Мәртөк ауылында туған). Ол 1938-1951жж. ҚЛКЖО Мәртөк аукомының бөлім меңгерушісі, бірінші хатшысы. 1951-1957жж. аукомның бөлім бастығы, аймақтық партком хатшысы. 1957-1961жж. аупаркомның ұйымдастыру бөлімінің басшысы, Мәртөк элевторының директоры. Ол екі рет «Құрмет белгісі» орденімен, үш медальмен марапатталған.

ГОРНОВОДСК – Мәртөк ауданының оңтүстігінде 38 шақырым жерде орналасқан. Ақтөбеден 100 шақырым. Ауыл Қызылкөл көлінің маңында жатыр. Қазіргі уақытта 41 адамы бар, 16 жанұя тұрады. Алғашқыда бұл жер “Красное озеро” колхозы, №4 бөлімше Дзержинский атында болатын. Жетекшісі Хлистун Владимир Николаевич, бригадирі Гиберт Иван Иванович, агрономы Кравченко Дмитрий Иванович.

Ауылда негізгі мектеп, 25 орындық балабақша, су құбыры, дүкен, малшаруашылық фермасында 1600 ірі қара, үш сауын сиырлар тобы (650) болды. Өнім шығаруда малшаруашылығы, №4 бөлімше өте биік жетістіктерге жетіп отырды. Белгілі механизаторлар: Жосан Владимир Васильевич, Коврига Михаил Карпович, Карабалин Төлеген Мардығалымович, Зайцев Антон Пантелеевич, Рахманкулов Габдрашит.

Малшаруашылығында қызмет еткендер: Симоненко Евгений Дмитриевич, Небоженко Афанасий, Кенжебеков. “Байнассай” шаруашылығында реформадан кейін №4 бөлімше аумағында ШҚ “Юр”, “Агро”, “Заря”, “Горноводское” т. б. құрылды.

«ГОРНЯК» АРТЕЛЬ - 1940ж. 300 адам жұмыс істеді. Әлеуметтік шарт жасалды. Жылына 10 мың т. көмір шығару жоспарлады. Социалистік жарысқа Вознесен шахтасын шақырды. 1946ж. күнделікті жоспарды 150 процентке жеткізіп отырды. Ұжым 1948ж. I тоқсандық жоспарын 137% орындады. Бүкілодақтық кәсіподақтың ОК мен көмір министрлігі 1949ж. I тоқсаны бойынша III-орын, 15 мың сом сыйлық берді.

ГОРОБЕЦ НИКОЛАЙ ИГНАТЬЕВИЧ (1885ж. Сумск обл. Долинск ауд. Беево с. – 1963ж. Мәртөк ауд. Нагорный а.) – шопан. Социалистік Еңбек Ері(1948ж.). Ақтөбе обл. 1930ж. келді. 1934ж. Мәртөк ауд. «Социализм» ұжымшарының шопаны. 1947ж. 420 саулықтан 534 козы, әр қойдан 4кг. жүн қырыққан. Қозылардың салмағы 41кг. жеткізген. Сол еңбегі үшін Ленин орденімен марапатталған.

ГОРОХ ПЕТР МИХАЙЛОВИЧ (19.02.1922ж. Мәртөк а.) – ауыл шаруашылық өндірісінің ардагері. Орал ауылшаруашылық институтын бітірген. «Яйсанский» совхозында бригадир, бөлім басқарушы болды. «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталған.

ГОРОХ ЮЛИЯ ИВАНОВНА 1931жылы туған. Воронеж обл. 1939-55жж. Орынбор қаласында орта мектепті күміс медальмен, Орынбор медициналық институтты үздік белгімен бітірген. Институтты бітіргеннен кейін Мәртөк аудандық емханаға дәрігерлік қызметіне орналасқан. Ол 1996жылдан бастап терапевт бөлімшесінің меңгерушісі. 2 жылдық дәрігерлік курстың мұғалімі. I-дәрежелі дәрігер, 1970ж. денсаулық сақтау министрлігінің үздігі атағы берілген. 1986ж. “Еңбек Қызыл Ту” орденімен, “Еңбек ардагері”, “Тың жерді игергені үшін”, “Еңбектегі ерлігі үшін” медальдарымен марапатталған.

ГОФМАН АЛЬБЕРТ ФЕДОРОВИЧ (29.05.1914ж. Донецк обл. Добропольск ауд. Р. Люксембург с. туған). Мал шаруашылығының маманы. Қазақ КСР-іне еңбек сіңірген а.ш. қызметкері. 1933ж. Еленов зоотехникумын бітірген. Еңбек жолын сол жылы «Р.Люксембург» ұжымшарында зоотехник қызметінен бастады. 1933-1940жж. осы аттас кеңесінің төрағасы, Молочанский аткомының нұсқаушысы, бөлім меңгерушісі, «Тельман» өнеркәсіп артелине төраға. Ұлы Отан соғысына қатысқан, 1942-1946жж. Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. ұжымшарында зоотехник, кейін осы ауданның «Победа», «Бөрте», «Октябрьдің 40 жылдығы» ұжымшарында төраға, «Елек»

кеншарында директор болып қызмет жасады. «Қазан төңкерісі», екі рет «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет Белгісі» ордендерімен және сегіз медалімен марапатталған.

ГРИНЕНКО ВАСИЛИЙ ТИМОФЕЕВИЧ (1923ж. Мәртөк ауд. Байторысай с. д.к). 1940-1953жж. пошта бөлімінің бастығы, қаржы бөлімінің қызметкері, Покровка, Линовицкий ауылтұтыну қоғамы төрағасы. 1953ж. Ленин атындағы ұжымшардың төрағасы. Ол «Ленин» (1957ж), «Еңбек Қызыл Ту»(1966ж)ордендерімен, «Германия жеңгені үшін» медалімен марапатталды. Ақтөбе обл. Кеңес депутаты. Мәртөк ауд.. құрметті азаматы атағын берген.

ГРИНКЕВИЧ ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬЕВИЧ 1929ж. Гомель қаласында туған. 1954ж. комсомолдық жолдамамен тың жерді игеруге келген, а/ш табысты еңбектері үшін “Қазан төңкерісі”, “Құрмет белгісі” ордендерімен, “Тың жерді игергені үшін” медалімен марапатталған.

ГРИШАЕВА ПРАСКОВЬЯ АРСЕНТЬЕВНА 1890ж. Тула облысының Ефремовка уезі Вельмо с. туған. 1906-1930жж. туған жерінде мұғалім, 1920-1930жж. Ақтөбе обл. Темір қаласында ұстаздық қызметін жалғастырды. 1931-1951жж. Мәртөк селосындағы мектептерде мұғалім. «Ленин» (1949), «Еңбек Қызыл Ту» ордендерімен, «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен, 8 рет Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасының Жоғарғы Кеңесі президиумының (1945), аудандық кеңес грамоталарымен марапатталған, бірнеше рет аукеңес депутаты болып сайланған. 1948ж. «Қаз.КСР-інің еңбегі сіңген мұғалімі» құрметті атағына ие болған.

ГУБАЙДУЛЛИН АБДУЛХАҚ АБДУЛЛАУЛЫ (20.08.1932ж. Жайсаң а.) – аудандық еңбегі сіңген егінші. «Яйсанский» совхозында жұмыс істеген. Егіншілік бригадасының бригадирі болды. Еңбегі үшін «Құрмет белгісі» орденімен, медальдармен марапатталды.

ГУБИН КОНСТАНТИН ЯКОВЛЕВИЧ (1902ж. Ярослав губ.)- Кеңес Одағының Батыры(1945ж.). 1918ж. отбасы Ақтөбеге көшіп келді. Әскер қатарына 1924ж. шақырылды. 1927ж. Мәртөк ауданына қайтып оралды. 1941ж. майданда, 1943ж. танк училищесіне жіберілді. 1944ж. өзі жүретін артеллерия қондырғы батареясының командирі Губин жауынгерлері 30-дан астам жаудың оқ ату ұясын жойып, өздігінен жүретін 2 зеңбіректі, 200-ден астам солдаттары мен офицерлерін жоқ етті. Қондырғы жау оғынан қираған соң Губин жауға тойтарыс беріп, тағы да 60 жауды жойды, кеңес әскері жеткенше ұстап тұрды.

ГУСЕВА ЕЛЕНА ДМИТРЕВНА (1916ж. Самара губ. Большая Глушица а.) 194-1937жж. Алматы қазақ пед. институтты бітіріп, Гурьев обл. Шевченко ауд. Форт-Шевченкок. қазақ орта мектебінде жұмыс жасады. 1942-1972жж. Ақтөбе обл. Мәртөк с. қазақ орта мектебінде мұғалімдік қызмет жасады. «Қаз. КСРО халық ағарту ісінің үздігі медалімен» 1952ж., «Еңбектегі ерлігі үшін» 1949ж., «Ерлік еңбек үшін» 1970ж., 1941-1945жж. «Ұлы Отан соғысы жеңісінің 50 жылдығы» 1995ж., «Ұлы Отан соғысыны жеңісінің 30 жылдығы» медальдармен 1966ж., «Еңбек Қызыл Ту» орденімен 1966ж. марапатталған.

Д

ДӘУЛЕТЯРОВ ХАМИДУЛЛА АБДУЛ-ГАНИУЛЫ 1924 жылы 15 қаңтарда Ақтөбе уезінің Тұзтөбе болысының №24 ауылында дүниеге келген. Еңбек жолын 1941 жылы Чкалов (Орынбор) облысы Ақбұлақ кентіндегі 8 жылдық мектепте бастауыш сыныптардың мұғалімі болып бастады. Домбар педучилищесін тәмамдаған соң Ақбұлақ ауданының Ленин жолы бастауыш мектебінің меңгерушісі болды.

1943 жылғы қаңтардан бастап Кеңес Армиясынан бронь бойынша кері шақырылып алынды да Ақбұлақ кентінің қазақ орта мектебі математика пәні мұғалімділігіне бекітілді. 1957 жылы Ақтөбе мұғалімдер институтының физика-математика факультетін сырттай бітіріп шықты. 1960 жылғы тамызда СОКП Ақбұлақ аудандық партия комитетінің аппаратына ауыстырылды. 1961 жылдан Ақбұлақ кентінің №2 орта мектебінде физика пәні мұғалімі. 1973 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданының Веренка елді мекеніне көшіп келді. Осы кезден бастап Веренка сегіз жылдық мектептің директоры болып зейнетке шыққанша еңбек етті. 1953 жылдан СОКП мүшесі. Бірінесе қайтара халық депутаттары селолық және аудандық кеңестеріне депутат болып сайланды.

«Еңбекте үздік шықсаны үшін» (1955ж.), «Еңбектегі ерлігі үшін» (1970ж.), «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы жеңісінің елу жылдығы», «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы жеңісінің алпыс жылдығы» медальдарымен, Құрмет грамоталарымен және алғыс хаттармен марапатталған.

ДВОРНИКОВ МИХАИЛ ЯКОВЛЕВИЧ (05.02.1916ж. Мәртөк ауданы Хлебодар ауылы) – негізгі мектепті бітіріп 1936 жылы Родниковка ауылында тракторлық курстарын, Ақтөбе қаласында жүргізуші курстарын бітірген. 1937 жылы артиллериялық әскерге шақырылды. 1941 жылы маусым айынан Ұлы Отан соғысында шайқасқан. Соғысты Улан-Уде қаласында аяқталған

(Монголия). 1945 жылы желтоқсан айында демобилизацияланған. Соғыстан кейін темір жолда жұмыс істеген. «ІІ-ші дәрежелі Отан соғыс» орденімен, 12 медалімен, Қазақстан Республикасының Президентінің «Алғыс хатымен» марапатталған. «Қазақстан Республикасының еңбегі сіңген теміржолшы» құрметті атаққа иеленді. 20 жылдан астам оның аты облыстық құрмет тақсатында болған.

ДМИТРИЕВКА – Бөрте өзенінің бойында, ауданның солтүстігінде 1912 жылы құрылған. Дмитрий Решетниковтың басқаруымен жер бөлініп, Украина және Ресейден келген тұрғындарға жер берілген. Решетников 5 жылдан кейін өзінің жанұясын алып келіп, үй сала бастады. Сол кезде бұл ауыл “Дмитриевка” атағын алған. 1918 жылы ол жерде 10 жанұя тұрды. Бұл әйгілі “Жібек жолы” өтетін жер. Осы жерде жолаушылар аттарын ауыстырып, тынығып отырған. Дмитриевка ауылында жинақ пункті болған. Полтавка, Покровка, Байторысай, Шевченко, Андреевка, Студент ауылдарына бөліп, жер ауып келген жанұяларды жіберіп отырған. Картада көрсетілген “Бесоба” жері, Тама руының жері болған. Белгілі бес қорған осы жерде. Олар әлі күнге дейін ашылған жоқ. Сондықтан халық бұл жерді “Бесоба” деп атап кеткен. Ақтөбе қаласымен ара қашықтығы 95 шақырым. Ауылда – 336 адам тұрады. (2007) 1954 жылы “Кирова” колхозы болып ұйымдастырылған. Ертеде бұл жерде Каганович атындағы “Шаруа” колхозы болған. 1986 жылғы есеп бойынша жер көлемі – 8659 га, егіндік – 4179 га. Аудан аралық транспорт жолы өтіп жатыр. 1990 жылы колхозда 38 трактор, 20 машина, 13 комбайн, 36 жылқы, 400 ірі қара, 1100 қой болған.

Бұл жерде Социалистік Еңбек ері Е.Ивашенко еңбек еткен. Ауылда негізгі мектеп, клуб, медпункт бар.

ДОБОРИН ВАЛЕРИЙ ИВАНОВИЧ (02.09.1941ж. Харьков қ.) – ауыл шаруашылық өндірісінің жұмысшысы. Жайсаң СПТУ-5 бітірген. «Яйсанский» совхозында жүргізуші, мал шаруашылық фермаларында механик болып жұмыс істеді. «Еңбек Даңқ» орденімен марапатталған.

ДОСЖАНОВА АҚҚАҒАЗ (1893ж. Орынбор губ. Ақтөбе уезі Бөрте болысының №5 ауыл – 1932ж.) – алғашқы дәрігер болған қазақ-әйелі. 1914 жылы Орынбор әйелдер гимназиясын бітіріп, Мәскеудегі дәрігерлік әйелдердің жоғарғы курсына түсті. Мәскеуде 1917ж. 1 мамырда мылман съезінің делегаты болды. 1921 жылы Ташкентте Түркістан Халық университетінің дәрігер факультетін бітірді. Университетті бітірген соң Түркістан Республикасы Халық Кеңесі Комитетінің Қаулысы негізінде 1922 жылы 14 желтоқсанныан бастап, осы жоғарғы оқу орнында оқитын жергілікті студенттерге Халық Кеңесі Комитетінің Қорынан «Досжанова» атындағы стипендиясы тағайындалды. Кейін Ташкент интернатта және балалар үйінде, 1928-1929 жылдары Ташкент қаласының перзентханада жұмыс істеді.

ДІЛМАМАҒАМБЕТОВ РАМАЗАН ЖАУЫЛ-БАЙҰЛЫ – (1929ж. Ақтөбе обл, Мәртөк ауд Қаратағай болысының, Құмсай а. – 2006 ж. Мәртөк селосы) Қазақ тілі мен әдебиеті маманы, жоғары дәрежелі мұғалім, Республикалық халық ағарту ісінің үздігі. Қаз. КСР-нің еңбек сіңген мұғалімі (1972), Ақтөбе мұғалімдер Орал пед. ин-тын бітірген. Мәскеу (1966), Алматы (1976) қайта даярлау ин-да мамандығын жетілдірген. 1946-56 ж.ж. Чапай, Құмасай,

Қуандық орталау мететтерінің қазақ тілі мұғалімі, әскери қызметте болған. 1956-59 ж.ж. Жайсаң қазақ мектеп директоры, орыс мектебінің директорының орынбасары. Аупаратком лектор-консультанты қызметін атқарған. 1963-86 ж.ж. ауд. оқу бөлімінің меңгерушісі болып еңбек еткен. 1986-96 ж.ж. Мәртөк қазақ орта мектебінің директоры, мұғалімі. 1962-86 ж.ж. аудандық «Білім», 1998-2000ж.ж. «Қазақ тілі» қоғамдарының төрағасы, білім бөлімінің әдіскері қызметін атқарған. Қаз. мұғалімдер 4-5, Қаз. пед. қоғамы 8 съездерінің делегаты болып сайланған. «Мәртөк вальсі», «Мектебім» өлеңдерінің, «Ата туралы дастан», «Айгүлім» поэмаларының авторы. 1963-94ж.ж. Ауатком депутаты. Педагогика саласында Респ., Одақтық баспасөз беттерінде көлемді ғылыми - практикалық мақалалары жарияланған, КСРО пед. Академиясы зертханасының мақұлдаған мақалалары бар. 1984ж. Чехославакия, Венгрия елдеріне саяхат жасаған топтың жетекшісі. «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, «Халықаралық бейбітшілік қоры» және 7 мемлекеттік медальдармен, ҚР Президентінің алғыс хатымен (2002) марапатталған. «Мәртөк» энциклопедиясының редакторы.

ДІЛІМОВ ЖӘДІГЕР (27.10.1937ж. Мәртөк ауд. Жаңа Дәуір а. т.) – механизатор. «Дзержинский» ұжымшарында тракторист (1971-1992). Ленин (1973), «Еңбек Қызыл Ту» (1967) ордендерімен марапатталған. А/ш жетістіктері үшін Бүкілодақтық халық шаруашылығы жетістіктері көрмесіне қатысты.

ДУАДАҚ, ҚОЗЫБАЛАҚ(дрофа) - Қазақстандағы ірі құс. Салмағы 4-11кг., кейде 16-18кг. Басы, мойныны қоңыр, арқасы сарғылт, көлденең жолақты, бауыры ашық, қанаты ақ, ұшы қара. Қауырсыны тығыз, түсі тарғыл сары, аталықтың тамағының астында бір топ селдір қауырсындары болады. Аса сақ құс. Қауіпті алыстан сезіп, ұшып кетеді. Ұялайтын жеріне наурыз-сәуірде келіп, сәуір-мамыр айларында жерді шұқырлап, ұя жасап, 3-4 жұмыртқа салып, 25-28 күнде балапан шығарады. Өсімдіктерді, олардың дәндерін, құрт-құмырсқаны, кейде кесірткелерді, ұсақ тышқандарды, бақаларды жейді. Облысымызда Мұғалжар сілемдерінде кездеседі. Дуадақ санының кемуіне олардың жыртқыштардан гөрі жаппай аулау көп әсер етті. Құстар фаунасында бұл ірі құс тұқымын сақтау үшін аңшылыққа шектеу

коюмен бірге, дала қорықтарын жасап, оларды арнайы көбейтіп, табиғи мекеніне жіберу қажет. ҚР «Қызыл Кітабына» енгізілген.

ДҮЙСЕНҒАЛИЕВ ХАБИБУЛА ХАЙРУЛЛАҰЛЫ (29.02.1938ж. Шевченко а.) – механизатор. Жайсаң СПТУ-5 бітірген. «Яйсанский» совхозында тракторшы болып жұмыс істеген. Ерен еңбегі үшін «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, медальдармен марапатталған.

ДЮБА ГРИГОРИЙ АНДРЕЕВИЧ 1929ж туган. 1944жылдан бастап трактористік, комбайнерлік жұмысын атқарған. 1974ж. “ҚР а/ш еңбек сіңірген қызметкері” атағы берілген. Ақтөбе облысының Құрмет кітабына енгізілген. Бірнеше мемлекеттік медальдармен марапатталған. Қазақстан Республикасының дербес зейнеткері.

Е

ЕДАМЕНКО ВАСИЛИЙ НАЗАРОВИЧ (1913-1989)жж. Мәртөк ауданында туган)- Ауданында ауылшаруашылық өндірісінде ұзақ жылдар әртүрлі жұмыстар атқарып, табысты еңбек етті, жоғарғы көрсеткіштерге жетті. Кейін аудандағы коммуналдық шаруашылық мекемесінде қызмет істеді. Ленин орденімен, медальдармен марапатталған.

ЕЛЕК - Ресейдің Орынбор және ҚР Ақтөбе, Батыс Қазақстан обл-ы жеріндегі өзен. Жайық алабында ұз. 625 км, су жинау алабы 4300 км². Бастауын Батыс Мұғалжардағы Бастөбе тауынан алып және Жарсуат ауылындағы Жайыққа келіп құяды. Көктемде су деңгейі 2-6 м-ге көтеріледі. Осы кезеңде судың жылдық қорының 60-80-ге жуық проценті ағып кетеді. Арнасы кең. Жағалауларында тоғайлар, орман, қамыс өседі. Жаздың ыстық айларында Електің жоғарғы ағысы жекелеген өзендерге бөлініп кетеді. Е. суы 1300-1700 мг-л дейін минералданған. Әрқайсысының ұзындығы 10 км 75 саласы бар. Ең үлкені Қобда. Қарашаның 2 жартысында мұз жамылады, сәуір соңында ериді. Өзенде сазан, шортан, жайын және т.б. балықтар мекен етеді. Жағалау аймағындағы шөптер мен су шаруашылыққа қолданылады. Мәртөк селосы Елек өзені жағалауында орналасқан.

ЕРМУХАНОВ АҒЫМБАЙ (1937, XIV-жылдық Қазақстан) – еңбек ардагері. Мектеп бітіргеннен кейін Кеңес әскер қатарына шақырылды. Кейін «Победа» ұжымшарында еңбекке араласып, мал дәрігері қызметін атқарды. Ерен еңбегі үшін ұжымшар ұйымымен бірнеше мәрте алғыс алып жүріп, «Құрмет» орденімен марапатталды.

ЕРҚОЖА МЕДЕТУЛЫ (1875-1945ж. Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. Жаңатаң а. туған) Әбілқайыр ханның Нұралы атты баласынан тараған ұрпақ, Қаратайдың шөбересі. Ол мұсылман медресесінде, Ақбұлақ, Тұзтөбе екі кластық семинариясында оқып, Орынбор гимназиясынан мұғалімдік курсты бітіріп, халық ағарту жұмысында қызмет атқарған. 1905ж-08ж. Ақтөбе у. Ақбұлақ болысында сот төрағасы болған. Жастайынан домбыра тартып, өлең айтуды үйренген ол Әкімгерей Қостанұлымен, Тәнірберген Молдабаймен халық алдында өнер көрсетіп тұрған. 1923ж. Ерқожа қазақ өнерін зерттеуші А.Затаевичпен кездесіп, Әкімгерейдің, Молдабайдың әндерін нотаға түсірткен. 193ж. жаңадан бой көтеріп келе жатқан қазақ радиосынан өн шырқаған. Сол жылдары М. Бөкейханов, Л.Мұхитов, А.Бөкейханов баласы Қамбар және т.б. 11 кісіден домбыра оркестрін құрып, радиодан қазақ күйлерін халыққа таратқан. Белгілі музыка зерттеушісі, радионың музыкалық редакторы, Б.Г.Ерзакович Ерқожадан «Әлеуше», «Бәкен», «Жезаймақ», «Қапияда», «Гүлдерай», «Мәулен» әндерін жазып алып жинаққа енгізген. Ол Ерқожа туралы: «Ол кәсіби әнші еді. Оның дауысы табиғи қойылған шағын көлемдегі тенор, әнді орындағанда оның әрбір сөзіне мән беріп, неғұрлым анық айтуға тырысатын. Үлкен сезімге бой ұрмай бірқалыпты айтатын» дегенді. Ерқожа өміріне баласы Қамбарды даярлауға үлес қосқан. 1938ж. баласы Қамбарды халық жауы атап, тұтқындағаннан кейін, артында қалған келін-немерелерімен Қарақалпақстан жеріне қоныс аударған.

ЕРШОВА АНТОНИНА ПЕТРОВНА 1925ж.т. Орынбор болысы, Заенчуренский ауд. Верхне-Озерное ауылында туған. 1949ж. Қаз мемлекеттік медициналық институтын бітірді. Бірінші еңбек жолын Мәртөк аудандық ауруханасында жұмыс істеп бастады. Өзінің жоғарғы білікті маман екенін көрсетті. А.П.Ершова противомоляринной станция меңгерушісі болды. Аудан денсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс істеді. 1957ж. қыркүйектен 1962ж. ақпан айына дейін бас дәрігердің орынбасары болды. «Қызыл Ту» орденімен, «Денсаулық сақтау үздігі», «Ерлік еңбегі үшін», «Құрметті Мәртөк тұрғыны» атағы берілді.

ЕСЕНҒАЛИЕВ САҒЫНБАЙ – (1935-85ж.ж. Жайсаң а.) Мәртөк ауд. әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай үлес қосты. Ауд. «Первомайский» кеншарында бас агроном болды. Ленин орденімен, бірнеше медальмен марапатталған.

ЕСЕНОВА ШАМШИЯ (1938ж-27.08.1977ж.) Мәртөк ауд. Жаңатаң а. туған. 1956ж. Мәртөк қазақ орта мектебін бітірген. Еңбек жолын Энгельс атындағы ұжымшарда сауыншы болудан бастады. Еңбекте үздік болып, қоғамдық жұмыстарға белсене қатысты. 1976ж. Қаз КП 14 съезіне делегат болып сайланды. «Октябрь революциясы», «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, «Еңбектегі ерлігі үшін» медальдарымен, бірнеше мақтау грамоталарымен марапатталған.

ЕСҚАЛИЕВ ГАБДУЛЛА СЕЙСЕНБАЙҰЛЫ

(17.11.1917 ж. Орынбор обл. Соль-Илецк ауд. Көкшін а. д.к.)-1936-41 ж.ж. Нагорный және Вознесенка мектептерінде еңбек еткен. 1941-48 ж.ж. ҰОС қатысты. 1948 ж. Вознесенка а. келіп жұмысын жалғастырды. Сол жылы Мәртөк аупартком нұсқашысы болған. 1952 ж. Н-Федеровка МТС меңгерушісінің орынбасары болды. 1958-60 ж.ж. дейін Қуанды а. басқармасы болды. 1960-85 ж.ж.

Н-Михайлов ауылдық кеңесі атқару комитеті төрағасы, бірнеше рет жергілікті, аудан Кеңеске депутат болып сайланды, «2 дәрежелі Отан соғысы», «Құрмет белгісі» орденімен, 13 медальмен, республикалық, облыстық, аудандық мақтау грамоталарымен марапатталған.

ЕСІРКЕПОВ АМАНГЕЛДІ ҚАБАШҰЛЫ.

25.01.1954 Ж. Мәртөк ауд. Молотовск. Орал ПИ тарих және қоғамтану факультетін бітірген. Еңбек жолын 1975 ж. Ақтөбе кондитер фабрикасында бастаған. 1972-1974 ж.ж. СА қатарында болған. Құрылыс материалын дайындайтын комбинаттың жұмысшысы. 1981-82 ж.ж. Благодарный орта мектебінің, №7 уч-нің тәрбиешісі. 1982-85 ж.ж. Ақтөбе қаласы №16 орта мектептің тарих пәні мұғалімі. 1985-88 ж.ж. Фрунзе аупарткомының нұсқаушысы, бөлім меңгерушісінің орынбасары. Облыстық білім жетілдіру институтының кабинет меңгерушісі. Облыстық білім басқармасының маманы, басқарма бастығының орынбасары, бастығы. Облыс әкімінің аппаратының басшысы, облыс әкімінің бірінші орынбасары, облыстық мәслихат хатшысы.

ЕФРЕМОВКА (ЖАМАНСУ) – ауыл Мәртөк аудан орталығынан 35 км., Ақтөбе облыстық орталығынан 80 км., Құрмансай ауылдық аймағы орталығынан 10 км. орналасқан. Халық саны – 41 адам (2006 жылдың санақ бойынша). Ауыл 1910 жылы Орталық Ресейден көшіп келген Ефремовтар отбасынан құрылған. Ұжымдандыру жылдары Жамасу өзенінің жағасындағы ауылдан жергілікті тұрғындардың қоныстануынан халық көбес бастады. Соғыс басталмас бұрын 40-қа жуық аула болды. Ұлы Отан соғысының

уақытында Ефремовка ауылына Батыс Украина мен Польшадан 12 неміс, 2 поляк отбасылары еркіннен тыс қоныс аударылған. Олар алғашында ескі мектеп ғимаратында тұрып, кейіннен, желтоқсан айында өздеріне үй сала бастады. Бейбітшілік орнаған кезде олардан бір отбасы ғана еліне қайтты, қалғандары Қазақстанда қалып қойды. Фризен, Арендт тектілер Ефремовка жерін атағын бірнеше рет шығарды. Ауыл Жамансу өзенінің жағалауында орналасқан. Жергілікті тұрғындар өзенінің атауын суының ащы дәміне байланысты екенін түсіндіреді. Ауыл тұрғындарын әрқашан тұщы сумен екі терең құдық қамтамасыз етіп отырған. Бір көшесі бар. Бұрын бұл жерде колхоз болған, кейіннен 1957 жылы Дзержинский атындағы совхоздың құрамына кірген, ал 1964 жылы Ефремовка, қайта құрылған «Междуреченский» совхозының екінші бөлімшесі болды. Бөлімше оң қанатты болып саналды. Себебі егін өнімі мен сүт сауу көрсеткіштері бойынша алдыңғы қатарда тұрды. Ефремовка 12 түрлі көкөніс егетін бау-бақшасымен аудан көлеміне аты шықты. Мұнда ірі құс фермасы орналасқан. 1960-1990 жылдар аралығында жалпы ауыл шаруашылық өндірісінің 57 пайызын мал шаруашылығы құрады. Ерекше өнімді болған қой мен шошқа шаруашылықтары. 130 жылқысы болды. 70-ші жылдардың ортасында ірі қара мал басы көбейіп, әр-бір сауыншыға 30-дан астам сиырдан бөлініп, сүт өнімін артты. Бұл кезде ауылда үлкен құрылыс жұмыстары жүріп, жұмысшыларға бір көше, яғни 14 үй тұрғызылды. Одан басқа ауылда бастауыш мектеп, медпункт, пошта, монша, балабақша, клуб, кітапхана, асхана, 5 база, машина ауласы болды. Ефремовка бүкіл аймаққа ұстаханасымен белгілі еді. 90-шы жылдары орталықтандырылған экономика құлдырап, «Междуреченский» совхозының екінші бөлімшесі тарап кетті. Бұдан соң шаруашылық нарық жолына түсті. Қазір Ефремовкада 7 шаруа қожалықтары бар: «Орал», «Меңслу», «Жақсекен», «Назым», «Атамекен», «Сарой», «Адал».

ЕЩЕНКО АЛЕКСАНДРА ГРИГОРЬЕВНА (27.09.1938ж. Мәртөк ауданы Андреевка а.) – белгілі сауыншы. Мектеп бітірген соң Андреевка ауылында сауыншы болып жұмыс істеген. Ұзақ жылдар бойғы ерен еңбегі үшін «Құрмет белгісі» медалімен марапатталған. Облыс және аудан көлемінде Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайлынған.

Ж

ЖАБАСОВ СОВЕТ 1933 ж. Амангелді а. Мәртөк ауд. Мәртөк орта мектебін бітіріп, Ленинград қаласында орман академиясын тәмамдаған. Еңбек жолын Тула обл. бастаған. Еңбек ете жүріп, оқуын жалғастырған. Тула қаласында құрылыс инст-тын бітіріп, екінші мамандыққа ие болған. 60 ж. Асуан су қоймасын салуда инженерлік қызмет атқарған. Соңғы жылдары Тула қ. тұрған.

ЖАЙКИН ЖАПАР ТАЙЖАНУЛЫ 12.09.1922 ж. Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. Кенсахара а. туған. 1930-39 ж.ж. Ақтөбе қаласы №6 орта мектебінде оқиды. 1940-45ж.ж. ҰОС ардагері. Батыс Калинин, Прибалтика, Белоруссия майдандарында қатысты. Пулемет ротасының командирі. 1949-52 ж.ж. Мәртөк ЖЭУ жол шебері. I дәрежелі Отан соғысы орденімен, Маршал Жуков медалімен және II дәрежелі медальмен марапатталған.

ЖАЙСАҢ – Мәртөк ауданының батысында, Қараағаш өзенінен 25 шақырым жерде, Ақтөбеден 100 шақырым жерде орналасқан. Тұрғындар саны – 2833 адам. Ауылда алғашқыда 6 жер үй болған. Орынбор-Ташкент темір жолы салынған, малшаруашылығына, егiстiкке, балық шаруашылығына қолайлы жер. Топографиялық картада бұл жер 1905 жылы белгіленген. Картада никел белгісімен Ресейдің негізгі штабы белгісі бар. 1920 жылдың шілде айына дейін Жайсаң Торғай облысына қараған. Жайсаң станциясының бастықтары – Дурманов Г., Макаров, Алпатов К.С., Харин А.П. 1917 жылы революциядан кейін Жайсаң селолық округінде Рубенштейн, Безручко С. жолдастар басқарма болған.

1935 жылдан бастап “Жайсаң” Ақтөбе облысына кірді. 1918 – 1919 жылдарғы қиыншылық заманын бұл жердің тұрғындары да бастарынан өткізді. Ол жылдары атакты М.В.Фрунзе басқарған Ақтөбе фронты шығысқа жылжып, Түркістан фронтына қосылды. Штаб біршама уақыт Жайсаңда болған. Фронт командирлері Зиновьев Г.В., сосын Астраханцев А.И.болған. ақтөбе фронтының жауынгерлері атаман Дутовтың ақтарымен соғысқан. Бұл ұрыста ағайынды Ходотаевтар қаза болды. Бұл қызыл әскерлердің есімімен Жайсаңда аталатын көше бар, ескерткіш қойылған. Коллективтендіру, құрғақшылық, аштық кездері өте қиын болды. Бұл қиындыққа төзе білген ауыл тұрғындары еңбек етті, (МТС) машина-трактор станциясын салды, комбайнер, тракторшы, жүргізуші мамандығын оқытатын оқу комбинатын ашты. Революцияға дейін Жайсаңда диірмен жұмыс жасап, Мәртөк және Ақбұлақ аудандарына ондаған жылдар бойына қызмет көрсетті. Қазір ол жерде элеватор, астық қоймалары, жер асты жолдары бар. сонымен қатар мектеп ашылды, шаруашылық тұтынушы кооперациясы, амбулатория, дәріхана жұмыс істейді. 1921 жылы құрғақшылық кесірінен аштық басталды. 1927 жылы 2 ақпанда Жайсаңда ауылшаруашылық және орманшаруашылық жұмысшылар комитеті құрылды. Оған “Степь”, “Қазақстан” колхоздары қосылды.

Ұлы Отан соғысы кезіндегі 1941-1945 жылдары өте қиын жағдай болды. Соғысқа кеткен ер азаматтар туған жеріне оралмады. Оларға арналып ауыл ортасында ескерткіш қойылды. Ауылдың барлық жұмысы әйелдер мен балаларға жүктелді. 1945 жылдан соң Жайсаң тез көтеріле бастады, жаңа шаруашылық нүктелері пайда болды. Жайсаңда көмір іздеушілер бригадасы жұмыс жүргізді. Геолог К.Д.Мусатовтың басқаруымен 97 млн. тонна көмір өндірілді. Шахта ашылып ауыл тұрғындары жұмыс жасай бастады. Онда қызмет еткендер: Н.Д.Кузнецов, А.Бутенко, А.Боленко, М.Сафин, У.Такилов,

Т.Сафина, Т.Кузнецовалар көмірдің тереңдігін, қалыңдығын анықтады. 50-ші жылдары паровоз депосы ашылып кейіннен темір жолға тепловоз енгізілгесін депо совхозға берілді. Ол жерде алғашқыда жем сақтайтын қойма, кейіннен тон зауыты болды. Учаскелік аурухана, мектеп, тон зауыты, дәріхана, наубайхана, монша салынды.

1936 жылы Гарифулиндер мен Вагаповтардың отбасылары татарстаннан көшіп келіп Гарифулиндер бақшасын ашты. Жүк поезымен әкеліп жеміс ағаштарын 30 га жерге, 23 га жерге бақша өнімдерін отырғызды. Бақшада жұмыс жасағандар: Закирова Мария, Марченко Ефросиньялар болды. Бұл бақша өнімдері Жайсаңдағы аурухана, балабақша, мектеп интернаттарын қамтамасыз етіп қана қойған жоқ, аудан орталықтарына да жіберіліп отырды. Бұл бақшада қияр, жуа, сәбіздердің тұқымдары дайындалып, Ақтөбе қаласына жіберіліп тұрды. Өте жақсы тұқымдарды Индияға, Сібірге жіберіп отырған. Волковтың бригадасында жұмыс істеген Т.А.Сафин, М.Мұхамедгазин есімді жолдастар облыстан бірінші орынға ие болып, Москва қаласына ВДНХ-ға екі рет барып қайтты.

1957 жылы “Энгельс” атындағы колхоз кейіннен Жайсаң совхозы болды. Бұл совхозға қарасты елді мекендер: Жайсаң, Қазақстан, Жаңатаң, Шаруа және Маленков атындағы (Степь), Киров атындағы колхоздар (Первомайка, Қарағаш), Революция жолы (Рыбаковка, Жаңа жол), “Свет” колхозы (Вознесеновка). Жайсаң селосында бұл колхоздармен бірге жеті бөлімшелер ашылды. Бұл шаруашылықта 106058 га жер көлемі болып, негізгі шаруашылық астық пен малшаруашылығы болды. Шабындық жер көлемі – 19541 га, қалғаны – 24000 га. Шаруашылықта 3000 га жерге қара бидай, 16631 га жерге бидай, 5541 жерге арпа, 1400 га жерге сұлы, 1143 га жерге тары, 900 га жерге жүгері, 633 га жерге күнбағыс, 70 га жерге арыш егілді. 153 га жерге картоп, 121 га жерге көкөністер, 110 га жерге бақша дақылдары, 300 га жерге және 400 га жерге түрлі дәнді дақылдар отырғызылды. 2599 га жерге көпжылдық шөп түрлері егілді. Бір жылда 19124 л сүт сауылды (бір сиырға бір жылда 2001 кг.). шаруашылықта 4000 сиыр, 2500 шошқа, 2700 тауық, 2954 ірі қара, 15504 қой, 40 ешкі, 4 түйе, 1 есек болды. 1957 жылы бірінші мал тұратын аула, 1 бұзау қора, 1 шошқа қора, 14 жатақхана іспеттес үйлер (728 кв. м.), 1 дүкен, 1,5 шақырымдық су құбыры, екі шахта, 11 электростанциялар (87 мотор), 443 ат күші болды. Совхоздағы техникалар: 80 шынжыр табанды тракторлар, “ДТ-54”-74, “КДП-35”-4. Дөңгелекті 28 трактор (“СХТЗ”-1, “ХТЗ-7”-2, “ДТ-24-2”-4, “Белорусь”-7, т. б. дөңгелекті тракторлар 10. 104 комбайн: С-4 самоходы, 13 футты, “Коммунар” және “Саркомбайн” 15 футты – 63, С-6 комбайны, 16 футты – 41; 43 автокөліктер, олардың ішінде “ГАЗ-АА” 1,5 тонн-2, “ГАЗ-93” 2,5тонналық-5, “ГАЗ-51” автокөлігі –1. Сол сияқты бұл шаруашылықта 5 сауыншылар агрегаты, 7 қой қыратын агрегаттар, 6 автоцистерна, 6 жеңіл машина, 15 автотіркеуіш, 13 трактор тіркеуіш, 13 трактор шанасы, 2 мотоцикл, 2 дәнекерлеу аппараты, газбен дәнекерлеу аппараты, жуу машинасы, трактор және машина жуатын

насос, 2 кран, 1 жылжымалы кран, 3 көтеру құралы, 102 жер жыртқыштар болды.

1958 жылы құрылыс қарқынды жүрді. 1 пресс және 5 кірпіш шығаратын пресс жұмысқа қосылып, 23 сиыр 7 шошқа, 7 бұзау, 5 тауық, 5 жылқы, автогараждар, 2 артезиан құдығы, 34 шахта, астық кептіретін қойма, жөндеу шеберханасы, 1 көкөніс теплицасы салынды. Мектеп салынды, 6 клуб, 4 балабақша, 1 асхана, 3 монша, 9 үй, 79 әртүрлі құрылыстар салынды.

1965 жылы “Жайсаң” совхозы күрделіленіп “Первомай” совхозынан бөлініп шықты. 1972 жылы жайсаңдықтар тұқым түрін жаңарту мақсатында Болгарияға барып қайтты. 1973 жылдан бақша бригадирі болып Губайдуллин Абдулхак қызмет істей бастады. Өте жақсы көрсеткіштерге жеткен бақша жұмысшылары Үкімет тарапынан мақтау қағаздарымен марапатталды. Губайдуллин А. “Құрмет белгісі” орденімен марапатталды және сонымен қатар көкөніс өсіруде тракторшылар, Шавкилов Касаин мен Кайтоненко Иван “Даңқ” орденімен марапатталды. Шаруашылықтың негізгі көзі – астық және ет өнімдері болды. 1975 жылы әр гектардан 18 ц. астық алып, 3400 ц. ет дайындады. Бұнда “Ленин” орденінің кавалері, агроном Есенғалиев Сағынбай қызмет етіп, Мәртөк ауданына елеулі үлес қосты. “Еңбек даңқы” орденімен В.И.Доборин – жүргізуші, И.Д.Кайтоненко – механизатор, Е.Мусин – механизатор, К.Шавкилов – механизатор, У.Имангазин – малшы марапатталса, “Октябрь Революциясы” орденімен Есенова Шамшия, “Халықтар достығы” орденімен Гудебский Чеслав – механизатор, С.Курмашев – механизатор; “Қызыл жұлдыз” орденімен И.И.Зинченко – механизатор, В.П.Зажурило – механизатор, П.М.Горох – бөлімше бастығы, А.Темірбекова – малшы, Ф.А.Симоненко – механизатор, Х.Дүйсенғалиев – механизатор, М.Уразбаева – малшы, У.Имангазин – малшы, А.Губайдуллин – бригадир, П.А.Плюшкин – жүргізуші, сауыншылар – К.Жакупова және С.Сарманова, жұмысшы – А.П.Бутенко, П.В.Мельниченко – бригадир, С.Мурзагулов пен Я.П.Энгельман – жүргізуші, П.Д.Янцен, Н.Курмашев марапатталды.

1995 жылдан “Жайсаң” совхозы коллективті “ЖСШ Жайсаң”, ал 1999 жылдан ЖШС “Жайсаң”, 2007 ж – “Жайсаң” ШҚ болды. Ауылда орта мектеп, дәрігерлік амбулаториясы, ПШ-13, арнаулы мектеп-интернаты, КПП “Жайсаң”, пошта, кітапхана, клуб, монша, дүкен, кафе, ШҚ “Тон”, “Жайсаң” шаруашылық базасы бар.

Жайсаң орта мектебі 1930 жылдан бастап істеп келеді. 1967 жылы 380 орындық типтік мектеп салынды. Бұл мектептен 63 жылда (1979 оқушы) бітіріп шықты. Мектеп директорлары көп жылдар бойы Ещанов Күмісхан, Барановский Доминик, Капстов Жаксыбай болды. Бұл мектеп өзінің белгілі шәкірттерін мақтан етеді. Олар: МКБ генералы Анатолий Дружин, академик Виктор Капустян, әскер дәрігер Владимир Дурманов, әнші Жұмағұлова Галия, әскери тілші Анатолий Гордиенко, Техникалар ғылымының кандидаты Виталий Мазур, Анатолий Куновин, Ақтөбе жоғары ұшқыштар училищесінің доценті Людмила Харина, авиация инженері Анатолий Харин,

педагогика ғылымдарының кандидаты Нұрлан Мухлисов және Зоя Мухлисова, Петр Циммерман, депутат Федор Ширяев.

Мектепті алтын медальмен бітіргендер Вячеслав Жигалкович, Райса Хабибулина, Анатолий Куновин, Виктор Капустян, Виталий Мазур, Андрей Перышкин, Татьяна Билай. Күміс медальмен бітіргендер, Петр Рубцов және Петр Луценко. Ерекше аттестатпен бітіргендер Алла Бойко, Нұрлан Ілиясов. Любовь Рожкова шаңғы жарысынан Қазақстан чемпионы, СССР чемпионатында жүдделі орынның иесі. Мектеп оқушылары үш рет Москва қаласында өткен Бүкілодақтық жастар слетіне қатысты.

Ағартушы озаттары: Тамара Барановская, Клавдия Колесниченко, Аманжол Бекбанов, Смағұл Иманғазин.

№13 ЖАЙСАҢ КӘСІПТІК ЛИЦЕЙІ – 1936 жылы Қостанай облысы, Херсон оқу комбинатының оқу базасының жанынан құрылған “УМСХ”. Мектеп директоры Омар Мұсабаев Мұсабайұлы. Соғысқа дейінгі жылдары бұл мектепте колхоз председателдері, бригадирлерді, комбайнерларды дайындау курстары өткізілді. 1942-1944 жылдары училище ғимараты танк жөндеу зауыты болды. 1945 жылға дейін 1-3 айлық курстар өткізіліп, онда әйелдер, қыздар оқытылып, соғысқа кеткен ер азаматтардың орнына механизатор болып жұмыс жасады. 1969 жылы “УМСХ” ауылшаруашылық кәсіптік-техникалық училищесі СПТУ№5 болып өзгертілді. 1970 ж. училищеде Ә. Молдағұлова атында мұражай ашылды. 1985 ж. училище №13 кәсіптік- техникалық училищесі, 1996 ж. Ақтөбе облыстық білім басқармасының №13 кәсіптік-техникалық мектебі, ал 2008 ж. №13 Жайсаң кәсіптік лицейі болып өзгертілді. Аталған кезеңдерде О.М. Мұсабаев, Г.И.Баранов, М.А.Сидоренко, П.И.Нагавкин, И.А.Новиков, Н.А.Ақдәулетов, В.А. Зайцев, Н.С.Хоженец, В.К.Долгов оқу орнының директорлары болып қызмет істеді. Ұзақ жылдар бойы осы училищеде оқытушы және шебер болып жұмыс істегендер: И.Л.Лапшин, И.А.Ганжа, Е.И.Хоженец, В.К.Петров, М.Ж.Ізбасов. Қазіргі таңда кәсіптік лицей фермер-арендатор, тігінші, жалпы құрылыс шебері, жүргізуші және жеке компьютер пайдаланушы мамандықтарын даярлайтын барлық материалдық базамен қамтамасыз етілген. Оқу орнының жанында клуб, монша, асхана және 90-100 орындық жатақхана бар. Сонымен бірге практикалық жұмыстар жүргізіліп отырған жалпы көлемі 1200 га болатын жер аумағы бар.

ПДК Жайсаң арнаулы мектеп интернаты. Бұрын бұл мектептің орнында шіркеу болған. Ұлы Отан соғысы кезінде мұнда балалар үйі болған. Мектеп-интернаттың қарамағында балаларды оқытатын шеберхана, асхана тағы сол сияқты қажетті шаруашылық құрылыстары мен үлкен жер аумағы болған. 1974-1988 жж. құлағы кеміс еститін балаларға арналған мектеп-интернат, 1988-1994 ж. аралығында жетім балаларға арналған мектеп-интернат, ал 1994 ж. бері ПДК балаларға арналған мектеп-интернат болып өзгертілген.

ЖАЙСАҢ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

ЖАЙСАҢ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ – Мәртөк ауданының батысында орналасқан. Солтүстігінде Аққұдық селолық округімен, шығысында Мәртөк селолық округімен, оңтүстік-шығысында Тәнірберген селолық округімен, оңтүстігінде Байнассай селолық округімен, ал батысында Ресей Федерациясымен шектесіп жатыр. Жалпы жер көлемі 52712 га. Округ территориясынан темір жол және Республикалық маңызы бар тас жол өтеді.

Климаты: Округ жылы далалық зонасында орналасқан. Климаты шұғылконтинентті. Жыл ішіндегі ауа температурасының барысы қыста тұрақты аязды күндердің арты жазда ыстық күндермен жалғасуымен сипатталады. Қыс мезгілінде ауа райының ең салқын мерзім қаңтар айында - 46 аязбен, ал ең жылысы жаз айларының ішінен шілде айында +44 градус шамасына дейінгі температураны көрсетеді. Қыста қардың қалыңдығы 22-25 см құрайды. Көктемде қардың еруі біркелкі түрде сәуір айының алғашқы онкүндігінде басталады. Желдің негізгі бағыты – оңтүстік-шығыс.

Жер бедері: Жер бедері қауырсыз толқынды жазықтық, жазық аңғарлар мен терең сайлармен бөлшектенген. Жер бедерінің биіктігі 130-220 метр шамасында өзгеріп отырады. Жалпы жер бедерінің төмендеу бағыты оңтүстіктен солтүстік-шығыс бағытында байқалады. Жалғызоба, Қособа және Қырықоба секілді биік шоқылар бар.

Топырағы: Топырақ қатынасынан округ жері әртүрлі деңгейдегі тұздылығымен байқалатын қоңыр-қызғылт топырақты болып келеді. Елек өзенінің айналасында шалғындық-қызғылт топырақты. Жайсаң селосы маңына қарай топырағы балбанитеті кездесетін ашық-қызғылт құмды болып өзгереді.

Гидрографиясы: Округтің су құрылымын Елек, Ақсу өзендері, Құраша, Қаракұдық, Теренсай, Қарасу, Тікашасай, Ащықұй, Молалысай, Мадьярсай, Еризарсай, Мортқық ағынулары мен Қарапай, Құман, Черное, Мадьяркөл көлдері құрайды.

Өсімдігі: Жүргізілген геоботаникалық зерттеулер нәтижесінде округте жайылымдық өсімдіктер тобының дәнді бозселеу басым бөлігін алып жатырғандығы белгілі болды. Ал шөптесін өсімдіктерден басым бөлігін қара жусан, өңделмеген жерлерде жусанның өзге түрлері, типчак, тырсы кездеседі. Ағаш түрлерінен қарағаш, қайың, жиде, терек, үйінкі, бақ ағаштары, бұталар өседі. Жалпы округтің табиғи аймағында өсімдіктердің 250-ден астам түрлері бар.

Жануарлар әлемі: Округтің географиялық орналасуы ландшафтық-климат жағдайына орай хайуанаттар әлемі бай және көптүрлі болып келетіндігін түсіндіреді. Мұнда елік, қасқыр, түлкі, қоян, қарсақ, сарышұнақ, қосаяқ, ұсақ тышқантәріздес кемірушілер және қос мекенділер тіршілік етеді. Құстарға келер болсақ аймақ өзінің құстар әлемі айтарлықтай бай екендігін байқатады. Олардың ішінде аққу, құтан, тырна, дала бүркіті, кекілік, шіл, шағала, үйректердің барлық түрлері, бүркіт, үкі, жапалақ, торғай, қараторғай,

қарға, бәбісек, ұзақ, сауысқан, көкек, шымшық, қарлығаш тағы басқалары(шамамен 160 түрі) бар. Өзендер мен табиғи су қоймаларында балықтардың сазан, мөңке, алабұға, шортан, көксерке, шабақ, табанбалық, таутан секілді бағалы түрлері кездеседі.

Ресурстары: Жайсаң селолық округінде табиғи көмір қоры, құрылыс материалдарынан құм және қиыршық тас қорлары бар. Жер ресурстары соның ішінде кен орындары – 1847 га, шабындық – 1400 га, жайылым – 6115 га және егіс алқабы – 6961 га жерді қамтиды.

Халқы: Округ құрамына 6 елді мекен кіреді, олар Жайсаң, Целинное, Қазақстан, Жанатан, Хозауыл және разъезд. Жалпы округте 792 аула бар. Ал халық саны 3210 адамнан тұрады. Олардың 60 пайызы қазақ, 19 пайызы орыс, 12 пайызы украин, қалған 9 пайызы өзге ұлт өкілдерінен тұрады. Округте 23 ұлттың өкілдері жасайды. Халықтың тығыздығы 1 шаршы км-ге 6 адамнан келеді.

Ауыл шаруашылығы: Жайсаң селолық округі табиғи-климаттық жағдайына қарай ылғалдылықтың жеткіліксіз аймағына жатады. 2007 жылғы көрсеткіш бойынша округ территориясында егін салатын 38 ШҚ және №13 КМ оқу шаруашылығы жалпы 15210 га жерді алып жатыр. Дәнді дақылдар егетін жер аумағы 2747 га құрайды, оның ішінде 1388 га-ға бидай, 1342 га-ға арпа егіледі. Сонымен бірге округте көкөніс өсірумен айналысатын «Темірхан» ШҚ-ты 6 га-ға картоп, 0,5 га-ға сәбіз, 7 га-ға күнбағыс, 3,5 га-ға қырыққабат егеді. Ал «Жайсаң» ШҚ сүт өндіру бағытында сырттан әкелінген ірі қара өсіреді, және де қой өсіру бағытында да жұмыстар жүргізілуде.

ШҚ-тарының жалпы жер көлемі 15822 га.

- «Жайсаң» ШҚ - 4817га. - Калдыгулов С.
- «Умит» ШҚ - 102га. – Шаңдыбасов Т.
- «Разлив» ШҚ -38га. – Гевлиш С.
- «Молдан» ШҚ - 236га. – Хайрулин А.
- «Жибек жолы» ШҚ - 68га. – Акназаров У.
- «Бердибай» ШҚ - 120га.- Мурзагулов С
- «Барсай» ШҚ - 337га. – Хусаинов К.
- «Жанатан -1» ШҚ - 91га. – Жунусов Г.
- «Хаким» ШҚ -163га. – Шарипов К.
- «Кадыр» ШҚ - 187га. – Жалменов А.
- «Жарылғал» ШҚ - 239га. – Кубенов А.
- «Шахмаран» ШҚ - 70га. – Бурықбаев К.
- «Габдол» ШҚ - 179 га. – Кужиров Б.
- «Т-Сағынай» ШҚ - 181га. – Таганиязов А.
- «Молшылық» ШҚ - 100га. – Омаров А.
- «Ырыс» ШҚ - 104га. – Аркабаев Ж.
- «Орынғали» ШҚ - 102га. – Оразғалиев О.
- «Бакберген» ШҚ - 120га. – Оспанов О.
- «Сайман» ШҚ - 42га. – Байтуғанов Ж.

«Жайлау» ШҚ - 172га. – Беккужин А.
«Жайық» ШҚ - 132га. – Кудабасев М.
«Тын» ШҚ - 919га. – Хусаинов А.
«Досмагамбет» ШҚ - 204га. – Кульбараков Б.
«Алжан» ШҚ - 71га. – Альжанов С.
«Каир» ШҚ - 204га. – Рафиков С.
«Темирхан» ШҚ - 31га. – Латыпова Ф.
«Кенес» ШҚ - 28га. – Ракишев К.
«Гайса» ШҚ - 68га. – Шарипова Г.
«САК» ШҚ - 295га. – Каламгазин К.
«Радуга Р» ШҚ - 29га. - Ридель А.
«Ата» ШҚ - 69га. – Айгужин С.
«Каукар» ШҚ - 440га. – Акпанов С.
«Жандос» ШҚ - 85га. - Каржауова Т.
«Асхат» ШҚ - 416га. – Даулбаев Б.
«Достан» ШҚ - 434га. – Дарханбаев И.
«Такилов» ШҚ - 170га. - Такилов
«Пайда» ШҚ - 289га. – Вильмс В.
«Сырга» ШҚ - 146га. - Мурзин А.
«Султанбек» ШҚ - 204га. - Макатов А.
«Альбина» ШҚ - 150га. - Уразбаев К.
«Нариман» ШҚ - 114га. - Кенжегалиев У.
«Рамазан» ШҚ - 246га. - Сеитов К.
«Амир» ШҚ - 155га. - Закенов Б.
«АДЖИ» ШҚ - 137га. - Дархамбаев И.
«Асау-Барак» ШҚ - 104га. – Бадашев
«Айдос» ШҚ - 174га. - Мадияров Е.
«Сеит» ШҚ - 56га. - Сеитов К.
«Конырбай» ШҚ - 136га. – Мурзагулов Т.
«Мамыр» ШҚ - 256га. – Мамиров Б.
«Адилгали» ШҚ - 274га. – Дуйсенбаев М.
«Ануар» ШҚ - 187га. – Ахметов Б.
«Маясар» ШҚ - 58га. – Аманкулов.
ПЛ-13 жері - 1296га.

Білімі: Қазіргі таңда округте 4 мектеп жұмыс істейді. Жайсаң ауылында орта мектеп, ПДК балаларға арналған арнаулы мектеп-интернат және №13 КЛ бар. Целинное ауылында бастауыш мектеп бар.

Денсаулық сақтау саласы: Округте 1 дәрігерлік амбулатория және Жаңатаң, Целинное ауылдарында 2 ФП орналасқан. Жалпы мұнда 1 дәрігер және медбикелер жұмыс істейді.

Мәдени ағарту жұмысы: Округ территориясында 2 клуб бар. Жайсаң ауылында кітап қоры 9840 кітап болатын ауылдық кітапхана жұмыс істейді. №13 КЛ-де клубы бар.

Спорт: Округте 1 волейбол, 1 футбол командасы бар. Олар аудандық және аймақтық спартакиадалардың белсенді қатысушылары.

Мәдени мұралар: Жайсаң селолық округінің территориясында «савроматтар» мәдениетінің ескерткіштері бар, бұл біздің дәуірімізге дейінгі 4 ғасырдың ортасымен 5 ғасырдың басындағы көне көшпенділер мәдениетінің бастамасы. Мұнда ертедегі мұсылмандардың қорған бейіті орналасқан (Целинный-1). Ол Елек өзенінің сол жақ жағалауында беті жазық төбешікте, Жайсаң ауылының оңтүстік-батысында 7 шақырым, ал Целинное ауылының батысында 1,5 шақырым қашықтықта орналасқан. Зерттелген қорғандардың негізгі бөлігі қола және ертедегі темір ғасырына жатады.

Целинный – I обалы бейіті. Жайсаң станциясынан оңтүстікте 5,5 км жерде және Целинный ауылынан батыста 1,5 км жерде Елек өзенінің сол жағалауындағы биік суайрық жотада шоқ болып орналасқан 70 жер құрылысынан тұрады. 70 құрылыстың ішінде 3-і тікбұрышты алаңды (гибдатхана) және 2-і ұзын оба. Ұзын қабырғаларымен 2 гибдатхана солтүстіктен оңтүстікке және 1-і солтүстік батыстан оңтүстік шығысқа қарай бағытталған. АОТӨМ-нің археологиялық барлау тобымен табылған.

Целинный – II обалы бейіті. Целинный ауылынан оңтүстік шығыста 2,5 км жерде меридиандық бағыттағы кішкене суайрықта орналасқан жарты шар тәріздес жер оба (7x0,3). Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Целинный – III бейіті. Солтүстік батыстан оңтүстік шығысқа 420 м жерде тар суайрықты жағалай төрт жер оба орналасқан. Диаметрі 10-28 м болатын үлкен обада тригопункт орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Целинный – IV бейіті. Оңтүстік батыстан солтүстік батысқа 750 м жерде бір-бірінен жолмен бөлініп жатқан жазық суайрық жотада көлемі 55x6,5 және 50x3 м болатын екі жер оба орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Целинный – V бейіті. Целинный IV және VI қорымдарының үлкен обаларының арасындағы үлкен суайрықтың басында орналасқан көлемі 22x0,4 м болатын үйіндісі жарты шар тәріздес формалы жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Целинный – VI обасы. Елек өзенінің сол жағалауындағы кең суайрықтың басында орналасқан тереңдігі 1 м болатын ормен қоршалған көлемі 60x3 м болатын жарты шар тәріздес формалы жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Целинный – VII бейіті. Үш жер оба Елек өзенінің бірінші жайылма үсті террасасының шетінде орналасқан. Батыс-шығыс өсі бойынша 140 м жерге созылып жатыр. Үйінділер жатыр шар тәріздес формалы. №1 оба басқаларынан меридиандық бағыттағы жырамен бөлініп тұр. Ол шығыстағы №2 обадан (1,2x15 м) 105 м жерде орналасқан. №1 оба көлемі 1,0x1. №3 оба параметрлері – биіктігі 0,6м, диаметрі 10 м. Обалардың маңында үйінді жасау үшін топырақ алынған терең орлар бар. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Яйсан – I бейіті. Диаметрі 6-30м, биіктігі 0,1-1,8 м болатын 12 жер оба солтүстік-солтүстік батыс бағытында қыратта жыртылған жерді бойлай 300м қашықта орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Яйсан – II бейіті. Батыс-шығыс желісі бойынша бір-бірінен 100 м қашықта дала жолындағы суайрық жотаның басында орналасқан диаметрі 8-10 м, биіктігі 0,2-0,3 болатын үйіндісінде шағыл тастар кездесетін екі жер обадан тұрады. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Яйсан – III бейіті. Жотаның басындағы жыртылған жерде үш жер оба (1-50м, 2-20x1,5м, 3 – 16x0,4 м) орналасқан. Екінші оба біріншісіне шығыс жатқан тығыз жанасып жатыр. Үлкен оба айналасы көлемі 10м болатын ор. Оның төбесінде триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Яйсан – IV бейіті. Жазық қыраттың жотасында орналасқан төрт жер обадан тұрады. Обалардың биіктігі 0,1-ден 0,7м, 7-ден 20 м диаметрлі топырақты үйіндісі жайылмалы жарты шар тәріздес формалы. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Яйсан – V бейіті. Жазық қыраттың жотасындағы ашық далада орналасқан бөлек оба. Көлемі 20 м, биіктігі 1,5 м болатын жарты шар тәріздес үйінділі жер оба. Обаның ортасында тонау шұңқыры байқалады. Ескерткіш

ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Шаруа орналасқан орны. Биіктігі 13 м болатын топырақты тік жар Елек өзені деңгейінен алыстан қоршаған айналаның далалық бөлігінің көмескі түстерінің және бірінші жайылма үсті террасасы ағаштар мен жасыл бұта фонында жақсы көрініп тұр. Тік жардың өзенмен қалпына келтірілген ұзындығы 0,5 км-ден асады. Үстінде 0,6-0,8 м топырақты-өсімдікті қабат, 0,6-3м ашық сұр саз бен құмнан тұратын тау жынысты қабаты жатыр. Саз бен құмнан тұратын тау жынысы тереңдеген сайын 5 м-ге дейін жететін ашық сары түсті сазды құмға көшеді. 5 м-ден 7 м-ге саз бен құмнан тұратын тау жынысы қалыңдығы 40 см болатын ақ құм қатпарынан ашық сары түсті қиыршықты құм көрінеді. 12 м-ден 12,4 м интервалында (Елек өзені деңгейіне дейін) күнгірт сұр, ал азулар табылған жерде тығыз құмдақ саз. К.Ж. Жылқыбаев, Б.С. Қожамқұлованың анықтауынша жабайы түйе, жүнді мүйізтұмсық, үнгірден қазылған арыстан және қорқау қасқырдың сүйек қалдықтары құлама жардың бүкіл бойынан емес, тек жазық мүйіздің өзенге кіретін орта бөлігінде ғана табылған. 1975 жылы табылған жәдігерліктерді: ірі жануардың (зіл немесе мүйізтұмсық болуы мүмкін) жауырын сүйегінің сынығы және әбден желге мүжілген палеолит кезінің тас құралы құрады. Табылған түрлі жануарлардың сүйектері бұл жерде палеолит аңшыларының тұрақтары болуы мүмкін деген болжам жасауға мүмкіндік береді.

Шаруа бейіті. Солтүстік-солтүстік шығыс және оңтүстік-оңтүстік батыс өсі бойынша 490 м жерге созылып жатқан 8 оба тізбегінен тұрады. Обалар егіндіктің ескі орнында орналасқан. Үйінділер жыл сайынғы жер айдаумен тасып құртылған. Обалардың көлемі 0,4x8 м-ден 0,6x24 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Шаруа – I бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық басында орналасқан 10 жер обадан тұрады. Обалар солтүстік-шығыс-оңтүстік батыс өсі бойынша 300 м жерде топталған. Ең ірі №1 обаның төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Ұзаққа созылған жер айдау нәтижесінде үйінділер тегіс формаға ие болған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы табылған. Паспортталған.

Шаруа – II бейіті. Солтүстік-шығыс-оңтүстік батыс өсі бойынша Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық басында биіктігі 0,3-тен 0,7 м, диаметрі 12-20 м болатын екі жер оба орналасқан. Үш оба да тегіс жыртылған. №3 оба (0,3x10м) шеткі солтүстік №1 обадан батысқа қарай 120 м жерде орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Шаруа – IV бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық басында жүйесіз орналасқан 9 жер обадан тұрады. Обалар көлемі 200x200 м болатын алаңда орналасқан, оның ішінде ең үлкен оба көлемі 0,8x24 м, қалғандары 0,3x8 м-ден 0,6x13 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Шаруа – V бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық басындағы жыртылған жерде орналасқан 3 жер обадан тұрады. Ұзындығы 95 м болатын ендікті тізбек түріндегі обалар тегіс жыртылған. Олардың үйіндісінің биіктігі 0,1 м-ден аспайды, ал диаметрі 8, 14,6 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Ташошқасай – I бейіті. Жарты шар тәріздес үйінділі (7x0,4 м) екі жер оба Елек өзенінің сол жағалауындағы бірінші жайылма үсті террасасының құлама жарында орналасқан. №2 обаның бір бөлігі Елек өзені жайылмасының тік жарымен бұзылған. Ескерткіш ортағасырлық дәуірге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Ташошқасай – II бейіті. Диаметрі 8-14 м, биіктігі 0,1-0,9 м болатын бес жер оба Ташошқасай I қорымынан оңтүстікте егіс жолынан 900 м жерде батыс-солтүстік батыстан шығыс-оңтүстік шығысқа 120 м-ге созылып жатыр. Ескерткіш ортағасырлық дәуірге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Ташошқасай – III бейіті. Мұсылман моласынан батыс шетінде Елек өзенінің сол жағалауындағы жайылма террасасының тік жарында орналасқан жер оба (7x0,3). Ескерткіш ортағасырлық дәуірге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Ташошқасай – IV бейіті. Мұсылман моласының аумағында 300 м жерде батыстан шығысқа қарай тізбек бойынша созылып жатқан жарты шар тәріздес формалы (4-25x0,2-15м) 12 жер обадан тұрады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Ташошқасай – V бейіті. Солтүстіктен оңтүстікке тізбек бойынша 600 м жерге созылып жатқан 11 жер обадан (12-48x0,2-2,5 м) тұрады. №2 обадан басқалары тоналған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Ташошқасай – VI бейіті. Целинныйдан Ақсу ауылына баратын жолдағы биік қыраттағы егістіктің ескі орнында орналасқан екі жер обадан тұрады. Біреуінде тригопункт орнатылған, екіншісі тегіс жыртылған. Көлемі 20x0,4 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Жайсан ауылында азамат соғысы жылдарында қаза болған әскерлердің туысқандар қабірі. Туысқандар қабірінде тікбұрышты формалы бетонды стеллада кірпіш пен бетоннан жасалған пирамидалық формадағы 5 метрлік ескерткіш орнатылған. Ескерткішке бес тармақты жұлдыз кіргізілген. Ескерткішке «Здесь захоронены борцы за Советскую власть, погибшие от рук белоказаков красногвардейцы: Ходотаев Иван Сергеевич, Ходотаев Дмитрий Сергеевич, Мадьярин «Ваня» - 10 августа 1918 года» Вечная слава Вам товарищи! Память о Вас не забудет Яйсан благодарный» деген жазуы бар ескерткіш тақтасы бекітілген.

Ақтөбе майданындағы Кеңес билігін әскери-интернационалистер, бұрынғы әскери тұтқындар – чехтар, венгрлер, немістер, румындар, словактар ерлікпен қорғады. Тұрғындардың айтуынша туысқандар қабірінде 13 адам: ағайынды Ходотаевтар және интернационалдық бригадadan 11 венгр жерленген. Генерал – майор В.Т. Обухов жерленгендер тізімін толықтырды. Олар ақбұлақтық қызыл әскерлер: Қулагин және Зайсанов. Қазақстан территориясындағы азамат соғысының тарихи ескерткіші. Паспортталған.

ЖАЙСАН СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Дүйсенғалиева Ақзада Бекбосынқызы – 1940 жылы 7 тамызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы №33 разъезде туған. Білімі 7 кластық, 1957 жылы Дүйсенбаев Хабидуллаға тұрмысқа шықты. Өзі 32 жылдай сауыншы, жолдасы 40 жыл механизатор болып жұмыс істеді. 8 баласы, 25 немересі, 3 шөбересі бар. «Еңбек ардагері», «Ана даңқы» ордені мен аналық медалдерімен наградталған. Социалистік еңбектің озаты, озат сауыншы, 5 жыл аймақтық кеңес депутаты

болады. Қазір Жаңатан ауылында тұрады.

Сапарова Гүлжамал Абдуллақызы - 1930 жылы 1 маусымда Ресей Федерациясы Орынбор облысы Береговое селосында туған. 1950 жылы Сапаров Сейілбекке тұрмысқа шықты. Өзі 25 жылдан астам уақыт бұзаушы әрі сауыншы, жолдасы 40 жыл Караванный ауылында тракторшы болып жұмыс істеді. 8 бала, 22 немере, 1 шөбересі бар. Тылдың қатысушысы. 1984 жылы Қазақстанға қоныс аударған.

«Ана даңқы» ордені мен І және ІІ дәріжелі аналық медалдерімен наградталған. Қазір Жайсан ауылында тұрады.

Келбатырова Гаухар - 1926 жылы 1 қаңтарда Ақтөбе облысы Мәртеқ ауданы Сабындыкөл ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1944 жылы Келбатыров Қуанышпен тұрмыс құрды. Өзі Қызылту колхозында қарапайым жұмысшы, жолдасы мұғалім болып жұмыс істеді. 10 бала, 24 немере, 11 шөбересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ардагері», «1941-1945 жж Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» мерейтойлық медалімен наградталған. 1946 жылдан бастап Жанатан ауылында тұрады.

Бадашева Дәмеш Жарасқызы - 1942 жылы 29 маусымда Ақтөбе облысы Мәртеқ ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1963 жылы Бадашев Сақтағанмен тұрмыс құрды. 30 жылдан астам сауыншы болып, жолдасы Жайсан ауылының екінші бөлімшесінде тракторшы болып жұмыс істеді. 10 бала, 20 немересі бар. «Батыр ана» орденімен наградталған. Қазіргі таңда Жанатан ауылында тұрады.

Тұрмылдинова Нақытай - 1927 жылы Ақтөбе облысы Қобда ауданы, Бегалы ауылында туған. Білімі жоқ. 1945 жылы Тұрмылдинов Тауланмен тұрмыс құрды. Өзі разьезде жұмысшы, тылдың қатысушысы, жолдасы қарапайым шаруа. 1969 жылдан бастап Жайсан ауылының тұрғыны. Бұл жерде тері өңдеу зауытында жұмыс істеді. 8 бала, 21 бала немере, 2 шөбересі бар. «Аналық медалі», ІІ дәріжелі «Ана даңқы» медалі, «Ұлы Отан Соғысы жеңісіне 50 жыл» наградаларымен бар.

Тұралиева Сақыпжамал - 1939 жылы Ресей Федерациясы Орынбор облысы Ақбұлақ ауданы Үшқын ауылында туған. Білімі бастауыш. 1957 жылы Тұралиев Сәндібекпен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы тракторшы және де Жайсан совхозындағы 9-шы тыл бригадасының мүшесі. 9 бала, 17 немере және 1 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1957 жылдан бастап Жайсан селолық округінің тұрғыны.

Акельева Надежда Ивановна - 1929 жылы 7 наурызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жайсан селосында туған. Білімі бастауыш. 1948 жылы Акельев Павел Ивановичпен тұрмыс құрған. Өзі АЗФ, ПМК құрылысшы, жолдасы Ұлы Отан Соғысына қатысушы, Жайсан совхозында малшы болып жұмыс істеді. 13 бала, 22 немере, 14 шөбересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ардагері» наградлары бар.

Галымгереева Валентина Гавриловна - 1933 жылы Ресей Федерациясы Орынбор облысы Ақбұлақ ауданында туған. Білімі 7 кластық және ауыл малшаруашылық мектебін агроном мамандығы бойынша тәмамдаған. 1951 жылы Галымгереев Қапиятпен тұрмыс құрады. Жайсан ауылында мамандығы бойынша жұмыс істеп, тың игеруге қатысқан, жолдасы зоотехник қызметін атқарған. 9 бала өсіріп, 17 немере, 5 шөбере сүйіп отырған әже. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері» наградлары бар. 1950 жылдан бастап Жайсан селосында тұрады.

Бектемірова Шарипа - 1946 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қуандық аулында туған. Білімі орта. Жайсан ауылында жұмысшы болып, кітапханашы, клуб менгерушісі болып жұмыс істеді. 1965 жылы Бектеміров Балгереймен тұрмыс құрды. Жолдасы тракторшы болып қызметін атқарды. 8 бала, 9 немересі бар. «Күміс алқа» наградасы бар. 1976 жылдан бастап Жайсан ауылының тұрғыны.

Чашкова Галина Тимофеевна - 1941 жылы Қырғызстан облысы Красная речка ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1961 жылы Виталий Иванович Чашковпен тұрмыс құрды. Өзі асханада аспаз, жолдасы тракторшы, Жайсан ауылында егіншілік бригаданың бригадирі болып істеді. 13 баласы, 38 немере, 2 шөбересі бар. «Батыр ана», «Алтын алқа» наградлары бар. 1948 жылдан бастап Жайсан ауылында тұрады.

Мусина Ресалды - 1949 жылы Ресей федерациясы, Орынбор облысы Акбұлақ ауданы Браиловка селосында туған. Білімі 7 кластық. 1965 жылы Мусин Есет тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасымен айналысты, жолдасы тракторшы қызметін атқарды. 8 бала, 7 немере сүйіп отыр. «Күміс алқамен» наградталды. Қазірде Жайсаң ауылында тұрады.

Әбилова Ұлжан - 1927 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Еңбекші ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1946 жылы Әбилов Сейтмұхамбетпен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы Родниковка аудандық комсомол комитетінің нұсқаушысы, тракторшылар бригадасының басшысы. 13 бала, 30 немересі мен 13 шөбересі бар. «Батыр ана», «Аналық» ордені, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазірде Жайсаң ауылында тұрады.

Копылова Мария Петровна - 1939 жылы Кыргызстан Республикасы Карабалты ауылында туған. Білімі арнаулы орта, құрылыс шебері. 1957 жылы Копылов Алексей Григорьевичпен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында, жолдасы құрылысшы болып жұмыс істейді. 12 бала, 25 немере, 15 шөбересі бар. «Батыр ана», Аналық Ордені бар.

Аманқұлова Мәдина - 1938 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қазақстан ауылында туған. Білімі 2 кластық. 1955 жылы Аманқұлов Тоқбергенмен тұрмыс құрған. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы №33 разьезінде теміржолшы болып жұмыс істейді. 8 бала, 15 немере 1 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1955 жылдан бастап №33 разьезде тұрады.

Құдабаева Айман - 1940 жылы 15 шілдеде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданының Жайсан ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1959 жылы Жайықбай Құдабаевпен тұрмыс құрды. Өзі малшаруашылығында жұмыс жасаған, жолдасы Жайсан ауылында 40 жыл бойы тракторшы болып істеді. 8 баласы, 5 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазірде Целинный ауылының тұрғыны.

Бұрықбаева Сәуле - 1944 жылы Ресей Федерациясының Орынбор облысындағы Қызылту ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1962 жылы Бұрықбаев Шахмаракпен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы тракторшы қызметін атқарған. 8 бала, 8 немере сүйіп отыр. «Күміс алқамен» наградталған. Қазіргі таңда Целинный ауылының тұрғыны.

Хайруллина Роза - 1937 жылы 20 наурызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қазақстан ауылында туған. Білімі 5 кластық. 1955 жылы Молдан Хайруллинмен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы болып, жолдасы 41 жыл тракторшы жұмысын атқарды. Екеуі де тың жерлерді игеруге қатысқан. «Алтын алқа», «Батыр ана» атағына ие болған. Қазірде Целинный ауылында тұрады.

Оразғалиева Бибан – 1940 жылы 12 қазанда Ақтөбе облысы Елек кенесінде туған. Білімі 7 кластық. 1959 жылы Оразғалиев Орынбасарға тұрмысқа шықты. 25 жылдан астам уақыт бұзаушы, сауыншы болып, жолдасы малшы қызметін атқарды. 8 бала, 17 немере, 1 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Целинный ауылында тұрады.

Нуржанова Бибапта - 1936 жылы 10 шілдеде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қазақстан ауылында туған. Білімі жоқ. 1956 жылы Нұржанов Нағметулламен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, сақманшы, жолдасы малшы болып жұмыс істеді. 11 бала, 16 немересі бар. «Батыр ана» орденімен наградталған. Қазір Целинный ауылында тұрады.

Елекова Несібелі - 1945 жылы Ресей Федерациясы Орынбор облысы Ақбұлақ ауданы Советская ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1963 жылы Елеков Төлепгергенмен тұрмыс құрған. Өзі шопан көмекшісі, жолдасы 40 жыл шопан болған. 8 бала, 12 немересі бар. Аналық II дәріжелі медалдарымен наградталған. Қазір Жайсан ауылында тұрады.

Бойко Рузалия Тагировна - 1957 жылы 15 қыркүйекте Ресей Татарстан Республикасы Лениногор қаласында туған. Өзі ауруханада санитарка, жолдасы Жайсан ауылында электрик болып жұмыс істеді. 8 бала, 1 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Жайсан ауылында тұрады.

Айтжанова Тілектес - 1941 жылы 30 желтоқсанда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жанатан ауылында туған. Білімі 7 кластық. Жайсан ауылында сауыншы қызметін атқарып, ауданның еңбегі сіңген сауыншысы атаған алған. 1959 жылы Зарлық Айтжановқа тұрмысқа шықты. Жолдасы тракторшы болып істеді. «Күміс алқамен» наградталып, 10 жыл аудандық кеңес депутаты болды, Ленин ордені мен «Ерен еңбегі үшін» медалімен наградталған. Қазір Жайсан ауылында тұрады.

Оленбург Светлана Витальевна - 1970 жылы 20 қаңтарда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жанатан ауылында туған. Білімі арнаулы орта, тігінші-моторист. 1989 жылы Александр Петрович Оленбургпен тұрмыс құрды. Өзі үй шарушылығында, жолдасы «Жайсан» ЖШС-інде тракторшы. 8 баласы бар. Тігіншілікпен айналысады.

Қарасаева Ынта Жұмабекқызы - 1959 жылы Ақтөбе облысы Ленин ауданының Домбаровка ауылында туған. Білімі орта. 1978 жылы Қарасаев Тлегенмен тұрмыс құрған. Өзі үй шаруасында, жолдасы теміржолшы болып жұмыс істейді. 8 баласы, 1 немересі бар. «Күміс алқамен» нағрадалған.

Танауп Кристина - 1942 жылы 10 маусымда Ақтөбе облысы, Мәртөк ауданы Қазақстан ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1961 жылы тұрмысқа шыққан. Күйеулері Арыстанов Арысбек, Танауп Қадырбек. Кристина Шымкент қаласында құрылыс материалдары комбинатында жұмыс істеп, сол жерде 20 жыл тұрды. Жайсан ауылына көшіп келгеннен кейін 20 жылға жуық Жайсан совхозында сауыншы қызметін атқарған. 8 баласы, 19 немересі бар. Тігіншілікпен айналысады. «Еңбек ардагері», бірнеше мәрте коммунистік еңбек озаты атағын, I және II дәрежелі аналық медалдарымен нағратталған. Қазіргі күні Жайсан ауылының тұрғыны.

Әбілханова Злиха Аманжолқызы - 1938 жылы Ресей Федерациясы Орынбор облысы, Ақбұлақ ауданы Шаған ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1956 жылы Әбілханов Тезекбаймен тұрмыс құрды. Өзі 33 жыл сауыншы, содан кейін шопан болып, жолдасы 40 жыл Первомай ауылының №3 бөлімшесінде малшы қызметін атқарған. 10 баласы, 25 немересе, 2 шөбересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ардагері» медальдарымен нағратталған. Қазіргі таңда Жанатаң ауылында тұрады.

ЖАЙСАҢ КӨМІРІ - 1930ж. табылған геологиялық іздеу жұмысын Оңт. Орал барлау және Ақтөбе барлау басқармасы жүргізді. Геолог К.Д.Мұсатов 1944ж. 13 қабаттан табылған қоңыр көмір, өндірісте және тұрмыста пайдалануға болатынын анықтады. Өндіру шахтасы ашылды.

ЖАЙСАҢ ТОН ЗАУЫТЫ - 1970ж. ашылды. 1972ж. Мұнда 180 адам тері илеу, тігін жұмысымен айналысты. Негізінен бұл жерде жабық тон, қолғап, кеудеше тігу жұмыстарымен айналысады.

ЖАҚСЫҒАРИН ЖҰМАШ БЕРКІМБЕТҰЛЫ (15.05.1929ж. Шаңды а.) – механизатор. Бастауыш мектебін тібірген. 1948 жылдың 16 қазанында кен қазушы болып шахтаға жұмысқа алынған (Қарағанды к.). 1959 жылы 22 наурыздан артелде жеке тігін шебері болып жұмыс істей бастаған. Сол жылы Дзержинский атындағы совхоздың №7 бөлімшесіне жұмысқа алынды. 1962 жылдан бері тракторшы. 1964 жылы Дзержинский атындағы іріленген совхоздан Междуреченский совхозына ауыстырылды. 1981 жылдан бастап радио торабында қызмет еткен. Екі мәрте «Еңбек Қызыл Ту» медалі және «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған.

ЖАҚСЫҒАРИНА (ӨТЕГЕН) МӘРЗИЯ

ЖҰМАШҚЫЗЫ (01.04.1961 ж.т. Мәртөк ауд. Шаңды а.) – суретші-график, Қазақстан (1998), Ресей Суретшілер одағының мүшесі (1979). 1981ж. Ақтөбе мәдени-ағарту үн-ң көркемөнер және бейнелеу бөлімін 1993ж. Абай ат. Алматы мемл. уни-ң көркемөнер және графика факультетін бітірді. 1981-87ж.ж. Мәскеуде Лихачев ат. зауытта суретші, 1994ж. Қ. Жұбанов ат. мемлек. ун-ң бейнелеу өнері және сызу кафедрасының аға оқытушысы.

1994 жылдан бері эклибрис салумен айналысады. Эклибрис және графика бойынша өткізілген 80 халықаралық көрмеге қатысқан. Оның Қазақстанда, Ресейде және Польшада жеке төл шығармаларының 8 көрмесі өткізілді. Суретші туындылары Аргентинаның, Бельгияның, Италияның, Польшаның, Ресейдің, Францияның мұражайларында, қазақтың Ө. Қастеев ат. мемлекеттік мұражайында, Ақтөбе тарихи-өлкетану мұражайында, Мәскеу эклибрис мұражайында сақтаулы. Оңға тарта кітаптары көркемделген. Суретші линогравюра, акварель, офорт, портрет, натюрморт, табиғат көріністерін салумен айналысады. Қылқалам шебері 200-ден астам эклибрис салған. Негізгі тақырыбы - Қазақ ұлттық өнері. Эклибристердің Ақтөбе к. «Танба» орталығының төрағасы, «Ақтөбе қ-ң құрметті азаматы» (1999). Эклибристері «Эклибрис польски» (Варшава) журналында, «Книжное обозрение» газетінде (Мәскеу), Н.И.Яценконың «Мой Экзюперн» кітабында, «80 халықаралық» каталогтерде, т.б. басылымдарда жарияланған.

ЖАМАНСУ - өзені Мәртөк ауданының оңтүстік жағында орналасқан. Елек өзенінің сол жақ саласы. Ұзындығы – 42 шақырым. Құрмансай және Тәңірберген ауылдық аймағының территориясымен жүріп жатыр.

ЖАМАНШАЛОВ   ҮСЕН   ӨМІРЗАҚҰЛЫ

(6.03.1941ж. Родников ауд. Шаншар а.) -1959 ж. Темір қ. зоовет тех-н бітіріп мал дәрігері мамандығын алған. 1973 ж. Алматы Жоғары партия мектебін бітіріп, 1961-70 ж.ж. Мәртөк аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы. 1970-84 ж.ж. ауатком төраға орынбасары, «Первомай» кеңшарының директоры, аудандық қоршаған ортаны қорғау комитетінің бас маманы. 1997-99 ж.ж. ауд. ауыл шаруашылығы басқармасының бастығы, 1999ж. аудандық мәслихат хатшысы, ауд. кеңес депутаты, халық депутаттары облыстық кеңесінің, мәслихатының депутаты. Үш медальмен, «Комсомолдағы үздік қызметі үшін», БЛКЖО ОК белгісімен, ҚЛКЖО ОК, обл. партия, комсомол комитеттерінің грамоталарымен марапатталған.

ЖАНҒАЗИН ЕСТЕМІР 1897-1959 ж.ж. Бірінші дүние жүзілік соғысқа қатысушы. 1939 ж. КОКП мүшесі 1940-53 ж.ж. «Құшақ» ұжымшарының төрағасы. Ауыл шаруашылығындағы табысты еңбегі үшін медальмен, 1939-56 ж.ж. Облаткомның грамотасымен, 1940 ж. ҚазКСР-нің Жоғарғы Кеңесінің «Құрмет» грамотасымен марапатталды.

ЖАНҒАЛИЕВ СЕЙІТҚАЛИ (1913-1995ж.ж.

Ақтөбе у. Макпалсай а.) Кеңес одағы кезінде жергілікті мектепті бітірді. 1929ж. Ерназар бастауыш мектебінде мұғалімдік қызмет етті. 1930ж. Ақтөбе қ.-да ұстаздық курсына түсіп, 1934ж. бітіріп, Жаңа-Ақсу а. бастауыш мектепте ұстаз болды. 1939-1941ж.ж. Орал а/ш техн-да оқып, Жаңа-Ақсу а. ұстаздық жұмысын жалғастырды. 1944ж. Торангүл ауылдық кеңесінде төраға болып, Мәртөк аупартком нұсқаушысы. Мәртөк ауд.-дық білім бөлімінде 1973ж. ұстаз болып жұмыс жасаған. 1982ж. «Алтын аймақ», «Есет батыр» атты кітаптары жарық көрді.

ЖАУЫЛБАЕВ КЕНЖЕГЕРЕЙ БУҚАРБАЙ-ҰЛЫ

(1931 ж. Мәртөк ауд. Горновод а.т. 1990 ж. қайтыс болған). Семей қ. дәрігерлік дайындау техн. бітірген. Еңбек жолын Ақтөбе тері зауытының шебері қызметінен бастаған. Ақтөбе облыстық комсомол комитетінің нұсқаушысы, кейін Мәртөк ауд.-ң комсомол комитетінің бірінші хатшысы болған. Алматы жоғарғы партия мектебін бітіріп, а/ш аймақтық басқармасының орынбасары қызметін

атқарған. Кейін Батыс Қазақстан совнархозында еңбек еткен. 1968 ж. Қазақстан Компартиясының ОК еңбек еткен. 1974 ж. министрдің орынбасары. «Құрмет белгісі», т.б. ордендермен марапатталған.

ЖЫЛҚАМАНОВ ҚАНАПИЯ ЖЫЛҚАМАН-УЛЫ 1912 жылы Ақтөбе облысы, Мәртөк ауданы, Жмбыл колхозында туған. Мектеп бітіргеннен кейін Армия қатарына шақырылған. 1936 жылы Чекалов қаласындағы 2 жылдық педкурсақ оқуға түсіп, 1938 жылы бітіріп Алға қаласындағы мектепте мұғалім болып тағайындалған.

1942 жылы маусым айында армия қатарына қайта шақырылып, соғысқа қатысқан. 1942-1943 жылдары мамырға дейін 102 стр. полктың бөлімше командирі болған. 1943 жылы мамырдан 1945 жылы наурызға дейін 39 стр. дивизиясының оперативный взводтың командирі болған. 1945 жылы 26 қазан айында елге қайтарылған.

«Сталинград түбіндегі шайқасы үшін» медалімен, «Қызыл жұлдыз» орденімен, «Польшаны, Варшаваны азат еткені үшін», «Берлинді алғаны үшін» медальдарымен марапатталған. Соғыстан кейін мұғалім болып, одан кейін 1964 жылға дейін мектептің директоры болып жұмыс істеген.

ЖОСА МҰНАЙЫ - Орск оқымыстысы Д.И. Менделеев Жосадан жеткізілген мұнайды зерттеп, жоғары баға берді. 1915ж. ағайынды Нобельдер шетелдіктердің бірі болып зерттеу жүргізді, ойлары іске асады. Жер билігі Кеңес мемлекетінің қолына көшеді. 1919ж. В.И. Ленин Жоса мұнайын пайдалану туралы әдейі жеделхат жөнелтті. Онда Түркістан Орталық аткоміне және I әскери төңкеріс кеңесіне: Темір ауд-н Мәртөк, Жоса жерінде тұңғыш зерттеу ұңғыларын жүргізу өте жауаптылықты және жылдамдықты талап ететінін, бұл Ақтөбе облыстық ревкомының бұйрығы екенін ескертті. 1929-1930ж.ж. Шұбарқұдықтан мұнай көзі ашылып, 1939ж. өндірістік өндіру басталды. ҰОС Жосадағы зерттеу жұмысына кедергі жасады. Жақсымай а. екінші ұңғы ашылып, 1941ж. пайдалануға берілді. 1947ж. зерттеу 3 мың метрлік тереңдікте жалғасты, бірақ қоры өте аз болғандықтан 11 ұңғы жабылды. Өте тереңдікте жатқан Мәртөк мұнай қорын зерттейтін техника болмады. Ал 1970ж. Қаз-да 6800 м тереңдікте жатқан мұнайды зерттейтін ұңғылар пайда болды. Нагорный жерінде зерттеу 5 мың м тереңдікте жүргізілді.

ЖОЛМАҒАНБЕТОВ ШАБАЙ (1898ж. Ақтөбе обл. Темір ауд.) - Мәртөк ауд. қызмет етті. 1937ж. «Қазақстанның 14 жылдығы» ұжымшары селолық кеңесінің төрағасы. 1938-41ж.ж. «Қазақстанның 14 жылдығы» ұжымшарының төрағасы. 1941-46ж.ж. Мәртөк ауд. «Құмсай» ұжымшарының төрағасы. 1946-50ж.ж. Мәртөк ауд. «Төңкеріс» ұжымшарының төрағасы. 1950-55ж.ж. Мәртөк ауд. «Қазақстан» ұжымшарының төрағасы. 1946ж. 13 сәуірде СССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының қаулысымен «Ерен еңбегі үшін» медальмен марапатталды.

3

ЗАВОРИТЬКО АНДРЕЙ МИХАЙЛОВИЧ (1883ж. Перепушиков. Екатеринослав губ. Новомысовск уезінде дүниеге келген.) - 1909ж. Украинадан Рыбаков ауылына көшіп келген. 1911-1914жж. темір ұстасы. 1914-1918жж. Бірінші Дүниежүзілік соғысқа қатысқан. Соғыстан келе Кеңес үкіметінің жұмысына белсене араласады. Ауылдық кеңестің төрағасы болып сайланады. 1920-1927жж. «Пчелка» және «Степь» аш коммунасын ұйымдастырушы, болатком төрағасының орынбасары, төрағасы. 1927-1931жж. Мәртөк ауатком төрағасы, Қаз. Кеңесінің VIII, IX съездеріне Қаз. Орталық АК төрағасының орынбасары болып сайланады. 1937ж. Қаз. Компартиясының I съезінде ол тексеру ком-ң төрағасы болып сайланады. 1945ж. «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған. «Шинтернационал» ұжымшарын басқара жүріп, зертхана, тәжірибе аумағын ашып, бидайдың жаңа түрін шығарған. 1949ж. Алматы киностудиясы келіп киноға түсірген.

ЗАГОРУЛЬКО ВЛАДИМИР МАКСИМОВИЧ (1929-1986жж.) Мәртөк ауданының Шевченко ауылында дүниеге келген). 1946ж. Жайсаң СКТУ-ні бітіріп, тракторшы мамандығын алды. 1949-1951жж. Кеңес әскері қатарында болып, шоферлық мамандығын меңгерді. 1951-1986жж. машина жүргізуші, механизатор болды. Өзінің үлгілі еңбегімен үлкен табысқа жетті. Ол «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет белгісі», «Ленин» ордендерімен, тың жерлерді игергені үшін медальдармен марапатталған.

ЗЕЛЕНСКИЙ ИВАН КОНСТАНТИНОВИЧ (1912-95жж.) Мәртөк ауданы, Байторысай ауылында жұмысшы). «путь к коммунизму» ұжымшарындағы алғашқы механизатордың бірі. Диханшылық кәсіпте үлгілі еңбек етті. Кейінгі жылдары трактор бригадасының бригадирі. Табысты еңбегі үшін ерекше құрметке жетті. «Ленин» орденімен, медальдармен марапатталды.

ЗЕЛЕНСКИЙ ГОРДЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (18.04.1928ж.-01.06.1990ж. Орынбор облысы Беляев ауданы, Бурлық селосы) – ауыл шаруашылық өндірісінің ардагері. МТС механигі болып жұмыс істеп, тың және тынайған жерлерді көтеруіне өз үлесін қосқан. Междуреченский сохозында инженер, «Қазсельхозтехника» ұйымының арнайы дүкенінің директоры болып қызмет еткен. Медальдар мен «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған.

ЗИНЧЕНКО АНДРЕЙ ФЁДОРОВИЧ 1941ж. Студент ауылында туған. 1968 жылдан бастап еңбекке араласа бастады, а/ш жемісті еңбегі үшін 1982ж. Куба еліне туристік саяхат жасады. «Құрмет белгісі», 3- дәрежелі «Еңбек дансы» орденімен, В.И.Лениннің туғанына 100 жыл толуына байланысты, «Еңбектегі ерлігі үшін» медальдарымен марапатталды.

ЗИНЧЕНКО МИХАИЛ САВЕЛЬЕВИЧ 21.11.1922ж. Мәртөк ауд. Студент ауылында туған. 14.01.1941ж. Кеңестер Армиясының қатарына шақырылған. Орынбор артилерия училищесін бітіріп, Мәскеуді, Сталинградты қорғауға қатысқан. 1943-46ж. ІҮ-Украин майданын, онан кейін жапондықтарды талқандауға қатысқан. 1946-62жж. Шевченко МТС-нің бас агрономы. 1962-85жж. Бөрте ұжымшарының экономисі. Михайл Савельевич Ұлы Отан соғысының орденімен және бірнеше медальдарымен марапатталған.

ЗЛЫДНИКОВА ПРАСКОВЬЯ ИВАНОВНА 1928ж. Орал ПИ жағрапия факультетін 1952ж. тамамдағаннан кейін, 1953ж. Поқырау жеті жылдық мектебінде істеп, Мәртөк орыс о.м. ауысқан. Бұл мектепте зейнеткерлікке шыққанға дейін оқу-тәрбие жұмысын басқарды. Жемісті еңбегі үшін оған 1966ж. «Қаз КСР-нің еңбегі сіңген мұғалімі» құрметті атағы берілді. 1964ж. Оқу министрлігінің озық қызметкері белгісімен марапатталған.

И

ИМАНҒАЗИН ӨТЕҒҰЛ - «Жайсаң» кеңшарының екінші сүт тауарлары фермасының малшысы, «Құрмет белгісі», «Еңбек Қызыл Ту» ордендерімен марапатталған. Еңбекте де, тұрмыста да белсенділік көрсетіп көзге түсті.

ИВАНОВА ЕКАТЕРИНА ОНУФРИЕВНА (1939ж. Мәртөк ауд. Ново-Федоровка а.) Дзержинск атындағы кеңшарда мал шаруашылығында еңбек етіп, кеңшарда малды өз төлі есебінен көбейтудің ұйымдастыру ісіне елеулі үлес қосты. 1971ж. Ленин орденімен марапатталды.

ИВАНИЦКИЙ АРТЁМ СИДОРОВИЧ (1907-1991жж. Ақтөбе қ.)-механизатор. Мәртөк ауд. К.Маркс атындағы ұжымшарда диханшылық кәсіпте істеген комбайнер. Шаруашылықтың экономикалық дамуына үлес қосты. «Ленин» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

ИВАЩЕНКО ЕВДОКИЯ НИКИТИЧНА (1914ж. Мәртөк ауд. Вознесенка а. – 1989ж. Ақтөбе қ.) Социалистік Еңбек Ері(1948ж) 1931ж. Мәртөк ауд. «Крестьянин» ұжымшарына кіріп, 1932-1962жж. трактор жүргізуші, Мәртөк МТС трактор бригадасының бригадирі, Шевченко МТС директорының орынбасары, бірқатар ұжымшарлар төрайымы, төрағаларының орынбаспы болды. 43га жердің әр гектарынан 30,1ц бидай өнімін алған. Дзержинский атындағы кеңшардың бөлімшесін басқарды, Ақтөбе қ. П.Б. жұмыс істеді. «Ленин», «Құрмет Белгісі» ордендерімен, «1941-1945жж. Ұлы Отан соғысындағы ерлік еңбегі үшін», «Тың жерлерді игергені үшін» медальдарымен марапатталған.

ИЛЬЯСОВ ҒАЙСА (1930ж. Мәртөк ауданы Ақсу ауылы) – еңбек ардагері. 1947 жылы мектеп бітірісімен еңбек жолын «Победа» кохозында бастаған. 1947-1951 жылдар аралығында «Ленин атындағы» колхозында комсорг болды. 1963 жылдан зейнетке шыққанша «Победа» колхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. Ерен еңбегі үшін «Қазақстан ауыл шаруашылығы алтын кітабына» енгізілген.

ИСТЛЕЕВ ТӨРЕХАН НАЗАРҰЛЫ (20.10.1924ж. Ақтөбе обл. Ойыл ауд. д.к.)-1942-47ж.ж. Орал әскери округі, Украин майданында болған. 1947-1957ж.ж. Мәртөк ауд. кітапханашы, ауд. мәдениет бөлімінің нұсқаушысы. 1960ж. Талғар а/ш техн., 1961ж. Алматы обл. парткомитетінің екінші хатшысы. «Қызыл Жұлдыз», «I дәрежелі Отан соғысы», «Құрмет Белгісі» ордендерімен, «Қаз. КСРО білім беру үздігі» белгісімен марапатталған.

К

КАЙТОНЕНКО ИВАН ДМИТРИЕВИЧ (15.01.1937ж. Орынбор облысы) – механизатор. Жайсаң селолық СПТУ-5 бітірген. «Яйсанский» совхозында жұмыс істеген. Жұмыс бабындағы жоғарғы көрсеткіштері үшін «Еңбек даңқы» орденімен марапатталған.

КАЛИМУЛЛИН ИБРАГИМ ХҮСАЙНУЛЫ

/10.2.1930 ж.т. Мәртөк ауд., Жайсаң а. - 2004 ж. қ./ - а. ш. қызметкері. Шымкент об-лысаралық партия-көне мектебін бітірген /1961/. Еңбек жолын жұмысшыдан бастады, кейін МТС-та кадр жөніндегі инспектор, егіс бригадирі қызметтерінде істеді /1945-56/. Дзержинский атынд. Кеңшарда директор, а. көне төрағасы болып істеді /1961-87/. Октябрь Революциясы, 3 рет «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

КАПЕТОВ САЙЫН ЖАНСАПУЛЫ Жаңатаң а.

15.01.1944 ж. т. 1967 ж. Петропавл пед тех-ын бітірген. 1961 ж., 1967 ж. Рига қаласында велоспорт жарысында Совет Одағының Батыры Вавилов кубогының иегері. 1962-63 ж.ж. Алматыдағы жастараралық жарыстың чемпионы, 1963 ж. Қазақстан халқы ІІ спартакиадасының «Спорт шебері» атағына ие болған. Қазақстан велоспорт құрама командасының мүшесі.

КАПЕТОВ ЖАНСАП (11.01.1915ж.-11.01.1988ж. Жаңатаң а.) – сауда ардагері. 1947 жылы облыстық кооперацияның Жайсаңдағы бөлімінің меңгерушісі болып қызмет еткен. Жайсаң, Хозауыл дүкендерінде еңбек сіңірген. Ерен еңбегі үшін «Советтік кооперациясының үздігі», «Қаз ССР-дің еңбегі сіңген сауда қызметкері» белгілерімен марапатталған.

КАРПЕНКО ПЕТР ПЕТРОВИЧ 01.01.1934ж. Полтау селосы, Мәртөк ауданы. Механизаторлық мамандығын алып, Чапай ұжымшарында механизатор-комбайнер болып еңбек еткен. Ауыл шаруашылығындағы табысты еңбегі үшін трактор бригадасының бригадирлігіне дейін көтерілген. Ол «Құрмет белгісі», «Қызыл Ту», «Еңбектегі ерлігі данқы» ордендерімен марапатталған.

КЕҢСАХАРА - Мәртөк ауд. оңтүст. шығыс село. Елек өз. сол жағасы. Ауд. орт. 12км. Ақтөбеден 65 км. Халқы 557 (1999). "Победа" ұжымшарының бөлімшесі болған. Ауд. аралық тас жол бар. Ірі елді мекендері: №36 т.ж. бекеті, Жаңа Елек. Ұжымшарда 1990 ж. 60 трактор, 35 машина, 21 комбайн. Өзендер: Елек, Төңірберген, Жамансу. Ұжымшарда а/ш техн. жөнд. шеберханасы, орта мектеп, интернат, клуб, кітапхана, аурухана, теле-радио торабы, бала бақша, монша, осы өңірде мешіт болған. "Жеңіс" ө.к құрылды. Онда 70 адам жұмыс істейді. Қарамағында 2-6 адамнан бар "Шаңдоз", "Юра", "Төлеген", "Талап", "Нұржан", "Шолпан" шаруа қожалықтары, 36 адамы бар "Кеңсахара" Ж.Ш.С. құрылған. Нагорный с/ округіне қарайды.

КОЗЫРЕВСКИЙ КУЗЬМА ДЕНИСОВИЧ (1901-1972жж.) ол 1919 жылға дейін, Ақтөбе обл. Темір поштасында жұмыс істеген. Майданға 1942ж.шақырылған. 1942-1945жж.арнаулы байланыс жөніндегі полк штабы бастығының көмекшісі болып істеген. «Қызыл Жұлдыз» орденімен, «Жауынгерлік еңбегі үшін», «Сталинградты қорғағаны үшін», «Будапешті алғаны үшін», «1941-1945жж. Ұлы Отан соғысында Германияны жеңгені үшін», Ұлы Отан соғысы жеңісіне арналған медальдармен марапатталған. Соғыстан кейін «III-интернационал», «Победа» ұжымшарларының төрағасы болған.

КОЖЕМЯКИН МИХАИЛ СТЕПАНОВИЧ 1913ж. Ростовский обл. Верхне-Солянская станциясы. 1914ж. Кожемякин жанұясы Ақтөбе обл. Мәртөк ауданына көшіп келді. 1935ж. Орынбор ұшқыштар мектебін бітірген. 1945ж. Финляндияда ҰОСард. Москвадан Берлинге дейін болған. Бірінші рет ұшақпен 1941ж. 22-маусымда ұшты. Ең соңғы рет 1945ж. 8-мамырда ұшты.

КОМИНТЕРН – Мәртөк ауданының солтүстік шығысында орналасқан. Аудан орталығынан 35 км, Ақтөбе қаласынан 110 км, округ орталығы Қаратаусайдан 10 км қашықтықта. Тұрғындар саны 557 адам. Комунистік Интернационал атындағы село 1918 жылы азамат соғысы жылдары құрылды, сол уақытта 8 отбасы тұратын бірнеше жертөле болған. Алғашқы тұрғындары: Обирайло Я.В., Быховец М.А., Бондаренко И.И., Сирота Г.В. және Володарский Н.Л. әрқайсысы өздерінің жағдайлары бойынша көшіп келді. Мысалы Сирота П.Г. Украинадан жалғыз сиырына мініп келді. Алғашқы кезде бірігіп жер өңдейтін артель, кейін коммуна ұйымдастырды. 1929 жылы жалпы ұжымдастыру басталды, жағдайы тәуірлердің бар малын тартып алып, «Гигант» аймақтың ұйымына берді. 1930 жылы Коминтерн селосында үйлер салына басталды. 3 жылдан кейін саманнан салынып төбесі қанылтырмен жабылған 3 алты пәтерлі үй табыс етілді. 1993 жылы алғаш бастауыш мектеп ашылды. Бұл екі бөлмелі мектепте Обирайло Л.В. сабақ берді. Бірінші жылы екі класс, ал екінші жыл өткен соң 4 класс болды. 1934 жылы аудандық білім бөлімі екінші мұғалім Гриненко А.Т. жіберді. 1932 жылы шаруалар колхоз ұйымдастырды. Олар Матяш Д.И. басқарады деп сенім артты алғашқы сауыншы Быховец М.А. болды, шаруашылық кішкентай болатын, Шевченко селосынан 5 сиыр берді, 1-2 бұқа мен ат бар болатын. Олармен жер өңдеп, жер жыртатын 2 жылдан соң шаруашылыққа 2 трактор берілді. Бұл трактордың жүргізушілері: Баховец М., Обирайло Е., одан басқа 1-2 соки пайдаланылды. колхоздың 200 га жеріне тұқым себілді, 33 жылғы ашықта селоға Украина мен Белорусиядан қоныстанды, жергілікті тұрғындар барын бөлісіп берді. Осылай 1936 жылға дейін созылды. Сол жылы колхоз алғашқы жылы керемет астықпен есте сақталады. Барлық ересек тұрғындар майданға аттанып, қалғандары егістен егіп жинап үлгере алмай, жұмысшы қолының жетіспей тұрғаны байқалды, сондықтан Ленинград қаласынан әйелдер және Поволжье немістері көмекке жіберілді.

Жусада коминдант қоныс аударғандарға көз салып, селодан ешқайда аттап бастырмай қадағалады.

1950 жылы Ленин атындағы колхоз ұйымдастырылды. 1954 жылы тың және тыңайған жерлерді игеру басталғанда үлкен өзгерістер болды. Наурыз айында алғашқы тыңгерлер келді. Емельянов, Милютин, Курандин, Субботин, Долганов, т.б. Шаруашылық 3100 га тың жерді. 60 ж. ортасында ауыл шаруашылығы паркінде 60 трактор мен 30 комбайн есепке алынды. Сүт фермалары механизациямен толық жабдықталды. Ауылдықтар ірі қараның, қойдың тұқымын жақсарту мақсатында көп еңбек етті, көптеген озық түрлері Мәскеуде ВДНХ-да болды. 1959 жылы басқа жылдарға қарағанда бірден 50 үйден тұратын бір көше пайда болды. 1960 жылы шаруашылықтың өз ақшасына жаңа үлгідегі мектеп салынды. Шығармашылықпен еңбек етіп, білім саласында сіңірген еңбегі үшін 2 педагог: Е. И. Лутченко и С.И. Даниярова «Қазақстан ағарту ісінің үздігі» деген атаққа ие болды. Үкіметке 2,9 мың тоннаның орнына 13,1 мың тонна астық тапсырып, 1968 жылы үлкен табысқа жетті. 2 монша, балабақша, аурахана, жөндеу шеберханасы, гараж, дүкен, әр бригада сайын кітапхана қызыл бұрыш жұмыс істейді. Сол кезде әр үйде алғашқы газ плиталар мен теледидарлар пайда болды. 1970-1990 жылдары Мәдениет үйі, комбайн цехы, наубайхана, пошта, асхана, қосалқы бөлшектер қоймасы, майхана салынды, шаруашылықта 30 трактор, 22 машина, 18 комбайн болды. 48 адам орден, медальдармен марапатталды. Қайта құру кезеңі шаруашылыққа кері әсерін тигізді, сол кезде ауыл шаруашылық машиналары азайды. Бірақ өмір жалғасуда, село өсіп көркеюде, жыл сайын шаруашылық және фермерлік қожалықтар көбейіп келеді. Коммерциялық дүкендер мен кафелер ашылууда. 1947 жылы соғыстан кейін жеткіншек ұрпақтардың денсаулығын нығайту мақсатында болашақ орман туралы ойластырған болатын. Орманды техник А.М.Соколов өсірді. Қазір Коминтерн шаткалында 3,5 га шырша, қайың өседі. Бұлақ пен демалыс орны жабдықталған.

КОММУНА СТЕПЬ - тұңғыш қоныстанушылар әр жерден XX ғ. басында келді. Олар азамат соғ-ң зардабын көрді. 1920ж. 20 отбасы «Коммуна-Степь» артеліне бірікті. Өз жарғысын бекітті. 1921ж. «Фордзон» тракторы келді. Жеміс ағаштарын отырғызды. 1924ж. ұжымда 16 отбасы, 9 жылқы, 8 қосарлы өгіз, 3 түйе, 16 сиыр, 50 қой, 5 шошқа, 4 арба және 1 трактор, 700 га егістік болды. 1926ж. мұны А.М.Заворитько басқарды. 1936ж. алма ағашы 6500 түпке жетті. 9 ц құлпынай, 30 кг қарақат, т.б. өнімдер жиналды. Ұжымшар 69 омарта ұстады. 10га жерге араларға қажетті шөп егілді. 1930-1957ж.ж. ұжымшар, 1957-1990ж.ж. Первомай кеңшарының 2-бөлімшесі болды. Мұнда Соц. Еңбек Ері М.М.Чипигина, Қаз. КСР ЖК депутаты А.М.Заворитько қызмет етті.

КОРОЛЁВ АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ (1911ж. Минск губерниясы) – 1926-1928 жылдары Ақтөбедегі балалар үйінде тәрбиеленген. Еңбек жолын тракторшы болып «Заря» ауылында бастаған. 1928-1932 жылдары ВПШ-ның студенті болған. 1934-1936 жылдары Қостанай облысында жұмыс істеген. 1936-1938 жылдар аралығында - №12 Жұрын бекетінде қой шаруашылық совхозында төраға орынбасары қызметін атқарған. 1940-1942 жылдары Мәртөк аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы болған. 1942-1945 жылдарда екінші хатшы, 1946-1947 жылдар Темір аудандық жер қатынас бөлімінің бастығы болған.

КАСЬЯНОВ МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ (1912-1987жж. Ақтөбе обл. Темір ауд. Гиоргиев а.д.к.) 1937ж. әскерден келіп, Ақтөбе обл. Новоресей ауд милициялық жұмысқа орналасқан. Бастапқыда ол қатардағы қызметкер, үш жылдан кейін аудандық милиция бөлімінің паспорт үстелінің бастығы болды. Сол кезде оған офицер атағы берілді. Екі рет Мәртөк аудандық кеңес депутаты болып сайланды. Аудан өмірінің қоғамдық жұмысына белсене араласты, екі рет Құрмет мақтау құжаттарымен, «Еңбек Қызыл Ту», «Қызыл Жұлдыз» ордендерімен марапатталды. «Милиция қызметінің үздігі», «Аға лейтенант» атағына ие болды.

КОТОВСКИЙ ИВАН ИВАНОВИЧ (1926ж.) – ауыл шаруашылық өндірісінің ардагері, тың игеруші тракторлар бригадасының бригадирі. «Междуреченский» совхозының еңбек еткен. «Еңбек даңқы», «Құрмет белгісі» ордендерімен марапатталған.

КРАВЧЕНКО АНДРЕЙ ИГНАТЬЕВИЧ (28.08.1913ж.-29.09.1997ж.) – ҚазССР ауыл шаруашылығына еңбек сіңірген жұмысшысы (1975ж.). Ұлы Отан соғысының ардегері, ауыл шаруашылық ардагері. «Междуреченский» совхозында еңбек еткен. Көпжылдық ерен еңбегі үшін «Еңбек Қызыл Ту», «Қазан төңкеріс», «Отан соғысының II-дәрежелі» ордендерімен, 17 медалімен марапатталған.

КРАВЧЕНКО ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ (1919ж., Мәртөк ауданы Шаңды а. – 1999ж.)- Ұлы Отан соғысының ардагері. 43 армия 1 және 2 украинна майданында, 859, 36 артиллериялық полкі шайқасына қатысқан. 2 топ мүгедегі. Әскери қызметінен кеткен соң Новоросийскі МТС-нің директоры, колхоз төрағасы, Дзержинский атындағы совхозында гараж меңгерушісі қызметтерінде болған. «Даңқы», «Қызыл жұлдыз», «Отан соғысының» I-дәрежелі орденімен, медальдармен марапатталған.

КӨЗБАЕВ МАДЕР ҚАРАТАЙҰЛЫ (15.06.1924 ж. 30.09.1997 ж.)- жоғары білімді мұғалім, 1941 ж. Ақбұлақ уч-ін, 1954 ж. Ақтөбе ПИ бітірген. 1965 ж. Орал ПИ-ді тәмамдаған. Жоғарғы сыныптың тарих пәні мамандығын алған. Еңбек жолын Чкалов обл. Ақбұлақ ауд. қазақ мектебінен бастаған. 1941ж. Орск қ. бастауыш мектебінде істеген. Сұранып майданға аттанған. 1941-46 ж. ҰОС қатысқан. 1946-47 ж.ж. Мәртөк аупарткомының нұсқаушысы, 1947-54 ж.ж. аудандық оқу бөлімінің инспекторы, 1954-78 ж.ж. Ново-Федор мектебінің директоры. Қазақ орта мектебінің сыныптан тыс ұйымдастырушысы. 1978-85ж.ж. Жаңатаң орталау мектебінің директоры. Еңбектегі табыстары үшін 1985-95 ж.ж. II дәрежелі орденмен, Қаз ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері белгісімен марапатталған. I «Варшаваны алғаны үшін», «Берлинді алғаны үшін», «1941-45 ж.ж. Германияны жеңгені үшін» медальдарымен марапатталған.

КӨКПЕКТІ (ЦЕЛИННЫЙ)-Елек өз. арғы бетінде тоғанның жанында сазбалшықтан салынған 4 үй тұрған. 1954ж. тың жерлерді игерушілердің бір тобы Елек өз. бойынан болашақ ауылдың тұңғыш қазығын қакты. Олар: Кий В.И.-бөлімше бастығы, Ә. Скарбов-трактор бригадасының бригадирі, Қ. Гәлімгереев-зоотехник. Ауыл атын «Целинное» деп атауға келісті. Жайсаң кеңшарының бұл бөлімшесінің егістік жері 13 мың га-ға жеткізілді. Халқы 300 ден асты. Ақтөбеден 100км. Халқы 312 (1999). «Жайсаң» кеңшары бөлімшесі. Ілкіде мұнда «Энгельс» ұжымшарының бөлімшесі болған. Ауданаралық көтерме жол бар. Ірі елді мекендері: Құмак, Аққұдық, Көкпекті, Ащықұй. Өзендері: Ерназарсай, Мортқықай, Мәкісай, Құраша, Қарақұдық, Көкпекті, Тамды, Ақсу, Елек, Сарысу. Көлдері: Мадияр. Биіктіктері: Жалғызоба, Қособа, Қырықоба. Бөлімшеде а/ш техн. жөндеу шеберханасы, негізгі мектеп, клуб, кітапхана, балабақша, телерадио торабы, монша, осы өңірде Тұрабекхан, Асқолдың Дияры мешіттері мен иесі белгісіз бір мешіт және Дербісәлі әулие жұртының орны болған. «Жайсаң» АҚ 3 бөлімшесі бар. Онда 92 адам жұмыс істейді. Жайсаң а. округіне қарайды.

КУШКЕНОВ БАЗАРБАЙ (7.10.1933ж. Ключевой ауд. Восток а. д.к.)-инженер-электриші. Қазақ а/ш инст. бітірген. Степной ауд. Құрайлы МТС-да инженер-электриші, директордың орынбасары. К.Маркс ат. кеңшарда бас инженер, аупарткомның нұсқаушысы, 1957-1966жж. «Междуреченский» кеңшарында директор, Мәртөк ауд. «Сельхозэнерго» кәсіпорнында директор, агроөнеркәсіп бірлестігінде инженер-электриші қызметтерінде болды.

«1966-1992ж.ж) «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет Белгісі» ордендерімен, бірнеше медальдармен, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің грамотасымен марапатталған.

Қ

ҚАЗАН – ауылы аудан орталағынан солтүстік-шығысында 5 шақырым жерде орналасқан. Мәртөк селолық аймақтық құрамына кіреді. Халқы саны – 380 адам (2007ж.), негізгі мектебі, ФАП бар. 1932 жылы Буденный атындағы колхоз құрылды (бірінші төрағасы Лаврентий Шевченко), кейіннен «Заветы Ильича» деп өзгертілді. Қазіргі таңда «Казанка» ЖШС-гі мен бірнеше ШҚ-ры бар.

ҚАЗАҚСТАН – ауылы Мәртөк ауданының батысында, аудан орталығынан 19ш. қашықтықта орналасқан. Жайсаң селолық округіне жатады. «Яйсаңский» совхозының бөлімшесі болған. 3 отбасы тұрады.

ҚАЗМАҒАМБЕТОВ АЛТАЙ ГАБДРАХМАН-

ҰЛЫ (28.8.1964ж. Мәртөк ауд.туған) педагогика ғылымдарының докторы, профессор. Абай ат. Алматы педагогикалық ун-нің география факультетін бітірген. 1983-1990ж.ж. Алматы қ-да № 65 мектептің география пәнінің мұғалімі, 1990-1995ж.ж. Абай ат. Алматы пед. Ун. ассистенті, аспиранты, аға оқытушысы, доценті, 1995-1999ж.ж. докторант, 1993ж. осы ун-ң профессоры, 30 дан астам ғылыми еңбек жариялаған. 2008 жылдан бастап Атырау университетінің ректоры.

«ҚАЗАҚСТАН ҚОЛХОЗШЫСЫ» атты танк колоннасы 1941-1945жж. Ұлы Отан соғысы кезінде Қазақстан колхозшыларының Отан қорғау қорына берген қаржысынан жасақталған колонна, Республикада қаржы жинау жөніндегі бастама көтеруші – Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. Буденный атындағы колхоздың мүшелері. Бастаманы республика колхозшылары қызу қолдады. 1946жылдың 1-қыркүйегінде сол кездегі ақша мүшелері бойынша 474,6 млн сом жиналды. Бұдан жүздеген танкілер жасалып, майданға жіберілді. Сонымен қатар облыс еңбекшілері «Қазақстан комсомолы», «Еңбек резервтері», «Советтік патриот» аталған танк колонналары мен эскадрилья құрылымына қатысып, 28млн сом ақша, 360мың пұт астық, т.б. берілді.

ҚАМБАР МЕДЕТОВ АТЫНДАҒЫ МӘРТӨК БАЛАЛАР МЕКТЕБІ

1976ж. ашылды. 1-ші бітірген оқушылар саны 14 адам. Бүгінде бұл мектепте музыкамен айналысады, 150 адам баян, домбыра т.б. тартып үйренуде. Хореография және көркем сурет сыныбы ашылды.

ҚАРАБАТЫР ЖИЕНБЕТҰЛЫ (шын аты Алдасүгір) (шамамен ХҮІғ. Бөрлі, Ақтөбе обл.) – Батыр тарақты табын руынан. Жоңғарларға қарсы шайқаста ерлік көрсеткен. Тарихқа, қаһармандығы үшін халықтың қойған аты Қарабатыр болып енді. Есте қалған аңыз бойынша, Қарабатыр өзін өлген соң басын шығысқа қаратып, Құраша және Мұртаза өзендерінің қиылысқан жеріне жерлеуін өсиет еткен. Қазіргі таңда бейіті Орынбор облысы Қуандық ауданында орналасқан.

ҚАРАТАУСАЙ - облыс орталығы Ақтөбе қаласынан 100 шақырым, ал аудан орталығынан 25 шақырым қашықтықта орналасқан ауыл. 2007 жылғы көрсеткіш бойынша тұрғындар саны 547 адам. Жанынан Бөрте өзені ағып жатыр. Бұрын жергілікті тұрғындар ұсақ төбешіктердің арасымен ағатын Бөрте өзенінің айналасымен толық танысып, сондағы төбелердің ішінен айырықша көзге түсетін бір төбені байқаған. Сол төбенің бір жақ беті жаз айларында үнемі көлеңке болып тұрған, ал көктем мен күз айларында бетінде қардың тегіс жатпауы салдарынан қап-қара болып көрінетін. Көктемде өзен тасыған уақытта сол төбенің маңы суға толып, кейін су кеткенде шағын көгалды алқап түзеген. Міне, осыдан биік төбе маңындағы ойпат жанына көшіп қонып жүрген халық ол жерді «қара»-«тау»-«сай» деп атап кеткен. Қаратаусай ауылының негізін қалаған алғашқы жер аударылушылардың бірі Зиновий Усик деген кісі қалаған. Ол жақын маңда көшіп қонып жүрген ауыл жанына жеркепе қазып сонда күн көрген. Бір жылдан кейін осында Герасим Трандеский мен Павел Лактионовтар жанұяларымен қоныс тебеді. Алғашқы жер аударылғандар өзеннің жағасынан жеркепелерін қазып, сол жерде өздерінің күн көрісіне үлкен септігін тигізген бау-бақшаларын егіп соның ішінде қырыққабат өсіруге аса назар аударған. Жер шаруаға ыңғайлы болды, өзеннің жоғарғы жағында 8 шақырым жерде өткел болған. 1910 жылы Мәртөктен жер өлшеуші келіп әр үйге жер бөліп берген. Өзеннің екі аңғарын жыртып тастап, адамдардың балшықтан жеркепелер салуына мүмкіндіктер жасалды. Қазынаның есебінен екі құдық қазылды. Мұндағы тәртіпті Қаратоғайдан болыс келіп қадағалап отырған. Кейін ауылда алғашқы диірмен салынды. Бұл жаңалық жақын маңда көшіп жүрген ауылдарды қызықтыра бастады, сөйтіп мұнда адамдар тартыла бастады. Патша үкіметі империалистік соғыс кезінде жараланған әскерлерді осында көшіреді. Оларға өтемақы есебінде тұрғын үй және қаржылай көмек берді. Азамат соғысы жылдарында Қаратаусай әскери картада кеңес үкіметінің екі қызыл әскер полкінің орналасқан жері болып белгіленді(28 Орал полкі мен Орск қаласынан шегінген алғашқы атты әскер полкі). Коллективтендіру шараларының басталған шағында, 1929 жылы Қаратаусайда Вячеслав

Михайлович Молотовтың атындағы колхозы құрылды. Жеке меншіктегі мал мен жер иеліктерін, әртүрлі мүліктерді күштеп колхоз меншігіне айналдыра бастады, ал келіспегендерге қатаң шаралар қолданып, жер аударып жіберіп отырды. Кейін колхоз алғашқы «Фордзон» тракторын алды. Ауылға көршілес шағын Болгарск, Дашковка, Кукинск ауылдарының тұрғындары қоныс аудары бастады. Ауылда алғашқы 4 сыныптық бастауыш мектебі ашылды. Мектептің қызметін ол кезде екі бөлмелі шағын үй атқарды. Алғашқы мұғалімдері болып мұнда Екатерина Сердюк пен Мария Буртовая жұмыс істеді. 1952 жылы «Молотов» колхозы мен «Украинец» (Қарашай селосы) колхозы біріктіріліп, жаңадан «Красный пахарь» колхозы болып өзгертілді. Ұлы Отан соғысы жылдары ауылда әйелдерден құрылған трактор бригадасы жұмыс істеді. Оның құрамында К.Я. Усик, К.Г.Бартельс, Е.Г.Трендецкая, А.Г.Левицкаялар болды.

1951 жылы шаруашылықта жалғыз темір табанды трактор тіркелген, ал кейін тың игеру науқаны басталғанда трактор паркі бірден 6 техникамен толықтырылды. Көптеген механизаторлар көшіп келе бастады. Бірінші жылы тың игеру бригадасы 1,5 мың га жаңа жерді игерді. Алғашқы жылы егін өнім жақсы болмады, алайда келер жылы 1956 жылы жақсы өнімге қол жеткізді. 1960 жылы егістік көлемі 9 мың га-ға жетті. Айтарлықтай жақсы нәтижелерге колхоз 70-ші жылдары ие болды. Ең жоғарғы егін өнімі 1968 жылы тіркелді, ол кезде әр гектардан арпа 27 ц, бидай 20-25 ц-ден өнім алынды. Ұжымшар арпа, бидай, тары, сұлы, зығыр, асбұршақ, жүгері, күнбағыс өсірумен айналысты.

Еңбектегі жақсы жетістіктері үшін көптеген Қаратаусайлықтарға ордендер және төсбелгілер тапсырылып, шаруашылық «Лениннің Құрмет грамотасымен» марапатталды. Шаруашылық жағдайы күшейген сайын ауыл тұрғындарының да материалдық мүмкіндіктері кеңейді. Ауыл тез өзгере бастады. Бұрынғы жеркепелердің барлығы үйлерге айналып, төбелері шифермен жабыла бастады. Бұрынғы көне кеңсе жаңадан екі қабатты болып салынып қызметкерлерге жеке кабинеттер берілді. 1967 үлкен Мәдениет үйі салынып, ауыл ішінің сәнін келтірді. 1969 жылы жаңа мектепте алғашқы қоңырау соғылды. 1976 жылы 100 орындық бала-бақша, интернат, дүкен, фельдчерлік пункт, пошта салынып қолданысқа берілді. Шаруашылық үшін үлкен 7 база, қой қора, сүт-өнімдері фермасы салынды. Ауылдың нағыз өркендеу кезеңдерінде колхоз басшылығы қызметін А.Д.Квиндт атқарды. Ал қайта құру кезеңдері, жақсы көтерілген ауыл тірлігіне өте ауыр тиді. Кезінде 67 трактор, 28 комбайны және 38 автокөлігі болған шаруашылық тарайды. Қазіргі таңда ауылда «Қарасор-А» ЖШС, 6 ШҚ, 4 ЖК, орта мектеп, клуб, кітапхана, дәрігерлік амбулатория жұмыс істейді. 2008 жылдың соңында бала-бақша ашылды.

ҚАРАТОҒАЙ - Мәртөк ауданының оңтүстік-батысында орналасқан ауыл. Аудан орталығынан 25 шақырым, Ақтөбе қаласынан 50 шақырым қашықтықта тұр. Тұрғындар саны – 1630 адам. 1902 жылы Қаратоғай

іргетасы қаланды. Ол кезде болыстық орталық болған ауылда Жұмағұл Қаткиев болыс қызметін атқарып жүрді. Ауыл жанында өзге Жарық, Сусар, Тұрыш ауылдары тұрған. Теміржол төсеніші жергілікті материалдардан дайындалып, тас Орынбор қаласының маңындағы Маяк тауынан атарба секілді қарапайым көліктермен тасылды. Мұндағы құрылысқа ағаштарды Пименов деген көпес Башқұртстаннан әкелді. Жолдың біріше бөліктерінде құрылыс жұмыстары біркелкі жүріп отырды. Арнайы құрылған құрылыс бригадалардың әрқайсысы өздеріне бекітілген ұзындығы 30 шақырым болатын жерге жауап берді. Жұмыстардың жүргізілу барысын қадағалап отырған комиссия жұмыстардың сызбамен дәл түсуін, жолдың еңіс бұрышы мен төсеніштің биіктігін өлшеп отырды. Егер де сызба көрсеткіштерінен ауытқулар немесе қателіктер жіберілген болса комиссия, жұмыстарды қабылдамай, оларды қайтадан басынан бастап салдырып отырды. Қалың қар жұмыстарды жүргізуге кедергі келтіріп отырды, соның салдарынан 1903 жылы теміржолдың екі жағына қар тоқтататын ағаштар егу қажеттілігі шешілді.

Мәртөк ауданына (ол кезде 1907 ж. Ақтөбе уезі, Қаратоғай болысы) қоныс аударушылар топ-тобымен келе бастады. Дүниежүзілік империалистік соғыс кезінде жоқшылық онсызда кішкентай жарлы ауылды қатты қыспаққа алды. Алайда адамдар сонда да келе берді. 1911 жылы Мәртөк ауданына көшіп келушілердің картасында мына елді мекендер болды: Березовский, Морозовский, Родниковый, Ново-Николаевский (Родниковка мен Қаратоғай ауылдарының арасында), Қаратоғай, Андреевка, Полтавка, Дмитровка, Вознесенка, Веренка, Хлебодаровка, Степановка, Нагорная, Ново-Михайловка, Ново-Федеровка, Чайдинский.

1896 жылдан бастап жер өңдеу және мемлекеттік меншік министрлігінің инициативасы бойынша Ақтөбе уезінде тарихи қатынаста зерттеу жүргізіледі және орыстарға тұратын жер телімдері белгіленеді. Сол кезде Мәртөк ауданы аумағында екі қазақ болыстығы болған, олар: Бурлинское және Қаратоғай. Бурлинское болысында 5 ауыл – 1188 түтін, ал Қаратоғай болысында 10 ауыл – 2578 түтін болған.

Қаратоғай болысы 1890 жылы құрылған, ал 1895 жылы Қаратоғай және Елек (5 ауыл) болыстарына бөлінген.

Бұл сатылған жер учаскесінің аймағы болатын. Поселканың қарамағында мінажат ету үйі мен шіркеу мектебі болатын. Осы мектепте 1912 жылы 37 оқушы болса, ал 1914 жылы олардың саны 48-ге жетті. Қыздар өте аз болды, бар болғаны 8 пайызын құрады. Егер осы оқушыларға әлеуметтік құрамы жағынан қарайтын болсақ, 1914 ж. 48 оқушының 24 дәулетті отбасынан шыққан, 4 кеңсе хатшысы мен старостаның, 10 қолөнершілердің, 4 ұсақ саудагерлердің, 6 шаруа мен кедейлердің балалары болатын. Дәл осындай кейіппен, 375 қожалығы бар Қаратоғай селосында да 48 оқушы болды.

Алғашқы мектеп ұстазы Евлампия Алексеевна Лисовскаяның (1911-1918 жылдар аралығында жұмыс жасаған) естелігінен, үш класты шіркеу

мектебінде, дін қызметшісі Гавриил Кишинский «Құдай заңын» басты негізге алып оқытқан. Ол балаларға арифметиканы, орыс және славян тілдерін сонымен қатар шіркеу әндерін айтуды үйреткен. Бірақ барлық сабақты орыс тілінде жүргізген.

Азамат соғысы жылдарында мектеп мезгіл-мезгіл тоқтамастан жұмыс жасап тұрды. Бұрынғы оқушы Травинның айтуынша, балалар сабаққа отырысымен терезенің арғы жағынан ауылда үкімет билігінің қалай өзгеріп жатқандығына бірнеше мәрте куә болып отыратын. Бір сөзбен айтқанда Дутов бандасының боратқан оғының астында отырып оқуға тура келді. 1923 жылы ата-аналармен оқушылардың белсенді қатысуының арқасында Бобырдың үйі алынып берілді және осы мектеп Қаратоғай бастауыш мектебі болып ашылды. 1927 жылы 4 кластық мектептің алғашқы бітірушілер саны 29 болды. Сол кезде мектепте 4 мұғалім дәріс берді. 1937 жылы шіркеу үйі де мектепке ауыстырылды. 1944 жылы оқу үйі ашылды, қысқасы Қаратоғай тұрғындары жылжымалы вагон кітапханасымен қамтамасыз етілді. Ол вагон кітапхана Қазақстан темір жолымен жүріп тұратын. 1947 жылы 1 қыркүйекте 83 оқушыдан тұратын 7 жылдық мектеп ашылды. Бұған дейін бастауыш мектеп бітірген оқушылар ауылдан 5 шақырым қашықтықта орналасқан Нагорное селосындағы мектепте оқитын еді. Кейінгі жылдары оқушылар саны көбее бастады. 1954 жылы мектепте 167 бала болса, 8 жылдық мектептің ашылу алдында оқушылар саны 200-ге жетті. Ал 1964 жылы балалар саны 269 болды.

Тың жерлерді бағындыру ауылшаруашылығының қарқындап өсуіне жақсы жағдай жасады, барлық экономика мен мәдениеттің, басқа да аса маңызды ауылшаруашылық саласындағы мал шаруашылығының өсіп-өркендеуіне қолайлы мүмкіндік туғызды. Қайта ұйымдастырылған машина-тракторлы станциялар мен колхоздар базасында 3 ірі совхоз құрылды, кейінірек осы территория аумағында қайтадан 5 совхоз болып ұйымдастырылды. Солардың бірі «Мартукский» (Қаратоғайда) совхозы 1976 жылдан бастап аудандық арнайы шаруашылық бірлестігінің ірі қараны бордақылау шаруашылығына айналды. 100 га жайылымға 4 бас ірі қара малдан келді, ал 70-ші жылдары мал басы 2,5 есеге артты.

1966 жылы орта мектеп ашылды, онда 378 оқушы білім алды. 1969 жылы жол құрылысының көлемі ұлғайды. Мәртөк-Қаратоғай жолының бойына жер төсемі себіліп, оның үсті қиыршық тастармен бүркеді. Қаратоғай мен Родниковка жолының бойында көпір құрылысын жасауға қаражат бөлінді.

1986 жылы жалпы жер көлемі 22257 га құрап, соның ішінде 6539 га егіс алқабы болды. Бірлестік есебінде 1990 жылы 94 трактор, 44 автокөлік, 33 комбайн, 70 жылқы, 5800 ірі қара, 3000 қой тіркелді.

70-80 жылдардағы Қаратоғай комбинатының өнімдері мен құрылыс материалдарын жеткізу сызба карталарын қарап, одан Қаратоғай селосының СССР көлеміндегі көптеген қалалар мен ауылдар арасын байланыстыратын сызықтарды көріп байқауға болады. Әсіресе комбинат бор өнімдерін Орта

Азия республикаларына, Қиыр Шығысқа және Қазақстанның барлық облыстары мен аудандарына жіберіп отырған. Қаратоғайда өндірілген бор тек құрылыста пайдаланылумен ғана құнды болып қоймай, сонымен бірге мал шаруашылығында да қыс айларында малға беру үшін үлкен сұранысқа ие болғандығы шаруашылықтардан бор түсіру жайындағы бірінен соң бірі келіп түсіп жатқан өтініштер куә. Қаратоғай борының құрамында кальций, фосфор және зат алмасу процесінің дұрыс жұмыс істеуіне септігін тигізетін өзге де микроэлементтер кездеседі. Азықтандыру рационасына бор қосылған мал бордақылау кезінде жақсы нәтиже беріп отырды және де ауру-сырқауларға азшалдығатын. Комбинаттың негізгі тапсырыс берушілері аралас жем жасайтын заводтар болды. 1974 жылдың өзінде Қаратоғай құрылыс материалдар комбинаты елдің ауыл шаруашылығы қажеттілігі үшін және құрылыс ұйымдарының тапсырыстарына 75 мың тонна бор өндірген. Борды өндіру жұмыстары бұрғылап-жару арқылы жүргізілді. Комбинат пен кен орнының арасы 20 шақырым болатын. Жұмыс жыл бойы жүргізіліп отырды.

1975 жылдан бастап «Сапа белгісімен» бордың ұсақ түрін шығару қолға алынды. Мәртөк жерінен бор тонналап шетелге жіберіліп отырды. Ал 1990-шы жылдан бері қарай борға деген сұраныс төмендеп кетті. Сол себептен кәсіпорын басқа салаға ауыстырырылды. Ал 1997 жылы Қаратоғай құрылыс материалдары комбинаты өз жұмысын тоқтатты. Бүгінгі күні ол жерде «Терроблок» ЖШС-гі ашылып, құрылыс кірпіштері, әртүрлі ұнтақ бор және керамикалық ыдыс өндіріледі.

ҚАРАТОҒАЙ МЫС КЕНІ ОРНЫ - Мәртөк ауд. Қаратоғай т.ж. стансасынан 17 км жерде. Кен орнының өнімді қалыңдығы маострихт қабатының борында жатыр. Химиялық құрамы және физикалық-механикалық қасиеті бойынша Қаратоғай кен орнының боры мал мен құстар үшін минералды қосымша азық, өндіріске құрылыстық әк өндіруге, есік-терезе бітейтін материал ретінде пайдаланылады. Кен орны 1970ж. бері пайдаланылуда.

ҚАТПАР ГЛАДИОЛУС /шпажник черепичатый/ - пиязшық түйнекті көпжылдық өсімдік. Пиязшық түйнегі шар тәрізді, ұсақ /диам. 1,5 см дейін/, жұқа талшықты қабыршағы бар. Сабағы тік, жіңішке, биікт. 40-70 см. Төменгі жапырақтары қабыршақ тектес және қисық қиылған түтік тәрізді, сабағындағы 2-5 жапырағы, семсер сияқты немесе қияқты, ұз. 20 см, ені 1,5 см. Гүлдері қою масақты, бір жаққа бейімделген, ұз. 8 см дейін гүлсерігі бозғылт. Қорабы сопақша, үш қырлы, ұз. 10 мм жуық. Сәндік өсімдік. Тұқым арқылы көбейеді. V-VII айларда тұқым береді. Орқашта, Мұғалжар тауында, Мәртөк ауд. Шевченко, Ново-Михайловка, Қарғалы ауд. Тоған /Прудовое/ және Александровка өңірінде өседі. ҚР "Қызыл Кітабына" енгізілген.

ҚАРАТОҒАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУҒИ

ҚАРАТОҒАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУҒИ - Мәртөк ауданының орталық бөлігінде орналасқан. Ол оңтүстік-батысында Тәңірберген, солтүстігінде Қарашай, шығысында Родниковка, батыста Мәртөк, оңтүстігінде Хлебодар ауыл аймақтарымен шекараласады. Ауылдық аймақ Елек өзенінің жанында орналасқан. Қолданыстағы жер көлемі 22868 га жерді құрайды. Аймақ территориясынан темір жол желісі және аудан орталығымен

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы

Условные обозначения:

- Реки
- Железнодорожная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа

байланыстыратын асфальт төселген жол өтеді. Аймақтың құрамында №36 теміржол бекеті бар.

Климаты: Аймақ территориясы жылы және құрғақ дала зонасында орналасқан. Климаты шұғылконтинентті. Ең салқын мерзім қаңтар айының үшінші онкүндігі, ал ең жылы мерзім шілде айының екінші онкүндігі, соның ішінде ауа температурасының абсолюттік минимумы 42 градус аяз бен 40 градус жылылық аралығын көрсетеді. Аязсыз кезең 120 күнге созылады. Орташа жылдық ылғал мөлшері 260 мм, ал жауын-шашынның ең көп түсетін уақыты маусым айына келеді. Жауын-шашынның көп бөлігі қысқа мерзімді нөсер жаңбыр түрінде келеді, кейде бұршақ жауады. Қардың қалыңдығы орта есеппен 28 см-ді құрайды. Желдің негізгі бағыты – оңтүстік-шығыс.

Жер бедері: Жер бетінің құрылымына және шаруашылықта қолданылу мүмкіндігіне қарай аймақ территориясын 4 бөлікке бөлуге болады:

1. Оңтүстік және оңтүстік-шығыс, Елек өзенінің оң жақ жағалауы.
2. Елек өзенінің төменгі алқабы.
3. Орталық бөлігі, Елек өзенінің жоғарғы алқабы.
4. Солтүстік бөлігі.

Елек өзенінің оң жақ беті селолық округтің шетінде өзге жер бөліктерінен күрт көтеріңкі және соқпақ—төбелі болып келеді. Қаратоғайдың солтүстік бөліктерінде әртүрлі бағыттарда созылған төбешіктер.

Округтің оңтүстік-шығысынан солтүстік-батыспен қиылысатын жерінің, ірі тік жарлы беткейлері Елек өзенінің алқабына қарай ауысады. Ал өзеннің алқабының сипаты анық байқалатын шағын бедерлі толқынды болып келеді. Оның ұзындығы шамамен 5 шақырымдай және ол жер жақсы өңделген. Алқаптың өзен жағалауы мен орталық бөлігінің жер бедері адырлы. Округтің солтүстік-шығыс бөлігінде кең ойпаттармен қиылысатын Орал тауларының алқабы жатыр. Кеніштау шыңы бар. Осылайша селолық округ аймағының территориясы айтарлықтай әртүрлі бедерлі болып келеді, мұның өзі сол жердің топырақ қабатынан байқалады.

Топырағы: Жер бедерінің күрделілігінен топырақ жамылғысының шұбарлығы басым. Округтің орталық бөлігінде кішкене сортаң дақтары бар кара-қоңыр топырақты болып келеді. Қолданыстағы солтүстік және солтүстік-шығыс жер бөліктерінің көбі құнарлы, кей жерлерінде кара топырақ көп кездеседі. Округтің батыс бөлігінде тұздылығы әртүрлі деңгейдегі топырақ жамылғысы орналасқан. Тұйықталған тереңдеу ойпаттарда кара топырақ кездеседі. Ал Елек өзенінің алқабында жайылымдық топырақ қатары түзілген. Темір жол бойының айналасында құмайты топырақ қабаты байқалады. Жердің эрозияға ұшырамауы үшін, 60-шы жылдары ол жерлерге ағаштар отырғызылған.

Гидрографиясы: Қаратоғай селолық округінің су құрылымына Елек өзені, сонымен бірге оған құятын Әкшесай(4 ш), Әкшешұт(3ш), және Қарабұлақ, Ащыбұлақ, Қызылбұлақ, Ащысай, Бұлғарсай ағынулары мен Қоғалы көлі кіреді. Елек өзені округ территориясын оңтүстік-шығысынан солтүстік-батысқа қарай ағып өтеді.

Өзен суының көлемі жыл мезгілдеріне қарай өзгеріп отырады. Көктем айларында тасып, жаздың аяғына таман баяу азаяды. Осыған байланысты өзен ағысының жылдамдығы әртүрлі болып келеді. Ең жоғарғы жылдамдығы (көктемде) $-0,85$ л/сек, ең төменгісі(жазда) $-0,2$ л/сек. Қыста өзеннің кей жерлері түбіне дейін қатып қалады. Өзен жыл ішінде шамамен 179 күннен 220 күн қатпай ағып жатады. Суының құрамында аралас натрийсульфатхлориді типтес иондары жоғарғы көрсеткіштегі гидрокарбонат пен кальций бар. Сонымен бірге су бор, хром және әртүрлі тұрып қалған ағынулардың құйылуымен ластанған. Округтің оңтүстік-шығыс бөлігінде Қоғалы табиғи көлдер тізбектері орналасқан. 1964 және 1977 жылдары салынған 2 жасанды су тоғандары бар.

Өсімдігі: Құрғақ климат жағдайларының әсерінен түзілген өсімдіктер қабаты құрғақшылыққа төзімді далалық дәнді өсімдіктер болып келеді. Олардың арасында қалақай, мортық, қонакот, жоңышқа, мия, тасшөп т.б. Сонымен бірге мұнда ауқымды түрде типчак, жусан тәріздес өсімдіктердің бірнеше түрлері, ал Елек өзені мен көлдердің айналасында және округтің солтүстік бөлігінде шағын көлемдерде шалғындық шөптесін өсімдіктер

кездеседі. Тік жарлар мен ойпаң жерлерде қараған секілді бұтақ түрлері кең тараған. Су жағаларында камыс пен қияқ өседі. Ағаш түрлерінен – қарағаш, жиде, үйінкі, терек, тал т.б. бар.

Жануарлар әлемі: Географиялық орналасуы ландшафты-климаттық жағдайынан округтің хайуанаттар әлемі бай әрі көптүрлі болып келеді. Мұнда: қасқыр, түлкі, қоян, егеуқұйрық, кірпі, дала тышқаны, қарсақ, сарышұнақ, қосаяқ, тасбақа, жылан т.б. тіршілік етеді. Ал құстардан тырна, аққу, құтан, дала бүркіті, кекілік, шіл, шағала, үйректің бірнеше түрлері, қарлығаш, бәбісек, көкек, сауысқан, қарға, ұзақ, мысықторғай, қараторғай, шымшық, көгершін т.б. Елек өзені мен сондағы көлдерде: мөңке, алабұға, шортан, көксерке, шабақ, ақтабан, лақа секілді т.б. балықтардың бағалы түрлері кездеседі.

Ресурстары: Қаратоғай селолық округі құрылыс материалдарына бай, олардың қиыршық тас, құм, сазбалшық басым бөлігінде кездеседі. 1940 жылы анықталып, 1960 жылдан бастап өндіріліп келе жатырған, алайда толыққанды 1967-1968 жылдары зерттелген бор кен орны бар. Ондағы бор қорының жалпы көлемі шамамен 10 млн. тонна құрайды. Ол косметикалық өндірісте, құрылыста және мал мен құс азығына қосылатын минералды қоспа ретінде де пайдалануға болады. Ауқымды жер ресурстарын 651 га кен орны, табиғи шабындығы, 6062 га жайылымдық, 540 га жыртылатын жер көлемі, жербеті және жерасты сулары мен толығып отыратын су ресурстары құрайды.

Халқы: Селолық округ территориясы 1995 жылы құрылған. Мұның құрамында 1 елді мекен және №36 разъезд бар. 2006 жылғы тіркеу барысының қорытындасы бойынша халық саны 1645 адам болды. Оның 80 пайызы қазақ, 8,1 пайызы орыс, 7,9 пайызы украин, 1 пайызын неміс, 0,06 пайызын молдаван, 0,67 пайызын татар, 0,6 пайызын белорус, 0,3 пайызын азербайжан, 0,18 пайызын башқұрт, 0,06 пайызын поляк, 0,42 пайызын өзбек, 0,54 пайызын кәріс ұлт өкілдері құрайды. Жалпы округте 12 ұлттың өкілдері тұрады. Халық тығыздығы 1 шаршы шақырымға 0,7 адамнан келеді. Округтің 49 пайызы ерлер, 51 пайызы әйел адамдардың еншісінде.

Ауыл шаруашылығы: Табиғи жағдайына қарай Қаратоғай селолық округі ылғал жетіспейтін аймаққа жатады. Бұрын округте ет және сүт өнімдерін өндіру мақсатында мал шаруашылығы кең дамып, бордақылау совхозы жұмыс істеген.

«Оралман» ШҚ -261га - Колдасбаев Ж.

«АСЕБ» ШҚ -417 га. - Бисов Е.

«Кудас» ШҚ -853 га. - Досниязов Д.

«Таукел» ШҚ - 1539 га.- Тарғынов А.

«Ботагоз» ШҚ - 91 га.-Измагамбетова А.

«Тимур» ШҚ -508 га.- Мукашев К.

«Игорь» ШҚ - 128 га.-Тауханов Г.

«Аружан» ШҚ -271 га.- Койназаров Д.

«Ниязбек» ШҚ - 300 га. - Кусепбергенов О.

«Конырат» ШҚ - 962 га. - Назымов О.
«Ақниет» ШҚ - 86 га. - Туленова С.
«Назык» ШҚ - 301 га. - Турлыгулов И.
«Алғабас» ШҚ - 388 га. - Байсеркешев Ж.
«Жана Турмыс» ШҚ - 400 га. - Шағатаев Б.
«Алишер и К.» ШҚ - 447 га. - Жантлеуов М.

Мәдени мұралары: Ассай – I бейіті. Ассай бұлағынан солтүстікке қарай 1,5 км жерде суайрық үстірті дөңінде орналасқан. Солтүстік шығыстан оңтүстік батысқа қарай тізбектеліп, 290 м-ге созылған жеті оба мен топырақты құрылыстан тұрады. Ірі №1 оба (2,5x44 м) айналмалы ормен қоршалған және жартылай сфера тәріздес үйінділі. Оның басында орнатылған геодезиялық белгіні жанында тереңдігі 1 м болатын шұңқыр үңірейіп тұр. Солтүстік шығыстан 80 м жерде солтүстікке қарай ұшы тарылатын трапециялық формадағы топырақты құрылыс орналасқан. Биіктігі 0,2 м-ден 0,9 м және көлемі 47x58 м болатын дуалмен қоршалған. Ал қалған облар соңғы құрылыстан солтүстік шығысқа қарай орналасқан. Олардың көлемі 0,5x15 м-ден 1,5x19 м-ге дейін құбылып отырады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ассай – II бейіті. Диаметрі 20 м, биіктігі 0,7 м болатын Електің сол жақ құйылысындағы Ассай өзенінің суайрық басында орналасқан жайпақ топырақты үйінді. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащысай бейіті. Суайрық үстірт баурайында орналасқан. Екі жер обадан тұрады, оның біреуі тегіс жыртылған. №1 обаның етегінде солтүстік шығыста шайылып кеткен шұңқыр бар, үйіндінің басында триангуляциялық белгі бар. оба жартылай сфералық формалы, диаметрі 20, биіктігі 1,5 м. №2 оба тегіс жыртылған. Оның көлемі 7x0,1 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1989ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащенсай – I бейіті. Бейіт Елек өзені сағасындағы Ащенсай бұлағының оң жағалауындағы шоқы басында орналасқан 9 тасты және дөңгелекті жайпақ топырақты үйіндіден тұрады. Обалар көлемі 4-9 диаметр, ал биіктігі 0,1-0,3 м. ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащенсай – II обалары. Жайпақ үйінділі, көлемдері 10x0,3 және 14x0,4 м болатын екі тасты оба солтүстік батыс-оңтүстік шығыс желісі бойынша бір-бірінен 140 м жерде, егіндіктің ескі орнынан батысқа қарай Елек өзенінің оң

жағалауындағы суайрық жиегінде орналасқан. 20 м солтүстік батысқа қарай №1 обадан триангуляциялық белгі бар. Қола дәуірінің ескерткіші. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащенса́й – III обалары. Жайпақ үйінділі, көлемдері 8x0,3 және 12x0,2 м, болатын екі жер оба солтүстік батыс-оңтүстік шығыс желісі бойынша бір-бірінен 50 м жерде Ащенса́й бұлағының оң жағалауындағы қырат басында орналасқан. Қола дәуірінің ескерткіші. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащенса́й – IV жалғыз обасы. Жайпақ үйінділі, диаметрі 10 м, биіктігі 0,4 м болатын тасты оба Елек өзенінің оң жағалауынан меридиандық бағыттағы суайрық үстіртте Ащенса́й бұлағынан батысқа қарай 0,5 км жерде орналасқан. Ескерткіш ортағасырлық кезенге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащенса́й – V обалары. Көлемдері 10x0,1 және 8x0,3 м болатын екі тасты оба солтүстік шығыс-оңтүстік батыс желісі бойынша бір-бірінен 200 м жерде Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңізде орналасқан. №1 оба оңтүстік батыста егіндіктің ескі орны маңында орналасқан. Ескерткіш ортағасырлық кезенге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ащенса́й – VI обасы. Биіктігі 0,3 м және диаметрі 9 м болатын тасты оба Ащенса́й өзенінің сол жағалауындағы суайрық қыраттың шетінде орналасқан. Обаның басында диаметрі 4,5 м және тереңдігі 0,5 м болатын тонау шұңқыры анық көрініп тұр. Ескерткіш ортағасырлық кезенге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Қаратоғай – I обалары. Елек өзенінің оң жағалауындағы жазық қыратта солтүстік батыс-батыс-шығыс-оңтүстік шығыс желісі бойынша бір-бірінен 85 м жерде көлемдері 36x2 және 20x1 м болатын екі жер оба орналасқан. Шығыс оба төбесінде тереңдігі 1 м, диаметрі 5 м болатын екі тонау шұңқыршықтары байқалады. Үйінділер формасы жағынан жарты шар тәріздес және тереңдігі 0,5 м болатын ормен қоршаулы. Обадан батыс-солтүстік батыста 150 м жерде православиелік мола орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Қаратоғай – II обасы. Қаратоғай-Коминтерн грейдерінен 300 м жерде, шағыл тастар шығаратын орынан шығысқа қарай Ащенса́й бұлағының оң жағалауындағы жазық қыраттың басында орналасқан. Үйіндісі жарты шар

тәріздес топырақты биіктігі 0,8 м, диаметрі 10 м. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Қаратоғай – II обасы. Көлемі 10x0,2 м болатын жер оба Елек өзенінің оң жағалауындағы жазық қыратта орналасқан. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Қаратоғай – IV бейіті. Дала жолы қиып өтетін қыратта бір-бірінен 110 м жерде екі оба орналасқан. Диаметрі 20 м, биіктігі 0,5 м болатын №1 обаның жер үйіндісі жартылай сфералық формалы, төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. №2 обаның жер үйіндісінің диаметрі 16 м, биіктігі 0,4 м.

Қаратоғай – V бейіті. 4 жер обалы үйіндіден тұрады. Обалардың біріне тригопункт орнатылған. Олардың қазіргі көлемі: №1 – 2x25м, №2 – 1,5x30м, №3 – 1x19м, №4 – 0,7x18м.

Қашқын – I бейіті. Үйіндісінің диаметрі 8 м, биіктігі 0,8 м болатын жарты шар тәріздес жер оба. Оның төбесіне геодезиялық белгі орнатылған. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрықтың басында орналасқан. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Қашқын – II бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрықтың басында орналасқан үш обадан тұрады. Негізі үшеу деп көрсетілгенімен, одан да көп болуы мүмкін, өйткені үйінділер тегіс жыртылған. Көлемі: №1 (1x10м), оның төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Одан 20 м солтүстікке қарай №3 (0,3x14м) және 45 м солтүстік шығысқа қарай №2 (0,2x12м) оба орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Қашқын – III бейіті. Суайрық үстірті дөңінде егіндіктің ескі орнында орналасқан сүйірленген топырақты үйінді. Биіктігі 0,35м, диаметрі 14м. Толығымен тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Мақаш – I бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық жотада үш, екеуі тасты, олардың ортасында жер оба орналасқан. Солтүстіктегі ең ірі оба №1 /20x2,0м/ - төбесінде «МАҚАШ» триангуляциялық белгі бар үйіндісі тасты жартылай сфера тәріздес, одан оңтүстікте 50 м жерде тегіс үйінділі жер оба /12x0,4м/ және соңғысынан оңтүстікке қарай 15 м жерде көлемі 10x0,3 м

болатын тасты оба орналасқан. Обалар тобынан солтүстікке қарай 30 м жерде Қаратоғай ауылына қарай жол өтіп жатыр. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Мақаш – II бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірттің оңтүстік шетінде батыстан шығысқа қарай тізбектеліп созылып жатқан алты жер обадан тұрады. Олардың диаметрі 5-тен 9 м, биіктігі 0,1-ден 0,8 м. Еі үлкен орталық оба №1 (14x1м) үйіндісі жарты шар тәріздес. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Мақаш –III бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірттің басында орналасқан. Үйіндісіне тас кездесетін дөңгелек формалы II жер обадан тұрады. Олар солтүстік-солтүстік батыстан оңтүстік-оңтүстік шығысқа қарай суайрық үстірттің шетінде 170 м жерде созылып жатыр. Ең ірі №1 оба (0,8x12м) негізгі обалар тобынан шығыста 50 м жерде орналасқан. №3 оба (0,3x13м) тоналған. Қалған үйінділер көлемі 1x5 м-ден 0,2x8 м. Ескерткіш қола дәуіріне тән. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Мақаш – IV бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірттің басында бір-бірінен 250 м жерде үйме болып орналасқан төрт дөңгелекті және бір квадратасты жер обадан тұрады. Биіктігі 0,3x0,7 м, диаметрі 6-17 м көлемінде. Гибадатхана ұзындығы 11 м, ені 0,4 м, биіктігі 0,2 м болатын дуалмен қоршалған. Квадратасты құрылыс арқылы межелік егістік жолы өтіп жатыр. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Мақаш – VІ обалары. Батыс-шығыс желісі бойынша бір-бірінен 45 м қашықта Қаратоғай станциясындағы Елек өзені арқылы өтетін теміржол көпірінен 1 км солтүстік-шығыста Елек өзенінің оң жағалауындағы аласа суайрықтың басында орналасқан біреуі тасты (4x0,2 м), екіншісі топырақты (6x0,2 м), екі оба. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

ҚАРАТОҒАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Рыспаева Апуза - 1950 жылы 15 қыркүйекте Қарақалпақстан Республикасы Хожелі ауданында туған. Білімі 9 кластық. 1960 жылы Рыспаев Амандықпен тұрмыс құрды. Өзі ұзақ жылдар сауыншы болып, жолдасы тракторшы қызметтерін атқарған. Апуза ұзақ уақыт бойы аудандық кеңес депутаты болды. 1992 жылы Талдықорған облысының Алдаберген ауылына қоныс аударады. Қазіргі кезде 9 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 2003 жылдан Қаратоғай ауылының тұрғыны.

Даулетьярова Сахима - 1941 жылы 17 қазанда Түркіменстан Республикасының Тельман ауданы Тонманияб ауылында туған. Білімі 5 кластық. 1958 жылы Уразаев Түлкібаймен тұрмыс құрды. «Қызылжар» ауылында жолдасы есепші әрі бас экономист, өзі мектепте еден жуушы болып жұмыс істейді. Қазіргі таңда 9 бала, 25 немере мен 1 шөбере сүйген ана. «Ана данқы» медалімен наградталған. Қазір Қаратоғай ауылында тұрады.

Нұржанова Жиенгүл - 1945 жылы 25 маусымында Қарақалпақстан Республикасы Хожелі ауданында туған. Білімі 10 кластық. 1966 жылы Қолдаспаев Жұмабайға тұрмысқа шығады. Жиенгүл байланыс жүйесінде, ал жолдасы тракторшы қызметтерін атқарады. 12 баласы, 24 немере мен 4 шөбересі бар. III дәрижелі «Ана данқы», «Алтын жұлдыз», «Батыр ана», «Еңбек ардагері» медалдарымен наградталған. 1989 жылдан бастап Қаратоғай ауылында тұрады.

Төлеуова Камиля - 1939 жылы 20 шілдеде Ресей Федерациясы Орынбор облысы Сакмарск ауданының Чибинки станциясында туған. Білімі жоқ. 1959 жылы Төлеуов Тоғыбаймен тұрмыс құрды. Өзі селолық округте еден жуушы болып, жолдасы Қаратоғай аулы элеваторында койма менгерушісі қызметін атқарды. 8 баласы, 15 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана данқы» орденімен наградталды. Қазіргі таңда Қаратоғай ауылында тұрады.

Ялгашова Жақсылық - 1946 жылы 9 мамырда Қарақалпақстан Республикасы Хожелі ауданында туған. Білімі жеті кластық. 1961 жылы Ялдашев Недирге тұрмысқа шығады. Өзі мақта жинаушы, күйеуі Ленин атындағы колхозда есепші болып жұмыс істеді. 8 бала, 25 немересі бар. «Ана даңқы» орденімен наградталды. Қазіргі таңда Қаратоғай ауылында тұрады.

Әлиева Балсекер - 1942 жылы 16 шілдеде Ақтөбе облысы Қобда ауданы Қаратал ауылында туған. Білімі орта. 1960 жылы Әлиев Саликемен тұрмыс құрды. Өзі он үш жыл сауыншы, әрі аудандық селолық бірлестігінде малшы қызметтерін атқарды, ал жолдасы малшы болып жұмыс істеді. 8 бала, 7 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденімен наградталды. Ол ұзақ уақыт бойы аудандық халықтық кеңес депутаты болып, қоғамдық жұмыстар үшін көп алғыс алған жан. Бүгінде Қаратоғай ауылында тұрады.

Байсеркешева Қанзибаш - 1945 жылы 3 желтоқсанда Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Алтай ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1963 жылы Байсеркешев Амангереймен тұрмыс құрады. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы көлік жүргізушісі, тракторшы, малшы, завхоз болып жұмыс істеді. 13 бала, 20 немере сүйіп отыр. Барлық дәрижедегі «Ана даңқы» ордендері, «Батыр ана», «Алтын алқамен» наградталды. 1998 жылдан бастап Қаратоғай ауылының тұрғыны.

Наурызғұлова Мәдина - 1948 жылы 9 қазанда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жаңа-Елек ауылында дүниеге келген. Білімі 8 жылдық. 1966 жылы Наурызғұлов Қуанышпен тұрмыс құрды. Өзі тракторшы, сатушы, құрылысшы қызметтерін, жолдасы «Социализм» колхозында тракторшы қызметін атқарды. 8 бала, 5 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденімен наградталды. 1976 жылдан бері Қаратоғай ауылының тұрғыны.

Нұрғалиева Миуа - 1951 жылы Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Ебейти ауылында туған. Білімі 7 кластық.. 1969 жылы Нұрғалиев Амантаймен тұрмыс құрды. Өзі Құрман совхозында қарапайым жұмысшы болып, жолдасы тракторшы қызметін атқарды. 8 бала, 6 немере сүйіп отыр. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденімен наградталды. 1986 жылдан бастап Қаратоғай аулының тұрғыны.

Қоблан Ақзия - 1937 жылы Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Қарабұлақ ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Есмағамбет Жұмалымен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, шопан болып, жолдасы «Алтай» совхозында бас есепші, бас экономист, зоотехник болып жұмыс істеді. 10 бала, 19 немере, 1 шөбересі бар. III дәрежелі «Ана даңқы» ордендері, «Батыр анамен» наградталды. 1998 жылдан бастап Қаратоғай аулының тұрғыны.

Сокурова Салқын - 1927 жылы 1 маусымда Ақтөбе облысы Ойыл ауданы №5 ауылында туған. Білімі 2 кластық. 1946 жылы Сакуров Қадырмұхамбетпен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, тракторшы, жолдасы Ұлы Отан соғысы ардагері, 40 жыл бойы аудандық ауыл шаруашылық бірлестігінде малшы болып жұмыс істеді. 9 бала, 38 немере, 28 шөбересі бар. «Ана даңқы» ордені, «Күміс алқа», социалистік еңбек ері, «Ұлы Отан соғысының жеңісіне 50 жыл», Қазақстан Республикасы Президентінің алғыс хаты, Ауыл еңбеккерлеріне КСРО ғарышкерлерінің жұлдызды қалашығы құрмет грамотасы мен өзге де наградалары бар. 1947 жылдан бастап Қаратоғай аулында тұрады.

Тркаманова Бибізада - 1955 жылы 21 қазанда Ақтөбе облысы, Мәртөк ауданы Амангелді ауылының екінші бөлімшесінде туған. Білімі 9 кластық. 1974 жылы Тркаманов Рамазанмен тұрмыс құрды. Өзі Чапаев колхозында қарапайым жұмысшы болып, жолдасы тракторшы қызметін атқарды. 8 бала, 5 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденімен наградталған. 1974 жылдан бастап Қаратоғай аулында тұрады.

Əліпбаева Жамал – 1940 жылы 2 ақпанда Ақтөбе облысы Комсомол ауданы Сталин атындағы колхозда туған. Білімі орта. 1959 жылы Əліпбаев Бекзадамен тұрмыс құрды. Өзі 20 жыл бойы поштада телефонистка болып, жолдасы бас бухгалтер, партком, ауылдық кеңес төрағасы істейді. 8 бала, 17 немересі бар. «Ана даңқы» ордені, байланыс ардагері медалімен наградталған. 2001 жылдан бастап Қаратоғай ауылында тұрады.

Күзембаева Мәдина Молдағалиқызы – 1926 жылы 1 қаңтарда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Полтавка селосында туған. Білімі 7 кластық. 1947 жылы Күзембаев Абылғазымен тұрмыс құрды. Өзі аудандық ауыл шаруашылық бірлестігінде жұмысшы, тылдың қатысушысы, жолдасы Красный пахарь колхозында тракторшы болып жұмыс істеді. 9 бала, 23 немере, 3 шөбересі бар. «Ана даңқы», ордені, «Күміс алқа», «1941-1945 жж Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» мерейтойлық медалімен наградталған. 1957 жылдан бастап Қаратоғай ауылында тұрады.

Қайырова Ақбатша - 1939 жылы Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Ақжар ауылында туған. Білімі орта. 1960 жылы Ожанов Жанғазымен тұрмыс құрды. Өзі 20 жыл тракторшы болып, тың игеруге қатысқан, жолдасы прораб қызметін атқарған. 8 бала, 16 немересі бар. «Ана даңқы» ордені, «Күміс алқа», «Еңбек ардагері», «Социалистік еңбек ері», «Тың жерлерді игеру үшін», обком партиясының төртінші пленумының қатысушысы, Қазақстанның 18-ші облыстық партиясының делегаты. 1997 жылдан бастап Қаратоғай ауылында тұрады.

Салқынова Жаңылсын - 1948 жылы 26 наурызда Ақтөбе облысы Байғанин облысы Сартоғай ауылында туған. Білімі орта. 1970 жылы Нұрекенов Жұмамұратпен тұрмыс құрды. Жолдасы да, өзі де Алтай совхозында тракторшы қызметтерін атқарды. 8 бала, 8 немере. «Ана даңқы» ордені, «Күміс алқа», «Лениннің туғанына 100 жыл» медалімен наградталған. Жаңылсын бірнеше мәрте облыстық және аудандық халықтық кеңес депутаты болып сайланды. 1996 жылдан бастап Қаратоғай ауылында тұрады.

Мұқашева Қаламқас - 1934 жылы 23 ақпанда Ресей Федерациясы Орынбор облысы Беляев ауданы Красноурал ауылында дүниеге келген. Білімі 4 кластық. 1954 жылы тұрмысқа шыққан. Сауыншы, аспаз қызметтерін атқарған. 9 бала, 13 немере, 1 шөбересі бар. «Ана данқы» ордені, «Күміс алқамен» наградталған. Қазіргі таңда Қаратоғай ауылында тұрады.

Иманова Тілектес - 1939 жылы 17 қарашада Сартоғай ауылында туған. Білімі бастауыш. 1957 жылы тұрмысқа шыққан. Колхозда қарапайым жұмысшы болып жұмыс істеді. 10 баласы бар. Қазірде Қаратоғай ауылында тұрады.

ҚАРАШАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

ҚАРАШАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ – Мәртөк ауданы орталығынан солтүстік-шығыс жағында орналасқан. Ол оңтүстікте Қаратоғай селолық округімен, оңтүстік-батысында Мәртөк селолық округімен, солтүстігінде Қызылжар селолық округімен, шығысында Родниковка селолық округімен батысында Байторысай селолық округімен шектеседі. Округ құрамында 4 елді мекен кірген: Қаратаусай, Коминтерн, Линовичк, Жоса. Пайдаланатын жер көлемі 46746 га. Округ аймағынан аудан орталығымен байланыстыратын жол өтеді.

Климаты: округ аймағы ормандық-далалық зонада орналасқан. Климаты кеңет континентальдықпен ерекшеленеді. Күн мен түн температурасы ылғалдылықтан күрт өзгеріп отырады. Ең суық кезең болып қаңтар және ақпан айлары, ең жылы айлары болып шілде, тамыз саналады, жыл бойғы ауа температурасы 40 градус аяздан 42 градус жылылыққа дейін өзгереді. Аязсыз кезеңнен ұзақтығы шамамен 120 күн. Орташа жылдық ылғал мөлшері 280 мм, соның ішінде ылғалдық көп мөлшері маусым, шілде айларына түседі. Қысқа мерзімді көсер жаңбыр, бұршақ жауады.

Жылы температура жылдық мөлшердің 60 пайызын құрайды. қардың орташа биіктігі 30 – 40 см. Қысқы мезгілде шығыстан сокқан жел басым, сондықтан Қаратаусай мен Коминтернді қар басады. Электр сымдарына жетерлік қар биіктігі болатын қыстар да кездесіп қалады. Сымдарды кейде аттап өтуге де болады. Көктем ұзаққа созылады, қар мамыр айына дейін жатады. Жазғы желдің бағыты – оңтүстік-шығыс, округтің негізгі бөлігі орманды алқап, топырақты боранның ұзақтығы жылына 7 күн.

Жер бедері: Қарашай селолық округі жазық жерлі, округтың шығыс жақ бөлігі төбелі. Коминтерн биікте орналасқан, ал Линовицк төбесін етегінде.

Округ маңын тайыз өзендер кесіп өтеді. Солтүстік шығысында аралас тоғайлар бар.

Топырағы: жер бедері күрделі. Орталық бөлігінде қоңыр қара жер. Солтүстік шығыс бөлігінде шұрайлы қара жер басым Торангүл, Бөрте, Жосасай өзендерінің жайылымдарында шабындықтар қалыптасады.

Гидрография: гидрографиялық желісі: Бөрте, Торангүл, Жосасай, Қарағаш-1, Қарағаш-2Үңгір, Санатбайбұлақ (3км), Әділбұлақ (2км) Бөрте өзені округтың батыс жағынан оңтүстіктен солтүстікке қарай ағып өтеді. Оның оң жақ жағалауында Қаратаусай селосы орналасқан. Бөртеге Қарағаштың екі саласы құяды. Торангүл өзені округтың шығыс бөлігінде солтүстіктен оңтүстікке қарай өтеді, округтың барлық аймағымен Жосасай өзені өтеді. Ауылдық округтың оңтүстік-шығысында Қиялы-Бөрте-Үңгір салалары орналасқан. Өзен жағалауларында талдар өсіп тұр. Су жағаларында саз балшық та кездесіп қалады. Қыста өзендер түбіне дейін катады. Округте 6 бөгет бар: «Тарансай»(1988ж.), «Глыбковая» (1985ж.), «Красная» (1982ж.), «Мартукекая» (1970ж.), «Чёрная» (1968ж.), «Джусинская» (1988ж.).

Өсімдігі: Қарашай селолық округі құрғақшылыққа берлік жерде орналасқан. Көк теректер, ақ қайыңдар, шыршалы орман бар. Қарағаш, терек, үйеңкі, тал бар. Өзен арналарында қандағаш, сондай-ақ жабайы шие мен бүлдірген өседі.

Жануарлар әлемі: округ жануарлар түрлеріне өте бай. Мұнда бұғы, қабан, елік, қасқыр, түлкі, қоян, борсық, кірпі, қарсақ, қосаяқ, тасбақа, жылан т.б. мекендейді. Соңғы кездері құндыздар мекен ете бастаған. Көлдер мен көлшіктерде жиі кездесіп жүр. Құстардың түрлері көп. Мұнда тыриалар, аққулар, үйректер, бүркіттер, қарлығаштар, көкектер, қарғалар, сауыскандар, торғайлар, көгершіндер, т.б. кездеседі. Өзендер мен табиғи су қоймалары: мөңкебалық, шортан, тұқы, алабұға, теңгебалық, таутан, табанбалық секілді бағалы балықтарға бай. Шаяндар да бар.

Қорлары: Қарашай селолық округі құрылыс материалдары; құм, балшық, тас, т.б. бай. Тұз, мұнай, газ бар. 1870 жылы ұлы ғалым Д.И.Менделеев мұнайды зерттей отырып, жоса кен орнына көңіл аударуды өтінген. 1901 жылы Нобель компаниясы Жоса кен орнынан мұнай тапты. Шикізат Мұғалжарға керуенмен тасымалданды, 3 түйе керуені болды. Бұл керуендердің қожайыны Қаратаусайға жақын Көнауыл деген жерде тұрды.

Халқы: Қазір (2008) санақ қорытындысы бойынша тұрғандар саны 1137 адамды құрайды. оның ішінде 42 пайызы – қазақтар, 18 пайызы – орыстар, 25 пайызы – украиндар, 7 пайыз – немістер, 1 пайыз – молдавандар, 0,5 пайызы – татарлар, 2 пайызы – белорустар, 0,8 пайыз – азербайжандар, 0,25 пайыз – башқұрттар, -0,08 пайыз – поляктар, 0,6 пайыз – марийцтер, 1,4 пайыз – балғарлар, 14 ұлттың өкілдері тұрады.

Ауыл шаруашылығы: Округ табиғи климаттың жағдайға карағанда ылғалы жеткіліксіз. Ауыл шаруашылығында 22 шаруашылық қожалық, 2 ЖШС оның ішінде 1 ЖШС және 3 Ш.Қ. өсімдік өсірумен және мал шаруашылығымен айналысады. 15691 га жерге астық (себіледі) егіледі. Оның ішінде 11799 га – арпа, 2930 га – бидай, 110 га – сұлу, 852 га – күнбағыс, жақсы жылдары орташа өнім өндіру шамамен гектарынан 19-20 ц құрайды, 2008 жылы астық өндіру 14,5 ц/га құрады, жыл сайын астық өндіретін агротехникаға көп көңіл бөлініп келеді.

ЖШС жерлері: – 11389 га:

«Карасор-А» ЖШС – 9236 га. - Лайкин С.

«МТС» ЖШС – 2153 га. - Стрючков А.

«АС.АР.АЗ.Г.» ШҚ – 231 га. - Гасанов

«Бауржан» ШҚ – 601,6 га. Жантлеуов Б.

«Кайрат» ШҚ – 565 га. – Жингалиев Е.

«Кузьмич» ШҚ – 525,4 га. – Мощенко В.

«Престиж» ШҚ – 132 га. – Чавдарь В.

«Тимур и К» ШҚ – 100га. – Мамбеталина С.

«Бобек» ШҚ – 289 га. – Батинов С.

«Жангылыш» ШҚ – 300 га. - Нурбаев А.

«Жем» ШҚ – 578 га. – Сулейменова Г.

«Ынта» ШҚ – 150 га. - Айтикенов К.

«Алем» ШҚ – 6104 га. – Байтлеуов А

«Ангур» ШҚ – 478 га. – Житник С.

«КАР» ШҚ – 200 га. – Курмашева Р.

«Уялы» ШҚ – 250 га. – Ажибаев С.

«Толеген» ШҚ – 150 га. – Доскожаев

«Шығыс» ШҚ – 542 га. – Измухамбетов О.

«Орлеу» ШҚ – 154 га. - Тайланов С.

«Милона» ШҚ – 176 га. - Сень

«Талгат» ШҚ – 267 га. – Кожакметов М.

«Тама» ШҚ – 192 га. -Жарикенов М.

«Сағыныш» ШҚ – 15 га. – Ибраев А.

«Дина» ШҚ – 5002 га – Омарова Г.

«Карим» ШҚ – 315 га. – Ахметов К.

«Куантай» ШҚ – 1370 га. – Букаев К.

«Меруерт» ШҚ – 382 га. – Сагинбаев Т.

«Ляззат» ШҚ – 144 га. – Джанабергенев

«Егин» ШҚ – 91 га. - Базаров Ж.

«Рустам С.» ШҚ – 150 га. - Сагизбаев А.

«Тарангул» ШҚ – 432 га. – Шингалиев Н.

«АГРА» ШҚ - Таспенев

Білім беру: Қаратаусай мен Коминтерн селоларында екі орта мектеп бар. Барлығы 226 оқушы оқиды. Балабақша жұмыс жасайды.

Денсаулық сақтау: округта Қаратаусайда дәрігерлік амбулатория, Коминтернде фельдшерлік пункт бар.

Мәдени-ағарту жұмысы: Қаратаусайда селосында 7691 дана кітап қоры бар кітапхана, Коминтернде 1 кітапхана, 2 клуб жұмыс істейді.

Дене шынықтыру мен спорт: Округ аймағында «Қарашай» футбол және волейбол командалары құрылған. Үстел теннисі, жеңіл атлетика жақсы дамыған. Қарашай спортшылары зоналық жарыстар мен аудандық спартакиадаларды бірнеше рет жеңіске жетіп, жақсы нәтижелер көрсетіп отырады.

Мәдени мұралары: Жуса – I бейіті. Жуса ауылына баратын далалық жолдағы егіндіктің ескі орнында орналасқан 3 жерде обадан тұрады. Үйінділер тегіс жыртылған, бірақ жерде анық құмдақ түспен бөлінеді. Обалар көлемі диаметрі 10-нан 16 м-ге, биіктігі 0,2-ден 0,5м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – II бейіті. Коминтерн ауылынан Жуса ауылына баратын далалық жолдағы аңызда төбе болып орналасқан 13 жер обадан тұрады. Үйінділер тасып бітірілген. Олардың көлемі 10-нан 34 м диаметрі, биіктігі 0,2-ден 1,6 м-ге дейін түрленеді. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – III бейіті. Солтүстік Шығыстан оңтүстікке қарай 80м жерде доға бойынша созылып жатқан 3 жер обадан тұрады. Көлемдері: оба №1 – 18x0,3м, №2 – 10x0,3м, №3 – 14x0,4м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – IV бейіті. Коминтерн ауылынан Жуса ауылына баратын далалық жолдан 30-60 м жердегі аңызда үйме болып орналасқан 9 жер обадана тұрады. Үйінділер тасып бітірген. Олардың қазіргі көлемі 0,0-ден 0,4 м биіктен, диаметрі 8-12 м-ге дейін түрленіп отыр. Үйінді құмдасыны көкжиек деңгейінде ашық түспен көзге айқын түседі. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – V бейіті. Кең суайрық жотадағы 150 м егістіктің ескі орнында Коминтерн-Жуса ауылдары (репер 39 км) грейдерінен солтүстік шығыста орналасқан 3 жер обадан тұрады. Үйінділер көлемі: №1 (12x0,3м), №2, 3 (6x0,2 м). №1 обادا триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – VI бейіті. Батыс пен шығыстан созылып солтүстік және оңтүстік желісі бойынша бір-бірінен 60м қашыққа бөлінген тығыз орналасқан екі

обалар тобынан тұрады. Олардың барлығы 8. Кең суайрық жотасындағы жыртылған жерде орналасқан олардың биіктігі 0,3 м-ден аспайды. Грейдерден солтүстік шығыста Коминтерн ауылы – Жуса ауылы (репер 39 км). №1 қорғанда триангуляциялық белгі орнатылған. Жергілікті тұрғындардың айтуынша 1987 жылдың көктемінде осы жерден адамның тас мүсіні қазылып алынған. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – VII бейіті. Жуса ауылының шығыс шетіндегі аңғардың шығыс жотасында орналасқан екі обадан тұрады. №1 (6x0,6м) оба топырақты, №2 (12x0,3) обаның үйіндісінде тас кездеседі және тегіс жыртылған. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 22.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – VIII бейіті Солтүстік батыс – оңтүстік шығыс желесі бойынша 350 м жерде созылып жатқан 3 жер обадан тұрады. №1 обادا триангуляциялық белгі орнатылған. Үйінділер жарты шар тәріздес формалы. Көлемдері: оба №1 – 30x1,6м, №2 – 32x1,2м, №3 – 20x0,4м. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 23.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жуса – IX бейіті. Солтүстік-оңтүстік желісі бойынша бір-бірінен 250 м қашықта меридиандық бағыттағы суайрықтағы жыртылған. Жерде орналасқан жарты шар тәріздес формалы, топырақты. Көлемдері: №1 (0,2x8м), №2 (12x0,4м). №1 обادا триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 23.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Орта-Бөрте – II бейіті. Орта-Бөрте өзенінің оң жағалауындағы суайрық жотаның баурайындағы жыртылған. Жерде бір-бірінен 360 м жерде меридиандық бағытта созылып жатқан 3 жер обадан тұрады. Барлық обалар тегіс жыртылған, үйінділер 26x0,3 – 40x2,2 м шегінде түрленіп отырады. Ең үлкен №1 обаның төбесінде диаметрі 2-3 м болатын тонау шұңқыршығы бар. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Орта-Бөрте – III бейіті. Орта бөрте өзенінің оң жағалауындағы суайрық жотаның баурайындағы жыртылған жерде 280 м жерде меридиандық бағытта созылып жатқан үш жер обадан тұрады. Обалар үйінділері жыртылған жермен тегістелген. Олардың диаметрі 10-н 18 м, биіктігі 0,3-н 0,7 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Орта-Бөрте – IV бейіті. Орта-Бөрте өзенінің оң жағалауындағы суайрық жотаның басында орналасқан көлемі 38x1,2 болатын үйіндісі конустық формалы жер оба. Одан 170 м оңтүстік-шығыста диаметрі 20 м болатын дөңгелек тас құрылыс байқалады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Орта-Бөрте – V бейіті. Коминтерннен Қаратаусайға баратын грейдерден оңтүстік 1,5 км жерде Орта-Бөрте өзенінің оң жағалауындағы суайрық жотада орналасқан жарты шар тәріздес формалы жер оба. Диаметрі 12 м, биіктігі 0,45 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Орта-Бөрте – VI бейіті. 34x25 м болатын жарты шар тәріздес үйінділі бір ірі жер обадан және батысқа қарай 160 м жерде меридиандық тізбекпен Орта-Бөрте өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірттің басында орналасқан үш обадан тұрады. Үш кіші обаның екеуі (20x0,7 және 16x0,3 м) топырақты, біреуі – оңтүстік – тасты (8x0,5 м). №1 обаның төбесінде триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

ҚАРАШАЙ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Котович Анна Трофимовна – 1940 жылдың 13 мамырында Украина, Хмельницкий облысы Изясловский ауданы Шекеренцы селосында туған. Білімі 3 кластық. 1962 жылы Котович Владимирмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Красный пахарь» колхозында тракторшы болып жасаған. 8 баласы, 12 немересі бар. «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Қаратаусай ауылында тұрады.

Колтуклу Наталья Ильинична – 1914 жылы Ақтөбе облысы Алға ауданы Болгарка ауылында туған. 1934 жылы Колтуклу Федормен тұрмыс құрған. Өзі еңбек майданының ардагері, сауыншы, шошқа күтуші, жолдасы «Красный пахарь» колхозында жұмысшы болып жасаған. 12 баласы, 22 немересі, 12 шөбересі, 8 шөпшегі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, мерейтойлық

медальдармен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Қаратаусайда тұрады.

Нұрғалиева Қарылға Дюсембайқызы – 1939 жылдың 12 сәуірінде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі 6 кластық. 1956 жылы Нұрғалиев Мерейлімен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Красный пахарь» колхозында малшы болып жасаған. 8 баласы, 18 немересі, 9 шөбересі бар. «Күміс алқамен», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Қаратаусай ауылында тұрады.

Жұмабаева Күнсұлу – 1936 жылдың 20 тамызында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Ленин атындағы колхозда туған. Білімі 6 кластық. 1954 жылы Жұмабаев Нигматпен тұрмыс құрады. Өзі Линовицк селъпосында күзетші, жолдасы тракторшы, есепші болып жасаған. 13 баласы, 17 немересі 3 шөбересі бар. «Батыр-Ана» атағының иегері, «Алтын алқамен», Аналық орденімен наградталған. Қазір Коминтернде тұрады.

Екимова Зинаида Максимовна – 1935 жылдың 11 мамырында Ақтөбе облысы Қаратогай стансасында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Екимов Николаймен тұрмыс құрады. Өзі сауыншы, бұзаушы, жолдасы «Красный Октябрь» колхозында тракторлық бригаданың бригадирі болып жасаған. 8 баласы, 14 немересі, 3 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған, жақсы жұмыс жасағаны үшін 1950 жылы ВДНХ катысқан. Қазір Коминтернде тұрады.

Смағұл Катей – 1939 жылдың 1 қаңтарында Монголияда Ховд-Аймақта туған. Білімі бастауыш. 1957 жылы Хадарш Мешітханмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы жүргізуші болып жасаған. Қарашай селолық округіне 1992 жылы көшіп келді. 12 баласы, 33 немересі, 3 шөбересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген. Қазір Коминтернде тұрады.

Иржанова Маржан Қайыргалиқызы – 1936 жылдың 8 наурызында Ресейде Башкирияда Шарлыкский аудан «Ударник» ауылында туған. Білімі жоқ. 1959 жылы Иржанов Сейткалимен тұрмыс құрған. Өзі «Жиренкопа» совхозында жұмысшы, жолдасы малшы, қойшы болып жасаған 9 баласы, 16 немересі бар, 1 шөбересі бар. «Күміс алқамен, «Ана данқы» орденімен наградталған. Қазір Коминтерде тұрады.

Зайнулдин Жаңылдық – 1938 жылдың 21 шілдеде Ақтөбе облысы Жамбыл ауылында туған. Білімі 8 кластық. Өзі сатушы, пошта тараушы, жолдасы колхозда есепші болып жасаған. 11 баласы, 14 немересі бар. «Батыр-Ана», Аналық орденімен наградталды. Қазір Коминтерде тұрады.

Төкей Хазира – 1958 жылдың 25 тамызында Монголияда Баян-Өлгийде туған. Білімі 7 кластық. 1977 жылы Ақбас Мүтәлиппен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы жүргізуші болып жасаған. Қазақстанға 1992 жылы көшіп келген. 8 баласы, 2 немересі бар. «Күміс алқамен», 2 дәрежелі «Ардақты ана» орденімен наградталған. Қазір Коминтерде тұрады.

Тайланова Гүлсім – 1939 жылдың 24 желтоқсанында Ресейде Орынбор облысы Куvandык ауданында туған. Білімі 7 кластық. 1957 жылы Сәлімгерей Тайлановпен тұрмыс құрған. Өзі егін бригадасының бригадирі, жолдасы тракторшы болып жасаған. 8 баласы, 17 немересі бар. «Күміс алқамен, «Ана данқы» орденінің екі дәрежесімен наградталды. Қазір Коминтерде тұрады.

Бекбусинова Канила – 1938 жылдың 1 маусымында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Полтавка ауылында туған. Білімі бастауыш. 1957 жылы Бекбусинов Жанабаймен тұрмыс құрады. Өзі қой қыркуда, жолдасы тракторшы болып жасаған. 11 баласы, 7 немересі бар «Батыр-Ана» құрметті атағына ие болған, «Ана данқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Коминтер ауылында тұрады.

ҚАЛЕКЕНОВА БАЗАРКҮЛ ӘЛИҚЫЗЫ

(11.03.1947Жаңа таң а.) Алматы қыздар пед. ин-тын (ЖМПИ) бітірген. 1868-87 ж.ж. Ақтөбе облыстық кітапханасының анықтама-библиографиялық бөлімінің библиографы, 1987-90 ж.ж. әдбеттерді топтау және өңдеу бөлімінің меңгерушісі. 1990 ж. бастап Бәйішев ат. облыстық әмбебап кітапхана директоры. «Кітапхана және мұрағат құжаттамалары жазба мұрасының сақталу мәселесі» (Алматы), ИФЛА (Ыстамбұл, Түркия) халықаралық конференцияларының қатысушысы. Қазақстан Республикасы кітапхана қызметкерлері II съезінің делегаты. ҚР Мәдениет министрлігінің Құрмет грамотасымен марапатталған.

ҚАРЫЛҒАШОВ ЖАҚСАТ МҰРАТУЛЫ

04.02.1950 ж. Ленин ауд. Бадамша с. д.к. жоғ. білімді. Ақтөбе мединститутын хирург-дәрігер мамандығы бойынша тәмамдаған жоғары дәрежелі дәрігер. 1974-78 ж.ж. Қаратөбе аудандық емханасының хирургия бөлімі меңгерушісі. 1978-1980 ж.ж. Ақтөбе медин-ң клиникалық ординаторы. 1980-1991 ж.ж. Мәртөк аудандық аурухананың дәрігері, бөлім бастығы, орталық аурухананың бас дәрігері. 1999 ж. аудан әкімінің орынбасары, 2004 жылдан аудан ауруханасының бас дәрігері. ҚР денсаулық сақтау ісінің үздігі, Мәртөк аудандық мәслихатының депутаты

КАТПАР ГЛАДИОЛУС (ШПАЖНИК ЧЕРЕПИЧНЫЙ, GLADIOLUS IMBRICATUS LRIDACEAE) - пиязшылық түйнекті көпжылдық өсімдік. Пиязшылық түйнегі шар тәрізді, ұсақ, диаметрі 1,5 см дейін жұқа талшықты қабыршағы бар. Сабағы қисық қиылған түтік тәрізді, сабағындағы 2-5 жапырағы семсер сияқты немесе қияқты, ұз.20 см, ені 1,5 см. Гүлдері қою масақты, біржакка бейімделген. Ұз. 8 см дейін гүлсерегі бозғылт. Қорабы сопақша, 3 қырлы, ұз. 10 мм жуық, Сәндік өсімдік, тұқым арқылы көбейеді. 5-7 айларда тұқым береді. Орқашта, Мұғалжар тауында, Мәртөк ауд. Шевченко, Ново-Михайловка, Қарғалы ауд. Тоған (Прудовое) және Александровка өңірінде өседі.

ҚИЫЛ - (Жарсай, Исатай) ауылдары - Қобда ауд. бат. с. Ауд. орталығынан 82 км. Халқы 561 (1999). Ілкіде бұл жер Қосағаш ауылдық кеңесі қарамағанда 4 ауылға мекен болған. Олар: Жарсай, Шекемер, Қайыңдысай, Қараайғыр. 1974ж. «Қиыл» кеңшары болып құрылды. Жер көл.

2084га. Ауданаралық тас жол бар. Елді мекендері: Жарсай, Новоселный, Новоnadeжниновка, Новогригорьевка, Қандысай. Өзендері: Қыыл, Қайындысай, Жарсай, Қарағанды, Ақбұлақ. Қыыл Ақтөбе обл. Ойыл мен Қобда ауд. аралығындағы өзен. Ұз. 192 км. Биіктіктері: Қособа, Қаратау, Дербісәлі, Ұйтас. Құстары: Ақбас тырна, безгелдек, бүркіт, дуадақ, аққу, тарғақ, т.б. Қыыл орт-да шаруалар көтерілісінің басшысы И.Тайманока ескерткіш орнатылған. Округ бойынша а/ш техн. жөндеу шеберханасы. 3 қабатты орта мектеп, кітапхана, аурухана бөлімі бар. Телехабар қабылдайды. Қазіргі уақытта округ бойынша 2 ЖШС, №2 ЖШҚ ұн тартатын дпирмен жұмыс жасайды. 1957-71ж.ж. Мәртөк ауд. Жайсаң кеншары қарамағында болған.

ҚҰМСАЙ – Елек өзенінің оң жағалауында, №35 «Жамансу» разьезінің қасында, аудан орталығынан 8 км жерде. Тұрғындар саны 195 адам (2007ж.) XIX ғ. ортасында №2 Қаратоғай большының ауылы болып саналды. 1920-1930 жылдары «Бозой», «Қараот» артельдері 1930-1950 жылдары «Құмсай» колхозы, 1950-1992 жылдары Буденный атындағы колхозбен берілген, «Заветы Илича» колхозына өзгертілді. Сосын «Құмсай» ПО, «Құмсай» ПК болды. Соғыстан кейін колхозда қой, түйе, жылқы фермалары, МТФ болған. 3 бригада жұмыс істеген. 1939 жылы колхозшылар Қалбай Қосаев пен Ақсұм Нұрышева – Мәскеудегі ВДНХ-ға қатысты. Бұл жерлерде Даулетияр және Байет мешіттер болды. Даулетияр, Сусар, Жаманаз, Құрман, Токпамбет, Қарабас, Өтегұл, Байет, Қараой, Үшқұдық, Бозой, Егінсай, Бажыр, Қашқынбұлақ, Сор, Көкүй елді мекендері бір-біріне жақын жерде орналасқан. Қазір Құмсайда ММЗ салынууда бастауыш мектеп, медпункт бар.

ҚҰНДЫЗ (РЕЧНОЙ БОР, CASTOR FIBER) – Еуразиядағы ең ірі кеміргіштердің бірі. Дене тұрқы басын қосқанда 80 см жуық, орта есеппен салмағы 17,6, ауыр болғанда 27,5 кг. Қалың және тығыз терісі қатқыл, шудалы, ұлпа мамықты, денесі салмақты, мойны қысқа. Құйрығының ұз. 25-30, ені 13-15 см. Жартылай суда өмір сүреді. Су бетіне ымыртта және түнде ара-тұра күндіз шығады. Суаттарда диам.-3-10м; Бұтақтардан салынған, алғашқы нығайтылған үйшіктерде тұрады, оның кірме жолы кеміріп, тесу арқылы жасалған. Жем, Елек өзендерінің бойында кездеседі.

ҚҰРМАНҒАЛИЕВА ДИНА 1952 ж. Қосөткел а. Қаратөбе ауд. Орал обл. Білімі жоғары. Алматы әйелдер инст-ын 1973 ж. бітіріп, музыка пәнінің мұғалімі мамандығын алған. Жоғары дәрежелі, 1973-78 ж.ж. аудандық білім бөлімінің әдіскері, оқу ісінің меңгерушісі. 1978-80 ж.ж. Ақтөбе мәдениет ағарту уч-нің мұғалімі. 1980ж. Мәртөк музыка

мектебінің мұғалімі. 1994ж. музыка мектебінің директоры. Р.Ділмағамбетовтың «Мәртөк вальсі», «Құмсайым», «Мектебім» өлеңдеріне ән жазған сазгер, олардың насихаттаушысы, домбыра оркестрінің жетекшісі, Қамбар Медетов спектаклінің сценарийін жазушы, режиссер. Обл. білім басқармасының мақтау грамоталарымен, «ҚР Тәуелсіздігінің 10 жылдығы» медалімен марапатталған.

ҚҰРМАНСАЙ (СТЕПАНОВКА) – Жамансу өзенінің жағалауында, Мәртөк ауданының оңтүстігінде, аудан орталығынан 45 км, облыс орталығынан 100 км, қашықтықта. Құрмансай ауылдық округінің орталығы. Тұрғындар саны 423 адам 1898 жылы үш ағайынды Степановтар – Филипп, Сазон, Маман бос жер іздеп шалғай Молдовиядан Кишеневке жақын Семеновка деревнясынан келді. Нәзік үміт, көп балалы отбасы және жер іздеп осындай алысқа келуге мәжбүр болды. Олар күзде бір жетті, ол кезде болыс болып көшіп – қонғандықтан киіз үйде тұратын. Орын таңдап, жер астынан 5 бұлақтың көзін ашты, жертоле жасап, қысқы климаттың қатал екеніне көздері жетті. Бір жылдан соң отбасыларын көшіріп әкеліп «Степановка» деген ат қойды.

Сол кездері патша үкіметі көтерме ақының орнына жерді өмір бойы тегін қолдануға құқық берді, Степановтар Молдавиядан шошқа әкеліп, бағып, байынды, үш жыл ішінде ат, сиыр ауыл шаруашылық саймандарын алды. Бай жайылма, су молшылығы, құнарлы бос жерлер Ресейден, Украинадан, Молдавиядан көшіп келген жерсіз шаруалар есебінен селоны кеңейтуге қолайлы жағдай туғызды. Столыпиннің аграрлық политикасы 1906 жылы 9 қарашадағы бекітілген үкімі мен 1910 жылы 10 маусымдағы Заңы шаруаларға қауылынан шығып өз үлесінің иесі болуға және хутор ұйымдастыруға рұқсат берді.

1907 жылы Степановка селосында қоныстану басталды. Алғашқы көше толық болған жоқ. Болыстық басқару фельдшерлік пункт, шіркеу, сейіркеулік – приходтық мектеп орналысты. 1914 жылы келді. Бірінші дүниежүзілік соғыс әр ұлтқа да оңай тиген жоқ. Дүниежүзілік соғыс, 1917 жылы революция азаматтық соғыс селоның дамуын тежетеді. Қандай қазақ ауылдары өз жерлерінен айрылды.

1. Жамансу шатқалында үшінші әкімшілік ауыл орналасты. Онда 79 шаруашылық, 1320 жылқы болды, ауыл 15 мамырдың 1 шілдесіне дейін, 45 күн көшіп-қонып жүретін. Ауылда Құрман мен Иман деген екі бай-феодал тұрғандықтар аттарына сай «Құрмансай» деп ат берген;

2. «Құс-Мұрын» ауылы онда 16 шаруашылық, 195 ат болды. Көшіп-қонып 40 күнге, яғни 25 шілдесіне дейін созылады;

3. №2, 4 «Сартемір» ауылы, Ақсу өзенінің бөлігінде орналасты. Мұнда норка, қосаяқ, саршұнақ өте көп болды. Ауылда 24 шаруашылық, 449 ат болған. Көшіп қону мерзімі 45 күн, яғни 15 мамырдың 1 шілдесіне дейін;

4. №3 ауыл 8 шаруашылық, 161 ат, көшіп қону мерзімі 1 маусымнан 1 шілдеге дейін, яғни 30 күн;
5. №6 ауыл 36 шаруашылық 382 ат, көшіп қону мерзімі 10 мамырдан 20 шілдеге дейін, яғни 10 күн;
6. №7 ауыл 16 шаруашылық, 445 ат көшіп қону мерзімі 35 күн, 25 мамырдан 1 шілдеге дейін;
7. №5 ауыл «Ащысай» - 6 шаруашылық, 249 ат көшіп қону мерзімі 55 күн, яғни 5 мамырдан 1 шілдеге дейін.

Жерде жеңіл өңдеу үшін шаруалар кооперативті комманы құрып, ТОЗ-ға біріге бастады. 1921-1922 жылдары ашаршылықты жеңіп, халық жаңа еңбек құралдарын сатып ала бастады, шаруашылық өте тез дами бастады.

1928-1929 жылдары Ұжымдасдыру өткізілді, 1928 жылы Степановкада «Ударник» аты алғашқы колхоз пайда болды, Сиденко Яков Герасимович басқарма болып тағайындалды. Сол жылы селода «Фортзон» алғашқы тракторы пайда болды. Егін егіп, мал өсірді. Соғыстың алдында Степановкада шағын ықшам аудандар пайда болды. Жері құнарлы, астықты жер «Ташкент» деп аталды. Селоның жақын ауылдардан келген казактар қоныстанған шетінде «Оторвановка» болды. Селода бір күмбезі мен қоңырау бар ағаш шіркеу, мектеп көшесінде орналасты. 1937 жылы едені шіріп, бұзылып қалды. 1936 жылы жаңа мектеп, бала-бақша ашты. 1938 жылы бастауыш мектеп жеті жылдық мектепке ауысты.

Соғыстың алғашқы күндерінде барлық ер азаматтар майданға аттанды: Зубков И.В., Дмитриенко В.А., Звонарев Г.Ф., Гордиенко П., Грузницкий Я.С., Гавриленко Н.Е., Тажмахамбетов А.В. барлығы 99 адам соғысқа аттанды.

Олардың барлығын соғыс әр түрлі майдан шебтеріне жіберді: Бірінші Белорусия, Украин, Панфилов дивизиясының құрамында Мәскеуді қорғаған, Сталинград, Ленинград майдан шебтерінде де соғысты. Көптеген ауыл тұрғындары ордендермен және медальдармен марапатталып, Берлин, Вена, Прага қалаларына дейін жеткен: Аубакиров З., Алгазин К., Гриценко Н.М., Седер С.Г., Мельник Ф.Л., Романов Д.Г., Энчин Г.Я., Куленко И.В., Космагамбетов К. Соғыстан 65 адам оралмады.

Олардың үйлерінде қариялар, балалары және әйелдері қалды. Әйелдер мен жас қыздар ескі «Фортзон» тракторында механизатор жұмысын атқарды. Букасева Акулина, Яковлева А., Романова Александра, Булгакова Нина және Прасковья, Константинова Наталья және оның апасы, Середа Т., Гавриленко Наталья. Бригадирі Степанова П.Х болды. Олар ыстық пен суыққа қарамастан жер жырттып, егін егіп, өнімдерін арба, шамамен жинап, мал баққан. Бригадир көмекшісі Дерксен Ф. Болды. Комбайнда Щербань, Дмитриенко Александра, Попик Анна және Нина жұмыс істеді.

Еңбек майданында Мартыненко Мария, Дмитриенко Александра, Ивашенко Матрёна, Ткачук Мария, Гордик Мария, Середа Татьяна, Мартыненко Анна және т.б. жұмыс жасады.

Сауыншылар Шибекте қар түскенге дейін тұрып, тек мал қораға тұрғанда ғана ауылға қайтатын еді.

Ауылдың 12-15 жасар балалары: Плис Г.А., Клевин В.Я., Щербань М.З. Степанов А. жем тасып, оны қоймада тазартатын еді. Ауа райының қолайсыздығына қарамастан Мәртөкке барып қажетті дәрі-дәрмек пен поштаны күнделікті әкеледі. Бұл кезде оқушылар трактор, комбай және автокөлікті жүргізуді үйренді.

1941 жылы Белорусиядан 100-ге жуық сиыр айдап әкелінді. 1951 жылы «Ударник», «Красный Маяк» колхоздары «Жамбыл» колхозына біріктіріледі.

1954 жылы Қазақстанда тың және тынайған жерлерді игеру басталды. Комсомолдық жолдаумен алғашқы тыңгерлер: Васильев А., А., Осьмаков В.С., Перунов Я.Г., Малов Г.П., Сляднева Е. т.б. болды.

1969 жылы салынған мектепке көп маман келді. Олар – бұрынғы майдангерлер: Эчин Г.Я., Середа Д.Г., Сохарев М.И., Шабалина М.П., Гришина Л.П., Константинова Е.Л., Ширяева Р.А.

1957 жылы колхоз «Дзержинский» совхозының құрамына енді. Үлкен шаруашылық Мәртөк ауданының оңтүстік бөлігін қамтыды. Бірақ бұл өте үлкен аймақ болғандықтан 1964 жылы Дзержинский мен Медуреченский совхоздары болып бөлінді. Междуреченский совхозы 4 бөлімшені біріктіреді. Степановка бірінші бөлімше, екінші – Ефремовка, үшінші – Шаңды, төртінші – Новоданцы және бөлімнің орталығы Черемушка. Алғашқы директоры Көшкенов Б.К. болды. Ол директор болған 1966-1968 жылдары көп астық жиналды. Сол кезде Д.А. Қонаев Междуреченский совхозына келіп кетті. Селоны көркейтуде келесі директор Калимулин К.Х. көп үлес қосты. Междуреченский совхозы Мәртөк ауданда ең ірі совхоз саналатын, жер көлемі 82 мың га. Шаруашылықтың дамуына мамандар өз үлестерін қосты. Олар: Ильясов А., Бекназаров Е., Сердюк Н., Клевин В.Я., Деркеев Ф.Я.

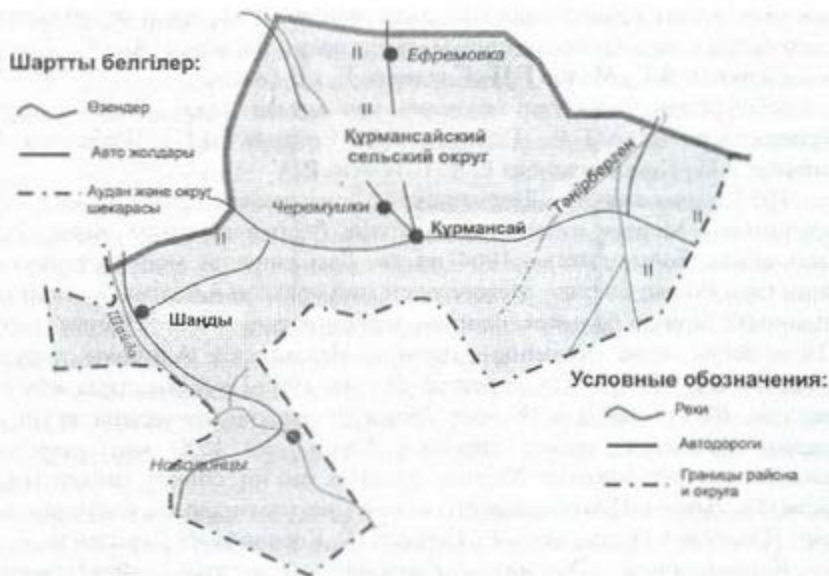
Қазақстанның Жоғарғы Кеңесінің депутаты Междуреченский совхозының механизаторы Ф.Р.Шиланның арқасында 1979 жылы Черемушка елді мекенінде жана жобалағы үш қабатты мектеп тұрғызылды.

1999 жылы совхозы ыдырап, еңбек ұйымдастырудың басқа түрлері келді. Қазір селода орта мектеп, клуб, кітапхана, дәрігерлік амбулатория, «Маяк» ЖШС, «Елім-ай», «Ғазиз», «Сермер», «Сұңқар», «Ақтолқын», «Ырғыз» ШҚ бар.

ҚҰРМАНСАЙ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ

ҚҰРМАНСАЙ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ – Мәртөк ауданының оңтүстік бөлігінде орналасқан, солтүстікте Тәңірберген ауылдық округімен, солтүстік-батыс жағында Байнассай ауылдық округімен, оңтүстік-батысында Қобда жерімен, оңтүстік-шығысында Ақтөбе облысында Алға ауданымен шектеседі. Жалпы пайдаланатын жер көлемі 82 мың 892 га, оның ішінде жыртылған жер 34 мың 415 га.

Климаты: ауылдық округтің климаты созылған және суық қысымен, қысқа да салқын көктеммен, құрғақ та аптап жазымен және қысқа күзімен ерекшеленеді. Қар жамылған қыстың ұзақтығы шамамен 120 күнге жетеді.

Жер бедері: ауылдық округтің аумағы солтүстіктен оңтүстікке қарай созылып жатыр. Жер бедері өзінің түрлілігімен ерекшелінеді.

Топырағы: екі түсті – кара және кара-қоңыр.

Гидрография: Қаракобда, Тәңірберген, Ақсу, Жамансу, Шанды өзендері, Ащысай, Мұқансай, Балқансай, Оразайсай, Озаралысай, Шолақсай, Бармақ, Торайғыр, Жаманаз жылгалары бар. Құрмансай ауылдық округіндегі Қаракобда өзенінің ұзындығы 22 шақырым, Тәңірберген өзенінің ұзындығы 17 шақырым. Округте 6 бөгет бар: «Взрыв» (1980ж.), «Ащыбек» (1982ж.), «Белый обрыв» (1982ж.), «Волчья гора» (1983ж.), «Лозки» (1965ж.), «Құрмансай» (1960ж.).

Құрғақ қырларда көбінесе дәндік – түрлі шөптік (типчактік - акселеу) өсімдіктер таралған. Оның арасында сорттауда әдеттегідей типчак, ақ және

қара жуасан кездеседі. Көптеген ойлардың беткейлері қараған өсімдігі бүркеген. Алқапты ормандар, аққайыңдық, үйінкі тоғай, қандағаш және теректер кездеседі. Аймақта далалық алабұта, ирис, қызғалдақ, лабазник, түймедақ, клевер сияқты көптеген шөптесін өсімдіктер өседі. Ауыл аймақтық табиғи аумақтарын 250-ден астам өсімдік түрлері бар.

Жануарлар әлемі: ландшафтық-климаттық жағдайларының географиялық орналасуы ауыл-аймақтық жануарлар әлемінің көп түрлілігіне және байлығына себепші болады. Мұнда: киік, бөрсық, камшат, қасқыр, түлкі, қоян, ақ тышқан, күзен, қарсақ, саршұнақ, қосаяқ, кірпі, жыландар т.б. мекендейді. Ауыл аймақтық жерінде құстардың да бірнеше түрлері кездеседі және олар мұнда ұялайды. Құс қайтқан уақытта бұл жерде тырналарды, ләйліктерді, аққуларды, дуадақты, көкқұтандарды, далалық қырандарды, кекіліктерді, балшықшыны, қасқалдақты, бүркітті және т.б. кездестіруге болады. Ауыл аймақтың су қоймаларында бағалы балықтардың түрлерінен: шортан, сазан, табан балық бар.

Қорлар: Құрмансай ауыл аймағы табиғат қазбаларға өте бай: көмірсулы шикізаттар (газ, мұнай), титан- цирконий кендері, көмір, құрылыс бұйымдары: ұсақ тас, құм, ақбалшық және басқа пайдалы қазбалары бар. Кендер, шабылдақтар, жайылымдар және жыртылым жерлер, тайыз және жерастылық су қорлары, артезиандық құдықтары, ұлан-байтақ жерлік қорлары енгізеді.

Халық: ауылдық аймақ аумағы 82 мың 898 га жер көлемін алады. Оның ішіне 5 елді мекен кіреді. Бүгінде халық санақ қорытындысы бойынша халық саны 1036 адам. Оның ішінде 34,7 пайыз- қазақтар, 28,5 пайызы – орыстар, 25,9 пайызы – украиндер, 4,2- немістер, 2 пайызы-молдавандар, 1,5 пайызы-татарлар, 1,6 пайызы-белорустар, 1,6 пайызы-шешендер және тағы басқалар бар. Жалпы ауыл аймақта 14 ұлт өкілдері тұрады. Халық тығыздығы 1 шаршы шақырымға 1,3 адам құрайды. ауыл аймақта 538 еркек- 51 пайыз, 534 әйел- 49 пайыз құрайды. жалпы ауыл аймақта туу өсімі байқалады.

Ауыл шаруашылығы: Табиғатты – климаттық жағдайы бойынша Құрмансай ауыл аймағы ылғалдылығы жетіспейтін аймаққа жатады, егін шаруашылығының қауіпті жері. Жылы агроклимат егін шаруашылығына, астық өндіруге, картоп, көкөністер, жемдік дәнді өндіруге қолайлы. Бұрын бұл аймақта сүт – етті мал шаруашылығы кең дамыған. Қазіргі таңда ауылшаруашылығымен 5 ЖШС және 21 ШҚ айналысады.

ЖШС және АҚ жері – 24 548 га.

«Шанды» ЖШС - 2363 га. -Ермуханов М.

«Калқан» ЖШС - 2612 га. Батталов С.

«Маяк» ЖШС - 12469 га. - Исмагулов И.

«Агрошанды» АҚ - 7104 га. - Ермуханов М.

Шаруа қожалықтарының жер көлемі - 14069 га

«Огонек» ШҚ - 57 га. - Таран В.

«Сенім» ШҚ - 220 га. - Илюпов С.

- «Серік» ШҚ - 200 га. – Кужегулов Г.
 «Арыстан» ШҚ - 1945 га. - Макенов Б.
 «Факел» ШҚ - 730 га. – Сластен А.
 «Фиалка» ШҚ - 1759 га. – Бобырь В.
 «Вика» ШҚ - 551 га. – Пожарский А.
 «Казахстан» ШҚ - 135 га. – Шотанов М.
 «Алтынжер» ШҚ - 1733 га. – Сарин Н..
 «Елім - ай» ШҚ - 154 га. – Тукушев А.
 «Ғазиз» ШҚ - 372 га – Тлеп К.
 «Сермер» ШҚ - 500 га. - Балгазин Р.
 «Ақтолқын» ШҚ - 500 га. – Утеғалиев С.
 «Ырғыз» ШҚ - 262 га. - Урусибасов К.
 «Сұңқар» ШҚ - 200 га. – Махамбетов С.
 «Орал» ШҚ - 425 га. – Мурзатаев Ж.
 «Минсду» ШҚ - 564 га. - Абдрахимов Т.
 «Жақсекең» ШҚ -274 га. – Балмағамбетов Б
 «Назым» ШҚ - 374 га. – Баймұқашев Т.
 «Атамекен» ШҚ - 380 га. – Тукешев Ж.
 «Сарой» ШҚ - 1867 га. – Уразалина Б.
 «Адал» ШҚ - 463 га. – Шерниязов А.
 «Қарлығаш» ШҚ - 210 га. – Илюпов Б.
 «Еркін» ШҚ - 194 га. - Матжанов Е.

Білім: Қазіргі таңда ауыл аймағында Құрмансай селосында орта мектеп, Шаңды селосында негізгі мектеп, Новодонцы селосында бастауыш мектеп жұмыс істейді. Ауыл мектептеріндегі оқушылардың жалпы саны 177 адам. Педагогикалық ұжымдарда 35 мұғалім бар.

Денсаулық сақтау: Құрмансай ауыл аймақта, Құрмансай селосында дәрігерлік амбулатория, Шаңды және Новодонцы селоларында 2 фельдшерлік пункт жұмыс жасайды.

Мәдениет-ағартушылық жұмыс: ауыл аймақта клуб және кітапхана бар. Кітапхананың кітап қоры 16 мың 805 дана бар.

Дене шынықтыру және спорт: Құрмансай ауыл аймақта 1999 жылдан бастап «Маяк» футбол командасы бар. Бұл команда аудандық жарыстардың бірнеше рет жеңімпазы болып атанды. Ауыл аймағының футбол құрама командасы – аудан чемпионы.

Мәдени мұралары: Чайда – III бейіті. Тік жоталы кішкене террасасының шетінде солтүстік батыс оңтүстік шығыс желісі бойынша обалар тобы созылып жатыр. Қорым диаметрі 12-ден 25 м, биіктігі 0,3-тен 2 м болатын жеті обадан тұрады. Топырақты үйінділер жарты шар тәріздес формалы. №2 обаның төбесінде тригопункт орнатылған. №1 және №7 обаларының іргесінде шұңқыр, ал №1 обадан обадан оңтүстік-оңтүстік шығыста 45 м жерде тікбұрышты формалы ғибадатхана байқалады. №7 обаның ортасында тонаушылық шұңқыры білінеді. Ескерткіш ерте темір

дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Чайда – IV бейіті. Суайрық қыраттың басында бір-бірінен 25 м жерде егістіктің ескі орнында орналасқан екі жер обадан тұрады. Олардың көлемі: №1-10x0,6м, № 2 – 12x0,15 м, соңғысының үйіндісі тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Чайда – VI бейіті. Суайрық үстіртте орналасқан. Бір-бірінен солтүстік-батыс – оңтүстік-шығыс желісі бойынша 10м жерде орналасқан екі жер обадан (8-10x0,4x0,1м) тұрады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Чайда – V бейіті. Көлемі 1x0,4 м болатын жер оба суайрық жотаның басында орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Чайда – VII бейіті. Ендікті бағыттағы суайрық жотаның басында орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Черемушки – I бейіті. Қазақ моласының оңтүстік шығыс шетінде дала жолы қиып өтетін Ақсу өзенінің сол жағалауында жазық төбе басында орналасқан жартылай сфералық формалы екі жер обадан тұрады. Обалар көлемі: №1 – 12x0,3 м және №2 – 14x0,2м.

Ефремовка – I обасы. Диаметрі 11м., биіктігі 0,6м. болатын жер оба жазық төбеде орналасқан. Үйіндінің құрамында шағыл тастар кездеседі. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Ефремовка – II обасы. Елек сол жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан топырақты үйінді (3,5x36-40м). Обадан 20 км-ге дейін радиустағы кеңістік шолынады. Оба төбесіне геодезиялық белгі орнатылған, оның жанында тереңдігі 1 м болатын айналмалы ор бар, обаны жыртылған жер қоршап жатыр. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Ефремовка – III бейіті. Елек өзенінің сол жақ құйылысындағы Ақсу өзенінің суайрық үстірті дөңінде егіндіктің ескі орнында орналасқан екі обадан тұрады. №1 (1,3x22м) обаның төбесіне геодезиялық белгі орнатылған. Одан 65 м шығысқа қарай №2 оба орналасқан. Оның биіктігі 1м, диаметрі 24м. №2 оба тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР

ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Ефремовка – IV бейіті. Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірті дөңіде орналасқан. Төбеде және егіндіктің ескі орнында шоқ болып орналасқан жеті жер обадан тұрады. Ең үлкен №1 оба жарты шар тәріздес үйінділі, (биіктігі 1,5; диаметрі 24 м), төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. 100 м оңтүстікке қарай №2 (0,6x18м) және 75 м батыс-оңтүстік батысқа таман №7 (0,3x12м) оба орналасқан. №1 обадан шығысқа қарай орналасқан қалған 4 обаның көрінісі зорға болжанады. Одан 100 м қашықта биіктігі 0,1-0,2 м және диаметрі 10-32 м болатын 3 бүтіндей тегіс жыртылған обадан тұратын меридиандық тізбек жатыр. Осы обалар мен №1 обадан бірдей қашықта және соңғысынан 65 м оңтүстік-шығысқа ендікті бағыттағы ұзын оба белгіленеді. Оның биіктігі 0,3, көлемі 14, ұзындығы 56м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Ефремовка – V бейіті. Екі жер оба көлемі: №1 – биіктігі – 1,5 м, диаметрі – 32м, №2 биіктігі 1,5м, диаметрі – 36м кішкене қыраттың төбесінде бір-бірінен 150м жерде орналасқан.

Степановка – I бейіті. Солтүстік шығыс-оңтүстік батыс желісі бойынша бір-бірінен 70 м жерде орналасқан екі обадан тұрады. Үйінділер топырақты, жарты шар тәріздес. Солтүстік №1 обаның (2,5x44м) төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Үйіндінің айналасы сақиналы ормен қоршалған. 32-ші обаның көлемі 2,5x35 м, үйінді маңы айналмалы ор. Қорым Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірттің төбесінде орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Степановка – II бейіті. Солтүстік-оңтүстік желісі бойынша бір-бірінен 90 м жерде Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірттің төбесінде орналасқан. Екі обадан тұрады. Обалар топырақты, жарты шар тәріздес. №1 оңтүстік обаның төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Жанында тонаушылық шұқыры байқалады. Оның биіктігі 2,5 м, диаметрі 50 м. Екінші обаның (2,0x32 м) солтүстік және оңтүстік-шығыс етегінде ор байқалады. Бейіттен солтүстік-шығыста жыртылған жер орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

ҚҰРМАНСАЙ АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАРЫ

Әжғалиева Гүлжәмиля – 1941 жылы 1 наурызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Сарой ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1961 жылы Әжғалиев Айтқалимен тұрмыс құрды. Өзі 23 жылдан астам сауыншы, жолдасы «Междуреченский» совхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 12 немересі бар. «Ана даңқы», «Еңбек ардагері», «Ерен еңбек үшін», «Тың жерлерді игеру үшін» наградталған. 1968 жылдан бері Ефремовка селосында тұрады.

Абитова Ұмсым – 1928 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1947 жылы Абитов Төлебаймен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, малшы, жолдасы «Междуреченский» совхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 18 немересі, 11 шөбересі бар. «Ана даңқы», «Батыр ана», «Еңбек ардагері», «Ұлы Отан соғысының жеңісіне 50 жыл» наградталған. 1947 жылдан бері Құрмансай ауылында тұрады.

Қуатова Жәмиля Хабдешқызы – 1937 жылы 20 сәуірдің Ақтөбе облысы Мәртөк ауданында Жана-Елек ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1950 жылы Қуатов Сағынғали мен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы Ұлы Отан соғысының қатысушысы, «Междуреченский» совхозында бухгалтер болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 17 немересі, 3 шөбересі бар. «Ана даңқы» медалі, «Күміс алқа» наградталған. 1950 жылдан бері Құрмансай ауылында тұрады.

Тәжігүлова Түймеш – 1948 жылы 1 шілдеде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Новомихайловка ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1969 жылы Тәжігүлов Валимен тұрмыс құрды. Өзі бұзаушы, жолдасы «Междуреченский» совхозында малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 3 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» медалінің 3 дәрежесімен наградталған. 1969 жылдан бері Құрмансай ауылында тұрады.

Қауканова Зағипа Шығанаққызы – 1930 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Ново-Донцы ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1951 жылы Қауканов Маумбаймен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «Заветы Ильича» колхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 11 немересі, 1 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» медалімен наградталған. Қазір Ново-Донцы ауылында тұрады.

Жақсығарина Гүләйім Үнтүрғанқызы – 1946 жылы 6 наурызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы «Красный маяк» колхозында туған. Білімі орта. 1966 жылы Жақсығарин Жанаталаппен тұрмыс құрды. Өзі балабақшада еден жуушы, жолдасы «Междуреченский» совхозында жүргізуші болып жұмыс жасаған. «Күміс алқа», «Ана даңқы» медалімен наградталған. 1966 жылыдан бері Шанды ауылында туған.

ҚЫЗЫЛЖАР СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

ҚЫЗЫЛЖАР СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ – Мәртөк ауданының солтүстік-шығыс жағында орналасқан. Солтүстік және шығыс-солтүстікте Ресей Федерациясының жерлерімен, батыс жағында Хазірет ауыл аймағының, шығыс-оңтүстікте Қарашай ауыл аймағымен, шығыста Родниковка ауыл аймағымен шеткеседі. Жалпы қолданыстағы жер көлемі 41 мың 750 га құрайды, оның ішінде 22 мың 279 га егін жері, 21 мың 638 га жыртылым жері.

Климаты: ауыл аймақтық климаты созылмалы және қатал қыспен, қысқа суық көктеммен, ылғалды жазбен және қысқа күзбен ерекшеленеді. Ауаның орташа температурасы маусымда +21 градус, қаңтардың орташа температурасы -16, -20 градус. Қыста ауыл аймағы жартылай солтүстікпен антициклонның ықпалында болады. Қыстың ұзындығы табанды қар жамылғымен 130-140 күнге жуық. Ауыл аймақтың солтүстік бөлшегінде қар сәуір айының 2 бөлігіне дейін жатады. Жауын-шашынның жылдық мөлшері маусым және шілде айының бірінші бөлігінде түседі.

Жер бедері: ауыл аймағының жері батыстан шығысқа сәуір созылған. Мекеннің бедері – ластанған тегістік. Барлық жерді мынадай бедер элементтеріне бөлуге болады: солтүстік-батыс жағында – төбелер, жүйектерге созылған. Олардың биіктігі 50-70 метр, жалпы бедерге қарағанда, орталық және батыс бөліктеріне Орал (Орал тауларының оңтүстік саласы) жалғасында орналасқан жоғарыланған жазық енеді. Биіктігі 400 метрге жетеді. «Қызылжар», «Тасжолак» қыраттардың кезектесуі және төмендеуі тән, кең алқаптарға айналады. Ауыл аймақтың жерінде су жолдары, ойлар және сайлар аз кездеседі.

Топырағы: селолық округтің аумағы қаратопырақты далалық аймағында орналасқан. Ылғандандыру агроклиматтық аудандыру аймағы «қуаңшылықты» - 1,0 – 1,1 – ГТК.

Гидрографиясы: гидрографиялық жүйесін мынадай өзендер көрсетеді: Таранғұл, Қиялы Бөрте, Абдан (1,2), Жусасай, Сынтас. Қызылжар селолық округіндегі өзендердің ұзындығы: Қиялы Бөрте 21ш. жуық, Абдан - 13 ш., Таранғұл – 7ш., Күшікбай - 18,5ш., Қызылсай жылғасы - 2,3ш. Округтің территориясында қолдан салынған төрт бөгет бар Олар: «Қарасу» (1974ж.), «Волковское» (1986 ж.), «Буримское» (1973ж.), «Абдан» (1984ж.). Селолық округ жерінде бөгеттермен қатар мал суаруға және егін жайларды суаруға пайдаланатын табиғи су қоймасы «Кіші бөгет», «Кирпичная» - бұрын бұл бөгеттің жағасында Шевченко селосына арнайы самандар жасалған. Андреевка ауылынан 9 шақырым жерде «Маяк» бөгеті, Студенческое ауылының көне арығының қасында бөгет бар.

Өсімдік: Ауыл аймағының өсімдік әлемі өте бай. Даласында көбіне дәнді өсімдіктер кең тараған. Шөптер арасында көбінесе әжелуе, қисандық, тырса кездеседі. Типчак, австрия және лерховек жусаны субдоминант болып есептеледі. Шөп түрлері арасында түймедақ, грудница мохнатая кездеседі. Осы өсімдіктермен топырақтың жамылуы 40-тан 60 пайызға дейін, оның ішінде 30-40 пайызын типчак алады. Дәндік және түрлі шөпті-дәндік жайылымдар аймақтың солтүстік және солтүстік-батысында орналасқан. Көптеген ойлардың құрғақ қырлары қараған өсімдігімен қамтылған. Алқапты ормандар, қарағаш пен ақ қайыңдар кездеседі. Селолық округта сирек кездесетін өсімдіктер өседі. Олар: Шренка қызғалдағы, кровохлебка, лабазник, жұпар иісті түймедақ. Жалпы табиғи аймақта 250-ден астам өсімдік бар. Шевченко селосында реликт қарағаш тоғайы бар, сайдың ойпатында, ауыл жағынан оған құдамалы төмен түсу жол келеді., қарағаш тоғайының

шетімен қайындар, шығыс жағында итмұрын, жимолость және ылғалды шалғынға айналады. Қарағаш тоғайының арасымен өту өте қиын, себебі тайыз сулар және бұлақтар жер бетіне жақын, өсімдік қабат дәндік өсімдіктермен құрастырылған және хвоц көгалымен, жұлдышалармен, қожакаттармен. Оған жалғанатын шалғында шөптер арасында клевер луговой, кострой безостый, алтай астрасы, чин луговой, бұршақ кездеседі, сонымен қатар мұнда сирек кездесетін синеголовник крупночашечная и марьянник греберчатая, погремок джунгарский және т.б. Солтүстік жағынан ойпат бойында қайың-көктерек орман жалғанады. Кейін ол бірнеше шағындау ормандарға бөлініп өседі. Қайың-көктерек шағын орманы қорғауды талап етеді, себебі бұл орманда басқа жерде кездеспейтін қырыққұлақ өседі. Колка шетімен өте сирек кездесетін өсімдіктер (золотарник обыкновенный, спаржа обыкновенная, душица, шалфей, ястребки және тағы басқалары) өседі.

1995 жылы 26 желтоқсанда №130 «Ақтөбе облысының тым аса қорғалынатын аймақтарында және «Табиғат ескерткіші» дәрежесін енгізу Ақтөбе облысы әкімінің қаулысын орындау үшін және ҚР Президентінің «Жер туралы» Жарлығының 13, 89, 91 баптарына және «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңының баптарына сәйкес шешімі:

Шевченко ауылының шетінде өсетін қарағашты шағын орманды «Табиғат ескерткіші» деп тану. Бұл құжатқа сәйкес жер жыртуға және өсімдіктер құрамына басқа өсімдіктерді енгізуге: жинау, шөп шабуға, қатал тиым салынады. Қорғауға алынған аймақтың көлемі 1 га:

1-ші учаскесі – қандағаш тоғайы 0,5 га

2-ші учаскесі – қайың мен көктерек орманы 0,5 га.

Табиғаттың ескерткіштік категориясы – ботаникалық. Қорғауға алынған объектінің қасиеті:

1 Облыс бойынша ежелгі дәуірдегі папоротик тәрізділерден - кочедыжник женский, тек осында өседі.

2 Синеголовник крупночашечныйдың өте сирек кездесетін өсімдіктің өсетін жері.

3 Желімді қандағаш – көне дәуірге тән, бірігіп орналасқан жері.

4 көптүсті сарғалдақ орман бүлдіргені, алтай астрасы, айдарлы алабұта, жоңғар погремкасы, дала жоңышқасы, саршатыр - өте сирек кездесетін өсімдік түрлері өсетін жер.

5 «Шевченко» шатқалы – 3,9 га – мұнда қарағай өседі.

Аудандық орман шаруашылық жерінде, Шевченко селосының жанында жабдыкталған бұлақ бар. Қызылжар селолық округында түрлі ағаштар: қарағай, емен, аққайың, қара қандағаш, көктерек, терек, сары мамыргүл, үйенкі, шегіршін, бұта талы, алма ағаштары өседі.

Жануарлар әлемі. – Ландшафтты – климаттық жағдайдың географиялық бай орналасуы көптеген аңдарға мекендеуге мүмкіншілік тудызған. Мұнда : бұғы, киік, борсық, камшат, қасқыр, түлкі, қоян, күзен, қарсақ, саршұнақ, доңыз, қосаяқ, су тышқаны, құндыз, қаракүзен, сусар,

кішкентай тышқан түрлі кеміргіштер мен жыландар мекендейді. Құстардан :
аккулар, құтандар, дала қырандары, кекіліктер, қызылмойынды қарашақаз,
бүркіт, қарға, қараторғай, торғай, сауысқан, жабайы көгершін, бұлдырық, үкі,
тоқылдақ, көкек және т.б. тіршілік етеді.

Қорлары: Қызылжар селолық округі пайдалы қазбаларға өте бай:
көмірсутек (мұнай, газ), қоңыр көмір, құрылыс материалдарынан – құм,
кныршық тас, саз, қызыл және ақ саздар бар. Кеңшар жерінде 3,064 мың га
кен қоры, 21,6 мың га шабындықтар мен жайылымдар, су қорлары тайыз
және жерастылық бұлақтарға бай.

Халқы: Селолық округ 1993 жылы құрылып, 41750 га жерді қамтыған.
Оның ішіне үш елді-мекен енді. Бүгінде халық санағы қорытындысы
бойынша тұрғындар саны 1705 адамға жетті. Оның ішінде 53,6 пайызы -
қазақтар, 11,9 пайызы - орыстар, 31,7 пайызы – украиндер, 1,3 пайызы –
немістер, 0,3 пйызы – татарлар, 1,2 пайызы – басқа ұлт өкілдері. Барлығы
ауыл аймағында 10 астам ұлт өкілдері тұрады. Халық тығыздығы 1 шаршы
шакырымға 4,2 адамнан келеді. Андреевка ауылында – 721 адам, Студент
ауылында – 715 адам, Шевченко ауылында – 367 адам тұрады. Жалпы округ
бойынша туу өсімі байқалады.

Ауыл шаруашылығы: Табиғаттың климаттық жағдайы бойынша
Қызылжар селолық округі егін егу, картоп өндіру, көкөністер өсіру, жем-
дөндік өңдеуге қолайлы жылы агроклиматтық аймаққа жатады. Бұл округта
сүт-етті мал шаруашылығы жақсы дамыған. Қазіргі таңда ауыл
шаруашылығымен «Қызылжар» ӨК, 44 ШҚ айналысады.

«Қызылжар» ӨК жер көлемі – 12030 га. Сағызбаев Т.Н.

Шаруа қожалықтарының жер көлемі – 1138 га.

Шаруа қожалықтарының пайдаланатын жер көлемі - 11088 га

«Тарангул» ШҚ - 432 га. – Шингалиев Н.

«Ахмет» ШҚ - 140 га. – Ахметов Т.

«Жансерік» ШҚ - 2349 га. – Хусаинова Н

«Асар» ШҚ - 80 га. – Ерманов Г..

«Арман» ШҚ - 113 га. – Панин А.

«Нур-Тлеу» ШҚ - 180 га. – Жумабаев Ж.

«Азат» ШҚ - 80 га. – Мамбетов К.

«Айжан» ШҚ - 60 га. – Туқеев С.

«Алаша» ШҚ - 220 га. – Салмуханов А.

«Елена» ШҚ - 50 га. – Горуш Ю.

«Даулен» ШҚ - 905 га. – Ниязова Ж.

«Назгуль» ШҚ - 150 га. – Кожан М.

«Султан» ШҚ - 223 га. – Умбетов Н.

«У Толебая» ШҚ - 101 га. – Сарсенов Т.

«Жасдаурен» ШҚ - 900 га. – Байдулин М.

«Айгерим» ШҚ - 97 га. – Жилкаев С.

«Аян» ШҚ - 184 га. – Сарсенов С.
«Динара» ШҚ - 554 га. – Кияшбаев С.
«Нурадил» ШҚ - 119 га. – Калиев А.
«Путь» ШҚ - 66 га. – Грабович Н.
«Ермек» ШҚ - 88 га. – Кульжанов С.
«Андрей» ШҚ - 101 га. – Бодло А.
«Санат» ШҚ - 241 га. – Телеш Н.
«Антон» ШҚ - 109 га. – Вуккерт Ю.
«Владислав» ШҚ - 50 га. – Вуккерт С.
«Руслан» ШҚ - 165 га. – Есентемиров Я.
«Алина» ШҚ - 87 га. – Белый В.
«Алмат» ШҚ - 179 га. – Амандыков С.
«Жансая» ШҚ - 148 га. – Унбаев Н.
«Виктория» ШҚ - 62 га. – Зинченко А.
«Енбек таны» ШҚ - 85 га. – Машенов В..
«Рассвет» ШҚ - 83 га. – Жандин Н.
«Еламан» ШҚ - 409 га. – Жакенов А.
«Заря» ШҚ - 90 га. – Зобенко А.
«Коньс» ШҚ - 50 га. – Айкенов Д.
«Нурия» ШҚ - 122 га. – Ибраев Б.
«Жулдыз» ШҚ - 100 га. – Сапахов Н.
«Жанна» ШҚ - 630 га. – Истаев М.
«Слава» ШҚ - 104 га. – Бублий И.
«Адилет» ШҚ - 752 га. – Даукенов С.
«Север» ШҚ - 80 га. – Кокоза А.
«Жиембек» ШҚ - 172 га. – Жиембеков Ж.
«Стрела» ШҚ - 72 га. – Петренко В.
«Берик» ШҚ - 105 га. – Курмангазин Т.
«Узакбай» ШҚ - Станкулов Н.
Студент ОМ шаруашылық жер көлемі – 6144 га.

Білім : Қазіргі таңда селолық округте 2 орта мектеп, 1 негізгі мектеп жұмыс жасайды.

Денсаулық сақтау : Селолық округта Қызылжар ауылдық дәрігерлік амбулаториясы Андреевка селосында жұмыс істейді. Шевченко және Студент ауылдарында 2 фельдшерлік пункт бар.

Мәдени ағарту жұмыстары: Ауыл аймақта 2 ауылдық клуб және 2 кітапхана бар. Андреевка селосында кітап қоры – 7028 дана, Студент кітап қоры – 4184 дана. Қазтелерадио мұнарасы бар.

Дене шынықтыру және спорт: 2001 жылдан бастап «Қызылжар» футбол командасы және «Шевченко» волейбол командасы бар. Олар аудандық сайыстарда бірнеше рет жүлдегер атанған. Волейбол командасы округ жарыстарында жүлдегер болған.

Мәдени мұралары: Шевченко – I бейіті. Шевченко ауылының оңтүстік-шығыс шетінде орналасқан биіктігі 0,15-тен 1,3 м, диаметрі 8-ден 24 м болатын 5 жер обадан тұрады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 23.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Шевченко – II бейіті. Шевченко ауылының оңтүстік-шығыс шетінде үйме болып орналасқан сегіз жер обадан тұрады. Обалар диаметрі 4-8 м, биіктігі 0,3 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 23.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Шевченко – III обасы. Шевченко-Байтұрасай тас жолынан оңтүстікте 30-40 м жерде тік құламалы суайрықта, 18/9 реперіне қарсы орналасқан жарты шар тәріздес үйінділі (17x1,0) жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 23.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Шевченко – IV бейіті. Батыс-солтүстік батыс шығыс-оңтүстік шығыс өсі бойынша бір-бірінен 130 м қашықта суайрық жотаның төбесіндегі жыртылған жерде орналасқан үйіндісі құлап түскен екі жер обадан тұрады. Обалар көлемі: №1-20x1м, №2 – 15x1,5м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Шевченко – V бейіті. Суайрық үстірттің басындағы жыртылған жерде орналасқан жарты шар тәріздес үйінділі төрт жер обадан тұрады. №1 обаның айналасында /34x2,5/ сақиналы ор. Қалған үш оба одан шығыста және солтүстікте 60-80 м жерде орналасқан. Олардың көлемі: №2 – 20x1,5 м, №3 – 22x1,8 м, №4 – 20x0,5 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Шевченко – VI бейіті. Ашық далада орналасқан екі жер обадан тұрады. Көлемдері 35 және 15 м, биіктігі 2,5 және 0,4 м болатын обалар жарты шар тәріздес формалы. №1 обаның ортасында тонау шұңқыры байқалады, №2 оба тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

ҚЫЗЫЛЖАР СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАРЫ

Гупн Вера Михайловна – 1939 жылы Ақтөбе облысы Жұрын ауданы Кузнецовск ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Гупн Леонидпен тұрмыс құрды. Өзі 30 жылдан астам малшы, жолдасы «Шевченко» колхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 9 баласы,

9 немересі, 2 шөбересі бар. «Ана даңқы» ордені, «Күміс алқа». 1964 жылдан бері Шевченко ауылында туған.

Мамбетова Нәзира – 1932 жылы 10 шілдеде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жосасай ауылында туған. Білімі бастуыш. 1950 жылы Мамбетов Ғайсамен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, кейін пошта тасушы, жолдасы механизатор болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 15 немересі, 4 шөбересі бар. 2-ші дәрежелі аналық медалімен, «Еңбек ардагері», «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» мерейтойлық медалімен наградталған. Қазір Шевченко ауылында тұрады.

Торегазина Сәлиха Өмірзаққызы – 1943 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Амангелды ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1960 жылы Торегазин Кеңеспен тұрмыс құрды. Өзі 30 жылдан астам сауыншы, жолдасы «Буртинский» колхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 21 немересі, 1 шөбересі бар. «Батыр ана», «Ана даңқы» орденінің 3 дәрежесімен наградталған. 1960 жылдан бері Студент ауылында тұрады.

Миралинова Райса Дәулетқызы – 1926 жылы 1 шілдеде Ресейде Орынбор облысы Кувандық ауылында туған. Білімі бастауыш. 1948 жылы Миралинов Сисенмен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, тракторшы, жолдасы шопан болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 8 немересі, 2 шөбересі бар. «Ана даңқы», «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» үшін наградталған. Қазір Студент ауылында тұрады.

Есегалиева Ақжан - 1930 жылы 5 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Көшікбай ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1948 жылы Дәукенов Задыгереймен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, сауыншы, қарапайым жұмысшы, жолдасы «Буртинский» колхозының МТФ-те бигадир болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 21 немересі, 6 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері», «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» үшін наградталған. 1950 жылдан бері Студент ауылында тұрады.

Артығалиева Әсия – 1925 жылы 18 ақпанда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Чапаевка ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1946 жылы Артығалиев Шерниязбен тұрмыс құрды. Өзі селолық кеңесінде есепші, хатшы, жолдасы «Буртинский» колхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 15 немересі, 3 шөбересі бар. Бірнеше мәрте Студент селолық кеңесінің депутаты болып сайланған, еңбек озаты. «Күміс алқа», «Ана даңқы» ордені, «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл», «Аналық медалі», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. 1968 жылдан бері Студент ауылында тұрады.

Лопатина Тамара – 1940 жылы 6 қыркүйекте Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Студент ауылында туған. Білімі бастауыш. 1960 жылы Лопатин Николаймен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «Буртинский» колхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 24 немересі бар. «Батыр ана», «Ана даңқы» орденінің 3 дәрежесімен наградталған. Қазір Студент ауылында тұрады.

Истаева Күнсұлу – 1935 жылы 4 қыркүйекте Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Студент ауылында туған. Білімі бастауыш. 1955 жылы Истаев Тұрсынғалимен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, құрылысшы, балабақшада бала күтуші, жолдасы тракторшы болып жұмыс жасаған. Күнсұлу тың жерлерді игеруге қатысты, «Мәртөк ауданының үздік сауыншысы» атағына ие болған, «Социалистік жарыстың жеңімпазы». 8 баласы, 22 немересі, 3 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері», «Ерен еңбек үшін» медалімен наградталған. Қазір Студент ауылында тұрады.

Есмағамбетова Зубайда – 1935 жылы Ресейде Орынбор облысы Беляев ауданы Түскен ауылында туған. Білімі жоқ. 1953 жылы Есмағамбетов Лайық пен тұрмыс құрды. Өзі «Карл Маркс» колхозында 43 жылдан астам сауыншы, жолдасы малшы болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 21 немересі, 6 шөбересі бар. «Батыр ана», «Ерен еңбек үшін», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Андреевка ауылында тұрады.

Жұмбабаева Жаңылдық – 1936 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Байторысай ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1953 жылы Жұмбабаев Садуақаспен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «Чапас» колхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 22 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқа» наградталған. Қазір Андреевка ауылында тұрады.

Нетребко Мария Сергеевна – 1919 жылы 4 желтоқсанда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Красноярка ауылында туған. Білімі 2 кластық. 1945 жылы Нетребко Петрмен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, тың игеруге қатысқан, «Первый путь» колхозында тракторшы, жолдағы малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 21 немересі, 9 шөбересі бар. «Аналық ордені», «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл», «Тың жерлерді игеру үшін» наградталған. 1967 жылдан бері Андреевка ауылында тұрады.

Есмағамбетова Ақбәрік Бахтиярқызы – 1953 жылы 29 шілдеде Ресей Орынбор облысы Новоуралск ауылында туған. Білімі орта. 1974 жылы Ерусалимов Сексенмен тұрмыс құрды, ол 3 жылдан кейін қайтыс болды. Кейін Есмағамбетов Мұқанға тұрмысқа шықты. Өзі сауыншы, ФАП-та еден жуушы, жолдасы «Бөрте» ЖШС-де механизатор болып жұмыс жасайды. 8 баласы, 4 немересі бар. «Ана даңқы» орденімен наградталған. Қазір Студент ауылында тұрады.

Ахметова Галина Мухамедьярқызы – 1945 жылы 13 қарашада Ресей Орск қаласында туған. Білімі 7 кластық. 1963 жылы Ахметов Жаппас пен тұрмыс құрды. Өзі Қызылжарда қарапайым жұмысшы, пошта таратушы, клубта еден жуушы, жолдасы малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы бар. «Ана даңқы» орденімен наградталған. 1982 жылдан бері Андреевка ауылында тұрады.

Үсенова Надежда Владимировна – 1960 жылы 29 қаңтарда Ресей Рязань облысы Шилово қаласында туған. 1967 жылы Мәртөк ауданы Хлебодар ауылына көшіп келді, шошқа фермасында жұмыс жасаған. 1978 жылы Үсенов Владимирмен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы малшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 9 немересі бар. 1997 жылдан бері Шевченко ауылында тұрады.

ҚОЖАБАЕВ ЕСЕНАЛЫ /1917, Мәртөк ауд. Қарағаш а. - 1979 сонда/ - мұғалім. Ұлы Отан соғысы жылдарында 4-ші Украина, Воронеж, Ленинград майдандарында, 40-шы және 10-шы Армиялардың 202-ші және 387-ші танк полктерінің құрамында танк взвод командирі. Елге оралғаннан кейін мұғалім, бастауыш мектеп директоры, Мәртөк аупарткомының нұсқаушысы болып істеді. I-дәрежелі «Отан соғысы», «Қызыл Жұлдыз», «Қызыл Ту» ордендерімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

ҚҰРМАНҒАЗИН КӘРІМ ЕРҒАЛИҰЛЫ

Орынбор облысы Ақбұлақ ауданында туылған. Жетіжылдық мектепті бітіргеннен кейін Орск қаласындағы зауыттың бақылау цехында жұмыс істеген. 1943 жылы өз еркімен майданға аттанды. Уфа маңындағы кіші командирлер дайындайтын қысқа мерзімді курсты тамамдады. Ұрысты алғаш рет Курск түбінде қабылдады. Ұлы Отан соғысындағы көрсеткен жанқиярлық ерліктері үшін екі мәрте «Қызыл Жұлдыз», «Қызыл Ту», «II-дәрежелі Отан соғысы», «Александр Невский» ордендерімен, «Ерлігі үшін» медальдарымен марапатталды. Елге I топтағы мүгедек болып оралды. 1954 жылдан бастап Ақтөбе облысының Мәртөк ауданында тұрып келді. 1958-1960 жылдары Ақтөбе қаласындағы «Загиптар қоғамының» төрағасы болды. Өмірінің соңғы уақытына дейін аудандық загиптар қоғамының қызметін қоғамдық негізде атқарды.

ҚҰРМАНТАЕВ АБЫЛАЙ СЕЙФОЛЛАҰЛЫ
1970 ж. Мәртөк ауданы Дмитриевка селосында дүниеге келген. 1988 ж. теміржол училищесіне түсіп оқиды. 1988 – 1990 ж.ж. инженерлер даярлау институтында оқиды.

Кеңестер Одағының жаттықтырушысы А.Морозовтың басшылығымен бокспен айналысады, ал 1990 ж. кик-боксингпен айналысады.

1990 жылы республикалық жарысқа қатысты. Осы

жылы Виннице қаласында өткен КСРО чемпионатында қола медалына ие болады. Ал қараша айында Қазақстан және Орта Азия турнирінде I орынға ие болады. 1991 ж. Москва қаласында кик-боксинг жарысында I орынға ие болады. 1993 жылы Европа чемпионатына қатысады. 1995 жылы Қазақстан Республикасының чемпионы, АҚШ-тағы чемпионатқа қатысады. 1996 ж. Оңтүстік Кореяда өткен чемпионатқа қатысушы.

ҚҰНАНОВ ЖАНГЕЛДІ еңбек ардагері. Көптеген жылдар бойы Совет Армиясы қатарында болған. 1960 жылдан бастап еңбекке араласып, бірнеше медальдармен және «Еңбек данқы» орденімен марапатталған. 20 жыл «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы жеңісінің елу жылдығы», «Еңбек ардагері», «Еңбекте үздік шыққаны үшін» медальдарымен марапатталған.

ҚОСАЕВ ӘЛИХАН ҚАМУҰЛЫ (24.01.1937ж. Мәртөк ауд. Хлебодар а.д.к.)- жоғары санатты хирург-онколог. Медицина ғылымының кандидаты (1968), докторы (1983), профессор (1997) Қазақ мемл. Мед. инс-н емдеу факультетін 1962 ж. бітіріп, 1964 ж. дейін Алға ауд-қ ауруханасында хирург болған. 1964-1987 ж.ж. онкология және радиология ғылыми-зерттеу инс-да аспирант, кіші, аға ғылыми қызметкер, директордың ғылыми-клиникалық жұмыс жөніндегі орынбасары, 1997 ж. бастап жалпы онкохирургия бөлімшесінің меңгерушісі. Оның кандидаттық және докторлық диссертациялары сүйектің алғашқы қатерлі ісіктерін қиыстырып емдеу әдістерін бағалау және емдеуге арналған. 66 ғылыми, оның ішінде 2 оқыту-әдістемелік еңбектері бар, оның екеуі шетелде жарияланған. Екі мед. ғылым кандидатын, 1 мед. ғылым докторын даярлаған. КСРО Денсаулық сақтау ісінің үздігі белгісімен, екі медальмен марапатталған.

ҚОСЖАНОВ ҚҰРМАНБАЙ АҒЫНБАЙҰЛЫ (17.05.1961ж. Құмсай а.) Ақтөбе мәдени-ағарту уч. тамамдаған. 1995ж. Жұбанов ат. ун-ң музыка және ән факультетін сырттай оқып бітірген. «Анама», «Мақтанышым Ақтөбе», «Айналдым Ақтөбе», «Астана», «Құмсайым, елім» өлеңдерінің авторы. «Қарапайым ғажап» қазақстандық балалар әні конкурсының

жеңімпазы. «Алтын домбыра» құрметті жүлдесінің иегері. Ақтөбенің 130 жылдық және «Жаңа ғасырға-жаңа әнмен!» жаңа мыржылдықты қарсы алу құрметіне арналған конкурстардың дипломанты. Көптеген грамоталармен марапатталған.

М

МАРУХА ПЕТР ПЕТРОВИЧ (1932-1947ж.ж. Нагорный а)- Мәртөк ауд. «Социализм» ұжымшарында механизатор, а/ш табыстары үшін Ленин орденімен марапатталған.

МӘРТӨК - Мәртөк ауданының орталығы Ақтөбе облысының солтүстік-батысында орналасқан. Ақтөбеден 72 шақырым жерде. Халық саны – 9944 адам. Орынбор – Ташкент темір жолының бекеті болып есептеледі. 1905 жылы вокзал, өндірістік ғимараттар және темір жол қызметкерлеріне алғашқы үйлер тұрғызылған. Ол кезде шағын Сусар, Токпанбет, Қарабас, Өтегұл-Бәйіт, Үшқұдық, Қараот, Бозой, Егінсай, Ащысай, Қашқыбұлақ, Сор, Көкүй, Қолтабан, Құрамыс, Қазоты, Ақсу, Қазан, Божыр, Гор, Құмсай, Кенсахара)ауылдар Елек өзенінің жағаларында, аудан орталығына жақын жерлерде орналасқан.

станциялар	мануфактура	сабын	кант	тұз	балық	тақтай
1906 жыл						
Жайсаң	0,3	0,1	0,5	0,3	-	2,0
Мәртөк	0,3	0,0	0,5	0,1	-	0,5
Қаратоғай	0,2	0,0	0,3	0,1	-	1,0
1907 жыл						
Жайсаң	1,1	0,2	1,2	2,0	0,1	9,0
Мәртөк	1,1	0,1	0,9	1,0	-	2,3
Қаратоғай	0,6	0,1	0,8	0,7	-	1,1
1906-1907 жылғы станцияға жүк әкелуінің өсуі. (мың пұт)						
Жайсаң	+0,8	0,1	+0,7	1,7	0,1	+7,0
Мәртөк	+0,8	0,1	+0,4	0,9	-	+1,8
Қаратоғай	+0,4	0,1	+0,5	0,6	-	+0,1

станциялар	темір	жер өңдеу құралдары	бидай	сұлы	ұн	тұқымға дән	тары
1906 жыл							
Жайсаң	0,1	2,3	0,9	-	5,7	-	-
Мәртөк	0,0	0,2	0,0	0,1	5,0	-	-
Қаратоғай	0,0	0,4	3,8	0,1	1,6	-	-

1907 жыл

Жайсаң	0,3	1,9	1,3	0,0	1,1	1,4	0,0
Мәртөк	-	0,7	0,0	0,0	1,8	0,1	0,0
Қаратоғай	-	0,6	1,9	0,0	5,0	2,4	0,4
1906-1907 жылғы станцияға жүк әкелуінің өсуі. (мың пұт)							
Жайсаң	+0,2	-0,4	+0,4	-	-4,6	+1,4	-
Мәртөк	-	+0,5	-	-0,1	-3,2	+0,1	-
Қаратоғай	-	+0,2	-1,9	-0,1	+3,4	+2,4	+0,4

1907 жылы Мәртөкте ең бірінші үй салынды. 1911 жылы 15 үй, 1913 жылы – 30 үй болды. Сөйтіп екі көше пайда болды.

Сол жылдары Мәртөкте Бостыбай атты байдың есімі белгілі еді. Ол көпке дейін сауда-саттық саласының монополисті болды.

Байдың үйі Көкіұлы мен Стрелковая көшесінің қиылысында тұратын (қазіргі аудандық соты). Ол Көкіұлы көшесінің екі жағында орналасқан сауда қатарларының, сонымен бірге соттың кіреберіс есігінің сол жағында орналасқан сайлы ат қораларының иесі еді. Бостыбай соншалықты бай болғаны, оның Орынбор қаласындағы айырбастау ауласында (үлкен базар, мұнда күніне 5 мың бас мал сатып алу жөнінде келісімдер жасалған) жеке бұйрықшысы болған. Байдың жеке ауласында советтік кезінде ұзақ уақыт бойы АНБ және төлқұжат үстелі орналасқан. Кейін оны қиратып, орнына гүл отырғызған. Қазір көзінің жауын алып тұрған гүлдердің орнында бұрын қонақжай Бостыбай Ырғыз, Ойыл базарларынан Орынборға бара жатқан керуендерді қарсы алатын. Көптеген сапалы тауарлар оның сауда қатарларында сатылып, Мәртөк округіндегі базарлардың атағын шығарған. Жолаушылар үшін де ат қораларында әрқашан қымбат жылқылар мен түйелер болған. Байдың негізгі табындары Құмсай ауылының маңында жайылған.

Бастыбайдың үйіне Байторы мен Қаратоғайдан болыстар жиі қонақ болып, сонымен қатар даулар шешіп, адамдарды татуластырып, кеңес беріп тұратын би де қонаққа келіп тұрған.

1939 жылғы 14 желтоқсанында шыққан № 285 «Актюбинская правда» газетінде В.Козаченконың «Мәртөк – аудан орталығы» деп аталатын мақаласы жарияланған. Автордың айтуынша 1909 жылы Мәртөкте 10 үй және 17 аласа жертелелер болған. Ауруханасы жоқ, мектебі жоқ, ешқандай кәсіпорын да жоқ – зерттелмеген жер. Осы жаққа біреу келсе, ол туралы «тағы біреуі келіп, батпаққа батты» дейтін. Көзге көрінетін көкжиекке дейін сап-сары дала жататын.

Тек саудагерлер мен алып-сатарлар, жер иелері (Вавилов, ағайынды Сейфуллиндер, Валитов сияқты) ғана риза болып, ат пен қойларды арзан алғандарына қуанып, қуаныштарын жасырмайтын. Олар дүкен ашып, кедей қазақтарды жалдап, аз ақшаға жер өндетіп, мал бақтыратын. Патша күзетшісі бейнесіндегі жергілікті «өкімет» жергілікті шаруашылық және мәдени құрылыспен айналысқан жоқ. Осылай жылдар өтіп бара жатты. Байлардың

кірістері өсіп, кейбір ғана адамдардың қалталары ақшаға толды, еңбекшіл бұқара кедейленіп, қайыршы болып болды.

1912-1920 жылдары татар, казак, башқұрттар мұсылмандар тұратын, Татарка деп аталатын Мәртөктің ескі жағында жеке дүкендер пайда бола бастады. Бүлік пен әртүрлі көтерілістерден кейін татарлар мен башқұрттарға жермен айналысуға рұқсат етілген жоқ, оларға тек саудамен айналысып, құдайға қызмет етуге рұқсат етілді.

Бірақ ауыл өмірінің бірінші орнында станция тұрды. Бұл патша қазынасына қымбатқа түсетін, экономикалық, стратегиялық және мәдени объекті болды.

1916 жылы диірмен салынды. Диірменнің қасында базар орналасқан. Әуелі ол қоршаусыз еді, бірақ кейін оның шекарасы шарбақпен белгіленді. Базардың меңгерушісі болып Бесчастный Афанасий Васильевич істеді. Басқа селолардан базарға келушілер оңтүстік-шығыс жағынан тапалған жолмен келетін. Мәртөктіктер осы жол бойы өздеріне жертөлелер сала бастады, осылай Базарная деп аталатын көше пайда болды. Поселоктің шығыс жағынан базарға жету үшін бұқа мен түйе жегіп, май зауытының қасындағы кішігірім өзеннен өту қажет болды. Ол бүкіл поселок бойымен ағып, Елек өзеніне құйды. Базардың аумақтағы арзан бағасымен атағы шықты. Онда мал, құс, жүн, ет, сүт, жем, малдың азығын, көкініс пен жемістерді, сондай-ақ отқа жағатын алабота, салом, тезекті де сатып алуға болатын еді. Базарда қасапшы Шаймарданов Барийдің беделі зор еді. Ол сыра зауытының маңындағы жерде мал соятын. Сонымен қатар, ақылды да әділ қасапшы әр мұсылманның бейітіне орнатылатын құлпытастарды тегін құйып беретін.

30-шы жылдардың ортасында базар алаңында саманнан, ағаштан дүкендер салынды. Чубачук, Бесчастный Афанасий, Қуатжанов Есендер базардағы тәртіпті бақылады.

Базарға Ақтөбеден, Түзтөбеден, Ақбұлақтан, Қуандықтан, Қандыағаштан сатып алушылар жиі келетін. Базар сол жерде 1959 жылға дейін болды.

1918 жылдың 28 тамызында казак қарақшылары тағы да Мәртөкке шабуыл жасады. Ерікті дружина осы бандамен ұрысқа кірісті. Ұрыс танертенгі сағат 10-нан кешкі 10-ға дейін созылды. Ауыр ұрыста дружина жеңіске жетті. Қаза тапқан қызылдарды Мәртөк шетіндегі туыстастар бейітіне жерледі (қазіргі Көкіұлы көшесінде).

1924 жылға дейін аурухана болған жоқ, тек барлық аурулардан емдейтін фельдшер Иван Яковлевич Шестаев болды. Мәртөкте ағаш өскен жоқ, станцияның ғана кейбір жерінде қараағаштар өсіп тұр еді. Сол жылдары казак мектебі жасай бастады. 1925 жылы Мәртөкте орыс мектебі салынды.

1926 жылы Мәртөкте азаматтық соғысқа қатысушылар артельге кіріп, оны «Красный партизан» деп атады. Бұл артельге 9 адам кірді. Олар өз жұмыстарын ортақ шаруалар ауласына әкелінген ұсақ-түйектен бастады. Артельдің бірінші төрағасы Алексей Минович Гамораның мемлекеттен жәрдемақы сұрауына тура келді, өйткені артель бос жерде пайда болды. Сол жәрдемақы ақшасына диірмен салынды. Диірменнен алынған табыстар тең бөлінді, жалақыны төрағадан бастап жылқышыға дейін бірдей алатын. Бұл

аудандағы ортақ сибектің алғашқы қадамдары еді. Үш жылдан кейін, науқан біткен соң, «Красный моряк» ауыл шаруашылық артелі пайда болды, бұның ұйымдастырушысы – 1905 жылы қазақ даласына жер аударытқан кронштад теңізшісі Алексей Осипович Макаров еді. 1928 жылы алғашқы элеватор мен аудандық тұтынушылар одағының ғимараты салынды. 1929 жылдың желтоқсан айында «Красный моряк», «Красный партизан» және Казанканың артелі бірігіп, «III интернационал» колхозын құрды. «Фордзон» тракторын алды. Сол кезде Мәртөкте тағы бір колхоз пайда болды. Ол «Путь транспортника» деп аталды. Ол негізінен көкөніс өсіруімен шұғылданды. Шаруашылықта бес түйе мен екі ат болды. Оның ауласы қазіргі халық соты орнында орналасты. 1930 жылы «III интернационал» колхозынан етікші, тігінші, ұста, былғарышылар сияқты шебер адамдар бөліне бастады. Олар өздерінің «Муравей» өнеркәсіптік артелін құрды. Кейін оған «Промышленник» деп қайта ат қойды. Тағы екі жылдан кейін, 1932 жылы Мәртөк МТС-і жұмыс жасай бастады.

1935 жылдан бастап Мәртөкте «За большевистские колхозы» аудандық газеті жариялана бастады. Содан кейін оның аты – «Сталинское знамя», «Колхозная правда» (1957), «Ленинский путь» (1962), «Мартукские новости» (1992), «Мәртөк тынысы» болып өзгерді.

1939 жылдың 1 қыркүйегінде Почтовая көшесінде (Ф.Ф.Озмитель атындағы көше) 800 оқушысы, 22 класы бар орыс мектебі ашылды. Мектептің бірінші директоры Усачев болды. 1948 жылдың 20 мамырында Орталық Республикалық баспасөздерінде былай жарияланды: «Мәртөкте механикаланған май зауытының құрылыс жұмыстары басталды, ол жылына 2 млн. центнер сүт өндіреді». Жергілікті инкубатор станциясының құрылысы басталды. Алғашқы өнімі 1950 жылы алынды. Бір маусымда 230 мың балапан шығарылатын еді. Бұл өнім ауданды жартылай қамтамасыз ететін.

1951 жыл. Аудан тұрғындары көктемде көркейту, көгалдандыру жұмыстарын өткізетін еді. Кейін көлдің құрылысы аяқталды. Темір жол астынан көлдің суын толықтыратын екі құбыр салынды. Отырғызылған ағаштар мен гүлдерді суару үшін көше бойы арықтар қазылды. Сонымен қатар құраған ағаштардың орнына қайта ағаш отырғызылып, 15 мың сәнді өсімдік отырғызылды. 50-ші жылдары Мәртөк жастары үшін кешкі мектеп ашылды. Оның басшысы Константин Яковлевич Яблуновский болды. 1953 жылы ауданда соқырлар ұйымы құрылды.

1956 жылы біздің Мәртөк элеватор жоғары көрсеткіштерге жеткені үшін КСРО-ның III-ші премиясына ие болды. Оның аумағында үлкен көлемде астық өнімдерін қабылдау, қайта өндіру, сақтау жұмыстарынан басқа үлкен құрылыс жүріп жатты.

Аудандық ауыл шаруашылық басқармасының қасында, элеватордың кіреберіс есігіне қарама-қарсы бес ай ішінде кірпіштен жана жөндеу шеберханасының, токарлар және ұсталар цехтарының, электрцехінің, автомобиль, тасымалдау және басқа жабдықтарды жөндеу шеберханасының кабырғалары көтерілді. Осыдан басқа элеватордың аумағында бидай

қоймасының іргесі салынды, қойманың сыйымдылығы – 3200 тонна, ал 2,5 айдан кейін пайдалануға берілді. 1955 жылдың 31 шілдеде Мәртөкте 300 орынды жазғы кинотеатр ашылды. 1956 жылы Мәртөкте универмаг дүкені, шайкана («Ақсу» кафесі), пошта өз есіктерін ашты. 1957 жылы телефон станциясының қайта құрылысы басталды. 1952 жылы келушілердің өз еркімен берген ақшаларына православ шіркеуі салына бастады. Бұрын Мәртөкте Әуезов көшесі мен Мир-Хайдаров көшелерінде мінажат үйлері болатын, кейін В. Комендантының құрылысы аяқталмаған үйін сатып алып, мехрапы мен звоницасы бар шіркеу салынды. Онда Дашевский мен С.Муляр священниктері (әр қайсысы 30 жылдан) қызмет етті. 1957 жылы 13 шілдеде Мәртөкте шағын шіркеу ашылды. 1996 жылы мұсылмандар мешіті ашылды.

«Қаз.шар. техника» 1966 жылы әр күн сайын қақпадан 1 трактордан шығарды. Әр күн сайын жөндеу жұмысы жанданып, қараша аяғында 1968 жылы күн сайын жөнделген 3 трактордан шығарылды. Бұл жұмысшылардың талмай еңбек етуінің нәтижесі. Әсіресе жақсы көсеткіштер көрсеткен К.Руф, И. Мягкий, Э.Кехлер, Л. Ситко, В.Петерс және т.б. Біздің шеберлер ауа-райының өзгерісіне карамастан Қобдадан, Комсомолдан, Қарабұтақтан және т.б. аудандардан тракторлар жөндеуге әкеліп жатты. Комбайн жөндеуде 1968 жылы көптеген жетістіктерге жетті. 20 желтоқсан айында жоспар бойынша 150 болса, 170-і жөнделді. Ал 1969 жылдан бастап жаңа комбайн жөндеу цехі ашылды. Онда комбайнға қажетті жабдықтардың барлығы табылды. Бұрын 7 айда 7-8 комбайн жөндеуден өтсе, келе-келе 18-19, 1 жылда цехтан 146 жөнделген комбайн шығарылды.

Мәртөк аудандық «Қаз. Шар. Тех-қ» бірлестігінде жас кәсіпкерлер болды. Жұмысшылардың жартысы әскерден келген жігіттер үлкен ықыласпен еңбек етті. Газосварщик, токарь, шлифовальщик, слесарлар болды. Жас мамандарды ұжымдық-жастар бригадасына 5 адамнан біріктіріп, жарыстар өткізіліп тұрды. Жұмысшылар ауылы көріктеніп келе жатты. «Қаз. шар-қ тех.» әр жылсайын 2,3 және 1 пәтерлі үйлер қонысын тойлап жатты. 1964 жылы жаңа мектептің алғашқы қонырауы соғылды. Мәртөктегі 60 жылдар басындағы келесі ең ірі құрылыс элеватордың құрылысы еді.

1968 жылы шаруашылық ауданында тұрғын үй мен мәдени-тұрмыс жағдайлары қарала бастады. 100 тұрғын үй салынды, 3 мектеп, монша, асхана, спорт мекемелері, медициналық пункт.

Мәртөкте 1964 жылдың 12-15 маусым аралығында Республика бойынша Ұлттық қазақша күрес сайысы өткізілді. 1968 жылы шілде айында Орал қаласында өткен «Алтын дән» жүлдесіне Мәртөктен футболшылар құрама командасы Аймақтық Республикалық жарысқа қатысты. Сол жарыста жүлдеге ие болып финалдық Республикалық ойындарға қатынасуға мүмкіндік алды. Финалда мәртөктіктер Шымкент, Талдықорған, Целиноград күшті топтармен ойнады. 1970 жылы Мәртөк аудандық ауруханасыны жанынан Ақтөбе медициналық училищесінің филиалы ашылып, осында медбикелер даярланды. Қабылдау емтиханынан кейін 30 адам осы курсқа

жазылды. Негізінде олар ауданымыздың аулының қыздары болды. 1971 жылдың қыркүйегінде аудан дүкендерінде нан комбинатының алғашқы өнімдері түсті. Ол кезде тек қана нан пісіретін цех жұмыс істеді. Сонымен қатар кондитер және тәтті нан линиясы да істеді, бірақ ол жерлерде жұмыс қолмен істелгендіктен, шығарылған өнімдер шамалы мөлшерде ғана болды. Үш-төрт жыл ішінде завод азық-түлік өндірісі механикаландырылған өнеркәсібіне айналды. Бұл кезде 32 түрлі өнім шығарылды. Завод өнімдері тек қана мәртөктіктер сұранысына емес, басқа аудандарға да жіберілді. Мысалы, мәртөктік «Северные» пряниктерін Ақтөбе, Қобда, Октябрь аудандарының дүкендерінен сатып алуға болатын еді. Бір айда 7 тонна пряник шығарылды. 1977 жылы нан заводы тәулігіне үш тоннадан астам нанды бір кезекте 140 килограмм рогалик, бөлке, пряник пісірді. Бір ғана Мәртөкте 20 сауда орыны болды.

Осы жылдары Мәртөк май зауытында үлкен жаңалық болды. Іске жаңа цех – қаймақ, сүзбе, кілегей және сүт шығаратын цехтар қосылды, осында ірімшік шығарылды. Мәртөк майзауының шығаратын өнімінің 99%-ы жоғары сапалы болды. Завод жоспардан тыс тұтынушыларға ірімшікті – 62, құрғақ сүтті – 63, балмұздақты – 5% ешбір жарнамасыз өндіріп жеткізді. Ешбір қалдықсыз аса сапалы жұмысты құрғақ сүт цехы жасады. Тәулігіне 14-16 тонна майсыздандырылған сүтті өңдеп, ұжым 1200 килограмм дайын өнім алды. Бұл өнім арнайы қаптарға салынып Алматы, Орал, Өскемен қалаларына жіберілді. Мәртөктің құрғақ сүті сонымен қатар, кондитерде, наубайханада және ет өңдеу өндірістерінде пайдаланылды. Тағы да айта кететін жай – қай жерде де бұл өнімді бәрі мақтайтын. Ал көкөніс сақтайтын аудандық дайындық контордың жанында 1975 жылы жаңа орын пайда болды. Ол сол кездегі үлгіде салынған жұмыртқа сақтайтын қойма. Ені 12 метр, ұзындығы 30 метр. Бұл қоймада аудан жұртшылығынан сатып алынған жұмыртқаларды сақтау мүмкіндігі болды. Осы жылы Мәртөк элеваторының аймағында бірінші астық қоймасының қасынан тұқымдық және сатуға арналған астықты өңдеу агрегаты орнатылды. Техникалық мәлімет бойынша, бұл қондырғы сағатына 100 тонна сатуға арналған және 20 тонна тұқымдық астықты тазартады. Оның тағы да бір қолайлысы – тазартылған астықты бірден вагонға тиіс қою мүмкіндігі, қасында темір жол тармақтары болды. Механикаландырылған тоққа келген астықты жеткізу де қолайлы. Элеватор аймағында үлкен орын салынып жатты, оның ұзындығы 120 метр, ені 26 метр, сыйымдылығы 6400 тонна тұқым. Бұл астық қоймасы. Жаңа техника қарастырылды: астық тазартқыш машина ЗАВ-40, астықты түсіретін жоғары көрсеткішті автокөтергіш ГУАР-30 маркасы. Өнімді тасымалдау үшін үстінгі және төменгі галерея қондырылды. Ауа көмегімен астық төгімі тұрды, астық жылжуы үшін еден сәл еңкейтілді. Жаңа қойма машиналар жиынтығы қолмен істейтін жұмысты жоққа шығарды. Аудандық КСХТ бірлестігіне 1974 жылы екі рет республикалық «Казсельхозтехника» бірлестігінің Қызыл туы берілді. Бірлестік облыстық және аудандық Құрмет тақтасына ілінді. Республика бойынша, екі бригада жоғары еңбек атағына ие болды.

Аудандағы көктемгі-күзгі егістік жұмыстарына КСХТ жұмысшылары үлкен көмек көрсетті, астық жинуда, силос дайындауда, басқа да ауыл шаруашылық жұмыстарында жәрдемдесті. Мысалы, егін орағы күнде КСХТ –ның 21 жұмысшысы, ал астық тасуда 18 шопыр еңбек етті. Тағы да бір айта кететін мәлімет, Мәртөк аудандық «Казсельхозтехника» бірлестігінің 28 қызметкері Бүкілодақтық ойлап тапқыштар мен рационалистер қоғамының мүшесі болды. Алдын ала дайындалған жоспар бойынша олар машиналарды жөндеуде жетістіктерге жетіп, еңбек көрсеткішін көтеруге ат салысты. Біздің облыс аудандарында осы Мәртөк аудандық «Казсельхозтехника» бірлестігінің оттегі өндіретін цехының өнімдері үлкен сұранысқа ие болды. Оттегі негізінен металдарды кесу үшін және сварка кезінде пайдаланылса, ал азот Ақтөбе, Орал облыстарының голпемстанция мұқтаждарына жіберілді. Сұйық азот пен оттегі жоспары үнемі артығымен орыдалды. Трактор цехтарымен көршілес әйелдер де еңбек етті. Мәртөктік трикотаж фабрикасының филиалы жоспарды орындап тұрды. Тәулігіне өндіріс конвейерінде әр түрлі 4500 трикотаж өнімдері тігілді. Озат тігіншілер: Т.Приходько, А.Бенд, Б. Советова, Р.Неплюева, В.Черноморец болды. Тігінші өз кезегінде нормада белгіленген 138 өнімнің орнына 170 өнім тікті, яғни жоспарды артығымен орындады. Егер бес жыл бұрын АТП-да 15 автобус болса, 1975 жылы оның саны – 32 болды. Жаңа комфортты ПА3-672 автобустары пайда болды.

Теміржолшылар Мәртөк жерінің даңқын шығарды. Ақтөбе жол бөлімінен 1975 жылы Мәртөк станция ұжымына бірінші орын берілді. Сол жылы станцияда алдын-ала билет сататын болды. Станса бастығы болып Кужелев Н. жұмыс істеді.

№ 1 Мәртөк орта мектебінің сәулетіне қарасаңыз, 1974 жылы осының орнында ештеңе болған жоқ деу өте қиын. Мәртөкте үлкен құрылыс біткеннен кейін, халық осы мектептің ашылу салтанатына қатысып, куә болды. Бір жылдан кейін бұл мектепте сабақ басталып, спортзалында жарыстар өте бастады. Жаңа мектепке мұғалімдер, ата-аналар, оқушылар қуанышпен келді. Білім беруге, кластан тыс жұмыстардың өтуіне қолайлы жағдай туды. Бұл ауданда ең үлкен мектеп болып саналды.

1985 жылы облыс мұражайының филиалы ашылды. Ол енді ауылдық әкім мекемесіне көшті. Мұражайда үлкен атақты жерлестердің құжаттары жиналған. Мұражайдың бір бөлімі табиғат аясында еді. Онда аудан тарихы туралы құжаттар бар. 1987 жылдың басында соғыс ардагерлерімен еңбек ардагерлінің қоғамы ұйымдастырылды. Оған 6200 адам кірді. Олардың бірінші мақсаты – қарт адамдарды қорғау, құрметтеу, жастарға тәрбие беру, салт-дәстүрлерді құрметтеу көзделді. 1984 жылы Мәртөкте өндірістік оқыту комбинаты ұйымдастырылды. Мұнда аудан орталығындағы 3 мектептің 8 – 11 класс оқушылары оқыды. Өндірістік комбинатта 2 жыл оқығаннан кейін мектеп түліктері жүргізуші, механизатор, тігінші, дүкенші мамандықтарын алып шығатын болды. Өндірістік комбинаттың техникалық базасы негізінде оқушыларға білім беруге толық мүмкіндігі бар еді. Мұнда слесарлық, ағаш

шебері шеберханалары, тігін цехы, механика және авто дәрісханалары болды. 3 ДТ-75 тракторы, МТЗ-80, ГАЗ автомобильдері, ДДА-100 суарғыш құрылымы, насос станциясы, ауылшаруашылық құрал-саймандар жиынтығы бар еді. Өндірістік комбинатқа «Победа» колхозынан 14 га жер бекітілген, мұнда оқушылар ересектермен қатар еңбек етіп, ойлау мен өз бетімен шешім қабылдауға үйренді. Осы жерге 5 гектар асқабақ, 9 гектар қызылша ескен. Еңбек тәжірибесінде балалар балабақшаларға жиіаз жасаған. Тігін цехында перделер, халаттар, алдыжапқыштар тіккен. 1990 жылы Мәртөк өндіріс комбинатының оқушылары Республикалық слетке қатыса алған. Біздің ауданымыздан Сергей Лосев, Петр Камерцель, Юрий Срибныйлар қатысқан. Өндіріс комбинатының аркасында Мәртөк оқушылары болашақ мамандықтарына алғашқы қадам жасаған.

1990 жылдың 22 ақпанында аудандық Мәдениет үйінде «Тіл – халық жаны» атты Қазақ тілі қоғамының алғашқы ұйымдастырушылық конференциясы өтті. Бұл біріншіден, біздің ауданға 1993 жылғы 26 тамызындағы Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың келуі. Мәртөктіктер елбасын жылы қабылдап, оның жүргізіп жатқан саясатына қолдау көрсетті. Оның сапары Ақтөбе ауданынан басталып, Шевченко атындағы колхозынан өтіп, Мәртөк жерінде жалғасты. Президент «Феррохром» АҚ жана сүт цехін ашты. 1999 жылының 30 науырызы – ауданымыздың тарихындағы елеулі күн. Дәл осы күні «Отан» партиясының құрылу конференциясы өтті.оның қарсаңында, 1 наурызда Алматыда Республикалық «Отан» партиясының съезі өтті, онда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев сөз сөйледі. Партияның мақсаты – қоғамның әрі қарай демократиялануына бағытталған саяси және экономикалық реформаларды белсенді жүзеге асыру, әлеуметтік даму мен еліміздің тұрақтылығын сақтау, ұлтаралық және конфессияаралық келісімді нығайту, азаматтардың патриоттық сезімі мен Қазақстан Республикасының жанжақты және үйлесімді дамуы үшін мақтанш пен жауапкершілік сезімдерін ояту.

1999 жылы Мәртөкте Ақтөбе медициналық колледжінің филиалы ашылды.бір ай өткен соң, қарашаның 27-де, аудан орталығында тағы бір оқу орнының филиалы ашылды. Студенттерді Ақтөбе гуманитарлық колледжі қабылдады.

2001 жылдың мамыр айында ауданда ғасыр басының елеулі оқиғасы болды. Мәртөкке Евроодағының делегациясы келді.

2001 жылы Мәртөк жерінде күйші-сазгер Қамбар Медетовтің 100-жылдық мерейтойы өтті. Оның атымен Балалар өнер мектебі аталатын болды. Осы БӨМ-нің және Жайсаңдағы мектеп-интернат қабырғаларына естелік тақталар ілінді. Қамбар Медетовтің өмірінен алынған көріністері қойылған ғылыми-практикалық конференция мерейтойдың ең басты шараларының бірі болды. Бұның сценарийін өнер мектебінің директоры Д.Құрманғалиева жазды. 2001 жылы ауданның 70 астам тұрғындары мемлекеттік медальдармен, еліміздің Елбасы Н.Ә.Назарбаевтің алғыс хаттарымен, естелік мерейтой белгілерімен марапатталды.

МӘРТӨК СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

МӘРТӨК СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ – Мәртөк аудан орталығында орналасқан. Солтүстікте Аққұдық селолық округімен, Байнассай, Қарашай селолық округтерімен, оңтүстік-батысында Қаратағаймен, оңтүстікте Тәңірберген ауылдық округімен ал шығыста Байнассай және Жайсаң округтарымен шектеседі. Округ көлемі – 21164 га.

Климаты. Округ құрғақ жерде орналасқан. Климаты материктік-континенталды. Ең салқын ай қаңтар t 35–40градус. Ең ыстық ай шілде t 40градус. Жиі топырақты боран болады. Күннің ұзақтығы аяз болмауына орташа есеппен 130 күн. Қазан айында ерте аяз болған қауіпті. Орташа есеппен жылдық жауын-шашын 250 мм. кей кезде жаңбыр жауады, айырмашылығы – қысы қарлы. Ауа ылғалдылығы сәуір айында 56 пайыз болады, мамырда 45 пайызға дейін төмендейді және жазда 37-40 пайызға дейін барады. Қардың орташа биіктігі 24-35 см, төмендеу жерлердің қары қалыңдау болып келеді. желдің басым бағыты – оңтүстік-батыстан. Желдің күштілігі топырақтың құрылуына әсер етеді.

Жер бедері: Округ территориясының жоғарғы жағы Елек өзенінің кең алқабын құрайды. Округтің негізгі бөлігі қиылысқан жер бедерлі, солтүстік-батыс жағында адырлы жазықтық байқалады.

Топырағы: Негізгі топырағы қара-қызылт. Сонымен бірге территорияда шағын сортаң жерлер бар. Елек өзенінің алқабының көгалды жерлерінің топырағы түрлі деңгейде тұзды және механикалық құрылымды. Жол бойына эрозияға қарсы ағаштар отырғызылған.

Гидрография. Аймақтың гидрографиялық құрылымын Елек өзені және Ақкөлдiң кіші тармақтары, Токпамбет Қайрақы, Көшенай қарасуы, Сүлеймен қарасуы, Сансызбай қарасуы, Шалабай қайраны, Божыр Сапарсай су қорлары құрайды. Елек өзені селолық округ территориясынан оңтүстік-шығыстан

батысқа карай ағып жатыр. Өзеннің аңғарында шағын көлдер орналасқан. 1973 жылы Елек өзеніне жаңа арна салынды. Қазір ескі арна мен жаңа арна аралығында арал пайда болған онда 3 шағын көлшіктер бар. Жарының биіктігі 25 метрге дейін жетеді. Өзеннің бойымен орташа сағасының ұзындығы 150 м дейін, тереңдігі 20-25 см болды. Өзеннің ағысы орташа қалыпты, кейбір жерлерде тереңдігі 2,5-3 м дейін барады. Қыста өзеннің кейбір жерлері түбіне дейін катады және көктемгі мұз ағыны 10 сәуірден басталады. Аймақта «День пессен», «Каменские», «Черепашье», «Казанская - 1», «Казанская - 2» бөгеттері бар. Тереңде жатқан жер асты суының көтерілуі 10 м-ден 25 м-ге дейін жетеді. Одан басқа 240 метр тереңдікте 7 артезиан су қоймасы бар.

Өсімдік: Құрғақ климаттың әсерінен округтің өсімдік жамылғысы шөлге төзімді далалық өсімдіктерге бейімделген. Шөптесін өсімдіктерден: сұлы, акселеу секілді түрлері көбірек кездеседі. Сонымен қатар емдік қасиеті бар өсімдіктерден: одонис, кровохлебка, тас шөп, қымыздық, жусан, белена өседі. Және де тыпшақ түрлері кеңінен таралған. Өзен жағасындағы топтасып өскен (терек, қандағаш, көктерек, жиде, тал, қарағаш) ағаштар өз алдына сән беріп тұрады. Сай-салаларда, су жағаларында бұталы өсімдіктерден қараған кең тараған. Көлдердің жағасында қамыс, қияқ өседі. Қайың қарағай, қарағаш ағаштары отырғызылған.

Жануарлар әлемі: Округтің жануарлар әлемі өте бай, ол жерде: күзен, түлкі, қоян, қарақұйрық, ақ тышқан, сусар, камшат, қабан, кірпі, дала тышқаны, саршұнақ, тасбақа, жыландар мекендейді. Құстардан: құтан, дала бүркіті, үкі, кекілік, шағала, үйректің барлық түрлері, қарлығаш, сұр қарлығаш, торғай, дала қыраны, кекілді суықторғай, тоқылдақ, көкек, жабайы көгершін, бұлдырық, жапалақ, бәбісек, қарға, сауысқан және т. б. кездеседі. Су қоймаларында: мөңке, шортан, тұқы, таутан, жайың, язь, қызылқанат, көксерке, лақа балықтары тіршілік етеді.

Қорлары: Мәртөк селолық округі құм мен сазға өте бай. Ауқымды жер қорларының құрамында 492 га - шикізат қоры, 8904 га – жайылым, 7510 га – жыртатылатын жер, жер асты және жер беті суларынан құралатын су қоры бар.

Халқы: Мәртөк селолық округ аумағында 10589 адам тұрады, оның 9944 Мәртөк селосының тұрғындары болса, Қазанда – 380 адам, Құмсайда – 165 адам тұрады. Селолық округта барлығы 19 ұлт өкілдері бар. Халық тығыздығы 1 шаршы метрге 5 адамнан келеді.

Ауыл шаруашылығы: Селолық округ табиғи-климаттық жағдайы бойынша тәуекелді егін шаруашылық аймаққа жатады. Бұрын округта ет-сүт мал шаруашылығы кең дамыған. Бүгінде ауыл шаруашылық өнімдерін өндірумен 31 ШҚ және 1 ЖШС айналысады. Округ бойынша 2008 жылы 4467 га – бидай, 1359 га – арпа, 140 га – майлы дақылдар егілді. Егін шығымы: бидайдан – 17,7 ц/га, арпадан – 22 ц/га.

ЖШС және ШҚ жерлері – 11650 га.

- «Казанка» ЖШС -5383 га – Кинас Э.
- «Караағаш» ШҚ -176 га. - Исмагулов А.
- «Талапкер» ШҚ -112 га. – Аймухамбетова Ж
- «Оралу» ШҚ -100 га. – Муканова М.
- «Витязь» ШҚ - 47 га. – Василькив Г.
- «Есентай» ШҚ - 205 га. – Орынбай А.
- «Арманды» ШҚ - 185 га. – Дүйсенбаев К.
- «Вия» ШҚ - 20га. – Вундер И.
- «Батырбек» ШҚ - 426 га. - Куатов Ж.
- «Султан А» ШҚ - 106 га. – Альжанов М.
- «Максат и К.» ШҚ - 175 га. – Курмантаева Г
- «Дамир» ШҚ - 113 га. – Нуржанов Б.
- «Токболат» ШҚ - 55 га. – Муратов Н.
- «Иона - Бо» ШҚ - 135 га. – Жумагазин А.
- «Содружество» ШҚ - 293 га. – Ивашенко А.
- «Заречье» ШҚ - 76 га. – Арендт В.
- «Риск» ШҚ - 195 га. – Руденко Ю.
- «Калина» ШҚ - 600 га. - Пуховикова П
- «Крумм» ШҚ - 69 га. – Крумм В.
- «Альянс» ШҚ - 68 га. – Цымбал В.
- «Сталкер» ШҚ - 24 га. -Кубитович П.
- «Турбек А» ШҚ - 140 га. – Жанибеков А.Т.
- «Алибек» ШҚ - 499 га. – Айтбаев С.
- «Сусар Б» ШҚ - 253 га. - Балсеитов Ы.
- «Курман» ШҚ - 210 га. - Нартаев Г
- «Ащибек» ШҚ - 95 га. - Камзин С.
- «Сарытоғай» ШҚ - 105 га. -Аймухамбетов Б.
- «Айдар» ШҚ - 215 га. - Акмурзин Ж.
- «Кумсай» ШҚ - 245 га. – Даниярова С
- «Сембай» ШҚ - 302 га. - Кусаинов К

Білімі: Қазіргі таңда аудан орталығы Мәртөк селолық округте 3 орта мектеп, Мәртөк және Қазан селоларында 2 негізгі, Құмсай ауылында бастауыш мектептері бар. Мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндер үшін балабақшалар жұмыс істейді және туберкулез ауруына жақын балаларға жергілікті бюджеттен қамтылатын бақша бар. Сонымен қатар мектептен тыс – Қ.Медетов атындағы аудандық өнер мектебі. Спорт мектебі, УПК, УПМ, Оқушылар үйі қызмет етеді.

Денсаулық сақтау: Селолық округте орталық аудандық аурухана орналасқан және Құмсай, Қазан селоларында фельдшерлік амбулаториялық пункт бар.

Мәдени ағарту жұмыстары: Мәртөкте аудандық орталық кітапхана жұмыс істейді (кітап қоры – 39513 дана) және орталық балалар кітапханасы бар (кітап қоры – 14703 дана). Сонымен бірге аудандық Мәдениет үйі, Достық үйі аудандық өлкетану мұражайы, «Колос» кинотеатры, аудандық орталық аурухана жанынан ашылған денсаулық сақтау мұражайы бар.

Дене шынықтыру және спорт: Округ территориясында күрес, волейбол, футбол, шахмат, шаңғы, тоғызқұмалақ үйірмелері ерекше жұмыс жасауда. Спорт шеберлері аудандық, облыстық, республикалық жүдделерді жеңіп алды.

Мәдени мұралары: Құмсай бейіті. Қазақ моласы Қаратоғай-Мөртөк тас жолының маңында, Құмсай ауылынан оңтүстік-оңтүстік шығыста 4 км жерде, Елек өзенінің оң жағасында орналасқан. Зираті шамамен көлемі 100x100 м болатын алаңды алып жатыр. Моланың ескі бөлігіндегі жер үйінділері құлап түскен және дуалмен қоршалған. Тастан және құлтастан жасалған бірнеше құлыптастар сақталған.

Құмсай – II бейіті. Қазақ моласы Қаратоғай-Мөртөк тас жолының маңында, Құмсай ауылынан оңтүстік-оңтүстік шығыста 3 км жерде, Елек өзенінің оң жағасында орналасқан. Зираті шамамен көлемі 80x100 м алаңды алып жатыр. Моланың ескі бөлігіндегі жер үйінділері құлап түскен және дуалмен қоршалған. Тастан жасалған бірнеше құлыптастар сақталған.

Құмсай – III бейіті. Қазақ моласы Қаратоғай-Мөртөк тас жолы бойынша, Құмсай ауылынан оңтүстік-оңтүстік шығыста 1 км жерде, Елек өзенінің оң жағасында қыстау маңында орналасқан. Зираті шамамен көлемі 150x150 м алаңды алып жатыр. Моланың ескі бөлігіндегі жер үйінділері құлап түскен және дуалмен қоршалған. Бірнеше құлыптастар сақталған.

Казанка ауылындағы Ақтөбе уезінің комиссары Маслов Федот қабіріне орнатылған ескерткіш. Қабірде бесармақты жұлдыз бекітілген металды конструкциядан жасалған ескерткіш орнатылған. Қабір көлемі 2x2 метр метал дуалмен қоршалған. Жазуы жоқ. Қазақстан территориясындағы азамат соғысының тарихи ескерткіші. Паспортталған.

Мәртөк ауылындағы азамат соғысына қатысушыларға орнатылған ескерткіш. Ауыл саябағындағы тікбұрышты тұғырға үшбұрышты тас орнатылған. Оған «Честь и слава пашиим в борьбе за установление Советской власти на территории Мартукского района в 1918-1920г.г.» деген жазуы бар. Ескерткіш тақтасы бекітілген. Қазақстан территориясындағы азамат соғысының тарихи ескерткіші.

Мәртөк ауылындағы Ұлы Отан соғысына қатысқандарға орнатылған ескерткіші. Тікбұрышты формалы бетонды тұғырда бетоннан жасалған пирамида формалы 6-метрлік ескерткіш орнатылған. Ескерткішке бес

тармақты жұлдыз кіргізілген. Стелада «Нашим землякам павшим в борьбе за установление Советской власти в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 г.г.» деген жазуы бар ескерткіш тактасы ілінген. ҰОС тарихи ескерткіші.

Казанка – I бейіті. Елек өзені оң жағалауындағы суайрық жотада орналасқан 11 жер обадан тұрады. Обалар ендікті бағыттағы ұзындығы 180м, ені 130м болатын аланда төбе болып орналасқан. Көлемі 2x30м-ден 2,5x30м болатын ең ірі үйінділер №1, 2, 3, 4 ортада және шығысқа қарай орналасқан. №1 обада геодезиялық белгі орнатылған. Солтүстік батыста 40 м жерде орналасқан №2 обаны айналмалы ор қоршап жатыр. Оба төбесі тегіс болғандықтан, оған конус формасын беріп тұр. №1 батысқа қарай 80 м жерде орналасқан №3 обадан тонаушылық шұңқыршығы бар. одан оңтүстік батыста 40-80 м жерде көлемдері 0,4x14 м (№9) және 0,2x6 м (№10, 11) болатын үш оба орналасқан. Қалған төрт оба ортада орналасқан. Олардың үшеуі (№5-7) №1 және №3 обалар арасында орналасқан. Олардың көлемі 0,3x14 м-ден 1,0x14 м аралығында түрленіп отырады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – II бейіті. Елек өзені оң жағалауындағы суайрық жотада батыс-шығыс желісі бойынша 50 м жерде орналасқан 2 обадан тұрады. №1 шығыс обасы топырақты, үйіндісі жарты шар тәріздес формалы. Биіктігі 0,6 м, диаметрі 11 м. №2 оба тасты, үйіндісі тегіс, көлемі 10x0,2 м. ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – III бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңізде орналасқан ұзындығы 165 м болатын обалардың меридиандық тізбегі. №5 оңтүстік қорған (0,3x7м) – тасты. №3 солтүстік қорған (0,5x16м), №1 (0,6x17м) және оба №4 (0,7x19м) – топырақты. №1 орталық обаның төбесінде геодезиялық белгі орнатылған. Бірінші және үшінші қорғандардың арасындағы №2 оба сопақша, ендік бағытта созылып жатыр. Оның үйіндісінің көлемі: ені 8 м, ұзындығы 18 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – IV бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы жазық суайрық жотада орналасқан жер оба. Көлемі 12x0,5 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – V бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы меридиандық бағыттағы жазық суайрық жотаның 60x220 м аумағында аңызда үйме болып

орналасқан бес жер обадан тұрады. Обалар тегіс жыртылған. Үйінділер биіктігі 0,1-ден 0,4 м, диаметрі 10-нан 18 м. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – VI бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық жотаның басында орналасқан жер обадан тұрады. Қорымның шығыс шегін ені 12 м, биіктігі 1 м болатын солтүстік-солтүстік батыс және оңтүстік-оңтүстік шығыс есі бойынша 500 м-ге созылып жатқан топырақты дуал айналып жатыр. 160x300 м аумағында солтүстік шығыстан оңтүстік батысқа қарай обалар шашыранды орналасқан. Олардың үйінділері 0,1x6 м-ден 0,6x26 м-ге дейін түрленіп отырады. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – VII бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан. Меридиандық бағытта екі тізбекпен орналасқан 19 жер обадан тұрады. Оңтүстік тізбек көлемі 0,1x8 м-0,21x6 м-ден 0,3x20 м болатын тегіс үйінділі 11 обадан тұрады. Тізбек оңтүстік батыстан солтүстік шығысқа бағытталып 175 м-ге созылып жатыр. Тізбектің солтүстік шетінен 115 м батысқа қарай 8 үйіндіден тұратын обалардың екінші тобы орналасқан. Олар да солтүстік шығыстан оңтүстік батысқа қарай орналасқан. Бұл топтың ұзындығы 135 м, үйінділері топырақты және жайпақ формалы. Обалар көлемі шамамен 0,3x12 м-ден 0,5x20 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Казанка – VIII бейіті. Өзен ағып жатқан терраса етегінде орналасқан обалар тобы. Диаметрі 1-ден 5 м, биіктігі 0,1-ден 0,4 м болатын үйінділер жайпақ формалы және тасты. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Мәртөк – I обасы. Мәртөк-Ақтөбе тас жолынан солтүстікте 100 м жерде Мәртөк ауылынан оңтүстікте 10 км жерде жазық төбеде орналасқан. Оба көлемі: 8x0,4 м.

Мәртөк – II бейіті. Мәртөк ауылынан оңтүстікте қазақ моласынан 8 км жерде Елек өзенінің сол жағалауындағы бірінші жайылма үсті террасасындағы тік қыратта орналасқан. Оба көлемі: 20x0,5 м.

Мәртөк – V бейіті. Батыс-шығыс желісі бойынша 250 м жерде 14 жер оба тізбек бойынша созылып жатыр. Олардың көлемі: 0,2x10 м-ден 0,5x14 м-ге дейін. XX ғасырдың 20 жылдары басында И.А. Кастанье өз еңбектеріне тоқталған обалар осы обалар болуы ықтимал. Ескерткіш қола дәуіріне

жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Мәртөк – VI бейіті. Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірттің баурайында орналасқан. Үйіндісі тегіс жер оба, биіктігі 0,45 м, диаметрі 20 м. Ескерткіш ерте темір ғасырына жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Мұмасай – I бейіті. Диаметрі 6-16 м, биіктігі 0,3-1 м болатын жер обалар (6) мұсылман моласының солтүстік шетінен Мұмасай жырасынан батысқа, үш обаның батыс және солтүстік етегіндегі шұңқырлар аласа суайрықты бойлай солтүстікке және оңтүстікке 190 м-ге созылып жатыр. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Ащысай бейіті. Суайрық үстірт баурайында орналасқан. Екі жер обадан тұрады, оның біреуі тегіс жыртылған. №1 обаның етегінде солтүстік шығыста шайылып кеткен шұңқыр бар, үйіндінің басында триангуляциялық белгі бар. оба жартылай сфералық формалы, диаметрі 20, биіктігі 1,5 м. №2 оба тегіс жыртылған. Оның көлемі 7x0,1 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады АПИ археологиялық экспедициясымен 1989ж тамызда табылған. Паспортталған.

Басжиер – I бейіті. Жартылай сфералық формалы үлкен бір жер обадан 3,0x40 м және 50 м қашықта ендікті тізбекпен 90 м қашықта оңтүстік батысқа қарай орналасқан 3 жер обадан тұрады. Обалар көлемі 0,2x8 м-ден 0,3x12 м дейінгі аралықта. Обалар Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңізде егіндіктің ескі орнында орналасқан. №1 обаның айналасы сақиналы ор. Оның үйіндісінің ортасындағы үлкен шұңқыр тонаушылықтың ізі.

Басжиер – II бейіті. Бейіт Елек өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңізде орналасқан 3 жер обадан тұрады. №1 оба: биіктігі 0,6 м, диаметрі 18 м. үйінді жартылай сфера тәріздес. Батысқа 25 м қашықта №2 (0,1x6 м) және оңтүстік-оңтүстік шығысқа 85 м қашықта №3 (0,3x6 м) орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

МӘРТӨК СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Биданова Дәметкен – 1953 жылы 1 желтоқсанда Түркіменістан Кунеургенч, Назлы Кылышаева ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1972 жылы Биданов Суюнмен тұрмыс құрған. Өзі колхозда арендаторшы, жолдасы электрик. 10 баласы, 19 немересі бар. «Батыр ана», «Алтын алқамен» марапатталған. 2004 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Әлімханова Сымбат – 1947 жылы Ақтөбе облысы Ырғыз ауданы Киров совхозында туған. Білімі 7 кластық. 1963 жылы Ашықбаев Қостаймен тұмыс құрды. Өзі «Талдық» совхозында аураханасыда санитарка, жолдасы мұғалім болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 9 немересі, 1 шөбересі бар. «Батыр ана», «Алтын алқамен» марапатталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Тайманова Ұлмекен – 1951 жылы 24 сәуірде Ресейде Орынбор облысы Беляев ауданы Ново-Орловка ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1966 жылы Тайманов Сәбитпен тұрмыс құрды. Жолдасы «Победа» колхозында бас зоотехник болды. Кейін ол қайтыс болды. Майқараев Әмірге екінші рет тұрмысқа шықты, ол сол колхозда механизатор болып жұмыс жасады. Өзі сауыншы болды. 8 баласы, 11 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Исметова Тамара – 1958 жылы 12 қыркүйекте Қарақалпақстан Қалқабат ауданда туған. Білімі орта. 1977 жылы Усманов Сәрсенбаймен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы жүргізуші болып жұмыс жасаған. Қазір ТОО «Алғабаста» жұмыс жасайды. 8 баласы, 3 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 2004 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Ильсова Роза Айтмұхамбетқызы – 1968 жылы 14 ақпанда Қарақалпақстан Тәхиясы қаласында туған. Білімі 8 кластық. 1989 жылы Турманов Мергенбаймен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы «Амударья» совхозында тракторшы болып жасаған. 8 баласы бар. «Күміс алқамен» наградталған. 2004 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Табанова Нұрбибі – 1926 жылы 4 тамызда Атырау облысы Ақсай ауданы Талдықайран ауылында туған. Білімі сегіз кластық, кейін педучилищені бітірді. 1950 жылы Табанов Есболатпен тұрмыс құрды. Өзі бастауыш сыныптын мұғалімі, аудандық тұрмыстық комбинатта тігінші, жолдасы КСХТ-да слесарь болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 18 немересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері» наградталған. 1957 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Сәрсенова Маниға – 1952 жылы 25 қаңтарда Қарақалпақстан Чибай қаласында туған. Білімі арнаулы-орта, медициналық. 1971 жылы Джұмабаев Джұмамұратпен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруашылығында болған, жолдасы мектеп директоры, инспектор АБХБ. 11 баласы, 6 немересі, 1 шөбересі бар. «Күміс медалі», «Алтын алқамен» наградталған. 2004 жылы Мәртөк ауданына көшіп келді.

Рзаева Қаламқас – 1957 жылы Қарақалпақстан Хожейли ауданда туған. Білімі 8 кластық. 1974 жылы Тагабердиев Құрбаниязбен тұрмыс құрды. Өзі слесарь, жолдасы тракторшы, қазір элеваторда күзетші болып жұмыс жасайды. 8 баласы, 6 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 2002 жылдан Мәртөк ауданға көшіп келді.

Шеринязова Сарегүл – 1949 жылы Қарақалпақстан Бозотау ауданы «Қазанкеткен» совхозында туған. Білімі орта. 1971 жылы Аяганов Сағымбаймен тұрмыс құрды. Өзі ауруханада санитарка, жолдасы совхозда есепші болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 6 немересі бар. «Алтын алқамен» наградталған. 2002 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Өтегенова Нысангүл – 1939 жылы Ақбөте облысы Мәртөк ауданы Хозауыл ауылында туған. Білімі 2 кластық. 1957 жылы Өтегенов Сәрсенбаймен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы «Яйсанский» совхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 16 немересі бар. «Ана даңқы» орденінің 2 дәрежесімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Балмағамбетова Сатира – 1942 жылы Ақбөте облысы Мәртөк ауданы Ефремовка ауылында туған. Білімі 5 кластық. 1959 жылы Балмағамбетов Жақсыбаймен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы «Междуреченский» совхозының №2 бөлімшесінде малшы, бригадир болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 15 немересі, 6 шөбересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ардагері». 2000 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Сагиева Сәнтай – 1941 жылы 21 мамырда Қарақалпақстан Хожейли ауданында туған. Білімі 4 кластық. 1958 жылы Сагиев Гапуринмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы малшы, «Қарақалпақстан» совхозында бригадир болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 27 немересі бар. «Ана даңқы» орденінің 3 дәрежесімен наградталған. 2002 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Байбарақова Роза Мырзағалиқызы – 1939 жылы Ақтөбе облысы Темір қаласында туған. Білімі 8 кластық. 1956 жылы Байбарақов Темірханмен тұрмыс құрды. Өзі қоғамдық тамақтану жұмысшысы, жолдасы аудан орталығында математика және физика пәндерінің мұғалімі. 10 баласы, 17 немересі, 1 шөбересі бар. «Батыр ана», «Күміс алқа», «Алтын жұлдыз» ордендерімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Қарсақбаева Роза Садыққызы – 1938 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Новомихайловка ауылында туған. Білімі арнаулы-орта, медициналық. 1960 жылы Алдажаров Сақтапбергенмен тұрмыс құрды. Өзі Новомихайловка учаскелік ауруханасында фельдшер, одан кейін Амангельді ФАУ-ға жіберген, Ырғызда эпидемиолог, жолдасы жүргізуші, механик болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқа», «Социалистік жарыстың жеңімпазы», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Конивец Вера Никифоровна – 1914 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қаратоғай ауылында туған. Білімі жоқ. 1933 жылы Конивец Иванмен тұрмыс құрды. Өзі тыл қатысушысы, тракторшы, қарапайым жұмысшы, жолдасы «Ленин» колхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 14 немересі, 11 шөбересі, 1 шөпшек бар. «Ана даңқы» орденінің 3 дәрежесі, «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» медалімен наградталған. 1973 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Кузьменко Евдокия Васильевна – 1937 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Веренка ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1956 жылы Кузьменко Петрмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, бала күтуші, тәрбиеші, «Солнышко» балабақшасында аспазшы, жолдасы электродәнекерлеуші, ДЭУ-де бульдозерші, комбайыншы болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 29 немересі, 4 шөбересі бар. «Батыр ана», КСРО жоғарғы Кеңесінің аналық үшін грамотасымен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Төреғалиева Ұлша – 1947 жылы 11 ақпанда Түркменстан Ташауз облысында туған. Білімі арнаулы-орта, медициналық. 1968 жылы Борашов Түгелмен тұрмыс құрыды. Өзі аудандық орталық ауруханада медбике, жолдасы ДРСУ-да есепші болып жұмыс жасады. 9 баласы, 7 немересі бар. «Аналық медалі», «Ана даңқы» ордені, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. 2005 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Әленова Бақтылы Базарбайқызы – 1945 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қараағаш ауылында туған. Білімі 7 кластық. Әленов Әжіханмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, инкубатордың операторы, жолдасы «Яйсан» совхозында шопан болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 11 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1981 жылы Мәртөк ауылында туған.

Қилыбаева Қанзада – 1928 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Күмістөбе ауылкөнесі Қараағаш ауылында туған. Білімі 4 кластық. Бала жастан бастап «Қараағаш» колхозында жұмыс жасаған. 1949 жылы бірінші жолдасы Бақыт Ұлы Отан соғысынан кейін қатты жарақат алып, екі жылдан кейін қайтыс болды. Екінші жолдасы Қилыбаев Мусамен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «Жаңатан» колхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы және 4 баланы бауырына басқан, 22 немересі, 1 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. 1973 жылдан бері Мәртөк ауылында.

Мұқанова Әлима – 1938 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қараағаш ауылында туған. Білімі 3 кластық. 14 жастан бастап сауыншы, кейін бұзаушы жұмыс істеді. 1955 жылы Мұқанов Үмбетиязбен тұрмыс құрды. Жолдасы «Қараағаш» колхозының тракторшы, есепші, малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1977 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Баймұрзина Марфуға 1935 жылы 25 желтоқсанда Ақтөбе облысы Исатай ауданы Зелений Дол ауылы «15 жыл Қазақстан» совхозы Білімі бастауыш. 1953 жылы Баймұрзин Хайрулламен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, малшы, жолдасы есепші болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 22 немерелі, 4 шөбелері бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1994 жылдан Мәртөк ауылында тұрады.

Күзенбаева Сабилә Оразқызы 1936 жылы 22 тамызда Ақтөбе облысы Шалқар ауданы 59 разьезд Берчугур станциясында туған. 1957 жылы Күзенбаев Бисенбаймен тұрмыс құрды. Өзі «Сарбұлақ» совхозында шопан көмекшісі, жолдасы 30 жылдан астам шопан болып жұмыс жасаған. 12 баласы, 25 немересі бар. «Батыр ана», «Ана данқы» орденінің 3 дәрежелерімен наградталған. 1994 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Ходжамұратова Гүлжахан – 1936 жылы 26 қаңтарда Қарақалпақстан Хожелі ауданында туған. Білімі арнаулы-орта, медициналық. 1957 жылы Елубай Өзбекбаймен тұрмыс құрды. Өзі 30 жылдан астам туберкулез ауруханасының фельдшері, жолдасы жүргізуші болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 37 немересі, 8 шөбересі бар. «Батыр ана», «Алтын алқа», «Еңбек ардагері», «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» медалімен наградталған. 2005 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Жаманбаева Рабиға Бұзайқызы – 1940 жылы 22 тамызда Ақтөбе облысы Мәртөк облысы Шаруа ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1958 жылы Жаманбаев Қуанмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы «Яйсаңский» совхозының №2 бөлімшесінде 40 жылдан астам шопан, малшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 22 немересі, 4 шөбелері бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1995 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Қанатбаева Бөбек – 1943 жылы 15 қазанда Ақтөбе облысы Байғанин ауданы «Қазақстан» колхозында туған. Білімі 8 кластық. 1962 жылы Егізов Мынбаймен тұрмыс құрды. Өзі газовик, жолдасы «Караулкельдинский» совхозында бас есепші болып жұмыс атқарды. 8 баласы, 10 немересі бар, «Күміс алқамен» наградталды. 1998 жылдан Мәртөк ауылында тұрады.

Жазықбаева Қаншайым – 1942 жылы Қарақалпақстан Хожелі ауданы «Хатеп» совхозында туған. Білімі 6 кластық. 1959 жылы Өтебалиев Убайдулламен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы күзет басшысы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 21 немересі, 1 шөбересі бар. «Ана данқы» ордені, «Аналық медалімен» наградталған. 2003 жылдан бері Мәртөк селосында тұрады.

Касперова Мария Феропонтовна – 1912 жылы 9 шілдеде Ресей Оренбург облысы Соль-Илецк ауданы Угольное ауылында туған. Білімі жоқ. 1932 жылы Касперов Василиймен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, жолдасы тракторлық бригадасының бигадирі, темір жолында жұмысшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 14 немересі, 17 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1949 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Каямова Роза Мухтаденовна – 1935 жылы 4 маусымда Ресей Перм облысы Октябрьск ауданы Самара ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1954 жылы Каямов Мудариспен тұрмыс құрды. 10 баласы, 13 немересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазіргі кезде Мәртөк ауылында тұрады.

Сантова Роза Жұмабайқызы – 1937 жылы Ресей Оренбург облысы Беляевск ауданы Буранчи ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1958 жылы Саитов Абылаймен тұрмыс құрды. Өзі «Димитрова» колхозында сауыншы, жолдасы есепші болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 9 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1985 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Мырзагүлова Моншақ Күзенқызы – 1936 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жаңатан ауылында туған. Білімі 6 кластық. 1954 жылы Мырзагүлов Қазиханмен тұрмыс құрды. Өзі «Ақсу» колхозында сауыншы, жолдасы жүргізуші болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 19 немересі, 3 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Күміс» және «Қола» медальдары, «Аналар медалімен» наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Тәжібаева Зада – 1948 жылы 6 шілдеде Қарақалпақстан Чимбай ауданында туған. Білімі 8 кластық. Ол ОРС «Тахнаташгидроэнергостройда» сатушы болып жұмыс істеді. 1963 жылы тұрмысқа шақты. 9 баласы, 5 немересі бар. «Күміс алқа», «ГОЭЛРО» мерейтойлық омыру белгісі, «1977 жылдың социалистік жарыстың жеңімпазы» медалімен наградталған. 2004 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Дәулетова Шарипа Ахметқызы – 1932 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі бастауыш. 1950 жылы Ізтлесев Әділханмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, бұзаушы, жолдасы малшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 15 немересі бар. «Ана даңқы» ордені, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Оналбаева Қаным Ысқаққызы – 1936 жылы Ақтөбе облысы Қобда ауданы «14 жыл Қазақстан» ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1952 жылы Оналбаев Қаналымен тұрмыс құрды. Өзі құрылыста жұмысшы, жолдасы «Междуреченский» совхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 10 немересі, 7 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1965 жылдан бері Мәртөк ауылыныда тұрады.

Сәрсенбаева Құрбангүл – 1959 жылы Түркменстан Ашхабад қаласында туған. Білімі орта. 1977 жылы Сәрсенбаев Ахметпен тұрмыс құрды. Өзі мақта жинаушы, жолдасы «Қызылгюч» колхозында құрылысшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 1 немересібар. «Күміс алқамен» наградталған. 1999 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Қосмамбетова Марням – 1934 жылы Ақтөбе облысы Қарабұтақ ауданы Тасоткелі ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1952 жылы Қосмамбетов Сисенғалимен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасымен айналысты, жолдасы еңбек тылдың қатысушысы, жүргізуші. 8 баласы, 21 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1999 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Байкенова Сәнен Дербісқызы – 1935 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жаңатан ауылында туған. Білімі арнаула-орта, клубтық іс. Ол 30 жылдан астам мәдениетағарту қызметкері. 1954 жылы Байкенов Қуанышпен тұрмыс құрды. 10 баласы, 16 немересі бар. «Батыр ана» озат белгімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Ибрашева Замқора Жарылғасынқызы – 1937 жылы 12 наурызда Ресей Чкаловск облысы Медногорск қаласында туған. Білімі 8 кластық. 1953 жылы Ибрашев Ізімқұлмен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, АЗФ-те аспазшы, жолдасы темір жолында жұмыс жасаған. 8 баласы, 17 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Мәртөк аудыныда тұрады.

Ақбатырова Бақтылы – 1940 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Хозауыл ауылында туған. Білім 5 кластық. 1957 жылы Ақбатырова Түркпенмен тұрмыс құрды. Өзі 30 жылдан астам сауыншы, жолдасы «Яйсан» совхозында малшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 20 немересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Некрасова Елена Сергеевна – 1935 жылы Ресей Рязанск облысы Милославск ауданы «Прогресс» совхозында «Ольхи» ауылында туған. 1954 жылы Некрасов Владимирмен тұрмыс құрды. Өзі шошқа фермасында, жолдасы тракторшы болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 27 немересі, 3 шөбересі бар. «Батыр ана», «Ерен еңбек үшін» медалімен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында тұрады.

Тұрмағамбетова Ақбикеш – 1943 жылы Қарақалпақстан Хожелі ауданда туған. Білімі 7 кластық. 1958 жылы Төлегенов Қуанышпен тұрмыс құрды. Өзі сылақшы, суарнасында бақылаушы, жолдасы прораб болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 23 немересі, 2 шөбересі бар. «Ана даңқы» ордендерінің 3 дәрежесімен наградталған. Қазір Қазан ауылында тұрады.

Чумаченко Нина Ананьевна – 1928 жылы 30 наурызда Украина Николаевск облысы Арбизинск ауданы Марьяновка ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1948 жылы Чумаченко Иванмен тұрмыс құрды. Өзі бригадада, жолдасы тракторшы болып жұмыс жасаған. 1960 жылы Линовицк ауылына көшті. 9 баласы, 1 баланы бауырына басқан, 24 немерелері, 12 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Қазан ауылында тұрады.

Хожанова Ақзибаш – 1947 жылы 10 мамырда Қарақалпақстан Шумансай ауданы «Кирова» колхозында туғ. Білімі арнаулы-орта, медициналық. 1965 жылы Жұмабаев Өтегенмен тұрмыс құрды. Өзі пошта тасушы, жолдасы электрик болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 4 немересі бар. «Ана даңқы» орденінің 3 дәрежесімен наградталған. 2005 жылдан бастап Қазан ауылында тұрады.

Қамзина Қаншайым – 1937 жылы 17 шілдеде Ақтөбе облысы Алға ауданы Петровка ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Қамзин Жаксылықпен тұрмыс құрды. Өзі 30 жылдан астам сауыншы, жолдасы тылдың қатысушысы, «Заветы Илича» колхозында тракторлық бригадала бригадир болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 23 немересі, 4 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері», «Ерен еңбек үшін» медальдарымен наградталған. 1955 жылдан бері Құмсай ауылында тұрады.

Нартаева Алтынбике – 1935 жылы 8 наурызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1955 жылы Нартаев Шағанмен тұрмыс құрды. Өзі тың игерушісі, 30 жылдан астам сауыншы, жолдасы «Заветы Илича» колхозында 44 жыл бойы механизатор болып жұмыс жасаған. 8 баласы бар. «Күміс алқа», «Тың жерлерді игеру үшін», «Ерен еңбек үшін» медалі, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Құмсай ауылында тұрады.

Өтениязова Назира – 1936 жылы Түркменстан Куняургенч ауданы «Қызыл-Байтақ» ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1954 жылы Өтениязов Аққұлмен тұрмыс құрды. Өзі 25 жыл сауыншы, жолдасы МТФ бастығы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 30 немересі, 2 шөбересі бар. «Социалистік жарыстың жеңімпазы», «Ана даңқы» орденімен наградталған. 2006 жылдан Мәртөк ауылында тұрады.

Кенжалина Марзия – 1940 жылы 22 шілдеде Ақтөбе облысы Шалқар ауданы «Шетырғыз» совхозында туған. Білімі 6 кластық. 1960 жылы Қанатбаев Молдабаймен тұрмыс құрды. Өзі малшы, жолдасы 30 жылдан астам тракторшы болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 15 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1997 жылдан Мәртөк ауылында тұрады.

Қарабалиева Зулхия – 1934 жылы 8 наурызда Ресей Оренбург облысы Ақбұлақ ауданы Шукуневка ауылында туған. Білімі жоқ. 1953 жылы Қарабалин Истлеумен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «15 жыл Қазақстан» колхозында бригадир болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 19 немересі, 5 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 2000 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Кәденова Зәреш – 1937 жылы Ақтөбе облысы Ойыл ауданы Саралжын ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1956 жылы Кәденов Балтаумен тұрмыс құрды. Өзі 20 жылдан астам сауыншы, жолдасы 40 жылдан астам жүргізуші болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 21 немересі, 4 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің 2 дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалі, «Коммунистік еңбек озаты», «1975 жылдың социалистік жарыстың жеңімпазы» медальдарымен наградталған. Қазір Мәртөк ауылында

тұрады.

Қалиева Көркем – 1923 жылы 1 қаңтарда Ақтөбе облысы Қобда ауданы Бегалы ауылында туған. Білімі 5 кластық. 1940 жылы Қалиев Бимұқанмен тұрмыс құрды. Өзі Яйсан училищенің курсын бітірген, тракторшы мамандығын алды. Ол Байнассай ауылына жол салды, жолдасы тылдың қатысушысы, малшы болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 11 немересі, 8 шөбересі бар. «Ана даңқы» ордендерінің 3 дәрежесі, «Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 50 жыл», «1941-1945ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» медалімен наградталған. 1998 жылдан бері Мәртөк ауылында тұрады.

Көңсұмбаева Шолпан – 1942 жылы 1 қаңтарда Гурьев облысы Мақат ауданы Жылдыбай ауылында туған. Білімі бастауыш. 1958 жылы Көңсұмбаев Ұзақбаймен тұрмыс құрды. Өзі 30 жылдан астам мұнайшы, жолдасы жүргізуші болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 18 немересі, 1 шөбересі бар. «Ана данқы» орденінің 2 дәрежесімен наградталған. 1998 жылдан Мәртөк ауылында тұрады.

тұрады.

Мағамбетова Әсия Асылбековна - 1939 жылы 17 тамызда Қостанай облысы Убаганский ауданы Ленин ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1957 жылы Мағамбетов Жамбылмен тұрмыс құрды. Өзі шопан көмекшісі, сауыншы, жолдасы 25 жылдай шопан болып жұмыс істеді. 12 баласы, 33 немересі, 3 шөбересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ардагері» медалдерімен наградталды. Екі мәрте аудандық кеңес депутаты болады. Қазір Мәртөк ауылында

Тоғызбаева Балзиба - 1926 жылы 15 сәуірде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданында туған. Білімі 3 кластық. 1949 жылы Тоғызбаев Қосжанмен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, колхоз бригадасында, содан кейін мектепте еден жуушы болып, жолдасы Ұлы Отан Соғысы қатысушысы, Карагаш аулында тарих пәнінің мұғалім, мектеп директоры қызметтерін атқарған. 8 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқа», «1941-1945 жж Ұлы Отан Соғысы 60 жылдық» мерейтойы медалімен наградталған. Қазір Мәртөк ауданында тұрады.

Наурызбаева Базаргүл - 1947 жылы Қарақалпақстан Республикасы Тахияташ қаласында туған. Білімі 8 кластық. 1965 жылы Наурызбаев Ұндыспаймен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында, жолдасы Тахияташ ГРЭС-інде энергетик болып жұмыс істеді. 9 бала, 13 немересі бар. II дәрижелі «Ана данқы» орденімен наградталған. 2006 жылдан бастап Мәртөк ауылында тұрады.

Әлімбетова Зәру - 1938 жылы 18 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1956 жылы Әлімбетов Хамитпен тұрмыс құрды. Өзі үй шаруасында, жолдасы Октябрь ауданының Пролетарский совхозында шопан, механизатор, милиционер болып жұмыс істеді. 9 баласы, 14 немересі, 4 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Озат зейнеткер» атағы, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. 1996 жылдан бастап Мәртөк ауылында тұрады.

Хакимова Несібелі – 1935 жылы 20 қазанда Ақтөбе облысы Байғанин ауданында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Хакимов Серикпен тұрмыс құрды. Өзі Жайсан ауылында 43 жасында сауыншы, зоотехник, МТФ меңгерушісі болып жұмыс істеді. 10 баласы, 18 немересі, 5 шөбересі бар. «Батыр ана», «Алтын алқа», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Суреттері талай рет құрмет тақтасында көрініп, аудандық кеңес депутаты болып жұмыс істеді. Қазірде Мәртөк ауылында тұрады.

Джайкина Рысты Тулешевна - 1927 жылы 25 тамызда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы №37 разьезде туған. Білімі 10 кластық, арнаулы орта, педучилище. 1947 жылы Джайкин Жапармен тұрмыс құрды. Өзі кірпіш зауытында, жолдасы, ДЭУ-210 дол шебері, Ұлы Отан соғысына қатысушы. 10 бала, 18 немересі, 9 шөбересі бар. «Алтын алқа», «Батыр ана» орденімен наградталған. Қазір Ақтөбе қаласында тұрады.

Ордабаева Балахан (10.01.1923 ж. Мәртөк ауд. Жаңатаң а.туған). Білімі бастауыш. Жолдасы Ордабаев Әли ҮОС-ы ардагері, ал өзі еңбек майданына қатысушы, тракторшы, орман шаруашылығында жұмыс істеген. Ардақты ананың 10 баласы, 26 немересі, 7 шөбересі бар. «Батыр Ана» құрметті атағының және «Еңбек ардагері» медальдарының иегері.

МӘРТӨК АУДАНДЫҚ ӘКІМДІГІ - 1995 жылы құрылған. Қазіргі уақытта аудандық әкімдігіне 13 ауыл аймақтары (Аққұдық а/а, Байнассай а/а, Байғорысай а/а, Жайсан а/а, Қаратоғай а/а, Қарашай а/а, Құрмансай а/а,

Қызылжар а/а, Мәртөк а/а, Родник а/а, Тәнібергел а/а, Хазірет а/а, Хлебодар а/а) (аудандық ауылшаруашылық бөлімі, аудандық жер қатынас бөлімі, аудандық қаржы бөлімі, аудандық экономика және бюджеттік жоспарлау бөлімі, аудандық кәсіпкерлік бөлімі, аудандық білім бөлімі, аудандық жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімі, аудандық ішкі саясат бөлімі, аудандық мәдениет және тілдерді дамыту бөлімі, аудандық дене шынықтыру және спорт бөлімі, аудандық құрылыс бөлімі, аудандық сәулет және қала құрылыс бөлімі, аудандық тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, жолаушылар көлігі және автомобиль жолдары бөлімі) «Мемлекеттік жергілікті басқару туралы» Заң негізінде әкімшілік коллегиялық орган болғандықтан, аудан территориясында міндетті түрде орындалатын қаулы қабылдайды.

МӘРТӨК АУДАНДЫҚ МӘСЛИХАТЫ – басқарушы өкілетті орган, өзінің жұмысын 1994 жылы 18 наурыздан бастап орындап келеді, депутаттардың бірінші шақырылған жиналысынан кейін. Аудандық мәслихатқа депутаттарды сайлау 1994 жылы 7 наурызда өтті. Аудандық мәслихаттың бірінші шақырылымына хатшы болып депутат Төлеген Табанов сайланды, екінші (29.10.1999 жылы) және үшінші (02.10.2003 жылы) шақырылымына – Үсен Жаманшалов, төртінші (2007 жылы) шақырылымына хатшы болып Амантай Смағұлов сайланды.

МӘРТӨК АУДАНДЫҚ МҰРАҒАТЫ - 1988 жылы 5 мамырда шаруашылық есебі негізінде құрылған. Мұрағаттың бірінші директоры Ф.А. Цыба болды. Мұрағат тарихынан: 1932 жылы алғашқы облыстық басқарма 1938 жылы НКВД қараған, 1946 жылы – Ақтөбе ішкі істер басқармасына. 1946 жылы Мәртөк аудандық мұрағаты ашылды. Құжаттар Новоалексеевка филиалында сақталды. 1988 жылдан бастап құжаттар аудандық мұрағатта сақталып келген. 1995 жылы аудандық мұрағат аудандық бюджеттің қаржыландыруға берілді. 2005 жылы Мәртөк аудандық мұрағатты «Мәртөк ауданының мемлекеттік мұрағаты» ММ болып қайта аталды. Мемлекеттік мұрағат бірыңғай мемлекеттік саясатты қамтамасыз етеді және құжатқұру, осы сұрақтар бойынша заңды және тұлғаларды қызметтерін үлестіреді. Қазақстан Республикасының ұлттық мұрағат құрын қалыптастыруымен айналысады, мұрағат қорындағы құжаттардың мемлекеттік есебін қамтамасыз етеді, қабылдау және сақтау, сондай-ақ мұрағат құжаттарын мемлекеттік органдардың, қоғамдық мекемелердің және азаматтардың әлеуметтік-құқықтық жағынан сұранысын орындау үшін қолданады, ұлттық мұрағат қорын біріктіруді – мұрағат ісі бойынша ауданның мекемелерін ұйымдарымен заңдылықтарын сақтауына мемлекеттік бақылауды жүргізеді. Ауданның мемлекеттік мұрағатында сақталуда тұрған 96 қор бар. Оған аудандағы мекемелердің, кәсіпорындардың, ұйымдардың және шаруашылықтардың 28288 мұрағат ісі кіреді. Мәңгілік сақталуда 6279 құжаттар, 7 жеке мұрағаттар. Негізгі қордың мерзімдік сақталуы 75 жыл.

МӘРТӨК АУДАНДЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МҰРАЖАЙЫ - 1979 жылы Аудандық мәдениет үйінің жанынан ерлік және еңбек даңқы бөлмесі ашылды, оның көлемі 21 к.м. Экспозиция 3 бөлімнен құрылды, онда 120 экспонаттар болды: «Бұл күндері даңқы үнсіз қалмайды» (азамат соғысы кезінде), «Біздің ауылдың өмірі», «Ұлы Отан соғысы – 1941-1945ж.ж.». Еңбек және ерлік даңқы бөлмесін Мария Остафийчук басқарды. 1985 жылы Жеңіс күнінің 40-жылдығына Мәртөк аудандық ерлік және еңбек даңқы мұражайы ашылды, ол қоғамдық бастамада жұмыс істеді. 1986 жылдан бастап қоғамдық ерлік және еңбек даңқы мұражайы облыстық тарихи-өлкетану мұражайының Мәртөк бөлімшесі болып қайта құрылды. Ақтөбе облысы әкімдігінің қаулысына сәйкес 2006 жылды 1.01. бастап «Мәртөк аудандық тарихи-өлкетану мұражайы» ММ болып құрылды, мұражайдың бейнесі тарихи-өлкетану. Бүгін мұражайдың экспозициясы 200 кв.м көлемде жерді алып жатыр, және 8 залда жайғасқан, олар біздің жақтың мәдениетін және өнер жазбасын, тарихын ашады. Мұражай экспозициясы 25 бөлімнен құрайды, қорда және экспозицияда 2145 экспонаттар орналасқан.

«МӘРТӨК ТЫНЫСЫ» - аудандық газеті 1935ж. бастап шыға бастады. Алғашқы кезде газет «За большевистские колхозы» деген атпен 2250 данада басылды. Редакторы Д.К.Мастерова болды. 1953ж. мамыр айынан 2500 даналы «Сталинская Знамя», 1956ж. наурызда «Колхозная правда» атына ауыстырылды. Таралымы 3090 дана. 1962ж. сәуір айында қайта «Ленинский путь» деп өзгертілді. Таралымы 6470 дана. 1991ж. алғашқы саны «Мартукские новости» атымен шыққан. 2001ж. сәуір айында «Мәртөк тынысы» деген атпен жарияланды. 1957-89ж.ж. газетті Б.Н.Луस्कаны басқарды. 2006 жылдан бастап газетке ҚР Журналистер Одағының мүшесі С.О. Қаракеев редакторлық етеді.

МӘРТӨК АУДАНДЫҚ САНИТАРЛЫҚ-ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ СТАНЦИЯСЫ. Аудан санитарлық-эпид. ст-н алғашқы басшысы В.В.Горелов-Ауд. денсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі. Ол кезде СЭС ауд. денсаулық сақтау бөлімінің құрамында болды. Штатта 5 адам, 2 дезинфектор, дезинструктор, акрихинизатор және без. бөлімінің меңгерушісі. Соғыстан кейінгі жылдары тіркелген аурулар: іш сүзек, безгек, қызылша дифтерия жұқпалы аурулары салдарынан балалар өлімі көп болған. Эпид. ауруларға қарсы жиналыстар өткізілді, мед. қызметкерлеріне барлық жағдай жасалды, безгекке қарсы жабдықтар таратылды. 1956ж. безгек жайлы соңғы оқиға тіркелген. Осы кезде ауд. СЭС штатында 25 адам болды, барлығының арнайы мамандығы бар, онда желінетін тамаққа тексеру жүргізу, суға, заттың сыртқы объектілеріне биологиялық материалдарды жұқпалы аурулардан сақтауды, өте қауіпті жұқпалы аурулардан, қауіпті сары топтарын, ауа тамшылары мен трансмиссивті жұқпалыларды тексеру барлығы зертханада аттестацияланған. Ауд. СЭС-нің міндеті мемлекеттік тазалық-эпид. бақылау. 1981ж. бастап, осы кезге дейінгі жетекшісі Қ.Қ.Базарбаев. Ол ҚР денсаулық сақтау ісінің үздігі.

МӘРТӨК АУДАНДЫҚ ӘДІЛЕТ БАСҚАРМАСЫ 1921 жылдың наурыз айында құрылған. ҚазССР Кеңестік халықтық комитеті азаматтарды мемлекеттік тіркеу жұмыстарын атқаратын АХАЖ бөлімін бекітті. Мұның алдында азаматтарды тіркеу жұмыстарымен мешіттер мен шіркеулер арнайы кітап ашып жүргізіп отырған. Орталық НКВД мен губернаторлық, уездік, және жергілікті Кеңестік атқарушы органдардың жанында АХАЖ бөлімі алғашқыда 4 звенодан тұрды. 1935-1959 жылдар аралығында Республикалық НКВД (МВД) құрылымында болды. Ал кейінгі 35 жыл ішінде АХАЖ бөлімдері жергілікті атқарушы органдардың құрылымдарында жұмыс істеді. Халыққа қызмет көрсету жағдайын жақсарту мақсатында жасалған құқықтық реформақалалық және аудандық АХАЖ бөлімдерін екі жақты бағыныштылықтан босатып Юстиция Министрлігінің құрамына енгізді. Аудандық АХАЖ бөлімінің мұрағаты аудан тарихын сақтап келеді. 1908 жылы 16 шіркеулік кітап болған. Ал қызметтің құрылғанынан бастап, мұрағат қорындағы азаматтық хал актілерінің саны 412-ге жетті. Және де ол жылдан-жылға толығып отырады. Бірнеше жылдан бері мұрағат кітаптарының көптеген беттері Евдокия Шведтің қолымен толтырылып отырған, ол кездері АХАЖ бөлімінде менгеруші қызметін Раушан Шынтасова атқарған. 2004 жылдың қыркүйек айынан бастап, бөлімнің аты ауданның әділет бөлімі болып өзгертілген. 2005 жылдың наурыз айынан бастап, әділет бөлімі қайта құрылып әділет басқармасы болды. Алғашқы әділет басқармасының бастығы болып, осы құрылымда 30 жыл еңбек еткен Любовь Колган қызмет атқарды.

ҚР АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ МИНИСТРЛІГІ МӘРТӨК АУДАНДЫҚ АУМАҚТЫҚ БАСҚАРМАСЫ – 1999 жылы аудандық ветеринарлық қадағалау бөлімінің базасында ұйымдастырылған. Ол өз құзырында арнайы атқару мен қадағалау және ауыл-шаруашылығы саласының салааралық үйлестіру жұмыстарын жасайтын ҚР-сының Ауылшаруашылығы Министрлігінің аймақтық өкілетті органы. Басқарманың негізгі жұмыстарының қатарына ветеринарлық жұмыстарды, өсімдіктерді қорғау және карантин жүргізу, ауылшаруашылық техникаларды, тұқымдық малшаруашылығын, егіншаруашылығының тұқымдарының сапасын мемлекеттік қадағалау шараларын жүргізу кіреді.

МУСИН ЖАҚСЫЛЫҚ (12.01.1935ж. Мәртөк ауд. Чапас а.-1939ж. Ақтөбе қ.) Мәртөк ОМ бітіргеннен кейін (1953) Тынық мұхит флотында әскери қызмет атқарды. Қазақ мемлекеттік а/ш инс-тын бітіріп, орыс ауд-ғы Калинин ат. ұжымшарда бас агроном, ауд. а/ш басқармасында бас агроном, орынбасар, а/ш өнімдерін сатып алу және сапасын анықтау жөніндегі мемлекеттік инспекторы болып жұмыс істеді. Осы ауданның партия комитетінің хатшысы, ауд. кеңес төрағасы. Ырғыз ауд.

партия ком-нің 1-ші хатшысы. Обл. атқ. Ком-ң бөлім меңгерушісі қызметтерінде болды. «Еңбек Қызыл Ту», 2 рет «Құрмет белгісі» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

МӘРТӨК ВАЛЬСИ - 1995ж. әнін жазған ауд. өнер мектебінің директоры Д.Құрманғалиева, сөзі №2 Мәртөк ОМ мұғалімі, ауд. «Қазақ тілі» қоғамының төрағасы Р.Ділмағанбетов. Мәртөк ауданының 60 жылдық мерейтойына арналған. Сахналарда өнер мектебінің күшімен орындалып, бейнетаспаға жазылған «Өркенді өмір» кітабының бетінен жарық көрген.

МӘРТӨК ЗЕЙНЕТАҚЫ ТӨЛЕУ ОРТАЛЫҒЫ-1998 ж. құрылған. МЗТО арқылы зейнетақы жас мөлшеріне сәйкес беріледі. 1999ж. қаңтардан бастап мемл. арнайы жәрдемақы, 1999ж. сәуірінен арнайы мемл. жәрдемақы, 2000ж. қаңтарынан бастап мемл. арнайы жәрдемақы беріледі. 2009 жылдың 1 қаңтарынан кейінгі берілген мәлімет бойынша түрлі зейнетақы алушылар саны 7000 адам және МЗТО ай сайын 91 683 000 теңге көлемінде зейнетақы мен жәрдемақы төлейді. Төлеммен қатар, жыл сайын зейнетақы мен жәрдемақы көлемінің өзгеруіне байланысты олардың көлемін есептеу жөнінде шешімдер шығарады. 1998ж. қаңтарынан бастап аудан тұрғындарына 20832 элементтік-жекеленген код берілді, яғни аудан тұрғындарының пайызы қамтылып отыр. МЗТО 37 түрлі зейнетақы және басқа да әлеуметтік төлемдер жүргізеді. 2001 жылдан бері бұл мекемені Қ.Б.Оразов басқарып отыр.

МӘРТӨК МЕШІТІ -1998ж. салынды. Мешітті салуға ауданының мұсылман халқы, ЖШС-тер шаруа қожлықтары демеушілік жасады.

МӘРТӨК НЕГІЗГІ МЕКТЕБІ №4 1934 жылы салынған. Мектеп мемлекеттік тілде жұмыс істейді. Ұжымда 15 мұғалім қызмет етеді. Жалпы білім алатын оқушылар саны 150.

МИРАС аудандық өлкетану экспедициясы. Аудан әкімінің орынбасары Ирина Цыбаның жетекшілігімен 2005 жылы 22 сәуірде ұйымдастырылған. Аудан көлемінде ғылыми-зерттеу жұмыстарын, жәдігерлерді іздестіру жұмыстарын жасайды. Сонымен қатар «Дружба» атты Ресей өлкетану экспедициясымен байланысып отырады.

МӘРТӨК ОРТА МЕКТЕБІ №1 1974 жылы ашылған орыс мектебі. Мұнда 586 оқушы білім алады. Педагогикалық ұжымда 68 мұғалім қызмет етеді, оның 14-і жоғарғы дәрежелі, 18-і бірінші дәрежелі мамандар. Мектепте 23 толық жабдықталған кабинет, 12 жылдық білім беру жүйесіне ауысу аясында тәжірибелік сыныптар, интерактивтік тақталар, мультимедиялық кабинет бар. Мектеп жанында мұражай жұмыс істейді.

МӘРТӨК ОРТА МЕКТЕБІ №3 1961 жылы ашылған орыс мектебі. 326 оқушы білім алуда. Мектеп ұжымында 40 мұғалім жұмыс істейді, оның 9 жоғарғы дәрежелі, 10-ы бірінші дәрежелі мамандар. Мектеп физика және информатика пәндерінің компьютерлік сыныптарымен, мультимедиялық кабинетпен толық жабдықталған. Мектеп жанында Р.Мир-Хайдаров атындағы мұражай жұмыс істейді.

МӘРТӨК ОРТАЛЫҚ АУДАНДЫҚ АУРУХАНА 1978 жылы салынған. Ауруханада 1 стационар мен клиника-диагностикалық поликлиника бар. Бүгінгі күні ауруханада 16 мамандық бойынша дәрігерлер жұмыс істейді. Сырқаттарға уақытылы диагностикалық шараларды жасау үшін УЗИ-кабинеті, рентген сәулелі кабинеті, биохимиялық және бактериологиялық диагностика бөлімдері бар.

МӘРТӨК МЕКТЕП ГИМНАЗИЯСЫ №2 2007 жылы №2 қазақ орта мектебінің базасында ашылды. Қазақ орта мектебі тарихында 1934 жылы ашылған. Аталған мектеп қабырғасынан еліміздің түкпір-түкпірінде еңбек етіп жүрген көптеген түлектер ұшып шыққан. Бұл мектепте әр жылдары Е.Д.Гусева, А.Садуақасова, Г.Қосбергенова, Р.Жұмағалиева, Д.Шерниязова, К.Лиясова, А.Е.Выжимок, С.Ғабдірахманов, М.Күшбасев, Ф.Мифтахов секілді өзге де көптеген ұстаздар еңбек етті. Мектептен шыққан түлектер арасында көптеген көрнекті ғалымдар, ақындар, суретшілер тағы басқа белгілі мамандар болды. Бүгінде мектептегі бала саны 651 оқушы. Мұғалімдер саны 56, олардың 7-і жоғарғы дәрежелі, 12-сі бірінші дәрежелі санаттағы педагогтар. Мектеп жаңа замандық техникалармен жабдықталған. Соны бірге №2ММГ-ның жанында 120 балаға арналған интернат жұмыс жасайды. 2007-2008 оқу жылында интернатта 101 бала жатып оқыды.

МӘРТӨК ОРТАЛЫҚ КІТАПХАНАСЫ - негізі 1917ж. 27 желтоқсанда қаланды. Кітапхана қоры орыс әдебиетінің түрлі жанрдағы 1600 дана кітабынан және 1200 мұсылман әдебиетінен тұрды. 1976ж. бері кітапхана АМУ ғимаратында орналасты. Кітапхана қоры 36 661 дана кітаптан тұрады, оның ішінде 3054 дана қазақ тілінде жыл сайын кітапханаға 19 мың адам келеді. Тұрақты оқырмандары 3000. Кітапханада оқырман залы бар. Онда анықтама әдебиеті мен 50 шақты мерзімді басылымдар алынады. Кітапхана әдебиеттер диспуттар, жастармен жүргізілетін блитцтурнирлер, «дөңгелек үстел» кезінде өзекті мәселелерді талқылау іскер кездесулер болып тұрады.

МӘРТӨК ЭЛЕВАТОРЫ – 1927 жылы алғаш рет ағаштан салынған, ол кезде «Заготзерно» деп аталған. Уақыт өткен сайын жер көлемі ұлғайтылып, кеңі бастады. Сол кезде оның орны бұзып тасталынып, жаңадан қайта салынды. Оның жұмыс істейтін маңызды ортасындағы мұнарасы 9 қабатты зәулім үйдің биіктігімен бірдей болды. Мұнараның екі жағында 6 корпусы бар.

Сонымен бірге элеватордың территориясында астық қоймалары бар. Жалпы элеватор мен қоймаларының жалпы сыйымдылығының көлемі 56,0 мың тонна. Мәртөк элеваторы бірнеше рет атын өзгертіп отырды. 1994-1997 жылдары «Алтын Астық» АҚ, 1997-2000 жылдар арасында «Алтын Астық» ЖШС, 2000-2002 жылдары «Хлебный дом» ЖШС, болып өзгеріп отырған. Ал қазіргі таңда «Рамазан» ЖШС-ның №2 представителі. Элеваторда астықты сақтау, астықты темір жолмен жіберу, кептіру, астықты тазарту жұмыстарын атқарады.

МӘРТӨК ЭЛЕКТР ЖЕЛІСІНІҢ УЧАСКЕСІ - «Ақтөбээнерго» АҚ 13 құрылымдық бөлімдерінің бірі. Қазіргі таңда Мәртөк ЭЖУ 30,1 мың тұрғыны бар, 6,6 мың шаршы км. аудан аумағын электр энергиясымен қамтамасыз етеді. Аудан электр желілі шаруашылығының жұмысын жөндеу қайта жабдықтау, жанарту және тұрақты жұмысын қамтамасыз ету үшін жоспарлы іс-шаралар өткізіледі.

МӘРТӨК МТС - 1932ж. құрылды. Осы кезде Ақтөбе облысында дизельдік техникаға байланысты оқыту курстары ашылды. Оларда 13 адам оқыды. 1937ж. сәуірде МТС колхоздарға 22616 га жерден егін жинауға көмек көрсетті. 1957 ж. трактор жөндеу Мәртөк станциясы болып қайта құрылды. 277 трактор, 107 комбайн жөндеді. 1992ж. «Жөндеуші» АО болды.

МЕДЕТОВ ҚАМБАР ЕРҚОЖАҰЛЫ (1.05.1901ж. Мәртөк ауд. Жайсаң а.-20.01.1942. Амур обл. Тырма к)- күйші, әнші, мәдениет қайраткері, Е.Г.Брусиловский казактың «Дүйім дүлдүлдерінің» қатарына қосқан атақты орындаушы. Қаз ОАК (кейін Құрманғазы) ат. ұлт аспаптар оркестрінің негізін қалаушылардың бірі. Өнер сүйер қауым Қ.Медетов тур. лебіз-пікір білдірген үш адамды бұрыннан біледі. Олар: орыс А.В.Затаевич, қазақ А.Жұбанов және француз Ромен Роллан. 1923ж. Орынборда Затаевич Қамбардан 22 күй мен ән жазып алып, нотаға түсірді. Осы күйлер мен әндер енген «Қазақ халқының 1000 әні» кітабымен танысқан француз жазушысы Р.Роллан 1926ж. сәуірде Швейцариядан Затаевичке хат жазып, «Мен де нақ сіз сияқты «Аксақ құлан» туралы аңыздың сонша қарапайым әдіспен көңіл-күйіңізді баурайтын әсеріне қайран қалдым» деген. Брусиловский «Қыз Жібек» операсындағы Төлегеннің «Алты қазбен қоштасу» сазын және «Аксақ құлан» күйін хал. ком. Т.Жүргенов арқылы танысқан Қамбардың орындауында жазып алған. Демек, қазақтың тұңғыш ұлттық операсында Қамбар күйшінің де қолтаңбасы бар. XXғ. ең шебер орындаушысы атанған ол 1936ж. Мәскеуде өткен қазақ

өнері мен әдебиетінің онкүндігіне жетекші өнер иесі ретінде қатысты. Бірақ өнердегі өмірі қысқа болды. 1937ж. 1 желтоқсанда жалған жаламен тұтқындалып, 10 жылға Қыыр Шығысқа жер аударылды. Қ.Ерқожаұлының 100 жылдық мерейтойы 2001ж. сәуірде Алматыда арнаулы конференциямен, үлкен ән-күй мерекесімен атап өтілді.

МИФТАХОВ ФАТТАХУДДИН МИФТАХОВИЧ (1931.24.01-1975) Татар авт. Респуб-ның Верхний Берсут с. б. Еңбек жолын 1950-73ж.ж. бастады. Мәртөк казак ОМ аға пионер вожатыйы, тарих пәні мұғалімі, ұйымдастырушы, мектеп директоры, аупарткомның нұсқаушысы болды. Ауд. обл. газеттердің обл. телехабардың белсенді тілшісі, «Ақ көгершін», «Көк шыбық», «Жарық құлақ» кітаптарының авторы. «Тың жерлерді игергені үшін», «В.И.Лениннің туғанына 100 жыл» медальдарымен, облауаткомның, БКЛЖО ОК-ның

грамоталарымен марапатталған.

МЕХАНИКАЛАНДЫРЫЛҒАН ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫ (1964ж)

Көлемі 4033га шаруашылық үшін 3059га жер бөлінген. 1988ж. Мәртөк орман шар-ғы өндірістік кәсіпорын. 2000ж. бастап орман мен жануарлар әлемін қорғайтын мем. мекемеге айналды. 18 адам жұмыс істейді. Мекемеде 3 автокөлік, 8 трактор, т.б. техника бар. Орман шар. ағаш отырғызып, орман, жануарларды қорғайды. «Тірі табиғат ескерткіші» мақсатында Шевченко ауылы көлемі 0,5га-дан 2 аумақ бөлінген. Ормандағы жануарлар: қасқыр, түлкі, суыр, борсық, жабайы шошқа, бұғы. Жеміс бағын отырғызу 1937ж. Жайсаң жерінен басталды. Онда алма, жүзім ағаштары, құлпынай, қарақат отырғызылды. Жеміс-жидек ағаштарын отырғызатын «бақ жетіліг» басталды. «Степь» ұжымшары ара шаруа-ғына 10 га жерге жеміс ағаштарын, бал беретін шөп өсірді. Ұжымшар Мичурин инс-мен байланысып, отырғызылатын жемс ағаштарын алдырып отырды. Ұжымшар 1934ж-8683 сом, 1937ж.-19763 сом, 1937-7729 сом, 1939ж-7172 сом пайда келтірді. Жеміс ағаштарын отырғызу «Победа» ұжымшарында, «Первомай» кеңшарында, «Байторғайсай», «Дмитриев» мектептерінде жалғасты. 1948ж. Мәртөк а. демалыс паркі салынды. Кейін Жайсаң, Хазірет а. ұйымдастырылды.

МЕМЛЕКЕТТІК ТҰҚЫМ СЫНАУ АЙМАҒЫ «Крестьянин»

ұжымшарының жанынан ашылған. 1937ж. ол 683га егістік, дәнді дақылдар мен көпжылдық және бір жылдық шөптердің өнімді түрлерін анықтаумен айналысып келеді. Тұқымның 126 түрлі бидай, 92 түрлі тары, 110 түрлі жүгері небары 833 түрлі тұқымды сынақтан өткізіп, өндіріске «Саратов-210», «саратов-29», Саррубра Бидайын, «Медикум-3955» арпасын енгізіп,

астықтың түсімін арттырды. БХШК көрмесіне қатысып, медальдармен, дипломдармен марапатталды.

МИНЯЙЛО ВАСИЛИЙ ДАНИЛОВИЧ (1906ж. Полтава обл. Годячский ауд. Сосновка а.д.к.) 1928ж. Мәртөк ауд. еңбекші депутаттарының Қарашай ауылдық кеңес председателі. 1932ж. Ақбұлақ ауд. қаржы бөлімі бастығы, 1934ж. обл. Мем. Саяси басқармасының 15 жыл атындағы №4 ет совхозында жетекші. 1935ж. аудандық қаржы бөлімінде салық инспекторы, Қазақстан К.П. аудком хатшысының көмекшісі, Мәртөк аудандық қаржы бөлімінің орынбасары. 1941-46жж. әскер қатарында, сонда батальон командирінің орынбасары. 1941-45жж. Ұлы Отан соғысында, 1946ж. аудандық қаржы бөлімі орынбасары, аудком төрағасы, Победа ұжымшарының төрағасы. Жауынгерлік «Қызыл Ту», «ҰОС –ның I-II дәрежелі», екі «Қызыл Жұлдыз» ордендерімен, тоғыз медальмен марапатталған.

МИР-ХАЙДАРОВ РАУЛЬ МИРСАИДУЛЫ (17.11.1941. Мәртөк с.) – жазушы. Білімі орташа, құрылысшы-инженер. Құрылыс-монтаждау ұйымдарында көп жыл жұмыс істеген. Жас кезінде бокспен айналысқан, бірінші разрядты спортшы, бірнеше рет Ақтөбе обл. чемпионы. Ташкентте біраз жыл тұрған. Кейін Мәскеуге көшкен. Алғашқы әңгімесі «Полустанок Самсона» Мәскеудегі «Родники» альманагында жарияланған. Бірінші кітабы осы әңгімесі атымен шыққан. 1975ж. жас жазушылардың Мәскеудегі

IV Бүкілодақтық кеңесіне қатысқан. «Молодая гвардия» баспасынан «Оренбургский платок» кітабы жарық көрді. Осы баспадан «Пешие прогулки» (1988), «Двойник китайского императора» (1989), «Масть пиковая» (1990), кейінірек «Судить буду я», «Ранняя печаль», «За все-наличными», «Чти своего отца», «Жар птица», «Из Касабланки морем», «Седовласый с розой в петлице», «Налево пойдешь – коня потеряешь», «Такая долгая зима», «Дамба», «Знакомства по-брачному объявлению», «Путь в три версты», «Интервью для столичной газеты», кітаптары шықты. Мәскеудің «Голос» баспасынан төрт томдық, «Грампус эйт» баспасынан үш томдық, «Южная пальмира» баспасы шығармаларының төрт томдығын жариялады. Бірқатар кітаптары грузин, казак, карақалпақ, өзбек, алыс шетел тілдеріне аударылған. Ол комсомол сыйлығының лауреаты.

МОЩИК КОНСТАНТИН МЕФОДЬЕВИЧ (1914-1985жж. Мәртөк ауд. Студент с.д.к.) К.Маркс ұжымшарында тракторист. 1942-45жж. Ұлы Отан соғысына қатысты. «Жауынгерлік еңбегі үшін», «Германияны жеңгені үшін», «ҰОС –ның 20,30ж жеңісі үшін» медальдарымен марапатталды. Шаруашылықтың үлгілі, тәжірибелі механизаторы болды. Еңбектегі үлкен

жетістіктері үшін «Ленин», «Қызыл Ту» ордендерімен, «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін» медалімен марапатталды.

МОГИЛЕВ ПЕТР СИДОРОВИЧ (1909 ж. Смоленск обл.Сафонов ауданы) Ұлы Отан соғысы ардагері, ауданның дамуында үлкен үлес қосқан маман. Еңбек жолын 1928 жылы Дорогобужск станциясында жұмысшы болып бастады. 1932-1935 жылдары Микоян атындағы Мәскеу комбинатында жұмыс істеді. 1935-1938 жылдары облыстық ауылшаруашылық бөлімінің меңгерушісі, 1942-1951 жылдары Мәртөк аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы, 1951-1953 жылдары облыстық ауылшаруашылық бөлімінің меңгерушісі қызметтерін атқарды. «Еңбек Даңқ», «Қызыл Жұлдыз», «Ұлы Отан соғысы» ордендерімен және өзге де төсбелгілермен марапатталған.

МУСИН ӘБДІҒАЛИ - гвардия зеңбірек командирі, аға сержант. Ол соғыс даласындағы ерліктері үшін II дәрежелі «Даңқ» орденімен, «Қызыл Жұлдыз», «Ерлігі үшін», «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін» екі медалімен және 2 БХШК медалімен марапатталған. А.Мусин ҰОС қатысушы, «Завета Ильича» ұжымшарының агрономы.

МУХЛІСОВ НҰРЛАН КӨШЕНБАЙҰЛЫ - 1954ж.

Ақтөбе обл. Мәртөк ауд. Жайсаң бекетінде д.к. Білімі-жоғары. 1984ж. Орал ПИ-ін бітіріп, 1992ж. Әл-Фараби ат. Қазақтың мемл. Ұлттық ун-де кандидаттық, Ломоносов ат. Мәскеу ун-де «Қазақстан тұтынушылық кооперациясы: тарих, тәжірибе, сабақтар» тақырыбында докторлық диссертация қорғады. Жоғ. оқу орындарына арналған 2 оқулық пен 1 монографияның авторы. Еңбек жолын алғаш Мәртөк ауд. мектептерде бастап, 1987-97ж.ж. Қ.Жұбанов ат. АМУ-де тарих кафедрасының оқытушысы, ғылыммен қамтамасыз сту бөлімінің жетекшісі, Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі қызметтерін атқарды. 1997ж. С.Бөйішов ат. Ақтөбе ун-нің тарих және саясаттану кафедрасының меңгерушісі, облыстық білім басқармасының бастығы қызметтерін атқарды.

МУСИН ЕСЕТ БАҚЫТКЕРЕЙҰЛЫ (05.05.1939 ж. Орынбор обл)-механизатор. Жайсаң АКТУ-5 –ды аяқтағаннан кейін «Жайсаң» совхозында жұмыс істеп бастаған. Еңбекте көрсеткен жақсы нәтижелері үшін «Еңбек Даңқ» орденімен және төсбелгілермен марапатталған.

МУСИН ЖАҚСЫЛЫҚ (12.10.1935 жылы Мәртөк ауданы Чапаевка селосы – 1989 жылы Ақтөбе) Мәртөк орта мектебін бітірген соң (1953ж.), Тынық мұхиты флотында әскерде болған. Қазақ ауылшаруашылық институтын

аяқтағаннан кейін 1963-1972 жылдары Калинин атындағы колхозда бас агроном, аудандық ауылшаруашылығы басқармасының орынбасары, ауылшаруашылық азық-түлігін дайындау сапасы мемлекеттік инспекторы, партияның аудандық комитетінің хатшысы, аудандық атқару комитетінің төрағасы, Ырғыз аудандық комитетінің бірінші хатшысы (1972-1989 ж.) қызметтерін атқарған. Екі мәрте «Еңбек Қызыл Ту» орденімен және «Құрмет белгісі» төсбелгісімен марапатталған.

МУРТАЗИН ӘБДРАХМАН (1864ж. Жайсаң ауылы-1937 ж. Арал қаласы) – белгілі ғалым, діни қызметкер. 1901-1903 жылдары екі мәрте Меккеге барып, қажылық құрған. Алғашында Түркияда Ислам институтында, кейінірек Кайр университетінің ислам факультетінде жоғары білім алған. Кайрде, Лондонның Оксфорд университетінде, Мәскеу университетінде ислам курсының сабақ берген. 1914 жылы елге оралып Қазан, Орынбор қалаларында жұмыс істеген. 1917 жылы желтоқсан айында «Алаш» партиясының 2-ші бүкілқазақ съезінде делегат болып барған. Кейін Ақбұлақ мешітінде хазірет болған. 1931 жылы репрессияға ұшырап, Арал теңізіндегі «Возрождение» аралына жер аударылды. Әбдірахман Муртазин туған өлкенің саяси және рухани өмірінде белсенділік танытты.

МЫРЗАҒҰЛОВ САНСЫЗБАЙ ҚОҢЫРБАЙҰЛЫ (10.09.1952 жылы Қазақстан ауылында туған) Орта мектептен соң «Жайсаң» совхозында механизатор болып еңбек еткен. Еңбек жолында жақсы көрсеткіштерге қол жеткізіп, «Құрмет белгісі» орденімен және де көптеген төсбелгілермен марапатталған.

МЫҢҒЫСИН ҚАЗИ (1885 ж. – қ.б.ж.б.) – діни және халыққа білім беру саласының қызметкері. Медреседе білім алып, мешітте имам болып істеген. Хазрет ауылында бала оқытқан. 1921-1948 жылдары Полтавка ауылында бастауыш мектепте мұғалім болған. Ұлы Отан соғысы жылдары Мәртөк ауданының Қызылжар селолқ кеңеске қарасты Чапаевка ауылында жеті жылдық мектептің директоры қызметін атқарды. Аудандық білім бөлімінің тарапынан мектепте жасаған еңбектері үшін марапатталып отырған. Сонымен бірге әртүрлі дәрежедегі төсбелгілердің иегері.

МЯКИШЕВА ТАТЬЯНА ИВАНОВНА (1955 ж.т. Қобда ауд. Новоалексеевка а.) Қобда а/ш өндірісінің еңбеккері. Еңбек жолын 1971ж. Мәртөк ауд. «Междуреченский» кеншарының сауыншылығынан бастады. Ол осы жұмыста жоғары еңбек табыстарына жетіп, есімі құрметтен аталды. Ш-дәрежелі Даңқ орденімен марапатталған. 1979ж. КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутат болып сайланды. 1984-88ж. Мякишова Т.И ауд.мамаңдандырылған бірлестіктің партком хатшысы болып жүріп, Алматы халық шаруашылығы ин-ын эконмист мамандығы бойынша бітіріп шықты. 1989-95жж. Мәртөк ауд.партия, кәсіподақ ұйымдарында қызмет істеді. Кейін ауд.газеттің тілшісі.

НАГОРНАЯ АННА ФЕДОРОВНА (01.04.1940ж. Степное ауданының Песчанка ауылы) – ауылшаруашылығы саласының ардагері. Өзінің еңбек жолын 1954 жылы Ленин атындағы колхозда сауыншы болып бастаған. Жұмысында жақсы нәтижелер көрсеткен, соның ішінде төл алу және сүт сауудан жоғарғы көрсеткіштерге қол жеткізген. Анна Нагорнаяның елеулі еңбегі нәтижесінде екі мәрте «Ленин» орденімен (1971-1976 ж.), «Қазан Төңкерісі» (1973ж) орденімен төсбелгілермен марапатталған. КПСС-тің XXV съезрінде делегат болып барған. ВДНХ-ның алтын және күміс төсбелгілерінің иегері, «Передовой животновод КазССР» атағы берілген. Анна Нагорнаяның есімі Қазақстан Республикасының Алтын кітабына енгізілген.

НАЗМУТДИНОВ АНУАР ИБРАГИМОВИЧ (21.07.1946ж. Мәртөк а.) – спорт шебері. Кавказ әскери аймағының чемпионы. 1969 жылы Мәртөк БЖСМ-нің тренері. Жұмыс кезінде жүздеген разрядниктерді, ондаған спорт шеберлер кандидаттарды, бір КСРО спорт шеберін дайындаған. Оның оқушылардың арасында – Марат және Ерлан Мукашевтар, Бекен Қазанбаев, Талас Еденов және т.б. болды. Соңғы жылдарды Шаңды негізгі мектебінің директоры болды.

НАУРЫЗБАЕВ АЗАМАТ ӨМІРҒАЛИУЛЫ

26.05.1981ж. Мәртөк ауд.т. Мәртөк ОМ оқып жүріп, кикбоксинг секциясына қатысқан 1997ж. ҚР 4-чемпионатында Алматы қ. жастар арасында күміс медальға ие болды. 1998ж. Астана қ. өткізілген ҚР 5-чемпионатында алтын медальға ие болды. 1999ж. Атырау қ. өткізілген респуб. жарыста спорт шебері атағына ие болды. Осы жылы Лиссабонда (Португалия) өткен әлем чемпионатында күміс медальға ие болды. 2000ж. ҚР 11-12 чемпионаттарында алтын медальға ие болған. Феодосия қ. (Украина) өткізілген Әлем чemp.-да Европа құрама командасында болды. 1998-2001ж.ж. Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе ун-де, 2001. Қостанай ун-де оқиды.

НЕБ РОМАН ЯКОВЛЕВИЧ (18.05.1927ж.) – ауыл шаруашылық еңбегінің ардагері. 1941ж. Ақтөбе облысының Степной ауданы «Авангард» колхозында жұмыс істеді. 1959 жылы кешенді бригаданың бригадирі болды. 1960 жылы Степной ауданы Киров атындағы колхозының төрағасы болып сайланды.

1967 жылы Мәртөк ауданының «Победа» колхозының төрағасы болды. «Құрмет белгісі» орденімен, ҚазССР құрмет грамотасымен марапатталған.

НОВОДОНЦЫ - Мәртөк ауданының оңтүстігінде, аудан орталығынан 85 шақырым, облыс орталығы Ақтөбеден 70 шақырым, Степановка селосынан 40 шақырым жерде орналасқан. Халық саны 181 адам, 7 ұлт өкілдері тұрады. (2007 жылғы дерек бойынша).

1905 жылы Украинадан Архип Мартышенко, Григорий Воин, Григорий Тарасенко, Данила Мыц және басқалар көшіп келіп Қара-Қобда өзенінің жағасына орналасқан. Олардың барлығы жиналып селоның атын атау мәселесін көтереді. Дон мен Полтавадан келген казактар көп талқылап, Дон казактары басым түсіп, жаңа жердегі Дон казактары деген мағынада Новодонцы деп атауды ұйғарады. Азамат соғысы аяқталып, кедейшіліктен арылып, енді бастарын көтере бергенде 1931-1933 жылдарғы ашаршылық басталады. Тұрғындарды аштықтан өзен құтқарып қалды, өзен беті қатса да олар балық аулап, кірпі мен саршұнақтарды ұстап жүрді. Сол кезде нан мен дәрумендердің орнына әр түрлі қалың шөптерді, тышқандарды пайдаланды. Осы қиындықтардың үстіне кәмпескелеу басталды. Григорий Воин, Архип Мартышенко және Григорий Тарасенколар отбасыларымен бірге кәмпескелеудің құрбандары болды. 1933 жылы «Еңбек» артелі ұйымдастырылды. Ал 1938 жылы селода «Жалпы еңбек» атты колхоз құрылды. Құрал-жабдықтардың барлығы ортақ болып, көпбалалы отбасыларға бір сиырдан ұстауға рұқсат етілді. Ол кезде селода 60 жер төле және жалғыз төбелі үй болды. Ол Қожақали атты қарттың үйі болатын. Үйдің төбесі темір, қамыспен жабылған және ақбалшықпен ақталған. Басында балалар үйлерінен оқытылды, бірақ 1937 жылы Кубань казақы Шашлонов Матвей №4 (Қызыл бұлақ) ауылдағы үлкен мешітті бұзып алып, төрт кластық мектеп пен колхоз қоймасын салады. Алғашқы мұғалімдер Овчаренко Матрёна Александровна, Овчаренко Прасковья Кириловна болды.

1921 жылы 15 қаңтарда бірінші оқу залы ашылды, онда өз еркімен өте сауатты Т.М. Мринский жұмыс істеді. Жергілікті Новодонцы тұрғындары – «Жартыучастю» деп атаған, себебі ауылға келіп қоныстанған адамдар жарты ауылды құрады. Қазақ ауылдары жақын аралықта орналасты: №14 ауыл - 2 км, №7 ауыл «Ақ ауыл» - 1,5 км., №4 ауыл «Қызыл бұлақ» - 5 км., №9 ауыл «Жолөткен» - 5 км. Ауылдардың бұлай атауына табиғатта әсер етті. №7 ауылы «Ақ ауыл» атау себебі ақ балшықтық болуы, сондықтан да үйлері әрқашан да ақ болып тұратын, №4 ауылы «Қызыл бұлақ» - атау себебі, жерінде қызыл бұлақ болатын, ал №9 ауылы «Жолөткен» - жол үстінде орналасқандықтан солай аталған. Бұл ауылда (киелі жер) – «Егіз-ата» деген жер бар, Литовка етегінде орналасқан. Бұл ауылда тастан тұрғызылған мешіттер болды, осы арада киелі егіздер жатыр (1890 жылы). Ертеде бұл ауылда ағалы-інілі «тәуіп егіздер» жасаған. Адамдар ауырса соларға асыққан. Егіздер ауру адамдарға, өлім алдындағы адамдарды емдеген. Егіздер

кайтқасын олардың кабіріне келіп емделген. Сенуші адамдардың айтуынша олардың кабірінің басына келгенде «қанатты пырақ ат» көрінеді.

Құрмансай жерінде емші-баксы Злиха апайдың жасаға. Репрессияға ұшырап (1929 жылы) өз құқынан айырылып, оған жаза қолдану бұйырылды, бірақ оған жолда қашуға мүмкіндік болды. Кейін ол Сарой аулына келіп орналасты. Злиха апай анық көріпкел болған.

Новодонцы ауылында белгілі сынықшы, емші Хамит өмір сүрді. Ол шөппен емдеумен айналасты. Ұлы Отан соғысы кезінде 1941-1945 жылдары Новодонцы ауылынан барлық ерлер майданға аттанды, жарыға жақыны қайта оралмады. «Өлкемізде дөңді дақылдар өнімі мен тыңды және кеңдерді игеру» қарары халық өмірінде тарихи маңызды оқиға болды.

1954-1955 жылдары 25 мың жер кеңдік жерлер игерілді. Новодонцы ауылына 1954 жылы үлкен топ алғашқы тың игерушілер комсомолдық жолдамамен Молдавиядан, Башқұртстаннан, Ульяновскіден, Орджиникидзеден Липов А., Кузнецов И., Чичерин И., Сауляк В., Протуляк В., Пастухов Г., Картавин Д., Пряникова Г. И және тағы басқалары келді. Екі жыл ішінде игерілген жер екі есеге көбейді, 3 мың гектар тың жер көтерілді. Қырмандар жетіспеді, сондықтан қасындағы орындарды тазалап астық төкті. 1970 жылы, 1975 жылы егіннен жоғары өнімдер алынды.

НОВОФЕДОРОВКА БОР КЕН ОРНЫ Мәртөк ауд., аудан орталығынан оңт.бат. 28км жерде. Кен орнының пайдалы қалыңдығы мастрихт қабатынан құралған, бор шоғырының қабаты 8-23м. Физикалық-механикалық қасиеті мен құрамы жағынан бор мал мен құстың азығына қосып беруге жарамды. Құрылыс материалы есебінде пайдалануға, соның ішінде өндіріс үшін жылдам сөнетін әктің 3-ші сортын өндіруге болады. Кен орны қорға қойылды.

НҮРКИН ІСКЕНДІР (15.03.1914, Қызылорда обл. Арал ауд. №2а-07.01.1984 Ақтөбе қ)- Партия кеңес қызметкері.

Еңбек жолын ағартушылық қызметтен бастады. Арал қ. Қарабұтақ ауд. мектептерінде мұғалім, оқу ісінің меңгерушісі, директор (1932-41) ҰОС қатысты. Қарабұтақ, Мәртөк, Темір, Шалқар ауд. партия ком-нің бөлім меңгерушісі, хатшы, 1-ші хатшы, ауд. атқару комитеті төрағасының 1-ші орынбасары қызметтерінде болған. Қазақстан Компартиясы ОК Жоғ. Партия мектебін бітірген. «Ленин», «Еңбек Қызыл Ту», 2 рет «Қызыл Жұлдыз» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

НҮРЛЫКИН КАМИ - (1900, Қарағанды обл. Честкин ауд. Ушлак с)- партия мүшесі, кеңес қызметшісі. 1919-29ж.ж. Балқаш балық артелінде а/ш-да жұмыс жасаған. Честкин облыстық атқ. ком-нің хатшысы. 1929-31ж.ж.

Қызылорда партия мектебінде оқыған. 193-37ж.ж. Ойыл, Табын аудандық партия комитетінің бөлім бастығы, Ойыл ауд. ком-нің 2-ші хатшысы. Төрағаның көмекшісі, қалалық коммуналдық шаруашылықтың бөлім бастығы. 1939-47ж.ж. Мәртөк ауд. атқ. ком-нің төрағасы. «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталған.

НҮРҒАЛИЕВ ТАЛАЙ МӘСӘЛІМУЛЫ - (20.02.1930ж.т.) – Еңбек жолын Мәртөк ауд. жұмысшыдан бастаған, ол механизаторлық кәсіпті меңгерді. «Красный пахарь» ұжымшырында машина-трактор шеберханасының меңгерушісі жұмысында жүріп, ұжымшар өндірісін өркендету ісіне елеулі үлес қосты. Оның табысты еңбектері бағаланып, Ленин орденімен, бірнеше медальдармен марапатталды.

НҮРМАҒАМБЕТОВ ҚҰЛҚАЙ ОРДАБАЙҰЛЫ (15.10.1928ж.т. Мәртөк ауд. Жанатаң а) – орманшы. ҚазКСР-нің еңбек сіңірген орман өсірушісі, құрметті теміржолшы. 1954ж. Алматы а/ш инс-н орман шаруашылығы инженері мамандығы бойынша бітірген. 1954-60ж.ж. Ақтөбе мех. орман шар.-ғының инженер, бас орманшы, директор, обл. жоспарлау комитеті төрағасының орынбасары, 1961-94ж.ж. обл. және Бат. Қаз. өлкелік орман шар.-ғы басқармасының бастығы, Бат.Қаз. т.ж. Ақтөбе және Қызылорда обл. көгалдандыруды қорғау дистанциясының бастығы болды. Жанадан 6 орман шар.-ғы, 27 орманшылық, 7 цех ашылды. Т.ж. бойына 1-ші рет, қылқан жапырақтылар, үйеңкі талдары егілді. Абай даңғылының гүлзары, А.Молдағұлова ат. даңғыл, көл. 200га қалалық бақ іргетасы қаланды. 2 рет «Құрмет белгісі» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

НҮРМАҒАМБЕТОВ САНСЫЗБАЙ ҰЗАҚБАЙҰЛЫ (16.12.1957ж. Мәртөк ауданы Шаруа ауылы) – еркін күрестің КСРО спорт шебері. Ақтөбе педагогикалық институтын бітірген. Халықаралық турнирлердің жүлдегері – Душамбе (Тәжікістан), Гродно (Белорус), Қарағанды, жалпы Қазақстандық жастар ойындарынан, Қазақстан чемпионатында екі мәрте күміс жүлдегері.

НҮРФАИС БАЙҒАРИН-ХАЗІРЕТ (XIXғ. өмір сүрген) – Елек уезінде (Хазірет селолық округі) кірпіштап салынған 3 есікабаттық үй, мешіт, мектеп және жел диірменін тұрғызды. Ауылды оның діни атағымен Хазірет деп атаған. 4 кірпіш және 6 ағаш үй салған. 1875-76 жылдары оларда 33 отбасы тұрған. Шамамен 1878-179ж. Б.Юзефович «Русский вестник» журналында «О быте киргиз (казахов) Тургайской области» деген шағын мақала жазған.

Әдебиет: 1992ж. «События и судьба» В.Афанасьев.

НҰРЫШЕВА БӘТИ ӨТЕНИЯЗҚЫЗЫ (1958ж.т. Мәртөк ауд. Кеңсахара а) – а/ш өндірісінің шебері. Еңбек жолын 1976ж. ОМ бітірген соң ұжымшар клубының меңгерушілігінен бастаған. Білімі орта арнаулы, Сорочин а/ш техникумын Орынбор обл. бітірген. Кейін сауыншылық жұмысқа шығып, бұл салада ұдайы көрнскі нәтижелерге жетіп жүрді. Қоғамдық істердегі жемісті еңбегі және елеулі табыстары еленіп 1984ж. КСРО Жоғ. Кеңесінің депутаттығына сайланды.

НОВОФЕДОРОВКА БОР КЕН ОРНЫ –Мәртөк ауд. Ауд. орталығынан оңт-бат. 28 км жерде. Кен орнының пайдалы қалыңдығы мастрихт қабатынан құралған, бор шоғырының қабаты 8-23м . Физ-мех. қасиеті мен құрамы жағынан бор мал мен құстың азығына қосып беруге жарамды. Құрылыс материалы есебінде пайдалануға соның ішінде өндіріс үшін жылдам сөнетін әктің III сортын өндіруге болады. Кен орны қорға қойылды.

О

ОЗМИТЕЛЬ ФЁДОР ФЁДОРОВИЧ (1918ж. Линовицкое с. Мәртөк ауд. 1944) – Кеңес Одағының Батыры (1944). Әскерге шақырылғанша Шевченко ұжымшарында мектеп мұғалімі болды. ІІ.Халком әскерінде қызмет етті. Ленинград әскери училищесін бітірді, 1941ж. Москва, Ленинград ұрыстарына қатысты. 1942ж.ақпанда арнаулы тапсырманы орындау үшін топ басқарып, неміс тылына жұмсалды. Витебск, Орша, Смоленск қимыл жасаған «Грозный» тобын басқарды. Минск-Мәскеу тас жолында үш рет көпірлерді бұзып, жаудың 20-ға жуық кәсіпорны мен қоймасын жарып, жауынгер тиеген 27 эшелон аударылды, немістің 2мыңнан астам солдатты жойылды. 1944ж шілдеде Палик өзені маңында партизандар қоршауға түсті. Қоршауды бұзу кезінде Озмитель гранат жарылысынан жарақаттанып, қаза болды.

Ф.Ф. ОЗМИТЕЛЬ АТЫНДАҒЫ ЗАСТАВА, бұл атақ 1975 ж. 4 мамырда берілді. Шығыс шекара округінде тәрбиеленген аға л-т Ф.Ф. Озмитель Отан соғысының алғашқы күндерінде арнаулы тапсырмамен жау тылына жіберілді. Онда партизан отрядының командирі болды. Ол басқарған отряд жаудың 27 әскери эшалонын, 45 жүк машинасын, 6 танкісін жойып, Москва-Минск жолындағы 3 көпірді қиратты. 1944 ж. шілдеде Минск обл-дағы Палик ө. маңында отряд жау қоршауында қалды. Кескілескен ұрыс үстінде Ф.Ф. Озмитель ерлікпен қаза тапты, қалған партизандар қоршауды бұзып шықты. КСРО Жоғ. Кеңесі төралқасының Указымен Ф.Ф. Озмительге Кеңес Одағының Батыры атағы берілді /1944/.

Әдеб.: ҚКЭ. I-т. 551-б. Алматы, 1984.

Ф.Ф. ОЗМИТЕЛЬ АТЫНДАҒЫ ОРТА МЕКТЕП – Шевченко ауылында орналасқан. 1930ж. бастауыш, 1959ж. – сегізжылдық, 1989ж. – орта, 2007ж. – негізгі мектеп. 1963 жылы оған бұрынғы мектеп мұғалімінің, Совет Одағының батыры Ф.Ф.Озмитель атын берілді. 1966ж. ескерткіш тақтасын орнатылған. 1976ж. батырдың мүсіні қойылған, мұражай ашылған. Мұражайда ұйымдастырушы В.С.Криштов 37 жыл директоры болып жұмыс істеген. Типтік үлгідегі мектепті салған. 18 жұмыс істейтін мұғалімдердің 12-сі мектеп шәкірттері.

А.Айджанова, М.Зинченко.

13 ЖЫЛДЫҚ ҚАЗАҚСТАН – ауылы Мәртөк ауданының оңтүстік-батысында 60ш. жерде орналасқан. Ауыл Қазақстан Республикасының 13 жылдығы құрметіне аталған. Бірінші колхоз төрағасы болып Нығмет Исатаев жұмыс істеді. Атын өзгерткенге дейін Оралдан келген қоныс аударушылардың қойған «Қуандық» атымен аталған. Жері мал жайылымына жайлы, шөбі тығыз, Дөбетсай, Бекбайсай және Тамды шағын өзендері, бұлақтары, орман алқаптары көшпенді Табын және Өшебек рулы елдің қоныстануына ықпал еткен. бүгінде ауылда бастауыш мектеп, ФП, шаруа қожалықтар жұмыс істейді.

ОЛЕШКО ПЁТР ТЕРЕНТЬЕВИЧ (08.10.1918ж. Қарғалы ауд. Григорьевка а. – наурыз 1991ж. Ақтөбе қ) – Социалистік Еңбек Ері (1982). Еңбек жолын 1933ж. Новоресей ауд. Магаджанов атындағы кеңшарда жұмысшы болып бастады. 1941-46ж.әскер қатарында қызмет етті. Одан оралған соң өз кеңшарында аға механик болып жұмыс істеді. 1956ж. Троицк ауыл шаруашылығын механикаландыру және электрлендіру техникумын, 1972ж. КОКП жанындағы Жоғарғы партия мектебін сырттай оқып бітірді. 1956ж. Мұғалжар ауд. «Ембі» кеңшарында бас инженер-механик, 1958-70жж. Қарабұтақ, Мәртөк ауд.басшы партия, кеңес жұмыстарында, Қарабұтақ аупарткомының екінші хатшысы, Мәртөк аупарткомының бірінші хатшысы, Мәртөк аумақтық-өндірістік басқармасының бастығы, ауд.Кеңес аткомының төрағасы, 1970-82жж. Комсомол ауд.парткомының бірінші хатшысы болған. КОКП XXV съезінің, Қаз. Компартиясы ХV съезінің делегаты, обл.партия органдарының мүшесі, халық депутаттары обл., ауд.кеңестері депутаты болып сайланды. Ленин орденімен, екі рет «Еңбек Қызыл Ту», «Қазан төңкерісі» ордендерімен және медальмен марапатталған.

ОСТАПЕНКО ПАВЕЛ ИЛЬИЧ 1924-20.02.1974ж. Мәртөк ауд. Красноярка с.туған. Еңбек жолын 1937ж. «Первый путь» ұжымшарынан бастаған. 1939ж. Жайсаң механикаландыру мектебін бітіріп, Шевченко МТС-нің комбайнері болып істеді. 1941-45жж.үшінші Беларусь және Қыршығыс майдандарында ұрысқа қатысқан. Өмірінің аяғына дейін «Карл Маркс» ұжымшарында еңбек етті. Әлденеше рет облпартком мүшесі болып сайланды. Ленин орденімен және 6 медальмен марапатталған.

ОТАРҒАЛИЕВ БАҚЫТКАМАЛ САПАРҒАЛИ-ҰЛЫ (16.04.1918-84ж.ж. Мәртөк ауд. Сабынды көл а. кенш. Амангелді а.т.) 1936-39ж.ж. Темір қ. оқып, Жайсаң балабақшасында жұмыс жасаған. ҰОС 1939-46ж.ж. Ленинград, Волхов майдандарында 142-ші атқыштар дивизиясының 946-шы атқыштар полкінің құрамында соғысқа қатысты. Соғыстан кейін 1946-82ж.ж. Мәртөк қазақ ОМ мұғалім, әскери жетекші, интернат меңгеруші қызметін атқарды. 2 рет II дәрежелі Отан соғысы, «Қызыл Жұлдыз» орденімен, бірнеше медальдармен

марапатталған.

ОРДАБАЕВ ЖАНҒАЛИ ҚҰРМАНҒАЛИҰЛЫ

(26.07.1948ж. Қарғалы ауд. Родниковка а)- мед. ғыл. докторы, профессор. 1972ж. Ақтөбе мед. ин-ның емдеу факультетін бітірген. Ақтөбе мед. ин-ның ассистенті, аға оқытушысы, емдеу факультеті деканының орынбасары, қазірге дейін кафедра меңгерушісі. 1975-79ж.ж. студенттер құрылыс отрядтары штабының бас дәрігері. 1996-98ж.ж. Ақтөбе мед. ин-ның ректоры. ҚР Медицина ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (1996). Кандидаттық және докторлық диссертациялары зиянды заттардың адам денесіне ықпал етуін зерттеу мәселелеріне арналған. 12 жаңашылдық ұсыныстары, 1-ші дәрежелі өнер-табысы өндіріске енгізілген. 84 баспа табақ еңбегі жарияланған.

Ө

ӨТЕМІСОВ БАҚТЫБАЙ (01.01.1936ж.т. Мәртөк ауд. Полтавка а)- тарих ғыл. кандидаты (1975), доцент (1978). 1960ж. Орал ПИ бітірген. 1960-63ж.ж. Степной ауд. Петропавл, Косестек мектептерінде мұғалім. 1963-66ж.ж. Ақтөбе обл. комсомол комитетінде нұсқаушы, бөлім меңгерушісінің орынбасары, бөлім меңгерушісі. 1966-69ж.ж. Қазақстан ЛКЖО АҚ нұсқаушы лектор, лекторлар тобының жетекшісі. 1969-74ж.ж. ККП Алматы обл. ком-де лектор. 1974-85ж.ж. ҚКП ОК лектор. 1985-88ж.ж. Ақтөбе обл. парткомында бөлім меңгерушісі. «Нұр» университетінде, Батыс Қазақстан Қаржы және экономика ин-да аға оқытушы. Қоғамдық-саяси, ғылыми-теориялық, оқу-

әдістемелік мазмұндағы 40 баспа табактан астам оқулықтары, монографиясы, кітапшалары жарияланған.

ӨТЕБАЛИНОВ ТӨРЕБАЙ ЖАМАЛУЛЫ 1940-1970ж.ж. Челябині обл. Агаб ауд. туган. 1958ж. Ақтөбе обл. көшіп келген. Мәртөк ауд. тұрған. 13.02.1970ж. тергеуші қылмыскерді тұтқындау мақсатында ол Хлебодор а. қауырт топпен келеді. Үй ішіндегі қылмыскер топқа қарсы оқ жаудырады. Абайсызда тергеуші оққа ұшып қайтыс болады. КСРО ЖК Жарлығымен Т.Өтебалинов өлгеннен соң «Қызыл Жұлдыз» орденімен марапатталған.

II

ПАЛЬЧИКОВА КЛАВДИЯ ИВАНОВНА (1923-1983жж. Мәртөк а.) – сауыншы. «Победа» ұжымшарында озат сауыншы. Шаруашылықтың экономикасын көтерудегі еңбегі үшін 1966ж. Ленин орденімен марапатталған.

ПЕРВОМАЙКА ауыл Мәртөк ауданының солтүстік-батысында, аудан орталығынан 24ш. орналасқан. Аққұдық ауыл аймағына кіреді. «Первомайский» совхозының бөлімшесі болды. Қазір ауылда бастауыш мектеп, медпункт, шаруа қожалықтары бар.

ПИЛИПЕНКО ВИКТОР ИВАНОВИЧ (1938 в.с. Линовицкое Мартукского района) – инженер-механик. Окончил Оренбургский сельхозинститут (1959), Академию общественных наук при ЦК КПСС (1987). Трудовой путь начал в колхозе им.С.М.Кирова в должности гл.инженера, работал первым секретарем райкома комсомола, инспектором областного комитета народного контроля, председателем Алгинского районного партгосконтроля. Познее занимал посты заместителя заведующего отделом обкома партии, первого заместителя председателя облисполкома, начальника облуправления хлебопродуктов. Награжден орденами «Трудового Красного Знамени», «Дружбы Народов», несколькими медалями.

ПЛАВАН ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ (01.03.1932ж. Родниковка ауданы Морозовка ауылы) – ауыл шаруашылық ардагері. Карл Маркс атындағы совхозында малышы болып жұмыс істеген. Халық шаруашылығының дамуына және ерен еңбек үшін «Құрмет белгісі» орденімен, КСРО ВДНХ күміс медалімен, басқа медальдармен марапатталған.

ПОЗЫЧЕНЮК ФИЛИПП ИВАНОВИЧ Мәртөк ауданының бірінші «Степь» коммунаның мүшесі. Орта-Азиялық коммунисттік институтын бітірді, тарихи ғылымының докторы, профессоры. ТМД елдері, Орта Азия тарихшыларды даярлауда өз үлесін қосқан.

ПОКРОВКА - Мәртөк ауд. солт.с. Ауд. орталығынан 47км. Ақтөбеден 130км. Халқы 451(1999). «Энгельс», «Чапаев» ұйымшарлары мен АҚ ұйымдасты. 1931ж. «Сельхозартель» 1950ж. «Чапаев» ат. ұжымшар болған. 1986ж. жер көл. 12455, егістік 5810га. Аудан аралық тас жол бар. Ірі елді мекендері: Покровка, Адыл, Сельский яр, Вершина. Өзендері: Қызылсай, Қарамоласай. Көлдері: Кругляк. Биіктіктері: Құлақбай. Сирек кездесетін шөптер: Таличев гүлшекіре. Ұжымшарда а/ш техн. жөндеу шеберханасы, негізгі мектепте, клуб, кітапхана, емхана, телерадиоторабы, балабақша, монша болған. Қарамағында 6 – 24 адам мүшесі бар «Руслан», «Заря», «Айбек», «Рахат», «Әкежан» ЖШС құрылған. Байторысай ауылдық округіне қарайды.

ПОЛТАВКА ауыл Мәртөк ауданының солтүстігінде Көшікбай өзенінің жағасында, аудан орталығынан 47ш., облыс орталығынан 115ш. жерде орналасқан. Халық саны – 512 адам. Полтавкіге бірінші қоныс аударушылар 1897 жылы келді, олар №88 қоныс аударушылар аймағын құрған. 1908 жылы шіркеу мектебін және бір күнбезді ағаш шіркеуін салып, 1935 жылы ғимаратты клуб қылып өзгертті, ал 1979 жылы ол өрттеніп кетті. Украинада көшіп келгендер қоныс аударған жеріндегі Полтав болысының құрметіне «Полтавка» деп атау берген. Қысқа статистикалық көзқарас бойынша Торғай-Орал қоныс аударушылардың ауданы 1908 жылы байырғы заманды бейнелейді: қазіргі «Полтавка» ежелгі «Мақпалсай». 1908 жылы онда 18 аула және 65 ер адам тұрды. Көшікбай өзені ауылдағы бұлақтардан бастау алады. Совет үкімет кезінде ауылда Чапаев атындағы колхозы болды. 23 адам үкімет сыйлығына лайық деп көрді. Бүгінгі күні Полтавкіде бос жерлері жоқ, олардың бәрі аграрлық өңделуде. Ауылда орта мектеп, кафе, клуб, ФАП, дүкендер және шаруа қожалықтары бар.

ПОНОМАРЕНКО ИВАН ПОТАПОВИЧ (1906ж. Орынбор губ. Орск у. Беляевка кенті – 1973ж. Алматы қ.) – Социалистік Еңбек Ері (1957). Қазақстанға 1911ж.келген. 1926ж. Мәртөк ауд. «Первый Линовицкий коллектив» а/ш артеліне кірген. 1928-30жж. Кеңес әскері қатарында қызмет етті. 1931-66жж. Ақбұлақ және Мәртөк МТС-нің учаскелік механиктер курсының тыңдаушысы, механигі және аға механигі, Мәртөк МТС-нің директоры, Мәртөк аудандық «Ауылмаштехника» бірлестігінің басқарушысы. 1956ж. Мәртөк МТС аймағындағы ұжымшарлар әр гектардан 13,4ц-ден дәнді дақыл жинады. Екі рет Ленин, «Еңбек Қызыл Ту», I дәрежелі «Отан соғысы» ордендерімен, 1941-45жж. «Ұлы Отан соғысындағы ерлік

еңбегі үшін», «Ерлік еңбегі үшін», «Тың жерлерді игергені үшін» медальдарымен, КСРО халық/ш жетістіктері көрмесіне бірнеше рет қатысты, көрменің үлкен алтын медалімен марапатталған. Ауд., обл.кеңестерінің депутаты болып сайланды.

ПРОКОПОВ НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ өмір жолын тракторшылықтан бастап, кәсіподақтық клубы, демалыс паркінің директоры, Спасска қаласының радио комитетінің қызметкері болды. 1941-54жж. Ұлы Отан соғысына және Жапон империалистерінің соғысына қатысты және Қызыл Кеңес әскерінің түрлі бөлімшелерінде қызметтерде болады. 1954-55жж. Ақтөбе қалалық әскери комитеттің үшінші бөлім бастығы. 1955-70жж. Мәртөк ауд.әскери ком.комиссары. 1970ж.ауд.әскери ком.нұсқаушы аупарткомының мүшесі. Ол үш рет «Қызыл Жұлдыз» орденімен және бірнеше медальдармен марапатталған.

ПРОСОЛУПОВ АЛЕКСАНДР АНДРЕЕВИЧ (1900 жылы Свердловск облысы) – 1919-1950 жылдар аралығында жетекшілік жұмыстарда болған. 1937 жылы Мәртөк райком партиясының бірінші хатшы болды.

ПЧЕЛА ВАСИЛИЙ ГРИГОРЬЕВИЧ (27.03.1925ж.т. Мәртөк ауд. Ново-Михайловка с.) – инженер-механик. Орынбор а/ш инс-ын бітірген. 1942-44жж. Ұлы Отан соғысына қатысқан. 1944-54жж.машина-трактор шеберханасында жүргізуші, темір ұстасы, кітапханашы, мұғалім болып қызмет істеген. 1959-86жж. Мәртөк ауд. «Дзержинский» кеңшарында бас инженер, директор, «Междуреченский» кеңшарының директоры, ауд.а/ш басқармасының бастығы. Үш рет «Еңбек Қызыл Ту», I дәрежелі «Отан соғысы» ордендерімен, медальдармен марапатталған.

Р

РЕННЕР ИВАН ИВАНОВИЧ (1935ж.т.) – Мәртөк аудандық а/ш салаларында абыройлы еңбек етті. Мәртөк МТС-да шебер. Үздік еңбегі үшін Ленин орденімен марапатталған.

РОДНИКОВКА – 1896 ж. БҰЛАҚ – 1903 ж. Полтавка губ. укр-тар келіп қоныстанды. Мәртөк ауд. солт. шығыс село. Бұлақ өз. бойында. Ауд. орт 55км. Ақтөбеден 46 км. Халқы 2097 – 1999 ж. Жер көлемі – 73158 км. 1961 ж. К.Маркс атынд. кеңшары ашылды. Отан: «К.Маркс» /Родниковка/, «Ранний пар» /Драгомировка а./, «Калиновка» /Калиновка а./, «Жамбыл» /Берте а./ ұжымшары енді. 1993 ж. – «Бұлақ» кеңшары енді. 1997 ж. өнд. кооператив. 1998 ж. «Родник» ЖШС, 1993 ж. МТС ашылды. Мал басы: жылқы – 259 б, ірі-қара – 3081 б, қой-ешкі – 6657 б. Жұмысшы саны – 740 адам. Трактор бригадасының бригадирі Телев Өтемұрат 1974 ж. «Еңбек сіңген а/ш

қызметкері» атағы берілді. Сауыншы Сағынбаева Зейнеп Ғайсақызы 1900 ж. туған. 1951 ж. сайланған Қаз.КСР ЖК депутаты.

РОДНИКОВ МИНЕРАЛДЫ БОЯУ КЕНТІ - Родниковка кентінің бат. 18 км. Кен орнының пайдалы қазбалары қою қызыл, тығыз сазды минералды пигменттер. Өнімді қабаты сол-шығыстан оңт-батысқа 300м.ені 160м созылып жатқан кеңістік. Қалыңдығы 0,5-4,1 м ге дейін. Кен орны тереңдігі 4,8 м дейін зерттелді. Таудың техникалық мүмкіндіктері оны ашық әдіспен-карьер мен оңдестуге қолайлы.

РОДНИКОВКА СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

РОДНИКОВКА СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ - Мәртөк ауданының шығыс жағында орналасқан. Ол оңтүстік-батыста Хлебодар селолық округі, солтүстік-батыста Қарашай селолық округі, батыс жағында Қаратағай селолық округі, солтүстікте Қызылжар селолық округі, солтүстік-шығысында Хазірет селолық округі, оңтүстік-шығыс жағында Қарғалы ауданы, оңтүстікте Ақтөбе қаласымен шектеседі. Оның құрамына келесі елді мекендер кіреді: Родниковка, Калиновка, Бөрте, Сынтас, Бұтақ, Еңбекші. Жерді пайдалануының жалпы көлемі 74150 га құрайды. Округ аймағы бойынша аудан орталығымен байланысатын грейдерлік автожол өтеді.

Родников селолық округі

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы

Условные обозначение:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа

Климаты: Округ территориясы далалық аймақта орналасқан. Климаты өткір континенталды, үлкен жылдық және тәуліктік, аутқымалы ауа температура амплитудасымен сипатталады. Ең суық мерзім қаңтар айының аяғы, ең жылы мерзім шілде айы болып есептеледі. Аязсыз күндердің ұзақтығы 120 күнді құрайды. Дегенмен, күзгі аяздар да орын алады. Жылына орта есеппен 280 мм-ге дейін жауын-шашын болады және оның көбі маусым-шілде айларында жауады. Жауған қардың орташа биіктігі 50 см-ге жетеді. Көктем ұзақ болып, қар сәуір – мамыр айларында тегіс еріп кетеді. Жел – шығыс, оңтүстік-шығыс бағытында соғады.

Жер бедері: Аймақтың жер бедері адырлы-бұдырлы дөңгелді болып келеді. Кейбір шыңдар, мысалы «Кенбай таудың» биіктігі 383 метрге дейін жетеді. Округтың шығыс жағын сай-салала кесіп өткен. Ірі бөктерлер тегістікке өтеді. Микрорельефті толқынды жазықты қайың мен көктерек алқаптарымен қиылысқан, олардың 2-5 шақырымға дейін созылған. Аймақтың оңтүстік-батысында қалың ағаш өскіндерінің қойнауы бар Орал тауының етегі орналасқан. Сондықтан, селолық округ аумағының жер бедері әр түрлі және кешенді болып табылады.

Топырағы: Родниковка селолық округінің жері қоңыр-талшын түсті, құнарлы қара топырақты. Солтүстік-шығысында сазды қыртыс бар. бұлақтар мен ылғалдылықтың молдығынан шалғынды жер топырағы қалыптасады.

Гидрография: Гидрографиялық тізбегі Қиялы-Бөрте, Тасшоқыбұлақ, Бұтақ, Өңгер, Теренсай, Шолдақсай, Алақсай, Құрсай, Аққұдық, Былқылдақсай, Бөрте, Қарауыңгер, Айдарлысай, Сынтас, Қызылсай, Терісбұтақ, Бұрғашсай, Жаңбұлақ, Есеналыбұлақ, Қарабұлақ, Қарауылымбайсай бұлақтары мен өзендерімен көрсетілген. өзендердің суы таза әрі мөлдір, табаны тасты. Аймақта 1968-1973 жылдары салынған 3 бөгет бар.

Қорлар: Родниковка селолық округі құрылыс материалына бай. Онда ұсақ тас, құм, ақ және қызыл саз, бор, гипс, мыс бар. Ұлғайған жер қорында 716 га – кен, 86 га – шабындық, 40259 га – жайылым, 30654 га егіндік, жер үсті жер асты су бұлақтары бар.

Өсімдік: Өсімдік жамылғысын далалық және құрғақтыққа төзімді өсімдіктер құрайды. Онда дәнді өсімдіктерден сұлыбас, қалақай, мортыка, конакот, жоңышқа, тасшөп т.б. көп өседі. Типчаковский, акселеу ассоциациялары кеңінен таралған, сонымен қатар әртүрлі көгалдар жиі кездеседі. Мұнда саңырауқұлақ пен жидектерге бай аққайың мен көктерек алқаптары өсіп келеді. Ағаш тұқымдарынан – терек, үйеңкі, тал, вяз талдары бар. Сирек кездесетін өсімдіктер – меруертгүл, сүттіген.

Жануарлар: Ландшафтты – климатты жағдайының географиялық орналасуы бойынша аймақ әртүрлі жануарларға бай екенін көрсетеді. Мұнда: камшат, қасқыр, түлкі, қоян, борсық, қарсақ, сарышұнақ, суыр, құндыз, сусар, қабан, тышқан, ұсақ кеміргіштер, тасбақа, жыландар мекендейді. Ұялайтын және жылы жаққа кететін құстардан: аққулар, дуадақтар, көкқұстандар, дала қыраны, тырналар, кекіліктер, үкі, шағала, бүркіт, үйректің барлық түрлері, торғайлар, жапалақ, сауысқан, қарға, жабайы көгершіндер, қарақұс, қараторғай, көкек, шауқарға, ала қарға, қарлығаш, ителгі, сұр қарлығаш, бозторғай, тоқылдақ және басқалары бар. сирек кездесетін құстар – ақтырна, дуадақ. Балықтардан: алабұға, тұқы, ақтабан, шортан, жайын, таутан.

Халқы: Селолық аймақ аумағы 1995 жылы құрылған. Оның ішіне 6 елді мекен кіреді – Родниковка (1813 адам), Сынтас (5 адам), Бөрте (75 адам), Калиновка (19 адам), Бұтақ (32 адам), Еңбекші (2 адам). Бүгінде санақ бойынша (2006 ж)халық саны 1944 адам. Оның 66 пайызы – қазақтар, 15,6 пайызы – орыстар, 12 пайызы – украин, 2 пайызы – неміс, 0,77 пайызы молдаван, 1 пайыз – татар, 0,56 пайызы – белорустар, 0,2 пайызы – чуваштар мен 0,05 пайызы – каракалпақтар. Барлығы аймақта 15 ұлт өкілдері тұрады. Халық тығыздығы 1 шаршы шақырымға 3,8 адамнан келеді. Аймақта 48 пайызы – 927 еркек және 52 пайыз – 1017 әйел тұрып жатыр.

Ауыл шаруашылығы: Родниковка селолық округінің табиғи-климаттық жағдайы егін шаруашылығымен айналысуға, дөңді-дақылдар мен көкөніс өсіруге қолайлы, жылы агроклиматты аймаққа жатады. Округте өсімдік шаруашылығы дамыған. Қазіргі таңда ауыл шаруашылығымен бір «Родники» АҚ және 20 ШҚ-ры айналысады. Олардың қолданатын жалпы жер көлемі 30624га-ны құрайды.

«Родники» АҚ жерлері 55 266 га - Ракша С.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь 8170 га

«Санжар и К» ШҚ - 995 га. - Ильясов К.

«Болат» ШҚ - 186 га. – Алматаев Б.

«Даулет» ШҚ - 174 га. – Бакенов Н.

«Рахмет» ШҚ - 381 га. – Даукулов Е.

«Арыстан» ШҚ - 780га. - Арыстанғалиев Б.

«Ниет» ШҚ - 851 га.– Альбакасов Е.

«Данияр» ШҚ - 27 га. – Бакенов М.

«Саби» ШҚ - 219 га. – Жанкабаева Г

«Қызылсай» ШҚ - 478 га. – Абилов С.

«Айдар» ШҚ -120 га. – Фахретдинов Р.

«Ербол» ШҚ -843 га. –Мулькаманов Е.

«Еңбек» ШҚ - 605 га. – Сугурбаев Н.

«Чосон» ШҚ - 149 га. – Ким Д.

«Келешик» ШҚ - 541 га. – Тулеуов С.

«Ағайын» ШҚ - 152 га. – Шегербаев Б.

«Адал» ШҚ - 171 га. – Успанов Н.
«Барыс-98» ШҚ - 490га – Наурызғалиев С.
«Асем» ШҚ - 182 га. – Жакупов С.
«Тан-Шолпан» ШҚ -596га. – Жумағазиев М
«Берлик» ШҚ - 230 га. – Абилов К.

Білім: Қазіргі уақытта округте орта мектеп бар. Ондағы оқушылардың жалпы саны 334 бала. Ұстаздар ұжымында 36 мұғалім бар.

Денсаулық сақтау: Округ аумағында Родниковка дәрігерлік амбулаториясы орналасқан. Онда 6 елді мекеннің халқы қаралады және стационары бар.

Мәдени-ағарту жұмысы: Округ бойынша Родниковка селосында бір Мәдениет үйі және 12245 дана кітап қоры бар кітапхана жұмыс жасайды.

Дене шынықтыру және спорт: Селолық аймақта 2002 жылы «Бұлақ» футбол командасы құрылған. Ол барлық аудандық жарыстарға қатысады.

Мәдени мұралары: Сынтас қарстық шұңқырлар. Сынтас бұлағының оң жағалауындағы Ақтөбе ауданының Хазретовка ауылынан батыста 1924 жылға дейін мөлдір гипс өндіру үшін кен шығарылатын орын қызметін атқарған 2 қарстық шұңқыр орналасқан. 1975 жылы жазда кен шығарылатын орындарды қарау кезінде оңтүстік шұңқыр өңірінде жасыл яшмадан жасалған микродиттік қырғыш табылды. АОТӨМ-мен анықталды.

Сынтас обалы бейіті. Хлебодаровка ауылынан батыста 9,5 км жердегі қыратта орналасқан. 4 жер обадан және әрқайсысының ұзындығы 4 м болатын екі тасты бағаннан тұрады. 1972 жылы бригадир Досов Әдікеннің мәлімдеуінше белгілі болды, ҚазССР ҒА Тарих, археология және этнография институтымен 1974 және 1976 жылдары қазылды. Б.з.д. YI-Y ғғ. савромат тайпасының елек тобының әскери ақсүйектерін сипаттайды. Қараңыз: М.К. Қадырбаев, Ж. Курманкулов. Захоронения воинов савроматского времени на левобережье р.Илек, в книге «Прошлое Казахстана по археологическим источникам». Алма-Ата, 1976г., стр.137-156.

Сынтас – I бейіті. Екі жер оба, №2 оба үйіндісінде тас байқалады. Сынтас ауылынан оңтүстік оңтүстік шығыста 1,5 км жерде қазақ моласы маңында орналасқан. Олардың көлемі: №1 – 1,5-20м, №2 – 0,4x8 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Сынтас – II бейіті. 10 жер обадан тұрады, оның ішінде №1, 3, 4, 7 үйінділерде тас кездеседі. Сынтас ауылынан оңтүстік оңтүстік бастыста 4 км жерде Сынтас өзенінің оң жағалауындағы тік қыраттың жотасында орналасқан. Олардың көлемі 0,1x6 м-ден 0,6x16 м аралығында. Ескерткіш ортағасырлық кезенге жатады.

Сынтас – III обасы. Диаметрі 25 м, биіктігі 0,6 болатын үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Тригопункттен 100 м жерде жазық қыратта орналасқан.

Сынтас – V бейіті. Диаметрі 21 м, биіктігі 1,0 м болатын екі кішкене шұңқырлы үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Дала жолы қиып өтетін жазық төбеде орналасқан.

Сынтас – V бейіті. Батыс-шығыс желісі бойынша созылып жатқан дала жолы қиып өтетін кішкене төбеде орналасқан үш обалы үйіндіден (диаметрі 20-26, биіктігі 0,5-1,0) тұрады. №2 обадан тригопункт орнатылған.

Родниковка – I бейіті. Бұрынғы Шеменовский хуторынан батыста 800 м жерде орналасқан биіктігі 0,2-0,6м және диаметрі 6-14 м болатын екі тасты обадан тұрады.

Родниковка – II бейіті. Шеменовский хуторынан солтүстік батыста 3 км жерде ендікті суайрықта орналасқан диаметрі 15-20 м, биіктігі 0,3-1 м болатын екі жер және бір тасты обадан тұрады.

Родниковка – III бейіті. Шеменовский хуторынан оңтүстік батыста 0,8 м жерде суайрық жотасында орналасқан үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Диаметрі 12 м, биіктігі 0,6 м.

Родниковка – IV обасы. Бөлек оба. Үйінді топырақты (40, 1,3). Оның етегінің солтүстік батысы мен оңтүстік шығыс бөлігінде ұзындығы 30-32 м болатын шұңқыр байқалады. Тегіс жыртылған. Родниковка ауылынан шығыс солтүстік шығыста 12 км жерде орналасқан. АПИ археологиялық барлау тобымен 1988 жылы табылған.

Родниковка – V обалы бейіті. Екі жер обадан тұрады (50-40, 2,5-3). Оның етегінің солтүстік батысы мен оңтүстік шығыс бөлігінде ұзындығы 30-32 м болатын шұңқыр байқалады. Тегіс жыртылған. Родниковка ауылынан шығыста 12,5 км жерде орналасқан. АПИ археологиялық барлау тобымен 1988 жылы табылған.

Родниковка – VI обалы бейіті. Бес обадан тұрады. Үйінді топырақты (20-50, 0,2-2,5). №1 оба үйіндісі тасты-топырақты, ортасында тереңдігі 11 м болатын тонаушылық шұңқыры байқалады. Обалар етегінде ор бар. Ақтөбе қаласынан солтүстікте 27 км жерде және Құрайлы ауылынан солтүстік батыста 22 км жерде орналасқан. АПИ археологиялық барлау тобымен 1988 жылы табылған.

Родниковка – VII обалы бейіті. Ақтөбе-Родниковка тас жолының «31 км» жол сілтегішінен 1 км жерде Терес-Бұтақ бұлағының оң жағалауындағы етегі төртбұрышты формалы суайрықта орналасқан диаметрі 12-13 м, биіктігі 0,4-0,5 м болатын үйіндісінде тас кездесетін үш жер обадан тұрады.

Родниковка – VIII обалы бейіті. Диаметрі 16, биіктігі 0,4 м болатын үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Ақтөбе-Родниковка тас жолынан 300 м жерде «28 км» және «29 км» көрсеткіштерінің арасында Терес-Бұтақ бұлағының оң жағалауында орналасқан.

Родниковка – IX обалы бейіті. Бұтақ өзенінен шығыста 0,8 км жерде Терес-Бұтақ бұлағының оң жағалауындағы суайрық шетінде орналасқан. Диаметрі 8-12 м және биіктігі 0,1-0,6 м болатын 3 обадан және 6 тасты шығыршықтан тұрады.

Родниковка – X бейіті. Оңтүстік оңтүстік шығыс-солтүстік солтүстік батыс желісі бойынша бір-бірінен 500 м жерде Родниковка ауылынан шығыс-солтүстік шығыста 6 км жерде орналасқан екі жер обадан тұрады. Оның көлемі: №1 – биіктігі 0,6 м, диаметрі 30 м, №2 – биіктігі 1,0 м, диаметрі 30м.

Родниковка – XI обасы. Бөлек қорған. Үйінді топырақ (20x0,6 м). Үйіндіде шұңқыр байқалады. Обадан триангуляциялық белгі орналасқан. Родниковка ауылынан шығыста 4,5 км жерде орналасқан.

Жамбыл – I бейіті. Дала жолы қиып өтетін еңсіз қыраттың жотасында Жамбыл ауылынан солтүстік солтүстік батыста 4 км жерде орналасқан екі обадан тұрады. Оба стегінде дала жолы өтіп жатыр. Олардың көлемі: №1 – 0,5x10м, №2 – 0,2x5м.

Жамбыл – II бейіті. Жамбыл ауылынан солтүстік солтүстік батыста 4 км жерде Бөрте өзенінің оң жағалауында бір-бірінен 150 м жерде орналасқан екі обадан тұрады. Обалар арасынан дала жолы өтіп жатыр. Олардың көлемі: №1 – 0,3x8м, №2 – 0,4x10м.

Жамбыл III бейіті. Жамбыл ауылынан солтүстік солтүстік батыста 9 км жерде Қиялы-Бөрте өзенінің оң жағалауында қазақ моласының оңтүстігінде орналасқан екі обадан тұрады. №1 оба үйіндісінде тас кездеседі. Олардың көлемі: №1 – 0,5x20м, №2 – 1,0x25м.

Калиновка обалары. Родниковкіден Қаратоғайға қарайғы жолдан солға, Елек өзенінің құйылысындағы бұлақтан 250-300 м оңтүстік-оңтүстік шығысқа қарай аласалар дөңгеленген төбе басында бір-бірінен 15 м жерде солтүстік-оңтүстік желіс бойынша екі тасты оба орналасқан. Обалар үйіндісі жарты шар тәріздес формалы. Олардың көлемі 9x0,4 және 5x0,2 м. ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Қарақұдық бейіті. Үлкен емес төбе жотасында орналасқан жарты шар тәріздес формалы 4 оба орналасқан. Үйінділер көлемі диаметрі 14-тен 38м,

биіктігі 0,5-тен 1,9 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989ж. жазда табылған. Паспортталған.

Шилісай – I бейіті. Қыраттың жотасында орналасқан бөлек оба, бір жарым километр оңтүстік батыста шопан жері бар. Жарты шар тәріздес формалы топырақты үйіндінің диаметрі 14 м, биіктігі 0,3 м, оба төбесінде тригопункт орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы жазда табылған. Паспортталған.

Тереңсай бейіті. Жазық қыраттың жотасында орналасқан бөлек қорған. Жарты шар тәріздес формалы обаның топырақты үйіндісінің диаметрі 14 м, биіктігі 0,6 м. Қорғанның төбесінде триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1989 жылы табылған. Паспортталған.

Үңгір мыс руднигі. Жуса-Сай өзеніне баратын жолдан солтүстікте Үңгір фермасынан солтүстікте 1,5 км жерде орналасқан (Леновицкий ауылына таман). Кішкене алаң бетіне ежелгі және ескі емес (XIX ғ. аяғы) мысты құмдақ тастардың көп таулы өнімі шығып жатыр. Қиялы-Бөрте өзенінің сол жағалауында Ақтөбе ауданының солтүстік батыс шекарасына жақын орналасқан объект міндетті дала тексерісін қажет етеді. 1976 жылы геолог В.И. Железконың айтуы бойынша тіркелді. А.К. Гусев еңбегінде аталады.

РОДНИКОВКА СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Алтынбаева Мануар – 1935 жылдың 15 қаңтарында Ақтөбе облысы Қызылтас ауылында туған. Білімі 6 кластық. 1952 жылы Мамбетов Ералымен тұрмыс құрған. Өзі «Жамбыл» колхозында жұмысшы, жолдасы аудандық компартияның нұсқаушысы, бригадир, баскарма болып жасады. 11 баласы бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, «Ана данқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Мыржақыпова Күлшат – 1930 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Комсомол ауданы Жабасақ ауылында туған. Білімі жоқ. 1943 жылы Мыржақыпов Хасенмен тұрмыс құрады. Өзі үй шаруасында, жолдасы «Чапаев» совхозында қойма менгерушісі болып жасаған. 8 баласы, 12 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Родниковка селосында тұрады.

Садықова Жұмасұлу Наурызбайқызы – 1938 жылдың 10 мамырында Ақтөбе облысы Қызылтас ауылында туған. Білімі бастауыш. 1958 жылы Садықов Нәжімеденмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы Карл Маркс атындағы колхозда бухгалтер болып жасаған. 8 баласы, 8 немересі бар. «Күміс алқа», «Еңбек ардагері», Аналық орденімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Махамбетиярова Қазбек – 1942 жылдың 25 тамызында Ақтөбе облысы Ырғыз ауданы Қалыбай ауылында туған. Білімі 7 жылдық. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы шопан болып жасаған. 8 баласы, 10 немересі бар. «Ана данқы» орденімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Завадская Валентина Ниловна – 1925 жылдың 11 маусымында Ресейдің Новосибирс облысы Курачи қаласында туған. Білімі 7 кластық. 1944 жылы Завадский Александрмен тұрмыс құрады. Өзі Карл Маркс атындағы совхозда жұмысшы, жолдасы ветврач болып жасаған. 8 баласы, 24 немересі бар. «Ана даңқы» орденімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Турин Орынкул Сақыбайқызы – 1941 жылдың 27 карашасында Қызылорда облысы Қармакшы ауданы Қаракөл ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1958 жылы Турин Зиналадинмен тұрмыс құрған. Өзі «Северный» совхозында еден жуушы, жолдасы мұғалім болып жасаған. 9 баласы, 18 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Қостаева Күнтаң – 1938 жылдың 10 қазанында Ақтөбе облысы Ырғыз ауданы «Нұра» совхозында туған. Білімі 3 кластық. 1956 жылы Қостаев Шакимен тұрмыс құрған. Өзі селолық клубта еден жуушы, жолдасы жүргізуші болып жасаған. 8 баласы, 25 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Қарағұлова Сұлушаш – 1932 жылдың 20 қазанында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қызылжар ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1950 жылы Қарағұлов Сартаймен тұрмыс құрған. Өзі малшы, жолдасы тракторшы болып жасаған. 11 баласы, 24 немересі, 13 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Алтын алқамен» наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Еспусинова Айсара Қабикқызы – 1949 жылдың 30 сәуірінде Ақтөбе облысы Қарғалы ауданы Петропавловка ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1965 жылы Еспусинов Жаксылықпен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, бұзаушы, жолдасы малшы болып жасаған. 9 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Гриченко Ольга Александровна – 1945 жылдың 15 желтоқсанында Украина Чернигов облысы Кориюковский ауданы Рудня селосында туған. Білімі жоғары ауылшаруашылық. 1969 жылы Чурупченко Иванмен тұрмыс құрады. Өзі агроном, сауыншы, тракторлық бригаданың бригадирі, жолдасы техник-ұрықтандырушы болып жасаған. 8 баласы, 5 немересі бар. Аналық медалімен, «Ана даңқы» орденімен, «Еңбек ері» медалімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Панькова Руфина Андриановна – 1930 жылдың 1 қыркүйегінде Ресейдің Пермь облысы Частинский ауданы Западная деревнясында туған. Білімі бастауыш. 1954 жылы Фотин Иванмен тұрмыс құрады. Өзі интернатта түгі күтуші, жолдасы жүргізуші, тракторлық бригаданың бригадирі болып жасаған. Екеуі де тың жерлерді игеруге жолдамамен келген. 9 баласы, 25 немересі, 5 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденімен, Аналық медалімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Зажурило Зинаида Алексеевна – 1938 жылдың 1 шілдесінде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жайсаң ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1958 жылы Зажурило Виктормен тұрмыс құрған. Өзі Жанар-жағар май стансасында оператор, наубайханашы, бригадир, жолдасы «Қиыл» совхозында тракторшы болып жасаған. 8 баласы, 17 немересі, 3 шөбересі бар. «Күміс алқамен» наградталған, жергілікті кеңестің депутаты болып екі рет сайланған. Қазір

Родниковкада тұрады.

Таутинова Күмісай – 1940 жылдың 24 желтоқсанында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Торанғұл ауылында туған. 1960 жылы Таутинов Қамалмен тұрмыс құрған. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы шопан болып жасаған. 12 баласы, 20 немересі, 1 шөбересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы бар. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Кәрібаева Зауреш – 1947 жылдың 7 қарашасында Ақтөбе облысы Ырғыз ауданында Ырғыз ауылында туған. Білімі орта. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы Кәрібас Абдуали шопан болып жасаған. 10 баласы бар. «Алтын алқамен» наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Жанқабаета Қапиза – 1928 жылдың 1 қаңтарда Ақтөбе облысы Шилісай ауылында туған. Білімі жоқ. 1948 жылы Жанқабас Қабимен тұрмыс құрған. Өзі бұзаушы, жолдасы малшы болып жасаған. 8 баласы, 34 немересі, 20 шөбересі бар. «Батыр-Ана» орденімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған Қазір Родниковка селолық округінде тұрады.

Киркимбаева Айман – 1942 жылдың 12 сәуірінде Өзбекстан Республикасы Қарақалпақ АССР Хожелі қаласында туған. Білімі 7 кластық. 1962 жылы Киркимов Мұқашпен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы жедел жәрдемде жүргізуші болып жасаған. 10 баласы, 15 немересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Мамбетова Несібелі – 1940 жылдың 8 наурызында Ақтөбе облысы Сынтас ауылында туған. Білімі 7 жылдық. 1960 жылы Мамбетов Нұралымен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы жүргізуші болып жасаған. 9 баласы 7 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Қабиева Қамбибі – 1939 жылдың 16 қыркүйегінде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қызылжар ауылында туған. Білімі 3 кластық. 1957 жылы Қабиев Жамбылмен тұрмыс құрған. Өзі балабақшада күтуші, жолдасы тракторшы болып жасаған. 9 баласы, 6 немересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы бар. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Құдайбергенова Ұлдай Кәрімқызы – 1938 жылдың 3 желтоқсанында Ақтөбе облысы Новоросей ауданы Бөрте ауылында туған. Білімі 8 жылдық. 1954 жылы Құдайбергенов Шәкенмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, кітапханашы, шопан, жолдасы шопан, тракторшы болып жасаған. 11 баласы, 24 немересі, 8 шөбересі бар. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Мусина Асылтас Шәкенқызы – 1955 жылдың 5 желтоқсанында Ақтөбе облысы Сынтас ауылында туған. Білімі арнаулы орта. 1975 жылы Мусин Ерназармен тұрмыс құрған. Өзі аспазшы, жанар-жағар май стансасында оператор, жолдасы агроном болып жасаған. 8 баласы, 6 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Родниковкада тұрады.

Убайдуллина Үміт – 1940 жылдың 1 маусымында Ресейдің Орынбор облысы Адамовский ауданы Молотово селосында туған. Білімі орта. 1963 жылы Убайдуллин Алтынбаймен тұрмыс құрған. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы шопан болып жасаған. 10 баласы, 13 немересі бар. «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. «Үлгілі отбасы» грамотасымен марапатталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Қасымова Мәнер – 1946 жылдың 15 қарашасында Ақтөбе облысы Байганин ауданы Ебейті ауылында туған. Білімі 8 жылдық. 1963 жылы Теміров Князбен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жанар-жағар май стансасында оператор, жолдасы жүргізуші болып жасаған. 10 баласы, 17 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

Загреддинова Тасқира Шайхутдинқызы – 1935 жылдың 7 шілдесінде Ресейдің Нижнекамск облысы Алметовский ауданы Абдрахман селосында туған. Білімі 7 кластық. Өзі сауыншы, аспазы, наубайханашы, жылқышының көмекшісі, жолдасы Загреддинов Халим жылқышы болып жасаған. 9 баласы, 24 немересі, 4 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған, 4 жыл аудандық кеңесінің депутаты және 6 жыл жергілікті Кеңестің депутаты болып сайланған. Қазір Родниковка ауылында тұрады.

РЫБАКОВКА (ЖАНАЖОЛ) ауыл Мәртөк ауданының солтүстік-батысында орналасқан, аудан орталығынан 48 шақырым. Аққұдық ауыл аймағына кіреді. Халық саны – 268 адам. Ауылдың аты жер өлшеуішінің тегімен Рыбаков деп атаған. Ауылда негізгі мектеп, ФП, клуб және шаруа қожалықтары бар.

С

САРБАЕВ АМАНГЕЛДІ ТАСҚАЛИУЛЫ 17.03.1947ж. биология ғылымдарының докторы. Орынбор обл. Мәртөк қазақ ОМ түлегі. Еңбек жолын Междуреченск орта мектебінен бастады. 1974ж. Қаз мемл-к а/ш ин-тын бітіріп, Новоресей және Мәртөк ауд. өсімдіктерді қорғау ст-да еңбек етті. 1980ж-1995ж. мемл. а/ш ин-ның аға ғылыми қызметкері, бөлім бастығы. Мамандығы бойынша Ленинград, Мәскеу қ. Иран, Түркия елдерінде даярлық курстарында болды. 1983ж. ғыл. кандидаты атағын (Ленинградта), 2001ж. ғыл. докторы (Алматы)

атағын алды.

САРЖАНСАЙ (НАГОРНОЕ) - ауылы Елек өзенінің сол жақ жағалауында, Мәртөк ауданының оңтүстік-шығысында, орталықтан 30 шақырым және Ақтөбе қаласынан 42 шақырымда орналасқан. Халық саны – 808 адам (2007 ж.). Бұрын ауыл жанында Жаңа-Елек, Тышқанбай елді мекендері болған. Ауыл Саржансай өзенінің атымен аталған. Аудан аралық тас жол бар. Ірі елді мекендері: Тышқанбай, №37 разьезд, Жаңа Елек, 1990ж. колхозда 83 трактор, 40 машина, 25 комбайн, 2834 қой болған. 62 адам КСРО ордендерімен медальдарымен марапатталған. Бұл жерде социалистік еңбек ері, Н.Н.Горовец жұмыс жасаған. Өзендері: Қарағансай, Бөтенсай, Төребексай, Саржансай, Елек, Тәңірберген, Жаманат. Көлдері: Мұқат. Колхозда а/ш техн. жөндей шеберхана, орта мектеп, интернат, клуб, кітапхана, ФАП, радиожелі, балабақша болған. «Жанару» ОК құрылған. «ЖаңаЕлек», «Нагимет», «Жігер», «Жұрынтас», «Сусар», «Танаберген», «Пеногюс», «Свет»

«Владимир», «Беломан» «Байкадам», «Әлім» шаруа қожалықтары ұйымдастырылған. Бүгін ауылда орта мектебі, балабақша, дәрігерлік амбулатория, кафе, ауылдық кітапхана өзінің 6775 дана кітап қорымен жұмыс істейді. Шаруашылық бірлестігі жұмыс істейді. Республикалық маңыздылығымен автотрассасы өтеді. Тәңірберген ауылдық аймағының орталығы.

САРМАНОВА СӘБИЛЯ МУХАМЕДЬЯРҚЫЗЫ (01.05.1941ж. Орынбор облысы) – еңбегі сіңген сауыншы. Сегіз сыныпты бітіріп, «Яйсанский» совхозының фермасында жұмыс істеді. Еңбекте үлкен көрсеткіш көрсеткен үшін «Құрмет белгісі» орденімен, медальдармен марапатталған.

САЛЫҚ КОМИТЕТІ -1990ж. Мәртөк ауд. мемлекеттік салық инспекциясы. 1996ж. ҚР салық комитеті болып аталған. 1998ж. оның 4 бөлімі ұйымдастырылған: аудит бөлімі, салық төлеушілермен жұмыс, есеп секторы, өндіру бөлімі. 2001ж. 9 ай ішінде 106702 теңге қаржы түсірілді.

СЕРДИОК АЛЕКСЕЙ ЛАВРЕНТЬЕВИЧ (05.03.1923ж. – 03.07.1997ж.) – Ұлы Отан соғысының ардегері, бейбітшілік уақытта «Междуреченский» совхозында еңбек етті. «Еңбек Данқы», «I-дәрежелі Отан соғысы» ордендерімен, 9 медальдармен марапатталған.

СИМОНЕНКО ФЁДОР АРХИПОВИЧ (1934ж. Қобда ауданы Үтек а.) – ауыл шаруашылық еңбегінің ардагері. Орал ауыл шаруашылық институтын бітірген. «Яйсанский» совхозында және «Красный пахарь» колхозында төраға болды. Екі мәрте «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталған.

СКАРБОВ АНИСИЙ КАЮПОВИЧ (1927ж.т.) – механизатор. Шаруашылық жұмыстарына ерте араласты. Мәртөк ауд. «Жайсаң» кеңшарының экономикалық дамуына үлес қосты. Ленин орденімен марапатталған.

СКЛЯРОВ ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ 25.12.24-14.05.1990ж. Мәртөк ауд. Вознесен а. туған. Білімі жоғары. Орал Пи-ін бітірген. 1944-54жж. ол Вознесен орта мектебінің биология, дене тәрбиесі мұғалімі. 1954-84жж. орта мектеп директоры. ҰОС ардагері. «Қызыл Жұлдыз», «ҰОС. I-дәрежелі» ордендерімен, бірнеше медальдармен марапатталған. Мектептің оқу-тәжірибе алаңында өндірілген өнімдер мен Мәскеудің Б.Х.Ш көрмесіне қатысып, медальдармен марапатталған.

СОРОТКИН НИКОЛАЙ ВЛАДИМИРОВИЧ «Междуреченский» совхозында механизатор. Ерен еңбек үшін «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, медальдармен марапатталған.

СТАРЧЕНКО ЕВДОКИЯ ГЕРАСИМОВНА 1922ж.д.к. ҰОС жылдары колхозда тракторшы болып, соғыс жылдарынан кейін көкөніс бригадасында, 1952-55жж. Мәртөк ауд.қаржы бөлімінде жұмыс жасады. Ол «Қазан төңкерісі», «Еңбек Қызыл Ту» ордендерімен, «Ерлік еңбегі үшін», «Тың жерлерді игергені үшін» «ҰОС жеңісінің 30 жылдығы» медальдарымен, «Еңбек ардагері» грамоталарымен марапатталды, 1962ж. «Еңбек құрметі» кітабына енді.

СТЕПЬ - ауылы Мәртөк ауданының солтүстік-батыс жағында, аудан орталығынан 24 км жағында орналасқан. Аққұдық ауыл округі құрамына кіреді. Халық есебі – 120 адам.

1919 жыл шиеленіспен уақыты, құр қалу, ашық, бұзылу жылы. Қыста Вознесеновка ауылына волисполком комиссары Маслов келді. Ол адамдарды жаймен таңдап бастады. 15 адам жинады – Тарасов, Иващенко, Козаря, Позыченко және т.б. Оларға еңбек бірлестік туралы айтты.

21 кедейлік аулаларынан «Степь» деген коммунасы құрылды. Сәуірдің 14 күні 22 атпен және 11 пағтары мен жерді жыртуға шықты. Коммунарлары бұрын байлардың қолында болған ең артық учаскелері алды. Ал енді не шықты? Кедейліктері жерді жыртады, ал олардың артынан байлары осы жерді қайтадан жырып келеді: «Біздің жеріміз, біздермен жырылған. Көмекке рахмет. Бірақ коммунарлары абыржу қалған жоқ. Тұрмысы орташа Ефим Сасенко байлардың мазақ еткеніне шыдай алмай. Ол Семен Жуков деген байды ұстап, барлықтың көзінше қамшымен ұрып алды. Кейін ауылдың күйлі тұратын адамдары және поп Сысоев тұтқынға алып және жерін аударды. 1924 жылы «Степь» коммунасын және Ақбұлақтың қасында «Муравьи» комманысын қосуға шешім қабылдады. Муравьевтердің басшысы Антон Тимошук келісті: «Мықты болмыз, екі шағын күштер ең бір үлкен күш!» Олар «Степь» коммуналына өзінің диірменін әкелді. Мұнда өзен бар, жерлері де жақсы. Ақтөбеде бірінші «Фордзон» деген тракторды алып, май шығарғышты салды. Коммунада енді 22 шаруашылығы болды. Жылдан жылға мал көбейіп, егін далалары кеңейіп, кіріс көбейді. Үлкен бақ өсті. 1935 жыл өзінің электростанциясы, клубы, радиосы, мектебі, кітапханасы болды. Барлық үйлерінде «Ильичтің шамы» жанды. Кейінірек коммуна совхоз «Первомайский» құрамына кіреді. Қазір Степь ауылында бастауыш мектебі бар. Шаруашылық қожалықтары бар.

«СТЕПЬ» КОММУНАСЫ тұңғыш қоныстанушылар әр жерден ХХ ғасырдың басында келгендер болды. Олар І дүниежүзілік, азамат соғыстарының зардабын көрді. 1920ж. 20жаңуя «Коммуна - Степь» артеліне бірікті. Өз жарғысын жасады. 1921ж. «Фордзон» тракторы келді. Жеміс

ағаштарын отырғызды. 1924ж ұжымжа 16 жанұя, 9 жылқы, 8 ұосарлы өгіз, 3 түйе, 16 сиыр, 50 қой, 5 шошқа, 4 арба және 1 трактор, 700га егістік болды. 1926ж. мұны А.М.Заворитько басқарды. 1936ж. алма ағашы 6500 түпке жетті. 9ц.құлпынай, 30кг.қарақат, т.б өнімдер жиналды. Ұжымшар 69 омарта ұстады, 10га жерге араларға қажетті шөп егілді. 1930-1957жж.ұжымшар, 1957-1990жж. Первомай кеңшарының 2-бөлімшесі болды. Мұнда Социалистік Еңбек Ері М.М.Чипигина, Қаз.КСР ЖК депутаты А.М.Заворитько қызмет етті.

СТУДЕНЧЕСКОЕ - Мәртөк ауданының солтүстік-шығыс жағында, Қиялы – Бөрте өзенінің жағасында, аудан орталығынан 80 км жағында, Ақтөбе облыс орталығынан 150 км., Андреевка ауылының 21 км жерде орналасқан. Халық саны 715 адам (қазақтар – 382, украиндар – 239, орыстар – 75, немістер – 3, татарлар – 1 және басқа ұлт өкілдері – 15, 2007 жылы көрсеткіші бойынша). Студентческ ауылы 1908 жылы құрылды. Ол үш қоныс аудару толқынды басынан өткізді. Басында осы жерге – 11 отбасы келді – қоныс аударушылары Лохвинск уезінің Полтавка губерниядан болды. Бұл қоныс аударушылар өзінің туған жерін тастап кетудің себебі жаппай репрессиядан болды, оны Полтавщинада ревлюция жайында алға шыққан қатысушылар қарсы патша үкіметі жасады. Олардың құрамына қоныс аударушылары: Кушкеренко Афанасий, Шабалин Митрофан Александрович, Петренко Самоил Иванович, Копайгора Иван Кузьмич, Лукашенко Трофим Дмитриевич, Моцык Петр Лукьянович, Копайгора Кузьма, Моцык Зинько Лукьянович, Моцык Мифодий Лукьянович, Дзюба Порфирий, Иващенко Иван кірді.

1909 жылы тағы 16 отбасы көшіп келді: Зинченко Гаврил Титович, Бублий Филипп Митрофанович, Луценко Филипп, Заяц Афанасий, Мазепа Антон, Билей Прокопий, Криштов Сазон Михеевич, Цюсько Григорий, Козленко Иван, Бражник Сидор, Пархоменко Аксентий, Рудин Иван, Бедный Кузьма, Бедный Владимир, Ильченко Константин.

1910 жылы тағы 10 отбасы көшіп келді: Якуша Антон Демидович, Михайленко Степан Стефанович, Кокоза Степан Федорович, Кокоза Павел Иванович, Зобенко Александр Максимович, Буртовой Савелий Захарович, Артюх Дмитрий, Цесько Василий Александрович, Погребной Гаврил, Неделько Иван Зотович.

Сонымен қатар, 1917 жылы ауыл 37 отбасынан тұрды. Адамдар өзінің ауылын Стедунеский деп атады, бұл атауы осы өлкенің ауа-райы өте суық болғанынан, аяздары мықты, жиі боран соғатын, үлкен қарлы жерінің нәтижесінде қойылған.

Ауыл өсті, адамдар тұрмысын жақсартып, отбасылық жұмысшылық еңбек бірлестігі пайда болды. Адам өмірдің жақсарғанын түсініп, Полтавка губерниядан жақын тумаларын өз ауылына шақыра бастады. Ауылы бұрын қазақтар қолында болған жерді патша үкіметі тартып алған жерде орнатылды. Торғай – Орал Переселенческ ауыдаанын картасында «Стедунеское» қоныс

аударуды №77 учаскесі болып белгіленді. Ауылы жерді сату ауданында болды, яғни қоныс аудару қоры капитал жинауға маңызды болды. Торғай – Орал қоныс аудару ауданына қысқа статистикалық шолу 1908 жылы бойынша сол уақыттың көрінісі толық береді. Берілген құжаттар бойынша Студенческ ауылы Алимбетовка (қазақ) болысына жатты. Жалпы адам саны – 175, әр ер адамына 12 ондық бөлінді, 1909 жылы ер адам саны – 43. Түпкілікті халықтың ауылы 3-4 шақырым қашықтықта Қиялы-Бөрте өзенінің бойында орналасқан. Халықтың саны бойынша Жағалбайлы руы басым болды.

1.Еламан ауылы – 6 шаруашылығы.

2.Қазыбай ауылы – 8 шаруашылығы.

3.Қаракісі ауылы – 5 шаруашылығы.

4.Қысмақ ауылы – 6 шаруашылығы.

5.Шуақ ауылы – 10 шаруашылығы (ол Шұбартөбе етегінде және Таймас төбесінде орналасқан).

6.Қытарсай ауылы – 15 шаруашылығы (осы ауылдың иесі өте бай Қытар деген кісі болған, оған Шуақ ауылы да қарасты, онда көбінесе малайлары тұрды. Тұрақты халықтары қоныс аударушыларды қастықпен қарсы алды, себебі олардың түпкі жерлерін тәркіленген. 1908 жылы жер үшін қазақтар мен «басқа ұлт өкілдерімен» күрес басталды, көтеріліс қатты тыйылды, ауылдар солтүстік-шығысқа қарай көшті.

1909-1912 жылдары Мәртөк ауылында көпшілік қонысын аудару саясаты негізінде Андреевка болысы құрылды, оған Андреевка (Тұрангүл), Линовицк (Жуса), Қаратаусай, Красноярск (Мақпалсай), Стеденческ ауылдары кірді.

Содан бері Стеденческ ауылы Торғай губерниясы Ақтөбе уезі Андреевка ауылының Болыс басқармасына бағынды. Себебі барлық тұрғындары революциялық күйіне келтірілген адамдары болды. 1917 жылдың революциясы рухын көтеріп қарсы алды. 1918 жылы Студенческ ауылында «Қызыл гвардия» отряды ұйымдастырылды, октябрь жеңіп алғанына қолдап шықты. Оған: Цюсько Павел Григорьевич, Зобенко Федор Александрович, Кокоза Иван Павлович, Рудик Константин Иванович, Копайгора Дмитрий, Мазела Трофим Антонович, Моценко Егор, Пархоменко Карп Аксентьевич, Моцьк Николай Зиновьевич кірді. 1920 жылы 3 қарашада Студенческ ауылында бірінші партиялық коммунистік ұясы ұйымдастырылды, оған Зобенко Василий Александрович, Цюсько Павел Григорьевич, Ильченко Афанасий Константинович, Шабалин Григорий Митрофанович кірді. Партия ұясының жетекшісі Зобенко Василий Александрович болды. Осы жылы селолық кеңес ұйымдастырылды, оның басқармасы Шабалин Григорий Митрофанович болды.

Азаматтық соғысының толқыны қазақтың шетіне де жетті. Колчак әскері Орынбор өлкесін басып алды. Соғыс Студенческ ауылында да өтті. Азаматтық соғысының жаңғырығынан ауылдың шетінде шұңқырлар мен қорғай траншеялары қалды. Ауылды қорғау кезінде шетел интервенциясымен және белогвардейск контрреволюциясымен қарсы ұрыста ауыл тұрғындары:

Кокоза Иван Павлович, Кокоза Владимир Иванович, Козленко Андрей Иванович, Мазепа Трофим Антонович, Моценко Егор Ильич, Моцук Николай Зиновьевич ерлікпен каза тапты.

1924 жылы Студенческ ауылында бірінші комсомол ұясы ұйымдастырылды, оған Неделько Илья Иванович, Цюсько Алексей Григорьевич, Бедный Семен Владимирович, Зобенко Степан Александрович, Луценко Константин Филиппович, Рудик Михаил кірді.

Жаңа саясаттың өзгерістерімен қатар ауылдағы жеке меншікті нығайтуы туралы атап өтті. «Андреевка болысы бойынша әкімшілік – шаруашылығы берілген тізімінің жиынтығына сәйкес» 1926 жылы Студенческ ауылының жеке шаруашылығында 56 адам болды. Шаруашылығында 52 жылқы, 94-өгіз, 344 – ірі қара мал, сепаратор – 1, соқа – 34, молотилка – 1, арба мен бричка темір жүрісімен – 32 болды. Негізгі қоғамдық құрылысынан 1 кооперативтік сауда мекемесі, оқу-үйі, 200 дана кітап қорымен, оны сауатты Цесько басқарды, Сауатсыздықты жою және I дәрежелі бастауыш мектебі 60 оқушы оқыды, онда Орешникова Надежда Матвеевна сабақ берді. Бірінші оқушылары Луценко Василий Яковлевич, Копайгора Петр Иванович, Шабалин Павел Григорьевич, Кокоза Михаил Трофимович болды, кейін олар жоғары білім алды. Криштова Ольга Степановна, Петренко Мария Никитична, Петренко Галина Никитична, Урдабаева Ижан Ергалиевна - мұғалімдер, Зобенко Анастасия Михайловна, Кокоза Мария Степановна, Луценко Леонид Яковлевич, Якуша Пелагея Антоновна, Кокоза Анна Никифоровна, Зобенко Мария Васильевна ұжымшарда бірінші механизаторшылар болып жұмыс істеді, Михайленко Иван Яковлевич техникум бітіріп бухгалтер болып істеді.

1928 жылы Студенческ ауылында халық саны – 473 адам болды. Ауыл ішінде 1928 жылы ауыл шаруашылықтың ұжымдастыру кезеңі басталды. 1929 жылы күзде Студенческ ауылында «Сталин» атындағы ұжымшар ұйымдастырылды. Бұрын ол «Степной - пахарь» деген алып ұжымшарына кірді. «Андреевка» ауыл орталығымен, кейін дербес ұжымшары болды. Ұжымшарға Студенческ ауылының 71 шаруашылығы кірді. Ұжымшарда екі бригада жұмыс істеді. Шаруашылықтың жалпы көлемі 400 га, егін далалары 212 га. Ұжымшарда 60 жылқы, 30 жұпты жұмыс өгіздері болды. Отызыншы жылдары еліміздің бірінші тракторшы Паша Ангелинаның ұраны бойынша әйелдер бригадалары ұйымдастырылды. Паша Ангелинаның ұраны Студенческ ауылын айналып өткен жоқ «Сталин» атындағы ұжымшарда әйелдер бригадасы құрылды. Оған Зобенко Анастасия Михайловна, Кокоза Мария Степановна, Якуша Пелагея Антоновна, Кокоза Анна Никифоровна, Зобенко Мария Васильевна, Бахтыбаева Зияда, Русанова Екатерина Прокофьевна, Тютюник Анастасия Михайловна, Тютюник Антонина Ивановна кірді.

Ұлы Отан соғысының жылдарында майданға Студенческ ауылының 180 тұрғыны шақырылды. Олардың 87 адамы соғыстан келген жоқ. Беляя Акулинаның отбасы қасіретті тағдырын ерекше атауға болады. Ұлы Отан соғысы кезінде күйеуі мен төрт ұлы майданынан келген жоқ. Шығыс

майданда Сталинградты қорғуға Цесько Николай Васильевич қатысты. «Қызыл Жұлдыз» орденімен Сагиденов Мұсағалий марапатталды. Майдан наградларымен Якуша Евдоким, Миралинов Сисен, Жумағалиев Ергали, Макаренко Иван Афанасьевич, Якуша Степан Антонович, Неделько Илья Иванович, Бахтыбаев Берсугур, Букаев Қуанышбай, Мацегора Василий, Криштов Тимофей және тағы басқаларды марапатталды.

Еркектер отан қоғауға кетті, ал бүкіл шаруашылықтың еңбегі әйелдердің мойнына түсті. Жасөспірімдер 10 жасынан «ересек» болды, себебі үлкен адамдарымен тең жұмыс істеді, бұл - Петренко Мария Дмитриевна, Рудик Александра Трофимовна, Кабачек Григорий Иванович, Туманова Галина Михайловна, Артығалиева Әсия. Үкімет наградасымен келесі ауылдың тұрғындары марапатталды: Петренко Татьяна Ивановна, Шабалин Петр Митрофанович, Зобенко Мария Ефимовна, Тютюник Антонина, Соколан Татьяна Зиновьевна, Криштова Мария, Буртовая Ульяна, Дусбаева Сапура, Ребгун Лидия Петровна.

Ауылдың өмірінде елеулі кезеңдері бұл тың жерлерін игеруі болды. Партия мен комсомол ұраны бойынша ауылға тың игерушілер: Туманов Алексей Гаврилович, Волков Юрий, Степанов Валерий келді, олар осында өзінің отбасын құрып, осында тұруға қалды. «Сталин» атындағы ұжымшары ауданда ең үздік болды, Москвада өткен ХШЖК (ВДНХ) қатысты.

1962 жылы Бөрте өзенінің атына сәйкес, ұжымшар «Буртинский» деген атына ие болды. Ұжымшарда мал шаруашылық кешені салынды. Мал шаруашылығы пайда болды, ұжымшар ІҚМ, құстарды, қойларды өсіру ісімен айналысты. Мал шаруашылығымен қатар және дақылдарды өсіруді қолға алды. Ұзық жылдары «Буртинский» ұжымшарының шаруашылықты меңгерушісі, Бублий Яков Филиппович болды, оның еңбегі «октябрь революция» орденімен марапатталды.

1970 жылы Қазақ ССР-50 жылдығы құрметпен өткізу уақытта Құрмет Тақтасына ескі тұрғындары: Зинченко С.Г. және Козога Г.П., тракторшы Петренко Михаил Самойлович түсірілді. Өндірістік озаты Бахитов Нуржан комбайнмен жақсы жұмыс істеген үшін «Волга» автомашинасын сыйлыққа алды. Өндірісте ерекше жетістікке шошқа өсіруші Рудик Александра Трофимовна ие болды, тракторшы Сапахов Ерсанн еңбегі үшін «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталды, 1977 жылы соңжарыстың жеңіскерлері Мамбетов Даурен және Ружанский Сергей болды. Көп жылдар бойы «Бөрте» ұжымшарының озат малшылар Бахтыбаев Берсугур, Жанаев Жаксыбай, Буранкулов Кенжигали, Алиманов Бапай, Никонов Николай, Жусупов Сабыржан болды. Көп жылдар бойы «Бөрте» ұжымшарында озат тракторшы Горин Федор, озат комбайншы – Макаренко Николай, жақсы жетістіктерге бұзау өсіруші Степанова Нина, Бахтыбаева Умындық, Якуша Галина, Петренко Мария, Соколан Нина жетті. Көп еңбегін сауыншылар салды: Мацегора Лидия, Петренко Тамара, Жетписбаева Аксерик, Алиманова Назипа, Туманова Галина, Айкенова Айғанша және тағы басқалар. Еңбектің негізгі күшін көп жүргізушілер салды: Котляревский Анатолий, Якуша

Виктор, Заяц Яков, Дудников Григорий, Айкенов Тынышпай, Тукенов Барий, Калманов Тлеген, Жумагалиев Мухамбет, Истаев Урумбасар, Иванько Иван, Салыкбаев Урумбасар. 1977 жылы Студенческ ауылында жаңа клуб салынды. 1987 жылы жаңа жобадағы мектеп ашылды. Мектеп түлектері – дәрігер Копайғора Виктор Саратовск облысының Полеводинск аудандық аурухананда бас дәрігер, Зинченко Юрий Жайсаң аурухананың меңгерушісі, дәрігер-травматолог – Китаров Абдулла, әскери заңгер – Айкенов Арсен, дәрігер – Жакенова Сайра. Қазіргі күні Студенческ ауылында орта мектеп, фельдшерлік пункт, кітапхана 4184 кітап қорымен жұмыс істейді. Шаруашылық қожалықтары бар.

СУХОВЕЙ МИХАИЛ СТЕПАНОВИЧ (28.05.1939ж. Мәртөк ауд. Қаратусай с.д.к.). 1956ж. Жайсаң с. УТСХ №5 бітіріп, 1961-62жж. Кеңес әскері қатарында болды. 1962ж. зейнеткерлікке дейін «Красный пахарь» ұжымшарында тракторшылар бригадасының бригадирі, «Еңбек Қызыл Ту», «Ленин» ордендерінің иегері. 1987ж. Мәскеу к. КСРО а/ш өнеркәсіп кешенінің І съезіне қатысты.

СЫНТАС ауылы Мәртөк ауданының шығысында, аудан орталығынан 66ш. жерде орналасқан. Родниковка селолық округінің құрамына кіреді. Халық саны – 5 адам. Ауылды ағып жатқан Сынтас өзені атымен аталған. Карл Маркс атындағы бөлімшесі болған.

СЫЧЕВ ВЛАДИМИР СЕРГЕЕВИЧ 1924ж. Мәртөк селосында дүниеге келген. Еңбек жолын 1938ж бастаған. ҰОС ардагері. «Қоршауда қалған Ленинград қаласын босатуға», «Өмір жолы» арқылы қала халқын босатуға араласқан. Волков және Ленинград майдандарында болып, жарақат алған. Майданнан мүгедек болып оралған. 40 жыл бойы селодағы автопаркте еңбек еткен. «Қызыл Жұлдыз», «Құрмет» ордендерімен, «Ерлігі үшін», «Ленинградты қорғағаны үшін» медальдарымен марапатталған.

СЕЙТМУХАММЕДОВ КЕНЖЕБЕК ТУМАНБАЙ-ҰЛЫ 1971 жылы Атырау облысы Қызылқоға ауданы Аққұдық ауылында дүниеге келген. 1988 жылы Мәртөк казак орта мектебін, 1996 жылы Әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін бітірген. Республикалық «Халық Кеңесі», «Жас Алаш» газеттерінде қызмет еткен. Қазір ҚР ҰҚК шекара қызметінің апталық «Отан-сақшысы» (Часовой Родины) газетінің бөлім бастығы. Әскери шені – майор, ҚР Журналистер Одағының мүшесі. «Жұлдызын

жансын» атты кітаптың авторы.

СҮҢҚЫЛДАҚ АҚҚУ (ЛЕБЕДЬ КЛИКУН), ересек аққу толығымен ақ, аяғы қара, тұмысығының жоғ. жағы қара, түбі сары. Су үстінде мойнын тік ұстайды. Гүрілдеген дауысы бар. Өмірінің көп бөлігін су үстінде өткізеді. Әсем жүзеді бірақ сүнгімейді. Ұзақ жүгіріп барып судан ұшады, құрлыққа сирек шығады. Бірнеше жыл жұбымен тіршілік етеді. Балапаны көгілдір болып келеді. Торғай өз. Бойында маусымдық ұшу кезінде кездеседі. Қанатының ұз. 53-60см, салмағы 7-10кг, кейде 13 кг. ҚР «Қызыл Кітабына» енгізілген.

САҒЫНБАЕВА ЗЕЙНЕП ҒАЙСАҚЫЗЫ (1900ж. Мәртөк ауд. Бұлақ а.т.) Жас кезінен еңбекке араласып, Чкалов ұжымшарына мүше болып кірген. Жай қатардағы еңбек адамынан фирма менгерушілері дейін өскен. 1935ж. Қаз КСР-нің 15 жылдығы белгісімен марапатталған. Зейнеп басқарған ұжым 1950ж. жоспардан тыс 27мың литр сүт сауып, мал басын 105 процентке жеткізген. 1951ж. Қаз КСР ЖК депутаты болып сайланды.

САПАХОВ ЕРСАЙЫН ЖҰМАҰЛЫ 24.01.1940ж. Мәртөк ауд. Чапай а.д.к. 1957-60ж.ж. К.Маркс ұж. механизаторы болды. 1960-63ж.ж. Кеңес Армиясының қатарында. азаматтық борышын өтеген. 1963-95ж.ж. «Бөрте» ұж. тракторшысы, комбайншысы. Жемісті еңбегі үшін ауд. обл. граиоталарымен, «Еңбек Қызыл Ту», екі мәрте «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған.

САДУАҚАСҚЫЗЫ АСИЯ - (14.04.1923ж. Әйтеке би ауд. Қарабұтақ а.д.к.)- аға мұғалім, композитор. Мұғалімдер ин. 1944ж. бітірген. №6 Қазақ ОМ мұғалім, Ақтөбеде Темір қазақ ОМ 1952-75ж.ж. Мәртөк қазақ ОМ мұғалім. Ардагерлерге арналған «Ана зоры», «Анашым», «Аққу әні», «Жас ұлан» әндері Мәртөк хорымен айтылған. «Есет батыр» «Әлия және т.б. әндері теледидар және радио арқылы кеңінен таратылған. Ол көптеген медальдар мен грамоталар иесі.

САРҒОЖИН МҰРАТ (18.06.1945ж.т. Ақбұлақ ауд. Орынбор обл.)-ғалым-инженер, техника ғылымдарының кандидаты, профессор. Қарағанды политехникалық ин-ын 1968ж. үздік бітірген. Алматы ауыр машина жасау зауытында инженер-конструктор. 1972-99ж.ж. Қазақ политехникалық ин-да Қазақ ҰТУ-те аға оқытушы, доцент, деканның орынбасары болды, ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысты. Арнаулы құрылыс монтаждау, I автокөлік жолдары, түсті металл министрліктері мен Ғылыми академиясы тапсырыстары бойынша ғылыми жұмыстар жүргізді. 1994ж. академик

С.Жиенқұловпен бірігіп, студенттер мен оқытушыларға арналған «Ленталық конвейерлердің болжам есептері» оқу құралы кітабын жарыққа шығарды. 1998ж. Қазақ-Ресей Халықаралық ун-де академиялық директоры және Қазақ-Ресей инженерлік-экономикалық коллежінің директоры.

СТЕПЬ – ауылы Мәртөк ауданының солтүстік-батыс жағында, аудан орталығынан 24 шақырым қашықтықта орналасқан. Аққұдық ауылдық округінің құрамына кіреді. Халық саны – 120 адам.

Т

ТӘЖІБАЕВ АБАЙ САҒЫНҰЛЫ - (1942ж. Мәртөк ауданы. Қызылжар а.кеңесі, Чапаев ад.к.)- Алматы мал дәрігері ин-ын бітірген. Мал дәрігері ғыл. кандидаты, ғылыми мекемеде жұмыс жасайды. Алматы қ. тұрады.

ТӘЖІБАЕВ ШӨМІЛ САҒЫНҰЛЫ (01.04.1945ж.т. Мәртөк ауд. Жусасай кенті)-тамақтану гигиенасы саласындағы ғалым, мед. ғыл. докторы (1985), профессор (1986). Ақтөбе медин-ын және Мәскеу медин-н аспирантурасын бітірген. 1972-74 ж.ж. Қаз. КСР Денсаулық сақтау министрлігінің өлкелік паталогия ғыл. зерттеу инс-да тамақтану биохимиясы зертханасының кіші, аға. ғылыми қызметкері, меңгерушісі, директор, 1988ж. директордың ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары. Т.организмде белок, витамин жетіспеу себептері мен түрлерін зерттеп, олардың қалай өршитінін анықтады. I авторлық куәлік алған.

ТӘЖІБАЕВ ҚАЛИ АХМЕТҰЛЫ (1914 жылы Байғанин ауданында туған) еңбек ардагері. Мәртөк ауданының ауыл шаруашылығына ерекше еңбек еткен. Көп жылдар бойы ұжымшарда басшылық жасаған. Бірінші басшылық жасаған «III-интернационал» колхозы, ауданның партия комитеті, артта қалған «1 май» атындағы ұжымшарға басшы ретінде жіберіліп, ұжымшардың атын шығарды. Соғыс жылдарында ерен еңбегімен көзге түсті. Фашистік Германияны жеңуге үлес қосқаны үшін бірнеше орденмен марапатталған. «Еңбек Қызыл Ту» және «Құрмет» ордендерімен наградталған.

ТӘЖІҒҰЛОВ МӘЖИТ ҚҰЛТАНҰЛЫ (28.04.1938ж.т. Мәртөк ауд. «Қазақстанның 13 жылдығы» а.)- а/ш ин-сын бітіріп, ғалым-агроном, 1983ж. Алматы Жоғ. партия мектебін сырттай оқып бітіріп, «Жайсаң» кеңшарының Целинное бөлімшесінің агрономы. 1966-72ж.ж. Октябрь ауд. а/ш басқармасының бас агрономы. 1972-78ж.ж. Октябрь ауд. Дмитриев ат. кеңшар директоры.1978-82ж.ж. Байғанин ауаткомының төрағасы, 1982-88ж.ж. аупарткомының 1 хатшысы, 1988-94ж.ж. Ақтөбе обл. Парткомының, халық депутаттары облыстық Кеңесінің іс басқарушысы. 1994-97ж.ж. Ақтөбе обл. еңбек қорғау басқармасының бастығы. 1998ж. «ҚР Бейбітшілік және келісім кеңесі» қоғамдық бірлестігінің Ақтөбе обл. филиалы алқасының төрағасы. КОКП XXVIII съезінің, Қаз.Компартиясы ХУ, ХҮІ, ХҮІ съездерінің, Қаз. Азаматтық партиясы Құрылтай съезінің делегаты. 1979-91ж.ж. Ақтөбе обл. парткомының мүшесі,1980-94ж.ж. обл. Кеңестің депутаты болды. «Еңбек Қызыл Ту» «Қазан төңкерісі» «Халықтар достығы» ордендерімен, 7 медальмен, Қаз.КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталған.

ТӘЖІБАЕВА МАРИЯ (1936 ж. 14 жылдық Қазақстан) – сауыншы, Еңбек ардагері. Көп жылдар бойы «Победа» ұжымшарында еңбек істеді. Ерен еңбегі үшін екі мәрте «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет» орденімен марапатталған. Жолдасы Тәжібасов Асылханмен бірге ұл-қыздарын тәрбиелеп өсірді, адам қатарына қосты.

ТӘҢІРБЕРГЕН- Мәртөк, Қарғалы ауд. жеріндегі өзен. Ұзындығы 821км. Тасқорылар тау етегінен басталып, Елекке құяды. Аңғары кең /2-3км/, ариасының ені 40-60м., жағасы тік жарлы /2-5м/. Жауын-шашын, жер асты суымен қоректенеді. Орташа жылдық су шығыны 0,49 м/сек.

ТӘҢІРБЕРГЕН АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ

ТӘҢІРБЕРГЕН АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ - Мәртөк ауданының оңтүстік-шығысында орналасқан. Батысында Жайсаң селолық округімен, оңтүстік-батысында Байнассай ауылдық аймағымен, солтүстігінен Қаратоғай, Мәртөк селолық округтерімен, шығысында Хлебодар селолық округімен және оңтүстігінде Құрмансай ауылдық аймағымен шекараласады. Жалпы қолданыстағы жер аумағы 66842 га жерді алып жатыр. Аймақтың территориясынан Республикалық маңыздылығы бар асфальт төселген тас жол өтеді, ол аймақты облыс және аудан орталығымен байланыстырады.

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы

Условные обозначение:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа

Климаты: Округ территориясы далалық және құрғақ-далалық аймақта орналасқан. Климат жоғарғы континентальды болып келеді. Ең салқын мерзімі қаңтар айы, бұл айда ауа температурасы $-35, -40$ градусқа дейін төмендейді. Ал жылдың ең ыстық уақыты шілде айында $+40$ градусқа дейін көтеріледі. Аязсыз мерзімнің орташа ұзақтығы жыл ішінде 130 күнге дейін созылады. Қауіпті салқындық қазан айынан басталады. Орташа жылдық жауын-шашын мөлшері 250 мм құрайды, соның ішінде ең көбі маусым айында, ең азы ақпан айында түседі. Тұманды күндер мұзда жиі болып отырады. Кейде қысқа мерзімділігімен байқалатын нөсерлі жаңбырлар да болып отырады. Ауаның ылғалдылығы сәуір айында 56 пайызды, мамыр айында 45 пайызды құрап, жаз айларында 37-40 пайызға дейін төмендейді. Түскен қардың қалыңдығы орта есеппен 24 см-ден 33 см аралығын көрсетеді. Округте жазда және күзде шаңды дауылдар болып отырады.

Жер бедері: Аймақ территориясы жерінің ауқымды бөлігін Елек өзенінің кең алқабы құрайды, ал алқабын жоғарғы жағы таулы, қырлы болып келеді. Аймақтың батыс бөлігіндегі Ақсу ауылының айналасы солтүстікке қарай төбе-төбе болып созылып жатыр. Орталық бөлігінің жер бедері аралас. Тік жарлы бөктерлер Аймақ территориясымен қиылысатын Елек, Тәңірберген, Ақсу, Жамансу өзендерінің алқабына ауысады. Өзендер алқаптары толқынды болып келетін кішігірім жер бедерлерін құрайды. Ең биік төбелері Жалаңтау(244 м) және Белагорка(275 м). Ауыл аймағы тік жарлар, сай-салалармен тілгіленген, соның ішіндегі ең үлкені Саржансай болып келеді.

Топырағы: Аймақтың жер бедері өте күрделі. Мұнда негізінен кара-қызғылт топырақ басым. Сонымен бірге территорияның шағын бөліктерінде саздақ жерлері де кездеседі. Ал Елек өзенінің алқабының топырағы әртүрлі механикалық құрамы және әртүрлі дәрежедегі тұздылығы бар шалғындық жер топырағы тобына жатады. Жердің эрозияға ұшырамауы мақсатында жолдардың бойларына ағаштар отырғызылған.

Гидрографиясы: Ауылдық аймақтың гидрографиялық құрылымында Елек өзені, Тәңірберген(33 ш.), Жамансу(30ш.), Ақсу(24ш.) өзендері бар. Елек өзені аймақ территориясының оңтүстік-шығысынан солтүстік-батысқа қарай(36ш.) ағады. Өзен арналарының айналасында тобылғы секілді бұтақтар көп кездеседі. Өзен алқабының ені кей жерлерінде 3-5 шақырым жерді алып жатыр. Алқаптарындағы жарқабақтарының биіктігі 20 метр, ал кей бөліктерінде 30 метрге дейін жетеді. Жарқабақтарының топырағы саздақ, ал ағысқа жақын тұстары құмды болып келеді. Өзен ағысының кейбір тұстарында шағын тоғандар бар. Олардың ені 5 метрден, ұзындығы 300 метрге жететіндері де кездеседі. Тоғандардың тереңдігі шамамен 2 метрдей, ал өзенге ауысып отырған жерлерінде 20 см болатындары бар. Өзеннің еңістігі шамалы, сондықтан ағыс жылдамдығы да төмен. Судың тасу деңгейі 3-4 метрден жоғары болып келеді. Өзеннің тасу мерзімі (жылдық көрсеткіштің шамамен 80 пайызы) негізінен көктемнің сәуір-мамыр айларының енісіне тиеді. Қыста өзен кей аймақтарында түбіне дейін толықтай қатып қалады. Елек өзенінің суының құрамында аралас натрий-хлорид-сульфаты типте жоғарғы иондық көрсеткіштегі гидрокарбонат пен кальций бар. Аймақ территориясында «Мұқат» және «Жер» көлдері бар. Және 1967 жылы салынған бөген бар.

Жерасты суларының жатқан тереңдігі 10 мен 25 метр аралығында. Сонымен бірге артезиан суларының екі скважинасы бар.

Өсімдіктері: Құрғақ климаттың әсерінен аймақтың өсімдік қабатын далалық, құрғақшылыққа төзімді өсімдіктер құрайды. Шөптесін өсімдіктерден негізінен сұлы, ақ селеу, арпабае және қызғалдақтың әртүрі өседі. Дәрілік өсімдіктерден адонис, түймедақ, тасшөп, қымыздық, жусантәрізділер кең тараған. Сонымен бірге аймақта бетеге тәріздес шөптердің көп түрлері кездеседі. Өзеннің айналасында өскен терек, жиде, көктерек секілді ағаштар жергілікті табиғатқа өзіндік сән береді. Сай-салаларда бұтақтардан қараған бар. Ал өзен жағалауларында қияқшөп өседі.

Жануарлар әлемі: Өсімдіктер мен қатар хайуанаттар әлемі де әртүрлілігімен танымал. Мұнда күзен, түлкі, қасқыр, қоян, елік, сусар, дала тышқаны, саршұнақ, қосаяқ, тасбақа, жылан тіршілік етеді. Ал құстардан тырна, құтан, дала бүркіті, суқарақұс, құр, балшықшы, жапалақ, үкі, шағала, үйрек, бүркіт, және т. б. кездеседі. Аймақ территориясының өзендерінде табан, шабақ, шортан, көксерке, жайын, лақа, алабұға т.б. бар.

Қорлары: Тәңірберген ауыл аймағы табиғи ресурстардан тас көмірге (Ақсу, Кеңсахара), құрылыс материалдарына, оның ішінде қиыршық тасқа, шағыл тастарға, саз балшыққа, құмға өте бай. Көлемді жер ресурстарының қатарында: 3878 га кен орындары, 1023 га табиғи шабындықтар, 17864 га жайылымдық, 14125 га жыртлатын жерлер мен жерасты және жербеті суларымен толығып отыратын су ресурстары бар.

Халқы: Ауылдық аймақтың территориясы 1995 жылы құрылған және содан бері 66824 га жер көлемін қамтиды. Ауылдық аймақтың құрамына Саржансай, Кеңсахара және Ақсу елді мекендері кіреді. Саржансайда 808 адам, Кеңсахарада 583 адам, ал Ақсуда 18 адам тұрады. Халықтың тығыздығы 1 шаршы шақырымға 2 адамнан келеді.

Ауыл шаруашылығы: Климаттық жағдайына қарай Тәңірберген ауылдық аймағы, егіншаруашылығымен айналысу қауіптілігі бар аймаққа жатады. Бұрын бұл аймақтың жерінде сүтті және етті мал шаруашылығы мен шошқа өсіру дамыған болатын. Бүгінгі күні ауыл шаруашылығымен 2 ЖШС және 42 шаруа қожалықтары айналысады.

ЖШС және ШҚ жерлері – 28740 га

- «Кеңсахара» ЖШС - 1588 га. - Иркенов И.
- «Рад Агро» ЖШС - 2208 га. – Селенов М.
- «Сусар» ШҚ - 120 га. - Идрисов А.
- «Тәңірберген» ШҚ - 129 га. – Валиахметова
- «Сағдат» ШҚ - 114 га. - Утепбергенов
- «Байжан» ШҚ - 68 га. – Галлиев Г.
- «Жантай» ШҚ - 159 га. – Даулетбаев Ж
- «Жас-Талап» ШҚ - 409 га. – Ергалиев Ж.
- «Жана-Илек» ШҚ - 1553га- Молдағалиев Г.
- «Владимир» ШҚ - 165 га. – Мукомол В.
- «Пенакос» ШҚ - 151 га. – Махина Л.
- «Нагмет» ШҚ - 341 га. – Нагметов Б.
- «Елтай» ШҚ - 318 га. - Сапитов
- «Анар» ШҚ - 294 га. – Тлепова Б.
- «Свет» ШҚ - 91 га. – Ширяев В.
- «Жигер» ШҚ - 138 га. – Кенжеғалиев Е.
- «Журунтай» ШҚ - 75 га. – Журунтаев В.
- «Ильяс» ШҚ - 53 га. - Ильясов
- «Байкадам» ШҚ - 136 га. – Ильясов М.
- «Ақжол» ШҚ - 80 га. - Скаков Г.

«Влэна» ШҚ - 43 га. – Квон Р.
 «Хадижат» ШҚ - 120 га. – Билалова Т.
 «Тлеш» ШҚ - 260 га. – Тлешов К.
 «Ынтымак» ШҚ - 804 га. – Бутинчинов Ж.
 «Назар» ШҚ - 2401 га. – Саркулов Р.
 «Бағдат ХХ I век» ШҚ -1446га- Кубайдуллин
 «Караганда» ШҚ - 760 га. - Иманова Г.
 «Еламан А» ШҚ - 1060 га. - Альжанова
 «Баязит» ШҚ - 6973 га. - Иркенов
 «Галымжан» ШҚ - 68 га. - Киясова Н.
 «Алим» ШҚ - 90 га. - Дильжанов
 «Берекет» ШҚ - 1676 га. – Молдагазы А.
 «Телеу» ШҚ - 932 га. – Ильясов Т.
 «Аксу» ШҚ - 659 га. – Жанабаев И.
 «Алишер» ШҚ - 121 га. – Жумабаев Б.
 «Талап» ШҚ - 188 га. – Иманов Т.
 «Деметра» ШҚ - 37 га. – Чумаченко А.
 «Нуржан» ШҚ - 145 га. – Карабалиев К.
 «Шолпан» ШҚ - 727 га. – Бихамбетов Б.
 «Замза» ШҚ - 145 га. - Утегенова Г.
 «Казен» ШҚ - 221 га. - Байжанов А.
 «Аргамак» ШҚ - 370 га. - Альмурзаев А.
 «Адилет» ШҚ - 996 га. - Кобенев Б.
 «Сапар» ШҚ - Турмагамбетов Б

Білімі: Қазіргі таңда аймақта 2 орта мектеп бар, оның бірі Саржансай, екіншісі Кеңсахара ауылдарында. Барлығының жалпы оқушыларының саны 299 бала. Педагогикалық ұжымдарда 58 мұғалім бар. Кеңсахара мектебінің жанында БЖСМ-ның филиалы жұмыс істейді, онда 16 бала қатысып жүр.

Денсаулықсақтау саласы: Аймақтың Саржансай ауылында дәрігерлік амбулатория, Кеңсахара ауылында фельдшерлік пункт бар.

Мәдени-ағарту жұмыстары: Ауылдық аймақа 1 кітапхана мен 1 клуб бар. 6775 кітап қоры бар кітапхана Саржансай ауылында, ал клуб Кеңсахара ауылында орналасқан.

Спорт: Аймақ территориясында спорттың шахмат, тоғызқұмалақ, үстел теннисі және еркін күрес(қыздар мен ерлер) жақсы дамыған. Мұндағы спортшылар аймақтық, аудандық, облыстық, тіпті Республикалық жарыстардан да жүдделі орындарға қол жеткізіп отырған.

Мәдени мұралары: “Начало алакольской эпохи в Урало-Казахстанском регионе” атты В.В. Ткачевтың ғылыми еңбектері негізінен Олардың далалық аймақтарында ертедегі мазарлардың барлығы 4 түрлі бейіттер комплексіне шоғырландырылғандығы мәлім. Бұл жерлерден батыс алакөл мәдени топтары Қазақстанның Орал аймақтарының мәдени мұралар тобынан айтарлықтай айырмашылығы барын байқауға болады.

Өзіндік ерекшеліктерінің бірі болып алакөл мәдени топтарының жерлеу барысындағы кабірге қою дәстүрлері, Сынтас ескерткіштерінің мәдениетінен мирасқа қалып, рәсімдері сақталған

Ақсу – I бейіті. Батыстан Шығысқа қарай 350 м тізбекпен 30 жероба орналасқан. Бейіттің ортасында ең ірі №1 оба тұр – үйінді жартылай сфералық формалы, биіктігі 2,5 м, диаметрі 45 м, жоғарысында диаметрі 5 м болатын тонау шұңқыры бар, сәл әріде геодезиялық белгі орнатылған. Батысқа 60 м таман мөлшері 0,2 – 5м-ден 1,0 – 16 м болатын 12 обадан тұратын үйінді орналасқан, қалған обалар №1 обадан шығысқа қарай кеңінен созылған. Олардың үйінділері 1,3 – 10 м-ден 0,2 – 10 м-ге дейін өзгеріп отырады. Шығыс шекарада қазақ молаларының шоғы орналасқан. Екі шығыстық оба тегіс жыртылған. Оба Елек өзенінің арнасынан оңтүстікке 250 м Ақсу және Елек өзендерінің арасындағы суды бөліп тұратын үстірт дөңінде орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж. тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – II бейіті. Екі жер оба бір-бірінен 85м қашықтықта солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа қарайғы белдікте Елек және Ақсу өзендерінің аралығындағы суайрық жотада орналасқан. Үйінділер тегіс. Көлемі: №1 – биіктігі 0,4 м, диаметрі 14 м, №2 – биіктігі 0,2 м, диаметрі 8 м. ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – III бейіті. Солтүстік – солтүстік шығыс – оңтүстік оңтүстік – батыс желісінде 240 м қашықтықта Ақсу өзенінің солтүстік жағалауындағы суды бөліп тұратын үстірт дөңінде орналасқан 8 обадан тұрады. Ішіндегі ірі үйінділер №1 (1,0-18 м), 2 (1,3-20) солтүстікке таман орналасқан. №1 обаның үстінде геодезиялық белгі орнатылған. №1 обадан 70 м оңтүстікте №5 оба(1,0-12 м) орналасқан. Қалған обалардың көлемі 0,3-6 м-ден 0,8-10 м-ге дейін. Обалардың үйінділерінде көп мөлшерде жабайы шакпақ тастар кездеседі. Ескерткіш ерте дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – IV бейіті. Үйінді тастарын қоса алғанда 4 оба Ақсу және Елек өзендерінің арасындағы суайрық үстірті дөңінде егіндіктің ескі онында орналасқан. Оба екі-екіден парлап орналасқан. №1,2 обалар бір-бірінен 50 м оңтүстікке қарай солтүстіктен- оңтүстікке таман белдікте жатыр. №2 обадан солтүстікте 100-120 м қашықта батыс-солтүстік батыс- оңтүстік оңтүстік-шығыс белдігінде бірінен-бірі 40 м қашықта үшінші және төртінші обалар орналасқан. Үйінділер жыртылған жермен қатты тегістелген. Обалар көлемі: №1 – 0,8-22 м; №2 – 0,3-20 м; №3 – 1,2-30 м; №4 – 1,0-30 м. ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен табылған. Паспортталған.

Ақсу – V бейіті. Жартылай сфералық формалы үйіндісінде тас кездесетін жер оба; биіктігі – 0,7 м, диаметрі – 22 м. Новомихайловка – Мәртөк тас жолындағы Ақсу өзенінен оңтүстік шығыста 3км жерде орналасқан.

Ақсу – VI бейіті. Бір-бірінен 30 м солтүстік шығыс-оңтүстік батыс белдігінде, Ақсу өзенінің солтүстік жағалауындағы суайрық дөңінде орналасқан 25 жер обадан тұрады. Шеттегі солтүстік №1 обаның (0,4-10 м) басында біруақытта геодезиялық белгі болған. №2 обаның үйіндісі жайпақ, биіктігі 0,15 м, диаметрі 8 м. ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – VII бейіті. Ақсу өзенінің солтүстік жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан 4 жер обадан тұрады. Обалар солтүстік батыстан оңтүстік шығысқа қарай 100 м-ге созылған тығыз тізбекпен топталған. Үйінділер тегістелген. Ортада орналасқан көлемі жағынан ең үлкен оба №1 – 1,0-20 м. қалғандарының көлемі 0,15-10 м-ден 0,4-14 м-ге дейінгі аралықта. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – VIII бейіті. Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірті баурайында үш жер оба орналасқан. Обалар солтүстік- солтүстік шығыс-оңтүстік оңтүстік-батыс белдігінде бір-бірінен 140 м қашықта орналасқан. Обалар №1 (1,5-20 м), 2(0,6-20 м) солтүстік-солтүстік шығыс-оңтүстік оңтүстік-батыс белдігінде бір-бірінен 30 м жерде орналасқан. Олардан 110 м солтүстікте екінші текшекемердің үзілген жерінде №3 оба(0,25-8 м) орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – IX бейіті. Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде төрт жер оба орналасқан. №1 обаның үйіндісі жартылай сфералық формалы, биіктігі 1 м, диаметрі 14 м, қалған үш оба солтүстікке қарай үшбұрыш тәріздес солтүстік-солтүстік шығыста 140 м жерде орналасқан. Олардың көлемі: №2 (1,4-22 м), №3 (0,5-20 м), №4 (1,0-22 м). ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – X бейіті. Ақсу өзенінің оңтүстік жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде тоғыз оба орналасқан. 400 м-ге созылған ендікті бағдар тізбегінен тұрады. Обалар үйіндісінің көлемі 0,2-12 м-ден 0,8-15 м аралығын қамтиды. Топтың ортасынан электрберіліс линиясы өтіп жатыр. Батысқа таман орналасқан төрт оба, олардан солтүстікке 100 м қашықта орналасқан №8 (0,15-12 м) және №9 (0,15-8 м) обалар сияқты тегіс жыртылған. Қола

дәуірінің ескерткіштері. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XI бейіті. Жартылай сфералық формалы жер оба:биіктігі 0,5 м, диаметрі 6 м, ескі қазақ моласының оңтүстік шетінде орналасқан. Діни кешен Елек өзенінің солтүстік жағалауындағы жайылма төбесінде орналасқан. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XII бейіті. Үш жер оба Ақсу өзенінің сол жағалауындағы суайрық обасында орналасқан. Обалар бірінен-бірі 210 м жерде солтүстік-солтүстік батыс- оңтүстік-оңтүстік шығыс белдігінде жатыр. Үйінділер тегіс жыртылған, солтүстікке таман орналасқан №1 оба көлемі 0,7x16 м, №2,3 обалар оңтүстікте бір-бірінен 30 м жерде батыс- солтүстік батыс-оңтүстік-оңтүстік шығыс белдігінде орналасып, көлемдері 0,4x16 м және 0,3x12 м.ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XIV бейіті. Дөңгелек жартылай сфера тәріздес үйінділі топырақты екі оба Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірттің меже алқабында бір-бірінен 200 м қашықта солтүстік-солтүстік батыс-оңтүстік-оңтүстік шығыс белдікте орналасқан.солтүстікке таман орналасқан №2 обаның (1,7x28 м) басына геодезиялық белгі орнатылған. №1 оба көлемі – биіктігі 1,5 м, диаметрі 24 м. ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XVII бейіті. Елек езенінің сол құйылысының Ақсу өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан жартылай сфералық формалы жер оба (1,4x23 м). үйінді айналасы дөңгелене қазылған. Оның төбесіне геодезиялық белгі орнатылған. Солтүстіктк 30 м жерде №2 оба(0,2x6 м) орналасқан. Оның үйіндісінде тастар кездеседі. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XVIII бейіті. Биіктігі 2 м, диаметрі 50 м болатын жер оба Ақсу өзенінің сол жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде егіндіктің ескі орнында орналасқан. Оба маңында айналмалы ор. Үйінді жыртылған жермен тегістелген. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XX обасы. Биіктігі 0,4 м, диаметрі 8 м болатын тасты оба. Ақсу өзенінің оң жағалауындағы суайрық дөңінде орналасқан. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған.Паспортталған.

Ақсу – XXII бейіті. Жартылай сфералық формалы үйінділі екі жер оба солтүстік-солтүстік батыс-шығыс-оңтүстік шығыс белдігінде бір-бірінен 90 м жерде Ақсу өзенінің оң жақ жағалау басында орналасқан. Үйінділер көлемі: 0,4x8 м және 0,3x6 м. ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XXIII бейіті. Биіктігі 0,25 м, диаметрі 3 м-ден 5 м-ге дейін болатын төрт тасты оба солтүстік батыс-оңтүстік шығыс белдігі бойынша бір-бірінен 30 м жерде Ақсу өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан. №2 обаның басында геодезиялық белгі орнатылған. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XXIV бейіті. Жайпақ үйінділі екі жер оба Ақсу өзенінің оңтүстік жағалауындағы суайрық жотаның басында орналасқан. Бір-бірінен солтүстік-оңтүстік белдеуде 15 м жерде жатыр, жанында шопан үйшігі мен малға арналған қаша бар. Көлемдері: №1 (0,2x8), №2(0,1x6). Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XXV бейіті. Жартылай сфера тәрізді үйінділі жер оба Елек өзенінің сол жақ құйылысында Ақсу өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті шетінде орналасқан. Биіктігі 1 м, диаметрі 16 м, оның басында кезінде геодезиялық белгі орнатылғандығын дәлелдейтін із бар. ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XXVI бейіті. Екі жайпақ жер оба Ақсу өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде ендікті орналасқан. Үйінділер көлемі: биіктігі 0,3 м, диаметрі 12 м. Қола дәуірінің ескерткіштері. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Ақсу – XXVII бейіті. Екі жер оба Ақсу өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан. №1 оба топырақты, жартылай сфералық формалы, биіктігі 2,5 м, диаметрі 46 м, үйіндінің айналасында көлбеу айналмалы ор. Бірінші обаның етегінде оңтүстік батысқа қарай 30 м қашықта №2 оба орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Алтынқазған бейіті. Елек өзенінің сол жақ құйылысындағы Танаберген өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстірті дөңінде орналасқан. Жүйессіз

шашыранды орналасқан төрт обадан тұрады. Оңтүстіктен шет орналасқан №2 оба (1x20 м). үйінді жайылып кеткен. Солтүстікке 135 м қашықтықта ірі №1 (1,5x20 м) оба орналасқан, басына геодезиялық белгі орнатылған. Одан солтүстік шығысқа қарай 50 және 70 м қашықта №3 (0,5x18 м) және №4 (0,4x14 м) обалар орналасқан. №4 оба үйіндісі тасты. №12,3,4 обалар авариялық күйде тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987ж тамызда табылған. Паспортталған.

Жамансу – I бейіті. Елек өзенінің жайылма тік жарындағы (сол жағалау) аласа суайрық жотасында орналасқан 5 жер обадан тұрады, толығымен алғанда ұзындығы 140 м болатын ендікті бағыттағы тізбекті құрайды. №5 оба олардың бәрінен бөлек (негізгі топтан шығысқа қарай) орналасқан. Ол көлемі жағынан ең үлкені (20x0,6м), қалғандарының диаметрі 12-15 м және биіктігі 0,25-0,4 м. №3 обаның үйіндісінде көлемі 4x6м болатын терең емес шұңқыр кездеседі. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 7.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жамансу – II бейіті. Елек өзенінің сол жағалауы жайылмасынан 300 м жерде суайрықта 40м солтүстіктен оңтүстікке қарай тізбекпен орналасқан үйіндісі жарты шар тәріздес формалы көлемдері онша үлкен емес (диаметрі 6-8м, биіктігі 0,15-0,5м) төрт жер обадан тұрады. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 7.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жамансу – III бейіті. Аласалау меридианды суайрықта бір-бірінен 100 м жерде орналасқан диаметрі 20-22 м, биіктігі 1 м болатын 3 жарты шар тәріздес формалы үйіндіден тұрады. №1 обаның батыс етегінде ор байқалады, №3 обаның үйіндісінде тас кездеседі, ол басқа екі обаның үйіндісінде де болуы мүмкін. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 7.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Жамансу – IV бейіті. Жазық суайрықта жүйесіз орналасқан диаметрі 7-9 м биіктігі 0,2-0,4 м болатын үйіндісінде тас кездесетін 3 обадан тұрады. Ескерткіш қола дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Жамансу – V обасы. Електің сол жағалауындағы суайрық басында орналасқан диаметрі 12 м, биіктігі 1 м болатын үйіндісі жарты шар тәрізді формалы жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Жамансу – VI обасы. Қазақ моласының солтүстік шетінде, Елек өзенінің сол жағалауы арнасының үзілген жерінде орналасқан диаметрі 16м, биіктігі 0,6 м

болатын жарты шар тәріздес формалы жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Жамансу – VII обасы. «1 км» белгісінен шығыста 1 км жерде Степановқаға баратын жолдағы суайрық төбеде орналасқан жарты шар тәріздес формалы үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Диаметрі 12 м, биіктігі 0,6 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Жамансу – VIII бейіті. Меридиандық бағыттағы суайрық төбеде орналасқан, басында триопункті бар жер оба. Диаметрі 22 м, биіктігі 1,7м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – I бейіті. Елек өзенінің құйылысынан оңтүстікке 2 км жыртылған жерде бірінші жайылма террасында орналасқан 4 жер обадан тұрады. Обалардың біріне тригопункт орнатылған, қалғандары тегіс жыртылған. Олардың көлемдері: №1 – 1x40м, №2 – 0,5x20м, №3 – 0,7x18м, қорған №4 – 0,4x18м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 07.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – II бейіті. Солтүстік-солт.стік батыс-оңтүстік-оңтүстік шығыс желісі бойынша 300 м-ге Елек өзенінің сол жағалауындағы бірінші жайылма террасасының тік жары жағалауында тізектеліп созылған 16 жарты шар тәріздес формалы жер обадан тұрады. Ең үлкен №1 обада бұрында тригопункт орнатылған. №4 және №5 обалар мазар болуы мүмкін, өйткені оның негізінде квадратасты формалы жабай тастармен қалау байқалады. Обалар негізгі тобының көлемі 4-10x0,2-0,4 м шегінде. Оңтүстіктен №5 (18x0,5) және №16 (20x0,3м) обалар шеткері орналасқан. №1 оба көлемі: 20x1,0м. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 07.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – III бейіті. Елек өзенінің жайылмасынан 4-5 км жерде, терең дала қойнауынды Елек өзенінің сол жағалауындағы суайрықта орналасқан. Обалар ұзын тізбекпен солтүстіктен шығысқа қарай 1,3 км-ге созылып жатыр. Бейіт 5 км жерде жақсы көрінеді. №5, 11, 13 обалар үйіндісінде тас кездеседі, ал қалғандары топырақты. Үйінділер көлемі шамамен диаметрі 7-40 м, биіктігі 0,4-1,7 м. Олардың барлығы дерлік тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 07.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – IV обасы. Елек өзені сол жағалауындағы ендікті бағыттағы суайрық жотада орналасқан диаметрі 8 м және биіктігі 0,5 м болатын жарты

шар тәріздес формалы оба. Үйінді топырақтан және ұсақталған шағыл тастан тұрады. Ескерткіш қола дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 12.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – V обасы. Терең дала қойнауының Елек өзені құйылысынан 5 км оңтүстікке, өзенінің сол жағалауындағы суайрықта орналасқан көлемі 1,5x25 м болатын жарты шар тәріздес жер оба. Ескерткіш ерте темір дәуіріне тән. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 12.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – VI бейіті. Елек өзенінің сол жағалауындағы терең дала қойнауындағы жазық төбе басында тығыз орналасқан бес жарты шар тәріздес жер обадан тұрады. Барлық обалар тегіс жыртылған. Көлемі жағынан үлкен обалар №1 (36x1,0) және №5 (40x1,0). Қалған обалардың көлемі 20-30x0,4-0,5 м аралығында өзгеріп отыр. Ескерткіш ерте темір дәуіріне тән. ҚазССР және АПИ археологиялық экспедициясымен 12.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Кеңсахара – VII бейіті. Елек өзенінің сол жағалауында қазақ моласының солтүстік шетінде жазық қыраттың басында шоқ болып орналасқан жартылай сфералық формалы екі жер обадан тұрады. Обалар көлемі №1 - 10x0,7 м және №2 – 10x0,4 м.

Кеңсахара – VIII бейіті. Дала жолы қиып өтетін Елек өзенінің сол жағалауында жазық қыраттың басында орналасқан жартылай сфералық формалы екі жер обадан тұрады. Обалар көлемі: №1 – 12x0,5 м және №2 – 12x0,3м.

Нагорное бейіті. Ескерткіш 1955 жылы В.С.Сорокинмен (СССР археологиялық институтының Ленинград бөлімімен) табылды, 1960 жылы Қазақстанның археологиялық ескерткіштерінің кадастрімен №820 болып тіркелді. 1975 жылы Ақтөбе облыстық мұражайының археологиялық тобымен обалардың орналасуының жартыинструментальды жобасы жасалады. Қазылған жоқ. Қорым оңтүстік-батыс бағытта иілген 700 м кашықта субендікке созылған доға түріндегі 5 ірі жер оба тізбегінен тұрады. Обалар арасында кашықтық 70-тен 320 м камтып отыр. өзінің шұбалаңқылығымен ол көрші Ақтөбе ауданындағы Хлебодаровка ауылындағы Бесоба қорымына ұқсайды. Обалар рельефі әлсіз байқалады. Тек №4 обаның төбесінен ғана төрт жағынан ормен қазылған триангуляциялық белгінің қалдығы табылды. Обалар көлемі: диаметрі 28-ден 46 м, биіктігі 1,8-ден 3 м. Обалардың үшеуі (№1, 2, 5) тегіс жыртылған. Және егістің астында жатыр, обалар айналасында сол кезеңдегі көшпенділер жерлеуінен қалған жойылып бара жатқан кішкене обалар байқалады. Обалар савромат көсемдерінің тұрмысы және салты туралы жаңа мағлұматтар, ерте

көшпенділердің қолданбалы өнері, олардың қарулануы, басқа халықтармен байланысты туралы заттық материалдарды беруі мүмкін. Ескерткіш б.з.д. YIII-IV ғғ. жатады. Паспортталған.

Нагорное – II обасы. Елек өзенінің сол жағалауындағы бірінші жайылма террасасы жырасынан 100 м қашықта орналасқан көпжылдық жырту нәтижесінде үйіндісі құлаған жер оба (қазіргі көлемі 0,6x20). Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 07.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Нагорное – III бейіті. Елек өзенінің сол жағалауындағы бірінші жайылма террасасы тік жарындағы жыртылған жерде ромб тәрізді орналасқан диаметрі 15-ден 22 м, биіктігі 0,3-тен 0,6 м болатын төрт жер обадан тұрады. Барлық қорғандар тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 07.08.1987 жылы. Паспортталған.

Нагорное – IV бейіті. Елек өзенінің сол жағалауындағы жайылма террасаның егістіктің ескі орнында орналасқан жер оба (1,0x20 м). Обаға тригопункт орнату нәтижесінде үйінді квадратасты формаға ие болған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 07.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Нагорное – V обасы. «Социализм» колхозы шегіндегі далада Елек өзені жағалауындағы суайрық басындағы арнада 10 км қашықта көлемі 1,2x20 м болатын жарты шар тәріздес формалы жер оба. Қорғанның төбесіне триангуляциялық белгі орнатылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 12.08.1987 жылы табылған. Паспортталған.

Нагорный – VI бейіті. Нагорное – V обасынан 0,7 км батысқа қарай суайрық жотада бір-бірінен 130 м қашықта батыс-шығыс желісі бойынша орналасқан екі жер обадан тұрады. Обалар биіктігі 1,6 және 1,8 м, диаметрі 36 және 50 м. Обалардың периметрі бойынша – шіліктер қамысы. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 12.08.1987ж. табылған. Паспортталған.

Танаберген – I бейіті. Екі шар тәріздес формалы жер оба Танаберген өзенінің тегіс жайылмауесті террасасындағы егістіктің ескі орнында орналасқан. Бір-бірінен батыс-шығыс желісі бойынша 70 м жерде жатыр. Олардың көлемі: №1 (шығыстық) биіктігі – 2 м, диаметрі 36м; №2 биіктігі – 2,5м. Екеуі де тегіс жыртылған. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Танаберген – II бейіті. Елек өзенінің (сол жағалауы) бірінші жайылмауы террасасының жазық аумағында орналасқан. №1 жер обаны айналасында бірнеше тегісүйінділері байқалады. 1987 жылы оның көлемі 1,3x28 м шегінде болған. Қалған обалардың көпшілігі одан оңтүстік-оңтүстік шығыста 350 м жерде орналасқан. Көлемі 0,2x15м-0,7x22м болатын барлығы төрт үйінді. 1989 жылы осы жерде савромат мәдениетіне жататын №4 оба қазып алынды. 1991 жылғы қазба жұмыстары қалған обалар тобының да савромат мәдениетіне жататындығын көрсетті. №1 оба қола дәуірінен соңғы ортағасырлық кезең жерлеуімен ерекшеленеді. Қола дәуірінің катокөбісіндегі ор мәдениетінің жерлеулері бірегей болып табылады. Ескерткіш қола және ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Танаберген – III обасы. Диаметрі 14 м, биіктігі 0,6 м болатын жазық үйінділі жер оба Танаберген өзенінің оң жағалауындағы суайрық үстіртте қазақ моласы маңында орналасқан. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Танаберген – IV бейіті. Танаберген өзенінің суайрық үстіртінің басында қазақ моласы шегінде орналасқан диаметрі 16 м, биіктігі 0,7 м болатын жер үйінді. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. ҚазССР ҒА және АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Танаберген – V бейіті. Танаберген өзенінің сол жағалауындағы суайрықтың басында орналасқан екі жер обадан тұрады. Обалар солтүстік батыс-оңтүстік шығыс желісі бойынша 75 м жерде орналасқан. Көлемдері: Қ №1 (0,65x10), Қ №2 (0,7x22м). Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық экспедициясымен 1987 жылы тамызда табылған. Паспортталған.

Танаберген – VI бейіті. Диаметрі 30м, биіктігі 1,0м болатын жер оба. Тагаберген өзенінің сол жағалауындағы шопан орнынан 500м жерде дала жолында орналасқан.

Танаберген – VII бейіті. Жартылай сфералық үйінділі екі жер оба (30x1,0 м, 28x0,9 м) Танаберген өзенінің оң жағалауындағы жазық төбеде орналасқан.

Танаберген – VIII бейіті. Танаберген өзенінің оң жағалауындағы құламалы төбеде қазақ моласы маңында 3 оба тобы орналасқан. Обалар көлемі: диаметрі 18-ден 25м, биіктігі 1,3-1,5 м.

Танаберген – IX бейіті. Танаберген өзенінің оң жағалауындағы дала жолында орналасқан 4 жер оба. №2 оба үйіндісінде тас кездеседі. Олардың көлемі биіктігі 0,3-1,8 м, диаметрі 13-30 м аралығында.

ТӘҢІРБЕРГЕН АУЫЛДЫҚ АЙМАҒЫ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Мұхамбетова Зинеп- 1928 жылы 1 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жаңа –Елек ауылында туған. Білімі бастауыш. 1946 жылы Мұхамбетов Мақсұтпен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы Социализм колхозының №1 бөлімшесінде алғашқы тракторшы болған. 9 баласы, 16 немересі, 3 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» ордені мен «Еңбек ері», «1941-1945 жж Ұлы Отан Соғысы жеңісіне 50 жыл» мерейтойы медалі, наградталған. Қазірде Саржансай ауылында тұрады.

Құрбанбаева Бибісара- 1946 жылы 30 қыркүйекте Өзбекстан Республикасы, Беруни ауданы Беруни совхозында туған. Білімі орта. 1965 жылы Бекешов Үскенмен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы фельдшер болып жұмыс істеді. 8 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 2002 жылдан бастап Саржансай ауылында тұрады.

Молдағалиева Үмсындық- 1936 жылы 16 желтоқсанда Ақтөбе облысы Родниковка ауданы Саржар ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Молғалиев Ғаббаспен тұрмыс құрды. Өзі Социализм колхозының озат бұзаушысы, жолдасы селолық кеңес төрағасы. 10 баласы, 13 немересі, 3 шөбересі бар. «Батыр ана», «Еңбек ері», «ерен еңбегі үшін» медалі мен 10 бесжылдықтың озаты, жетістіктері үшін бүкіл одақтық халықшаруашылық жетістіктері көрмесіне 4 рет қатысқан. Ақтөбе облысының үздік малы атағына ие болған, халық шаруашылығын дамытудағы жетістіктері үшін 3 күміс, 1 қола медалін алған. Ол бірінші облыстық әйелдер съезінің қатысушысы болған. Қазіргі күні Саржансай ауылында тұрады.

Сқақова Қарылға- 1942 жылы 28 ақпанда Ақтөбе қаласында туған. Білімі 7 кластық. 1959 жылы Сқақов Мырзахметпен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, малшы қызметтерін атқарады, жолдасы Псковск комсомол ауданында инженер, жүргізуші болып жұмыс істейді. 10 баласы, 18 немересі бар. «Батыр ана», «Алтын алқа», аналық орденімен наградталған. 2003 жылдан бастап Саржансай ауылында тұрады.

Байжанова Жауқан- 1926 жылы 1 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі бастауыш. 1947 жылы Қазин Байжановпен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, қарапайым жұмысшы, жолдасы атқосшы болып жұмыс істеді. 11 баласы, 32 немересі, 21 шөбересі бар. «Батыр ана», «1941-1945 жж Ұлы Отан соғысы жеңісіне 60 жыл» мерейтойы медалімен наградталған. 1946 жылдан бастап Кенсахара ауылында тұрады.

Қабылова Шашты- 1945 жылы 15 шілдеде Ақтөбе облысы Шалқар ауданы Жамбыл ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1963 жылы Қабылов Амангелдімен тұрмыс құрды. Өзі шабан көмекшісі, жолдасы жүргізуші болып жұмыс істеді. 8 баласы, 13 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. 1996 жылдан бастап Кенсахара ауылында тұрады.

Момынова Ақпал- 1937 жылы 13 шілдеде Атырау облысы Қызылқоға ауданы Абай ауылында туған. Білімі арнаулы орта, медициналық. 1962 жылы Ермеков Қырымға тұрмысқа шығады. Өзі лобарант, жолдасы Қазақ ғылыми зерттеу институтының аға ғылыми қызметкері болып жұмыс істеді. 9 баласы, 22 немересі бар. «Батыр ана» ордені, II дәріжелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталды. 1998 жылдан бастап

Кенсахара ауылының тұрғыны.

Әбдікәрімова Ұлпан- 1941 жылы Қарақалпақстан Республикасы Қоңырат ауданы Ахунбабай ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1961 жылы Әбдікаримов Әбдірешпен тұрмыс құрды. Үстірт совхозында шопан көмекшісі болып, жолдасы 40 жыл шопан қызметін атқарады. 10 баласы, 8 немересі бар. «Батыр ана» атағына ие болған. 2004 жылдан бастап Кенсахара ауылында тұрады.

Гельвих Анна Карловна- 1944 жылы 30 мамырда Украина Республикасы Одесская облысы Березовка ауданы Ясная Поляна ауылында туған. Білімі 2 кластық. 1962 жылы Гельвих Александр Эмануиловичпен тұрмыс құрды. Өзі 35 жылдай сауыншы, жолдасы Победа колхозында тракторшы болып жұмыс істеді. 9 баласы, 7 немересі бар. III дәріжелі «Ана даңқы» ордені, «Еңбек ардагерімен» наградталған. Ұлы Отан Соғысы кезінде Қазақстанға жер аударылып, 1959 жылдан бастап

Кенсахара ауылында тұрады.

Құлманова Балзия- 1945 жылы 23 ақпанда Ақтөбе облысы Қобда ауданы Успенровка селосында туған. Білімі 6 класс. 1963 жылы Құлманов Тұрманмен тұрмыс құрған. Өзі 25 жылдай сауыншы, жолдасы Дзержинск совхозында малшы қызметін атқарады. 8 баласы, 14 немересі бар. II дәріжелі «Ана даңқы» орденімен наградталған. 2001 жылдан бастап Кенсахара ауылында тұрады.

Башанова Қамагүл- 1939 жылы 20 маусымда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы 14 жылдық Қазақстан ауылында туған. Білімі бастауыш. 1956 жылы Башанов Рысқалимен тұрмыс құрды. Өзі сауыншы, жолдасы Социализм колхозында малшы болып жұмыс істеді. 9 бала, 15 немересі бар. «Күміс алқа», II дәрежелі «Ана даңқы» ордені, «1941-1945 жж Ұлы Отан Соғысы 60 жылдық» мерейтойы медалімен наградталған. Қазір Саржансай ауылында тұрады.

Аманқұлова Сәбира Қабақанқызы - 1928 жылы 20 шілдеде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қазақстан ауылында туған. Білімі 4 кластық. Ұлы Отан соғысы жылдары әртүрлі жұмыс атқарды. 1946 жылы Аманқұлов Өмірбасармен тұрмыс құрды. Өзі тылдың қатысушысы, жолдасы еңбек армиясына қатысушы, 33 разьезде станция кезекшісі, механик болып жұмыс істеді. 8 бала, 16 немере, 3 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» ордені, «1941-1945 жж Ұлы Отан Соғысы 60 жылдық» мерейтойы медалімен наградталды. Қазір Саржансай ауылының тұрғыны.

Арықбаев Рабига - 1942 жылы 5 мамырда Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Вознесенка ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1959 жылы Арықбаев Сержанмен тұрмыс құрады. Рабига 30 жылдан астам уақыт Победа колхозында сауыншы, жолдасы малшы болып жұмыс істейді. «Еңбек ардагері», «Ерен еңбегі үшін» медалдері, «9 бесжылдық озаты», «11 бесжылдық озаты», социалистік еңбектің озаты, төрт жыл қатарынан аудандық кеңес депутаты болды. 1959 жылдан бастап Кенсахара ауылында тұрады.

Нұржанова Жамиға - 1932 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Құмсай ауылында туған. Білімі бастауыш. 1948 жылы Нұржанов Сәдумен тұрмыс құрды. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы тракторшы болып қызмет еткен. 9 баласы, 27 немересі, 6 шөбересі бар. «Ана даңқы» ордені, аналық медалдерімен наградталған. 1968 жылдан бастап Кенсахара ауылында тұрады.

Елемесова Алтыншаш - 1949 жылы 10 ақпанда Қарақалпақстан Республикасы, Хожелі ауданы Карла Маркс атындағы колхозда туған. Білімі 8 кластық. Жүн иіруші болып жұмыс істеді. 1966 жылы Елемесов Мұратбай Ізтұрғанұлымен тұрмыс құрды. Өзі колхозшы, жолдасы тракторшы қызметтерін атқарған. 10 баласы, 19 немересі бар. «Алтын алқамен» наградталған. Қазіргі таңда Саржансай ауылында тұрады.

Жәмитова Жансейя- 1938 жылы Қызылорда облысы Қармақшы ауданы Ақжар совхозында туған. Білімі орта. 1959 жылы Ильясов Тұңғышбаймен тұрмыс құрды. 1960 жылдан бастап екеуі де 30 жыл аудандық комсомол жолдамасы бойынша шопан болып жұмыс істеді. 9 баласы, 23 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқа», аналық медалдерімен наградталған. Қазір Ақсу ауылында тұрады.

Ермұханова Күләш- 1941 жылы 23 сәуірде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданында туған. Білімі 5 кластық. 1960 жылы Ермұханов Ағымбаймен тұрмыс құрды. Өзі шопан көмекшісі, жолдасы шопан болып жұмыс істеді. 8 баласы, 10 немересі, 2 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденімен наградталған. Қазіргі күнде Кенсахара ауылында тұрады.

ТӘҢІРБЕРГЕНОВ СЫРБАЙ АМАНБАЙ-ҰЛЫ

02.01.1960ж. Ақсұм а, Шалқар ауд. т. Батыс Қаз. а/ш ин-ын бітіріп, «Зооинженер» мамандығын алды. 1983-87ж.ж. Октябрь ауд. «Победа» кеңшарының зоотехнигі, бөлімше басқарушысы болған. 1987-95ж.ж. Октябрь ауд. а/ө бірлестігі басқарма бастығының орынбасары, аупартком нұсқаушысы, а/ш бөлімінің бастығы, партком хатшысы, әкімі болған. 1995ж. Мәртөк ауд. «Хазірет» ЖАҚ президенті. 1989-91ж.ж. Октябрь, Ақтөбе, Мәртөк ауд. әкімдерінің облыстық аудандық білім басқармаларының мақтау қағаздарымен, «Құрмет» орденімен (1999), «Тәуелсіздіктің 10 жылдығы» медалімен марапатталған.

ТӘҢІРБЕРГЕН МОЛДАБАЙ - көрнекті халық ақыны, композиторы, әнші, күйші, жыршы. 1858 жылы Торғай облысы Ақтөбе уезі, №3 Бүрлен болысында дүниеге келген. Әкесі қарапайым малшы болған. Молдабай кішкентайынан Торғай атасының қолында тәрбиеленген. Ол кісі өткір ойлы, қолына домбыра алып ән айтудан жалықпаған, үйіне үнемі ақын, әнші-домбырашыларды шақыратын, қонақжай адам болған. Осылайша Молдабай кіші жастан келіп-кетер өнерлі қонақтардан шеберлікке үйренген. Ол Тама рулы Аташалдан тараған Тәңірберлі болып келеді. Тәңірбергеннің – Батыр, Байын, Райын, Қошқар, Шуақ, Сары, Аманқұл, Жаманқұл атты 8 ұлы болған. Ырысымбет, Жолбарыс, Қараша деген үш баласы бар Сары Молдабайдың атасы болған. Екінші ұлы Жолбарыстан әншілік өнер тараған. Тама руының ата-бабалары кезінде 500 шақырым қашықтықтағы Текеколтығы деген жерден, Орал облысы Ақтөбе уезіне қоныс аударған. Молдабайдың дауысы Орынборда жақсы танымал еді, өйткені ол 70 –ші жылдары ақындар

байқауында жеңімпаз атанған. Молдабай Орынбор базарының «жұлдызы» болды деуге болады. Орынбор саудагерлері қыс мезгілінде Оралда атшабыс ұйымдастырғанда әншінің дауысы Орынбордың үстімен самғаған сұңқардай секілденетін. Жазушы, этнограф, ғалым-энциклопедист Ғалым Ахметов өзінің «Күй шебері Қамбар» атты мақаласында Молдабайдың дауысын XX ғасырдың 20-шы жылдары туған жері Қобда ауданында естігенін жазған. Молдабайдың домбырасы шағын болғандықтан әрдайым арнайы қабында арқасында жүрген. Бір кездері әнші үлкен тойдан қымбат сыйлық, ақ жібектен тігілген, алтын жіппен арабша жазулары бар орамал алып келген екен. Оны өмірінің соңына дейін сақтап, көз жұмар алдында осы орамалға домбырасын орап, өзімен бірге жерлеуін өсиет еткен. Өсиетін ұрпақтары орындады. 2007 жылы Молдабайдың бейітінің жанына М.С. Жанғалиев стелла орнатты.

ТЕЛЕВ МҰРАТ (20.05.1936ж. Родниковка а.) – ауыл шаруашылық еңбегінің ардагері, «ҚазССР еңбегі сіңген механизаторы». Трактор бригадасының бригадирі болды. «Ленин» орденімен, медальдармен марапатталған.

ТИМИРОВА ФАИНА (26.12.1926-1995жж. Ақтөбе обл. Мәртөк с.т.) 1950ж. Алматы Мемлекеттік дәрігерлік институтын бітірді. 1950-1995жж.оташы, Емхана бөлімінің меңгерушісі, 1955ж. КСРО оташылар ХХҮІ съезінің өкілі, «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталған, КСРО денсаулық сақтау саласының үздігі, I дәрежелі оташы. Ол «Тың жерлерді игергені үшін», «Еңбектегі ерлігі үшін», «В.И.Лениннің 100 жылдығын мерекелеудегі» медальдарымен, бірнеше мақтау құжаттарымен марапатталған.

ТИНТУЛ НИКОЛАЙ ПЕТРОВИЧ (1935ж.) – механизатор, ауыл шаруашылық еңбегінің ардагері. «Междуреченский» совхозында тракторшы болып жұмыс істеді. Өндіріс жетістіктері үшін «Ленин», «Қазан төңкерісі» ордендерімен марапатталған.

ТКАЧЕНКО НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ (05.12.1935ж. Орынбор облысы Ақбұлақ ауданы Сарыбұлақ ауылы) - әскерден келген соң Дзержинск атындағы совхозында электрик болды. Ұзақ жылдар мінсіз жұмыс жасаған үшін «Құрмет белгісі» орденімен, бірнеше медальдармен марапатталған.

ТОЧЕНЬ АЛЕКСАНДР ДАНИЛОВИЧ (1924 жылы Мәртөк а. – 1974 жылы Ақтөбе к.) – цирк атлеті. КСРО-ның спорт шебері (1967ж.). 1939-1941 жылдары - әскерде болған, тынық мұхиты флотының кемешісі. 1941-1945ж. Ұлы Отан соғысында қатысты. 1945-1954 жылдары – Мәскеу циркінің әртісі, 1954-1956ж.ж. Орынбор циркінде жұмыс істеген. 1956 жылы Ақтөбе авиакәсіпорында жұмыс істеген. «КСРО еңбегі сіңген спорт шебері» атағының иегері.

ТӨНКЕРІС ауылы Бөрте өзенінің бойында аудан орталығынан 30 шақырым жерде орналасқан. Ауылда мешіт болған, кейіннен мектеп болып өзгертілген. Онда балаларды Дәулетқали Хазірет оқытқан. Ауылға жақын Байнияз, Хазірет, Битөре, Мақымет, Қарынбай, Байсары, Есмұқан, Мұқаш жылгалары ағап жатқан. Бозтөбе, Қарбызтөбе, Назарәлітөбе, Шүрентөбе, Байынтөбе төбелері бар.

ТУЧИН ВЛАДИМИР ФИЛИППОВИЧ /8.8.1932ж. т. Тамбов обл. Любченко қ./ – ғалым-агроном. Батыс Қазақстан а/ш ин-ын бітірген. 1957-94жж. «Красное Знамя» ұжымшарында шаруашылықта бас агроном, «Жайсаң» кеңшарында ферма менгерушісі, бас агроном. «Первомайский» кеңшарының директоры. Первомай ауылдық Кеңесі атқару комитетінің төрағасы, техника қауіпсіздігі жөнінде инженер қызметінде істеген. «Еңбек Қызыл Ту», екі рет «Құрмет белгісі» ордендерімен, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталған.

У

УӘЛИЕВ БЕКТІЛЕУ АБДРАХМАНҰЛЫ - (1902ж. Бестамақ с.- 15.02.1938ж.Ақтөбе қ)- Мәртөк ауд. кеңесінде атқ. ком-тің I төрағасы. 1922ж. бастап Кеңес партия ұйымдарында жұмыс істей бастады. 1926-31ж.ж. БК (б) П Мағаджан ауд. партия ком-нің хатшысы, 1932ж. Жамбыл облысы Әулие-ата ауд. орт. РИК төрағасы. 1933-34ж.ж. Ақтөбе обл., Ойыл ауд. атқару ком. төрағасы. 1935ж. жоғары біліміне байланысты Мәртөк ауд. жана ауд. ұйымдастыру жұмысына жіберілді. 1937ж. қараша айына дейін Мәртөк ауд. кеңесі атқ. ком-нің төрағасы. 1937ж. қарашада заңсыз қудаланып, КСРО Жоғары Соты әскери ұжымының шешімімен 1938ж. 15 ақпанда қатаң жазаланды. ҚР «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» заңына сәйкес 14.04.1993ж. ақталды.

УРЖАЕВ РАМАЗАН (1939)- Тәжірибелі малшы. Еңбек жолын Вознесен а. 1956ж. малшы болып бастаған және 1996ж. дейін жұмыс жасаған. Көп жылдық қажырлы еңбегі үшін «Құрмет белгісі» орденімен, көп медальдармен марапатталған.

Ү

ҮМБЕТОВ ҚАЗТАЙ (1915-1987 ж.ж. Сынтас а.). 1938 жылы Темір каласында есепші қызметкерлерінің курсына оқып тәмамдайды. Соңынан 1942 жылға дейін Родниковка ауданының қаржы бөлімінде салық агенті қызметін атқарады. Ол кезде салық агенттеріне соғыстан қалып қояға бронь берілетін. Ал ол болса мұндай мүмкіндіктен бас тартып, өз еркімен майданға сұранып, аттанады. 1942 жылы Белорусия майданының 7 батальон командирінің байланысшысы болады. Кейін шайқастардың бірінде, фашистердің қоршауына түсіп, өздерінің оқ-дәрілері мен азық-түліктерінің таусылып, шайқас соңында жау қолына түсіп қалады. Неміс концлагерінің барлық ауыртпалықтары мен аштықты бастан кешіреді. 1944 жылы екінші майдан ашылып, фашист концлагерлерінде жатқан әскери тұтқындарды босатады. Солардың қатарында Қазтай Үмбетовте болады. Сөйтіп олардың барлығын Америкаға алып кетеді.

1944 жылы Отанына оралған Қазтай Үмбетов, өз елінде саяси репрессияға ұшырап, 10 жылға Солтүстікке жер аударылады. Сөйтіп туған жерінен аластатылып тағдырдың қиын тауқыметін басынан өткізеді. Айдауда жүріп Воркутакөмір шахтасында шахтер болып жұмыс істейді. Өзінің туған жерінен құда түсіп Раушанға 1951 жылы сонда үйленіп, 1952 жылы Мұрат, 1954 жылы Нұрболат есімді екі баласы дүниеге келеді.

1954 жылы туған жері Сынтасқа оралады. 1959 жылы соғыс ардагері ретінде «1941-1945 ж.ж. Ұлы Отан соғысындағы жеңісі үшін» төсбелгісімен марапатталады. Ауылда шамамен 20 жылдай малшаруашылығы саласында адал еңбек етеді. Сол кездері К.Маркс атындағы колхозда жылқышы болып жүріп, жылқы шаруашылығындағы жоғарғы көрсеткіштері үшін 1973 жылы «Құрмет белгісі» орденімен марапатталады.

Ф

ФЕСЕНКО АЛЕКСЕЙ СТЕПАНОВИЧ Карл Маркс атындағы колхозының механизаторы болды. Астық өндірісін арттырғаны үшін, 1966 жылы «Ленин» орденімен, медальдарымен марапатталған.

ФОКША ИВАН СЕМЕНОВИЧ (1929ж.) – Дзержинск атындағы совхозында механизатор, тракторшы болды. «Ленин», «Қазан төңкерісі» ордендерімен, медальдарымен марапатталған.

ХАЗІРЕТ - Мәртөк ауданының солтүстік шығысында, аудан орталығынан 120 шақырым қашықтықта орналасқан. Ол Хазрет селолық округінің орталығы. Халқының саны 801 адам.

Хазрет селолық округінің алғашқы ауылы Қия ауылы болған. Ауылдың негізін Н.Байғарин қалаған. 1880 жылы “Русский вестниктің бір санында Б.Юзефович “О быте киргизов (казахов) Тургайской области” деген мақаласында Елек уезіндегі казактардың көшпелі өмір салтынан отырықшылыққа ауысуы жайында жазған. Онда Ақтөбе болысының Елек уезінде ағаш тамдардан өзге кірпіштен салынған бес үйдің болғаны және де оның негізін салған Нүрпейіс Байғарин деп жазды. Алайда өкінішке орай бұл деректе ауылдың қай уақытта салынғаны жайында нақты айтылмаған. Н.Байғарин өз үйінің құрылысын салып бастаған, кейін оның қасына 4 отбасы қырғыз үйлерін салып, 6 отбасы ағаштан салды. Ал солардың жанына 22 жаңа жеркепелер салып, орналасты. Сөйтіп Юзефович келгенде ол жерде 33 отбасы болған. Осы жерлерге басқа жақтан қоныс аударушылар 1878-79 жылдары келе бастаған. Мұнан Хазрет селолық округіне қарасты Қия ауылының негізі шамамен 1875-76 жылдарда қаланды деп болжауға болады. Жер басқармасы қоныстанушыларға орын бере бастады. Херсон облысынан келген қоныстанушылардың тобына жер бөлімдері Сынтас өзенінің бойынан 1908 жылы беріле бастады.

Алғашқы үйді көп балалы отбасы Остап Княшко салды. Кейін оның үйі тұрған жерде клуб пен қосалқы бөлшектер қоймасы салынып, бертін келе 1972 жылы өртеніп кетті. Өзге шаруалар да үй тұрғыза бастады. Үйлер негізінен Қиядан әкелінген тастан және саман кірпіштен салынды. Жайлап ауыл өсе бастады.

1909-1910 жылдары Полтавадан қоныстанушылар келе бастады. Олардың қатарында Федор Гринь, Прокофий Ивченко, Роман Олейниктер болды. Олар өздерінің мерекелері мен дәстүрлерін берік ұстады. Мал ұстау мен бақша егу секілді шаруалармен айналысты. 1914 жылы ауылда шаруалардың 32 ауласы тіркелді. Ал 1917 жылы төңкеріс жайында ел ішінде хабар түсе бастады. 1918-1919 жылдары ауыл үстінен атаман Дутовтың отряды басып өтті. Бандыларға Ивашенко мен Карчук ауылды тонауға көмектесіп отырды. Соңында ауыл тұрғындары көтеріліп Дутовшылармен күреске шықты. Партизан жасақтарын құрап, өздеріне қару-жарак тауып жасырын түрде бандыларға шабуылдар ұйымдастырды. Партизан жасақтарының құрамында Михайл Горевой, Петр Ивченко, Иван Олейник болды. Жасақтар күн санап толығып отырды. Кейінірек осы тапқа Березовка ауылынан Селиверст Чепкин қосылды. Ол кезінде өзінің астындағы атын тартып алмақ болған үш офицерді айырмай шаншып тастаған. Бұл әрекеті үшін актер оны ұстап алуға әрекеттер жасаған, алайда ол құтылып шығып партизандармен бірге Андреевка ауылына қарай бет алған. Онда олар жергілікті партизан

жасақтарымен бірлесіп бейбітшілік орнағанша актармен күресуін тоқтатпаған.

Ауыл ішінде Петр Власенконың жетекшілігімен продрозверстка жүргізілді. Халықтан жиналған астық ат пен өгіз арбалармен Ақтөбеге жіберілген.

1922 жылдан бастап артельдер құрыла бастады. Алайда бұған дейін шаруалар еркін серіктестіктер құрып, жерді бірлесіп игерді, ал күзде өнімді өзара бөлісіп отырды.

1929 жылы Пивон Шепель және Александр Лысогор есімді шаруалар артель құруға тырысып, қатарларына 15 отбасын жинады, алайда бұл шара жүзеге аспады. 1929 жылдың желтоқсан айында «Ударник» колхозы құрылып, оның құрамына 29 отбасы бірікті. Қалғандары онша сеніңкіремеді. Колхоздың бірінші төрағасы болып Филлип Каличниченко тағайындалды. Әуелі олар ферма ұйымдастырды, алайда фермаға ғимараттың болмауынан мадды колхозшылардың үйлерінде ұстады. Көп уақыт 19 сиыр Федор Гринь есімді колхозшының қорасында тұрды. Алғашқы сауыншылары болып Галина Барыльченко мен Мария Шепень жұмыс істеді. Олардың ішінде жақсы жұмысшылардың қатарында Елена Скоропад болды. 1929 жылы алғашқы бастауыш мектеп ашылып, мұнда Борис Леонидович Химчук мұғалім болып жұмыс істеді. Сол жылы сауатсыздықты жою мақсатында көп адамдар партаға отырды. Оларға Алексей Дыбуля сабақ берді. 1932-1933 жылдары Хазрет ауылында жаңа мектеп салынды. Е. Барыльченко, Р. Олейник, Ф. Шепель «Үшінші фермадан» ағаш үй сатып алып, оны бұзып ауылға әкеліп құрастырған болатын.

1935 жылы колхозға 7 «Коммунар» тракторлары келді. Н. Барыльченко, Я. Барабаш, П. Дыбуля, Г.Шепельдер Родниковқада трактор айдауды үйреніп келіп тракторларға отырды. Олардың қатарында Т. Барыльченко, С. Иванько, Л. Черненко есімді жас қыздарда болды. Кейін алғашқы автокөлік пайда болды (алғашқы шофері И.Иванько).

1941 жылғы Ұлы Отан соғысы басталды. Ауыл ішіндегі ер азаматтардың барлығы дерлік майданға аттанды. Ал ауылда қалған әйелдер, кәрі-құртан шалдар мен балалар колхоз тірлігіне бел шешіп араласты. Осы уақыттарда колхозды Евдокия Иванько басқарды. Соғыстан оралғандары жағдайы кеткен ауылдың шаруашылығын көтерді.

1955-1956 жылдары колхоз тың игеруге барынша атсалысты. Белоруссия мен Украинадан Н.Зарубин, С.Перетятко, В.Гурковский, В.Токарь, А.Котов, С.Блинков, П.Тоболенко және т.б. тың игеруге келді. Жаңа техникалар келе бастады, жұмыс қызды. Ауыл ішінде тың игеруге келгендердің атына арналып Украинская атты көше бүтіндей салынды. 1956 жылы Хазрет ауылында 4 шағын колхоздар («Алабайтал», «Ударник», «Красный партизан», «Қызылшың») «Красный партизан» болып біріктірілді. Шаруашылық 4 бағытта сүт, ет, астық және жүн өндірумен жұмыс істеді.

1980-1990 жылдар аралығында ауылда орта мектеп, интернат, Мәдениет үйі, дүкен, быткомбинат, аурухана, кітапхана, бала-бақша, екі қабатты әкімшілік

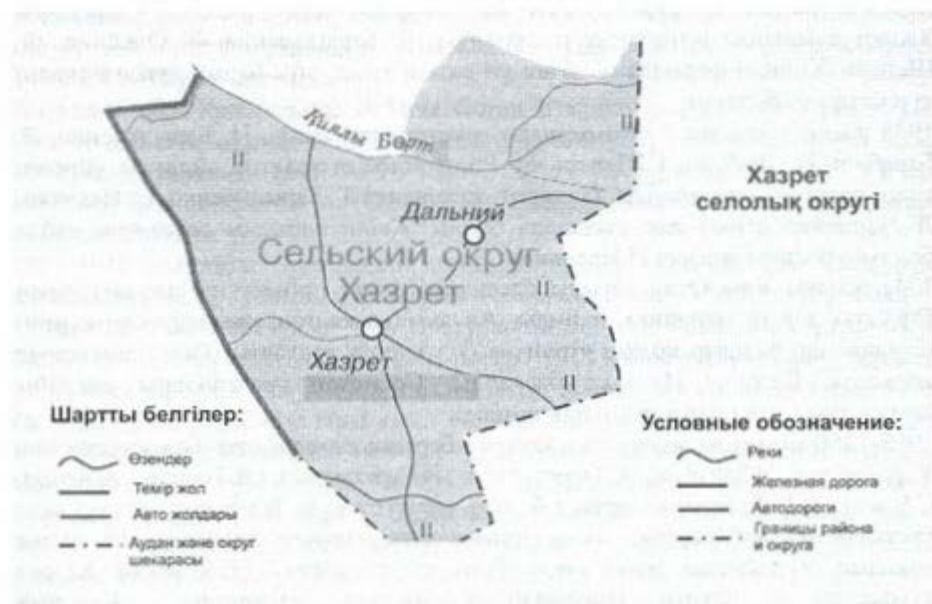
гимараты, диірмен, комбайн цехы, МТМ, су құбыры, монша және пошта жұмыс істеді.

Жалпы жер көлемі 1989 жылы 44804 га құрады, оның 13098 га-ы егіс алқабы болатын. 1990 жылы колхоз иелігінде 88 трактор, 60 автокөлік, 45 комбайн, 150 бас жылқы, 850 бас ірі қара, 8360 бас қой болды. Кезінде 15 адам әртүрлі ордендермен және төсбелгілермен марапатталған.

Қайта құру кезеңінде «Хазрет» АОЗТ құрылды, кейін «Хазрет» ЖАҚ болып өзгертілді. Бүгінде округте «Хазрет» ЖШС мен 13 ШҚ жұмыс істейді. Ауылда орта мектеп, «Сынтас» шекара бекінісі, 10726 кітап қоры бар кітапхана, монша, наубайхана жұмыс істейді.

ХАЗІРЕТ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

ХАЗІРЕТ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ - Мәртөк ауданының шығысында орналасқан. Округ солтүстігінде Ресей Федерациясымен, солтүстік-батысында Родниковка және Қызылжар селолық округтарымен, шығысында Қарғалы ауданының жерлерімен, оңтүстігінде Қарашай селолық округінің жерлерімен шекараласады. Жалпы қолданыстағы жер көлемі 44357 га, оның ішінде 12658 га-ы шабындық, ал 30526 га жайылымдық жерлер.

Климаты: Климатының басты срекшелігі оның құрғақ болуында. Осы уақыт ішінде түсетін жауын-шашын мөлшері 183 мм, ал жалпы жылдық көрсеткіші 264-355 мм құрайды. Жыл ішіндегі аязсыз күндердің ұзақтығы 120-140 күнге созылады. Қыстың түсуі көбіне қазан айының соңғы онкүндігінің еншісіне тиеді. Қыс айларында ауа температурасы өзінің тұрақсыздығымен

ерекшеленеді. Жылдың ең салқын уақыты қаңтар айында, ауа температурасы көбіне -30-35 градус төмендеп, кейде -45-ке дейінгі аяз мөлшерін көрсетеді (Қыстағы орташа ауа температурасы -16-17 градус). Жер бетіне қардың түсуі қараша айының онкіндігінде байқалады, алайда ол тұрақсыз. Қардың тұрақты түрде жатуы қарашаның 16-26 аралығында, шамамен 10 см қалыңдықты көрсетеді. Жалпы қыс ішінде түсетін қар қалыңдығы 25-35 см шамасында. Қыста желдің бағыты да тұрақсыз, негізінен оңтүстік-шығыс пен шығыстан соғып тұрады. Қардың еруі 20-25 наурыз айында байқалады. Жылы температураның түсуімен қардың еруі күрт жылдамдап, сәуір айының 3 мен 8-і аралығында аяқталады. Көктем айларында ауа пен топырақтың температурасы жылдам қыза бастайды, наурыз бен сәуірдің аралығындағы орташа айлық температура 13-14 градусқа дейін көтеріліп, сәуір мен мамыр айларында ол тағы да 10 градусқа жоғарылайды. Жауын-шашынның қатынасынан көктем құрғақтау. Кей жылдары көктемде жауын-шашын түкте түспей, кейде оның мөлшері 3-4 есе артық түсіп те отырады. Көпжылдық орташа көрсеткіш бойынша наурыз айында жауын 18-23 мм, сәуірде 19-23, ал мамырда 29-38 мм түседі. Көктем келісімен ауа құрғақ болып келеді. Мұнда желдің жылдамдығының жоғары болып келетіндігі өз алдына әсер етіп, топырақ қабатының эрозияға ұшырауына әкеліп соқтырады. Жаз ыстық, әрі ұзақ болып келеді. Жаз айларында орташа тәуліктік температура 18-22 градус, ал орташа күндізгі температура 27-28 градусты көрсетеді. Өзге жыл мезгілдермен салыстырғанда жауын-шашын жазда көп түседі. Соның ішінде маусымда 31-34 мм, шілдеде 35-44 мм, тамызда 25-33 мм-ді көрсетеді. Желдің соғу жылдамдығы бәсеңдейді. Желдің ең төмен болу мерзімі тамыз айының енісінде (3/4 м/сек). Сонымен қатар кейде құйын тұрып, шаңды дауылдар да соғып отырады. Күз мерзімі жай түседі. Орташа айлық ауа температурасы тамыздан қыркүйекке қарай 6-7 градусқа, қыркүйектен қазанға қарай 8 градусқа, ал қараша айы қазан айынан 10 градусқа салқындайды. Алғашқы салқындық қыркүйектің соңында байқалады, кейде қыркүйектің басында да болып отырады. Жазғы жауын мөлшері: қыркүйекте - 21-29 мм, қазанда - 22-27 мм және қарашада 22-28 мм болады. Күзгі жауын-шашын өзгермелі. Кейбір жылдары айлап жаумайтын кездері болса, басқа жылдары 100 мм-ге дейін жететін кездері болады. Әдетте қазан айынан бастап бұлтты күндер көбейіп, жел ұлғая түседі. Көктемгі желдер эрозиялық-қауіпті желдер болып саналады, ол кезде топырақтың беті ашық болады, бұл - солтүстік-батыс және батыс желдері үлкен жылдамдықтағы желдер көктем мен қыс мезгілдерінде байқалады.

Жер бедері: Хазрет селолық округінің территориясы Мұғалжар тауының солтүстік жағында орналасқан. Жер бедері бойынша селолық округ аумағын 9 геоморфологиялық микроаудандарға бөлуге болады.

1 - аудан - Жездібай өзенінен солтүстіктеу және оңтүстіктеу, бөлшектелген жер бедерімен сипатталады. Онда сай-салалы, құламалы және шымдалған беткейлер бар.

- 2 – аудан – Березовка ауылы мен солтүстіктегі Белый және Черный бұлақтарымен, Мокрая арқалығы мен Алтай жылғасына жақын орналасқан.
- 3 – аудан – Белый және Черный бұлақтарынан солтүстіктеу, «Березовка - Хазірет» жолынан батысқа қарай Сынтас шатқалына дейін кіреді.
- 4 – аудан – Мокрая арқалығы және Алабайтал өзенінен батыста орналасқан. Адыр-бұдыр жер бедерінде шағын тегістелген жерлері бар, онда терең арқалықтар мен шымдалған шатқалдар көрінеді. Топырақтың беті ұсақ тасты.
- 5 – аудан – Сынтас өзенінен егіндікке қарай солтүстік жағында, батыс беткейіндегі бұрынғы СТФ-ның шығысындағы бірінші арқалыққа дейін орналасқан. Бұл жер үлкен көлемді алып жатыр және жер бедерінің күрделілігімен ерекшеленеді. Сынтас өзенінен ығысқан жатық шатқалдарымен салыстырғанда жердің оңтүстігі шымдалған арқалықтармен қиылысады.
- 6 – аудан – Бөрте өзенінің солтүстік-батыс бұрышында, жер пайдаланымда орналасқан. Жер бедері жеңілтолқынды тегістелген жерді елестетеді.
- 7 – аудан – бесінші жерден батысырақ орналасқан. Жер бедері ойлы-дөңді-жазықты. Дөң атыздары негізінде солтүстіктен оңтүстікке қарай созылып, жеңілтолқынды жазықтармен кезектесіп атыздар араларында орналасқан.
- 8 – аудан – Қия өзені мен Бұрмасайдан оңтүстікте, Первая арқалығынан шығысқа қарай орналасқан. Жер бедері адыр-бұдыр толқынды-жазықты. Дөңдер батыстан шығысқа, кей жерде солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылған атыздар немесе ойлар жасайды. Жер бедері жалпы терең арқалықтар мен шымдалған шатқалдармен өте анық кескіленген. Шатқалда жарлы қырлар мен сайлар бар. Бұл әсіресе Қызыл-шың-сай және Бұрмасай жыраларының геоморфологиялық жерлерінде болады.
- 9 – аудан – Қия және Бұрмасай өзендерінен солтүстікке қарай асқақтаған плато тәрізді. Бұрмасай мен Қия өзендерінің арасында асимметриялық тік жарлы қыр бар. Жер бедері топырақта үлкен орын алады, себебі ол жылу мен ылғалды таратушы рөлін атқарады. оңтүстік шатқалдың қары тез кетіп, егін ерте піседі. Жер бедерінің әр түрлілігінен топырақтың құрамы да бірдей болмайды. Сондықтан, селолық округтің жер бедері сан түрлі, оның элементтері жиі өзгеріп отырады. Пайдаланатын жерлер тегістеліп жыртылған. Өзендердің жағаларында суды сақтау аймақтары қарастырылған.

Топырағы: топырағы бойынша селолық округ оңтүстік кара топырақ аймағына жатады. Аймақтық топыраққа сортаң жерде кездесетін әр түрлі қалыптағы кара топырақ жатады. Негізгі түрлерінен басқа олардың тұқымдық белгілері болады, мысалы, - карбонаттық, сортаңдық, сорланғандық, деформациялық. Толқынды, адырлы-бұдырлы жер бедерімен, қаратопырақ оңтүстік толық емес және аз дамыған деп танылған. Селолық округ аумағында аймақтың негізгі топырағынан басқа, шалғындағы кара топырақ дамыған. Ол механикалық құрамы бойынша сазды әрі ауыркөмірсазды болып келеді. Мұндай жердің құнарсыздығын ескерсек, толығымен құлдырап

кетпеуі үшін көп жылдық шөптерді егіп, жайылым шалғынына айналдыруды қажет етті.

Гидрография: селолық аймақтың гидрографиялық тізбегіне – Қия, Сынтас, Жездібай өзендері, Қарасу, Сағанай, Сазанбай, Қарабұлақ, Ақбұлақ, Бошесай, Байман, Шолақсай, Қызылшын, Бұрмасай, Шөрегей, Әсетсай, Жінішкесай, Қызылағаш, Домбар, Алабайтал ағынсулары кіреді. Қия өзені шығыстан солтүстік-батысқа қарай аймақтың солтүстік шекарасымен 18 шақырымға ағып жатыр. Су жиынтығының көлемі 50,5 шаршы шақырым. Өзен алқабын анық көруге болады және ені 0,5 шақырымға дейін жетеді. Өзеннің суын шаруашылықтың қажетіне қолданып, мал суарады. Сынтас, Жездібай өзендері мен Қарасу, Сағанай, Сазанбай, Қарабұлақ, Ақбұлақ, Бошесай, Байман, Шолақсай, Қызылшын, Бұрмасай, Шөрегей, Әсетсай, Жінішкесай, Қызылағаш, Домбар, Алабайтал жылғалары әдетте жаз айларында кеуіп, орнында қамыс өсіп, шалшық сулар қалады. Бұл территорияда қолдан жасаған бөгеттер бар. Олар: «Қызылшын» (1960 ж), «Хазірет» (1963 ж), «Хазірет-2» (1963 ж), «Хазірет-3» (1963 ж), «Березовка-1» (1965 ж), «Березовка-2» (1965 ж).

Гидрогеология: селолық округ аумағының құрылымына жоғарыборлы, ортажылмаңды, жоғарыпермді горизонттар шөгінділері кіреді. Су сақтау горизонттары атмосфералық жауын-шашын арқылы ылғалданады. Ондағы судың деңгейі 2 метрден 50-ге дейін көтеріледі, ал сүзу коэффициенті ауысатын уақытта тәулігіне 2 ден 9 метрге дейін барады. Скважинаның ағымы 0,4 ден 1,6 л/сек. Су сақтайтын горизонттар сумен қамтамасыз етуге пайдалынады.

Ортажылмаңды шөгіндісінің су горизонты селолық аймақтың оңтүстік жағында кең таралған. Сулары ағысты. Су деңгейі 1-10 метр тереңдікте анықталады. Сулардың ұзақ тұрып қалған кезде минералдылығы төмендейді. Минералды арттырғанда 3 гр/л дейін өседі. Бұл сулар жайылымдарды суаруға пайдаланылады. Жоғарыпермді шөгіндісінің су горизонты округ тұрғындарының пайдаланып отырған жерінің солтүстік жағында орын алған. Жарықшаты аймақтың күштілігі 60-100 м-ге дейін алмасып тұрады, және скважинаның тереңдігін белгілейді. Скважинаның ағысы 1 ден 10 м-ге дейін өзгереді. Шөгіндіге су атмосфералық жауын-шашын арқылы жиналады. Су сақтайтын горизонт жайылымдарға пайдаланылады.

Өсімдік: Хазірет селолық округ аумағы оңтүстік далалық аймақта, жылы құрғақ оңтүстік қара топырақты және қоңыр-талшын мен сортаң далалығында орналасқан. Ол жердің өсімдіктері – типчак, жусан, акселеу, жұмсақ сабақты дәнді және әр түрлі құрғақтыққа төзімді шөптер. Азықтық жер суы 3 түрлі жер бедерімен түсіндіріледі: жазықтық, Табиғи жер суымен өсетін топтардың түрлеріне – акселеу-бетеге, жусанды топтар жатады. Аймақта бетеге-акселеулі жайылымдар кеңінен орын алған. Бұл топқа бетеге,

астық тектес дәнді шөптер кіреді. Оларды қолдану мезгілін айтсақ, көктемгі-жазғы-күзгіге жатады және малдың барлық түріне пайдаланылады. Жазғы жайылымның орташа өнімі – 2,4 – 8,2 ц/га. Бұл топтың құрамына әр түрлі жайылымдар, далалық мамық және бидайық селеулер кіреді. Жусан жайылымдары өзге шөптердің арасында шағын аймақтап кездеседі. Бұл топқа сұрыжусан, қаражусан, австриялық жусан, шағырлы мал жайылымдары жатады. Құрғақ жайылымдардың жазғы өнімі 2,1 – 4,5 ц/га-ға жетеді. Мал азығының сапасы жақсы. Күз мезгілінде қой мен жылқы малын жайуға болады.

Егінжай қорғанысы, орман алқаптарында ағаш өсімдіктерден үйеңкі, шегіршін, терек, қарағаш, сары қарағай өседі. Бұл орманды алқаптардың көбі 1970-1974жылдары отырғызылған. Егін қорғайтын орман алқаптары жолдың бойында, шекарада, егін ішінде, негізінде жел эрозиясы қауіпі бар жұмсақ жер қыртысында болады. Кейбір екке ағаштар су қоймалары мен тоған судың жағалауында орналасқан. Олар сулы жердің жағасын шайылып және кеуіп кетпеуіне ықпал етеді. Округте барлығы 283 га орманды жер суы бар, Березовкада – 60 га, Қияда – 223 га.

Жануарлар әлемі: округтің ландшафтты-климатты талаптарға сай географиялық орналасуы жануарлар әлемінің әр түрлілігі мен байлығына жағдай жасайды. Бұл жерде борсықтар, құндыздар, қасқыр, қоян, ақ тышқан, күзен, қарсақ, саршұнақ, қосаяқ, суыр, тасбақа, жыландар тегіс мекендейді. Аймақта кездесетін құстар әр түрлілігімен ерекшеленеді. Мұнда – тырна, ләйлек, аққу, құтан, дала қыраны, құр, балықшы, үкі, шағала, үйректің барлық түрлері, бүркіт және т. б., құстар ұялайды. Селолық округтің су қоры балықтың асыл түрлерімен бай: сазан, шәңке, шортан, мөңке, аққайран.

Қорлары: Хазірет селолық округі ұсақ тас, құм, ақ, қызыл саз- құрылыс материалдарымен танылған. 90-шы жылдары Хазірет селосынан 1,5 шақырым жерде геологтардың іздеу-барлау жұмыстары жүргізіліп, жас көмір және әзірге пайдалануға жарамсыз темір мен марганец кендері табылған. Кең жер қорына кеніш, шабындық, жайылым, егістік жерлері мен жер асты және жер үсті суларынан тұратын су қорлары кіреді.

Халқы: Хазірет селолық округінің аумағы 2001 жылы құрылған. Бұрын Березовский округі болып, 44354 га жерді алып жатқан. Оған Хазірет, Березовка, Алабайтал, Қия, Қызылшың елді мекендері кіреді. Бүгінде (2006 ж.) санақ қорытындысы бойынша халық саны 887 адамға жеткен және 12 ұлт өкілдерінен құрылған – 74,8 пайызы қазақтар, 20 пайызы орыстар, 15,1 пайызы украиндар, 1 пайызы татарлар, 1,9 пайызы немістер, 0,9 пайызы өзбектер, 0,6 пайызы марийцтер, 0,7 пайызы өзге ұлттар болып келеді. Халық тығыздығы 1 шаршы шақырымға 2,3 адамнан келеді. округ бойынша туу көрсеткіші өсіп отыр.

Ауыл шаруашылығы: Табиғи-климаттық жағдайы бойынша Хазірет селолық округі ылғалдылығы жеткіліксіз аймаққа жатады. Жылы агроклимат егіншілікпен айналысуға, астық, картоп, көкөністерді, дәнді дақылдарды өсіруге қолайлы. Бұрын бұл өңірде ет-сүт өндіруде мал шаруашылығы, шошқа, қой және құс шаруашылықтары кеңінен дамыған. Қазіргі таңда ауыл шаруашылығымен бір ЖШС мен 13 шаруа қожалығы айналысады.

«Хазрет» ЖШС - Танирбергенов С. Жалпы жер көлемі - 20532 га , соның ішінде шалғындық - 6978 га, құрғақ шабындық - 187 га, жайылым - 12900 га, өзге жерлер - 467 га.

«Акбота» ШҚ - 137 га. – Таманбаев С.

«Рустам» ШҚ - 205 га. – Тасмағанбетов

«Жездыбай» ШҚ - 800 га.- Ермағамбетов М.

«Болашак 1» ШҚ - 406 га. - Имамбаев С.

«Фарида» ШҚ - 386 га.- Туребеков М.

«Туребек» ШҚ - 650 га. – Туребеков Р.

«Марат» ШҚ - 214 га. – Туребеков С.

«Сагира» ШҚ - 569 га. - Истлеуов Х.

«Уразалы» ШҚ - 569 га. – Оразалин С.

«Азамат» ШҚ - 400 га. – Кубаев М.

Білімі: қазіргі таңда селолық округте 2 мектеп бар. Хазірет селосында қазақ-орыс орта мектебі және Березовкада бастауыш мектеп жұмыс жасайды. жалпы оқушылар саны 130 бала. Мұғалімдер саны 31 адам.

Денсаулық сақтау: округ аумағында 1 дәрігерлік амбулатория және бір фельдшерлік пункт қызмет етеді.

Мәдени ағарту жұмыстары: округ орталығы Хазірет селосында Мәдениет үйі ғимараты бар. 12443 дана кітап қоры бар кітапхана жұмыс істейді.

Дене шынықтыру және спорт: Округте 2002 жылдан бері «Хазірет» футбол командасы бар.

Мәдени мұралары: Қиялы-Бөрте өзенінің жағасында, Хазірет селосынан 10 шақырым жерде орналасқан ХІХ ғасырдың 2-ші жартысынан ХХ ғасырдың басындағы Атыолла – Қазіреттің қасиетті кешені ескі тарих жоспарындағы объект болып саналады. Ол оңтүстік-батыс жағында көне мешіт қалдығы мен қорымнан тұрады. Кешен 1991-1992 жылдары қоршалды. Оңтүстік-батыстан кіретін етіп, темір қоршаумен қоршалған. Бейіттің ескі жағы қоршалған аумақтың батыс жақ жартысында тұр.көптеген бейіттерде құлпытас ретінде өңделмеген жай тастар қойылған. Мешіт ғимараты өте ескірген, алайда бұрынғы құрылыс жоспары анық көрінеді. Тікбұрышты құрылыс солтүстік, батыс жақ жалпап салынғанымен және оңтүстік жағындағы михраб кертеші жоспар бойынша болатын. Михраб діңгегі ғимарат бойына созылған діңгек тәрізді оңтүстік, оңтүстік-батысқа қарай 10-15 градусқа ығыстырылған. Екі бөлме бір біріне дәліз арқылы жалғанған. Мешіт қабырғалары саздан құйылған тастардан салынған, ал ішкі беті сыланған. Оның іші-сырты өңделген. Ғимараттың төбесінің бір бөлігі мен қабырғалары құлаған. Жоғарғы ернеуіне дейінгі 3,85 м михрабты қабырға сақталып қалған.

Мешіттің солтүстік жағында молдалар мен оқушыларға арналған 4-5 құрылыс іздері көрінеді. Мешіт жаында 30-шы жылдарға дейін конфессионалдық мектеп қызмет еткен. XIX ғасырдың соңында XX ғасырдың басында мұнда сыйынатын кешен болған, өзен жағасында ауыл орналасқан. Хазрет аумағында тағы үш ескі бейіт табылған.

Березовка – I обалы бейіті. Березовка ауылынан шығыс оңтүстік шығыста 3 км жерде дала жолы қиып өтетін қыратта орналасқан 3 жер обадан тұрады. Олардың көлемі: диаметрі – 14 м-ден 20 м, биіктігі – 0,3-тен 0,1 м аралығында.

Березовка – II обалы бейіті. Оңтүстік оңтүстік батыс-солтүстік солтүстік-шығыс желісі бойынша созылып жатқан төрт жер оба кішкене жазық төбеде орналасқан. №№2,3 және 4 обалардың жер үйінділері жайпақ формалы, көлемдері: диаметрі – 10-12 м, биіктігі- 0,3-0,4 м. үйіндісінде таскездесетін ең ірі №1 (18x1,5 м) обаның үстіне триангуляциялық белгі орнатылған.

Березовка – III бейіті. Солтүстік – оңтүстік желісі бойынша созылып жатқан жеті обадан тұрады. Олардың жер үйінділері жартылай сфералық формалы, жайылып кеткен көлемі: диаметрі 8-ден 15 м, биіктігі 0,2-ден 0,4 м аралығында болған.

Березовка – IV обалы бейіті. Тоғыз жер обадан тұрады. Березовка ауылынан оңтүстік шығыста 2,5 км жерде орналасқан. АПИ археологиялық тобымен 1988ж табылған. Олардың көлемі: диаметрі – 16-дан 27 м, биіктігі – 0,4-0,8 м аралығында.

Березовка – V бейіті. Дала жолы кесіп жатқан кішкене жазық қыратта орналасқан 4 обадан тұрған. Обалар диаметрі 18-ден 25 м, биіктігі – 0,8-ден 1,2 м болатын жер үйінділері жартылай сфералық формалы болған. №№2 және 3 оба тас үйінділі. №1 обادا триангуляциялық белгі орнатылған.

Березовка – VI бейіті. Дала жолы кесіп жатқан кішкене жазық қыратта орналасқан бөлек оба. Жер үйіндісінің диаметрі – 30 м және биіктігі 1,0 м, жартылай сфералық формалы.

Березовка – VII бейіті. Березовка ауылынан батыста 4 км жыртылған жерде орналасқан. Он обадан тұрады. Ең ірі №1 оба (4,0x40м) жартылай сфералық формалы үйінділі, оның үстіне геодезиялық белгі орнатылған, жаында тереңдігі 1м болатын шұңқыршық бар. Қалған обалар екі бөлікпен орналасқан. Олардың көлемдері диаметрі 12-37м, биіктігі 0,2-2,0м. №5 оба (2x37м) айналмалы ормен қоршаулы, үйіндісінде тонау шұңқыры байқалады. №1 обадан басқалары тегіс жыртылған және жоғалудың алдында тұр.

Березовка – VIII бейіті. Биіктігі 1,5м, диаметрі 25м болатын жер оба Березовка ауылынан батыста 5 км жерде жазық төбеде орналасқан. Үйіндіде екі тонаушылық шұңқыры бар.

Хазретовка – I обалы бейіті. Екі обадан тұрады. Үйінді топырақты (12-14, 0,2-0,4). Обалар арасында дала жолы өтіп жатыр. Тегіс жыртылған. 1988 жылы АПИ археологиялық барлау тобымен табылған.

Хазретовка – II обалы бейіті. Бес жер обадан (4-14, 0,2-0,35) тұрады. Обалар тізбесін дала жолы қиып жатыр. №1 және №5 обалар тегіс жыртылған.

Хазретовка ауылынан солтүстік батыста 1 км жерде орналасқан. 1988 жылы АПИ археологиялық барлау тобымен табылған.

Хазретовка – II обалы бейіті. Жеті жер обадан (14-26, 0,3-0,5) тұрады. Обалар тобының батыс және оңтүстік бөлігінен қиылысқан жолдар өтіп жатыр. Тегіс жыртылған. Хазретовка ауылынан солтүстік батыста 10 км жерде орналасқан. 1988 жылы АПИ археологиялық барлау тобымен табылған.

Жаздыбай – VI бейіті. Көлемдері 8-ден 30м, биіктігі 0,2 –ден 3,5м болатын 10 жер оба ашық далада орналасқан. Оба үйінділері жарты шар тәрізді. №1 обадан тригопункт орнатылған. Обалардың көпшілігі қарап авариялық күйде жатыр. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады. АПИ археологиялық тобымен 1987ж. жазда табылған. Паспортталған.

Хазретовка ауылындағы Ұлы Отан соғысына қатысқандарға орнатылған ескерткіш. Кірпіш пен бетоннан жасалған тікбұрышты ескерткіш. Оған автоматы бар солтадаттың бюсті орнатылған. Бюсттің екі жағында ҰОС эпизотары бейнеленген. Ескерткіш металл дуалмен қоршалған. Стелада ҰОС жылдарында қаза тапқан батырлардың есімі жазылған және «Соғыстан оралмаған жерлестерімізге мәңгілік ескерткіш. 1941-1945. Вечная память землякам не вернувшимся с войны» деген жазуы бар ескерткіш тақтасы бекітілген. ҰОС тарихи ескерткіші.

Сынтас қарстық шұңқырлар. Сынтас бұлағының оң жағалауындағы Ақтөбе ауданының Хазретовка ауылынан батыста 1924 жылға дейін мөлдір гипс өндіру үшін кен шығарылатын орын қызметін атқарған 2 қарстық шұңқыр орналасқан. 1975 жылы жазда кен шығарылатын орындарды қарау кезінде оңтүстік шұңқыр өңірінде жасыл яшмадан жасалған микролиттік қырғыш табылды. АӨТӨМ-мен анықталды.

Сынтас. Қазақ моласы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданының Сынтас ауылынан оңтүстік-оңтүстік батыста 1 км жерде, жыра маңындағы үстірттің баурауында орналасқан. Зират шамамен көлемі 100x50 м болатын алаңды алып жатыр. Моланың жер үйінділері құлап түскен және тас дуалмен қоршалған. Бірнеше тас құлпытастар сақталған.

Қия мәйіті. Қазақ моласы Ресей Федерациясының мемлекеттік шекарасындағы Хазретовка ауылынан солтүстік және оңтүстік шығыс шетте 10 км жерде орналасқан. Зират 200x200 м көлемді аумақты алып жатыр. Жаңа жерлеу қабірлері моланың солтүстік және солтүстік шығыс жағында орналасқан. Моланың ескі бөлігі құлап түскен жер үйінділер мен дауылдардан тұрады. Бірнеше құлпытастар сақталған. Солтүстік шетінде ескі мешіт орналасқан.

ХАЗІРЕТ СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Сакирова Айман – 1942 жылдың 5 мамырында Ақтөбе облысы Әлімбетовка ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1961 жылы Сакиров Ұрынмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Красный» партизан» колхозында тракторшы, шопан болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 8 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Нұржанова Женис – 1945 жылдың 1 қарашасында Ақтөбе облысы Шалқар ауданында Жаңа қоныс ауылында туған. Білім орта. 1963 жылы Нұржанов Қыдырбаймен тұрмыс құрған. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы «Айшуақ» совхозында шопан болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 20 немересі бар. «Күміс алқа», «Ерен еңбегі үшін» медалімен наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Тұрсынбаева Зияш – 1936 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Мұғалжар ауданында туған. Білімі жоқ. 1954 жылы Нұрманов Төлеміспен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы қойма меңгерушісі болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 11 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Иванько Галина Степановна – 1948 жылы Ақтөбе облысы Мәртөк ауданында туған. Білімі 8 кластық. 1967 жылы Иванько Дмитриймен тұрмыс құрған. Өзі Карл Маркс атындағы, «Красный партизан» колхозында сауыншы, жолдасы жүргізуші болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 12 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Молдагереева Асылзада – 1926 жылдың 1 қаңтарында Ресейдің Орынбор облысы Куvandық ауданы Новый поселкесінде туған. Білімі 2 кластық. 1944 жылы Молдагерев Бақтыбаймен тұрмыс құрған. Өзі еңбек майданына қатысушы, «Красный партизан» колхозында тракторшы, жолдасы ОТФ-тың меңгерушісі болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 30 немересі, 18 шөбересі бар. Аналық

орденімен, «Батыр-Ана», «Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» медалімен наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Алмашева Ақкенже – 1940 жылдың 20 қаңтарында Ресейдің Орынбор облысы Кувандық ауданы Маячиний поселкесінде туған. Білімі 3 кластық. 1957 жылы Алмашев Төлөндімен тұрмыс құрған. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы «Красный партизан» колхозында шопан болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 19 немересі бар. Аналық, «Батыр-Ана» ордендерімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Самиянова Қама Табынбайқызы – 1947 жылдың 25 қаңтарында Ақтөбе облысы Шалқар ауданы «Айшуақ» совхозында туған. Білімі 6 кластық. 1963 жылы Самиянов Ерішпен тұрмыс құрған. Өзі үй шаруасында болған, жолдасы шопан болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 13 немересі бар. «Күміс алқамен» наградталған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

Дәулетова Тыныштық – 1936 жылы Ақтөбе облысы Ленин ауданы «Большевик» колхозында туған. Білімі 3 кластық. 1954 жылы Дәулетов Рысқалимен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Красный партизан» колхозында шопан болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 18 немересі, 4 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хазірет селолық округінде тұрады.

Дүйсенғалиева Шұға – 1949 жылдың 2 қыркүйегінде Ақтөбе облысы Алға ауданы Нариман ауылында туған. Білімі орта. 9 баласы, 10 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Сауыншы болып жұмыс жасаған. Қазір Хазірет ауылында тұрады.

ХВОСТОВ МИХАИЛ ИОНОВИЧ (1915ж. Шалқар ауд. Қауылжыр ст. – 25.07.1992ж. Ақтөбе қ.) - өндіріс жетекшісі. Білімі жоғары – КОКП ОК жанындағы партия мектебін бітірген. 1934-39жж. Біршоғыр ст. 8-ші жол дистанциясында есепші, бастығы. 1939-41жж. Орынбор т.ж.саяси бөлімінің нұсқаушысы, Ақтөбе обл.парткомының кадрлар бөлімінің сектор меңгерушісі. 1941-44жж. БК Орталық комитетінің «Ақтөбемұнай» тресіндегі парторгі. 1944-55жж. Темір, Новоресей, Мәртөк ауд.парткомының 1-ші хатшысы. Үш жыл партия мектебінің тыңдаушысы, 1958-61жж. Ақтөбе обл.парткомы а/ш бөлімінің меңгерушісі. Кейінгі екі жылда Қарабұтақ ауд.парткомының 1-ші хатшысы. 1963-83жж.обл.астық өнімдері басқармасы бастығының орынбасары, обл.а/ш өнімдерін сатып алу және сапасы жөніндегі бас инспектор, обл.астық өнімдері өндірістік басқармасының бастығы. 2-3-4-ші шақырылған ҚазКСР Жоғарғы Кеңесінің үш мәрте депутаты. Бес мәрте «Еңбек Қызыл Ту», «Халықтар Достығы», «Құрмет белгісі» ордендерімен және 7 медальмен марапатталған.

ХЛЕБОДАР (САРЖАР) - селосы аудан орталығынан 55 шақырым қашықтықта және облыс орталығы Ақтөбе қаласынан 22 ш жерде орналасқан. Халқының саны 2684 адам, 21 ұлт өкілдері трады. (2007ж деректер бойынша) № 37 разьезде 38 тұрғынды 10 аула бар.

Алғашқы қоныс аударушы қазақтар Саржар деген атпен Елек өзенінің көркем жағалауында орналасқан. Жергілікті округ халқы Қарағай, Құдық, Барақ ауыл (4ш), Байметен, Қызылжар, Сынтас, Қарабұтақ (15 ш), Дауыл тоғай, Тас бұлақ (15ш), Ақшатау, Торыс ауылдары болып біріккен. Бірақ тағы біршама – Жұмажан тоғай, Нарық тоғай, Шықылдақ (37 разьезд), Қурайлы сай, Дайрабай бұлақ, Сығалай бұлақ, Айдай көл, Жанбыр бұлақ, Құлмағамбет бұлақ, Дәментәу, Аңысай өзен атты жерлерді қазақтар жайлау ретінде пайдаланған.

Саржар ауылының негізі 19-шы ғасырдың екінші жартысында қаланған. Темір жолдың салынуына байланысты 1908 жылы орыс және украин қоныс аударушылары Зиброва, Галюга, Дворникова, Болтенколардың отбасылары жақсы жерге орналасу мақсатында қоныстанған. Олар уақытша үйлерде тұрып, №38 разьезде қызмет еткен. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде темір жол көптеген жұмысшыны қажет етіп, келушілер жол маңайына орналаса бастады. 1918 жылдың шілдесінде ақ гвардияшы Дутовтар бандасы Орынбор қаласын басып алып, Орта Азия мен орталық Ресейді байланыстыратын жолды кесіп тастады. Соғыс өршіп тұрды. Дутовтар армиясы Ақтөбеге шабуыл жасады. №38 разьезд көптеген босқындарға жайлы аймаққа айналды. 1918 жылдың қараша айында Шығыс әскери майданының Қызыл Армия бөлімшесі атаман Дутовтың жауынгерлеріне қарсы шайқас бастады. Ақ гвардиялықтар шегінгеннен кейін уақытша тұруға арналған үйшіктерді жағып жіберді. Көптеген тұрғындар баспанасыз қалды. Үй-жай тұрғызу қажет болды. Олар саздан үйлер сала бастап, аулаларға жайғасты. Саржар, Бәйтемен, Қарағай, Құдық, Қызылжар, ауылдарынан көшіп келген орыстар бірге өмір сүрді.

1919-1921 жылдары халық разьезді, темір жолды өңдеп қайта қалпына келтіріп, жер жыртып, мал өсірумен айналысты. 1921-1922 жылдарғы аштық қоныс аударушылардың екінші толқынын алып келді. Олар алғашқы егінді жинап алып, селоны – Хлебодаровка деп атады.

1929-1933 жылдар аралығында селолық Кеңестің бірінші төрағасы А.Поддубный болды. 1929 жылы селода (70-ке жуық аулаға) тәркілеу жүргізілді. Кәмпескеге ұшыраған Михаил Бутконың (2 ат, соқа, 10 қой), Петр Бутконың (2 ат, қол ұшырғышы, 4 қой), Иван Фоменконың (2 сиыр, 1 түйе), Корней Чеботаревтың (механикалық молотилка, 2 түйе, 2 сиыр), Алексей Чеботаревтың (2 сиыр, 2 түйе) отбасылары солтүстіктегі Магадан облысына айдалды. Олардың барлық ыдыстары мен мал-мүліктері мектеп алдында сатылды. Алынған дөңдер жалпыға тиісті жерлерге егілді. 1930 жылы «Красный Октябрь» ұжымшар құрылып, бірінші төрағасы болып С. Зотова сайланды. Ол кезде ұжымшарда барлығы 45 бас мал болды. Егін жинау науқаны аяқталған соң, 1 күнгі еңбек 200 гр дәнмен бағаланды. 1935 жылы 7000 га жері бола тұра, «Красный Казахстан» (қазіргі Құрайлы) ұжымшарымен бірігу туралы облысқа өтініш берілді. 1936 жылы Родниковка МТС-да қызмет көрсететін алғашқы тракторлар пайда болды. 1938 жылы кезекті ажырату жүргізіліп, «Красный Октябрь» колхозы қайтадан дербес болды. Саржар поселкесі ұжымшар бөлімшесі болып қалды. 1938-1940 Саржар, Жұмаш Құрмашев басқарған Ақшатау селолық Кеңестің территориясы болды. Хлебодаровка селосында қос топтамалы орыс бастауыш мектебі, Саржарда қос топты қазақ бастауыш мектебі жұмыс жасады. Соғыстан соң 1956 жылдың күзіне дейін ұжымшар халқы жұмыстарын істеп қалыпты өмір сүрді. Одан кейін Хлебодаровка мен Саржар Илек совхозының бөлімшелері болып саналды. 1965 жылы 1 шілдеде бөлімше «Хлебодаровский» совхозы болып қайта құрылды. Бірінші совхоз басшысы Николай Григорьевич Белик сайланып, 1982 дейін қызмет етті. Село болашағын ірі-қара мал өсіру шаруашылық бағытымен көтеріле бастады. Мал шаруашылығында шошқа және ет-сүт өндіруде ірі-қара мал болды. Осы жылдар ішінде село көгалдандырылып үлгерді. Жалпы ауыл шаруашылық жер көлемі 32392 га еді. оның 13740 га – егістік, 590 га – шабындық, 17641 га – жайылым, 3 га – бақтар. Совхоз бидай, арпа, сұлы, қара бидай, тары, бұршақ, көкөніс, картоп, бақша егумен айналысты. 1966 жылы мал шаруашылығында 1007 – ірі қара, 1305 – шошқа, 23 – жылқы бар еді. Үш жылдан кейін бұл көрсеткіш біршама жоғарылады, ірі-қара – 2000-ға шошқа – 10000, жылқы малы – 30-ға жетті.

1973 жылдың қыркүйегіне дейін Хлебодарда ескі ғимаратта сегіз жылдық мектеп болды, кейіннен 450орындық орта мектеп ашылды. 1978 жылы 6000 басқа арналған шошқа-қора пайдалануға берілді. 1983-1984 жылдары «Промтовары» және «Хозтовары» дүкендері ашылды. 1984 жылы 140 орындық екі қабатты балалар бақшасы іске қосылды. 1986 жылы жер көлемі 30644 га-ға жетті, оның 11881 га – егістік. 1988 жылы стадион қолдануға берілді.

ХЛЕБОДАР СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ

ХЛЕБОДАР СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ - Мәртөк ауданының оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан. Батыста Тәңірберген ауылдық округімен, солтүстікте Қаратағай селолық округімен, солтүстік-шығыста Родников селолық округімен, оңтүстік-батыста Ақтөбе қаласымен және оңтүстікте Алға ауданымен шектеседі. Жалпы қолданылатын жер көлемі 34027 га құрайды. Округ аумағымен, битумді және асфальттанған облыспен, ауданмен қатынасатын Республикалық маңызды жол бар.

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы

Условные обозначения:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа

Климаты – Округ территориясы жылы құрғақ қырда орналасқан. Климат өткір континенталді, ауаның температурасы күн мен түн және қыс пен жазда өзгеріп құбылып тұрады. Ең суық кезені қаңтар айының үшінші онкүндігінде, ең жылы кезең шілденің екінші онкүндігінде болады және де абсолюттік минимум 45 градус суықтықтан, 42 градус жылылығына дейін өзгереді. Аязсыз кезеңінің ұзақтығы 130 күн құрайды. Бірақта ерте күздік түсетін суықтық та бар. Орташа жылдық жауынның мөлшері 250 мм құрайды. жауынның көбірек түсетіні маусым айына (27 мм) және аздау түсетіні ақпан айында (14 мм) қарқынды және өткіншілігімен белгіленетін нөсер түрінде жауын-шашын (жауады) түседі.

(Сәуір-қазан) жылы температура кезінің жауын-шашыны 60-75 пайыз жылдық көлемін құрайды, бірақ негізгі жауын-шашынның көлемі күзде түседі. Сәуірде ауаның ылғалдылығы 52 пайыз құрайды, мамырда 40 пайызға түседі және жазғы айларда 36-37 пайыз құрайды. орташа қардың қалыңдығы 24 см құрайды. көктем ерте түскенде қардың еру шапшаңдығы сәуірдің бірінші онкүндігінде байқалады. Жел бағытының басымдылығы – оңтүстік-шығыс. Топырақтың желдік эрозиясы пайда болатын топырақ жасайтын процессіне қатты желдер әсер етеді. Шаң-тозаң боранмен жылдың алты күнін құрайды.

Жер бедері: жер бетінің құрылымы және шаруашылықта қолдануына байланысты аймақтың аумағын төртке бөлуге болады:

Солтүстік және Елек өзенінің оң жақ жағалауымен солтүстік-шығыс;

Елек өзенінің жайылымы;

Елек өзенінің жайылымының жоғарғы жағы мен орталық бөлігі.

Оңтүстік бөлігі.

Електің оңтүстік жағалауы ауыл аймағының шегінде, қасында жатқан учаскелерінен жоғары және жер бедері таулы болып келеді. Қираған орынның солтүстік учаскелерінде Саржар төбелер әртүрлі бағыттарға созылған. Оң жағалауының солтүстік-шығыс бөлігі шағын кесіп өтетін жер бедерімен сипатталады. Оң жағалауының ірі тік жарлары оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай кесіп өтетін Елек өзенінің жайылымына айналады. Елек өзенінің жайылымы иреленген микро жер бедерімен ерекшеленген. Жайылымның арна жанындағы және орта бөлігінде жер бедері төмпешіктелген. Аймақтың оңтүстік бөлігі сайлармен, орлармен кесілген төмпешіктелген шоқы болып көрінеді, соның ең ірісі Наурызбайсай, Қарағандысай. Сондықтан ауыл аймағының аумағы жер бедерінің әртүрлі жиынтығы ретінде сипатталады, сол себепті топырақтың құнарлылығының өзгеруіне әсер етті.

Топырақ: Жер бедерінің күрделі болу салдарынан аймақтағы топырақтар шұбарланып кеткен. Тегістелген орталық бөлігінде кара-қоңыр жер мен көп емес сортаң топырақтармен араласқан. Солтүстік және оңтүстік пайдаланатын аумақтарды жер бедері сортаң және нашар жерлермен араласып түскен. Тұйық терсең ойпатта кара топырақты жайылым кездеседі. Елек өзен топырағының құрамы әртүрлі дәрежеде тұздалған және

механикалық майлары бар. Темір жол жанында 2500 га құмды топырақ байқалады. 60-жылдары Батыс-Қазақстан аймақтық тәжірибелі станциясы эрозияға қарсы егіс далаларына кесе-көлдененінен ағаштар отырғызды.

Гидрография: гидрографиялық жүйе Елек өзенінен және оның Қарабұтақ (3км), Қарағандысай (3км), Құрайлысай (20км) шағын тармақтарынан тұрады. Ауылдық округ аумағында Елек өзені оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай ағады. Өзен арнасы бойымен ұзындығы 0,5км, ені 0,2-0,4км бекімеген құмдақ аумақтар жиі кездеседі. Өзеннің аңғары мен жағасында бұталар өседі, кеністігі жақсы өңделген. Ені -24 км 30-40м. Баурайының топырағы лайсан, төменге қарай ағыс бойынша жылжуына байланысты құмдақты, кей жерлерде құмды. Ағысы күшті бөліктерінің жағасында қызғылт балшық түрі кездеседі. Өзен еністігі 0,00075 және одан төмен. өзен еністігі елеусіз болғандықтан қозғалу күші төмен. Қалыпты және тасқынды су деңгейінің тербелісі өзен шығынына байланысты. Ең төменгі шығын жаз, қыс айларында байқалса, ең көбі көктем айында болады. Ағыстың негізгі бөлігі (шамамен 80% жылдық) тасқын суы биіктігі шамамен қалыпты деңгейден 2-3м жоғары болады. Деңгейдің тасқыннан кейін төмендеуі баяу жүреді, бірақ тым төмен деуге де болмайды, себебі жаз кезінде су тереңдігі кей жерінде 15-20см-ге дейін төмендейді. Ағыс жылдамдығы: жоғары(көктемде)-0,85л/сек., төменгі -0,2л/сек(жазда). Қыста өзен кей жерлерінде түбіне дейін мұз болып жатады. Мұз 179-220 күн аралығында тұрады. Елек суының минералдылығы төмен 1г/л-ден аспайды. Елек суының құрамында хлоридті-сульфат-натри түрінде гидрокарбонат және кальций иондары басым. Суы жұмсақ және қалыпты-қатты. Округ аумағында «Айдакөл» көлі бар. («Айдакөл» -әйел адамның есіміне байланысты атау, Хлебодар селосынан 3км жерде). 1951-1953жж. салынған екі плотина бар.

Гидрогеология: округ аумағындағы келесі су горизонттары белгілі: юра және аллювиалды.

Юра түзілісі сулары. Юра түзілісі бойында тек қана орта-юра шөгіндісі сулы болып келеді, төменгі жағында үлкен түйіршікті құм қабаты, ірі және ортақ құйылған қиыршық тасты және орта түйіршікті құм бөлігі болса, жоғарғы жағынан көмір араласқан құмдақ балшық түзілісі, төменгі юра қабаты сусыз балшықтан тұрады. судың химиялық құрамы хлорид-натрилі. Су қабатының тереңдігі 10-15м., синклиналды шұңқырларды 50м және одан көп. Судың көп бөлігі тұзды және минералдылығы 1 г/л-ден аспайды. Тек синклиналды бассейндердің орталығында ғана 3г/л-ге дейін жүреді.

Аллювиалды түзіліс сулары. Аллювиалды түзіліс сулары Елек өзеніне ұласады. Ежелгі және қазіргі аллювиалды су түзілімдері гидравликалық байланыста және бір су горизонтын құрайды. Су арасында әр түрлі қиыршықты құм және қиыршық тастар және 30% артық галька кездеседі, галька балшықпен араласқан, олардың орналасуы әр келкі. Егер бір скважинадан белгілі бір тереңдікте қиыршықты құм кездессе, екіншісінде жақын арақашықтықты (3м-дей аралықта) дәл сондай тереңдікте қиыршық тассыз құмды балшық кездеседі. Литологиялық кесінділерінің әртүрлілігі

өжелгі өзен аңғары қалыптасуының палеографиялық жағдайымен байланысты. Аллювияның су беру күші Елек өзенінде 10м-ден 70м-ге дейін. Су пунктерінің дебиті 0,1-ден 2л/с-ке дейін.

Өсімдік: Кенет өзгертін құрғақ континентальды ауа райы салдарынан өсімдіктер де соған бейімделіп қырда өсетін құрғақшылыққа төтеп беретін болып қалыптасады. Өсімдік әлемі дәнді дақылдарды, тимофеевқаларды, қалақай, жалбыздарды ұсынады. Мұнда боз селеу, жусанның көп түрлері және Елек өзенінің жағалауында, көлдердің айналасында шамалы көлемдерде шалғын шөптер кездеседі. Сайларда, (қырларда) жыраларда, өзен жағалауында қараған бұталары өседі.

Жануарлар әлемі: географиялық орналасуы, жер бедері – ауа райы жағынан байланысты жануарлар өңірі бар. Осы жерде бұғылар, еліктер, жабайы доңыздар, қасқырлар, түлкілер, қояндар, ақтышқандар, күзендер аламандар, егеуқұйрықтар, қарсақтар, саршұнақтар, тасбақалар, жыландар мекендейді. Құстар көбіне әртүрлілігімен ерекшелінеді, біздің аймағымызда оңтүстіктен көшкен құстар ұяланатын құстар – тырнарлар, аққулар, көкқұтандар, дала қырандары, кекіліктер, үкі, шағала, бүркіт, үйректердің барлық түрлері және т.б. Елек өзені және басқа жергілікті суларда бағалы балық түрлері бар: сазан, мөңке балық, тенге балық, шортан, көксерке, жайын, лака, аққайран.

Қорлары: Хлебодаровка ауыл аймағы мұнайға бай (Аша кең орны) құрылыс материалы – кырыштық тас, құм, балшық. Көлемді жер қорлары, шабындық жерлері (557,98 га), жайылым (13855,32 га) және жыртылған жер (13948 га), су қорлары, жерүсті мен жерасты су көздерінен тұрады.

Халқы: 1995 жылы ауыл аймағының жер көлемі ақпан айында 34027 га болды. Хлебодар ауыл өңірінде бір елді мекен – Хлебодар поселкесі және №37 разъезд бар. Қазір 2007 жылы қайта тіркеу тізімі бойынша халық саны 2722 адам. Соның ішінде 80,16 % - қазақтар, 7,97 % - орыстар, 6 % - украиндар, 1,69 % - немістер, 0,77 % - молдавандар, 0,59 % - татарлар, 0,22 % - белорустар, 0,15 % - азербейжандар, 0,15% - гректер, 0,29 % - армяндар, 0,07 % - мордвиндер, 0,11 % - шешендер, 0,48 % - тәжіктер, 0,29% - болгарлар, 0,29 % - башқұрлар, 0,18 – поляктар, 0,07 – гагауыздар, 0,07% - өзбектер, 0,18 % - чехтар, 0,11 % - каракаппақтар, 0,04 % - кәрістер. Барлығы округтер 21 ұлт өкілдері тұрады.

Халық тығыздығы 1 ш.км. 3,6 адамнан келеді. Бұл округте 1335 еркек - 49% және 1387 әйел - 51%. Жаңа туған сәбилердің есебінен (+ 26) көбеюде.

Ауыл шаруашылығы: Хлебодар ауыл аймағы ылғалдығы төмен, егіншілікті тәуекелділікпен егетін аймаққа жатады. Бұрын бұл аймақта ет-сүт, шошқа, құс шаруашылығы өркендеген. Бүгінгі күні 1 ЖШС және 16 шаруа қожалықтары бар. Олардың шаруашылық жер көлемі 23348,5 га.

Негізгі шаруашылық саласы шошқа өсіру, қосымша – ірі қара мал, жылқы, қой, түйе шаруашылықтары.

ЖШС және ШҚ жерлері – 23348,5 га

«Кайсар» ЖШС - 16984,4 га

соның ішінде шалғындық - 8009га, шабындық – 7432,5 га, ауыл шаруашылығы пайдаланысындағы жалпы жер көлемі – 1542,9 га.

«Нұр» ШҚ- 88,1 га. – Жумашев Т.

«Көктем» ШҚ - 204 га. – Атауов М.

«Айнагүл» ШҚ - 342 га. – Мұлықаева А.

«Нива» ШҚ - 284 га. – Лесев В.

«Қуандық» ШҚ - 2372 га. – Қарабаев - К.

«Алишев К.» ШҚ - 100 га.- Жантлеуова

«Дикан» ШҚ - 123 га. - Дузбаева З.

«Қарабутақ» ШҚ - 282 га. - Фисенко

«Ұстаз» ШҚ - 212 га. - Исаев Ж.

«Ермек» ШҚ - 423 га. - Барақов М.

«Колос» ШҚ - 296 га. - Сергеев П.

«Бабатай» ШҚ - 214 га. - Тажмуханов У.

«Ойсылқара» ШҚ -320 га.- Алиқенов Т.

«Диас» ШҚ - 651 га. - Жайлибаев К.

«Қуат» ШҚ - 225 га. - Асқаров С.

«Даригемир» ШҚ - 228 га. -Тажмуханов М.

«Кайсар» ЖШС – Ажигулов К.

Білім беру: Қазірде селолық аймақта Хлебодаровка селосында бір орта мектеп бар. Оқушылардың жалпы саны – 560.

Денсаулық сақтау: аймақта бір селолық дәрігерлік амбулатория бар.

Мәдени ағарту саласы: 12292 дана кітап қоры бар бір кітапхана жұмыс істейді.

Денешынықтыру және спорт: аймақта 1999 жылы футбол, волейбол, баскетбол командалары ұйымдастырылған. Олар аудандық жарыстарда бірнеше мәрте жеңімпаз атанды. Аймақтың құрама командасы аймақтық жарыстарда, аудандық спартакиадаларда, облыстық жарыстарда жақсы нәтижелерге жетті.

Мәдени мұралары: Ақтөбе облысындағы археологиялық қазбалар бүкіл Батыс-Қазақстан мен Оңтүстік Оралды зерттеу жұмыстарымен тығыз байланысты. 1917 жылға дейін осы өлкедегі археологиялық ескерткіштерді зерттеумен Орынбордың архив комиссиясының мүшелері айналысты, соның

ішінде И.А.Кастаньені айрықша атаған жөн. Совет уақытында облыста белгілі ғалымдар М.П. Грязнов пен Б.Н. Граков шінара зерттеулер жүргізді. Өткен ғасырдың 50-60 жылдарында облыстағы белгілі бір археологиялық нышандарды зерттеумен питерлік ғалым В.С. Сорокин айналысты. Облыста жүйелі археологиялық зерттеулер В.В. Родионов атымен байланысты, ол «Западноказахстанская» басқармасының бұрынғы бас геологі, зейнетке шыққаннан кейін Ақтөбе тарихи-өлкелік мұражайдың ғылыми кеңесшісі болды. 70-80 жылдары облыста археологиялық ескерткіштерді табу және оларды құрғатпау мақсатымен сапарларға шығып отырды. Сол кезде мұражайда археологиялық топ құрылды. Бұл топ Жаман-Қарғала I, Бесоба, Иманғазы-Қарасудағы ерте темір дәуірінің ескі қорымдарында қазба жұмысын жүргізді. В.В. Родионовтың табалы бойынша, М.Қ. Қадырбаевтың басшылығымен, Ж.Құрманқұлов пен Т.И. Куликтің қатысуымен ҚазССР Батыс Қазақстан институт тобы (ИИАЭ) 70-80 жылдары Елек өзенінің жоғары жағында «савроматтардың» Сынтас, Бесоба, Жалғызоба, Күміссай қорымдарында қазба жұмысын жүргізді.

Қоймыссай обалы бейіті. Ақтөбе ауданы Хлебодаровка совхозы даласында тас жолдан солтүстікте 400 м жерде Ақтөбе-Мәртөк тас жолының 32 км орналасқан. 1972 жылы күзде тракторлық бригаданың бригадирі Әдікен Досовтың мәлімдемесі бойынша табылды. Үш обадан тұрады. 1 және 2 обалар 1973 жылы қазылды. Б.з.д. V-VI ғғ. Ерте көшпелілердің савромат мәдениетінің мол материалын береді. Қараңыз: М.К.Қадырбаев, Ж.Құрманқұлов. Отчет Северо-Караууского отряда ЮККАЭ АН КазССР за 1973г. Рукопись, фонды АОИКМ.

Сынтас обалы бейіті. Хлебодаровка ауылынан батыста 9,5 км жердегі қыратта орналасқан. 4 жер обадан және әрқайсысының ұзындығы 4 м болатын екі тасты бағаннан тұрады. 1972 жылы бригадир Досов Әдікеннің мәлімдеуінше белгілі болды, ҚазССР ҒА Тарих, археология және этнография институтымен 1974 және 1976 жылдары қазылды. Б.з.д. VI-V ғғ. савромат тайпасының елек тобының әскери ақсүйектерін сипаттайды. Қараңыз: М.К. Қадырбаев, Ж. Құрманқұлов. Захоронения воинов савроматского времени на левобережье р.Илек, в книге «Прошлое Казахстана по археологическим источникам». Алма-Ата, 1976г., стр.137-156.

Сынтас – I бейіті. Екі жер оба, №2 оба үйіндісінде тас байқалады. Сынтас ауылынан оңтүстік оңтүстік шығыста 1,5 км жерде қазақ моласы маңында орналасқан. Олардың көлемі: №1 – 1,5-20м, №2 – 0,4x8 м. Ескерткіш ерте темір дәуіріне жатады.

Сынтас – II бейіті. 10 жер обадан тұрады, оның ішінде №1, 3, 4, 7 үйінділерде тас кездеседі. Сынтас ауылынан оңтүстік оңтүстік бастыста 4 км жерде Сынтас өзенінің оң жағалауындағы тік қыраттың жотасында орналасқан.

Олардың көлемі 0,1x6 м-ден 0,6x16 м аралығында. Ескерткіш ортағасырлық кезеңге жатады.

Сынтас – III обасы. Диаметрі 25 м, биіктігі 0,6 болатын үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Тригопункттен 100 м жерде жазық қыратта орналасқан.

Сынтас – V бейіті. Диаметрі 21 м, биіктігі 1,0 м болатын екі кішкене шұңқырлы үйіндісінде тас кездесетін жер оба. Дала жолы қиып өтетін жазық төбеде орналасқан.

Сынтас – V бейіті. Батыс-шығыс желісі бойынша созылып жатқан дала жолы қиып өтетін кішкене төбеде орналасқан үш обалы үйіндіден (диаметрі 20-26, биіктігі 0,5-1,0) тұрады. №2 обадан тригопункт орнатылған.

Хлебодаровка – I бейіті. Екі оба төбе басында орналасқан. Диаметрі 16 м, биіктігі 1,5 м болатын жартылай сфералық формалы үйіндісі тасты №1 оба үстіне геодезиялық белгі орнатылған. №2 обаның жер үйіндісінің көлемі 30x0,4 м.

Хлебодаровка – II бейіті. Диаметрі 14 м, биіктігі 0,4 м болатын үйіндісінде тас кездесетін жер оба кішкене қырат басына орналасқан.

Хлебодаровка – III бейіті. Жартылай сфералық формалы (10x0,3) үйіндісінде тас кездесетін жер оба дала жолынан 50м жерде орналасқан.

Хлебодаровка – IV бейіті. Жартылай сфералық формалы (20x0,4) үйіндісінде тас кездесетін жер оба Танаберген өзенінің оңтүстік суайрық жотасында орналасқан.

Хлебодаровка ауылындағы Ұлы Отан соғысына қатысқандарға орнатылған ескерткіші. Тікбұрышты формалы бетонды тұғырда бетоннан жасалған пирамида формалы 5-метрлік ескерткіші орнатылған. Ескерткішке бес тармақты жұлдыз кіргізілген. Ескерткіш металл дуалмен қоршалған. Стелада ҰОС жылдарында қаза болған батырлардың есімі жазылған. ҰОС тарихи ескерткіші.

ХЛЕБОДАРОВКА СЕЛОЛЫҚ ОКРУГІ БОЙЫНША КӨП БАЛАЛЫ АНАЛАР

Қамысбаева Аппақ – 1944 жылдың 22 қаңтарында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы «Доңызтау» колхозында туған. Білімі орта 1961 жылы Ибраимов Батырмен тұрмыс құрған. Өзі кітапханашы, жолдасы «Оймауыт» совхозында инженер болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 13 немересі бар. «Алтын алқа», «Батыр-Ана», Аналық орденімен және «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Баяубаева Айжан Әбдіғалиқызы – 1945 жылдың 3 ақпанында Ақтөбе облысы Родниковка ауданы Қарағай-Құдық ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1962 жылы Баяубаев Тыныштықпен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Хлебодар» совхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 12 баласы, 13 немересі бар. «Алтын алқа», «Батыр-Ана», Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Әлпейісова Балкенже Кенжеғалиқызы – 1935 жылдың 20 мамырында Ақтөбе облысы Родниковка ауданы Қарағай-Құдық ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1953 жылы Әлпейісов Қажармен тұрмыс құрған. Өзі қарапайым жұмысшы, жолдасы «Хлебодар» совхозында малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 18 немересі, 1 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Меделбаева Ермек – 1967 жылдың 25 қыркүйегінде Ақтөбе облысы Байғанин ауданы «Абай» совхозында туған. 1959 жылы Меделбаев Нұрбатырмен тұрмыс құрған. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы «Оймауыт» совхозында шопан болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 20 немересі бар. «Алтын алқа», «Батыр-ана», Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері», «В.И.Леннің 100-жылдығы мерейтойлық медалімен» наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Барақова Кенжетай – 1932 жылдың 10 наурызында Ақтөбе облысы Родниковка ауданы Қарағай-Құдық ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1949 жылы Барақов Серікбаймен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Хлебодар» совхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. Жолдасы Ленин орденімен, Еңбек Қызыл ту орденімен наградталған. 8 баласы, 21 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған.

Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Қалпақ Лиман – 1929 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы оймауыт ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1947 жылы Қалпақ Наурызбен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Оймауыт» совхозында есепші болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 35 немересі, 6 шөбересі бар. «Алтын алқа», «Батыр- Ана», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері», «Ұлы Отан соғысындағы жеңіске 60 жыл» медалімен наградталған, Еңбек майданына қатысушы. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Қошанова Назира – 1934 жылдың 3 ақпанында Ақтөбе қаласында туған. Білімі 5 кластық. 1953 жылы Қошанов Қабимен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Хлебодар» совхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 14 немересі, 1 шөбересі бар «Күміс алқа», «Ана даңқы орденінің екі дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Тәжмұқанова Ұлман – 1940 жылдың 8 наурызында Ақтөбе облысы Темір ауданы «Қайыңды» совхозында туған. Білімі 7 кластық. 1957 жылы Тәжмұқанов Өтеғалимен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Қайыңды» совхозында есепші болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 29 немересі, 2 шөбересі бар «Алтын алқа», «Батыр-Ана», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, Аналық орденімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Әшімова Әлима Қажықызы – 1931 жылдың 3 қаңтарында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы «Құмсай» колхозында туған. Білімі 5 кластық. 1948 жылы Әшімов Сабырмен тұрмыс құрған. Өзі СТФ-да жұмысшы, жолдасы мұғалім, кейін «Хлебодар» совхозында есепші болып жұмыс жасаған. 1969 жылға дейін Ресейде тұрған. 8 баласы, 11 немересі бар. «Күміс алқа» «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған.

Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Жиёмбаева Базия Айтжанқызы – 1947 жылдың 5 сәуірінде Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы «Құмсай» колхозында туған. Білімі 8 кластық. 1964 жылы Жиёмбаев Айдармен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Хлебодар» совхозында жұмысшы болып жасаған. 9 баласы, 14 немересі бар. Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен, «Еңбек ардагері», «Ерен еңбегі үшін» медалімен наградталған, екі рет «Соцжарыстың жеңімпазы» атағына ие болған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Еркекешова Бейбіт Сағидулақызы – 1941 жылдың 8 наурызында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Қызыл-Жұлдыз ауылында туған. Білімі 8 кластық. 1957 жылы Еркекешов Қадырғалимен тұрмыс құрады. Өзі пошташы, жолдасы «Хлебодар» совхозында жүргізуші болып жұмыс жасаған. 1969 жылы Ресейден көшіп келген. 9 баласы, 16 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір

Хлебодар ауылында тұрады.

Бөлегенова Зига – 1939 жылдың 8 қарашасында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Құлтабан ауылында туған. Білімі орта. 1960 жылы Ақбазаров Сайынмен тұрмыс құрған. Өзі клубта жұмысшы, жолдасы «Байғанин» совхозында бригадир болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 20 немересі бар. «Күміс алқа» «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Мәлікова Құттықыз – 1938 жылдың 22 ақпанында Ақтөбе қаласында туған. 1953 жылы Әділхан Мәліковпен тұрмыс құрған. Өзі сақманшы, жолдасы «Хлебодар» совхозында тракторшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 18 немересі, 2 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен, «Еңбек ардагері», 1 дәрежелі «Еңбек даңқы» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Бегімова Қымбат – 1932 жылдың 5 мамырында Атырау облысы Ганошкино поселкесінде туған. Білімі арнаулы орта. 1955 жылы Бегімов Мырзалымен тұрмыс құрған. Өзі клуб меңгерушісі, кейін сауыншы, жолдасы «Хлебодар» совхозында есепші болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 13 немересі, 1 шөбересі бар. «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Лепесова Нағима – 1937 жылдың 20 мамырында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Жарқамыс ауылында туған. Білімі орта. 1955 жылы Лепесов Зейнуламен тұрмыс құрған. Өзі ФП-с санитар, жолдасы совхозда бригадир болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 18 немересі бар. «Күміс алқа», «Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Шудабәева Қадиша – 1945 жылдың 1 шілдесінде Ақтөбе облысы Байғанин ауданы «Оймауыт» совхозында туған. Білімі жоқ. 1963 жылы Сқақов Қанимен тұрмыс құрған. Өзі мектеп-интернатта аспазшы, жолдасы «Оймауыт» совхозында есепші болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 10 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Әлдемберген Ермек Жұмақазқызы – 1948 жылдың 6 сәуірінде Ақтөбе облысы Шалқар ауданы «Айшуақ» совхозында туған. Білімі 4 кластық. 1964 жылы Алдамбергенов Таңжарбаймен тұрмыс құрған. Өзі шопанның көмекшісі, жолдасы шопап болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 17 немересі бар. «Күміс алқа», Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, Еңбек Даңқы орденімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында

тұрады.

Көшкінбаева Орынгүл Таджимқызы – 1950 жылдың 15 қыркүйегінде Өзбекстан Республикасы Қарақалпақ АССР Нөкіс қаласында туған. Білімі 8 кластық. 1967 жылы Исмайлов Орынбаймен тұрмыс құрған. Өзі балабақшада тәрбиешінің көмекшісі, жолдасы жұмысшы болып жасаған. 8 баласы, 10 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Бірнеше рет соцжарыстың жеңімпазы атанған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Аманқошова Айгүл – 1947 жылдың 3 наурызында Түркменстан Республикасы Ташауыз қаласында туған. Білімі 5 кластық. 1966 жылы Ерназаров Түзелбаймен тұрмыс құрған. Өзі дүкенде жұмысшы, жолдасы электромонтер болып жұмыс жасаған. 8 баласы 2 немересі бар. «Ана даңқы» медалінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Аязбаева Ақырыс – 1936 жылдың 4 қыркүйегінде ақтөбе облысы Ойыл ауданы Құмжарған ауылында туған. Білімі 9 кластық. 1954 жылы Аязбаев Жұмабаймен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Қайыңды» совхозында зоотехник болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 17 немересі бар. «Алтын алқа», «Батыр-Ана», Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Құлсүгірова Шайзада Жайназарқызы – 1937 жылдың 10 қыркүйегінде Ақтөбе облысы Мұғалжар ауданы Жаңажол ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1955 жылы Құлсүгіров Есенбаймен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Шалқар» совхозында инженер болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 14 немересі, 3 шөбересі бар. «Алтын алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Сарина Рабига – 1924 жылдың 25 қаңтарында Ақтөбе облысы Ойыл ауданы Алтықарасу ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1948 жылы Сарин Ақдәулетпен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы «Хлебодар» совхозында малшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы, 15 немересі, 5 шөбересі бар. 1949 жылы отбасы қуғынға ұшырап Кемеров қаласына жер аударылған. Шахтада 5 жыл жұмыс жасаған. 1955 жылы ақталып кейін келген. «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Көпенова Батпа – 1944 жылдың 18 наурызында Өзбекстан Республика Қарақалпақ АССР Күнград қаласында туған. Білімі 3 кластық. 1965 жылы Көпенов Садулламен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Хорезм» совхозында механизатор болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 20 немересі бар «Батыр-Ана», Аналық орденімен, «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Досмағамбетова Ұмсынай – 1941 жылдың 10 мамырында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Хлебодаровка ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1958 жылы Досмағамбетов Жұматаймен тұрмыс құрған. Өзі егінші, қойма менгеруші, жолдасы «Хлебодар» совхозында малшы болып жұмыс жасаған. 10 баласы, 14 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Ермуханова Балқадиша – 1952 жылдың 7 қыркүйегінде Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Оймауыт ауылында туған. 1971 жылы Әлиқенов Танатармен тұрмыс құрған. Өзі жылқышының көмекшісі, жолдасы жылқышы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 4 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Дүниежүзі қазақтарының екінші құрылтайының қатысушысы. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Әлиева Гүлминұр Минибайқызы – 1938 жылдың 10 сәуірінде Қазан қаласында туған. Білімі 8 жылдық. 1958 жылы Әлиев Сұлтанкереймен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Северный» совхозында жүргізуші болып жұмыс жасаған. Қазақстанға Башкириядан 1958 жылы келген. 8 баласы, 12 немересі 1 шөбересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Шоқпарова Ұлмекен Жангерейқызы – 1936 жылдың 1 мамырында Ақтөбе облысы Қобда ауданы Ортақ ауылында туған. Білімі 2 кластық. 1956 жылы Шоқпаров Назарбаймен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы болып жұмыс жасаған, жолдасы Ұлы Отан соғысының ардагері. 8 баласы, 11 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Әлиева Ұлтуған – 1939 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Оймауыт ауылында туған. 1960 жылы Әлиев Жалғасбаймен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Оймауыт» совхозында жүргізуші, малшы болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 17 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Абдуллаева Алтынак – 1950 жылдың 20 қыркүйегінде Өзбекстан Республикасы Қарақалпақ АССР Нөкіс қаласында туған. Білімі жоғары. Ташкент ауылшаруашылық институтын бітірген, мамандығы экономист-бухгалтер. Тұрмыстық қызмет көрсету министрлігінде бас бухгалтер болып 10 жылдан астам уақыт жасаған. 1970 жылы Шерипов Базарбаймен тұрмыс құрған. Жолдасы ПМК-да тракторист болып жасаған. 8 баласы, 10 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана данқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Павлюк Елизавета Фридриховна - 1932 жылы Ресейде Ставрополь өлкесі Советский ауданы Каново селосында туған. Білімі жоқ. 1941 жылы «Красный колос» колхозына жер аударылды. 1975 жылы Новоросей ауданына көшіп келді. 1953 жылы Сейдер Адаммен тұрмыс құрған. Өзі 10 жасынан колхозда жұмысшы, жолдасы тракторшы болып жұмыс жасаған. 11 баласы, 32 немересі, 8 шөбересі бар. «Батыр-Ана», «Ана данқы» орденінің үш дәрежесімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Тезекбай Тынышпан – 1930 жылдың 15 маусымында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Оймауыт ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1951 жылы Мұхамбетқали Тезекбаймен тұрмыс құрған. Өзі жұмысшы, жолдасы «Оймауыт» совхозында есепші болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 21 немересі бар. «Ана данқы» орденінің үш дәрежесімен, «Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске 60жыл» медалімен наградталған, еңбек майданының ардагері. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Өтенова Жұмабике – 1929 жылдың 24 мамырында Гурьев облысы Қызылқолшы ауданы Миялы ауылында туған. Білімі арнаулы орта. 1948 жылы Өтенов Әбілқайырмен тұрмыс құрған. Өзі Ойылда зоотехник, жолдасы КГБ-нің құпия бөлмінің офицері болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 24 немересі бар. «Күміс алқа», «Ана данқы» орденінің үш дәрежесімен, «Коммунистік еңбектің озаты», «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Жумағалиева Ақбілек – 1926 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Оймауыт ауылында туған. Білімі 4 кластық. 1946 жылы Жұмағалиев Молдағалимен тұрмыс құрған. Жолдасы Ұлы Отан соғысының ардагері. Екеуі 35 жыл шопан болып жұмыс жасаған. 8 баласы, 22 немересі, 12 шөбересі бар. «Ана данқы» орденінің екі дәрежесімен наградталған. Бірнеше рет соңжарыстың озаты болған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Наринова Несібелі – 1927 жылдың 1 қаңтарында Ақтөбе облысы Байғанин ауданы Шұбарқұдық стансасында туған. 1932 жылы көшпен бірге Қарақалпақ АССР-не көшкен. Білімі жоқ. 1945 жылы Жарбаев Қадырмен тұрмыс құрған. Өзі үй шаруасында, жолдасы мақта зауытында жұмыс жасаған. 13 баласы бар. 40 жасында жесір қалған. «Батыр-Ана» құрметті атағы берілген. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Жайлыбаева Қарылға – 1928 жылдың 15 наурызында Ақтөбе облысы Родниковка ауданы Қарағай-Құдық ауылында туған. Білімі 7 кластық. 1947 жылы Жайлыбаев Амандықпен тұрмыс құрған. Өзі дүкенші, кітапханашы, есепші, жолдасы «Хлебодар» совхозында бригадир болып жұмыс жасаған. Жолдасы Ұлы Отан соғысының мүгедегі. 8 баласы бар. «Күміс алқа», «Ана данқы» орденімен, көпбалалы аналарға берілетін барлық медальдармен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Ахметова Күңзира – 1926 жылдың 1 қаңтарында Өзбекстан Республикасы Қарақалпақ АССР Куйбышев ауданында туған. Білімі 4 кластық. 1946 жылы Ниятджанов Насратдинмен тұрмыс құрған. Өзі колхозда жұмысшы болған, еңбек майданының ардагері, жолдасы мұғалім болып жұмыс жасаған. 10 баласы бар. Аналық орденімен наградталған, «Батыр-Ана» құрметті атаққа ие. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Сүлейменова Жамиға Бисенғалиқызы – 1936 жылдың 29 наурызында Ақтөбе облысы Мәртөк ауданы Жанатаң ауылында туған. Білімі 5 кластық. 1952 жылы Сүлейменов Манетпен тұрмыс құрған. Өзі бұзаушы, жолдасы тракторшы болып жұмыс жасаған. 9 баласы бар. «Күміс алқа», Аналық медалмен, «Ана даңқы» орденінің екі дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

Бекболатова Алтын Молдағалиқызы – 1941 жылы Ақтөбе облысы Қобда ауданы Бегалы ауылында туған. Білімі бастауыш. 1960 жылы Бекболатов Құспанмен тұрмыс құрған. Өзі сауыншы, жолдасы шопан болып жұмыс жасаған. 9 баласы бар. «Күміс алқа», «Ана даңқы» орденінің үш дәрежесімен, «Еңбек ардагері» медалімен наградталған. Қазір Хлебодар ауылында тұрады.

ХЛЕБОДАР ОРТА МЕКТЕБІ - ең алғашқы темірмен жабылған бастауыш мектеп Трофимовтардың үйінде бодды. Балаларға Афанасий Яковлевич пен Наталья Васильевна Панфиловтар білім берді. Кейін, соғыстан соң сегіз жылдық мектеп салынды. Хлебодар орта мектебі 1973 жылы 450 орындық болып ашылды. 33 жыл ішінде бұл мектептен 6 медалист, 3 алтын белгі иегері және ерекше үлгідегі аттестатпен 4 бала шықты. Мектеп бітірушілер шет елде – Ресейде, Германияда оқытылады. Хлебодар мектебінің түлектерінің ішінде атағы шыққандар көп. Олар: Санкт-Петербургтегі құрылыс алаңын басқаратын Пархоменко Петр, Қайрат Құрманғалиев - Медицина ғылымының кандидаты, Алматы облыстық ауруханасының жетекші хирургі, Қайрат Жұмашев - ӨАҚ подпоковнигі, Астанада қызмет етеді, Германия клиникасының жетекші дәрігері Светлана Попова және ҚазССР білім үздігі атағын алғандар: Қабыл Қалиұлы Атанғарин, Нұркен Бархиянұлы Елдесов, Антонова Ольга Кузьминична.

ХМЕЛЬ ФЁДОР ПРОХОРОВИЧ 01.03.1925ж. Каменка с. Долин ауд. Днепропетров обл. Білімі жоғары, мамандығы мұғалімдік. Орал ПИ-дің тарих факультетін бітірген. 1941-42жж. «Земледелец» а/ш артелінің мүшесі, бригадирі. 1953-63жж. Новоросей аупарткомының нұсқаушысы, бөлім бастығы, ауатком төрағасының орынбасары. 1963-78жж. Мәртөк ауд. парт-мемлекеттік бақылау комитетінің төрағасы, 1978-86жж. Ақтөбе обл. аткомының бөлім бастығы, аға референт. «ҮОС II дәрежелі», «Құрмет белгісі» ордендерімен, «Тың жерлерді игергені үшін», «Советтік бейбітшілік қоры» медальдарымен, «КСРО халықтың бақылау қызметі» құрмет белгісімен марапатталған.

ХОЗАУЫЛ ауылы Мәртөк ауданының батысында орналасқан, аудан орталығынан 22 шақырым. Жайсаң селолық округіне кіреді. 5 отбасы тұрады.

Ц

ЦЕЛИННОЕ (Көкпекті) Целинное (Көкпекті) ауылы – аудан орталығы Мәртөк ауылының батысында 32 шақырым қашықтықта орналасқан. Ауыл іргетасы 1955 жылы «Жайсаң» совхозына қарасты №3 бөлімшенің кеңсе құрылысының салынуымен қаланды. Ең алғашқы көшеде 12 үй болған. Құрылыс жұмыстарын бірінші болып Чеслав Гудебский, Иосиф Бергер жасады. Бөлімшенің егіс көлемі 10000 га болатын жері болды. Мұнда сонымен бірге 8 мың қой, ірі қара малының сауын және бордақылау табындары болды. Осында №9 тың көтеру бригадасы жұмыс істеді. Аталған бригаданың бригадирі В.Л. Алекрицкий кезінде «Ленин» орденімен және бірнеше төсбелгілермен марапатталған. Бүгінгі күні ауылда бастауыш мектеп, ФП, ауылдық клуб пен шаруа қожалықтары жұмыс істейді.

ЦЫБА ФЕДОР АБРАМОВИЧ (09.01.1928-1999жж. Мәртөк ауд. Ново-Федоров с.т.) Еңбек жолын 12 жасында «Красный скотовод» колхозынан бастаған. 1946ж. Кеңес әскері қатарында, 1959ж. Ақтөбе мал дәрігерлік техникумын бітіріп, 1960ж. СОКТ мүшесі, 1970ж. СОКТ ОК жоғарғы партия мектебін сырттай бітірді. 40 жыл ішінде әртүрлі жауапты кеңес пошталарында және а/ш жұмыстарында қызмет жасады. 1967-71ж. екі мәрте «Құрмет белгісі» орденімен, «Тың жерлерді игергені үшін», «Еңбектегі ерлігі үшін» медальдарымен, Социалистік сайыстың жеңімпазы белгісімен, 1971-74жж. ҚазССР Жоғарғы Кеңесінің және үш облатком мақтау құжатымен марапатталған. Жұмыс кезінде 19,20,21,22 партия конференциясында делегат, 1965ж. аупартком кандидаты, ауыл кеңесінде халық депутаты.

Ч

ЧЕМОДАНОВ ФЕДОР ЕВГЕНЬЕВИЧ (14.11.1927 ж.т. Мәртөк ауд. Горноводское а.) – а/ш өндірісін ұйымдастырушылардың бірі. МТС жанындағы агро мектепті, еңбектен қол үзбей Батыс Қаз.а/ш ин-тын галым-агроном мамандығы бойынша бітірген. 1941-43жж. Қобда ауд. «Красный пахарь», Калинин атындағы ұжымшарларда бригадир, учаскелік агроном, трактор бригадасының есепшісі. 1944-51жж. Ұлы Отан соғысына қатысқан, Әскер қатарында қызмет еткен, дәрежесі полковник. 1952-73ж. Қобда ауд. Калинин атындағы ұжымшарда агроном, төраға, ауд. парткомында бөлім меңгерушісі, ауд. а/ш басқармасының бастығы. 1973-85жж. бұрынғы Қарабұтақ, Комсомол ауд. аткомдарының төрағасы, осы ауд. парткомының

бірінші хатшысы. 1985-91жж. Ақтөбе обл. агроөнеркәсіп комитеті жалпы бөлімінің меңгерушісі. Жергілікті сайланбалы органдардың, жетінші сайланған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болды. Ленин, екі рет «Еңбек Қызыл Ту», «II дәрежелі Отан соғысы» ордендерімен, 17 медальмен марапатталған.

ЧИПЕГИНА МАРИЯ МИХАЙЛОВНА (1907ж. Ақтөбе у. Веренка а. – 1982ж. Ақтөбе ауд.) – Социалистік Еңбек Ері. 1929ж. «Коллективист» ұжымшарына кірді. 1931-63жж. сауыншы, сақманшы, шошқа фермасының меңгерушісі. Мәртөк ауд. бірқатар ауылдарында шошқа өсіруші болған. 1947ж. мекендерді екі рет төлдетті, 9 мекеннен 252 торай алынды. Ұжымшар жоспарды 209 пайыз орындады. Ленин орденімен, "1941-45жж. ҰОС ерлік еңбегі үшін" медалімен марапатталған.

Ш

ШАВКИЛОВ КАСАИМ РАВЧАКОВИЧ (10.03.1942ж. Орынбор облысы) – механизатор. Жайсаң СПТУ-5 бітірген. «Яйсанский» совхозында жұмыс істеген. Ерен еңбегі үшін «Еңбек даңқы» орденімен, медальдармен марапатталған.

ШАҢДЫ (ЧАЙДА) – Мәртөк ауданының оңтүстігінде орналасқан, аудан орталығынан 70 шақырым, облыс орталығы Ақтөбеден 85 шақырым, Құрмансайдан 25 шақырым жердегі село. Халқының саны – 325 адам, 11 ұлт өкілдерінен тұрады (2007 жылдың көрсеткіші бойынша).

Селоның тұңғыш тұрғындары – 1905 жылы Ресейден жер аударылған Сидор, Иван және Мария Рыбалкиндер. Олар жаңа орынға екі өгізбен келген. 1908 жылы Украинадан Григорий, Прохор, Иван Голышевтар, Афанасий Швачко, Петуховтар, Топтыгалар көшіп келген. 1912 жылы Киев губерниясынан Иван Деньганың отбасы көшіп келді. Олар төбенің басынан орын тепті. Ойпатқа отын, шөп шабу үшін түсетін. Үйді ағаштан жасады. Жер өлшеуші әрбір ер адамға 10-12 десятин жер бөліп берді. әр отбасы өз жерін айнала қазып, белгі қойды. (1905-1911 жылдары) Торғай облысы Ақтөбе уезінің картасында Шанды жері №47 көшіп келушілер учаскесі деп белгіленген.

1899 жылдың зерттеулері бойынша, Шанды жерінен қазақтарды ығыстырып, оларға тек Жамансу мен Ақсу, Қара Қобда өзенінің оң жақ жағалауындағы қыстақтарды қалдырған.

Шанды архив көрсеткіштерінде Торғай облысы Ақтөбе уезінде Ақтөбеден 100 шақырым жерде орналасқан. Ресми түрде ол Қарақобда болысының төртінші ауылдың әкімшілігіне қараған.

Осы жерде Гурьев уезінің Қарашегір болысының ауылдары (40 шаруашылық) көшіп-қонып жүрген. Олар сәуірде келіп, 1 қыркүйекте кететін болған.

Осында Теректі уезінің Оймауыт-желтау болысының №3 ауылы (25 шаруашылық) №7 ауылы (30 шаруашылық) жаз жайлауын өткізген.

Шаңды өңірі ешқашан бос болмаған. Қазақтардың Қарақобда болысы бұл берекелі жерде ірі кара малды көптеп өсірген. Мұнда деректер келтіруге болады:

1. Ауыл №18, 13 шаруашылық, 245 жылқымен 50 күн (10 сәуірден 1 маусымға дейін) жаз жайлауда болған.

2. №17 ауыл 5 шаруашылығы бар, 96 жылқымен 1 мамырдан 1 шілдеге дейін 60 күн

3. №3 ауыл 19 шаруашылығы бар, 367 жылқымен Шаңдының орта бөлігінде 20 сәуірден 1 шілдеге дейін көшіп-қонып жүрген.

4. №4 ауыл 18 шаруашылық 513 жылқымен көшіп жүрген.

5. №5 ауыл 6 шаруашылығы 249 жылқымен 5 мамырдан 1 шілдеге дейін көшіп жүрген.

6. №6 ауыл 36 шаруашылық 382 жылқымен 10 мамырдан 20 маусымға дейін жүрген

7. №7 ауыл 16 шаруашылық 445 жылқымен 35 күн-25 майдан 1 шілдеге дейін көшіп жүрген.

8. №8 ауыл (Тасқұдық) 13 шаруашылық 245 жылқымен 45 күн 1 маусымнан 15 шілдеге дейін өткізген

9. Әкімшіліктік №3, 4, 5 ауылдар жерлерін алмастырып отырған. 9 ауыл жалпы саны 107 шаруашылығымен 1937 жылқы санымен Қарақобда өзенінің бойында 30 күннен 75 күнге дейін көшіп жүрген.

10. Елек болысының №5 «Ақ ауылы» 10 шаруашылығы бар 249 бас жылқысымен 15 сәуірден 1 шілдеге дейін 75 күн көшіп жүрген.

Әрбір ауыл рудас, тумалас, жеті атасын сақтаған қазақтардан тұрғанын айта кету керек. Көшіп келген орыстар жердің бұрынғы атын өзгертпей, ресми қағаздарда Шаңды атын сақтаған. Сол кездерде Шаңды қандай еді? 1908 жылы көрсеткіші бойынша, жалпы адам саны 217, жер көлемі – жан басына 12 десятиннен келді. 1908 жылдан бастап адамдар көптеп қоныстана бастады. 15 отбасында 48 ер адам болды. 20-сыншы жылдары селоның ұзындығы 2 шақырым жерге созылып, 27 отбасына дейін өсті. Тұрғындар Шаңды өзені бойына бау-бақша салып, жеміс-көкөніс өсірді.

«Тұман ауыл» қазақ ауылы орыс ауылынан 4 шақырым қашықтықта орнылысты, ал одан әрігеректе «Иржан» ауылы болған. Бұлар шамамен шағын 5-6 ауыл болатын. Азамат соғысы жылдары ауыл үстінен Жайсаңнан Ақтөбеге бет алған дутовшылар өтті бірақ үлкен шайқастар болған жоқ.

Біраз уақыт Рыбалкиннің үйінде Ақтөбеден орыс дінбасшылары келіп, қызмет көрсетіп жүрді. Ауыл тұрғындары шіркеу тұрғызбақшы болып, орын дайындап, құрылысқа тас әкеліп төкті. Осы кезде ауылда коллективизация басталып, дайындалған құрылыс материалдары мектеп, дңірмен салуға жұмсалды. Дайындалған орынға клуб салынды. Тұңғыш мектеп Голышев Иванның үйінде орналасты, балаларды Вера Сергеевна Марцелова оқытты.

Шаңды халқы ауқатты тұрды. әр отбасы 7-10 ірі қара мал, шошқа, құс ұстады. Бірақ 1929 жылы «Заветы Илича» колхозы ұйымдастырылып, аз уақытта бүкіл малды Мәртөкке айдап әкетті: қарсы шыққандарды жер аударып жіберді.

Жыл сайын колхоз ұлғайып, қуатты шаруашылыққа айналды. Ауылшаруашылық техника келіп, адамдардың тұрмысы жақсарды. 1939 жылдың қорытындысы бойынша, Мәртөк ауданының жеті шаруашылығы Бүкілодақтық ауылшаруашылық көрмесіне қатысып, Құрмет Кітабына жазылды. Мәртөктіктердің атағы аудан көлемінен тыс жерлерге кеңірек жайыла бастады. «Заветы Илича» колхозының сауыншысы Ақшыбық Жарманова ерен еңбек етті. Ол 1939 жылдың қорытындысы бойынша бірінші орынға шықты. Өзіне сеніп тапсырылған әрбір сиырдан 1836 литрден сүт сауды. Еңбегі сіңген сауыншы Қазақстанның құрметті делегациясының құрамында Мәскеуге ВДНХ-ға барып қайтты.

1941-1945 жылғы Ұлы Отан соғысы бұл жерді адамдар шығынына ұшыратты. Соғыстың алғашқы айларында ерлер соғысқа аттанды. Барлық ауырпалық әйелдер мен қарттарға түсті. Жасөспірім Деняга Г.И., Кравченко О.Е., Швачко М.П. жан аямай еңбек етті. ауыл адамдарды қайткенде де, ауырпалықты жеңуге тырысты.

Қысқа мерзім ішінде тракторшы әйелдер бригадасы құрылды. 15 жасар қыз балалар Новомихайловкада 15 күндік тракторшылар курсынан өтті. Бұл бригаданың құрамында Дерксен (Сластён) Мария Ивановна, Петухова Прасковья Ивановна, Петухова Вера Ивановна, Хорина Ксения Ивановна, Швачко Анна Афанасьевна, Швачко Софья Афанасьевна, Мирманова Сұлу болды. Бригадирі болып, Козаченко Мирия тағайындалды.

1944 жылы ауылдың әйелдері, қарттары, жас өспірім балалары астықтан мол өнім өсіріп, бір масағын да қалдырмай жинап алды. Астықты қолмен жинады, көшеге жайып кептірді.

Отан соғысы кезінде, 1941 жылдың 11 желтоқсанда Кавказдан 10 неміс обасын, 1943 жылы 20 шақты шешен отбасын жер аударып осында қоныстандырды. Оларды жергілікті жерде үйді-үйге бөліп орналастырды. Жанадан келген адамдар қиындықтарға душар болды, тілге түсінбеді, балалары мектепке бармады, өздері колхозға жұмысқа шықпады. Олардың көпшілігі аштықтан, аурудан қаза болды, ауыл сыртында бөлек зираты бар. Күніге екі-үш кісі қайтыс болды, көбі балалар. Жергілікті халық оларға көмегін аямады. Өздері тарығып отырса да, оларды қоғамдық асханадан тамақтандырды. Кейін, коменданттық қадағалау алынған соң, шешендер еліне оралды, немістер осында қалды.

Тың игеру жылдары Шаңдыға алғашқы тың игерушілер Белоруссиядан, Черниговск, Ульяновск облыстарынан келді. Бұлар: Беднов Михаил, Бузаченко Виктор, Матвеев Иван, Котликов Михаил, Дудко Михаил және т.б. Тың игерушілердің тракторшылар бригадасы құрылды. Олар жеті торақормен (ЧТЗ-1, СТЗ, ХТЗ, «Универсал») екі ауысымда жұмыс істеді. Егістік жер екі жарым есе ұлғайды.

Игерілген тың жерге бірінші жылы тары себіліп, күзде гектарынан 40 ц өнім жиналды. Халық 1956 жылғы мол астықты осы күнге дейін естеріне алады. Тау-тау астық жарты шақырым жерге созылып жатты. Техниканың аздығына қарамастан, әйелдер аттың күшімен мол астықты бастырып, тазалап, кептіріп, жинап үлгерді.

Дәнді үлкен шұңқырға салып үстін сабанмен жауып сақтаған, соңынан қыс бойы осы дәнді Мәртөкке тасыған. Колхозшыларға алғашқы рет ақшалай айлық берілген осы жыл болатын, онда бір күнге екі сомнан есептелінген.

«Дзержинский» совхозы (1957ж.) құрылғанға дейін «Заветы Илича» колхозының басқармасы алғашқы тың игеруші Матвеев Иван Филипович болған. Содан кейін Кириченко И., Кравченко А.И. шаруашылықты басқарған. 60-шы жылдары Жақсығарин Беркімбет, Приходько Сидор, Санин Иван болашақ бақтың негізін салған.

Шаңды ауылындағы типтік мектеп 1961 жылы салынған. Шаңды ауылы «Междуреченск» совхозының №3 бөлімшесі болып, 1964 жылы кірген. Шаруашылықтарда 3 мың ірі кара мал 3 сауын сиыр табыны, қойлар, жылқылар, шошқалар болған. Украинадан алынған (сиырларды) сүтті-етті, кара-ала тұқымды сиырларды өндірумен айналысқан.

Мәртөк ауданының атақты сауышысы Мякишева Т.И. өз еңбек жолын 1971 жылы осы жерден бастаған. Ол өте жоғары өнімділік көрсеткіштерге жетті. III дәрежелі Еңбек атағы орденімен марапатталған, 1979 жылы Жоғары Кеңесінің КСРО депутаты болып сайланды. 70-80 – шы жылдары нарықтық, ауылшаруашылық, құрылыстық, әлеуметтік салаларының көркеуіне байланысты, ауыл тұрғындардың тұрмысы жақсарды.

Шаңды ауылында екі үлкен көше, типтік негізгі мектеп, клуб, кітапхана, кеңсе, балабақша, пошта салынды және Новодонцы мен Новофедоровка ауылының балаларына интернат, сонымен қатар монша, автокөлік ауласы, МТМ, 5 база салынған.

Қазір ауылда негізгі мектеп, ФАП, монша, асхана, МТМ, 2 бидай қоймасы, «Шаңды» ЖШС, «АгроШаңды» АҚ, «Факел», «Фиалка», «Вика» шаруа қожалықтары жұмыс істейді.

ШВЕД ГРИГОРИЙ МАКАРОВИЧ - (1918 ж. Темір уезінің Покровка а. – 1975ж. Ақтөбе қ.) – Социалистік еңбек ері. 1934ж. Мәртөк МТС тракторшылар курсы тәмамдады. 1935-36жж. – «Путь к социализму» колхозында тракторшы болып істеген. 1936-39жж. Челябинск қаласында ауыл шаруашылық механизаторлар мектебінде оқып, соңынан әскерге алынды. Ұлы Отан соғысына қатысқан соғыс ардагері. Соғыстан соң трактор бригадасының бригадирі, кейінірек «Путь к социализму», «Путь к коммунизму», Чапаев атындағы колхоздарының басқармасы болып қызмет етті.

ШЕВЧЕНКО - Мәртөк ауданының солтүстік жағында аудан орталығынан 50 шақырым жерінде және облыс орталығынан 125 шақырымда орналасқан. Қызылжар селолық округіне жатады. Ауылда 367 адам тұрады.

1923 жылы Андреевканың 7 қуатсыз шаруашылықтары өздерінің бірінші жиналыстарында бірлесіп, жерді өңдеу бойынша еңбек жер өңдеу артельін ұйымдастыруды ұйғарған. Олар жер бөлу туралы Ақтөбе губзесмбөліміне хабарласыпты. Губзесмбөлімі артельге қалаған жерлерін бөліп берген, Андреевка ауылына 10 шақырым батыс жағында орман ішінде орналасқан.

Алғашқы отбасылар Қазақстанда 1909 жылы Украинадан келгендер еді. олардың барлығы ұлы Кобзарьді білген, оның өлеңдерімен шығармашылығын жақсы көрген, сондықтан өздерінің бірлестіктерін Шевченко атымен атауға шешкен. Жыл сайын 9 наурыз күні украин ақынының туған күнін атап өтіп жүрген.

Алғашқы кезде артель көктем мезгілінде Андреевка ауылынан Шевченко ауылына көшіп қонып жүрген. Олар жер орып, егін егіп, балағанда тұрған.

1926 жылы біріншіден 9 жертөле және қамыстан база салынған. Сол жылы артель егін ору науханы кезінде жоғары көрсеткішке жетті. Егінді жинауға көрші ауылдар көмектескен. Көбісіне бұл жер ұнағаннан, осында қалып қонған. Жалпы коллективизация басталғанда, артель колхоз құрамына кірді.

Сол кезде бұл жерге Алғадан «Батрақ коммуны» деген артель шаруашылықтарына кірген еді. Сонымен 1929 жылы Шевченко атындағы артель базасында колхоз ұйымдастырылды. Мынандай құрал-жабдық бар болатын: 2 соқа, бункер, бастырғыш, қатар және шашпа дән сепкіштер, ат тырма, 2 шалғы орақ, 9 темір айыр, 7 темір күрек, ұшырғыш, 4 арба, тарантас, 4 шана.

Ауылдың оңтүстік-шығыс бағытына қарай Песчанка деген ауылы болды. Онда қуатты отбасылар: Евстратьевы, Забудские, Корсиковы, Тягнибидовы, және кедей отбасылары - Старосветские, Житник, Михалевы, Кривенко, Мощенколар тұрған. Олар да колхоз құрамына кірген. Шевченкодан солтүстік-шығыс жағында «Маяк» мекені болған, оның тұрғындарыда колхоз құрамына кірген.

30-шы жылдары Шевченкодан алғашқы МТС жұмысқа кіріскен, осында техника келе бастаған. Сол жылдары бұл шаруашылық облыс бойынша ең жоғары статус алған. Осында аудандардан, облыстардан көптеген делегаттар тәжірибе алу үшін келіп жүрген. 1930 жылдан 1933 жылға дейін үлгілі, озат шаруашылық базасында «Степной гигант» деген, үлкен колхоз ұйымдастырылды. Оған: Студенческ, Андреевка, Жоса, Полтавка, Байторысай, Красноярка, Чапаевка, Амангелды (Ерниазар), Қарашай, Қаратоғай, ауылшаруашылық артель Мирзоян (Жамбыл) елді мекендері кірген.

1928-1938 жылдары колхоздың шаруасы биікте болған, сол кезде күшті ЧТЗ тракторлары, автокөліктері, комбайндері пайда болған.

1941 жылы соғыс басталды. Майданға кішкентай ауылдан 99 ер адамдар кеткен, үйге оралғандар - 50 ғана. Сонымен қатар шаруашылықтан тракторлар, автокөліктер, ат арбаларымен қалған. Техника жанар майсыз тұрыпты. Шыққан аз ғана егінді майданға жіберіп тұрған. Тамақтану үшін

азық-түлікті аз норма бойынша ауылдың қоймасынан алып тұрған. әрбір жұмысқа жарамды адамдарға күніне 400 гр. ұн, ал қарт пен балаларға 200 гр. ұн берген. Соғыс жылдары Шевченко атындағы колхоздың сомасы 148245 сома құрылған.

Соғыс аяқталғаннан кейін ауылдардың жұмысшылары өз шаруашылықтарын қайта қалпына келтірді. Тың жерлерді өңдеу жылдары колхоздың жері кеңейтілді. Комсомол іс-сапарымен тың жерге К.Бодло, М.Варов, Ф.Божко келді. Техниканы жаңғыртқанына байланысты колхоздың жағдайы жақсарды. 70-шы жылдары ауылда құрылыстар жүргізілді.

Жертөлелер үлкен үйлерге айналды. Ең үлкен, кең көше пайда болды. Дүкен, мектеп, колхоз кеңсесі, медпункт салынды. Сонымен қатар балабақша, пошта, жинақ қассасы, 400 орынды Мәдениет үйі, шеберхана, толығымен механизацияланған базалар, ток, МТМ, бидай қоймалары құрылды. Мемлекеттік жоғарывольттық ЛЭП жүргізілді. Сол жылдары машинотракторлық паркта 44 трактор, олардың 4-і К-700, 17 жүк және жеңіл автокөліктер, 2 автобус, 34 дөңсепкіш, 19 қопсытқыш, 16 тракторлық соқа, 6 батырғыш, 250 тырма және басқа техникалық құралдар болған.

1979 жылы егін науқанының ыстық күндерінде ауыл тұрғындары өз шеберліктерін, сенімділіктерін өз істері арқылы көрсетіп растады. Соның ішінде Ленин Орденнің кавалеры, комбайншы Леонид Гупп, СК-5 комбайнда 10000 центнерден астам бидай жинаған үшін ерекше орын алды. Ол летчик-космонавт Кеңес Одағының Батыры полковник Юрий Романенкодан құттықтау жеделхатын алған. Жоспарды сапалы түрде және уақытында орындаған үшін Облыстық Құрмет тақтасына енгізілді. 80-нен астам ауыл шаруашылығының жұмысшылары әртүрлі мемлекеттік наградаларымен марапатталған. Соның ішінде Владимир Загорулько («Ленин» ордені, «Еңбек Қызыл Ту»), Эрнст Гердт («Октябрь революция» ордені, «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет Белгісі»), «Құрметті колхозшы» атағына ие болғандар: А.Старостина, Р.Мустафина - сауыншы, А.Курило, Г.Загорулько - мұғалім, Е.Дубровная - ток орынбасары, А. Мустафин - малшы, А.Загорулько - жүргізуші және тағы басқалары.

1993 жылы тамыз айында Шевченко ауылының табиғат сұлулығын біздің Президентіміз Н.Ә.Назарбаев тамашалаған.

Бүгінде ауылда негізгі мектеп, ауылдық клуб, ФП жұмыс істейді. Шаруа қожалықтары бар.

ШИЛАН ФЕДОР РОМАНОВИЧ (1928ж. Устье Березинского ауд. Ровен обл.д.к.) 1948-51жж. Донецк обл.шахталарында жұмыс жасаған. 1949ж. Ровен обл. Ленин атындағы ұжымшарда еңбек жолын бастаған. Ол механизаторлар курсы бітіріп, тракторшы-машинист мамандығын алды. 1951-54жж.әскер қатарында. 1956-64жж. Мәртөк ауд.Жамбыл атындағы ұжымшардың тракторисі болып жұмыс жасады. 1964ж. «Междуреченский» кеңшарына ауысты. Онда ол 1-ші дәрежелі тракторист-машинист болды. 1967ж.ол Ленин орденімен марапатталды, Қаз.КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланды.

ШОҚАШ ТИТАН КЕН ОРНЫ - Мәртөк т.ж.ст. онт. Ақтөбе қ. бат. 110км жерде. Кенді қабаттың қуаты 0,5-1,0ден 10-11м дейін, аршу жыныстарының қалыңдығы 0,1-0,5м. Қос қышқылды титан қоры С1 және С2 категориясының жинағы бойынша – 1,5 млн. т. Шоқаш ұсақ титан игерудің рентабельділігі 1993ж. шілде бағасымен өзіндік құнның 206%, оған жіберілетін шығынды өтеу мерзімі 2 жылға жетпейді.

ШЕВЧЕНКО - ауд. солт. шығ с. Торангүл өз. бойы, Аудан орт. 45 км, халқы 520 (1999) Андреевка а. 11 жалшысы 1923ж. өздері дербес шар. ашу мақсатында тұрған жерлерінен 10 км қашықтықтағы жерден егістік жер алып, артель құрған. Өздері уақытша ориаласқан жерді де, артельді де Т.Шевченко атымен атаған. Оны Ақтөбе губ. жер бөлімі бекіткен. Құрылғанда 2 сабан, 7 ағаш тырма, тас астық бастырғыш, ат тұқым сепкіш, шөп орақ, ат тырма мен 2 қол орақ, 9 айыр, 7 күрек, 4 арба, жылқы, 3 сауын сиыр болыпты. Алғашқыда артель мүшелері Андреев а. тұрған. 1928ж. «Интер» тракторы және астық басқыш сатып алды. 1929ж. «Шевченко» ұж. ашылады. Ол аудандық «Степной гигант» ұж. құрамына кірді. 1950ж. «Қызылжар», «Первый путь», «Жамбыл» қосылып, ұж. ашылды. Онда орта мектеп бар. Кеңес Одағының Батыры Ф.Ф.Озмитель жұмыс істеген. Орта мектепте оған арнап мемориалдық тақта қойылған. 1986ж. жер көлемі 11153га егістігі 5206га. Ауданаралық тас жол бар. Ірі елді мекендері: Жамбыл. Шевченко. Өзендері: Қарағаш, Теренөзек, Торангүл. Ұж. а/ш техникалық жөндеу шеберханасы, орта мектеп, клуб, кітапхана, ФАП, балабақша, телерадио торабы, монша, осы өңірде Әлмұхамбет мешіті болған. «Шевченко» ө/к құрылды. Қызылжар а/аймағына қарайды.

ШЫНТАСОВ СӘЛІМ (31.05.1915ж. Ырғыз ауд.-05.01.2000ж. Ақтөбе қ.) - соғыс және еңбек ардагері. Шалқар қ. мектебін, ФЗО бітірген. Жер халкомы орынбасарының жәрдемшісі. Мемлекеттік жоспарлау комитетінің әкімшілік-шаруашылық бөлімінің бастығы болды. 1939ж. мұғалімдер ин-ын аяқтағаннан кейін Зайсан орыс-қазақ педуч-де оқу ісінің менгерушісі. 1939ж. әскер қатарында. 1942ж. 101 атқыштар бригадасында болды. 1942-44ж.ж. еңбекшілер деп-ры Ақтөбе қалалық феррокорытпа зауытында кадр бөлімінің бастығы. Кейін Қарғалы ауд. атқару комитеті төрағасының орынбасары. 1950-54ж.ж. «Доброволец» ұж. төрағасы, ауд. жер бөлімінің бастығы. 1954-61ж.ж.-обл. а/ш. басқармасы бастығының орынбасары. 1961ж. Мәртөк ауд. атқарушының төрағасы, ауд. парткомының 1 хатшысы. 1972-78ж.ж. Октябрь ауд. паркомының 1 хатшысы, «Ленин», «Қазан төңкеріс», 2 рет «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет белгісі», 1 дәрежелі Отан соғысы» ордендерінің, «Ерлігі үшін» медалінің, 2 мәрте Қаз. КСР ЖК Құрмет грамотасының иегері.

ШЫНДАУЛЕТОВА ОРЫНБИКЕ ҚАЗМАҒАМБЕТ-ҚЫЗЫ (12.05.1930 ж. Торангүл) – Аймақ депутаты. Еңбек ардагері. Еңбек майданында үлкен жетістіктерге жетті. 1948 жылы тұрмыс құрып ұл-қыздарын тәрбиелеп өсіріп ел қатарына қосты. Көп жылдар бойы ауылшаруашылығы салаларында еңбек етті. Үздік еңбек көрсеткіштері үшін «Құрмет белгісі» орденімен және де бірнеше медальдармен марапатталды.

ШУМЕЙКО ВАЛЕНТИНА МАКАРОВНА (26.08.1953ж. Мәртөк ауд. Қарашай а.туған.) Ауыл мектебін бітіргеннен кейін «Красный пахарь» ұжымшарына мүше болып 1970ж.кіреді. Ұжымшардың мал фермасында сауыншылық жұмыспен айналысады. 1980ж. «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен, ауд., облыстық комитеттердің грамоталарымен марапатталады. ҚазКСР ЖК депутаты. 1990ж. ҚЛКЖО XVII съезінің делегаты.

ШУЛЬДАЙС АЛЬФРЕД ЯКОВЛЕВИЧ (1935, Поволжье) –механизатор. «Междуреченский» совхозында трактор бригадасының бригадирі болып еңбек еткен. Еңбек Қызыл Ту, «Халықтар достығы», «Қазан төңкерісі» ордендерімен марапатталған.

ШУЛЬДАЙС ГОНДИ (4.10.1934)-механизатор. Жайсан механизация училищесін аяқтағаннан кейін көп жылдар бойы Дзержинский атындағы совхозда еңбек еткен. «Қазан төңкерісі», Еңбек Қызыл Ту ордендері және ҚазКСР-нің Мақтау қағазымен марапатталған. Гонди Шульдайстың есімі ҚР ауылшаруашылық министрлігінің Құрмет кітабына енгізілген.

ИЗМАҒАМБЕТОВ ҚАБДУЛЛА (1907-25.05. 1985ж., Қарағай-Құдық, Мәртөк ауданы) ауыл шаруашылық еңбегінің ардагері. 1936 жылы Хлебодар ауылна көшіп келді. Еңбек жолын 1933 жылы тракторист болып бастады. 1941 жылы атқыштар мен мергендер мектебін бітіріп, маман ретінде брон алды. Балхаш қаласына әскери зауытқа жіберіледі. 1945 жылы демобилизацияға шықты. Содан соң 1967 жылға дейін зейнеткерлікке шыққанша тракторист болып жұмыс жасады. «Хлебодаровский» кеншарында бригадир болды. Астық өндіріп дайындауда жеткен жетістіктері үшін «Ленин», «Құрмет белгісі» ордендерімен, ВДНХ-ның күміс медалімен, басқа да медальдармен марапатталды.

МӘРТӨК ВАЛЬСИ

*Сөзі: Р.Ж. Ділмагамбетованыкі,
Музыкасы: Д. Құрманғалиеваныкі.*

1. Жайғасып етегіне Орал таудың,
Жарқырап шағаладай жатыр ауылым.
Ақ қайың, шырша, емен саясында
Сәбидей жаны таза жарқылдайсың.

Қайырмасы:

Торанкүл, Бөрте, Елегім,
Көзісің байлық сеземін.
Әнім де өзің, жырым да өзің Мәртөгім.

2. Байлығым - қара алтын, көмір, мұнай,
Қойнына туған жердің жатыр симай.
Жер-жерге эшаланмен ағылуда,
Сары май, көкөніс пен алтын бидай.

Қайырмасы:

3. Бес батыр тақты жұлдыз ерлігімен,
Бес батыр алды атак білегімен.
Дарынды ұл-қыздарым толып жатыр,
Көрінген еңбегімен елімізге.

Қайырмасы:

4. Қосылып сұлу әнге тәтті билер,
Ауылымда сынғырлайды тәтті күйлер.
Достығы берік болып халқымыздың,
Шығады әрқашанда шаттық үндер.

Қайырмасы:

A handwritten musical score consisting of eight staves. The notation is in treble clef with a key signature of one flat (B-flat). The music features a variety of note values, including quarter, eighth, and sixteenth notes, as well as rests. Phrasing is indicated by slurs and breath marks. The score concludes with a double bar line and repeat signs. There are some handwritten annotations, including a circled '104' above a measure on the fifth staff and a circled '1.2.' above a measure on the seventh staff. The eighth staff contains a few notes followed by a double bar line and repeat signs.

«МӘРТӨК» ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫНДАҒЫ ҚЫСҚАРҒАН СӨЗДЕР

- агр. - аграрлық АҚ - акционерлік қоғам
ААҚ - ашық акционерлік қоғам
АКСР - Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы
атмосф. - атмосфера
а.ш. - ауыл шаруашылығы
БҰҰ - Біріккен Ұлттар Ұйымы
ВЛКСМ - Бүкіл Одақтық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағы
губ. - губерния
ғ. - ғасыр
ҒА - Ғылым Академиясы
докт. - докторлық
ж.т. - жылы туған
ЖШС - жауапкершілігі шектелген серіктестік
з-т - зауыт
к. - кенті
көл. - көлемі
ҚМУ - Қазақ Мемлекеттік Университеті
қ. - қала(сы)
қ.ж.б. - қайтқан жылы белгісіз
ҚР - Қазақстан Республикасы
ҚКЭ - Қазақ Кеңес Энциклопедиясы
млрд. - миллиард
млн. — миллион
МТС - Мәшина-трактор стансасы
оңт. - оңтүстік
оңт.-бат. - оңтүстік-батыс
оңт.-шығ. - оңтүстік-шығыс
ө.к. - өндірістік кооператив(і)
ө. - өлген ө. - өзен(і)
пед. - педагогика(лық)
пос. - поселке(сі)
рев. - революция(лық)
БК(б)П - Бүкілодақтық Коммунистік (большевиктер) партиясы
РСДЖП - Россия Социал-демократиялық жұмысшы партиясы
РСФСР - Россия Советтік Федерациялық Социалистік Республикасы
кең. - кеңшар
солт. - солтүстік
солт.-бат. - солтүстік-батыс
солт.-шығ. - солтүстік-шығыс
КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ст. - стансасы

I. - температура 0с бойынша

т. - туған

т.б. - тағы басқа

темп-ра - температура

тех. - техник(лық)

т.ж.б. - туған жылы белгісіз

т.с.с. - тағы сол сияқты

у. - уезд(i)

уч.-ще - училище

феод. - феодалдық

филос. - философия(лық)

халықар. - халықаралық

халық ш. - халық шаруашылық(ы)

энергет. - энергетика(лық)

ЮНЕСКО - Біріккен Ұлттар білім, ғылым

және мәдениет мәселелері жөніндегі

ұйымы

Өлшем бірліктеріндегі негізгі қысқарған сөздер

в - вольт

в.а. - вольт ампер

га - гектар

0С - градус цельсий

дал - декалитр

дб - децибел

дм - дециметр

кал - калория

кв - киловатт

кг - килограмм

ккал - килокалория

км - километр

км. сағ. - километр-сағат

л - литр

м - метр

Мвт - мегаватт

мг - миллиграмм

мин — минут

мл - миллилитр

мм - миллиметр

сағ - сағат

сек - секунд

см - сантиметр

т-тонна

Библиографиядағы негізгі қысқарған сөздер:

авт. - автор

ауд. - аударма, аударылған
әдеб. - әдебиет
б. - бет
бас. - басылым, басылуы
библ. - библиография(лық)
бөл. - бөлім
ғыл. жазб. - ғылыми жазбалар
еңб. - еңбектер
жазб. - жазбалар
жин. - жинақ
кіт. - кітап
құрас. - құрастырған
қыск. - қысқартылған
ред. - редактор, редакция
реф. - референт
рец. - рецензия
жин. - жинақ
таңд. - таңдамалы
тар. - тарау

Актюбинский государственный педагогический институт
Исторический факультет
Мартукский районный акимат

МАРТУК

(НАУЧНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ СПРАВОЧНИК)

Актобе - 2009

Мартук.

Научно-исторический справочник. – Актобе, 2009. – 832 с.
Под общей редакцией профессора Тажибаева М.К.

Эта книга рассчитана на широкий круг читателей в том числе для преподавателей ВУЗов и школ, студентов и школьников и просто интересующихся вопросами истории района.

Редакционный Совет:

Председатель: Амиргалиев А.А.

Заместитель председателя: Ониськова Е.Б.

Члены совета: Исмагулов А.К., Карылгашов Ж.М., Каспаков Н.К.,
Шакиров Ф.М.

Редакционная коллегия:

Главный редактор: Дильмагамбетов Р.Ж., Каракеев С.О.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Территория нашей страны занимает 2 724 900 квадратных километров и простирается от нижнего течения Волги на западе до Алтайских гор на востоке, от Западно-Сибирской равнины на севере – до Тянь-Шаньских горных хребтов на юге. По площади Казахстан занимает 9-е место в мире, уступая России, Китаю, США, Аргентине, Бразилии, Канаде, Индии, Австралии, и превосходит территорию 12 стран Европейского союза. Население Казахстана составляет более 15 миллионов человек – представителей свыше 100 национальностей и всех основных мировых религий и конфессий. И в этой огромной стране есть малая частица – Мартукский район. История его, как и других районов, является неотделимой от истории общества.

Говорят, что большое видится на расстоянии...

Книга, которую вы держите в руках, подтверждает это выражение. Исследование истории Мартукского района, вопрос довольно актуальный, имеющий важное практическое значение и для истории Республики Казахстан.

Основу книги составляют персоналии заслуженных людей, сведения о матерях – героинях, награждённых президентскими подвесками «Алтын алка» и «Кумыс алка», данные об исторических и природных памятниках, информация о современном административно – территориальном делении. Также в издание включен материал из Красной книги Республики Казахстан о представителях растительного и животного мира, чей регион обитания распространяется на наш край.

Путь, пройденный Мартукским районом за 75 лет, предстаёт в книге не в виде обезличенных чисел и фактов, а видится сквозь призму конкретных людей. Это своеобразная летопись живых событий, которым предстоит войти в современную историю. Именно по ним наше будущее поколение будет складывать картину минувших дней, судить о сложности и масштабности происходящих событий.

В период, когда Казахстан обрёл независимость, мы стали осмысливать происходящее с другой точки зрения, по истечению времени возникла переоценка ценностей, произошло возрождение многих незаслуженно забытых исторических личностей, внесших большой вклад в становление нашей государственности. Но одно непоколебимо. Это память о героическом подвиге. Мужество поднимает дух народа, возвеличивает его. Мы всегда помним имена Героев Советского Союза: А.Г. Батурина, К.Я. Губина, Е.К. Мазкова, М.С.Кожемякина, Ф.Ф. Озмителя, гордимся Героями Социалистического Труда: Е.И. Иващенко, Г.М. Шведом, М.М. Чипегинной, И. П. Пономаренко, Н.И.Горобец, славим бесстрашного Букембаи батыра, мудрого бия Азбергена Мунайтбасова, талантливого Камбара Медетова и мн.др.

От первой и до последней страницы книги материал подбирался и анализировался под углом истины.

С учётом опять-таки особенностей развития нашей экономики в основу работы положен сравнительно-исторический метод, давший возможность раскрыть, как, за счёт чего экономика района набирала обороты. Естественно особое место отводится начальному периоду её развития. Поскольку экономическое явление зачастую невозможно понять вне конкретного социального, политического, историко-географического контекста, мы сочли необходимым дать хотя бы краткий обзор ситуации в каждой из этих сфер. Характерные черты разных исторических этапов проливают свет на социально-экономические процессы в обществе.

В связи с приближающимся 75 – летним Мартуковского района поступают предложения от жителей района, в том числе от аксакалов, от деятелей общественных организаций, предпринимателей о праздновании юбилея. В связи с этим была создана специальная комиссия, которая начала свою работу со сбора материалов по истории края и выпуска научно-исторического справочника «Мартук».

В определённой мере данная работа обобщает исследования, проведённые широким кругом учёных Актюбинского государственного педагогического института и краеведами Мартуковского района.

Я выражаю свою признательность и благодарность всем, кто оказал помощь в подготовке книги, и одновременно обращаюсь к читателям с просьбой прислать свои замечания, высказать суждения. Они будут учтены в дальнейшей работе над изучением истории края. Необходимость же продолжения исследований в данном направлении, думается, ни у кого не вызывает сомнения.

Аким Мартуковского района:

Алтынбек Амиргалиев.

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МАРТУКСКОГО РАЙОНА

Мартукский район расположен в северной части Актюбинской области, на севере граничит с Оренбургской областью Российской Федерации, на юго-западе с Кобдинским районом, на юго-востоке с Алгинским районом и пригородом Актобе, на северо-востоке с Каргалинским районом. Площадь района 660532 га или 6605,3 кв. км.

16 февраля 1935 г. был образован Мартукский район. Протяженность района с севера на юг 110 км, с востока на запад 147 км.

По данным на 01.01.08 г., в районе проживает 30554 человека более тридцати национальностей.

Если коснуться истории края, то основной массой населения Западного Казахстана в древности остаются племена аланов, жившие общинами. Археологами изучены курганы на территории аульного округа Танирберген, близ с. Байторысай. В погребении в кургане №6 могильника Целинный высотой 6 м, расположенном к югу от с. Мартук, на глубине более 2 метров вдоль западной стенки погребен мужчина исполинского роста (около 2 метров), вооруженный длинным железным мечом. Меч в деревянных ножнах выкрашен в пурпурный цвет. Также были найдены бронзовый ковш римского производства с длинной железной ручкой, серебряная фибула с позолотой, серебряная уздечка и гончарный сосуд. Эти находки гуннских могил среднеазиатского производства, по мнению археологов, говорят о связях с центрами Средней Азии. В IV-V веках гунны вступили в войну с аланами. Победив, гунны создали империю от Дуная до Волги. В степях Западного Казахстана установилось затишье на несколько веков, пока не пришли потомки древних тюрков Алтая.

В XVII веке, точнее в 1693-1748 гг., Младшим жузом правил хан Абылхайыр. Научно доказано, что ставка хана располагалась южнее Мартукских земель, а летние пастбища располагались на территории района. Поскольку дальнейшая история народа связана с принятием подданства России ханом Младшего жуза Абылхайыром, последующие десятилетия характеризуются переселением крестьян из центральных российских губерний в Казахстан. После основания города Актюбинска, как укрепления Ак-тобе (9 мая 1869 года по старому стилю), в наш край потянулись переселенцы из России. Молва о том, что около Актюбинска есть плодородные земли, и о том, что местное население не занимается земледелием, быстро распространилась среди крестьян центральных российских губерний. Но главная причина переселенческих процессов - это политика царской России. С 1878 года начинают прибывать переселенцы-

крестьяне Рязанской, Воронежской и Тамбовской губерний на Актюбинскую землю.

В 1901-1905 гг. началось строительство железной дороги Оренбург-Ташкент. В 1904 году был построен отрезок железной дороги «Акбулак – Мартук – Каратагай». В 1905 году был построен вокзал, и Мартук стал развиваться как железнодорожная станция. Первые переселенцы в Мартукском районе появились в 1905 г, среди них: Кривенко, Тарасов, Дегтярев, Сень и др.

Первый дом в Мартуке был построен в 1907 году. В 1911-1913 гг. уже насчитывалось 30 домов, в 1916 году - построили первую мельницу.

Относительно названия населенного пункта «Мартук» до сих пор есть разные мнения. Все они заслуживают внимания, но архивных доказательств нет. Одни публикации в газетах указывают на возможное происхождение названия района от травы «мортык», другие утверждают, что название нашему селению дала легенда о белолобом одноногом быке, утонувшем в топком болоте. Территория Мартука ранее была заболочена. Материалы по изучению нашего края принадлежат Н. Рычкову, А. Жемчужникову.

Территория района (население, животный и растительный мир) начала изучаться с 1802 г., когда из Оренбурга прибыла обозом необычная экспедиция, целью которой явилось «обозрение киргизской степи, определение мест для создания крепостей, которые помогли бы обезопасить караванные пути в Бухару и Хиву». В составе экспедиции находился закончивший Царскосельский лицей В. Вольховский, который составил «обзор степей», карту дороги. При изучении края он обнаружил и описал окаменелости животных, месторождения угля, реку Илек. Путь экспедиции В. Вольховского проходил по реке Илек и горам Мугалжары. В 1821 году он тем же маршрутом возвратился обратно в город Оренбург.

РЕЛЬЕФ И ПОЧВА

Мартукский район относится к Западному Казахстану. Происхождение и история развития его рельефа рассматриваются в плане развития рельефа Западного Казахстана. Ученые доказали, что в меловом, юрском, триасовом периодах Актюбинская область, в том числе и территория Мартукского района, являлась дном моря. О чём свидетельствуют карьер у селения Аксу, расположенный на возвышенности в 8 км к югу от села Мартук, где можно при раскопках обнаружить скопления вымерших морских животных (моллюски, рыбы, морские звезды и т.д.), там добывают щебень. Вблизи села Каратагай существует меловой карьер. Так как основными документами

исторической геологии, в которой «отмечены» все события прошлого, являются горные породы и остатки организмов, то они доказывают, что территория Мартукского района в историческое время являлась дном моря.

В четвертичном периоде климат неоднократно меняется и устанавливается физико-географическая обстановка, близкая современной.

Горообразовательные движения этого периода были слабыми и не создавали ни одной горной системы на нашей территории.

Рельеф района представляет возвышенную волнисто-холмистую равнину, для которой характерно чередование значительных возвышенностей, достигающих высот до 300–400 метров, как Кызгалдақтау, Кызылжар, Тасшоқы, Туйскен и понижения, представляющие широкие долины.

Территория района размещена в степной и сухостепной зонах с выделением двух почвенных подзон: чернозем южных и темно-каштановых почв.

Подзона чернозем охватывает северную половину района и занимает 23 тысячи га, солонча 31 тыс. га, солончаков 0,3 тыс. га. Подзона темно-каштановых почв занимает 241 тыс. га, солонча 35 тыс. га, песков 1,7 тыс. га. Пагубную роль сыграла политика освоения целинных и залежных земель, проводимая государством в середине XX в. Научно необоснованная и беспорядочная вспашка земель привела к эрозии почв южных территорий района.

ПОЛЕЗНЫЕ ИСКОПАЕМЫЕ

Полезные ископаемые - природные минеральные образования земной коры органического и неорганического происхождения, которые используются в производстве, строительстве и т.д.

Происхождение и наличие полезных ископаемых тесно связано с историей развития рельефа Мартукского района. Как известно, в меловом, юрском, триасовом периодах мезозойской эры территория являлась дном моря. Вода в разных эпохах, то отступала, то наступала. В мезозойской эре весь Западный Казахстан оказался под морем. Вода доходила даже до Сарыарки, покрывая территорию Кызылорды. Свидетельством этому являются нефтяные месторождения на территории Актюбинской и Кызылординской областей. Есть предположения, что море, залившее Западный Казахстан, соединилось с морями Северного Ледовитого океана через Тургайскую ложбину.

Шло образование нефти и газа. Смена жаркого сухого климата на влажный климат на западе области, суша на востоке влекут за собой накопление континентальных осадков. Этим объясняется месторождение нефти в Мартукском районе.

Еще в 1870 году великий ученый химик Д. И. Менделеев, исследуя нефть, взятую близ урочища Джуса, настоятельно рекомендовал обратить самое серьезное внимание на это месторождение.

В 1985 году геологи области разведали и открыли месторождение «Южный Мартук».

Геологоразведочные данные говорили о том, что территория района богата нефтью. И не случайно, в предвоенные годы, когда трудящиеся района активно боролись за досрочное выполнение заданий третьей пятилетки, по Мартукскому району предполагалось строительство нефтяных предприятий по добычи нефти.

По геологоразведочным данным, в недрах Мартукского района вблизи поселка Аксу залегает бурый уголь. Это объясняется тем, что в каменноугольном периоде море отступает, и из-за изобилия растительного мира образуется уголь. В предвоенные годы предполагалось строительство предприятий угля и добыча бурого угля, но помешала Великая Отечественная война. По словам старожилов, в начале 40-х г. в верховьях реки Илек, южнее села Мартук, работала шахта «Горняк». Ныне существующий поселок Кенсахара своим появлением во многом обязан первым шахтерам шахты «Горняк». Работала шахта и в селе Вознесенка. В 1945 году у станции Яйсан геологом Мусатовым К.Д. было открыто месторождение бурого угля, запасы которого были определены в 10 млн. тонн, затем 97 млн. тонн. Тем не менее до эксплуатации этого месторождения дело не дошло, но запасы угля, числящиеся на государственном балансе, ждут своего часа.

В палеозойской эре идет образование Мугалжарских гор. Происходит интрузия, внедрение в земную кору магмы, содержащей руды: золота, хромита, меди, титана, никеля. Близ села Чайда на территории Курмансайского сельского округа найдены залежи титана.

ВНУТРЕННИЕ ВОДЫ

Основной водной артерией района является река Илек. Река берет начало от горы Бестобе, которая расположена на западе гор Мугалжар и, образуясь слиянием рек Каргалинка, Жарык, за пределами района впадает в реку Урал в районе Жарсуат. Относительно реки Илек, как и относительно самого названия населенного пункта - села Мартук, единого мнения нет. Знаменитая река Илек, по мнению ученых, имеет 2 русла, которые находятся один под другим. Словно сквозь сито через песок просачивается вода в другую

подземную реку - отсюда и название «Елек» - «сито». Остальные предположения связаны с различными легендами.

Река протекает по территории Оренбургской области Российской Федерации, Западно-Казахстанской и Актюбинской областей нашей республики.

Общая длина реки 623 км, протяженность по району 74 км. Весной уровень воды поднимается до 2-6 метров, русло широкое. По данным ученых гидрологов-историков, в исторической среднеантропогенной эпохе русло реки достигало 6 км. И она называлась в картах Геродота река «Лик». Пойма реки большая. В ней растут леса, кустарники, разнотравье. В сухие месяцы лета верхнее течение реки разделяется на мелкие озера.

Минерализация воды - 1300-1700 промилль. Илек начинает замерзать во второй половине ноября. Лед поднимается только в конце апреля.

Илек имеет 75 малых и больших притоков, длина которых достигает 10 км и более. Один из самых крупных притоков - река Кобда. Река Илек образуется слиянием рек Каракобда и Сарыкобда. Протекает через территорию Алгинского и Кобдинского районов. Река Танирберген впадает на территории Мартукского района в реку Илек, длина 85 км, берет свое начало у Таскоринских гор, ее русло достигает 40-60 метров. Река Каргалы протекает по территории Каргалинского и Алгинского районов. Длина этой реки 114 км, берет начало у гор Жылантау от родников и в районе города Актобе впадает в реку Илек.

Вода используется для развития овощеводства и животноводства. Одно из крупнейших водохранилищ области расположено на реке Каргалы - Каргалинское. Сдано в эксплуатацию в 1975 году. Площадь 28,5 кв. км. Длина 13,7 км. Емкость водохранилища - 280 млн. куб. м. Длина береговой линии 45 км. Площадь орошения 9,4 тыс. Основные притоки реки Илек по Актюбинской области: Жарык, Табангал, Каргалы, Тамды, Сазды, Танирберген, Жаксы Каргалы, Бутак, Кокпеты, Куагаш, Женишке, Акеу, Кобда, Кураша, Жамансу.

Река Борте протекает через территорию Мартукского района. Имеет притоки Абдан, Торангул, Кия и впадает в Урал.

ПОДЗЕМНЫЕ ВОДЫ

Вблизи Мартука расположены несколько артезианских бассейнов, подземных вод в мульдах Казанская, Чайдинская.

В них залегают большие запасы относительно пресных вод. Условия для комплексного водоснабжения поселка Мартук весьма благоприятные.

Мартукское месторождение подземных вод разведано в 1969-1970 гг. для хозяйственно-питьевого водоснабжения центра Мартук. Заявленная потребность в воде 135 л. в секунду.

Водоносный горизонт четвертичных аллювиальных отложений приурочен к пойме реки.

Уровень грунтовых вод в пойменной части находится на глубине 0,5 и 2 метра, достигая у бортов долины 9-15 метров. Водоносный горизонт получает питание за счет инфильтрации атмосферных осадков и паводковых вод.

В самом Мартуке водоснабжение ряда предприятий с 1958 года осуществляется за счет подземных вод аллювиальных отложений. В 1987-88 гг. севернее Мартука были произведены поисково-разведочные работы подземных вод на участках геологических структур - мульдах. Буровые работы осуществлялись на Байторысайском и Казанском участках. Здесь перспективным водоносным комплексом является верхнетриасовый комплекс. На участке Байторысайский водовмещающими породами служат пески с галькой и гравием. Глубина залегания уровня воды 0,7-27 метров. Вода пресная. На участке Казанский эффективная мощность 60 метров. Результаты выполненных разведочных работ рассмотрены в НТС «Запказгеология» 27 марта 1989 г. Авторами разведочных работ подземных вод Мартукского района являются гидрологи Н. Н. Денщик (1972 год), А. А. Васин (1987 год).

КЛИМАТ

Известно, что климат во многом определяется географическим положением.

Мартукский район находится внутри материка, воздушные морские массы не влияют на климат территории района. То есть климату района характерен резко выраженный материковый климат с высокой континентальностью. Климат входит в первую агроклиматическую, засушливую, теплую зону. Зимой территория находится частично под влиянием сибирского антициклона, а летом без препятствий проходят сухие субтропические, воздушные массы полупустынь и пустынь. Среднегодовая температура в июне $+21+33^{\circ}$, в январе $-16-20^{\circ}$. Температура воздуха в течении зимы характеризуется морозными днями. Самая высокая температура в некоторые годы достигает свыше 40 градусов. Если безморозные дни на юге района 150-160 дней, то на севере района 130-140 дней. В северной части района снег иногда лежит до второй половины апреля. Среднегодовая сумма осадков колеблется от 160 мм на юге и 300 мм

на севере. Но бывает, что дождливым летом или снежной зимой осадков выпадает больше нормы. В 1956 году в северной части района осадки достигли 576 мм.

В течение года осадки на территории района выпадают неравномерно. Наибольшие осадки летом выпадают в июне и первой половине июля, редко в августе.

РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР

Растительный мир представлен по природным зонам района. На черноземах преобладают злаки и ковыли, типчак, костер полевой, лисохвост, пырей ползучий, тонконог стройный, тимофеевка.

На каштановых почвах характерны типчакowo-ковыльные сообщества.

Типчак и ковыль называют плотно-кустовыми. Зимой в кусты набивается снег, весенними, летними ночами в листья впитывается роса. Внутри куста степного злака влажно и прохладно даже жарким летом, т. е. эти растения приспособлены к сухому климату.

Ковыль - высокий злак с узкими листьями и мощной корневой системой. Во время цветения у него появляются длинные белые ости. Серебристые султаны ковыля придают красоту степи, но остистые плоды ковылей - волосатики опасны для овец.

К югу климат становится суше, появляется мелкая белесо-серебристая полынь, душистая ромашка. На солончаках часто встречается полынь с темно-зелеными листочками - черная полынь, на заболоченных участках и в поймах рек произрастает тростник, рогоз, реже камыш.

В районе много травянистых растений таких, как марьянник полевой, ирис, тюльпан, лабазник. Обычные растения на юге района - типчак, жузгун. Всего в природных зонах района изучены более 300 видов растений.

Особую красоту района составляют небольшие массивы древесной растительности. По балкам и долинам рек располагаются балочные черноольшаники. Завоевав долину Илек во влажную эпоху, черноольшаники нашли себе убежище на территории нашего района, и в период жаркого, сухого климата, облюбовав себе место надпойменной террасой Илека и его притоков, остались жить.

Рядом с черной ольхой растут шиповник, черная смородина, калина, жимолость татарская, бобовник, черемуха, кустарники перевиваются зарослями хмеля и ежевики.

Цепочка черноольшаников, растущая по Илеку, начинается севернее села Мартук и тянется до самого устья реки. Это дерево очень нуждается во влаге и растет только вдоль ручьев, близ родников, по берегам рек и озер.

Балочные черноольшаники - обычные спутники низких горных, предгорных ландшафтов Южного Урала. Распространившись в Мугалжарах, по правобережным притокам в долине реки Илек, став там в ледниковую эпоху доминирующим урочищем, заселив долину Илека во влажную эпоху, черноольшаники не спешили покидать ее в более жаркое и сухое время. Они нашли себе убежище у подножья крутых обрывов, в надпойменных террасах Илека. В этих местах, как правило, выклиниваются грунтовые воды, создавшие постоянной влагой необходимые для существования своеобразных черноольховых топей.

Мощными аккумуляторами грунтовых вод служат бугристые пески надпойменных террас, впитывающие дождевые и талые воды. Стройные стволы черной ольхи размещены небольшими группами по возвышенностям. На них рядом с ольхой изредка растут шиповник, калина, черемуха. Также рядом растут и роскошно разрастаются папоротники, их огромные перистые листья придают лесу необыкновенный вид. Под покровом черноольшаника находят приют разнообразные животные. Любят черноольховые топи ужи, болотные черепахи, водяные крысы, ондатры, бобры. В камышовых зарослях выводят птенцов утки, кулики. В дуплах старых деревьев живут ночные совы и летучие мыши. Черная ольха – основная ценность этих уникальных урочищ. Издавна она идет на строительство подводных сооружений: ее древесина в воде становится прочнее. Из ольхи изготавливают фанеру, ящики, мебель. Ее кора хороший дубитель и используется для получения бурой и черной красок. То есть достоинства черной ольхи не оставлены без внимания. Ольха – одно из быстрорастущих деревьев. К 10 годам она достигает высоты 10-12 метров. В прилекских колках преобладает ольха 30-40-летнего возраста высотой до 20 метров и диаметром ствола 30-35 см. Черная ольха – ценное лекарственное растение. Отвары ольховых шишек используют в народной медицине как вяжущее и кровоостанавливающее средство. Из шишек ольхи вырабатывают хмелин, применяемый при лечении дизентерии. Из отвара цветочных сережек, собранных в марте, апреле, делают примочки при экземах и диатезе. Черноольшаники единственные очаги современного торфообразования в крае. И не случайно в период Великой Отечественной войны и первые послевоенные годы торфяники Илека служили важным резервом местного топлива. Цепочка черноольшаников тянется до устья реки Илек.

Второй в районе участок реликтового ольшаника расположен на окраине села Шевченко. Как было отмечено, ольшаник любит влагу, а этот участок отличается изобилием грунтовых вод и родников. Специалисты утверждают, что с помощью ветра семена попали на этот участок и благоприятные для

него условия способствовали образованию реликтовых лесов. Манят они путника прохладой, свежестью.

Постановлением Правительства РК от 01.12.1998 года за №1213 статус «Памятники живой природы» получили:

1. Реликтовые лески окраины села Шевченко - единственное место в области, где произрастают реликты третичного периода папоротника - кочедыжника женского. Урочище - лески, березово-осиновые колки. Площадь охраняемого объекта 7 га. Имеется 2 леска: 4 га и 3 га. Категория памятника природы - ботаническо-зоологическая. Место произрастания шпакника черепитчатого занесено в Красную книгу Казахстана. Характеризуется наличие крупных муравейников размером в длину 100-120 см и высотой 60-80 см.

2. Луга Кызылжарского сельского округа.

3. Ольшаник у зимовья Жанатан.

В ольшанике у зимовья Жанатан есть 61 наименование редких и исчезающих видов растений, например, земляника лесная, астра алтайская, погремка джунгарского марьяника. Здесь запрещены распашка территории, рубка леса, сбор и заготовка лесоматериалов.

Ольха - очень древнее растение, которое нужно беречь. Если коснуться древности, то в 1970 году при земляных работах близ этого участка были найдены остатки костей, зубы мамонтов. Все это можно увидеть в краеведческом музее г. Актобе. В 1996 году вышло решение акима Мартукского района «Об особо охраняемых территориях Мартукского района и придания им статуса «Памятник живой природы»». Это решение вышло во исполнение решения акима Актюбинской области №130 от 26.12.1995 года «Об особо охраняемых территориях области». «Памятники живой природы» имеют паспорт, выданный государственными учреждениями по охране лесов и животного мира.

На территории района встречаются лекарственные растения: пустырник, березовые почки, ромашка, мать-и-мачеха, чистотел, солодка, душица, зверобой, шалфей, паслен черный, пастушья сумка, сирень, мята, тысячелистник, чабрец, полынь, кровохлебка и мн. др. Встречается много грибов: рядовки, белые свинушки, груздь белый, вешанки.

ЖИВОТНЫЙ МИР

Разновидность животного мира находится в прямой связи с природными зонами нашего района. Повсеместно обитают: ласка, хорь, барсук, корсак, волк. Численность этих животных стабильна. По реке Илек живут

европейская норка и лесная куница, занесенные в Красную книгу Республики Казахстан. Также встречаются рысь, сурок, бобры. Численность сурков по району неизвестна, по данным экологов, его численность в области 35-40 тысяч голов. Есть заяц русак, повсеместно встречаются суслик, хомяк.

Край отличается наибольшим видом разнообразных птиц. Из 200 видов птиц в районе гнездятся около 160, остальные встречаются во время сезонных миграций. На зимовку на территории района остается 27 видов. Около 70 видов птиц, обитающих на территории района, стабильны. В то же время 35 видов птиц отнесены к категории редких исчезающих птиц и занесены в Красную книгу Республики Казахстан. Во время сезонных миграций встречаются краснозобая казарка, малый лебедь, змеяед, беркут, сокол-сапсан.

Глава I Территория Мартука Актюбинской области в эпоху бронзы

1.1. Алакульский период

На обширных степных просторах Евразии от берегов Тихого океана до Черного моря с незапамятных времен обитали нации и народности, дошедшие в своем развитии и до наших дней. Тесно переплетенные приметы истории их войн, объединения и распады по природно-климатическим факторам ярко прослеживаются и на территории Мартуцкого района Актюбинской области. В средние века здесь проходила известная караванная дорога, которая связывала Запад и Восток. Великий путь из России, охватывая нижнее течение Уила, далее – вдоль Сагиза доходил до разноразличных, разноплеменных, по-разному живущих народов.

В этих краях проходили дружины Атиллы, наводившие позднее одним только своим названием «гунны» ужас и трепет на всю Европу. Дружины эти образовались из обитавших в далеком Алтае «хунов», относившихся к древнетюркскому этносу, они не признавали власть сяньбиев и шли на Запад. Шли, разумеется, не по безлюдным и не бесхозным землям. Здесь были племена и образования, корни истории которых, как минимум, уходят в эпоху камня. В своем развитии они умело адаптировались к обстоятельствам и условиям того времени. К сожалению, из-за недостаточных исследований древнего периода, в особенности его археологических памятников, в изучении огромного пространства между Атырау и Аралом немало еще белых пятен. Скудость археологических исследований в дооктябрьский период общеизвестна. Последующие работы в этом направлении сместились в центральные и южные регионы республики, западная часть, в том числе и Актюбинская область, остались вне поля зрения. Основная причина этого заключалась не в том, чтобы особо выделить центральные и южные районы, а в том, что сведений о них сохранилось достаточно много, особенно в зарубежных литературных источниках. Значительную роль сыграли здесь китайские, персидские и арабские письменные документы, в которых содержались более полные сведения об истории и древней культуре этих двух регионов. Тем не менее, даже по дошедшим до нас крупным источникам можно уверенно говорить о том, что в изучении «седой старины»

Актиобинщины есть свои особенные, весьма любопытные факты. Хотя в письменах правителей эпохи ахеменидов Дария Первого (552-486 гг. до н.э.) и Ксеркса (486-465 гг. до н.э.), в «Истории Персии» Ктесия, «Географии» Страбона и имелись довольно ценные сведения о древних этносах Казахстана, значительные и точные материалы содержались в произведениях арабского географа и путешественника аль-Истархи, в еще более позднем, не дошедшем до нас расширенном и дополненном варианте географического труда «Книга о дорогах и государствах» аль-Бахи и в записках двух арабских путешественников Ибн Фадла и Абу Дулафа «Письменность» (Рисала). В этих трудах приводились данные этнографического характера о населявших Устюрт и бассейн реки Яик (нынешние территории западных областей) печенегах, башкирах и огузах. Об исторических событиях, происходивших на западе Казахстана (вторая половина IX века), повествуют труды арабского историка и географа аль-Масуди. Здесь идет речь лишь о той части литературы, в которой наряду с упоминанием о прошлом Казахстана, есть сведения касательно западных его областей. Такого рода сведения появляются в последнее время в трудах отечественных и зарубежных ученых. В «Своде событий», написанном в 1602 г. тюркским историком из племени жалайыр Кадырали беком, на основе устных исторических легенд-преданий и исторического сборника Рашид ад-Дина (XVI в. в книге хивинского хана Абильгазы XVII в.) «Летопись тюрков» и «Летопись туркменов» охвачена этимология тюркских этнонимов и говорится уже об исторической географии. Много фактического материала о жизнедеятельности казахских родов и племен в трудах российских историков В.Н. Татищева, Н.М. Карамзина, С.М. Соловьева, В.Г. Василевского, Н. Аристова, А. Вамбери, А. Левшина и Н.И. Городекова, В.В. Радлова, В.В. Бартольдта. К тому же труды А.Ю. Якубовского и С.П. Толстова, С.И. Руденко, А. Маргулана и М. Кадырбаева, М.И. Артамонтова и С.А. Плетнева, Г.А. Федорова-Давыдова, Л.И. Гумилева являются прекрасным пособием в изучении общетюркской и региональной истории. И все же ни один из перечисленных, несомненно, ценных и очень полезных трудов не дает ясной картины в более полной расшифровке исторических фактов в регионе с периода после ранних поселений древних гоминидов. Причина этого не в бедности изысканий или несовершенстве трудов. Каждый из них содержит бесценное сокровище фактов. Причина – в отсутствии целенаправленной, научно обоснованной системы исследований региона. Исследования показывают, что 1,5-1 млн. лет назад на открытых площадках Прикаспийской низменности и в степях Турана были стоянки гоминидов. К концу эпохи камня в степных, лесостепных зонах в больших количествах водятся дикие звери: лошади, зайцы, выдры, волки, лисы, жейраны, сайгаки, бизоны. В жизни поселений

специальные приемы охоты играют решающее значение, в связи с чем перемена мест обитания теперь зависит от охоты. В казахской истории есть понятие «Атбасарская культура», связанное с названием одного из районов Акмолинской области. Именно здесь обильно скопление древних стоянок. Они распространены от бассейна реки Есиль до небольших холмистых районов в северо-западной его части. Эта культура образовалась на основе кельтемирской и ойыктинской культур местных племен мезолита с участием в конце VII и начале VI тысячелетия до н.э. населения Аральского или Восточного Прикаспийского региона. Если всмотреться в сохранившиеся здесь следы, можно обнаружить, что жилища были относительно примитивными, с чертами наземных строений, представляющие собой круглые или четырехугольные лачуги площадью не более 25 кв. метров. Хозяйственные изменения, наметившиеся в эпоху неолита, в конце II и начале I тысячелетия до н.э. заставили многих обитателей степных регионов специализироваться и перейти на кочевое скотоводство. Теперь в водоснабжении долговременных стоянок и стойбищ появляется новый метод – рытье колодцев. Быстрое развитие двух основных направлений в экономике эпохи бронзы – скотоводство и металлургия – повлекли за собой серьезные изменения в общественной жизни, рост производительных сил, усиление специализации общественного труда, обособление отдельных семей, расширение частной собственности и внутриродового имущественного неравенства. В эпоху бронзы Сибирь, Якинский регион, необъятные степи Казахстана и Средней Азии заселяли племена, родственные по происхождению и историческим судьбам, оставившие за собой яркую самобытную культуру. По названию села Андропова, вблизи Ачинска, где найдены были впервые памятники, эту культуру в науке условно называют «Андроновской культурой». Территория Казахстана – один из основных центров этой культурно-исторической общности. Археологические данные свидетельствуют о том, что в большинстве своем представители этой культуры вели оседлый образ жизни. Стойбища размещали вдоль берегов рек с обширными сочными пастбищами. Вблизи устанавливались различные хозяйственные пристройки и загон для скота. Разведение скота стало главным делом, формируется комплексное скотоводческо-земледельческое хозяйство. В эту пору стали использовать изделия из металла – орудия труда, предметы украшения: вислообушные топоры с отверстием, ножи с чеканкой, молотки-мотыжки, особенной формы наконечники копий и стрел, браслеты, зеркала, бусы. Стали возводить в виде каменных ограждений разной высоты могильники, вписанные как бы в круг, овал или квадрат внешних стен. Иногда это заменялось насыпным курганом. Своеобразным символом племен Андроновской культуры стали ювелирные украшения: серьги в полтора

оборота из листового золота, узорчатые подвески в виде колец с сомкнутыми концами для головного убора и одежды, кованые бляшки с рисунком, браслеты, по краям обрамленные орнаментом. Уровень техники производства, совершенство бронзовых изделий, изящество предметов утвари из керамики свидетельствуют о высокоразвитой культуре. Ее принято разделять на два периода: федоровский и алакульский. Алакульским считается период расцвета андроновских племен. Для Актюбинского региона более свойственным является алакульский период.

1.2. «Золотой» курган

Главенство мужчины, как вождя и воина над родовыми общинами, установление патриархальных отношений, поклонение силам природы: солнцу, огню, животным и растениям – явления эпохи бронзы. В Андроновскую культуру кочевые хозяйства, сменяя одно другое, непрерывно использовали плодородные и сочные выпасы Актюбинской территории. С течением времени и эпох регион стал местом многослойных памятников древности. Так свидетельствуют археологические раскопки, первые археологические исследования на Актюбинской территории начались 114 лет назад. Их провел в 1887-1888 гг. российский археолог Ф.Д. Нефедов. Отчет его работы за эти годы увидел свет в третьем томе «Материалов по археологии Восточной губернии» (Москва, 1899 г.). По сообщению Ф.Д. Нефедова, первые раскопки у подножия Восточного Урала начал в 1864 году в Челябинском уезде Р.Г. Игнатъев. В то же время, вплоть до 1884 года, археологам ничего не было известно о степях Тургайской и Уральской областей. После того, как тот же Ф.Д. Нефедов с К.А. Фишером провели раскопки «золотого» кургана в местечке Томароткел на левом берегу Илека, археологи серьезно заинтересовались тургайскими степями. В отмеченном выше отчете Ф.Д. Нефедов напоминал, что в пределах границ области имеется ряд исторических памятников и археологически значимых мест. Это развалины древнего городища Балгасын в направлении песков Большие Барсуки. Кроме нескольких отдельных сооружений из жженого кирпича, город в основном был погребен песками. Позднее, когда сюда пришли в 1887 г. А. Матов и в 1907 г. И.А. Кастанье, от башни Балгасын они застали одни только руины. Под № 2024 это зарегистрировано в вышедшем в 1960 г. кадастре карты археологии Казахстана. Описывается формы пятиконечной звезды курган, расположенный на 185 версте тракта Оренбург – укрепление Актобе, на границе Мартукского и Каргалинского районов. Обнаруженные при рытье котловины для скота в ауле № 17 Кирил-Уилской волости останки человека и скелет лошади с разложенной рядом серебром и золотом

отделанной упряжью, вложенная в рот покойнику золотая ритуальная вещь, по признанию Ф.Д. Нефедова, чрезвычайно ценная находка. Под названием Батпакты указывается место, что находится в 9-19 верстах правее устья реки Киил. Археологические раскопки в 1887 и 1888 годах проводились в районе населенных пунктов Нежинска и Нижне-Озерска восточнее от Оренбурга, на 4-м пункте Илецкого уезда Тургайской области и недалеко от Тузтобе (Соль-Илецка). Илекский участок раскопок находился вдоль западной границы Актюбинского уезда на левом берегу реки. Раскопано 6 крайних курганов на восточной стороне. Это окрестности реки Карабутак, что недалеко от аула № 1 Каратагайской волости Илецкого уезда Тургайской области. На 65-й версте в направлении от Тузтобе до укрепления Актобе расположено захоронение, включающее около 500 могильников внушительных размеров. «Однако в 1888 году разразился страшной силы ураган, до основания разрушивший почти все могильники. Целыми остались около сотни. Даже старожилы ничего подобного не припоминают. Этот памятник возле нынешней станции Сагарчин примерно в 15-20 км от западной границы Актюбинской области. Собранные после сильного урагана устные материалы, раскопки уцелевших 6 курганов дали разной исторической важности особо интересные вещественные свидетельства». Обнаруженные в «золотом» кургане материалы Ф.Д. Нефедов отнес к скифскому (сакскому) периоду. А по отчеканенным в пору ханства Абдоллы бухарским монетам, найденным при раскопке кургана в местечке Пчельник, предположил X-XI века. В упомянутом выше ауле № 1 Каратагайской волости, близ которого велись раскопки, по складкам одного из сваленных ураганом могильников нашла подтверждение версия о том, что тут имел место обряд захоронения, свойственный алакульскому периоду Андроновской культуры. Здесь в могилу вместе с покойником были помещены расписные вазы с растительной пищей, женские украшения в виде свернутых в медные пластины серебряных и золотых сережек, подвески, перстни. Их возраст – третья четверть второго тысячелетия до н.э., т.е. – алакульский период Андроновской культуры. Встретились на этом кладбище предметы роскоши и женские украшения более поздних времен. Например, осколки небольшого зеркала, отлитого из бронзы, серьги. Такие зеркала свойственны XII-XIII векам, серьги – VIII – XIV. В отчете археолога сообщается о том, что между поселком мертвецов и Илекским курганом в трех верстах друг от друга находятся 2 укрепления. Из-за того, что они поросли густой травой, здесь не чувствуется следов человеческого обитания, есть четырехугольные земляные валы-гряды. Позднее точно такое укрепление обнаружил топограф Баннов восточнее первых двух – возле современной Родниковки. Как показывают исследования, Торткуль, Тортбурыш или именуемые «Кора» – такие

постройки говорят о IX-XIII веках, когда казахский народ, вплоть до нашествия монголов, вел оседлый образ. В очерке «Археологическое исследование Казахстана» (Алматы, изд-во Академии наук, 1960 г.) есть такие строки: «В конце 90-х годов XIX века из-за повышенного интереса к изучению древности и роста стремления в археологии к краеведению стала формироваться наука, призванная вести учет и первичное исследование архитектурных памятников». В связи с этим в нашей области возобновились работы на «золотом» кургане, обнаруженном, как было сказано, Ф.Д. Нефедовым в нижнем течении Илека в поселении Тамды-Тортколь. Золотые изделия, стеклянные бусы, бронзовые стрелы, отлитые зеркала, пластинки на конской упряжи и др. считаются типичными для начального периода скифо-сарматских кочевников. С этой поры к раскопкам захоронений приступают даже священники православной церкви отец Александр Инфантьев и отец Илья Инфантьев, превратив это дело в конкуренцию. В 90-х годах XIX века свою деятельность развернуло также и добровольное общество Оренбургской научно-археологической комиссии (далее ОНАК). Оренбургский врач Александр Владимирович Попов, будучи членом архивной комиссии, одно время являлся секретарем этой комиссии, даже ее председателем, продолжал работу по учету памятников древности вплоть до первой мировой войны. Исполняя эти работы оперативно и аккуратно, Александр Владимирович с целью привлечения интеллигенции в мае 1904 года в Тургайском доме топографической партии зачитал доклад на тему: «Заметки относительно археологии в Тургайской и Уральской областях». К концу того же 1904 года на очередном заседании комиссии регистрирует в приложении протокола № 14 сведения о находках топографов. Среди них особо значимые: известия С.П. Баннова о насыпных курганах в 40 верстах севернее города Актобе и двух могильниках, расположенных в 4 и 7 верстах западнее курганов; данные М.И. Седельникова о могиле Кызылтама на берегу Жаксыкаргалы (Каргалинское водохранилище наших дней), Темпек на Караганды-Кобландинской местности Кобдинской волости; материалы топографа В.В. Карлсона с указанием места развалин мавзолея и холма со следами остатков кирпичей близ аула Кобыланды, с его же слов – с полверсты в периметре из камня сложенный подковообразный памятник старины. После этих мероприятий по замыслу архивной комиссии установилась системность в учете археологических памятников. В одном из последних сообщений XIX издания сборника ОНАК за 1913 г. на 224-225 стр. публикуется материал и северо-восточных (Токмансайской, Естемесской, Камсактинской) волостей Актюбинского уезда. В этом материале есть рассказы геолога Пригоровского о древнем захоронении и предках «Каменного человека» – двух памятников на северо-востоке ст. Мугалжар наших дней. В дооктябрьской Актюбинской

области раскопки проводил еще один член названной комиссии – учитель гимназии И.А. Кастанье. В дни летних каникул 1904, 1906 и 1909 годов он проводил в русле Каргалы небольшие полевые работы. Так, в 1904 году обследовал Шилийскую карстовую пещеру в трех верстах от правого берега Каргалы, три могилы в окрестных карстовых ямах, раскапывал Ащисайский могильник. Исследовал мавзолей, построенный из глины-сырца и жженого кирпича на берегу Жаксыкаргалы. А в 1906 году он вновь вел раскопки в четырех местах на 6 могильниках и в 1909 году – на самом внушительном могильнике северной стороны Жаманкаргалинского захоронения. Исследовательские работы на землях дооктябрьской Актюбинщины, собственно, на этом и кончаются. Однако они не сошли полностью на нет. В годы Советской власти, хотя и не получили должного размаха, все же ряд результативных исследований имел место. Проводились они в основном в окрестностях Актобе и Тастыбутаке, дали представление о хозяйственно-бытовой жизни края в эпоху бронзы. Подмечено было, что из-за отсутствия древесины, или же ее скудности, к примеру, в поселении Тастыбутак жилища имели некоторые особенности. Видимо, по этой причине тут мало использовали подпорки, зато широко применялся камень. Из камня выкладывались внутренние стены жилья, из него же – очаги, каменные строения делались и для других хозяйственных нужд. В жилых домах были колодцы, срубы которых укреплялись прочным саксаулом. В точности упорядочивалось назначение жилья или отдельных его частей, расположение домов, количество и куда устанавливать очаги и хозяйстройки. Для выплавки металла, производства изделий отводились строго определенные места. Некоторые дома предназначались для проведения общинных собраний, отправления религиозных обрядов. Строения на поверхности некрополя Тастыбутак-1 представляют круглой, овальной, ломаной формы каменные ограждения, иногда вертикально врытые в землю или просто выложенные камнем без каких-либо скрепляющих материалов. Археологическая наука регион Южного Урала поздней эпохи бронзы, гигантскую структуру тех времен считает как приграничную между традиционными Киминской и Андроновской культурами.

Глава II

На границе Киминской и Андроновской культур

2.1. Возникновение Савроматской культуры

Это проглядывается из образования и развития особой группы памятников, характеризующихся взаимопроникновением этих двух культур. Заметим, относительно целенаправленные в этом отношении исследования проводились главным образом на территориях Оренбурга и Башкирии. Территория же Актобе долгое время оставалась вне этого процесса. В большинстве своем археологические раскопки ограничивались работами на отдельных могильниках. Поэтому характер взаимоотношений кимакских и алакульских племен-общин не до конца еще представляет ясность и определенность. Немало спорных моментов и в вопросах взаимосвязи хозяйственных отношений населения нашего региона в эпоху поздней бронзы. В этом смысле интересным представляется ряд аргументированных материалов актюбинских геологов Р.А. Сегедина и С.Г. Грешнера, добытые ими при проведении в разные годы геологоразведочных работ на месторождениях и в поселениях эпохи бронзы. Найденное геологами место поселения Сары-мырза эпохи бронзы – левобережье одноименной реки, что на западе Сухановки Хромтауского района. Это и остатки глиняных изделий, найденных в породах палеогена (древности) вдоль побережья Тикбутака (правое русло реки Орь), что в восьми километрах на юго-восток от аула Енбекши Мугалжарского района, убеждают нас в том, что изделиям мастера еще в самом начале придавали различные цвета. Такие стоянки, как Сырлыбай, Большой Талдык-1 и 2, раскопки городищ Актогай, Шуылдак, Шохыр, Куркудык, ход работ с остатками глиняной утвари дают сведения о хозяйстве и быте андрон-кимацев, особенностях их существования, о связях андроновцев с соседними культурными образованиями. Актюбинский историк С.Ю. Гуцалов занимается выяснением спорных вопросов, связанных с возникновением Савроматской культуры, вносит существенный вклад в археологическое изучение истории края. Руководимая им археологическая экспедиция Актюбинского университета обнаружила и изучила ряд захоронений эпохи бронзы. Особенность найденных экспедицией могильников – их топографическая идентичность, они, как правило, располагались на возвышенности у разветвления лиманных рек. Продолжая подобные изыскания в бассейне реки Каргалы, историк по вещественным приметам в ритуале погребения, обряда и обычая доказывает, что такие памятники захоронения, как Жаманкаргалы-1, восточные Курайли-1 и

Целинный-1 относятся к периоду савроматов. Выводы экспедиционных трудов по анализу средневековых погребений и стоянок также приносят с точки зрения науки много полезного в историографию края. Это результаты исследований кургана Болгарка-1 и 2 (правобережье Сарыхобды Алгинского района), кургана № 15 в комплексе захоронений Оркаш-1 и могильника Атна-2 (левый берег реки Талдык). Металлическая серьга из кургана № 15 соотносима во временном отношении с тюркскими памятниками Северного, Центрального Казахстана и Средней Азии VII-VIII вв. Следует сказать, что в видах и способах захоронений, традиционных до VIII и X веков, в широком хронологическом диапазоне представлены предметы и вещи того времени. Так, трудно усомниться в схожести Оркашского захоронения с захоронением на Атна-2, виды и формы изделий мало чем отличаются от предметов старины средневековья степной Евразии.

2.2. Кочевничество – специфическая форма экономики

Характер и качество археологических работ вносят ясность не только в историю человечества на отдельных его этапах, но и приоткрывают завесу над разнообразием культур разных периодов. Стало быть, земля Актюбинщины, образно говоря, земля «сотен и сотен поколений», т.е. это регион, где в неразрывном эволюционном движении, сменяя одни других, проживало множество племен и народностей. Как явствуют археологические исследования, первые кочевые племена в наших степях зародились между II и I тысячелетиями до н.э. К середине I тысячелетия до н.э. кочевое скотоводство сменяется мотыжным земледелием. Словом, Европа и лесостепи Азии на протяжении трех тысячелетий являлись как бы колыбелью кочевничества. Этнографы относят это время к экстенсивному животноводству, когда круглый год выпасая скот, за ним вместе с кочевьем следовала большая часть населения. Это определение соответствует экономическому положению той эпохи, и все же кочевничество – не только специфическая форма экономики, вместе с тем это самобытный образ жизни, присущий тому сообществу, материальная и духовная культура, религиозные верования и чувства, общественное строительство и политическая история. Одно из объединений савроматов, обитавшее в наших краях, – племя аорсов, греко-римские летописцы II века до н.э. склонны считать вышедшим из земель Южного Яика и приграничных Казахстану северо-западных областей. Такое заключение авторитетно подкрепляется археологическими фактами о том, что у группы памятников в пространстве между реками Яик-Илек, Едиль-Дон существовали тесные этнокультурные связи. Можно предположить, что исседоны (по повествованию Геродота) проживали в

степях Центрального Казахстана или же на территориях Южного Яика и близ Актобе. Западные савроматы соседствовали со скифами Черного моря, вели с ними торговлю, входили в военный союз, а то и вступали в кровавые конфликты. Свои судьбы они с давних времен, вплоть до эпохи ахеменидов, связывали с такими государственными образованиями, как Великий Хорезм и царство Бактрии. А в более позднюю эпоху бронзы активные связи обитателей степей Оренбурга и Приаралья, образцы Андроновской культуры Западного Казахстана с образцами Центрального или Северного Казахстана, компоненты киминцев в культурах савроматов на территории Яика и саков Южного Арала были аналогично схожими. Если обратить внимание на характер и свойство памятников, чувствуется, что они концентрировались у побережья рек Яик, Илек, Эмба, Сагиз, Уил.

Глава III

ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XVIII ВЕКА

В 1731 году состоялось добровольное присоединение казахов Младшего жуза к России. Событие это вызвало повышенный интерес и внимание со стороны историков, географов-народоведов, и др. ученых к изучению уклада жизни степняков. Петр Иванович Рычков, видный ученый, член-корреспондент Академии наук России, отличный историк и географ – первый исследователь нашего края. Его книга «Топография», посвященная Оренбургской губернии, вызвала интерес не только в России, но и в других странах. Петр Иванович, который отдал 20 лет своей жизни этой земле, впервые так обстоятельно и полно знакомит читателей с прекрасной природой и бытом народа, заселивший просторы от Волги и до Аральского моря. Описывая Оренбургскую губернию, он охватил также Актюбинскую область, в том числе, естественно, и земли Мартука. Восторгаясь красотами гор и рек, песков и озер, широкой степью Зауралья, он живо представляет природные богатства края.

Последующие исследования продолжил в 1820 году чиновник Министерства иностранных дел А.Ф. Неру (в его подчинении был сотрудник главного штаба Вольховский В.). Первоначальный маршрут – попытка из Оренбурга добраться до Мугалжарских гор. Путешественники по ходу движения обнаружили в большом количестве белемнитилария, аммониты, головы умерших моллюсков, зубы акул, а на берегу реки Женишке - вполне пригодный каменный уголь. Арынгазы, поджидавший путешественников под Актюбинском, провел их через Бестамак до Мугалжар. Особый интерес у

исследователей вызвала река Илек и люди, умело занимающиеся на ее побережье животноводством. Несмотря на сильные морозы, преодолевая непогоду и сугробы, Даль В.И. собрал исторической важности фольклорно-этнографический материал этого края. В 1820 году Юзевич Б. пишет о том, что в ауле Хазрет видел три 2-этажных дома из кирпича, о том, что в свое время там Байгарин Хазрет построил школу, затем казахи сообща возвели еще 4 кирпичных и 6 деревянных домов. На тот час в ауле проживало 33 семьи, о чем беспристрастно и сообщает Юзевич Б. Маршрут Оренбург-Илек-Мартук-Бестамак-Эмба также связан с именем Можайского А.Ф. (1825-90), русского изобретателя в области воздухоплавания. Возможно, и Мартукская земля в некотором роде имеет причастие к законам движения воздушных потоков, которые изучал и открывал Александр Федорович. Ведь именно им в 1883 г. был построен в натуральную величину воздухоплавательный снаряд (самолет).

Историю района целенаправленно не изучали, хотя во время археологических изысканий на территории области проводились соответствующие взрывные и буровые работы, результаты которых в масштабе республики нашли полное свое отражение. Представляя в Москве отчет об археологических исследованиях в 1887-88 годах, русский ученый Нефедов Ф. докладывал о том, что после раскопок «золотого кургана» в местечке Томароткел на левом берегу Илека Актюбинской области (Мартук в западной ее части) обнаружил несколько исторических памятников и мест, представляющих несомненный интерес для археологии. Все эти места расположились в пределах ныне действующих границ области. В 90-х годах XX века работы продолжила Оренбургская научно-археологическая комиссия, которая уже в конце 1904 года (протокол №14) регистрирует найденные в Казахстане новые исторические памятники. Среди них насыпные курганы и два могильника, обнаруженные Банковым С.П. под Актюбинском.

Заметный вклад в изучение истории края внес актюбинский историк Гуцалов С.П. В 1988 году возглавляемая им археологическая экспедиция Актюбинского университета исследует курганы на побережьях Танирберегена, Аксу, Илека, Кумсая, Мартука, Жайсана. Цель – выявить появления культуры савроматов. Научные работы проводились в нескольких местах древних захоронений, которые экспедиция сама и открыла. Исследуя окрестности бассейна реки Илек, ученый по стилю ритуальных захоронений, по традиционному обрядовым и материальным признакам убедительно доказал, что исторические памятники Жаман Каргалы, Восточные Курайли и Целинный несут в себе все признаки, присущие савроматскому периоду. Об этом говорят и различные памятники древнего городища Балгасын в

Больших Барсуках. Погребенный землей памятник некогда был возведен из жженого кирпича. Впоследствии исследователи Матов А.И., Кастанье И. обнаружат фрагменты его башни. В 1960 году в казахской археологии упоминается о когда-то существовавшем кургане дзоты – пятиконечной звезды на 185 версте тракта Оренбург-Актюбинское укрепление. Он располагался на стыке границ Мартукского и Каргалинского районов. Нежданов Б. у аула №17 в яме для захоронения животных обнаруживает весьма ценные находки: среди человеческих и животных остатков встречались седла, инкрустированные серебром, золотые ритуальные предметы, вкладываемые в рот покойнику. Это место указывается под названием Бокбакши, что в 9-16 верстах правого берега реки Кыл (бывшая мартукская земля) В 1887-88 гг. раскопки проводятся на 4-м пункте Илецкого уезда и неподалеку от Тузтобе, возле Илецка. Это – вдоль западных границ Актюбинского уезда и левобережья Илека. На восточной стороне, на 6 крайних курганах, ближе к реке Карабутак Каратагайской волости Илецкого уезда. На 65-й версте дороги от Тузтобе к Мартуку находилось внушительное захоронение, состоящее из 500 курганов. Однако в 1888 году неслыханной силы ураган разрушил и стер с лица земли почти все могильники. Местоположение этих памятников – близ нынешней станции Шешершин (Сагарчин), что неподалеку от Жайсана. Раскопки уцелевших 6 курганов, устные материалы дали весьма интересный вещественный материал. Нефедов Ф. вещи и предметы, найденные при раскопках «Золотого» кургана, относит к скиф-сакскому периоду, а находки из кургана в местечке Пчельник, по монетам времен бухарского хана Адоллы, к X-XI вв. Исследуя местами разрушенный могильник в одном из аулов Каратагайской волости, дает научное подтверждение тому что здесь есть все признаки ритуального погребения, свойственные алакульскому периоду Андроновской культуры. В погребальную камеру вместе с усопшим помещали распаленные вазы с растительной пищей, женские серьги из серебра и золота, завернутые в медную пластинку, украшения в виде подвесок и перстней. Их возраст – третья четверть второго тысячелетия до н.э., т.е. алакульский период Андроновской культуры. В этом захоронении встречались предметы женской роскоши и более поздних времен: осколки небольшого зеркала из бронзы, серьги.

Могильник Бесоба изучали казахские археологи Кадырбаев М., Курманкулов Ж. (1973, 74, 76). Памятник расположен в 3,5 км юго-западной Хлебодаровки и состоит из 12 насыпных курганов диаметром 16-48 м и высотой 0,3-3 м. Под курганом размещались глинобитные и деревянной конструкции погребальные камеры прямоугольной и круглой форм с ровными внутренними поверхностями. Покойников (в каждой камере

находили по 1-4 скелета) хоронили на стене головами на Запад. В камере под самым внушительным курганом из девяти покоился, по всей видимости, знатный полководец. Об этом говорят богатое убранство его одежды, колчак – акинак за поясом с позолоченной рукоятью. Рядом разложены уздечка, подкова с изображением дикого зверя, колчан, глиняная посуда, посуда, кольца, серьги. Женщина-жрица похоронена (диаметр 6 м, глубина 0,6 м) в яме, в одежде с нагрудными застежками в виде полушарий, на ней были золотые бусы, подвески. Специфические формы зеркал и сережек дают основание археологам отнести их к X-XII вв. Были сведения о существовании между поселком Мертвецов и Илекским курганом в трех верстах друг от друга двух укреплений. Соединяла их грунтовая дорога четырехугольной формы высотой в 2 аршина. Подобное укрепление топограф Баннов встречал возле современной Родниковки. Человеческие скелеты, предметы домашней утвари и быта, найденные при раскопках кургана Карамола, что в 7-8 км восточней Байторыая, со всей очевидностью подтверждают неоспоримый факт – территорию района люди обжили за много тысячелетий до нас.

Свежую струю внес в науку раскопки Нефедов В. на «золотом» кургане. Уникальный памятник найден в нижнем течении Илека в поселении Тамды-Торткуль. Его золотые изделия, стеклянные бусы, бронзовые наконечники стрел, отлитые зеркала и др. вполне соответствуют по времени ранней стадии скифо-сарматских кочевников. Наружные доводы и детали археологических материалов рассказывают не только об истории Мартукского района, но и дают сведения о хозяйственно-бытовой жизни и культуре наших предков. Подтверждается, к примеру, точность культур савроматов Жайыка и саков Приаралья.

Ход времени неумолим: на смену сошедших с исторической сцены савроматов – саков пришли гунны, затем утвердил свое господство Тюркский каганат, который был смещен с огузами. Вместо «Степи огузов» пришло определение «Степи кыпчаков» (Дешти-Кыпчак). Как видим, кардинальным образом история менялась не однажды. На Младший жуз свирепые набеги устраивали то калмыки, то башкиры. Абылхайыр защитил и все отстоял.

В пояснительной к карте Тургайской области царская Россия в 1899 году сообщает о том, что предшественники местного населения проживали в Западном Казахстане еще 600 лет назад. К началу XX века здесь население состояло из родов Тама и Табын. Опираясь на данные переписи тех лет, дается анализ численности населения в аулах с учетом, естественно, и поголовья животности в подворьях. Администрация проводит нумерацию аулов, определяет количество семей.

Земля Мартука – неотъемная часть территории Казахстана – относилась к Каратагайской волости. Изначально она была ближе к северу, имела немало

рек и озер. От хорошей влажности в поймах рек всегда росла сочная трава – идеальные места для выпаса и заготовки сена. Богатая, разнообразная растительность способствовала развитию фауны.

Каменные орудия первобытного человека положили начало его отделению от животного мира и интенсивного одомашнивания диких зверей. Эпоха бронзы внесла значительные изменения в жизнь человека. Каждая семья для своих нужд могла изготовить необходимую вещь. Человек научился шить, ткать, ковать оружие (кинжалы, наконечники копий и стрел) и т.д. Все это широко применялось в быту. Совершенствование труда подталкивало к образованию группы и объединений, внутри которых крепки и развивались родственные отношения. Позднее это стало называться родовыми (ру) отношениями. Каждый род размещался компактно в соседстве друг с другом. Способы труда со временем все усложнялись. Теперь, чтобы успешно обрабатывать землю и заниматься животноводством, возникла необходимость сложить усилия уже нескольким родам. Возникли племенные общины, на основе которых образовались устойчивые племенные союзы.

Мирный, гостеприимный, вольно кочующий на просторах своей земли народ все чаще стал ощущать на себе недружелюбные взгляды соседних государств. В 1218 году в опустошительный поход выступили монгольские полчища Чингисхана. Они захватили земли от Семиречья до Сырдарьи, разорвали устоявшиеся внутриплеменные связи, привели в упадок хозяйственную деятельность. Территория Казахстана попала во владения трех сыновей Чингисхана. Только в 14-15 вв. стало выправляться хозяйство: успешно пошла дела в земледелии и животноводстве. Улучшились внутриплеменные и межродовые связи. Создавалась предпосылка для образования института ханства. На казахской земле он начался с 60-х годов 15 века, фундамент которому заложили Жанибек и Керей. Чтобы в будущем укреплялось единоличие ханской власти, племенные союзы консолидировались в жузы. Так, в состав Младшего жуза племени Жетиру (7 родов), Алимұлы (6 родов), Байұлы (12 родов Алимұлы). Почитаемый сельчанами мудрый старец Асан Кайгы определил всем родам племенные знаки-обличия – тамгу.

В середине века для дальнейшего развития России требовались новые торговые пути, сырьевые ресурсы и рынки их сбыта. Поэтому, приступив к присвоению чужих земель, пополняя за счет новых налогоплательщиков госказну, царская Россия уже в 18 веке начала колонизаторскую политику с Младшего жуза. На Илеке и Актобе стали строить гарнизоны-крепости, службу в которых несли казаки. Для них выделяли наиболее плодородные угодья, одновременно вытесняя местное население на малопригодные для хозяйствования земли. Русские войска прибирали казахские земли без

особого кровопролития, тогда как жунгары набегали к войскам, стали захватывать лучшие выпасы и водоисточники.

Опустошительное нашествие жунгар (ойраты, калмыки) растянулось на 150 самых тяжелых и бедственных лет. Степь стонала от жестоких набегов волжских калмыков, аульских казаков и башкир: исчезали целые племена, угонялся скот, дети попадали в плен. К тому же случавшиеся порой лютые зимы измотали и обессилили народ.

После немилосердно жестокого набега жунгарских полчищ в 1723 году, бедствием и страданием охвачен был не только Младший жуз, но и все население Казахстана. Большой и Средний жузы потянулись к Сырдарье, Младший – в южные края Приаралья. Покидая обжитые места, казахи интенсивно старались разместить свои аулы близ военных гарнизонов России.

239 семей переехали в начале 15 века и расположились аулами вокруг военного лагеря между Жайсаном и Шегиршином. 14 поселений, входивших во вторую аульную администрацию Илекской волости, во время военных действий никаких потерь не понесли. Царское правительство к тому времени еще не успело прочно внедриться в земли Казахстана и заключить договорные отношения с жузами. В такой обстановке насущным и важным были единство и сплоченность Богенбая, Тама Есета (1667-1749), Кабанбая и других батыров казахского народа. И они блестяще решили этот вопрос.

Лишенный в ходе жунгарского нашествия земли, скота и имущества, обездоленный люд откочевывал к Сырдарье а то и в пески Каракумов. Нависла угроза самому существованию казахов. Народ со всей остротой осознал – без единства не выжить! Появились сказители - жырши, мудрые и дальновидные ораторы – трибуны, батыры – знаменосцы, старосты, призывающие соплеменников к самоотверженной борьбе, героизму. Первое же организованное выступление под началом Абылхайыра в 1726 г. увенчалось победой, в 1729 г. воинские дружины степняков, собранные в единый кулак, так же добились победы над врагом.

Канжыгалы (название рода) Богенбай (1690-1775), представитель потомков Табын – один из бесстрашных батыров. В 1708 г. возглавил 30 - тысячный отряд, разгромил и отбросил за Волгу русских казаков: они изрядно допекали своими действиями мирным степнякам. Добивался он победы и в схватках с калмыками, позднее и с китайскими захватчиками. Впоследствии, встав во главе 40-тысячного войска (объединенные силы трех жузов), водрузил победный стяг у реки Или. Канжыгалы Богенбай 60 лет своей жизни посвятил защите Отечества. В 1742 г. он выступил против нашествия туркмен.

Есет Кокиулы (1667-1749) из рода Тама. За героизм и полководческий дар, проявленные им в составе народного ополчения Младшего жуза против нашествий жунгар, волжских калмыков, башкир и туркмен, его прозвали Есет батыром (время правления Тауке хана, 1690-1710 годы). В 1703-1704 гг., собрав двухтысячное войско, смело выступил против вторгшихся на земли Уила туркмен. В 12 поединках одерживал верх. В 1709 г. возглавил 10-тысячное ополчение Жетиру против жунгарских захватчиков. В 1710-49 годы командует 30-тысячным войском Младшего жуза, в 1722 его избирают старшим бием Жетиру. Народ до сих пор вспоминает легендарные единоборства батыра: 47 раз выходил он на боевые металища против отборных воинов джунгар, калмыков, русских казаков, башкир, и ни разу в них не ронял чести батыра. До 1968 года его боевая кольчуга хранилась в музее средней школы Жайсана, затем ее передали в областной краеведческий музей.

Как только стихли военные действия и царская Россия взяла под свою опеку население Малого жуза, беженцы, откочевавшие к Сырдарье, Приаралью и Каракумам, стали возвращаться в родные края. По сведениям генерал-губернатора Оренбурга Волконского Г. (180-170 гг.), 6000 разноплеменных семей из Младшего жуза, в числе которых 1100 из рода Табын, оставив сородичей, смешались со Средним жузом с побережья Уил Сарысу.

4 тысячи рода Табын местом зимовок выбрали западное побережье Арала, Шаматайское урочище Каспия, предгорья Шинге и пески неподалеку кладбища кочевья Шурык. К лету переместились к побережью Жема (Эмба). 10 тыс. семей адайцев из рода Байулы, по 3 тыс. из родов Маскар и Таз зимовку организовали в междуречье Жайка и Жем, у устья рек Буддырты, Жосалы, Шынгырлау, Кобды. 2 тысячи семей табынцев на летовку широко расселились по побережьям Доныз, Кобда и Илек, а также на возвышенностях гор Канла у Уральской крепости. 1000 семей жагалбайлынцев перезимовали на берегу реки Тобыл. В 1850-1881 гг. здесь располагался центр генерал-губернаторства. В 1859 г. была организована Оренбургская область казахов. В нее вошли Тургайский, Илекский, Иргизский и Николаевский уезды.

ВОССТАНИЕ КРЕСТЬЯН-ШАРУА

Чтобы поставить казахов в полную зависимость, царское правительство предпринимает административные меры воздействия: анализируя обстановку, начинает строить города, открывает торговые пути. Взяться и за возведение крепостей гарнизонов на Илеке и Актобе. Это вызвало сокращение выпасных угодий. На близлежащие к крепостям аулы казаки стали совершать разбойные набеги с угоном скота. Откровенное бесчинство колонизаторов не могло не воспламенить национально-освободительное движение. Сырым, Барак, Тленши и другие возглавили выступления народных масс из родоплеменных объединений Тама, Табын, Шекты, Кете. Сырым и Барак, собрав тысячное ополчение, нанесли ответные удары по крепостям. Эпицентром восстания стали земли родов Байбакты, Табын и Тама. Байбактинцы двинулись на Уральское укрепление, табынцы – на гарнизоны Сахарное и в направлении рек Ойыл, Большая Кобда, Илек, ополчение из рода Тама – на гарнизоны Сахарный и Росымной. Стойкость и упорство проявили в боях старшины Кадыр и Садыр из рода Тама. Оренбургская пограничная комиссия спешно создает пешие карательные отряды. 17 февраля 1785 г. из Оренбурга в сторону истоков Илека снаряжается отряд генерал-майора Смирнова, а из крепости Сегиршин – каратели Колпакова и Пономарева. Атакуя отряд майора Назарова, направлявшего в Сахарный, гибнет в бою сын султана Айшуака. Жанторе принимает смерть, самоотверженно защищая аул табынцев. Назаров берет в плен Айшуака, султана держат в Уральской тюрьме. Царское правительство приступает к ликвидации института ханства. Так в 1786-90 гг. в Оренбурге берут под арест казахских биев и старшин. В 1795-96 гг. Младший жуз перенес большой жут, бедняки лишились практически всего скота, начался голод. Царь в этих условиях снова восстанавливает ханство. 16 октября 1797 г. близ Оренбурга Айшуака избирают ханом. Примерно в эти же годы особо опасными стали набеги со стороны Кокандского и Хивинского ханств. Хивинцы обложили народ налогами (ушур, зекет). Кокандское ханство вменяло в обязанности каждой семье сдавать 6 голов овец, 3 связки саксаула, 1000 вязанок камыша, одну треть урожая. Непременным условием было участие казахов в военных действиях за интересы ханства. Решительно отвергнув такую кабалу и притеснения, население Младшего жуза дружно встало на защиту земель предков и своих интересов.

Произвол и колониальные меры царского самодержавия также переполнили чашу терпения степняков Младшего жуза, потому и неудивительно их участие в крестьянской войне 1773-75 гг. на стороне Емельяна Пугачева. Собственно, это явилось первым совместным

выступлением казахов шаруа и русских крестьян против царизма в 1783 г. на землях рода Тама, распространилось на территорию и других родов. Поводом стали обострение земельного вопроса, многочисленные изъятия у скотоводов традиционно устоявшихся кочевий, грабеж и насилие казачьего войска, необоснованные налоги и поборы царской администрации.

Сырым Датұлы (род Байбақты), возглавив национально-освободительную борьбу, бросил клич: «Налогов не давать, не верить хану, за султанами не ходить. Пусть народ сам себя защитит!» В письме же от 10 сентября 1790 г. к Екатерине он пишет о том, что атаман Донсков Д. из Уральской крепости с полторатысячным отрядом устроил набеги на казахские аулы, в которых убито 150 и взято в плен 57 его соплеменников. Разграблено 225 домов, угнано большое количество лошадей, верблюдов, коров и овец.

Восстание со временем все разгоралось. В 1792 г. повстанцы Сырыма достигли Илекскую волость. Царское правительство вынужденно пошло на удовлетворение многих требований местного населения.

Сырым Датұлы был образованным, всесторонне развитым человеком, к тому же незаурядным оратором. За справедливость в решении спорных вопросов его еще в ранние годы одобрительно называли юношей-бием. Умом и храбростью своей снискал он уважение. Благословение и напутствие получил от самого Малайсары – батыра и почтенного бия рода Тама.

После смерти Сырыма (1712-1802) колонизация царизма ничуть не ослабла. Росло количество военных укреплений на исконно казахских землях, драконовские порядки открыли путь к безжалостной эксплуатации и обложению местного населения непомерными налогами. Гнет и притеснение принуждали людей к восстанию. На этот раз его возглавили Исатай и Махамбет. Сражения 1836-38 гг. в песках Киялы, Теректы и в местности Тастобе высветили огромное влияние и авторитет поэта и борца за свободу Махамбета; незаурядного руководителя Исатая. С этим периодом совпало и национально-освободительное движение Кенесары Касымұлы. Хотя и собрал Касым 20-тысячное ополчение, но противостоять вооруженной до зубов регулярной царской армии не было ни шансов, ни возможностей.

КАРАТОГАЙСКАЯ ВОЛОСТЬ

По периметру волость соседствовала на севере с Борлинской, на юге с Кара Кобдинской, на западе с Илекской и на востоке с Актюбинской волостями. Волость на две части разделяла река Илек, в которую с правой стороны вливались реки Курбутак (не Карабутак), Ащысай, Мортък, с левой – Жамансу, Ақсу, Тамды, Торайғыр и Байнасай. Одноименных рек Мортък

две. Одна протекает в 75 км западнее города Актобе, другая в 85 км. Они и дали название Мартукскому району. Первым, кто обжил в 1750 г. устье Мартука, был Келбет Жанзак из рода Токбет племени Тама. С собой он привел 6 семей из 36 душ, имевших в своем хозяйстве 50 голов крупного рогатого скота. Они и стали, по сути, основателями села Мартук. Сородич Жанзака Баубек Айдан еще десятью годами раньше поставил здесь аул из 11 семей. Располагался он в 5 км от новоселов. К середине XVII в. сюда переезжают 326 крестьянских семей Токпамбета из рода Сыгалай племени Тама и 48 семей табынцев рода Мамбетшора. Позже он стал вторым административным аулом волости. Переезд семей объясняется просто: еще с начала XVI в. окрестности военного лагеря Шегиршин (западной аула Жайсан) обжили их соплеменники из родов Сутей и Жаман, да и земли были благодатными для выпаса скота и выращивания урожая. Предгорья Урала идеально подходили для разведения лошадей и овец. Многочисленные плесы и озера после половодий выгоняли в рост богатую и разнообразную растительность.

В начале XX в. у 1416 крестьянских семей Каратагайской волости было 7935,4 десятины посевных площадей, из которых 282 десятины занимала пшеница, 210 посева овса, 7442 десятины отводилось просу. Рожь и ячмень, как видим, тогда не выращивали. Из сельхозинвентаря имелись 928 плесеров, 1047 зубчатых сох. Посевы проводились вручную серпами, ножами, косами. Лошадей и короткие палки использовали для молотбы, в некоторых местах к лошадям приспособляли каменные катки. Солома шла на корм скоту. В хозяйственном отношении выгоду сулило увеличение поголовья скота. На конец XIX в. в волости насчитывался 6691 верблюдов. Заготовка кормов стала жизненно важной необходимостью. Весеннее половодье в балках и поймах рек создавало запас воды, родники порождали многочисленные озера, те в свою очередь – богатое разнотравье. Достаточное количество влаги благоприятствовало урожайности зерновых, сочности и обилию травы на корм скоту. В водоемах волости водилось много рыбы и птицы. Пастбищные и сенокосные угодья волости отличались хорошей продуктивностью. Так, в благоприятные годы на землях 2-го административного аула с одной десятины собирали по 60, в засушливые годы по 30 кучек сена. Особенно богатыми на разнотравье были побережья Аксу, Торайгыр и Тамды.

Волость состояла из семи административных аулов. Вторыми в эти края прибыли и расселились в устье реки Ащысай представители рода Байет и Сыгалай племени Тама. Позже они образовали костяк 5-го административного аула. В 1820 г. побережья Танибергена заселили табынцы Абыз и Ашибек. В волости они вошли 4-м административным аулом. 6-ю

административную единицу составила группа избасарцев, облюбовавшие местом своего обитания устья Курайлы, Курбутак и Ащысай.

В 1840 г. представители рода Мырзалы расположились у истока реки Акеу, устье этой же реки досталось роду Тлес, группа шуренцов местом стоянки выбрала устье Торайгыра. В общей сложности образовалось поселение из 103 мирно и дружно живущих семей.

Методы хозяйствования налагают свой отпечаток и на образ жизни. Чтобы успешно вести дела в животноводстве, надо было приспособляться к кочевому образу жизни, к его специфически необходимой цикличности. Поэтому и не удивительны масштабные переезды откочевки степняков из побережий Сырдарьи к Тургаю, из Иргиза в Тобыл, из Устиурта в Уил, Обаган и далее к побережьям Урала и Илека.

ПАСПОРТ КАРАТОГАЙСКОЙ ВОЛОСТИ

Административный аул №1 возник в начале 1900 г. Первым его жителем стал есенгельдинец Дартай Бектурган из племени Табын. Аул располагался в 90 км от города, у устья реки Курекбай. По прошествии 25 лет здесь обустроился его сородич Шолак Бугура. В 177 юртах и 170 домах саманной постройки проживал 941 человек, входившие в 171 субъект хозяйствования. Население было представлено в основном табынцами из родов Мурат, Есенгельды, Алтыбасар. Аул раскинулся вдоль полноводной Карасу у устья Курекбай по береговой линии реки Илек. Местность здесь лесистая с удобными водопоями для скота. Население в основном занималось животноводством, и к началу XX в. имело в своем наличии 591 лошадь, 75 верблюдов, 2031 овцу, 166 коз и 1585 голов крупного рогатого скота. Сенокосные угодья составляли 25 222 десятины, пахотные – 943 десятины. Из сельхозинвентаря был 81 плуг и 113 сох.

Баубек Айдан (Токпамбет племени Тама) – один из первых поселенцев административного аула №2. В 1740 г. он привел сюда 11 семей, через 10 лет переселили к себе еще 211 семей. С 1760 г. народ начал полнее обживать эту местность. Селились главным образом по побережьям, устьям и вокруг многочисленных рек и водоемов: Акеу, Сазды, Актубек, Бектайсай, Карагаш, Иас, Колша, Карасу, двух одноименных Мортыка (существуют независимо на расстоянии 2-х км друг от друга). Административный аул, расположенный по обе стороны Илека, находился в 75-85 км от г. Актобе. В конце XIX века хозяйствующих единиц в нем было 274. Население насчитывало 1611 человек. Жилье состояло из 283 землянок и 309 юрт. Каждая семья содержала в среднем по 10 голов КРС и по 5 лошадей. Из 274 хозяйствующих единиц 62

приходились на долю табынцев рода Мамбетшора, 212 – представителей родов Токпамбет, Сыгалай из племени Тама. Аул насчитывал 857 мужчин и 754 женщины, в хозяйствах содержалось 1438 лошадей и 2905 голов КРС. Современный поселок Мортук основан в 1750 г. В начале XX в. русские переселенцы обустроились по соседству с аулом Мортук. Впоследствии под влиянием русскоязычного населения слово «Мортук» зазвучал как Мартук.

Знатные люди: Книмбай, Танай, Жарас, Асказы, Меке, Тлемис, Мухамеджан, Бесим, Дартай Бектурган, Ермагамбет Картбай, Даулетжан Иса, Есирген Муса, Али Аба, Тогызбай Байнак, Баубек Айдан, Мырзабай, Еркетам, Жарылгас Ускембай, Сарсенби Колша, Кайдаул Есебай, Жандилда Мухамбетали, Ешим Жолмагамбет, Суинкара Отебай, Отеген Избасар, Сулеймен Асан, Келбет Жанзак, Турман Шапдес, Тангатар Ногай, Мукаш Нурым, Сатыпалды, Токсымбай, Нысанбары Сары, Айтим Найрыз, Мусабар Колдыбай, Ильяс Турым, Мамын Костай и др.

Административный аул №3 (современный поселок Кумсай) в 1840 г. располагался на восточной стороне аула №2 и состоял из 238 хозяйствующих единиц. В 217 трудились сгалайцы, в остальных – байеты (оба рода относятся к племени Тама). 10 знатных людей - Даум Бозамбай, Боранбай Кошанай, Досмагамбет Тлеуберген, Шайки и Жабет, Миржакып, Мырзаболат, Нуржан Асембек, Тапан Косым, Казмагамбет Кики и Алдияр Сары имели непререкаемый авторитет в ауле, советы которых во многом предопределяли жизнеустройство сородичей. По переписи 1899 г. в административном ауле проживало 1327 человек. Женского пола было на 25 человек меньше мужского. В хозяйстве имелось 1061 дс. площадь и 2021 голова КРС.

Административный аул №4 основан в 1820 г. - нынешнее село Жана Елек (Красный маяк). Даукен Кашкынбай, именуемый в народе мудрым, свое поселение поставил у истока реки Танирберген. Изтлеу Абылай и Жумаш Алакай, Ашимбек и Абыз вели заготовку кормов на побережьях Илека по склонам балки Жалгыз агаш. Молодым семьям, как правило, пахотно-сенокосные угодья выделялись из ресурса тех, кто имел мало скота, но владел обширной земельной площадью. В 29 дворах аула проживало 1514 человек.

5-й административный аул (1790) населен главным образом представителями родов Есенгельды и Ташал племени Тама. У каждого свои сенокосные деления. Аулы №2 и 10 летовок не проводили, поэтому и оставались на месте. Актюбинские мещане Дедиковы, Зайцевы и Кривоножкины недалеко от аула Карагай-кудук сообща поставили небольшое поселение. 21.12.1898 г. местным жителям для посева зерновых они выделяют 100 десятин земли. Примечательный факт: 125 рублей ежегодных поступлений от этой сделки мещане тратят на постройку дома волостному.

Основа административного аула №6 (35 км от города) заложена в 1830 г. Местом своего населения Бейсенкен Суан выбрал устье Ащысая, Жумагаш Айтабан-Каракемир, Кожанияр Отетлеу – небольшую рощину Кулмурза, Абдрахман Шаман и Макаш Жылгелди – устье Курайлы, Кошан Глеукул – устье Курбутака. Значительная часть населения аула состояла из табынцев, преимущественно из родов Карымсак, Барак и Избасар. Пастбища использовались по взаимным обоснованным соглашениям. Корма заготавливали по побережьям Илека, Ащысая и Курбутака. Переселенцам и молодым семьям земля выделялась общим решением и с согласия аульчан. Левобережье Илека отводилось под посевы зерновых. Поскольку за животными присматривали специально выделенные скотники, надобность охраны посевов сама собой отпадала.

Административный аул №7 (Аксу) основан в 1840 г. на побережьях Аксу и Торайгыр, а также в верхней части Камбар. Аксу в то время – аул из 103 дворов с населением 617 человек, представленный в основном родами Тлес, Шурен, Мырзалы и Жаксыгуль. Хозяйство состояло из 559 лошадей, 1026 голов КРС, 28 верблюдов, 1861 овцы, 278 коз, 44 плугов и 77 сох. Байнияз облюбовал местом стоянки Сарыозек на побережье Жорты Кожаоткен, Омар Бектурган, Шокпыт Жылгелды – прибрежную часть Ащысая, Даулен Курманбай, Байдаулет Тлес, Курамыс Ертас – приток Кусагаша.

Ландшафт волости в основном равнинный, без значительных перепадов высоты, с кустарниковой растительностью по берегам и водоемов. Белесо-пестрые земли в то же время служили неплохим выпасом для верблюдов и овец. Если местами засоленные участки встречались на побережьях Жамансу, Аксу и Талды, протекавших по территории административных аулов №3 и №4, то правый берег Илека в основном был песчаным.

Кызылкурт и Кенжебай из племени Тама под сенокос использовали побережья Илека и Жамансу, а табынцы Малгара заготавливали корма в прибрежной полосе. Каратагайская волость занималась главным образом выращиванием проса: из 7935 десятин пашни 7442 отводилось под посевы проса, пшеницы – 283 и под овес – 210 десятин. Выращиванием ячменя и ржи не занимались. Для пахотных работ использовались 928 плугов и 1047 сох. Солому и прочие отходы с посевных клиньев пускали на корм скоту и хозяйственные нужды. Заготовку кормов проводили, в основном, своими силами. Таким способом удавалось ежегодно со своих земель накопить 282627 копен сена плюс 21242 копны в степи. При нехватке кормов приходилось закупать на стороне. В иные годы нужда заставляла прикупать извне до 50000 копен сена, хотя на продажу сами ежегодно выставляли до 10 000. Учитывая это обстоятельство, аульчане старались увеличивать поголовье лошадей и овец, более приспособленных к зимнему выпасу. По

волости каждая семья на своем подворье в среднем содержала по 5 лошадей, 18 овец с ягнятами, 10 голов КРС, по одному верблюду и не более двух коз.

Итак, 1452 хозяйствующие единицы волости включали в себя 8490 человек, из них мужского пола 4482 и женского 4008 человек. В их ведении было 1536 юрт, 1455 землянок и 2 дома деревянной постройки. Бразды правления волостью отдавались волостному, административными аулами – аульным старшинам. поголовье животных в Каратагайской волости насчитывало 6991 лошадь, 13277 голов КРС, 1369 верблюдов, 24451 овцу и 2361 коз. В хозяйственном обороте посевные площади составляли 7935 десятин. Сено по обстоятельствам и закупали, и выставляли на продажу.

БОРЛИНСКАЯ ВОЛОСТЬ

Территория, которая сегодня относится к Аккудукскому, Байгорысайскому, Кызылжарскому, Родниковскому аульным (сельским) округам, расположена в междуречье Среднего Борте и Киялы Борте, несущих свои воды в предгорьях Урала. Земля богата водными источниками. Здесь протекают реки Орта Борте, Борлы, Киялы Борте, Кушикбай, Торангул, Жоса, Жамылши, Кормансай, Кызылсай и Айдан. Есть гористые возвышенности Коймас и Таймас. Зимы в этих краях (в сравнении с Каратагайской волостью) наступают на 1-2 недели раньше и позже сходит снег. По окрестностям рек и озер растут деревья, много птиц и насекомых. Прибрежные полосы богаты травостоем, почвы плодородные. Есть уголья для посевов зерновых культур. Географическое положение волости и другие факторы благоприятствуют увеличению поголовья скота. Высокогорные хребты и кряжи с северной стороны - надежная защита от пронзительно-холодных ветров. Потому и неудивительно, что в каждом крестьянском дворе в среднем держали до 6-10 голов лошадей, тогда как в Каратагайской волости этот показатель не превышал 4-6. Предгорная местность также создала условия для интенсивного развития овцеводства.

В начале 1700 г. степняки вновь стали обживать эту землю. Одними из первых вернулись: 71 дом рода Коки, 74 рода Таз, 52 рода Буйра и 26 домов каракесеков из племени Алим. Поселенцы разместились у устья рек Карагашты, Актобесай и Саркуль, вокруг плеса Кудабай и близ водного ключа Отарбай. С возвращением в 65-е годы XVIII в. 18 домов рода Коки на побережье Мойылды завершился процесс формирования административного аула №2. К началу XX в. эти два аула могли составить в общей сложности 223 хозяйствующие единицы. Настойчивый труд стал приносить свои плоды. Счет поголовья скота пошел на тысячи: лошадей в хозяйстве было уже 1189

голов, КРС 2625 голов. Часть населения приспособилась к оседлой жизни. В ауле, помимо 241 юрты, отстроили 235 землянок. Вместе с сородичами Жусуп Капан из рода Таз построил 3 деревянных дома, Каракесек Ахмет Жузбатыр также поставил дом из дерева. По тем временам сугубо казахский аул приобрел, конечно, совершенно другой облик.

Ешан Нысанбай из рода Назаралы по праву считается основателем административного аула №1. Это он в начале 1700 г. возглавил откочевку сюда на побережье Жамылша восьми семей в составе 57 человек. Позже с переездом представителей родов Коки, Буйра и Таз разросся еще на 257 дворов. Массовое переселение продолжалось вплоть до 1870 г. К началу XX в. административный аул №1 включал в себя 379 семей, количество поселений разной величины достигло цифры 16 с населением 2236 человек. В хозяйствах имелось 4248 голов КРС и 2671 голова лошадей. По происшествии 50 лет сюда откочевали и другие назаралинцы, выбрав себе местом стоянок верховья рек Кызылсай (нынешняя Покровка), Коршансай и Жамылша. 150 дворов Байшатов Сейталы, Исмали Карабаса, Толепберген Шака и Бекмухамбет Жолдыбая расселились по побережью Борте. Таким образом, процесс длился 150 лет (1700-1850).

Хотя представители родов Коки, Буйра и Таз в 1750 г. переехали в административный аул №1, сородичи их еще в начале 1700 г. (7 аулов, 172 хозяйствующие единицы) откочевали на побережья Жаика (Урала). Чтобы иметь возможность напоить с речки Мойылды 1189 голов лошадей и 2625 голов КРС, поселение разместилось в устьях Туйстаукты, Карагаш, Сарыколь и близ плеса Кудабай. Поскольку в зимний период в ауле ощущалась нехватка воды, водопой решили проводить на более менее крупных реках. Каждый двор, в силу этого обстоятельства, мог держать только по 5 голов лошадей и 10-11 голов КРС. Зажиточные же люди трех подворий из рода Таз во главе с Есбосын Досом и Есенбай Нарабай из рода Коки палец о палец не ударили, чтобы помочь решить водный вопрос. Точно так же самоустранились от проблемы и другие 3 семьи из рода Таз во главе с Жусипом Коналы и каракесек Ахмед Жузбасар, предпочитая личный комфорт в своих деревянных домах.

По сравнению с административным аулом №1 переселение тут прошло организованно. Основу составили те дворы, которые откочевали сюда еще в 1700 г. Остальная часть представителей рода Коки переехала в 1865 г. Аул состоял из 223 дворов, поселение складывалось из 724 мужчин и 624 женщин. Точки купли-продажи находились относительно близко. Поселения, возникшие у Актубека (35 дворов каракетинцы, 1750 г.), вблизи могилы Амана (11 дворов рода Кабан, 1800 г.), в окрестностях плеса

Матыгуль (31 двор рода Кожа, 1830 г.) стали основой для создания административного аула №3.

Как видим, первыми поселенцами 1-го административного аула стали назаралинды еще в 1700 г., представители родов Кожи, Таз и Буйра со своими 223 дворами вблизи колышек административного аула №2 недалеко от Жайка.

Побережье реки Борлы (течет в предгорьях Урала) досталось в 1700 г. потомкам Кете. Здесь они разместили 113 хозяйствующих дворов. В эту же местность прибыли 11 семей рода Кабак (1800 г.) и 31 двор рода Кожа (1830 г.). На конец XIX в. административный аул №3 состоял из 155 хозяйствующих единиц. Потомки рода Кара Кете заселили устье Актубека, Каратогая, Караша, побережья с тростниковыми зарослями местности Кызыладыр 4 плеса Мартыгула облюбовали Кожа; род Кабак – территорию вокруг аульного поста Аман. Воды рек Кураша и Кызыладыр выделялись солонатоватостью. 915 человек – поселение аула – свое существование связывали с разведением скота, имелось 856 голов лошадей и 1284 головы КРС. Каждый каракетинец обладал собственным зимовьем. 158 юрт поставлено было у зимовок. Решительно и умело используя природные богатства, наряду с разведением коз и овец, занимались и производственной деятельностью. 44 человека числились при этом наемными рабочими.

78 семей каракетинцев расположились аулом в междуречье Караша и Кызыладыр. Почти в каждом дворе содержалось до 5-6 лошадей и 8 голов КРС. Для пастбища посезонно использовали реки Жайк и Борте, талые воды и колодцы. 3 дома Кожа и 2 дома рода Кабак вели единоличные хозяйства.

Западная окраина административного аула начиналась с верховья реки Кушикбай и заканчивалась у слияния рек Киялы и Борте. С севера горные хребты и кряжи создавали естественный заслон холодным ветрам, а совсем неслучайными поэтому выглядели здесь возвышенности Таймас и Койбас, заставившие течь реку в положенную сторону. Более всего равнинным представлялось взору правобережье, удобное для выращивания зерновых культур. Абдана и Торангул текут параллельно Кушикбаю, западная часть Абдана упирается аккуратно в родник Макпалсай. Местный люд в свое время окрестил его аулом певца Молдабая. Восточное устье Абдана соприкасалось с поселением Кызылжар.

Современные села Полтавка и Студенческое именовались 4-м аулом Борлинской волости. Они располагались главным образом вдоль побережья Кушикбая, Абдана, Киялы Борте и окрестности родника Макпалсай. Местами своих зимовий избрали побережье Карагаша род Сары (11 дворов) и род Раим (27 дворов). Зимовку устраивали здесь и Жумагазы Жарас (54 двора), Жусип Жарас из рода Байлы, Бекмухамбет Байжан из рода Батыр. 21 двор Есентай Кобенбая из рода Кошкар жилища свои разместили по побережью Абдана.

Берег реки Киялы Борте стал местом поселения 16 дворов шуактинцев. Советчиком и лицом авторитетным у них выступал Турман Турдыбек. Излишки животноводческой продукции административный аул сбывал в меновых пунктах Троицка. Однако со временем ситуация удивительным образом изменилась: теперь уже городские торговцы собственной персоной зачастили в казахские аулы.

5-й административный аул волости состоял в основном из представителей родов Базар, Есназар, Жанты и 30 дворов рода Таз. Они обжили побережья Торангул, Жоса, Борте и окрестность водных ключей Кара Борте и Кара Унгир, Ак Унгир, Кызылсай и Есталды. В 5-м ауле с населением 1732 человека, 283 крестьянских двора, содержалась 1571 лошадь и 2852 голов КРС.

Как видим, на начало XX в. в 1217 хозяйствующих единицах волости проживало 7363 человека (3893 мужчин и 3470 женщин). Так называемый жилой фонд состоял из 1272 юрт, 1246 землянок и 15 домов деревянной постройки. Имелось 7172 головы лошади и 12516 голов КРС.

Можно определенно говорить о том, что Борлинская волость начала обживаться с 1700 г. Интенсивнее этот процесс пошел после исторического Анракайского сражения казахских ополчений с джунгарскими захватчиками в 1722-23 гг. В памяти народной они остались как годы «великого бедствия» - «актабан шубырынды». Основными переселенцами стали представители родов в общей сложности 337 семей. Вторыми с 229 семьями расположились назаралинцы, третьими в ряду – представители родов Батыр, Кошкар, Шеркеш, Шуак и Базар (214 семей), каракетинцев насчитывалось 148 дворов, род Ералы из Табынов представлен был 76 семьями. Местное население свое существование обеспечивало разведением скота и выращиванием зерновых культур. Надо отметить и следующий факт: 17 дворов совсем не имели своего хозяйства, никакой живности не было и во дворах 311 человек...

Из истории района виден тяжелый, полный страданий и мук путь первых переселенцев, прибывших сюда в конце XIX - начале XX столетия из Полтавской, Херсонской, Воронежской, Курской, Орловской областей Украины и России на «свободные» земли в расчете на хорошую жизнь. Но и здесь крестьяне вновь попадали в кабалу к царским чиновникам и кулакам.

Перевоорот 1917 года изменил жизнь мартучан. Первым председателем волостного исполкома в селе Мартук стал А.Я. Попович, до этого здесь был предкомиссаром. Село лихорадили частые набеги белогвардейских банд, грабивших местное население. Враги действовали так не только в с. Мартук, но и в близлежащих населенных аулах. Все внимание руководящих органов было направлено на разгром вооруженного похода контрреволюции, всю работу подчинили фронту. На всей захваченной врагами территории развернулась партизанская борьба.

ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА

Весть об Октябрьской революции в России быстро распространилась по Актюбинской земле. Бразды правления в городах и аулах стали переходить к Советам. Первым власть в свои руки взял в декабре 1917 г. городской Совет Темира. Затем власть Советов стала главенствующей в других городах и аулах. В середине декабря того же года съезд железнодорожников города Актюбинска выразил свою поддержку Советам. С декабря по март 1918 г. стали создаваться волостные и аульные Советы. До этого власть была у волостного старшины Кистаубая. Первая мировая война принесла горе и страдания как России, так и Казахстану.

Октябрьская революция продолжилась Гражданской войной. Большевиков и сторонников Советской власти стали называть «красными», их противников - «белыми». Колчакская армия и белоказачье вооружение Дутова выступили войной против Советов. Контрреволюцию поддерживали и подстрекали состоятельные российские эмигранты за кордоном, зажиточная часть баев и воротил из казахских аулов, националистические и религиозно-политические организации. В 1918 г. было объявлено об установлении Советской власти в Актюбинске (январь) и Мартуке (март). Актюбинский уездный комитет приступил к защите населения от Колчака с севера и банды атамана Дутова со стороны Оренбурга. Актюбинский штаб состоял из местных активистов и бойцов с горнила фронтов мировой войны, какими были С. Марченко и Ф. Аргатюк. Штаб из числа взрослого населения, поддерживающих Советскую власть, сформировал отряд красной гвардии и полк по защите города и железной дороги Оренбург-Ташкент. На Мартукском аульном собрании образовали отряд боевой дружины.

В 1918 г. Туркестан оказался в военной блокаде. Прервалась связь между Оренбургом и Актюбинском, которую в той ситуации могли обеспечить только летчики. Нужен был храбрый, опытный пилот, который и в лютый мороз, и в шквальный ветер отважился бы наладить связь. Поручили это начальнику воздушных сил Западного фронта А.А. Шаврову. В 25-градусный мороз, снежную пургу ему предстояло преодолеть 500 км. Чтобы выполнить важное задание, 8 февраля 1919 г. утром Шавров вылетает из Оренбурга.

Неблагоприятные погодные условия вынудили его пилотировать самолет на высоте 150 метров, ориентиром служила железная дорога. Это был первый самолет в небе Мартука. Если взять во внимание 15.05.1858 г., когда летательный аппарат А.Ф. Можайского из Оренбурга вдоль Илека добрался до Актюбинска, то, разумеется, самолет Шаврова над Мартуком – второй по счету.

Председателем волостного комитета избрали А. Поповича. Если в первый день в образованную им дружину записалось 100 человек, то на второй – 240. Командиром вооруженного ополчения назначили М.М. Гомору. К осени число ополченцев достигло 900. Днем они выполняли свои работы, а по ночам заступали на охрану населенных пунктов. У железнодорожных мостов установили пулеметные посты. В январе 1918 г. над районом нависла угроза. Пользуясь малочисленностью Красной Армии войска атамана Дутова захватили станцию Тузтобе и поселок Акбулак. Пехота и артиллерия неприятеля, разрушив мост у разъезда № 32, атаковали и захватили населенные пункты Жайсан, Харьковский, Вознесенка, Рыбаковка и станцию Мартук. С целью отрезать Москву от Средней Азии разобрали железную дорогу между Илецком и Шашканом, на этом участке рельсы и шпалы были выведены. Как только груженные эшелоны проследовали в сторону Ташкента, тут же в разных концах района участились случаи бесчинства белогвардейских войск. Собственно, это и ускорило формирование добровольных дружин по защите Мартука. Чтобы вести разъяснительную работу среди населения, в апреле 1918 г. прибывает делегат I Мартуковского учредительного съезда, народный комиссар Тургая Ф.Е. Маслов.

Наряду с этим создаваемые в Вознесенке, Жайсане, Мартуке и городе Актюбинске военные отряды пополнялись за счет демобилизованных с фронтов I мировой войны, молодежи и аульных бедняков. Петр Карпенко – один из них. По возвращению «с войны за царя и Отечество» в июне того же года оказался в рядах Красной Армии. Только с одного села Вознесенка 60 молодых парней влились в красную гвардию.

Белогвардейцы также не сидели сложа руки. Свои ряды они пополняли людьми, которым внушали страх, широко использовали обман и угрозу. Отбирая у населения лошадей и провиант, творили насилие и беззаконие. Плененных красноармейцев жутко мучили перед толпой и зверски убивали. Наложили запрет на похороны умерших. Замашки насильников Дутова всюду разожгли у населения гнев и возмущение. «Творимая перед глазами тирания заставила меня в 14 лет взять в руки оружие», – пишет И.М. Ходотаев, – отец по заданию «красных» остался в Жайсане. «Белые» поймали отца и расстреляли. 3 дня не давали тело покойного, пока на третью ночь не пришлось его выкрасть...». Надеясь на наступление колчаковской армии, атаман Дутов активизировал военные действия на территории района. Захватил села Жайсан, Вознесенка, Веренка, Рыбаковка, Карачаевка, Каратаусай, навис над станциями Мартук и Каратагай.

Одна из атак на ст. Курайли состоялась в декабре 1918 г. Войска «белых» под покровом ночи ворвались на станцию и атаковали теплушку, в которой безмятежно спали красноармейцы. Недремно спавший дозорный Яков Божко

пустил в ход свой «Максим», свинцом поливая врага, Якова поддержали и два проснувшихся бойца. Наскок неприятеля закончился неудачей. Несмотря на это, враг стоял и у ст. Каратагай. В начале августа 1918 г. расквартированные в селах Веренка и Дмитриевка конница и пехота (в основном здесь были башкиры) предприняли атаку. Мартук подвергся артобстрелу. Были приняты срочные меры активной обороны. Только за одну ночь под ружье поставили всех мужчин в возрасте от 17 до 50 лет. Командир 31-й Туркестанской дивизии послал сообщение Г.В. Зиновьеву. Помощь пришла незамедлительно: обороняющей стороне направили бронепоезд, 220 винтовок, из Актюбинска прибыли несколько автомашин с пушками, кавалерийский отряд. 2 пулемета у мостов, бронепоезд «Смелый», пехота вдоль железной дороги не позволили врагу приблизиться к станции. Кавалерия обманным маневром учинила настоящий погром: у врага было отбито 2 пушки, большое количество другого вооружения, пленено 1200 человек.

28 августа наступило затишье, однако уже в сентябре военная угроза нависла над Каратагаем. Головорезы Дутова с целью вывести из строя Каратагайскую железную дорогу несколько раз штурмовали мост. 8 красноармейцев, удачно выбрав позицию среди деревьев, пулеметным огнем не позволили осуществиться замыслу врага. С. Марченко – один из восьмерых смельчаков.

В это же время в Актюбинске активно велась работа по формированию новых полков. День ото дня росло число желающих записаться в Красную Армию. Приказом Актюбинского уездного комиссара Степанова от 12 августа 1918 г. было объявлено о мобилизации людей 1888-98 годов рождения. Их направили на помощь отступавшему из г.Орска 28-му Уральскому полку. Колчаковцы в северном направлении вытеснили полк (он с боями пробивался из окружения) в село Андреевку. Солдаты Дутова из села Линовицка (здесь, кстати, размещался штаб «белых») все теснее сжимали кольцо окружения. 12.09.18 г. на ст. Курайли из Актюбинска по железной дороге перебросили 8-й Уральский и III интернациональный полки, которые маршем должны были прибыть в Линовицк. Неприятель навязал бой. Полк, выгрузившись в Курайлях, пешим ходом направился в Андреевку. Разведотряд столкнулся с белыми, которые обосновались в Линовицке. Разгорелась перестрелка. Получив сообщение, полк спешно держит путь в Линовицк. I и III интернациональные полки расквартировались в селе Чайковском. 17.09.1918 г. начались военные действия. Из-за нехватки боезапасов красноармейцам приказано вести прицельный огонь. 16.09.1918 г. на ст. Каратагай выгрузился эскадрон «красной» кавалерии, который напрямик направился в Линовицк. Неприятель открыл шквальный огонь.

Эскадрон под командованием Андрея Панкеева ответным ударом вынудил врага отступить к Андреевке, где и завершил его разгром.

К сентябрю число ополченцев в Мартуке достигло 900. Прибыв в Актюбинск, они пополнили ряды Красной Армии. Виктор Тимофеевич Обухов (во время ВОВ удостоен званий Героя Советского Союза и генерал-полковника) в августе 1918 г. прибыл на ст.Каратагай, лично возглавил операцию «Штурм Линовицка», организовал оборону станций Кандыгааш и Эмба, наступление на Колчака также связано с его именем.

III Бузулукский советской полк объединился с 31-й Туркестанской дивизией. Командование взял на себя бывший питерский рабочий К.В. Зиновьев. Отражая натиски колчаковцев, добились безоговорочной победы над войсками Дутова под Линовицком, Шевченко, Карачаевкой, Каратаусаем. Враг был изгнан из Дмитриевки и Веренки. Большое сражение разгорелось и за Аккудык. Об этом эпизоде позже командир роты Федор Самсонович Кольук вспоминал так: «... наш полк военные операции проводил вдоль железной дороги на Актюбинск. Белые, собрав свежие силы, пошли в наступление. Один из флангов фронта держала кавалерия. Наступавшую сторону поддерживала огнем артиллерия. И все же наши стрелковые подразделения, умело применяя вооружение, организовали контрнаступление. Не выдержав встречную плотность огня, противник дрогнул и отступил.

Заметное сражение произошло и близ села Рыбаковка. Собрав остатки сил, враг предпринял очередную атаку, которая ничего существенного не принесла.

Успешное наступление на Актюбинск напрямую связывалось с 2-дневными боями в направлении Жайсан-Вознесенка. Решить эту задачу возложили на 210-й стрелковый полк, поскольку в силе враг имел двойное превосходство. Обстановка складывалась крайне тяжелой и опасной. В. Вершин и Д. Лебединский писали так о ней: «Превосходящие силы противника начали теснить кавалерийский полк. 1-й батальон вынужденно отступал. В эти минуты командир полка Степан Пацек спешно поднял 2-й резервный батальон и направил его на помощь 1-му батальону и 10-му кавалерийскому полку. Враг стоял рядом, в критический момент командир полка с шашкой наголо поднимает отряд красноармейцев в контрнаступление. За мгновение до лобовой встречи падает с коня, сраженный пулей. Однако полк, как карающий кулак, в едином порыве яростно ринулся на врага. Рукопашная схватка закончилась победой красноармейцев. 21.12.1919 г. С. Пацек скончался в Оренбурге. Тогда ему было всего 24 года.

Оперативные действия 3-й кавалерийской дивизии под Вознесенкой привели к разгрому отборной Южной армии Колчака, 2 сентября они же помогли очистить Актюбинск от врага.

Неприятель всеми силами старался разрушить железную дорогу, предпринимая для этой цели атаку за атакой. Красная Армия на нет svela планы противника. Бой за село Свободное растянулся на трое суток. Населенные пункты переходили из рук в руки. В октябре 1918 г. 1-й актюбинский отряд «красных» вливается в 1-й Тургайский полк. Они обороняли линию Курайли-Кандыгааш. Позже полк входит в состав 31-й Тюркской дивизии и движется в направлении Богуруслан-Биебай-Уфа-Воронеж-Ростов-на-Дону. Кровавое сражение с белыми начинается с Жайсана. Начинается оно разгромом белогвардейского штаба. «Белые» ни в какую не желают отдавать Шегиршин и Акбулак. Однако артиллеристы Гришаева держали врага под постоянным обстрелом, а эскадрон кавалерии приступил к решительной атаке. Дутовцы любыми путями стремились вернуть себе Жайсан. Сражение это возглавил сам атаман Дутов. Под покровом ночи, пригибаясь до самой земли, неприятель двинулся в сторону Жайсана. На рассвете «красные» встретили «белых» плотным огнем. Красноармейцы и III-й мадярский национальный отряд изгнали врага из Шегиршина и Акбулака, потеснив его к Тузтобе. По железной дороге в авангарде курсировал бронепоезд «Смелый».

7.11.1918 г. исполнился год со дня установления Советской власти. В этот день в аулах проходили различные собрания и митинги. Жители Нагорного также потянулись к конторе. На ветру гордо развевался красный флаг. Когда на трибуну поднимался почетный гость собрания командир батареи Перизка, с разъезда № 36 по ту сторону Илека выстрелила пушка. Командир батареи в ответ дал залп из восьми стволов. Белые ретировались.

Вскоре наступила зима, ударили морозы. На Актюбинский фронт А. Жангельдин из Москвы (через Астрахань, Каспийское море и Шалкар) доставил вооружение. Это оказало существенную помощь для ведения боевых действий.

В январе и апреле 1918 г. от врага освобождаются города Оренбург и Уфа. 19 апреля фронт смещается к Воронежу. Мартукские солдаты 9 января 1920 г. участвуют в освобождении Ростова и вступают на Северный Кавказ. 1-й советский полк, в рядах которого служат и мартучане, направляют в Среднюю Азию для усмирения басмачей.

В августе 1918 г. все улицы железнодорожной станции Жайсан усиленно охранялись конными патрулями. В защите села участвовали крупные силы, пехотинцы-мадяры. Жайсанская победа стала значительным историческим событием. Бой под с. Вознесенка был одним из самых удачных боев

операции полка. Путь на Актюбинск был открыт. Снабженцы делали все, что в их силах, чтобы одеть и обуть армию. В Карабутаке, Мартуке, Жайсане все женское население, способное держать иглу в руках, село за шитье теплой одежды.

Белые бешено сопротивлялись, но старый мир уже нельзя было спасти. Солдаты-белогвардейцы переходили на сторону Красной Армии целыми взводами, ротами и даже полками.

Мартучане в гражданской войне показали героизм. В марте 1919 года молодежь из мартукской дружины перешла на службу в регулярные части Красной Армии.

Большими революционными историческими событиями богаты села Жайсан, Вознесенка. В воспоминаниях активных участников гражданской войны встречаются такие строки: «...кулацкие сыны, конечно, сразу в кусты, а большая часть молодежи записалась в армию». Под Оренбургом героически погибли вознесеновцы Н. Кардиш, И. Шейко, Л. Логвиненко.

Много лет прошло с той поры, но никогда не сотрутся в памяти страницы пережитого жайсанцами. В годы гражданской войны села Каратагай, Линовицкое, Андреевка, Веренка, Байторысай были местами жарких схваток с врагами.

В 1919 году Актюбинский фронт был ликвидирован. На территории района установилась Власть Советов. Первые партийные ячейки активизировали свою работу среди широких масс трудового крестьянства. На закрытом собрании с. Вознесенка было принято решение организовать артель, назвать ее «Муравьи». В артельной жизни было много нового, хорошего. Велось строительство, были построены кухня, кузнечно-слесарная мастерская и др. объекты.

Холодную войну сменило засушливое лето, артель осенью 1921 года распалась. На базе этой артели создали коммуну «Степь», председателем был избран Е.А. Саенко. В 1923 году две коммуны объединились в одну, на полях появился трактор «Фордзон», первыми трактористами стали В. Костюк и П. Коваленко.

В 1930 году прокатилась волна коллективизации. В строй коллективных хозяйств влились колхозы «Мирный труд», «Свет», «Тонкерес» и др. В таком большом деле, как коллективизация, было множество крайностей и перегибов. Кое-где незаконно был задет и середняк. С 1929 по 1932 годы началось массовое вступление в коллективные хозяйства. Колхозы для бедняков были жизненно необходимыми. В первые годы землю обрабатывали на лошадях и быках, потом получили трактора. Хозяйства крепили, выдержали проверку временем. В 1932 году в числе первых в области были организованы Мартукская и Жайсанская МТС. Потом их стало четыре (Ново-Федоровская, Андреевская)

ГОДЫ СТАНОВЛЕНИЯ РАЙОНА

У каждого села, района, города, как и у человека, есть своя биография, жизнь. Именно 74 года прошло с того времени, когда президиум Актюбинского областного исполкома Советов от 23 декабря 1934 года на основании указания Пленума ЦК ВКП (б) от 25-28 ноября 1934 года «О приближении районного руководства к производству путем разукрупнения районов» и в соответствии с Постановлением ЦИК от 7 декабря 1934 года «Об образовании Оренбургской области» организовал новый Мартукский район. Он выделен в конце 1934 года из Акбулакского района, образован в январе - Степным, Родниковским, с юга Ключевым и частью Хобдинского района Актюбинской области. От г. Актобе в 75 км. В составе 29 аулсоветов, всего хозяйств - 5485 дворов, население - 23051 человек, посевная площадь 53865 га (1935). Общее количество населения в районе по данным переписи на 01.01.39 года - 25537 человек, в том числе казахов - 8171, русских - 3320, украинцев - 13024 и представителей других национальностей 1022 человека. В районе насчитывалось 98 населенных пунктов, которые административно были разделены на 24 исполкома сельских советов. Земельная площадь в год образования составила 5070 кв. м, в том числе пахотоспособных земель, включая целинные - 166337 га, выгона и пастбищных - 293185,9 га, сенокосных угодий - 11599 га.

В основном район зернового направления с развитым животноводством и местной промышленностью: имелись 16 мельниц и 2 маслозавода, системы НКПП, 3 электростанции, заготзерно, 1 типография.

Краткая экономическая характеристика:

Всего поголовья на 01.01.38	КРС	Сви- нии	Овцы	Ло- шадьи	Козы	Вер- блю- ды	Ос- лы	Сред- ства сооб- щения	Транс- вязь	Транс- сляц- сеть	Сообще- ние телегра- фом
46543	20443	318	19077	2816	803	148	70	Железная дорога	1	1	1

В районе было 54 начальных школ, 8 НСШ и 1 средняя, 2 детдома, 14 клубов, 21 изба-читальня, 1 библиотека, 1 амбулатория, 8 фельдшерских пунктов, 1 больница, 1 родильный дом.

На 1 января 1935 года - период организации Мартукского района - насчитывалось уже 59 колхозов. По району имелось 1195 голов крупного рогатого скота, 7825 овец, 1889 свиней, 162 верблюда и 1863 лошади, т.е. скота было меньше, чем в двух совхозах района им. Дзержинского и

«Междуреченский» (по данным 1980 г.). Посевная площадь составляла немногим больше 60 тысяч гектаров. На полях колхозов к 1937 году работало всего 277 маломощных тракторов и 107 комбайнов, 70 автомашин, а в отдельных хозяйствах не имелось техники. В 1934 г. колхоз «Кумсай» располагал всего тремя лошадьми, четырьмя верблюдами, двумя парами быков, семнадцатью коровами и десятью телятами, а колхоз «Кызылжар» имел 33 рабочих вола и одну лошадь. Но коллективные хозяйства с каждым годом крепились, прочно становились на рельсы новой экономики. Район шел в ногу со временем. Он стал краем высокой культуры, высокоразвитого земледелия и интенсивного животноводства. И не безынтересно знать, как рос район, как трудились старшие поколения за то, чтобы Мартукский район стал одним из лучших. У района есть свое героическое прошлое, есть хорошее настоящее и прекрасное будущее.

В системе просвещения работало 178 учителей. Районный отдел народного образования занимался культурно - просветительной работой в селе, аулах. Заметную роль играли постоянно действующие и передвижные библиотеки, 25 изб-читален, 20 клубов, 3 киноустановки и 47 красных уголков.

Передвижной библиотекой заведовал Ф.Ф. Озмитель, впоследствии удостоенный звания Героя Советского Союза. С 1935 года районным отделом образования руководил Т.М. Исинеев.

Малограмотность имела массовый характер, к концу 1939 года на 24,4 тысячи человек всего населения 1564 были малограмотными, а 1041 человек не могли ни читать, ни писать. Особое внимание уделялось охвату обучением допризывной молодежи 1912-1913 гг. в целях ликвидации среди этих людей неграмотности. Организованная по месту жительства учеба дала свои плоды. В ряде мест учеба была организована на дому.

В первом полугодии 1940 года число школ достигло 62, из них 12 неполных средних и 5 средних школ, в которых работало 213 учителей. Общеобразовательной школой было охвачено 5920 учащихся в 342 классах. Бюджет просвещения составлял 201 миллион рублей.

Государство с каждым годом увеличивало расход средств на социально-культурные мероприятия в районе. Улучшилась оснащенность сельского хозяйства техникой, более зажиточно стали жить трудящиеся района. По итогам работы 1939 года 7 хозяйств района стали участниками Всесоюзной сельскохозяйственной выставки и были занесены в Почетную книгу.

Предвоенные годы были временем напряженного труда. И многие мартучане на заре колхозного строительства трудились замечательно. Имена их были известны не только на весь район, но и за его пределами. Именно о них сегодня хочется сказать, помянуть добрым словом. Это доярки из

колхоза «Заветы Ильича» Жарманова, И. Кравченко, из колхоза имени Шевченко - М. Бедная, М. Герасименко, А. Калинько, занявшие передовые места в районе по итогам 1936 года, надоившие 1787-1836 литров молока от каждой закрепленной коровы. Это были самые высокие надои в то время. Передовые овцеводы С. Снитыко из колхоза «Степь», Н. Гробец из колхоза «Социализм» добились настрига шерсти по 3,5 кг с овцы.

Лучшим комбайнерам района В. Сень, Н. Батура, Богатыреву, И. Церепко, М. Фисенко из Мартукского МТС, А. Калюжному из Ново-Федеровской МТС, собравшим хлеба на площади от 533 до 738 гектаров, приказом народного комиссара земледелия страны 7 апреля 1937 года было присвоено звание «Мастера комбайновой уборки».

Работники сельского хозяйства с каждым годом одерживали одну за другой трудовую победу. По итогам 1939 года в 1940 году были занесены в Почетную книгу 7 хозяйств района, колхозы имени Буденного, «Красный скотовод», «Красный угол», «Путь революции», «Свет», имени Сталина и имени Шевченко.

Великая Отечественная война (1941-45гг.) отвлекла много материальных и людских ресурсов. Уже в первые месяцы войны большинство мужчин ушли на фронт. С мартукской земли отправились на фронт более 3 тыс. человек. Вся тяжесть забот в то время легла на плечи женщин и стариков, заменивших ушедших на фронт тружеников района. Они трудились самоотверженно. В целом жители района понимали, какие тяжести предстоит пережить им.

На место трактористов стали трактористки, на место скотников – скотницы. Можно отметить первых трактористок колхоза «Заветы Ильича» Жапарову Жазык, Касьянову Дамеш, которые выполняли норму за смену на 150-170 процентов. В первые же дни войны во многих хозяйствах и организациях был объявлен 12-часовой рабочий день. Район, как и вся наша многонациональная республика, как весь Советский Союз, жил под девизом: «Ни часу отдыха! Всегда и везде ковать победу над врагом!» Своим трудом мартучане старались помочь фронту. Бурильщики треста «Актюбнефть» в Джусе выполняли нормы бурения на 200 процентов. (Потом эта нефть, получаемая, хоть и в небольшом количестве, пригодилась району). В колхозе «Первое мая» огородники прославленного Карташова поставили перед собой задачу получить с гектара по 1000 центнеров клубней картофеля. Досрочно выполнили планы сенопоставок государству колхозы им. Буденного, «Искра», «Первый путь», «Красный пахарь», «Кумсай» и другие. На сенокосе Дусембай Кушумов и Балгали Якупов из колхоза «Кумсай» при норме 4 га скашивали травы на площади до 6 га. Если раньше скирдовали за день по 55-60 арб, то с первых дней войны запасы заскирдованного сена росли на 90-95 арб. В колхозе «Красный маяк» Ж. Калиев призвал всех сельчан досрочно

рассчитаться с государством по всем видам поставок, а сам по мясopоставкам уже 9 июля сверх годового налога сдал 36 кг мяса. Колхоз «Красный пахарь» сразу же выделил на нужды армии пару быков, четырех кабанов, из 40 кг шерсти колхозницы связали носки, варежки для красноармейцев.

Работники сельского хозяйства района ежегодно сдавали Родине сотни тонн молока и мяса. В тяжелые годы войны в хозяйстве «Социализм» отдельные чабаны получали и сохраняли по 120-130 ягнят. Высоких показателей по надою молока добивались доярки. В 1942 году государство получило от мартучан 172099 центнеров хлеба, 5999 центнеров картофеля, 2399 центнеров овощей и 18555 центнеров сена. Кроме хлеба, другой продукции было продано больше, чем в довоенные годы. Несколько возросло поголовье скота в связи с тем, что часть его была переправлена с западных районов страны. А в 1943 году государству было сдано мяса на 34116 ц. больше против 1940 года, молока – на 7434 ц., брынзы – на 147 ц., яиц – 1718 штук, шерсти в два раза больше, чем до войны. Мартучане героически трудились в тылу, развернулась большая работа по оказанию помощи фронту. Собирались деньги, ценные вещи, подарки бойцам, а также в фонд детям-сиротам.

В 1943 году старейший труженик сельского хозяйства М. Урдубаев на постройку танковой колонны внес 30 тысяч рублей, 60 пудов хлеба. Свою лепту внесли и отдельные труженики села. Школьники на постройку танковой колонны внесли более 13477 рублей. Таких примеров много. Трудящиеся района в фонд армии внесли 2 млн. 513 тысяч рублей и 11688 пудов хлеба. Мартучане подключились к созданию всенародного фонда обороны, центнеры и тонны хлеба хозяйств, личные сбережения тружеников были переданы в названный фонд страны. Фронт и тыл в годы войны жили одной мыслью – добиться скорейшего разгрома врага. Сотни посылок, вагоны с продуктами, теплыми вещами, в которых была пшеница, колбасы, сливочное масло, яйца и сухари, высылали мартучане на фронт. Трудящиеся района делились последним, отрывали от себя, от семьи, чтобы помочь пострадавшим народам и странам.

По-гвардейски, по-боевому как тогда требовала обстановка, работали молодежные бригады Федора Пчелы из колхоза имени Дзержинского, Василия Пономаренко из колхоза «Красный пахарь», комсомольско-молодежное звено Дуси Кальницкой из колхоза «Зеленый Гай».

Время показало, что война есть испытание всех экономических и организационных сил каждого трудоспособного человека.

Многие воины - мартучане показывали образцы мужества и героизма, в их числе Герои Советского Союза Ф.Ф. Озмитель, К.Я. Губин, А.Г. Батура, М.С. Кожемякин, Е.К. Мазков.

Экономика района после окончания войны ослабла, оплата труда была очень низкой. Не лучшее положение сложилось в земледелии, развитии общественного животноводства. Но уже в 1950 году мартучане не только восстановили экономику, но и сделали большой шаг вперед. Накануне освоения целинных и залежных земель район был по тому времени одним из экономически развитых районов Актюбинской области. Доходы колхозов в 1953 году возросли по сравнению с 1952 годом на 15,8 млн. рублей, колхозники получали до 6 кг хлеба на трудодень и от 2 до 7,5 рублей деньгами. Почти повсеместно отсутствовала механизация животноводческих помещений и зернотоков. Люди вручную перелопачивали и грузили зерно, раздавали корм, чистили навоз. Мощностей местных электростанций едва хватало на освещение, а в большинстве сел их не было. Не хватало техники. На весь район имелось всего 325 колесных и гусеничных тракторов, 172 комбайна. Все они были изношены. Трудно было с транспортом, из-за отсутствия автомашин повсеместно в хозяйствах использовались конные тележки, сани и брички МТС. Колхозы слабо были укреплены квалифицированными кадрами. На всех МТС, а их было 4, главные инженеры и руководители колхозов не имели высшего сельскохозяйственного образования. Многие агрономы и зоотехники не обладали достаточно теоретической подготовкой. Не хватало кадров механизаторов. В таких неблагоприятных условиях началось в районе гражданское движение за освоение целины.

НА ФРОНТЕ И В ТЫЛУ

В годы войны тружеников тыла правительственными наградами особо не баловали. Потом, после Победы, их труд был отмечен орденами и медалями. Многие мартучане получили медали «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» Чуть позже пятеро мартучан были удостоены высокого звания Героя Социалистического Труда - за новые достижения и за самоотверженный труд в годы войны. Заведующая свинофермой колхоза «Степь» Мария Михайловна Чепигина, у которой муж погиб на фронте, в тяжелейших условиях, увеличив поставки мяса, сумела сохранить к концу войны поголовье свиней на довоенном уровне, а потом план развития свиноводства был перевыполнен вдвое, за что в июле 1948 года она была награждена Золотой Звездой с серпом и молотом.

А вот Герой Социалистического Труда Григорий Макарович Швед хлебнул и фронтового лиха. На 7 лет растянулась его армейская служба.

Долгий и трудный боевой путь он прошел старшиной танковой роты. А после войны трудился по-боевому, высшего знания добился за успехи 1947 года.

В войну наш район находился в глубоком тылу. Здесь не слышны были артиллерийские раскаты, не долетали до мартукских степей вражеские самолеты.

В январе 1944 года в Мартуке состоялось районное собрание аксакалов-колхозников, где участвовало 150 человек. Было принято их обращение ко всем ветеранам-колхозникам Актюбинской области, в котором они говорили: "Ушли на фронт защищать Родину наши сыны и внуки, оставив колхозное хозяйство на руки нам - старикам, женщинам, молодежи. А мы, старики, не посрамям старости нашей, наших седых волос». И ветераны не посрамили свои седины. Не уступали в работе молодежи 72-летний просовод Бердалы Мусралин из колхоза "Тарангул", 68-летний животновод Яков Эчин из колхоза. Ударниками стали 65-летний бригадир Василий Приходько из колхоза «Украинец», 77-летний колхозник Зиновий Усик из колхоза "Красный пахарь" и многие, многие другие.

В славном победном 1945 году полеводы района порадовали Родину большим урожаем. По 25-30 центнеров пшеницы и проса вырастили звенья Марии Герашенко, Пелагеи и Кинько, Длумы Кабаевой из Жайсанской МТС, бригада Пономаренко В.Н. и Марии Величко из Мартукской МТС и другие. Но не только хлеб растили мартучане. Ежегодно Родина получала от мартучан сотни тонн молока и мяса. В невероятно трудных условиях работали животноводы. Не хватало кормов, помещений, транспорта и в этой обстановке выполняли ежедневно свои нелегкие обязанности животноводы, показывали образцы труда, чудеса героизма.

Еще до войны была известна в районе своими славными делами свиноводка Дарья Васильевна Марченко из колхоза "Свет", возглавлявшая в трудные военные годы свиноферму. В 1940 году она получила от комитета ВСХВ большую серебряную медаль и 1000 рублей премии, а колхоз удостоили дипломом II степени и премировали мотоциклом, 5000 рублями. В 1944 году за высокие показатели Д.В. Марченко удостоилась чести быть участником ВСХВ. И в годы войны Дарья Васильевна добивалась самых высоких результатов по району, также самоотверженно на свиноферме трудились ее помощницы свиноводки Анастасия Мельникова и Мария Ищенко.

Высоких надоев добивались доярки Ксения Камышникова, Наталья Козыдуб, Полина Дюба из колхоза "Свет", Мария Герасименко, Евдокия Черная из колхоза имени Шевченко, Анна Рудая из колхоза "Крестьянин".

В районе проводилась большая работа по оказанию помощи фронту. Собирались деньги, ценные вещи, подарки бойцам Красной Армии, а также в фонд детям-сиротам.

К маю 1942 года трудящиеся района направили 3 вагона подарков бойцам: один вагон с пшеницей, другой с пшеном, третий с посылками, в которых было 320 кг колбасы, 265 кг сливочного масла, 6440 яиц, 383 кг сухарей.

В 1943 году старейший колхозник колхоза имени Сталина Машитай Ударбаев на постройку танковой колонны внес 30 тысяч рублей, 60 пудов хлеба. Трофим Кокоза на эти цели внес 60 тысяч рублей и 40 пудов хлеба. Примеру колхозников-патриотов последовали их земляки. Зинченко Савелий Гаврилович внес 30 тысяч рублей, 30 пудов хлеба, посевной материал на 6 га. Погребная Анна Мефодьевна - 40 тысяч рублей, 12 пудов хлеба и семян на 8 га. Знатная свиноводка колхоза «Свет» Дарья Васильевна Марченко внесла в танковую колонну 50 тысяч рублей и 100 пудов хлеба. Школьники Жайсанской средней школы внесли на постройку танковой колонны 1277 рублей 52 копейки. Колхозницы колхоза "Степной гигант" Анастасия Ивановна Копыца внесли 50 тысяч рублей, а Клавдия Ивановна Глуханкина - 25 тысяч рублей на постройку танковой колонны, за что Верховный главнокомандующий в своей телеграмме на их имя сердечно поблагодарил.

12200 рублей собрали школьники Мартукской средней школы на строительство танка «Мартукский пионер». За это их поблагодарил И.В. Сталин.

Всего трудящиеся Мартукского района внесли на строительство танковой колонны «Колхозник Казахстана» 2 млн. 513 тыс рублей и 11688 пудов хлеба в фонд Красной Армии. За это Верховный главнокомандующий И.В. Сталин в своей телеграмме на имя первого секретаря Мартукского райкома КП (б) Казахстана Могилева И.С. сердечно поблагодарил мартучан.

Трудящиеся района делились последним, отрывали от себя, от семьи, чтобы помочь пострадавшим народам страны, чем только возможно. Сердечное благодарственное письмо прислали трудящиеся города Сталинграда мартучанам: «Ваша забота о сталинградцах, - писали они, - вдохновляет жителей города-героя на новые трудовые подвиги».

От мартукской земли отправились на фронт более 3 тыс. человек. Первый же бой в Бресте приняли Михаил Иванович Зиновьев и Алексей Афанасьевич Плис. Увы, для Алексея Афанасьевича брестское сражение оказалось первым и последним, он не вышел из боя, навечно оставшись бойцом легендарного гарнизона.

На всех фронтах: в Карелии и от Балтийского до Черного морей воевали мартучане. Пехотинцы, артиллеристы, летчики, моряки. Славную память о себе оставила 312-я стрелковая дивизия, сформированная в первые дни войны на актюбинщине. В ней воевали многие мартучане.

Всему миру известен подвиг 28 героев-панфиловцев из такой же стрелковой дивизии, также сформированной в Казахстане, в столице нашей республики. Эта горстка бойцов не пропустила к Москве вражескую колонну танков. А рядом также героически держали оборону бойцы актюбинской 312-й дивизии. И среди них мартучане Демьян Однороманенко, Павел Бондаренко, Василий Лягуша, Хусаин Калимулин, Григорий Шейко, Дмитрий и Алексей Кравченко, Александр Сластенов, Иван Калининченко, Петр Логвиненко, Сагидулла Бекмухамбетов, Ергали Жумагалиев, Иван Майстренко, Василий Перельгин, Магауия Шондыбасов, Мадер Кузбаев, Федор Мукомолов, Федор Цехмистро и еще сотни мартучан. После реорганизации дивизии боевой путь наших земляков пролегал через Харьков, Чугуев, Кировград, Румынию, Венгрию, освобождали мартучане Вену - столицу Австрии.

Бессмертен подвиг защитников Ленинграда, пережившего ужасные разрушения, голод и холод трехлетней блокады. Им пришлось вытерпеть не только бомбовые налеты, артобстрелы, укрываться от нескончаемого роя смертоносных пуль, но и прочувствовать, что такое голод блокады, когда силы оставляют человека. И только ненависть к врагу, жажда мести за страдания мирных ленинградцев двигали бойцов вперед, придавали сил для рукопашного боя, для прорыва блокады. Прошли блокаду Николай Лобачев, Майлян Длимов, Федор Плис, Александр Махин, Иван Титовский, Иван Григорьев, Федор Ивакин, Николай Савин, Петр Тодосейчук, Владимир Сычев, Николай Сафронов, Кенжегара Карагузин, Петр Лагода, Калы Курмансеитов, Василий Билай, Григорий Герасименко. Сейчас их всех, конечно, зовут уважительно по имени-отчеству, а пятьдесят с лишним лет назад они были просто Колями, Ванями, Маликжан, Калижан. Такими молодыми, отчаянными, бесстрашными вошли они в историю ленинградской обороны.

Великая дружба, сплоченность, единство цели - вот что помогло выжить в тылу, победить на фронте, Казахская семья принимала переселенцев - украинцев, немцев. На фронте украинец, рискуя жизнью, вытаскивал из-под обстрела раненного казаха, татарин прикрывал огнем бросок вперед русского, а котелок каши делили на всех, как и коробку патронов. Примеров такой взаимовыручки не счесть.

Звание Героя Советского Союза Александру Герасимовичу Батурину было присвоено за мужество и отвагу, проявленные в воздушных боях на подступах к Ленинграду при прорыве блокады. Только в последних боях за город на Неве он сбил 3 вражеских самолета, потопил 3 военных корабля, уничтожил 40 зенитно-пулеметных точек, 42 автомашины с солдатами и военными грузами, три аэростата воздушного наблюдения, взорвал четыре

склада боеприпасов противника. А всего на его счету 28 сбитых вражеских самолетов. Кроме ордена Ленина и Золотой Звезды, он был награжден тремя орденами Красного Знамени, медалями.

Если Батурии летал на истребителях, то Михаил Степанович Кожемякин - на тяжелых бомбардировщиках ПЕ-2, громил наземные цели врага, стараясь увернуться от "Мессершмитов". Трижды выбрасывался из горящего самолета, бывало, изрешеченный осколками зенитных снарядов его летающий бомбовоз едва дотягивал до своего аэродрома. 170 боевых вылетов на счету Михаила Степановича, а каждый вылет - это десятки, сотни уничтоженных солдат, взорванные автомашины, танки, поезда, мосты, разрушенные укрепления врага.

Третий мартукский воздушный ас Евдоким Константинович Мазков летал на знаменитых штурмовиках ИЛ-2. Ему доверялись опасные задания: сделать фотосъемку вражеских переправ, охраняемых множеством зенитных батарей, разбомбить не менее строго охраняемые объекты, и он всегда отлично выполнял задания, одно из которых - последнее - завершилось тяжелым ранением.

И у Кожемякина, и у Мазкова, кроме Золотых Звезд, по несколько боевых орденов, медалей.

Не дожидаясь победы Федор Федорович Озмитель - чекист, командир партизанского отряда "Грозный". Немало вражеских солдат и боевой техники уничтожили партизаны под его командованием.

87 мартучан прошли афганское испытание. Там погибли воины - интернационалисты Анатолий Рудай и Жаксыгали Тажигулов, посмертно награжденные орденами. Ранения в этой войне получили Андрей Клейн и Юрий Негрудский, награжденные медалью "За отвагу". С такими же медалями вернулись из Афганистана Урынбасар Биссенгалиев, Василий Грабович, Григорий Кливер.

Когда случилась трагедия в Чернобыле, 28 мартучан откликнулись на призыв о помощи и приняли участие в ликвидации последствий аварии. Среди них Петр Фадеев, Николай Панин, Юрий Мингалев, Урал Байбараков, Серик Байжанов, Алексей Чуксеев, Геннадий Сторожев и другие.

ОСВОЕНИЕ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ

По призыву на освоение выехали сотни добровольцев. В марте 1954 года в Мартукский район прибыли 78 человек, приезжали группами, отрядами, семьями и в одиночку. Новоселы в основном были из Киргизии, Харьковской области и Запорожья. Торжественно встречали первых энтузиастов - молодежь из столицы Казахстана г. Алма-Аты. Активное участие в подъеме целины приняли и местные жители. И среди них был И. Х. Калимуллин, который в последующем работал в совхозе им. Дзержинского. И. Калимуллин стал директором совхоза, сделал из него образцовое хозяйство. Молодежь того времени добилась поставленной цели, пройдя через все трудности, препятствия и с честью оправдала доверие, оказанное ей. Нелегкий труд выпал на ее долю, приходилось мириться с неустойчивостью быта, отсутствием жилья и другими неудобствами. Усилиями целинников и трудом сотен местных жителей совершен поистине героический подвиг. В конце 1955 года намеченный план подъема целинных и залежных земель в районе - 25 тысяч гектаров был перевыполнен на 5 тысяч гектаров. А за три первых года в хозяйствах района было обработано за всю историю существования района около 136 тысяч гектаров, что превзошло первоначально намеченные планы в 5 раз. Посевная площадь по району увеличилась за это время почти в три раза, земель в обработке находилось 296 тысяч га. Покорение целинных земель в районе создало хорошую предпосылку для бурного роста всей экономики. В районе впоследствии организовалось 5 крупных колхозов. В 1954 году в районе на 100 гектаров пашни приходилось 4 головы крупного рогатого скота, в т.ч. 1,1 коровы, 2,1 головы свиней.

В 1976 году, несмотря на увеличение пахотных земель в три раза, число крупного рогатого скота на 100 гектаров пашни возросло в 2,5 раза, коров в 2,1 раза, свиней более чем в 2,2 раза. Всего по району в 1980 году насчитывалось 53400 голов крупного рогатого скота, в том числе 12,6 тысячи коров, 18,5 тысячи овец, 20 тысяч свиней. Надой на одну фуражную корову в 1979 году составил 2180 литров молока против 1334 литров в 1953 году. Увеличилась продуктивность и товарность по всем видам животноводческой продукции и полеводства.

С 1937 года в районе велась научная работа по выращиванию новых высокоурожайных сортов, приспособленных к местным климатическим условиям. В 1980 году в районе насчитывалось 1410 тракторов, в т.ч. 175 – К-700, 646 зерноуборочных самоходных комбайнов, 556 грузовых автомашин, 1565 различных сеялок, 492 тракторные косилки, 550 тракторных прицепов и

мн. др. сельхозтехники. Улучшился качественный состав руководящих и инженерно-технических кадров, организаторов производства.

В 50-х годах хозяйства не имели возможностей всесторонне решать вопросы благоустройства, улучшения быта. Через годы более ускоренными темпами велось строительство жилья, животноводческих и культурных помещений. Неузнаваемо изменился облик районного центра и сел. Вот что в своей книге «Дело всей жизни» написала о Мартуке Д. К. Мастерова - первый редактор районной газеты «За большевистские колхозы»: «Мартук - большое, богатое село. Посмотришь на него издали, кажется, что кто-то специально расставил на ровном месте домики-избушки, похожие на спичечные коробки. Все они одинаковые, саманные, с плоскими крышами, в которых жиденькие карагачи...».

Оставшиеся еще в наследство от царской России мазанки с плоскими крышами в основном были полностью вытеснены добротными, просторными, светлыми домами. В 1954 район сдал всего 18 тысяч тонн зерна. В 1980 году план по продаже зерна государству выполнен на 123,4 процента и была ликвидирована задолженность прошлых лет.

В районе в период его отделения от Акбулакского района России (конец 1934 года) работало 6 фельдшерских пунктов, амбулатория с зубным кабинетом, аптека, заканчивалось строительство родильного дома на 15 коек. Работали 54 начальные школы, 8 неполных средних школ и одна средняя школа. В них тогда обучалось 6103 детей. Впервые в 1935 году в районном клубе был установлен звуковой аппарат и построено первое здание под детский сад на 27 ребят.

За 60 лет произошли большие изменения как в экономике, так и в культурно-бытовом отношении. Вместо 59 мелких маломощных хозяйств за исторический период в районе возникло 13 крупных колхозов, 5 совхозов, вооруженных мощной техникой, произведено значительное количество сельскохозяйственной продукции. В каждом хозяйстве имелось до 41 трактора, 33 комбайнов и 25 грузовых автомобилей. Только за прошедшую девятую пятилетку среднегодовая сдача мяса государству составила 61976 центнеров и 1172486 центнеров молока, или производство, и сдача животноводческой продукции возросли в 10 раз. За эту же пятилетку, весьма неблагоприятную по климатическим условиям, сдано 17 млн. 457 тысяч пудов зерна, что также в 8-10 раз превысило количество хлеба, сдаваемого с момента организации района.

В районе в 1985 году было 50764 головы КРС, 45659 свиней, 2040 лошадей. Большие изменения произошли в развитии культуры и быта, в улучшении материального благосостояния населения. Увеличилось число больниц, очагов культуры. Уменьшилось число начальных школ с 54 до 13,

число средних школ увеличилось с одной до 11, восьмилетних до 18. Число учащихся в этих школах составило 7870 человек. В районе работал 51 фельдшерско-акушерский пункт, районная больница на 180 коек, Мартукская туберкулезная больница на 150 коек и три участковые больницы на 100 коек, 125 учреждений культуры. Во все населенные пункты проведены дороги с твердым покрытием, 4 моста на автотрассе Мартук-Актобе общим объемом капиталовложений в 3 миллиона рублей. Построено и введено в строй 10 детских садов на 175 мест и т.д. До середины 80-х годов сдано в эксплуатацию 5 типовых школ на 2100 ученических мест, передано здание под школу на 130 мест, 8 клубов и Домов культуры на 2300 мест, 27100 кв. метров жилой площади.

В этот исторический период общий объем капиталовложений составил почти 32 млн. рублей. Значительно возрос объем производимой промышленными предприятиями продукции. В среднем за год произведено продукции на 8,5 млн. рублей, а за пятилетку объем производства продукции возрос по сравнению с восьмой пятилеткой на 42 %, или на 11,3 млн. рублей. Увеличились доходы населения. Населению реализовано товаров потребления на 92 млн. 290 тыс. рублей, в среднем за год более 18 млн., или рост товарооборота по сравнению с прошлым временем на душу населения составил 38,8 процента. Сбережения у населения составили свыше 12 млн. рублей. Около 5-ти тысяч единиц транспорта имелось в личном пользовании населения. Приведенные данные ярко говорят о возросшем благосостоянии тружеников района.

Тяжелым был засушливый 1975 год. Такого года старожилы региона не помнят с начала века.

Вторая половина 1980 года стала для района периодом коренной перестройки.

Девяностые годы характерны объявлением бывшими союзными республиками суверенитета и обретением независимости. Изменилась политическая структура общества. Началась приватизация предприятий, хозяйств, цены были отпущены в свободное плавание, но главное - начался переход на рыночные отношения.

Время - лучший судья. Меняется атмосфера, ритм, настрой жизни, отношение людей к делу. Это коснулось всех сторон и сфер работы и прежде всего экономики.

Институциональные изменения произошли за годы независимости Казахстана. Это - появление слоя частных собственников, свободное ценообразование, ориентация хозяйствующих субъектов на прибыль, а не на план, жесткая конкуренция, негосударственная инфраструктура и т.д. Проходя отрезок времени, укрепляется основа малого и среднего бизнеса и

расширяется круг их деятельности. Проводится работа по поддержке и развитию различных образований (товарищества, общества, кооперативы и т.д.). В основном внимание обращалось на развитие малого и среднего бизнеса. Целенаправленно проводится в жизнь линия создания для человека условий, при которых он может сам зарабатывать для себя и своей семьи. В отдельных селах района в последние годы прекратился отток населения. Не единичны случаи, когда возвращаются на свою родину уехавшие в Россию и Германию мартучане.

В экономически развивающихся селах района нет уезжающих за пределы территории. В селе Полтавка жилье купить - проблема. Люди содержат на своих дворах по пять-шесть коров, молодняк. Здесь сегодня живут лучше, интересней, более полной жизнью по сравнению с другими. Полтавцы обратились ко всем крестьянским хозяйствам с призывом: «Давайте в каждом селе выделим школе участки для выращивания сельхозкультур, создадим более благоприятные условия для воспитания смены сильной, максимально приспособленной к реалиям жизни».

С каждым годом, несмотря на трудности, крестьянских хозяйств становится больше, экономика в районе становится устойчивей. Главное — вся экономическая инфраструктура встала на рыночный путь. Посевная площадь в 2000 году выросла с 63 тыс. га до 95 — в 1,5 раза. Собран урожай в среднем по 8 ц/га. Погода в 2002 году была суровая для хлеборобов. В районе в среднем было получено с каждого гектара по 7,5 центнера зерна. Сейчас в районе засевают более 120 тысяч гектаров.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ МАРТУКСКОГО РАЙОНА

В течение года в районе проводилась определенная работа по выполнению приоритетных задач, поставленных Президентом Республики Казахстан в Послании народу «Повышение благосостояния граждан Казахстана - главная цель государственной политики», которые должны обеспечить вхождение Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира и индустриализации страны на основе формирования 30 корпоративных программ.

Можно с уверенностью сказать, что прошедший год внес серьезные изменения во все сферы жизнедеятельности. Благодаря инициативе, предприимчивости, работоспособности тружеников нашего района, результаты года явились значительными.

Развитие сельского хозяйства

Развитие отрасли сельского хозяйства осуществлялось в соответствии с Программой устойчивого развития агропромышленного комплекса области на 2006-2008 годы.

В прошедшем году благодаря огромной государственной поддержке, внедрению новых технологий выращен хороший урожай. Собрано 156 тыс. тонн зерна, что на 53 тыс. тонн больше чем в 2007 году. За многие годы урожайность зерновых по району составила 13, 4 центнера с гектара. Выращено: 11 тыс. тонн картофеля, 8 тыс. тонн овощей. Бюджетные средства, выделенные для поддержки агропромышленного комплекса в сумме 685 млн тенге были полностью освоены.

Вложено инвестиций в основной капитал на 288 млн. тенге больше предыдущего года. Меры государственной поддержки способствовали позитивным изменениям объемов производства валовой продукции сельского хозяйства, и составил 6 млрд. 176 млн. тенге, что больше уровня 2007 года на 1 млрд. 508 млн. тенге. Все это явилось результатом планомерной работы по увеличению сортовых посевов зерновых культур, внедрению влагоресурсосберегающей технологии производства зерна, новой техники, которой приобретено на 508 млн. тенге. Особо хочется отметить работу в этих направлениях Акционерного общества «Родники», и товариществ с ограниченной ответственностью «Карасор», «Казанка», «Шанды».

Для решения финансовых проблем сельхозтоваропроизводителей в районе работают: «Кредитное товарищество Мартук», выдавшее кредиты по 21 проекту на сумму 41 млн. тенге, и три микрокредитные организации, выдавшие по 184 проектам кредитов на сумму 49 млн. тенге.

Что касается развития животноводства, то по сравнению с 2007 годом, поголовье крупного рогатого скота увеличилось, но, по - прежнему, более 80 процентов его приходится на личное подворье.

В связи с ростом численности и повышением продуктивности скота и птицы увеличилась реализация животноводческой продукции на 105 процентов.

В 2008 году созданы 2 СПК, которые реализовали мяса и молока на общую сумму - 26 млн.тенге. Результатом объединения крестьянских хозяйств и перерабатывающего предприятия является СПК «Мартук-Агро», который по итогам года получил 6,5 млн. тенге субсидий.

Для обеспечения зимовки скота заготовлено в достаточном количестве кормов.

Субсидии в сумме 23 млн. тенге, выделенные для поддержки производителей мяса и молока из республиканского бюджета, полностью освоены.

В целях удешевления и стабилизации цен на продукты питания сельхозформирования района приняли участие в 22 областных и 18 районных сельскохозяйственных ярмарках и реализовали продукцию на 16 млн.657 тыс.тенге.

Была продолжена работа по улучшению генетического потенциала скота методом искусственного осеменения. На эти цели из бюджета выделены и освоены 4 млн.300 тыс.тенге.

Развитие малого и среднего предпринимательства

Для поддержания устойчивого и динамичного роста экономики в районе в течение года продолжалась реализация Региональной программы ускоренных мер по развитию малого и среднего предпринимательства. Так только в течение года было создано 60 субъектов предпринимательства, из них 6 юридических лиц и 54 индивидуальных субъекта.

На 12 процентов увеличилось число занятых в этой сфере. Создано 597 новых рабочих мест.

За 2008 год субъектами предпринимательства произведено продукции, выполнено работ и оказано услуг на 6 млрд. 589 млн. тенге, или увеличение составило на 64 процента по сравнению с предыдущим годом. Ежегодно в районе проводится выставка продукции объектов малого и среднего бизнеса, на которой видны не только результаты труда, но и перспективы развития. В рамках социальной ответственности бизнеса предприниматели активно участвуют в социальном развитии района. Так за 2008 год для оказания благотворительной и спонсорской помощи ими выделено более 9 миллионов тенге.

В районе продолжают свою деятельность объекты инфраструктуры предпринимательства. Среди них Общественный Фонд «Мартукский бизнес – инкубатор», им оказано более 2 тысяч услуг населению и Общественное объединение «Союз предпринимателей и работодателей Мартукского района».

Развитие промышленности

Положительная динамика наблюдается и в развитии промышленности, хотя до недавнего времени она была представлена только предприятиями переработки. Объем промышленной продукции за год составил 870 млн.тенге, что на 340 млн.тенге больше уровня 2007 года.

Одним из региональных проектов области, реализующимся на территории района, является строительство Мартукского механического завода по выпуску железнодорожных вагонов и цистерн. Разработан генеральный план завода и проект рабочего поселка. Ведется разработка ПСД, строительство рабочего поселка, работы по обеспечению объекта транспортными коммуникациями, водоснабжением и необходимой социальной инфраструктурой. Проведена линия электропередач 10тысяч киловольт, установлены подстанции и мини АТС на 12 номеров. Проведены работы по вскрытию и вывозу плодородного слоя почвы на площади - 45 га. Одной из важных задач в развитии этой отрасли является стабилизация и увеличение объема выпускаемой промышленной продукции до 1 млрд.64 млн. тенге. Также необходимо расширить ассортимент выпускаемой продукции, обеспечить ее конкурентоспособность.

Развитие рынка труда, обеспечение социальной защиты населения

Улучшение жизни и благосостояния народа в стабильном и развивающемся обществе - дело закономерное.

Работа по социальной защите населения осуществлялась в соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан и Региональной Программой занятости населения и реабилитации инвалидов.

Анализ состояния рынка труда свидетельствует об увеличении численности экономически активного населения, на 1 января 2009 года она составила 18 тысяч 652 человека.

Общая численность занятого населения – 17 тысяч 683 человека. Прирост занятого населения позволил снизить общую безработицу.

Нет безработных в Байторысайском, Жайсанском, Курмансайском сельских округах.

Снизилось число безработных в Аккудыкском, Карачаевском, Кызылжарском, Мартукском сельских округах.

В 2008 году трудоустроен 661 безработный. В течение года 412 безработных были направлены на общественно-оплачиваемые работы, 7 на профобучение, более 20 молодых безработных специалистов прошли молодежную практику.

Приросту занятого населения способствовало создание 597 новых рабочих мест, в них трудоустроено 488 человек.

Однако доля малообеспеченных семей от общей численности населения остается высокой в Мартукском и Родниковском сельских округах. Государственное пособие на детей до 18 лет было назначено и выплачено на

2038 детей, в сумме 19 млн.13 тыс.800 тенге. Государственная социальная адресная помощь назначена и выплачена 112 семьям в сумме 3 млн.611 тыс.тенге.

В районе проводится большая работа по оказанию социальной помощи отдельным, наименее защищенным слоям населения. Так, в целях улучшения материально-бытовых и социальных условий по решению представительных органов возмещаются расходы за коммунальные услуги (освещение, приобретение угля и газа) инвалидам и участникам Великой Отечественной войны, Афганской войны, а с 2008 года участникам ликвидации последствий катастрофы на Чернобыльской АЭС, гражданам, пострадавшим вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском полигоне и труженикам тыла. Всего оплачены услуги на сумму 24 млн.тенге.

В 2008 году оказана дополнительная помощь 68 детям- инвалидам до 16-ти лет на общую сумму более миллиона тенге.

В результате проведенной работы за отчетный период повышены доходы и выведены из бедности 39 малообеспеченных семей с составом 187 человек.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О занятости населения» была установлена трехпроцентная квота рабочих мест для инвалидов. В организациях и предприятиях района было трудоустроено 45 инвалидов.

Всего в районе работают 75 инвалидов в различных отраслях и 27 занимаются индивидуальной трудовой деятельностью.

Но для постоянного улучшения социального самочувствия всех слоев и социальных групп населения предстоит конкретная работа в наступившем году.

Развитие инфраструктуры

Важным направлением в развитии экономики является инфраструктура. Основные транспортные связи района осуществляются по участку магистральной дороги республиканского значения и автодорогами местного значения общей протяженностью 493 км. Из них 60% имеют разрушения дорожного полотна. На обеспечение функционирования автомобильных дорог было выделено 94 млн.600 тысяч тенге бюджетных средств. На зимнее содержание дорог выделено 6млн. 500 тысяч тенге. В райцентре асфальтированы 4 улицы, проведен текущий ремонт еще 4 улиц. Произведен текущий ремонт моста на 21 км. автодороги Мартук - Линовицк, дорожной трубы на 71 км. автодороги Шевченко - Студенческое, а также были проведены работы по засыпке промоин и ям на автодороге Мартук-Полтавка-Шевченко-Студенческое.

Проведена работа по освещению улиц населенных пунктов района (с.Мартук, с.Саржансай, с.Хлебодаровка, с.Жайсан), где было установлено более 120 светильников. Для обслуживания населения почтовыми услугами в районе построены и введены в эксплуатацию здания почты в с.Жайсан и с.Хлебодаровка, почтовое отделение в с.Родниковка на стадии завершения .

Для обслуживания населения автомобильными перевозками работает 8 автобусных маршрутов, охватывающих 31 населенный пункт. С декабря 2008 года для удобства пассажиров, выезжающих в г.Оренбург организована предварительная продажа билетов на два рейсовых автобуса, которые заходят ежедневно на автовокзал с. Мартук. Организовано обслуживание населения услугами такси по райцентру и между населенными пунктами.

По программе «Жасыл ел» на озеленение района было израсходовано более миллиона тенге.

В рамках реализации «Программы развития сельских территорий» для подключения дополнительных мощностей водопровода с.Мартук направлено - 4 млн.тенге.

В целях дальнейшего улучшения водоснабжения населенных пунктов района качественной питьевой водой проведен капитальный ремонт водопровода с. Хазретовка на сумму 4 млн.тенге и капитальный ремонт башни водопровода в с.Кенсахара на сумму 1 млн.тенге.

С 2006 года за счет средств республиканского бюджета ведется строительство подводящего газопровода Актобе-Мартук общей стоимостью- 2 млрд.1 млн.тенге, из которых уже освоено 1 млрд. 7 млн.тенге. На газификацию с.Мартук выделено 172 млн.тенге и уже на стадии подключения к газопроводу индивидуальные дома рабочего поселка. В этом году с.Мартук полностью будет газифицировано. Продолжится строительство газопровода к другим населенным пунктам района.

Инвестиции в жилищное строительство составили 158 млн. тенге или 180 % к 2007 году.

В последние годы в районе интенсивно ведется строительство индивидуальных жилых домов. В 2008 году в районе за счет средств индивидуальных застройщиков Мартукского, Хлебодаровского и Танирбергенновского сельских округов введено 7 тысяч квадратных метров жилья или 128 процентов к прошлому году, 63 семьи обеспечено своим жильем.

Развитие образования

Важнейшей задачей сферы образования должно стать воспитание самодостаточной и конкурентоспособной личности - «казахстанца будущего». Это значит, нам нужны профессионалы, прекрасно разбирающиеся во внутренних и международных процессах, управленцы, готовые внедрять самые передовые методы во всех сферах. Формирование такой личности начинается со школы. Поэтому государство уделяет огромное внимание развитию образования.

В 2008 году на приобретение оборудования школам района было выделено 52 млн. тенге, благодаря чему, значительно укрепилась материально-техническая база.

В 18 школах оснащены кабинеты физики новым оборудованием, 8 школ получили и установили интерактивные доски, 4 школы получили мультимедийные кабинеты.

Кроме текущих расходов на учреждения образования района было выделено: на фонд всеобща -8 млн. 400тыс.тенге; на капитальный ремонт 11 школ - 37 млн.тенге.

Проведен текущий ремонт всех школ района .

Вознесенской, Хлебодаровской школам, Мартукской СШ №1, районному отделу образования приобретены автомашины .

По результатам единого национального тестирования сравнительный анализ за пять лет показал, что если в 2004 году средний балл по району составлял 48,3, то в 2008 году средний балл составил 67, что говорит о повышении профессионального уровня учителей и повышении качества знаний выпускников. Необходимо отметить, что в течение трех лет наши выпускники подтверждают свои знания на медаль «Алтын белги». По итогам прошлого года обладателями медали стали два выпускника.

Коллектив Полтавской средней школы был отмечен акимом области за достигнутые успехи по результатам ЕНТ, им выделен 1 млн. тенге. В целях укрепления здоровья учащихся, районным бюджетом были выделены средства для приобретения оборудования школьных столовых, благодаря чему больше половины учащихся охвачено горячим и буфетным питанием.

В течение года были выделены из районного бюджета финансовые средства на ремонт 6 детских садов.

Накануне нового года был открыт детский садик на 50 мест в с.Каратаусай. В данное время в районе работают 8 дошкольных учреждений. И такая работа будет продолжена.

В 19 школах работают мини-центры дошкольного воспитания. Совершенствуется система дополнительного образования. В этих целях в 2008 году УПК реорганизован в центр технического творчества, открыты два дворовых клуба, где дети занимаются в кружках по интересам.

Но для того, чтобы наши дети получали современное воспитание в дошкольных учреждениях, чтобы была жажда к новым знаниям, всестороннему развитию в школах, предстоит решать более масштабные задачи.

Развитие здравоохранения

Реализация государственной программы развития и реформирования здравоохранения доказала правильность и эффективность выбранных стратегических направлений развития отрасли. Стране нужна здоровая нация. Итоги года говорят о стабильной динамике в показателях здоровья населения.

В результате проводимой работы по борьбе с туберкулезом обследовано население на 2 тысячи больше, чем в 2007 году. Благодаря такой работе снизилась заболеваемость с 80 до 76 процентов. За отчетный

период уменьшилась общая и младенческая смертность, увеличился естественный прирост населения.

Дети до 5 лет обеспечиваются бесплатно лекарственными препаратами и молочными смесями, медиками совершенствуется профилактическая работа.

В течение года централизовано поступило медицинское оборудование на сумму 35 млн.тенге. Приобретен мягкий и твердый инвентарь на 2 млн. тенге. Из районного бюджета на приобретение служебного жилья для работников учреждений здравоохранения выделено - 800 тыс. тенге. Закуплено медикаментов на 21 млн. тенге. Для центральной районной больницы и Новомихайловской врачебной амбулатории приобретены две «Нивы» скорой помощи. Проведен капитальный ремонт ЦРБ и Жайсанской ВА. Произведен текущий ремонт хирургического кабинета, лабораторий, пищеблока, палаты интенсивной терапии недоношенных детей, введена в работу дезинфекционная камера в райбольнице.

Развитие культуры

Государственная политика дает возможность всем казахстанцам свободно реализовывать свои национально- культурные интересы. В связи с чем продолжается реализация государственной программы «Культурное наследие».

За отчетный период за счет средств районного бюджета произведен текущий ремонт районного Дома культуры, кинотеатра «Колос», Курмансайского, Коминтернского сельских клубов. Приобретены новые отопительные котлы в Жайсанский, Хазретовский клубы. Капитально отремонтирована большая половина Жайсанского клуба, в этом году он будет полностью отремонтирован.

Приятно, что в прошлом году продолжилось восстановление объектов культуры. Открылись библиотеки в сёлах Коминтерн и Рыбаковка, сельский клуб в с.Первомайка. Приобрели здание для клуба в с.Шевченко. Также приобретена новая мебель в районный Дом культуры.

Хочется особо отметить, что в районной центральной и детской библиотеках впервые была внедрена модельная библиотека программы «Рабис». Это даст возможность работать в системе мировой культуры. Представляя интересы всего народа нашей многонациональной страны, в единственном нашем районе продолжают успешно действовать 7 национально-культурных советов, которые способствуют укреплению межэтнического мира и согласия .

Вместе с тем, остается проблемой капитальный ремонт имеющихся зданий Домов культуры и клубов, их строительство, укрепление материально - технической базы культуручреждений, обеспечение специалистами. Эти и другие задачи предстоит решать ежегодно, чтобы в каждом селе было здание для культурного отдыха.

Развитие физической культуры и спорта

В целях укрепления здоровья нации, как в духовном, так и в физическом плане, необходимо культивировать здоровый образ жизни среди всего населения. Ежегодно на развитие массового спорта и национальных видов в районе выделяется около 1 млн. тенге. Эти средства осваиваются, но пока нет конкретных результатов в продвижении массового спорта, потому что слабо используются у нас имеющиеся резервы. Что значит здоровый образ жизни? Это - ежедневные занятия физкультурой, отказ от вредных привычек. Тем более климатические условия нам позволяют заниматься и зимними, и летними видами спорта без дополнительных затрат, нужно только желание.

Финансы

Стратегически важным в течение всего года был вопрос исполнения бюджета.

Бюджет района по доходам исполнен на 101,2 процента. При плане 1 млрд. 623 млн. тенге исполнение составило 1 млрд. 642 млн. тенге, собственно доходы района при плане 253 млн. 317 тыс. тенге, сбор составил 272 млн. 140 тысяч тенге, 107 процентов, по расходам бюджет района исполнен на 99,6 процентов

Управление земельными ресурсами

В районе земли сельскохозяйственного значения составляют 390 тысяч 545 гектар, в том числе пашни 139 тысяч.

В течение 2008 года с целью расширения налогооблагаемой базы юридическим и физическим лицам во временное пользование выделено 35 тысяч га. земли.

В 2008 из бюджета района выделено 2 млн. тенге для утверждения плана земельно-хозяйственного устройства территорий сел Хлебодаровка и Хазретовка, и на перевод орошаемых земель в неорошаемые.

Кадастровым центром выдано 1052 акта на право собственности и временного землепользования.

За истекший год от продажи земельных участков поступило в бюджет района 11 млн.420 тыс. тенге.

Состояние правопорядка

Борьба с преступностью. Последовательно укрепляя основы открытого, демократического общества, мы не должны забывать, что демократия и правопорядок - неразделимы. В 2008 году зарегистрировано 114 преступлений, но низким остается процент раскрываемости.

По линии борьбы с наркобизнесом и незаконным оборотом наркотиков выявлено 4 факта незаконного хранения наркотических средств.

Еще недостаточна работа по профилактике, раскрытию и выявлению преступлений в деятельности участковых инспекторов полиции, возросло количество преступлений среди несовершеннолетних с 6 до 9.

Значит необходимо направить все усилия на четкую работу участковых инспекторов, инспекторов по делам несовершеннолетних, готовить достойные кадры, всячески повышать статус этой не простой должности, привлекать к обеспечению порядка и профилактике правонарушений общественные объединения, сарбазов, жителей сел, чтобы всем вместе бороться с негативными явлениями в нашей жизни.

Коррупционные правонарушения. За отчетный период 13 государственных служащих имели административное дисциплинарное взыскание и четверо дисциплинарное взыскание за правонарушения, создающие условия для коррупции.

Реализация кадровой политики

В районном акимате работают 125 государственных служащих, из них 14 политические государственные служащие.

Образовательный уровень госслужащих соответствует квалификационным требованиям.

Ежегодно госслужащие проходят обучение, переподготовку и повышение квалификации в Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, в областном центре переподготовки и повышения квалификации.

Обслуживание населения

Центры обслуживания населения. За 2008 год Мартукским филиалом «Центр обслуживания населения» принято и обслужено 22 тысячи 200 граждан, что составляет 72 процента от общего количества населения района.

В филиале Центра обслуживания населения установлено программное обеспечение по организации приема документов, а с декабря 2008 года подключен интернет. В филиале действует 8 окон.

Для удобства населения в почтовом отделении села Жайсан открыто рабочее место для организации приема заявлений и выдачи готовых документов. Проводились выезды в села района по документированию и регистрации населения.

Государственные услуги. Разработаны и утверждены регламенты и стандарты 26 видов государственных услуг, оказываемых физическим и юридическим лицам. Что позволило усилить ответственность государственных служащих перед населением, улучшило осведомленность

населения об оказываемых услугах, а также снизило коррупцию на государственной службе.

Состояние общественно-политической ситуации

Работа исполнительных органов, общественных и политических организаций района направлялась на реализацию государственной политики по обеспечению общественно-политической стабильности, разъяснение и пропаганду основных приоритетов Стратегии «Казахстан - 2030», ежегодных Посланий Президента страны, реализацию молодежной и государственной информационной политики, на взаимодействие с религиозными объединениями, политическими партиями.

Продолжались в течение года встречи пропагандистов с населением, выезжал агитпоезд, проводились выездные дни акимата района.

В целях стабилизации общественно-политической ситуации организовано постоянное сотрудничество с политическими партиями и религиозными объединениями района. Активное участие в жизни района принимает НДП «Нур Отан». Совместно с членами партии и молодежным крылом «Жас Отан» в районе проводились мероприятия, носящие общественно-политический характер.

В целях реализации медиа-плана в районной газете «Мартөк тынысы» публикуются материалы о важных общественно-политических мероприятиях по основным приоритетам Послания Президента.

Для активизации работы с молодежью реализуется «Программа государственной молодежной политики в районе на 2008-2010 годы». С этой целью из районного бюджета ежегодно выделяется более 500 тысяч тенге для проведения молодежных мероприятий. Третий год хорошо работают студенческие отряды «Экодес» по Государственной программе «Жасыл ел». В сельских округах работают общественные, женские советы, советы аксакалов.

Обращения физических и юридических лиц

Несмотря на то, что в районе многое делается для улучшения благосостояния населения, все же у людей возникают вопросы, с которыми они обращаются к акиму района. За 2008 год поступило 457 обращений, из них 80 процентов по землепользованию. Кроме того, по итогам отчетных встреч в прошлом году поступило 23 проблемных вопроса, из которых 6 решены на областном, 16 вопросов на районном уровне. Решение вопроса о капитальном ремонте Андреевского клуба перенесено на 2009 год. Я хочу особо подчеркнуть, что ни один вопрос не остается без внимания и постоянно контролируется выполнение.

ОБРАЗОВАНИЕ

Обучение, воспитание подрастающего поколения менялось и совершенствовалось в связи с требованиями времени. Сказывались здесь и экономическое положение страны, уровень быта, идеология. Свое влияние на дальнейшее развитие воспитательного и учебного процесса оказало широкое распространение в народе ислама. В сельской местности насчитывалось множество мечетей и медресе. Одной из первых в 1875-1876 гг. в ауле Хазрет при поддержке Нурфаиса Байгарина была возведена мечеть, в которой велось религиозное обучение. В это же время заработали мечети Даулетияра в Каратугайской волости (ныне с. Кумсай), Умбатали, Байета, Фахрадина, в Яйсане - мечеть Нуртазы, с. Морткы-хана Турабека. Подобные мечети заработали в с. Сынтас и Торангул, Киялы, Борте и Кия. Их служители занимались не только распространением ислама среди широких слоев населения, но и обучением молодого поколения арабскому языку. Однако принятый в советские времена закон об отделении школы от мечети, а мечети от государства, использование их помещений для других целей привели к полному приостановлению всей работы. После обретения страной независимости была восстановлена лишь мечеть Нурфаиса в Хазретовке. Силами жителей района в с. Мартук в 1998 г. воздвигнута новая мечеть.

Начиная со второй половины XIX века обучение детей велось в трех направлениях: религиозные школы, новаторское обучение, обучение на другом языке. Подготовка учителей велась в Оренбургском, позднее Акбулакском, Актюбинском педтехникумах, Актюбинском, Уральском институтах. В 1908-1909 гг. начальные школы открылись в аулах Акмоласай, Байнассай. В ауле №1 Каратугайской волости школа заработала в 1914 г. В Хлебодаровке в 1922 г. В первый же год за парты сели 60 детей в возрасте от 8 до 16 лет.

В 1914-15 гг. в Мартукском районе действовало около 10 школ. Первые школы для безграмотных открылись в ноябре 1920 г. в с. Жайсан и Рыбаковка, в декабре – в с. Каратогай и Студенческое. Школы для взрослого населения делились на две группы - для безграмотных и полуграмотных. 26 декабря 1919 г. был принят Декрет о всеобщей ликвидации безграмотности, в связи с чем стали открываться школы. Одна из таких школ 20 декабря 1920 г. открылась в с. Студенческое.

В 1939 г. в школах обучались 3301 учащийся, в вечерних школах – 1564 взрослых. Ежегодно увеличивалась сеть школ. В 1935 г. в районе насчитывалось 58 школ, 1940 г. – 62, из них 45 – начальные, 12 – неполные средние, 5 – средние.

В 1936 г. на образование затрачено 744400 руб., 1938–1541 тыс. руб. В 1937 г. школы в с. Байторысай и Новомихайловка стали семилетними, а в Кенсахаре впервые открылась школа. В 1938 г. начальные школы с. Нагорное, Степановка, Покровка, школа «13 лет КазССР» также перешли на семилетний цикл обучения. В 1939 г. ряды средних школ пополнили Жайсанская и Вознесенская. В это время в районе работало 213 учителей, в школах обучалось 5920 учащихся.

В 1940 г. в связи с законом учащиеся старших классов перешли на платное обучение. Каждый учащийся был обязан выплатить 150 руб.

Мартукский детсад посещали 25 детей. Жайсанским детсадом руководила И. Гусева. Начала возрастать численность кадров из числа местного населения. В это время хорошо зарекомендовали себя К. Болекбаев (Караагашская школа), Н. Аманжолова (с. Торангул), А. Асауов («13 лет КазССР»), О. Утегулов (с. Жанатан.) Г. Казмагамбетов, Ж. Буралиев, Д. Жаскаев, Ф. Ахмедов. В 1949 г. Фасхи Ахмедов был награжден орденом Ленина.

В 1930-40 гг. в районе обязательным было начальное образование, росло количество неполных средних школ. В целях улучшения качества обучения в районе состоялся слет отличников 1937-38 учебного года. Учащиеся Мартукской школы Фатыхов, Тлегинова, Сурина, Жайсанской - Шуанов и др. были награждены костюмными тканями.

Накануне Великой Отечественной войны в школах стали создаваться кружки ОСОВИАХИМ, ПВХО, ГТО, ворошиловских стрелков. В то же время малочисленным оставалось количество национальных школ, из 5 средних - одна, 12 неполных средних - 4, 39 начальных - 15 были казахскими. В них обучалось 1078 казахских детей, что составляло 20% от общего числа учащихся. В период Советской власти было построено 35 школ.

Дальнейшей работе по вводу новых школ, совершенствованию процесса обучения, пополнению учительских кадров помешала война. В первые месяцы войны на фронт ушел 41 учитель. Среди добровольцев были и женщины. Это учительницы Жайсанской средней школы Е.И. Воробьева, А.И. Шилова, А.С. Носенко. В Великой Отечественной войне участвовали 110 учителей, все они дошли от берегов Волги до Берлина. Многие награждены орденами и медалями. Немало учителей погибли на фронтах сражений.

Учебно - воспитательная работа целиком и полностью легла на плечи женщин-учителей, которые работали не только в школах, но и в различных отраслях сельского хозяйства. Освоив специальность механизатора, стали работать с техникой. Организовывали ученические бригады, занимались выращиванием овощей, посезом и уборкой зерновых, отправкой на фронт

посылок. Учащиеся 8 – 9 классов обучались вождению тракторов, комбайнов, автомашин, получали навыки по гражданской обороне. В 1942 г. школы района подготовили 300 механизаторов. И во время учебного процесса, и во внеурочные часы учителя и учащиеся работали под девизом «Вся для фронта, все для победы!»

В 1942 г. коллектив Жайсанской средней школы первым бросил клич собрать средства для сбора танка «Народный учитель», перечислив для этого однодневный заработок. Учащиеся Мартукской неполной средней школы собрали 12 тыс. руб. для танка «Пионер». В ответ на это на имя директора школы Гапоновой пришла телеграмма со словами благодарности от имени Верховного главнокомандующего И. Сталина. В сборе средств мартучан поддержали учащиеся Андреевской средней школы (5600 руб.), Шандинской (1000 руб.), Мартукской средней (9325 руб.), Покровской (4000 руб.). Всего же всеми школами и учреждениями района собрано и сдано 20 млн. 465 руб. Большую работу учащиеся вели на полях, уничтожая вредителей. В 1945 г. состоялись соревнования по уничтожению вредителей. Победителем стал пионер О. Диденко, сдавший 2017 шкур сусликов. В школах создавались ученические бригады по сбору колосьев. Бригада Даулена Есентемирова в составе 15 школьников за 20 дней собрали колосья с 83 гектаров. В районе состоялся слет под девизом «У нас не будет сирот». Врачи района обратились с призывом создать Фонд содействия детям бойцов, сдав 670 руб. Также были организованы воскресники. 20 апреля 1945 г. был объявлен месячник по сбору средств в этот фонд.

В послевоенные годы учителя возобновили работу школ для неграмотных и полуграмотных. Вернулись за парты и учащиеся, которые в годы войны вынужденно оставили школу. Детдом в с. Жоса переехал в Жайсан. В 1947 г. в Мартуке и Жайсане открылись вечерние школы.

В 1949 г. новые здания начальных школ построены в а. Кенсахара, Жамбыле, Амангельды, Шанды, Торангуле. В колхозе «Коллективист» открылась неполная средняя школа. В 1944 г. в школах обучалось на 3011 учащихся меньше по сравнению с 1940 г. В 1950 г. состоялся слет девушек.

В период освоения целинных и залежных земель произошло укрупнение хозяйств, начался массовый заезд целинников, что намного увеличило численность детских садов, школ, внешкольных учреждений. В 1952 г. в 4 средних, 23 неполных средних и 30 начальных школах обучалось 5198 учащихся, то есть за последние 10 лет их численность возросла вдвое. В школах района преподавал 361 учитель. Педагоги работали с большой нагрузкой. В неделю вместо положенных 18-20 часов приходилось по 35-42 часа, что порождало трудности в повышении качества учебно-воспитательной работы. В 1956 г. по району на второй год обучения было

оставлено 216 учащихся. Для решения данной и очередных проблем районный комитет партии на своем очередном Пленуме рассмотрел работу районного отдела образования и наметил конкретные меры по улучшению создавшегося положения. Для привлечения в школы неучащейся молодежи учителя перечислили в специально созданный фонд однодневную зарплату. Райком партии уделял большое внимание увеличению и финансированию сети интернатов, детских садов. В 1955 г. на приобретение интернатами мебели было выделено 31 тыс. руб., постели – 77 тыс. руб., на питание – 126 тыс. руб. В целом же на просветительскую работу в 1956 г. выделено 3,3 млн. руб. В начале 50-х гг. новые детсады построены в колхозах им. Кирова, «Путь к коммунизму». На берегу р. Илек открылся пионерский лагерь. В школах района была отменена плата за обучение, девушки и юноши стали учиться вместе, сократилась численность экзаменов. Начиная со второй половины 50-х годов коренным образом изменилось отношение к школе со стороны родителей, общественных организаций, колхозов и совхозов. В 1957 г. районный комитет партии вновь рассмотрел вопросы образования. На заседании совпартактива было обсуждено положение школ и детсадов, намечены пути улучшения системы образования. В результате этого школьные интернаты увеличились до 380 мест, возросла численность обучающихся в вечерних школах, стали создаваться пришкольные учебно-производственные участки. Широкое распространение получил лозунг «С учебы на производство». В 1960 г. в районе работали 42 начальные, 22 неполные средние, 3 средние школы. в них обучались 5794 ученика. В 1963 г. в с. Байторысай началось строительство школы на 240 мест, с. Веренка – 160 мест, в следующем году в с. Шанды, Байнассай на 400 мест, с. Студенческое на 160 мест. Мартукскому казахскому интернату выделили 80 мест, Андреевскому интернату – 40 мест. В с. Байнассай открылся интернат, рассчитанный на 30 учащихся. В 1957-67 гг. площадь школьных зданий увеличилась на 4900 мест. Были приостановлены занятия в третью смену. 33 школы из 66 получили возможность учиться в первую смену. Так же были созданы условия для расширения сетей средних и восьмилетних школ. К 14 школам провели центральное отопление. За 10 лет 152 учителя получили новые квартиры.

В 1966 г. был принят Закон «О всеобщем среднем образовании». В 1970 г. по району имелось 9 средних, 21 восьмилетние школы, в них обучалось 10237 учащихся. За последние 20 лет их численность возросла вдвое. В 1967 г. в районе функционировали 33 детских сада, которые посещали 1600 воспитанников. При школах успешно работали 1300 аудиторий и исследовательских лабораторий, 50 учебных мастерских, 17 спортзалов. Общественность стала уделять воспитанию подрастающего поколения

больше внимания. Пришкольные интернаты взяли на общественное воспитание 459 учащихся. В районной газете появилась новая рубрика «Школьные годы», в которой пропагандировался опыт воспитания учащейся молодежи в школе, семье, общественных организациях. При сельских Советах были созданы депутатские группы, занимавшиеся вопросами воспитания детей. Профсоюзные организации учреждений и предприятий укрепили связь рабочих со школой. Отдельные цеха, звенья бригады, передовики производства взяли под свою опеку отстающих учащихся, нарушителей дисциплины. Доярки колхоза им. К. Маркса наладили тесную связь с учащимися Андреевской школы. Возобновилась работа по выращиванию на пришкольных участках продукции, за что были удостоены дипломов выставки. Тыква весом в 43 кг, выращенная на учебно-опытном участке Жайсанской средней школы, была выставлена в павильоне юных натуралистов главной выставки страны. В последующие годы на ВДНХ свою продукцию отправляли ученики Каратагайской, Новомихайловской школ. Наряду с этим учащиеся мартукских школ добивались весомых успехов в спорте, за что получили право участвовать в республиканском турнире в Алматы. Юные борцы (тренер А. Назмутдинов) в крупных соревнованиях с участием спортсменов Казахстана, России, Латвии заняли почетное пятое место.

Во всех учреждениях, колхозах, совхозах широкий отклик нашел призыв «Молодому труженику - среднее образование». Был объявлен конкурс на лучшее освоение профессиональных навыков и знаний, итоги которого подвели районный отдел образования, райком комсомола и профсоюзная организация. По результатам 1974 г. первое место присуждено отделению Целинный совхоза «Яйсанский», второе - Нагорненской школе, третье - пивному заводу. По итогам республиканского конкурса Мартукский район занял третье место, удостоившись ценного приза. Вышли в свет 3 книги опытного организатора, старшего вожатого казахской средней школы Ф. Мифтахова. Для подготовки преподавателей музыки была открыта музыкальная школа. Распахнула свои двери спортшкола. В музыкальной школе сразу же заработали 8 отделений, на которых 6 преподавателей обучали 156 воспитанников. Филиал музыкальной школы открылся в Жайсане. За успехи в учебно-воспитательной работе коллектив Мартукской школы №1 был удостоен Красного знамени ЦК ВЛКСМ. Члены производственной бригады Новомихайловской школы заняли по области первое место, приняли участие в работе республиканского слета.

В 1976-83 гг. учебники в школах выдавались бесплатно. В 1980 г. в районе работала 251 учебная аудитория. Эффективным был признан метод обучения по кабинетной системе. 94% школ района занимались в первую

смену. В 70-е годы большое внимание уделялось трудовому воспитанию учащихся. Итог работы школьников на учебно-опытных участках, в трудовых бригадах, на полях подводился на районном слете учащихся.

В настоящий момент устойчивый рост экономики страны обеспечивает значительные вложения в развитие системы образования, особенно в последние годы. В 2008 году на учреждения образования района выделено:

- на фонд всеобуча - 8,4 млн.тенге, что составляет 1,06% от средств предусмотренных на общеобразовательное обучение;

- начато строительство детсада в с.Жайсан на сумму 41,0 млн.тенге;

- проведен капитальный ремонт зданий учреждений образования на 43,6 млн.тенге (школы – 35,4 млн.тенге, детский сад – 8,2 млн.тенге)

- укреплена материально-технической базы на 102,3 млн.тенге

- на приобретение учебников выделено 6,8 млн.тенге

- проведен текущий ремонт всех школ района ;

- на укрепление материально-технической базы Профессионального лицея №13 с.Жайсан из областного и республиканского бюджетов выделено 0,8 млн.тенге проведен капитального ремонта здания – 10 млн. тенге . Жайсанской спецшколе на укрепление материально-технической базы выделено 9,393 млн.тенге капитальный ремонт на сумму 26,5 млн.тенге.

Продолжается целенаправленная работа по дальнейшей компьютеризации школ и подключению их к Интернету. В настоящее время на один компьютер приходится 14 учащихся. На сегодня подключены к сети Интернет 31 школа или 89%. Четыре школы райцентра работают в режиме он-лайн. Для проведение интерактивных уроков в 8 школах приобретены интерактивные доски. Учителями района ведётся активная работа по изучению и внедрению новых технологий в практику: технологию критического мышления, интерактивную методику, игровые формы уроков, элементы технологии Караева, ТРИЗ (теория решения изобретательных задач), технологию модульного обучения, в результате, которого повышается качество знаний учащихся.

Одним из основных результатов деятельности системы образования является государственная аттестация выпускников 11 классов (ЕНТ) Сравнительный анализ за пять лет показал, что если в 2004 году средний балл по району составлял 48,3 балла, то 2008 году средний балл составил 67 баллов, что говорит о повышении профессионального уровня учителей и повышении качества знаний выпускников. Из 5 претендентов на знак «Алтын белге» подтвердили знания 2 выпускника. Свыше 100 баллов набрали 5 выпускников из 2 школ района, Полтавской школе аким области Елеусин Сагиндиков выделил 1 млн. тенге. Центральной задачей является подготовка к переходу на 12 летние образование. В районе действует 3 пришкольных интерната.

Горячим питанием охвачено 4236 учащихся или 83,9% от общего числа учащихся, из них бесплатным питанием 105 детей-сирот и дети из

малообеспеченных семей - 880. Питание организовано в основном за счет средств фонда всеобуча, спонсорской помощи.

На данное время работает 8 дошкольных учреждений. В 2008 году УПК реорганизован в центр технического творчества, открыты два дворовых клуба при Доме школьников.

В Мартукском районе сейчас работают 14 учителей, имеющих звание «Отличник образования Республики Казахстан»: Брикун С.В., Дубина В.В., Божко Т.В., Крекотень Т.В., Суенгалиева К.Ш., Козырева Л.В., Ещанова Р.М., Артюхова Р.А., Шамсутдинова А.М., Мустафина М.Ж., Зинченко Л.Ф., Науменко В.В., Уразалина Ж.Е., Имангазина М.А. Кроме того, за самоотверженный труд и преданность своей профессии 14 педагогов удостоены грамот Министерства образования и науки РК, Благодарственных писем Президента РК: Муканова Н.Ж., Мукашева Г.Х., Шиянова Л.Д., Приходько И.М., Кузенбаева А.А., Утеген Б.К., Сулейменова Г.Г., Иляшенко Л.П., Мустафина М.Ж., Аманова А.Н., Негода Н.А., Мукашева А.Д., Танирбергенова Н.С., Бектурлина А.Т.

Если вспомнить прошлое, то нужно гордиться именем учителя-орденоносца Гришаевой Прасковьи Арсентьевны, которая имела Орден Ленина, Орден трудового Красного Знамени, медаль «За доблестный труд», кроме того, была делегатом Верховного Совета КазССР. Гришаева Прасковья Арсентьевна, а также Суесинов Ескайр, Злыдникова Прасковья Ивановна, Дильмагамбетов Рамазан Жаулбаевич являлись «Заслуженными учителями школ КазССР».

Сегодня заслуживает особых слов благодарности «бессменная пионервожатая» Мартукской средней школы №1 - Дубина Валентина Васильевна. Взятый ею на себя труд громаден и ответственен. Его оценило государство. Валентине Васильевне присвоено звание «Отличник народного просвещения Казахстана», она - обладатель Республиканской Грамоты «Курмет» и медали «За доблестный труд» и сейчас учит детей географии в школе.

Два звания «Отличник народного образования СССР» и «Отличник образования Республики Казахстан» имела завуч Шевченковской средней школой Акмухамбетова Шамсия Зулкарнаевна. В нынешнее время только директор Новомихайловской средней школы Сеитова Алима Габдуловна имеет две грамоты Министерства образования и науки Республики Казахстан. Окончив педагогический институт, молодая учительница русского языка и литературы приехала в сельскую школу и начала работать пионервожатой, затем была организатором, завучем и, наконец, директором. Стаж работы 42 года. Учитель высшей категории, «Отличник просвещения КазССР», умелый педагог, она может рассмотреть и помочь реализовать в ученике то большое, доброе, сокровенное о чём он сам не догадывался. Алима Габдуловна очень любит свою профессию, она - основатель педагогической династии.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ

В 1918 году в г. Актюбинске действовал отдел народного здоровья, который испытывал большой недостаток медицинских кадров, однако сумел образовать выборный уездный совет и санитарно-питательно-эпидемический отряд по борьбе с эпидемиями и голодом. В период 1921-1922 гг. в губернии сложилась чрезвычайная эпидемситуация, поэтому создается чрезвычайная санитарная комиссия по борьбе с эпидемией холеры и брюшного тифа. В Мартуке в это время действует врачебный пункт на 10 коек, в его штате врач, акушерка, лекарский помощник (лекпом). До открытия пункта Мартук обслуживал врач из Акбулака.

В 1923 г. заработал подотдел охраны материнства и младенчества при губздравотделе. Начиная с этого времени регулярно проводилась неделя охраны материнства и младенчества во всех медучреждениях.

В 1924 г. в Мартуке и в с. Жайсан открылись фельдшерские пункты. Лекарства в них выделялись тем, кто представлял справку о бедности. В 1927 г. в районе работали врачебная амбулатория и пять фельдшерских пунктов. В 1928 г. на территории района была одна амбулатория, 2 ФАП, 4 ФП, 2 детских ясли. В 1930 г. 40 тыс. руб. окрисполком передал для восстановления мартукской больницы. В 1935 г. состоялся I съезд медицинских работников Актюбинской области. Начиная с 1936 г. в с. Жайсан действует детская лечебница, где лечили беспризорников, в первый год их насчитывалось 9 человек. До 1939 г. райздравотделом заведовал К.Д. Козыревский, а с ноября его сменил В.Г. Самсонов. Заведовал районной больницей врач И.Ю. Гендлер, зав. роддомом – С.И. Хлевнер, зав. детско-женской консультацией – врач Исагалиева.

В ноябре 1939 г. в с. Полтавка была сильная эпидемия брюшного тифа, на ликвидацию была направлена специальная комиссия. В срочном порядке там была оборудована временная амбулатория с необходимыми дезсредствами и прививочным материалом. 4 января 40-го года создается трудовая экспертная комиссия – ВТК, в то же время при райбольнице создается районная курортная комиссия. В начале 40-х годов обширную научно-исследовательскую деятельность вел врач И.Ю. Гендлер. С января 40-го года заведующим районной больницей стал врач С.И. Хлевнер. В 40-е годы закрепленный врач райбольницы обслуживал шахту «Горняк», проводя осмотр рабочих два раза в месяц. В это время эпидемиобстановка в районе была предельно напряжена, свирепствовали брюшной тиф, дифтерия, дизентерия, туберкулез костей, туберкулез легких, скарлатина, чесотка.

В предвоенные годы для подготовки оборонных кружков в ГСО за каждым учреждением закреплялся медицинский персонал. В годы войны

медики работали по законам военного времени, 19 июля 41-го года мартукские медики начали принимать людей пограничной полосы, оказывать им помощь. С осени на основании Постановления Совнаркома СССР по вопросу оказания медицинской помощи эвакуированному населению Мартукский райздравотдел обязал к дежурству врачей райцентра. При железнодорожной станции Мартук с 14 ноября 41-го года при прибытии эшелона с эвакуированными проводился медицинский осмотр всех прибывших. При выявлении больных немедленно изолировали в стационарные помещения. Эвакуированные рассеялись во всех школах райцентра, где закреплялись врачи: в казахской школе - Гендлер, в полной средней школе - Полонская, в средней школе - Цераиди, доме обороны (в красном уголке колхоза 1 Мая) – Гончаренко, по всем заезжим дворам, приемным пунктам и другим помещениям – Терехова.

С 6 июля 1942 г. заведующим районной больницей стал В.В. Александров. В суровые годы войны исправно работала молочная кухня, обеспечивающая питанием детское население с. Мартук, особое внимание обращалось на детей и жен красноармейцев и эвакуированных. 25 февраля 43-го года на базе районной больницы были открыты курсы сестер запаса РККА, начальником курсов стал врач Гудновский, заведующей учебной частью курсов медицинских сестер запаса - Голубьева. Начиная с 1943 г. при райздравотделе начинает работать подхоз для лечебных учреждений, рабочих и служащих райздравотдела. Председателем был назначен главный врач больницы И.Ю. Гендлер. Во время войны всю операционную работу во всех неотложных делах производила врач-хирург Коневская.

29 марта 1943 г. в целях улучшения медицинской помощи детскому населению района, а также повышения качества руководства этим важнейшим участком медицинской работы детскую консультацию вывели из состава амбулаторий и объединили под одним руководством детскую и женскую консультации, а также консультацию для беременных женщин. В годы войны на территории Мартука находился военный госпиталь, в нем в 1943 году разгорелась эпидемия лихорадки. Все силы санэпидеобработки, дезинфекции были направлены на ликвидацию очагов заболеваний. Райсовет немедленно снабдил больницу продуктами питания и запасами на неделю. Именно поэтому 1 апреля 1943 года при Мартукском райздравотделе была организована эпидемстанция.

Начиная с 1943 года стали выезжать домой, в освобожденные от немецкой оккупации районы, эвакуированные врачи. 26 декабря 44 года приказом наркома здравоохранения КазССР в штаты введены главные хирурги, главные терапевты, главные рентгенологи.

После победы, летом 45-го года, в Мартукском районе было массовое заболевание малярией, которое нанесло значительный ущерб в производстве и на колхозных полях. Под руководством врача Шиковой открылась станция. Вплоть до 50-х годов инфекционная обстановка в районе с заболеванием малярией оставалась сложной.

Много медицинских работников было на фронте. По статистике врачебными кадрами в 1946 г. органы здравоохранения района были укомплектованы лишь на 25,5 %, а средними медицинскими работниками на 42,5%. В 1947 г. работали 2 врача, функционировали райбольница, райамбулатория, детженконсультация, 9 ФАПов. В 1948 г. главным врачом райбольницы был Ф.А. Волков. В это время открывается тубдиспансер. В конце 40-х годов в райздравотдел приходит на работу целая плеяда высококвалифицированных врачей: А.И. Колючкина, А.П. Ершова, Ф.А. Тимирова, С.Г. Вишневский.

20 августа 1950 года при Мартукской райбольнице открылся рентгенкабинет. В 1953 г. в районе были созданы первичные организации Красного Креста. В 1955 г. центральная райбольница была рассчитана на 50 коек. В стационаре работали 4 врача: терапевт Ю.И.Горох, инфекционист А.П. Кубитович, хирург Ф.А. Тимирова, педиатр Л.Г. Григорьева, в родильном отделении Л.Г. Матвеева. В 1951 г. в Мартукском районе работали 9 врачей.

В годы поднятия целинных и залежных земель в целях улучшения медицинского обслуживания бригад первоцелинников прикомандировывались медицинские специалисты. Прибыли в район врачи – целинники, которые были фельдшерами, медсестрами, заведующими аптечными пунктами. Вся работа Мартукского райздравотдела в те годы была переключена на работу по обслуживанию населения, занятого на освоении целины. Медики – постоянные гости на полевых станах, в бригадах МТС, внимательно следили за санитарно-эпидемиологической обстановкой в колхозах. Медработниками врачебных участков, фельдшерских пунктов регулярно контролировались источники водоснабжения, пищеблоки, хранение и изготовление пищевых продуктов. В каждом населенном пункте и на полевых станах работали санпосты, аптеки, проводилась профилактика заболеваний природной очаговости. 21 июля 1954 г. по путевке министерства здравоохранения СССР для освоения целинных и залежных земель прибыл врач-терапевт А.П. Кубитович. На основании приказа Актюбинского облздравотдела от 25 декабря 1954 г. с 1 февраля противомаларийную станцию объединили санэпидемстанцией, вместе с тем в составе райСЭС организовали паразитологический отдел. Наряду с этим продолжается строительство объектов здравоохранения, в районе открываются ФАПы,

участковые больницы. 18 апреля 1955 года вступила в эксплуатацию Степановская участковая больница. Во второй половине 50-х годов строго контролируется полноценное лечение больных туберкулезом. Проводится 100% госпитализация всех туббольных, нуждающихся в стационарном лечении. 3 декабря 1957 г. райбольница стала Мартукской объединенной больницей, а спустя время в ее состав вошла райСЭС.

В 60-е годы здравоохранение района продолжало развиваться нарастающими темпами. 16 декабря 1963 г. в с.Жайсан был открыт туберкулезный диспансер на 50 коек, где первым врачом была назначена В.Н. Передрий. 2 апреля 1963 г. прошла Всесоюзная перепись учреждений здравоохранения, по итогам в районе насчитывались: 1 райбольница, 4 сельские больницы, 24 медицинских пункта, 4 родильные хаты, а также тубдиспансер. С 1962 по 1973 г. главным врачом становится А.П. Ершова-высококвалифицированный специалист, хороший организатор. Первым ее шагом было улучшение профилактической работы среди детского населения района, в Мартукской детской консультации открывается прививочный кабинет. В с. Мартук и прилегающих поселках в целях улучшения патронажной и профилактической работы среди детского населения были созданы педиатрические микроучастки, за каждым участком закреплялся средний медицинский работник райбольницы. В 1964 г. лучшие доноры района были награждены грамотами ЦК ОКК КазССР. В их числе - медработники Е.А. Ретер, Л.И. Забосина, Ф.А. Тимирова, В.И. Новиков, Ю.И. Дерепко, Т.А. Демидова. В районе функционировали 2 детских отделения, второе вступило в эксплуатацию в 1966 г. на 40 коек, вновь было развернуто гинекологическое отделение на 20 коек, что позволило расширить хирургическое отделение до 25 коек и родильное отделение до 30 коек. В результате развития здравоохранения в разные годы, начиная с 1956 г., были открыты участковые больницы: Жайсанская сельская участковая больница на 50 коек, Новомихайловская - 35 коек, Андреевская - 15 коек, Родниковская - 25 коек. На 1000 человек населения приходилось 72 койки. Кроме стационарных учреждений в районе было 12 ФАПов, в которых размещались 22 родильные койки, 18 ФПов, 7 колхозных родильных домов, в них 13 родильных коек. К этому времени в районе работали 16 врачей, 39 фельдшеров, 19 акушерок, 64 медсестры, 4 зубных врача. В конце 60-х годов Родниковская участковая больница добилась отличных результатов в профилактической работе. В 1967 г. работали 2 педиатра - Л.Г. Григорьева и З.П. Гонтарь. В 1968 г. в районе всего работали 24 врача, 32 ФАПа, 1969 г. - 10 ФАПов, 22 ФПов, 6 родильных хат, тубдиспансер (с. Жайсан), участковые больницы в Новомихайловке, Родниковке, Жайсане, Андреевке.

К началу 70 г. показатели Мартукского райздравоотдела были следующими: коечная мощность - 335 коек, в том числе 50 туберкулезных, врачей (включая главного) - 31, СЭС - 25, ФАП-и ФП - 32, родильных хат - 6, детских яслей-1/30/, всего в районе работали 34 врача.

В 1970 г. на базе райбольницы был организован филиал Актюбинского медицинского училища, который подготовил много медсестер для райбольницы. Двухгодичные курсы Красного креста предшествовали открытию училища. Медучилище стало настоящей кузницей средних медицинских кадров для села, в нем вели работу высококвалифицированные врачи райбольницы. Тем самым районная больница готовила сама для всего района профессиональные кадры средних медицинских работников. В 1972 г. в Мартук по распределению приехали 25 медсестер, фельдшеров-акушеров. В 1974 г. численность врачей составила 27, средних медработников - 148.

15 августа 1978 г. в целях улучшения медицинского обслуживания подростков назначается подростковый врач и открывается подростковый кабинет, первый врач Л.В. Медведева. Соответственно создается комиссия при райполиклинике. В этом же году заработала комиссия медицинского освидетельствования лиц, выезжающих в длительные и краткосрочные командировки и туристические поездки за границу, в составе врача-терапевта-инфекциониста, фтизиатра и врача-эпидемиолога. В это время исправно действует водогрязелечебница в с. Жайсан. В сельских медучреждениях открываются зубоветеринарные кабинеты, а 23 октября 1981 г. терапевт Л.В. Медведева участвует в работе III съезда терапевтов Казахстана в г. Целинограде.

В 80-е годы число коек в райбольнице увеличилось до 185. С открытием в городе Актобе медицинского института в районе появились врачи узких специальностей: лор, невропатолог, окулист и т.д.

В 1986 г. райбольница перешла в здание нового больничного комплекса. Была построена единственная в Актюбинской области сельская инфекционная больница. В 1990 г. число врачей в районе достигло 64, количество средних медицинских работников - 187. По данным на 1 января 1995 г., отмечалось уменьшение количества врачей до 58, средних медработников до 65.

С годами здравоохранение в районе развивалось качественно. Уменьшение численности медкадров связано с мерами, проводимыми в системе районного здравоохранения, упразднением маломощных стационаров, сокращением коечного фонда, нормированием труда медработников, централизацией ряда служб и в определенной мере - с оттоком медкадров в более высокооплачиваемые отрасли. В 90-х годах оказывалась медицинская помощь по 16 специальностям. Особое развитие

получил уровень оказания хирургической помощи, где освоены новые передовые методы лечения острого гнойного заболевания брюшной полости. Кроме этого, с 1980 г. хирурги занимались проблемой лечения переломов костей с применением электростимуляции. В те годы заведующим хирургическим отделением работал врач-хирург высшей категории Ж.М. Карылгашов. Было опубликовано около 30 научных работ, методических рекомендаций по материалам районной больницы, внедрены рационализаторские предложения.

В 2000 году медицинскую помощь населению района оказывали районная больница на 90 коек, Кызылжарская сельская амбулатория на 10 коек, 8 СВА. Амбулаторная помощь населению в тот период в районной поликлинике оказывалась по 15 специальностям /терапевты, гинеколог, педиатр, хирург, стоматолог, инфекционист, дерматовенеролог, психиатр, нарколог, лор, онколог, эндокринолог, кардиолог, физиотр./ Работало отделение скорой и неотложной помощи. В районе было 57 врачей и 133 средних медицинских работника. По району высшую категорию имели 2 врача и 16 средних медработников, 1 категорию – 3 врача и 5 средних; 2 категорию – 5 врачей и 5 средних работников. В 1999 г. при районной больнице был открыт филиал Актюбинского государственного медколледжа, в 2002 г. состоялся первый выпуск. Во исполнение Указа Президента РК и программы «Здоровье народа» при районной больнице открыты противотуберкулезное отделение и бактериоскопическая лаборатория. Внедрена стратегия ДОТС по туберкулезу, открыт УЗИ-кабинет. В 2001 г. была открыта молочная кухня и санаторная группа в детском саду «Тополек» для часто болеющих детей. В целях профилактики заболеваемости вирусным гепатитом «В» проводилась вакцинация детей, начиная с новорожденных, процент охвата составил 100%, работали выездные прививочные бригады. В родильном отделении открыты палаты совместного пребывания матери и ребенка, при районной поликлинике - школа «Диабет». Также проводится работа по внедрению грудного вскармливания, планирование семьи среди женщин, особенно среди асоциальных семей. Дети с отклонениями в здоровье взяты на диспансерный учет. В целях оздоровления 30 детей были направлены в реабилитационный центр «Акбобек», 30 детей ТОО «Хазрет» за счет фирмы отдохнули в профилактории «Геолог» и 44 ребенка прошли лечение в санатории «Чайка». Рождаемость в Мартукском районе на 10000 человек населения составила 11,9. Отмечается уменьшение темпов естественного прироста населения, который по сравнению с 1992 г. оставляет 0,7. В 2000 г. произошла реорганизация СВА /семейно-врачебная амбулатория/ райцентра и вхождение их в райбольницу. Обеспеченность врачами на 10 тыс. – 18,8, обеспеченность населения средним медперсоналом

- 43,8. Охват профосмотром подростков - 98,9, охват комплексным медосмотром инвалидов ВОВ - 90%, воинов-интернационалистов - 82,9%. Аптечная сеть района насчитывала 6 аптек.

Для повышения качества медобслуживания населения осуществляются такие меры, как специализация врачей, оснащение лечебно-профилактических учреждений новым оборудованием, медтехникой и приборами.

За время существования больницы главными врачами работали В.Г. Самсонов, И.Ю. Гендлер, В.В. Александров, Ф.А. Волков, А.В. Мухамедьярова, А.В. Колучкина, В.И. Матвеева, А.П. Ершова, Л.Г. Григорьева, П.Г. Пикинер, В.Ю. Герасимов, Т.А. Тищенко, Ж.М. Карылгашов, А.К. Жабагиев.

Многим медработникам присвоено звание «Отличник здравоохранения», немало награждены правительственными наградами. Орденом Трудового Красного Знамени награждены А.П. Ершова, Ю.И. Горох, Ф.А. Тимирова, орденом Дружбы народов А.Х. Кальшева, медалью «За трудовую доблесть» - Т.А. Тучина и Л.И. Дерепко. За участие в войне награждены М.Н. Ковалева, А.Н. Ганжа, А.А. Медведева, Т.В. Гречухина, В.С. Самойлов.

В 2008 году начат второй этап Государственной программы реформирования и развития здравоохранения. Итоги года позволяют с оптимизмом смотреть в будущее благодаря ежегодному улучшению ресурсного обеспечения отрасли, достигнута стабильная позитивная динамика в показателях здоровья населения. Проведен капитальный ремонт медицинских учреждений района на сумму 24 млн. тенге, из них: Жайсанская ВА - 4 млн. тенге, ЦРБ выделено 20 млн. тенге. Поступило централизованно медицинское оборудование на сумму 37 млн.тенге, в том числе: морозильник для хранения плазмы крови, монитор для обследования беременных женщин, аппарат искусственной вентиляции легких, две спецмашины и др. Приобретен мягкий инвентарь на сумму 424,6 тыс.тенге и твердый инвентарь на сумму 1772,7 тыс.тенге. Из районного бюджета для работников учреждений здравоохранения приобретено служебное жилье на 800 тыс. тенге.

Медицинскую помощь населению района оказывают: Центральная районная больница, отделение скорой неотложной помощи и 3 стационара дневного пребывания людей, 13 врачебных амбулаторий, 20 медицинских пунктов.

Комплексное решение поставленных перед отраслью задач привело к улучшению демографических показателей. Рождаемость увеличилась до 14 на 1000 человек против 11,3 в 2007 году, Естественный прирост населения к концу года увеличился до 3,9 против 3,3 в 2007 году, уровень младенческой смертности на 1000 родившихся - с 19,7 в 2007 году снизился до 13,8 в текущем году. Существенным достижением следует считать снижение заболеваемости населения туберкулезом. Медицинскими работниками района проводится работа по профилактике и защиты населения от туберкулеза, по планированию семьи, проводятся плановые осмотры среди детей дошкольного и школьного возраста.

КУЛЬТПРОСВЕТА РАБОТА

Мартукский культурно-просветительный кружок был основан по инициативе учителя Мартукского училища В. Романского и жителя с. Мартук В. Скалевого. 27 декабря 1917 года состоялось организационное собрание, на котором присутствовала местная интеллигенция: аптекарь, фельдшер и еще несколько человек, а также сочувствующие делу просвещения из местных крестьян. На собрании было избрано правление из четырех человек, которому было поручено выработать устав кружка. К 1 января 1918 года в члены кружка записалось около 30 человек. Согласно уставу кружок был разделен на две секции: просветительную и секцию разумных развлечений. Собственно, с июня 1918 года по сентябрь 1919 года работа культурно-просветительного кружка прекратилась, так как большинство любителей было мобилизовано в Красную Армию. Чистого сбора со спектаклей, а также добровольных пожертвований членского взносов поступило всего в сумме 2324 руб. 78 коп. Из них израсходовано было на покупку литературы и брошюр, на оборудование сцены, оформление спектаклей, инвентарь библиотеки 1907 руб. 90 коп. На оставшиеся деньги невозможно было содержать служащих библиотеки Мартукского кружка, которая открылась 1 сентября 1919 года и имела около 1200 экз. мусульманской, около 1600 экз. русской литературы разного содержания. Поэтому культурно-просветительный кружок решил обратиться за помощью в отдел народного просвещения при военревкоме по управлению Киргизским краем. При этом прилагался устав Мартукского культпросветкружка. Председателем правления культпросветкружка был В. Романовский. В 1919 году Кирревком направил в сельскую местность своих инструкторов для организации таких кружков в Актюбинском уезде. В начале 20-х годов на селе стали создаваться универсальные культпросветучреждения, выполняющие функции клубной и библиотечной работы, избы-читальни. Они должны были стать центром правильной и регулярной информации широких масс крестьянства о политической жизни страны. Первая изба-читальня открылась в 1919 году в с. Линовичкое, библиотекарем работал И. Бондаренко. Читальня открывалась по воскресеньям с 4 до 8 часов вечера. Размещалась она в училище. Библиотекарь работал бесплатно. Посещали читальню в среднем в праздник мужчины – 20, женщин – 10, в будни мужчин – 10, женщин – 6-7. Фонд изб-читален был небольшим – 200-300 книг. В 1920 г. в с. Вознесенка библиотекой заведовал Макар Бушан. В этом же регионе в с. Покровка 18 мая 1920 года в здании училища открылась читальня, заведовал ею Ц. Вилков. В с. Полтавка библиотека открылась 15 декабря 1920 года. Также в декабре заработала читальня в с. Студенческое, заведовал ею Цесько. 16

числа этого же месяца на общем собрании в с. Яйсан открывают библиотеку и избирают библиотекарем К. Нашекина. Повсеместно вводится распорядок работы библиотек с 9 часов утра до 8 часов вечера.

1920 год знаменателен тем, что в Мартукском районе открылась первая мусульманская библиотека – в ауле №2 Каратугайской волости Актюбинского уезда. Фонд библиотеки-читальни составил 159 экземпляров, первым библиотекарем стал Абиш Журунов. В 1921 году открываются избы-читальни в с. Горноводское /фонд -150 книг/ - библиотекарь З. Кривцов, в с. Полтавка - библиотекарь Н. Батура, в с. Ново-Донцы - библиотекарь Т. Мринский, в с. Ново-Федоровке, Каратаусае, Степановке, Ново-Михайловке и других. С 25 марта 1921 года заработала вторая аульная библиотека в ауле №5 Буртинской волости Актюбинского уезда, аульным библиотекарем был назначен грамотный и благонадежный человек Жусип Молдашев, фонд библиотеки насчитывал 72 экз. книг.

В период с 1924 по 27 гг. росло число изб-читален, для удовлетворения массовых запросов населения используется самая дешевая и удобная форма обслуживания населения книгой и газетой – передвижная библиотека. Главные достоинства передвижных библиотек заключались в том, что они быстро и легко комплектовались, проникали в самые глухие места, могли обслуживать коренное население во время кочевья, в большинстве случаев не требовали специального штата. Благодаря возможным перемещениям из одного района в другой, один и тот же комплект книг обслуживал больше читателей, чем книги стационарных библиотек. Фонды передвижных библиотек регулярно обновлялись, выдавались под ответственность активным читателям, учителям. Кроме этого на территории Казахстана по железной дороге ездил подвижная библиотека – вагон, где на станциях обслуживались и в виде коллективных абонентов, книги выдавались под ответственность председателей месткомов. Существовавшая библиотечная сеть обслуживала членов железнодорожного союза и членов их семей в с. Хлебодаровка, Каратугай, Мартук, Яйсан. Массовая работа культпросветорганов в сельской местности в 30-е годы значительно улучшилась и постепенно изба-читальня, клуб становились центром, опорным косяном всей культпросветработы в селе, которая была очень политизирована, действовал лозунг «Политпросветы – лицом к аулу и деревне!». В эти годы во многих селах района были построены новые здания для учреждений культуры, в них действовали кружки ликвидации неграмотности, велась киноработа, действовали кинопередвижки.

Колхозы района проявляли высокую активность в подписной кампании, так колхоз «Батрак» /с. Яйсан/ коллективно выписал в 1930 г. «Яйсанскую газету». Современная районная газета «Мәртөк тынысы» была основана в 1935 г.

В 30-х годах в районе закрывались мечети и церкви, вместо них открывались клубы. Так случилось и с историческим памятником - мечетью, построенной хазретом Фахрутдином в Бурлинской волости, в ауле №3. Впоследствии она была превращена в склад, а затем внутри настелили полы, возвели сцену и открыли в ней аульный клуб.

В 1930 году в с. Мартук произошло огромное культпросветсобытие, большой шаг в работе по изучению Казахстана - близ площади на улице Есета Кокнулы был открыт краеведческий музей. «Незаметно, тихо Мартукский избач подготовил почву для организации музея и когда нашел себе тех, кто мог ему помочь, музей сказочно быстро открылся. Он имел отделы сельскохозяйственный, животноводческий, исторический, отдел жизни и быта казахов, антирелигиозный, минералогический и живой уголок - задатки будущего зоологического отделения (зоопарк)». Так писала газета «Степная правда» от 23 августа 1930 года.

В 1935 году в Мартукском районе была установлена должность инспектора по работе среди взрослых при политпросветучреждениях. Сюда входили ликбез, клубы, библиотеки и т.п. Районная библиотека к тому времени уже имела 5 передвижек для систематического обслуживания колхозов. С этого года повсюду были введены библиотечные каталоги для сохранности и учета фонда. В годы репрессивной чистки проверялся штат работников политпросветучреждений. Требования к комплектации кадров были жесткими, до 1 ноября ежегодно проводился смотр работы изб-читален, колхозных клубов, в печати широко освещались опыт работы, устанавливались премии за лучшую постановку работы изб-читален, клубов, красных уголков, передвижек, кинопередвижек. Конец 30-х годов явился моментом рождения агитбригад района, они ездил по всему району во время весенней посевной, сеноуборочной, зерноуборочной страды.

В годы Великой Отечественной войны Наркомпрос Казахской ССР в августе-сентябре 1941 г. издал подборку инструктивного материала «Работа библиотек, изб-читален, клубов, домов культуры в условиях военного времени», в котором были детально разработаны рекомендации организации громких чтоток, информации населения о положении на фронте, работа справочного стола, на призывных пунктах, по подготовке к противовоздушной обороне и т.п. Тогда же был издан приказ Наркомпроса КазССР об интернациональном воспитании трудящихся, в котором подчеркивалось, что солидарность, совместные действия и широкая связь народов всех стран есть залог успеха в борьбе против фашизма. Библиотеки, избы-читальни, клубы во время войны вели широкую агитационно-массовую работу. Учреждения культуры бесперебойно обеспечивались газетами, журналами, новой литературой, плакатами, лозунгами. Не позднее 25 августа ежегодно обеспечивалось бесперебойное финансирование на зиму.

В суровые военные годы районная газета «За большевистские колхозы» в 1942 году писала о заведующей избой-читальней колхоза «Степь» Анне

Заворитько: «В избе-читальне проводился веселый праздник для малышей-читателей. Любовно библиотекарь украсила кудрявое деревце-елку, бабушка Коленко испекла детишкам подарки – вкусную еду. Дед Мороз расхаживал с санями среди детей и дарил вкусные подарки».

В годы Великой Отечественной войны погиб смертью героя лучший библиотекарь района Ф.Ф. Озмитель – Герой Советского Союза, командир легендарного отряда «Грозный». В годы войны сеть культпросветучреждений сильно сократилась, а материальная база оставшихся оказалась серьезно подорванной.

В период 50-х годов в районе из года в год росло число киноустановок, кинопередвижек. В 1949 году передвижек стало 5, стационаров – только – 3. В 1949 г. обслужено 74 тыс. человек, охвачено 54 колхоза, 4 МТС, поставлено 1409 киносеансов, собрано 163 тыс. рублей, значительно улучшились качество и культура показов фильмов. Известные киномеханики Мартукского района – Мысик, Дарвин, Скала. Они систематически выполняли план по обслуживанию населения. Киномеханик Мысик (с. Жайсан) за высокие производственные показатели обслуживания населения награжден грамотой Министерства кинематографии Казахстана. В 50-60 годах районная кинофикация под руководством П.Ф. Шиянова испытывала особый подъем. 19 сентября 1955 г. в с. Мартук был построен зимний кинотеатр, параллельно с ним действовал сезонный летний кинотеатр.

Годы поднятия целины ознаменовались созданием районной лекционной группы, которая ездила по району с лекциями по всем отраслям науки и техники. В Мартукском райотделе культуры работали высококвалифицированные специалисты. В годовом отчете Комитета по делам культпросветучреждений при Совете Министров КазССР о состоянии и работе с кадрами за 1951 год сообщалось, что «заведующий Ново-Михайловской избой-читальней Мартукского района Актюбинской области В.Г. Пчела организовал при избе-читальне сельский лекторий из 5 человек, совет в составе 7 человек, работает актив из 15 человек, работают кружки, читаются лекции и доклады, проводятся читки отдельных произведений классиков и другие формы работы». Это учреждение было признано лучшим культпросветучреждением по республике.

В 1950 и 1959 гг. распахнули двери два сельских клуба в селах Каратаусай и Горноводск.

60-е годы внесли резкие изменения в структуру культпросветучреждений района. Постепенно избы-читальни, которым долгое время принадлежало лидерство, отошли на второй план, активизировали работу клубы и библиотеки. На должность заведующего районным отделом культуры 1 марта 1961 года пришел Ф.М. Шакиров. В аулах вновь открылись библиотеки, появились новые киноустановки в стационарах, были созданы агитбригады, духовой оркестр под руководством Шатшнайдера. 17 февраля 1961 года в с.

Чайда приступил к работе Г.И. Деньга, впоследствии этот библиотекарь неоднократно будет признан лучшим культпросветработником области.

В конце 50 – начале 60 гг. активно действовал красный уголок общества глухонемых, в котором трудилась П.А. Калиберда. 9 октября 1963 г. состоялось разделение отдела культуры и киносети. Через год в райцентре состоялся грандиозный праздник детворы - открылась новая районная детская библиотека.

В последующие годы в районе активизировалась художественная самодеятельность, в клубной работе лучшими были Р.Х. Баун, А.Н.Пичеруш, Г.Г. Гильдебрант, среди библиотекарей - С.Б. Табанова, Р.А. Ердаулетова, Н.Н. Руденко, К.И. Кальницкая, Р.И. Шевченко. В апреле 1969 года Мартук участвовал в телевизионном фестивале районов, где был признан лучшим.

1 мая 1968 года прошел первый показ фильма в новом кинотеатре «Колос». С 1971 года в совет по кино направляется Л.В. Петухова - библиотекарь ЦРБ, с этого начинается ее работа в киносети, в 1976 году она возглавила дирекцию киносети. Жизненная одиссея Лидии Васильевны Петуховой заслуживает особого внимания. В 1956 году она окончила Яйсанскую среднюю школу и сразу начала работать завклубом в селе Степь. Спустя три года, окончив Ленинградские курсы мимики и жестов, по специальности инструктор-переводчик учреждений культуры, молодая девушка приступила к обслуживанию глухонемых в Мартукском Красном уголке. Прошло более семи лет, и Лидия Васильевна возглавила районную библиотеку, а в 1971 году по рекомендации республики она была направлена в Совет при кино. Очередной раз, поменяв специальность, Петухова приступила к работе в киносети. Более 30 лет она возглавляла районную дирекцию киносети. Свыше полувека - стаж этой деловой и волевой женщины. В трудные годы перестройки, работая на добровольных началах, она смогла сохранить единственный в Актюбинской области кинотеатр. Лидия Васильевна Петухова - делегат съезда интеллигенции Республики Казахстан (1969г.), более 20 лет являлась солисткой и заместителем руководителя Народного хора ветеранов войны и труда.

В 2001 году в числе 10 почетных женщин Актюбинской области Л.В.Петухова ездила на встречу с Президентом Республики Казахстан Н.А.Назарбаевым, а спустя год - Людмила Ивановна Шрайбер.

В середине 70-х годов в районе была завершена централизация библиотечного фонда, централизация клубов, а методический координируемый центр в районе занял первое место на Всесоюзном смотре методистов. Районным отделом культуры заведовал В.М. Шакиров, директор РДК – Н.Д. Барт, директор ЦБС – Р. А. Ердаулетова.

В 70-е годы в Мартукском районе почти в каждой центральной усадьбе открылся новый Дом культуры: РДК – 7 ноября 1976 г., Вознесенский сельский клуб – в 1978 г., Целинный – 1977 г., Шевченковский – 1973 г., Коминтернский – 1974 г., Степановский – 1974 г., Рыбаковский – 1974 г.

Восьмидесятый год явился годом рождения ВИА «Сувениры», первый состав: Ю. Пичеруш, А. Яблуновский, С. Лукьянов, С. Миняйло, руководитель ансамбля А. Кравченко. В 2000 году ВИА «Сувениры» торжественно отметил свое двадцатилетие.

В период 1980-2000-х годов культура района испытывала большой подъем, регулярно проводились массовые народные гуляния: «Наурыз мейрамы», «Зимушка-зима», «Праздник первой борозды», «Масленица», «Праздник урожая», «Дни культуры села», «Проводы в армию» и т.д.

Сегодня в Мартукском действуют семейный клуб «Шанырак», литературно-поэтический клуб «Отау», клуб «Ветеран». Хореографические коллективы: образцовый ансамбль танца «Карлыгаш», танцевальные коллективы – «Салтанат», «Толкын», «Кыздар-ай», «Арман», «Солнышко» и др., которые неоднократно становились призерами областных и районных конкурсов. Посланцы Мартукского района ежегодно участвуют в конкурсах «Назерке», «Жас дәурен», «Әнші балапан», «Балдәурен», чтецов имени О. Бокеева, термистов им. Казангапа и т. д. Проводятся Дни предприятий, Дни сельских округов, эстафеты культуры, здоровья. Для молодежи и досуга детей ведется поиск эффективных форм и методов работы. Духовой оркестр, оркестр казахских народных инструментов, ансамбль скрипачей и другие детские коллективы радуют своих поклонников прекрасным исполнением.

Уровень культуры является индикатором стабильной экономики района, в связи с чем за последние годы необходимо отметить положительные тенденции в развитии этой отрасли. В 2008 году в районе оказывают услуги населению 21 сельский клуб, районный Дом культуры, кинотеатр «Колос», 19 библиотек, один историко-краеведческий музей, был открыт сельский клуб в с.Первомаевка, на содержание которых выделено 76,4 млн. тенге

Для решения проблем материально-технического обеспечения учреждений культуры района в 2008 году выделено: на укрепление материально-технической базы музея с областного бюджета выделено – 386,0 тыс.тенге и на обновление зала Великой Отечественной Войны в музее выделено – 400,0 тыс.тенге; на укрепление материально-технической базы с районного бюджета выделено: библиотекам - 520 тыс.тенге, на приобретение мебели сельским клубам - 500 тыс. тенге,сшиты костюмы для хора ветеранов на сумму 209,0 тыс.тенге, приобретено 10 баннеров на 202,55 тыс.тенге; на модернизацию библиотек выделено 910,0 тыс.тенге. Авторитетны и содержательны в творческом отношении международные фестивали в рамках культурного сотрудничества между Оренбургской и Актюбинской областями, в свою очередь, Мартукский район тесно сотрудничает с Акбулакским, Кувандыкским и Беляевским районами. Получаются настоящие праздники музыки, пропагандирующие гуманизм и дружбу между народами.

ТЕАТР

У любого народа в старинных народных обрядах, выступлениях народных комиков, сатириков, песенных состязаниях-диалогах (айтысах) акынов-импровизаторов и певцов содержались элементы театрального искусства. В период гражданской войны, 1921 г., в нашем районе работал Мартукский народный театр. Труппа в составе 25 человек играла спектакли «На дороге к делу», «Непогребенные», «Бедность не порок», «Дни нашей жизни», «Такая доля», «Поздняя любовь», «200 тысяч», «Ревизор».

Во время Великой Отечественной войны в районе действовала кулгагитбригада под руководством бригадира Позднякова. Выступления начинались беседой с колхозниками, а продолжались пьесой «Кусок мяса», исполнялись декламации, песни, сатирические фельетоны о нерадивых колхозниках, а также демонстрировалась «оживая газета». Агитбригада поднимала боевой дух и заметно повышала трудовую дисциплину.

При клубе сельхозартели «Путь революции» в 1950 годах постоянно действовал драмкружок. Участники драмкружка под руководством М. Положенцева поставили на сцене одноактную пьесу Мдивани «Наша семья».

В 80-е годы в Мартуке действовал молодежный театр под руководством А.К. Яблуновского. Премьерой стал спектакль по пьесе Л. Филатова «Про Федота-стрельца, молодого удалца». Труппа молодежного театра насчитывала 16 человек. В течение 20 лет самодеятельный театр работал при клубе КСХТ.

Большой школой сценического искусства для участников художественной самодеятельности стала постановка театрализованного представления к 100-летию Камбара Медетова на сцене РДК в 2001 г. Важной ступенью в росте театрального коллектива была работа над национальной драматургией – спектаклем «Козы-Корпеш – Баян Сулу», где ярко раскрылись молодые самодеятельные актеры Г. Акназарова и Еженбай. В формировании и развитии драматического искусства раскрыли свои режиссерские способности и внесли весомый вклад Д.К. Курмангалиева, Г.Н. Бекова, А.К. Яблуновский, М. Положенцев и др.

В 80-е годы в районе при районной детской библиотеке открылся кукольный театр для малышей. Свою лепту в его организацию внесла В.Н. Прокопова. В разные годы были поставлены спектакли-сказки «Алдар-Косе», «Волшебная сметана», «Капризка», «Лесной разбойник», «Теремок», «Про козла», «Заяц, лиса, петух» и др. С 1995 года кукольным театром руководит Л.В. Шалаева.

Актриса Гульсум Жумагулова родилась в селе Степь. Окончила институт имени Щепкина. Известность к ней пришла после исполнения главной роли в фильме «Золотой тропой». Сейчас она живёт в Италии.

Актриса Светлана Клейменова родилась в Мартуке, окончила ГИТИС. Снималась в кинофильме «Ищу человека». Сейчас играет на сцене театра в городе Санкт-Петербурге.

МУЗЫКА

«Мне чудится, что вся казахская степь поет...» - писал в 1913 году видный ученый-путешественник Г.Н. Потанин, долгие годы собиравший и изучавший казахский фольклор. В дореволюционное время в Мартукском районе среди местного населения и переселенцев бытовала народная музыка, нередко устраивались любительские концерты и вечера. Здесь транзитом из Оренбурга останавливались заезжие музыканты, композиторы, звучала домбра Акимгерее, Молдабая, Еркожы, Казангапа и многих других.

В начале XX века в музыкальной жизни района начинается новый этап. В 1901 году в с. Жайсан родился Камбар Медетов, известный кюйшы, домбрист, деятель культуры, певец, один из основателей оркестра народных инструментов им. Курмангазы. О высоком мастерстве Камбара, как виртуозного домбриста, впервые рассказал исследователь казахского фольклора А. Затаевич в своей книге «1000 песен казахского народа», вышедшей после встречи в 1923 году. Он был поражен исполнением Камбара кюя «Аксақ құлан», невероятным мастерством передачи горя и человеческих страданий. Впервые выразил уверенность, что если собрать в единый оркестр домбры с различными струнами, получится крупное симфоническое полотно. Оценивая исполнительский уровень, он подчеркнул, что кюй «Аксақ құлан» никто не исполнял как Камбар Медетов.

Основоположник оркестра казахских народных инструментов, многолетний руководитель, известный деятель культуры, академик А. Жубанов в своей книге «Өскен өнер» с трепетом рассказывает о встречах, годах совместной работы с Камбаром Медетовым. Подчеркивая виртуозное владение домброй, академик пишет, что в 1934 году ни один из участников оркестра им. Курмангазы не смог взять аппликатуру Камбара. Он был не только признанным виртуозным домбристом, но и обладал многими талантами, что позволило ему работать экспертным наблюдателем мастерской по изготовлению народных инструментов. Никто не обладал такой силой удара по струнам, мастерством штриха.

К сожалению, искусство Камбара не нашло достойной оценки, 23 ноября 1937 года он был схвачен сотрудниками НКВД прямо по дороге на работу. Срочно решением тройки Алматинского областного НКВД 1 декабря 1937 г. К. Медетов был осужден на 10 лет в соответствии со статьей 58-10 11 УК РСФСР и направлен на Дальний Восток. Через 5 лет, 20 января 1942 г., он умер в больнице Бурлага №3, что в Терме, Хабаровского края. Благодаря благим переменам, произошедшим в жизни нашего общества, имя этого талантливого музыканта, виртуозного исполнителя достигло должной вершины. История вернула Камбара его искусству. Имя несравненного домбриста, ставшего легендой, вошло в историю - одна из улиц районного центра носит его имя, районная детская школа искусств получила также его имя, в райцентре установлена памятная стела музыканту.

В 1931 г. в с. Мартук открылся радиоузел. В послевоенный период в райцентре начинает действовать оркестр под руководством капельмейстера Л.Д. Шель. Состав оркестра утверждался согласно сданным музыкантами экзаменам. В те годы в районе повсюду стали возникать на общественных началах музыкальные кружки. Заслуженное одобрение встречало выступление солистов Ищанова и Галимгереевой, домбриста Кульчарина, трио Т. Рученко, Дмитриенко, Твердохлеб.

В 1964 г. организован Мартукский духовой оркестр под управлением В.Х. Браун.

В 1976 г. открыта детская музыкальная школа. Первые преподаватели: В.А. Варкентин, Г.Г. Гильдебрант, И.В. Кетлер, А.П. Медведев, А.К. Яблуновский, Л.С. Полегонько и др. В 2001 году она была переименована в школу искусств им. К. Медетова. Ныне подготовку профессиональных кадров в районе осуществляет данная школа, в которой имеются музыкальное, хореографическое, хоровое отделения. Возглавляет школу искусств композитор, исполнитель Д.К. Курмангалиева. Именно ей принадлежит музыка знаменитого «Мартукского вальса», гимна выпускников «Ак жол», песни «Кумсай» и др.

Музыкальная жизнь района связана с именем К.А. Косжанова. Творческая одержимость, работоспособность, воля и талант - вот характерные особенности композитора, автора песен «Мақтаншымы-Ақтөбе», «Айналдым, Ақтөбе», «Астана-астанам», «Сүйем Қазақ даласын», «Құмсай елім». Звание лауреата конкурса Казахстанской детской песни «Обыкновенное чудо» присвоено К.А. Косжанову за песню «Әжемнің шайы».

ЛИТЕРАТУРА

Район по праву считается одним из культурных центров области. Здесь были развиты традиции устной народной поэзии, лучшие образцы творчества акынов прошлых лет свидетельствуют о высокой культуре поэтического слова края. Акыны и жырау – не только создатели и распространители фольклорных произведений в широких слоях народа, но и носители поэтических традиций в течение многовековой истории казахов. С Мартукской землей связано творчество буртинского жыршы Акимгерей Костанова. «Об Акимгерее Костанове, как об одном из наиболее выдающихся современных казахских певцов, сказителей-жыршы, я много слышал, прежде чем мне удалось пополнить коллекцию записями его исполнений» - пишет А. Затаевич в комментариях к сборнику «1000 кюев казахского народа». Акимгерей родился в 1878 г. в ауле Борте бывшей Буртинской волости Актюбинского уезда Тургайской области, умер в 1932 году в Шымбае. «В Западном Казахстане трудно найти человека который бы не знал терме Акимгерей», - подчеркивал в своей книге «Соловьи столетий» А. Жубанов.

Род Акимгерей Тама, родовая ветвь Карагашты – подразделение Таниберли. До четырнадцатилетнего возраста Акимгерей находился в ауле, учился петь, сказывать жыры, играть кюи, а потом вместе с певцами Табын-Изим и Тама-Изим отправился в путешествие по аулам. Юноша сказывал длинные кысы: «Орак-Мамай», «Карасай-Кази», «Кобыланды», «Телагис», «Асан Кайгы», «Адил». Акимгерей всегда изысканно одевался. Современники рассказывали, что певец-жыршы был высокого роста, крепкого телосложения, носил бешмет и брюки, на голове – высокую каракулеву шапку, на пальцах – кольца. Держался Акимгерей с достоинством. Он изъездил весь Яик, побывал в Оренбурге, Казалинске, Кызыл-Орде, Уральске, Актобе, Конырате, Ташкенте, Шымбае, Кожейле. Был в близких отношениях с Ерकोжой, отцом известного домбриста-кюйши Камбара Медетова, у которого А. Затаевич записал знаменитый кюй «Аксак кулан». Ерकोжа был великолепным домбристом и певцом. И Ерकोжа, и Камбар дали А. Жубанову немало сведений о жизни и творчестве Акимгерей. Для него они исполнили несколько терме Акимгерей.

А. Затаевич записал у жыршы 10 песен, однако, репертуар его был гораздо шире. Например, это и айтыс с Мырзабеком Байжановым (Кызыл жырау), а также установлено его авторство песни «Еділ бойы».

В конце XIX века в г. Оренбурге состязание акынов выиграл известный мартукский певец-композитор Танирберген Молдабай (родился в 1858 г. в а. №3 Бурлинской волости Актюбинского уезда Тургайской обл., умер ок. 1923 г. там же). Молдабай происходил из рода Тама, родовая ветвь Аташал,

подразделение Танирберли. Большую славу певцу популярная в Казахстане песня «Молдабайдың әні».

Из крупных поэтических сказаний акынов самое непосредственное отношение к нашей земле имеют книги поэта, члена Союза писателей Казахстана Сейткали Жангалиева «Алтын аймақ» (1982 г.), «Есет батыр» (1992 г.). Акын занимался собиранием и исследованием образцов казахского устного народного творчества, внес значительный вклад в публикацию и издание дастанов «Ақклима ана», «Мелқайдар», «Тәнірберген Молдабай» и др.

Развитию казахской детской литературы способствовал Ф. Мифтахов. Он обладал высокой работоспособностью, отдавал много сил и знаний воспитанию подрастающего поколения. Бессменный вожатый, педагог, автор трех детских книг: «Ақ көгершін» (1964), «Көк шыбық» (1969), «Жырық құлак» (1962).

Издала свой сборник стихов под названием «Қайран жақсы» (2001) поэтесса Асия Садуакасова.

В разные годы в районной газете публиковали свои стихи Л. Новак, Л. Саламатин, В. Терентьев, И. Иринархов, А. Герасименко, Г. Рулик (с. Студенческое), Л. Манко (с. Нагорное), Е. Сердюк (с. Каратаусай) и многие другие.

В 1999 г. был создан литературно-поэтический клуб «Отау» (руководитель Р.Р. Казиева). Он объединил в своих рядах любителей поэзии Р.Ж. Дильмаганбетова, С.Б. Табанову, Н. Каспакова, Д.К. Курмангалиеву, Н. Курбанайс и др. В рамках литературного клуба проходили встречи, посвященные мастерам казахской литературы, обсуждались проблемы развития национальной культуры, звучали произведения местных акынов. Также в одном ряду с признанными мастерами художественного слова пробовали свои силы вновь зажигающиеся звездочки поэзии.

Р.Ж. Дилмаганбетов - автор песни «Мәртөк вальсі» (музыка Д. Курмангалиевой). Это не первая работа местного акына и композитора. Дина Курмангалиева не только создатель музыки, но и прекрасный исполнитель песен, кюев. Немало песен создано Муратом Балмаганбетовым – участником республиканских конкурсов, и Нурсулу Курбанайс. На страницах райгазеты часто появляются стихи Н. Каспакова.

В годы Великой Отечественной войны в с. Вознесенка проживал писатель Ю.В. Бондарев, автор романов «Горячий снег» (1969), «Тишина» (1962), «Двое» (1964), «Выбор», «Берег», «Игра», повести «Батальоны просят огня» (1957), «Последние залпы» (1959). Он один из соавторов сценария фильма «Освобождение» (1970). Драматизм нравственных конфликтов,

острота общественной проблематики характеризуют произведения Ю.В. Бондарева. В Мартукском районе писатель написал рассказ «Быки».

Все меняется, преобразуется и быт, и духовные ценности. Этой теме посвящено творчество писателя, члена СП СССР Р.М. Мир-Хайдарова. Основные книги: «Пешие прогулки», «Двойник китайского императора», «Масть пиковая», «Судить буду я», «Ранняя печаль», «Чти отца своего», «Жар-птица», «Седовласый с розой в петлице», «Налево пойдешь коня потеряешь», «Такая долгая зима», «Дамба», «Знакомство по брачному объявлению», «Путь в три версты», «За все наличными». Произведения писателя переведены на многие языки, он лауреат литературной премии МВД СССР за 1989 г.

Наиболее широкую известность Рауль Мир-Хайдаров получил, издав серию политических детективов о мафии. Первый из них «Пешие прогулки» вышел в начале 1988 г., спустя год вышел следующий роман «Двойник китайского императора». В 1990 году он успевает издать 3 романа: «Масть пиковая», а чуть позже и завершающий роман трилогии «Судить буду я». Это были первые социально-политические детективы о нашей жизни, в верхних этажах спецслужбы, написанные на основе фактического материала как частного, так и официального характера. Во многих рецензиях, опубликованных в юридических изданиях, отмечалось, что автора отличает прекрасное знание уголовной и правовой среды – редкий случай авторов, пишущих на криминальные темы. Своими романами автор зафиксировал хронику смутного времени. Роман «Ранняя печаль» – ностальгическая проза о Родине, о Мартуке. В молодости Р. Мир-Хайдаров увлекался футболом, позже живописью. Это второе увлечение осталось неизменным – у Мир-Хайдарова одна из крупнейших частных собраний современной живописи в России. В Мартуке улица носит его имя.

В конце XX века попытка ученого-историка, академика М.К. Тажибаева охватить творческим взором все аспекты исторического развития Актюбинской области с эпохи бронзы по 2001 г. увенчалась успешным выходом книги «История Актюбинской области» (1999 г.). Вслед за этой книгой последовало громадное культурное явление в нашей области – издание территориальной энциклопедии «Актобе» (2001) под редакцией академика М.К. Тажибаева. В результате кропотливой и многолетней работы авторского коллектива ученых, журналистов, госслужащих области появился целостный историко-познавательный, культурно-социальный, хозяйственно-экономический облик края. Хотя быт и жизнедеятельность нашего края тесно взаимосвязаны и схожи со всей страной, известно, что у него, как и у других районов, есть свойственные ему исторические, хозяйственные, природные и иные особенности. «Самостоятельный сборник – справочник всесторонне

отражает яркие страницы прошлого и настоящего области, - писал А. Утегенов. - Эта книга стала незаменимым пособием для ученых и краеведов, студентов и школьников, словом, для всех казахстанцев, занимающихся изучением прошлого и настоящего своей Родины». Академик М.К. Тажибаев является ответственным редактором трехтомного издания «Книга памяти репрессированных», а также книг «История города Актобе», «История «Актюбрентгена» (1995 г.), «Благодатный край», «Отчий край» (2004 г.), «Каргалы» (2005 г.), «Мартук» (2008), «Реформы земли – на благо народа» (2007 г.) и ряда изданий учебно-методических пособий на казахском и русском языках.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ И ДЕКОРАТИВНО - ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО

Дошедшие до нас произведения народного декоративно-прикладного искусства племен, населявших в древности территорию Мартукского района, говорят о высоком развитии культуры в этом регионе. Так, недалеко от с. Байторысай на левом берегу р. Торангул, в девяти километрах к востоку от поселка располагался памятник эпохи бронзы. Он состоял из двух каменных оград диаметром 10 и 12 м, двух каменных набросок, являвшихся, по всей видимости, разрушенными курганами, и отдельной могилой №1, представленной на поверхности каменной глыбой размером 1,5х 0,95м и почти вросшей в землю. Погребение было разрушено в древности. В пределах грабительского перекопа были обнаружены две подвески, изготовленные из раковин, с отверстиями для подвешивания, бронзовый нож с намечающимся перекрестием и фрагментарно сохранившихся орнаментированными горизонтальными линиями, зигзагом, заштрихованными ромбами и треугольниками. Несмотря на малочисленность и фрагментарность полученных материалов, все же можно представить культуру населения региона в эпоху развитой бронзы.

Присутствуют на территории района памятники савроматской культуры, так называемого «переходного» времени, предшествовавших культуре ранних кочевников конца VI - середины V вв. до н. э.

В могильнике Целинный 1 на левом побережье Илека были найдены, кроме плохо сохранившегося скелета человека, железный нож с выгнутой спинкой и утолщенной рукоятью. Длина ножа 27 см, ширина лезвия 2 см, рукоятки – 1,5 см, бронзовый трехпластный наконечник с внешней втулкой, лепная сероглиняная банка с открытым устьем (д. – 14 см), носиком-сливом, украшенная ниже венчиком, горизонтальным рядом палочных вдавлений. В

тесте примесь шамота. Высота сосуда 15 см, диаметр днища 9,8 см. Бронзовые наконечники стрел относятся к IV-V вв. до н.э. Железный нож с дуговидно изогнутой спинкой, по мнению исследователей, был выработан в персидское время. Глиняный сосуд с носиком – сливом относится к VII-VI вв. до н. э., вероятнее всего, восходит к гончарным традициям срубно-алакульского времени.

В книге «Путешествие Эдуарда Эверсмана из Оренбурга в Бухару летом 1820 года» находим прямые указания на археологические памятники Актюбинской области. Так, после описания дневки на р. Буртя, говорится об издали видной возвышенности с очень большим курганом в центре и более мелкими по окружности, находящимся в 21 версте после Бурти. Судя по описанию, местонахождение этих курганов следует искать где-то возле северо-западных границ современного Мартукского района. Эверсманом указывается на вскрытие некоторых курганов и древних могил и находку «украшения» из бус и драгоценных камней, вложенных в рот женских скелетов. В курганном могильнике ранних кочевников савроматской культуры VI-IV вв. до н.э. возле с. Хлебодаровка были найдены посуда из глины, железная лошадиная упряжь, скульптуры животного цикла, женские украшения из золота, бусы, подвеска. Кроме этого, 94 наконечника из бронзы, украшенные золотом, а также одежда с драгоценными вышивками. Благодаря этим находкам научному миру были открыты новые страницы далекого прошлого степных районов, древняя история Западного Казахстана получила более полное и всестороннее освещение, а коллекция историко-краеведческого музея и археологического музея в Алматы пополнилась уникальными произведениями прикладного искусства древних мастеров, которым может позавидовать любой музей мира.

Продолжая искусство далеких предков, плодотворно трудится в г. Актобе член Союза художников Республики Казахстан Марзия Жаксыгарина. В становлении Актобе как центра формирования профессионального искусства эклибриса большую роль сыграло творчество художника-графика. Современный казахский эклибрис становится знаком культурного и экономического развития суверенной Республики Казахстан. Известный график М. Жаксыгарина – признанный мастер своего дела. Ей присуще глубокое знание традиций, обычаев казахского народа, которое она полноценно использует в своих гравюрах. Ее работы выставлены в музеях Аргентины, Франции, Италии, Чехии, Польши. Она сотрудничает с единственным в мире музеем эклибриса в Москве, ее имя внесено в 30-й том единственной в мире энциклопедия эклибриса.

Художница создала в городе Актобе эклибрис-центр «Танба», а к 130-летию города Актобе ей присвоено звание «Почетный гражданин города».

Автор книги «Актюбинский экслибрис» (1996 г), редактор каталога экслибриса, иллюстрировала сборник стихов «Алеут любящих сердце».

Творчество П. Соколова из с. Шевченко давно известно жителям области и республики. Работы художника удивительно красивы, нежны, притягивают к себе чем-то особенным. Потому что он пишет их сердцем. Красота родной природы оживает в пейзажах Соколова благодаря особому подбору красок, в передаче движения чувствуется неординарное восприятие. Этим и отличается его творчество. Персональные выставки художника пользуются популярностью среди поклонников живописи.

Развитию изобразительного искусства в районе способствовала открытая 28 июня 1979 года художественная мастерская в Мартуке. В ней работали такие художники, как П. Зеленский, М. Белоусов, Р. Кетлер, С. Мендибеков, Е. Абилов и др. С годами в мастерской сформировалась жанровая структура изобразительного искусства, появились плакатисты, живописцы, графики, прикладники.

Прославил Республику Казахстан мастер декоративно-прикладного искусства Еркосай Абилов – член Союза художников Республики Казахстан. Его работа отмечена на выставке «Традиционное искусство и ремесла народов Казахстана» в г. Атырау в честь празднования Дня ООН.

На территории нашего государства издревле бытовала художественная обработка дерева, кости, резьба, роспись, инкрустация серебром, а посеребренным металлом декорировались каркас юрты, мебель, разнообразная посуда, музыкальные инструменты. Мастер декоративно-прикладного искусства Е. Абилов выпустил в 1996 г. книгу «Шеберхана», в которой раскрыл секреты изготовления домашней мебели, домбры и камчы. Ассортимент каталога произведений искусства богат. Представленные в нем домбры и кобызы выполнены из разных пород деревьев: вяза, сосны, лоха, самшита.

Оружейная коллекция представлена сталью (меч, кинжал, щит, топор), мастерит он из кожи (камча), из кости. Пишет масляными красками.

Мастер участвовал в международной выставке «Шаман дәуірінің белгілері» в г. Сеуле.

Художественные ремесла имели характер домашних промыслов. Женщины ткали, вышивали, изготавливали войлочные изделия. Мужчины занимались художественной обработкой камня, кости, дерева и металла. Важным моментом в казахском декоративно-прикладном искусстве является коллективность творчества, свойственная преимущественно женскому труду, не исключая, однако, проявления индивидуального таланта. Художественное мастерство передавалось из поколения в поколение как многовековой народный опыт, как традиции. Вместе с тем народное прикладное искусство постоянно питается свежими художественными идеями. По сей день в районе работают народные мастера-умельцы – Б. Курбанансов, Т. Абильханов, Т. Жаммамбаев, Э. Шакиров, А. Брикун и др.

Специалистом высокого класса зарекомендовал себя художник-оформитель С. Мендибеков. Его профессия сложная, требует разносторонней одаренности в искусстве. В последнее время Самат Абилович освоил искусство современного дизайна.

Некогда при районной детской библиотеке работал кружок юных художников, которым руководил общественник И. Михайлов. Кружок был организован из учащихся школ районного центра. Школьники активно участвовали в работе кружка и с увлечением изучали основы изобразительного искусства. В 2000 году при Мартукской школе искусств им. Камбара Медетова открылась изостудия под руководством Л. Шмидт. В студии был постоянный поиск в жанре тематических полотен, скульптуры, композиций из флористики и т.д.

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

В дореволюционном Мартукском районе не было ни одной оборудованной спортивной площадки. Начиная с мая 1992 г. советом физической культуры при всеобуче изыскиваются средства на постройку спортплощадки. 6 марта 1925 г. создан губернский совет физической культуры. С этого момента начала развиваться физкультура в Актюбинской губернии. До того функционировали физкультурные кружки, главным образом футбольные. В процессе работы губсовет физкультуры встретил ряд препятствий, мешающий правильному развитию физической культуры в нашей губернии. В частности, эти ничтожные средства, отпускаемые для физической культуры, отсутствие инструкторов и твердой самостоятельной базы у совета физической культуры. В целях экономии средств в зимний сезон работа совета приостанавливалась.

В 1929 г. спортивные ячейки, секции и кружки действовали во всех учебных заведениях, колхозах.

25 июня 1933 г. по мартукской земле проходил всесоюзный автопробег Москва - Оренбург - Актюбинск - Иргиз - Ташкент - Москва. Благодаря проведенным работам был успешно обеспечен участок автотрассы Жайсан - Хлебодаровка.

В 1935 г. спортивная работа Жайсанской МТС была признана лучшей в области. В 1936 г. был создан районный комитет по делам физкультуры и спорта. С 11 по 14 июля 1937 г. проводилась областная легкоатлетическая спартакиада. Мартук представляли 7 участников (4 мужчины и 3 женщины), а в августе в г. Актюбинске прошла областная колхозная спартакиада. От Мартукского района из 9-ти колхозов участвовали 9 человек. Для практической помощи району по отбору участников областной спартакиады

приезжали ответственные работники по делам физической культуры и спорта.

Конец 30-х годов отмечен развитием таких важных видов спорта как конный, велосипедный, массовые кроссы, пробеги, автоспорт и т.д. Среди широких масс населения велась массово-разъяснительная работа. В зимнее время организовывались агитационно-лыжные походы и пробеги, которые охватывали катки, горки, для этого использовались стадионы и спортплощадки. Повсюду велась соответствующая разъяснительная работа, вовлекая в ряды спортивных обществ новых членов, стахановцев, ударников предприятий и учреждений. Республиканский комитет отпускал средства для подготовки инструкторов - физкультурников для районов. В начале 40-х годов воспитание физически здорового, сильного и мужественного поколения стало задачей первоочередной политической важности. В школах района надлежало поднять спорт на такую высоту, чтоб физическое воспитание стало одним из основных измерителей работы. Все профсоюзные организации должны были обратить внимание на усиление физкультурной работы среди членов профсоюзов, оказывая повседневную помощь в созданиях на предприятиях, в колхозах, совхозах, МТС и при учреждениях надлежащей материальной базы и условий для развертывания физкультурной работы. Все колхозы и совхозы района имели свои спортивные площадки. Физкультурными кадрами школы были обеспечены только на 30%. Спортивные организации культивировали оборонные виды спорта: фехтование, бокс, рукопашный бой и т.д. Особые меры принимались по развитию казахских национальных видов спорта – аксуйек, жаяу-сайги, алтыбакан, тогызкумалак, казахша курес. Полностью были охвачены физической культурой и военно-спортивной работой призывники очередных возрастов в 1940-41 гг. В 1940 г. за счет местного районного бюджета 2000 рублей было израсходовано для создания и оборудования спортивных площадок.

В годы Великой Отечественной войны физкультурные организации организовывали военные учебные пункты всеобуча. Мартукский район был передовым в области, который выполнил контрольные задания и дал сверх нормы дзачкистов ГТО – 100 человек, рукопашников – 110 человек. Большую работу проделали сельские инструктора физической подготовки, подготовленные на специальных сборах, в учебных пунктах всеобуча.

15-17 июня 1945 г. прошли областные легкоатлетические соревнования с участием физкультурников 8 районов области и города Актюбинска. Первенство в областных соревнованиях оспаривали 10 команд, насчитывающих 120 участников, в том числе 30 женщин. В программу соревнований были включены большая и малая шведские эстафеты, прыжки в длину, высоту, метание гранат, стрельба из мелкокалиберной винтовки.

Лучший результат по прыжкам в длину – 4,64 м - показал мартучанин Параскев, а вторым по метанию гранат был Беличенко – 51,3 м. В этом же году в Мартуке проводился Всесоюзный день физкультурника, в котором приняли участие 184 спортсмена, из них уложились в нормы ГТО и БГТО 44 человека. Хорошие результаты показали мартучане: Сыпко Н. в беге на 100 м – 13,5 сек., Шарипов в беге на 200 м – 28 сек., Гаитинов в беге на 400 м – 58,5 сек. Всесоюзный день в Мартуке закончился футбольным матчем между командами «Спартак» и сборной города со счетом 2:1.

В 1947 г. председатель райФК Стыдов на футбольные соревнования привез сразу 3 сборные района, больше смог выставить только город Актюбинск - 4. К концу 40-х годов насчитывалось 15 физкультурных коллективов: значкистов ГТО - 21, БГТО -125, всего 623 физкультурника по таким видам спорта, как футбол, гимнастика, легкая атлетика, охота, рукопашный бой, стрельба, шахматы, казахша курес, вольная борьба.

15 августа 1951 г. произошло слияние добровольных обществ содействия Армии, Aviации и Флоту (ДОСАРВМ, ДОСАВ, ДОСФЛОТ) в одно – ДОСААФ.

С 4 по 8 июля 1955 г. проводилась спортивная звездная эстафета с целью пропаганды пятой всесоюзной спартакиады профсоюзов и мобилизации физкультурных коллективов на Спартакиаду народов СССР. Звездная эстафета прошла по маршрутам: Уил – Хобда - Мартук-Актюбинск, Иргиз – Челкар – Джурун – Алга - Актюбинск, Карабутақ – Новороссийск - Кос-Истек – Родниковка - Актюбинск. Всего спортсмены прошли свыше 2000 км. Команды, несущие эстафету, в пути следования провели большую агитационную работу о пользе физической культуры. В пунктах ночевки участники эстафеты проводили физкультурные вечера.

В 1958 г. был построен центральный стадион «Кайрат». По итогам физкультурно-спортивной работы в области в конце 50-х годов значительно повысились результаты спортсменов по шахматам, вольной и классической борьбе, волейболу, боксу, хоккею с мячом. В 1958 г. областным комитетом ФК и спорту с участием 843 спортсменов, активное участие в которых принимали Джурунский, Мартукский, Хобдинский, Шалкарский районы. Команды области приняли участие в соревнованиях на первенство Казахстана по 18 видам спорта и заняли по 6 видам призовые места. Мартук вновь выполнил план по подготовке.

Район принимал участие почти во всех спортивно-массовых мероприятиях. Были развиты такие виды спорта, как легкая атлетика, фехтование, теннис, городки, вольная и классическая борьба, хоккей с мячом, культивировались национальные виды спорта. Строительство

спортооружений осуществлялось за счет отчислений членских взносов колхозов, совхозов, МТС.

В феврале 1960 г. прошла первая спартакиада предприятий и организаций Совнархоза по лыжам, конькам и хоккею с мячом.

В 1963 г. Саин Капетов на соревнованиях по велогонкам в городе Алматы занял первое место, став мастером спорта. В это же время мастером спорта по вольной борьбе стал Владимир Бессарабов.

С 1970 г. открыто отделение по баскетболу. До 1974 г. занятия велись в малогабаритном спортивном зале казахской средней школы и в актовом зале русской средней школы, где занимались волейболисты. Борцам приходилось кочевать с места на место. Вначале они занимались в здании элеватора в красном уголке, затем занятия перенесли в районный Дом культуры. В 1972 г. занятия по вольной борьбе перенесли в Дом пионеров. Но несмотря на все трудности число разрядников росло из года в год. За 1970 г. было подготовлено 95 разрядников, за 1971 г. - 101, за 1972 г. - 998.

Школа росла, контингент учащихся увеличивался. 22 августа 1972 г. было начато строительство специального игрового зала. Он вступил в эксплуатацию 15 марта 1974 г. У спортивной школы появилось больше возможности для подготовки квалифицированных специалистов. Волейболисты стали первыми призерами области. Борцы, лыжники - вторыми призерами. За 1974 г. было подготовлено 108 спортсменов-разрядников, многие из которых вошли в состав сборных области.

В 1975 г. впервые было подготовлено 8 человек 1-го спортивного разряда: 3 по лыжам и 5 по вольной борьбе. В это время ДЮСШ заняла 1 место в общекомандном зачете областной спартакиады среди районных ДЮСШ. В 1971 году Р. Курбангалиев на соревнованиях по лыжным гонкам в г. Алматы занял первое место, став мастером спорта. В 1972 г. он стал чемпионом СССР среди ДОСААФ по биатлону, а также десятикратным чемпионом Республики Казахстан по биатлону. Продолжил успехи земляка в 1975-1980 гг. мастер спорта по биатлону Сергей Бакулин. В это же время нормы мастера спорта по футболу выполнил Х. Ибраев. Он играл в клубах высшей лиги чемпионата СССР в командах «Кайрат», «Пахтакор».

С середины 70-х ярко заявляет о себе мотоспорт. В 1976-77 гг. в г. Актюбинске прошел зимний мотокросс, в летний сезон мототриал (многоборье). В личном первенстве первое место занял кандидат в мастера спорта С.Н. Полегонько, второе место два мартучанина: Ф. Валл, В. Заможний. В 1978 году состоялось летнее мотто - многоборье: мотокросс, однодневный мотопробег, метание гранаты, подтягивание. Местом проведения был Мартук, приняло участие 50 мотогонщиков г. Актюбинска,

Хромтау, Кандыагаша. Мартукская сборная одержала общекомандное второе место, а в личном первенстве вновь был первым С.Н. Полегонько.

В это время чемпионом Казахской ССР стал кандидат в мастера спорта по вольной борьбе А.Н. Мельников. На республиканских соревнованиях в г. Алматы он выполнил норму кандидата в мастера спорта по военно-прикладному многоборью, а участвуя в ближнем переходе Актюбинск-Оренбург, Актюбинск-Уральск выполнил норму кандидата в мастера спорта по зимнему, летнему многоборью.

В 70-е годы мартукские спортсмены-лыжники многократно становились первыми в командном зачете (главный тренер И.М. Мужак), регулярно проводил в районе соревнования, был шахматный клуб, который вел шахматист, перворазрядник М. Мифтахов. В рамках проводимых чемпионатов по шахматам в личном первенстве среди мужчин лучшим неоднократно становился Н. Лошаденко.

ДЮСШ в 1978 г. расширила свои границы. Ее филиалы открыты в Жайсане, Каратогае, Степановке, Коминтерне, Новомихайловке, Байторысае, Студенческом, Вознесененровке. Культивируются в основном 4 вида спорта: футбол, волейбол, баскетбол и вольная борьба. На стадионе «Кайрат» в летний период проходили соревнования по футболу на приз клуба «Кожаный мяч», а в зимний сезон проводились соревнования на приз клуба «Золотая шайба», в которых принимала участие 26 хоккейных команд.

В национальном виде спорта – казахша курес мартучане А. Ильжанов и Н. Баубеков одержали победу в первенстве области. В 1978 г. на республиканских соревнованиях по лыжам честь Актюбинской области защищала сборная Мартука, которая стала серебряным призером, а чемпионкой республики на 5 и 3 км стала К. Есмаганбетова. Футбольная сборная района одержала победу в республиканской спартакиады и заняла третье место в республиканском чемпионате на приз «Золотой колос». Впервые пробовали свои силы на республиканских соревнованиях спортсмены - дзюдоисты.

В 80-е годы спортивная школа стала методическим центром для учителей физвоспитания района, на ее базе проводились районная спартакиада школьников, учебно-тренировочные сборы сборных команд района, оказывалась помощь в организации проведении ряда соревнований и мероприятий, проводимых райсоветом ДСО «Кайрат», «Динамо», КФК РО КСХТ. Сборная команда района по вольной борьбе приняла активное участие в ряде всесоюзных, межобластных турниров. Всесоюзный турнир по вольной борьбе в г. Волгодонске в честь строителей «Атоммаша» признал 4 мартучан чемпионами, всесоюзный турнир по вольной борьбе в г. Актюбинске,

посвященный памяти летчика-космонавта В. Пацаева, выявил троих призеров.

В 1981 г. два борца получили звание кандидатов в мастера спорта – А. Бекешев и М. Мукашев. Спустя три года это звание заслужили, сдав нормативы, борцы Б. Казыбаев и Ж. Хусаинов. Спортсмены М. Жанабаев, Т. Ильжанов, Ж. Хусаинов, Б. Казанбаев отстаивали честь области по вольной борьбе, казахша курес в первенстве Министерства просвещения КазССР и первенстве Казахстана.

В 80-е годы мастером спорта по вольной борьбе стал С. Нурмаганбетов. В результате проведенных соревнований в 1983 г. было подготовлено немало спортсменов-разрядников: 140 спортсменов массовых разрядов, 7 перворазрядников и 2 кандидата в мастера спорта, 34 учащихся окончили учебно-тренировочные группы, 56 учащихся стали инструкторами и 34 судьями по спорту.

Ежегодно проводились соревнования на приз «Белая ладья». Первое место в шахматных турнирах занял кандидат в мастера спорта К.Э. Грищенко.

8 февраля 1987 г. в районе впервые прошли соревнования по военным техническим видам спорта, посвященные 60-й годовщине ДОСААФ СССР. В соревнования были включены стрельба из пневматического оружия, фигурное вождение спортивного мотоцикла. В троеборье приняли участие 7 команд района.

Ежегодно 6 марта проводился спортивный праздник – День лыжника, который проходил в 2 этапа: массовые соревнования по приему и сдаче норм ГТО, финальные соревнования коллективов физической культуры совхозов и колхозов, предприятий, учреждений, общеобразовательных школ, СПТУ. Начиная с 1984 г. в летний сезон на базе межколхозного пионерского лагеря «Орленок» работал спортивно - оздоровительный лагерь «Олимп». В нем проводились молодежные малые олимпийские игры, которые включали в себя такие виды спорта, как пионербол, волейбол, футбол, шахматы, легкая атлетика, шашки, многоборье, сдача ГТО. Соревнования проходили под девизом «Олимпийцы среди нас».

Тесно сотрудничали ДСО «Кайрат» и ДДЮСО «Жастар». В те годы культивировались такие виды спорта, как волейбол, теннис, шахматы, баскетбол, бокс, вольная борьба, футбол. Районное первенство по футболу оспаривали десять команд. Женская сборная по волейболу под руководством отличника просвещения РК тренера Н.А. Касьяновой 13 лет подряд становилась чемпионом области, а 18 игроков были чемпионами республики. В районе ежегодно проводился турнир по волейболу на приз газеты «Ленинский путь». Мартукские борцы вольного стиля участвовали в

международном турнире в Татарстане, где заняли призовые места. В составе сборных команд области выходили на ковёр мартукские спортсмены по вольной борьбе С. Ермаков, С. Плис, М. Кангереев, Е. Кульмаганбетов, Р. Назмутдинов, Ю. Муров; по лыжным гонкам – Е. Шапиев, Л. Сохарева, по волейболу - Т. Ломакина, Г. Ершов.

В 90-х годах в республиканских соревнованиях участвовало 224 человека. Призерами республиканских соревнований стали 47 учащихся ДЮСШ, чемпионами республиканских соревнований – 10 учащихся. Девушки 1994-95 гг. в первенстве РК по волейболу заняли 3 место. Лыжники в 1997 г. на первенстве РК – первое место. На счету школы также следующие победы: 1996 год в областной спартакиаде в общекомандном зачете, 1997 г. – 2 место в облспартакиаде в общекомандном зачете, 1998 г. – 1 место в облспартакиаде в общекомандном зачете по пяти видам спорта.

В 1998 г. на соревнованиях по кикбоксингу в чемпионате РК среди юниоров Азамат Наурызбаев стал чемпионом РК, В. Лешанов стал серебряным призером, А. Шек – бронзовым. На международном турнире СНГ в городе Подольске В. Лешанов стал чемпионом России по кикбоксингу, выполнив норму кандидата в мастера спорта, которое ему было присвоено в 1999 г. по боксу. В 1999 г. А. Наурызбаев на чемпионате мира в Португалии занял 2 место, став мастером спорта международного класса.

В Мартуке имеется футбольная команда «Спартак - Виктория» - ровесница независимости Казахстана, тренер – кандидат в мастера спорта по футболу С.Н. Полегонько. Команда является многократным обладателем кубка акима района и области по мини-футболу. Лучшим достижением команды является участие в республиканской сельской спартакиаде в г. Астане «Ак бидай 2000», где она стала бронзовым призером. В составе команды А. Табанов, Н. Табанов, М. Конгиреев, Р. Назмутдинов, М. Рахманов, С. Рахманов, А. Бооль, Р. Мукашев, А. Лобода, П. Солошенко, Т. Хасенов, С. Пичеруш, А. Бургаз.

С 1995 г. в районе ежегодно проводится традиционный турнир, посвященный памяти основоположника жайсанского футбола С. Есенгалиева.

В настоящее время на территории района 49 коллективов физической культуры. Работают 58 учителей физкультуры, в ДЮСШ 8 тренеров - преподавателей. Имеется 1 стадион, 8 баскетбольных площадок, 32 спортивных площадок. В отделах укрепления здоровья физической подготовленности, повышения работоспособности на предприятиях, организациях, при ДЮСШ работают группы здоровья, секции по различным видам спорта. В группах здоровья ведется активная пропаганда здорового образа жизни, количество человек, посещающих различные секции и группы, с каждым годом увеличивается. Так, в ДЮСШ функционируют 40 групп и

секций, в которых занимаются 508 учащихся. Занятия по физической культуре в учебных заведениях посещают 5870 учащихся, в профлицее 175 человек. Занятия проводят 24 тренера - преподавателя. В районе культивируется 14 видов спорта, из них 3 национальных: «казахша курес», «тогыз кумалау», «русская лапта». За 10 месяцев 2008 года в районе проведено 72 спортивно - массовых мероприятия, где приняло участие 6542 человек. Спортивные команды района принимали участие в 6 областных и межобластных спортивно - массовых мероприятиях, где занимали призовые места, выезжали в прилегающие районы России. Есть специализированный зал борьбы, спортивный игровой зал, душевые, простейшие игровые площадки. Воспитанники школы неоднократно становились чемпионами области, призерами и чемпионами республиканских соревнований. За период существования школы в ней обучалось 21411 учащихся. Программные требования выполнили 1252 учащихся. Подготовлены 4021 разрядник, 102 перворазрядника и кандидата в мастера спорта, 4 мастера спорта, 1 мастер международного класса, 599 чемпионов области. Открыт спортивный клуб «Ритм» для занятий восточными единоборствами (кикбоксингом), а также класс для занятий шейпингом. Ветераны спорта: кандидаты в мастера спорта А. Турмаганбетов, В. Заможний, Е. Мукашев, А. Ильжанов, А. Сарбупенов, А. Мельник, С. Полегонько, Б. Казанбаев. Ветераны футбола В.Тикунев, А. Табанов, А. Комендант и др.

Физкультурно-спортивные мероприятия проводятся с целью приобщения к спортивным занятиям, формирование у населения потребности в физическом совершенствовании, воспитании необходимых нравственно-волевых качеств. Особый вид физкультурно-массовых мероприятий составляют комплексные спортивно-культурные праздники, спартакиады, конкурсы, традиционные турниры.

А

АБДАН - аул в северо-восточной части Мартукского района, в 13,5 км от с. Андреевка Кызылжарского сельского округа, существовал до начала 30-х гг. XX века. Аул носил имя зажиточного человека, владельца данной территории, впоследствии там жили два его сына, их аулы назывались «Верхний Абдан» и «Нижний Абдан».

АБДАН - река на северо-востоке Мартукского района, левый приток реки Киялы Борте. Протяжённость - 13 км.

АВРАМЕНКО НАДЕЖДА ЕФИМОВНА (1.08.1932-1982) - передовая доярка к-за им. Чапаева. За высокие трудовые показатели награждена орденами Трудовой Славы, Трудового Красного Знамени. Неоднократно избиралась депутатом сельского совета.

АДОНИС (*Adonis wolgensis* Stev) - редкое многолетнее травянистое растение принадлежит к семейству лютиковых. Цветёт ранней весной. Высота до 20 см. Название «адонис» дано по имени финикийского и ассирийского бога солнца Адона, который, как рассказывают легенды, ежегодно умирал и воскресал каждую весну. Растение занесено в Красную книгу РК.

АКБУЛАКСКИЙ УЕЗД - 12.04.1921 г. Актюбинская губерния была разделена на районы, к ним относились Акбулакский, Актюбинский, Мугоджарский, Темирский. 5.07.1922 г. Акбулакский район вновь был преобразован в уезд, в который вошли Акбулакская, Астраханская, Бабатайская, Аксуская (Беловодск), Жиренкопинская, Илекская, Каиндинская, Калининская, Карагандинская, Кыыл-Ойылская, Николаевская, Новоалексеевская, Новонадеждинская, Петропавловская, Преображенская, Саздинская, Тамдинская, Томароткельская, Тузтобинская, Харьковская, Кобдинская, Жайсанская волости.

АККУДЫКСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ

АККУДЫКСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ - расположен в северо-западной части Мартукского района. На западе граничит с Россией, на севере с

Байторысайским сельским округом, на юго-востоке с Мартукским сельским округом, на юге с Жайсанским сельским округом. Общая площадь землепользования составляет 49677 га. По территории округа проходит

дорога районного значения, имеющая асфальтовое покрытие, по которой и осуществляется сообщение с областным и районным центрами.

КЛИМАТ: Территория округа расположена в зоне теплых степей. Климат характеризуется резкой континентальностью с большими годовыми и суточными амплитудами колебания температуры воздуха, то есть резкими контрастами температуры дня и ночи. Самым холодным периодом является январь, самым теплым – июль, причем абсолютный минимум колеблется от 46 градусов мороза до 44 градусов тепла. Последние заморозки отмечаются в июне -3 градуса, а ранние – осенью, в сентябре - 5 градусов. Средняя высота снежного покрова составляет 25-30 см. Весна наступает дружно и устойчивый сход снежного покрова наблюдается в первой декаде апреля. Преобладающее направление ветра – юго-восточное.

РЕЛЬЕФ: На территории аульного округа рельеф местности – слабоволнистая равнина, сильно расчлененная долинами и оврагами.

Абсолютные высоты колеблются в пределах 150 метров. Общее слабое понижение рельефа наблюдается с севера на юг.

ПОЧВЫ: В почвенном отношении территория аульного округа сравнительно однообразна. Преимущество в распространении здесь получили темно-каштановые почвы различной степени засоления и мехсостава, чаще солонцеватые в комплексе. Имеются также лугово-каштановые почвы и небольшие площади чернозема южного. Ближе к селу Вознесенка преобладают светло-каштановые пески с балбанитетом (около 20), в Рыбаковке, Веренке балбанитет достигает 48.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками: Борте (15 км), Карасу (3 км), Карагаш (7 км). Вследствии строительства глухих водоемов и дамб на территории округа имеется 9 плотин: «Кораблевская» (1978 г.), «Яблуневская» (1980 г.), «Степовская» (1979 г.), «Старая» (1958 г.), «Новая» (1983 г.), «Взрыв» (1982 г.), «Каменная» (1959 г.), «Тонкерес» (1959 г.), «Первомайская» (1969 г.).

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: При геоботаническом обследовании территории округа выделены следующие группы пастбищ: злаковые с преобладанием ковылей, низкодерновинных злаков (типчака), лерхеановопольные и черно-польные. Травостой микропонижений представлен черной полынью, часто с изенем, ломкоколосником, мятликом луковичным. На сенокосных угодьях растет пырей, люцерна, дикий горошек, на малоразвитых почвах встречаются травостои из полныи узкодольчатой, типчака, тырсы. Древесные растения: вяз, сосна, ясень, клен, тополь, садовые деревья – яблоня, слива, вишня. Кустарники – смородина, шиповник. Всего в природных зонах округа более 250 видов растений.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Повсеместно обитают: косули, барсуки, волки, лисы, зайцы, хорек, корсак, суслик, тушканчик, мелкие мышевидные грызуны, земноводные. Многочисленными являются зайцы-русаки. Край отличается видовым разнообразием птиц (около 160 видов): лебеди, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, филин, чайка, все виды уток, беркут, галка, воробьи, скворец, ворона, сорока, дикие голуби, сова, дятел, кукушка, угод, горлица, ласточка, жаворонок, грач, стриж, снегирь и другие.

Реки и естественные водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, щука, карп, окунь, плотва, пескарь, ерш, лещ.

РЕСУРСЫ: Аккудыкский аульный округ представлен природными ресурсами: запасами угля, строительным материалом - песком, гравием, белой глиной. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи - 37 га, сенокосы - 7725,2 га, пастбища - 7384,4 га и пахотные земли - 30,8 т.га, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Первомайская сельская администрация была создана в 1995 году, затем она была переименована в 2004 году в Аккудыкский аульный округ. В него входят 5 населенных пунктов. По итогам переписи (2006 г.) численность населения составляет 1658 человек (с. Вознесенка - 607 чел., с. Веренка - 520 чел., с. Рыбаковка - 268 чел., с. Первомайка - 143 чел., с. Степь - 120 чел.).

Из них 45% - казахи, 17,3% - русские, 32% - украинцы, 3,8% - немцы, 0,6% - татары, молдаване - 0,06%, белорусы - 0,8%, азербайджанцы - 0,1%, чеченцы - 1,1%, поляки - 0,36%, китайцы - 0,06%. Всего в округе проживают представители 11 национальностей. Плотность населения составляет 3,1 человека на 1 кв. км.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Аккудыкский аульный округ относится к региону с недостаточной влажностью. Теплый агроклимат благоприятствует занятию земледелием, выращиванию зерна, картофеля, овощей, кормовых злаков. В этом округе развито растениеводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются 70 КХ и 1 ТОО. Посев сельскохозяйственных культур производится на площади 7 тыс. га. Скотоводством занимаются всего 7 КХ, у них имеются 348 КРС, 553 овцы. КХ «Акбар», «Мират», «Мирас», «Копес», «Асар-1» заготавливают молоко и мясо. Залежи составляют 37 га, пастбища - 8869 га, площади под кормопроизводство - 2232 га, площади под картофелеводство - 176 га. Средний надой молока - 1500-1700 л., оно сдается в ТОО «Алгабас», за год перерабатывается до 400 тонн молока. Средний вес 1 головы КРС сдаваемого на мясо 130-150 кг, свиней 90-100 кг. Имеется в округе на подворье птица - 5000 голов: гуси, утки, куры.

В аульном округе есть государственный питомник у села Первомайка.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь - 22,816 тыс. га

КХ «Владимир» - 106 га. - Кондренко В.
КХ «Алга» - 17 га. - Уржаев Б.
КХ «Бекболат» - 206 га. - Мангубаев Б.
КХ «Мейрамгуль» - 98 га. - Тлегинов К.
КХ «Марат+К» - 134 га. - Утаралина Т.
КХ «Ереамат» - 356 га. - Казтуганов А.

КХ «Ириша» - 68 га. - Кун В.
КХ «Виктор» - 58 га. - Пыхтеева Л.
КХ «Искандер» - 729 га. - Мухлисина А.
КХ «Колос» - 65 га. - Сайдаев Г.
КХ «Лада» - 59 га. - Чекенев А.
КХ «Ласточка» - 36 га. - Болатова А.

КХ «Мирас» - 644 га. – Аткиев А.
КХ «Акбар» - 5487 га. – Абдрахманов Б.
КХ «Ескали» - 84 га. – Искалиев К.
КХ «Приозёрный» - 138 га. – Кулиш И.
КХ «Алдияр» - 133 га. – Атагулин М.
КХ «Айсұлтан» - 80 га. – Байсарин Ж.
КХ «Простор» - 66 га. – Гришко М.
КХ «Айдан» - 82 га. – Битурин А.
КХ «Светлана» - 758 га. – Варакин А.
КХ «Синяя Птица» - 43 га. – Михальчишина О.
КХ «Дружба» - 403 га. – Ременной В.
КХ «Сапар» - 180 га. – Турмагамбетов А.
КХ «Жандос» - 290 га. – Каржауова Т.
КХ «Бостан» - 178 га. – Мукашев Н.
КХ «Абат» - 84 га. – Бижапов Б.
КХ «Копее» - 115 га. – Купесов Е.
КХ «Урман» - 274 га. – Сагындыкова М.
КХ «Алтай» - 419 га. – Темирғалиев Ж.
КХ «Жас Улан» - 110 га. – Битурин А.
КХ «Яков» - 103 га. – Мартене П.
КХ «Амина» - 61 га. – Сулейменова Н.
КХ «Ардагер» - 328 га. – Сарсенов К.
КХ «Салтанат» - 1145 га. – Жакупов К.
КХ «Жуеуп» - 51 га. – Жуеупов С.
КХ «Достык-1» - 942 га. – Попов А.
КХ «Надежда» - 140 га. – Варакин В.
КХ «ВиВеКаС» - 50 га. – Гончарюк В.
КХ «Даулет-1» - 210 га. – Саркулов М.
КХ «Илья» - 65 га. – Чипегина Н.
КХ «Дасан» - 175 га. – Бекбатыров Ш.

КХ «Мекен» - 2376 га. – Кампаев Е.
КХ «Анастасия» - 47 га. – Старченко Н.
КХ «Сержан» - 181 га. – Шуренбаева Ж.
КХ «Муратбек» - 228 га. – Карылгашев Ж.
КХ «Восход» - 111 га. – Бондаренко П.
КХ «Анна» - 137 га. – Прокопало В.
КХ «Ереултан» - 1114 га. – Зорбаев Е.
КХ «Мират» - 72 га. – Жармагамбетов К.
КХ «Ринат» - 114 га. – Жильгельдин Б.
КХ «Асар-1» - 696 га. – Крутько С.В.
КХ «Канания» - 673 га. – Тогызбаев Н.
КХ «Каражигит» - 60 га. – Демегенов К.
КХ «Аккудык» - 153 га. – Лац Л.
КХ «Вайнах» - 130 га. – Мажидов И.
КХ «Дос» - 65 га. – Мадияров Б.
КХ «Даймох» - 65 га. – Мажидов А.
КХ «Роза» - 79 га. – Большакова Н.
КХ «Паритет» - 79 га. – Великокоцкая Е.
КХ «Сокол» - 38 га. – Булатов Г.
КХ «Калау» - 187 га. – Жакулов К.
КХ «Дария» - 131 га. – Бекмухамбетова Д.
КХ «Инжу» - 107 га. – Иманалин Ж.
КХ «Лабиринт» - 150 га. – Конрад А.
КХ «Шонай» - 50 га. – Кожев З.
КХ «Ауылбай» - 204 га. – Стрюкова Л.А.
КХ «Женис» - 102 га. – Сустанов
КХ «Абу» - 68 га. – Суенбаев Ж.
КХ «Манера» - 429 га. – Космамбетова Г.
ТОО «Берекет» - 200 га. – Аманбаев Г.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в аульном округе действуют 5 школ и 1 интернат. В с. Вознесеновка имеется типовая средняя школа, где обучаются 149 учеников, и интернат на 30 человек. В с. Веренка действует основная казахско-русская школа с контингентом 79 учащихся. В с. Рыбаковка имеется начальная школа, учеников - 24. В с. Первомайка - начальная школа, где обучаются 9 детей. В с. Степь - начальная школа, учеников - 7. Общее количество учащихся в округе 268 чел. Педагогический коллектив насчитывает 48 учителей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: Всего по округу имеются 2 врачебные амбулатории в селах Веренка и Вознесеновка, ФП в Рыбаковке, в Первомайке медпункт. Работают 2 врача и 4 медсестры.

КУЛЬТПРОСВЕТАБОТА: На территории округа 2 сельских клуба (с. Вознесеновка, с. Рыбаковка). Есть 3 сельские библиотеки в с. Вознесеновка, с. Веренка, с. Рыбаковка. Имеется вышка Казтелерадио.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории Аккудыкского аульного округа имеются 2 команды: волейбольная и футбольная. Они - активные участники зональных соревнований и районных спартакиад.

КУЛЬТУРА:

Могильник Веренка-I – состоит из трех курганов, вытянувшихся по линии север-юг на гребне небольшой возвышенности. Земляные насыпи курганов полусферической формы, несколько оплывшие, имели размеры от 4 до 5м. в диаметре и от 0,2 до 0,3м. высотой. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Веренка-II – На вершине небольшой возвышенности зафиксировано 3 кургана, вытянувшихся по линии запад-север-запад-восток-юг-восток. Курганы №2, №3 имеют земляные насыпи уплощенной формы, размеры которых составляют 6 и 7м. в диаметре и 0,2 и 0,15 высотой. На вершине самого крупного кургана №1 (30x1м.), имеющего полусферическую форму, установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Вознесенка-I. Курган земляной с камнем в насыпи диаметром 14м., высотой 1м. расположен на вершине сырта. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Курганный могильник Вознесенка -II состоит из 8 земляных курганов (12-30, 0,35-1м.) Два кургана находились в 600м от основной группы. Расположен в 3,5км к северо-востоку от с. Вознесенка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988г.

Курганный могильник Вознесенка -III состоит из 4 земляных курганов (17-37, 0,4-2,6м.) На вершине кургана №1 установлен триангуляционный знак. Расположен в 1км. к северо-востоку от с. Вознесенка. Выявлен археологической разведкой АПИ в 1988г.

Могильник Вознесенка -IV – На небольшой пологой возвышенности располагались два земляных кургана полусферической формы, размеры которых составляли 28 и 36 м. в диаметре и 0,8 и 0,6м. высотой. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Вознесенка -V- Могильник состоит из 6-ти курганов, расположенных на небольшой пологой возвышенности. Курганы имеют земляные насыпи полусферической формы, размеры которых составляют от 14 до 25 м. в диаметре и от 0,3 до 1,0м. высотой. На кургане №2 (15x0,8) зияет воронка, оставшаяся от разрушенного триангуляционного знака. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Вознесенка -VI. На гребне небольшой крутой возвышенности обнаружен одиночный курган. Насыпь кургана полусферической формы имела диаметр 28м. и высоту 3,5м. У подножия кургана прослежен ровик, в

центре отмечена грабительская воронка. Памятник раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Вознесеновка -VII. Одиночный курган, расположенный в открытом поле. Земляная насыпь диаметром 16м. и высотой 0,5м. имела полусферическую форму. На вершине кургана установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Вознесеновка-VIII. Одиночный курган, расположенный в поле. Курган имел земляную насыпь полусферической формы, диаметром 20м., высотой 0,6м. в центре воронка от разрушенного геодезического знака. Могильник выявлен археологическим отрядом АПИ 1987г. Паспортизирован.

Курганный Могильник Вознесеновка-IX. Состоит из 3 земляных курганов (12-15, 0,2-0,5) Курган №3 в 200м. от №2 и №1. Расположен в 1км. к северо-востоку от с. Вознесеновка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988г.

Могильник Вознесеновка-IX. На вершине небольшого крутого холма зафиксировано 4 кургана, размеры, которых составляют от 5 до 12м. в диаметре и от 0,1 до 0,3м. высотой. Насыпи курганов имели уплощенную форму. На поверхности кургана №2 отмечены камни. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Вознесеновка-X. Могильник состоит из 6-ти курганов, расположенных на небольшой пологой возвышенности. Курганы имеют земляные насыпи полусферической формы, размеры которых составляли от 14 до 25м в диаметре и от 0,3м до 1,0м высотой. На кургане №2 (15x0,8м.) прослежена воронка, оставшаяся от разрушенного триангуляционного знака. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Первомайка-I - Могильник состоит из трёх курганов, расположенных на небольшой пологой возвышенности. Земляные насыпи кургана имеют полусферическую форму. Размеры курганов №2 и3 составляют 16x10м в диаметре и от 0,8 и 0,5м высотой. На вершине самого крупного №1 (50x2,5м) установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен летом 1989г археологическим отрядом АПИ. Паспортизирован.

Могильник Первомайка-II-на небольшой пологой возвышенности зафиксированы три земляных кургана полусферической формы. Размеры курганов от 12 до 20 м в диаметре и от 0,5 до 1,2м высотой. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен летом 1989г археологическим отрядом АПИ. Паспортизирован.

Могильник Рыбаковка -I- Состоит из 7 земляных курганов полусферической формы, расположенных двумя отдельными группами, в 600м. от трассы Веренка-Рыбаковка. Размеры курганов варьируют в пределах от 0,3x10м. до 0,8x20м.

Братская могила воинов, погибших в годы гражданской войны в с. Вознесенка. - На могиле установлен обелиск выполненный из металлических конструкций высотой 2,5м Обелиск венчает пятиконечная звезда. Могила огорожена металлической фигурной оградой, размерами 3-4м. Надписей нет. Памятник истории гражданской войны на территории Казахстана. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А.
- В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актобе, 2006.- 350с.

Соқыр мола - аулие, там похоронен святой человек. Он был слеп от рождения и жил отдельно от суеты в юрте (современная граница Жайсанского и Аккудыкского округов). Долгие часы проводил старец в молитвах, посвящённых Богу, помогал страждущим, больным людям. Чтобы улучшить окружающий мир, для потомков, посадил ивовую аллею. «Соқыр мола» расположено вблизи земель КХ «Алга».

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО АУЛЬНОМУ ОКРУГУ АККУДЫК

Сактанова Лина Абдрахмановна (01.10.1941г. Актюбинская область, Мартукский район, а. Караагаш). Образование 1 класс. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Сактанов Сансызбай, работал скотником, она - более 30 лет дояркой в с-зе «Первомайский». Воспитала 12 детей, имеет 13 внуков, 2 правнука. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», «Алтын алка», «Победитель соцсоревнования», неоднократно была в числе лучших доярок-трёхтысячниц. Проживает в с. Первомайка.

Жуковская Пелагея Константиновна (18.05.1933г. Актюбинская область, Мартукский район, с. Первомайка). Образования нет. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Жуковский Михаил Яковлевич, работал механизатором в с-зе «Первомайский», она - участница трудового фронта, была оператором более 20 лет на скважине водоснабжения. Воспитала 8 детей, усыновила 4, имеет 24 внука, 1 правнука. Награды: орден «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с. Первомайка.

Битурна Мария (01.01.1938г. Актюбинская область, Мартукский район, с.Хлебодаровка). Образование 10 классов. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Битурин Тулеген Жуматаевич, работал более 40 лет скотником в ауле Тонкерес к-за им.Калинина, она - 35 лет дояркой, телятницей. Воспитала 10 детей, имеет 25 внуков, 2 правнука. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», «Алтын алка», Орден материнства, медаль «Ветеран труда». Проживает в с.Веренка.

Мукашева Мунгой (22.12.1945г. Оренбургская область, с.Харьковка). Образование 7классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Мукашев Уали, работал трактористом в к-зе им.Калинина, она - 30 лет почтальоном. Воспитала 10 детей. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», Орден материнства. Проживает в с.Веренка.

Тулепбергенова Тарбия (01.01.1939г. Казалинская область, ст.Майлыбас). Образование 7 классов. Сирота. Работала в связи телефонисткой 10-й платформы на Байконуре. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Тулепбергенов Шахтыбай Галымжанович, там служил рядовым. Они подписали в секретной части в гарнизонном штабе документ о молчании и уехали. С 1963 года муж работал механизатором в к-зе им.Калинина, она - разнорабочей, поваром. Воспитала 9 детей, имеет 17 внуков. Награды: «Күміс алка». Проживает в с.Веренка.

Битурна Умсындык (01.01.1927г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Кызылжар). Образования нет. Замуж вышла в 1945 году. Муж, Битурин Касен, - заслуженный целинник Казахстана, работал механизатором в к-зе им.Калинина, она - участница трудфронта, была полеводом. Воспитала 13 детей, имеет 27 внуков, 8 правнуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», полный кавалер ордена «Материнская слава», медаль «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.». Проживает в с.Веренка.

Жакупова Салима (29.09.1940г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Жанажол). Образование начальное. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Жакупов Аулбай, работал более 30 лет механизатором в к-зе «Путь революции», затем в с-зе «Первомайский», она - передовой дояркой. Воспитала 8 детей, имеет 18 внуков. Награды: «Күміс алқа», орден «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с.Рыбаковка.

Карашева Дарига (17.01.1948г. Оренбургская область, Акбулакский район, с. Браиловка). Образование средне-специальное, экономическое. Замуж вышла в 1968 году. Муж, Текеев Каирман Кабылбаевич, работал зоотехником в с-зе «Первомайский», она - лаборантом по молоку на МТФ. Воспитала 8 детей, имеет 4 внука. Награды: «Күміс алқа», орден «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с.Вознесенка.

Генова Анна Георгиевна (06.04.1941г. Украина. Одесская область, Разделянский район, с.Зельц). Образование 6 классов. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Генов Иван Васильевич, работал 40 лет скотником в с-зе «Первомайский», она - помощником скотника. Воспитала 8 детей, имеет 22 внука. Награды: «Күміс алқа». Анна Генова (Вайсбек) была репрессирована 12.09.1941г. вместе с матерью по национальному признаку, как лицо немецкой национальности, находилась на спецпоселении в Домбаровском районе Оренбургской области. В 1956 году была реабилитирована и признана жертвой политических репрессий. С 1969 года проживает в с.Вознесенка.

АКМОЛАСАЙ (Новофедоровка) – село на юге Мартукского района в 30 км от райцентра, в 90 км от г.Актобе. Расположено на берегу р.Акмоласай. Численность населения 246 человек. Село образовано в 1905 году в урочище Акмоласай. Переселенцами из России в период столыпинской реформы было переименовано в Новофедоровку. В 1907 г. в селе насчитывалось 56 дворов. В годы коллективизации действовал к-з «Красный скотовод», затем он был преобразован в к-з «30 лет Казахстана». Территория аульного округа Байнассай до 1957 г. входила в состав Новофедоровского сельского совета. После реорганизации Новофедоровской МТС образован с-з им. Дзержинского и Новомихайловский сельский совет (1957-2003 гг.). Первые

руководители села Новоефедоровка: Рабинович Семен, Глухов Алексей, Муха Алексей, в 1941 г. - Луценко Яков. В совхозе село было отделением №3, управляющим работал Зарешняк Фрол. Труженики занимались полеводством, животноводством, огородничеством. В 1965-1985 гг. отделение являлось одним из крупных подразделений с-за им. Дзержинского. Посевная площадь составляла 6,5 тыс. га. поголовье КРС достигало 1700 голов, был животноводческий комплекс беспривязного содержания с механизированной дойкой коров. В отделении работники полей и ферм добивались высоких показателей. Тракторист Фокша Иван награжден орденом Ленина, под стать орденосцу трудились братья Шеленг Герман и Раингольд, Прокопович Алексей, Татьянич Владимир – первоцелинник, Тлешев Каратай, Апостолов Михаил. В животноводстве доярка Иванова Екатерина неоднократно добивалась рубежа 3000 литров на фуражную корову, награждена орденом Ленина, также высокие надои показывали сестры Небоженко Надежда, Мария и Елена, телятница Устич Анна – мать-героиня, родила и воспитала 10 детей. Остались в памяти односельчан первая почтальон Быстрова Елизавета, первый директор радиозула Плем Федор, заведующая избой-читальней Жаймагамбетова Кабира. После перехода на рыночные отношения в с.Акмоласай образовались ряд крестьянских хозяйств: «Тан», «Жаксы», «Жазит» и др. КХ «Алдияр Б» (рук. Михаил Быстров) – опорное предприятие села, постоянно оказывает помощь социальным объектам округа, ветеранам труда, одиноким, нуждающимся гражданам. В селе имеются основная школа, ФАП, клуб, библиотека, магазин.

АКСУ - река, левый приток р.Илек. Протяженность - 32 км.

АКСУ - село на юго-западе Мартукского р-на, в 12 км от райцентра. Население - 19 чел. (2007 г.). Село входит в состав Танирбергеневского аульного округа. В 1832 г. это поселение значилось как аул №7 Каратагайской волости. В годы коллективизации здесь был образован к-з «1 Мая» (председатель Тажибаев К.А.). Первым трактористом в к-зе числился Каирман Рахманов. В 1952 г. Аксу стало отделением №2 к-за «Победа». В селе действовали: начальная школа, магазин, клуб, библиотека, почта, МТМ и МТФ.

АКТЮБИНЦЫ – УЧАСТНИКИ ПАРАДА ПОБЕДЫ - 24 июня 1945 г. после победного завершения Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. в Москве на Красной площади состоялся Парад Победы. В праздничных колоннах шли генералы, адмиралы, офицеры, матросы, солдаты и летчики. В параде приняли участие 19 актюбинцев, проявивших героизм на фронте. Это Герои Советского Союза М. Букенбаев, М. Прохоров, солдаты – И. Бирмагамбетов, Т. Кожахметов, Ж.

Тлеугалиев, У. Турмагамбетов, И. Богданов, Г. Бридигин, К. Войницкий, М. Дубовенко, Т. Ткалин, П. Зайцев, М. Закоморный, К. Коблов, И. Козыревский, В. Кудрявый, Н. Подгрушный, В. Старченко, И. Пуцеленко.

АЛЕКРИЦКИЙ ВАСИЛИЙ ЛЕОНТЬЕВИЧ (1908-1979, с. Жайсан) – ветеран сельскохозяйственного производства. В Мартукском районе в с.Жайсан работал механизатором. Передовой хлебороб с-за «Яйсанский», бригадир тракторной бригады. Награжден орденом Ленина и медалями.

АМИРГАЛИЕВ АЛТЫНБЕК АМАНОВИЧ (11.04.1967 г.р., с.Зеленый дол Хобдинского района) – аким Мартукского района. После окончания Западно-Казахстанского сельскохозяйственного института и Алматинского института экономики и статистики работал старшим специалистом Исатайского отдела финансов. С 1997 года заведующий Исатайским отделом социальной защиты населения. С 2000 по 2007 год – заместитель акима Хобдинского района. С 2007 года – аким Мартукского района. Председатель Мартукского районного филиала НДП «Нур Отан».

АНДРЕЕВКА - село на севере Мартукского района, в 60 км от райцентра, в 135 км от г.Актобе. Численность населения - 721 чел. Основано в 1907 г. По имени первого переселенца с Украины Сень Андрея село называется Андреевкой. Первым председателем сельского совета был Солоха Петр. В 1925 г. 18 крестьянских семей создали товарищество по совместной обработке земли «Красная звезда». В него вошли семьи крестьян: Буцко Г., Зобенко П., Любченко А., Старосветского П., Дубровного Г. и др. Председателем был избран А. Левченко. Эти крестьяне купили трактор «Форздон». В 1929 г. был создан колхоз «Степной гигант», организаторами которого значились Загоруйко Г., Килин П., Кислый М., Толстой И., председателем являлся Голуб Иван. В годы Великой Отечественной войны председателем колхоза был раненный боец Бочаров Федор. В 1950 г. на базе 3 соседних колхозов «Степной пахарь», «Первый путь», «Кызыл Жар» был создан укрупненный колхоз с центром в с. Андреевка - колхоз им. Карла Маркса, за которым было закреплено 17400 га земельных угодий, в том числе 7420 га пашни, посевной площади под зерновые – 3420 га. Также в хозяйстве имелось 868 КРС, из них 238 коров и нетелей, 8 пар рабочих волов, 66 свиней всех возрастов, 3291 овца, 168 лошадей, 542 курицы. В 1986 г. земельная

площадь хозяйства - 17466 га, посевная - 9606 га, средняя урожайность зерновых достигала 18,2 ц/га. В свое время 27 человек были награждены орденами и медалями. Через село пролегает асфальтированная дорога районного значения. В селе есть средняя школа, клуб, библиотека, почта, детсад. Работают: ПК «Кызылжар», КХ «Жансерик», «Ахмет», «Арман» и др.

АНИЩЕНКО ПЕТР БОРИСОВИЧ - ветеран Великой Отечественной войны из села Андреевка. За героизм и доблесть был награжден орденами Александра Невского, Красной Звезды, Трудового Красного Знамени и несколькими медалями.

АРСЛАНОВ ХАБИБУЛЛА (1911-16.11.1968) - ветеран труда. Более 30 лет проработал в комсомольских, советских, хозяйственных органах района. Награжден орденами Ленина, Красной Звезды, «Знак Почета», несколькими медалями.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ в Мартукском районе - на территории района немало памятников древности и средневековья. Однако до начала и в течение XX века археологические раскопки производились очень редко. Впервые И. Кастанье в 1904-1907 гг. произвел раскопки в долине р. Илек. В «Отчетах экспедиции в Актюбинском уезде» за 1905, 1910 гг. он указал, что с наплывом переселенцев разрушаются многие курганы и памятники. В книге «Путешествие Эдуарда Эверсмана из Оренбурга в Бухару летом 1820 года» находим прямые указания на археологические памятники Актюбинской области. Так, после описания дневки на реке Борте, говорится об издали видной возвышенности с очень большим курганом в центре и более мелкими по окружности, находящейся в 21 версте после Борте (Кастанье, 1910: 11,13). Судя по описанию, местоположение этих курганов следует искать где-то возле северо-западных границ современного Мартукского района. Эверсманом указывается на вскрытие некоторых курганов и древних могил и находке «украшения из бус и драгоценных камней, вложенных в рот женских скелетов» (Кастанье, 1910: 58).

В 70-х годах XX века работники института истории и этнологии им. Ш. Валиханова АН РК и областного краеведческого музея (к.и.н. М. Касымов, Т. Кадырбаев, В. Родионов, Ж. Куркулов) изучили 6 курганов в Кумсае, Бесобе, Сынгасе. Оказалось, что большинство из них были разграблены в XIX веке. Все же нашлись ценные находки: оружие, наконечники стрел, предметы быта, украшения звериного стиля, а также относящиеся к IV-V вв. до н.э. куполообразное захоронение. Эти ценности, принадлежащие эпохе сарматов, признаны исторически новым открытием.

Б.УРАЗАЕВ,

Лит-ра: энциклопедия «Актобе»

Б

БАЙНАССАЙ (Новомихайловка) - село расположено на юго-западе Мартукского р-на, по берегу р.Тобетсай. Находится в 45 км от райцентра. Центр Байнассайского аульного округа. В 1965 г. население составляло 3221 чел. В 1972 г. 1575 чел., количество дворов 334, в частном секторе имелось КРС – 1088 голов, свиней – 256 голов, лошадей – 43 головы, овец и коз – 780 голов. К 1989 г. в округе в частном секторе имелось домов 295 общей площадью 16322 кв. м. Построенные с-зом им.Дзержинского 274 жилых дома площадью 13741 кв. м, таким образом на одного жителя приходилось 14,2 кв. м. Типовая школа построена в 1965 г., здание интерната в 1968 г. Имелась больница на 35 коек, построенная в 1959 г., клуб – 1958 г., детсад – на 50 мест в 1966 г., баня в 1962 г., работал рабкоп, длительное время его возглавлял Есжанов Аманхан. В селе было 4 магазина, хлебопекарня, где пекарями работали сестры Дерксен Елена и Екатерина. Первая электростанция была построена в 1938-1939 гг. Строил, а затем работал на ней машинистом Скрипка Григорий. Использовался 1-цилиндровый двигатель на нефти. Первая телефонная связь с райцентром установлена в 1938 г., радио - в 1948 г. В селе работали 2 котельные установки центрального отопления, которые обогревали клуб, школу, больницу, административное здание, производственные цеха, МТМ, автогараж, комбайновый цех и 2 улицы – около 80 домов.

В 1977 г. установлен обелиск героям Великой Отечественной войны «Никто не забыт, ничто не забыто». В центре села заложен парк в 1964 г. секретарем комитета комсомола Шолдышовой Татьяной. В 1973 г. благоустроен стадион, полив деревьев организовал методист по спорту и секретарь комитета комсомола Сеитов Аманжол. В 1974 г. установлены ретрансляторы, в 1985 г. республиканского и союзного значения.

В 1964 г. с-з им. Дзержинского был разделен на с-зы «Междуреченский» и «Дзержинский».

В годы Великой Отечественной войны с двух сельских советов – Новофедоровского и Сабындыкульского на фронт призвали 423 человека, из них погибли на полях сражений и пропали без вести 204, вернулись домой 219 человек.

Новофедоровский и Сабандыкульский сельские советы:

Наименование сел	Ушли на фронт	Не вернулись	Вернулись
Новомихайловка	111	42	69
13 лет Казахстана	53	30	23
Новофедоровка	53	16	37
Горноводск	78	42	36
Константиновка	46	30	16
Чилисай	37	16	21
Жаңадаур	26	20	6
Кызыл Ту	19	8	11
Итого	423	204	219

В годы войны с берегов Волги были переселены немцы, они были прилежными, трудолюбивыми работниками. В годы работы в с-зе им. Дзержинского многие из них добивались высоких производственных показателей. Это братья Шеленг Герман и Райнгольд, династия Шнар - Федор Федорович и Федор Андреевич, Винс Гергард, Ремпель Избрант, Шмидт Евгений и Пиус, Шеленберг Яков, братья Классен Арон и Яков, Браунагель Леонид. Особое место в развитии сельского хозяйства приходится на годы поднятия целинных и залежных земель. Первоцелинники Козаченко Зинаида Павловна, Татьянич Владимир Андреевич, Подолян Евгений Константинович, Валоженич Константин Георгиевич, Колчин Александр Андреевич, Шатырко Николай Тимофеевич.

В 1978 г. произведено 297212 ц. зерна, от каждой коровы надоено 2110 л молока. В разные годы 55 труженников хозяйства были удостоены правительственных наград.

В 1990 г. в с-зе им. Дзержинского насчитывалось 130 тракторов, 71 машина, 76 комбайнов, 123 лошади, 1500 коров, 3456 овец, 4477 свиней.

Сегодня в селе действуют средняя школа, мини-центр для детей, библиотека, врачебная амбулатория, 3 магазина. Есть ТОО «Луч», КХ «НИК», «Алкоид», «Даур», «ЭХО» и др.

БАЙНАССАЙСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ

БАЙНАССАЙСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ - расположен на юго-западе Мартукского района. Площадь 63349 га. Граничит на севере с Жайсанским сельским округом, с Танирбергеновским аульным округом на востоке, на северо-

западе с Российской Федерацией, на юго-западе с Кобдинским районом, на юго-востоке с Курмансайским аульным округом. Образован аульный округ в 2004 г.

КЛИМАТ: Климат территории зоны аульного округа резкоконтинентальный, продолжительность зимы 120-130 дней, с понижением температуры до -40 – 45 градусов, летом зафиксировано повышение более +40 градусов. Годовая норма осадков не стабильная, колеблется в пределах 160 – 220 мм.

РЕЛЬЕФ: Территория округа вытянута с востока на запад, характеризуется разнообразностью рельефа: плоской равниной и слабой волнистостью. Высоты: Каратумсык, Кенжебай, Елишбайтау. В северной и восточной зоне наиболее равнинная часть землепользования. На южной и западной стороне больше угодий для животноводства, выпасы. Грунт преобладает песчаный.

ПОЧВЫ: Почва выражена малогумусными и темно-каштановыми зонами. Процент содержание гумуса почвы колеблется 16-28 единиц, южная восточная часть малогумусная.

ГИДРОГРАФИЯ: В округе имеются озера Кызылколь, Жыландыколь, Сабандыколь, реки Акмоласай, Бекбайсай, Кураша, Шилисай, Тамды, Тобетсай, Теренсай, Аксу, Шанды. Озеро Кызылколь: площадь воды – 15 га, глубина до 2 м. Для хозяйственных нужд округа построены плотины «Новомихайловка» (1957 г.), «Акмоласай» (1955 г.), на поливных огородах 2 плотины (1970, 1972 г.). В урочище «Зеленый Гай» имеется водосм (1992 г.).

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: В округе преобладает типчako-ковыльная растительность, на солонцовых грунтах - типчак, полынь, склоны многочисленных балок покрыты чилигой. В округе имеются лесные угодья: березовые колки, осинник, ольшаник, заросли ивы. Из декоративных травянистых растений - душистая ромашка, тюльпан, ирис. 35 га - защитные лесополосы. В населенных пунктах высажены тополя, яблони, сливы, виноград, сирень, черемуха.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение, ландшафтно-климатические условия определяют разнообразие животного мира округа. Постоянные обитатели - барсук, бобр, волк, лиса, заяц, корсак, хорь, тушканчик, суслик, полевая мышь, черепаха, змеи, редко лось, косули. Видовым разнообразием отличаются птицы, встречающиеся в округе - это журавли, гуси, лебеди, цапли, утки, орлы, куропатки, кулики, совы, чайки, дрофы, стрепет.

В водоемах округа имеется рыба: щука, карась, линь, окунь, карп, язь.

РЕСУРСЫ: Аульский округ представлен природными ресурсами - Новофедоровское месторождение мела, мощность пласта от 8-23 м, строительным материалом - щебнем, песком, глиной. Уголь, нефть - проводится бурение.

Земельные ресурсы из 63348 га, около 25000 га - пахотные земли, остальные сенокосы, залежи, выпасы для скота.

НАСЕЛЕНИЕ: Округ Байнассай переименован в 2004 г., раньше он назывался Новомихайловский сельский округ. Занимает площадь 63348 га. В него вошли 4 населенных пункта: Байнассай, Акмоласай, 13 лет Казахстана, Горноводск. Сегодня по итогам переписи численность округа составляет 1013 чел. Из них 61,2% - казахи, 14,4% - русские, 17,1% - украинцы, 5,5% - немцы, 0,01% - молдаване, 1,2% - татары, 0,38% - белорусы, 0,01% - осетины, 0,01% - мордва. Всего в округе проживают представители 9 национальностей. Плотность населения составляет 1,6 человека на 1 кв. км. В округе проживает 509 мужчин - это 48,8% и 534 женщины - 51,2%. Прирост населения за 2006 год - 13 детей.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям аульский округ относится к зоне рискованного земледелия, недостаточная влажность, высокая температура в летние месяцы (июнь-июль). В целом агроклимат позволяет заниматься земледелием. До преобразований в сельском хозяйстве на территории округа размещался с-з им. Дзержинского (1964-1998 гг.), посевная площадь которого достигала 25000 га, из них - 20000 га сеяли зерновых. поголовье скота достигало: КРС до 6 тыс. гол., из них дойное стадо - 2100 голов, свиней - 4,5 тыс. гол., лошадей - 150. Продажа государству зерна доходила до 18 тыс. тн. в год, мяса - в среднем 700 тн. в год. С-з им. Дзержинского являлся ведущим хозяйством не только в районе, но и в области. Неоднократно награждался высокими правительственными наградами, Почетными грамотами, дипломами ВДНХ, переходящими Красными знаменами ЦК КПСС, ВЦСПС, Совета Министров и ЦК ВЛКСМ. Директором совхоза практически бессменно проработал Калимуллин Ибрагим Хусанович.

Сегодня в аульном округе имеются 2 ТОО и 29 КХ. Общая площадь, занимаемая ими, составляет около 27 тыс. га..

1. ТОО «Луч» - 6623 га.

2. ТОО «Аль-Акбар» - 1794 га.-Тургашев А.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь - 22999 га.

КХ «Алконд» - 700 га. - Крищанов А.	КХ «Шынар» - 514га. - Кульжанов Е.
КХ «Ник» - 224 га. - Наурызалин М.	КХ «Тан» - 406 га. - Карылгашев М.
КХ «Эхо» - 292 га. - Имангалиев У.	КХ «Кама» - 186 га. - Асанханов М.
КХ «Дaur» - 398 га. - Длимова С.	КХ «Арго» - 95 га. - Исаев В.
КХ «Юг» - 101 га. - Зарешняк В.	КХ «Канат» - 50 га. - Утаргалиев О.
КХ «Алдияр Б» - 2388 га. - Быстров М.	КХ «Табын» - 325 га. - Клушев Н.
КХ «Жалын» - 460 га. - Кулжашев А.	КХ «Эфа» - 452 га. - Симоненко Е.
КХ «Торе» - 603 га. - Тлеугалиев Т.	КХ «Ява» - 50 га. - Хлестун В.
КХ «Жазит» - 586 га. - Ильясев Е.	КХ «Арман» - 50 га. - Карабалин Т.
КХ «Рус» - 250 га. - Калимуллин Р.	КХ «Беркут» - 175га. - Казымхамбетов М.
КХ «Заря 1» - 315 га. - Симоненко С.	КХ «Айнагул» - 223га. - Мулькаева А.
КХ «Мрия» - 475 га. - Калиев С.	КХ «Жаксы» - 500 га. - Иванов Г.
КХ «Бакыт» - 452 га. - Абилов А.	КХ «Дала» - 288 га. - Ерменгаев М.
КХ «Адыл» - 175 га. - Танауов А.	КХ «Огородник» - 1000га. - Терентьев В.
КХ «Горноводское» - 6706 га. - Ермуханов М.И.	

ОБРАЗОВАНИЕ: В настоящее время в аульном округе действуют 3 школы, средняя школа в с.Байнассай, основная школа в с. Акмоласай, начальная в с.13 лет Казахстана. Общее количество учащихся в округе 212 человек. Педагогический коллектив насчитывает 46 учителей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории аульного округа функционируют Байнассайская ВА и 2 ФАПа в Акмоласе и в 13 лет Казахстана.

КУЛЬТПРОСВЕТАБОТА: В округе имеются клуб в с.Акмоласай и 2 сельские библиотеки в Байнассасе и Акмоласасе.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории округа культивируются следующие виды спорта: казахша курес, волейбол, баскетбол, футбол, настольный теннис, шахматы, вольная борьба. Команды аульного округа участвуют в зональных и районных спартакиадах, становятся призерами по различным видам спорта.

КУЛЬТУРА:

Могильник Красное озеро IV - состоит из шести курганов, расположенных на пологой распаханной возвышенности. Земляные насыпи курганов полусферической формы имеют размеры от 11 до 30м в диаметре и от 0,3 до 1,3м высотой. У основания самого крупного кургана №1 (38x1,3) с северной стороны прослеживается кольцевой ров шириной до 6 м. На вершине установлен триангуляционный знак. Все курганы за исключением кургана №1, распахиваются и находятся в аварийном состоянии. Памятник эпохи

раннего железа. Памятник выявлен летом 1989г. археологической экспедицией АПИ. Паспортизирован.

Могильник 13 лет Казахстана - земляной курган высотой 1,0м., диаметром 24м, расположен на небольшой высотке у восточной окраины казахского кладбища. Вокруг кургана зафиксирован кольцевой ров. На вершине расположен геодезический знак, рядом зафиксирована грабительская воронка.

Могильник Горноводск I - Четыре земляных кургана полусферического профиля расположены на высокой возвышенности у трассы Мартук-Кобда. Их размеры от 12 до 25м в диаметре и от 0,3 до 20м в высоту. На кургане №1 установлен триангуляционный знак.

«Қазақстанның 13 жылдығы» ауылының қасындағы мәйіт - этнографический памятник. Казахское кладбище расположено на возвышенности у трассы Кобда-Мартук. Некрополь занимает большую площадь, примерноравную 200x150м. Новые захоронения расположены на юго-западной стороне кладбища. Старая часть представлена, в основном, оплывшими земляными насыпями и оградами. Сохранились несколько кулпытасов, сделанных из камня и ракушечника. С южного края расположен земляной курган с триангуляционным знаком.

Памятник участникам Великой Отечественной войны в с.Байнассай На бетонном прямоугольной формы постаменте установлен 4-метровый обелиск прямоугольной формы, выполненный из бетона и железа. На памятнике укреплен круглой формы доска с изображением солдата. Памятник огорожен металлической оградой. На стеле надпись: «Не смолкнет о Вас слава, не померкнет Ваш подвиг!» Памятник истории Великой Отечественной войны.

Памятник участникам Великой Отечественной войны в с. Акмоласай - На бетонном прямоугольной формы постаменте установлен метровый обелиск прямоугольной формы, выполненный из бетона. Памятник огорожен металлической оградой. На стеле мемориальная доска с надписью: «1941-1945 «Ешкім де ешнәрсе де ұмытылмайды» «Никто не забыт, ничто не забыто». Участникам Великой Отечественной войны от односельчан». Памятник истории Великой Отечественной войны.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

На территории округа находятся чтимые в народе религиозные места Аскарата - аулие, Ишан-тогай.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО АУЛЬНОМУ ОКРУГУ БАЙНАССАЙ

Кулкашева Марзия (02.08.1937г., с.Студенческое, Мартукский район Актюбинской области). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Кулкашев Жанас, работал животноводом, механизатором в совхозе им. Дзержинского, отделение №2, она - дояркой свыше 40 лет. Детей 8, внуков 17, правнуков 5. Награды: «Күміс алқа», медаль «Материнской славы», «Ветеран труда». С 1956 года проживает в с. 13 лет Казахстана.

Агайдарова Жазык (01.05.1937г., с. 13 лет Казахстана, Мартукский район Актюбинской области). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Агайдаров Сагымбай, работал механизатором в совхозе им. Дзержинского, отделение №2, она - разнорабочей. Детей 9, внуков 23. Награды: медаль «Материнской славы», «Ветеран труда». Проживает в с. 13 лет Казахстана.

Тажгулова Улболсын Мухамбетжановна (15.12.1956г., а.Караагаш, Мартукский район Актюбинской области). Образование среднее. Замуж вышла в 1974 году. Муж, Тажгулов Адил, работал механизатором в совхозе им. Дзержинского, отделение №2, она - дояркой. Детей 8, внуков 3, правнуков 5. Награды: медаль «Материнской славы». Проживает в с. 13 лет Казахстана.

Нурмагамбетова Жаксыбике (15.07.1957г., с-з «Жарыкский», Хобдинский район Актюбинской области). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1971 году. Муж, Нурмагамбетов Саламатулла, работал животноводом в совхозе им. Дзержинского, отделение №2, она - дояркой. Детей 8, внуков 2. Награды: «Күміс алқа», медаль «Материнской славы». С 1971 года проживает в с. 13 лет Казахстана.

Жаназарова Людмила Ивановна (08.05.1945г., Россия, Краснодарский край). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1965 году. Муж Жаназаров Базарбай, работал нефтяником в Шубаре, она - рабочей в теплице. Детей 9, внуков 12. Награды: «Күміс алқа», медаль «Материнской славы», «За доблестный труд». С 1994 года проживает в с. 13 лет Казахстана.

Ескибаева Рысжан (16.03.1924г., с. Ново-Алексеевка, Хобдинский район Актыубинской области). Образование 9 классов., участница трудового фронта, трактористка. Замуж вышла в 1946 году. Муж, Ескибаев Сырым Жанабаевич, участник Великой Отечественной войны, оба работали заготовителями в Мартуке, затем муж был более 25 лет связистом в с.Новомихайловка. Детей 8, внуков 18, правнуков 10. Награды: «Күміс алқа», медаль «Материнской славы». Проживает в с. Байнассай.

Лисицина София Трофимовна (27.03.1943г., с.Карачаевка, Мартукский район Актыубинской области). Образование 6 классов. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Лисицин Максим Герасимович, работал скотником, механизатором в совхозе им. Дзержинского, она - дояркой свыше 30 лет. Детей 8, внуков 18. Награды: «Күміс алқа», медаль «Материнской славы», «Юбилейная медаль к 100-летию В.И.Ленина», «Победитель соцсоревнования», надалвала более 3тысяч литров. За высокие показатели

неоднократно премировалась грамотами и ценными подарками. С 1976 года проживает в с. Байнассай.

Князьбаева Нурслу (25.09.1937г., к-з «Туражол», Родниковский район, Актыубинской области). Образование 5 классов. Сирота. Замуж вышла в 1955 году. Муж Князьбаев Сальмен, работал скотником в совхозе им. Дзержинского, она - дояркой, телятницей. Детей 8, внуков 15, правнуков 2. Награды: «Күміс алқа», медаль «Материнской славы», «Ветеран труда». С 1955 года проживает в с. Байнассай.

Устич Анна Викторовна (10.11.1936г., Татарстан, д. Каська). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1961 году. Муж, Устич Иван Григорьевич, работал более 40 лет скотником в совхозе им. Дзержинского, отделение №3, она - дояркой свыше 30 лет. Детей 10, внуков 14. Награды: «Мать-Героиня», медаль «Материнской славы», «Ветеран труда», «За доблестный труд», «Победитель соцсоревнования», долгое время она держала лидерство по надоям в регионе. С 1961 года проживает в с. Акмоласай.

Тлешева Ырста (14.05.1938г., а.Жана-Даур, Мартукский район Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Тлешев Каратай, работал более 40 лет механизатором в совхозе им. Дзержинского, отделение №3, она - разнорабочей. Детей 8, внуков 11, правнук 1. Награды: медаль «Материнской славы». С 1955 года проживает в с. Акмоласай.

БАЙТОРЫСАЙ - село на севере Мартукского района на берегу р.Тарангул в 32 км от райцентра, в 110 км от областного центра г. Актобе. Центр Байторысайского сельского округа. Численность населения 457 человек.

Байторысай - это аул бая Байторы, все земли в границах сегодняшнего землепользования хозяйства принадлежали ему. Ходоки из Украины (Полтавская, Херсонская, Таврическая губернии) здесь появились в 1908 году. Они организовали первое поселение из 9 домов. Количество душ мужского пола было 37, на каждого выделялось по 12 десятин земли (всего 444 десятины). Эта территория на карте значилась как переселенческий участок №44 и №86. Байторысай входил в состав Полтавской волости. Основателями поселка считаются Нечай Иван, Стрельченко Родион, Нечай Федор, Нечай Василий, Белоус Петр, Дерепко Василий. Старостой являлся Чепурнов. Школа церковно-приходская появилась в 1910 году, она находилась в доме Журавель Моисей. Первым учителем был сосланный революционер Степанов Дмитрий Тимофеевич. В 1926 году была образована артель, в 1929 году она вошла в состав колхоза «Степной гигант», правление которого находилось в селе Андреевка. Руководил отделением Згоник. В 1933 году был образован самостоятельный колхоз «Парижская коммуна» (председатель Ярыш И.Г.). В 50-е годы на территории Байторы было образовано 2 колхоза «Путь к коммунизму» и «Кызыл жұлдыз», который в 1952 году вошел в состав «Путь к коммунизму». В 1963 году была построена типовая средняя школа. В 1971 г. – Дом культуры, в 1982 г. – двухэтажный

детский садик. В колхозе в 1990 году посевных площадей имелось 13602 га. Машинный двор - 35 тракторов, 28 машин, 28 комбайнов. В животноводстве - 92 лошади, 527 коров, 1240 овец.

Сейчас в селе 4 КХ, 1 ТОО, средняя школа, врачебная амбулатория, клуб, кафе-бар, 3 магазина. Здесь проходит районная дорога с асфальтовым покрытием.

БАЙТОРЫСАЙСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

БАЙТОРЫСАЙСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в северной части Мартукского района. На западе граничит с Аккудыкским аульным округом, на севере с Кызылжарским сельским округом, на северо-западе с Российской Федерацией, на востоке с Карачаевским сельским округом и на юге с Мартукским сельским округом. Общая площадь землепользования составляет 50536 га. Центр округа - с. Байторысай. По территории округа проходит дорога районного значения, имеющая асфальтовое покрытие, по которой осуществляется сообщение с районным центром.

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы
- Облыс шекарасы

Условные обозначения:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа
- Граница области

КЛИМАТ: Климат территории зоны сельского округа отличается продолжительной и суровой зимой, прохладной весной, сухим знойным летом и короткой осенью. Средняя температура воздуха в июле +22 градуса,

абсолютный максимум +44 градуса; средняя температура в январе - минус 16-21 градус, минимализм достигает -42 градуса. Частые сильные ветры, вызывающие метели, бывают в среднем 7-10 дней в месяц. Они сдувают снег в пониженные места, балки, овраги, оголяя тем самым большие площади пашни, что способствует промерзанию почвы до 1 метра. Зимой территория находится частично под влиянием сибирского антициклона. Продолжительность зимы с устойчивым снежным покровом около 130-140 дней. Первый снежный покров мощностью 10 см устанавливается в первой декаде декабря, а к концу зимы максимальная его мощность достигает 30-40 см. В северной части округа снег лежит до второй половины апреля. Годовая сумма осадков 300 - 350 мм. Наибольшая сумма осадков летом выпадает в июне и первой половине июля около 80 мм. Осадки зачастую носят ливневый характер, и часть их сбегает в балки и овраги. Осенние заморозки наступают в 3-й декаде сентября и 1-й декаде октября. Температура осенних месяцев от 13-16 градусов тепла в сентябре, до 3-5 мороза в ноябре.

РЕЛЬЕФ: Территория сельского округа значительно вытянута с запада на восток. Рельеф местности - всхламленная равнина. Всю территорию можно разделить на следующие элементы рельефа:

- в северо-западной части округа - холмы, вытянутые в гряды, высота которых достигает 70-80 метров, по отношению к общему рельефу;
- в центральную и западную часть заходит возвышенное плато, расположенное на продолжении Уралтау (южные отроги Уральских гор). Характерно чередование значительных возвышенностей, достигающих высот 400 м, как Кызгалдактау, Бестенге, Койбас, Каратау и понижения, представляющие широкие долины;
- в южной и юго-восточной части округа рельеф характеризует слабоволнистая равнина и наличие крупных оврагов, постепенно к востоку от реки Борте происходит понижение местности;
- на юго-западе - волнисто-холмистый рельеф и наличие больших выровненных участков.

ПОЧВЫ: Территория сельского округа размещена в степной зоне южного чернозема. Агроклиматическое районирование зоны увлажнения - «засушливая» - 1,0-1,1 ГТК.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками: Борте (16 км), Кызылсай, Карамоласай (13 км), Кушикбай (15 км), Макпалсай (7 км), Тарангул (12,5 км), Тансай, Ортасасай, Карагаш, Кураша (4,5 км).

Вследствие строительства глухих плотин и дамб на территории округа имеются 3 плотины: «Байторы» (1974 г.), «Полтавка» (1986 г.), «Круглая» (1973 г.).

Кроме этих гидросооружений на территории округа существуют 2 артезианские скважины и естественные водоемы для скота, полива огородов, более 10 родников.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Растительный мир сельского округа в видовом отношении весьма разнообразен. Травостой слагают серая и австрийская полыни, типчак, ковыль Лессинга, тырса, которые образуют полынно-типчаковые, полынно-ковыльные, полынно-солянковые, тырсово-типчаковые растительные группировки. Покрытие почвы растениями колеблется от 40-60%, из которых 30-40% приходится на долю типчака. Господствует типчак-овсяница бороздчатая, которой сопутствует ковыль красноватый, тонконог. Из разнотравья встречается грудница мохнатая, ромашник, кохля простертая, тысячелистник обыкновенный. Склоны многочисленных балок покрыты чилигой, дикой вишней, шиповником, акацией. Встречаются пойменные леса, заросли ивы, ольшаника. Древесные растения: карагач, клен, тополь, садовые деревья – яблоня, слива, вишня. Кустарники - смородина, виноград, крыжовник. В округе много произрастает травянистых растений, таких как марьянник полевой, ирис, тюльпан, лабазник, душистая ромашка, клевер, кровохлебка, чистотел, девясил, пустырник, рябчик, мятлик, лапчатка, вейник, осока. На распаханых массивах встречаются сорняки: выюнок, осот, лебеда, щерица. Всего в природных зонах округа более 260 видов растений.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Повсеместно обитают: косули, барсуки, бобры, волки, лисы, зайцы, ласка, хорь, корсак, суслик, сурок, норка, куница, кабан, тушканчик, водяная крыса, мелкие мышевидные грызуны, земноводные. Край отличается видовым разнообразием птиц (около 160 видов): лебеди, дрофы, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, филин, чайка, все виды уток, краснозобая казарка, беркут, галка, воробьи, скворец, ворона, сорока, дикие голуби, тетерев, сова, сокол, дятел, кукушка, угод, горлица, ласточка, жаворонок, грач, стриж, снегирь и другие.

Реки и естественные водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, щука, карп, окунь, плотва, пескарь, ерш, лещ, голавль, толстолобик, красноперка, подус.

РЕСУРСЫ: Байторьсайский сельский округ представлен природными ресурсами: запасами медной руды, строительным материалом - щебнем, песком, гравием, белой, голубой, красной глиной. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи, сенокосы, пастбища – 24,8 т. га и пахотные земли – 18 т. га, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Байторьсайский сельский округ был создан в 1995 году. В связи с изменением территории сельского округа в 1997 году он был объединен

с Полтавским округом. Теперь в сельский округ входят 4 населенных пункта. Общая площадь округа – 50536 га. По итогам переписи (2006 г.) численность населения составляет 1628 человек (с. Байторысай – 457 чел., с. Полтавка – 512 чел., с. Покровка – 323 чел., с. Дмитриевка – 336 чел.).

Из них 36% - казахи, 12% - русские, 43% - украинцы, 5,8% - немцы, 0,4% - татары, молдаване – 0,9%, мордвыны – 1,4%, белорусы – 0,06%, азербайджанцы – 0,1%, грузины – 0,06%, марийцы – 0,1%, узбеки – 0,06%, литовцы – 0,12%. Всего в округе проживают представители 13 национальностей. Плотность населения составляет 3,1 человека на 1 кв. км. Есть прирост рождаемости в общем по округу (+5).

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Байторысайский сельский округ относится к региону с недостаточной влажностью. Теплый агроклимат благоприятствует занятию земледелием, выращиванию зерна, картофеля, овощей, кормовых злаков. В этом округе развито растениеводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются 1 ТОО «Мартук Агро-Сервис» и 38 крестьянских хозяйств. Общая площадь, занимаемая ими, составляет 17530 га, из них пашни – 6824 га, залежи – 571 га, пастбища – 5875 га. В сельском округе есть государственный сортовой участок в селе Дмитриевка.

Земли ТОО «Мартук Агро-Сервис» занимают площадь – 4260 га- директор Гайбаев Д.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь – 13271 га

КХ «Мақтал» – 149 га. – Калиев М.
КХ «Шаруа» – 128 га. – Едельбаева А.
КХ «Рахима» – 102га. – Карымсаков С.
КХ «Акжан» – 1159 га. – Даукенов С.
КХ «Рахымжан» – 150 га. – Кази Ж.
КХ «Тамаша» – 526 га. – Мельник А.
КХ «Ритм» – 365га. – Герасименко Н.
КХ «Қызыл сай» – 866 га. – Бойко П.
КХ «Родник» – 1029 га. – Тыщенко В.
КХ «Асан» – 327 га. – Кусатаев К.
КХ «Мир» – 220 га. – Мифтахутдинова Г.
КХ «Рахат» – 245 га. – Имашева Ж.
КХ «Мечта» – 305 га. – Свицкарь Н.
КХ «Сұңқар» – 176 га. – Колосов А.
КХ «Диана» – 261 га. – Кузьменко В.
КХ «Алтынжер» – 330га. – Алмагамбетов С.

КХ «Орион» – 180 га. – Васильченко А.
КХ «Арай» – 91 га. – Багауов Т.
КХ «Ак бидай» – 525 га. – Акмурзин К.
КХ «Дияр ата» – 897 га. – Реалдинов Ж.
КХ «Жасмин» – 92 га. – Марченко А.
КХ «Рубин - 5» – 230 га. – Дандаев К.
КХ «Слушаш» – 75 га. – Герасимова Т.
КХ «Медет» – 77 га. – Мукашев С.
КХ «Мақсат» – 93 га. – Жумагазин У.
КХ «Исамағұл» – 67 га. – Жумагазин И.
КХ «Нүрелтан» – 76га. – Шоткарин К.
КХ «Анастасия» – 108га. – Абраменко А.
КХ «Дикан К» – 1544 га. – Класен В.
КХ «П.Руслан» – 298 га. – Ниязов Е.
КХ «Николай» – 98 га. – Скачко Н.
КХ «Жаедаурен» – Байдулин М.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе действуют 2 средние и 2 основные школы. Общее количество учащихся в округе 286 человек. (Дмитриевская ОШ – 45 учащихся, Покровская ОШ – 41 учащихся, Полтавская СШ – 117 учащихся, Байторысайская СШ – 83 учащихся). Педагогический коллектив насчитывает 65 учителей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа расположено 3 медицинских пункта (МП) и 1 врачебная амбулатория (ВА) в с. Байторысай.

КУЛЬТПРОСВЕТА РАБОТА: На территории округа 3 сельских клуба (Полтавка, Покровка, Дмитриевка). Есть библиотека в с.Покровка (книжный фонд 5470 экз.). Имеется вышка Казтелерадио. В с. Полтавка - танцевальный ансамбль «Мечта».

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории Байторысайского сельского округа существует сильная волейбольная команда «Полтавка», которая не раз добивалась хороших результатов в зональных соревнованиях и районных спартакиадах.

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ:

Байторысай – Могильник находится в 9 км к востоку от посёлка Байторысай Мартукского района, на левом берегу реки Тарангул (рис 1-16; рис. 6-1). Он состоял из двух каменных оград диаметром 10 и 12 метров, двух каменных набросок, являвшихся, по всей видимости, разрушенными курганами, и отдельной могилы №1, представленной на поверхности каменной глыбой размерами 1,5 x 0,95 м., почти полностью вросшей в землю (рис. 6-2). Погребение было разрушено в древности. В пределах грабительского перекопа были обнаружены две подвески, изготовленные из раковин, с отверстиями для подвешивания (рис. 6-4,5), бронзовый нож с намечающимся перекрестием (рис.6-3) и фрагментарно сохранившийся глиняный сосуд с выраженной придонной частью и уступом при переходе от тулова к шейке, орнаментированный горизонтальными линиями, зигзагом, заштрихованными ромбами и треугольниками (рис. 6).

Могильник Байтурасай Могильник обнаружен летом разведочным маршрутом археологического отряда Актюбинского областного музея. В этом же году в нем раскопана могила №1. Собранный вещевой материал и документация хранятся в фондах Актюбинского областного музея. Могильник расположен на узкой меже между камнями, ширина которой меньше 30 м. и в 300 м. южной русла ручья Тарангул (в 700м. к западу от высоты с отметкой 275,8) по обе стороны автомобильной колеи располагается по одному каменному кольцу, а в 90-95 метрах далее и слева от дороги – отдельная плита размерами 1,5x0,95x0,4м., вросшая в землю. Северо-западнее кольцо (слева от дороги), диаметром 10м., ограничено крупными глыбами известкового песчаника, в центре имеет сооружение из вертикально поставленных плит размерами 2,1x1,2м., напоминающий прямоугольный каменный ящик. За пределами кольцевой ограды, возле самой кромки пашни имеются отдельные глыбы камня, почти полностью вросшие в землю. Юго-восточнее каменное кольцо (справа от дороги) имеет диаметр 12 м., внутри – два скопления камней, одно из них также

представляет каменный ящик. В 100 и 150 метрах слева от дороги на пашне видны еще два разброса камней, напоминающих каменные кольца, а крупный штабель каменных плит свидетельство о больших размерах могильника в недалеком прошлом. Паспортизирован.

Могильник Байтурасай-1. Состоит из двух земляных курганов, расположенных на пашне, на вершине водораздельного плато. Через курган №1, имеющий полусферическую форму, проходит линия электропередач. Размеры его: высота 1,5м., диаметр 24 м. В 40 м к югу расположен курган №2 (0,25х6м.) Курган №2 распахивается. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Байтурасай II. Состоит из двух земляных курганов полусферической формы, расположенных на гребне узкой крутой возвышенности. Размер курганов составляли 30 и 28 м. в диаметре и 1,3-1,5м. высотой, на вершине кургана №1 установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989 года. Паспортизирован.

Могильник Амангельды. Земляной курган с камнем в насыпи, расположен на пашне в 300 м. от русла ручья Кушикбай. Диаметр его-16м., высота-0,2м. Могильник выявлен разведкой археологического отряда АПИ в августе 1987 г. Паспортизирован.

Курганный могильник Дмитриевский - обнаружен и впервые описан археологом В.С.Сорокиным в1955г. Зарегистрирован кадастром Археологической карты Казахстана в 1960 году за №795. Полуинструментальный план могильника составлен археологическим отрядом Актюбинского областного краеведческого музея в 1975 году. Не раскапывался. Могильник, состоящий из 7 крупных земляных курганов, находится на вершине возвышенности, доминирующей над всей окружающей местностью, с которой открывается чудесный вид на долину р.Борте к северо-востоку и бескрайние просторы степей в северном и западном направлении. На самой высокой точке возвышенности находится курган №1 диаметром 20м, высотой 1,2м. В центре кургана имеется деревянный репер-веха топографов. На расстоянии 71м, от него к юго-востоку находится курган №2 диаметром 24м и высотой 1,5м. В 143 метрах от первого к юго-востоку - курган №3 диаметром 30м., высотой 1,6м., а к востоку 195м - курган №4 диаметром 40м., и высотой до 1,8м. Между курганами №3 и 4, в 28 метрах от центра кургана №3 к северо-востоку, расположен небольшой курган №5 диаметром 18м., и высотой 0,5м. Самый большой в этой группе курган №6 находится в 87 метрах к северо-востоку от кургана №4. Его диаметр 38м и высота более 2метров (нарушен двумя ямами). Ещё далее к северо-востоку, на расстоянии около 310м от кургана №6, находится крайний восточный курган этого могильника (курган №7) диаметром более 40м и высотой 3м. Большинство курганов имеют правильный полуовальный профиль, за исключением кургана №2 с плоской площадкой на вершине и кургана №6, вершина которого нарушена установкой и ликвидацией триангуляционного

знака. Курган №7 зрительно воспринимается как естественная горка. Вокруг всех курганов видны слабо выраженные в рельефе оплывшие кольцевые канавки. Цепочка больших курганов могильника вытянута в близширотном направлении в форме дуги слегка выпуклой на юг. Западный конец дуги несколько южнее восточного. Памятник ранних кочевников начала железного века. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - I - Представляет собой земляной курган, расположенный на вершине водораздела правого берега р. Борте. На вершине насыпи установлен геодезический знак. Размеры насыпи: высота 0,7м., диаметр 18м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - II Состоит из 6-ти курганов, расположенных на вершине водораздельного плато левого берега р. Орта-Борте. Компоновка насыпей кучная. Они сгруппированы на площадке длиной 155м и шириной 70м в центре с севера на юг находятся крупнейшие курганы №1 (2,2x22м), №3 (1,7x22м) и №5 (0,5x18м), с насыпями, наплывшими друг на друга. К западу от них располагаются курганы №2 (0,3x1,4м) и №4 (0,2x12м.) Все эти курганы распахиваются. На вершине кургана №1 установлен геодезический знак. В 80м восточнее от центральной группы находится курган №6 (0,4x12м.) Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - III - Представляет собой земляной курган с насыпью полусферической формы, расположенный на пашне, на вершине водораздельного плато правого берега р. Борте. На вершине насыпи установлен геодезический знак. Размеры насыпи: высота 1,5м., диаметр 18м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - IV земляной курган высотой 0,6м, диаметром 10м, расположен на вершине водораздела правого берега р. Борте. Северо-западная половина его находится в пределах пашни и распахивается. На вершине насыпи установлен геодезический знак. Памятник эпохи средневековья. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - V Представляет собой три земляных кургана, расположены на вершине водораздела на расстоянии 70м по оси запад-юго-запад - восток-северо-восток. В насыпи курганов встречаются камни. Курганы №1 (1,0x20м), 2 (1,4x16м) имеет полусферическую форму. На вершине западного кургана №2- грабительская воронка. Восточнее сооружение №3 - прямоугольной формы, ориентировано с севера на юг. Его размеры 20-25м, высота вала 0,3м, ширина 8м. В 10м к юго-западу от него уплощенная насыпь небольшого кургана №4 (0,1x6м) Севернее могильника расположено старое казахское кладбище. Памятник эпохи бронзы. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - VI - Состоит из 5-ти курганов, расположенных на мыске в пойме левого берега р. Орта-Борте. Насыпи земляные. Размеры их находятся в пределах от 0,3x8м до 0,7x13м. Расположение курганов бессистемно на широтной площадке длиной 120м., шириной 80м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - VII - Два земляных кургана расположенных по оси север-северо-восток- юг- юго-запад в 130м друг от друга на мысе второй надпойменной террасы р.Орта-Борте. Оба распахиваются. Размеры кургана №1, крайнего с юга - 1,5x20м, кургана №2 - 0,8x20м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - IX - Земляной курган с каменной обкладкой по периферии расположен в пойме р. Орта-Борте. Насыпь имеет уплощённую форму. Высота её 0,3м., диаметр 18м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Дмитриевка - X - Два земляных кургана размерами: курган №1 - высота - 0,2м, диаметр -10м, курган №2 - высота 0,5м, диаметр - 20м. Расположен на вершине водораздельного плато левого берега р.Орта-Борте, по оси северо-запад - юго-восток в 45м друг от друга. Западнее курганов находится пашня. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Братская могила воинов, погибших в годы гражданской войны в с.Байторысай. - на могиле установлен деревянный обелиск в основании имеющий форму четырёхгранного прямоугольника, высотой 0,9м., завершает обелиск четырёхгранная призма, высотой 0,4м. Могила обнесена деревянной изгородью, размерами 2,5x2,5м. Надписей нет. Памятник истории гражданской войны на территории Казахстана. Паспортизирован.

Могильник Тарангул - Могильник состоит из трёх небольших (от 1 до 9м в диаметре и от 0,2 до 0,3м в высоту) курганных насыпей, расположенных на вершине обрывистого водораздела в 50м от русла ручья Тарангул. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1989года. Паспортизирован.

Могильник Покровка-I - состоял из 9-ти курганов, расположенных на небольшой возвышенности, пересечённой полевой дорогой. Курганы имели земляные насыпи полусферической формы, размеры которых составляли от 30 до 10м в диаметре, и от 0,2 - 1,5м высотой. Памятник эпохи раннего железа.

Могильник Полтавка-I - состоял из 6-ти курганов, расположенных на небольшой возвышенности, пересечённой полевой дорогой. Курганы имели земляные насыпи полусферической формы, курган №3 с камнем в насыпи. Размеры составляли от 16 до 8м. в диаметре и от 0,2 до 0,5м высотой.

Могильник Полтавка-II - одиночный курган, расположенный на гребне узкой крутой возвышенности. В насыпи кургана, имевшего полусферическую

форму, прослежены каменные плиты. Диаметр кургана - 20м, высота - 2м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен летом 1989 г. археологическим отрядом АПИ. Паспортизирован.

Могильник Полтавка-III - Могильник состоял из 4-х курганов, расположенных на небольшой распаханной возвышенности, пересечённой полевой дорогой. Курганы имели земляные насыпи полусферической формы, размеры которых составляли от 15 до 24м в диаметре и от 1,5 до 2,5м высотой. Курганы №2 и №3 распахиваются. Памятник эпохи раннего железа.

Могильник Полтавка-IV - состоит из двух земляных курганов, расположенных на гребне узкой крутой возвышенности. Их размеры: курган №1 - 1,0x24м, курган №2-0,8x20м. На кургане №2 установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа.

Могильник Полтавка-V - Состоит из двух земляных курганов, расположенных на возвышенности, в 7 км к востоку и северо-востоку от с. Полтавка. Их размеры: курган №1 - 1,3x25м, курган №2 - 0,3x8м. Памятник эпохи раннего железа.

Могильник Полтавка-VI- состоит из двух курганов, расположенных на гребне узкой крутой возвышенности. Их размеры: курган №1 - 1x24м, курган №2 - 0,8x30м. На кургане №2 установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа.

Могильник Полтавка-VII - земляной курган полусферической формы размером 1,2x20м. Расположен в 9-ти км. к северо-востоку от с. Покровка на гребне возвышенности, пересечённой полевой дорогой. На вершине кургана установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа.

Полтавканын қасындағы мәйіті- этнографический памятник. Казахское кладбище расположено на пашне в 700м к югу от р.Кушикбай, в 6км. к востоку-северо-востоку от с.Полтавка Мартукского р-на. Некрополь занимает площадь примерно равную 100x50м. Кладбище включает в себя оплывшие земляные насыпи и каменные ограды.

Амангелді қыстауының қасындағы мәйіті- этнографический памятник. Казахское кладбище расположено у полевой дороги в 7км к востоку-северо-востоку от с.Полтавка, в 100м. к северу от р.Кушикбай, у заброшенной зимовки Амангельды. Некрополь занимает небольшую площадь, примерно равную 100x100м. Новые захоронения расположены на северной и северо-восточной стороне кладбища. Старая часть представлена, в основном, оплывшими земляными насыпями и оградами.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО БАЙТОРЫСАЙСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Касьян Мария Ивановна (29.04.1924г., Украина) В 1929 году переехала в с.Полтавку. Образование 7 классов и Джусинское СПТУ. Замуж вышла в 1944 году. Муж, Касьян Степан Степанович, участник Великой Отечественной войны, работал шофёром свыше 35 лет в колхозе «Чапаева». Она - участница трудового фронта, стаж трактористки более 30 лет. Детей 9, внуков 15, правнуков 6. Награды: Орден Материнства, «Материнская слава» 1,2 степени, «50 лет Победы в Великой Отечественной войне», «60 лет Победы в Великой отечественной войне», «Ветеран труда». Живёт в с. Полтавка.

Саликова Эмина Жолдаспаевна (18.02.1958 г., Актыобинская область, Мартукский район, а.Амангельды). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1974 году. Муж, Саликов Жубаныш, работал механизатором в колхозе «Чапаева», она - дояркой. Детей 11, внуков 3. Награды: «Алтын алка». Проживает в селе Полтавка.

Иманалина Оразай (18.06.1932г., Актыобинская область, Мартукский район, а.13 лет Казахстана). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1949 году. Муж, Иманалин Серикбай, работал в колхозе «Чапаева» животноводом, она - разнорабочей. Детей 8, внуков 15, правнуков 6. Награды: «Күміс алка», «Ветеран труда». С 1953 года проживает в селе Полтавка.

Алмухамбетова Алва Жумабековна (13.09.1940 г., Оренбургская область, Беляевский район, п. 15 лет ППТУ). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1961 году. Муж, Алмухамбетов Орынтай, работал 44 года скотником в колхозе им.Энгельса, она - дояркой, почтальоном. Детей 8, внуков 8. Награды: «Күміс алка». С 1975года проживает в селе Покровка.

Бакуменко Любовь Яковлевна (14.11.1951 г., Актюбинская область, Мартукский район, с.Байторысай). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1967 году. Муж, Бакуменко Анатолий Дмитриевич, руководил колхозом «Путь к коммунизму», она работала поваром в школьном интернате, затем 11 лет в больнице санитаркой. Детей 8, внуков 10. Награды: «Күміс алқа». Живёт в селе Байторысай.

Родионова Мария Андреевна (27.11.1925г., Ставропольский край, Моздок, с.Надежда). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1945 году. Муж, Родионов Николай Николаевич, работал шахтёром. Была призвана в трудовую армию во время войны, работала в 5-той шахте в Кемеровской области. Более 20 лет оба трудились на шахте. В 1941 году Мария Андреевна была выселена из Орджоникидзевского края Курского района по национальному признаку, в 1942 году переселена в Омскую область, в 1943 году переселена в Кемеровскую область. Снята с учёта спецпоселения в 1956 году. Реабилитирована в 1956 году. В 1952 году переехали в село Дмитриевка, здесь муж был кузнецом. Родила 16 детей, имеет 36 внуков, 28 правнуков. Награды: «Мать-Героиня», «50 лет Победы в Великой Отечественной войне», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне».

БАЛОБАН (Falconidae cherrug) - птица отряда соколообразных, семейства соколиных. Масса - 800-1300г., общая длина 45-55 см. В окраске всегда присутствуют рыжеватые или коричневатые тона; по бокам головы заметны слабо выраженные «усы». Балобан перелётная птица. Откладывает (апрель-май) в гнездо 3-5 яиц рыжего цвета, насиживает около месяца. Питается сусликами, охотится также на грызунов, зайцев, птиц (грачей, голубей, жаворонков и др.), которых ловит чаще всего у самой земли. Занесён в Красную книгу РК.

БАТУРИН АЛЕКСАНДР ГЕРАСИМОВИЧ (21.05.1915 г. с. Полтавка – 1985 г., Актобе) - Герой Советского Союза (1942 г.). После окончания средней школы работал водителем. Закончил Оренбургский аэроклуб, высшую летно-планерную школу. В 1938 г. работал в Алматинском аэроклубе летчиком-инструктором. В годы Великой Отечественной войны служил заместителем командира 71 авиационного полка 61 авиационной бригады, уничтожил 3 вражеских самолета, 3 военных корабля, 40 зенитно-пулеметных точек, 3

батарей, 42 автомашины с военным грузом, 4 военных склада. Проявил героизм в воздушных боях Ленинграда. Награжден орденом Ленина, тремя орденами Красного Знамени, Отечественной войны, медалями.

БЕЛГАЙНСКОЕ ЛЕСНИЧЕСТВО - расположено на севере Мартукского района. Специальная лесопосадочная экспедиция с 1950 г. организовывает земли для лесополос и начинает выращивать лиственные и хвойные саженцы. В эти годы на 10 га выращивали саженцы сосны, на 10 га - рябины, на 35 га - клена, на 83 га - полевого вяза, на 35 га - белого тополя, на 2 га - яблони, на 7 га - лоха, на 15 га - ивы, на 74 га - березы.

БЕРЕЗОВКА (ЖЕЗДИБАЙ) - село на северо-востоке Мартукского района, находится в 81 км от райцентра. Расположено на берегу р.Жездибай. Село входит в состав Хазретовского сельского округа. До революции здесь действовала русская православная церковь, при ней была часовня и звонница, школа для детей-сирот, больница. В советский период Березовка значилась как отделение №1 к-за «Красный партизан». Сейчас количество населения 97 человек. Имеются начальная школа, медпункт.

БИЗНЕС-ИНКУБАТОР - ОФ «Мартукский бизнес - инкубатор». В Мартукском районе по инициативе районного акимата первый бизнес-инкубатор был создан в 2000 г., он позволил за 3 года своего существования встать на ноги швейному цеху, обувной мастерской и парикмахерской. За годы действия бизнес-инкубатора спектр услуг, оказываемых парикмахерской, обувной мастерской, швейным цехом расширился, и бывшие безработные стали самостоятельными индивидуальными предпринимателями. В 2003 году из областного бюджета был выделен 1 млн. тенге на организацию бизнес-инкубатора, который действует на правах общественного фонда. ОФ «Мартукский бизнес-инкубатор» зарегистрирован в органах юстиции 27 марта 2003 года. На выделенные из бюджета денежные средства была закуплена оргтехника, что позволило организовать курсы «Пользователь ПК». Основной целью фонда является оказание практической помощи и социальной поддержки предпринимателям независимо от форм и срока предпринимательской деятельности. Для достижения этой цели Мартукский бизнес-инкубатор оказывает консультации для начинающих и действующих предпринимателей по вопросам организации и ведения бизнеса; обучение, переобучение специалистов (семинары, тренинги, курсы); услуги оргтехники (набор, распечатка, ксерокопирование, услуги факса); аренда помещения для начинающих предпринимателей; услуги бизнес-планирования; услуги Интернета; информационные услуги. В бизнес-инкубаторе имеется база данных «Закон», которая постоянно обновляется и используется для бесплатных консультаций предпринимателей. Оказывает услуги по бухгалтерскому учету (налоговая отчетность по программе ЭФНО,

ИСИД, НДС). Бизнес-инкубатор сотрудничал с проектом ТАСИС «Связь профессионального образования и обучения с развитием малого и среднего предпринимательства в Казахстане», осуществлявшим свою деятельность в Мартукском районе на базе ПЛ №13 в с. Жайсан. Задачей проекта являлось содействие развитию высокого качества системы профессионального образования и обучения с целью повышения уровня занятости рабочей силы и, таким образом, снижение социальных рисков. ОФ «Мартукский бизнес - инкубатор» по итогам областного конкурса 2004 года - «Лучший предприниматель в сфере малого и среднего бизнеса» победил в номинации «Лучшая общественная организация». Отмечен благодарностью за активное участие в областной женской ярмарке идей и товаров «Қанатты Әйел».

БЛЕЗНЯКОВ НИКОЛАЙ НИКИТОВИЧ (1938, Мартукский район) - ветеран сельскохозяйственного труда, тракторист колхоза «Социализм». Награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, медалями.

БОЙКО АЛЕКСЕЙ МАРКОВИЧ (8.06.1918, с.Байторьсай – 2008 г.) - ветеран войны и труда. Трудовой путь начал в 1934 г. в колхозе «Парижская коммуна». Принимал участие в финской, Великой Отечественной войнах. В 1947-48 гг. - завхоз колхоза, 1954-1955 гг. - председатель колхоза «Путь к коммунизму», 1956-78 гг. - бригадир комплексной бригады, зампреда. Награжден орденами Отечественной войны I степени, «Знак Почета», медалями.

БОНДАРЕВ ЮРИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (15.03.1924 г., Орск) - писатель. В 1941-1942 гг. жил и работал в с. Вознесеновка Мартукского района. Со школьной скамьи ушел на фронт, был командиром противотанкового орудия. В ходе боев был ранен.

В 1951 году Бондарев закончил литературный институт имени Горького. Широкое известие ему принесли повести «Батальоны просят огня» (1957 г.), «Последние залпы» (1959 г.), роман «Горячий снег» (1969 г.). За фильм «Горячий снег», в создании которого Бондарев принимал участие, ему была присвоена в 1975 году премия имени братьев Васильевых. В 1977 году роман Бондарева «Берег» удостоен Государственной премии СССР. В романе «Выбор» (Государственная премия СССР 1983 г.) рассказывается об интеллигенции 70-х годов. Основная мысль романа: поиск и познание самого себя, поиск смысла жизни во всех ее противоречиях. Юрий Васильевич долгое время вел большую общественную работу. Был секретарем Союза

писателей СССР, первым заместителем председателя правления СП РСФСР, депутатом Верховного Совета РСФСР. Он награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», Большой Звездой Дружбы народов (Германия), Герой Социалистического Труда. Творчество Бондарева горячо любимо людьми. Его книги обращены к их сердцам, совести, чести. Он говорил, что сила и призвание художника в служении людям.

БОРТЕ (Жамбыл) - село на востоке Мартукского района, входит в состав Родниковского сельского округа. Расположено у реки Борте, в 70 км от райцентра. Возникло более 160 лет назад. Основное население - представители рода Буйра. В селе есть исторический памятник XIX века - мечеть. После установления советской власти жители села создали артель «Кара жигит», которую в 1973 г. переименовали в к-з «Жамбыл». Позднее он, слившись с к-зом им. Шевченко, вошел в состав к-за «Степной гигант». Сегодня там проживает 35 чел.

БОРТЕ - река на севере Мартукского района. Протекает в Байторысайском, Родниковском, Карачаевском, Аккудыкском сельских округах. Протяженность 170 км.

БУКЕНБАЙ БАТЫР (1667-1742) – бесстрашный, отважный военачальник, главный советник хана Абылхайыра, мудрый политик, тонкий дипломат, сделавший очень много для своего народа. Род Буkenбая – Табын – Таракты (Жетіру) - влиятельный, многочисленный, занимающий большие территории. Буkenбай являлся сыном Карабатыра, чья могила находится в 12 км от с.Полтавка Мартукского района на территории Оренбургской области. Четыре его старших брата погибли от руки жунгарского хонтайши. Сам Буkenбай всегда находился в битве во главе войска, неоднократно рисковал жизнью под огнем и пулями. Тама Есету, получившему жестокий удар судьбы, именно Буkenбай батыр первый протянул руку помощи. Крепкая дружба навеки соединила этих двух великих людей. Лучше кого-либо сам о себе сказал Буkenбай: «...На своей родине мы должны сражаться до последнего дыхания. И я на своей родной земле останусь могилой, а пока я жив, буду биться за свободу народа, покуда клинок мой не переломится...» Буkenбай батыр явился главным героем великой победы казахов в Анракайской битве.

Батыр, являясь советником Абылхайыра хана, владел особым символом власти – драгоценным кинжалом. Впервые в истории Казахской Орды столь ответственный предмет был вручен не хану или султану, а предназначался батыру. Вся династия Буkenбай батыра служила в разные времена

казахскому народу. Его дед Жиёмбет был бием (народным судьей). Отец - Алдысыгур, прозванный в народе Карабатыром из-за могучего телосложения, являлся уважаемым человеком в Орде, батыром. Матерью Букенбаю приходилась плененная калмычка. Он рос в большой и дружной семье. Сам Букенбай имел от двух жен пятеро сыновей, из которых самый старший Тленши стал известным батыром своего времени. От Тленши также происходило пять сыновей, но среди них известны имена двух батыров Едиге и Жоламана. От батыра Едиге прославились потомки - братья Аптисевы, активные участники Великой Октябрьской революции. В городе Уральске имеется улица, носящая их имена. Нынешние прямые потомки Букенбай батыра проживают в селе Алмазное (Западно-Казахстанской обл.), в городах Актобе и Алматы.

Владения Букенбай батыра простирались на больших территориях, по водоразделам реки Илек и Орь и северо-западнее до Чингирлауского, Бурлинского районов Западно-Казахстанской области. Под его рукою было пять тысяч юрт. Для сравнения стоит заметить, что только при хане, при султанах собиралось иной раз до пятисот кибиток. Букенбай батыр - это «рыцарь» степи. Он являлся важным государственным и политическим деятелем Казахской степи восемнадцатого века. Он совместно с Абылхайыр ханом и Есетом, используя политический выбор - опору на своего северного соседа, чтобы создать свое, Казахское централизованное государство, сделал правильный исторический выбор, который пал на Россию. Букенбай всегда, ещё до присоединения к Российской империи, вел умную, мудрую политику с соседями, имел крепкие торговые отношения с русскими, находил союзников и друзей в их лице. Он хорошо ориентировался в сложной международной геополитической обстановке. Букенбай понимал, в каком тяжелом положении оказались казахи Младшего жуза, которые испытывали давление с востока жунгар, с запада калмыков, с юга Хивинского ханства, с севера башкир. В таких условиях на весах казахской истории нужно было бросить независимость, потому как не удавалось ее дольше сохранять, и необходимость немедленной помощи и покровительства перед лицом грозной внешней опасности в условиях отсутствия единства в самом казахском обществе. И чаша весов склонилась в пользу второго фактора: казахи временно потеряли свободу и суверенитет, но сохранились как этнос на своей земле. Такова была суровая диалектика истории, и для понимания этого фактора нужно было быть реалистом, а не идеалистом.

Гордый Букенбай батыр являлся достойным полководцем из народа, который подчинялся только хану и «Совету биев». О нем слова мудрого Айтеке би: «...Не приведи Аллах увидеть выпавшие на долю казахского народа беды. Несчастен человек, оторванный от своего народа, но еще более

несчастен народ, лишившийся своей земли. Пленники? Настоящий батыр - опора народа, но и батыру служит опорой народ. В понимании этого - сила общества. А не прислушаться к здравому смыслу, унижить батыра и подавить личность, значит, обречь сам народ на несчастья и горькие слезы, внутренние разногласия и глумление врагов. Народ живет настоящим, а истинный батыр - будущим. Живущий днем сегодняшним обязательно споткнется, а живущего будущим хранит удача...»

Жунгарская экспансия обнаружила политическую и военную слабость казахских ханств; произошла передвижка казахских кочевий на северо-запад, значительная часть казахских родов оказалась выбитой из привычной колеи, был нарушен исторически сложившийся цикл кочевков. Яркой иллюстрацией положения, создавшегося в это время в казахских ханствах, служат следующие слова батыра Букенбая, сказанные им в беседе с А. Тевкелевым в Орской крепости 20 мая 1748 года: «Когда киргиз-кайсацкая орда в подданство Российской империи была не принята, не ото всех ли сторон они по своим поступкам всегда беспокойства принимали, почти ото всех всюду бегая, яко зайцы от борзых собак, разорялись, и свой скот, бегаючи, сами бросали, а иногда случается в самой необходимой нужде жен и детей бросая, только сами уходили... Когда зюигорские калмыки нападут, побегут в сторону, а башкирцы нападут, то уходили в другую сторону, а волжские калмыки и яицкие казаки и сибирское войско нападут, то они уже бегать и места себе не находили...»

Букенбай батыр был необходим в ту эпоху. Истории нужен был такой человек из народа, который сумел, благодаря своей смелости и патриотизму, подняться над личностными интересами правящей верхушки. И он нашелся! Его наш Президент Н.А. Назарбаев сравнил с русским полководцем М. Кутузовым. Оба они в переломный момент без колебаний предприняли быстрые шаги по спасению Отечества.

«Значительную роль в принятии казахами Младшего жуза российского подданства сыграл знатный батыр Букенбай, который принял присягу на подданство российское и обещал свое содействие в улучшении казахско-русских отношений, поскольку понимал необходимость этого шага», - писал русский историк Добросмыслов А.И.

10 октября 1731 года А.И.Тевкелева пригласили на собрание казахских старшин, на котором Абылхайыр, а затем Букенбай, Есет, его брат Худайназар, а за ними еще 27 знатных казахских феодалов подписали юридический акт о добровольном присоединении к России Младшего жуза.

Уникальным человеком являлся Букенбай, от денег и товаров отказывался, по просьбе Тевкелева за заслуги перед Отечеством ему

присвоили звание тархана, а он вновь отказался. Позиция этого человека всегда оставалась неизменной - «Я буду бескорыстен к Родине».

Погиб Букенбай батыр в неравной схватке в возрасте 75 лет с копьем в руке на боевом коне. Имея всего 500 сарбазов, он выступил врагу навстречу, не дожидаясь основного подкрепления. Не знающий страха бытыр, погиб смертью героя (близ селения Акбулак, Байганинский район, Актюбинская область).

Букенбай батыр вошел в историю как выдающийся государственный деятель, политик и дипломат, истинный патриот своей родины. Старания и мечты его оправдались, в трудный момент казахский народ сумел выжить, уцелеть, сохраниться как этнос, и через 260 лет, в 1991 году, вернуть государственную независимость.

В 2007 году в с.Мартук была проведена первая в республике научно-теоретическая конференция, посвященная 340-летию великого сына степи - Букенбая батыра.

БУЛАНИН ФИЛИПП ИЛЬИЧ (1904 г.) - первый руководитель Мартукского р-на. Работал первым секретарем райкома партии с 16.02.1935 по 23.12.1936 г. Затем возглавлял Актюбинский областной комитет партии.

БУРЫЙ ГОЛУБЬ (*Columbidae evermanni*) - птица семейства голубиных. Схож с сизым голубем, но имеет меньшие размеры и более короткий хвост. Птица перелётная. Питается преимущественно семенами бобовых и злаковых растений. Гнездится в долинах рек, где ещё сохранились тугайные заросли с дуплистыми деревьями. Занесён в Красную книгу РК.

БУТАК - село на востоке Мартукского района, расположено в 77 км от райцентра. Входит в состав Родниковского сельского округа. Проживает 32 чел. Имеются КХ «Барыс-98», «Ниет».

БЫЧКОВ АЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ (1910, Репьсевная Троицкого р-на Чкаловской обл.) - ветеран сельскохозяйственного производства. В 1929 г. окончил среднюю школу, работал учителем в хуторе «Холодный ключ» Октябрьского р-на. В 1930-34 гг. обучался в Чкаловском сельхозинституте им. А. Андреева. Получил специальность ветеринарного врача. В 1934-37 гг. - старший ветврач овцеводческого с-за «Московский» Омской области. В 1937-54 гг. - замначальника Актюбинского облветуправления, замначальника облуправления сельского хозяйства, зам начальника облхозуправления, председатель Мартукского райисполкома. Награжден двумя орденами «Знак Почета», медалью «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны», знаком «Заслуженный ветеринарный врач Казахской ССР». Избирался депутатом Актюбинского областного совета.

В

ВАЙНГАРД АДАМ ВАСИЛЬЕВИЧ (1914-1986) - механизатор, внес большой вклад в увеличение производства с.х. продукции. Трудился в к-зе «Социализм» Мартукского района. Работал бригадиром тракторной бригады этого хозяйства. Награжден орденом Ленина.

ВАЛИЦКАЯ ЗИНАИДА СЕРГЕЕВНА (1922, с.Андреевка - 1984, Кобдинский р-н) - учительница. Трудовую деятельность начала в с.Шеменивка Мартукского р-на. В 1944-68 гг. - учительница неполной средней школы им. 15-летия КазССР Кобдинского р-на, завучей частью, директор. С 1968 г. - директор средней школы г.Актобе. Депутат Верховного Совета Казахской ССР 7-го созыва.

ВАРЮТА АЛЕКСАНДР АНДРЕЕВИЧ (1940, с. Байнассай - 11.02.2007 г.) - ветеран педагогического труда. Окончил Алматинский Казахский институт физической культуры. С 1958-1964 гг. - рабочий, экспедитор, шофер в Мартукском р-не. В 1964-1969 гг. - учитель физической культуры в средней школе №1. С 1969 г. - бессменный директор Мартукской ДЮСШ. Под его началом и руководством были построены два специализированных зала ДЮСШ. За период работы подготовил мастера спорта международного класса, двух мастеров спорта, 97 кандидатов в мастера спорта, многих спортсменов-разрядников по различным видам спорта. Учитель высшей категории, «Заслуженный работник физической культуры и спорта Республики Казахстан», «Отличник народного просвещения КазССР».

ВАСАТЮК ГРИГОРИЙ МАКСИМОВИЧ (13.11.1912-2.05.1988 г.) - ветеран войны и труда. Трудовой путь начал в 1929 г. в к-зе «III Интернационал». В 1932-46 гг. - завбиблиотекой, председатель Мартукского сельсовета, секретарь райкома ЛКСМ Казахстана, начальник финотдела, начальник политотдела Кураилинской МТС. В 1946-73 гг. - председатель райпотребсоюза. Награжден орденами Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», пятью медалями.

ВАСИЛЁК ТАЛИЕВА (*Centaure talievil Kleor /Asteracea/*)-высота 80-100см. Многолетнее растение, листья перистораздельные, нижние на черешках, верхние сидячие или почти сидячие, сегменты линейные или линейно-продолговатые, по краю неровно пильчатые. Корзинки голые, листочки белые. Цветки желтые. Семена до 8мм., с буровато-серым хохолком. Размножение семенное, цветёт в мае, июле. При позднем посеве

всходы появляются в апреле, в августе единичные растения расцветают. Занесён в Красную книгу РК.

ВАСИЛЬЕВ АЛЕКСАНДР ПРОКОФЬЕВИЧ - ветеран сельскохозяйственного труда, целинник. Работал в с-зе «Междуреченский». Награжден дважды орденами Трудовой Славы, 5 медалями.

ВЕРЕНКА - село на северо-западе Мартукского района, расположено в 25 км от райцентра. Основано в 1908 г. переселенцами из Украины и среднего Поволжья. Первоначально значилось 16 дворов, которым выделили 178 десятин земли. Сегодня количество населения - 520 чел. Раньше был к-з им.Калинина. Сейчас здесь действуют основная школа, врачебная амбулатория, детский мини-центр, библиотека, магазин, крестьянские хозяйства «Мирас», «Акбар» и др.

ВОЗНЕСЕНОВКА (АККУДЫК) - село расположено в северо-западной части Мартукского р-на. Находится в 30 км от райцентра и 105 км от г.Актобе. Численность населения - 607 чел. (2007 г.).

Современное село Вознесенка (п.Вознесенск) было запланировано в степях Казахстана, тогда Акбулакского уезда, Тургайской области и утверждено в границах землемерами в 1904 г. Планировалось заселение территории переселенцами из 14 губерний Украины: Полтавской, Киевской, Херсонской, Черниговской и др. Фактически место начало заселяться весной 1905 г.

По знаменитой столыпинской аграрной реформе стимулировалось любое организованное переселение из густонаселенных районов Центральной России и Украины. Правительственным решением выдавались ссуды, оказывалась помощь в транспортировке по железной дороге. Переселенцам Вознесенки выделялся участок под усадьбу размером 60х20 саженей и выдавалось 100 рублей безвозмездной ссуды. Одновременно нарезали землю и под пахоту по 10 га на мужчину с выдачей 150 рублей денег (подъемные).

Сначала поселок назывался Аккудык (Белый колодец). Здесь на Верхнесопской улице в конце огородов действительно был большой родник, вокруг которого на поверхность почвы выходила белая глина. Кочевые племена казахов, погонщики караванов испокон веков называли это место Аккудык. Родник и обустроенный тут колодец знали многие, караваны из Средней Азии, направляющиеся в Россию по древнему Шелковому пути, останавливались здесь на привал, поэтому и площадь посреди села называлась Караванной.

В селе осталось много исторических названий. Есть улица Акбулакская, первыми ее жителями были переселенцы, задержавшиеся на 2 года в Акбулаке. На улице Базарной некогда был большой базар. Кроме поселка

Вознесенка был нарезан участок под поселок Дворянский, но там не поселились люди из-за отсутствия воды, а вот за полем название так и закрепилось. Дворянской была названа и одна из улиц. Было у села еще одно название - Удачное. Потому что хорошее подобрали место: вокруг плодородные земли, много родников, озер. А еще переселенцы удачно выигрывали споры у коренных жителей, которые не хотели отдавать пришельцам богатые земли и, естественно, оказывали сопротивление. Но это название не закрепилось.

В селе Вознесенке в период гражданской войны проходили тяжелые бои. Несколько раз менялась власть. На окраине имеется братская могила героев того времени. В начале 30-х гг. на момент коллективизации в Вознесенке было более 300 крестьянских дворов. Образован был к-з «Свет», в нем работало 4 полеводческие бригады, имелось 50 рабочих волов и 20 лошадей. Были 2 овцеводческие фермы, МТФ, коневодческая ферма, действовало свое отделение маслозавода. Гордостью к-за являлись конюшни, где выращивали породистых лошадей (300 гол.). Ежегодно военные из Актюбинска отбирали орловских, донских, абхазских рысаков для РККА (рабоче-крестьянской Красной Армии). Из молока кобылиц делали кумыс для колхозников, а из овечьего молока - брынзу.

К середине 30-х гг. к-з «Свет» окреп, построил клуб и избу-читальню, которой заведовал библиотекарь Степан Харитонович Лымарь. В 1940 г. к-з «Свет» за успехи в животноводстве получил диплом ВДНХ, три его свиарки были удостоены государственных наград - это Дарья Марченко, Мария Лункина, Анастасия Мельник.

Прославили хозяйство и работники молочно-товарной фермы. В 1953 г. впервые в области за достижения в развитии молочного животноводства к-з «Свет» был премирован автомобилем «Победа», такой машины даже в райкоме не было. Заведовал в то время МТФ Емельян Ильин, в числе лучших доярок - Мария Козедуб, Эмма Мессерле, которые также побывали на ВДНХ.

В 1957 г. к-з «Свет» вошел в с-з «Яйсанский». В 1965 г. образован с-з «Первомайский». В 1986 г. земельная площадь - 38803 га, посевная - 22681 га. В 1990 г. в с-зе было 147 тракторов, 107 автомашин, 43 комбайна, 350 лошадей, 150 коров, 10000 свиней. Работала машинно-тракторная ремонтная мастерская.

В данный период в селе действуют средняя школа, детский мини-центр, врачебная амбулатория, клуб, библиотека с книжным фондом 6513 экз., мини-пекарня, 2 магазина и крестьянские хозяйства.

ВОЗНЕСЕНОВСКАЯ СРЕДНЯЯ ШКОЛА - первые занятия начались в 1906 г. Первое школьное здание построено в 1909 г., в то время там располагалось двухклассное церковно-приходское училище. С 1921 г. - единая трудовая школа I ступени. В 1931-33 гг. обучение велось на украинском языке, в 1933 г. - семилетняя, с 1939 г. - средняя школа. В 1941 г.

учителем физкультуры работал известный писатель Ю. Бондарев. В 1949 г. заложен школьный сад, учащиеся школы - участники ВДНХ в Москве. В 1984 г. построено типовое здание на 464 места. В 1987 г. открыт школьный музей боевой и трудовой славы. Выпускники: Ф. Позыченко - профессор Ташкентского университета, М. Недаля - доктор исторических наук, В. Мохнач, В. Сорокодум - полковники в отставке.

ВОРОНЯНСКИЙ ГРИГОРИЙ ИВАНОВИЧ (1938 г.) - передовой механизатор к-за им. Энгельса Мартукского района. Внес большой вклад в экономическое и социальное развитие хозяйства. Награжден орденом Ленина, медалями.

ВЫШЕБАБА В.А. (1919 г., с. Вознесенка - 1991 г.) - ветеран войны и труда. В 1941 году был направлен на Белорусский фронт. После ранения был демобилизован и продолжил работу в качестве бригадира тракторной бригады.

С 1959 по 1984 год активно участвовал в трудовой деятельности совхоза «Первомайский».

Награжден орденом Отечественной войны третьей степени, орденом Трудовой Славы, а также медалью «Ветерана труда».

ВЫХОДЦЕВ МИХАИЛ ПАВЛОВИЧ (12.09.1916 г., с. Каратагай Мартукского р-на) - организатор производства. В 1933 г. окончил курсы техников-землеустроителей при Актюбинском государственном земельном тресте и работал по специальности до Великой Отечественной войны. Участвовал в Великой Отечественной войне. Окончил высшую партийную школу. В 1945-63 гг. работал инструктором Актюбинского обкома партии, вторым, первым секретарем Кобдинского, Новороссийского районных комитетов КП Казахстана. Работал на Донском горно-обогатительном комбинате, организовал совет ветеранов. Награжден орденами Ленина, Отечественной войны I степени, Красной Звезды, многими медалями.

Г

ГЕРД ЭРНСТ ИВАНОВИЧ (1936 г., к-з им. Шевченко) - ветеран сельскохозяйственного производства. После окончания профтехучилища многие годы трудился хлеборобом в колхозе им. Шевченко Мартукского

района. За доблестный труд награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, Октябрьской Революции.

ГЛУХОВ НИКОЛАЙ СЕРГЕЕВИЧ. (1921 - 1968, с. Мартук) - партийный советский работник.

В 1948-51 гг. заводделом первого секретаря Мартукского района ЛКСМ Казахстана, 1951-57 гг. - заводделом райкома партии, директор Мартукского элеватора. Награжден двумя орденами «Знак Почета», несколькими медалями.

ГОРНОВОДСК - село на юге Мартукского района в 38 км от райцентра с. Мартук, в 100 км от г. Актобе. Село расположено около озера Кызылколь. В настоящее время имеется 16 дворов, население составляет 41 человек. Вначале здесь был к-з «Красное озеро», с образованием с-за им. Держинского стало его отделением №4, руководителем которого работал Хлистун Владимир Николаевич, бригадиром тракторной бригады Гиберт Иван Иванович, агрономом Кравченко Дмитрий Иванович.

В селе имела основная школа, детсад – 25 мест, клуб, библиотека, водопровод, магазин товаров повседневного спроса, животноводческая ферма на 1600 голов КРС, три дойных гурта (650 голов). В сфере производства продукции полеводства и животноводства отделение №4 добивалось высоких производственных показателей. Известны механизаторы: Жосан Владимир, Коврига Михаил, Карабалин Толеген, Зайцев Антон, Рахманкулов Габдрашит. В животноводстве были отмечены: Симоненко Евгений, Небоженко Афанасий, Кенжебеков Хайролла, Злобин Семен, зоотехник Карабалин Измурат, ветврач Малоиван Григорий.

После реформы сельхозпредприятия ПК «Байнассай» на территории отделения №4 сформировались КХ: «Юг», «Агро», «Заря 1», «Горноводское» и др.

«ГОРНЯК» - шахта - артель. В 1940 г. работало 300 чел. Ежегодно планировалось добывать 10000т. угля. Рабочие артели вызвали на социалистическое соревнование шахтеров шахты «Вознесенская». В 1946г. ежегодный план выполнялся на 150%. План первого квартала 1948 г. коллектив выполнил на 137%. По итогам I квартала 1949г. ему присуждено третье место и денежный приз в 15 тыс. рублей ЦК ВЦСПС и Министерства угольной промышленности СССР.

ГОРОБЕЦ НИКОЛАЙ ИГНАТЬЕВИЧ (1885 г., с.Беево Долинского р-на Сумской обл – 1963 г., с.Нагорное Мартукского района) - чабан. Герой Социалистического Труда (1943). Прибыл в Актюбинскую область в 1930 г. С 1934 г. - чабан к-за «Социализм». В 1947 г. от каждых 100 овцематок получил и вырастил по 127 ягнят. Награжден орденом Ленина.

ГОРОХ ПЕТР МИХАЙЛОВИЧ (19.02.1922 г., с.Мартук) - ветеран с.х. производства. Окончил Уральский сельхозинститут. Работал в с-зе «Яйсанский» бригадиром, управляющим отделением. Награжден орденом Трудового Красного Знамени.

ГОРОХ ЮЛИЯ ИВАНОВНА (1931 г., Воронежская обл.) - ветеран здравоохранения. Окончила Оренбургский мединститут. По распределению направлена на работу в Мартукскую районную больницу врачом-терапевтом. Завтерапевтическим отделением, райтерапевтом проработала до 1996 г. Вела преподавательскую работу на двухгодичных курсах по подготовке медсестер. Врач первой категории. За безупречный многолетний труд награждена орденом Трудового Красного Знамени, медалями «За доблестный труд», «За освоение целинных и залежных земель», знаком «Отличник здравоохранения».

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СОРТОИСПЫТАТЕЛЬНАЯ ЗОНА - открыта в с.Дмитриевка при к-зе «Крестьянин» в 1937 г. на площади в 683 га. Проводились испытания различных видов сортовых культур, многолетних и однолетних трав. Было испытано 126 видов пшеницы, 92 вида проса, 110 видов кукурузы - всего 833 различных сортов. В производство внедрены такие виды семян, как «Саратовская-210», «Саратовская-29», «Сарруба», «Медикум-3955». Продукция была представлена на ВДНХ, награждена медалями, дипломами.

ГОФМАН АЛЬБЕРТ ФЕДОРОВИЧ (29.05.1914 г., с. Р. Люксембург Добровольского района Донецкой области) - специалист животноводства, заслуженный работник сельского хозяйства Казахской ССР. В 1933 г. окончил Еленовский зоотехникум. Трудовую деятельность начал в том же году зоотехником в к-зе им. Р. Люксембург. В 1933-40 гг. - председатель одноименного сельисполкома, инструктор, завотделом Молочанского исполкома, председатель правления колхозов «Победа», «Борте», «40 лет Октября», директор с-за «Илекский». Награжден орденами Октябрьской

Революции, дважды - Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», 8 медалями.

ГРИНЕНКО ВАСИЛИЙ ТИМОФЕЕВИЧ (1923-1989) - организатор сельскохозяйственного производства в к-зе им. Калинина Мартукского района, председатель. Внес большой вклад в социально-экономическое развитие хозяйства. Награжден орденом Ленина, несколькими медалями.

ГРИНКЕВИЧ ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬЕВИЧ (1929) - ветеран сельскохозяйственного труда. В 1954 г. приехал по комсомольской путевке на целину. За самоотверженный труд награжден орденами Октябрьской Революции, «Знак Почета», медалью «За освоение целинных и залежных земель».

ГРИШАЕВА ПРАСКОВЬЯ АРСЕНТЬЕВНА (1890, с.Ведьмо Ефремовского уезда Тульской обл. - г.с.н.) - ветеран педагогического труда. В 1906-30 гг. - учительница в родном селе, 1930-35 гг. - школа г. Темира Актюбинской обл., 1935-51 гг. - директор Мартукской средней школы. Награждена орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, медалью «За доблестный труд», грамотами Президиума Верховного Совета Казахской ССР. Заслуженная учительница Казахской ССР. Избиралась депутатом районного совета.

ГУБАЙДУЛЛИН АБДУЛХАК АБДУЛЛОВИЧ (20.08.1932 г., с.Жайсан) - заслуженный полевод района. Работал в с-зе «Яйсанский». Был бригадиром полеводческой бригады. За труд награжден орденом «Знак Почета», медалями.

ГУБИН КОНСТАНТИН ЯКОВЛЕВИЧ (1902 г., Ярославская губ. - 1989 г.) - Герой Советского Союза (1945 г.). В 1918 г. семья переехала в Актюбинскую область. В армию призван в 1924 году, в 1927 г. вернулся в Мартукский район. С 1941 года на фронте, в 1943 году был направлен в танковое училище. В 1944 г. стал командиром самоходных артиллерийских установок. Бойцы батареи уничтожили более 30 огневых точек, 2 самоходные установки, более 200 солдат и офицеров. После выхода из строя своей установки Губин К.Я., давая отпор противнику, уничтожил 60 солдат врага, удержал позицию до подхода советских бойцов.

ГУДЕБСКИЙ ЧЕСЛАВ (1935 г.) - ветеран труда, передовой механизатор с-за «Яйсанский». Приехал после армии в 1954 году по

направлению на освоение целинных и залежных земель. Работу начал в 1955 году в МТС к-за им. Энгельса. Получил профессию тракториста в Яйсанской школе механизации. Награжден орденом Дружбы народов (1980 г.), медалью «За освоение целинных и залежных земель» (1956 г.), бронзовой медалью за успехи в народном хозяйстве СССР (1969).

ГУСЕВА ЕЛЕНА ДМИТРЕВНА (1916 г., с. Большая Глушица Самарской губ.) – заслуженная учительница. В 1937 году окончила КазПИ. Работала в казахской средней школе Гурьевской обл. В 1942-72 гг. учительница Мартукской средней школы. Награждена орденом Трудового Красного Знамени, медалями «За доблестный труд», «За трудовое отличие», «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны», знаком «Отличник народного просвещения КазССР».

Д

ДВОРНИКОВ МИХАИЛ ЯКОВЛЕВИЧ (05.02.1916 г., Мартукский район, с.Хлеבודаровка - 2008г.) - окончил начальную школу и в 1936 году тракторные курсы в с.Родниковка, шоферские курсы в г.Актобе. В 1937 году был призван на службу в артиллерийские войска. С июня 1941 года воевал на фронтах Великой Отечественной войны в составе специального автомобильного батальона №516, на машине ЗИС-5 подвозил снаряды на передовую фронта. Окончил войну в Улан-Уде (Монголия). Демобилизовался в декабре 1945 года. Работал в мирное время на железной дороге путейцем, стрелочником, дежурным на разъезде №38. Награжден орденом Отечественной войны II степени, 12 медалями. От имени Президента РК 5 мая 1995 года награжден Благодарственным письмом. Имеет почетное звание «Заслуженный железнодорожник Республики Казахстан». Его имя было более 20 лет на Доске почета области.

ДЕТСКАЯ БИБЛИОТЕКА - центральная детская библиотека расположена в с.Мартук, книжный фонд - 14703 экз., количество читателей за год 1230 человек, обращаемость - 25, читаемость - 30. Первая библиотека в селе начала функционировать 27 декабря 1917 года. Книжный фонд библиотеки объединял

взрослую и детскую литературу. Раздел на взрослую и детскую центральные библиотеки состоялся после Великой Отечественной войны. 15 января 1963 года ликвидировали детскую библиотеку, а двух высококвалифицированных библиотекарей уволили - Мишину Екатерину и Бигимову Алмагуль. Мишина, оставшись без работы, организовала обслуживание детей на общественных началах, бесплатно. Она числилась в штате заведующей общественной детской библиотекой. Мартукская районная детская библиотека гостеприимно распахнула свои двери в 1964 году. Это стало настоящим праздником для детей. Их приветствовали заведующая Рудченко Т., библиотекарь Клименко В. Библиотека находилась в парке культуры и отдыха «Жастык». Сегодня она располагается в здании РДК. Общая площадь библиотеки - 100 кв. м. Имеется абонемент и читальный зал, где созданы хорошие условия для игр, подключен Интернет, часто проводятся различные викторины, обзоры, диспуты, литературные вечера и др.

ДЕТСКИЙ САД «ТОПОЛЕК» - основан в 1961 г. Детсад на 100 мест. В 1999 г. - центр предшкольной подготовки, 2001 г. - ГО ясли-сад №1 общего типа. С 2005 г.- лучший детский сад области, а с 2006 - считается лучшим в Западно-Казахстанском регионе. В области дважды обобщен опыт работы «Тополька». Он вышел в виде брошюр «Успехи детского творчества» и «Внедрение методологии «Step by Step» в практику работы детского сада». В 2007 году «Тополек» занял 2 место в республиканском конкурсе дошкольных учреждений и получил диплом президента детского фонда «Бобек» С.А. Назарбаевой. Руководит этим учреждением педагог высшей квалификационной категории, «Отличник образования РК», обладатель почетной медали Ы. Алтынсарина Валентина Болтенко.

ДЕТСКАЯ ЮНОШЕСКАЯ СПОРТИВНАЯ ШКОЛА (ДЮСШ) - основана 22 августа 1969 года. Раньше занятия проходили в шести местах с использованием материальной базы школ и предприятий райцентра. В 1972 году было начато строительство зданий спортивной школы. В настоящее время функционирует 12 отделений по видам спорта: волейбол, баскетбол, лыжи, вольная борьба, футбол, тогызкумалак, шахматы, настольный теннис, кикбоксинг, бокс, полиатлон. Материальная база школы состоит из игрового зала с подсобными помещениями, специализированного зала борьбы, единоборств и полиатлона, есть аудитория для занятия шахматами и тогыз-

кумалаком, спортивный городок с гимнастическими снарядами и игровыми площадками. На базе школы проходят все спортивные мероприятия среди школьников и соревнования, которые проводит районный отдел физической культуры и спорта. Более 40 тыс. человек прошли обучение в школе. Подготовлено чемпионов РК - 13. Участниками республиканских соревнований стали 222 учащихся. Подготовлено чемпионов области 560 учащихся. В республиканской спецшколе-интернате для одаренных детей имени К. Мунайтыпасава обучалось 4 учащихся школы, которые успешно защищали честь Республики Казахстан на мировых аренах.

ДЖУСА - село находится на север-востоке р-на в 40 км от Мартука и в 15 км от Каратаусая - центра Карачаевского сельского округа. Раньше в нём располагался детский дом и училище сельской механизации.

Население - 28 чел. Имеются КХ «Дина», КХ «Карим».

ДМИТРИЕВКА - село на севере района, на берегу р.Борте. Образовано в 1912 году. Землемером был нарезан земельный участок Дмитрию Решетникову, но сразу он не поселился, а уехал за семьей. Так как земельный надел значился на карте землеустроителей, другие поселенцы из Украины и Центральной России получали свои наделы в стороне от основного - Дмитриевского. Через 5 лет Решетников вернулся со всей своей семьей и начал строиться, но поселок уже получил название Дмитриевский. В 1918 году там проживало 10 семей. В народе эта местность носила название «Бекет», так как именно здесь проходил почтовый тракт из Москвы в Ташкент. Это древний путь Великого Шелкового пути, отсюда дорога уходила на Аккудык (с.Вознесеновку). Тут проезжающие меняли лошадей, здесь же располагался перевалочный пункт для переселенцев, которые добирались в Полтавку, Покровку, Байторысай, Шевченко, Андреевку, Студенческое. Ночью вся степь, по правому берегу реки Борте, светилась кострами. Кроме того, данные земли, которые принадлежали роду Тама, значились на картах как «Бесоба». Именно здесь находились пять холмов-курганов. Они до сих пор не исследованы. В период коллективизации, а затем в целину курганы были сильно распаханы и сейчас едва угадываются в рельефе, но коренное население до сих пор называет местность Бесоба. Расположено село в 95 км от г. Актобе и 22 км от райцентра. Численность населения - 336 чел. (2007 г.) В 1954 г. организован к-з им. Кирова, ранее здесь были к-зы «Шаруа», им.Кагановича. Земельная площадь в 1986 г. - 8659 га, посевная - 4179 га. Пролетает межрайонная шоссейная дорога. В 1990 г. в

к-зе было 38 тракторов, 20 автомашин, 13 комбайнов, 36 лошадей, 400 голов КРС, 1100 овец. Здесь работала Герой Социалистического Труда Е. Иващенко. Вблизи села произрастает редкое растение – татарский катран. В селе есть основная школа, клуб, медицинский пункт.

ДОБОРИН ВАЛЕРИЙ ИВАНОВИЧ (2.09.1941 г., г.Харьков) - работник с.х. производства. Окончил Яйсанское СПТУ-5. Работал в с-зе «Яйсанский» водителем, механиком животноводческих ферм. Награжден орденом Трудовой Славы.

ДОМ ШКОЛЬНИКОВ - организован 10 октября 2002 года, юридический статус получил 23 декабря 2003 года. Устав Дома школьников был составлен на основе Закона «Об образовании в РК» решением акима Актюбинской области. Учредителем и органом государственного управления Дома школьников является районный отдел образования. Дом школьников - предприятие дополнительного внешкольного образования, основные задачи которого - обеспечение необходимых условий для личностного роста, развития и здоровья, профессионального самоопределения, развития творческого труда детей и юношества, реализация их способностей через работу кружков, студий; адаптация детей к жизни в обществе через детские и молодежные организации; организация их содержательного досуга через культурно-массовые мероприятия; формирование гражданского самосознания, общей культуры, здорового образа жизни подрастающего поколения через спортивные, туристические, экологические кружки, студии, школы; создание условий для изучения культуры, обычаев и традиций народа Казахстана. Дом школьников самостоятельно разрабатывает программу своей деятельности с учетом запросов детей, потребностей семьи и иных организаций, особенностей социально-экономического развития региона и национально-культурных традиций. На данный момент в Доме школьников работает 23 группы, 15 кружков по различным направлениям с контингентом в 325 учащихся, которые принимают участие не только в мероприятиях Дома школьников, но и в областных конкурсах, выставках, концертах. Неоднократно воспитанники являлись дипломантами областных конкурсов, занимали призовые места в выставках изобразительного искусства, декоративно-прикладного творчества, спортивных соревнованиях. Работы учащихся кружка изобразительного искусства принимали участие в международных конкурсах в Индии, Японии.

ДРОФА (*Otus tarda*) - крупная птица семейства дрофиных. Масса, в зависимости от пола, колеблется от 4 до 8 кг. Селится на открытых пространствах пологих и злаковых степей, озимых полях, залежах, сенокосных участках. Избегает участков с высокой кустарниковой растительностью. Гнездо - неглубокая ямка в земле, в диаметре 23-27см, в кладке 2-3 яйца зеленовато-бурой или оливковой окраски с неясными

буроватыми или рыжевато-бурыми пятнами и крапинками. Размеры яиц: 77-87x55-61мм. Насиживание в мае-июне 28-30 дней. Питается дрофа как растительными кормами (листья, семена, молодые побеги), так и животными, в первую очередь различными насекомыми, в частности жуками и саранчовыми, иногда употребляет лягушек, ящериц, мышевидных, грызунов и даже птенцов мелких птиц. Характерная птица казахской степи после распашки в 50-х г. целины практически исчезла. Занесена в Красную книгу РК.

ДЮБА ГРИГОРИЙ АНДРЕЕВИЧ (1929 г.) - ветеран сельского хозяйства, передовой механизатор. Трудовую деятельность начал в 1944 г. в качестве тракториста-комбайнера в с-зе Дзержинский. В 1974 г. награжден знаком «Заслуженный механизатор сельского хозяйства Республики Казахстан», в том же году был занесен в «Почетную книгу Актюбинской области». Имеет медали. Персональный пенсионер.

Е

ЕВРОПЕЙСКАЯ НОРКА (*Mistela lutreola*) - очень редкий, исчезающий зверь. Самцы достигают длины 28-43см, хвост - до 12-19см, самки - длиной 32-40см, хвост -до 13-18см, вес животных составляет 550-800г. Зверьки величиной с хорька, однотональной, рыжевато-бурой или темно-коричневой окраски. Хвост небольшой, опушен. Прекрасно плавает и ныряет, имеет перепончатые лапки. Встречается на р.Илек. Занесена в Красную книгу РК.

ЕДАМЕНКО ВАСИЛИЙ НАЗАРОВИЧ (1913-1989, с.Мартук) - ветеран войны и труда.

В период Великой Отечественной войны награждался орденами и медалями. После войны долгие годы работал в с.х. производстве на различных участках, добился высоких показателей. Позднее трудился в райуправлении коммунального хозяйства района. Награжден орденом Ленина, медалями.

ЕРШОВА АНТОНИНА ПЕТРОВНА (1925 г. с. Верхне-Озерное Заенгуренского р-на Оренбургской обл.) - ветеран здравоохранения. Окончила Казахский государственный медицинский институт. В 1952-56 гг. заведующая Мартукской противомаларийной станцией, н.о. заведующего райздравоотделом, 1957-62 гг. - зам.

главного врача, с 1962 г. - главный врач районной больницы. За самоотверженный труд награждена орденом Трудового Красного Знамени, медалями «За доблестный труд», «За освоение целинных и залежных земель», знаком «Отличник здравоохранения СССР». Почетный гражданин Мартукского района.

ЕФРЕМОВКА (Жамансу) - село на юге Мартукского р-на в 35 км от райцентра, в 80 км от областного центра г. Актобе, в 10 км от с. Курмансай - центра аульного округа. Численность населения - 41 человек (по данным 2006 г.). Село образовано в 1910 г. переселенцами с Центральной России по фамилии Ефремовы. В годы коллективизации поселение значительно расширилось за счет оседания в нем коренных жителей из близлежащего аула на берегу реки Жамансу. Количество дворов перед войной составляло более 40. В годы Великой Отечественной войны в Ефремовку были депортированы 12 семей немцев, 2 семьи поляков из Западной Украины и Польши. Размещались они в здании старой школы, а потом строили сами себе жилье в декабре. В мирное время уехала назад после снятия комендантского надзора только одна семья, остальные прижились в Казахстане. Фамилии Фризен, Арндт и другие не раз прославляли впоследствии ефремовскую землю. Село расположено на берегу реки Жамансу, что означает «плохая вода». Коренные жители объясняют такое название по кислому, неприятному привкусу воды. Лишь два глубоких ручных колодца в селе обеспечивали всегда население пресной водой. Имеется одна улица. Раньше здесь был колхоз, затем в 1957 г. он вошел в состав с-за им. Дзержинского, а в 1964 г. Ефремовка стала вторым отделением вновь образованного с-за «Междуреченский». Отделение считалось правофланговым, оно лидировало по показателям сбора урожая и надоям молока (дойный гурт составлял порядка 400 голов). Славилась Ефремовка на весь район своим совхозным огородом, где выращивали 12 наименований овощей. Здесь располагалась крупнейшая птицеферма. В 1960-1990 гг. доля животноводства в общем сельскохозяйственном производстве в отделении составляла 57%. Особенно прибыльными считались овцеводство, свиноводство. Имелся табун лошадей в 130 голов. В середине 70-х г. произошло увеличение поголовья КРС, возросло производство молока, на каждую доярку приходилось по 30 и более коров. В это же время в селе было развернуто большое строительство, за пару лет совхоз построил труженикам целую улицу - 14 домов. Кроме того в селе имелись начальная школа, медпункт, почта, баня, детсад, клуб, библиотека, столовая, машинный двор, 5 баз. Славилась Ефремовка на всю округу своею кузней.

В 90-е годы произошел отход от централизованной плановой экономики. Второе отделение с-за «Междуреченский» перестало существовать. Шаг за шагом хозяйство переходило на рыночные рельсы. Сейчас в Ефремовке действуют 7 КХ: «Орал», «Менслу», «Жаксекен», «Назым», «Атамекен», «Сарой», «Адал».

ЕЩЕНКО АЛЕКСАНДРА ГРИГОРЬЕВНА (27.09.1938, с. Андреевка Мартукского р-на) - знатная доярка. После окончания школы работала дояркой в с. Андреевка. За многолетний труд награждена орденом «Знак Почета», медалями. Избиралась депутатом Верховного Совета Казахской ССР, областного и районного советов.

Ё

ЁЖ (Erianaceidai) - млекопитающее, относится к отряду насекомоядных. В Казахстане водятся три вида. Обыкновенный еж, в сев., сев-зап. части республики, ушастый еж - во всех зонах, чёрный еж в Устьюрте (редкий вид). Спина, бока покрыты колючками (иголки). Длина 13-27см, вес 700-800г. Обитает в лесах, кустарниках, садах, огородах, встречается в населённых пунктах. На поиски пищи выходит в сумерки ночью. Приносит пользу лесному хозяйству, питаясь насекомыми, лягушками, змеями (ядовитыми). В октябре впадает в спячку и пробуждается весной с потеплением. Один раз в год даёт потомство. Приносит 3-4 детёнышей, которых вынашивает от 35 до 42 дней. Половозрелость наступает через два года. Живёт в среднем 6 лет. Распространяет болезнь животных пироплазмоз. Занесён в Красную книгу РК.

Ж

ЖАЙСАН - село на западе Мартукского района в долине реки Караагаш в 25 км от райцентра и 100 км от г.Актобе. Численность населения - 2833 чел. «Жайсан» в переводе с казахского языка означает удобное, благодатное, хорошее место. Поселок вначале состоял из 6-ти землянок. Строительство Оренбургско-Ташкентской железной дороги, природные условия для скотоводства, земледелия и рыболовства явились причиной увеличения народонаселения за счет прибывших безземельных крестьян-переселенцев, рабочих на строительство железной дороги и местных казахов, изъявивших желание вести оседлый образ жизни. Так постепенно поселок рос, на топографических картах он значится с 1905 года, чему свидетельствует

специальный знак никелировки - это отлитый из чугуна круглый знак главного штаба России, вмурованный в стену вокзала со стороны входных дверей справа. До июля 1920 г. Яйсан (Жайсан) входил в состав Тургайской области, а потом в состав Оренбургско-Тургайской области Акбулакского района. Соответственно называлась и станция – Яйсан. Начальники станции - Дурманов Г., Макаров, Алпатов К.С., Харин А.П. До и после революции 1917 года Яйсан значился волостью, на печати сельского совета в 1925 году был оттиск с обозначением «Акбулакский уезд Яйсанской волости». Первые председатели Яйсанского сельского совета: Рубенштейн, Безручко С. В 1935 году Яйсан вошел в Мартукский район Актюбинской области. Тяжелые годы пережили жители села в годы революции и гражданской войны 1918-1919 гг. Через Яйсан проходил Актюбинский фронт, который продвигался на восток, на Актюбинск и впоследствии соединился с Туркестанским фронтом, которым командовал М.В. Фрунзе. Штаб некоторое время находился в с. Яйсан, командиром фронта был Зиновьев Г.В., а позже Астраханцев А.И. Войска Актюбинского фронта сражались с белогвардейцами - белоказаками атамана Дутова. Бои велись 1-й революционной и 3-й туркестанской дивизиями. Яйсан из рук в руки переходил три раза. В этих боях погибли красноармейцы и среди них братья Ходотаевы. В честь погибших братьев-красноармейцев возведен памятник и названа улица в селе.

Тяжелыми были годы засухи, голода и годы коллективизации. Но несмотря на трудности в колхозе люди работали, появилась машинно-тракторная станция (МТС), обеспечивающая сельхозтехникой 7 близлежащих колхозов, учкомбинат по обучению шоферов, комбайнеров, трактористов. До революции в Яйсане не было никаких предприятий, кроме мельницы, которая обеспечивала помолом зерна многие поселки Мартукского и Акбулакского районов многие десятки лет, рядом с ней был построен позже элеватор с зерноскладами и подъездными путями. Были также открыты школа, сельская потребкооперация, амбулатория, аптека и сенобаза. Тяжелым был 1921 год, из-за засухи начался голод. 2 февраля 1927 г. в Жайсане сформирован Яйсанский волостной рабочий комитет профессионального союза сельскохозяйственных и лесных рабочих, который вел учет батрачества и реализовывал среди членов союза СХЛР заим собранных средств.

Первый к-з «Батрак» создан в 1929 г., позже он был переименован в к-з им. Энгельса, в 1950 г. к нему присоединились к-зы «Степь» и «Казахстан».

Особо тяжелыми были 1941-1945 годы - годы Великой Отечественной войны, когда на фронт ушли мужчины, многие не вернулись в родное село, пали в боях за Родину. В память о них в центре поселка воздвигнут памятник - обелиск Славы. Вся работа в колхозе легла на плечи женщин, подростков и детей. Село принимало переселенцев, эвакуированных, и рабочих ТРБ (танковая

ремонтная бригада) из г. Москвы, которых размещали по своим квартирам местные жители. После 1945 года Яйсан стал быстро развиваться, начали появляться новые предприятия. В Яйсане работала углеразведка, работы велись Южно-Уральским и Актюбинским разведочными управлениями. В результате геологом Мусатовым К.Д. была подтверждена возможность использования черного угля в промышленных и бытовых целях, запас которого определен в 97 млн. тонн. Была открыта производственная шахта, на которой работали жители села: Кузнецов Н.Д., Бутенко Александр, Баленко Анна, Сафин Мударис, Такилов Умбеталы, Сафина Таисия, Кузнецова Тамара, которые доставали со скважин уголь, определяли на какой глубине уголь находится, толщину пласта, но до эксплуатации этого месторождения дело не дошло. Запасы, числящиеся на государственном балансе, ждут своего часа. В 50-х годах было построено паровозное депо, постройка подходила к концу, но потом из-за перехода железной дороги на тепловозную тягу корпус депо передали с-зу «Яйсанский» под зерносклад, а позже овчинно-шубному заводу. Были построены участковая больница, новая средняя школа, овчинно-шубный завод, мастерская быткомбината, аптека, хлебопекарня, баня.

В 1936 г. семья Гарифулиных и Вагаповых переехали с Татарии, они стали основоположниками знаменитого гарифулинского сада. На товарном поезде привезли рассаду - яблони, боярышник, калину, которые рассадили на территории 30 га, также имелись малина, смородина, клубника и 23 га огорода. В саду работали Закирова Мария, Марченко Ефросинья. Сад снабжал овощами, ягодами, фруктами больницы, детские сады, школьные интернаты не только села Яйсан, но и районного центра. Здесь выращивали семенной фонд (огурцы, лук, морковь), который отправляли в сортсеменовщ. г. Актюбинска. По результатам отбора семена моркови отправляли в Индию, семена огурцов в Сибирь, лук на семена использовался в местных условиях Актюбинской области. Бригада овощевода Волкова добивалась отличных результатов по выращиванию семян и занимала 1 место по области, участвовала на ВДНХ в Москве, на которую два года подряд ездили звеньевые бригады Сафина Т. и Мухамедгазина М.

Колхоз им. Энгельса просуществовал до 1957 года. Потом стал с-зом «Яйсанский». В его состав вошли к-зы им. Энгельса, (Яйсан, Казахстан, Жанатан, Шаруа), им. Маленкова (Степь), им. Кирова (Первомайка, Караагаш), «Путь революции» (Рыбаковка, Жанажол), к-з «Свет» (Вознесенка). Вместо колхозов образовалось 7 отделений с центральной усадьбой в с. Жайсан. В этом хозяйстве имелось 106058 га земельных угодий. Основное направление - зерновое, животноводческое. Сенокосные угодья составляли площадь - 19541 га, зябь - 24000 га. В хозяйстве сеяли: озимую рожь - 3000 га, яровую пшеницу - 16631 га, ячмень - 5541 га, овес - 1400 га,

просо – 1143 га, кукурузу – 900 га, подсолнечник – 633 га, рыжик – 70 га. Сажали: картофеля – 153 га, овощей – 121 га, бахчевых культур – 110 га, силосных культур – 300 га, однолетних трав – 4000 га. Высевали многолетние травы на площади 2599 га. За год надаивали 19124 л молока (удой на 1 фуражную корову 2001 кг). В хозяйстве имелось 4000 коров, 2500 свиней, 2700 несушек кур, 2954 гол. молодняка КРС, 15504 овец, 40 коз, 4 верблюда. В 1957 г. было объектов - 1 скотный двор, 1 телятник, 1 свинарник, 5 овчарен, 2 линии электропередач, 14 жилых домов типа общежития (площадь – 728 кв. м), 1 магазин, водопровод на 1,5 км, два буровых и 1 шахтный колодец, 11 электростанций (87 моторов), числилось 443 рабочие лошади, 266 волов. В совхозе имелось из техники: тракторов гусеничных 80 («Сталинцев» - 5; «ДТ-54» - 71, «КДП-35» - 4), тракторов колесных - 28 («СХТЗ» - 1, «ХТЗ-7» - 2, «ДТ-24-1» - 4, «ДТ-24-2» - 4, «Беларусь» - 7, прочие колесные - 10), 104 комбайна: самоходных С-4, 13-футовых, «Коммунар» и «Саркомбайн» 15-футовых - 63, комбайнов С-6, 16-футовых - 41; автомашин - 43, из них «ГАЗ-АА» 1,5 тонны - 2, «ГАЗ-93» 2,5 тонны - 5, «ГАЗ-51» 2,5 тонны - 19, «ЗИС-5» 3 тонны - 5, «ЗИС-585» 3,5 тонны - 4, «ЗИС-150» 4 тонны - 7, газогенераторная автомашинка - 1. Также в хозяйстве было 5 механизированных доильных агрегатов, 6 электроагрегатов для стрижки овец, 6 автоцистерн на шасси, автопередвижная мастерская типа «Б», 6 легковых автомашин, 15 автоприцепов, 7 двухколесных автоприцепов, 3 тракторные тележки, 13 тракторных саней, 2 мотоцикла, 2 электросварочных аппарата, газосварочный аппарат, моечная машина, насос высокого давления для наружной мойки автомашин и тракторов, 2 кран-балки, 1 гаражный передвижной кран, 3 подъемника, 102 пятикорпусных плуга.

В 1958 г. началось мощное строительство. Работали 5 кирпичных и 1 черепичный прессы. Было возведено 23 коровника, 7 свинарников, 7 телятников, 7 воловней, 17 овчарен, 5 птичников, 5 конюшен, 1 ветизолятор для скота на 11 мест, 18 зернохранилищ, 9 корнеплодохранилищ. Заработали 5 мельниц, 5 автогаражей, 2 артезианские скважины, 34 шахтных колодца, 3 крытых тока, зерносушилка, ремонтная мастерская, 1 овощная теплица. Были построены: школа, 6 клубов, 4 детсада, 1 столовая, 3 бани, 9 жилых деревянных домов и еще 79 прочих построек.

В 1965 г. путем разукрупнения из с-за «Яйсанский» выделился с-з «Первомайский». В 1972 г. жайсанцы едвали в Болгарию по обмену опытом совместно с сотрудниками сортсемеовощ. С 1973 года бригадиром огородной бригады стал работать Губайдулин Абдулхак. За достигнутые успехи в выполнении плана по поставке овощной продукции бригада поощрялась правительственными наградами. Так, например, Губайдулин А. был награжден орденом «Знак Почета», наряду с рабочими по выращиванию овощей работали

трактористы, которые тоже имели награды: ордена Трудовой Славы – Шавкилов Кусани, Кайтоненко Иван. В сельском хозяйстве основное направление – зерноводство и производство мяса. В 1975 году с каждого гектара получали по 18 ц зерна, производили 3400 ц мяса. Здесь работал кавалер ордена Ленина агрономом Есенгалиев Сагынбай, он внес большой вклад в социально-экономическое развитие Мартукского района. За трудовые заслуги награжден орденом Трудовой Славы: Доборин В.И. – шофер, механизаторы – Кайтоненко И.Д., Мусин Е., Шавкилов К., животновод Имангазин У.; орденом Октябрьской Революции – Есенова Шамшия; орденом Дружбы народов механизаторы: Гудебский Чеслав, Курмашев С.; орденом Трудового Красного Знамени: Зинченко И.И., Зажурило В.П., Горох П.М., Темирбекова А., Симоненко Ф.А., Дуйсенгалиев Х., Уразбаева М., Имангазин У., Имангазин А., Перышкин Л.Н., Есенова Шамшия; орденом «Знак Почета»: Ширяев П.П., Бульбаха Я.М., Асанханов К., Петухов П.И., Шотаев П., Тучин В. Ф., Казтуганов К., Шуренбаев Ш., Имангазин У., Губайдулин А., Плюшкин П.А., Жакупова К., Сарманова С. Бутенко А.П., Мельниченко П.В., Мурзагулов С., Энгельман Я.П., Янцен П.Д., Курмашев Н.

С 1995 года совхоз «Жайсанский» стал коллективным предприятием – «Жайсан», а с 1999 года ТОО «Жайсан», с 2007 г. – КХ «Жайсан». В селе имеются средняя школа, врачебная амбулатория, ПЛ-13, спецшкола-интернат для детей ЗПР, КПП «Жайсан» (автомобильный и железнодорожный), почта, библиотека, клуб, баня, магазины, кафе, ПК «ТОН», производственная база «Жайсан».

ЖАЙСАНСКАЯ СРЕДНЯЯ ШКОЛА основана в 1930 г., в 1967 г. ввели в строй типовое здание на 380 учебных мест. Школа сделала 63 выпуска (1979 чел.). Директорами школы долгое время были Ещанов Кумысхан Иманович, Барановский Доминик Маркович, Капетов Жаксыбай Акбатырович. Сейчас директор Бауржан Амангарин. Школа знаменита такими людьми, как генерал КГБ Дружин Анатолий, академик Капустян Виктор, инженеры ядерной физики Ганжа Владимир и Виктор, военврач Дурманов Владимир, певица Жумагулова Галия, военный корреспондент Гордиенко Анатолий, кандидаты технических наук Мазур Виталий, Кунавин Анатолий, доцент Актюбинского высшего авиационного училища Харина Людмила, инженер авиации Харин Анатолий, кандидаты педагогических наук Мухлисов Нурлан и Мухлисова Зоя, Циммерман Петр, депутат Парламента Казахстана Ширяев Федор. Школу окончили с золотой медалью Жигалкович Вячеслав, Хабибуллина Райса, Кунавин Анатолий, Капустян Виктор, Мазур Виталий, Перышкин Андрей, Билай Татьяна, с серебряной медалью Рубинов Петр и Луценко Петр; с аттестатом особого образца Бойко Алла, Ильясов Нурлан. Рожкова Любовь была чемпионкой Казахстана по

лыжным гонкам и занимала призовые места на чемпионате СССР. Опытный участок СШ был базой областных юннатов, членом ВДНХ, учащиеся школы трижды принимали участие на Всесоюзном слете юннатов в г. Москве.

Отличники просвещения: Барановская (Хныкина) Тамара, Колесниченко Клавдия, Бекбанов Аманжол, Имангазин Смагул.

ЖАЙСАНСКАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ЛИЦЕЙ № 13 - в 1936 году на базе филиала Херсонского учебного комбината Костанайской области открыто училище механизации сельского хозяйства «УМСХ». Директором был Мусабаев Омар Мусабаевич. До войны в школе были курсы по подготовке председателей колхозов, бригадиров, трактористов, комбайнеров. В 1942-1944 гг. помещение училища передано танковому ремонтному заводу. До 1945 года были 1-3 - месячные курсы, так как обучались женщины и девушки профессиям механизатора, чтобы заменить ушедших на фронт мужчин. В 1969 году «УМСХ» переименовано в сельское профессионально-техническое училище, СПТУ № 5, а в 1970 году за достигнутые успехи в деле подготовки кадров для села Жайсанскому СПТУ № 5 присвоено имя Героя Советского Союза А. Молдагуловой. В 1970 году в училище был открыт музей А. Молдагуловой. В 1985 г. училище переименовано в профессионально-техническое училище № 13, в 1996 г. - в профессионально-техническую школу №13 Актюбинского областного управления образования., в 2008 г. - в профессиональный лицей.

Директора, работавшие за этот период, - Мусабаев О.М., Баранов Г.И., Сидоренко М.А., Нагазин П.И., Новиков И.А., Акдаuletов Н.А., Зайцев В.А., Хоженец Н.С., Долгов В.К. Долгие годы проработали преподавателями и мастерами И.Л. Лапшин, И.А. Ганжа, Е.И. Хоженец, В.К. Петров, М.Ж. Избасов. В настоящее время в ПЛ-13 имеется база для подготовки фермеров-арендаторов, швей, мастеров общестроительных работ, пользователей персонального компьютера, водителей. Есть клуб, баня, столовая, общежитие, где могут проживать 90-100 человек, уч. хоз. площадь в 1200 га, на которой проходят практические занятия.

ЖАЙСАНСКАЯ ШКОЛА-ИНТЕРНАТ для детей с задержкой психического развития - на месте нынешней спецшколы-интерната ЗПР находилась церковь. В годы войны здесь разместили детский дом, который имел большой хозяйственный участок с мастерскими для обучения детей, столовой и другими хоз. постройками. С 1974 по 1988 гг. - школа-интернат для глухих детей, с 1988 по 1994 гг. - школа-интернат для детей-сирот, с 1994 г. - школа-интернат для детей с ЗПР.

ЖАЙСАНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

ЖАЙСАНСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен на западе Мартукского района. На севере граничит с Аккудыкским аульным округом, на востоке с Мартукским сельским округом, на юго-востоке с Танирбергеневским аульным округом, на юге с Байнассайским аульным округом, на западе с Российской Федерацией. Общая площадь – 52712 га. По территории округа проходят железная дорога и автотрасса республиканского значения, по которым осуществляется сообщение с областным и районным центрами.

КЛИМАТ: Территория округа расположена в зоне теплых степей. Климат резкоконтинентальный с большими годовыми и суточными амплитудами колебания температуры воздуха, то есть резкими контрастами температуры. Самым холодным периодом является январь, самым теплым – июль, причем абсолютный минимум колеблется от -46 градусов мороза до +44 градусов тепла. Средняя высота снежного покрова составляет 22-25 см. Весна наступает дружно и устойчивый сход снежного покрова наблюдается в первой декаде апреля. Преобладающее направление ветра – юго-восточное.

РЕЛЬЕФ: Местность - слабоволнистая равнина, сильно расчлененная долинами и оврагами. Абсолютные высоты колеблются в пределах 130-220 метров. Общее слабое понижение рельефа наблюдается с юга на северо-восток. Высоты: Жалгызоба, Кособа, Кырыкоба.

ПОЧВЫ: В почвенном отношении территория округа представлена темно-каштановыми почвами с различной степенью засоления. Имеются лугово-каштановые почвы в пойме реки Илек. Ближе к селу Жайсан преобладают светло-каштановые пески с балбанитетом 20.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками Илек, Аксу, ручьями: Кураша, Каракудук, Теренсай, Карасу, Тикашасай, Ашыкуй, Молалясай, Мадьярсай, Ерназарсай, Мортык; озерами: Карапай, Куман, Черное, Мадьярколь.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: При геоботаническом обследовании территории округа выделены следующие группы пастбищ: злаковые с преобладанием ковылей. Травостой микропонижий представлен черной полынью, на малоразвитых почвах встречаются травостой из полыни узкодольчатой, типчака, тырсы. Древесные растения: вяз, береза, лох, клен, тополь, садовые деревья и кустарники. Всего в природных зонах округа более 250 видов растений.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного

мира округа. Здесь обитают: косули, волки, лисы, зайцы, корсак, суслик, тушканчик, мелкие мышевидные грызуны, земноводные. Край отличается видовым разнообразием птиц (около 160 видов): лебеди, цапли, журавли, кроншнеп, степные орлы, куропатки, кулики, филин, чайка, все виды уток, беркут, галка, воробьи, скворец, ворона, сорока, сова, савка, кукушка, удод, горлица, ласточка, жаворонок, грач, стриж, снегирь и другие.

Реки и естественные водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, щука, окунь, плотва, пескарь, ерш, лещ, голавль, красноперка.

РЕСУРСЫ: Жайсанский сельский округ представлен природными запасами угля, строительным материалом - песком, гравием. Земельные ресурсы включают в себя залежи - 1847 га, сенокосы - 1400 га, пастбища - 6115 га и пахотные земли - 6961 га, водные ресурсы.

НАСЕЛЕНИЕ: В округ входят 6 населенных пунктов, в которых насчитывается 792 двора - это Жайсан, Целинное, Казахстан, Жанатан, Хозаул. Численность населения составляет 3210 человек. Из них 60 % - казахи, 19 % - русские, 12 % - украинцы, других национальностей 279 чел. - 9%. Всего в округе проживают представители 23 национальностей. Плотность населения составляет 6 чел. на 1 кв. км.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Жайсанский сельский округ относится к региону с недостаточной влажностью. В 2007 г. на территории округа имелось сеющих 38 КХ, учебное хозяйство ПШ-13, занимающие 15210 га земли.

Посевная площадь зерновых составила 2747 га, из них засеяно пшеницей 1388 га, ячменем 1342 га. В округе работает КХ «Темирхан» овощеводческого направления, посажено 6 га картофеля, 0,5 га моркови, подсолнечника 7 га, капусты 3,5 га. В КХ «Жайсан» завезен КРС молочного направления, ведется работа по развитию овцеводства.

КХ «Жайсан» - 4817га. - Калдыгулов С.
КХ «Умит» - 102га. - Шандыбасов Т.
КХ «Разлив» - 38га. - Гевлиш С.
КХ «Молдан» - 236га. - Хайрулин А.
КХ «Жибек жолы» - 68га. - Акназаров У.
КХ «Бердибай» - 120га. - Мурзагулов С.
КХ «Барсай» - 337га. - Хусаинов К.
КХ «Жанатан - I» - 91га. - Жунусов Г.
КХ «Хаким» - 163га. - Шарипов К.
КХ «Кадыр» - 187га. - Жалменов А.
КХ «Жарылган» - 239га. - Кубенов А.
КХ «Шахмаран» - 70га. - Бурыкбаев К.
КХ «Габдол» - 179 га. - Кужиров Б.
КХ «Т.Сагыйнай» - 181га. - Таганизов А.
КХ «Молшылык» - 100га. - Омаров А.

КХ «Ырыс» - 104га. - Аркабаев Ж.
КХ «Орынгалы» - 102га. - Оразалиев О.
КХ «Бакберген» - 120га. - Оспанов О.
КХ «Сайман» - 42га. - Байтуганов Ж.
КХ «Жайлау» - 172га. - Беккужин А.
КХ «Жайык» - 132га. - Кудабасов М.
КХ «Тын» - 919га. - Хусаинов А.
КХ «Досмагамбет» - 204га. - Кульбаракон Б.
КХ «Алжан» - 71га. - Альжанов С.
КХ «Каир» - 204га. - Рафиков С.
КХ «Темирхан» - 31га. - Латыпова Ф.
КХ «Кенес» - 28га. - Ракишев К.
КХ «Гайса» - 68га. - Шарипова Г.
КХ «САК» - 295га. - Каламгазин К.
КХ «Радуга Р» - 29га. - Ридель А.

КХ «Ата» - 69га. – Айгужин С.
КХ «Каукар» - 440га. – Акпанов С.
КХ «Жандос» - 85га. - Каржауова Т
КХ «Асхат» - 416га. – Даулбаев Б.
КХ «Достан» - 434га. – Дарханбаев И.
КХ «Такилов» - 170га. - Такилов .
КХ «Пайда» - 289га. – Вильме В.
КХ «Сырга» - 146га. - Мурзин А.
КХ «Султанбек» - 204га. - Макатов А
КХ «Альбина» - 150га. - Уразбаев К.
КХ «Нариман» - 114га. - Кенжегалиев У.
КХ «Рамазан» - 246га. - Сеитов К.

КХ «Амир» - 155га. - Закинов Б.
КХ «АДЖИ» - 137га. - Дархамбаев И.
КХ «Асау-Барак» - 104га. – Бадашев
КХ «Айдос» - 174га. - Мадияров Е.
КХ «Сент» - 56га. - Сеитов К.
КХ «Конирбай» - 136га. – Мурзагулов Т.
КХ «Мамыр» - 256га. – Мамиров Б.
КХ «Адилгали» - 274га. – Дуйсенбаев М.
КХ «Ануар» - 187га. – Ахметов Б.
КХ «Маясар» - 58га. – Аманкулов
Земли ПШ-13 - 1296га. - учхоз.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе действуют 4 учебных учреждения. В селе Жайсан имеются типовая средняя школа, спецшкола-интернат для детей с ЗПР, ПЛ-13. В селе Целинное действует начальная школа.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: Всего по округу имеется 1 ВА в Жайсане, в Жанатане и Целинном - 2 ФП. Работают врач и медсестры.

КУЛЬТПРОСВЕТАБОТА: На территории округа 2 клуба. Есть сельская библиотека в с. Жайсан (книжный фонд 9840 экз.) В профилисе №13 имеется клуб, где проводится культурно-массовые мероприятия.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: В округе имеются 2 команды: волейбольная и футбольная. Они - активные участники зональных соревнований и районных спартакиад.

КУЛЬТУРА: Присутствуют на территории Жайсанского сельского округа памятники «савроматской» культуры, так называемого «переходного» времени, предшествовавшего культуре ранних кочевников конца VI-сер.Vvv до н.э. Здесь расположено раннемусульманское погребение - курганный могильник **«Целинный-1»**. Он находится на плоской возвышенности левого берега р.Илек, в 7 км на ЮЮВ от с. Жайсан и в 1,5км к западу от с. Целинное. Основная масса исследованных курганов относится к эпохе бронзы и раннего железного века. Из 70 сооружений - 3 прямоугольные площадки (святилища) и 2 длинных кургана. Святилища ориентированы длинными сторонами 2 с севера на юг и 1 с северо-запада на юго-восток. Выявлен археологической разведкой АОИМК.

Курган Целинный - III - Земляной курган (7x0,3м) полусферической формы в профиле, на небольшом водоразделе меридиональной ориентировки в 2,5км к юго-западу от с.Целинное. Памятник эпохи раннего железа. Памятник

выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Целинный - III - Четыре земляных кургана полусферического профиля расположены вдоль узкого водораздела на расстоянии 420м с северо-востока на юго-запад. Диаметр 10-28м., высота на большом кургане установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа, выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Целинный - IV - Два земляных кургана с насыпями полусферической формы размерами 55х6,5м и 50х3м, расположенные на пологом водораздельном плато, ориентированном с юго-запада на северо-запад в 750м друг от друга и разделённых дорогой. Памятник эпохи раннего железа, выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Целинный - V Земляной курган с насыпью полусферической формы диаметром 22м и высотой 0,4м. расположен на вершине большого водораздела между большими курганами могильников Целинный IV и VI. Памятник эпохи раннего железа, выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Курган Целинный - VI Земляной курган с насыпью полусферической формы размерами 60х3м, окружён рвом глубиной до 1м расположен на вершине широкого водораздела левого берега р.Илек. Памятник эпохи раннего железа, выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Целинный - VII Три земляных кургана расположены на краю первой надпойменной террасы р.Илек. Вытянуты по оси запад-восток на 140м. Насыпи имеют полусферическую форму. Курган №1 отделён от остальных оврагом меридионального направления. Он расположен в 105м. от кургана №2(1,2х15м.) Курган №1 имеет размеры -1,0х1м. Параметры кургана №3 - высота 0,6м, диаметр 10м. Неподалёку от курганов имеются глубокие ямы, откуда вероятно вынималась земля для создания насыпи. Памятник эпохи раннего железа, выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Некрополь «Целинный» - расположен в 4 км на запад от с. Целинное. Он представляет собой старинное казахское кладбище (бейит), вытянутое с севера на юг на возвышенности вдоль оврага, в котором имеется родник. К северу от некрополя располагается пойма р.Илек. Восточнее же, на расстоянии 1 км, на вершине холма находится группа курганов Кырыкоба. Памятник являет собой характерный казахский бейит XIX-начала XX вв. и в основном состоит из надмогильных земляных насыпей и каменных набросок с установленными у их западных сторон кулпытасами из белого, светло-серого известняка-песчаника (всего 41 стела). Следует отметить, что в северной части кладбища расположен средневековый курган диаметром до 10м, а на юго-восточной и восточной окраинах бейита имеются новые захоронения. В южной и северной частях кладбища надмогильные памятники

расположены группами и огорожены по несколько врытыми на ребро каменными плитами из тёмно-бурого песчаника. Памятники некрополя «Целинный» имеют немалое научное значение, поскольку существенно расширяют на север ареал казахских камнерезных стел-кулпытасов. В большинстве своём они относятся к середине 2-й половины XIXв. и по своему композиционному решению, характерной детальной проработке членений и объёмов принадлежат к «изысканной» школе западно-казахской монументальной глиптики. В этом же районе расположены два старых бейита: «Торбек корымы»(Майасар-2) и «Мурат корымы»(Майасар-1).

«Торбек корымы» - кладбище. Расположено на надпойменной террасе левобережья Илека, в 1км к востоку от с.Целинное. Это небольшой бейит подквадратной планировки, огороженный невысоким валом и рвом по периметру, и состоит из земляных надмогильных холмиков. Имеется два резных кулпытаса и три массивных необработанных надгробных камня (местный песчаник), на двух из которых прослеживаются следы надписей. На запад от кладбища в 15м находится небольшой земляной курган диаметром 8м и высотой 0,1м.

На самом некрополе привлекает внимание оригинальной формой один из кулпытасов. Он представляет собой выразительную плоскостную стелу, установленную с западной стороны едва заметной надмогильной надписи. В объёмной композиции памятника выделяются два основных неравновеликих объёма - параллелепипед и наверху в виде трёх небольших соединённых цилиндров. Блок параллелепипеда резной проработкой разделён на две части: нижнюю (ствол) и верхнюю (переходную). На западной грани ствола выделен рамкой большой картуш с арабграфической эпитафией и с датой 1862г. Два других картуша с надписями - круглый и прямоугольный - размещены в верхней части памятника. Все надписи выполнены в технике плоского рельефа. Углы граней ствола, а также переходной части (на уровне круглого картуша) оформлены насечками в виде жгутовых колонок. Интересно резное оформление торцов цилиндров наверху: полумесяц с 6-конечной звездой (в центре) и 6-лепестковые розетки (по краям). Очевидно, первоначально памятник был раскрашен - между буквами надписи видны следы зелёной краски. Высота кулпытаса - 1,98м.

«Мурат корымы» - кладбище. Расположено к юго-востоку от с.Целинное, на расстоянии 3км. Памятники разбросаны на вершине холма с северо-запада на юго-восток. Имеется несколько кулпытасов из светлого известняка-песчаника с выше отмеченными тамгами рода таракты-табын. Множество отдельно лежащих необработанных камней-кулпытасов, на одном из которых выбита тамга рода шекты. Каменные оградки сложены из местного, твёрдой породы, камня пористой структуры. С востока и юго-востока к кладбищу прилегают два больших земляных кургана.

Могильник Жайсан-1 Могильник из 12 курганов диаметром 6-30м., высотой 0,1-1,8м вытянуты с севера на запад на склоне вдоль пашни на расстоянии

около 300м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Жайсан-II - Два земляных кургана с щебнем в насыпи диаметром 8-10м и высотой 0,2-0,3м. Расположены на вершине водораздела у полевой дороги, в 100м друг от друга по линии запад-восток. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Жайсан-III Три земляных кургана (№1-50x2м, №2-20x1,5м, №3 - 16x0,4м.) расположены на вершине плато на пашне. Второй примыкает вплотную с востока к первому. Вокруг большого кургана - ров шириной 10м. На его вершине установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Жайсан-IV - Могильник состоит из четырёх земляных курганов, расположенных на гребне пологой возвышенности. Земляные насыпи курганов, размеры которых составляют от 7 до 20м в диаметре и от 0,1 до 0,7м высотой, имеют полусферическую, несколько оплывшую форму. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Жайсан-V - Одиночный курган, располагается в открытом поле, на гребне небольшой возвышенности. Курган имеет земляную насыпь полусферической формы, размеры которой составляют 20м в диаметре и 1,5м в высоту. В центре кургана зафиксирована грабительская воронка. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Местонахождение Шарва - Песчаный обрыв высотой до 13м над уровнем реки Илек хорошо виден издалека, контрастно выделяясь яркой желтизной на фоне сочной зелени кустов и деревьев первой надпойменной террасы и значительно более тусклых расцветок степной части окружающей местности. Длина, обновленной рекой части обрыва превышает 0,5км. Сверху, до 0,6-0,8м залегает почво-растительный слой, далее от 0,6 до 3м - светло-серый суглинок. Суглинок с глубиной постепенно переходит глинистый песок светло-жёлтого цвета, распространяющийся до глубины 5м. От 5 до 7м залегает погребённый суглинок несколько более тёмной окраски с прослойкой песка мощностью 20см. От 7 до 9-11м в разрезе обнажается светло-жёлтый неравномерно-зернистый песок с прослоем почти белого песка мощностью до 40см. от 9 до 12м осыпь. В интервале от 12 до 12,4м (до уровня р.Илек) обнажается тёмно-серая, а в районе нахождения бивня чёрная, относительно плотная песчанистая глина. Костные останки, принадлежавшие по определению Жилкибаева К.Ж., Кожамкуловой Б.С. - АН КазССР мамонту, дикому верблюду, шерстистому носорогу, ископаемому пещерному льву и ископаемой гиене, найдены не повсеместно вдоль всего обрыва, а лишь в средней части, где в реку врезается довольно глубокий плоский мыс и близко к берегу виден язык песчаной косы

небольшого острова. Находки 1975г. составили: обломок лопатки крупного животного, (возможно мамонта или носорога) и каменное орудие палеолитического облика, подвергшееся сильному выветриванию, покрытая тёмно-бурой патиной. Совместные находки (на исключительно малом по размеру участке) костей различных животных, обломочный характер многих костей, нечёткие следы обработки некоторых из них дают основание предполагать возможность здесь стоянок палеолитических охотников.

Могильник Шаруа - Представляет из себя цепочку из 8-ми курганов, растянувшихся на 490м по оси северо-восток - юго-запад. Курганы находятся на пашне. Насыпи растасканы ежегодной распашкой. Размеры их находятся в пределах от 0,4х8м до 0,6х24м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Шаруа -I Состоит из 10-ти земляных курганов расположенных на вершине водораздела правого берега р.Илек. Курганы сгруппированы по оси северо-восток- юго-запад на расстоянии 300м. На вершине крупнейшего кургана №1 установлен геодезический знак. Насыпи уплощенные, что является следствием длительных распашек. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Шаруа -II - Два земляных кургана с уплощёнными насыпями высотой от 0,3 до 0,7м, диаметром 12-20м, расположенный на водоразделе правого берега р.Илек. По оси северо-восток - юго-запад. В 150м к юго-западу на той же оси находится курган №4 (0,3х18м.) Все три кургана распахиваются. Курган №3 (0,3х10м.), расположен в 120м. западнее крайнего северного кургана №1, разрушен стоящим на нём ориентиром ГУГК. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Шаруа -IV - Группа из 9-ти земляных уплощённых насыпей, бессистемно разбросанных на вершине водораздела правого берега р.Илек. Курганы находятся на площадке размерами 200х200м. Размеры наибольшего из них 0,8х24м., остальные имеют параметры от 0,3х8м до 0,6х13м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Шаруа-V Состоит из трёх земляных курганов, расположенных на пашне, на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. В виде широтной цепочки длиной 95м, курганы сильно распаханы. Высота их насыпи не превышает 0,1м, диаметр кургана соответственно 8м, 14м и 6м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Жанатан - I - курганный могильник состоит из 6 каменных оград. Диаметр колец от 3-9м, высотой от 0,15 до 0,6м. Расположен в 3км к северу от с.Жанатан. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988г.

Могильник Ташошкасай-I - два земляных кургана с полусферическими насыпями (7x0,4м) расположены у обрыва первой надпойменной террасы левого берега р.Илек. часть кургана №2 разрушена обрывом поймы р.Илек. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ташошкасай-II - Пять земляных курганов, вытянутых с запада на северо-запад и восток-юго-восток на 120м., диаметром 8-14м., высотой 0,1-0,9м. Расположены у полевой дороги в 900м к югу от могильника Ташошкасай-1. Насыпи уплощенные. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ташошкасай-III - Земляной курган (7x0,3м.) расположен у обрыва надпойменной террасы левого берега р.Илек на западной окраине мусульманского кладбища. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ташошкасай-IV - Могильник состоит из 12 земляных курганов полусферической формы (4-25x0,2-1,5м.) вытянуты по цепочке с запада на восток на территории мусульманского кладбища более чем на 300м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ташошкасай-V - Могильник состоит из 11 земляных курганов (12-48x0,2-2,5м.) вытянутых по цепочке с севера на юг более чем на 600м. Курганы ограблены за исключением кургана №2. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ташошкасай-VI - Два земляных кургана расположены на пашне на высокой возвышенности у дороги в с.Целинное из с.Аксу. На одном из них установлен триангуляционный знак, другой распаивается. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Братская могила воинов, погибших в годы гражданской войны в с.Жайсан. - на братской могиле на бетонном прямоугольной формы стелобате установлен 5-ти метровый обелиск пирамидальной формы, выполненный из кирпича и бетона. Обелиск венчает пятиконечная звезда. На обелиске укреплена мемориальная доска с надписью: «Здесь захоронены борцы за советскую власть, погибшие от рук белоказаков красногвардейцы: Ходотаев Иван Сергеевич, Ходотаев Дмитрий Сергеевич, Мадьярин «Ваня»-10 августа 1918года». «Вечная слава Вам, товарищи! Память о Вас не забудет Яйсан благодарный». Советскую власть на Актюбинском фронте героически защищали воины-интернационалисты, бывшие военнопленные- чехи, венгры, немцы, румыны, словаки. По рассказу жителей в братской могиле захоронено 13 человек: братья Ходатаевы и 11 из интернациональной бригады-венгры. Генерал-майор В.Т.Обухов дополнил список захороненных. Это

красноармейцы - акбулакцы: Кулагин и Зайсанов. Памятник истории гражданской войны на территории Казахстана. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия
Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т.
- Т.1. Мартукский район. - Актобе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО ЖАЙСАНСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Акельева Надежда Ивановна (07.03.1929г., Актюбинская область, Мартукский район, с.Жайсан). - Образование начальное. Замуж вышла в 1948 году. Муж, Акельев Павел Иванович, участник Великой Отечественной войны, работал скотником в совхозе «Яйсанский», она - на АЗФ, в ПМК строителем. Вырастила 13 детей, имеет внуков 22, правнуков 14. Награды: «Мать-героиня», «Ветеран труда».

Галимгереева Валентина Гавриловна (1933 г. Оренбургская область, п. Акбулак). Окончила 7 классов и сельхозживотноводческую школу, по специальности агроном. Работала в совхозе «Яйсанский», поднимала целину. Замуж вышла в 1951 году. Муж, Галимгереев Капчат, был зоотехником. Вырастила 9 детей, имеет 17 внуков, 5 правнуков. Награды: «Күміс алка», «Ветеран труда». С 1950 года проживает в селе Жайсан.

Бектемирова Шарипа (1946 г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Куандык). Образование среднее. Работала завклубом, библиотекарем, рабочей в совхозе «Яйсанский». Замуж вышла в 1965 году. Муж, Бектемиров Балгерей, работал трактористом. Воспитала 8 детей, имеет 9 внуков. Награды: «Күміс алка», премирования по линии культурпросветработы области. С 1976 года проживает в Жайсане.

Чашкова Галина Тимофеевна (1941 г. Киргизия, п.Красная речка). Образование 7 классов. Вышла замуж в 1961 году. Муж, Виталий Иванович Чашков, работал трактористом, бригадиром полеводческой бригады в совхозе «Яйсанский», она - поваром в столовой. Родила и воспитала 13 детей, имеет 38 внуков, 2 правнука. Награды: «Мать-героиня», «Алтын алка». С 1948 года проживает в Жайсане.

Мусина Рсалды (1949 г. Оренбургская область, Акбулакский район, с. Браиловка) Образование 7 классов. Замуж вышла в 1965 году. Муж, Мусин Есет Бахитгереевич, работал трактористом, она была домохозяйкой. Детей 8, внуков 7. Награды: «Күміс алка».

Абилова Улжан (1927 г. Актюбинская область, Мартукский район, а. Енбекши). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1946 году. Муж, Абилов Сейтмухамбет, работал инструктором Родниковского райкома комсомола, по комсомольской путевке приехал на целину, руководил тракторной бригадой. Она была разнорабочей. Родила и воспитала 13 детей, имеет внуков 30, правнуков 13. Награды: «Мать-героиня», Орден материнства, «Ветеран труда».

Копылова Мария Петровна (1934 г. Киргизия, а.Карабалты). Образование среднее-специальное, мастер-строитель. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Копылов Алексей Григорьевич, - строитель, она была домохозяйкой. Детей 12, внуков 25, правнуков 15. Награды: «Мать - героиня», Орден материнства.

Аманкулова Мадина (1938 г. Актюбинская область, Мартукский район, а. Казахстан). Образование 2 класса. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Аманкулов Токберген, был железнодорожником на разъезде №33. Она - домохозяйка. Родила и воспитала 8 детей, имеет 15 внуков, 1 правнука. Награды: «Күміс алка». С 1955 года проживает на разъезде №33.

Кудабаева Айман (15.07.1940г., Актюбинская область, Мартукский район, с. Жайсан). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Жайыкбай Кудабаев, работал более 40 лет трактористом в совхозе «Яйсанский», она - разнорабочей, фуражиром. Детей 8, внуков 5. Награды: «Күміс алка». Проживает в селе Целинное.

Бурыкбаева Сауле (09.05.1944 г. Оренбургская область, а. Кзыл-Ту). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Бурыкбаев Шахмарак, работал трактористом в совхозе «Яйсанский», поднимал целину, она - разнорабочей. Воспитала 8 детей, имеет 8 внуков. Награды: «Күміс алка». Проживает в селе Целинное.

Хайруллина Роза (20.03.1937г., Актюбинская область, Мартукский район, а. Казахстан). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Молдан Хайруллин, работал более 41 года трактористом, она - разнорабочей. Вместе они участвовали в освоении целинных земель. Воспитала 12 детей, имеет 11 внуков. Награды: «Алтын алка», «Мать-героиня». Проживает в селе Целинное.

Уразгалиева Бибан (12.10.1940г., Елекский совет, Актюбинский район). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Уразгалиев Орынбасар, работал скотником, она - свыше 25 лет телятницей, дояркой. Детей вырастила 8, имеет внуков 17, правнук 1. Награды: «Күміс алка». Проживает в селе Целинное.

Нуржанова Бибатпа (10.07.1936г., Актюбинская область, Мартукский район, а. Казахстан). Образования нет. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Нуржанов Нагметулла, работал скотником, она - дояркой, сакманщицей. Оба - целинники. Детей 11, внуков 16. Награды: «Мать-героиня». Проживает в селе Целинное.

Елева Несвеля Нурбергеновна (12.02.1945г. Оренбургская область, Акбулакский район, совхоз «Советский»). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Елеков Тлепберген, работал более 40 лет чабаном, она - помощником чабана, стригуном. Детей вырастила 8, имеет 12 внуков. Награды: Медаль материнства двух степеней. Проживает в селе Жайсан.

Бойко Рузалия Тагировна (15.09.1957г. Татарстан, г. Лениногорск). Образование среднее-специальное, повар. Замуж вышла в 1979 году. Муж, Бойко Владимир Григорьевич, работал электриком в совхозе «Яйсанский», она - санитаркой в больнице. Детей вырастила 8, внук 1. Награды: «Күміс алка». Проживает в селе Жайсан.

Айтжанова Тлектес Захипаровна (30.12.1941г., Актюбинская область, Мартукский район, а. Жанатан). Образование 7 классов. Работала дояркой в совхозе «Яйсанский», носила звание «Заслуженная доярка района». Замуж вышла в 1959 году. Муж, Зарлык Айтжанов, работал трактористом. Награды: «Күміс алка». Живет в селе Жайсан.

Оленбург Светлана Витальевна (20.01.1970г., Актюбинская область, Мартукский район, с. Жайсан). Образование среднее-специальное, швея-мотористка. Замуж вышла в 1989 году. Муж, Александр Петрович Оленбург, работает трактористом в КХ «Жайсан», она - домохозяйка. Детей 8. Увлекается декоративным шитьём.

Карасаева Инта Жумабековна (1959 г. Актюбинская область, Ленинский район, с. Домбаровка). Образование среднее. В 1978 году вышла замуж. Муж, Карасаев Тлеген, работает железнодорожником, она - домохозяйка. Детей воспитала 8, имеет 1 внучку. Дочь изучает иностранные языки в Германии. Награды: «Күміс алка». Проживает в селе Жайсан.

Танауп Кристина (10.06.1942г., Актюбинская область, Мартукский район, а. Казахстан). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1961 году. Мужья, Арыстанов Арыспек, Танауп Кадырбек. Работала в Шымкенте на комбинате стройматериалов, там прожила 20 лет, затем переехала в Жайсан. Тут более 20 лет была дояркой в совхозе «Яйсанский». Воспитала 8 детей, имеет внуков 19. Занимается декоративным шитьём. Награды: «Ветеран труда», неоднократно выделялась как «Ударник коммунистического труда», Медаль материнства 1 и 2 степени. Проживает в селе Жайсан.

Абилханова Злиха Аманжоловна (26.03.1938г. Оренбургская область, Акбулакский район, с.Шаган) . Образование 7 классов. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Абилханов Тезекбай, работал 40 лет скотником в отделении №3 совхоза «Первомайский». Она была 33 года дояркой, потом чабаном. Воспитала 10 детей, имеет 25 внуков, 2 правнука. Награды: медаль «Ветеран труда», «Мать - Героиня». Живёт в а.Жанатан.

Кельбатырова Гаухар (01.01.1926г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Сабындыкуль). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1944 году. Муж, Кельбатыров Куаныш, работал учителем, она - разнорабочей в колхозе «Кызыл-Ту». Родила и воспитала 10 детей, имеет 24 внука, 11 правнуков. Награды: «Мать-Героиня», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне». С 1946 года проживает в

ауле Жанатан.

Бадашева Дамеш Жарасовна (29.06.1942г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Кумсай). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Бадашев Сактаган, работал трактористом в совхозе «Яйсанский». Она трудилась свыше 30 лет дояркой. Воспитала 10 детей, имеет 20 внуков. Награды: «Мать Героиня». Проживает в ауле Жанатан.

Турмульдинова Накитай (1927г. Актюбинская область, Хобдинский район, а.Бекалы). Образования нет. Вышла замуж в 1945 году. Муж, Турмульдинов Таулан, работал разнорабочим, она - участник трудового фронта, была рабочей на разъезде «Шевенке». В 1969 году с семьёй переехала в с.Жайсан. Трудилась на овчино-шубном заводе. Воспитала 8 детей, имеет 21 внука, 2 правнуков.

Награды: медаль материнства, «Материнская слава» двух степеней, «50 лет Победы в Великой Отечественной войне».

Туралиева Сахимжамал (20.05.1939г. Оренбургская область, Акбулакский район, а.Ушкун). Образование начальное. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Сандыбек Туралиев, работал трактористом, он - член 9-той целинной бригады совхоза «Яйсанский». Она была домохозяйкой. Воспитала 9 детей, имеет 17 внуков, 1 правнука. Награды: «Күміс алқа». С 1957 года проживает в Жайсанском сельском округе.

ЖАЙСАНСКИЙ УГОЛЬ - залежи найдены в 1930 г. Запас определен в 97 млн. тн. Разведочные работы велись Южно-Уральским и Актюбинским разведочными управлениями. В 1944 г. геолог К. Мусатов подтвердил возможность использования черного угля в промышленных и бытовых целях. Была открыта производственная шахта.

ЖАМАНСУ - река на юге Мартукского р-на, левый приток р.Илек. Протяженность - более 42 км. Протекает по территории Курмансайского и Танирбергеновского аульных округов.

ЖАНАТАН - село на западе Мартукского р-на. Находится в 5 км от райцентра. Входит в состав Жайсанского сельского округа. Население – 54 чел. Жанатан в разные годы был отделением к-за им.Энгельса и с-за «Яйсанский». Сейчас в селе работает ФП. Имеются КХ «Жанатан-1», «Т-Сагынай», «Ата», «АДЖИ», «Асау-Барак».

ЖАНСЕЙТОВ БИСЕН - участник Великой Отечественной войны из села Вознесенка Мартукского района. Был тяжело ранен под Сталинградом и после госпиталя вновь пошел на фронт. Дошел до Берлина. За героизм и доблесть был награжден орденами Александра Невского, Красной Звезды, Красного Знамени и несколькими медалями.

ЖАРАСОВ ЖАКСЫГАЛИ (7.01.1920 г. к-з «40 лет Октября» Хобдинский р-н - 9.03.1973 г.) - народный судья Мартукского района. Образование юридическое. Окончил Мартукскую казахскую среднюю школу. В 1948-1950гг. Алматинскую и Ташкентскую юридические школы, в 1952 г. университет при Актюбинском ГК КПК и Алматинское отделение ВЮЗИ. Участник Великой Отечественной войны, участник ВДНХ СССР. Был

начальником областного управления юстиции, консультантом по праву, главным судьей областного Госарбитража. Награждён: орденом Отечественной войны, 7 медалями.

ЖОСИНСКАЯ НЕФТЬ - исследовав в 1870 г. состав жосинской нефти, русский ученый Д. Менделеев дал ей высокую оценку. В 1901 г. братья Нобель одними из первых иностранцев начали вести поисковые работы. В 1919 г. В.И. Ленин выслал специальную телеграмму-директиву в адрес ЦИК Туркестана и Первого революционного совета о необходимости и важности ведения поисковых работ залежей нефти в Мартуке. В 1929-30 гг. велась производственная добыча. Великая Отечественная война помешала вести дальше поисковые работы в Жосе. В 1947 г. поисковые работы велись на глубине 3000 м, но из-за нехватки средств 11 скважин пришлось закрыть. Для исследования мартукской нефти, залегающей на большой глубине, не было тогда специальной техники. Тогда же в районе с.Саржансай (Нагорное) поисковые работы велись на глубине 5000 м.

ЖУРАВЛЬ КРАСАВКА (*Anthropoides virgo*) - птица отряда журавлеобразных, семейства журавлиных. Самый мелкий представитель семейства, рост 95-97см, масса 2,5-3,5кг. Голова, шея и грудь, чёрные, всё остальное оперение сизо-серое. Особое украшение птицы - пучки длинных рассученных белых перьев над глазами, которые развиваются в виде султанов или кос. Красавка гнездится в открытых ландшафтах: излюбленные места - злако-полянские степи, где травянистый покров не образует сплошной дерновины, а растёт небольшими куртинками, между которыми проглядывают участки голой засоленной почвы. Это типично перелётная птица. Журавль-красавка - символ казахской степи - после её распашки стал быстро исчезать. Занесён в Красную книгу РК.

ЖУРАВЛЬ СЕРЫЙ (*Gerus grus*) - крупная птица ростом около 125см и массой 4-5,5кг, размах крыльев более 2м. Общая окраска журавля - серая, более тёмная, почти чёрная на концах крыльев. От глаз по бокам шеи спускается заметная белая полоса, остальная часть головы и шеи чёрная, на затылке участок головы с красной кожей, слабо покрытый тонкими и жёсткими волосовидными перьями. Гнездовая биотопа серого журавля всегда связаны с болотистыми участками, поросшими ольшаником, осокой и тростником, долины рек, приозёрные луга с высокой растительностью. Гнездо - плотно утрамбованная куча стеблей осоки, тростника, часто с примесью кусочков мха, с небольшим углублением по середине. Журавли из года в год занимают один и тот же участок и иногда используют повторно старое гнездо, однако чаще строят новое по соседству со старым. Гнездо может располагаться как на некотором повышении, так и прямо среди воды, и очень часто в самом глухом всхламлённом и заросшем месте, в кладке (апрель-май) - 2 яйца, реже 1. Яйца журавля крупные, в среднем размер их

составляет 100-109х60-62мм., окраска - буровато - или зеленовато-оливковая с беспорядочно разбросанными крупными и мелкими ржаво-коричневыми пятнами. Редкая птица, занесена в Красную книгу РК.

3

ЗАВОРИТЬКО АНДРЕЙ МИХАЙЛОВИЧ (1893 г., с.Перепушико Новомысовского у. Екатеринбургской губ.- г.с.н.) - в 1909 г. переехал в с.Рыбаковка. Активный участник установления советской власти. Избирался депутатом аульного совета. В 1927 г. - организатор сельхозкоммун «Пчелка» и «Степь», зампредела волисполкома. В 1927-31 гг. - председатель Мартукского исполкома. На 8-11 съездах Советов Казахстана избирался зампредела. В 1937 г. на съезде Компартии Казахстана избран председателем революционной комиссии. В 1938 г. избран депутатом Верховного Совета КазССР. Будучи председателем к-за «III интернационал» открыл в хозяйстве исследовательский центр, вывел новый сорт зерна. Награжден орденом «Знак Почета», медалями.

ЗАГОРУЛЬКО ВЛАДИМИР МАКСИМОВИЧ (1929 г., с.Шевченко - 1986) - знатный механизатор. В 1946 г. окончил Яйсанское СПТУ-5, получил специальность тракториста. В 1949-51 гг. - служба в армии, в 1951-86 гг. - водитель, механизатор. За высокие показатели награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, «Знак Почета», медалями.

ЗАСТАВА им. Ф.Ф. ОЗМИТЕЛЯ - названа так 4 мая 1975 г.

Ф.Ф. Озмитель служил в Восточном пограничном округе, откуда со специальным заданием был отправлен в тыл врага, стал командиром партизанского отряда «Грозный». Возглавляемый им отряд уничтожил 27 армейских эшелонов врага, 45 автомашин, подбил 6 танков и взорвал 3 моста на трассе «Москва-Минск». В июле 1944 г. отряд оказался в окружении врага. Во время ожесточенного боя Ф.Ф. Озмитель пал смертью храбрых, оставшиеся партизаны прорвали окружение. Указом Председателя Верховного Совета СССР Ф.Ф. Озмителю присвоено звание Героя Советского Союза (1944 г.).

ЗЕЛЕНСКИЙ ИВАН КОНСТАНТИНОВИЧ (1912-1995 гг., с.Байгорысай) - ветеран с.х. производства, хлебороб. Один из первых механизаторов к-за «Путь к коммунизму». Передовой земледелец. В последние годы – бригадир тракторной бригады. Награжден орденом Ленина.

ЗЕЛЕНСКИЙ ГОРДЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (18.04.1928 - 1.06.1990 г., Оренбургская обл., Беляевский р-н, с.Бурлык) - ветеран с.х. производства. Работал механиком МТС, участвовал в поднятии целины, был главным инженером с-за «Междуреченский», директором спецмага объединения «Казсельхозтехника». Награжден орденами «Знак Почета», медалями.

ЗИНЧЕНКО АНДРЕЙ ФЕДОРОВИЧ (1941 г., с.Студенческое) - ветеран с.х. производства. Трудовой путь начал в 1958 г. За плодотворную работу награжден орденами Трудовой Славы, «Знак Почета», медалями.

ЗИНЧЕНКО ИВАН ИВАНОВИЧ (18.01.1931 г., с.Веренка) - заслуженный комбайнер. Окончил Яйсанское СПТУ-5. Работал в с-зе «Яйсанский». За высокие показатели в труде награжден орденом Трудового Красного Знамени, медалями.

ЗИНЧЕНКО МИХАИЛ САВЕЛЬЕВИЧ (21.01.1922 г., с.Студенческое). В январе 1941 г. призван на службу в армию. Окончил Оренбургское артиллерийское училище, участвовал в обороне Москвы, Сталинграда. Участник японской войны. В 1946-62 гг. был главным агрономом Шевченковской МТС, в 1962-85 гг. - экономист к-за «Буртинский». Награжден орденами «Знак Почета», Отечественной войны 1 степени, несколькими медалями.

ЗЛЫДНИКОВА ПРАСКОВЬЯ ИВАНОВНА (25.09.1927 г., с.Мартук) - ветеран просвещения, «Заслуженный учитель КазССР». Окончила Уральский пединститут. В 1948-52 гг. - учительница Покровской школы, затем заместитель директора Мартукской СШ №1. Награждена несколькими медалями, Грамотой Верховного Совета КазССР, знаком «Отличник просвещения КазССР».

И

ИВАНОВА ЕКАТЕРИНА ОНУФРИЕВНА (1939 г.) - ветеран с.х. труда. Работала в животноводстве в с-зе им. Дзержинского Мартукского р-на. Награждена орденом Ленина.

ИВАНИЦКИЙ АРТЕМ СИДОРОВИЧ (1907-1991 г., Актобе) - передовой механизатор. Комбайнер с-за им. Карла Маркса Мартукского района. Внес вклад в экономическое развитие хозяйства. Награжден орденом Ленина, медалями.

ИВАЩЕНКО ЕВДОКНЯ НИКИТИЧНА (1914 г., с.Вознесенка Мартукского р-на – 1980 г., Актобе) – Герой Социалистического Труда (1948 г.). В 1931 г. вступила в к-з «Крестьянин» Мартукского р-на. В 1932-62 гг. была трактористкой, бригадиром тракторной бригады Мартукской МТС. Заместитель директора Шевченковской МТС, председатель, зампредседателя ряда колхозов. Возглавляла отделение с-за им. Дзержинского, работала в ОВД г.Актобе. Награждена орденами Ленина, «Знак Почета», медалями «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.», «За освоение целинных земель».

К

КАЗАНКА - село расположено в 5 км на северо-восток от райцентра. Входит в состав Мартукского сельского округа. Население - 380 чел. (2007 г.). Имеется основная школа, ФАП. В 1932 году образован колхоз им. Буденного (первый председатель Лаврентий Шевченко), потом переименован в к-з «Заветы Ильича», сейчас действуют ТОО «Казанка» и несколько КХ.

КАЗАХСТАН - село расположено на западе Мартукского р-на в 19 км от райцентра. Входит в состав Жайсанского сельского округа. Было отделение с-за «Яйсанский». Проживает 3 семьи.

КАЙТОНЕНКО ИВАН ДМИТРИЕВИЧ (15.01.1937 г., Оренбургская обл.) - механизатор. Окончил Яйсанское СПТУ-5. Работал в с-зе «Яйсанский». За высокие показатели в работе награжден орденом Трудовой Славы.

КАЛИНОВКА - село расположено на востоке Мартукского р-на, в 52 км от райцентра. Входит в состав Родниковского сельского округа. Население - 19 чел. Имеются КХ «Даулет», «Данияр», «Чосон».

КАЛЫШЕВА АЛЕВТИНА ХАМИТОВНА (16.10.1938г., г. Актобе) - ветеран здравоохранения. Окончила Казахский государственный медицинский институт. В 1961-73 гг. - врач-терапевт Кандагачской ж.д.больницы, 1973-93 гг. - терапевт Мартукской райбольницы. Награждена орденом Дружбы народов, медалью «За доблестный труд».

КАЛЮЖНЫЙ АНАТОЛИЙ АФАНАСЬЕВИЧ (15.02.1952 г., с. Горноводск) - ученый, доктор педагогических наук, доктор психологических наук (1995), профессор (1998). Окончил филологический факультет Актюбинского пединститута. Трудовую деятельность начал в 1973-75 гг. учителем Мартукской средней школы. В 1975-79 гг. - заместитель директора Новомихайловской средней школы. В 1979-1980 гг. - преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы Актюбинского педагогического института. В 1980-1983 гг. - аспирант кафедры педагогики НИИ педагогических наук им. Ы. Алтынсарина. В 1983-1985 гг. - старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы. В 1985-1989 гг. - проректор по учебной работе. В 1989-1993 гг. - проректор по заочному обучению Актюбинского педагогического института. В 1993-1995 гг. - старший научный сотрудник кафедры педагогики Алматинского государственного университета им. Абая. В 1995-1997 гг. - проректор по науке и учебной работе, с 1997 года - заведующий кафедрой педагогики и психологии Актюбинского университета им. Жубанова. Научно-педагогические работы связаны с преподавательской деятельностью. Выступал с докладами на международных научно-

практических конференциях в Алматы (1995, 1997), Гданьске (1997) и т.д. Автор более 120-ти научных трудов, в т.ч. автор книг и методических пособий на темы учебно-воспитательной работы.

Труды: «Нравственные аспекты в обучении учащихся общеобразовательных школ». 1995, Алматы, «Гылым»; «Роль учителя в нравственном воспитании школьников». 1995, Алматы, «РиК»; «Содержание профессиональной подготовки учителя к нравственному воспитанию школьников». 1996, Алматы, АГУ им. Абая; «Методика изучения готовности учителя к нравственному воспитанию школьника». 1998, Алматы, «РиК» и др.

КАРАБАТЫР (АЛДАСУГУР ЖИЕНБЕТУЛЫ) (настоящее имя Алдасугир, приблиз. XVII в., Борлы Актюбинской обл. - г.с.н.) - батыр из рода Тарақты Табын. Проявил мужество и отвагу в битве с жуңгарами. В историю вошел под именем Карабатыр, данным народом за бесстрашие и героизм. В сохранившейся легенде говорится о том, что Карабатыр завещал похоронить его на месте слияния рек Кураша и Муртаза, головой на восток. Именно с востока и нападали жуңгары. В настоящее время могила батыра находится в Кувандыкском районе соседней Оренбургской области.

КАРАТАУСАЙ – село расположено в 25 км от райцентра и в 100 км от областного центра г.Актобе. Численность населения 547 человек (2007 г.). Протекает река Борте. Коренные жители обследовали все излучины и дуга на р.Борте и отчетливо отметили, что она изгибается между грядами невысоких, переливающихся разнотравьем холмов, один холм выделялся особенно - летом половина его всегда была в тени, а весной и осенью снег располагался неравномерно, оставляя черные проталины. В половодье река разливалась там широко, затапливала всю долину между возвышенностью, постепенно образовывая небольшую ложину. Эта естественная впадина у высокого холма и получила сложное наименование «кара» - черная, «тау» - гора и «сай» - балка, небольшой протяженности с поросшими травой склонами. Берега реки были укрыты густыми зарослями тальника, ежевики, под тяжестью ягод склонившейся к воде, бесчисленными кустами шиповника. Основал село Каратаусай первый переселенец Зиновий Усик. Вырыл землянку вблизи кочевавшего недалеко аула. Спустя год сюда переехали семьи Трендецкого Герасима и Лактионова Павла. Первые переселенцы строили свои землянки вдоль реки, так как основной культурой на огородах значилась капуста, а она очень влаголюбива. Место было удобное, всего в 8 км от верховья реки имелась переправа. В 1910 году из Мартука приехал землемер, отмерил каждому по 12 десятин. Межи выложили камнями (потом эти камни вкладывали в фундаменты первых домов). Вдоль реки пропахали две борозды, по обеим сторонам которых полагалось строить глиняные мазанки. За счет казны вырыли два общественных колодца. За порядком наблюдал приезжавший из Каратогай волостной. Он строго следил за тем, чтобы переселенцы получали из казны по 10 фунтов (почти 4 кг) зерна на человека в месяц. Первый дом под

железной крышей появился в 1915 году и принадлежал он зажиточному крестьянину - лавочнику, все тому же З. Усику. Вскоре в поселке появилась первая мельница (сейка). Это новшество привлекло внимание жителей близ лежащих кочевых аулов, волостного центра Каратагая и Мартука. Сюда потянулись люди. Во время империалистической войны царские власти сюда поселили несколько семей солдат, пострадавших на фронтах. Им в качестве компенсации выделялось жилье и жалование. В годы гражданской войны Каратаусай на военных картах значился как место дислокации двух красных полков: 28-го Уральского, отступившего со стороны города Орска, и Первого советского конного полка. С началом коллективизации в 1929 году в Каратаусае образовался колхоз имени Вячеслава Молотова. Объединили индивидуальные земельные наделы, обобществили скот, инвентарь, несогласных раскулачили и выселили. Вскоре колхоз приобрел первый трактор «Фордзон». В поселок стали съезжаться жители небольших соседних сел: Болгарского, Дашковки, Кукинского аула. В селе открылась первая начальная четырехклассная школа. Ее здание представляло небольшое помещение из двух классных комнат. Первыми учителями в ней работали Сердюк Екатерина Ефимовна и Буртовая Мария Михайловна. В 1952 году к-з им. Молотова объединился с к-зом «Украинец» (с. Карачаевка) и стал называться «Красный пахарь». В годы войны в селе работала женская тракторная бригада в составе: Усик К.Я., Бартельс К.Г., Трендецкая Е.Г., Левицкая А.Г.

В 1951 году в хозяйстве из техники значился только один гусеничный трактор, а вот с освоением целинных и залежных земель тракторный парк пополнился сразу шестью машинами. Прибыло много механизаторов. В первый год целинная бригада подняла 1,5 тыс. га новых земель. Первый урожай был небольшим, а спустя год в 1956 г. - хороший. В 1960 г. посевная площадь уже составляла 9 тыс. га. Наибольших успехов колхоз достиг в 70-е годы. Самый высокий урожай был зафиксирован в 1968 г., когда ячмень давал 27 ц/га, а пшеница 20-25 ц/га. Поражает ассортимент возделываемых культур - это ячмень, пшеница, просо, сорго, овес, кукуруза, горох, гречиха, масличные - лен, рыжик, подсолнечник. За высокие показатели в труде многие каратаусайцы были награждены орденами и медалями, а хозяйство премировано Ленинской юбилейной Почетной грамотой. Соответственно, раз крепло хозяйство, повышался материальный уровень жителей. Село стало меняться на глазах. Землянки-мазанки перестраивались в дома, покрывались крыши шифером. Вместо старого здания конторы выросло новое, двухэтажное, с множеством отдельных кабинетов для специалистов. Украсил село в 1967 г. большой Дом культуры. В 1969 г. в новой школе прозвучал первый звонок. В 1976 г. были построены детский сад на 100 мест, интернат, магазин, фельдшерский пункт, почта. Для хозяйства строилось семь баз, овчарни, молочно-товарные фермы. Пик расцвета села пришелся на годы правления председателя колхоза Квиндта А.Д. Круговорот перестроечного времени тяжело отразился на довольно крепком хозяйстве. Парк

сельскохозяйственной техники поредел, а когда-то он составлял 67 тракторов, 28 комбайнов и 38 автомобилей. Нет большого комбайнового цеха. Остались базы. Сейчас в селе имеются ТОО «Карасор-А», 6 КХ, 4ИП, средняя школа, клуб, библиотека, врачебная амбулатория.

КАРАТОГАЙ - село на юго-востоке Мартукского района. В 50 км от г.Актобе и в 25 км от райцентра. Численность населения – 1630 чел. Закладка станции Каратагай датирована 1902 г., к тому времени это был волостной центр. Волостным Каратагайской волости был Жумагул Каткиев. В окрестностях села были аулы: Жарык, Сусар, Турыш. Железнодорожная насыпь сооружалась из местного материала, а камень привозили гужевым транспортом из горы Маяк, что близ города Оренбурга. Лес поставлял из Башкирии купец Пименов. Строительство велось одновременно на нескольких участках. Специально созданные бригады строителей отвечали каждая за свой участок в 30 км. Приемная комиссия строго следила за выполнением рабочих чертежей, стандартов, измеряла угол наклона и высоту насыпи. Если она обнаруживала расхождение показателей с планом, то работа бригады не принималась, а начиналась заново. Снежные массовые заносы на путях затрудняли движение транспорта, и тогда в 1903 году было решено вдоль железнодорожного полотна сажать «снегозащитные лесополосы».

Таблица №1

станции	мануфактура	мыло	сахар	соль	рыба	доски
1906 год						
Каратагай	0,2	0,0	0,3	0,1	-	1,0
1907 год						
Каратагай	0,6	0,1	0,8	0,7	-	1,1
Рост привоза грузов на станцию за 1906-1907 г. (в тысячах пудов)						
Каратагай	+0,4	0,1	+0,5	0,6	-	+0,1

Таблица №2

станции	железо	зем. орудия	пше- ница	овес	мука	хлеб на зерно	просо
1906 год							
Каратагай	0,0	0,4	3,8	0,1	1,6	-	-
1907 год							
Каратагай	-	0,6	1,9	0,0	5,0	2,4	0,4
Рост привоза грузов на станцию за 1906-1907 г. (в тысячах пудов)							
Каратагай	-	+0,2	-1,9	-0,1	+3,4	+2,4	+0,4

В Мартукский район (тогда в 1907 году - Актюбинский уезд, Каратагайская волость) переселенцы прибывали партиями. В годы мировой империалистической войны тиски нужды еще крепче сжали бедняцкую глухую деревушку. Но люди продолжали ехать. К тому времени карта заселения Мартукского района выглядела таким образом: к участкам, образованным до 1911 года, относились: Березовский, Морозовский, Родниковый, Ново-Николаевский (между Родниковкой и Каратагаем), Каратагай, Андреевка, Полтавка, Дмитриевка, Вознесенка, Веренка, Хлебодаровка, Степановка, Нагорное, Ново-Михайловка, Ново-Федоровка, Чайдинский.

Переселенческие пункты по движению существовали на станции Мартук и Каратагай. Переселенческий пункт, что он из себя представлял? За воротами раскидывался двор, обнесенный серым дощатым забором, весь обросший высокой крапивой и широкими лопухами. Посреди двора стоял домик – холерный барак; из окон его видна была невдалеке контора, где регистрировались документы, а по другую сторону – бесконечная степь. Здесь жили переселенцы. Одни уходили, другие приходили, и домик всегда был полон народу. Тут постоянно кто-то рассказывал обо всем: куда едет, почему, давно ли из дому.

Волости, поселки	Общее число душевных долей	Кол-во десятин надела на душу	Год начала заселения	1908 г. Дворов, семей	1909 г. душ мужского пола	Число дворов по сведениям старосты
Актюбинский уезд						
Каратагайская (Казахская) волость						
Акмола-сайский	272	10	1907	56	161	56
Курмансайский	503	10	1907	75	192	70
Нагорная волость						
Каратагайский	167	10	1906	53	150	55

В 1895 году Каратагайскую волость постиг очередной жут, начиная с 6 января установились жестокие морозы, с сильными ветрами, которые продолжались почти до 31 числа; от этих морозов мерзли воробьи на деревьях и падали тебенюющие лошади. Таких ветров и буранов до того времени здесь не было, поэтому лошади с тебеневки зимой не пригонялись. С 1-го февраля установилась теплая погода, а с 13-го числа пошел снег, затем

начался буря, продолжавшийся 13,14,15,16 февраля. Первые два дня ветер дул с востока, последние дни с запада. Он усугубил и без того тяжелое положение кочевников. С 1896 года производится, по инициативе министерства земледелия и государственного имущества, обследование Актобинского уезда в естественноисторическом отношении и намечаются участки для русских поселений. Необходимо заметить, что на территории нашего района тогда располагались две казахские волости: Бурлинская и Каратагайская. Они содержали: Бурлинская волость 5 аулов – 1188 кибиток; Каратагайская волость 10 аулов – 2578 кибиток.

Каратагайская волость была образована в 1890 году, а спустя пять лет, в 1895 году, была разделена на Каратагайскую и Илекскую волости. В период 1909-1912 гг. при массовой переселенческой политике образовались следующие волости в этом районе. **Илекская волость** - 5 казахских аулов, **Каратагайская волость** – 9 казахских аулов, **Нагорная волость** – поселок Каратагайский. Согласно карте Тургайско-Уральского переселенческого района поселок Каратагайский располагался на землях, богатых сенокосными угодьями. Это была территория продажных земельных участков. В самом поселке имелись молитвенный дом и церковно-приходская школа. В 1912 г. в школе обучалось 37 учащихся, а в 1914 г. их значилось уже 48. Девочек обучалось очень мало, всего 8%. Если посмотреть социальный состав учеников, то из 48 учащихся в 1914 г. было 24 из зажиточных крестьянских семей, 4 - дети старосты и писаря, 10 - дети кустарей, 4 - мелких торговцев, 6 - крестьян и бедняков. Таким образом, на 375 хозяйств в п. Каратагай было всего 48 школьников. Первая учительница Евлампия Алексеевна Лисовская (она работала с 1911 по 1918 гг.) вспоминала, что в 3 классной церковно-приходской школе изучали в основном «Закон божий», который преподавал священник Гавриил Кишинский. Она же учила детей арифметике, русскому и славянскому языкам, пела с ними церковные песни. Все обучение велось на русском языке.

В годы гражданской войны школа работала периодически. По словам бывшего ученика Травина, часто дети, садясь на урок, видели в окно, как менялась власть в поселке несколько раз в день. Одним словом, учиться приходилось под огнем банды Дутова. Порой ученики школы вместе с учителями были очевидцами расправы белых над красными, тогда их специально вели всех к месту публичной казни. В 1923 г. при активном участии родителей и учеников школе был отведен дом сельского кулака Бобыря, и она получила название «Каратагайская начальная школа». Первый выпуск 4-го класса насчитывал в 1927 г. 29 учеников. В то время в школе было 4 учителя, а не 1 как 13 лет назад. В 1937 г. церковь перестроили в школу. В 1924 открылась изба-читальня, кроме того, жители Каратагай имели возможность обслуживаться подвижным библиотекой-вагоном,

курсирующим по железной дороге Казахстана. В 1947 г., 1 сентября, была открыта 7-летняя школа с первоначальным контингентом учащихся в 83 человека. До этого по окончании начальной школы дети вынуждены были ходить в село Нагорное за 5 км. В последующие годы контингент учеников постепенно возрастал. Уже в 1954 г. в школе насчитывалось 167 ребят, а к моменту открытия восьмилетней школы учащихся стало более 200. В 1964 г. учеников было 269.

Покорение целинных земель создало хорошую предпосылку для бурного роста сельского хозяйства, всей экономики и культуры, способствовало развитию другой, не менее важной отрасли сельского хозяйства – животноводства. На базе реорганизованных машинно-тракторных станций и колхозов было создано три крупных совхоза, на территории которых впоследствии организовалось пять совхозов, одним из них был с-з «Мартукский» (в Каратагае), с 1976 года переведенный в райспецхозобъединение по откорму крупного рогатого скота хозяйств района. На 100 га пашни приходилось 4 головы КРС, к 70-м годам поголовье КРС увеличилось в 2,5 раза.

В 1966 г. открылась средняя школа, где обучалось 378 учеников. В 1969 г. возрос объем дорожного строительства. Была проведена отсыпка земельного полотна на линии Мартук – Каратагай и сделано гравийное покрытие. Выдели средства на строительство моста по дороге Каратагай – Родниковка.

В 1986 г. земельная площадь составляла 22257 га, в т.ч. посевная – 6539 га. В 1990 г. в объединении насчитывалось 94 трактора, 44 автомашины, 33 комбайна, 70 лошадей, 5800 голов КРС, 3000 овец.

Посмотрев в 70-80-е годы карту-схему поставки продукции Каратагайского комбината строительных материалов, нетрудно заметить, что она вся исчерчена линиями, связывающими село Каратагай с сотнями городов и поселков бывшего СССР. Больше всего комбинат отправлял мел в республики Средней Азии, на Дальний Восток и, конечно же, во все районы, области Казахстана. Каратагайский мел ценен тем, что он использовался не только в строительстве, но и в период зимовки скота. Из хозяйств одна за другой поступали заявки с просьбой отгрузить мел для подкормки животных. Мел из Каратагайского карьера содержит в себе кальций, фосфор и другие микроэлементы, способствующие правильному обмену веществ. Животные, в рацион которых включен мел, гораздо крепче, на откорме давали хорошие привесы, меньше подвергались заболеваниям. Одними из главных заказчиков предприятия являлись комбикормовые заводы. Только за 1974 г. Каратагайский комбинат строительных материалов отгрузил для нужд сельского хозяйства страны, для строительных организаций 75 тысяч тонн мела. Работы по добыче его велись буровзрывным способом. От комбината до карьера было более 20 километров. Работа велась круглый год.

В 1975 году было начато освоение мела тонкого помола со Знаком качества. С мартукской земли шли тысячи тонн мела за границу. В 90-х годах упал спрос на основную продукцию Каратагайского комбината строительных материалов - мел. Пришлось перепрофилировать предприятие. На его территории актюбинской фирмой «Алтын жолы» строился цех по производству лигатур и карбида кальция. В 1997 году Каратагайский комбинат строительных материалов прекратил свою деятельность. Но в 2006 году на его месте возникло предприятие по выпуску кирпича, цемента, карбида, строительных блоков, мела разного помола, керамической посуды ТОО «Терроблок».

КАРАТОГАЙСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

КАРАТОГАЙСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в центральной части Мартукского района. Он граничит на юго-западе с Танирбергеневским аульным округом, на севере с Карачаевским сельским округом, на востоке с Родниковским сельским округом, на западе с Мартукским сельским округом и на юге с Хлебодаровским сельским округом. Округ находится в пойме реки Илек. В его состав входит 36 разъезд. Общая площадь землепользования составляет 22868 га. По территории округа проходит железная дорога и дорога районного значения, имеющая асфальтовое покрытие, по которой осуществляется сообщение с районным центром.

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы

Условные обозначения:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа

КЛИМАТ: Территория округа расположена в зоне теплых сухих степей. Климат характеризуется резкой континентальностью с большими годовыми и суточными амплитудами колебания температуры воздуха, то есть резкими контрастами температуры дня и ночи, зимы и лета. Самым холодным периодом является третья декада января, самым теплым – вторая декада июля, причем абсолютный минимум колеблется от 42 градусов мороза до 40 градусов тепла. Продолжительность безморозного периода составляет в среднем 120 дней. Однако имеют место ранне-осенние заморозки. Среднегодовое количество осадков составляет 260 мм, причем наибольшее количество осадков выпадает в июне. Значительное количество осадков выпадает в виде ливней, отличающихся большой интенсивностью и кратковременностью, не редкостью является град. Осадки периода с плюсовой температурой (апрель-октябрь) составляют 65% годового количества, однако основное количество осадков выпадает в осенний период. Средняя высота снежного покрова составляет 28 см. Весна наступает дружно и устойчивый сход снежного покрова наблюдается в первой декаде апреля. Преобладающее направление ветра – юго-восточное. Основная часть округа находится в пойме реки Илек, здесь имеются большие лиманы по весне. Ветры оказывают влияние на почвообразовательные процессы, вызывая ветровую эрозию почвы, но естественным щитом является лесополоса, которую начали закладывать с 1903 года. Число дней с пыльными бурями достигает 10 дней в году.

РЕЛЬЕФ: По характеру строения поверхности и хозяйственному использованию территорию округа можно разделить на 4 части:

1. Южная и юго-восточная, включающая правобережье р. Илек.
2. Пойма реки Илек.
3. Центральная часть, включающая надпойменную террасу р.Илек.
4. Северная часть.

Правобережье р.Илек в пределах сельского округа резко возвышенное над прилегающими участками и характеризуется холмисто-увалистым рельефом. На участках севернее Каратагая холмы, вытянутые в различных направлениях. Восточная часть правобережья характеризуется менее пересеченным рельефом. Крупные обрывистые склоны переходят в пойму р.Илек, которая пересекает территорию округа с юго-востока на северо-запад. Пойма р.Илек волнистая, с хорошо выраженным микрорельефом. Ее протяженность примерно до 5 км, она хорошо разработана, проходит в основном одним рукавом. В прирусловой и центральной части поймы рельеф всхолмленный. В северо-восточной части округа расположены отроги Уральских гор, которые пересечены широкими лощинами. Есть высота

Кеништау. Таким образом, территория сельского округа характеризуется значительным разнообразием форм рельефа и комплексностью, это отражается на характере почвенного покрова.

ПОЧВЫ: Рельеф сложный, отмечается большая пестрота почвенного покрова. В центральной части массива размещаются темно-каштановые почвы с небольшими пятнами солонцов. В северной и северо-восточной части землепользования на участках с пересеченным рельефом преобладают плодородные, иногда черноземные почвы. На западе округа расположены почвы с разной степенью засоленности. В замкнутых глубоких понижениях встречаются лугово-черноземные почвы. В пойме р.Илек формируются почвы лугового ряда. Супесчаные почвы наблюдаются около железной дороги. Для борьбы с эрозией в начале 60-х годов высажены лесополосы.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена рекой Илек и ее мелкими притоками Акцисай (4 км) и Акци-Бутак (3 км), малыми ручьями Карабулак, Ащибулак, Кызылбулак, Ащисай, Болгарсай, есть озеро Когалы. Река Илек на территории сельского округа протекает с юго-востока на северо-запад. Вдоль русла реки часто встречаются участки незакрепленных песков протяженностью до 0,5-1 км, шириной 0,2-0,4 км. В пойме реки и по берегам русла растут кустарники. Долина реки хорошо разработана. Склоны долины имеют высоту 15-20 м, а на отдельных участках до 30 м. На склонах нередко встречаются террасы, нижняя часть склона часто крутым подмываемым уступом спускается к руслу реки. Высота надпойменных террас над уровнем воды в реке 5-6 м, ширина 0,2-0,6 км, длина до 0,8 км. Грунты склонов суглинистые, по мере движения вниз по течению переходят в супесчаные, местами песчаные. На участках обрывистых берегов бывают места в виде красноватых суглинков и глин. Русло реки представляет из себя ряд плесов, соединяющихся друг с другом протоками. Плесы имеют различные размеры от 3 до 5 метров ширины и от 5 до 300 и более метров длины. Глубина плесов достигает 2-4 м, глубина перекатов от 1 до 20 см. Уклон реки составляет примерно 0,00075 и ниже. Живая сила реки невелика, так как уклон русла незначительный. Колебание уровней меженного и паводкового находится в тесной зависимости от расходов реки. Минимальные расходы приурочены к летнему и зимнему времени, максимальные устанавливаются весной. Основная часть стока (около 80% от годового) проходит весной обычно в апреле-мае. Паводковые горизонты обычно превышают меженные на 2 м. Спад уровней после паводка происходит медленно, но в значительных размерах, так как в летнее время глубина воды на перекатах не превышает 15-20 см. Скорости течения:

максимальная (весной) – 0,85 л/сек., минимальная – 0,2 л/сек. летом и менее. Зимой река промерзает местами до дна. Продолжительность периода свободного ото льда колеблется от 179 до 220 дней. По составу воды р.Илек смешанные хлоридно-сульфато-натриевого типа с повышенным содержанием ионов гидрокарбоната и кальция. Вода умеренно-жесткая, имеет историческое загрязнение бором, хромом и сточными водами. На территории округа в юго-восточной части имеется цепь природных озер - Когалы. Есть две плотины 1964 и 1977 года сооружения.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Обитают: волки, лисы, зайцы, крыса, еж, полевка, корсак, суслик, тушканчик, черепаха, змеи. Из птиц встречаются на территории округа журавли, лебеди, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, чайка, некоторые виды уток, ласточка, удод, кукушка, горлица, сорока, ворона, галка, иволга, снегирь, воробей, голубь и др.

Р.Илек и местные водоемы округа богаты ценными видами рыб: карась, пескарь, плотва, красноперка, лещ, щука, судак, сом, язь.

РЕСУРСЫ: Каратогайский сельский округ богат строительным материалом - щебнем, гравием, песком, глиной. Имеется месторождение мела, оно было выявлено в 1940 году, эксплуатируется с 1960 года, но детально разведано лишь в 1967-1968 гг. Количество запасов мела составляет более 10 млн. тонн. Он пригоден для использования в косметической промышленности, строительстве и в качестве добавок в минеральный корм для животных и птиц. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи – 651 га, естественные сенокосы 5 га, пастбища 6062 га и пахотные земли 540 га, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водонисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория сельского округа была создана в 1995 году. В Каратогайском сельском округе имеется только один населенный пункт – с. Каратогай и разъезд №36. По итогам переписи (2006 г.) численность населения составляет 1645 человек. Из них 80 % - казахи, 8,1 % - русские, 7,9 % - украинцы, 1 % - немцы, 0,06 % - молдаване, 0,67 % - татары, 0,6 % - белорусы, 0,3 % - азербайджанцы, 0,18 % - башкиры, 0,06 – поляки, 0,42% - узбеки, 0,54 % - корейцы. Всего в округе проживают представители 12 национальностей. Плотность населения - 0,7 человека на 1 кв. км. В округе проживает 49% мужчин и 51% женщин.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Каратагыйский сельский округ относится к региону с недостаточной влажностью, так называемая зона рискованного земледелия. Раньше в этом округе было широко развито мясо-молочное животноводство, имелся откормсовхоз. Сейчас сельским хозяйством занимаются ТОО ПГС «Илек» (директор Аимкулова Б.) и 15 крестьянских хозяйств. Главная отрасль хозяйства - зерноводство и выращивание крупного рогатого скота мяо-молочного направления.

КХ «Оралман» - 261га - Колдасбаев Ж.
КХ «АСЕБ» - 417 га. - Бисов Е.
КХ «Кудас» - 853 га. - Досниязов Д.
КХ «Таукел» - 1539 га. - Таргынов А.
КХ «Ботагоз» - 91 га. - Измагамбетова А.
КХ «Тимур» - 508 га. - Мукашев К.
КХ «Игорь» - 128 га. - Тауханов Г.
КХ «Аружан» - 271 га. - Койназаров Д.

КХ «Ниязбек» - 300 га. - Кусепбергенов О.
КХ «Конырат» - 962 га. - Назымов О.
КХ «Акниет» - 86 га. - Туленова С.
КХ «Назык» - 301 га. - Турлыгулов И.
КХ «Алгабас» - 388 га. - Байсеркешев Ж.
КХ «Жана Турмыс» - 400 га. - Шагатаев Б.
КХ «Алишер и К.» - 447 га. - Жантлеуов М.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ: В сельском округе выпускает строительную продукцию (кирпич, шлакоблоки, мел, облицовочная плитка, карбит, ракушечник) ТОО «Терраблук».

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе имеется одна средняя школа в селе Каратагай.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа одна врачебная амбулатория (ВА).

КУЛЬТПРОСВЕТРАБОТА: В округе имеется одна библиотека с книжным фондом 4736 экз.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: В округе существуют спортивные команды: футбольная «Илек», волейбольная. Они неоднократно становились призерами районных соревнований.

КУЛЬТУРА:

Могильник Ассай-1 Расположен на вершине водораздельного плато в 1,5 км к северу от ручья Ассай. Состоит из семи курганов и земляных сооружений, вытянутых по цепочке к северо-востоку на юго-запад на 290 м. Крупнейший курган №1 (2,5x44м) окружен кольцевым рвом и имеет полусферическую насыпь. На вершине его установлен геодезический знак, рядом с которым зияет воронка глубиной до 1 м. В 80 м. к северо-востоку находится земляное сооружение трапециевидной формы, ориентированное узким концом к северу. Окружено валом высотой от 0,2 до 0,9 м. и размерами 47x58 м. Все

остальные курганы расположены к северо-востоку от последнего сооружения. Размеры их колеблются в пределах от 0,5x15 м. до 1,5x19 м. Памятник раннего железа. Выявлен археологической разведкой АН КазССР и АПИ в августе 1987 г. Паспортизирован.

Могильник Ассай- II. Представляет собой уплощенную земляную насыпь диаметром 20м., высотой 0,7м., расположенную на вершине водораздела р. Ассай левого притока р.Илек. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987 г. Паспортизирован.

Могильник Ащисай. Расположен на склоне водораздельного хребта. Состоит из двух земляных курганов, один из которых распаивается. У северо-восточной подошвы кургана №1 заплывший ровик, на вершине насыпи – триангуляционный знак. Курган имеет диаметр 20 м. и высоту 1,5 м., полусферический. Курган №2 распаван. Размеры его 7x0,1м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологическим отрядом АПИ летом 1989 года. Паспортизирован.

Могильник Ащенсай – I. Состоит из 9-ти небольших каменных и земляных круглых утолщенных насыпей, расположенных на вершинах небольших сопков правого берега ручья Ащенсай притока р. Илек. Размеры курганов варьируют от 4 до 9 метров диаметром и от 0,1 до 0,3 м высотой. Памятник эпохи средневековья. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987 г. Паспортизирован.

Курган Ащенсай – II. Два каменных кургана с утолщенными насыпями размерами 10x0,3м. и 14x0,4 м., расположены в 140 м. друг от друга по линии северо-запад - юго-восток, к западу от пашни, у самой кромки от водораздела правого берега р. Илек. В 20м. к северо-западу от кургана №1 расположен триангуляционный знак. Памятник эпохи бронзы. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987 г. Паспортизирован.

Курганы Ащенсай – III. Два земляных кургана с утолщенными насыпями размерами 8x0,3 м. и 12x0,2 м., расположены в 50 м. друг от друга по линии северо-запад-юго-восток на вершине небольшой возвышенности правого берега ручья Ащенсай. Памятник эпохи бронзы. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Одиночный курган Ащенсай – IV. Каменный курган диаметром 10 м. с утолщенной насыпью высотой 0,4 м. Расположен на склоне языкообразного водораздела с меридиальной ориентировкой правого берега р. Илек. В 0,5 км. к западу от ручья р. Ащенсай. Памятник эпохи средневековья. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Одиночный курган Ащенсай – V. Два каменных кургана размерами 10x0,1 м. и 8x0,3 м. расположены на вершине водораздельного хребта правого берега р. Илек, в 200 м. друг от друга по линии северо-восток-юго-запад. Курган №1 находится в пределах пашни. Памятник эпохи средневековья.

Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987 г. Паспортизирован.

Курган Ащенса́й –VI. Каменный курган высотой 0,3 м. и диаметром 9м. Расположен на склоне языка водораздельной возвышенности левого берега р. Ащенса́й. На вершине кургана четко прослеживается грабительская воронка диаметром 4,5м., глубиной 0,5 м. Памятник эпохи средневековья. Выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Курганы Каратога́й-I -Два земляных кургана размером 36x2 и 20x1м расположены в 85м друг от друга по линии северо-запад - восток-юг-восток на широкой пологой возвышенности правого берега р.Илек. на вершине восточного кургана две грабительские воронки глубиной более 1м, диаметром до 5м. Насыпи по форме близки к полусфере и окружены рвом глубиной около 0,5м. В 150м от кургана к западу находится православное кладбище. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Курган Каратога́й-II - Расположен на вершине плоского водораздела правого берега ручья Ащенса́й в 300м к востоку от грейдера Каратога́й-Коминтерн и 100м к востоку от карьера по добыче щебня. Насыпь полусферическая высотой 0,8м, диаметром 10м. земляной. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Курган Каратога́й - III -Земляной уплощенный курган размерами 10x0,2м, расположен на вершине пологого водораздела правого берега р.Илек. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Каратога́й -IV- два кургана расположены на возвышенности пересеченной полевой дорогой в 110м друг от друга. Курган №1имеет земляную насыпь полусферической формы диаметром 20м и высотой 0,5м на вершине установлен геодезический знак. Земляная насыпь кургана №2 составляет 16м. в диаметре и 0,4м высотой.

Могильник Каратога́й -V - состоит из 4-х земляных курганных насыпей. На одном из курганов установлен триангуляционный знак. Их современные размеры: курган №1- 2x25м, курган №2 - 1,5x30м., курган №3 - 1x19м., курган №4 - 0,7x18м.

Могильник Кашкы́н - I - курган земляной, полусферический, насыпь имеет диаметр 8м, высотой 0,8м. На вершине её установлен геодезический знак. Расположен на вершине водораздела правого берега р.Илек. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Кашкы́н -II - состоит из трёх курганов расположенных на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Насчитывается всего три, но возможно было и больше, т.к. насыпи сильно распаханы. Их размеры:

курган №1-1х10м., на его вершине установлен геодезический знак. В 20м к северу от него - курган№3 -0,3х14м и в 45м к северо-востоку курган №2 - 0,2х12м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Кашкын -III – Представляет собой округлую земляную насыпь, расположенную на вершине водораздельного плато, на пашне. Высота 0,35м - диаметр 14м. Активно распахивается Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Макаш - I - три кургана из них два - каменных, а между ними - земляной, расположены на гребне водораздела правого берега р.Илек. Северный самый крупный курган №1 - каменный с полусферической насыпью (20х2,0м) на вершине имеется триангуляционный знак «МАКАШ», к югу от него в 50м расположен земляной курган (12х0,4м) с уплощенной насыпью и в 15м южнее от последнего находится каменный курган также с уплощенной насыпью размерами 10х0,3м к северу от курганной группы проходит просёлочная дорога в с.Каратагай. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Макаш - II - Группа из 6-ти земляных курганов, вытянутых по цепочке с запада на восток вдоль южной оконечности водораздельной возвышенности правого берега р.Илек у обрыва к пойме этой реки. Имеют диаметр от 5 до 9м и высоту от 0,1 до 0,8м. Самый большой центральный курган №1 имеет полусферическую насыпь размерами 14х1м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Макаш-III- Расположен на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Состоит из 11-ти курганов представляющих собой круглые земляные насыпи с включением камня. Вытянуты на 170м с северо-запада на юго-восток вдоль края водораздельного плато. Наибольший курган находится в 50м восточнее основной группы, курган №1 (0,8х12м). Курган №3-крупнейший в северном конце цепочки 0,3х13м. - ограблен. Остальные насыпи имеют размеры: от 0,1х5м до 0,2х8м. Памятник эпохи бронзы. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован

Могильник Макаш -IV - Группа из 4 округлых насыпей и одного подквадратного земляного сооружения кучно расположенных в пределах 250м друг от друга. Находится на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Высота варьирует в пределах 0,3х0,7м, диаметр 6-17м. Святилище подквадратной формы, обнесено валом с длиной стороны 11м, шириной 0,4м, высотой 0,2м. Через подквадратное сооружение проходит межевая пахотная полоса. Памятник эпохи раннего железа. Памятник

выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Курганы Макаш - VI - Два кургана, один каменный (4x0,2м), другой земляной (6x0,2м) расположены в 45м друг от друга по линии запад-восток на вершине невысокого водораздела правого берега р.Илек, в 1км к северо-востоку от железнодорожного моста через р.Илек у станции Каратогай. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актобинской области / под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актобе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО КАРАТОГАЙСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Рыспаева Ануза (15.09.1950г., Каракалпакстан, Ходжели). Образование 9 классов. Замуж вышла в 1969 году. Муж, Рыспаев Амандык Нагитович, работал трактористом, она - дояркой. Ануза долгое время являлась депутатом райсовета. В 1992 году переехали в Талдыкурганскую область, аул Алдаберген. Детей 9, внуков 12. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алка». С 2003 года проживает в с. Каратогай.

Даулетьярова Сахима (17.10.1941г., Туркменистан, район Тельман, а. Тонмакяб). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Уразаев Тулкубай, работал бухгалтером, главным экономистом в совхозе «Кызылжар», она трудилась техничкой в школе. Детей 9, внуков 25, правнук 1. Награды: медаль «Материнской славы». Сахима - мастер декоративно-прикладного искусства, она выучила ковромачество уже 24 девушки. Работы мастера представлены в районном краеведческом музее. Проживает в с. Каратогай.

Нуржанова Жиенгул (25.06.1945г., Каракалпакстан, Ходжели). Образование 10 классов. Замуж вышла в 1966 году. Муж, Колдаспаев Жумабай, работал трактористом, она трудилась в связи, потом в полеводческой бригаде. Детей 12, внуков 24, правнуков 4. Награды: медаль «Материнской славы» трёх степеней, «Алтын жұлдыз», «Мать-Героиня», «Ветеран труда». С 1989 года проживает в с. Каратогай.

Тулеуова Камиля (20.07.1939г., Оренбургская область, Сакмарский район, ст.Чибинки). Образование нет. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Тулеуов Тоғубай, работал завскладом на элеваторе в селе Каратогай, она - техничкой в сельском округе. Детей 8, внуков 15, правнуков 2. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алка». Проживает в с. Каратогай.

Ялғашова Жаксылык (09.05.1946г., Каракалпакстан, Ходжейли). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1961 году. Муж, Ялғашов Недир, работал учётчиком в к-зе им.Ленина, она - сборщицей хлопка. Детей 8, внуков 25. Награды: медаль «Материнской славы». С 2004 года проживает в с. Каратогай.

Алиева Балсекер Бисенгалиевна (16.07.1942г., Актюбинская область, Хобдинский район, а. Каратал). Образование среднее. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Алиев Салике, работал скотником, она - 13 лет дояркой, потом скотником в РСХО. Детей 8, внуков 7. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алка». Балсекер являлась депутатом районного совета народных депутатов, имеет много благодарностей за общественный труд. Сейчас проживает в с. Каратогай.

Байсеркешева Канзибаш (03.12.1945г., Актюбинская область, Байганинский район, а.Алтай). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Байсеркешев Амангерей, работал шофёром, трактористом, скотником, завхозом, она - разнорабочей. Детей 13, внуков 20. Награды: медаль «Материнской славы» всех степеней, «Алтын алка», «Мать-Героиня». С 1998 года проживает в с. Каратогай

Наурузгулова Мадина (09.10.1948г., Актюбинская область, Мартукский район, а. Жана-Илек). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1966 году. Муж, Наурузгулов Куаныш, работал трактористом в к-зе «Социализм», она - продавцом, трактористкой, строителем. Детей 8, внуков 5. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алка». С 1976 года проживает в с. Каратогай.

Нурғалиева Миуа (1951г., Ақтөбінская область, Байғанинский район, а. Ебейти). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1969 году. Муж, Нурғалиев Амантай, работал трактористом, она - разнорабочей в с-зе «Курман». Детей 8, внуков 6. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа». С 1986 года проживает в с. Каратағай

Коблан Ақзия (1937г., Ақтөбінская область, Байғанинский район, а. Карабулак). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж Есмағамбет Жумалы, работал главным бухгалтером, главным экономистом, зоотехником в совхозе «Алтай», она - дояркой, чабаном. Детей 10, внуков 19, правнук 1. Награды: медаль «Материнской славы» всех степеней, «Мать-Героиня». С 1998 года проживает в с. Каратағай

Сокурова Салкын Байзиевна (01.06.1927г., Ақтөбінская область, Уилский район, а. №5). Образование 2 класса. Замуж вышла в 1946 году. Муж Сокуров Кадырмухамбет Олжабаевич, участник Великой Отечественной войны, работал более 40 лет скотником в РСХО, она - ветеран трудового фронта, трактористка. Детей 9, внуков 38, правнуков 28, праправнуков 3. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа», ударник соцтруда, медаль «50 лет Победы в Великой Отечественной войне», имеет «Алғыс хат» от Президента РК Н.Назарбаева, «Почётную грамоту из Звёздного городка от космонавтов СССР - труженикам села» и другие поощрения. С 1947 года проживает в с. Каратағай

Тркаманова Бибизада (21.10.1955г., Ақтөбінская область, Мартукский район, а. Амангельды, второе отделение). Образование 9 классов. Замуж вышла в 1974 году. Муж Тркаманов Рамазан, работал трактористом, она - разнорабочей в колхозе «Чапаев». Детей 8, внуков 5. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа». С 1974 года проживает в с. Каратағай

Алипбаева Жамал (02.02.1940г., Ақтөбінская область, Комсомольский район, к-з им.Сталина). Образование среднее. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Алипбаев Бекзада, работал главным бухгалтером, паркомом, председателем сельского совета, она - более 20 лет телефонисткой на почте. Детей 8, внуков 17. Награды: медаль «Материнской славы». Ветеран связи. С 2001 года проживает в с. Каратағай.

Кузембаева Мадина Мулдагалиевна (01.01.1926г., Актюбинская область, Мартукский район, с.Полтавка). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1947 году. Муж, Кузембаев Абылгазы, работал трактористом в колхозе «Красный пахарь», она - участник трудового фронта, полеводом в РСХО. Детей 9, внуков 23, правнуков 3. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне». С 1957 года проживает в с. Каратогай.

Каирова Акбатша (01.09.1939г., Актюбинская область, Байганинский район, с-з «Акжар»). Образование среднее. Замуж вышла в 1960 году. Муж Ожанов Жангазы, работал прорабом, она - 20 лет трактористкой, участвовала в поднятии целины. Детей 8, внуков 16. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа», «Ветеран труда», «Победитель социалистического труда», «За освоение целинных и залежных земель». Она - участник четвертого пленума обкома партии, делегат 18-ой областной партийной конференции Казахстана. С 1997 года проживает в с. Каратогай.

Салкынова Жаналсын (26.03.1948г., Актюбинская область, Байганинский район, а. Сартугай). Образование среднее. Замуж вышла в 1970 году. Муж Нурекенов Жумамурат, работал трактористом, она - также трактористкой в совхозе «Алтай». Детей 8, внуков 8. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа», медаль к 100-летию Ленина. Жаналсын неоднократно избиралась депутатом областного и районного советов народных депутатов. С 1996 года проживает в с. Каратогай.

Мукашева Каламкас (23.02.1934г., Оренбургская область, Беляевский район, п. Красноурал). Образование 4 классов. Замуж вышла в 1954 году. Работала дояркой, поваром. Детей 9, внуков 13, правнук 1. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа». Проживает в с. Каратогай.

Иманова Тілектес (17.11.1939г., в а. Сартугай). Образование начальное. Вышла замуж в 1957 году. Работала разнорабочей в колхозе. Детей 10. Награждена: «Мать-Героиня». Проживает в с.Каратогай.

КАРАТОГАЙСКОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ МЕЛА - находится в 17 км от ж.д. станции Каратагай. Продуктивная толща месторождения представлена песчим мелом моастрихтского яруса, по химическому составу и физико-механическим свойствам мел месторождения может применяться как минеральная подкормка для животных и птицы, для производства строительных материалов, для извести и др. Месторождение эксплуатируется с 1970 г.

КАРАХОБДА - река, протекающая по территории Алгинского, Мартукского и Кобдинского р-нов. Протяженность 138 км, акватория 2160 кв. км. Начинается с родников на западе Карагантау, впадает в Большую Кобду западнее с.Булак. Долина широкая, берега крутые, имеет 18 притоков. Среднегодовой расход воды в районе присоединения к Большой Кобде составляет 1,95куб. м/сек. Вода используется для полива. Заливные луга используются как сенокосные угодья.

КАРАЧАЕВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

КАРАЧАЕВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в центральной и северо-восточной части Мартукского района. Он граничит на юге с Каратагайским аульным округом, на юго-западе с Мартукским сельским округом, на севере с Кызылжарским сельским округом, на востоке с Родниковским сельским округом, на западе с Байторысайским сельским округом. В состав округа входят 4 населенных пункта: Каратаусай, Коминтерн, Линовик, Джуса. Общая площадь землепользования составляет 46746 га. По территории округа проходит дорога районного значения, имеющая асфальтовое покрытие, по которой осуществляется сообщение с районным центром.

КЛИМАТ: Территория округа расположена в лесостепной зоне. Климат характеризуется резкой континентальностью с большими годовыми и суточными амплитудами колебания температуры воздуха, то есть резкими контрастами температуры дня и ночи, выраженной сильной влажностью. Самым холодным периодом является январь и февраль, самым теплым – июль, август, причем абсолютный минимум колеблется от 40 градусов мороза до 42 градусов тепла. Продолжительность безморозного периода составляет в среднем 120 дней. Среднегодовое количество осадков составляет 280 мм, причем наибольшее количество осадков выпадает в июне-июле. Значительное количество осадков выпадает в виде ливней, отличающихся большой интенсивностью и кратковременностью, не редкостью является град. Осадки периода с плюсовой температурой (апрель-октябрь) составляют 60% годового количества, однако основное количество

осадков выпадает в осенний период. Средняя высота снежного покрова составляет 30-40 см. В зимний период преобладает восточный ветер, поэтому Каратаусай и Коминтерн сильно заносит снегом. Бывают зимы, когда заносы достигают высоты электрических проводов (их практически можно было перешагнуть). Весна наступает длительно, и сход снежного покрова наблюдается до мая. Преобладающее направление ветра летом – юго-восточное. Основная часть округа находится в лесах - это оказывает влияние на климат и почвообразовательные процессы. Число дней с пыльными бурями достигает 7 в году.

РЕЛЬЕФ: Рельеф Карачаевского сельского округа представлен равнинной местностью с небольшими холмистыми возвышенностями, чаще встречающимися в восточной части округа. В частности на возвышенности находится с. Коминтерн, а Линовицк расположен у подножия холмистых взгорий. Территория округа изрезана неглубокими руслами рек, в прирусловой и центральной части которых рельеф всхолмленный. Имеются смешанные леса в северо-восточной части округа.

ПОЧВЫ: Рельеф сложный. В центральной части массива размещаются темно-каштановые почвы с небольшими пятнами солонцов. В северо-восточной части землепользования на участках с пересеченным рельефом преобладают плодородные, иногда черноземные почвы. В пойме рек Тарангул, Борте, Жосасай формируются почвы лугового ряда.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками: Борте, Торангул, Жосасай, Карагаш-1, Карагаш-2, Унгир, мелкими притоками Санатбайбулак (3 км), Адилбулак (2 км). Река Борте протекает с юга на север в западной части округа, на ее правом берегу расположено с. Каратаусай. В Борте впадают два притока Карагаш. Река Тарангул протекает в восточной части сельского округа с севера на юг. Вдоль территории всего округа протекает река Жосасай. Протекающий приток реки Кыялы-Борте – Унгир расположен на юго-востоке сельского округа. По берегам русла рек растут таловые кустарники. На участках обрывистых берегов бывают места в виде красноватых суглинков и глин. Зимой реки промерзают местами до дна. Продолжительность периода, свободного ото льда, колеблется до 200 дней. Есть в округе 6 плотин разных годов сооружения: «Тарансай» (1988 г.), «Глыбковая» (1985 г.), «Красная» (1982 г.), «Мартукская» (1970 г.), «Черная» (1968 г.), «Джусинская» (1988 г.).

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Карачаевский сельский округ находится в сухостойной зоне с каштаново-солонцовыми почвами. Этому типу почвы присущи типчако-ковыльные сообщества. Также в округе произрастает пырей ползучий, тонконог стройный, тимофеевка, тюльпан Шренка, ковыль

Лессенга. Древесная растительность представлена осиново-березовыми колками, сосновым бором. Имеются карагач, лох, тополь, клен, вяз, ива, тал. По балкам растет чилига. В поймах русла рек произрастает ольха, а также ежевика и дикая вишня.

ЖИВОТНЫЙ МИР Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. В округе обитают лоси, кабаны, косули, волки, лисы, зайцы, ласка, хорь, барсук, хомяк, крыса, еж, полевка, корсак, тушканчик, черепаха, змеи. В больших количествах в последнее время развелись в округе бобры, которые по балкам строят свои плотины. Все чаще стала встречаться в озерах и ручьях норка. Много в округе сурков. Суслики в последние годы стали встречаться в меньших количествах. Нередко встречается кунница. Много в округе крота. Большое разнообразие птиц: водоплавающих, обитателей степных и лесных массивов. Здесь встречаются журавли, лебеди, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, филин, клинтух, вяхирь, чайка, все виды уток, беркут, ястреб, стриж, ласточка, удод, кукушка, горлица, сойка, ворона, галка, иволга, сизгирь, воробей, голубь и др. В прудах и реках водится сазан, карп, щука, окунь, карась, подус. В прудах очень много раков.

РЕСУРСЫ: Карачаевский сельский округ богат строительным материалом - щебнем, гравием, песком, глиной. Имеется соль, нефть и газ. Есть предположения, что море, залившее Западный Казахстан, соединялось с морями Северного Ледовитого океана через Торгайскую ложбину. Здесь шло образование нефти и газа. Смена жаркого и сухого климата на влажный влекла за собой накопление континентальных осадков. Этим объясняется месторождение нефти в Карачаевском сельском округе. Еще в 1870 году великий ученый Д.И. Менделеев, исследуя нефть, взятую близ урочища Жоса, настоятельно рекомендовал обратить самое серьезное внимание на это месторождение. В 1901 году на Жосинском месторождении добывала нефть компания Нобеля. Сырье транспортировалось в Муголжары караванным путем, задействованы были 3 верблюжьих каравана. Хозяин этих караванов жил в Кокнауле, близ Каратаусая.

Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи, пастбища (8887 га), и пахотные земли (11212,6 га), водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория сельского округа была создана в 1995 году. В округе имеются 4 населенных пункта – Каратаусай, Коминтери, Линовик, Джуса.

По итогам переписи (2006 г.) численность населения составляет 1194 человека. Из них 42% - казахи, 18 % - русские, 25 % - украинцы, 7 % - немцы, 1 % - молдаване, 0,5 % - татары, 2% - белорусы, 0,8 % - азербайджанцы, 0,25

% - башкиры, 0,08 – поляки, 0,6% - марийцы, 1,4% - болгары, 0,8% - мордва, 0,25% - эстонцы. Всего в округе проживают представители 14 национальностей.

Плотность населения составляет 0,7 человека на 1 кв. км.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям сельский округ относится к региону с недостаточной влажностью, так называемая зона рискованного земледелия. В сельскохозяйственном производстве занято 31 крестьянское хозяйство и 2 ТОО, из них одно ТОО и 3 КХ занимаются растениеводством и животноводством, остальные – чисто растениеводством. Зерновыми засевают 15691 га, из них пшеница – 11799 га, ячмень – 2930 га, овес – 110 га, подсолнечник – 852 га. В хорошие годы средняя урожайность составляет примерно 19-20 ц/га. В 2007 г. урожайность была 14,5 ц/га. Радует тот факт, что с каждым годом товаропроизводители уделяют все больше внимания агротехнике возделывания зерновых культур. Так под урожай этого года вспахано зяби – 4798 га, оставлено под пары – 2776 га.

Земли ТОО – 11389 га

ТОО «Карасор-А» – 9236 га. - Лайкин С.

ТОО «МТС» – 2153 га. - Стрючков А.

КХ «АС.АР.АЗ.Г.» – 231 га. - Гасанов
КХ «Бауржан» – 601,6 га. Жантлеуов Б.
КХ «Кайрат» – 365 га. - Жингалиев Е.
КХ «Кузьмич» – 525,4 га. - Мощенко В.
КХ «Престиж» – 132 га. - Чалдарь В.
КХ «Тимур и К» – 100га. – Мамбеталина С.
КХ «Бобек» – 289 га. – Батинов С.
КХ «Жангылыш» – 300 га. - Нурбаев А.
КХ «Жем» - 578 га. – Сулейменова Г.
КХ «Ынта» – 150 га. - Айтыкенов К.
КХ «Алем» – 6104 га. – Байтлеуов А.
КХ «Ангур» – 478 га. – Житник С.
КХ «КАР» – 200 га. – Курмашева Р.
КХ «Уялы» – 250 га. – Ажибаев С.
КХ «Толеген» – 150 га. – Доскожаев

КХ «Шыгыс» – 542 га. – Измухамбетов О.
КХ «Орлеу» – 154 га. - Тайланов С.
КХ «Милона» – 176 га. - Сень
КХ «Талгат» – 267 га. – Кожаметов М.
КХ «Тама» – 192 га. - Жарикенов М.
КХ «Сагыныш» – 15 га. – Ибраев А.
КХ «Дина» – 5002 га – Омарова Г.
КХ «Карим» – 315 га. – Ахметов К.
КХ «Куантай» – 1370 га. – Букаев К.
КХ «Меруерт» – 382 га. – Сагинбаев Т.
КХ «Ляззат» – 144 га. – Джанабергенов
КХ «Егин» – 91 га. - Базаров Ж.
КХ «Рустан С.» – 150 га. - Сагизбаев А.
КХ «Тарангул» – 432 га. – Шингалиев Н.
КХ «АГРА» ШК - Таспенов

ОБРАЗОВАНИЕ: Система образования округа представлена двумя средними школами в селах Каратаусай и Коминтерн. В школах округа трудится педагогический коллектив в количестве 53 чел., из них 72% имеют высшее образование. Действует детский сад в селе Каратаусай.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: В округе имеется Каратаусайская врачебная амбулатория (ВА). В с. Коминтерн действует фельдшерский пункт (ФП).

КУЛЬТПРОСВЕТА РАБОТА: На территории округа имеются библиотеки в с. Каратаусай и Коминтерн. В округе есть 2 сельских клуба в с. Каратаусай и Коминтерн.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории округа существуют 2 спортивные команды «Карашай» - футбольная и волейбольная. Хорошо развит настольный теннис, легкая атлетика. Карачаевские спортсмены неоднократно достигали высоких результатов в зональных соревнованиях и районных спартакиадах.

КУЛЬТУРА:

Могильник Орта-Борте - II - Состоит из трёх земляных курганов растянувшихся меридиональной цепочкой, в 360м. друг от друга на пашне на пологом склоне водораздельного хребта правого берега р.Орта-Борте. Все курганы распахиваются, насыпи их варьируют в пределах 26x0,3м - 40x2,2м. На вершине большого кургана №1 обнаружены грабительские воронки диаметром 2-3м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Орта-Борте - III - Состоит из трёх земляных курганов растянувшихся меридиональной цепочкой, в 280м, расположен на пашне на относительно пологом склоне водораздельного хребта правого берега р.Орта-Борте. Насыпи курганов сильно сnivelированы распашкой. Диаметр их от 10 до 18м., высота от 0,3 до 0,7м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Орта-Борте - IV - Расположен на вершине водораздельного хребта правого берега р.Орта-Борте, представляет собой земляное сооружение с насыпью усеченно-конической формы диаметром в 38м и высотой - 1,2м. В 170м к юго-востоку от него на уровне древнего горизонта прослеживается круглая каменная кладка диаметром 20м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Орта-Борте - V - Земляной курган полусферической формы расположен на гребне водораздела правого берега р.Орта-Борте, в 1,5км к югу от грейдера из Коминтерна в с.Каратаусай. диаметр - 12м, высота - 0,45м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Орта-Борте - VI - Состоит из одного большого земляного кургана с полусферической насыпью размерами 34x2,5м и трёх курганов, расположенных меридиональной цепочкой в 160м к западу на вершине водораздельной возвышенности правого берега р.Орта-Борте. Из трёх небольших курганов два - земляных, размерами 20x0,7м и 16x0,3м. и один - южный - каменный (8x0,5м.) На вершине кургана №1 расположен

триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО КАРАЧАЕВСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Котович Анна Трофимовна (13.05.1940г. Украина, Хмельницкая область, Изясловский район, с.Шекеренцы) Образование 3 класса. Вышла замуж в 1962 году. Муж, Котович Владимир Владимирович, работал трактористом в к-зе «Красный пахарь», она - более 35 лет дояркой. Приехала на целину по путёвке. Воспитала 8 детей, имеет 12 внуков. Награды: Орден «Материнской славы» двух степеней. Живёт в с.Каратаусай.

Колтуклу Наталья Ильинична (1914г. Актюбинская область, Алгинский район, с.Болгарка) Образование 1 класс. Вышла замуж в 1934 году. Муж, Колтуклу Фёдор Константинович, работал разнорабочим в к-зе «Красный пахарь», она - участница трудфронта, целинница. Воспитала 12 детей, имеет 22 внука, 12 правнуков, 8 праправнуков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня» Орден Материнства, медаль материнства всех степеней, юбилейная медаль «50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», медаль «За освоение целинных и залежных земель», «Участнику уборки целинного урожая 1964 года», «Победитель соцсоревнования 1973 года», «Ветеран труда». Живёт в с.Каратаусай.

Нургалиева Карьлга Дюсембаевна (12.04.1939г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Кумсай) Образование 6 классов. Вышла замуж в 1956 году. Муж, Нургалиев Мерейле Масалимович, работал 43 года скотником в к-зе «Красный пахарь», она - 33 года дояркой. Воспитала 8 детей, имеет 18 внуков, правнуков 9. Награды: «Күміс алқа», «Ветеран труда». Живёт в с.Каратаусай.

Жумабаева Кунслу Дуумшаровна (20.08.1936г. Актюбинская область, Мартукский район, к-з им.Ленина) Образование 6 классов. Вышла замуж в 1954 году. Муж, Жумабаев Нигмат, работал трактористом, учётчиком, бухгалтером, она - 23 года охранником Линовицкого сельпо. Воспитала 13 детей, имеет 17 внуков, правнуков 3. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», «Алтын алка», Орден материнства. Живёт в с.Коминтерн.

Екимова Зинаида Максимовна (11.05.1935г. Актюбинская область, ст.Каратагай) Образование 7 классов. Вышла замуж в 1955 году. Муж, Екимов Николай Захарович, первоцелинник, приехал по комсомольской путёвке в 1954 году. Работал бригадиром тракторной бригады к-за «Красный Октябрь», она - телятница, доярка. Воспитала 8, имеет 14 внуков, правнуков 3. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней, за хорошую работу участвовала в ВДНХ в 1950 г. Долгое время была народным заседателем в районном суде. Живёт в с.Коминтерн.

Смагул Катей (01.01.1939г. Монголия, Ховд-Аймаг) Образование начальное. Вышла замуж в 1957 году. Муж, Хадарш Мешитхан, работал водителем, она - 20 лет дояркой. В Карачаевский сельский округ приехали в 1992 году. Воспитала 12 детей, имеет 33 внуков, правнуков 3. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня». Живёт в с.Коминтерн.

Иржанова Маржан Каиргалиевна (08.03.1936г. Башкирия, Шарлыкский район, к-з «Ударник») Образования нет. Вышла замуж в 1959 году. Муж, Иржанов Сейткали, работал скотником, чабаном, она -охранником, разнорабочей в с-зе «Жеренкопа». Воспитала 9 детей, имеет 16 внуков, 1 правнук. Награды: «Күміс алка», Орден «Материнской славы». Живёт в с.Коминтерн с 2001 года.

Зайнуллина Жаналдык (21.07.1938г. Актюбинская область, а. Жамбыл) Образование 8 классов. Вышла замуж в 1956 году. Муж, Зайнуллин Галиулла, работал учётчиком в к-зе им. Ленина, она - продавцом, почтальоном. Воспитала 11 детей, имеет 14 внуков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», Орден материнства. Живёт в с.Коминтерн.

Токей Хазира (25.08.1958г. Монголия, Баян-Олгий)
Образование 7 классов. Вышла замуж в 1977 году. Муж, Акбас Муталип, работал свыше 30 лет шофером, она - охранником, дояркой. В Казахстан переехали в 1992 году. Воспитала 8 детей, имеет 2 внука. Награды: «Күміс алқа», «Ардақты ана» 2-ой степени. Живёт в с.Коминтерн с 1997 года.

Тайланова Гулсум (24.12.1939г. Оренбургская область, Кувандыкский район, Третья ферма) Образование 7 классов. Вышла замуж в 1957 году. Муж, Тайланов Салимгерей, работал трактористом в к-зе им. Ленина, она - бригадиром полеводческой бригады. Воспитала 8 детей, имеет 17 внуков. Награды: «Күміс алқа», Орден «Материнской славы». Живёт в с.Коминтерн с 1985 года.

Бекбусинова Канипа (01.06.1938г. Актюбинская область, Мартукский район, с.Полтавка) Образование начальное. Вышла замуж в 1957 году. Муж, Бекбусинов Жанабай, работал трактористом в к-зе им. Карла Маркса, она - стригалём, дробильщицей. Воспитала 11 детей, имеет 7 внуков. Награды: «Мать-Героиня», Орден «Материнской славы» всех степеней. Живёт в с.Коминтерн.

КАРПЕНКО ПЕТР ПЕТРОВИЧ (1934 г., Полтавка) - ветеран сельскохозяйственного производства. Долгие годы работал механизатором в к-зе им. Чапаева. Был бригадиром тракторной бригады. За трудовое отличие награжден орденами «Знак Почета», Трудового Красного Знамени, Трудовой Славы.

КАСЬЯНОВ МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ (1912-1987) - ветеран милиции. Трудовой путь начал рядовым милиционером в Новороссийском р-не, затем стал начальником районного паспортного стола, получил офицерское звание. Дважды избирался депутатом Мартукского сельского совета. Награжден орденами Красной Звезды, Трудового Красного Знамени, медалями.

КЕНСАХАРА - село на юго-востоке Мартукского р-на. Левый берег р.Илек. Протекает р.Жамансу. Расположено в 54 км от г.Актобе, в 18 км от райцентра. В 12 км от центра Танирбергеневского аульного округа - с.Саржансай. Численность населения - 583 чел. Кенсахара была отделением к-за «Победа». В 1990 г в к-зе было 60 тракторов, 35 машин, 21 комбайн, мастерская по ремонту с.х. техники. Потом был создан ПК «Женис», где работало 70 чел. Сегодня в селе имеется клуб, ФП, средняя школа, 2 ТОО, 10 КХ. Проходит автотрасса республиканского значения.

КИСЛОРОДНЫЙ ЦЕХ - открыт в 1976 г. при «Казсельхозтехнике». Продукция отправлялась во все р-ны области. Ежечасно производилось 165 кв. м кислорода. Сегодня там создано АО «КенСервисАл». Также имеется цех по производству кислорода в ТД «Алгабас».

КИЯ - село расположено на северо-востоке Мартукского р-на, в 110 км от райцентра. Входит в состав Хазретовского сельского округа. Численность населения - 23 чел.

КОВЫЛЬ УКЛОНЯЮЩИЙСЯ (*Stipa anomala*) - многолетник, из семейства злаковых, образующий плотные дерновины. Стебли голые, в узлах опушенные, около 50 см высоты. Листья узкие, около 2 мм шириной, обычно вдоль свернутые, более или менее шероховатые, с коротким язычком. Соцветие узкое, сжатое. Ось длинная (до 25 см), дважды коленчато-согнутая, на всем протяжении перистая, с волосками в верхней части до 7 мм дл. Кормовое растение. Редок. Размножение семенное. Цветет и плодоносит, в июне-июле. Зерновки остью ввинчиваются в почву. Растёт на каштановых почвах. Ксерофильное степное растение. Занесён в Красную книгу РК.

КОЗЫРЕВСКИЙ КУЗЬМА ДЕНИСОВИЧ (1901-1972) - ветеран войны и труда. До войны работал заведующим райздравотделом, на почте. На фронт призван в 1942 г., был помощником начальника штаба полка спецсвязи. После войны работал председателем к-за «III Интернационал», «Победа». Награжден: 2 орденами Красной Звезды, Трудового Красного Знамени, медалями.

КОЖЕМЯКИН МИХАИЛ СТЕПАНОВИЧ (1913 г., станица Верхне-Солянская Ростовской обл. – 1995 г., Москва). В 1914г. семья Кожемякиных пересехала в с. Мартук Актюбинской обл. В 1924-30 гг. учился в Мартукской семилетней школе. В 1935 г. окончил Оренбургскую школу летчиков. Участвовал в войне с Финляндией, в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Прошел боевой путь от Москвы до Берлина в

качестве штурмана. Первый боевой вылет сделан 22 июня 1941 г., последний - 122-й - 8 мая 1945 г. За смелые боевые действия, способствовавшие успешному наступлению войск 1-го Украинского фронта в Сандомирской операции, удостоен звания Герой Советского Союза. Награжден 4 орденами Красного Знамени, орденами Отечественной войны, Красной Звезды и многими медалями. Полковник в отставке. Последние годы жил в Москве.

КОМИНТЕРН - село на северо-востоке Мартукского р-на, в 35 км от райцентра, в 110 км от г.Актобе, в 10 км от центра сельского округа - с.Каратаусай. Численность населения - 557 чел. Поселение имени Коммунистического Интернационала (Коминтерн) было основано в 1918 году, в самый разгар гражданской войны. В то далекое время оно состояло из нескольких землянок, в которых проживало 8 семей. Первые поселенцы: Обирайло Я.В., Быховец М.А., Бондаренко И.И., Сирота Г.В. и Володарский Н.Л. Каждый добирался как мог, вот, например, Петр Григорьевич Сирота приехал с самой Украины на своей единственной корове. На первых порах организовали артель по совместной обработке земли, потом коммуны. В 1929 году проводилась сплошная коллективизация и раскулачивание, у наиболее «зажиточных» отобрали весь скот в пользу территориального объединения «Гигант». Поселок Коминтерн впервые начал застраиваться в 1930 году. Уже спустя три года в нем были сданы под ключ три саманные, крытые железом, шестиквартирные корпуса. Затем стали строить общественные постройки. В числе первых в 1933 году открылась начальная школа, состоявшая из двух комнат, где учительствовал Обирайло Яков Васильевич. В первый год было всего два класса, а через два года уже четыре. В 1934 году районный отдел образования прислал второго учителя Гриненко Алексея Тимофеевича. В 1932 году крестьяне решили создать колхоз, возглавлять который доверили Матяш Даниилу Ивановичу. Первой дояркой в этом хозяйстве была Быховец Марфа Афанасьевна. Только хозяйство это было маленькое, 5 коров передали из с.Шевченко, да своих имелось несколько пар быков и лошадей, на которых пахали и сеяли, а убирали двумя лобогрейками, работала еще молотилка,двигающаяся конным приводом. Через 2 года хозяйство получило 2 трактора, на которых первыми трактористами работали Быховец Макар и Обирайло Елена. Кроме того, постоянно эксплуатировались 12 конных однолемешных и двухлемешных плугов. Посевная площадь колхоза составляла около 200 га. В период сильного голода 33-го года в село прибыли переселенцы из Украины и Белоруссии. Местное население делилось с ними тем крохотно малым, что имело само. Так продолжалось до 1936 года, именно тогда колхоз собрал первый хороший урожай. Первый год Великой Отечественной войны запомнился небывало большим урожаем. На фронт ушло почти все взрослое население, оставшиеся колхозники убирать с полей хлеб не успевали, очень сильно ощущалась нехватка рабочих рук в хозяйстве, поэтому на помощь были присланы женщины из г.Ленинграда и немцы из

Поволжья. В Джусе жил комендант, который неустанно следил за переселенцами, выезд им за пределы села строго запрещался. В 1950 году был образован колхоз им. Ленина, объединивший пять небольших маломощных хозяйств с центральной усадьбой в поселке Коминтерн. До объединения этих хозяйств посевная площадь составляла всего 3646 га. Дойных коров было 286. Большие изменения произошли в 1954 г., когда началось освоение целинных и залежных земель. В марте приехали первые целинники: Емельянов, Милютин, Курандин, Субботин, Долганов и др. Хозяйство освоило 3100 га целины. К середине 60-х г. парк сельскохозяйственных машин насчитывал 60 тракторов и 30 комбайнов. Полностью была механизирована молочно-товарная ферма, а известность продукции треста по изготовлению брынзы распространилась далеко за пределы района. Сельчане много трудились над улучшением породы крупного рогатого скота и овец, многие уникальные экземпляры побывали в Москве на ВДНХ. В 1959 году в отличие от прошлых лет в поселке сразу выросла целая улица из 50 домов под шиферной крышей, везде были разбиты клумбы цветов, посажены деревья, в центре усадьбы красовался клуб. В 1960 году хозяйство на свои средства построило стандартную типовую школу, где дети занимаются с 1962 г. по настоящее время. Несмотря на солидный возраст, оба здания казахско-русской школы выглядят достойно, внутри хорошее оформление, чистота, а комнатные цветы добавляют уют в классах, где слышится смех 160 ребятишек. За творческий труд в системе образования, достигнутые результаты в обучении и воспитании подрастающего поколения, 2 педагога школы были удостоены звания «Отличник просвещения Казахстана» - это Е. И. Лутченко и С.И. Даниярова. Больших успехов хозяйство добилось в 1968 году, когда продали государству 13,1 тыс. тонн зерна при плане 2,9 тыс. т. Урожайность с каждого гектара достигала 18 ц. зерна. Работали в поселке две бани, детсад, больница, ремонтная мастерская, гараж, магазин, в каждой бригаде имелась библиотека, красный уголок. Именно тогда в квартирах сельчан появились первые газовые плиты и телевизоры. В период с 1970-1990 гг. в крепком хозяйстве был построен Дом культуры, комбайновый цех, пекарня, почта, столовая, склад для запчастей, маслобойка. Значительно улучшился социальный быт животноводов. В хозяйстве имелось 30 тракторов, 22 машины, 18 комбайнов.. В свое время 48 человек удостоились орденов и медалей. Последствия перестроечного времени негативно отразились на довольно крепком хозяйстве, в данный момент парк сельскохозяйственных машин значительно уменьшился. Но жизнь продолжается. Поселок растет, основные три улицы имеют протяженность более 1,5 км. С каждым годом становится больше крестьянских и фермерских хозяйств. Действуют четыре коммерческие точки – магазины, кафе. Сразу после окончания войны в 1947 году жители, заботясь о здоровье подрастающего молодого поколения, стали закладывать будущий лес. Понятие «рукотворный лес» в степи сложное. На опушке был

расположен семеноводческий участок, где засаживалось 20 сотых березы и столько же сосны. Выращивал лес техник А.М. Соколов. Сейчас урочище Коминтерн включает 3,5 га соснового, березового и осинового леса, там же оборудован родник и место отдыха.

Сегодня в селе имеются средняя школа, клуб, 2 кафе, мини-пекарня, 4 ИП, ТОО и несколько КХ.

КОММУНА «СТЕПЬ» - создана переселенцами в начале XX века. Испытыв тяготы первой мировой, гражданской войны, 22 семьи в 1920 году образовали коммуны «Степь». Имелся собственный устав. В 1921 году получили трактор «Фордзон», посадили фруктовый сад, в 1924 году на 16 семей приходилось 9 лошадей, 8 быков, 3 верблюда, 16 коров, 50 овец, 6 свиней, 4 арбы, трактор. 700 га посевных площадей. В 1926 году коммуны возглавил А.М. Заворитько. В 1936 году насчитывалось 6500 саженцев яблони, было собрано 9 центнеров клубники, 30 центнеров смородины, другой ягоды. В 1930-57 гг. коммуна была преобразована в колхоз. В 1957-90 гг. - второе отделение с-за «Первомайский». В хозяйстве работала Герой Социалистического Труда М.М. Чипегина, депутат Верховного Совета СССР.

КОРОЛЕВ АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ (1911 г., Минская губерния) - в 1926-1928 гг. воспитывался в Актюбинском детском доме. Трудовую деятельность начал трактористом в коммуне «Заря». В 1928-1932 гг. - студент ВПШ, 1934-1936 гг. - работал в Костанайской области, 1936-1938 гг. - на станции Журын №12 - зампреда овцеводческого совхоза. В 1940-1942 гг. - первый секретарь Мартукского райкома партии, 1942-1945 гг. - второй секретарь. 1946-1947 гг. - начальник Темирского районного земельного отдела.

КОТОВСКИЙ ИВАН ИВАНОВИЧ (1926 г.) - ветеран с.х. производства, бригадир тракторной бригады целинников. Работал в с-зе «Междуреченский». Награжден орденами «Знак Почета», Трудовой Славы.

КОЧЕДЫЖНИК ЖЕНСКИЙ (*Athyrium filix femina* Roth.) - многолетнее травянистое растение с зимующим корневищем, из семейства многоножковых. Листья светло-зелёные, тройкоперисто-рассечённые, с более мелкими дольками. Кучки спорангиев отличаются продолговатым покрывальцем. Основания чёрешков на корневище имеют плоско-трёхгранную форму. Реликтовый папоротник. Занесён в Красную книгу РК.

КРАВЧЕНКО АНДРЕЙ ИГНАТЬЕВИЧ (28.08.1913-29.09.1997 г.) - «Заслуженный работник сельского хозяйства КазССР» (1975 г.). Ветеран Великой Отечественной войны, ветеран с.х. производства. Работал в с-зе «Междуреченский». Участник ВДНХ СССР (1952 г.). За многолетний

доблестный труд награжден орденами Трудового Красного Знамени, Октябрьской Революции, Отечественной войны 2-й степени, 17 медалями.

КРАВЧЕНКО ДМИТРИЙ ИВАНОВИЧ (1919 г, с.Шанды Мартукского района – 1999 г.) - ветеран Великой Отечественной войны. Участвовал в боях в составе 859 и 36 артиллерийских полков 43 армии 1-го и 2-го Украинских фронтов. Инвалид 2 группы. После ухода с военной службы работал директором Новороссийской МТС, председателем колхоза, завгаром с-за им. Дзержинского. Награжден орденами Славы, Красной Звезды, Отечественной войны 1 степени, медалями.

КРАСНОЗОБАЯ КАЗАРКА (*Branta tubicalis*) - маленький ярко раскрашенный гусь. Вес около 1 кг. Полёт очень быстрый. Длина крыльев 31-36см. Летает в стае. Очень характерный клик. В Казахстане казарка отмечена только на пролёте. Один из пролётных путей пролегает через Мартукский район. Редкая, быстро исчезающая птица. Занесена в Красную книгу РК.

КРЕЧЕТКА (*Chettusia gregaria*) - кулик семейства ржанковых. Встречается только в отдельных местах, время от времени меняет районы гнездования в пределах ареала. В устроенном в виде небольшой ямки гнезде 4-5 яиц. Основная причина глобального исчезновения - распашка степи, применение ядохимикатов, перевыпас, вытаптывание гнёзд скотом. Птица занесена в Красную книгу РК.

КУВШИНКА БЕЛАЯ (*Nymphaea alba* L) - водное растение с горизонтально расположенными корнями, неразвитым стеблем. Листья непарные, диаметр цветков, расположенных на сердцевидно-продолговатых, порой округловидных побегах шириной в 15-20см, составляет 10-15см. Чашечка цветка продолговатая, яйцевидная, чуть стянутая к основанию, низ - зелёный, верх - беловато-зелёный, цветок многолепестковый, белые лепестки с внутренней стороны мелкие, постепенно превращающиеся в тычинки: рыльце пестика широкое, жёлтое. Встречается на озёрах и реках района. Занесена в Красную книгу РК.

КУМСАЙ - село на правом берегу р.Илек, расположено у разъезда №35 Жаману в 8 км от райцентра. Численность населения - 195 чел. (2007 г.). В середине 19 в. значился как аул №2 Каратагайской волости. В 1920-30 гг. - артели «Бозой», «Караот», в 1930-50 гг. - к-з «Кумсай», в 1950-92 гг. - объединившись с к-зом им.Буденного преобразован в к-з «Заветы Ильича». Затем были ПО «Кумсай», ПК «Кумсай». После войны в к-зе были овцеводческая, верблюдоводческая, коневодческая фермы, МТФ. Имелись 3 бригады. В 1939 г. колхозники Калбай Косаев и Аксом Нурышева принимали

участие в ВДНХ в Москве. В этих местах были мечети Даулетияра и Байета. Населенные пункты располагались на небольшом расстоянии друг от друга - это аулы Даулетияр, Сусар, Жаманаз, Курман, Токпамбет, Карабас, Отегул, Байет, Караой, Ушкудык, Бозой, Егинсай, Бажыр, Кашкынбулак, Сор, Кокуй. Сейчас в Кумсае строится ММЗ, действуют начальная школа, медпункт.

КУРМАНСАЙ (Степановка) – село на юге Мартукского района на берегу р.Жамансу. В 45 км от райцентра, в 100 км от г. Актобе, центр Курмансайского аульного округа. Численность населения 423 чел. В 1898 году три брата Степановых - Филипп, Сазон, Маман приехали в поисках свободной земли из далекой Молдавии, деревни Семеновки, что расположено было близ Кишенева. Глубокая нужда, многодетные семьи и нехватка земли заставили отправиться в столь дальний путь мужчин. Осенью добрались ходоки до места. Волость тогда была кочевая, по р.Жамансу стояли юрточные поселения. Выбрав место, где из-под земли било сразу пять родников, Степановы остановились, выкопали землянки, перезимовали, убедились в суровости климата. Через год привезли свои семьи и назвали поселок Степановка.

В те года царское правительство вместо подъемных давало право на пожизненное бесплатное пользование землей. Степановы из Молдавии завезли свиней, обжились, в течение трех лет обзавелись лошадьми, коровой, сельскохозяйственным инвентарем. Богатые пастбища, обилие воды, свободные плодородные земли создавали все благоприятные условия для расширения поселения за счет прибывающих безземельных крестьян из России, Украины, Молдавии. К тому же надо заметить, что царское правительство активно поощряло переселение крестьян на окраины, государство оказывало определенную помощь - предоставляла займы через крестьянский банк льготы по отмене налогов. Поэтому волны переселенцев потянулись в степи Казахстана. На земли, приглянувшиеся Степановым, приехали семьи Калининных, Огурцовых, Звонаревых, Булгаковых, Душко, Дементьевых. Аграрная политика Столыпина, закрепленная указом от 9 ноября 1906 года и законом от 14 июня 1910 года, позволяла крестьянам выйти из общины, стать собственниками своего надела и образовать хутора. Путем переселения крестьянского населения из центра страны в Казахстан царское правительство рассчитывало разрядить недовольство крестьян внутри страны, ослабить остроту вопроса. На основании новых аграрных законов царское правительство разработало «Правила о переселении на казенные земли», по которым крестьянам разрешалось выйти из общины, продать надел и переселяться на окраины или посылать ходоков в «Азиатскую Россию для искания, осмотра и зачисления свободных казенных

земель под переселение... земельные участки отводились переселенцам в постоянное (бессрочное) пользование». Отмежевался особый хуторской отруб из расчета по 45 десятин удобной и 10-15 десятин годной для пахоты земли.

Согласно краткому статистическому обзору Тургайско - Уральского переселенческого района за 1908 год, мы имеем картину того времени. Село Степановка стало массово заселяться в 1907 году. Общее число душевых долей значилось 503, количество надела на душу - 10 десятин, дворов в поселке было 75, душ мужского населения - 195. Первые переселенцы закладывали село следующим образом: вкапывали на перекрестке палку и следили за тенью от солнца, в том месте, где тень была самая короткая, они ставили забор или рыли канаву. Первая улица была неполная, так как в низине создали естественную запруду родника и возвели водоем для скота и птицы «Зеленый гай». До 1911 года поселок практически уже сформировался. Согласно данным карты Актобинского уезда Тургайской области (1905-1912 гг.), Степановка значится как переселенческий участок №46. Этот район земель заселялся без ссуды (в размере 150 рублей), но тут и не было продажных земель как, например, на севере Мартукского района. В селе Степановка в то время располагалось волостное управление, фельдшерский пункт, церковь и две церковно-приходские школы.

Все казалось, было хорошо, но наступил 1914 год. Началась первая мировая война, она ударила сразу и по казахам, и по русским. Одних отправили на фронт, других казахов (по Указу 1916 года от 25 июня «О мобилизации на тыловые работы казахов, киргизов, узбеков, туркмен, дунган и уйгуров») на тыловые работы.

Мировая война, революция 1917 года, гражданская война надолго задержали развитие поселка. Через Яйсан и Мартук с боями проходили белогвардейские отряды Дутова. Бои между белоказаками и красноармейцами шли с переменными успехами. Степановка оказывалась то под властью белых, то красных.

Поселок с удовлетворением признал новую власть. Люди надеялись на светлое будущее, поэтому в селе сразу организовались советы по примеру Актобинска, где новая власть установилась 8 января 1918 года под руководством В.Ф. Зинченко. Сельский совет национализировал пахотные земли, покосы, пастбища, которые раньше принадлежали баям, и раздал их крестьянам.

Какие казахские аулы потеряли свои земли?

1. В урочище Жамансу находился третий административный аул «Курмансай» (хозяйственные аулы №9, №10) Каратагайской волости, число хозяйств там насчитывалось 79, лошадей было 1320, аул кочевал с 15 мая по

1 июля, то есть 45 дней. Название аул получил по наименованию балки, в которой приносили священные жертвоприношения Богу. По другому толкованию в этом ауле жили два зажиточных феодала по имени Курман и Иман, согласно их именам и дано было наименование аулу.

2. Чуть дальше в среднем течении Жамансу располагался аул «Кус - Мурын» (хозяйственный аул № 8). В нем имелось 16 хозяйств, 195 лошадей, кочевой путь занимал 40 дней с 15 июня по 25 июля.

3. Аулы № 2, №4, «Саркемир» располагался в средней части реки Аксу, отличительной особенностью аула было большое наличие норок, сусликов и тушканчиков. Аул имел хозяйств - 24, лошадей - 449, кочевой путь составлял 45 дней с 15 мая по 1 июля.

4. Аул №3 там же - количество хозяйств - 8, имелась 161 лошадь, кочевал с 1 июня по 1 июля, т.е. 30дней.

5. Аулы №6 содержали 36 хозяйств, имели 382 лошади, кочевали с 10 мая по 20 июля, т.е. 70 дней.

6. Аул № 7 - содержал 16 хозяйств, имел 445 лошадей, кочевой путь составлял 35 дней с 25 мая по 1 июня.

7. Аул №5 «Ащисай» состоял из 6 хозяйств, имел 249 лошадей, кочевал 55 дней с 5 мая по 1 июля. Аул располагался в балке, где господствовали высокие растения семейства зонтичных.

Чтобы легче было обрабатывать землю, крестьяне стали кооперироваться в коммуны, ТОЗы, объединялись по интересам и по имущественному принципу. Преодолев голод 1921-1922 года в годы НЭПа люди стали обзаводиться новыми орудиями труда, очень быстро стало развиваться хозяйство. В 1928-1929 году была проведена коллективизация, раскулачиванию подверглись семьи Душко, Булгаковых, Дементьевых. В 1928 году в Степановке появился первый колхоз «Ударник». Председателем избрали Сиденко Якова Герасимовича. Туда вошли все бедняцкие семьи Романовы, Гурьяновы, Калининны, Зубковы, Степановы... В этом же году в селе появился первый трактор «Фордзон».

Колхоз поднимался, появилась первая дизельная электростанция, которая работала от двигателя трактора. В полях созревал хлеб, на базах разводили скот. Перед войной появились небольшие микрорайоны уже в самом селе Степановка, так «Ташкентом» называли район, где земля была плодородней и давала хороший урожай, там росли крупные овощи и появились первые фруктовые деревья. «Оторвановка» находилась на краю села, там селились в основном казахи из близлежащих аулов. В селе имелась деревянная церковь с одним куполом и звонницей по улице Школьной, в 1937 году из нее построили клуб. В годы войны здание переоборудовали под зерносклад, впоследствии там прогнили полы, и она разрушилась. В 1936 году открыли

новую начальную школу, детский сад-ясли. В 1938 году начальная школа в селе Степановка перешла на семилетний цикл обучения.

Люди думали о будущем, мечтали о любви и счастье. Но случилась война - самое страшное событие, которое только может случиться как в жизни отдельного человека, так и в истории всего человечества.

С первых дней войны ушли все взрослые мужчины: Зубков И.В., Дмитриенко В.А., Звонарев Г.Ф., Гордиенко П., Грузницкий Я.С., Гавриленко Н.Е., Тажмахамбетов А.В. - всего 99 человек.

Война разбросала их по всем фронтам: Первый Белорусский, Украинский, в составе Панфиловской дивизии защищали Москву, насмерть стояли под Сталинградом, Ленинградом. Многие степановцы были награждены орденами и медалями, дошли до Берлина, Вены, Праги: Аубакиров З., Алгазин К., Грищенко Н.М., Седер С.Г., Мельник Ф.Л., Романов Д.Г., Энчин Г.Я., Куленко И.В., Космагамбетов К. С фронта не вернулось 65 человек.

А дома остались их семьи: старики, дети, жены. Женщины и молодые девушки работали механизаторами на старинных «Фордзонах», в жару и в морозы они пахали и сеяли, собирали урожай на саях и телегах перевозили корма, ухаживали за скотом - это были Букасева Акулина, Яковлева А., Романова Александра, Булгакова Нина и Прасковья, Константинова Наталья и ее сестра, Серета Т., Гавриленко Наталья. Бригадиром была Степанова П.Х., помощником бригадира Дерксен Ф. На комбайнах работали Щербань, Дмитриенко Александра, Попик Анна и Нина.

В колхозе «Красный маяк» Жаксылык Калиев призвал всех сельчан досрочно рассчитаться с государством по всем видам поставок, сам по всем видам мясopоставок уже 9 июля сверх годового налога сдал 36 кг мяса.

На трудовом фронте работали Мартыненко Мария, Дмитриенко Александра, Иващенко Матрена, Ткачук Мария, Гордик Мария, Серета Татьяна, Мартыненко Анна и др.

Доярки жили на Шибске до снега, и только когда коров ставили на стойло, возвращались в поселок.

Нельзя не вспомнить добрыми словами подростков, мальчишек лет 12-15-ти. Это Плис Г.А., Клевин В.Я., Щербань М.З., Степанов А., которые работали на току, возили зерно, обрабатывали его на складе. Ежедневно в разлив, в бураны ездили в Мартук, возили почту, лекарства. А малыши в это время ходили в школу, писали письма солдатам, ухаживали за престарелыми. Ученики обучались вождению тракторов, комбайнов, автомашин. Получали навыки по гражданской обороне и во время учебного процесса, и во внеурочное время. Учителя и ученики работали под девизом: «Все для фронта, все для победы!»

В 1941 году пригнали из Белоруссии своим ходом почти 100 коров, вот и работали до обеда на колхозных коровах и быках, а после обеда запрягали

эвакуированный скот. Паск выдавался колхозникам 400 гр. черного, словно мыло, хлеба.

Зимой 1941 в Степановку года депортировали более трех десятков семей поляков, евреев, и немцев. Расселили по квартирам, кроме них в селе было много эвакуированных жен офицеров. В 1943 году привезли более двух десятков семей чеченцев. Так что почти в каждом доме, кроме хозяев, проживало по четыре семьи подселенных. Комендант строго следил за передвижением депортированных. После отмены комендантского надзора почти все уехали.

В 1951 году произошло объединение колхозов «Ударник» и «Красный маяк» в колхоз им. Джамбула.

В 1954 году весь Казахстан всколыхнула весть, началось поднятие целины. И потянулись в заснеженные степи молодые люди по комсомольским путевкам. В числе первых первоцелинников приехали Васильев А. А., Осьмаков В.С., Перунов Я.Г., Малов Г.П., Сляднева Е.

Много приехало молодых специалистов работать в школу, она была построена в 1969 году. Это бывшие фронтовики Эчин Г.Я., Серета Д.Г., Сохарев М.И., Шабалина М.П., Гришина Л.П., Константинова Е.Л., Ширяева Р.А. В 1957 году колхоз вошел в совхоз им. Дзержинского, огромное хозяйство охватило всю южную часть Мартукского района, но это была слишком большая территория, поэтому в 1964 году совхоз разделили на с-зы им. Дзержинского и «Междуреченский».

Совхоз «Междуреченский» объединил четыре отделения: Степановка - 1 отделение, Ефремовка - 2 отделение, Шаңды - 3 отделение, Новодонцы - 4 отделение и центр отделения Черемушки. Первым директором был Пчела В.Г., на долю которого выпала основная организация совхоза, затем его сменил Кушкенов Б.К. Когда он был директором в 1966-1968 гг., были получены высокие урожаи. Именно тогда с-з «Междуреченский» посетил Д.А. Кунаев. Посмотрев поля, он заметил, что «Междуреченская земля должна родить богатый урожай!»

Много хорошего для благоустройства села сделал следующий директор Калимуллин К.Х. С-з «Междуреченский» являлся самым крупным в Мартукском районе. Общий земельный фонд насчитывал 82 тыс. га. Пахотной земли - 42 тыс. га, из них 33 тыс. га занимали зерновые, основной клин пшеница - 12 тыс. га, ячмень - 9-10 тыс. га, рожь - 2 тыс. га, 2 тыс. га - кукуруза на силос, 1 тыс. га - подсолнечник, овес - 200 га, просо - 500 га, горох - 300 га, картофель - 20 га, бахчи - 15 га. Высевалась суданка, люцерна, житняк на корм скоту, выращивались сахарная свекла и овощи. Средняя урожайность на полях совхоза «Междуреченский» была 8 - 10ц/га, в урожайные годы (1972 г., 1978 г., 1983 г.) планка поднималась в среднем до 13-15 ц/га. Машинный двор с-за был представлен 170 комбайнами, 120 тракторами, из которых 25 были К-700, 90 автомашинами. В 1967-1968 гг. в

совхозе шло большое строительство, в год сдавалось по 24 дома. В животноводстве было дойных коров - 1700 гол., свиней - 3000, овец - 3000, лошадей - 174, племенной скот черно-пестрой породы - 200 голов.

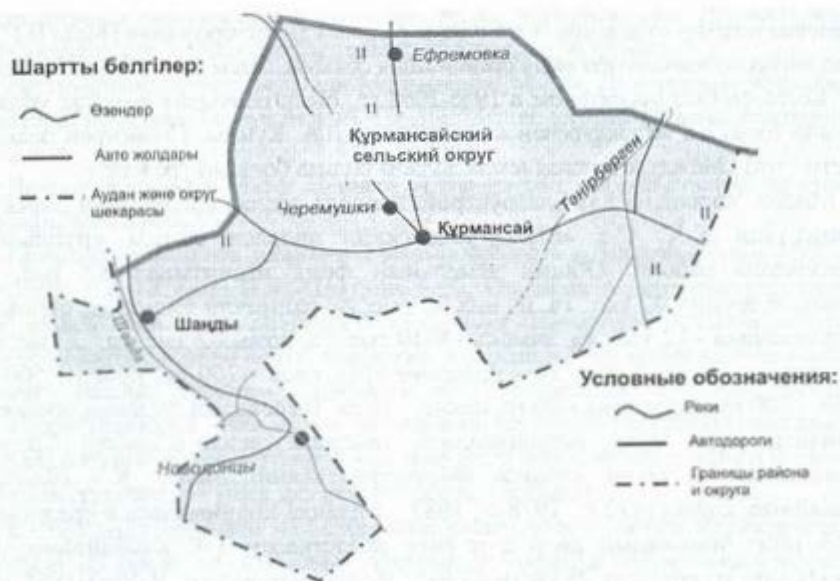
Большой вклад в развитие хозяйства внесли специалисты: Ильясов А., Бекназаров Е., Сердюк Н., Клевин В.Я., Дерксен Ф.Я.

Благодаря стараниям депутата Верховного Совета Казахстана, механизатора с-за «Междуреченский» Шилан Ф.Р. в Черемушках построили в 1979 году типовую трехэтажную школу.

В 1999 году совхоз распался. На смену ему пришли другие формы организации труда. Сейчас в селе имеются средняя школа, клуб, библиотека, врачебная амбулатория, ТОО «Маяк», КХ «Елим-ай», «Ғазиз», «Сермер», «Сункар», «Ақтолқын», «Ырғыз».

КУРМАНСАЙСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ

КУРМАНСАЙСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ - расположен в южной части Мартукского района. На севере граничит с землями Танирбергеновского аульного округа, на северо-западе с землями Байнассайского сельского округа, на юго-западе с землями Кобдинского, на юго-востоке с Алгинским районом Актюбинской области. Общая площадь землепользования составляет 82898 га, из них пашни 34415 га.

КЛИМАТ: Климат зоны аульного округа отличается продолжительной и суровой зимой, короткой прохладной весной, сухим знойным летом и короткой осенью. Годовая сумма осадков 160 - 200 мм. Продолжительность зимы с устойчивым снежным покровом около 120 дней. Часты зимой метели, а летом пыльные бури.

РЕЛЬЕФ: Территория аульного округа значительно вытянута с севера на юг, поэтому она отличается разнообразностью рельефа. Северную часть территории можно разделить на следующие элементы рельефа:

- плато, характеризующееся плоскоравнинностью и слабой волнистостью, а также есть холмисто-увалистая равнина.

В северо-западной части округа - холмы, вытянутые в гряды, высота которых достигает 30-50 метров, по отношению к общему рельефу.

В центральную и западную часть заходит возвышенное плато - это наиболее ровная часть землепользования, мало изрезана балками и оврагами.

Восточная часть отличается большой изрезанностью рельефа.

В южную часть территории заходит коренное плато, которое делится рекой Кара-Хобда.

ПОЧВЫ: Территория выражена двумя тонами почв: южные малогумусные черноземы и темно-каштановые почвы. Преобладающими являются темно-каштановые почвы разного механического состава и различной степени солонцеватости.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками: Кара-Кобда, Тәңірберген, Ақсу, Жамансу, Шанды, ручьями Ащисай, Муқансай, Балкансай, Оразайсай, Оразальсай, Шолаксай, Бармак, Торайғыр, Жаманаз. Протяженность рек на территории Курмансайского аульного округа Кара-Кобда в пределах 22 км, Тәңірберген - 17 км. Вследствие строительства глухих плотин и дамб на территории округа имеется 6 плотин: «Взрыв» (1980 г.), «Ащибек» (1982 г.), «Белый обрыв» (1982 г.), «Волчья гора» (1983 г.) «Лозки» (1965 г.), «Курмансай» (1960 г.).

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Растительный мир аульного округа в видовом отношении весьма разнообразен. На сухих степях распространена преимущественно злаково-разнотравная (типчако-ковыльная) растительность. На солонцах обычны типчак, белая и черная полынь. Склоны многочисленных балок покрыты чилигой. Встречаются пойменные леса, берзовые колки, заросли ивы, ольшаника и тополя. В округе много произрастает травянистых растений, таких как марьяник полевой, ирис, тюльпан, лабазник, душистая ромашка, клевер. Всего в природных зонах округа более 250 видов растений.

ЖИВОТНЫЙ МИР. Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Обитают: косули, барсуки, бобры, волки, лисы, зайцы, ласка, хорь, барсук, корсак, суслик, тушканчик, еж, змеи. Наибольшим видовым разнообразием отличаются птицы, встречающиеся на территории округа, тут гнездятся и встречаются во время миграции журавли, аисты, лебеди, дрофы, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, лысуха, беркут и др. Водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, щука, линь, язь.

РЕСУРСЫ: Курмансайский аульный округ представлен богатейшими природными ресурсами: запасами углеводородного сырья (нефть, газ), залежами титано-циркониевых руд, углем, строительным материалом - щебнем, песком, белой глиной и др. полезными ископаемыми. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи, сенокосы, пастбища и пахотные земли, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников, артезианского колодца.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория аульного округа была создана в 2003 году и занимала площадь 82898 га. В нее вошли 5 населенных пунктов. Сегодня по итогам переписи численность населения составляет 1072 человека. Из них 34,7% - казахи, 28,5% - русские, 25,9% - украинцы, 4,2% - немцы, 2% - молдаване, 1,5% - татары, 1,6% - белорусы, 1,6% - чеченцы и др. Всего в округе проживают представители 14 национальностей. Плотность населения составляет 1,3 человека на 1 кв. км. В округе проживает 538 мужчин - это 51%, и 534 женщины - 49%. Есть прирост рождаемости в общем по округу.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Курмансайский аульный округ относится к региону с недостаточной влажностью, так называемая зона рискованного земледелия. Теплый агроклимат благоприятствует занятию земледелием, выращиванию зерна, картофеля, овощей, кормовых злаков. Раньше в этом округе было широко развито мясо-молочное животноводство, свиноводство и птицеводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются 1 АО, 3 ТОО и 24 КХ.

Земли ТОО и АО - 24548 га

ТОО «Шанды» - 2363 га.-Ермуханов М.
ТОО «Калкан» - 2612 га. Батталов С.
ТОО «Маяк» - 12469 га. - Исмагулов И.
АО «Агрошанды» - 7104 га. - Ермуханов М.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь - 14069 га

КХ «Огонек» - 57 га. - Таран В.	КХ «Факел» - 730 га. – Сластен А.
КХ «Сенім» - 220 га. - Илюпов С.	КХ «Фиалка» - 1759 га. – Бобыр В.
КХ «Серік» - 200 га. – Кужегулов Г.	КХ «Вика» - 551 га. – Пожарский А.
КХ «Арыстан» - 1945 га.- Макенов Б.	КХ «Казахстан» - 135 га. – Шотанов М.
	КХ «Алтынжер» - 1733 га. – Сарин Н.

КХ «Елім - ай» - 154 га. – Тукушев А.
КХ «Газиз» - 372 га – Тлеп К.
КХ «Сермер» - 500 га. - Балгазин Р.
КХ «Ақтолқын» - 500 га. – Утеғалиев С.
КХ «Біргыз» - 262 га. - Урусібасов К.
КХ «Сұңқар» - 200 га. – Махамбетов С.
КХ «Орал» - 425 га. – Мурзатаев Ж.
КХ «Миислу» - 564 га. - Абдрахимов Т.
КХ «Жақсекең»-274 га. – Балмағамбетов Б.
КХ «Назым» - 374 га. – Баймуқашев Т.

КХ «Атамекен» - 380 га. – Тукешев Ж.
КХ «Сарой» - 1867 га. – Уразалина Б.
КХ «Адал» - 463 га. – Шерниязов А.
КХ «Карлығаш» - 210 га. – Илюпов Б.
КХ «Еркін» - 194 га. - Матжанов Е.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в аульном округе действуют средняя школа в с.Курмансай, основная школа в с.Шанды и начальная школа в с.Новодонцы. Общее количество учащихся в округе 200 человек. Педагогический коллектив насчитывает 35 учителей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа функционируют ВА в Курмансае и 2 ФП в Шанды и Новодонцах.

КУЛЬТПРОСВЕТАРАБОТА: В округе имеются клуб и библиотека с книжным фондом 16805 экз.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории Курмансайского аульного округа с 1999 года существует футбольная команда «Маяк». Она неоднократно становилась призером районных соревнований. Футбольная сборная команда аульного округа - чемпион района. Есть волейбольная команда «Курмансай».

КУЛЬТУРА: Могильник Чайда - III -Курганная группа вытянулась по линии северо-запад - юго-восток на краю небольшой террасы, имевшей довольно крутой склон. Могильник состоит из семи курганов, размеры которых составляют от 12 до 25м в диаметре и от 0,3 до 2м высотой. Земляные насыпи имеют полусферическую форму. На вершине кургана №2 установлен триангуляционный знак. У основания курганов №1 и №7 прослеживаются ровики. В 45м на юго-восток от кургана №1 отмечено святилище, имеющее прямоугольную форму. В центре кургана №7 зафиксирована грабительская воронка. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Чайда -IV -Состоит из двух земляных курганов, расположенных на пашне в 25м друг от друга на вершине водораздельного хребта. Размеры их: курган №1-10х0,6м.; курган №2 -12х0,15м. Насыпь последнего сильно уплощена. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1989г. Паспортизирован.

Могильник Чайда - V - Земляной курган диаметр 1м и в высоту 0,4м., расположен на вершине водораздельного хребта. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1989г. Паспортизирован.

Могильник Чайда - VI - Расположен на склоне водораздельного хребта. Состоит из двух земляных курганов (8-10x0,4-0,1м.), расположенных в 10м. друг от друга по линии северо-запад-юго-восток. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1989г. Паспортизирован.

Могильник Чайда - VII - Расположен на склоне водораздельного хребта широтной ориентировки. Состоит из шести земляных курганов с уплощенными и полусферическими насыпями диаметром от 5 до 12м и высотой от 0,5 до 0,9м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1989г. Паспортизирован.

Могильник Черёмушки - Могильник из двух земляных полусферических курганов, расположенных на вершине плоской возвышенности левобережья р.Аксу пересечённой дорогой у юго-восточной окраины казахского кладбища. Размеры курганов: курган №1 - 12x0,3м и курган №2 - 14x0,2м.

Могильник Ефремовка - I - Земляной курган диаметром 11м, высотой 0,4м, расположен на плоской вершине. В состав насыпи входит щебень. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ефремовка - II - Представляет собой земляную насыпь (3,5x36-40м.), расположенную на вершине водораздельного плато Илекского левобережья. С кургана обзревается пространство радиусом до 20км. На вершине кургана установлен геодезический знак, рядом с ним воронка глубиной до 2м. По периферии насыпи кольцевой ров, глубиной до 1м. Курган окружает пашня. Памятник раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ефремовка - III - Состоит из двух курганов, находящихся на пашне на вершине водораздельного плато р.Аксу левого притока р.Илек. На вершине кургана №1 (1,3x22м.) установлен геодезический знак. В 65м к востоку от него находится курган №2. Его размеры высота 1м, диаметром 24м, курган №2 распахивается. Памятник раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ефремовка - IV - Находится на вершине водораздельного плато левого берега р.Илек. Состоит из 7-ми земляных курганов кучно расположенных у пашни и на ней. Наибольший курган №1 имеет полусферическую насыпь (высота 1,5м, диаметр 24м.) На вершине установлен геодезический знак. В 100м к югу расположен курган №2 (0,6x18м.) и в 75м. к западу курган №7 (0,3x12м.) Очертания остальных четырёх курганов едва угадываются на пашне к востоку от первого кургана.

В 105м. от него расположена меридиональная цепочка из 3 совершенно распаханных курганов, высотой 0,1-0,2м. и диаметром 10-32м на равном расстоянии между ними и курган №5 в 65м к юго-востоку от последнего фиксируется долинный курган широтной ориентировки. Его современные размеры: высота 0,3, ширина 14м., длина 56м. Памятник раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ефремовка- V - два земляных кургана размерами: курган №1 - высота 1,5м., диаметр - 32м, курган №2 - высота 1,5м, диаметр - 36м. Расположены в 150мм друг от друга на вершине небольшой возвышенности.

Могильник Степановка - I - состоит из двух курганов расположенных по линии северо-восток - юго-запад в 70м друг от друга. Насыпи земляные, полусферические. На вершине северного кургана №1 (2,5х44м.) установлен геодезический знак. Вокруг насыпи кольцевой ровик. Курган №2 имеет размеры: 2,5х35м., вокруг насыпи также присутствует кольцевой ровик. Могильник находится на вершине водораздельного плато левого берега р.Илек. Памятник раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Степановка - II - состоит из двух курганов расположенных на вершине водораздельного плато левого берега р.Илек в 90м. друг от друга по линии север-юг. Курганы земляные, полусферические. На вершине южного кургана №1 установлен геодезический знак, рядом зафиксирована грабительская воронка. Высота его 2,5м, диаметр 50м. У подошвы второго кургана (2,0х32м.) с севера на юго-восток прослежены ровики. Памятник раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО КУРМАНСАЙСКОМУ АУЛЬНОМУ ОКРУГУ

Ажгалиева Гульжамия (01.03.1941 г., Актюбинская область, Мартукский район, а.Сарой). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1961 году. Муж Ажгалиев Айткали, работал более 40 лет трактористом в с-зе «Междуреченский», она - свыше 23 лет дояркой. Детей - 8, внуков-12. Награды: медаль «Материнской славы», «Ветеран труда», «За освоение целинных и залежных земель», «За доблестный труд». Проживает в с. Ефремовка.

Абитова Умсым (1928 г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Кумсай). Образование 3 класса. Вышла замуж в 1946 году. Муж Абитов Тулебай, работал комбайнером в с-зе «Междуреченский», начальником нефтебазы, она-участница трудфронта, была скотником. Детей 11, внуков 19, правнуков 9. Награды: медаль «Материнской славы», «Мать-Героиня», «Ветеран труда», «50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.». Проживает в с.Курмансай.

Куатова Жамилия Хабдешевна (20.04.1937г., Актюбинская область, Мартукский район, а.Жана-Илек). Образование 7 классов. Вышла замуж в 1950 году. Муж Куатов Сагынгали, участник Великой Отечественной войны, работал бухгалтером, она - разнорабочей в с-зе «Междуреченский». Детей 8, внуков 17, правнуков 3. Награды: медаль «Материнской славы», «Күміс алқа». Проживает в с. Курмансай.

Тажигулова Туймеш (01.07.1948г., Актюбинская область, Мартукский район, с. Новомихайловка). Образование 3 класса. Вышла замуж в 1969 году. Муж Тажигулов Вали Азербавич, работал пастухом в с-зе «Междуреченский», она - телятницей. Детей 8, внуков 3. Награды: «Күміс алқа», «Материнская слава» всех степеней. Проживает в с.Курмансай.

Кауканова Загипа Шыганаковна (1930г., Актюбинская область, Мартукский район, с.Новодонцы). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1951 году. Муж Кауканов Жаумбай, работал трактористом в колхозе «Заветы Ильича», она - разнорабочей. Детей 9, внуков 11, правнук 1. Награды : «Күміс алқа», орден «Материнской славы». Проживает в с. Новодонцы.

Жаксыгарина Гуляим Унтургановна (06.03.1946 г., Актюбинская область, Мартукский район, к-з «Красный Маяк»). Образование среднее. Замуж вышла в 1966 году. Муж Жаксыгарин Жанаталап, работал шофёром в с-зе «Междуреченский», она трудилась в детсаде техничкой. Гуляим - мастер декоративно-прикладного творчества, изготавливает ковры, вяжет, вышивает. Награды : «Күміс алқа», орден «Материнской славы». Проживает в с. Шанды.

КЫЗЫЛЖАР - аул располагался у реки Тарангул, в 11 км севернее села Андреевка. Имелись 3 улицы, порядка 100 дворов.

Были начальная школа, библиотека, клуб, медпункт, магазины, животноводческие базы.

КЫЗЫЛЖАРСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

КЫЗЫЛЖАРСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в северной части Мартукского района. На севере и северо-востоке граничит с землями Российской Федерации, на западе с землями Хазретовского сельского округа, на юге с землями Байтурасайского сельского округа, на юго-востоке с Карачаевским сельским округом, с востока с Родниковским сельским округом. Общая площадь землепользования составляет 41750 га, из них пашни 22279 га, пастбище - 21638 га.

КЛИМАТ: Климат зоны округа отличается продолжительной и суровой зимой, короткой прохладной весной, влажным летом и короткой осенью. Средняя температура воздуха в июле +21 градус, средняя температура в январе - 16-20 градусов. Зимой территория находится частично под влиянием сибирского антициклона. Продолжительность зимы с устойчивым снежным покровом около 130-140 дней. В северной части округа снег лежит до второй половины апреля. Годовая сумма осадков 300 - 350 мм. Наибольшая сумма осадков летом выпадает в июне и первой половине июля.

РЕЛЬЕФ: Территория сельского округа значительно вытянута с запада на восток. Рельеф местности - всхолмленная равнина. Всю территорию можно разделить на следующие элементы рельефа:

- в северо-западной части округа - холмы, вытянутые в гряды, высота которых достигает 50 - 70 метров, по отношению к общему рельефу.

- в центральную и западную часть заходит возвышенное плато, расположенное на продолжении Уралтау (южные отроги Уральских гор). Характерно чередование значительных возвышенностей, достигающих высот 400 м, как Кызылжар, Ташолак и понижения, представляющие широкие долины. Территория округа мало изрезана водостоками, балками и оврагами.

ПОЧВЫ: Территория сельского округа размещена в степной зоне южного чернозема. Агроклиматическое районирование зоны увлажнения засушливая - 1,0-1,1 ГТК.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками: Тарангул, Қиялы Бөрте, Абдан (1, 2), Жусасай, Сынтас. Протяженность рек на территории Кызылжарского сельского округа Қиялы Бөрте в пределах 21 км, Абдан - 13 км, Тарангул - 7 км, Кушикбай - 18,5 км, ручей Кызылсай - 2,3 км. Вследствие строительства глухих плотин и дамб на территории округа имеется 4 плотины: «Карасу» (1974 г.), «Волковское» (1986 г.), «Буримское» (1973 г.), «Абдан» (1984 г.).

Кроме этих гидросооружений на территории округа существуют естественные водоемы для скота и полива огородов - «малая плотина» у МТМ, «кирпичная», где раньше изготавливали саманный кирпич в с.Шевченко, в 9 км от с.Андреевка - плотина «Маяк», плотина у старого канала в с.Студенческое.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Растительный мир сельского округа в видовом отношении весьма разнообразен. В степях распространена преимущественно злаково-типчако-ковыльная растительность. В травостое преобладает ковыль красноватый, ковылок, тырса. Субдоминантами являются типчак (овсяница бороздчатая), полынь австрийская, лерховская. Из разнотравья встречаются грудница мохнатая, ромашник. Покрытие почвы этими растениями колеблется от 40 до 60 процентов, из которых 30-40 процентов приходится на долю типчака. Злаковые и разнотравно-злаковые пастбища расположены двумя контурами к северу и северо-западу округа. Они занимают пониженные элементы рельефа, очень остепнены, наряду с пыреем ползучим, костром безостым в значительном обилии находятся овсяница бороздчатая, мятлик степной. Склоны многочисленных балок покрыты чилигой. Встречаются пойменные леса, березовые колки, заросли ольшаника. В

округе произрастает много редких травянистых растений, таких как тюльпан Шренка, кровохлебка, лабазник, душистая ромашка. Всего в природных зонах округа более 250 видов растений. Расположен реликтовый ольшайник в Шевченко, в ложине вдоль оврага, со стороны села к нему ведет крутой спуск, по краям ольшайника примешивается береза, с восточной стороны окаймляется шиповником рыхлым, жимолостью и плавню переходит во влажный луг. Ольшайник трудно проходимый, с близким залеганием грунтовых вод и родников, травяной ярус образован злаками, хвощом луговым, звездчатками, ежевикой. На примыкающем к нему лугу луговое разнотравье представлено клевером луговым, коостром безостым, астрой алтайской, чиньей луговой, горошком заборным, там же произрастает редкая популяция синеголовника крупночашечного и марьянника гребчатого, погремек джунгарский и др. С севера к ольшайнику вдоль ложины примыкает березово-осиновый лесок, который дальше разрастается в серию лесков. Березово-осиновый лесок требует охраны уже потому, что является единственным местом произрастания в области третичного реликта – кочедыжника женского (папаратника). По краю колки встречаются такие редкие натуральные и естественные поляны лекарственных растений, таких как золотарник обыкновенный, спаржа обыкновенная, душица, шалфей, ястребки и др.

Во исполнение решения акима Актюбинской области №130 от 26 декабря 1995 года «Об особо охраняемых территориях Актюбинской области и придания им статуса «Памятник живой природы» и в соответствии со статьями 13, 89, 91 Указа Президента РК «О земле» и статьями Закона «Об охране окружающей живой природы» решено:

Признать «Памятником живой природы» реликтовые лески окраины села Шевченко. Согласно этому документу была запрещена распашка территорий, изменение видового состава растительности: сбор, заготовку сенокосения на прилегающих лугах. Площадь охраняемого объекта 1 га:

1-й участок – ольшайник 0,5 га

2-й участок – березово-осиновая колка 0,5 га.

Категория памятника природы – ботанический.

Свойства объекта, подлежащего охране:

1. Единственное в области место произрастания реликта третичного периода папаратника – кочедыжника женского.

2. Место нахождения очень редкого растения – синеголовника крупночашечного

3. Место обитания реликтового сообщества – ольхи клейкой.

4. Место нахождения редких типов растений: лютика многоцветкового, земляники лесной, астры алтайской, погремка джунгарского, марьянника гребчатого, клевера лугового, ястребинок.

5. Урочище «Шевченко» - 3,9 га, там произрастает сосна.

На территории лесного хозяйства района имеется оборудованный родник в с. Шевченко.

Лесоугодья Кызылжарского сельского округа весьма разнообразны по породам деревьев, там произрастают сосна, дуб, береза, осина, ольха черная, тополь, клен, ясень, акация желтая, вяз, клен семенной, ива кустарниковая, лох, ива древовидная, яблоня.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Обитают: лоси, косули, барсуки, бобры, волки, лисы, зайцы, ласка, хорь, барсук, корсак, суслик, сурок, ондатра, норка, куница, кабан, тушканчик, водяная крыса, мелкие мышевидные грызуны, змеи. Наибольшим видовым разнообразием отличаются птицы, тут гнездятся и встречаются во время миграции лебеди, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, стрепет, краснозобая казарка, беркут, галка, воробьи, скворец, ворона, сорока, дикие голуби, тетерев, сова, сокол, дятел, кукушка, удод, горлица, ласточка, жаворонок, грач, стриж, снегирь и др.

Водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, щука, линь, язь, карп, окунь, плотва, пескарь, ерш, лещ, голавль, толстолобик, красноперка, подус.

РЕСУРСЫ: Кызылжарский сельский округ представлен богатейшими природными ресурсами: запасами углеводородного сырья (нефть, газ), бурым углем, строительным материалом - щебнем, песком, гравием, белой, красной глиной. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи - 3,064 т. га, сенокосы, пастбища - 21,6 т. га и пахотные земли - 10,665 т. га, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водонсточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория сельского округа была создана в 1993 году и занимала площадь 41750 га. В нее вошли 3 населенных пункта. Сегодня по итогам переписи численность населения составляет 1803 человека. Из них 53,6% - казахи, 11,9% - русские, 31,7% - украинцы, 1,3% - немцы, 0,3% - татары, 1,2% - другие национальности. Всего в округе проживают представители 10 национальностей. Плотность населения составляет 4,2 человека на 1 кв. км. В округе проживает в с. Андреевка - 721 человек, в с. Студенческом - 715, в с. Шевченко - 367. Есть прирост рождаемости в общем по округу.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Кызылжарский сельский округ относится к региону, где теплый агроклимат благоприятствует занятию земледелием, выращиванию зерна, картофеля, овощей, кормовых злаков. В этом округе развито мясо-молочное животноводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются ПК

«Кызыл-Жар», 46 крестьянских хозяйств и сельхозформирование Студенческой СШ.

Земли ПК «Кызыл - Жар» - 12030 га - Сагизбаев Т.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь - 11088 га

КХ «Тарангул» - 432 га. – Шингалев Н.	КХ «Владислав» - 50 га. – Вуккерт С.
КХ «Ахмет» - 140 га. – Ахметов Т.	КХ «Руслан» - 165 га- Есентемиров Я.
КХ «Жансерік» - 2349 га. – Хусайнова Н	КХ «Алина» - 87 га.- Белый В
КХ «Асар» - 80 га. – Ерманов Г..	КХ «Алматы» - 179 га. – Амандыков С.
КХ «Арман» - 113 га. – Панин А.	КХ «Жансая» - 148 га. – Умбаев Н.
КХ «Нур-Тлеу» - 180 га. – Жумабаев Ж.	КХ «Виктория» - 62 га. – Зинченко А.
КХ «Азат» - 80 га. – Мамбетов К.	КХ «Енбек таны» - 85га – Машенов В.,
КХ «Айжан» - 60 га. – Тукуев С.	КХ «Рассвет» - 83 га. – Жандин Н.
КХ «Алаша» - 220 га. – Салмуханов А.	КХ «Елман» - 409 га. – Жакиенов А.
КХ «Елена» - 50 га. – Горуш Ю.	КХ «Заря» - 90 га. – Зобенко А.
КХ «Даулен» - 905 га. – Ниязова Ж.	КХ «Конус» - 50 га. – Айкенов Д.
КХ «Назгуль» - 150 га. – Кожан М.	КХ «Нурия» - 122 га. – Ибраев Б.
КХ «Султан» - 223 га. – Умбетов Н.	КХ «Жұлдыз» - 100 га. – Сапахов Н.
КХ «У Толебая» - 101 га. – Сарсенов Т.	КХ «Жанна» - 630 га. – Истаев М.
КХ «Жасдаурен» - 900 га. – Байдулин М.	КХ «Слава» - 104 га. – Бублий И.
КХ «Айгерим» - 97 га. – Жилкаев С.	КХ «Адилет» - 752 га. – Даукенов С.
КХ «Аян» - 184 га. – Сарсенов С.	КХ «Север» - 80 га. – Кокоза А.
КХ «Динара» - 554 га. – Киялбаев С.	КХ «Жиембек»-172га –Жиембеков Ж.
КХ «Нурадил» - 119 га. – Калиев А.	КХ «Стрела» - 72 га. – Петренко В.
КХ «Путь» - 66 га. – Грабович Н.	КХ «Берик» -105га. – Курмангазин Т.
КХ «Ермек» - 88 га. – Кулжанов С.	КХ «Узакбай» - Станкулов Н.
КХ «Андрей» - 101 га. – Бодло А.	
КХ «Санат» - 241 га. – Телеш Н.	
КХ «Антон» - 109 га. – Вуккерт Ю.	

Сельхозугодия Студенческой средней школы - 6144 га

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе действуют 2 средние и 1 основная школы.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа расположена Кызылжарская сельская врачебная амбулатория в с.Андреевка, 2 ФП в с. Шевченко и с.Студенческое.

КУЛЬТПРОСВЕТАРАБОТА: Имеются 2 сельских клуба и 2 библиотеки: в с.Андреевка - книжный фонд 7028 экз., в с.Студенческое – 4184 экз. Есть вышка Казтелерадио.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: С 2001 года существуют футбольная команда «Кызылжар» и волейбольная команда «Шевченко». Они неоднократно становились призерами районных соревнований. Волейбольная

сборная округа добивалась победы в зональных соревнованиях и на районных спартакиадах.

КУЛЬТУРА:

Могильник Шевченко-I - расположен на юго-восточной окраине с.Шевченко и состоит из 5-ти земляных курганов с уплощенными насыпями высотой от 0,15 до 1,3м и диаметром от 8 до 24м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ 23.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Шевченко - II - состоит из 8-ми уплощенных земляных насыпей кучно расположенных на юго-востоке села. Диаметр курганов - 4-8м, высота их - 0,3м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ 23.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Шевченко - III - земляной курган с насыпью полусферической формы (17x1,0м.). Расположен на крутом водоразделе в 30-40м. к югу от шоссеиной дороги Шевченко-Байторысай, против репера 18/9км. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ 23.08.87г. Паспортизирован.

Могильник Шевченко - IV - Могильник состоит из 2 земляных курганов с оплывшими насыпями, расположенных на пашне на вершине водораздельного плато в 130м. друг от друга по оси запад-север-запад и восток-юг-восток. Размеры насыпей: курган №1-20x1м, курган№2-15x1,5м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в августе 1989г. Паспортизирован.

Могильник Шевченко - V - Могильник состоит из 4 земляных курганов с полусферическими насыпями, расположенных на пашне на вершине водораздельного хребта. Вокруг кургана №1 (34x2,5м) кольцевой ров. Остальные три находятся в 60-80м к востоку и северу от него. Размеры их: курган №2 -20x1,5м, курган№3 - 22x1,8м, курган №4 - 20x0,5м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ в июле 1989г. Паспортизирован.

Могильник Шевченко -VI - Могильник состоял из двух земляных курганов, расположенных в открытом поле. Курганы, размеры которых составляли 35 и 15м, в диаметре 2,5м и 0,4м высотой, имели полусферическую форму. В центре кургана №1 - грабительская воронка, курган№2 - распаивается. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО КЫЗЫЛЖАРСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Гупн Вера Михайловна (1939 г. Актюбинская область, Журунский район, п. Кузнецовск). Образование 7 классов. Вышла замуж в 1955 году. Муж, Гупн Леонид Петрович, работал механизатором в к-зе им.Шевченко, она - свихсе 30 лет животноводом. Детей 9, внуков 9, правнуков 2. Награды: орден «Материнской славы», «Күміс алқа». Проживает в селе Шевченко.

Маметова Назира (10.07.1932г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Джусасай). Образование начальное. Вышла замуж в 1950 году. Муж, Мамбетов Гайса, работал механизатором, она - разнорабочей, почтальоном. Воспитала 8 детей, имеет 15 внуков, 4 правнука. Награды: медаль «Ветеран труда», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.», медаль «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с.Шевченко.

Турегазина Салиха Умурзаковна (1943г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Амангельды). Образование 3 класса. Вышла замуж в 1960 году. Муж, Турегазин Кенес Магауович, работал трактористом в к-зе «Буртинский», она - более 30 лет дояркой. Воспитала 10 детей, имеет 21 внука, правнук 1. Награды: «Мать-Героиня», орден «Материнской славы» всех степеней. Живёт в с.Студенческое.

Миралинова Раиса Даулетовна (01.07.1926г. Оренбургская область, Кувандыкский район). Образование начальное. Вышла замуж в 1948 году. Муж, Миралинов Сисен, более 40 лет работал чабаном, она - участник трудового фронта, трактористка. Воспитала 8 детей, внуков 8, правнуков 2. Награды: медаль «Материнской славы», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг». Проживает в с. Студенческое.

Есенгалиева Акжан (05.05.1930г., Актюбинская область, Мартукский район, а.Кушикбай). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1948 году. Муж, Даукенов Задгирей, работал бригадиром МТФ, она - участник трудового фронта, была дояркой, разнорабочей в к-зе «Буртинский». Детей 9, внуков 21, правнуков 6. Награды: «Күміс алка», «Ветеран труда», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг». Живёт в с. Студенческое.

Артыгалиева Асия (18.02.1925г., Актюбинская область, Мартукский район, а.Чапаевка). Образование 7 классов. Вышла замуж в 1946 году. Муж, Артыгалиев Шернияз, работал механизатором в к-зе «Буртинский», она - учётчиком, секретарём сельского совета, скотником. Воспитала 8 детей, 15 внуков, 3 правнука. Асия являлась депутатом Студенческого сельского совета, неоднократно становилась «Ударником труда». Имеет награды: «Күміс алка», «Медаль материнства», орден «Материнской славы», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.», «Ветеран труда». Живёт в с. Студенческое.

Лопатина Тамара (06.09.1940 г., Актюбинская область, Мартукский район, с.Студенческое). Образование начальное. Вышла замуж в 1960 году. Муж, Лопатин Николай Николаевич, работал механизатором в к-зе «Буртинский», она - разнорабочей. Воспитала 11 детей, имеет внуков 24. Награды: «Мать Героиня», орден «Материнской славы» всех степеней. Проживает в с. Студенческое.

Истаева Кунслу (04.09.1935г., Актюбинская область, Мартукский район, с. Студенческое). Образование начальное. Вышла замуж в 1955 году. Муж, Истаев Турсынғали, работал трактористом в колхозе, она - дояркой, строителем, нянечкой в детсаде. Кунслу участвовала в освоении целины, имела звание «Лучшая доярка Мартукского района», неоднократно становилась «Победителем соцсоревнования». Выростила 8 детей, внуков 22, правнуков 3. Награды: «Күміс алка», медаль «За трудовую доблесть», «Ветеран труда». Проживает в с.Студенческое.

Есмагамбетова Зубайда (1935г. Оренбургская область, Беляевский район, а. Тускен). Образования нет. Замуж вышла в 1953 году. Муж, Есмагамбетов Лайк Жумагазович, работал животноводом, она - более 43 лет дояркой в к-зе им.Карла Маркса. Воспитала 10 детей, внуков 21, правнуков 6. Награды: «Мать-Героиня», медали «За доблестный труд», «Ветеран труда». Живёт в с. Андреевка.

Жумабаева Жаналдык (1936г. Актюбинская область, Мартукский район, с. Байторысай). Образование 3 класса. Вышла замуж в 1953 году. Муж, Садуакас Жумабаев, работал механизатором в к-зе им.Чапаева, она - разнорабочей. Выростила 8 детей, внуков 22, правнуков 2. Награды: «Күміс алқа». Проживает в с.Андреевка.

Нетребко Мария Сергеевна (04.12.1919г., Актюбинская область, Мартукский район, с.Красноярка). Образование 2 класса. Вышла замуж в 1945 году. Муж, Нетребко Пётр Игнатьевич, работал скотником, она - участник трудового фронта, участник поднятия целины, была трактористкой в к-зе «Первый путь». Воспитала 8 детей, имеет внуков 21, правнуков 9. Награды: Орден материнства, медали «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.», «За освоение целинных и залежных земель».

Проживает в с.Андреевка.

Есмагамбетова Акборик Бахтияровна (29.07.1953г. Оренбургская область, п.Новоуралск) Образование среднее. Замуж вышла в 1974 году. Первый муж, Ерусалимов Сексен Кусаинович, погиб через три года. Второй муж, Есмагамбетов Муқан Лайкович, работает механизатором, она - дояркой, техничкой ФАП. Воспитала 8 детей, имеет 4 внука. Живёт в с.Студенческое.

Ахметова Галина Мухамедьяровна (13.11.1945г., г.Орск). Образование 7 класса. Вышла замуж в 1963 году. Муж, Ахметов Жаппас. Она работала разнорабочей в колхозе, почтальоном, техничкой в клубе. Воспитала 8 детей. Награды: медаль «Материнская слава» всех степеней. Проживает в с.Андреевка.

Усенова Надежда Владимировна (29.01.1960г., Рязанская область, г.Шилово). Образование среднее. В 1967 году переехала в с.Хлебодаровка Мартукского района, работала на свиномкомплексе ночной свиноводкой. Вышла замуж в 1978 году. Муж, Усенов Владимир Мухамеджанович, работал скотником, она - домохозяйка. Воспитала 9 детей, имеет 9 внуков. Проживает в с.Шевченко.

Л

ЛАВРОВ НИКОЛАЙ ВЛАДИМИРОВИЧ (8.12.1918 г., с.Исцеленово Воловского р-на Тульской обл.- 1999 г., г.Актобе) - один из организаторов с.х. производства в области. Окончил Казахский сельхозинститут (1947 г.). Участник Великой Отечественной войны, в 1943-46 гг. - учитель, директор семилетней школы Ленгерского р-на ЮКО. Агроном к-за «Хлебороб». В 1947-56 гг. главный агроном МТС Мартукского р-на, начальник райсельхозуправления, директор Яйсанской, Новофедоровской МТС, директор с-за «Дзержинский», 1960-63 гг. - первый секретарь Степного райкома партии, секретарь Актюбинского обкома партии и Западно-Казахстанского крайкома. После упразднения края в 1964-81 гг. первый зам. председателя Актюбинского облисполкома. На 7 и 8 съездах Компартии Казахстана избирался кандидатом в члены ЦК. Награжден орденами Ленина, трижды Трудового Красного Знамени, Дружбы народов, Красной Звезды, Отечественной войны 1 степени, 17 медалями, серебряной медалью Фонда мира, золотой медалью ВДНХ, пять раз Почетной грамотой Верховного Совета КазССР, имеет звание «Почетный гражданин г.Актобе» (1999 г.).

ЛАНДЫШ МАЙСКИЙ (*Convallaria majalis*) - многолетнее, около 30 см выс., растение с подземными ползучими корневищами семейства лилейных. Надземные побеги у основания покрыты пленчатыми раструбовидными светлыми чешуями. Листья, в количестве 2—3, крупные, 10—20 см дл. и 4—8 см шир., продолговато-овальные, на верхушке заостренные, в основании суженные. Цветки в длинной рыхлой безлистной кисти, повислые, на удлинённых цветоножках; околоцветник белый, широкобокальчатый, шестизубчатый. Плод — красная ягода. Декоративное и лекарственное растение. Размножается вегетативно и семенами. Цветет в мае-июне. Растёт в пойме рек, в лесах. Запасы малы, так как ареал незначителен. Необходим контроль за состоянием популяций ландыша. Выращивается в ботанических садах Алматы, Караганды. Занесён в Красную книгу РК.

ЛАСИВСКОЙ ДМИТРИЙ МИТРОФАНОВИЧ (1903 г., Северный Кавказ, Апанасьевский р-н). В 1915-1927 гг. батрачил у кулаков. В 1928 г. вступил в партию, работал в г. Новочеркасске. В 1935 г. был послан как специалист в Казахстан. В 1935-1937 гг. - председатель овцеводческого совхоза «Каргалинский» в Алматинской области. С 1938 по 1940 гг. - первый секретарь Мартукского райкома партии. Затем был заместителем начальника областного отдела сельского хозяйства.

ЛЕБЕДЬ-КЛИКУН (*Cygnus cygnus*) - одна из наиболее крупных птиц отряда гусеобразных. Масса достигает 7-10кг, изредка 13кг. Это перелётная птица. Излюбленными местами гнездования кликуна являются, по возможности, озёра, пруды, заросшие у берегов тростником и другой водной и прибрежной растительностью. Гнездо громоздкое, из тростника, камыша, рогоза, в виде большой кучи растительности с лотком на вершине. Размеры гнезда 1-1,5м, высота 0,6-0,8м. Лоток довольно плоский, глубиной не более 20см при диаметре 40-50см. Кладка (май-июнь) - от 3 до 7 яиц, окрашенных в блестящий белый или слабо-жёлтый цвет. Масса яйца 33-36г., при гибели первой кладки самка делает вторую, но всегда с меньшим количеством яиц. Лебедь занесён в Красную книгу РК.

ЛЕСНАЯ КУНИЦА - зверёк отряда хищных, семейства куньих. Живёт в оврагах, смешанных, пойменных лесах, полезащитных полосах. Убежищем служат дупла, бурелом, расщелины и т.д. Деятельна преимущественно в тёмные часы суток, но не столь редко её случается видеть и днём. Питается мелкими животными, птицами. Проникла из приграничных районов России. Куница занесена в Красную книгу РК.

ЛИНОВИЦК - село расположено на северо-востоке Мартукского р-на, в 50 км от райцентра. Входит в состав Карачаевского сельского округа. Численность населения - 102 чел. Родина Героя Советского Союза Ф.Ф. Озмителя. В 1908 году 36 семей из Житомира основали село Липовицы, затем при транскрипции оно постепенно изменилось в Линовицкое, Линовицкий, Линовицк. Село относилось к Бурлинской (казахской) волости. Здесь имелись водяная мельница, церковно-приходская школа и большая соборная церковь с колокольней, которая в 30-х гг. была разобрана, из ее материала позднее построена школа для детей. В селе в период гражданской войны располагался штаб генерала Дутова. В 1926 году 5 беднейших крестьянских семей впервые объединили свой скарб в коллективное хозяйство (колхоз) «Первый Линовицкий коллектив», тем самым положив начало коллективизации в Мартукском районе. Затем колхоз вошел в состав

к-за «Степной гигант», потом был к-з «Красный Октябрь». Тут жил и работал Герой Социалистического Труда И.П. Пономаренко. Сегодня здесь действуют крестьянские хозяйства.

ЛИТОВЧЕНКО ВЛАДИМИР АРСЕНТЬЕВИЧ

(9.08.1945 г., г.Темир) - один из организаторов с.х. производства. Окончил Алматинский народно-хозяйственный институт (1978 г.) и Алматинскую высшую партшколу (1988 г.). В 1964-67 гг. служил в армии. Работал бухгалтером, прорабом стройучастка в с-зах «Казахстан» и «Каргалинский» Каргалинского р-на. С 1976 г. на партийной работе: инструктор, заворготделом Актюбинского райкома партии, второй

секретарь Шалкарского райкома партии, первый секретарь Мартукского райкома партии (1985-1993 г.), председатель Мартукского райсовета народных депутатов, аким Мартукского р-на. С 1993 г. - замначальника облсельхозуправления. Депутат Верховного Совета КазССР 12 созыва.

ЛОГВИНЕНКО ПЕТР СТЕПАНОВИЧ (1915 г., с.Чайда-2002г., с.Мартук) - ветеран Великой Отечественной войны. После окончания Актюбинского техникума связи в 1939 г. был призван в Красную Армию. Воевал на фронтах Украины, с победой дошел до Берлина. В звании капитана вернулся домой. С 1956 г. - инструктор райкома партии. В последнее время работал начальником штаба ГО. Награжден орденами Красного Знамени, Красной Звезды, Отечественной войны 2-й степени, медалями.

ЛУКЪЯНОВ АЛЕКСЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (1916г., с.Колчан Нагорьевского р-на Ярославской обл.) - ветеран с.х. производства. Трудовой путь начал в 1933 г. рабочим колхоза. В 1937-46 гг. - служба в армии, 1946-55 гг. - на партийной работе, до 1977 г. - председатель правления к-за им.Карла Маркса. Награжден орденами Октябрьской Революции, Трудового Красного Знамени, дважды «Знак Почета», медалями.

ЛУСКАНЬ АНДРЕЙ СТЕПАНОВИЧ (1925-1988 г., с.Дмитриевка, Мартукский р-н) - ветеран с.х. труда. На протяжении многих лет с честью трудился в к-зе им.Кирова. Награжден орденом Ленина, несколькими медалями. Депутат Верховного Совета КазССР 6-го созыва.

ЛЯШЕВА ЕВДОКИЯ ПАВЛОВНА - официально труженица - стахановка. Работая в к-зе «Красный Октябрь», добивалась высочайших показателей в труде. Известная доярка начала 30-х г. Заведуя фермой в с.Линовицком, в 1935 году получила от 82 коров 82 теленка, от 173 овцематок - 313 ягнят. Была председателем колхоза. Воспитала 9 детей. Кавалер ордена Трудового Красного Знамени.

М

МАЗКОВ ЕВДОКИМ КОНСТАНТИНОВИЧ

(1922 г., с.Мартук – 1997 г.) - Герой Советского Союза. Окончил 8 классов, поступил учиться в аэроклуб. В июне 1941 г. стал курсантом высшей летной школы в г.Чкалове. В 1943 г. принимал участие в боях на Юго-Западном и 3-м Украинском фронтах. В 85 сражениях на Донбассе, под Белгородом, Кривым рогом, на Днепре уничтожил 89 машин с боевой техникой, 7 танков, 26 артиллерийских орудий и множество военной техники,

живой силы противника. Капитан Мазков участвовал в освобождении Пскова, Острова, Риги. Награжден орденами Ленина, двумя Красного Знамени, Отечественной войны 1 степени.

МАМОНТЬЕВА НИНА АЛЕКСАНДРОВНА (1916 г., с.Сурск Ульяновской обл. - г.с.и.) - трудовой путь начала в 1932 г. в сельском хозяйстве. Была вторым секретарем Родниковского райкома партии, в 1965-72 гг. -зампредседателя Мартукского райисполкома. Награждена орденами Трудового Красного Знамени, «Знак Почета».

МАРКЕВИЧ АЛЕКСЕЙ ТРОФИМОВИЧ (24.03.

1926 г., а.Косистек Степного р-на) - специалист, внесший значительный вклад в развитие с.х. производства. Окончил с отличием Алматинскую ВПШ (1960). Заочно окончил Талгарский сельхозтехникум (1967). Трудовой путь (1939-42) начинал в к-зе «Авангард». В 1942-43 гг. - тракторист МТС, в 1943-51 гг. служил в рядах Советской Армии. В 1951-56 гг. - пропагандист Степного райкома партии, первый секретарь райкома комсомола, секретарь райкома

партии, позднее - МТС. В 1960-62 гг. - первый зампредседателя райсовета, начальник сельхозинспекции, главный госинспектор по заготовке

сельхозпродукции, второй секретарь райкома партии. В 1962-66 гг. - первый секретарь Карабутацкого райкома партии, позже секретарь, в 1966-70 гг. - первый секретарь только образовавшегося Комсомольского райкома партии. В 1970-72 гг. - начальник областного продовольственного управления хлебопродуктов. В 1972-85 гг. - первый секретарь Мартукского райкома партии, депутат Верховного Совета КазССР 7-го созыва, делегат 24-го съезда КПСС и несколько раз - съездов КП Казахстана, 10 раз был депутатом облсовета, 11 раз избирался членом обкома партии. Член облсовета ветеранов войны и труда. Награжден орденами Ленина (1979), трижды Трудового Красного Знамени (1966, 1971, 1975), Отечественной войны 2-й степени, 12 медалями, дважды Почетной грамотой Верховного Совета КазССР, двумя серебряными медалями ВДНХ.

«МӘРТӨК ТЫНЫСЫ» - Мартукская районная газета. Первый номер вышел в 1935 г. под названием «За большевистские колхозы», первый редактор - Д.К. Мастерова. Газета вносит вклад в социально-экономическое развитие района. В зависимости от времени газета меняла свое название: «Сталинское знамя», «Колхозная правда», «Ленинский путь», «Мартукские новости». С мая 2001 года выходит под названием «Мәртөк тынысы».

МАРТУК - центр Мартукского района. На северо-западе Актюбинской области. От Актобе в 72 км. Численность населения - 9944 чел. Станция жд. Оренбург-Ташкент. В 1905 г. построен вокзал, производственные помещения и первые дома для служащих и чиновников железной дороги на узловой станции Мартук. В те времена немногочисленные аулы (Сусар, Токпанбет, Карабас, Отегул-Байет, Ушкудук, Караот, Бозой, Егинсай, Ащисай, Кашкыбулак, Сор, Кокуй, Колтабан, Курамыс, Казоты, Аксу, Казан, Божыр, Гор, Кумсай, Кенсахара) стояли вдоль поймы Илека, совсем недалеко от современного Мартука.

Таблица №1

станции	мануфактура	мыло	сахар	соль	рыба	доски
1906 год						
Жайсан	0,3	0,1	0,5	0,3	-	2,0
Мартук	0,3	0,0	0,5	0,1	-	0,5
1907 год						
Жайсан	1,1	0,2	1,2	2,0	0,1	9,0
Мартук	1,1	0,1	0,9	1,0	-	2,3
Рост привоза грузов на станции за 1906-1907 гг. в тысячах пудов						
Жайсан	+0,8	0,1	+0,7	1,7	0,1	+7,0
Мартук	+0,8	0,1	+0,4	0,9	-	+1,8

Таблица №2

станции	железо	земел. орудия	пшеница	овес	мука	хлеб на зерно	просо
1906 год							
Жайсан	0.1	2.3	0.9	-	5.7	-	-
Мартук	0.0	0.2	0.0	0.1	5.0	-	-
1907 год							
Жайсан	0,3	1,9	1,3	0,0	1,1	1,4	0,0
Мартук	-	0,7	0,0	0,0	1,8	0,1	0,0
Рост привоза грузов на станции за 1906-1907 гг. в тысячах пудов							
Жайсан	+0,2	-0,4	+0,4	-	-4,6	+1,4	-
Мартук	-	+0,5	-	-0,1	-3,2	+0,1	-

Первый дом под крышей в Мартуке был построен в 1907 году. В 1911 году уже насчитывалось 15 домов, в 1913 году - 30 домов. Появились настоящие две улицы. Известно в те года в Мартуке было имя бая Бостыбая. Он долгое время являлся монополистом в торговле, чье имение находилось на пересечении ул. Е. Кокнулы и Стрелковой. Ему принадлежали торговые ряды и добротные конюшни. Бостыбай был так богат, что позволил себе возможность иметь личного приказчика в г.Оренбурге, на меновом дворе (огромный базар, где в день заключались сделки о продаже 5 тысяч голов скота). Гостеприимный Бостыбай часто встречал караваны, идущие в Оренбург из Иргизской, Уилской ярмарок. Многие доброкачественные товары оседали на прилавках его торговых рядов, прославляя в округе Мартукский базар. Да и для путников всегда имелось в наличии нужное количество дорогих лошадей и верблюдов на конюшнях. Основные табуны бая паслись близ аула Кумсай. Частыми гостями в доме Бостыбая были волостные из Байторы и Каратогая, а также регулярно приезжал бий (народный судья), который разбирал тяжбы, мирил, решал спорные вопросы, давал мудрые советы.

В газете «Актюбинская правда» №285 за 14 декабря 1939 года опубликована статья В. Козаченко, озаглавленная «Мартук - районный центр». По словам автора, в Мартуке в 1909 году было 10 домов и 17 сереньких низких землянушек. Ни больницы, ни школы, никаких предприятий - глухой, неисследованный уголок. Если кто попадал сюда, о нем говорили:

- Еще один завяз в болоте. Сколько глаз видел, кругом простирались равнинные рыжие степи.

И только спекулянты, торгаши, местные землевладельцы (такие как Вавилов, братья Сейфуллины, Валитов и др.) были довольны Мартуком и, потирая руки, хвастались тем, что за бесценок достали лошадей и баранов. Открывали свои лавочки, нанимали батраков, эксплуатировали их, заставляя за мизерную плату обрабатывать землю, пасти стада. Местные «власти», олицетворяющиеся в единственном лице царского стражника, и не думали заниматься вопросом местного хозяйственного и культурного строительства. В 1912-1920 годах стали появляться уже единоличные лавочки в старинной части Мартука, мусульманской, так называемой Татарке, где селились преимущественно татары, казахи, башкиры. После смут и всякого рода восстаний татарам и башкирам отказано было в земельном наделе, им разрешалось заниматься только торговлей и свяще ремеслом. Но главной в поселке все же оставалась станция. Это был экономический, стратегический и культурный объект, содержание которого дорого обходилось царской казне. В 1916 году построили мельницу. Тут же на пустыре рядом с мельницей разместился базар. Вначале он не был огорожен, но затем его границы обозначили тальниковые плетни. Заведовал базаром Бесчастный Афанасий Васильевич. Приезжающие из других сел на базар с юго-восточной стороны ездил по наезженной дороге, мартучане – новоселы вдоль этой дороги стали строить себе дома-землянки, так образовалась целая улица, которая получила название Базарная (ныне улица Жамбыла). Чтобы добраться на базар с восточной стороны поселка, приходилось переезжать бричками на быках и верблюдах небольшую речку Муртык у маслозавода. Она текла вдоль всего поселка и впадала в р.Илек. Базар имел славу самого недорогого в округе. Там можно было продать и купить живой скот, птицу, шерсть, мясо, молочную продукцию, муку, зерно, просо, корм для скота, овощи и фрукты, а также топку – бурьян, солому, кизяк. Большим авторитетом пользовался на базаре специалист по рубке и разделке мяса Шаймарданов Барий. Он работал забойщиком на бойне, которая располагалась в районе пивзавода. Кроме того, изготавливал мудрый и справедливый мясник «таш» - бетонные глыбы, которые безвозмездно ставил каждому на мусульманском кладбище. В середине 30-х годов на площади базара были построены саманные крытые ларьки и деревянные лавочки. За порядком на базаре следили Ачук, Бесчастный Афанасий, Куатжанов Есен. Нередко на базар приезжали покупатели из Актобе, Соль-Илецка, Акбулака, Куандыка, Кандагача. На этом месте базар просуществовал до 1959 года.

Во время гражданской войны в селе несколько раз менялась власть. 28 августа 1918 года казачья банда напала на Мартук. Добровольная красная дружина вступила в бой, который длился с 10 часов утра до 10 вечера. В

тяжелой битве дружина победила. Погибших красноармейцев-добровольцев похоронили под единым камнем в Братской могиле на окраине Мартука. До 1924 г. больницы не было, работал один фельдшер Шестаев Иван Яковлевич, который лечил от всех болезней.

Деревья в селе были редкостью, только кое-где на станции росли карагачи. В те годы действовала уже казахская школа. В 1925 году в Мартуке была построена русская школа, в ней училось около 15 учеников. Первая учительница - Мария Васильевна Кучапина.

Первая больница на 10 коек была открыта в с. Мартук в 1925 г. и так же был ФАП. В 1926 году в Мартуке бывшие участники гражданской войны объединились в артель и назвали ее «Красный партизан». В нее входило всего 9 человек. Люди начинали с малого, немудреного крестьянского скарба, свезенного на общий двор. Первому председателю Алексею Гаморе ничего не оставалось делать, как обратиться за пособием к государству – ведь артель, по существу, организовывалась у разбитого корыта. На это пособие и была построена мельница для переработки давальческого зерна. Работали люди на добровольных началах. Доходы мельницы делили поровну: заработанную плату получали все одинаково – от председателя до конюха. Это были первые шаги коллективного труда в райцентре. Через три года, после хлебоуборки, образовалась сельскохозяйственная артель «Красный моряк», организатором которой был кронштадтский матрос Алексей Макаров, сосланный в 1905 г. в казахские степи. Артель «Красный моряк» была малочисленна, занималась в основном животноводством. В 1928 г. построили первый элеватор и здание для райпотребсоюза. В декабре 1929 г. к-зы «Красный моряк», «Красный партизан» и Казанская артель объединились в один к-з «III Интернационал». Получили трактор «Фордзон». В то же время в Мартуке организовался еще один к-з «Путь транспортника». Занимался он выращиванием овощей. В хозяйстве имелось 5 верблюдов и 2 лошади. В 1930 г. из колхоза «III Интернационал» выделились мастеровые люди – сапожники, портные, кузнецы, кожевники. Они создали свою промышленную артель «Муравей», а затем переименовали ее в «Промышленник». В 1932 г. начала работать Мартукская МТС. С 1935 г. в райцентре выпускается собственная районная газета «За большевистские колхозы», затем «Сталинское знамя», «Колхозная правда», «Ленинский путь», «Мартукские новости», «Мэртөк тынысы».

1 сентября 1939 г. открылась Мартукская русская средняя школа по ул.Ф.Ф. Озмителя на 800 учащихся, где имелось 22 класса, со средней нагрузкой 37 человек. Первым директором школы был Усачев. В 1948 г. возведен механизированный маслозавод, который перерабатывал 2 млн. ц. молока в год. В 1950 г. первую продукцию дала инкубаторная станция (230

тысяч цыплят за сезон). Это был предел, но он обеспечивал только наполовину потребности района.

В 1951 г. велись работы по озеленению села, строительству плотины, озера и целой сети арыков, которые проделали жители райцентра. Под железной дорогой было проложено две трубы, они увеличили поступление воды в озеро. По всем улицам шла вода для полива 15 тыс. высаженных декоративных деревьев и цветников. В 50-х г. в Мартуке действовала вечерняя школа рабочей молодежи (директор Константин Яблуновский). В 1953 г. организовано общество слепых. В 1956 г. Мартукскому элеватору присуждена третья премия в СССР за высокие показатели в работе. Кроме приема, переработки и хранения огромной массы зернопродуктов на его территории развернулись большая стройка. Возле райсельхозуправления, напротив входа на территорию элеватора, всего за 5 месяцев воздвигли кирпичные стены новой ремонтной мастерской, токарного, кузнечного цеха, электроцеха, мастерской по ремонту автомобилей, транспортеров и другого оборудования. Кроме того, на территории элеватора был заложен фундамент под строительство зерносклада емкостью в 3200 тонны, введен в эксплуатацию склад через 2,5 месяца. В 1955 г. в Мартуке открыт летний кинотеатр на 300 мест, а в 1956 г. - универмаг, чайная (кафе «Аксу»), здание почты. В 1957 г. реконструирована телефонной станция и завершена радиофикация села.

В 1952 г. на добровольные пожертвования возвели православный храм. Прежде в Мартуке имелись молитвенные дома по улицам Ауэзова и Мир-Хайдарова, но затем был куплен недостроенный дом В. Коменданта и построена церковь с алтарем и звонницей. В ее стенах исправно несли службу более 30 лет священники В. Дашевский и С. Муляр.

В 1957 г. открыта меннонитская церковь. В 1996 г. построена мусульманская мечеть.

В 1966 г. действовала ремонтная мастерская, ежедневно выходил 1 трактор из ворот «Казсельхозтехники», одновременно ремонтировалось 8 тракторов. С каждым днем темпы ремонта нарастали и в конце ноября 1968 года из ворот мастерской ежедневно стали выходить 3 отремонтированных трактора. Это был результат самоотверженного труда всех рабочих. Многие из них систематически перевыполняли сменные нормы выработки. Особенно добивались высоких производительных показателей передовики на ремонте моторов К. Руф, на участке окончательной сборки И. Мягкий, на ремонте коробок передач Э. Кехлер, на ремонте кареток Л. Ситко, В. Петерс. Наши мастера на своих машинах в любую погоду доставляли трактора на ремонт из Кобдинского, Комсомольского, Карабутацкого и других районов области. Здесь работал Герой

Социалистического Труда И.П. Пономаренко. Немалых успехов добился в 1968 г. коллектив слесарей и по ремонту комбайнов, при плане 150 их отремонтировалось 170. В КСХТ действовал кислородный, автотракторный цеха, а в 1969 г. вступил в действие стройкомбайновый цех. Производительность за год - 146 отремонтированных комбайнов. Рядом с предприятием ровными улочками стал вырастать рабочий поселок, семьи рабочих «Казсельхозтехники» ежегодно справляли новоселье в трех-, двух- и одноквартирных, вновь выстроенных жилых домах.

В 1964 г. прозвучал первый звонок в средней школе №3. В 1965 г. появились двухэтажные дома, универмаг, упорядочили нумерацию домовладений в селе Мартук. Началось сооружение механизированного элеватора типа «Болшиво». Корпуса его собирались из сборного железобетона. На строительную площадку поступали панели, другие детали, и здесь на специальных стендах производилась их сборка. На таком ответственном участке работало всего 5 монтажников и 2 сварщика. Степной небоскреб уже в этом году принял зерно нового урожая. Был также проложен водопровод протяженностью 15 км. Было намечено строительство кинотеатра, школы-интерната, четырех и восьмиквартирных домов, асфальтированы 2 улицы, населенные пункты подключены к электричеству. Кирпичный завод в Мартуке выпускал в год 10 млн. штук кирпича. В 1969 г. мартучане пили пиво местного производства и стали пользоваться большим разнообразием хлебобулочных изделий местного хлебозавода.

В 1964 г. в Мартуке проводилось республиканское первенство по национальному виду спорта казахша курес. В июле 1968 г. сборная участвовала в зональных республиканских соревнованиях по футболу в г.Уральске на приз «Золотой колос», заняв там призовое место, получила право на участие в финальных республиканских играх. В финале с мартучанами играли сильнейшие команды Чимкента, Алматы, Талдыкоргана, Целинограда.

В 1970 году при Мартукской районной больнице был открыт филиал Актюбинского медучилища по подготовке медицинских сестер. После вступительных экзаменов на эти курсы было записано 30 человек. В основном это девушки из сел нашего района.

В 1971 г. первая продукция Мартукского хлебокомбината, крупнейшего механизированного предприятия пищевой промышленности, появилась в магазинах района. Был освоен выпуск 32 видов изделий. Продукция завода пользовалась спросом не только у мартучан, но и отправлялась в другие районы области. Например, мартукские пряники «Северные» можно было купить в магазинах Актюбинского, Кобдинского, Октябрьского р-нов. В месяц производилось более 7 тонн пряников. В сутки хлебзавод выпекал в

1977 г. более 3 тн хлеба в смену, по 140 кг рогаликов, булочек, пряников. Вся эта продукция расходилась по торговым точкам райцентра и периферии. В одном лишь Мартуке их было 20.

В те годы на Мартукском головном маслозаводе появилось новшество. Открыл двери новый цех по производству сметаны, творога, ряженки, цех по производству цельной молочной продукции – именно там изготавливался сыр. 99% всей выпускаемой продукции Мартукского маслозавода было только высшего качества. Сверх плана завод отправляет потребителям: сыра – 62%, сухого молока – 63%, мороженого – 5%. Примером высококачественной работы без брака являлся цех сухого молока. Переработав за сутки 14-16 тонн обезжиренного молока, коллектив получал 1200 килограммов готовой продукции. Упакованная в специальные мешки, она отправлялась по различным адресам – Алматы, Уральск, Усть-Каменогорск. Мартукское сухое молоко находило применение в кондитерской, хлебопекарной и даже мясоперерабатывающей промышленности. Имелись овощной склад райзаготконторы и яйцесклад современного по тем временам типа шириной 12 метров и длиной около 30 метров. Склад мог обеспечить прием и хранение яиц, закупленных у населения всего района.

В 1975 г. на элеваторе установили агрегат для обработки семенного и товарного зерна. По техническим данным установка могла очистить и пропустить в час 100 тонн товарной продукции или 20 тонн семенной. Ее монтаж спланирован так, что можно было кондиционное зерно засыпать сразу в вагон – рядом железнодорожная ветка. Удобно было и доставлять прибывшее зерно для подработки на механизированном токе. На территории элеватора строилось также огромное помещение длиной 120 метров и 26 метров шириной, вмещающее 6400 тонн семян. Это зернохранилище. Предусматривалось по последнему слову техники: зерноочистительная машина ЗАВ-40, высокопроизводительные автоподъемники для разгрузки зерна марки ГУАР-30. Для транспортировки продукции устанавливалась верхняя и нижняя галереи. Механически при помощи воздуха засыпалось зерно. Новый склад представлял собой целый комплекс машин и оборудования, применение ручного труда, таким образом, было сведено до минимума.

Райобъединению КСХТ в 1974 году дважды присуждалось Красное знамя республиканского объединения «Казсельхозтехника» за победу в соревновании. Заносилось объединение на областную и районную доски Почета. Две бригады добились высшего трудового звания в республике. Знаменателен тот факт, что в Мартукском райобъединении КСХТ 28 работников являлись членами Всесоюзного общества изобретателей и

рационализаторов (ВОИР). По заранее составленному плану они занимались совершенствованием ремонта машин, способствовали повышению производительности труда. Кислородная продукция цеха КСХТ пользовалась спросом во всех районах нашей области. Кислород шел в основном для резки и сварки металлов, азот отправлялся для нужд госплемстанций Актюбинской, Уральской областей. Планы производства кислорода и жидкого азота регулярно перевыполнялись. В райцентре работал Мартукский филиал трикотажной фабрики, ежесуточно с конвейера предприятия сходило до 4500 различных трикотажных изделий. Маяками соревнования на трикотажке были швеи Т. Приходько, А. Бенд, Б. Советова, Р. Неплюева, В. Черноморец. За смену швея изготавливала 170 изделий при норме 138, значительно перевыполняя план. Вырос автопарк АТП, в 1975 г. – 32 автобуса.

Железнодорожники в свою очередь славили Мартукскую землю. В 1975 году коллективу станции Мартук было присвоено 1 место по Актюбинскому отделению дороги. Начальником станции работал Кужелев Н. В этом же году начались занятия в новой средней школе №1, которая располагала хорошими и светлыми классами, предметными кабинетами. Она являлась самой большой сельской школой в области. В 1976 г. было сдано здание современного Дома культуры - самого большого объекта культуры. В 1977 г. в Мартуке был открыт музей боевой и трудовой славы. В 1987 г. создана организация ветеранов войны и труда в количестве 6200 человек. С 1984 г. действует межшкольный учебно-производственный комбинат. Здесь проходили обучение школьники 8-11кл. школ райцентра. После 2 лет обучения в УПК выпускники приобретали профессии водителя, механизатора, швеи, продавца. Техническая база УПК позволяла проводить с учащимися занятия. Здесь имелись слесарные, столярные мастерские, швейный цех, кабинет по автоделу и механизации. Из техники - 3 гусеничных трактора марки ДТ-75, колесный МТЗ-80, автомобили «ГАЗ», поливальная установка ДДА-100, насосная станция, набор орудий для полного цикла производства сельскохозяйственной продукции. За УПК закреплялось 14 га земель колхоза «Победа», где учащиеся, как и взрослые, работали на конечный результат – учились самостоятельности в действиях и мышлении. На этой площади сеяли 5 га тыквы, 9 га кормовой свеклы. На трудовой практике ребята мастерили мебель для детсадов. Швейный цех шил шторы, халаты, фартуки и нарукавники. Кстати, в 1990 году учащиеся Мартукского УПК добились права участвовать в республиканском слете трудовых объединений школьников. Наш район представляли Сергей Лосев, Петр Камерцель, Юрий Срибный. Благодаря столь важному объединению УПК мартукские ребята делали первый шаг к своей будущей профессии. 22

февраля 1990 г. в РДК состоялась первая организационная конференция общества «Қазақ тілі».

26 августа 1993 года в Мартукский район совершил визит Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев. Мартучане тепло приветствовали Главу государства, выразив полную поддержку его политической деятельности. Маршрут визита Президента начинался в Актюбинском районе, затем через к-з им. Шевченко он приехал в райцентр, открыл новый молочный цех АО «Феррохром».

В 1992 г. заработал таможенный пост «Жайсан». 30 марта 1999 г. вошел в историю нашего района особой датой. Именно в этот день состоялась учредительная конференция партии «Отан». Накануне, 1 марта, в г. Алматы состоялся учредительный съезд Республиканской партии «Отан», где выступал Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев. Целью деятельности партии явилось активное содействие претворению в жизнь политических и экономических реформ, направленных на дальнейшую демократизацию общества, осуществление реформ рыночных отношений во всех отраслях экономики, утверждение социальной справедливости и сохранение стабильности в стране, укрепление межнационального и межконфессионального согласия, воспитание у граждан чувств патриотизма, гордости и ответственности за всестороннее и гармоничное развитие Республики Казахстан.

В 1999 г. в Мартуке были открыты филиалы Актюбинского медицинского и гуманитарного колледжей. В 2001 г. Мартук посетила делегация Евросоюза. В этот год широко отмечался 100-летний юбилей кюйши К. Медетова. Имя его было присвоено Детской школе искусств. Мемориальные доски установлены на здании ДШИ и школе-интернате (Жайсан). Одним из главных мероприятий юбилея была научно-практическая конференция с элементами театрализованного представления по сюжетам из жизни К. Медетова. Сценарий написала директор ДШИ Д. Курмангалиева. В 2001 г. более 70 тружеников района получили государственные медали, благодарственные письма Президента страны Н.А. Назарбаева, памятные юбилейные знаки.

Сегодня в райцентре действует водопровод. Подведён газ. Работают райфилиал НДП «Нур Отан», АО «Народный Банк Казахстана», казначейство, налоговый комитет, управление юстиции, ЦОН, статуправление, РУТ «Қазақтелеком», АО «Казпочта», элеватор, Дом Дружбы, районный краеведческий музей, библиотека, архив, районная больница и поликлиника, 3 средние и основная школы, интернат, ясли-сад «Тополек», «Айголек», «Карлыгаш», круглосуточный ясли-сад №3 «Айналайн» санаторного типа для детей дошкольного возраста, имеется

группа для детей, предрасположенных к заболеванию туберкулезом, которые полностью содержатся за счет местного бюджета. Так же есть внешкольные учреждения - ДШИ им. К. Медетова, ДЮСШ, УПК, УПМ, ДШ. Действуют ресторан «Кумсай», кафе «Аксу», «Асар», «Айка», «Бакс», кондитерская «Лакомка», ТД «ДОС», супер-маркет, ТД «Алгабас», 2 цеха по выпуску кислорода, цех по производству металлопластиковых окон и дверей, цеха по переработке сельскохозяйственной продукции, мастерские по ремонту электронной техники, фотосалоны, парикмахерские, крытые рынки, аптеки, ветаптека, баня, АЗС, магазины: «Арлан», «Вивекас», «ДАН+С», «Мария», «Валентина», «Салита», «Айган», «Азия», «Спутник», «Фиалка», «Лотос» и др.

МАРТУК В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941-1945 гг.

Важнейшим испытанием для народа нашей страны, для тружеников Мартукского района стала война, навязанная гитлеровским фашизмом. И в схватке с врагом, покорившим тогда почти всю Европу, мы выстояли и победили.

Успех борьбы решался не только на поле брани, но и в тылу, на заводах, фабриках, шахтах, на железнодорожном транспорте, в МТС, на колхозных и совхозных полях. В первые же дни войны вышел Указ «О режиме рабочего времени рабочих и служащих в военное время», по которому рабочий день продлевался до 12 часов в день, лица, не достигшие 16-летнего возраста, также привлекались к сверхурочным работам продолжительностью не более 2 часов в день.

Война отвлекла много материальных и людских ресурсов. Вся тяжесть забот о хозяйстве легла на плечи женщин, стариков и подростков, заменивших своих мужей и сынов, отцов и братьев, ушедших на фронт. Благодаря их самоотверженному труду в трудные годы войны колхозы района не только не уменьшили поставку сельскохозяйственных продуктов, но даже увеличили по сравнению с довоенным 1940 годом.

Актюбинский областной Совет трудящихся обратился с призывом ко всем работницам, колхозницам, домохозяйкам, ко всем трудящимся женщинам города Актюбинска и Актюбинской области овладеть специальностями слесаря, механика, токаря, машиниста, комбайнера, водителя стальных коней, тракторов и автомашин, счетовода, связиста, других специальностей, чтобы в любую минуту могли заменить на производстве своих мужей, братьев, отцов и сыновей.

Долг каждого инженера, техника, бригадира тракторной бригады, тракториста, квалифицированного рабочего был помочь женщинам в быстрейшем овладении техникой. В Мартуке 1 июля 1941 года начали изучать трактор 14 женщин и трое учеников 9 класса средней школы, в

Студенческом – 11 женщин, в Нагорном – 9 женщин. Были организованы ночные бригады по подвозке сена, которые каждую ночь подвозили к базам по 50-60 арб. На 30 июня план по сенокосу считался выполненным, колхозники готовились к уборке обильного урожая 1941 года. Об урожае можно судить по показателям Мартукского сортоучастка, так, например, урожай овса выражался от 28-32 ц с га, ячмень от 26,9 – 34,1 ц. На полях бригады в 15 человек очищали от сельхозвредителей 2500 га посевной и луговой площади. Сложившаяся обстановка в стране требовала, чтобы люди работали военными темпами – от зари до зари, а где надо – и круглые сутки. Рассуждения «некому», «нечем» не имели места. Почти в каждом колхозе имелся молодой бычок и лошадь, их обучали и пускали на взмет зяби, а если было необходимо – запрягали коров, кобыл с жеребятками. Труженики боролись за урожай самоотверженно, весь район знал почетного комбайнера – стахановца полей из колхоза «Социализм» Гусева. В 1940 году он участвовал на Всесоюзной сельскохозяйственной выставке и был награжден медалью ВСХВ. В 1941 году Гусев сначала на «сталинцах» скошил у себя в колхозе 720 га, сэкономив 10 ц горючего, а потом пришел на помощь колхозу «Жана Илек», убрав за 7 дней работы 223 га.

Животноводы района досрочно выполнили план госпоставок мяса, шерсти, молока на июль.

В 1941 году в районе было 166 комбайнов, моторов – 65, отремонтированы все лобогрейки, конные молотилки, катки, брички и телеги, ходы, вплоть до ручных кос и серпов. Одним словом, хозяйства района подготовились к уборке урожая без механической силы, так как гусеничные трактора направлялись на фронт.

«Все для фронта, все для победы над врагом!» - под таким девизом трудящиеся района стремились помочь фронту не только самоотверженным трудом, но и создавая фонд обороны страны, куда вносили ценности, деньги, сдавали облигации, посылали бойцам десятки тысяч подарков. Труженики сельхозартели «Степь» в фонд обороны перечислили 3000 рублей деньгами, сдали 10 баранов, 15 гусей, 50 ц пшеницы, 10 ц капусты, 2 ц лука, 50 кг сливочного масла, 25 ц ячменя, а также шерсти на 100 пар перчаток и 100 пар носков. Кроме того, колхозники и колхозницы лично вносили деньги и продукты сельского хозяйства. Они внесли 650 рублей деньгами, полностью оплатили подписку на заем в сумме 2725 рублей и перечислили деньги в фонд обороны; собрали 20,9 ц пшеницы, 11 ц ржи, 3 кг масла, 2 кг шерсти, 2 гуся, производился также сбор теплых носков и перчаток.

Колхоз «Свет» перечислил в фонд обороны 4000 рублей, выделил 1 центнер шерсти и 20 овчин, кроме того труженики отработали 1 день и перечислили весь заработок в сумме 2000 рублей. Сам председатель колхоза Яковенко сдал полушубок и одну пару валенок, колхозница Шаболта Л. – теплые носки.

Домохозяйки села Яйсан отдали свои сбережения на оборону страны, 35 женщин сдали облигаций госзайма на сумму 5050 рублей, кроме того актив женщин организовал посылку подарков на фронт. Яйсанская МТС отправила 12 кг шерсти женскому активу для вязания носков и перчаток.

Коллектив Мартукского райсовета внес в фонд обороны облигаций на 3780 рублей, сдал теплые вещи – 2 пары валенок, 10 пар варежек и 4 шапки-ушанки. Колхозник К.А. Петриченко (колхоз «Искра») сдал облигаций на 2535 рублей. Мартукский сельсовет сдал для фронта 4 пары валенок, сам председатель сельсовета Шевцов – 1 пару валенок, ватные брюки, пару варежек; колхоз «1 Мая» - 10 пар валенок; колхоз имени Буденного – 20 овчин на полушубки, 10 пар валенок, 30 кг шерсти; колхоз «Красный Октябрь» - 50 кг шерсти. От коллективов различных организаций поселка Мартук – заготзерно, живсырьё, общепит, райпотребсоюз, от редакции газеты «За большевистские колхозы» в районную комиссию по сбору теплых вещей поступили фуфайки, ватные брюки, шапки-ушанки, валенки, варежки, носки и др. Были поступления и от отдельных граждан: Диденко сдал ватные брюки, Летягина, Горобец, Амбросимов и Свиридова сдали 3 подушки, 1 нательную рубашку и 1 пару теплых носков. Дети младших 1-4 классов собрали и сдали теплое белье, простыни, наволочки, полотенца, шапки, носки и носовые платки.

А рабочие и служащие села Вознесенка постановили 20 сентября 1941 года отчислять в фонд обороны однодневный заработок – ежемесячно до победного конца Великой Отечественной войны.

Колхозники сельхозартели «Коминтерн» ежемесячно отчисляли в фонд обороны страны по 5 трудодней.

И это были только первые отчисления в фонд обороны в течении двух первых месяцев, продолжались они вплоть до Победы. В 1941 году шахта «Мартукуголь» не справлялась с работой. Квартальные задания не выполнялись. За 9 месяцев годовое задание добычи угля выполнено было только на 43,7%. Но уже в октябре работа коллектива шахты значительно улучшилась. За две декады октября плановое задание было выполнено на 100,5%. С большим подъемом работали шахтеры Аманбаев, выполняющий норму на 136%, Майоров и Наврозов – на 140-147%. Полторы нормы выполняли перекидчики Мирошников и Буйнова, на 139% выполняла задание перекидчица Дьяченко. В связи с военным положением многие колхозники района приняли решение повысить производительность труда на 200-300% и постановили - отчислять выработанные за некоторые трудодни средства. Первыми приняли такие обязательства труженики Кумсая. В тяжелое для страны время районная газета «За большевистские колхозы» выходила 2 раза в неделю на казахском и русском языках.

Осенью 1941 года животноводы прислушались к мнению стариков-практиков о тебеневке скота в зимний период в южные районы нашей области. Аксакалы внесли практические предложения, так как занимались

этим в течении нескольких десятков лет своей жизни. В условиях тебеневки требовались жилые постройки для людей. Раньше для этого пользовались юртами. Вот и решили в том году вновь сделать юрты (на устройство юрты требовалось 100 кг шерсти третьего сорта). В тех случаях, когда не было юрты, строили палатки, земляные постройки как на поверхности земли, так и углубленные. Для покрытия этих построек использовались местные материалы (камыш, тала, бурьян и т.д.). Хорошо, что в местах бывших кочевий и тебеневок еще сохранилось много построек, которые нетрудно было обновить и приспособить под жилье. В зимний период для скота требовались различного вида защитные приспособления. Строились они целиком из местных материалов. Прimitивные скотопомещения строились так: рыли траншейную яму длиной 50-90 метров, глубиною в полтора метра и шириной в 3-4 метра. Затем эта яма-траншея накрывалась сверху талой или камышом, которые для прочности скручивались, накрывали также плетнями или матами. Устанавливались и наземные помещения. Для этого использовались тала и камыш (они достигали 4-5 метров высоты). Тала и камыш густо насаживались в два ряда длиной в 50-60 метров, своими концами связывались и переплетались. Проход составлял 3-4 метра. Сверху накрывали кошмами. В зимний период, особенно жут-гололедицу, когда скоту было трудно пробивать корку льда для добывания корма, обязательно разрыхляли особым снегопахом или в крайнем случае прогоняли по полю большой табун лошадей. Массовый отгон на тебеневку скота производился у нас в районе 10 октября, и к этому сроку все было полностью готово: кошмы закуплены, передвижные будки для чабанов сделаны. Скот к концу ноября должен был дойти до зимних выпасов. 21 колхоз Мартукского района отправил на зимние выпасы скот в Челкарский район. Всего было направлено 11066 голов скота, в основном – овец. Хозяйства, направившие скот на зимние выпасы, намного облегчили зимовку оставшегося скота и предоставляли возможность хорошо разместить скот, прибывающий из прифронтовых областей. Эти животные долгое время находились в пути, поэтому были частично ослабленные, больные туберкулезом, сапом, сибирской язвой. Эвакуированный скот размещался на карантин сроком 1 месяц, в течение которого производилась тщательная очистка копыт и дезинфекция покровов, допуск к местному скоту был строго запрещен. Поступающий высокоценный в племенном отношении скот требовал особого ухода, содержания и кормления. Выделялось лучшее сено, концентрированные и сочные корма. Челкарский район организовал укос сена для скота нашего района. Заготовленные 6000 центнеров сена нашим колхозам необходимо было выкупить за наличный расчет или в обмен на хлеб. Спустя два месяца после начала войны в наш район хлынула волна переселенцев из оккупированных врагом территорий. Много их было поселено в Яйсане, Вознесеновке, Коминтерне и Каратаусае. Местные жители старались не забывать о них, а обязательно создавать им

благоприятные жилищные условия. Кроме того, для оказания помощи эвакуированным выделялось только в Каратаусае 100 центнеров хлеба. Труженники села понимали, что в военное время стране как никогда нужны хлеб, сено, молоко, яйца и другие виды продуктов и сырья. Колхоз «Свет» полностью и по некоторым видам досрочно ко второй декаде ноября 1941 года рассчитался с государством. Кроме того, он продал в госзакуп 8670 литров молока. В колхозе имелось 5 животноводческих ферм с поголовьем 2175 голов и птицеферма. Заведующая свиноводческой фермой Дарья Марченко обязалась получить с 22 свиноматок приплод 220 голов, а получила 274, тем самым выполнив план на 124,5%. За откорм 30 свиноматок она получила в порядке дополнительной оплаты 24 кг мяса в живом весе. Свиноводы той же фермы Анастасия Мельник и Варвара Шейкова выполнили план на 110%, получив за свой честный труд дополнительную оплату – двух поросят. А вот заведующий избой-читальней Лымарь только за период хлебоуборки организовал выпуск 10 номеров колхозной газеты, 11 номеров бригадной. Кроме этого Лымарь ночью работал на уборке колхозного урожая, где выполнял норму на 100%.

Полеводы колхоза не остались в стороне, перейдя на звеньевую систему, они обязались вырастить небывало большой рекордный урожай проса. Для выполнения взятых обязательств они провели двукратное снегозадержание, накопив покров снега до двух метров, вывезли 120 тонн навоза, 28 центнеров куриного помета и 50 центнеров золы; внесли минеральных удобрений – 38 ц суперфосфата с последующей подкормкой, селитры – 28 ц. На участке проводилась двукратная прополка, уничтожено было 650 сусликов. Честный и упорный труд окупился высоким урожаем – 31 центнер с га. Получили в порядке дополнительной оплаты 70,6 ц проса, из которых сдали в фонд обороны родины 20 ц и продали государству 10 ц. Начиная с весны 1942 года в нашем районе наряду с другими культурами, согласно полученному плану, стали выращивать табак-махорку. Эта культура требовала обильного навозного удобрения, на 1 га вносилось 180 тонн. Зяблевая вспашка под махорку обязательна. Весновспашка являлась только вынужденной мерой. Навоз на участки возили только зимой, а весной заделывали его на глубину 18 см. На площадь в 1 га требовалось рассады, махорки 54 тысячи штук корней, чтобы получить такое количество рассады нужно было высеять семян махорки 115 граммов. Высадку ручным способом нужно было производить так, чтобы расстояние между корнями было 36-54 см. Уход за этой культурой состоял из мотыжения, подщипывания листьев и пасынкования. Очень кропотливый и трудоемкий труд. В 1942 году трудились все от мала до велика, все учителя ушли на фронт, и районная газета часто печатала их письма. Школьники помогали как могли - изготавливали простейшие орудия труда: лопаты, грабли, а также изучали трактора. Были организованы курсы трактористов при Мартукской МТС, которые закончили 49 человек, 34 из них – женщины. Корм на базы возили

ночью, а днем работали на колхозных работах. В 1942 году государство получило от мартучан 172 тыс. 99 центнеров хлеба, 5 тыс. 999 центнеров картофеля, 2 тыс. 399 центнеров овощей и 18 тыс. 555 центнеров сена. Кроме хлеба, другой продукции было продано больше, чем в довоенные годы. Несколько возросло поголовье скота за счет того, что часть его была переправлена с западных регионов страны. В 1943 году государству было сдано мяса 6305 центнеров, или на 3416 больше против 1940 года, молока – 21719 центнеров, больше на 7934 центнера, брынзы 265 центнеров, больше на 147 центнеров, яиц 20482 штуки – больше на 1813 штук, шерсти 474 центнера или в 2 раза больше, чем до войны. После трудной зимовки в 1943 году скот вышел на пастбища истощенным. За это штрафовали колхозы. Например, колхозы «Парижская коммуна», «Крестьянин» были оштрафованы на 1000 рублей, а председатель и заведующий фермой каждый на 100 рублей. Суд сообщал в 1943 году: «За избиение колхозного быка Фатиева Ивана Алексеевича приговорили к 2 годам лишения свободы». Во время дежурства сторожа колхоза «3-й Интернационал» Туралы Катеева был обнаружен падеж 2 голов скота, сторож был приговорен к 3 годам тюрьмы. Ежедневно в поле работали девочки и учительницы, а мальчики трудились на сенокосе. «Ученицы приходили полоть хлеба, самой старшей из них, - писала районная газета в 1943 году, - было 12 лет. Дети работали старательно и выполняли по 1,5-2 нормы в день.» Дедушка Суханов за 10 дней скошил своей лабогрейкой 97 га хлеба. «Эх, если бы не мои 70 лет, - говорил он, - не здесь бы я был». В грозную военную пору на местах мужей и братьев, сквозь лишения и преодолевая невероятные трудности, самоотверженно работали женщины Мартука. Они сели за руль трактора и за штурвал комбайна, возглавили бригады и колхозы. Много сил и труда отдала делу Победы Евдокия Никитична Ивашенко. Работавшая перед войной бригадиром тракторной бригады Мартукеской МТС, а в грозный 1941 год ее избрали председателем колхоза «Крестьянин», где она проработала 11 лет. В 1948 году ей было присвоено звание Героя Социалистического Труда. В 1943 году женская тракторная бригада Мартукеской МТС заняла второе место в Республиканском соревновании, а трактористка Ж. Исжанова из этой бригады, Жапарова Ж.Б. на тракторе СТЗ вспахали 402 га при задании 200 га, сэкономив 400 кг горючего. Славно трудились во время войны трактористки – комсомолки Александра Небоженко, Агафья Сырина из Ново-Федоровской МТС. По-стахановски работали трактористки колхоза «Степь» А. Яворская, М. Тимошенко, которые на тракторе СТЗ выполняли нормы на 125-130%. По-ударному трудилась в колхозе «Степь» заведующая свинофермой Мария Михайловна Чипегина, муж которой погиб на войне в боях за Родину. М.М. Чипегина смогла достичь небывалых результатов: от одной свиноматки она получала по 22 поросенка, позже смогла получать 11 свиноматок 306 поросят. (Это данные Каз. ТАГ). В 1948 году Марии

Михайловне было присвоено звание Героя Социалистического Труда. Этого высокого звания удостоен и чабан колхоза «Социализм» Н. Горобец.

Мартучане не только героически трудились в тылу. Под руководством райкома развернулась большая работа по оказанию помощи фронту. Собирались деньги, ценные вещи, подарки бойцам Красной Армии, а также в фонд детям-сиротам. В 1943 году старейший колхозник из села Студенческого Маштай Урдубаев на постройку танковой колонны внес 30 тысяч рублей и 60 пудов хлеба, Трофим Козога внес на эти цели 60 тыс. рублей и 40 пудов хлеба, а знатная свинарка колхоза «Свет» Дарья Васильевна Марченко – 56 тыс. рублей и 100 пудов хлеба, Анастасия Ивановна Копыца – 50 тыс. рублей, Клавдия Ивановна Глуханкина – 25 тыс. рублей. 12 тыс. 200 рублей собрали школьники Мартукской школы на строительство танка «Мартукский пионер». Школьники Яйсанской средней школы внесли на постройку танковой колонны имени комсомола Казахстана 1277 рублей 52 копейки. Всего трудящиеся Мартукского района внесли 2 млн. 513 тыс. рублей на строительство танковой колонны «Ударник Казахстана» и 11 тыс. 688 пудов хлеба в фонд Красной Армии. За это Верховный Главнокомандующий И.В. Сталин в своих телеграммах на имя секретаря Мартукского райкома КП(б) тов. Могилева П.С. сердечно благодарил мартучан. Кроме этого только за первый год войны трудящиеся района направили бойцам Красной Армии три вагона подарков: 1-й вагон с пшеницей, 2-й вагон с пшеном, 3-й вагон с посылками. Трудящиеся района оказывали материальную помощь и населению пострадавших от войны районов страны. Большое сердечное письмо прислали трудящиеся города Сталинграда мартучанам. «Ваша забота о сталинградцах, - писали они, - вдохновляет возродителей города-героя на новые трудовые подвиги. Мы желаем вам высокого сбора урожая в 1944 году. Колхозники Мартукского района всегда шли впереди других районов Актюбинской области. Мы уверены в том, что и в дальнейшем первенство останется в ваших твердых руках и вы выйдете победителями в 1944 году. Просим передать наш горячий, сердечный сталинградский привет колхозникам и колхозницам артелей «Степь», имени Сталина, имени Энгельса за их особо активное участие в сборе подарков для возродителей Сталинградского тракторного завода».

Трудно было нашим сельчанам, но они выстояли. В январе 1944 года в Мартуке состоялось районное собрание стариков-колхозников, где участвовало 150 человек. Они приняли обращение ко всем старикам – колхозникам области, в котором говорилось: «Ушли на фронт защищать родину наши сыны и внуки, оставив колхозное хозяйство на руки нам – старикам, женщинам, молодежи. А мы, старики, не посрамям старости нашей, наших седых волос!» И ветераны труда не посрамили своей седины. Так, в сельхозартели им. Шевченко образцово трудилась на сенокосе от зари до зари бригада из 5 косарей и 85-летний старик Мощенко. Рано утром он

подвозил в бригаду воду, продукты, а потом вместе со всеми трудился на сенокосе, выполняя дневную норму. Не уступали молодежи 72-летний просовод Бердалы Мусралин из колхоза «Тарангул», 68-летний животновод Яков Эчин из колхоза «Ударник», 65-летний бригадир Василий Приходько из колхоза «Украинец», 77-летний колхозник Зиновий Усик из колхоза «Красный пахарь» и многие другие. Это они первыми поддержали знатного просовода Шыганак Берсиева. Только за один год в районе была освоена площадь под посев проса в 1200 га, а всего орошаемых земель стало 1227 га. Высокие урожаи проса, овощей, картофеля получали на орошаемых участках звенья Карасая Шелепова из колхоза «Жана Тан», А. Тимошенко из колхоза «Кумсай» и другие. В 1944 году передовица-огородница, бригадир Буцкова из колхоза «Степной пахарь» получила 800 центнеров с га свеклы и моркови. Упорным и самоотверженным трудом завоевала она себе славу передовой. Бригада из года в год выращивала высокие урожаи овощей и картофеля, перевыполняла ежегодно планы государственных поставок и урожая. Колхозницы ее родной бригады стали инициаторами разведения колхозного сада. В 1944 году было уже посажено 60 яблонь, много клубники и малины. Через каких-то пару лет сад начал давать первые свои фрукты.

В 1944 году знатный просовод Карасай и Мария Величко собрали по 24 ц с га проса на площади 51 га. Колхоз «Степь» регулярно получал лучшие в районе зерновые, огородные, бахче-садовые культуры. Огромные тыквы весом в 24 кг каждая и арбузы-великаны лежали на полях. Добротная конопля уродилась и из нее получали хорошую веревку. Выделявали овчины, валяли валенки, изготавливали вилы и другие предметы, необходимые для артельного хозяйства у себя в колхозе в мастерских и на кузне. Вкусные ароматные конфеты, пряники изготавливал колхоз из собственной сахарной свеклы и мака. Яблоки, малина, клубника, виноград выращивались колхозом «Степь» в течение ряда лет.

Животноводство в нашем районе являлось одним из основных отраслей сельского хозяйства. На долю животноводства приходилась половина, а в ряде колхозов и большая часть хозяйственной деятельности. Чтобы иметь представление о том, какую роль играли колхозы нашего района в снабжении страны и армии продуктами животноводства, надо знать, что в 1944 году они сдали государству мяса 8422 центнера, молока – 15704 ц, брынзы – 191 ц, шерсти – 317 ц.

В условиях нашего района получение устойчивых высоких урожаев – нелегкое дело. Тем не менее многие колхозы в 1944 году в неблагоприятных климатических условиях получили высокие урожаи. И добыли они это потому, что трудились много и честно над сооружением плотин и арыков. Преодолевая трудности, копали землю женщины и молодежь, воздвигая плотины и арыки, боролись за урожай, за хлеб. Слава тем строителям, отдавшим свой благородный труд на благо Родины. Выработывали по две нормы строители Студенческой плотины – Мошук Мария, Демидова Тоня,

Зобеньковы Галя и Вера, Дарвина Валя, Пятянина Дуся, Иргалиев Николай. Полевое земледелие стало общим делом трудящихся района в 1944 году. Почти все колхозы приступили к сооружению плотин и арыков. Отдельные организации с чувством глубокого уважения оказывали помощь колхозам в этом славном и благородном труде. Коллектив нефтебазы в 12 человек за день работы выполнил 130 кубометров земляных работ. Коллектив сенобазы в выходной день дал на одного человека по 5-6 кубометров земли и т.д.

Хлеб нужен фронту, хлеб нужен стране! На полях колхозов нашего района остались недобранные колоски на сотнях га. Колхозницы и колхозники, молодежь и школьники работали так, чтобы ни один колос, ни одно зерно не осталось в поле. Убрать весь урожай вовремя, не потерять ни одного колоска – таков приказ Родины и фронта! Какой урожай выращен на корню, такой должен был быть собран в государственные и колхозные закрома!

Слаженно и организованно проходила хлебоуборка и хлебодача государству, трудились днем и ночью, ведь хлеб – оружие Победы. На 25 сентября хлеб был убран весь до единого колоска. Только от сбора колосьев в «Ш Интернационале» намолочено было до 25 центнеров зерна. Повсеместно велась борьба с сусликами. Молодежь, школьники организовали успешную борьбу с ними, специальные школьные бригады механически истребляли сусликов: заливали норы водой, извлекали грызунов крючками и ловили капканами. Бригада школьников ежедневно вылавливала 800-1000 штук сусликов. Некоторые «передовики» ловили грызунов так, что вылавливали не менее 100 сусликов в день. В 1944 году коллектив шахты «Мартукуголь» обязался работать самоотверженно, выполнить и перевыполнять планы, и шахтеры сдержали свое слово. Из месяца в месяц шахта давала сотни тонн угля, перевыполняя установленные ею задания. Августовский план добычи выполнен был на 5 дней раньше, выдали на - гора 456 тонн угля. Лучший забойщик шахты Сошник Василий выполнял дневное задание на 334%, давая в день по 8,4 тонны угля.

Пчеловоды колхоза «Степь» из года в год добивались хороших показателей по сбору товарного меда. В 1944 году пчеловоды в 2 раза увеличили количество семей и получили в среднем на одну пчелосемью по 30 кг товарного меда и 1 кг воска.

Воодушевленные славной борьбой нашей армии колхозники и колхозницы на боевые дела фронтовиков отвечали трудовыми салютами. Желая последовать примеру знатного просовода Шыганак Берсиева, третье звено колхоза «Жана Тан» (звеньевой Шаканов) дало клятву вырастить в 1944 году на площади 40 га берсиевский урожай. Днем и ночью жанатанцы копали землю, делали по 2-3 нормы на сооружении арыков, задание было окончено в срок. Но не суждено было звену добиться цели, так как из-за засухи поля не поливались бесперебойно и круглосуточно, да и трактор У-2 поставили на полив, негодный к работе. Просо достигало 60 см в высоту. Прополки от сорняков проводились вручную – массовыми выходами колхозников, подростков, школьников на прополочные работы.

Образцово и качественно проводила свои тракторные работы бригада Дмитрия Ивановича Белого. План весенних тракторных работ трактористы выполнили на 172%. На весеннем севе в дни фронтового декадника колхозники мобилизовали всю тягловую силу, организовали круглосуточную работу тракторов и добились хороших результатов. По примеру председателя колхоза Буртового и колхозницы Таранухи, Дерновая, Дубровная, Загоруйко привлекли к работе на севе своих коров. Плугари работали в 2 смены, выполняя сменные задания на 120-125%. 25 июня 1944 года в Яйсане был необычный многолюдный праздник. Более 500 человек пришло на торжественное открытие Яйсанской плотины – большого ирригационного сооружения. Огромное хозяйственное значение имела плотина не только для колхоза имени Энгельса, но и для соседних колхозов. Емкость воды в плотине 400000 кубометров, а глубина – 4 метра. Это был большой резервуар воды, 1944 году он давал воду в 400 га посевов. Труд молодежи на строительстве большого 11 километрового канала в колхозе имени Сталина дал воду на тысячи га посевов на полях 6 колхозов. Там, у стыка, где речка Кия впадает в Буртю, и началось сооружение оросительного канала. Вместо нормы 6 кубометров выполняли по 30 кубометров, от парней не отставали и девушки. 30 марта на строительство сооружения выехало 70 парней и девушек из райцентра, а всего на строительстве канала работало 350 молодых людей. Строительство было начато в марте и закончилось в июле. Пышный, торжественный и многолюдный был праздник первого запуска воды по каналу. 2 июля – день открытия канала с нетерпением ждали вместе со строителями и все трудящиеся района. Со всех колхозов приехали гости. Свыше 700 человек присутствовало на торжественном открытии. Секретарь обкома Тайбеков приехал, чтобы передать сердечный привет и большую благодарность энтузиастам-строителям. Лучшие молодые строители Катя Беззуб и Николай Глухов с лопатами в руках дали выход первой струе воды по каналу. Вода пошла! Есть вода! Этой радостной минуты ждали все. Восторгу и радости наступила наивысшая точка. Девушки с раскрасневшими и сияющими лицами бросали в арыки цветы. Прозрачная струя, бурным потоком мчавшаяся по глубоким арыкам, стремительно несла разноцветные букеты далеко вдаль, где вода разливалась по клеткам, давала влагу поливным участкам. Зеленые посевы жадно впитывали воду, ярче блестел изумрудный ковер колхозного поля. Несказанной радостью билось сердце каждого строителя. Труд его не пропал даром.

Вообще в 1944 году было построено 32 водных сооружения, которые дали влаги 6000 га земли. Для этого очень важного дела было мобилизовано все трудоспособное население района. Использовались выходные дни, организованно выходили на строительство после работы в поле.

Те немногие механизаторы, которые остались в тылу первые годы, работали сутками – без сна и отдыха. Все годы войны не сходило имя с доски почета комбайнера Мартуковской МТС Гусева Даниила Трофимовича. По-

гвардейски трудились комбайнеры Богатырев, Ф. Пчела, А. Усенко, Т. Иваницкий, Н. Поник, Екатерина Воробьевская, трактористки Агасан Мусина из колхоза «Жана Илек», Екатерина Третьяченко и Ольга Швачко. В течение войны регулярно проводились месячники по оказанию помощи семьям фронтовиков. В Мартуке была открыта столовая для детей фронтовиков, где питание получали 200 детей. Для улучшения питания детей организовывались бригады по улову рыбы и дичи, бригады по сбору зелени. Большую помощь в апреле 1944 года детям фронтовиков оказал отдел государственного обеспечения, выдав 32 пары детских ботинок, 30 костюмчиков, много раздал мануфактуры, мыла и чай. Многим была оказана денежная помощь.

МАРТУКСКАЯ ДЕТСКАЯ ШКОЛА ИСКУССТВ имени КАМБАРА МЕДЕТОВА - открыта в 1976 г. Первый директор - Григорий Гильдебрант. В первый год было два класса: класс баяна и класс фортепиано, затем открылись классы домбры, кобыза, скрипки, аккордеона, трубы, филиалы по духовым инструментам в Жайсане, Каратогае, Дмитриевке. В 1981 году состоялся первый выпуск - 14 человек. С 1993 г. директор школы - Дина Курмангалиева. В 1996 г. открылись классы хореографии, изобразительного искусства. Действует ансамбль казахских народных инструментов, успешно выступает образцовый ансамбль танца «Карлыгаш». В 2001 г. школе присвоено имя Камбара Медетова.

МАРТУКСКАЯ МТС - создана в 1932 г. В это время в Актюбинской области открылись курсы по обучению вождения дизельной техники. На них учились 13 человек. В апреле 1937 г. МТС оказала помощь колхозам в уборке 22616 га. В 1957 г. МТС была преобразована в Мартукскую станцию по ремонту тракторов. Вошел в эксплуатацию цех по ремонту комбайнов. Отремонтированы были 277 тракторов, 107 комбайнов. Затем организовали предприятие «Казсельхозтехника». С 1992 г. - АО «Ремонтник».

МАРТУКСКАЯ ОСНОВНАЯ ШКОЛА №4 (1934 г.) - учебное заведение с преподаванием на государственном языке. Количество учащихся 150, педагогический коллектив 15 учителей.

МАРТУКСКАЯ РАЙОННАЯ ПРОКУРАТУРА - в Актюбинской губернии с августа 1922 г. обязанности прокурора исполняла губернская прокуратура. В это время в ее состав входили: в Актюбинском уезде - 39 волостей, Акбулакском - 15, Иргизском - 8, Темирском - 20, Шалкарском - 6 и в Тургайском - 8 волостей. 17 января 1928 г. в связи с изменением административно-территориальных структур Казахстана была расформирована

Актюбинская губерния, а 3 сентября 1928 г. по решению Центрального исполнительного комитета образована Актюбинская зона, соответственно вместо губернской прокуратуры образована зональная прокуратура, которая проводила надзор над всей территорией зоны и подчинялась республиканской прокуратуре. Уездные прокуроры назывались то уездными, то районными. По этой причине в Актюбинский округ входило 14 районов: Актюбинский, Акбулакский, Аккемирский, Иргизский, Илекский, Мугалжарский, Мартукский, Ново-Алексеевский, Новороссийский, Темирский, Шалкарский, Кобдинский, Карабутакский, Чилийский.

20 февраля 1932 г. была образована Актюбинская область. 10 марта 1932 г. по решению ВЦИК из состава Актюбинской области 11 районов переданы во вновь образовавшуюся Костанайскую область. А такие районы, как Адамовский и Акбулакский - в состав Челябинской области. 5 декабря 1936 г. была образована КазССР. В составе Актюбинской области остались районы: Аральский, Журынский, Иргизский, Мартукский, Карабутакский, Ключевский, Новороссийский, Степной, Табынский, Темирский, Уилский, Хобдинский, Шалкарский и город Актюбинск. В 1939 г. Аральский район был передан в состав Кызылординской области, а новый Родниковский район - Актюбинской области. Немало известных по всей республике прокуроров работали в органах прокуратуры Актюбинской области. В свое время работавшие заместителями областного прокурора А.А. Мухитин, В.Я. Москвин, М.Т. Есимов стали областными прокурорами: А.В. Константинов - первым заместителем генерального прокурора РК. Бывший следователь Мартукской районной прокуратуры Сагындык Журсинбаев тоже стал заместителем генерального прокурора РК. Ранее работавшие в Актюбинской областной прокуратуре Рахметолла Сейфолоевич Хайруллин назначен Западно-Казахстанским зональным транспортным прокурором, Орак Пралиев - его первым заместителем. Жумаган Кулмамбетов работал заместителем прокурора Тургайской области, Георгий Кисман - первым заместителем прокурора Алматинской области, Жандолла Нурмагамбетов - заместителем прокурора Западно-Казахстанской области. Имя молодого следователя Мартукской районной прокуратуры Туребая Отебалинова, погибшего 1 февраля 1970 года от рук уголовника во время исполнения служебных обязанностей, занесено на Почетные доски прокуратуры Казахстана и Генеральной прокуратуры СССР. Указом Президиума Верховного Совета СССР он посмертно награжден орденом Красной Звезды.

МАРТУКСКАЯ СРЕДНЯЯ ШКОЛА №1 (1974 г.) – общеобразовательная русская школа. Обучается 586 учащихся. Педагогический коллектив - 68 учителей, из которых 14 имеют высшую категорию, 18 - первую. Школа имеет 23 оборудованных кабинета, экспериментальную площадку по апробированию 12-летнего образования, интерактивные доски,

мультимедийный кабинет, компьютеризированный кабинет физики. Действует школьный музей.

МАРТУКСКАЯ СРЕДНЯЯ ШКОЛА №3 (1961 г.) – общеобразовательная русская школа. Обучается 326 учащихся. Педагогический коллектив - 40 учителей, из которых 9 имеют высшую категорию, 10 первую. Школа имеет компьютеризированные кабинеты физики и информатики, мультимедийный кабинет. Действует школьный музей Р. Мир-Хайдарова.

МАРТУКСКАЯ СЭС - государственная санитарно-эпидемиологическая служба в районе была организована еще в довоенные годы. В 1941 г. из бюджета области был выделен эпидемиологический фонд и в составе центральной районной больницы открыт отдел СЭС. После войны СЭС продолжала борьбу с сыпным и брюшным тифами, туберкулезом, бруцеллезом, малярией. Была открыта противомаларийная станция, дополнительно введены ставки энтомологов, дезинфекторов, всего в штате было 15 человек. В 1956 г. зарегистрирован последний случай малярии в районе. Первым руководителем СЭС был Милованов - фельдшер по образованию. Долгое время районной СЭС руководил Григорий Василькив. С 1987 по настоящее время санэпидемслужбой района руководит Кайдар Базарбаев - отличник здравоохранения Республики Казахстан, одним из первых в стране получивший категорию врача-организатора санитарно-эпидемиологического дела.

МАРТУКСКАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕЧНАЯ СИСТЕМА - образована в 1976 г., включала 34 сельские библиотеки. В те годы решалась задача охвата населения чтением, доведения книги до места работы, учебы, жительства. В школах райцентра, на предприятиях, организациях открывались пункты выдачи литературы. Популярны были читательские конференции, устные журналы, обсуждения книг, громкие чтения, беседы. Библиотеки оформлялись множеством книжных выставок, плакатов. Как идеологические учреждения библиотеки района несли большую политическую нагрузку по пропаганде. В годы перестройки из-за отсутствия помещений, сокращения штатов из 34 библиотек остались только 2. Началом возрождения библиотек района стал 2000 г., который был объявлен Президентом страны Годом поддержки культуры. В последующие годы идет тенденция роста сети библиотек. Сегодня в районе проведена модернизация библиотечной системы, и действуют 19 библиотек.

Общее количество читателей - 7146, количество посещений - 59850. Ежегодная книговыдача составляет - 161176 экз. при книжном фонде 269843 экз.

МАРТУКСКАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ РАЙОННАЯ БИБЛИОТЕКА - основана 27 декабря 1917 г. Фонд библиотеки составлял 1600 экз. книг русской литературы разного содержания и 1200 мусульманской литературы. С 1976 г. библиотека находится в здании РДК. Фонд библиотеки составляет 39513 экз. книг. Ежегодно библиотеку посещают более 19 тыс человек, а постоянных читателей около 3 тыс. В библиотеке имеются уютный читальный зал, где много справочной литературы, регулярно выписывается периодическая печать (более 50 наименований). Библиотека предоставляет услуги электронного поиска в сети Интернет. Она является центром проведения литературных вечеров, диспутов, блиц-турниров с молодежью, встреч за круглым столом и т.д.

МАРТУКСКАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ РАЙОННАЯ БОЛЬНИЦА - размещена в типовом здании, построенном в 1978 г. Она состоит из стационара и клиничко-диагностической поликлиники. На сегодня в больнице оказывают медицинскую помощь врачи 16 специальностей. Для своевременной диагностики заболеваний функционируют УЗИ-кабинет, рентгенкабинет, биохимическая и бактериологическая диагностика.

МАРТУКСКАЯ ШКОЛА ГИМНАЗИЯ №2 - открыта на базе казахской средней школы в 2007 г. Из истории: казахская средняя школа организована в 1934 г. Одно из старейших учебных заведений района. Из стен школы выпущены сотни выпускников, которые в настоящее время живут и работают в различных уголках Казахстана. В этой школе в разные годы работали учителя-передовики: Е.Д. Гусева, А. Садвакасова, Г. Косбергенова, Р. Жумагалиева, Д. Шерниязова, К. Ильясова, А.Е. Выжимок, С. Габдрахманов, М. Кучбаев, Ф. Мифтахов и др. Из стен школы вышли видные ученые, поэты, художники.

Сегодня контингент школы - 651 ученик. Количество педагогов - 56, из них 7 имеют высшую категорию, 12 - первую категорию. При МШГ №2 действует интернат на 120 детей, в 2008 году в нем проживал 101 школьник.

МАРТУКСКИЙ ВОЕННЫЙ КОМИССАРИАТ - по приказу министра обороны СССР командующим Южно-Уральским военным округом 10

декабря 1954 года в с. Мартук Мартукского района Актюбинской области был сформирован Мартукский объединенный районный военный комиссариат. Основой формирования военного комиссариата был офицерский состав, назначенный и направленный в районный военный комиссариат Актюбинским военным комиссариатом. Позднее он был переименован в Мартукский военный комиссариат. 11 мая 2004 года переименован в отдел по делам обороны Мартукского района.

КОМАНДОВАНИЕ

№	Занимаемая должность	Воинское звание	Фамилия, имя, отчество
1	Райвоенком 10.12.1954 г.	Подполковник	Василец Виктор Леонтьевич
2	Райвоенком 27.09.1955 г.	Майор	Прокопов Николай Иванович
3	Райвоенком 02.11.1970 г.	Майор	Юсупов Нигматулла Юсупович
4	Райвоенком 01.09.1975 г.	Капитан	Родякин Александр Павлович
5	Райвоенком 24.04.1990 г.	Майор	Котов Сергей Алексеевич
6	Райвоенком 24.10.1997 г.	Майор	Сарсенбаев Нурболат Утеуович

МАРТУКСКИЙ РАЙОННЫЙ АКИМАТ - создан в 1995 г. В настоящее время в состав районного акимата входят 13 сельских и аульных округов (Аккудымский а/о, Байнассайский а/о, Байторысайский с/о, Жайсанский с/о, Каратагайский с/о, Карачаевский с/о, Курмансайский с/о, Кызылжарский с/о, Мартукский с/о, Родниковский с/о, Танирбергенский а/о, Хазретовский с/о, Хлебодаровский с/о) и 13 структурных подразделений (райотдел сельского хозяйства, райотдел земельных отношений, райотдел финансов, райотдел экономики и бюджетного планирования, райотдел предпринимательства, РОО, райотдел занятости и социальных программ, райотдел внутренней политики, райотдел культуры и развития языков, райотдел ФК и спорта, райотдел строительства, райотдел градостроительства и архитектуры, райотдел ЖКХ, пассажирского транспорта и автомобильных дорог). На основании Закона «О местном государственном управлении» акимат, являясь

коллегиальным органом, принимает постановления, обязательные для исполнения на территории района.

МАРТУКСКИЙ РАЙОННЫЙ АРХИВ - создан на основе хозрасчета 5 мая 1988 г. Первый директор архива - Ф.А. Цыба. Из истории архива: областное управление открытое в 1932 г., относилось в 1938 г. к НКВД, в 1946 г. - Актюбинскому управлению внутренних дел. В 1946 г. открылся Мартукский райархив. В 1961 г. управление и архивы переданы в ведение обкома партии. В 1963 г. архив закрылся, вновь открылся в 1966 г. Документы были сданы и хранились в Новоалексеевском филиале. С 1988 г. документы хранятся в районном архиве. В 1995 г. райархив переведен на финансирование из райбюджета. В 2005 г. Мартукский районный архив переименован в ГУ «Государственный архив Мартукского района». Госархив обеспечивает единую государственную политику в архивном деле и документообразовании, координирует деятельность по этим вопросам физических и юридических лиц, занимается формированием Национального архивного фонда РК, обеспечивает государственный учет документов архивного фонда, прием и хранение, а также использует архивные документы для исполнения запросов социально-правового характера государственных органов, общественных организаций и граждан, проводит государственное инспектирование соблюдения законодательства по архивному делу организациями и учреждениями района - источниками комплектования Национального архивного фонда. В государственном архиве района имеются на хранении 96 фондов, включающих 28288 архивных дел учреждений, предприятий, организаций и хозяйств района. На вечном хранении - 6279 документов, 7 - личные архивы. Основные фонды - со сроком хранения 75 лет.

МАРТУКСКИЙ РАЙОННЫЙ ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ - в 1979 г. при РДК была открыта Комната боевой и трудовой славы общей площадью 21 кв. м. Экспозиция состояла из 3-х разделов, где находилось 120 экспонатов: «Этих дней не смолкнет слава» (время гражданской войны), «Жизнь нашего села», «Великая Отечественная война 1941 - 1945 гг.» Заведовала Комнатой боевой и трудовой славы Мария Остафийчук. В 1985 г. к 40-летию Дня Победы был открыт Мартукский районный музей боевой и трудовой славы, который работал на общественных началах. С 1986 г. общественный музей боевой и трудовой славы реорганизован в Мартукский филиал областного историко-краеведческого музея. На основании постановления акимата Актюбинской области с

01.01.2006 г. создано ГУ «Мартукский районный историко-краеведческий музей», профиль музея – историко-краеведческий. Сегодня экспозиция музея занимает площадь размером 200 кв. м и располагается в 8 залах, раскрывающих историю, летопись искусства и культуры нашего края. Экспозиция музея состоит из 25 разделов, в фондах и экспозиции находятся 2145 экспонатов.

МАРТУКСКИЙ РАЙОННЫЙ МАСЛИХАТ - представительный орган власти, осуществляет свою деятельность с 18 марта 1994 года, после собрания депутатов первого созыва. Выборы депутатов в районный маслихат состоялись 7 марта 1994 года. Секретарем раймаслихата первого созыва был избран депутат Тулеген Табанов, секретарем второго (29.10.1999 г.) и третьего (02.10.2003 г.) созывов - Усен Жаманшалов, секретарем четвертого созыва (2007 г.) - Амантай Исмагулов.

МАРТУКСКИЙ РАЙОННЫЙ ФИЛИАЛ НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ «НУР ОТАН» - Мартукское районное представительство РПП «Отан» было образовано на III районной партийной конференции 18 февраля 2003 года. Были избраны руководящие органы районной партийной организации, Политсовет, бюро Политсовета, штатные единицы для работы на постоянной основе районного представительства в качестве зампреда районного представительства и завсектором учета и финансов. Все мероприятия проведены в соответствии с решениями IV съезда партии «Отан», который состоялся 9 ноября 2002 года. Решение предусматривало переход от формального членства в партии к фиксированному, что было закреплено в новом уставе партии. На X съезде партии было принято новое название НДП (народно-демократическая партия) «Нур Отан». В настоящее время в Мартукском районе работают 43 партийные организации, на учете которых состоит 1313 членов партии.

МАРТУКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

МАРТУКСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в центре Мартукского р-на, граничит на севере с Аккудыкским аульным округом, Байторысайским, Карачаевским сельскими округами, на юго-востоке с Каратагайским сельским округом, на юге с Танирбергеневским аульным округом, на западе с Байнассайским аульным округом и Жайсанским сельским округом. Территория округа – 21164 га.

КЛИМАТ: Округ расположен в сухостепной зоне. Климат характерно выраженный материковый, с высокой континентальностью. Наиболее холодным является январь, в этот месяц температура опускается ниже $-35-40$ градусов. Знойный - июль, температура достигает $+40$ градусов. Часты пыльные бури. Продолжительность безморозного периода составляет в среднем 130 дней. Опасны ранние заморозки в октябре. Среднегодовое количество осадков составляет 250 мм. Иногда бывают ливневые дожди, которые отличаются кратковременностью. Относительная влажность воздуха в апреле составляет 56%, в мае падает до 45% и в летние месяцы составляет 37-40%. Средняя высота снежного покрова составляет от 24 до 35 см, в низменных участках она значительно выше. Преобладающее направление ветра – юго-восточное. Сильные ветры оказывают влияние на почвообразовательные процессы.

РЕЛЬЕФ: Поверхность территории округа формирует обширная пойма реки Илек, ее надпойменная терраса. Основная часть округа характеризуется пересеченным рельефом, в северо-восточной стороне наблюдается холмистая равнина.

ПОЧВЫ: Выделяются в основном темно-каштановые почвы. Также имеются небольшие территории солонцов. В пойме реки Илек формируются почвы лугового ряда различной степени засоленности и различного механического состава. Для борьбы с эрозией высажены лесополосы вдоль трассы.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена рекой Илек и малыми притоками Акколь, Токпамбет, Кайракты, Кошанай Карасуы, Сулеймен Карасуы, Сансызбай Карасуы, Шалабай Кайраны, Божыр, Сапарсай. Река Илек на территории сельского округа протекает с юго-востока на запад. Долина реки наполнена небольшими озерами. В 1973 г. проложено новое русло р.Илек. Сегодня между новым и старым руслом образован остров, на котором размещены 3 озера. Склоны имеют высоту до 25 м. Вдоль течения реки имеются плесы до 150 м длины, глубина перекатов до 20-25 см. Скорость реки небольшая, глубина местами достигает 2,5-3 м. Зимой река местами промерзает до дна, весной ледоход начинается после 10 апреля. На территории имеются озера: День песен, Каменские, Черепашье; плотины «Казанская-1», «Казанская-2». Глубина залегания подземных вод в округе колеблется от 10 до 25 метров. Кроме того, имеются 7 артезианских скважин с глубиной 240 м.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Под влиянием засушливого климата растительный покров имеет степной характер и представлен засухоустойчивыми видами. Из травянистых растений преобладают овсяница, ковыль. Распространены лекарственные растения: адонис, кровохлебка, чабрец, щавель, полынь, белена. Также широко представлены типчаковые ассоциации. Отдельную красоту составляют небольшие массивы деревьев (тополь, ольха, осина, лох, ива, вяз) по берегам рек. По оврагам, балкам распространены кустарники – чилига, караганник. По берегам озер растет осока, камыш. Есть посадки сосны, березы, карагача.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Животный мир богат, в округе обитают: хорек, лиса, заяц, косуля, ласка, куница, бобр, кабан, еж, полевка, суслик, черепаха, змен. Сред птиц встречаются: цапли, степные орлы, куропатки, кулики, сова, чайка, все виды уток, беркут, ласточка, стриж, воробей, хохлатый снегирь, синица, кукушка, дятел, удод, горлица, дикий голубь, ворона, сорока и др. В водоемах водятся: карась, пескарь, щука, судак, сом, налим, язь, окунь, подус, ерш, лещ, красноперка.

РЕСУРСЫ: Мартукский сельский округ богат песком и гончарной глиной. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи 492 га, пастбища 8904 га и пахотные земли 7510 га, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: На территории сельского округа проживают 10489 человек. В с.Мартук – 9944 чел., в с. Казанка – 380 чел. с.Кумсай – 165 чел.

Всего в сельском округе проживают представители 19 национальностей: казахов - 4912 чел., русских - 2541 чел., украинцев - 2302 чел., немцев - 242 чел. и 492 чел. других национальностей. Плотность населения составляет 5 человека на 1 кв. км.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям сельский округ относится к региону рискованного земледелия. Раньше в этом округе было широко развито мясо-молочное животноводство. Сегодня производством сельскохозяйственной продукции занимаются 29 КХ, 1 ТОО. По округу было засеяно в 2007 г. пшеницы - 2452 га, ячменя - 963 га, овса - 340 га, масличных культур - 120 га, ржи - 236 га, озимой пшеницы - 225 га. Средняя урожайность составила у пшеницы 9,5 ц/га, у ячменя 10,9 ц/га, у овса 8,5 ц/га, у подсолнечника 4,3 ц/га, ржи 6,6 ц/га, озимой пшеницы 6,0 ц/га.

ТОО «Казанка» - 5383 га - Кинас Э.
КХ «Карагааш» - 176 га. - Исмагулов А.
КХ «Талашкер» - 112 га. - Аймухамбетова Ж.
КХ «Ораду» - 100 га. - Муканова М.
КХ «Витязь» - 47 га. - Висилькин Г.
КХ «Есентай» - 205 га. - Орынтай А.
КХ «Арманды» - 185 га. - Дуйсенбаев К.
КХ «Вия» - 20га. - Вундер И.
КХ «Батырбек» - 426 га. - Куатов Ж.
КХ «Султан А» - 106 га. - Альжанов М.
КХ «Максат и К.» - 175 га. - Курмангаева Г.
КХ «Дамир» - 113 га. - Нуржанов Б.
КХ «Токболат» - 55 га. - Муратов Н.
КХ «Иона - Бо» - 135 га. - Жумагазин А.
КХ «Содружество» - 293 га. - Ивашенко А.

КХ «Заречье» - 76 га. - Арендт В.
КХ «Риск» - 195 га. - Руденко Ю.
КХ «Калина» - 600 га. - Пуховникова П.
КХ «Крумм» - 69 га. - Крумм В.
КХ «Альянс» - 68 га. - Цымбал В.
КХ «Сталкер» - 24 га. - Кубитович П.
КХ «Турбек А» - 140 га. - Жанибеков А.Т.
КХ «Алибек» - 499 га. - Айтбаев С.
КХ «Сусар Б» - 253 га. - Балсентов Ы.
КХ «Курман» - 210 га. - Нартаев F
КХ «Ашибек» - 95 га. - Камзин С.
КХ «Сарытогай» - 105 га. - Аймухамбетов Б.
КХ «Айдар» - 215 га. - Акмурали Ж.
КХ «Кумсай» - 245 га. - Данирова С.
КХ «Сембай» - 302 га. - Кусанов К.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в округе имеются 3 средние школы в райцентре, 2 основные школы в с. Мартук и с.Казанка, начальная школа в с.Кумсай. Для малышей работают детские сады «Тополек», «Айголек», «Карлыгаш», круглосуточный ясли-сад №3 «Айналайн» санаторного типа, имеется группа для детей, предрасположенных к заболеванию туберкулезом, которые полностью содержатся за счет местного бюджета, также работают внешкольные учреждения - Детская школа искусств им. К. Медетова, ДЮСШ, УПК, УПМ, Дом школьников.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа - в Мартуке находится центральная районная больница, в с.Кумсай - ФАП, в с.Казанка - ФАП.

КУЛЬТПРОСВЕТАРАБОТА: В Мартуке функционируют центральная районная библиотека (книжный фонд - 39513 экз.) и центральная детская библиотека (книжный фонд - 14703 экз.), районный Дом культуры, районный

краеведческий музей, Дом Дружбы, музей здравоохранения района при ЦРБ, два школьных музея.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории округа особо культивируются борьба, волейбол, футбол, шахматы, бокс, кикбоксинг, полиатлон, лыжи, тогызкумалак. Спортсмены неоднократно становились призерами районных, областных, республиканских соревнований.

КУЛЬТУРА:

Кумсай мэйіті - I - Этнографический памятник. Казахское кладбище расположено на правом берегу р. Илек, в 4км к юго-востоку от с.Кумсай, у трассы Каратагай-Мартук. Некрополь занимает небольшую площадь, примерно равную 100х100м. Кладбище включает в себя оплывшие земляные, а также сложенные из камня оградки и наброски. Сохранились несколько кулпытасов из ракушняка и камня.

Кумсай мэйіті- II - Этнографический памятник. Казахское кладбище расположено на правом берегу р. Илек, в 3км к юго-востоку от с.Кумсай, у трассы Каратагай-Мартук. Некрополь занимает небольшую площадь, примерно равную 80х100м. Кладбище включает в себя оплывшие земляные, а также сложенные из камня оградки и наброски. Сохранились несколько кулпытасов.

Кумсай мэйіті - III - Этнографический памятник. Казахское кладбище расположено на правом берегу р. Илек, в 1км к юго-востоку от с.Кумсай, у трассы Каратагай-Мартук, рядом с зимовкой. Некрополь занимает площадь - 150х150м. Кладбище включает в себя оплывшие земляные, а также сложенные из камня оградки и наброски. Сохранились несколько кулпытасов.

Обелиск на могиле Федора Маслова - комиссара Актюбинского уезда в с.Казанка - на могиле установлен четырёхгранный трапецевидный обелиск, изготовленный из металла. Обелиск венчает пятиконечная звезда. Могила огорожена металлической оградой 2х3м. На обелиске укреплено фото Ф.Маслова. Памятник истории гражданской войны на территории Казахстана. Паспортизирован.

Памятник участникам гражданской войны в с.Мартук - В сельском парке на прямоугольном постаменте установлен камень. На нём укреплена мемориальная доска с надписью: «Честь и слава павшим в борьбе за установление Советской власти на территории Мартукского района в 1918-1920гг.». Памятник истории гражданской войны на территории Казахстана.

Памятник участникам Великой Отечественной войны в с.Мартук - Мемориальный комплекс. На бетонном прямоугольной формы постаменте установлен обелиск пирамидальной формы, выполненный из бетона. В постаменте в сердцевине пятиконечная звезда и Вечный огонь. Обелиск венчает пятиконечная звезда. Слева расположена Доска памяти погибшим на фронте солдатам с надписью: «Их помнит мир спасённый, мир вечный, мир

живой...» Справа от обелиска - пять постаментов с изображением Героев Советского Союза: К.Я.Губина, А. Г. Батурина, Е. К. Мазкова, Ф. Ф. Озмителя, М.И. Кожемякина. Памятник истории Великой Отечественной войны.

Могильник Казанка - I - состоит из 11 земляных курганов расположенных на водораздельной возвышенности правого берега р.Илек. Курганы расположены кучно, на площадке длиной 180м., шириной 130м., ориентированы широтно. Крупнейшие насыпи №1,2,3,4 расположены в центре и восточнее, размеры их: от 2х30м до 2,5х30м. На вершине кургана №1 установлен геодезический знак. Вокруг кургана №2 расположенного в 40м. северо-западный кольцевой ров. Вершина плоская, что придаёт кургану усечённо-коническую форму. Курган №3 расположенный в 80м западнее кургана №1 имеет грабительскую воронку. В 40-80м к юго-западу от него находятся курганы №9-11, размерами 0,4х14м и два последних 0,2х6м. Остальные четыре кургана расположены в центре группы. Три из них (№5-7) между курганами №1и№3. Размеры их колеблются в пределах от 0,3х14м до 1,0х14м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка- II - Состоит из 2-х курганов, расположенных на вершине водораздела правого берега р.Илек в 50м по линии запад-восток. Восточный курган №1 земляной, насыпь полусферическая. Высота её 0,6м., диаметр 11м. Курган №2 - каменный, насыпь уплощенная, высота 0,2м., диаметр 10м. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка -III - Представляет собой меридиональную цепочку курганов длиной 165м. расположенных на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Южный курган №5 (0,3х7м) каменный. Северный курган №3 (0,5х16м) курган №1 (0,6х17м) и курган №4 (0,7х19м) - земляные. На вершине центрального кургана №1 установлен геодезический знак. Курган№2 находящийся между первым и третьим курганами овальный, вытянут в широтном направлении. Размеры его насыпи: ширина 8м, длина 18м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка -IV - Представляет собой земляной курган, расположенный на пологом склоне водораздела правого берега р.Илек. Высота 0,5м, диаметр 12м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка -V- Могильник из 19-ти земляных, уплощённых насыпей разбросаны на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Восточную границу могильника очерчивает земляной вал шириной 12м., высотой 1м., растянувшийся более чем на 500м. по оси север-северо-

запад и юг-юго-восток. Курганы разбросаны с севера-востока на юго-запад на площади 160x300м. Насыпи их варьируют в пределах от 0,1x6м до 0,6x26м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка-VI - Пять земляных курганов кучно расположенных на пашне, на площадке 60x220м, меридиональной ориентировки на пологом склоне водораздельного плато правого берега р.Илек. Курганы очень сильно распаханы. Насыпи имеют высоту от 0,1 до 0,4м и диаметр от 10 до 18м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка -VII - Могильник расположен на вершине водораздела правого берега р.Илек. Состоит из 19-ти земляных курганов, расположенных двумя цепочками меридиональной ориентировки. Южная цепочка состоит из 11-ти курганов с уплощёнными насыпями размерами: от 0,1x8м - 0,21x6м до 0,3x20м цепочка ориентирована с юго-запада на северо-восток и растянулась на 175м. В 115м к западу от северного конца цепочки находится вторая группа курганов из 8-ми насыпей. Они также расположены в направлении с северо-востока на юго-запад. Протяжённость этой группы 135м., насыпи также земляные и уплощённые. Размеры курганов находятся в пределах от 0,3x12м до 0,5x20м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Казанка -VIII - Курганная группа расположена на краю террасы, у подножия которой протекает река. Курганы имеют каменные насыпи уплощённой формы, размеры которых составляют от 1до 5м в диаметре и от 0,1 до 0,4м высотой. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1989г. Паспортизирован.

Курган Мартук - I - расположен на пологой возвышенности в 10км к югу от с.Мартук и в 100м к северу от трассы Мартук-Актобе. Курган имеет размеры: 8м в диаметре и 0,4м в высоту.

Курган Мартук -II - расположен на крутой возвышенности первой надпойменной террасы левого берега р.Илек, в 8км к югу от с.Мартук у казахского кладбища. Курган имеет размеры: 20м в диаметре и 0,5м в высоту.

Могильник Мартук - V - 14 земляных курганов растянулись по цепочке в 250м и линии запад-восток. Насыпи очень сильно уплощены. Размеры их: от 0,2x10м до 0,5x14м. Вероятно, о них упоминал Кастанье И.А.в своих работах в начале XX века. Памятник эпохи бронзы. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Мартук-VI - Расположен на склоне водораздельного плато правого берега р.Илек. Представляет собой земляной курган с уплощённой насыпью, высота 0,45м, диаметр 20м. Памятник эпохи раннего железа.

Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Мумасай - I - земляные курганы правильной формы диаметром 6-16м., высотой 0,3-1м. К западу и северу подошвы трёх курганов - ровики. Расположен могильник вдоль невысокого водораздела с севера на юг в 190м к западу от оврага Мумасай, на северной окраине мусульманского кладбища. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Ащисай - Расположен на склоне водораздельного хребта. Состоит из двух земляных курганов, один из которых распаивается. У северо-восточной подошвы кургана №1 заплывший ровик, на вершине насыпи - триангуляционный знак. Курган имеет диаметр 20м. и высоту 1,5м., полусферический. Курган №2 распахан. Размеры его 7x01м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Басжиер - I - Состоит из одного большого полусферического, земляного кургана 3,0x40м. и трёх земляных, небольших курганов, расположенных в 90м к юго-западу. Размеры курганов находятся в пределах от 0,2x8м до 0,3x12м. Курганы расположены на пашне, на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Вокруг кургана №1 кольцевой ров. По центру его насыпи большая воронка - след ограбления. Рядом установлен геодезический знак. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Басжиер - II - Могильник состоит из трёх земляных курганов расположенных на вершине водораздельного плато правого берега р.Илек. Курган №1: высота 0,6м., диаметр 18м. Насыпь полусферическая. В 25м к западу находится курган №2 (0,1x6м) и курган №3 (0,3x6м) в 85м к юго-юго-восток. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО МАРТУКСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Биданова Деметген (01.12.1953г., Туркменистан, район Кунургенч, а. Назлы Кылышева). Образование 8 классов. В 1972 году вышла замуж. Муж, Биданов Суюн, работал электриком, она - арендатором в колхозе. Воспитала 10 детей, имеет 19 внуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», «Алтын алка».

Алимханова Сымбат (1947г. Актюбинская область, Иргизский район, с-з им.Кирова). Образование 7 классов. В 1963 году вышла замуж. Муж, Ашыкбаев Костай, более 40 лет проработал учителем, она трудилась санитаркой в больнице в с-зе «Талдык». Детей 10, внуков 9, правнук 1. Имеет Почетное звание «Мать - Героиня», «Алтын алка»

Тайманова Улмекен (24.04.1951г., Орбургская область, Беляевский район, с.Ново-Орловка). Образование 8 классов. В 1966 году вышла замуж. Первый муж, Тайманов Сабиг, работал главным зоотехником к-за «Победа». Второй муж, Майкараев Амир, был механизатором, она - дояркой. Воспитала 8 детей, имеет 11 внуков. Награды: «Күміс алка».

Исметова Тамара (12.09.1958., Каракалпакстан, район Калкабат). Образование среднее. Вышла замуж в 1977 году. Муж, Усманов Сарсенбай, работал шофером, она - домохозяйка. Детей 8, внуков 3. Награда-«Күміс алка».

Ильсова Роза Айтмуханбетовна (14.02.1968г., Каракалпакстан, г.Тахияташ). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1989 году. Муж, Турманов Мергенбай, работал трактористом в с-зе «Амударья», она - домохозяйка. Детей 8. Награда «Күміс алка».

Табанова Нурбиба (04.08.1926г., Атырауская область, Аксайский район, а.Талдыкайран). Образование 8 классов, потом окончила педучилище. В 1950 году вышла замуж. Муж, Табанов Исбулат, работал слесарем в КСХТ, она - учителем начальных классов, швея в райбыткомбинате. Воспитала 9 детей, имеет 18 внуков, правнуков 6. Награды: «Күміс алқа», «Ветеран труда».

Сарсенова Манига (25.01.1952г., Каракалпакстан, г.Чимбай). Образование среднее-специальное, медицинское. Замуж вышла в 1971 году. Муж, Джумабаев Джумамурат Джумагалиевич, был директором школы, затем инспектором РОНО. Она - домохозяйка. Воспитала 11 детей, имеет 6 внуков, 1 правнука. Награды: «Серебрянная медаль», «Алтын алқа».

Рзаева Каламкас (1957г. Каракалпакстан, Хожейли). Образование 8 классов. В 1974 году вышла замуж. Муж, Тагабердиев Курбанияз, работал трактористом, сейчас охранником на элеваторе, она - слесарем. Вырастила 8 детей, имеет 6 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Шерниязова Сарегул (1949г. Каракалпакстан, район Бозотау, с-з «Казанкеткен»). Образование среднее. Замуж вышла в 1971 году. Муж, Аяганов Сагымбай, работал бухгалтером, она - санитаркой в больнице. Вырастила 10 детей, имеет 6 внуков. Награды: «Алтын алқа».

Утегенова Нысангуль (1939г. Актюбинская область, Мартукский район, а. Хозаул). Образование 2 класса. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Утегенов Сарсенбай, работал трактористом в с-зе «Яйсанский», она - дояркой. Воспитала 8 детей, имеет 16 внуков. Награды: медаль «Материнской славы» двух степеней.

Балмагамбетова Сатира (1942г. Актюбинская область, Мартукский район, с. Ефремовка). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Балмагамбетов Жаксыбай Ергалиевич, работал скотником, бригадиром 2-го отделения с-за «Междуреченский», она - дояркой. Воспитала 11 детей, внуков - 15, правнуков 6. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», «Ветеран труда».

Сагиева Сантай (21.05.1941 г., Каракалпакстан, Хожейли). Образование 4 класса. Вышла замуж в 1958 году. Муж, Сагиев Гапурин, работал пастухом, бригадиром в с-зе «Каракалпакстан», она - дояркой. Вырастила 10 детей, имеет внуков 27. Награды: орден «Материнской славы» всех степеней.

Байбаракова Роза Мурзагалиевна (1939г. Актюбинская область, г. Темир). Образование 8 классов. Вышла замуж в 1956 году. Муж, Байбараков Темирхан Ескендерович, работал учителем физики и математики, она - рабочей в общепите. Воспитала 10 детей, имеет 17 внуков, 1 правнука. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня».

Карсакбаева Роза Садиковна (1938г. Актюбинская область, Мартукский район, с.Новомихайловка). Образование средне-специальное, медицинское. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Алдажаров Сактапберген, работал шофёром, механиком, она - фельдшером в Новомихайловской участковой больнице, затем направили в Амангельдинский ФАУ, после была эпидемиологом в Иргизе. Воспитала 9 детей, имеет 12 внуков. Награды: «Күміс алқа», «Ветеран труда», неоднократно становилась «Победителем соцсоревнования».

Конивец Вера Никифоровна (1914г. Актюбинская область, Мартукский район, с.Каратогай). Образования нет. Замуж вышла в 1933 году. Муж, Конивец Иван Митрофанович, работал трактористом в к-зе им.Ленна, она - участница трудового фронта, трактористка. Воспитала 9 детей, имеет 14 внуков, 11 правнуков, 1 праправнука. Награды: медаль «Материнской славы» всех степеней, «60 лет Победы в Великой Отечественной войне».

Кузьменко Евдокия Васильевна (1937г.Актюбинская область, Мартукский район, с.Веренка). Образование 7 классов. В 1956 году вышла замуж. Муж, Кузьменко Пётр Владимирович, работал электросварщиком, бульдозеристом в ДЭУ, комбайнером, она - дояркой, затем нянечкой, воспитателем, поваром в детсаде «Солнышко». Воспитала 10 детей, имеет 29 внуков, 4 правнука. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», Грамота за материнство Верховного Совета СССР.

Торегалиева Улша (11.02.1947г., Туркменистан, Ташаузская область). Образование средне-специальное, медицинское. Замуж вышла в 1968 году. Муж, Тугел Борашов, работал бухгалтером ДРСУ, она - медсестрой в ЦРБ. Воспитала 9 детей, имеет 7 внуков. Награды: «Медаль материнства», орден «Материнская слава», «Ветеран труда».

Аленова Бактыл Базарбаевна (1945г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Караагаш). Образование 7 классов. Муж - Аленов Ажихан, работал чабаном в с-зе «Яйсанский», она - дояркой, потом оператором на инкубаторе. Вырастила 8 детей, имеет 11 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Килибаева Канзада (1928г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Караагаш). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1949 году. Первый муж, Бакыт, вернулся с войны с тяжёлыми ранениями, прожил всего два года, от него сын Орынбасар. Второй муж, Килибаев Муса Аманжолович, работал трактористом в к-зе «Жанатан», она - разнорабочей. Воспитала 9 детей, усыновила 4, имеет внуков 22, правнук 1. Награды: «Күміс алқа», «Ветеран труда».

Муқанова Алина (1938г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Караагаш). Образование 3 класса. Сирота. Работала с 14 лет дояркой, потом телятницей. В 1955 году вышла замуж. Муж, Умбетияз Муқанов, работал трактористом, учётчиком, скотником в к-зе «Караагаш». Воспитала 8 детей, имеет 12 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Балмурзина Марфуга (25.12.1935г., Исатайский район, с.Зелёный Дол, с-з «15 лет Казахстана»). Образование начальное. Замуж вышла в 1953 году. Муж, Хайрулла Балмурзин, работал учётчиком, бухгалтером, она - разнорабочей, скотницей. Рано овдовела в 37 лет, когда меньшему был только 1 год. Детей 9, внуков 22, правнуков 4. Награды: «Күміс алқа».

Кузембаева Сабиля Оразкызы (22.08.1936г., Актюбинская область, Шалкарский район, разъезд 59, станция Берчугур). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Бисембай Кузембаев, работал более 30 лет главным чабаном, она - помощником чабана в с-зе «Сарбулак». Воспитала 12 детей, имеет 25 внуков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», орден «Материнской славы» всех степеней.

Ходжамуратова Гульжахан (26.01.1936г., Каракалпакстан, район Хожейли). Образование средне-специальное, медицинское. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Елубай Узбекбай, работал шофёром, она - более 30 лет фельдшером в туберкулёзной больнице. Воспитала 10 детей, имеет 37 внуков, 8 прануков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», «Алтын алқа», «Ветеран труда», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне».

Жаманбаева Рабига Бузаевна (22.08.1940г., Актюбинская область, Мартукский район, аул Шаруа). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Жаманбаев Куан, работал более 40 лет чабаном, скотником во втором отделении с-за «Яйсанский», она - дояркой. Воспитала 9 детей, внуков 22, правнуков 4. Награды: «Күміс алқа».

Канатбаева Бобек (15.10.1943г. Актюбинская область, Байганинский район, к-з «Казахстан»). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Егизов Мынбай, работал главным бухгалтером в с-зе «Караулкельдинский», она - газовик. Воспитала 8 детей, имеет 10 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Жазыкбаева Каншайым (1942г. Каракалпакстан, район Хожейли, с-з «Хатеп»). Образование 6 классов. Вышла замуж в 1959 году. Муж, Утебалиев Убайдулла, работал начальником охраны в совхозе, она - разнорабочей. Детей 8, внуков 21, правнуков 1. Награды: Орден «Материнской славы», «Медаль материнства».

Касперова Мария Феропонтовна (09.07.1912г., Оренбургская область, Соль-Илецкий район, с.Угольное). Образование нет. Замуж вышла в 1932 году. Муж, Касперов Василий Михайлович, работал бригадиром тракторной бригады, потом на железной дороге путейцем. Мария Феропонтовна - участница трудового фронта, она являлась бригадиром молодёжной женской бригады во время Великой Отечественной войны. Воспитала 8 детей, имеет 14 внуков, 17 правнуков. Награды: «Күміс алқа».

Каюмова Роза Мухтаденовна (04.06.1935 г. Пермская область, Октябрьский район, с.Самара). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Каюмов Мударис Мухамадярович, работал стрелочником, потом вдвоём - монтажерами путей на железной дороге. Детей 10, внуков 13. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», «Ветеран труда».

Саифова Роза Жумабаевна (1937г., Оренбургская область, Беляевский район, п.Буранчи). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Саифов Аблай Ташанович, работал бухгалтером, она - дояркой в к-зе им. Димитрова. Воспитала 8 детей, имеет 9 внуков. Награды: «Күміс алка».

Мурзагулова Моншак Кузеновна (1936г. Актюбинская область Мартукский район, а.Жанатан). Образование 6 классов. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Мурзагулов Казихан Зейнелович, работал шофёром, она - дояркой в к-зе «Аксу». Выростила 9 детей, 19 внуков, 3 правнука. Награды: «Күміс алка», «Серебряная» и «Бронзовая» Медаль Материнства.

Тажигаева Зада (06.07.1948г. Каракалпакстан, район Чимбай) Образование 8 классов. Работала продавцом ОРС «Тахияташгидроэнергострой». Замуж вышла в 1963 году. Воспитала 9 детей, имеет 5 внуков. Награды: «Күміс алка», юбилейный нагрудный знак «70 лет ГОЭЛРО», «Победитель соц.соревнования 1977 года».

Даулетова Шарипа Ахметовна (1932г. Актюбинская область Мартукский район, а.Кумсай). Образование начальное. Замуж вышла в 1950 году. Муж, Изтлеев Адылхан, работал табунщиком, она - дояркой, телятницей. Выростила 9 детей, 15 внуков. Награды: Орден материнства, «Ветеран труда».

Уналбаева Каным Исаковна (01.01.1936г. Актюбинская область Хобдинский район, а. 14 лет Казахстана). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1952 году. Муж, Уналбаев Каналы, работал трактористом в с-зе «Междуреченский», она - разнорабочей на стройке. Выростила 9 детей, 10 внуков, 7 правнуков. Награды: «Күміс алка».

Сарсенбаева Курбангул (1959г. г. Ашхабад). Образование среднее. Замуж вышла в 1977 году. Муж, Сарсенбаев Ахмет, работал строителем в к-зе «Кызылгюч», она - сборщицей хлопка. Вырастила 8 детей, 1 внука. Награды: «Күміс алка».

Космамбетова Мариям (1934г. Актюбинская область, Карабутаковский район, а. Тасоткель). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1952 году. Муж, Космамбетов Сисенгали, участник трудового фронта, работал водителем, она - домохозяйка. Вырастила 8 детей, 21 внука, 2 правнука. Награды: «Күміс алка».

Байкенова Санин Дербисовна (1935г. Актюбинская область, Мартукский район, а. Жанатан). Образование средне-специальное, клубное дело. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Байкенов Куаныш, работал учителем, она - культработник. Вырастила 10 детей, 16 внуков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», Почётная грамота Республики Казахстан о вкладе в культпросветработу страны, грамота акима Актюбинской области к 60-летию Победы. Санин - очень талантливый человек, пишет стихи,

прозу, песни, статьи, пьесы, играет в самодеятельном театре.

Ибрашева Замкора Жарылгасыновна (12.03.1937г., г.Медногорск). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1953 году. Муж, Ибрашев Изимкул Жунусович, работал стрелочником на железной дороге, она - дояркой, поваром на АЗФ. Вырастила 8 детей, 17 внуков. Награды: «Күміс алка».

Акбатырова Бактылы (1940г. Актюбинская область, Мартукский район, а. Хозаул). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Акбатыров Туркпен, работал скотником в с-зе «Яйсанский», она - более 30 лет дояркой. Выростила 9 детей, 20 внуков. Награды: «Күміс алқа», «Ветеран труда»

Некрасова Елена Сергеевна (1935г. Рязанская область, Мирославский район, с-з «Прогресс», д. Ольхи). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Некрасов Владимир Васильевич, работал трактористом, она - свиаркой. Выростила 11 детей, 27 внуков, 3 правнука. Награды: почетное звание «Мать Героиня», медаль «За трудовую доблесть».

Турмагамбетова Акбикеш (1943г. Каракалпакстан, район Хожейли). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Тулегенов Куаныш, работал прорабом, она - малярюм, контролёром на водоканале. Выростила 9 детей, 23 внука, 2 правнука. Награды: Орден «Материнская слава» всех степеней. Живёт в с.Казанка.

Чумаченко Нина Ананьевна (30.03.1928г. Украина, Николаевская область Арбузинский район, с.Марьяновка). Образование 3 классов. Замуж вышла в 1948 году. Муж, Чумаченко Иван Семёнович, работал трактористом в к-зе «Ленинский шлях», она - зенъевой в бригаде полеводов. В 1960 году переехала в с.Линовицкий. Выростила 9 детей, 1 ребёнка усыновила, 24 внука, 12 правнуков. Награды: Орден «Материнская слава», «Ветеран труда». Живёт в с. Казанка.

Хожанова Акзибаш (10.05.1947г. Каракалпакстан, Шуманайский район, к-з им.Кирова). Образование средне-специальное, медицинское. Замуж вышла в 1965 году. Муж, Жуманаев Утеген, работал электриком, она - почтальоном. Вырастила 11 детей, 4 внука. Награды: «Материнская слава» всех степеней, «Почётный работник связи». Живёт в с.Казанка.

Камзина Каншайым (17.07.1937г. Актюбинская область Алгинский район, с.Петровка). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Камзин Жаксылык, участник трудового фронта, работал бригадиром тракторной бригады к-за «Заветы Ильича», она - более 30 лет дояркой. Вырастила 10 детей, 23 внука, 4 правнука. Награды: «Күміс алка», «Ветеран труда», медаль «За доблестный труд». Живёт в а. Кумсай.

Нартаева Алтынбике (08.03.1935г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Кумсай). Образование 3 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Нартаев Шаган, работал 44 года механизатором к-за «Заветы Ильича», она - целинница, была более 30 лет дояркой. Вырастила 8 детей. Награды: «Күміс алка», «За освоение целинных и залежных земель» «Ветеран труда», медаль «За доблестный труд». Живёт в а. Кумсай.

Утениязова Назира (1936г. Туркменистан, Куняургенч район, с.Кызыл-Байтак). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Утениязов Аккул, работал заведующим МТФ, она - 25 лет дояркой. Вырастила 8 детей, 30 внуков, 2 правнука. Награды: Орден «Материнская слава», звание «Победитель соцсоревнования».

Кенжалина Марзия (22.07.1940г. Актюбинская область, Шалкарский район, с-з «Шет Ыргыз»). Образование 6 классов. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Канатбас Молдабай, работал более 30 лет трактористом в колхозе, она - животноводом. Вырастила 10 детей, 15 внуков, 2 правнука. Награды: «Күміс алка».

Карабалиева Зульхия (08.03.1934г. Оренбургская область, Акбулакский район, с. Щукунёвка). Образования нет. Замуж вышла в 1953 году. Муж, Карабалиев Истлеу, работал бригадиром в к-зе «15 лет Казахстана» в Исатайском районе, она - разнорабочей. Вырастила 8 детей, 19 внуков, 5 правнуков. Награды: «Күміс алка».

Каденова Зауреш (01.06.1937г. Актюбинская область, Уилский район, с.Саралжин). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Каденов Балтау, работал более 40 лет шофёром в с-зе «Яйсанский», она - более 20 лет была передовой дояркой района, являлась народным заседателем в суде. Вырастила 8 детей, 21 внук, 4 правнука. Награды: «Күміс алка», орден «Материнская слава» двух степеней, «Ветеран труда», участница областного слёта доярок, имеет звание «Ударник коммунистического труда», «Победитель соцсоревнования 1975 года». Живёт в с. Мартук.

Калиева Коркем (01.01.1923г. Актюбинская область, Хобдинский район, а.Бегалы). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1940 году. Муж, Калиев Бимукан, участник трудового фронта, работал скотником, она - трактористка, строила дорогу на Байнассай, затем трудилась в к-зе «Кзыл - Ту». Вырастила 11 детей, 11 внуков, 8 правнуков. Награды: Орден «Материнская слава» всех степеней, «50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.».

Кошкумбаева Шолпан (01.01.1942г. Гурьевская область, Макатский район, а.Жылдыбай). Образование начальное. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Кошкумбаев Узакбай, работал шофёром, она - более 30 лет нефтяником. Вырастила 8 детей, 18 внуков, 1 правнук. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней», неоднократно премировалась грамотами по линии нефтяной промышленности.

Алимбетова Зару (18.05.1938г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Кумсай). Образование 4 классов. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Алимбетов Хамит, работал милиционером, механизатором, чабаном в с-зе «Пролетарский» Октябрьского района, она - домохозяйка. Вырастила 9 детей, 14 внуков, 4 правнука. Награды: Награды: «Күміс алка», «Почётный пенсионер», «Ветеран труда». Любит заниматься рукоделием.

Хакимова Несебели (20.10.1935г. Актюбинская область, п.Байганин). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Хакимов Серик, работал зоотехником, заведующим МТФ, она - 43 года передовой дояркой в с-зе «Яйсанский». Вырастила 10 детей, 18 внуков, 5 правнуков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», «Алтын алка», «Ветеран труда», депутат районного совета народных депутатов, её фотография была часто на Доске Почёта района.

Магамбетова Асия Асылбековна (17.08.1939г. Кустанайская область, Убаганский район, к-з «Ленинский»). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Магамбетов Жамбул Алдангорович, работал 25 лет чабаном, она - его помощницей, затем передовой дояркой. Вырастила 12 детей, 33 внука, 3 правнука. Награды: Почётное звание Мать-Героиня, «Ветеран труда», её фотография была часто на Доске Почёта района. Избиралась депутатом районного совета народных депутатов.

Тугизбаева Балзиба (15.04.1926г. Актюбинская область, с.Мартук). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1949 году. Муж, Тугизбаев Кусжан Канапиевич, участник Великой Отечественной войны, работал директором школы, преподавал историю в ауле Караагаш, она - участница трудового фронта, трудилась в колхозной бригаде, потом техничкой в школе. Вырастила 8 детей, 12 внуков. Награды: «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг», «Күміс алка».

Наурызбаева Базаргуль (1947г. Каракалпакстан, г.Такияташ). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1965 году. Муж, Наурызбаев Онгалбай, работал энергетиком на Такияташской ГРЭС, она - домохозяйка. Увлекается рукоделием. Вырастила 9 детей, 16 внуков. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней».

Джайкина Рыты Тулешевна (25.08.1927г. Актюбинская область, Мартукский район, разъезд №35). Образование средне-специальное. Замуж вышла в 1947 году. Муж, Джайкин Жапар Тайжанович, работал дорожным мастером в ДЭУ - 210, участник Великой Отечественной войны, она - была рабочей на кирпичном заводе. Вырастила 10 детей, 18 внуков, 9 правнуков. Награды: Почётное звание Мать-Героиня, «Алтын алка».

Ордабаева Балахан (10.01.1923г. Актюбинская область, Мартукский район, а.Жанатан). Образование начальное. Муж, Ордабаев Али, участник Великой Отечественной войны, она - участник трудового фронта, трактористка, трудилась в лесхозе. Вырастила 10 детей, 26 внуков, 7 правнуков. Награды: Почётное звание Мать-Героиня, «Ветеран труда».

МАРТУКСКИЙ ФИЛИАЛ АКТЮБИНСКОГО МЕДИЦИНСКОГО УЧИЛИЩА - был открыт в 1970 г. при Мартукской районной больнице. Филиал готовил медицинских сестер. Были привлечены для преподавания практических занятий опытные врачи больницы. Первый выпуск состоялся в 1972 г. В 1999 г. в райцентре вновь был открыт филиал Актюбинского медицинского колледжа. Выпускники в настоящее время трудятся по всему району и области.

МАРТУКСКИЙ ФИЛИАЛ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЕЙ - является одним из 13 структурных подразделений АО «Актобээнерго». В настоящее время Мартукская ФЭС осуществляет энергоснабжение всей площади района. Проводится планомерная работа по ремонту, реконструкции, модернизации и повышению надежности работы электросетевого хозяйства района.

МАРТУКСКИЙ ЭЛЕВАТОР - построен из дерева в 1927 г., назывался «Заготзерно». Но время шло. Территория увеличивалась, а само здание элеватора было выстроено заново и оказалось самым высоким во всей округе. Рабочая башня с 9-этажным дом стоит в самом центре элеватора, по бокам по обе стороны 6 силкорпусов. На территории имеются зерносклады. Общая емкость элеватора и зерноскладов - 56,0 тыс. тн. Мартукский элеватор неоднократно менял свое наименование: АО «Алтын Астык» (1994-1997 гг.), ТОО «Алтын Астык» (1997-2000 гг.), ТОО «Хлебный дом» (2000-2002 гг.). Сейчас он - представитель ТОО «Рамазан» №2. Осуществляет услуги: хранение зерна, его отправку по железной дороге, ведется сушка, подработка и очистка зерна.

МАРТУКСКОЕ РАЙОННОЕ ОТДЕЛЕНИЕ ГЦВП АКТЮБИНСКОГО ОБЛАСТНОГО ФИЛИАЛА РГКП «ГЦВП» - в целях обеспечения учета пенсионных взносов, формирования и поддержания соответствующих баз данных и функционирования эффективной системы выплаты пенсий Постановлением Правительства Республики Казахстан от 04.06.1997 г. № 926 было создано Республиканское государственное казенное предприятие «Государственный центр по выплате пенсий». Соответственно был создан Актюбинский областной филиал РГКП «Государственный центр по выплате пенсий» и Мартукское районное отделение Государственного центра по выплате пенсий.

МАРТУКСКОЕ РАЙОННОЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РК - организовано на базе районного отдела ветеринарного надзора в 1999 г. Оно является территориальным органом Минсельхоза РК, осуществляющим в пределах своей компетенции специальные исполнительные и контрольно-надзорные функции, а также межотраслевую координацию в сфере сельского хозяйства. Основными задачами

управления являются осуществление непосредственного госконтроля и надзора в области ветеринарии, защиты и карантина растений, племенного животноводства, семеноводства, технического состояния сельскохозяйственных машин.

МАРТУКСКОЕ РАЙОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ЮСТИЦИИ - в марте 1921 г. Совнарком КазССР учредил органы ЗАГСа, на которых возлагалось ведение государственных реестров учета граждан. Раньше регистрацией актов гражданского состояния занимались мечети и церкви, где велись метрические книги. Отделы ЗАГСа вначале состояли из 4-х звеньев: центрального при НКВД, а также губернских, уездных и местных отделов при исполкомах Советов. В 1935-1959 гг. состояли в системе НКВД (МВД) республики. Последующие 35 лет органы ЗАГСа находились в структуре местных исполнительных органов. Правовая реформа, направленная на улучшение обслуживания населения, предусматривала передачу районного и городского органов ЗАГСа в систему Министерства юстиции, что исключило их двойную подчиненность. Архив ЗАГСа района хранит историю с 1908 года - это 16 книг. Со времен становления и службы фонд архива увеличился до 412 книг актов гражданского состояния, и каждый год пополняется. Многие годы, в военные и послевоенные, огромное количество страниц документов заполнены рукой Евдокии Швед, заведовала бюро ЗАГС Раушан Шингасова. В феврале 1998 г. органы ЗАГС были переведены в систему Министерства юстиции. С сентября 2004 г. отдел переименован в отдел юстиции района. С марта 2005 года отдел юстиции реорганизован в управление юстиции. Первым начальником управления юстиции района была Любовь Колган, проработавшая 30 лет в системе органов.

МАРУХА ПЕТР ПЕТРОВИЧ (1932-1974 г., с.Нагорное) - механизатор к-за «Социализм». За достигнутые успехи в сельском хозяйстве награжден орденом Ленина.

МАРЧЕНКО ВАСИЛИЙ ГРИГОРЬЕВИЧ (1924 г., с.Мартук) - ветеран дипломатической службы. После окончания школы в 1942 г. был призван на военную службу. Хорошее знание немецкого языка позволило ему пройти спецподготовку в г.Москве, затем был направлен в тыл врага. После окончания войны окончил институт иностранных языков, после был направлен на работу в МИД СССР. Находился на дипломатической службе в ряде зарубежных стран: в США, Индии и др. Полковник в отставке, в настоящее время живет в г.Москве.

МАРТЫНОВ ГЕННАДИЙ ТИХОНОВИЧ (08.02. 1939 г., с.Мартук). Окончил Ташкентский институт железнодорожного транспорта по специальности инженер – пром.теплоэнергетик. С 04.04.1959 г. – сменный мастер Элистинской гидрогеологической партии. С 1959 по 1963 гг. – служил в военно-морском флоте. С 1963 по 1974 гг. – работал в Актюбинской ТЭЦ электромонтером, начальником смены электроцеха, дежурным инженером станции. С 1974 по 1979 гг. – замначальника электротехнической службы, начальник службы РУ «Запказэнерго», участвовал в строительстве и вводе в эксплуатацию ЛЭП 35-110-220 кВ в Актюбинской и Уральской областях. С 1979 по 1986 гг. – главный инженер, директор Актюбинского Восточного предприятия электросетей. С 1986 по 1996 гг. – главный инженер РЭО «Запказэнерго», строит. и ввод в экпл. ЛЭП-500 кВ Балаковская АС – Уральск, реконструкция Актюб. ТЭЦ с заменой паровых турбин на Р-13/40, ПТ-25/, строительство водогрейных котлов и ввод в эксплуатацию кВГМ-100 на Актюбинской и Уральской ТЭЦ. Участие в строительстве и вводе в эксплуатацию газотурбинной станции «Актурбо» 98 МВт с котлом - утилиза - тором 160 ТН с применением дожига до 250ТН/час давлением 40 ата. Работа с фирмой ААБ. С 1996 по 1999 гг. – президент АО «Актюбинская ТЭЦ», реконструкция ТЭЦ. С 1999 по 2004 гг. – начальник Актюб. газового участка «Облтрансгаз», строительство и эксплуатация газопроводов в пос. Хлебодаровка, Курайли, Новый, Россовхоз, Каргалинский, Пригородный, Кзылжар, Опытная и др.. С 2004 по 2006 гг. – зам. ген. директора по производству, первый заместитель генерального директора – главный инженер ТОО «Энергосистема». Изобрел плавку гололеда на проводах ВЛ-35-110 кВ постоянным током. Награжден знаком «Отличник энергетики СССР», медалью «Ветеран труда», «Астана», «Адмирал Кузнецов». По результатам работы Актюб. ТЭЦ 1998 г. присвоено звание «Человек года» Акиматом Актюбинской обл., почетные грамоты Минэнерго СССР, минэнерго Казахской ССР и др. С 2007 г. по настоящее время работает главным инженером ТОО «Лимб-2» - монтаж, эксплуатация теплосилового оборудования.

МАСЛОВ ФЕДОТ ЕГОРОВИЧ (1892 г., с.Каменка Васильевского р-на Запорожской обл. – 1918 г. с.Казанка) - участник первой мировой войны. В 1914 г. призван в армию. В 1915 г. был ранен, вернулся в Мартук. За боевые действия был поощрен орденами и медалями Отечества. В 1918 г. был избран делегатом уездного съезда советов рабочих и крестьянских депутатов, на нем

Ф.Е. Маслова избрали членом исполкома Совета народных комиссаров Актюбинского уезда и комиссаром крестьянских дел. Принимал самое активное участие в борьбе за установление и упрочение Советской власти в уезде. В 1918 г. комиссар был убит у себя дома белоказаками. В 1920 г. в г.Актобе был открыт Народный дом, где на стене красными буквами были написаны слова: «Вечная память погибшим коммунистам». Первым в списке стояло имя комиссара Федота Егоровича Маслова. В с.Казанка на могиле героя стоит обелиск - памятник истории гражданской войны на территории Казахстана.

МАТВЕЕВ НИКОЛАЙ НИКАНОРОВИЧ (1914 г., Челябинская обл., Верхнее-Уральский р-н, с.Кирса) - участник Великой Отечественной войны, специалист, внесший значительный вклад в развитие р-на. Трудовой путь начал в 1932 г. в к-зе «Пионер», был секретарем комсомола, в 1934 г. - председатель к-за. В 1936-1939 гг. - служба в Красной Армии. С 1941-1944 гг. был на фронте. После работал в системе народного образования. В 1955-1961 гг. - первый секретарь райкома партии Мартукского р-на. Потом работал директором совхоза «Пригородный», с 1965 г. - начальник областного комитета профсоюзов. Награжден орденами Ленина, Отечественной войны II-й степени, медалями.

МАТЛАЙ АННА ИВАНОВНА (1920 – 1994 г., с.Мартук) - ветеран с.х. труда. На протяжении долгих лет трудилась в к-зе «Победа». За успехи в сельскохозяйственном труде награждена орденами Ленина и Трудового Красного Знамени, несколькими медалями.

МАХИН ПРОКОФИЙ ТАРАСОВИЧ (1908-1942 гг.) - трудился в сельском хозяйстве Мартукского р-на. Бригадир тракторной бригады. Депутат Верховного Совета КазССР. Награжден орденом Ленина.

МЕЛЕШКО ВЛАДИМИР ДМИТРИЕВИЧ (6.07.1927-1990 г.) - агроном. Окончил советскую партшколу, ВПШ при ЦК КПСС. В 1962-80 гг. - председатель к-за им. Чапаева. Награжден орденами Трудового Красного Знамени, «Знак Почета».

МЕХАНИЗИРОВАННОЕ ЛЕСНОЕ ХОЗЯЙСТВО - образовано в 1964 г. в Мартуке. Площадь хозяйства более 7 тыс.га. В 1988 г. Мартукское производственное предприятие лесного хозяйства, с 2000 г. - государственное предприятие по защите лесов и животного мира, сейчас ГУ

«Мартукское лесное хозяйство». Предприятие имеет небольшой автопарк, пожарную машину, ПХС, занимается посадкой лесонасаждений, защитой растительного и животного мира, охраняет территории Мартукского района, объекты, имеющие статус «Памятника живой природы». Имеется в лесхозе питомник на площади в 15 га, там выращиваются сеянцы и саженцы деревьев, которые со временем пополняют гослесфонд. Ежегодно лесхоз заготавливает семена древесно-кустарниковых пород до 400 кг.

МИНЯЙЛО ВАСИЛИЙ ДАНИЛОВИЧ (1906 г., с.Сосновка Полтавской губ.) - ветеран с.х. труда. В 1928 г. - председатель Карашайского аульного совета Мартукского райисполкома. В 1932 г. - начальник финотдела Акбулакского района, 1934 г. - руководитель в с-зе №4, 1935 г. - налоговый инспектор райфинотдела, помощник секретаря партии, замначальника Мартукского райфинотдела. В 1941-1945 гг. - воевал на фронте. В 1946 г. - замначальника райфинотдела, председатель к-за «Победа». Награжден орденами Трудового Красного Знамени, Отечественной войны 1, 2 степеней, дважды орденами Красной Звезды, медалями.

МИРАС - районная краеведческая экспедиция. Образована под руководством заместителя акима района Ирины Цыба 22 апреля 2005 г. Осуществляет поисковую, научно-исследовательскую работу, сотрудничает с российской краеведческой экспедицией «Дружба».

МИР-ХАЙДАРОВ РАУЛЬ МИРСАИДОВИЧ (р.17.11.1941 г., с.Мартук) - писатель. По специальности - инженер-строитель. Много лет работал в строительномонтажных организациях. В молодые годы занимался боксом, спортсмен 1-го разряда, не раз был чемпионом области. Жил долгое время в Ташкенте. Позже переехал в Москву. Первый рассказ «Полустанок Самсона» вышел в московском альманахе «Родники». Первая книга увидела свет с таким же названием. В 1975 г. принял участие в Москве в работе 1-го Всесоюзного съезда молодых писателей. В издательстве «Молодая гвардия» выходит его книга «Оренбургский платок». В этом же издательстве увидели свет его книги «Пешие прогулки» (1988), «Двойник китайского императора» (1989), «Масть пиковая» (1990). Также вышли: «Судить буду я», «Ранняя печаль», «За все наличными», «Чти отца своего», «Жар-птица», «Из Касабланки морем», «Седовласый с розой в петлице», «Налево пойдешь -

коня потеряешь», «Такая долгая зима», «Дамба», «Знакомство по брачному объявлению», «Путь в три версты», «Интервью для столичной газеты». В Москве издательство «Художественная литература» (1990) выпустило однотомник, изд-во «Голос» (1992-1993) - собрание сочинений в 4-х томах, изд-во «Грампус эйт» (1995) - собрание сочинений в 3-х томах, изд-во «Южная пальмира» (1996) - собрание сочинений в 4-х томах, изд-во «Идел-Пресс» (2006) - собрание сочинений в 4-х томах. Ряд его книг переведен на казахский, грузинский, каракалпакский, узбекский, др. языки. Лауреат премии комсомола (Ташкент, 1981), премий МВД СССР (1989). В с.Мартук есть улица, названная именем писателя, литературный музей, памятная Доска на здании Мартукской средней школы №3. Почти вся проза Р. Мир-Хайдарова, за исключением нескольких ранних рассказов, имела журнальные публикации и записана на Всесоюзном радио. Романы «Ранняя печаль», «За все наличными» и «Масть пиковая» записаны на аудиокассетах на 81 час звучания. Общий тираж книг превышает 5 млн. экз.

МОГИЛЕВ ПЕТР СИДОРОВИЧ (1909 г., Смоленская обл, Сафоновский р-н) - участник Великой Отечественной войны, специалист, внесший значительный вклад в развитие р-на. Трудовую деятельность начал в 1928 г. на заводе на станции Дорогобужская простым рабочим. В 1932-1935 гг. работал на Московском комбинате им. Микояна. В 1935-1938 гг. - заведующий областным отделом сельского хозяйства. В 1942-1951 гг. - первый секретарь Мартукского райкома партии. В 1951-1953 гг. - заведующий областным отделом сельского хозяйства. Награжден орденами Трудовой Славы, «Красной Звезды», Отечественной войны, медалями.

МОГИЛЬНИК (*Aguila heliaca*) - птица отряда соколообразных. Общая длина 72-84см, масса около 3 кг. Перелётная птица. Встречается на равнинах, населяет лесостепи, участки древесной растительности в степи. Главная пища - мелкие млекопитающиеся в особенности суслики, иногда он нападает на зайцев, не пренебрегает и мышевидными грызунами (полёвки и т.п.). Кроме того, кормится птицами, особенно молодыми, ест также падаль. Кладка (март-апрель) из 2 яиц грязно-белого цвета с бурыми пестринами и крапинками. Занесён в Красную книгу РК.

МОЛОЧАЙ Ярослава (*Euphorbia jaroslavii*) - многолетнее, 20—25 см высотой, растение семейства молочайных с прямостоячим, одиночным (реже их несколько) стеблем, который в погруженной в почву части клубневидно утолщен, в надземной густо олиствен, а выше середины ветвится. Листья сердцевидно-ромбические, 3,5—5 см длины, сидячие, сизые, иногда краснеющие, с выдающейся срединной жилкой, нижние — стеблелобъемлющие, чешуевидные; листья обертки ромбически-яйцевидные; листочки обверточек пурпуровые, от широкояйцевидно-ромбических до

треугольно-почковидных. Бокальчик циатия ширококолокольчатый, 3—4 мм в диаметре, внутри мохнатый. Трехорешник приплюснуто-яйцевидный, 7—8 мм длины, 3-зубчатый. Растёт редко, рассеянно. Размножается семенами. Цветет в апреле-мае, плодоносит в мае-июле. Эфемероид. Предпочитает степные глинистые склоны предгорий и выходов пестроцветов. Мезоксерофит. Занесён в Красную книгу РК.

МОРТЫК - малая река на территории Мартукского сельского округа, правый приток р.Илек. Протяженность 11 км.

МОРТЫК - малая река на территории Жайсанского сельского округа, левый приток р.Илек. Протяженность 4,7 км.

МОРТЫК - травянистое растение семейства злаковых. Растет повсюду - в степи, на щебнистых, песчаных и солонцеватых почвах. Цветет в апреле-мае, высота до 30 см. Все четыре вида мортыка типичные эфемеры. До созревания плодов - хороший пастбищный корм. Урожайность 1,5 ц/га, при том в 100 кг сена содержится полезнейших 82,8 корм. единиц. В документах царской России особо отмечена была станция Мартук, откуда эшелонами вывозилось ценнейшее сено.

МОЩИК КОНСТАНТИН МЕФОДЬЕВИЧ (1914) - механизатор, тракторист к-за им. Карла Маркса. Был передовым работником. Награжден орденом Ленина, медалями.

МУЗЕЙ имени АЛИИ МОЛДАГУЛОВОЙ - открыт в 1970 г. в Жайсанском ПЛ-13. В нем размещена экспозиция, рассказывающая о детстве, жизни, подвиге Героя Советского Союза Алии Молдагуловой. Имеется бюст героини казахского народа. Также в музее представлена стендовая информация об истории Жайсанского профлинея.

МЯКИШЕВА ТАТЬЯНА ИВАНОВНА (р. 1955 г., с.Новоалексеевка Хобдинский р-н) - трудовую деятельность начала в 1971 г. дояркой в с-зе «Междуреченский», добивалась высоких показателей в работе. В 1979 г. - депутат Верховного Совета СССР. Работая секретарем парткома районного объединения спецхозяйства, закончила Алматинский институт народного хозяйства. В 1989-1995 гг. работала в аппарате райкома партии, позже корреспондентом в районной газете. Награждена орденом Трудовой Славы III степени.

Н

НАГОРНАЯ АННА ФЕДОРОВНА (1.04.1940 г., с. Песчанка Степного р-на) - ветеран сельского хозяйства. Трудовой путь начала в 1954 г. дояркой в к-зе им.Ленина. Добивалась высоких показателей в получении приплода и надоя молока. Обратившись с призывом к дояркам области, сама возглавила свое доброе начинание. Ударный труд Анны Нагорной отмечен двумя орденами Ленина (1971, 1976), орденом Октябрьской Революции (1973), медалями. Была делегатом XXV съезда КПСС (1976). Обладательница золотой и серебряной медалей ВДНХ, присвоено звание «Передовой животновод КазССР». Имя Анны Нагорной занесено в Золотую книгу Республики Казахстан.

НАЗМУТДИНОВ АНУАР ИБРАГИМОВИЧ (21.7.1946 г., с. Мартук) - мастер спорта СССР по вольной борьбе. Чемпион Закавказского военного округа. В 1969 г. - тренер в Мартукской ДЮСШ. За время работы подготовил сотни разрядников, десятки кандидатов в мастера спорта, одного мастера спорта СССР. Среди его учеников - Марат и Ерлан Мукашевы, Бекен Казанбаев, Талас Еденов, а также многие другие. Работал директором Чайдинской основной школы, учителем физвоспитания в Междуреченской средней школе, сейчас преподаёт в Нагорненской средней школе.

НАЛОГОВЫЙ КОМИТЕТ - до 1991 г. государственная налоговая инспекция Мартукского р-на. С 1996 г. - налоговый комитет. В 1998 г. созданы четыре отдела - аудита, работы с налогоплательщиками, расчета, производственный. С 2002 г. - ГУ «Налоговый комитет по Мартукскому району» - структурное подразделение Министерства финансов РК. Большой объем работы выполняют отделы: аудита; учета взимания и организационно-правовой работы; налоговой регистрации, приема и обработки налоговой отчетности, налогового администрирования и информационных технологий.

НАРОДНЫЙ ХОР ВЕТЕРАНОВ ВОЙНЫ И ТРУДА - образован в 1987 г., в коллективе 31 человек. За 20 лет ветераны более 250 раз выступили на сцене с концертами, побывали в Актобе, Оренбурге, Акбулаке, во всех селах Мартукского р-на. Репертуар хора состоит из произведений мировой и национальной классики. Произведения исполняются на пяти языках. Первый художественный руководитель и дирижер хора - Анатолий Яблуновский, солисты - Лидия Петухова, Лидия Горелова, Калиса Камзина, Галина Поляшенко и др. В данный момент хор ветеранов существует при Доме Дружбы, художественный руководитель и дирижер Хабира Амиргалиева.

НАУРЫЗБАЕВ АЗАМАТ (26.5.1981 г., с. Мартук) - заслуженный мастер спорта Республики Казахстан по кикбоксингу. Учился в АГУ им. К. Жубанова, Костанайском университете им. Байтурсынова. Серебряный призер чемпионата РК среди молодежи (1997), чемпион (1998), обладатель золотой медали X чемпионата кубка страны. Серебряный призер чемпионата мира среди молодежи (Лиссабон, Португалия). Победитель чемпионата страны (2000, Павлодар). В составе сборной страны принимал участие в чемпионатах мира и Европы. Победитель первой спартакиады РК (2001), чемпион страны (2001). Тренеры - А.С. Хакимов и А. Басыгараев. В настоящее время тренируется под руководством заслуженного тренера РК Асылхана Бусурманова.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ СОВЕТЫ - созданы 26 апреля 2007 года. Организованы: украинский, немецкий, корейский, азербайджанский, русский, татарский, белорусский советы. Для них в с.Мартук открыт Дом Дружбы.

НЕБ РОМАН ЯКОВЛЕВИЧ (р.18.05.1927 г.) - ветеран сельскохозяйственного труда. С 1941 г. работал в к-зе «Авангард» Степного р-на Актюбинской обл. В 1959 г. работал бригадиром комплексной бригады. В 1960 г. был избран председателем к-за им.Кирова Степного р-на. С 1967 г. избран председателем к-за «Победа» Мартукского р-на. Награжден орденом «Знак Почета», Почетной грамотой КазССР.

НОВОДОНЦЫ - село на юге Мартукского района, в 85 км от райцентра, в 70 км от областного центра, в 40 км от центра аульного округа с. Курмансай. Численность населения 181 человек, семи национальностей (по данным 2007 г.).

В 1905 году приехали на вольные хлеба из Украины Архип Мартышенко, Григорий Воин, Григорий Тарасенко, Данила Мыц и др. Выбрали местность у реки Кара Хобда. Поселились. Когда встал вопрос о наименовании поселка, собрались на общий сход. Так сложились обстоятельства, что поселок населяли казаки из Дона и переселенцы из Полтавы. Долго спорили «донцы» и «полтавцы», а потом открытым голосованием выяснили, что донских казаков больше. Так тому и быть - порешили назвать Ново-Донцы, то есть казаки с Дона на новых землях. Только утоптались тропинки, закончилась гражданская война, и наступило время безбедной жизни, как наступил голод

1931-1933 гг. Спасала жителей река, еще лежал лед, а жители уже ловили рыбу, вылавливали сусликов, ловили ежей. Густое разнотравье спорыша, мышея, калачика заменяло витамины и хлеб.

Ко всем несчастьям в 1932 году село затронул процесс раскулачивания. Григорий Воин, Архип Мартышенко и Григорий Тарасенко с семьями были раскулачены и высланы на Колыму. В 1933 году в селе была организована артель «Труд». В 1938 году здесь был организован колхоз «Общий труд». Весь инвентарь и скот обобществился, разрешалось оставить в доме только одну корову в многодетных семьях. В то время в селе было более 60 землянок, и один дом под крышей, принадлежащий старику Кожакалию. Крыша была перекрыта жердями и камышом, а сверху мазана белой глиной.

Дети вначале обучались по домам, но в 1937 году казак с Кубани Шашлонов Матвей построил четырехклассную саманную школу и колхозный амбар. Первыми учителями были Овчаренко Матрена Александровна, Овчаренко Прасковья Кириловна.

В 1921 году, 15 января, открылась первая изба-читальня, где на добровольных началах работал грамотный Т.М. Мринский. Коренное население называло Новодонцы - «Жартыучасток» (получастка), может потому, что сюда при укрупнении колхоза съехались жители близлежащих аулов, заняв половину поселения. Казахские аулы располагались на близком расстоянии: аул №14 - 2 км, аул №7 «Ақ ауыл» - 1,5 км, аул №4 «Қызыл бұлақ» - 5 км, аул №9 «Жолөткен» - 5 км. На наименовании аулов сказывались внешние факторы, так аул №7 «Ақ ауыл» отличался наличием белой глины и все домики были всегда чисто выбелены, в ауле №4 «Қызыл бұлақ» бил из-под земли по красной глине родник, аул №9 «Жолөткен» - стоял у речки, где можно было легко переправиться.

Эта земля хранит аулие (священное место) - «Егіз ата», что находится у подножия Летовки. Аулие сооружено из камня, это место могилы святых близнецов (1890 г.). По преданию там когда-то ранее существовал аул, в котором жили два брата-близнеца, «местных знахаря». Занемог человек, он спешил к ним. Помогали братья излечиться больным при жизни, а после смерти их захоронение стало местом исцеления молитвой, местом жертвоприношений. Верующие рассказывают, что по легенде охраняет святое место от грабителей крылатый белый конь - «канатты ат» или «пырак».

В мечети аула №4 «Қызыл бұлақ» в разное время правили службу священнослужители Уразалин Рахим, Жақы, Оспан.

Необходимо заметить, что на Курмансайской земле жила баксы Злиха апай. Она в годы репрессий (1929 г.) была лишена гражданских прав в г.Атырау и сослана отбывать наказание, но по дороге ей удалось бежать.

Поселилась она в ауле Сарой. Злиха апай лечила болезни изгнанием злых духов, вступала в связь с потусторонним миром, обладала даром ясновидения.

В селе Новодонцы проживал и известный костоправ, лекарь Хамит. Жил он скромно, обособленно, занимался травами. В голодные годы и во время Великой Отечественной войны его дом был приютом для обездоленных сирот. Местное население очень уважало старика Хамита за его доброе сердце.

В годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. с Новодонцов ушло на фронт все мужское население, более половины - 61 человек не вернулся домой.

Большим событием в жизни народа явилось принятие постановления исторической важности «О дальнейшем увеличении производства зерна в стране и об освоении целинных и залежных земель». Были разработаны конкретные мероприятия по подъему в нашем районе в течении 1954-1955 годов 25 тысяч гектаров целинных и залежных земель. В Новодонцы весной 1954 года приехала большая группа первоцелинников по комсомольским путевкам из Молдавии, Башкирии, Ульяновска, Ordжоникидзе: Липов А., Кузнецов И., Чичерин И., Сауляк В., Протуляк В., Пастухов Г., Картавин Д., Пряникова Г. и др. За два года была увеличена пашня в два раза, подняли 3 тыс. га целины. Тока не хватало, расчищали рядом площадку и ссыпали зерно. Высокий урожай был получен в 1970 г., 1975 г. А вот в 1967 году вообще не сеяли зерновые, так как снега практически не было, ранняя засуха не позволила провести посевную, все силы селян были брошены на заготовку грубых кормов и выращивание овощей.

1978 год для Казахстана является венцом всех творений за большой хлеб. В этом году Казахстан засыпал в закрома 1 млрд. 23 млн. 200 тыс. пудов хлеба. Большую работу за Казахстанский миллиард провел и совхоз «Междуреченский». За счет вспашки новых земель посевные площади зерновых культур значительно возросли. Посевы наиболее ценной культуры - яровой пшеницы Саратовской селекции в совхозе давали урожай до 16 центнеров с гектара.

Перед уборкой Мартукский район посетил первый секретарь ЦК Компартии Казахстана Д.А. Кунаев и председатель Совета Министров республики Б.А. Ашимов. Они побывали на хлебных полях колхоза «Социализм», «Победа» и совхоза «Междуреченский». Д.А. Кунаев беседовал с рабочими и специалистами колхозов и совхозов. Особо обратил внимание на поля совхоза «Междуреченский» (директор Кушкенов Б.К.), тот год как никогда совхоз ожидал хороший урожай, в 1978 году сдал государству более 1,5 млн. пудов хлеба.

В конце семидесятых - начале восьмидесятых годов в отделении № 4 совхоза «Междуреченский» - Новодонцы произошел толчок в развитии овцеводства и увеличение дойного стада.

Село Новодонцы к тем годам уже имело две улицы жилых домов и 12 крупных строений: начальную школу, клуб, медпункт, библиотеку, контору, магазин, детский садик, столовую, баню, общежитие для рабочих, машинный двор, базы. Сейчас имеются начальная школа, медпункт и клуб.

Отличительная черта села Новодонцы - скопление в одном месте известных фамилий, там проживали и живут Пушкины, Некрасовы, Терешковы, Королевы, Горбачевы, Калашниковы, Федоровы, Чичерины, Нестеренко, Донские, Киреевы.

В годы сельскохозяйственных реформ после распада совхоза «Междуреченский» на землях Новодонцов сформировалось одно ТОО «Калкан» и пять крестьянских хозяйств: «Огонек», «Арыстан», «Сенім», «Қарлығаш», «Серік».

НОВОФЕДОРОВСКОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ МЕЛА - находится в Мартукском р-не, в 28 км юго-западнее райцентра. Полезная толща месторождения относится к маострихтскому ярусу, мощность продуктивного пласта 8-23 м. По физико-механическим свойствам и химическому составу мел пригоден для производства кормовых добавок в животноводстве и птицеводстве. Можно использовать его и как строительный материал, в том числе в производстве быстрогасящейся извести третьего сорта. Месторождение законсервировано.

О

ОБРАЗЦОВЫЙ АНСАМБЛЬ ТАНЦА «КАРЛЫҒАШ» - образован в 2001г. при ДШИ им.Камбара Медетова. Состав 130 человек. Художественный руководитель - Асель Имагзина. Ансамбль - дипломант областных фестивалей «Жас даурен», «Балауса», «Балдаурен». В 2005 году принимал участие в VIII международном фестивале «Бегущая по волнам» в Германии (г. Ганновер), стал лауреатом в номинации «Народный танец».

ОЗМИТЕЛЬ ФЕДОР ФЕДОРОВИЧ (1918 г., с. Линовицк Мартукского р-на – 1944 г.) - Герой Советского Союза (1944 г.). До призыва в армию был учителем в школе к-за им. Шевченко. Работал в войсках наркомата внутренних дел (НКВД), окончил Ленинградское военное училище, в 1941 г. участвовал в боях за Москву и Ленинград. В 1942 г. для выполнения специального задания во главе отряда был отправлен в тыл немцев. Командовал отрядом «Грозный», который действовал в р-не Витебска, Орши, Смоленска. На трассе Минск-Москва

отряд взорвал 3 моста, около 20 предприятий и складов противника, 27 эшелонов с живой силой, уничтожил более 2 тыс. солдат. В июле 1944 г. в реке Палик партизаны были окружены. Во время прорыва из окружения Ф. Ф. Озмитель был ранен взрывом гранаты и погиб.

ОЛЕШКО ПЕТР ТЕРЕНТЬЕВИЧ (8.10.1918 г., п. Григорьевка, Каргалинского р-на - март 1991 г., г.Актобе) - Герой Социалистического Труда (1982 г.). Трудовой путь начал в 1933 г. рабочим с-за «Магаджановский» Новороссийского р-на. В 1941-46 гг. служил в армии. Вернувшись, стал работать старшим механиком с-за. В 1956 г. окончил Троицкий техникум механизации и электрификации сельского хозяйства, 1972 г. - заочно ВПШ при ЦК КПСС. В 1956 г. - главный инженер-механик с-за «Эмбенский» Мугалжарского р-на, 1958-70 гг. - на руководящей партийно-советской работе в Карабутацком, Мартукском районах, второй секретарь Карабутацкого райкома партии, первый секретарь Мартукского райкома партии, начальник Мартукского территориально-производственного управления, председатель райисполкома. В 1970-82 гг. - первый секретарь Комсомольского райкома партии. Делегат XXV съезда КПСС, XV съезда Компартии Казахстана, член обкома партии, избирался депутатом областного, районного советов. Награжден орденами Ленина, дважды Трудового Красного Знамени, Октябрьской Революции, 12 медалями.

ОЛЬХА КЛЕЙКАЯ (*Alnus glutinosa* L.) Gaerm. (Betulaceae) - дерево, верхняя часть которого продолговата, кора тёмно-бурая. Молодые побеги красно-бурые, поперечные - белёдые, в большинстве клейкие. Длина листьев 10см, ширина - 7см, яйцеобразной формы, в основном клинообразные. Молодые листья клейкие, сверху тёмно-зелёные, снизу - серебристые. Видны прожилки. Орехи твёрдые, длиной до 3мм, красно-бурые. Древесина ценная, размножается декоративными саженцами, а также за счёт ответвления корней. Цветёт в апреле-мае. Растёт в поймах рек, у родников. Занесена в Красную книгу РК.

ОРЕНБУРГСКО-ТАШКЕНТСКАЯ ЖЕЛЕЗНАЯ ДОРОГА - построена в 1901 - 1905 гг., общая протяженность 2090 км, из них по территории Казахстана проходит 1660 км. Основная цель строительства ж.д. - вывоз из Казахстана и Средней Азии в Россию дешевого сырья, а из России - промышленных товаров. Использувавшийся до этого транспорт - караваны из Ташкента и южных районов Казахстана до Орска и Оренбурга шли более месяца. Линия строившейся дороги в административном отношении была разделена на два участка: северный - от Оренбурга до Казалинска (946 км) и

южный - от Ташкента до Казалинска (790 км). 26 июля 1905 г. дорога сдана в эксплуатацию. Она проходила через города Илек, Актюбинск, Челкар, Казалинск, Кызылорду, Туркестан, Арысь, связывая их с центральными районами. Дорога оказала серьезное влияние на экономическое развитие региона.

Лит-ра: История Казахской ССР. Алматы, 1979, Т.3. КСЭ. Алматы, т. 8.

ОРЛАН-БЕЛОХВОСТ (*Haliaeetus albicilla*) - большая птица отряда соколообразных, семейства ястребиных. Общая длина до 70 см, размах крыльев 2 - 2,4м. Масса - 3-5кг. Гнездовые территории обширные (от 50 до120 кв.км.) и постоянные. Гнездо строят на деревьях. Кладка обычно из 2 белых яиц. Если птиц не беспокоят, они живут в одном и том же месте по 30-50 и более лет. Во время брачных игр иногда выполняют головокружительный номер: обе птицы, сцепившись когтями, падают из поднебесья к земле, бесперерывно кувыркаясь, словно в «чёртовом колесе». В рационе белохвоста существенную роль играет рыба: щука, лещ, сазан, окунь и др. За рыбой никогда не ныряет, а схватывает её у поверхности воды. Подбирает снулую или мёртвую рыбу. Добывает водных птиц (лысух, уток, чак, чистиковых, молодых цапель и др.), но тоже выискивает при этом ослабленных, больных, замёрзших. Занесён в Красную книгу РК.

ОСНОВНАЯ ШКОЛА им. Ф.Ф. ОЗМИТЕЛЯ - расположена в с.Шевченко. В 1930 г. - начальная, 1959 г. - восьмилетняя, 1989 г. - средняя, 2007 г. - основная школа. В 1963 г. ей присвоено имя бывшего учителя школы, Героя Советского Союза Ф.Ф. Озмителя. В 1966 г. установлена памятная доска. В 1976 г. - установлен бюст Героя, открыт его музей. Организатор музея В.С. Криштов, проработавший директором 37 лет. Школа расположена в типовом здании.

ОСТАПЕНКО ПАВЕЛ ИЛЬИЧ (1924-20.02.1974 г., с.Красноярка Мартукского р-на) - ветеран с.х. труда. Трудовой путь начал в 1937 г., в к-зе «Первый путь». После окончания в 1939 г. Яйсанской школы механизаторов был направлен на работу в Шевченковскую МТС в качестве комбайнера. В период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. - воевал на фронтах 2-го Белорусского и Дальнего Востока. В мирное время до конца своей жизни работал в к-зе им. Карла Маркса. Награжден орденом Ленина, медалями.

II

ПАЛЬЧИКОВА КЛАВДИЯ ИВАНОВНА (1923-1983 г., с.Мартук) - доярка к-за «Победа». За достигнутые успехи в повышении экономики хозяйства была награждена орденом Ленина.

ПЕРВАЯ АУЛЬНАЯ ШКОЛА - открыта 8 января 1893г. в ауле №2 Каратагайской волости (с.Кумсай). Учителем был назначен выпускник Оренбургской учительской семинарии Мендиханов. Здесь в свое время преподавал и А. Байтурсынов.

ПЕРВОМАЙКА - село на северо-западе Мартукского р-на, расположено в 24 км от райцентра. Входит в состав Аккудькского аульного округа. Было отделением с-за «Первомайский». Сейчас в нем имеются начальная школа, медпункт. Действуют крестьянские хозяйства.

ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ДЕЛЕНИЕ МАРТУКСКОГО РАЙОНА - в 1935 году при создании нашего района в него входило 92 населенных пункта: Мартук – центр, с.Казанка, аул Кумсай, аул Кенсахара, Водокачка, Илекская база, аул Жаман су, подхоз РПС, с.Ефремовка, аул Сарой, с. Степановка, с.Междуреченское, с.Чайда, с.Ново-Донецкое, с.Горноводск, аул Чилисай, аул Кзыл-Ту, с.Ново-Федоровка, с.Ново-Михайловка, с.Константиновка, аул Сабындыкуль, аул Куандык, аул Жана Даур, аул Жана Тан, аул Казахстан, Хозаул, п.Целинный, п.Новосельский, п.Кош Илек, с.Степь, с.Вознесенка, с.Рыбаковка, аул Жанажол, с.Первомаевка, аул Караагаш, с.Веренка, аул Тонкерес, с. Дмитриевка, с. Байтурасай, с.Покровка, с.Полтавка, аул Амагельды, с.Студенческое, аул Кучукбай, с.Ново-Троицкое, с.Красноярка, с.Кзыл Жар, с.Андреевка, с. Шевченко, с.Линовицкое, аул Тарангул, с.Джуса., аул Белгаин, аул Джусасай, с.Коминтерн, с.Ленинское., с.Каратагай, с.Карачаевское, с. Каратаусай, аул Сусар, Новая база откормсовхоза, старая база откормсовхоза, с.Нагорное, аул Жана Илек, с.Хлебодаровка, аул Саржар, аул Карагай Кудук, с.Курайли, с.Георгиевка, с.Илек, с.Шеменовка, с.Морозовка, с.Дворяновка, аул Кубенсай, с. Родниковка, с.Калиновка, аул Кара Унгур, аул Кзыл Сай, аул Жамбыл, аул Борте, аул Жана Булак, аул Сынтас, аул Кзыл Тас, с.Драгомировка, аул Елемак-Булак, с.Хазретовское, с.Березовка, с.Ново-Покровка, аул Кня Дальний, с. Домбаровка, Участок геологоразведки.

ПИЛИПЕНКО ВИКТОР ИВАНОВИЧ (1938, с.Линовицк) - инженер-механик. Окончил Оренбургский сельхозинститут (1959), Академию общественных наук при ЦК КПСС (1987). Трудовой путь начал в к-зе им. Кирова в должности главного инженера, работал первым секретарем райкома комсомола, инспектором областного комитета народного контроля, председателем Алгинского районного партгосконтроля. Позднее занимал посты заместителя завотделом обкома партии, первого заместителя председателя облисполкома, начальника облуправления хлебопродуктов. Награжден орденами Трудового Красного Знамени, Дружбы народов, несколькими медалями.

ПЕРЕВЯЗКА (*Vormela peregusna*) - небольшой зверёк отряда хищных, семейства куньих. Длина тела до 35см, хвоста - 16-20см. Масса 280-580г. По строению тела похожа на хорьков, но отличается более грубым мехом, большими ушами, а главное необычайно пёстрой, весьма изменчивой окраской из причудливого сочетания чёрных, жёлтых, белых полей и пятен. На морде резко очерченная тёмная маска и две белые поперечные полосы, из которых верхняя захватывает и уши, отчего те кажутся ещё крупнее. Перевязка предпочитает открытые ландшафты, где много песчанок, сусликов и др. грызунов, за которыми она в основном охотится и в чьих норах поселяется. Иногда она живёт в зарослях кустарников. Занесена в Красную книгу РК.

ПЛАВАН ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ (1.03.1932 г., с.Морозовка, Родниковский р-н) - ветеран с.х. производства. Работал скотником в с-зе им.Карла Маркса. За развитие народного хозяйства и доблестный труд награжден орденами «Знак Почета», серебряной медалью ВДНХ СССР, другими медалями.

ПОЗЫЧЕНЮК ФИЛИПП ИВАНОВИЧ - член первой коммуны «Степь» Мартукского р-на. Окончил Средне-Азиатский коммунистический университет, доктор исторических наук, профессор. Внес вклад в подготовку историков Средней Азии, стран СНГ.

ПОКРОВКА - село на севере Мартукского района. Расположено в 44 км от райцентра, 120 км от г.Актобе. Численность населения - 323 чел. (2007 г.). Входит в состав Байторьсайского сельского округа. Село образовано в 1905 году. Правильное название Ново-Покровский (Холмистый). В 1909 г. здесь имелось 48 дворов, в которых проживало 149 душ мужского населения, им выделялось по 10 десятин земли. Название переселенцы дали поселению в

честь старого своего села на Украине (Покровка). У коренного населения данная местность носила название «Кулакбай». Кроме того, именно здесь проживал зажиточный человек Курмантай, он трагически погиб. У бая Курмантая был от первой жены старший сын Акберген. Его аул носил название «Мөлдiр». Он находился вблизи родников, которые наполняли своей водой небольшое озеро между Кулакбаем и Кызылсаем. Это был кочевой аул, который приходил сюда на жайлау в летний период времени на 3-4 месяца. Покровка - на карте значилась как переселенческий участок №87 «летовки». Славилась данная местность обильным разнотравьем, она располагалась в холмистой местности, именно поэтому переселенцы и дали ей второе название «Холмистый». В 1908 году в селе имелась церковно-приходская школа. Позже, после установления советской власти, аул вынужден был вести оседлый образ жизни, но в 1933 году многие его жители пострадали от голода, а оставшиеся в живых в 1937 году были репрессированы. Кто уцелел, тот покинул данное место. В 1931 г. была организована сельхозартель. В 1950 г. - к-з им. Чапаса. В 1954 г. образовался к-з им. Энгельса. В 1986 г. - земельная площадь составляла 12455 га, в т.ч. посевная 5810 га. Рядом были селения Адыл, Сельский яр, Вершина. Реки: Кызылсай, Карамоласай. Озеро Кругляк. Редкое растение - василек Талиева. В селе действуют основная школа, медицинский пункт, библиотека, клуб.

ПОЛТАВКА - село на севере Мартукского района на берегу реки Кушикбай, в 47 км от районцентра, в 115 км от областного центра г. Актобе. Численность населения 512 человек. Первые переселенцы появились в Полтавке в 1897 году, образовали переселенческий участок №88. Поселились они у родников, но эти земли были исконно казахские, потому за одну ночь было вырезано 23 семьи. Оставшиеся в живых все же попытались обосноваться на плодородных землях, вырыли землянки, накрыли тальником, утеплили их, и остались зимовать. Но дело в том, что климат в этих местах суровый, много снега и сильный мороз. В итоге всю живность и рабочих волов занесло снегом, они погибли. Люди вынуждены были вернуться обратно на Украину. В Полтаве их ждало горькое разочарование - страшный голод свирепствовал на родине. А потому, поразмыслив, они вновь отправились на прежние места в участок №88. Теперь украинцы строили хаты, теплые помещения для скота. В 1908 году построили церковно-приходскую школу и молитвенный дом. Затем в селе возвели однокупольную деревянную церковь в виде креста с одной звонницей, которую в 1935 году переоборудовали под клуб, в 1979 году она сгорела. Название «Полтавка» переселенцы с Украины дали в честь Полтавской волости, откуда прибыли на

новое место жительства. Краткий статистический обзор Тургайско-Уральского переселенческого района за 1908 год дает нам развернутую картину того времени: исконное название местности, где расположилась Полтавка, - Макпалсай, в 1908 году там значилось 18 дворов, где проживало 65 душ мужского пола, каждому из которых полагалось 10 десятин. У аула брала начало из родников речка Кушикбай. В советское время в селе был к-з им. Чапаева, крепкое передовое хозяйство района. 23 человека были удостоены правительственных наград. В годы реформирования сельского хозяйства полтавцы первыми обратились ко всем крестьянским хозяйствам с призывом: «Давайте в каждом селе выделим школе участки для выращивания сельхозкультур, создадим более благоприятные условия для воспитания смены сильной, максимально приспособленной к реалиям жизни». Сегодня в Полтавке нет свободной земли, она вся возделывается аграриями. В селе действуют средняя школа, кафе, клуб, ФАП, магазины и крестьянские хозяйства.

ПОНОМАРЕНКО ИВАН ПОТАПОВИЧ (1906 г., пос. Беляевка Орского уезда Оренбургской губернии – 1973 г., г. Алматы) - Герой Социалистического Труда (1957). Приехал в Казахстан в 1911 г. В 1926 г. вступил в сельхозартель «Первый Ленинецкий коллектив» Мартукского р-на (позднее к-з «Степной гигант»). В 1928-30 гг. служил в рядах РККА. В 1931-66 гг. - слушатель курсов участковых механиков, механик, старший механик Акбулакской и Мартукской МТМ, директор Мартукской МТС, управляющий Мартукским райобъединением «Казсельхозтехника». В 1956 г. колхозы, обслуживаемые Мартукской МТС, получили с каждого гектара по 13,4 центнера зерна. Награжден двумя орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, орденом Отечественной войны 1 степени, медалями «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», «За освоение целинных земель», неоднократно участвовал в работе ВДНХ СССР, удостоен ее большой Золотой медали. Избирался депутатом районного, областного Советов.

ПРОКОПОВ НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ - ветеран труда. В начале трудовой деятельности работал трактористом, директором клуба профсоюзов, парка отдыха. Участник Великой Отечественной и Японской войн. Был на службе в различных частях Красной Армии. В 1954-55 гг. - начальник отдела военного комиссариата г.Актобе. В 1955-70 гг. - военком Мартукского р-на, в 1970 г. - инструктор райвоенкомата. Майор в отставке. Награжден тремя орденами Красной Звезды, несколькими медалями.

ПРОСОЛУПОВ АЛЕКСАНДР АНДРЕЕВИЧ (1900 г., Свердловская обл.) - с 1919 по 1950 гг. находился на руководящей работе. В 1937 году был первым секретарем Мартукского райкома партии.

ПЧЕЛА ВАСИЛИЙ ГРИГОРЬЕВИЧ (27.03.1925 г., с.Новомихайловка, Мартукского р-на) - инженер-механик. Окончил Оренбургский СХИ в 1959 г. В 1942-44гг. - на фронтах Великой Отечественной войны. В 1944-54 гг. работал шофером в МТМ, слесарем, библиотекарем, учителем. В 1959-86 гг. - главный инженер с-за «Дзержинский», директор с-за «Междуреченский», начальник сельхозуправления Мартукского р-на. Кавалер трех орденов Трудового Красного Знамени, Отечественной войны 1 степени, награжден медалями.

Р

РАЙПОТРЕБСОЮЗ (районное потребительское общество) - создан в 1936 г., на первых порах размещался в приспособленных помещениях. В райпотребсоюз вошли 8 сельских рабкопов (Мартук, Каратагай, Андреевка, Жайсан, Вознесенка, Покровка, Степановка, Новомихайловка). Общая сеть магазинов - 89. Действовали цеха, заводы, выпекалось ежедневно 10 т хлеба. Имелись заготконтора, автобаза (41 автомашина), предприятия общепита. Райпотребсоюз долгие годы возглавляли Г. Васатюк, А. Ботвенко и др.

РАЙОННЫЙ ДОМ КУЛЬТУРЫ - введен в действие 7.11.1976 г. Имеется зрительный зал на 600 мест, танцевальный зал, на втором этаже расположены центральная районная библиотека, детская библиотека. Рабочих кабинетов - 11. Это центр воспитательной, развлекательной и досуговой работы. На сцене РДК к каждому празднику организуются концерты, проводятся фестивали народного творчества, детские конкурсы, юбилейные мероприятия, для молодежи - вечера отдыха, дискотеки.

РАЙОННЫЙ УЗЕЛ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ - в апреле 1993 года в соответствии с Постановлением Кабинета министров РК «О совершенствовании структуры управления отрасли связи РК» произошло разделение отрасли связи на электросвязь и почту. Позднее, в ноябре 1995 года, государственная почта приобрела статус самостоятельного хозяйствующего субъекта, преобразовавшись в Республиканское государственное предприятие почтовой связи. Дальнейшее

развитие почтовой отрасли связано с решением Правительства, принятым в декабре 1999 года, о преобразовании Республиканского государственного предприятия почтовой связи в открытое акционерное общество «Казпочта» со стопроцентным государственным участием. Сегодня «Казпочта» представляет собой динамично развивающийся комплекс, имеющий в своем арсенале многочисленную и разветвленную сеть: 14 областных филиалов, 2 почтамта, 20 городских и 155 районных узлов почтовой связи, 532 городских и 2756 сельских отделений почтовой связи. Если говорить о нашем районе, то в Мартуке работает районный узел связи областного филиала АО «Казпочта». Действуют 12 сельских отделений связи – в Жайсане, Вознесенке, Хлебодаровке, Каратогае, Каратаусае, Коминтерне, Родниковке, Хазретовке, Студенческом, Андреевке, Курмансае, Байнассае. Кроме того, в Саржансае, Кенсахаре, Веринке, Дмитриевке, Байторысае, Полтавке и Покровке функционируют пункты почтовой связи.

РАЙОННЫЙ УЗЕЛ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ (РУТ) - Мартукский районный узел телекоммуникаций Актюбинской областной дирекции телекоммуникаций АО «Казактелеком» был организован в 1993 году. В райцентре тогда находилось две станции (1800 номеров), сейчас же исправно действуют 4600 номеров. В 2007 г. районный узел телекоммуникаций провел крупную модернизацию собственного производства. Были завершены монтажные работы по установке 10-ти новых станций. С 2008 года Мартукский район стал цифровизированным. Сейчас Мартукский районный узел телекоммуникаций возглавляет Бердикул Абдуллин, ему за многолетний и добросовестный труд в системе развития связи и улучшение качества обслуживания населения присвоено звание «Құрметті байланысшы».

РАЙОННЫЙ ФИЛИАЛ ОБЩЕСТВА «ҚАЗАҚ ТІЛІ» - образован в 1991 году. Филиал насчитывает 2439 человек, 45 первичных организаций.

РЕННЕР ИВАН ИВАНОВИЧ (1935 г.) - ветеран с.х. труда. Свою трудовую деятельность начал мастером в Мартукской МТС. Затем работал на различных руководящих должностях Мартукского р-на. В последние годы работал в Министерстве сельского хозяйства КазССР. За высокие производственные показатели награжден орденом Ленина, медалями.

РЕЧНОЙ БОБР (*Castor fiber*) - род грызунов. Длина тела около 80см. Масса - 1,8 (до 3,2) кг. Длина хвоста 25-30, ширина - 13-15см. Живёт колониями по рекам, на водоёмах. Объект промысла (ценный мех). Занесён в Красную книгу РК.

РОДНИКОВКА - село расположено на востоке Мартуковского р-на, в долине р. Бутак. От райцентра – 60 км, от г. Актобе – 46 км. Численность населения - 1944 чел. (2007 г.). Село основано 15 апреля 1896 г. Уже летом того же года 25 землянок было построено у подножья холма вдоль заросшего травой оврага, по дну которого протекал быстрый ручей с чистой родниковой водой, названный впоследствии речкой Серебрянкой. К концу 1900 года в село прибыли поселенцы с Украины, Белоруссии. В 1902 г. братья Шевцовы совместно с купцом Шеменевым поставили мельницу на реке Бетлянка и маслобойный цех в верстах пятнадцати от Родниковского. Там началось строительство жилья для рабочих-поселенцев и технического обслуживающего персонала. Вскоре возник новый поселок, названный по имени купца Шеменевкой, главного организатора и кредитора фирмы «Шеменев-Шевцов». Эти предприятия давали значительный доход его владельцам, так как выпускаемые ими товары имели для местного населения и Актюбинского рынка первостепенное значение, пользовались повышенным спросом. Совместно с этим было создано еще одно предприятие, имеющее также общественный интерес: была поставлена водяная мельница по инициативе купца Морозова, поэтому поселок близ с. Родниковка получил соответствующее название – Морозовка. Мука и крупа, производимые на этой мельнице, хорошо раскупались. В центре села Родниковка поднялись кирпичные здания: бакалейная лавка Каюдина и питейное заведение Мишина. 1 августа 1906 г. в Родниковке открылось начальное училище, в классе училось 15 учеников. Первым учителем был Дмитрий Яковлевич Никифоров, потом он преподавал в русско-татарском училище г.Актобе. В 1915 г. из-за повальной мобилизации мужского населения на фронт первой мировой войны, повышенных налогов, массового угона лошадей и крупного рогатого скота для нужд фронта началось обнищание людей. Примерно треть хозяйств разорились, продали земли и вынуждены были отправиться искать работу. Поэтому в 1915-16 гг. заметен сильный отток населения из Родниковки. В годы гражданской войны в селе был расквартирован отряд казаков генерала Дутова под командованием есаула Казарского. Штаб находился в доме волостного старшины Зайцева. Советская власть в селе установлена в 1922 г. Первым председателем сельского Совета был Емельян Лобода. В октябре 1927 г. 15 беднейших хозяйств объединились в коммуну «Красная звезда», председатель - Павел Завадский. В 1929 г. был организован к-з им. Карла Маркса, председателем был назначен «двадцатипятипятисычвино», рабочий Путиловского завода Иван Козак. В 1933 г. в Родниковке число раскулаченных доходило до 30%, лишенцев арестовывали и расстреливали. Страшный голод 1931-33 гг. и репрессии сократили численность

села более чем в 2 раза. Колхозникам выдавались на трудодень всего 5 копеек и 300 г. зерна, это было гораздо меньше прожиточного минимума.

В годы Великой Отечественной войны женщины, заменившие на полях мужчины, добивались высоких показателей в труде. Это Рая Котенко, Мария Сосна, Камбиби Ситкалиева, Параскева Сулимова, Вера Кокорез, Мария Сухомишкая, Прасковья Иванкина, Зибаш Утарова, Параскева Деговец, Анна Коноплина. Отказывая себе в самом необходимом, родниковцы собрали из своих личных сбережений десятки миллионов рублей. На эти деньги была создана танковая колонна «Актюбинский колхозник» и авиационное звено «Актюбинец». 94 родниковца навсегда остались на полях сражений. Место гибели большинства из них неизвестно. О подвиге родниковского разведчика под Смоленском Алексея Ружанского, кавалера ордена Красной Звезды, писала центральная газета в 1943 г.

В 1954 г. 30 семей первоцелинников, прибывших из разных концов страны, направлены облисполкомом на постоянное место жительства и работу в Родниковку. В числе прибывших Фотин Иван Александрович, Иоцуне Григорий Пантелеевич, Степанов Виктор Васильевич, Быстрицкий Мячислав Мячиславович, Сергеев Алексей Яковлевич, Козлов Дмитрий Емельянович. Директором МТС был Монастырев Е.А., председателем к-за Божко Т.И. По прибытии в Родниковку все первоцелинники получили подъемные, жилье и были трудоустроены каждый по специальности, имеющей место в сельском хозяйстве. Например, Быцутин Иван Яковлевич, как человек знающий технику (механизатор широкого профиля, на фронте – водитель танка), был назначен старшим механиком МТС. И началась новая жизнь для Родниковки. В к-зе им. Карла Маркса до поднятия целины имелось всего 12 тыс. га распаханной земли.

Первоцелинники энергично взялись за дело, и через полгода в к-зе было распаханно свыше 20 тыс. га. Урожай первых целинных лет поражали своей щедростью, и колхозники, имея хороший заработок, зажили в достатке и благополучии. Бурное развитие получили и отделения к-за: Шеменевка, Дворяновка, Морозовка.

В 1957 г. по Указу Президиума Верховного Совета СССР, подписанному Н.С. Хрущевым, были ликвидированы МТС. Началась катастрофа, к-з им. Карла Маркса был не в состоянии купить предложенную технику, так как попросту не имел средств. Но это было сделано за счет народа. Три с половиной года колхозники не получали за труд ни копейки, расплачивались за злополучные машины. Люди дошли до полной нищеты: не на что было купить пачку папирос. Несмотря на строжайший паспортный режим, население стало уезжать на производство, начался процесс разложения села. Так постепенно пустели Шеменевка, Дворяновка, Морозовка. Материальное положение Родниковки несколько улучшилось в 1961 г., когда колхоз был реорганизован в совхоз им. Карла Маркса. Первым директором с-за стал Иван Шкуренко.

В 60-80-х гг. совхоз развивался с переменным успехом. Здесь выпускало механизаторов Родниковское СПТУ. В 1986 г. земельная площадь – 72952 га, посевная – 31384 га.

Сегодня в Родниковке обрабатывают землю АО «Родники» и 23 КХ. Есть средняя школа, врачебная амбулатория и стационар, метеостанция, почта, Дом культуры, сельская библиотека, пекарня, 3 магазина.

РОДНИКОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

РОДНИКОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в восточной части Мартукского района. Он граничит на юго-западе с Хлебодаровским сельским округом, на северо-западе с Карачаевским сельским округом, на западе с Каратагайским сельским округом, на севере с Кызылжарским сельским округом, на северо-востоке с Хазретовским сельским округом, на юго-востоке с Каргалинским районом, на юге с г.Актобе. В его состав входят населенные пункты: Родниковка, Калиновка, Борте, Сынтас, Бутак, Енбекши. Общая площадь землепользования составляет 74150 га. По территории округа проходит грейдерная дорога районного значения, по которой осуществляется сообщение с районным центром.

КЛИМАТ: Территория округа расположена в зоне степей. Климат характеризуется резкой континентальностью с большими годовыми и суточными амплитудами колебания температуры воздуха. Самым холодным периодом является конец января, самым теплым – июль, причем абсолютный минимум колеблется от 44 градусов мороза до 40 градусов тепла. Продолжительность безморозного периода составляет в среднем 120 дней. Однако имеют место ранне-осенние заморозки. Среднегодовое количество осадков составляет 280 мм, причем наибольшее количество осадков выпадает в июне-июле месяцах. Значительное количество осадков выпадает в виде ливней, не редкостью является град. Средняя высота снежного покрова составляет 50 см. Весна наступает длительно и устойчивый сход снежного покрова наблюдается в апреле-мае. Преобладающее направление ветра – восточное и юго-восточное.

РЕЛЬЕФ: Округ характеризуется холмисто-увалистым рельефом. Некоторые вершины, например Кенбай тау, достигают высоты 383 метров. Холмы тянутся в различных направлениях. Восточная часть округа менее пересечена балками и оврагами. Крупные склоны переходят в равнину. Волнистая равнина с хорошо выраженным микрорельефом пересечена березово-осиновыми колками, их протяженность примерно до 2-5 км. В юго-западной части округа расположены отроги Уральских гор, которые имеют широкие долины, поросшие густой древесной растительностью. Таким образом, территория сельского округа характеризуется значительным разнообразием форм рельефа и комплексностью.

ПОЧВЫ: В Родниковском сельском округе размещаются темно-каштановые и плодородные черноземные почвы. На северо-востоке округа расположены глинистые почвы. Из-за обилия влаги, родников формируются почвы лугового ряда.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена реками и ручьями: Кыялы-Борте, Тасшыкыбулак, Бутак, Унгир, Теренсай, Шолдаксай, Алаксай, Курсай, Аккудык, Былкылдаксай, Борте, Караунгир, Айдарлысай, Сынтас, Кызылсай, Терисбутак, Бургашсай, Жанбулак, Есенальбулак, Карабулак, Курылымбайсай. Вода в реках чистая и прозрачная, дно каменистое, представлено мелкой галькой. На территории есть 3 плотины 1968 и 1973 годов сооружения.

РЕСУРСЫ: Родниковский округ богат строительным материалом – щебнем, песком, гравием, белой, красной глиной, мелом, гипсом, медью. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи – 716 га, естественные сенокосы – 86 га, пастбища – 40259 га, пашню – 30654 га, водные ресурсы из поверхностных и подземных водоисточников.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Растительный покров имеет степной характер и представлен засухоустойчивыми видами степной растительности. Много растет злаковых, тимофеевки, крапивы, мортыка, мятлика, клевера, борщевика, солодки, кровохлебки, чабреца и др. Широко представлены типчаковые, ковыльные ассоциации, нередко встречается луговое разнообразие. Тут произрастают березовые и осиновые колки, богатые грибами и ягодами. Из древесных пород – тополь, клен, вяз, ива, тал. Редкие растения - ландыш, молочай.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Обитают: бобр, волки, лисы, зайцы, хорь, барсук, корсак, суслик, сурок, норка, куница, кабан, тушканчик, мелкие мышевидные грызуны, черепаха, змеи. Гнездятся и встречаются во время миграции птицы: лебеди, дрофы, цапли, степные орлы, скопа, могильник, стрепет, журавли, куропатки, кулики, филин, чайка, все виды уток, лысуха, краснозобая казарка, беркут, галка, воробьи, скворец, ворона, сорока, дикие голуби, тетерев, сова, сокол, дятел, кукушка, удод, горлица, ласточка, жаворонок, грач, стриж, снегирь и другие. Редкие птицы - дрофа, стерх. Из рыб: карась, окунь, лещ, карп, щука, ерш, сом, линь.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория сельского округа создана в 1995 году. В нем имеется 6 населенных пунктов – Родниковка (1813 чел.), Сынтас (5 чел.), Борте (75 чел.), Калиновка (19 чел.), Бутак (32 чел.), Енбекши (2 чел.). По итогам переписи (2006 г.) численность населения составляет 1944 человека. Из них 66 % - казахи, 15,6 % - русские, 12 % - украинцы, 2 % - немцы, 0,77 % - молдаване, 1 % - татары, 0,56 % - белорусы, 0,15 % - башкиры, 0,36 % - корейцы, 0,05% - ингуши, 0,2% - грузины, 0,15 – мордвины, 0,4% - румыны, 0,2% - чуваша, 0,05% - каракалпаки. Всего в округе проживают представители 15 национальностей.

Плотность населения составляет 3,8 человека на 1 кв. км. В округе проживает 927 мужчин - это 48% и 1017 женщины - 52%. Есть прирост рождаемости в общем по округу.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Родниковский сельский округ относится к региону, где теплый агроклимат благоприятствует занятию земледелием, выращиванию зерна, овощей, кормовых злаков. В округе развито растениеводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются одно АО «Родники» и 20 КХ. Общая площадь, занимаемая ими, составляет 30624 га.

Земли крестьянских хозяйств занимают площадь 8170 га

КХ «Санжар и К» - 995 га. - Ильясов К.	КХ «Ербол» - 843 га. - Мулькаманов Е.
КХ «Болат» - 186 га. - Алматаев Б.	КХ «Енбек» - 605 га. - Сугурбаев Н.
КХ «Даулет» - 174 га. - Баекенов Н.	КХ «Чосон» - 149 га. - Ким Д.
КХ «Рахмет» - 381 га. - Даукулов Е.	КХ «Келешик» - 541 га. - Тулеуов С.
КХ «Арыстан» - 780га. - Арыстангалиев Б.	КХ «Агайын» - 152 га. - Шегербаев Б.
КХ «Ният» - 851 га.- Альбакасов Е.	КХ «Адал» - 171 га. - Успанов Н.
КХ «Данияр» - 27 га. - Баекенов М.	КХ «Барыс-98» - 490га - Наурызгалиев С.
КХ «Саби» - 219 га. - Жанкабаева Г.	КХ «Асем» - 182 га. - Жакупов С.
КХ «Кызылсай» - 478 га. - Абилов С.	КХ «Тан-Шолпан»-596га. - Жумагазиев М.
КХ «Айдар»-120 га. - Фахретдинов Р.	КХ «Берлик» - 230 га. - Абилов К.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе действует средняя школа. Общее количество учащихся в округе 334 человека. Педагогический коллектив насчитывает 36 учителей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа расположена Родниковская врачебная амбулатория, которая обслуживает 6 населенных пунктов. Есть стационар.

КУЛЬТПРОСВЕТАБОТА: На территории округа имеется сельский Дом культуры в селе Родниковка, функционирует сельская библиотека с книжным фонд в количестве 12 245 экз. книг.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории сельского округа с 2002 года существуют футбольная команда «Булак». Она - постоянный участник районных соревнований.

КУЛЬТУРА:

Сынтас - этнографический памятник, казахское кладбище, расположено на склоне возвышенности у оврага в 1 км. к юго-западу от с.Сынтас. Некрополь занимает небольшую площадь, примерно равную 100х50м. Кладбище включает в себя оплывшие земляные, а также сложенные из камня оградки и наброски. Сохранились несколько каменных кулпытасов.

Могильник Родниковка -I - состоит из двух каменных курганов высотой 0,2-0,6м. и диаметром 6-14м. Расположен на вершине водораздела в 800м к западу от бывшего хутора Шеменёвский.

Могильник Родниковка -II - состоит из двух земляных и одного каменного кургана диаметром 15-25м. и высотой 0,3-1м. Расположен на широком водоразделе в 3км. к северо-западу к хутору Шеменёвский.

Курган Родниковка - III - земляной курган, выложенный камнями в насыпи, расположен на склоне водораздела в 0,8 км. к юго-западу от хутора Шеменёвский. Диаметр 12 м, высота - 0,6 м.

Курган Родниковка - IV - одиночный курган. Насыпь земляная (40x1,3 м.) в северо-западной и юго-восточной частях у основания отмечены ровики длиной 30-32 м. Распахивается. Расположен в 12 км. к северо-востоку от с. Родниковка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988 г.

Курганный могильник Родниковка - V - состоит из двух земляных курганов (50-40 м., 2,5-3 м.) в северо-западных и юго-восточных частях у основания отмечены ровики длиной 30-32 м. Распахивается. Расположен в 12,5 км. к востоку от с. Родниковка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988 г.

Курганный могильник Родниковка - VI - состоит из 5 курганов, насыпи земляные (20-50 м., 0,2-2,5 м.). Курган №1 имел каменную земляную насыпь в центре грабительская воронка - 11 м. У основания курганов ровики. Расположен в 27 км к северу от г. Актобе и к северо-западу от с. Курайли. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988 г.

Курганный могильник Родниковка - VII - состоит из 3 земляных курганов с вымещением камня в насыпи, диаметром 12-13 м, высотой 0,4-0,5 м., расположенный на небольшом водоразделе подквадратной формы на правом берегу ручья Тересбутак в 1 км. от указателя «31 км.» шоссе «Актобе-Родниковка».

Курганный могильник Родниковка - VIII - земляной курган с камнями в насыпи, диаметром 16 м и высотой 0,4 м. Расположен на правом берегу ручья Тересбутак в 300 м. от шоссе «Актобе-Родниковка», между указателями «28 км» и «29 км».

Курганный могильник Родниковка - IX - расположен на краю водораздела правого берега ручья Тересбутак в 0,8 км от русла и в 0,8 км. к востоку к р. Бутак. Состоит из 3 курганов диаметром 8-12 м и высотой 0,1-0,6 м и шести каменных колец.

Могильник Родниковка - X - состоит из двух земляных курганов, расположенных в 6 км. к северо-востоку от с. Родниковка в 500 м. друг от друга по линии юго-восток-северо-запад. Их размеры: курган №1 - высота 0,6, диаметр 30 м., курган №2 - высота - 1 м, диаметр 30 м.

Курган Родниковка - XI - одиночный курган. Насыпь земляная (20x0,6 м). В насыпи зафиксирована воронка. На кургане установлен триангуляционный знак. Расположен в 4,5 км. к востоку от с. Родниковка.

Карстовые воронки Сынтас - на правом берегу ручья Сынтас в 6 км выше от одноимённого аула и к западу от с. Хазретовка находятся две карстовые воронки, служившие карьерами для добычи прозрачного гипса до 1924 г. На борту южной воронки найден микролитический скребок на отщепе от зелёной яшмы, при осмотре карьера летом 1975 г. Выявлен АОИКМ.

Могильник Сынтас - I - два земляных кургана, в насыпи кургана №2 фиксируются камни. Расположен 1,5 км к юго-востоку от с. Сынтас, у

казахского кладбища. Их размеры: курган №1 - 1,5x20м., курган №2 - 0,4x8м. Памятник эпохи раннего железа.

Могильник Сынтас-II - состоит из 10-ти земляных курганов, из которых №1, №3, №4, №7 с камнем в насыпи. Расположен в 4км. к юго-западу от с.Сынтас на гребне крутой узкой возвышенности на правом берегу одноименной реки. Их размеры варьируют от 0,1x 6м до 0,6x16м. Памятник эпохи средневековья.

Курган Сынтас- III - земляной с камнем в насыпи курган диаметром 25м и высотой 0,6м. Расположен на крутой пологой возвышенности в 100м. от триангуляционного знака.

Курган Сынтас- IV - земляной курган с камнем в насыпи и двумя маленькими ровиками, диаметром 21м, высотой 1,0м. Расположен на крутой пологой возвышенности, пересечённой полевой дорогой.

Могильник Сынтас - V - состоит из 3 курганов /от 20 до 26м. в диаметре и в 0,5-1,0м. в высоту/ курганных насыпей вытянутых по линии запад-восток, расположенных на невысокой возвышенности, пересечённой полевой дорогой. На кургане №2 установлен триангуляционный знак.

Могильник Жамбыл - I - состоит из 2 курганов, расположенных в 4км к северо-западу от с.Жамбыл на гребне узкой возвышенности, пересечённой полевой дорогой. По подошве кургана проходит полевая дорога. Их размеры: курган №1 - 0,5x10м., курган №2 0,2x5м.

Могильник Жамбыл -II - состоит из 2 курганов, расположенных на правом берегу р.Борте в 4 км к северо-востоку от с.Жамбыл, в 150м. друг от друга. Между курганами проходит полевая дорога. Их размеры: курган№1 - 0,3x8м., курган №2 - 0,4x10м.

Могильник Жамбыл- III - состоит из 2 курганов, расположенных на правом берегу р.Борте в 9-ти км. к северо-востоку с.Жамбыл южнее казахского кладбища. Состоит из 2 курганов. Курган №1 с камнями в насыпи. Их размеры: курган №1 - 0,5x20м., курган №2 - 1,0x25м.

Курганы Калиновские - два каменных кургана находятся в 15м друг от друга по линии север-юг на вершине небольшой округлой возвышенности в 250-300м. к юго-востоку от ручья притока р.Илек, слева от дороги из с.Родниковка в с.Каратагай. Курганы имеют полусферическую насыпь. Их размеры: 9x0,4м и 5x0,2м. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Каракудук - на гребне небольшой возвышенности зафиксировано 4 земляных кургана полусферической формы. Размеры насыпи от 14 до 38м. в диаметре и от 0,5 до 1,9м. в высоту. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Шилисай-I - одиночный курган расположен на гребне холма, 1,5км к юго-западу находится чабанская точка. Земляная насыпь диаметром 14м. и высотой 0,3м. имеет полусферическую форму, на вершине кургана

установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Могильник Теренсай - одиночный курган, расположенный на гребне небольшой пологой возвышенности. Земляная насыпь кургана диаметром 14м. и высотой 0,6м. имеет полусферическую форму. На вершине кургана установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ летом 1989г. Паспортизирован.

Медный рудник Унгир- расположен в 1,5км к северу от фермы Унгир. Слева от дороги идущей на реку Жусасай (в сторону с.Лиовицк). Здесь на небольшой площади выхода на поверхность медистых песчаников много горных выработок, как древних, так и относительно не очень старых (конца XIXв.). Объект требует обязательной полевой проверки, находится на левобережье р.Киялы-Борте. Зарегистрирован в 1976г. со слов геолога В.И.Железко. Упоминается в работе А.К.Гусева.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО РОДНИКОВСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Алтынбаева Мануар (15.01.1935г. Актюбинская область, а. Кзылтас). Образование 6 классов. Замуж вышла в 1952 году. Муж, Мамбетов Ералы, работал инструктором райкома партии, бригадиром, управляющим, она - разнорабочая в к-зе «Жамбыл». Вырастила 11 детей. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», полный кавалер ордена «Материнская слава».

Мыржакыпова Кулшат (01.01.1930г. Актюбинская область, Комсомольский р-н, а. Жавасак). Образования нет. Замуж вышла в 1943 году. Муж, Мыржакыпов Хасен, работал завскладом в с-зе «Чапаев», она - домохозяйка. Вырастила 8 детей, имеет 12 внуков, 2 правнука. Награды: «Күміс алка».

Садыхова Жумаслу Наурызбаевна (10.05.1938г. Актюбинская область, а. Кзылтас). Образование начальное. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Садыхов Нажимеден Сабинович, работал главным бухгалтером в с-зе им. Карла Маркса, она - свыше 25 лет была дояркой. Вырастила 9 детей, имеет 8 внуков. Награды: «Күміс алка», «Ветеран труда», Орден Материнства.

Мухамбетьярова Казбек – (25.08.1942г. Актюбинская область, Иргизкий район, п.Кабылай). Образование 7 классов. Сама была помощником пастуха, а муж пастухом. Вырастила 8 детей, имеет 10 внуков. Награды: Орден «Материнская слава». В данное время проживает в Родниковке.

Завадская Валентина Ниловна (11.06.1925г. Новосибирская область, г. Курачи). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1944 году. Муж, Завадский Александр Иванович, работал ветврачом, она - разнорабочей в с-зе им. Карла Маркса. Вырастила 8 детей, имеет 24 внука. Награды: Орден «Материнская слава».

Турин Орынкул Сақыбайқызы (27.11.1941г. Кзыл-Ординская область, Кармакчинский р-н, к-з Карагул). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Турин Зиналадин Тургенулы, работал учителем, она - техничкой в с-зе «Северный». Вырастила 9 детей, имеет 18 внуков. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней.

Костаева Кунтан (10.10.1938г. Актюбинская область, Иргизский р-н, с-з «Нура»). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Костаев Шаки, работал водителем, она - техничкой в сельском клубе. Вырастила 8 детей, 25 внуков. Награды: «Күміс алка».

Карагулова Слушаш (20.10.1932г. Актюбинская область, Мартукский р-н, а. Кзыл-Жар). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1950 году. Муж, Карагулов Сартай, работал трактористом, она -скотником. Вырастила 11 детей, имеет 24 внука, 13 правнуков.

Еспусинова Айсара Кабиевна (30.04.1949г. Актюбинская область, Карагалинский р-н, с.Петропавловка). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1965 году. Муж, Еспусинов Жаксылык Жумагулович, работал скотником, она - свыше 30 лет была дояркой, телятницей. Вырастила 8 детей, имеет 12 внуков. Увлекается рукоделием, художественной вышивкой. Награды: «Күміс алка».

Гриценко Ольга Александровна (15.12.1945г. Украина, Черниговская область, Корюковский р-н, с.Рудня). Образование высшее сельскохозяйственное. Замуж вышла в 1969 году. Муж, Чурупченко Иван Сергеевич, работал техником-осеменатором, она - агрономом, дояркой, осеменатором, учётчиком тракторной бригады. Выростила 8 детей, имеет 5 внуков. Награды: Орден Материнства, «Материнская слава», медаль «Ветеран труда».

Панькова Руфина Андриановна (01.09.1930г. Пермская область, Частинский р-н, д.Западная). Образование начальное. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Фотин Иван Александрович, работал водителем, бригадиром тракторной бригады, она - ночной няней в интернате. Оба приехали по комсомольской путёвке на целину. Выростила 9 детей, имеет 25 внуков, 5 правнуков. Награды: «Материнская слава» двух степеней, Орден Материнства.

Зажурило Зинаида Алексеевна (01.07.1938г. Актыобинская область, Мартукский р-н, с.Жайсан). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1958 году. Муж, Зажурило Виктор Прокопьевич, работал трактористом в с-зе «Книльский» Хобдинского р-на, она - оператором на АЗС, пекарем, бригадиром овощеводческой бригады. Выростила 8 детей, имеет 17 внуков, 3 правнука. Награды: «Күміс алка», избиралась дважды депутатом местных советов, была народным заседателем в суде.

Таутенова Кумсай (24.12.1940г. Актыобинская область, Мартукский р-н, а. Тарангул). Образование начальное. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Таутенов Камал, работал чабаном, она - домохозяйка. Выростила 12 детей, имеет 20 внуков, 1 правнука. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня».

Карибаева Зауреш (07.11.1947г. Актыобинская область, с. Ирғиз). Образование среднее. Муж, Карибасев Абдуали, работал чабаном, она - помощником чабана. Выростила 10 детей. Награды: «Алтын алка».

Жанкабаева Капиза (01.01.1928г. Актюбинская область, а.Шилисай) Образования нет. Замуж вышла в 1948 году. Муж, Каби Жанкабаев, работал животноводом, она - телятницей. Вырастила 10 детей, имеет 34 внука, 20 правнуков. Награды: Почётное звание «Мать-Героиня», медаль «Ветеран труда».

Киркимова Айман (12.04.1942г. Каралпакстан, г. Хожейли). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Киркимов Мукаш, работал водителем скорой помощи, она -разнорабочей. Вырастила 10 детей, имеет 15 внуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня».

Мамбетова Неслевельды Сатвалдиновна (08.03.1940г. Актюбинская область, а. Сынтас). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Мамбетов Нуралы, работал водителем, она - разнорабочей. Вырастила 9 детей, имеет 7 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Кабиева Камбиба (16.09.1939г. Актюбинская область, Мартукский р-н, а. Кзыл-Жар). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Кабиев Джамбул, работал трактористом, она - дояркой, затем няней в яслях в селе Родниковка. Вырастила 9 детей, имеет 6 внуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня».

Кудайбергенова Улдай Каримовна (03.12.1938г. Актюбинская область, Новороссийский р-н, с.Борте). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Кудайбергенов Шакен, работал чабаном, трактористом, она - дояркой, библиотекарем, чабаном. Вырастила 11 детей, имеет 24 внука, 8 правнуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», Орден «Материнская слава» всех степеней, «Ветеран труда», была народным заседателем от профсоюза 10 лет. Занимается рукоделием.

Мусина Асылтас Шакеновна – (5.12.1955г. Актюбинская область п.Сынтас). Образование среднее-специальное. 1975г. Вышла замуж Мусин Ерназара. Работала поваром, оператором на станции ГСМ, муж был агрономом. Воспитала 8 детей, имеет 6 внуков. Награды: «Күміс алқа». В данное время проживает в Родниковке.

Убайдуллина Умит (01.06.1940г. Оренбургская область, Адамовский р-н, с. Молотово). Образование среднее. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Убайдуллин Алтынбай, проработал более 40 лет чабаном, она - помощником чабана. Вырастила 10 детей, имеет 13 внуков. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней, грамота 1982 года «За образцовую семью», восемь лет была депутатом районного совета, девять лет депутатом сельского совета. Вязет, занимается изготовлением утвари юрты.

Касымова Манер (15.11.1946г. Актюбинская область, Байганинский р-н, а. Ебейты). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Темиров Князь Сундетович, работал водителем, она - оператором АЗС. Вырастила 10 детей, имеет 17 внуков. Награды: «Күміс алка». Занимается рукоделием, играет на домбре, поет.

Загреддинова Таскира Шайхутдиновна (07.07.1935г. Татарстан, Нижнекамская область, Алметовский р-н, с. Абдрахман). Образование 7 классов. Муж, Загреддинов Халим, работал табунщиком, она - дояркой, поваром, пекарем, помощником табунщика. Вырастила 9 детей, имеет 24 внука, 4 правнука. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней, являлась 4 года депутатом райсовета и 6 лет депутатом местного совета.

РОДНИКОВСКОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ КРАСОК

- расположено в 18 км западнее с.Родниковка. Полезным ископаемым являются минеральные пигменты, представленные глиной темно-красной. Продуктивные залежи простираются с северо-востока на юго-запад, их длина 300 м, ширина – 160 м, мощность от 0,5 м до 4,1 м. Горнотехнические условия благоприятны для отработки открытым способом - карьером.

РЫБАКОВКА (ЖАНАЖОЛ) - село расположено на северо-западе Мартукского р-на, в 48 км от райцентра. Входит в состав Аккудыкского аульного округа. Численность населения - 268 чел. Название села происходит от фамилии землемера Рыбаковского. Действуют начальная школа, ФП, сельский клуб, библиотека. Имеются крестьянские хозяйства.

САВКА (*Oxyura leucoserphala*) - утка средней величины отряда гусеобразных. Масса 0,4-0,9кг. Самка однообразно-бурая, у самца же на далёком расстоянии выделяется белая голова. Питается листьями и семенами различных водных растений, а также водными насекомыми, малюсками и ракообразными. Гнездится на степных озёрах с зарослями тростника и открытыми плёсами с богатой водной растительностью. Гнёзда делает плавучие среди зарослей, на небольшой глубине. В кладке чаще 6 грязно-белого цвета яиц. Савка - реликтовый вид. Занесена в Красную книгу РК.

САДЫ МАРТУКСКОГО РАЙОНА - высадка садов началась в коммуне «Степь», были посажены плодовые деревья на 10 га. Коммуна поддерживала тесную связь с институтом Мичурина, получая нужные плодовые деревья. В 1931 г. разбит сад в Жайсане. В 1934 г. к-з получил 8683 руб. прибыли, в 1937 г. - 19763 руб., в 1938 г. - 7729 руб., в 1939 г. - 7172 руб. Посадкой плодовых деревьев занимались в к-зе «Победа», в с-зе «Первомайский», в Байторысайской, Дмитриевской школах.

САРЖАНСАЙ (НАГОРНОЕ) - село расположено на левом берегу р.Илек, на юго-востоке Мартукского р-на в 30 км от райцентра и 42 км от г.Актобе. Центр Танирбергеновского аульного округа. Численность населения - 808 чел. (2007 г.). Раньше близ села располагались населенные пункты - Жана-Илек, Тышканбай. Название село получило от протекающей реки Саржансайи одноимённого аула.

В 1924 - 1928 гг. была артель «Бедняк», позже создан к-з «Социализм» с посевной площадью 6000 га. В 1950 году имелось 865 голов КРС, 16 автомашин, 15 легковых машин, 36 тракторов, 17 комбайнов. Площадь сельскохозяйственных угодий в 1986 г. уже составляла 25357 га, пашни - 11102 га.

В 1990 году машинно-тракторный парк в к-зе «Социализм» насчитывал 83 трактора, 40 машин, 25 комбайнов. Велико было поголовье КРС, свиней. Овец имелось 2834 головы. В разное время 62 человека были награждены орденами и медалями страны. Здесь работал Герой Социалистического Труда Н.И. Горобец.

Сегодня в селе действуют средняя школа, детский сад, врачебная амбулатория, кафе, сельская библиотека с книжным фондом 6775 экз. книг, мельница, магазин, объект придорожного сервиса «Нур». Работают крестьянские хозяйства. Проходит автотрасса республиканского значения.

СЕРДЮК АЛЕКСЕЙ ЛАВРЕНТЬЕВИЧ (5.03.1923 г. – 3.07.1997 г.) - ветеран Великой Отечественной войны, в мирное время достойно трудился в с-зе «Междуреченский». Награжден орденами Трудовой Славы, Отечественной войны I степени, 9 медалями.

СИМОНЕНКО ФЕДОР АРХИПОВИЧ (1934 г., Кобдинский р-н, с.Утек) - ветеран с.х. труда. Окончил Уральский сельскохозяйственный институт. Был председателем с-за «Яйсанский» и к-за «Красный пахарь». Награжден дважды орденом Трудового Красного Знамени.

СКАРБОВ АНИСИЙ КАЮПОВИЧ (1927) - механизатор. Рано включился в хозяйственную работу, внес свой вклад в экономическое развитие с-за «Яйсанский». Награжден орденом Ленина.

СКЛЯРОВ ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ (25.12.1924 г., с.Вознесеновка - 14.05.1990 г.) - участник Великой Отечественной войны, отличник просвещения КазССР. Окончил Уральский педагогический институт. В 1954-84 гг. - директор Вознесенской школы. Под его руководством в школе был заложен фруктовый сад, выращенная продукция демонстрировалась на ВДНХ в Москве. Награжден орденами Красной Звезды, Отечественной войны I степени.

СКОПА (*Pandion haliaetus*) - птица семейства скопинных, встречается вблизи водоёмов. На многих языках мира скопа по справедливости зовётся «рыболовом», поскольку никакой иной пищи, кроме живой рыбы, не приемлет. Высоко-специализированный хищник. Скопа элегантна: крылья острые и длинные, общая длина 55-60см. Масса 1,3-1,9кг. Нижняя сторона тела желтовато-белая, с бурой полосой через зоб, по бокам белой головы чёрные полосы, на затылке небольшой хохол. Спина бурая. Глаза желтые. Гнездится в апреле. В кладке 2-3 белых с коричневыми пятнами яйца. Насиживает в основном самка 35-38 дней, а самец ежедневно приносит ей по 1-3 рыбки. В нашей стране скопа - птица редкая. Положение у неё трудное: возле водоёмов ей негде гнездиться из-за постоянного беспокойства (интенсивный туризм, массовый отдых в прибрежных зонах и т.п.), а вдали от них нечего есть. Также влияет на сокращение численности вырубка прибрежных лесов, сокращение рыбных запасов, браконьерство. Занесена в Красную книгу РК.

СОВА - принадлежит к отряду хищных птиц ночного образа жизни. В Казахстане имеется 12 видов, 10 из них строят гнезда, отдельные из них перелетные. Прилетают в марте-апреле и улетают в сентябре-ноябре. Самый

крупный - филин. Самый маленький вид - сыч. Перья желто-коричневые, голова крупная, круглая. Клюв крючковатый, когти острые. При взлете не производит ни звука. Глаза острые, очень осторожная птица. Гнезда строит в дупле дерева, в трещинах скал, в строениях и в земле. Несет 5-6 яиц в марте-мае, выводят птенцов самки в 4 недели. Приносят пользу. Охотится за зайцами, мышами и другими грызунами. Внесена в Красную Книгу РК.

СОРОТКИН НИКОЛАЙ ВЛАДИМИРОВИЧ - механизатор с-за «Междуреченский». За доблестный труд награжден орденом Трудового Красного Знамени, медалями.

СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ КАМЕННАЯ КУНИЦА (*Martes foina intermedia*) - хищный зверь семейства куныих. Длина тела самцов 415—500, самок 390—450, длина хвоста у самцов 235—280, самок — 230—290 мм, вес тела самцов — 1100—1600, самок — 900 — 1200 г. Зимний мех пышный, шелковистый, темно-бурого цвета, хвост и конечности почти черные. Подпушь белесая. Летний мех значительно короче, более грубый и темнее зимнего. В отличие от лесной куницы и соболя у каменной ступни лап даже зимой слабо покрыты волосами (мозоли голые). Горловое пятно не желтое, как у лесной куницы и соболя, а белое. Оно имеет различную форму, чаще в виде вилки, концы которой заходят на передние лапы, очень изменчиво по размерам, иногда слабо развито. Увидеть каменную куницу днем удастся крайне редко. Чаще обнаруживаются ее следы, экскременты. Как все куны, она обычно передвигается прыжками, очень редко — шагом. Расстояние между лунками на снегу 47—69 см. В конце XIX в. в Семиречье добывали более 1000 шкурок этого зверя, но уже в первой четверти XX в. заготовки резко снизились и в сезон 1928—1929гг. составили 11 штук. С 1929 по 1932 г. на добычу каменной куницы был наложен запрет. Однако заготовки шкурок в 1933 г. не увеличались и запрет продлили до 1942 г. После снятия запрета на добывание этого зверька заготовки его шкурок остались низкими (100— 200 шт. в год). Несмотря на заготовки шкурок каменной куницы, численность ее в начале 60-х годов была довольно высокая. Так, по учетам в 1964—1968 гг. общее поголовье этих куниц в Северном Тянь-Шане и Джунгарском Алатау было определено примерно в 3000 особей. Но после многоснежной и очень суровой зимы 1968-1969 г. численность ее сократилась до 500 экземпляров. В последующие годы поголовье не только не возросло, но даже несколько снизилось в результате очередных многоснежных зим. Каменная куница — очень скрытное животное. Обычно активна в сумерках и ночью. Суточная активность ее в значительной степени зависит от погоды. Перед большими снегопадами, как правило, следов этого хищника появляется больше. Во время снегопадов зверьки малоактивны. Если за снегопадами следуют дни с сильными морозами (до —30°C), куницы по несколько дней (до шести суток) не показываются из нор. Места обитания куницы можно разделить на четыре типа: 1) плодовые леса из дикой яблони, абрикоса, боярышника, барбариса

(по учетным данным, в 1966 г. в этом типе угодий на 10 км маршрута приходилось 3,6 особи); 2) ельники, приуроченные в основном к северным и северо-восточным склонам, крутизна которых местами достигает 60° и больше (в 1966 г. по 3 зверька на 10 км маршрута); яблоневые леса и ельники — участки, где плотность населения каменной куницы самая высокая по сравнению с другими биотопами; 3) заросли можжевельника и каменистые россыпи; чем лучше задернованы каменистые россыпи, тем выше в них численность мышевидных грызунов, а следовательно, и куниц; этот тип местообитаний куницей посещается постоянно, здесь она находит прекрасные защитные условия, а на окраинах — и добычу, однако плотность ее населения в этом биотопе составляет всего 0,9 особи на 10 км маршрута; 4) открытые пространства - южные склоны, данный биотоп куницей посещается редко и только в том случае, если имеются выходы скал с кустарниками, где встречаются мышевидные грызуны; на 10 км маршрута по этому биотопу приходится только 0,01 зверька. Спаривание происходит в июне — июле и начале августа. Рождение молодых отмечено в начале апреля. Беременность длится до 9 месяцев. В выводке бывает 2—5 детенышей. Лактация длится около двух месяцев. Куницы-сеголетки покидают гнездо со второй половины июня. В это время размеры молодых несколько меньше, чем у взрослых, они покрыты ювенильным волосяным покровом и сменяют молочные зубы на постоянные. В конце августа — начале сентября сеголетки достигают размеров взрослых зверьков, волосяной покров их сменяется, начинает появляться зимний, молочные зубы заменяются постоянными. Половой зрелости самки достигают в возрасте 15—16 месяцев, но некоторые из них приносят впервые потомство в 3 года. В популяции преобладают взрослые зверьки (более 50%). Соотношение самцов и самок примерно равное.

Питаются животным кормом (в основном мышевидные грызуны) в рационе каменной куницы преобладают во все сезоны года (69,7—100%). Зимой этот зверь поедает птиц (17%), чаще воробьиных. Растительные корма в зимнем питании куниц играют существенную роль (до 30,3%), летом они, как правило, отсутствуют, зато часто встречаются насекомые (особенно жуки) и пресмыкающиеся. Большая часть этих куниц как летом, так и зимой придерживается определенных индивидуальных участков, площадь которых составляет около 900 га. Самки в период появления детенышей и их выкармливания имеют обычно обособленные гнездовые участки, размером до 300 га.

При плотности населения 3—5 зверьков на 10 кв.км, 60% их поголовья живет оседло, а 40% особей являются «проходными».

Врагами каменной куницы можно считать волка, лисицу, рысь, а из пернатых хищников — филина. Но из-за своей малочисленности (кроме лисицы) влияние их на популяцию куниц незначительное. Занесена в Красную книгу РК.

СТАРЧЕНКО ЕВДОКИЯ ГЕРАСИМОВНА (1922 г.) - в годы Великой Отечественной войны работала трактористкой, в послевоенные годы - в овощеводческой бригаде. В 1952-1955 гг. трудилась в райфинотделе. Имя

Старченко занесено в областную Книгу Почета. Награждена орденами Трудового Красного Знамени, Октябрьской Революции, медалями.

СТЕПНОЙ ОРЁЛ (*Aguila garax*) - птица отряда соколообразных. Общая длина 60-85 см. Масса 3-5кг. Гнездо на земле, редко на низких, отдельно стоящих деревьях. В кладке 2 белых, слегка испещренных бурым яйца. Насиживание 40-45 дней, гнездовой период около 60 дней. Кормится грызунами средней величины, главным образом, сусликами, иногда птенцами или подлётками птиц. Кроме того, охотно ест падаль, иногда лакомится пресмыкающимися. Степной орёл - одна из полезнейших птиц. Занесён в Красную книгу РК.

СТЕПЬ - село расположено на северо-западе Мартукского р-на в 24 км от райцентра. Входит в состав Аккудыкского аульного округа. Численность населения - 120 чел.

1919 - год самой напряженной борьбы, год лишений и голода, год разрухи. Зимой в поселок Вознесеновка приехал комиссар волисполкома Маслов и стал осторожно подбирать людей. Собрал человек 15 – Тарасова, Иващенко, Козаря, Позыченюка и других. Просто поговорил с ними об артели: «В артели жить лучше... Да и сильнее будете, бороться с мародерами в одиночку нельзя. Перекрошат всех». Из 21 двора бедноты была создана коммуна «Степь». 14 апреля выехали пахать, имея 22 лошади и 11 плугов. Коммунары взяли лучший участок, которым раньше владели кулаки. А что получилось? Беднота пашет землю, а в след за ними перепашивают ее кулаки: «Наша земля, нами возделанная. Спасибо за помощь». Но коммунары не растерялись. Середняк Ефим Саенко не вытерпел издевательств кулаков. Он поймал на полосе богача Семена Жукова и на глазах у всех выпорол его плетью. Чуть позже все зажиточные граждане поселка и поп Сысоев подверглись аресту и выселению. В 1924 году было решено слить коммуны «Степь» с коммуной «Муравьи», которая находилась под Акбулаком. Председатель муравьевцев Антон Тимошук охотно согласился: «Крепче будем. Две небольшие силы – одна большая сила!» Они привезли свою мельницу во владение коммуны «Степь», здесь река, да и земля была лучше. Достали в Актобе первый трактор «Фордзон», построили маслобойку. В коммуне было теперь 22 хозяйства. Из года в год росло поголовье скота, увеличивались посевы, росли доходы. Вырос большой сад. В 1935 году уже была своя электростанция, клуб, радио, школа, библиотека. Во всех домах загорелись «лампочки Ильича». Позднее коммуна войдет в состав с-за «Первомайский».

Сейчас в селе Степь действует начальная школа. Имеются крестьянские хозяйства.

СТЕРХ (*Grus leucogeranus*) - птица семейства журавлиных. Стерх, или белый журавль, оправдывает свое название — окраска у него чисто-белая, лишь первостепенные маховые и их верхние кроющие черные, а ноги, клюв и голая «лицевая» часть — красные. По размерам он крупнее серого журавля — вес до 10 кг, крыло 57—66 см. По облику и повадкам стерх — типичный журавль, хотя он похож на белого аиста, от которого отличается более крупными размерами, голой «лицевой» частью головы и меньшим количеством черной окраски на крыльях. У сидящей птицы черных перьев на крыле практически не видно, в полете у стерха наружная треть крыла — черная, у аиста же — все крыло черное, лишь нижние кроющие белые. Голос стерха напоминает крик серого журавля, но мелодичнее и громче, без пронзительных «режущих» тонов. Это очень осторожные птицы, благодаря своему большому росту они издали замечают приближающуюся опасность. На зимовках в Индии стерхи значительно пугливее и осторожнее журавлей местных видов — это следствие агрессивного отношения человека к птицам на их родине и путях пролета.

Стерх — эндемик нашей страны, лишь в период пролета и зимовок покидающий её пределы. В XVIII в. ареал его был уже разорван и занимал пространство между Уральским хребтом и р. Обью к югу до низовий рек Ишим и Тобол, а также от низовий р. Яны до низовий р. Колымы. За истекшее время область его распространения сильно сократилась. Он еще сохранился на гнездовье на левобережье р. Оби в бассейнах рек Конды и Сосьвы, и, кроме того, в северной Якутии между реками Яной и Алазеей. Численность стерха очень низкая. По сведениям разных авторов, в якутской популяции насчитывается всего 120—350 пар этих птиц. Обская популяция значительно меньше. В Мартукском р-не стерх встречается в Родниковском сельском округе. Стерх зимует в настоящее время преимущественно в бассейне р. Янцзы (якутская популяция), а также в Северной Индии и Северо-Западном Пакистане (обская популяция). Раньше, лет 50—100 назад, этот журавль встречался зимой в Ленкорани и Иране, однако в последние годы здесь не наблюдался.

На территории, ныне занятой Казахстаном, в XVIII—XIX вв. стерх, возможно, гнезвился в самой северной части, по рекам Тобол и Ишим, хотя прямых доказательств этому нет. Скорее всего сообщавшие об этой птице П. И. Рычков, Н. П. Рычков, П. С. Паллас, Г. С. Карелин, П. П. Сушкин, В. Н. Бостанжогло имели дело с летующими неразмножающимися, а также линными особями. Тем не менее, в то время стерх был обычен, о чем можно судить по сведениям П. С. Палласа (1786). В дельте Волги, например, в стаях насчитывали до 300 птиц.

Уже в начале XX в. численность этих журавлей резко снизилась, и, видимо, продолжает сокращаться в настоящее время. В Казахстане эта птица встречается только в период сезонных миграций. За последние 25 лет наиболее часто и регулярно ее отмечали в Астраханском заповеднике—с

1952 по 1971 гг. здесь зарегистрировано 138 встреч стерхов, максимальное число наблюдавшихся птиц в стае — 22. Вероятно, они залетают и в прилегающие к дельте Волги районы Казахстана.

В долине р. Эмбы близ урочища Казбек 8 стерхов видели 24 марта 1960 г. В Тургайской депрессии и прилегающих районах стерхов отмечали чаще: вблизи г. Аральска — в апреле — мае, в Приаральских Каракумах — в августе, в низовьях р. Тургай на оз. Байтак — в апреле (56 птиц за месяц). В Наурузумском заповеднике двух стерхов видели в апреле и одного — в июле. На осеннем пролете в 1963—1967 гг. здесь отмечено 10 встреч журавлей общим числом 33 особи (максимальное—9 птиц). Восточнее Тургайской депрессии стерх пролетает исключительно редко. Так, севернее г. Ташкента двух птиц 8 апреля 1972 г. наблюдал Д. Ю. Кашкаров, около с. Учарал (Алакольская котловина) стаю из 7 особей 25 ноября 1965 г. видел В. А. Грачев. Таким образом, основной район, где в Казахстане встречаются стерхи, — Тургайская депрессия и примыкающие к ней территории.

Характер пребывания: в Казахстане — пролетная птица. Бродячие, не гнездящиеся стерхи изредка встречаются и летом. Весной пролетают с середины апреля по май, осенью — с середины сентября по ноябрь. В местах обитания гнездятся стерхи в богатой озерами болотистой мохово-лишайниковой и кустарниковой тундре, а также на низменностях в лесотундре и на севере таежной зоны, в наиболее малонаселенных, глухих и труднодоступных местах. Прилетают стерхи в конце мая и уже в начале июня, соорудив гнездо на окруженных водой травянистых или осоковых кочках, насиживают кладку из двух, реже — одного яйца. Заботятся о потомстве самец и самка, оба насиживают яйца и водят птенцов. Стерх питается преимущественно зелеными побегами, корнями и корневищами различных околоводных растений — сусака, осок, злаков, хвоща, поедает ягоды брусники, толокнянки, шикши, морошки. При нехватке этих кормов ловит мелких грызунов, рыб, амфибий, рептилий, различных беспозвоночных; роль животных кормов возрастает в весенний и осенний периоды. Врагов у стерха в природе практически нет. Эта крупная и сильная птица отважно защищает свое гнездо. Однако, как правило, этого не требуется, так как благодаря труднодоступности мест гнездования, осторожности и особенностям поведения птиц их на гнезде обнаруживают редко. Основной причиной сокращения численности стерха является хозяйственная деятельность человека и, прежде всего, фактор беспокойства. Занесён в Красную книгу РК.

СТРЕПЕТ (*Tetrax tetrax*) - птица семейства дрофиных, по общему облику весьма напоминает дрофу. Масса от 600 до 900г. Ведёт наземный орбаз жизни, быстро бежит по земле. Общий тон окраски оперения верхних частей тела серый с мелким струйчатым рисунком, нижних - белый. Благодаря такой покровительской окраске при опасности он нередко искусно затаивается, плотно прижимаясь к земле среди чахлая растительности.

Взлетает стремительно и летит быстро, часто взмахивая крыльями. Предпочитает слегка всхломлѐнную местность с разреженным травостоем. На возделываемых полях делать гнѐзда избегает. Гнездо располагается в земле и представляет ямку, выстланную тонким слоем сухим стебельков. Выводит от 3 до 5 птенцов. Питается стрепет как растительной, так и животной пищей, преимущественно насекомыми. Занесѐн в Красную книгу РК.

СТУДЕНЧЕСКОЕ - село на северо-востоке Мартукского района на берегу реки Киялы-Борте в 80 км от райцентра, в 150 км от областного центра г. Актобе, в 21 км от с. Андреевка. Численность населения 715 человек (казахов - 382, украинцев - 239, русских - 75, немцев - 3, татар - 1, других национальностей - 15, по данным 2007 г.)

Село Студенческое основано в 1908 году. Оно пережило три переселенческие волны. Вначале сюда приехало 11 семей - переселенцев из Лохвинского уезда Полтавской губернии. Эти переселенцы вынуждены были покинуть свои родные края из-за массовых репрессий, которые учинило царское правительство против участников революционных выступлений на Полтавщине. В их число вошли переселенцы: Кушкеренко Афанасий, Шабалин Митрофан, Петренко Самоил, Копайгора Иван, Лукашенко Трофим, Моцык Петр Лукьянович, Копайгора Кузьма, Моцык Зинько Лукьянович, Моцык Мифодий, Дзюба Порфирий, Иващенко Иван.

В 1909 году приехало еще 16 семей: Зинченко Гаврил, Бублий Филипп, Луценко Филипп, Заяц Афанасий, Мазепа Антон, Билей Прокопий, Криштов Сазон, Цюсько Григорий, Козленко Иван, Бражник Сидор, Пархоменко Аксентий, Рудин Иван, Бедный Кузьма, Бедный Владимир, Ильченко Константин.

В 1910 году приехало еще 10 семей: Якуша Антон, Михайленко Степан, Козога Степан, Козога Павел, Зобенко Александр, Буртовой Савелий, Артюх Дмитрий, Цесько Василий, Погребной Гаврил, Неделько Иван.

Таким образом, в 1917 году поселение состояло из 37 семей.

Свое поселение люди называли Студенческим, это название появилось в результате того, что климат края очень холодный, морозы крепкие, частые бураны, большие снежные заносы. На Украине, где ранее жили эти люди, лютые морозы называли «студенцами» и отсюда пошло название поселка Студенческий.

Поселение росло, люди обживались, появились семейные рабочие артели. Люди осознали, что жизнь налаживается, поэтому стали вызывать к себе ближних родственников из Полтавской губернии. Село располагалось на землях, изъятых из пользования казахов царским правительством. На карте Тургайско-Уральского Переселенческого района «Студенческий» значился переселенческим участком №77, в котором действовала начальная церковно-приходская школа. Поселение находилось в районе продажных земель, то

есть переселенческий фонд стоил значительных капиталовложений. Краткий статистический обзор Тургайско-Уральского переселенческого района за 1908 дает развернутую картину того времени. Согласно данному документу Студенческий относился к Алимбетовской (казахской) волости. Общее число душевых долей - 175, на каждую душу мужского населения выделялось по 12 десятин, число переселенческих душ мужского пола в 1909 году - 43.

Аулы коренного населения располагались вдоль реки Киялы-Борте на расстоянии 3-4 км. По количеству населения доминировал род Жагалбайлы.

1. Еламан аул - 6 хозяйств.
2. Қазыбай аул - 8 хозяйств
3. Қаракісі аул - 5 хозяйств
4. Қысмақ аул - 6 хозяйств
5. Шуақ аул - 10 хозяйств (он располагался у подножья Шұбартөбе и возвышенности Таймас)

6. Аул Қытарсай - 15 хозяйств (хозяин этого аула был очень состоятельный человек по имени Қытар), ему же принадлежал и аул Шуақ, где в основном жила прислуга. Переселенцев коренное население приняло враждебно, так как их исконные земли были конфискованы. В 1908 году разгорелась борьба за территорию между казаками и «иноверцами», восстание было жестоко подавлено, аулы откочевали на северо-восток.

В период 1909 - 1912 годов при массовой переселенческой политике в Мартукском районе образовалась Андреевская волость, куда входили поселки: Андреевка (Тарангұл), Линовицы (Джусинский), Каратаусайский, Красноярский (Мақпалсай), Студенческий.

С тех пор поселок Студенческий подчинился Волостному управлению в поселке Андреевка Актюбинского уезда Тургайской губернии. Так как все поселенцы были революционно настроенными людьми, то революцию 1917 года они встретили с воодушевлением. В 1918 году в поселке Студенческом был организован отряд «Красной гвардии», выступивший на защиту завоевания Октября. В него вошли: Цюсько Павел, Зобенко Федор, Кокоза Иван, Рудик Константин, Копайгора Дмитрий, Мазепа Трофим, Моценко Егор, Пархоменко Карп, Моцык Николай. 3 ноября 1920 года в поселке Студенческом была организована первая партийная коммунистическая ячейка, в которую вступили Зобенко Василий, Цюсько Павел, Ильченко Афанасий, Шабалин Григорий. Руководителем партийной ячейки был Зобенко Василий Александрович. В этом же году был образован сельский совет, где председателем был Шабалин Григорий Митрофанович.

Волна гражданской войны докатилась до казахских окраин. Армия Колчака вместе с иностранной интервенцией захватила Оренбургский край. Бои шли и на территории села Студенческое. Эхом гражданской войны остались только рвы и оборонительные траншеи на окраинах села. При защите села в боях с иностранной интервенцией и белогвардейской

контрреволюцией пали смертью храбрых жители села: Кокоза Иван, Кокоза Владимир, Козленко Андрей, Мазепа Трофим, Моценко Егор, Моцык Николай.

В 1924 году в поселке Студенческом была организована первая комсомольская ячейка, в нее вступили: Неделько Илья, Цюсько Алексей, Бедный Семен, Зобенко Степан, Луценко Константин, Рудик Михаил.

Наряду с новыми политическими преобразованиями в селе происходило укрепление частной собственности в хозяйстве. Так, согласно «Сводной ведомости данных административно-хозяйственного списка по Андреевской волости» в 1926 году в Студенческом единоличников значилось 56 человек. В хозяйствах имелось лошадей - 52, волов - 94, крупного рогатого скота - 344, сепаратор - 1, плугов - 34, молотилка - 1, телег и бричек на железном ходу - 20, на деревянном ходу - 32. Из основных общественных строений выделялось 1 кооперативное торговое заведение, 1 кузня, изба-читальня с фондом более 200 экземпляров книг, где заведовал грамотный Цесько, пункт ликбеза и начальная школа первой ступени с контингентом 60 учащихся, где преподавала Орешникова Надежда Матвеевна. Первыми учениками были Луценко Василий, Копайгора Петр, Шабалин Павел, Кокоза Михаил, которые в будущем получили высшее образование и стали кадровыми офицерами, Криштова Ольга, Петренко Мария, Петренко Галина, Урдабаева Ижан - учителями, Зобенко Анастасия, Кокоза Мария, Луценко Леонид, Якуша Пелагея, Кокоза Анна, Зобенко Мария работали первыми механизаторами в колхозе, Михайленко Иван окончил техникум и трудился бухгалтером.

Количество населения в 1928 году в селе Студенческом - 473 человека. По всей стране в 1928 году начался период коллективизации сельского хозяйства. Осенью 1929 года в селе Студенческом был организован колхоз имени Сталина. Вначале он входил в колхоз-гигант «Степной пахарь» с центром в селе Андреевка, а затем стал самостоятельным. В колхоз вступило 71 хозяйство села Студенческое. В колхозе работали две бригады. Первым председателем был Солоха Д.Д. Общая площадь хозяйства значилась 400 га, из которой пашни 212 га. В колхозе было 60 лошадей, 30 пар рабочих быков.

В тридцатые годы по призыву первой трактористки страны Паши Ангиной стали организовываться женские бригады. Призыв Паши Ангиной не обошел и село Студенческое. В колхозе имени Сталина была образована женская бригада, в нее вошли: Зобенко Анастасия, Кокоза Мария, Якуша Пелагея, Кокоза Анна, Зобенко Мария, Бахтыбаева Зияда, Русанова Екатерина, Тютюник Анастасия, Тютюник Антонина.

В годы Великой Отечественной войны были призваны на фронт 180 жителей села Студенческое, из них 87 человек не вернулись с войны. Следует отметить трагическую судьбу семьи Белич Акулины. Во время Великой Отечественной войны муж и четверо ее сыновей не вернулись с фронта. На Восточном фронте принимал участие в обороне Сталинграда Цесько Николай. Награжден орденом Красной Звезды Сагиденов Мусагалий. Не

обошли стороной боевые награды и Якуша Евдокима, Миралинова Сисена, Жумагалиева Ергалия, Макаренко Ивана, Якуша Степана, Неделько Илью, Бахтыбаева Берсугура, Букаева Куанышбая, Мацегора Василия, Криштова Тимофея и других.

Мужчины ушли защищать Родину, а вся тяжесть крестьянского труда легла на плечи женщин. Славные труженицы понимали, что не только штык, но и колос врага колет. С 10 лет подростки становились взрослыми, потому что работали наравне со взрослыми - это Петренко Мария, Рудик Александра, Кабачек Григорий, Туманова Галина, Артыгалиева Асия. Продолжала работать женская производственная бригада во главе с Русановой Екатериной. Были награждены правительственными наградами следующие жители села: Петренко Татьяна, Шабалин Петр, Зобенко Мария, Тютюник Антонина, Соколан Татьяна, Криштова Мария, Буртовая Ульяна, Дусбаева Сапура, Ребгун Лидия.

Вехой в жизни села явилось освоение целинных земель. По призыву комсомола приехали в село целинники: Туманов Алексей, Волков Юрий, Степанов Валерий, которые создали здесь свои семьи и остались жить. Колхоз имени Сталина стал одним из лучших в районе, принимал участие в ВДНХ в Москве. В 1962 году по названию реки Бурти колхоз был переименован в «Буртинский». В колхозе был построен животноводческий комплекс. Животноводство было прибыльным делом, к-з занимался разведением КРС, птицеводством, свиноводством. Наряду с животноводством также занимались зерновыми культурами. Долгие годы завхозом колхоза «Буртинский» был Бублий Яков, его труд удостоен ордена Октябрьской Революции.

В 1970 году в ознаменование 50-летия Казахской ССР занесены на Доску Почета старожилы: Зинченко С.Г. и Козоза Г.П., тракторист Петренко Михаил. Передовик производства Бахитов Нуржан за хорошую работу на комбайне был премирован автомобилем «Волга». Особых успехов на производстве достигла свинарка Рудик Александра, тракторист Сапахов Еrsaин имеет за труд орден Трудового Красного Знамени, победителями соцсоревнования в 1977 г. стали Мамбетов Даурен и Ружанский Сергей. Много лет передовыми скотниками колхоза «Буртинский» были Бахтыбаев Берсугур, Жанаев Жаксыбай, Буранкулов Кенжегали, Алиманов Бапай, Никонов Николай, Жусупов Сабыржан. Много лет в колхозе «Буртинский» передовым трактористом был Горин Федор, передовым комбайнером – Макаренко Николай, хороших успехов достигла телятница Степанова Нина, Бахтыбаева Умындык, Якуша Галина, Петренко Мария, Соколан Нина. Много труда вложили доярки: Мацегора Лидия, Петренко Тамара, Жетписбаева Аксерик, Алиманова Назипа, Туманова Галина, Айкенова Айганша и другие. Большая плеяда шоферов составляла основную силу труда: Котляревский Анатолий, Якуша Виктор, Заяц Яков, Дудников Григорий, Айкенов Тынышпай, Туkenов Барий, Калманов Тлеген,

Жумагалиев Мухамбет, Истаев Урумбасар, Иванько Иван, Салыкбаев Урунбасар. В 1977 году в селе Студенческом был построен новый клуб. В 1987 году в строй вошла типовая школа. Выпускники школы: Копайгора Виктор - главный врач Полеводинской районной больницы Саратовской области, Зинченко Юрий - заведующий Жайсанской больницей, врач-травматолог - Китаров Абдулла, военный юрист - Айкенов Арсен, врач - Жакенова Сайра.

Сегодня в селе Студенческом действуют средняя школа, фельдшерский пункт, библиотека с книжным фондом 4184 экз. книг. Работают магазины, крестьянские хозяйства.

СУХОВЕЙ МИХАИЛ СТЕПАНОВИЧ (28.05.1939 г., с.Каратаусай) - механизатор, бригадир к-за «Красный пахарь». Образование 7 классов. В 1955 г. поступил в Яйсанское УМСХ №5 на годовичные курсы тракториста-машиниста широкого профиля. Затем работал механизатором от Мартукской МТС. С 1958-1961 гг. проходил службу в рядах Вооруженных Сил. С 1962 г. и до ухода на пенсию трудился механизатором в к-зе «Красный пахарь». За успехи в развитии экономики хозяйства награжден орденами Ленина, Трудового Красного Знамени, за достигнутые успехи в развитии народного хозяйства удостоен Серебряной медали ВДНХ СССР, Бронзовой медали ВДНХ СССР, медалей «50 лет освоения целинных земель», «100 лет со дня рождения В.И. Ленина».

СЫНТАС - село расположено на востоке Мартукского р-на в 66 км от райцентра. Входит в состав Родниковского сельского округа. Численность населения - 5 чел. Наименование село получило по названию протекающей реки Сынтас. Было отделением с-за им. Карла Маркса.

СЫЧЕВ ВЛАДИМИР СЕРГЕЕВИЧ (1924 г., с.Мартук) - ветеран войны. Трудовой путь начал в 1938 г. Воевал на Волховском и Ленинградском фронтах Великой Отечественной войны. Работал 40 лет в АТП. Награжден орденами Красной Звезды, «Знак Почета», Трудовой Славы, Отечественной войны 1-й степени, медалями.

Т

ТАМОЖЕННЫЙ ПОСТ ЖАЙСАН - открыт в 1993 году. Является северными воротами Республики Казахстан. Основная функция - защита экономических интересов независимого Казахстана.

ТАНИРБЕРГЕН - река в Мартукском и Кобдинском р-нах. Длина - 58 км, площадь водосбора - 821км. Берет начало у подножия Таскоральских гор и впадает в реку Илек. Долина широкая (2-3 км), ширина русла - 40-60 м, берега крутые (2-5 м). Наполняется подземными водами и дождевыми осадками. Среднегодовой расход воды - 0,49 м/сек.

ТАНИРБЕРГЕНОВСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ

ТАНИРБЕРГЕНОВСКИЙ АУЛЬНЫЙ ОКРУГ - расположен в юго-восточной части Мартукского района. На западе граничит с Жайсанским сельским округом, на юго-западе с Байнассайским аульным округом, на севере с Каратагайским, Мартукским сельскими округами, на востоке с Хлебодаровским и на юге с Курмансайским аульным округом. Общая площадь землепользования составляет 66824 га. По территории округа проходит дорога республиканского значения, имеющая асфальтовое покрытие, по которой и осуществляется сообщение с областным и районным центрами.

Шартты белгілер:

- Өзендер
- Темір жол
- Авто жолдары
- Аудан және округ шекарасы

Условные обозначение:

- Реки
- Железная дорога
- Автодороги
- Границы района и округа

КЛИМАТ: Территория округа расположена в степной и сухостепной зонах. Климат характерно выраженный материковый, с высокой континентальностью. Наиболее холодным является январь, в этот месяц

температура опускается ниже -35, -40 градусов. Знойным бывает июль, когда температура достигает +40 градусов. Продолжительность безморозного периода составляет в среднем 130 дней. Опасны ранние заморозки в октябре. Среднегодовое количество осадков составляет 250 мм, причем наибольшее количество их выпадает в июне, а наименьшее – в феврале. Не редкостью является туман. Иногда бывают ливневые дожди, которые отличаются кратковременностью. Относительная влажность воздуха в апреле составляет 56%, в мае падает до 45% и в летние месяцы составляет 37-40%. Средняя высота снежного покрова составляет от 24 до 33 см, в низменных участках она значительно выше. Преобладающее направление ветра – юго-восточное. Сильные ветры оказывают влияние на почвообразовательные процессы. В округе летом и осенью бывают сильные пыльные бури.

РЕЛЬЕФ: Поверхность территории округа формируют обширная пойма реки Илек, ее надпойменная терраса и возвышенная холмисто-увалистая равнина. На западном участке аульного округа в районе Аксу многочисленные холмы вытянуты на север.

Центральная часть характеризуется пересеченным рельефом. Обрывистые склоны переходят в пойму рек Илек, Танирберген, Аксу, Жамансу, которые пересекают территорию округа. Пойма рек волнистая с хорошо выраженным микрорельефом. Самые высокие возвышенности - это Жалан тау (244 м) и Белогорка (275 м). Аульный округ изрезан оврагами, балками, малыми реками, наиболее крупная из которых Саржансай.

ПОЧВЫ: Рельеф округа сложный. Здесь выделяются в основном темно-каштановые почвы. Также имеются небольшие территории солонцов. В пойме реки Илек формируются почвы лугового ряда различной степени засоленности и различного механического состава. Для борьбы с эрозией высажены лесополосы вдоль трассы.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена рекой Илек и притоками Танирберген (33 км), Жамансу (30 км), Аксу (24 км). Река Илек на территории сельского округа протекает с юго-востока на северо-запад (36 км). Вдоль русла реки часто встречаются участки, буйно поросшие таволгой и другими кустарниками. Долина реки хорошо разработана. Ширина ее 3-5 км. Склоны долины имеют высоту 15-20 м, а на отдельных участках до 30 м. Грунты склонов суглинистые, по мере движения вниз по течению переходят в супесчаные, местами песчаные. Вдоль течения реки образуются плесы, которые имеют размеры до 5 м ширины и до 300 и более метров длины. Глубина плесов достигает 2 м, глубина перекатов до 20 см. Уклон реки

небольшой, поэтому скорость течения малая. Паводковые воды поднимают уровень воды выше на 3-4 м. Основная часть стока (около 80% от годового) проходит весной обычно в апреле-мае. Летом глубина воды на перекатах не превышает 15 см. Зимой река промерзает местами до дна. Продолжительность периода, свободного ото льда, колеблется от 179 до 220 дней. По составу воды реки Илек смешанные хлоридно-сульфатно-натриевого типа с повышенным содержанием ионов гидрокарбоната и кальция. На территории округа имеются озера Мукатово и Жер. Есть плотина 1967 года строения.

Глубина залегания подземных вод в округе колеблется от 10 до 25 метров. Кроме того, имеются 2 артезианские скважины.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Под влиянием засушливого климата растительный покров имеет степной характер и представлен засухоустойчивыми видами. Из травянистых растений преобладают овсяница, ковыль, костер безостый, встречается тюльпан. Особо распространены лекарственные растения: адонис, подорожник, кровохлебка, чабрец, ромашка, щавель, полынь. Также широко представлены типчаковые ассоциации. Отдельную красоту составляют небольшие массивы деревьев (тополь, осина, лох, ива) по берегам рек. По оврагам, балкам распространена чилига. По берегам озер растет осока.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Наряду с растительным и животный мир разнообразен. Здесь обитают: хорек, лиса, волк, заяц, косули, куница, полевка, суслик, тушканчик, черепаха, змеи. Из птиц встречаются: журавли, цапли, степные орлы, орлан, куропатки, кулики, кроншнеп, сова, филин, савка, чайка, утки, беркут, балобан и др. Реки округа богаты рыбой. Тут водятся карась, пескарь, щука, судак, сом, налим, язь, окунь, подус, лещ, красноперка.

РЕСУРСЫ: Танирбергеновский аульный округ богат каменным углем (Аксу и Кенсахара), строительным материалом - щебнем, гравием, песком, глиной. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи - 3878 га, естественные сенокосы 1023 га, пастбища 17864 га, и пахотные земли 14125 га, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория округа была создана в 1995 году и занимала площадь 66824 га. В аульном округе имеются населенные пункты – Саржансай, Кенсахара, Аксу.

По итогам переписи (2007 г.) численность населения составляет 1409 человек. Из них в Саржансае - 808 чел., в Кенсахаре - 583 чел., в Аксу - 18 чел. Плотность населения составляет 2 человека на 1 кв. км.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Танирбергенский аульный округ относится к региону рискованного земледелия. Раньше в этом округе было широко развито мясо-молочное животноводство, свиноводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются 2 ТОО и 42 крестьянских хозяйства. Общая площадь, занимаемая ими, составляет 28740 га.

Главной отраслью сельского хозяйства сегодня является растениеводство, коневодство, овцеводство, верблюдоводство, а также разведение КРС. В Саржансае есть мельница, которая за сутки может смолот до 10 тонн зерна.

Земли ТОО и КХ – 28740 га

ТОО «Кенсахара» - 1588 га. - Иркинов И.	КХ «Тлеш» - 260 га. – Тлешов К
ТОО «Рад Агро» - 2208 га. – Селенов М.	КХ «Бинтымак» - 804 га. – Бутинчинов Ж.
КХ «Сузар» - 120 га. - Идрисов А.	КХ «Назар» - 2401 га. – Саркулов Р.
КХ «Танирберген» - 129 га. – Валиахметова	КХ «Багдат XX I век» - 1446 га - Кубайдуллин
КХ «Сагдат» - 114 га. - Утепберген	КХ «Караганда» - 760 га. - Имазова Г.
КХ «Байжан» - 68 га. – Галиев Г.	КХ «Еламан А» - 1060 га. - Альжанова
КХ «Жантай» - 159 га. – Даулетбаев Ж	КХ «Баязит» - 6973 га. - Иркинов
КХ «Жас-Талап» - 409 га. – Ергалиев Ж.	КХ «Галымжан» - 68 га. - Киясова Н.
КХ «Жана-Илек» - 1553 га – Молдагалиев Г.	КХ «Алим» - 90 га. - Дильжанов
КХ «Владимир» - 165 га. – Мукомол В.	КХ «Берекет» - 1676 га. – Молдагазы А.
КХ «Пенакос» - 151 га. – Махина Л.	КХ «Телеу» - 932 га. – Ильясов Т.
КХ «Нагмет» - 341 га. – Нагметов Б.	КХ «Аксу» - 659 га. – Жанабаев И.
КХ «Елтай» - 318 га. - Сапиров	КХ «Алишер» - 121 га. – Жумабаев Б.
КХ «Анар» - 294 га. – Тлепова Б.	КХ «Талап» - 188 га. – Иманов Т.
КХ «Свет» - 91 га. – Ширяев В.	КХ «Деметра» - 37 га. – Чумаченко А.
КХ «Жигер» - 138 га. – Кенжегалиев Е.	КХ «Нуржан» - 145 га. – Карабалиев К.
КХ «Журунтай» - 75 га. – Журунтаев В.	КХ «Шолпан» - 727 га. – Бихамбетов Б.
КХ «Ильяс» - 53 га. - Ильясов	КХ «Замза» - 145 га. - Утегенова Г.
КХ «Байкадам» - 136 га. – Ильясов М.	КХ «Казен» - 221 га. - Байжанов А.
КХ «Акжол» - 80 га. - Скаков Г.	КХ «Армак» - 370 га. - Альмурзаев А.
КХ «Влэна» - 43 га. – Квоп Р.	КХ «Адилет» - 996 га. - Кобенов Б.
КХ «Хадиджат» - 120 га. – Билалова Т.	КХ «Сапар» - Турмагамбетов Б

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в округе имеются 2 средние школы в Саржансае и Кенсахаре. Общее количество учащихся в округе 299 человек. Педагогический коллектив насчитывает 58 учителей. При школе имеется филиал ДЮСШ, где занимаются 16 детей.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа одна врачебная амбулатория (ВА) в Саржансае и фельдшерский пункт (ФП) в Кенсахаре.

КУЛЬТПРОСВЕТРАБОТА: На территории округа имеется библиотека в селе Саржансай с библиотечным фондом в количестве 6775 экземпляров и клуб в Кенсахаре.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории округа особо культивируются вольная борьба (женская и мужская), шахматы, тогыз-кумалак. Спортсмены неоднократно становились призерами районных, областных, республиканских, краевых соревнований. Также сборная команда аульного округа добивалась хороших результатов в зональных соревнованиях и районных, областных спартакиадах.

КУЛЬТУРА: Согласно научной работы В.В. Ткачёва «Начало алакульской эпохи в Урало-Казахстанском регионе», в степном Приуралье в настоящее время может быть выделена довольно представительная серия погребений петровского этапа, сосредоточенных в четырёх некрополях. Следует отметить, что западноалакульская культурная группа имеет заметные отличия от синхронных культурных образований Урало-Казахстанского региона. Достаточно специфичный облик ей придаёт пограничное положение в контактной зоне со срубным ареалом. Парадоксально, но именно это обстоятельство является большим подспорьем в определении хронологических позиций различных массивов памятников, так как даёт в руки исследований дополнительные данные для синхронизации.

Отличительной особенностью некрополей петровского этапа западноалакульской культурной группы является традиция совершения впускных захоронений, унаследованная от приуральской группы памятников синташтинской культуры, где этот канон практически никогда не нарушался. В могильниках «Танаберген 2» в бассейне реки Илек раннеалакульские (петровские) погребения были впущены в насыпи, сооружённые над могилами среднего бронзового века. Но поистине уникальную возможность для выяснения культурно-хронологического соотношения синташтинских и раннеалакульских древностей удалось получить в кургане 7 могильника «Танаберген 2». Не менее 18 погребений интересующего нас времени были впущены в насыпь 10 кургана, сооружённого над 17-ю синташтинскими могилами. При этом в ряде случаев отмечены факты прямой стратиграфии.

В трудах С.Ю.Гуцалова и А.А.Бисембаева «Погребения предскифского времени с территории орско-илекских степей» записано, что показательный факт обнаружения в кургане 1 могильника «Танаберген 2» трёхярусного погребения, находившегося в стратиграфической «вилке» между алакульскими погребениями эпохи поздней бронзы и погребением №18,

датируемого, вероятнее всего, временем не позже середины 5 века до нашей эры. Данное погребение попадает в широкое хронологическое пространство от 12 века до н.э. (верхняя граница эпохи поздней бронзы) до 6 века до н.э. Следует признать, что – это очень широкий промежуток времени, хотя, скорее всего, верхняя дата погребения не выходит за пределы 7 века до н.э., так как, с указанного времени в приуральских степях исчезает традиция совершения безынвентарных погребений.

Могильник Танаберген I. Два земляных, полусферических кургана, расположенных на пашне, на ровной надпойменной террасе реки Танирберген. Находятся в 70м. друг от друга по оси запад-восток. Размеры их: курган №1 (восточный) – высота 2м., диаметр 36м., курган №2 – высота 2,5м. Оба распахиваются. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Танаберген II. Находится в 4 км к югу от ст.Каратогай, в 500м к северу от репера «33-й км» трассы Актобе-Мартук, в 500м к югу от впадения Танирбергена в Илек. Состоит из 14 земляных курганов плохо заметных из-за длительных распахов в 1960-70-х гг. (возможно, что часть объектов полностью распахана). Расположен на плоской площадке первой надпойменной террасы реки Илек (левого берега). На пашне фиксируется несколько уплощённых насыпей расположенных вокруг кургана №1 – земляной, насыпь уплощённая. Его размеры: высота 1,3м, диаметр – 28м. Большинство остальных курганов первоначально были зафиксированы в 350м. к юго-востоку от него. Всего 4 насыпи размерами: 0,2x15м. – 0,7x22м. В 1989г. здесь был раскопан курган №4 относящийся к савроматской культуре. Раскопки 1991 года выявили, что остальные курганы этой группы относятся также к сарматской культуре. Курган №1 был представлен погребениями от эпохи бронзы до позднего средневековья. Уникальными в нём являются захоронения ямной культуры, в катакомбе эпохи бронзы. Памятник эпохи бронзы и раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Курган Танаберген III. Земляной курган с уплощённой насыпью диаметром 14м., высотой 0,6м., расположен у казахского кладбища на вершине водораздела правого берега реки Танирберген. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован. Курган замыкал с востока южную цепочку и являлся крупнейшим в ней. Насыпь земляная, сильно распахана. У подножия наблюдался запаханный ровик. Могила №2 находилась в 2,5м. к востоку от центра кургана строго под бровкой. Выкид из неё наслаивался над выкидом из могилы №1. Могила прямоугольной формы, размерами 1,35x2,9м., ориентирована по линии восток-запад с небольшим отклонением. Стенки отвесные. Засыпь – рыхлая супесь жёлтого цвета. На глубине 0,9м от уровня погребённой почвы в юго-восточном углу лежали рёбра овцы.

На глубине 1,4м совершенно погребение 1 – скелет женщины располагался вытянуто на спине по диагонали ямы в западном углу, головой на юго-запад. Ноги были вытянуты и находились под тупым углом по отношению к туловищу. Левая рука вытянута, правая – согнута под тупым углом в локте, кисть отсутствовала. У западной стенки расчищены кости тушки овцы: обе лопатки, позвоночник, рёбра и кости ног. Между ними и стенкой стоял глиняный круглодонный сосуд с шаровидным туловом (диаметр-13,5см.) и воронковидный горловиной (диаметр-9,0см.), высота – 14,2см. Внешняя поверхность коричневато-чёрная, в изломе – чёрная с примесью шамота. По тулову нанесён орнамент – по плечу прочерчены три горизонтальные линии, от которых спускаются крупные треугольники, заполненные ямочными вдавлениями. У черепа – два височных кольца овальной формы, изготовленные из серебряной проволоки сечением 0,3см. Ушко одного наполовину обломано. У шеи стеклянные шестигранные бусины зелёного цвета. Под челюстью – круглая из зелёного стекла с позолотой; на черепе – шестигранные чёрные бусины. Под скелетом на уровне живота – трубчатая кость лошади. Основное количество костей лошади: лопатка, рёбра, трубчатые, а также кисть правой руки верхнего скелета находились ниже, на глубине 1,95м, вдоль южной стенки могилы, а её западной части. К северу от них – две челюсти, рёбра, позвонки и лопатка овцы.

На глубине 2,2м располагалось погр.2 – скелет взрослого человека лежал вытянуто на спине по осевой линии ямы на органической подстилке, головой на запад, лицом к югу. Руки потревожены: отсутствовала левая плечевая кость (лежала на глубине 1,95м среди костей лошади), правая же лучевая была сдвинута к ноге и лежала вытянуто вдоль туловища, кисть – у таза. Ноги вытянуты, стопы раздвинуты. У задней стенки, против груди лежали позвонки овцы, рядом с которыми – навершие железного ножа, лезвие которого найдено против правого локтя. Рукоять ножа прямая, шириной 1,9см, лезвие подтреугольное, шириной 1,1см. На правой плечевой кости – железный колчаный крючок, сделанный из прута шириной 0,7-2,4см, длиной 13см, к верхней широкой части которого приварена петля.

Могильник Танаберген IV. Представляет собой земляную насыпь диаметром 16м., высотой 0,7м, расположенную в пределах казахского кладбища на вершине водораздела правого берега реки Танирберген. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Танаберген V. Состоит из двух земляных курганов расположенных на вершине водораздела левого берега реки Танирберген. Курганы расположены в 75м. по оси северо-запад – юго-восток, насыпи полусферические. Их размеры: курган №1 – 0,65x10м., курган №2 – 0,7x22м. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР в августе 1987г. Паспортизирован.

Могильник Танаберген VI. Представляет собой земляную насыпь диаметром 30м., высотой 1,0м. Расположен у полевой дороги в 500м от чабанской точки на левом берегу реки Танирберген.

Могильник Танаберген VII. Два земляных кургана с полусферическими насыпями (30x1,0м, 28x0,9м.) расположены на пологой возвышенности правого берега реки Танирберген.

Могильник Танаберген VIII. Группа из 3-х курганов расположенных на гребне крутой возвышенности правого берега реки Танирберген у казахского кладбища. Размеры курганов составляют от 18 до 25м в диаметре и от 1,3 до 1,5м высотой.

Могильник Танаберген IX. Четыре земляных кургана полусферического профиля расположены у полевой дороги на правом берегу реки Танирберген. Курган №2 с камнями в насыпи. Их размеры от 0,3 до 1,8м в высоту и от 13 до 30м в высоту.

Курган. Могильник Нагорное I. Памятник выявлен и осмотрен в 1955 году В.С.Сорокиным (Ленинградское отделение института археологии СССР), в 1960 году зарегистрирован кадастром археологических памятников Казахстана за №820. В 1975 году археологическим отрядом Актюбинского областного музея составлен полуинструментальный план расположения курганов при повторном осмотре современного состояния памятника. Не раскапывался. Могильник представляет цепочку из 5 крупных земляных курганов, образующих дугу субширотного простираения на протяжении 700м, слабо выгнутую в юго-западном направлении. Расстояния между курганами составляют от 70 до 320м., своей растянутостью напоминая могильник Бесоба у села Хлебодаровка. Курганы имеют плавные очертания со слабо выраженным в рельефе кольцевым понижением вокруг земляных насыпей. Исключением является курган №4, вершины которого уплощена и на ней находятся остатки триангуляционного знака окопанного с четырёх сторон канавками. Размеры курганов: диаметром от 28 до 46 метров, высота от 1,8 до 3м. Три из них (№1,2,3) распахиваются и находятся под посевами, два наиболее крупных (№3,4) остаются, вокруг курганов предполагает наличие уже уничтожаемых мелких курганов с захоронениями рядовых кочевников того же времени. Курганы могут содержать новые сведения о быте и обрядах соврамаческих вождей, дать уникальный вещевой материал о прикладном искусстве ранних кочевников, их вооружении, связях с другими народами. Памятник 8-6 в до н.э. Паспортизирован.

Курган Нагорное II. Земляной курган, насыпь которого уже значительно растаскана в результате многолетней распашки (современные размеры 0,6x20м.), находится в 100м. от обрыва 1-й надпойменной террасы левого берега реки Илек. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 7 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Нагорное III. Могильник расположен на пашне у обрыва первой надпойменной террасы левого берега реки Илек и состоит из 4-х

земляных, расположенных ромбом, курганов диаметром от 15 до 22м и высотой от 0,3 до 0,6м. Все курганы распахиваются. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен 7 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Курган Нагорное IV. Земляной курган (1,0x20м.) расположен на пашне на надпойменной террасе левого берега реки Илек. В результате установки на кургане триангуляционного знака, насыпь приобрела подквадратную форму. Памятник эпохи раннего железа. Выявлен 7 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Курган Нагорное V. Земляной курган полусферической формы размером 1,2x20м расположен глубоко в степи на вершине водораздела левого берега реки Илек в 10 км от русла. На вершине кургана установлен триангуляционный знак. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 12 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Курган Нагорное VI. Состоит из двух земляных курганов, расположенных по линии запад-восток в 130м друг от друга на водораздельном плато в 0,7 км к западу от кургана Нагорное 5. Высота курганов 1,6 и 1,8м., диаметр соответственно 36 и 50м. По периметру курганов – заросли чилиги. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 12 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара I. Могильник, из 4-х компактно расположенных земляных курганных насыпей, обнаружен на пашне в 2 км к югу от русла реки Илек на 1-й надпойменной террасе. На одном из курганов установлен триангуляционный знак, остальные распахиваются. Их современные размеры: курган №1 – 1x40м., курган №2 – 0,5x20м., курган №3 – 0,7x18м., курган №4 – 0,4x18м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 12 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара II. Могильник состоит из 16 полусферических земляных курганов вытянутых по цепочке вдоль обрыва надпойменной террасы левого берега реки Илек на 300м по линии северо-запад – юго-восток. На наибольшем кургане №1 ранее был установлен триангуляционный знак. Курганы №4 и 5, возможно, мазары, т.к. в их основании прослеживаются кладки дикого камня подквадратной формы. Размеры основной массы курганов находятся в пределах 4-10x0,2-0,4м. Крайние с юга курганы №15 и 16 превосходят остальные в размерах, соответственно 18x0,5 и 20x0,3м. Размеры кургана №1: 20x0,1м. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР 7 августа 1987 года. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара III. Могильник расположен на широком водоразделе левого берега реки Илек, расположенного глубоко в степи, в 4-5км от поймы реки Илек. Курганы растянулись длинной цепочкой на 1,3км с севера на восток. Могильник хорошо рассматривается на окружающей местности

приблизительно с 5 км. Курганы №5, 11,13 имеют камень в насыпи, остальные – земляные. Размеры насыпей варьируют в пределах 7-40м. в диаметре и 0,4-1,7м в высоту. Все они интенсивно распахиваются. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 7 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара IV. Состоит из кургана полусферической формы, диаметром 8м и высотой 0,5м., расположенного на склоне водораздела широтной ориентировки левого берега реки Илек. Насыпь состоит из земли и щебня. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 12 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара V. Земляной полусферический курган размерами 1,5x25м расположен глубоко в степи на водоразделе левого берега реки Илек, в 5 км к югу от русла реки. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 12 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара VI. Могильник из пяти земляных полусферических компактно расположенных курганов, расположен на вершине плоской возвышенности в глубокой степи на левобережье реки Илек. Все курганы распахиваются. Наибольшие размеры имеют курганы №1 и5, соответственно 36x1,0м. Размеры остальных находятся в пределах 20-30x0,4-0,5м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен 12 августа 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Кенсахара VII. Могильник из двух земляных полусферических компактно расположенных курганов, расположенных на вершине плоской возвышенности левобережья реки Илек у северной окраины казахского кладбища. Размеры курганов: курган №1 – 20x0,7м и курган №2 – 10x0,4м.

Могильник Кенсахара VIII. Могильник из двух земляных полусферических курганов, расположенных на вершине плоской возвышенности левобережья реки Илек пересечённая дорогой. Размеры курганов: курган №1-12x0,5м и курган №2 – 12x0,3м.

Могильник Аксу I. 30 земляных курганов вытянуты по цепочке на 350м. с запада на восток. В центре могильника находится крупнейший курган №1 – насыпь полусферическая, высота 2,5м, диаметр 45м, на вершине – грабительская воронка диаметром 5м, чуть поодаль установлен геодезический знак. В 60м западнее расположена кучно группа из 12-ти курганов размерами от 0,2x5м до 1,0x16м остальные курганы вытянуты широтно к востоку от кургана №1. Насыпи их варьируют в пределах от 1,3x10м. до 0,2x10м. У восточных границ группы расположено казахское кладбище. Два из восточных курганов распахиваются. Могильник расположен на вершине водораздельного плато междуречья реки Аксу и реки Илек в 250м к югу от русла реки Илек. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу II. Два земляных кургана расположены на гребне водораздела междуречья реки Илек и реки Аксу, по оси северо-восток – юго-запад в 85м друг от друга. Насыпи уплощены. Их размеры: 0,4x14м и 0,2x8м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу III. Состоит из 8-ми курганов, расположенных на расстоянии 240м по линии север-северо-восток-юг-юго-запад на вершине водораздельного плато левого берега реки Аксу. Наиболее крупные насыпи №1 (1,0x18м.), (1,3x18м.) расположены севернее. На вершине кургана №1 находится геодезический знак. В 70м южнее кургана №1 находится курган №5 (1,0x12м.) Все остальные курганы имеют размеры: от 0,3x6м до 0,8x10м. В насыпях курганов большое количество колотого дикого камня. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу IV. Четыре земляных, с включением камня насыпи кургана, расположены на пашне, на вершине водораздельного плато междуречья реки Аксу и реки Илек. Курганы расположены попарно. Курганы №1 и2 находятся южнее в 50м друг от друга по оси север-юг. Соответственно в 100-120м к северу от кургана №2 находится третий и четвёртый курганы расположенные по оси запад-северо-запад-юг-юго-восток в 40м друг от друга. Насыпи очень сильно сnivelированы распахой. Размеры курганов: курган №1 -0,8x22м; курган №2 – 0,3x20м; курган №3 – 1,2x30м; курган №4 – 1,0x30м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу V. Земляной курган полусферической формы с камнем в насыпи: высота – 0,7м., диаметр – 22м. Расположен в 3км к юго-востоку от села Аксу у трассы Мартук – Байнассаи.

Могильник Аксу VI. Состоит из 2-х земляных курганов, расположенных на вершине водораздела левого берега реки Аксу, по оси северо-восток – юго-запад в 30м друг от друга. На вершине крайнего северного кургана №1 (0,4x10м) некогда стоял геодезический знак. Насыпь кургана №2 уплощенная, высота – 0,15м, диаметр – 8м. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу VII. Состоит из четырёх земляных курганов расположенных на вершине водораздельного плато левого берега реки Аксу. Курганы сгруппированы тесной цепочкой растянувшейся на 100м. с северо-запада на юго-восток. Насыпи уплощенные. Размеры наибольшего кургана №1 находящегося в центре 1,0x20м. Остальные имеют размеры от 0,15x10м до 0,4x14м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу VIII. Три земляных кургана расположены на склоне водораздельного плато берега реки Илек. Курганы находятся на оси север-

северо-восток – юг-юго-запад на расстоянии 140м друг от друга. Курганы №1 (1,5x20м), 2 (0,6x20м) расположены в 30м друг от друга по оси север-северо-восток – юг-юго-запад. В 110 м к северу от них, у обрыва второй террасы реки Илек находится курган №3 (0,25x8м.) Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу IX. Четыре земляных кургана расположены на вершине водораздельного плато левого берега реки Илек. Курган №1 имеет полусферическую насыпь высотой 1м., диаметр 14м., остальные три кургана расположены в 140м на северо-восток, свособразным треугольником остриём на север. Их размеры: курган №2 – 1,4x22м, курган №3 – 0,5x20м, курган №4 – 1,0x22м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу X. Группа из 9-ти курганов, расположена на вершине водораздельного плато правого берега реки Аксу. Состоит из цепочки широтной ориентировки растянувшейся на 400м. Насыпи курганов имеют размеры в пределах от 0,2x12м и до 0,8x15м. По центру группы проходит линия электропередач. Четыре кургана расположенных западнее распахиваются, также как и курганы №8 (0,15x12м) и №9 (0,15x8м), находящиеся в 100м к северу от них. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XI. Земляной курган полусферической формы: высота 0,5м, диаметр 6м. Расположен на южной окраине старого казахского кладбища. Культовый комплекс расположен на бугре в пойме левого берега реки Илек. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XII. Три земляных кургана расположенных на вершине водораздела (на пашне) левого берега реки Аксу. Курганы находятся на оси север-северо-запад- юг- юго-восток в 210м друг от друга. Насыпи очень сильно распаханы, курган №1 расположенный севернее – имеет размеры 0,7x16м. Курганы №2 и 3, находящиеся южнее в 30м друг от друга по оси запад-северо-запад-юг-юго-восток соответственно, имеют размеры 0,4x16м и 0,3x12м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XIV. Два земляных кургана представлены круглыми полусферическими насыпями, расположены на межевой полосе (в лесопосадке), на вершине водораздельного плато левого берега реки Илек. Находятся на оси север-северо-запад-юг-юго-восток в 200м друг от друга. На вершине находящегося севернее кургана №2 (1,7x28м) установлен геодезический знак. Размеры кургана №1 – высота 1,5м, диаметр 24м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XVII. Большой полусферичекый земляной курган (1,4х23м), расположен на вершине водораздельного плато правого берега реки Аксу, левого притока реки Илек. Вокруг насыпи пологий кольцевой ровик. На вершине сѐ установлен геодезический знак. В 30м к северу расположен курган №2 (0,2х6м). В насыпи сго встречаются камни. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XVIII. Земляной курган высотой 2м., диаметром 50м., расположен на пашне, на вершине водораздела левого берега реки Аксу. Вокруг кургана кольцевой ровик. Насыпь очень сильно снивелирована распашкой. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Курган Аксу XX. Каменный курган высотой 0,4м., диаметром 8м. Расположен на вершине водораздела правого берега реки Аксу. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XXII. Два земляных кургана с полусферическими насыпями расположены в 90м друг от друга, по оси север-северо-запад-восток-юго-восток, на вершине правого берега реки Аксу. Насыпи имеют размеры: 0,4х8м и 0,3х6м. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XXIII. Четыре каменных кургана размерами: от 3 до 5м в диаметре, до 0,25м в высоту располагаются на расстоянии 30м друг от друга по оси северо-запад – юго-восток на гребне водораздельного хребта правого берега реки Аксу. На вершине кургана №2 установлен геодезический знак. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XXIV. Два земляных кургана с уплощенными насыпями, расположены на вершине водораздела правого берега реки Аксу. Находятся в 15м друг от друга по оси север-юг, рядом расположена будка чабана и загон для скота. Размеры: курган №1 (0,2х8м), курган №2 (0,1х6м). Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XXV. Земляной курган с полусферической насыпью расположен на краю водораздельного плато правого берега реки Аксу, левого притока реки Илек. Параметры сго: высота 1м, диаметр 16м. На вершине сѐ следы некогда установленного геодезического знака. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XXVI. Два земляных, пологих кургана расположены широтно на вершине водораздельного плато правого берега реки Аксу. Насыпи имеют размеры: высота – 0,3м, диаметр – 12м. Памятник эпохи

раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Аксу XXVII. Два земляных кургана расположены на вершине водораздельного хребта правого берега реки Аксу. Курган №1 земляной, полусферический, высота – 2,5м, диаметр – 46м, вокруг насыпи кольцевой ровик. В 30м к юго-западу у подошвы первого кургана расположен курган №2 (0,3х10м). Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Алтынказган. Расположен на вершине водораздельного плато реки Танирберген левого притока реки Илек. Состоит из 4-х бессистемно разбросанных курганов. Крайним с юга является курган №2 (1х20м). Насыпь расплывшаяся. В 135м к северу располагается крупнейший курган №1 (1,5х20м). На вершине его установлен геодезический знак. В 50 и 70м к северо-востоку от него располагались курганы №3 (0,5х18м) и №4 (0,4х14м.). Насыпь кургана №4 каменная. Курганы №2,3,4 аварийные, распахиваются. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен в августе 1987 года археологической экспедицией АПИ и АН КазССР. Паспортизирован.

Могильник Шаклум - 1. расположен на вершине водораздельного плато р.Жамансу левого притока р.Илек. Состоит из 13-ти курганов, в южной части его расположена широтная цепочка из 5-ти курганов длиной 550м., на вершине крупнейшего из них кургана №1 (16,5х30м.), установлен геодезический знак. Размеры остальных 8-ми курганов колеблются от 0,2х10м до 0,3х20м. и 0,2х25м. В 250м. к северу от кургана №1 находятся ещё 2 земляных кургана №2 (0,3х26м.), №3 (0,5х36м.). В 350м. от них находятся курганы №5 (0,4х30м), №4 (0,3х30м.). Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АПИ и АН КазССР летом 1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-I Пять земляных курганов, расположенных на склоне невысокого водораздела у обрыва поймы р.Илек (левый берег), в целом составляют цепочку широтной ориентировки длиной 140м. отдельно от всех расположен курган №5 (восточнее основной группы). Он имеет небольшие размеры (20х0,6м.). Размеры остальных варьируют в пределах 12-15м. в диаметре и 0,2-0,4м в высоту. В насыпи кургана №3 - неглубокая воронка размерами 4х6м. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-II - могильник из 4 земляных курганов небольших размеров (диаметр 6-8м., высота 0,15-0,5м.) с насыпями полусферической формы, вытянутых по цепочке север-юг на расстоянии 40м., расположен на невысоком водоразделе меридиональной ориентировки, на левом берегу р.Илек в 300м. от его поймы. Памятник эпохи средневековья. Памятник выявлен археологической экспедицией АН Каз ССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-III - Состоит из 3 полушарообразных насыпей диаметром 20-22м и высотой 1м., расположенных на расстоянии 100м. друг от друга на меридиональном вытянутом невысоком водоразделе. У западной подошвы кургана №1 прослеживается ров, в насыпи кургана №3 - камень, возможно, он присутствует и в насыпях двух остальных курганов. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-IV - Три небольших кургана с камнем в насыпи диаметром 7-9м., высотой 0,2-0,4м. расположены бессистемно на плоском водоразделе. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-V - Земляной курган с насыпью сферической формы, диаметром 12м., высотой 1м., расположен на вершине водораздела левого берега р.Илек. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-VI - Земляной курган полушарообразной формы диаметром 16м., высотой 0,6м. Расположен на краю обрыва русла р.Илек, на северной окраине казахского кладбища. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-VII - Земляной курган с камнем в насыпи полушарообразной формы на водораздельной возвышенности в 1км. к востоку от отметки «1км» шоссе на Курмансай. Диаметр 12м., высота 0,6м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Могильник Жамансу-VIII - Земляной курган с триангуляционным знаком на вершине, расположенный на водораздельной возвышенности меридиональной ориентировки. Диаметр 22м., высота 1,7м. Памятник эпохи раннего железа. Памятник выявлен археологической экспедицией АН КазССР и АПИ 7.08.1987г. Паспортизирован.

Танаберген 1 - этнографический памятник. Казахское кладбище на возвышенности в 400м. к западу от р.Танаберген. Некрополь занимает площадь, примерно равную 150х150 м. Новые захоронения расположены на восточной стороне кладбища. Старая часть представлена, в основном, оплывшими земляными насыпями и оградами. С западного края имеются три земляных кургана.

Танаберген 2, - этнографический памятник. Казахское кладбище расположено на правом берегу р.Танаберген. Состоит из старых захоронений, представляющих собой оплывшие земляные насыпи. Стоят два объемных резных кулпытаса из светлого известняка-ракушечника.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО АУЛЬНОМУ ОКРУГУ ТАНИРБЕРГЕН

Мухамбетова Зинеп (01.05.1928г. Актюбинская область, Мартукский р-н, а. Жана-Илек) Образование начальное. Замуж вышла в 1946 году. Муж, Мухамбетов Максут, проработал более 40 лет трактористом, она -участник трудового фронта, первая трактористка в к-зе «Социализм». Вырастила 9 детей, имеет 16 внуков, 3 правнука. Награды: «Күміс алқа», Орден «Материнская слава», юбилейная медаль «50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.», «Ветеран труда». Проживает в с. Саржансай.

Курбанбаева Бибисара (30.09.1946г. Узбекистан, Берунинский р-н, с-з «Беруни») Образование среднее. Замуж вышла в 1965 году. Муж, Бекешев Ускен, работал фельдшером, она -разнорабочей. Вырастила 8 детей, имеет 12 внуков. Награды: «Күміс алқа». Проживает в с. Саржансай.

Молдагалиева Умсидық (16.12.1936г. Актюбинская область, Родниковский р-н, а. Саржар) Образование 7 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Молдагалиева Габбас, работал председателем сельского совета, она - передовой телятницей к-за «Социализм», отделение №1. Вырастила 10 детей, имеет 13 внуков, 3 правнука. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», «Ветеран труда», медаль «За трудовую доблесть», звания «Ударник 10 пятилетки(1979г.)», за успехи в Народном хозяйстве СССР она участвовала на ВДНХ четыре раза, «Ударник соцтруда», имеет звание «Лучший скотник Актюбинской области» и 3 серебряные медали, 1 бронзовую за достигнутые успехи в развитии народного хозяйства, множество республиканских и областных грамот, участник первого областного съезда женщин в 1986 году. Проживает в с. Саржансай.

Скакова Карьлга (28.02.1942г. г.Актобе) Образование 7 классов. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Скаков Мырзахмет, работал завгаром, инженером, шофером в с-зе «Псковский» Комсомольского района, она -дояркой, скотницей. Вырастила 10 детей, имеет 18 внуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня», «Алтын алқа», Орден Материнства. Проживает в с. Саржансай.

Байжанова Жауқан (01.05.1926г. Актюбинская область, а. Кумсай) Образование начальное. Замуж вышла в 1947 году. Муж, Казин Байжанов, работал конюхом, она - участник трудового фронта, была разнорабочей в к-зе «Победа». Выростила 11 детей, имеет 32 внука, 21 правнука. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня» юбилейная медаль «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.». Проживает в с. Кенсахара.

Кабылова Шашты (15.07.1945г. Актюбинская область, Шалкарский р-н, к-з «Жамбыл») Образование 7 классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Кабылов Амангельды, работал шофером, чабаном, она -помощником чабана. Выростила 8 детей, имеет 13 внуков. Награды: «Күміс алка». Проживает в с. Кенсахара.

Момынова Акпал (13.07.1937г. Атырауская область, Кызылкогинский р-н, а. Абай) Образование среднеспециальное, медицинское. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Ермеков Крым, работал старшим научным сотрудником КазНИИК (научно-исследовательский институт каракулеводства), она -лаборантом. Выростила 9 детей, имеет 22 внука. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с. Кенсахара.

Абдикаримова Улпаш (21.06.1941г. Каракалпакстан, Кониыратский р-н, Ахунбабай) Образование 8 классов. Замуж вышла в 1961 году. Муж, Абдикаримов Абдреш, работал более 40 лет чабаном, она -помощником чабана в с-зе «Успорт». Выростила 10 детей, имеет 8 внуков. Награды: Почетное звание «Мать-Героиня». Проживает в с. Кенсахара.

Гельвих Анна Карловна (30.05.1944г. Украина, Одесская область, Березовский р-н, с. Ясная Поляна) Образование 2 класса. Замуж вышла в 1962 году. Муж, Гельвих Александр Эмануилович, работал трактористом в к-зе «Победа», она -более 35 лет дояркой. Вырастила 9 детей, имеет 7 внуков. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней, «Ветеран труда». В годы войны была депортирована в Казахстан. Проживает в с. Кенсахара.

Кульманова Балзия (23.02.1945г. Актюбинская область, Хобдинский р-н, с. Успеновка) Образование 6 классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Кульманов Турган, работал скотником в с-зе «Дзержинский», она -более 25 лет дояркой. Вырастила 8 детей, имеет 14 внуков. Награды: Орден «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с. Кенсахара.

Башанова Камагуль Кайкановна (20.06.1939г. Актюбинская область, Мартукский р-н, а. «14 лет Казахстана») Образование начальное. Замуж вышла в 1956 году. Муж, Башанов Рыскали Саринович, работал скотником в к-зе «Социализм», она -дояркой, сакманщицей. Вырастила 9 детей, имеет 15 внуков. Награды: «Күміс алка», Орден «Материнская слава» двух степеней, юбилейная медаль «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.». Проживает в с.Саржансай.

Аманкулова Сабир Кабакановна (20.07.1928г. Актюбинская область, Мартукский р-н, а. Казахстан) Образование 4 класса. Замуж вышла в 1946 году. Муж, Аманкулов Урембасар, участник трудармии, работал на 33 разъезде дежурным, механиком, она - участница трудфронта. Вырастила 8 детей, имеет 16 внуков, 3 правнука. Награды: «Күміс алка», Орден «Материнская слава», медаль «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.». Проживает в с. Саржансай.

Арыкбаева Рабига (05.05.1942г. Актюбинская область, Мартукский район, с.Вознесенка) - Образование 7 классов. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Арыкбаев Сержан, работал животноводом, она - более 30 лет дояркой в к-зе «Победа». Выростила 10 детей, имеет внука и правнука. Награды: медаль «Ветеран труда», «За трудовое отличие», знак почёта «Ударник 9-ой пятилетки», «Ударник 11-ой пятилетки», «Победитель соцсоревнования», четыре года подряд являлась депутатом райсовета. Проживает в с.Кенсахара.

Нуржанова Жамига (1932г. Актюбинская область, Мартукский р-н, а. Кумсай). Сирота. Образование начальное. Замуж вышла в 1948 году. Муж, Нуржанов Саду, работал трактористом, она -разнорабочей в колхозе. Выростила 9 детей, имеет 27 внуков, 6 правнуков. Награды: Орден «Материнская слава». Проживает в с. Кенсахара.

Елемесова Алтыншаш (10.02.1949г. Каракалпакстан, Хожейлинский р-н, к-з им. Карла Маркса) Образование 8 классов. Замуж вышла в 1966 году. Муж, Елемесов Муратбай, работал трактористом, она - шелкопрядчицей. Выростила 10 детей, имеет 19 внуков. Награды: «Алтын алка».Проживает в с. Саржансай.

Жамитова Жансия (1938г. Кызылординская область, Кармакчинский р-н, с-з «Акжар») Образование среднее. Замуж вышла в 1959 году. Муж, Ильясов Тунгишбай, оба работали по путёвке комсомола чабанами в с-зе «Кувандарьинский» - всего 35 лет. Выростила 9 детей, имеет 23 внука, 2 правнука. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней. Проживает в с. Аксу.

Ермуханова Куляш (23.04.1941г. Актюбинская область, с. Мартук) Образование 5 классов. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Ермуханов Агымбай, работал скотником, она - его помощником. Выростила 8 детей, имеет 10 внуков, 2 правнука. Награды: Орден «Материнкая слава». Проживает в с. Кенсахара.

ТИМИРОВА ФАИНА АЛЕКСЕЕВНА (26.12.1926-1995, с. Мартук) - ветеран здравоохранения. Отличник здравоохранения СССР. В 1950 г. окончила Алматинский государственный медицинский институт. В 1950-95 гг. - травматолог, заведующая отделением райбольницы. Делегат съезда травматологов СССР. Награждена орденом Трудового Красного Знамени, несколькими медалями.

ТИНТУЛ НИКОЛАЙ ПЕТРОВИЧ - (1935 г.) - ветеран с.х. труда, механизатор. Работал трактористом в с-зе «Междуреченский». За успехи на производстве награжден орденами Ленина, Октябрьской Революции.

ТКАЧЕНКО НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ (5.12.1935, п. Сарыбулак Акбулакского р-на Оренбургской области) - после службы в армии долгие годы работал электриком с-за им. Дзержинского. За многолетнюю безупречную работу награжден орденом «Знак Почета», несколькими медалями.

ТОНКЕРЕС - село располагалось в 30 км от райцентра вдоль реки Борте. В селе была мечеть, впоследствии приспособленная под школу. Детей обучал Даулеткали Хазрет. Близ села протекали ручьи Байнияз, Хазырет, Биторе, Макымет, Карынбай, Байсары, Есмукат, Мукаш. Высоты - Бозтобе, Карбызтобе, Назаралитобе, Шурентобе, Байынтобе.

ТОНКОКЛЮВЫЙ КРОНШНЕП (*Numenius tenuirostris*) - птица семейства бекасовых. Крупный кулик: длина крыла 23—27 см. Взрослые птицы во все сезоны окрашены одинаково, но самка имеет более длинные крыло и клюв. Верх головы и зашеек черные с широкими светло-охристыми каемками перьев. Передняя часть спины и плечевые перья с черными центрами и светлыми охристыми каймами. Задняя часть спины, надхвостье, низ тела и подмышечные чисто-белые. На верхних кроющих хвоста есть черные полосы и пятна. Передняя сторона шеи, грудь и бока в черных продольных полосках, каплевидных или сердцевидных пятнах. На боках тела поперечные темные полосы. Маховые черновато-бурые. Рулевые с резкими черными поперечными полосами и округлыми пятнами. Клюв бурый, подклювье у основания светло-красное. Радужина темно-бурая. Молодая птица отличается от взрослой ржавчато-буроватым верхом тела, серовато-охристым налетом на зобу и груди, более коротким клювом. Пуховой птенец не описан. Очень похож на большого кроншнепа. Основные

отличия заключаются в том, что тонкоклювый кроншнеп слегка мельче, клюв его короче, очень тонкий и слабо изогнут. Подмышечные перья без поперечных полосок, грудь пятнистая. В полете чаще машет крыльями. Голос — глуховатый дребезжащий свист. Область гнездования этого кулика выяснена очень плохо и, по имеющимся данным, носит реликтовый характер. Скорее всего, тонкоклювый кроншнеп в степях нигде не гнездится. Гнездование его доказано для района р. Тары, где В. Е. Ушаковым (1909, 1916) найдены кладки и добыта самка с гнезда. Доказательства его гнездования имеются и для района г. Барнаула (Л. С. Степанян). Летние находки этого кулика известны для волжско-уральских, актюбинских, оренбургских, кустанайских, атбасарских, кургальджинских степей, а также для степей, лежащих севернее г. Аягуза и близ оз. Чаны. По предположению И. А. Долгушина (1962), гнездовья тонкоклювого кроншнепа приурочены к обширным болотистым пространствам южной полосы таежной зоны Западной Сибири — между Уральским хребтом и Обью. Зимовки расположены в средиземноморских странах: Египте, Алжире, Тунисе, Ираке. Тонкоклювый кроншнеп в Казахстане редок. Отдельные наблюдения над ним разбросаны территориально и очень отрывочны. Численность этой птицы всюду невысокая. Характер пребывания. Перелетная птица. В Казахстане встречается только на пролете. После вывода молодых (конец июня) кулики еще долго держатся в районе гнезд, затем начинаются их предотлетные кочевки. Весной кроншнепы появляются в южных районах Казахстана в конце марта - начале апреля, в центральных, северных и западных районах они наблюдаются в конце апреля - в середине мая. Осенний отлет происходит в июле-августе; последние птицы встречены в начале сентября у городов Кустанай и Семипалатинск. Нередко тонкоклювые кроншнепы летят в стаях с большими кроншнепами. Гнездовым биотопом кроншнепу служат торфяные болота-зыбуны, с гривами, поросшими тальником и березками. Гнездо устраивается на сравнительно сухой кочке, окруженной осокой, и представляет собой небольшое углубление в почве, выстланной сухой травой. В кладке 4 яйца. При появлении человека или собаки у гнезда птицы заранее вылетают навстречу и с громкими криками кружат над врагом. О кормах этого кроншнепа ничего не известно. Близ г. Усть-Каменогорска наблюдали охоту кроншнепов на саранчовых. Никаких сведений о врагах тонкоклювого кроншнепа в литературе нет. Тем не менее гнездовая область его, как и количество особей, непрерывно сокращаются, и это в настоящее время, безусловно, исчезающая птица. О тонкоклювом кроншнепе как о вымирающей птице еще в середине и конце XIX в. писали Н. А. Северцов и М. А. Мензбир. Причины исчезновения этой птицы не установлены, как не известен и образ ее жизни. Предотвратить вымирание столь ценной для науки (практически неизученной) птицы можно только своевременной и строгой ее охраной. Занесена в Красную книгу РК.

ТОЧЕНЬЙ АЛЕКСАНДР ДАНИЛОВИЧ (1924г., село Морозовка - 1974г., г. Актобе) - атлет цирка. Мастер спорта СССР (1967). В 1939-41 гг. - моряк Тихоокеанского флота. В 1941-45гг. участвовал в Великой Отечественной войне. В 1945-54гг. - артист Московского цирка, в 1954-56гг. - работал в Оренбургском цирке. С 1956 года работал на Актюбинском авиапредприятии.

13 ЛЕТ КАЗАХСТАНА - село расположено на юго-западе Мартукского р-на в 60 км от райцентра. Село получило свое название в честь 13-летия Республики Казахстан. Первым председателем колхоза работал Исатаев Ныгмет. До переименования село называлось Куандык, данное переселенцами из Уральской области. Место расположения возвышенное, прилегающие земли благоприятствовали пастьбе скота, обилие трав, малых рек - Добетсай, Бекбайсай и Тамды, родники, лесные колки способствовали образованию поселения кочевых родов, Табын и Ашибек.

Сегодня в селе действуют начальная школа, ФП, крестьянские хозяйства.

ТУЧИН ВЛАДИМИР ФИЛИППОВИЧ (8.08.1932 г., г. Любченко Тамбовской области) - ученый-агроном. Окончил Западно-Казахстанский СХИ. В 1957-94 гг. - главный агроном к-за «Красное знамя», управляющий исполкомом Первомайского сельсовета, инженер по технике безопасности, директором совхоза. Награжден орденом Трудового Красного Знамени, дважды орденом «Знак Почета», грамотами Верховного Совета КазССР.

ТЮЛЬПАН ШРЕНКА (*Tulipa schrenkii*) - многолетнее луковичное растение семейства лилейных. Луковица яйцевидная, до 3 см толщиной. Стебель тонкий, до 30 см высоты. Листья расставленные, в количестве 3—4, более или менее серповидно-изогнутые, зеленовато-сизые, нижние ланцетные, курчаво-волнистые, верхние ланцетно-линейные или линейные. Цветки одиночные, разнообразные по окраске: бордовые, красные, белые, желтые, розовые, реже пестрые, при основании с черными или желтыми пятнами или без пятен. Листочки околоцветника 3—4 см длины, наружные продолговато-закругленно-ромбические, внутренние обратно продолговатояйцевидные. Коробочка овальная, около 3,5 см длины и 2,5 см ширины. Декоративное растение. Ареал произрастания явно сокращается. Размножается семенами. Цветет в мае, плодоносит в июле. Отличается значительным полиморфизмом. Растёт в степи, остепненных лугах, каменисто-щебнистых и глинистых склонах. Запасы снижаются в результате распашки и освоения значительных участков степей, а также интенсивного сбора населением. Занесён в Красную книгу РК.

У

УРЖАЕВ АДИЛ ТАЖГАЛИЕВИЧ - участник Великой Отечественной войны из села Вознесенка Мартукского района. Служил в кавалерийских войсках. Пропал без вести.

УРЖАЕВ РАМАЗАН (1939) - опытный животновод. Более 40 лет проработал чабаном, скотником в с-зе «Первомайский». За долголетний безупречный труд награжден двумя орденами «Знак Почета», медалями.

УМБЕТОВ КАЗТАЙ (1915-1987г.г. с.Сынтас) - 1938г. окончил курсы счетных работников в г.Темир и до 1942г. проработал налоговым агентом Родниковского райфо. Ему, как налоговому агенту, дали бронь от фронта. Но он не пожелал воспользоваться ею и добровольцем ушел на фронт. В 1942 году воевал на Белорусском фронте был связным командира батальона7 в одном из боев батальон попал в окружение фашистов и когда закончились все боеприпасы и продукты питания, они были пленены. В концлагере им пришлось пройти через унижения и голод. В 1944 году, когда был открыт второй фронт, из концлагерей американцы освободили военнопленных в числе которых, был и он. Их всех по морю американцы увезли к себе в Америку.

В 1944 году Умбетов Казтай в числе патриотов возвратился на Родину, где его ждала очередная горькая участь, уже как политически репрессированного, со ссылкой на Север на 10 лет. Работал шахтером на комбинате Воркутауголь.

Там в 1951 году женился, где родились двое его сыновей: в 1952 году – Мурат и в 1954 году – Нурбулат, только невесту Раушан сосватали ему уже из родного края.

В 1954 году вернулся с семьей на Родину, домой, в родной Сын-Тас. В 1959 году, как участника войны наградили его медалью «За победу над фашисткой Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов».

Около 20 лет честно и добросовестно трудился он в животноводстве.

Работая табунщиком в колхозе им.Карла Маркса, за высокие показатели в коневодстве в 1973 году его наградили орденом «Знак почета».

Ф

ФЕСЕНКО АЛЕКСЕЙ СТЕПАНОВИЧ - механизатор колхоза им. Карла Маркса. За достигнутые успехи в увеличении производства, заготовки зерна в 1966 году награжден орденом Ленина, медалями.

ФОКША ИВАН СЕМЕНОВИЧ (1929 г.) - механизатор, тракторист совхоза им. Дзержинского. За вклад в укрепление совхоза награжден орденами Ленина, Октябрьской Революции, медалями.

Х

ХАЗРЕТОВКА - село расположено на северо-востоке Мартукского района в 120 км от райцентра. Центр Хазретовского сельского округа. Численность населения - 801 чел.

Село основано Н. Байгариным. «Русский вестник» за 1880 г. сообщал в статье «О быте киргизов (казахов) Тургайской области» Б. Юзефовича о переходе казахов Илецкого уезда от кочевого образа жизни к оседлой. «Кроме деревянных усадеб, - пишет Б. Юзефович, - имеются в Илецком уезде Актюбинской волости пять кирпичных усадеб, расположенных в единственной во всем киргизском крае киргизской деревне». «Деревня эта основана, - продолжает автор, - Хазретом Нурфайсом Байгариным. Он построил у себя 3 двухэтажных кирпичных дома: мечеть, школу и мельницу». В эту деревню стекались на богомолье в мечеть верующие казахи со всего Илецкого уезда. Они и прозвали место Хазретом. Несколько позднее, в начале XX века, в связи с переселением в казахские степи русских и украинцев, слово «хазрет» русифицировалось, и деревня стала называться Хазретовкой. К сожалению, Юзефович не приводит точной даты ее основания. «Лишь только Н. Байгарин начал свои постройки, к нему стали присоединяться другие киргизы. Из них четверо построили киргизские дома, а шестеро - деревянные усадьбы. Кроме того, 22 семейства поселились около него в землянках. Число таких семейств увеличилось бы еще значительно, если бы местность, на которой расположена эта деревня, не была стеснена сенокосными угодьями». Таким образом, в момент пребывания Юзефовича в Хазретовке насчитывалось 33 семейства. А пребывание в те края относится к 1878-1879 гг. Из этого следует, что основание Хазретовки приблизительно можно отнести к 1875-1876 гг.

Земская управа выделяла места для переселенцев. Группе переселенцев из Херсонской области в 1908 году был выделен участок по реке Сынтас. Первыми основателями села были Княшко Остап, Шепень Филлип, Сиренко Моисей, Лысогор Федот, Сунка Моисей, Дыбуля Филлип, Барабаш. Место для постройки села выбрали в урочище хазрета Байгарина. Сразу переселенцы строили шалаши, натягивали шатры. Затем стали закладывать фундаменты и строить дома, землянки. Не все крестьяне были состоятельными. Богатые переселенцы нанимали для строительства батраков,

а бедные нанимались пастухами в соседние селения. Крепкая дружба установилась у крестьян - украинцев с казаками, которые проживали по реке Кия. Некоторые, такие как Утетлеуов Жумаш, Иманбаев Сулейман, Булекбаев Алмаш, Абдуллин, Айметов поселились вместе с украинцами в одном селе. Казахи помогали переселенцам чем могли, давали лошадей, быков.

Первый дом построила многочисленная семья Остапа Кияшко. Он не сохранился, на его месте стоял клуб и склад для запчастей, которые сгорели в 1972 г. Строились и другие крестьяне. Дома были в основном из камня, который возили с Кии, и саманные. Постепенно село росло.

В 1909-1910 гг. прибыли переселенцы из-под Полтавы. Это Гринь Федор, Ивченко Прокофий, Олейник Роман, Иванько. Они придерживались своих праздников и обычаев. Занимались растениеводством и животноводством. Каждый хозяин имел по 2 пары быков, лошадей, 5-6 коров, овец. Зажиточно жили семьи Иващенко и Бондаревского.

До 1914 г. в селе уже было 32 крестьянских двора.

В 1917 г. появились первые вести о революции.

В 1918-1919 гг. через село проходили белоказаки отряда Дутова. Во многом помогали им грабить население Иващенко и Карчук. На борьбу с дутовцами поднялись односельчане. Они добыли себе винтовки и стали укрываться в окрестностях с. Дальний. Это партизаны: Горевой Михаил, Ивченко Петр, Олейник Иван. Партизаны всячески вредили белоказакам. Они отбирали у них награбленное, нападали на обозы с продуктами, устраивали засады. Потом к ним присоединился еще один человек из Березовки Чепкин Селиверст. Он заколол вилами трех офицеров, когда те хотели отобрать у него лошадь. Белые не раз устраивали на них облаву, но партизаны ушли в Андреевку, объединились там с местным партизанским отрядом и сражались до установления мирной жизни. Под руководством Власенко Петра в селе проводилась продрозверетка. Собранное зерно лошадьми и быками отправлялось в Актобе.

С 1922 г. начали организовывать артели. Но до этого многие крестьяне объединялись вместе в свободные товарищества, обрабатывали землю, а осенью делили выращенный урожай.

В 1929 г. крестьянин Шепель Пивон и Лысогор Александр пытались создать артель, набралось 15 дворов, но идея не осуществилась. В декабре 1929 г. был создан колхоз «Ударник», в него записалось 29 дворов. Остальные колебались. Первым председателем был Каличниченко Филипп. Создали первую ферму, но помещения под ферму не было, поэтому скот держали сначала у колхозников. Долгое время все 19 коров находились в сарае у колхозника Гринь Федора. Первыми доярками были Барыльченко

Галина и Шепень Мария. Колхозники работали дружно. Одной из лучших тружениц значилась Елена Скоропад.

В 1929 г. открылась первая начальная школа, где учителем работал Химчук Борис Леонидович. В том же году сели за парты ученики ликбеза, их учил Дыбуля Алексей. В 1932-1933 гг. в Хазретовке построили школу. Купили дом на «Третьей ферме» деревянный. Барыльченко Ефим, Олейник Роман, Шепель Филлип разобрали его, привезли в село и собрали.

В 1935 г. в колхозе появились 7 тракторов «Коммунаров». Трактористы Николай Барыльченко, Яков Барабаш, Петр Дыбуля, Шепель Григорий обучались вождению в Родниковке, среди них были девушки: Татьяна Барыльченко, Степанида Иванько, Лукерья Черненко. Затем появился первый автомобиль (шофер Иван Иванько).

Во время Великой Отечественной войны 98 мужчин из сел - Хазретовка, Березовка, Новая деревня, Кызылшын ушли на фронт. Оставшиеся женщины, старики и дети заменили их. Многие сели за рычаги тракторов, за штурвалы комбайнов. Возглавила в это время колхоз Иванько Евдокия. После войны колхозники поднимали пришедшее в упадок хозяйство.

В 1955-1956 гг. в колхозе полным ходом поднимали целину. Прибыли целинники из Белоруссии и Украины: Н. Зарубин, С. Перетятко, В. Гурковский, В. Токарь, А. Котов, С. Блинков, П. Тоболенко и др. Работа закипела, поступала новая техника. Была построена целая улица Украинская, в честь целинников-украинцев. В 1956 г. из 4 малых колхозов («Алабайтал», «Ударник», «Красный партизан», «Кызылшын») создали большое объединение «Красный партизан» с центральной усадьбой в Хазретовке. В хозяйстве было 4 направления - производство зерна, мяса, молока, шерсти.

В 1980-1990 гг. в селе действовали средняя школа, интернат, Дом культуры, магазины, быткомбинат, больница, библиотека, детсад, двухэтажное здание конторы, мельница, комбайновый цех, МТМ, водопровод, баня, почта.

Земельная площадь в 1989 г. – 44804 га, посевная площадь – 13098 га. В 1990 г. в колхозе было 88 тракторов, 60 машин, 45 комбайнов, 150 лошадей, 850 голов КРС, 8360 овец. В свое время были награждены орденами и медалями 15 человек.

В период перестройки образовалось АОЗТ «Хазрет», потом ЗАО «Хазрет». Сегодня работают ТОО «Хазрет» и 13 КХ.

В селе имеются средняя школа, погранзаезда «Сынтас», Дом культуры, библиотека с книжным фондом 10726 экз., баня, пекарня.

ХАЗРЕТОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

ХАЗРЕТОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в восточной части Мартукского района. На севере граничит с землями Российской Федерации, на северо-западе с землями Родниковского и Кызылжарского сельских округов, на востоке с землями Каргалинского района, на юге с Карачаевским сельским округом. Общая площадь землепользования составляет 44354 га, из них пашни 12658 га, пастбищ - 30526 га.

КЛИМАТ: Основной особенностью климата является его сухость и континентальность. Сумма температур за период выше +10 градусов, составляет 25-27 градусов. За этот период выпадает 135-183 мм осадков, годовая сумма осадков в пределах 264-355 мм, безморозный период длится 120-140 дней. Начало зимнего периода приходится на последнюю декаду октября, в отдельные годы наблюдаются отклонения на 10-20 дней в ту или иную сторону. В зимние месяцы температура воздуха отличается значительной неустойчивостью, самым холодным месяцем в году считается январь (средняя температура - 16-17 градусов). Температура часто понижается до 30-35 градусов мороза, а в отдельные годы возможны морозы до -45 градусов. Снеговой покров появляется в первой декаде ноября, но он неустойчив. Устойчивый покров ложится с 16-26 ноября высотой 10 см. Снег устанавливается во второй декаде декабря, продолжительность залегания составляет в феврале 25-35 см. Зимой преобладают ветры неустойчивые, но в большей степени преобладают юго-восточные и восточные. Снеготаяние

начинается 20-25 марта. С наступлением положительных температур интенсивность снеготаяния резко увеличивается и заканчивается 3-8 апреля. Весенние процессы характеризуются интенсивным прогреванием воздуха и почвы, от марта к апрелю средняя месячная температура воздуха повышается на 13-14 градусов, а от апреля к маю на 10 градусов. В отношении атмосферных осадков весенний период засушливый. В некоторые годы в весенние месяцы осадки совершенно не выпадают, но бывает наоборот, когда их выпадает в 3-4 раза больше нормы. По средним многолетним данным в марте выпадает 18-23 мм осадков, в апреле - 19-23 мм, в мае - 29-38 мм. Воздух уже с весны становится сухим и недонасыщенным. Существенное значение имеет режим повышенных скоростей ветра, способствующий развитию эрозии почвы.

Лето сухое, жаркое и довольно продолжительное. Среднесуточная температура летних месяцев около 18-22 градусов, а средняя дневная температура достигает 27-28 градусов. Лето более богато осадками по сравнению с другими сезонами года, в июне выпадает 31-43 мм, в июле - 35-44 мм, в августе 25-33 мм. Ветровой режим летом ослабевает. Наименьшими скоростями ветра (3/4 м/сек) отличается август. Наряду с этим бывают и сильные ветры, производящие пыльные бури. Осенние процессы наступают медленно, от августа к сентябрю среднемесячная температура понижается на 6-7 градусов, от сентября к октябрю на 8 градусов и ноябрь холоднее октября на 10 градусов. Осень вступает в свои права 6-8 сентября, переход через +10 градусов происходит в третьей декаде сентября, через +5 с 11-13 октября, а через 0 градусов к отрицательным температурам 26-30 октября. Первые заморозки в воздухе появляются 18-24 сентября, но в отдельные годы они возможны в начале сентября, а в теплую затяжную осень их не наблюдается до первой декады октября. Осень характеризуется несколько меньшим, чем лето, количеством осадков: в сентябре 21-29 мм, в октябре 22-27 мм и в ноябре 22-28 мм. Осенью осадки очень изменчивы. В отдельные годы их не бывает в течение целого месяца, а в другие выпадает до 100 мм в месяц. Преимущественно с октября характерно увеличение облачности и усиление ветровой деятельности. Эрозионноопасными ветрами являются весенние, когда почва открыта - это северо-западные и западные ветры. Они являются господствующими в течение года. Наибольшие скорости наблюдаются в весенний и зимний периоды.

РЕЛЬЕФ: Территория Хазретовского сельского округа находится в северной части района Мугальжарских гор, рельеф которых отличается сильной изрезанностью, а почвообразующие и подстилающие породы

большим разнообразием. По рельефу всю территорию округа можно разделить на 9 геоморфологических микрорайонов:

1 район - севернее и южнее реки Жездыбай (включая территорию, занятую березовыми колками) характеризуется расчлененным рельефом, где есть овраги с обрывистыми и задернованными склонами.

2 район - севернее березовых колоков близ поселка Березовка и до родников Белый и Черный на севере и до балки Мокрая и ручья Алабайтал на востоке. Этот район характеризуется слабоволнистым рельефом и находится на возвышенном водоразделе.

3 район - севернее родников Белый и Черный, к западу от дороги «Березовка - Хазретовка», включая урочище Сынтас. Рельеф волнисто-равнинный, отмечающийся приподнятостью в северной части и расчлененный неглубокими балочками с задернованными и нездернованными склонами.

4 район - расположен западнее балок Мокрая и речки Алабайтал. Рельеф холмисто-бугристый с небольшими выровненными участками, где имеется много глубоких балок с задернованными склонами. Поверхность почвы щебнистая.

5 район - расположен к северу от реки Сынтас до пашни, расположенной к западу от бывшей МТФ и до балки Первая на востоке. Этот участок занимает значительную площадь и отличается большой сложностью строения рельефа. Он представляет собой возвышенный, сильно расчлененный район в южной и северной его частях, а центральная же часть его представляет очень слабо волнистую равнину. На юге участок пересечен балочками с задернованными, сравнительно пологими склонами, отходящими от реки Сынтас.

6 район - расположен вблизи р. Борте в самом северо-западном углу землепользования. Рельеф представляет слабоволнистый выровненный участок.

7 район - находится западнее пятого участка. Рельеф гравийно-бугристо-равнинный. Гряды бугров тянутся в основном с севера на юг и чередуются со слабоволнистыми равнинами, расположенными между грядами бугров.

8 район - расположен к востоку от балки Первая и к югу от реки Кня и балки Бурмасай. Рельеф бугристо-волнисто-равнинный. Бугры образуют гряды или гривы, простирающиеся с запада на восток, кое-где с северо-запада на юго-восток. Рельеф в общем очень изрезанный глубокими балками с задернованными склонами. Есть саи с обрывистыми крутыми склонами. Особенно характерно это для той части геоморфологического участка, где находятся овраги Кызыл-Шин-Сай и Бурмасай.

9 район - представляет собой сильно расчлененное возвышенное плато к северу от реки Кия и Бурмасай. Между Бурмасаем и рекой Кия находится ассиметричная возвышенность с крутым обрывистым склоном к югу и выходами коренных пород и более или менее полого-покатыми склонами, обращенными на север. Рельеф принимает активное участие в почвообразовательном процессе, так как он в определенной степени является распределителем тепла и влаги. На южных склонах скат снега отмечается раньше, быстрее созревает урожай. При разных типах рельефа формируется неодинаковый состав почвенного покрова, а одноименные почвы приобретают различные свойства. Таким образом, рельеф территории сельского округа очень разнообразен, элементы рельефа меняются резко и часто, отсюда своеобразный и сложный почвенный покров. Распаханы выровненные площади земледелия. По берегам рек предусмотрены водоохраные зоны.

ПОЧВЫ: По характеру почвенного покрова территория сельского округа относится к зоне южных черноземов. Зональными почвами являются черноземы южные, маломощные, слабогумусированные, которые встречаются, как правило, в сочетании или комплексах с другими почвами, солонцами в различных состояниях. По механическому составу почвы представлены от глинистых до песчаных разновидностей. Кроме основных типовых различий они имеют хорошо выраженные родовые признаки - карбонатность, солонцеватость, засоленность, деформированность. В условиях волнисто-бугристого рельефа получили распространение черноземы южные, неполно и малоразвитые характеризующиеся укороченным профилем и близким залеганием плотных пород. На склонах балочных понижений получили незначительное распространение черноземы южные слабосмытые. Кроме основного типа зональных почв на обследованной территории сельского округа получили развитие луговато-черноземные почвы и солонцы. Луговато-черноземные почвы приурочены к балочным понижениям и выделяются узкими вытянутыми контурами небольшой площади. Солонцы приурочены к различным элементам рельефа и встречаются как в комплексе с черноземами южными, занимая подчиненное положение, так и контурами с их преобладанием. Наличие существующих особенностей и свойств, резко понижающих плодородие почв (смытость, деформированность, засоление), определяют необходимость проведения различных по сложности и трудоемкости мелиоративных мероприятий, направленных на улучшение физико-химических свойств почв и повышения их плодородия. По механическому составу преобладают глинистые и тяжелосуглинистые разновидности. В процессе массовых

целинных распахек в оборот было введено большое количество низкопродуктивных земель пастбищного значения, в частности солонцы и их комплексы. Учитывая низкое плодородие таких земель и для защиты от полной деградации необходимо было перевести их впоследствии в пастбищные угодья, предварительно залужив многолетними травами.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть сельского округа представлена реками: Кия, Сынтас, Жездыбай, ручьями Карасу, Саганай, Сазанбай, Карабулак, Акбулак, Бошесай, Байман, Шолаксай, Кызылшын, Бурмасай, Шорегей, Асетсай, Женишкесай, Кызылагаш, Домбар, Алабайтал.

Река Кия протекает по северной границе сельского округа с востока на северо-запад, в пределах округа 18 км. Водосборная площадь равна 50,5 кв. км. Водосбор реки представляет всхолмленную равнину, сложенную суглинками и глинами. Долина реки хорошо выражена, шириной до 0,5 км. Берега хорошие. Вода в реке используется для водопоя скота, хозяйственных нужд. Реки Сынтас, Жездыбай, ручьи Карасу, Саганай, Сазанбай, Карабулак, Акбулак, Бошесай, Байман, Шолаксай, Кызылшын, Бурмасай, Шорегей, Асетсай, Женишкесай, Кызылагаш, Домбар, Алабайтал летом обычно пересыхают, образуя отдельные плесы, наполненные водой, заросшие тростником и водной растительностью. На территории округа имеются рукотворные плотины: «Кызылшын» (1960 г.), «Хазрет 1» (1963 г.), «Хазрет 2» (1963 г.), «Хазрет 3» (1963 г.), «Березовка 1» (1965 г.), «Березовка 2» (1965 г.)

ГИДРОГЕОЛОГИЯ: В гидрогеологическом строении территории сельского округа принимают участие горизонты верхнемеловых, среднеюрских и верхнепермских отложений. Водоносный горизонт верхнемеловых отложений распространен в центральной части хозяйства и приурочен к трещиноватому мелу. Мощность трещиноватой зоны изменяется от нескольких метров до 80-90 метров, даже до 150 метров. Питание водоносного горизонта происходит за счет атмосферных осадков. Глубина залегания уровней колеблется от 2 до 50 м, коэффициенты фильтрации изменяются от 2 до 9 м/сут. На большей площади своего распространения воды маастрихта пресные с минерализацией, не превышающей 1 гр/л. Дебит скважин составляет от 0,4 до 1,6 л/сек. Водоносный горизонт используется для водоснабжения и обводнения.

Водоносный горизонт средне-юрских отложений распространен в южной части сельского округа. Представлен разнозернистыми песками с прослоями галечников конгломератов, песчаников. Воды напорные. Уровни воды устанавливаются на глубине 1-10 м. Дебиты водопунктов варьируют от 1,5 до

9 л/сек. Воды имеют сравнительно низкую минерализацию при высоком залегании горизонта (0,4-1,8 гр/л). При погружении минерализация возрастает до 3 гр/л. Питание водоносного горизонта происходит за счет атмосферных осадков. Водоносный горизонт используется для обводнения пастбищ. Водоносный горизонт ниже-верхнепермских отложений распространен в северной части землепользования сельского округа, приурочен к трещиноватым песчаникам и аргиллитам. Мощность трещиноватой зоны изменяется от 60 до 100 м, что определяет глубину скважин. Дебиты скважин изменяются от 1 до 10 м. При неглубоком залегании - воды пресные, до 1 гр/л, с погружением отложений минерализация увеличивается до 3-х гр/л. Питание водоносного горизонта происходит за счет атмосферных осадков. Водоносный горизонт используется для обводнения пастбищ.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Территория Хазретовского сельского округа расположена в южной степной зоне, в подзоне умеренно теплых засушливых степей на черноземах южных, темно-каштановых суглинистых почвах, на солонцах степных и луговых. Растительный покров в условиях естественного произрастания представлен засухоустойчивыми видами: ковыля, типчака, полыни, мягкостебельных злаков, разнотравья. Типы кормовых угодий систематизируются в пределах 3 типов рельефа: равнинного, горного и понижений. Злаки являются основными пастбищными кормами, а также основным источником заготовки сена. Преобладающими группами типов природных кормовых угодий можно назвать типчако-ковыльный, ковыльно-типчаковый и полынный, ковыльно-типчаково-полынный. Типчако-ковыльные пастбища на территории округа имеют широкое распространение. В состав этой группы входят следующие типы типчаковый, низкодерно-злаковый с преобладанием типчака, типчаково-тырсовый, типчако-ковыльный с разнотравьем. По сезонности использования они относятся к весенне-летне-осенним и используются для всех видов скота. Средняя урожайность поедаемых растений на лето 2,4-8,2 ц/га. Ковыльно-типчаковые пастбища распространены на территории сельского округа довольно широко. В состав этой группы входят пастбища разноковыльные, степные с преобладанием перистых и пырейных ковылей, тырсово-типчаковые. Полынные пастбища встречаются небольшими участками среди других травостоев и не имеют широкого распространения. В состав этой группы входят серополынные, чернополынные, австрийско-полынно-изеневые, шагыровые пастбища. Урожайность сухой массы пастбищ на лето 2,1-4,5 ц/га. Качество корма хорошее. Использовать можно в осенний период для выпаса овец и лошадей. Ковыльно-типчако-полынные пастбища включают в

себя следующие типы пастбищ: ковыльно-типчаковые с разнотравьем и полынями, типчаково-ковыльные с разнотравьем и полынями, разноковыльные, разнотравные. Урожайность на лето 4,3-7,6 ц/га сухой массы. В понижениях растительность разнотравная, злаковая. Основной фон составляет мятлик, вострец, осоки, солодка, тысячелистник, щавель, вейник, чий, волоснец и др.

Древесная растительность представлена сетью полезащитных лесных полос, состоящих из клена, вяза, тополя, карагача, желтой акации. Лесополосы создавались большей частью в 1970-1974 годах из вяза мелколистного, клена ясенелистного. Полезащитные лесные полосы располагаются вдоль дорог, по границам и внутри полей, в основном по границам полей с легкими почвами, которые в некоторой степени способствуют ветровой эрозии. Природовые лесонасаждения размещаются вокруг прудов и водоемов. Они предотвращают высыхание, заиливание и размыв берегов водоемов. Древесно-кустарниковый тип плотной конструкции из тополя, ивы древовидной, ольхи. Имеются ленточные березовые лески. Всего лесных угодий в сельском округе 283 га, в Березовке – 60 га, в Кия – 223 га.

ЖИВОТНЫЙ МИР: Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Повсеместно обитают: косули, барсуки, бобры, волки, лисы, зайцы, ласка, хорь, барсук, корсак, суслик, тушканчик, черепаха, змеи. Наибольшим видовым разнообразием отличаются птицы, встречающиеся на территории округа, тут гнездятся и встречаются во время миграции: журавли, аисты, лебеди, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, филин, чайка, все виды уток, лысуха, краснозобая казарка, беркут и др. Водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, щука, линь, язь.

РЕСУРСЫ: Хазретовский сельский округ представлен строительным материалом - щебнем, песком, белой, красной глиной. В 90-х годах в 1,5 км от села Хазрет велись разведывательные поисковые работы геологами, был обнаружен молодой уголь, а также ранние залежи железной и марганцевой руды, не пригодные пока к добыче. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи, сенокосы, пастбища и пахотные земли, водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория Хазретовского сельского округа была создана в 2001 году, раньше это был Березовский округ, и занимала площадь 44354 га. В нее вошли 5 населенных пунктов: Хазрет, Березовка,

Алабайтал, Кня, Кызылшын. По итогам переписи (2006 г.) численность населения составляет 887 человек 12 национальностей: казахи, русские, украинцы, молдаване, немцы, татары, узбеки, азербайджанцы, киргизы, грузины, чечены, марийцы. Казахи - 74,8%, русские - 20%, украинцы - 15,1%, немцы - 1,9%, татары - 1%, узбеки - 0,9%, марийцы - 0,6%, другие национальности - 0,7%. Плотность населения составляет 2,3 человека на 1 кв. км. Есть прирост рождаемости в общем по округу.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Хазретовский сельский округ относится к региону с недостаточной влажностью, так называемая зона рискованного земледелия. Теплый агроклимат благоприятствует занятию земледелием, выращиванию зерна, картофеля, овощей, кормовых злаков. Раньше в этом округе было широко развито мясо-молочное животноводство, свиноводство, овцеводство и птицеводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются одно ТОО и 10 крестьянских хозяйств.

ТОО «Хазрет» - Танирберген С. Общая площадь - 20532 га, в числе пашня - 6978 га, сухих сенокосов - 187 га, пастбища - 12900 га, прочие земли - 467 га.

КХ «Акбота» - 137 га. – Таманбаев С.
КХ «Рустам» - 205 га. – Тасмаганбетов
КХ «Жездыбай» - 800 га. - Ермагамбетов М.
КХ «Болашак 1» - 406 га. - Имамбаев С.
КХ «Фарида» - 386 га.- Туребеков М.

КХ «Туребек» - 650 га. – Туребеков Р.
КХ «Марат» - 214 га. – Туребеков С.
КХ «Сагира» - 569 га. - Истлеуов Х.
КХ «Уразалы» - 569 га. – Оразалин С.
КХ «Азамат» - 400 га. – Кубаев М.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе действуют две школы: средняя казахско-русская школа в с. Хазретовка, начальная школа в с.Березовка. Общее количество учащихся в округе 130 человек. Педагогический коллектив насчитывает 31 учителя.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа функционирует 1 ВА в с. Хазретовка и фельдшерский пункт в с. Березовка.

КУЛЬТПРОСВЕТРАБОТА: На территории округа имеется здание сельского Дома культуры в с.Хазретовка. Действует сельская библиотека с библиотечным фондом в количестве 12443 экземпляра.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории сельского округа с 2002 года имеется футбольная команда «Хазрет».

КУЛЬТУРА: Довольно крупным объектом в историческом плане является культурный комплекс Атыюлла-Казырет 2-й половины XIX-начала XX вв., находящийся в 10 км к северо-западу от с.Хазрет, на берегу р.Киялы-Борте. Он состоит из развалин мечети и некрополя, расположенного к юго-западу от нее. Комплекса, куда входят и позднейшие захоронения, огорожен в 1991-1992 гг. железной оградой, со входом с юго-восточной стороны. Старая часть кладбища находится в западной половине огражденной территории. Традиционные памятники в основном представлены каменными оградками из темно-серого и бурого песчаника, которые с кулпытасами из песчаника, но более позднего изготовления (с надписями арабским алфавитом на казахском языке). На многих могилах у изголовья установлены простые необработанные камни в качестве кулпытасов. Здание мечети сильно разрушено, тем не менее план сооружения читается довольно хорошо. Это прямоугольная постройка с выступающими на северном, западном фасадах пристройками, а также выступом михраба на южном фасаде. Ось михраба, как и вся продольная ось здания, смещена на 10-15 градусов к юго-западу. Сам михраб не совсем обычной, а прямоугольной в плане формы, в интерьере перекрыт аркой. Композиционно-планировочное решение основного ядра здания аналогично вышеописанной мечети Ердэбая: два помещения (входное и молитвенный зал) соединены проходом из центральной оси. Стены мечети сложены из камня-плитняка на глиняном растворе и внутри имеют характер забутовки. Поверхности их первоначально были оштукатурены изнутри и снаружи. Перекрытие здания и части стен разрушились. Наиболее сохранилась стена с михрабом высотой 3,85 м - до карниза. Михраб украшен по краю гипсовым пояском со следами покраски. Справа и слева от него симметрично расположены декоративные ганчевые детали в виде выступающих концентрических колец. С северной стороны мечети видны следы 4-5 жилых и хозяйственных построек для мулл, учеников и обслуживающего персонала. При мечети находилась конфессиональная школа, она функционировала до начала 30-х гг. В конце XIX-XX вв. здесь был фактически культово-жилищный комплекс; на противоположном берегу реки находился аул. В окрестностях с.Хазрет зафиксировано еще три старых кладбища.

Бейит Кушикей аулие расположен на правом берегу р.Кия, в 13 км на северо-восток от села. Он представляет собой скопление каменных набросок вокруг разрушенного мавзолея из камня-плитняка. Мавзолей был поставлен в честь Кушикея Ахметулы из рода Жагалбайлы-Текей - брата вышеупомянутого Атыюлла.

Отдельно стоящее каменное сооружение Кызаулие находится в этой же местности (в 14 км от Хазрета). Оно сложено из плит темно-серого

песчаника и имеет форму монолитной выкладки, близкой к полусферической форме. Памятник интересен тем, что, по преданиям, здесь похоронена калмычка, убитая казахским батыром. Оба памятника почитаются местным населением как святые (эулие) места.

Некрополь Ақ қорымы расположен на возвышенности берега р.Кия, в 10 км к северо-востоку от с.Хазрет. Надмогильные сооружения здесь в основном представлены каменными набросками из темно-серого песчаника. Это кладбище рода Жагалбайлы. Привлекает внимание один из памятников – кулпытас, установленный на западном конце каменной наброски. Он представляет собой широко распространенный в северной части Западного Казахстана тип объемных стел трехъярусной композиции – прямоугольный в сечении ствол, скульптурная переходная часть и дисковидное навершие. Все грани ствола покрыты плоскорельефными арабографичными надписями. Этот кулпытас установлен не традиционно, так как и на восточной грани навершия также размещена надпись, тогда как на западном торце его – плоскорельефный декор. Переходная часть стелы имеет усложненную объемную композицию: внизу – это угловые устои наподобии балясин, в среднем ярусе – угловые шарообразные элементы, сверху – рогообразные волюты. Серединная плоскость этой части кулпытаса декорирована плоскорельефным растительным орнаментом и оригинальным по содержанию космогоническим декором (плетенка колец как символ бесконечности). Первоначально кулпытас был раскрашен зеленой и красной краской.

Памятник участникам Великой Отечественной войны в с.Хазретовка – прямоугольной формы обелиск, изготовленный из кирпича и бетона. На нем установлен бюст солдата с автоматом. По обе стороны бюста изображены эпизоды ВОВ. Памятник огорожен металлической оградой. На стеле выписаны имена героев, погибших в годы ВОВ, и укреплен мемориальная доска с надписью: «Соғыстан оралмаған жерлестерімізге мәңгілік ескерткіш. 1941-1945. Вечная память землякам, не вернувшимся с войны». Памятник истории ВОВ.

Жездібай мәйіті – этнографический памятник. Казахское кладбище, расположенное в 10 км к северо-востоку от с.Хазретовка у государственной границы с РФ. Некрополь занимает площадь 200х200 м. Новые захоронения расположены на северной и северо-восточной стороне кладбища. Старая часть представлена, в основном оплывшими земляными насыпями и оградками. Сохранились несколько кулпытасов. С северного края расположена старая мечеть.

Курганный могильник Хазретовка-1 . Состоит из 2 курганов. Насыпь земляная (12-14м., 0,2-0,4м.) Между курганами полевая дорога. Распахиваются. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988 г.

Курганный могильник Хазретовка - 2. Состоит из 5 земляных курганов (4-14м., 0,2-0,35м.) Курганную цепь пересекает полевая дорога. Курганы №№1и 5 распахиваются. Расположен в 1км.к северо-западу от с.Хазретовка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988г.

Курганный могильник Хазретовка - 3. Состоит из 7 земляных курганов (14-26м., 0,3-0,5м.) В западной и южной части курганной группы проходят полевые пересекающиеся дороги. Распахиваются. Расположен в 10 км. к северо-западу от с.Хазретовка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988 г.

Курганный могильник Берёзовка - 1. Состоит из 3 земляных курганов, расположенных в 3км. к ВЮВ от с.Берёзовка на возвышенности пересечённой полевой дорогой. Их размеры от 14 м. до 20 м. в диаметре и от 0,3 до 1,0м. в высоту.

Курганный могильник Берёзовка - 2. На вершине небольшой пологой возвышенности зафиксировано 4 кургана, вытянувшихся по линии ЮЮЗ - ССВ. Курганы №№ 2,3,4 имеют земляные насыпи, уплощённой формы, размеры которых составляют 10-12м. в диаметре, и 0,3-0,4 м. высотой. На вершине самого крупного кургана №1 (18x1,5м.) имеющего камни в насыпи, установлен триангуляционный знак.

Могильник Берёзовка - 3. Состоит из 7 курганов, вытянувшихся по линии СЮ. Земляные насыпи курганов полусферической формы, несколько оплывшие имели размеры от 8 до 15 м в диаметре, и от 0,2 до 0,4 м высотой.

Курганный могильник Берёзовка - 4. Состоит из 9 земляных курганов. Расположен в 2,5 км к ЮВ от с.Берёзовка. Выявлен археологической разведкой отряда АПИ в 1988 г. Их размеры от 16 до 27 м. в диаметре, и от 0,4 до 0,8 м в высоту.

Могильник Берёзовка - 5. Состоял из 4 курганов, расположенных на небольшой пологой возвышенности, пересечённой полевой дорогой. Курганы имели земляные насыпи полусферической формы, размеры которых составляли от 18 до 25 м. в диаметре, и от 0,8 до 1,2 м. высотой. Курганы №2,3 с камнем в насыпи. На кургане №1 установлен триангуляционный знак.

Могильник Берёзовка - 6. Одиночный курган, расположенный на небольшой возвышенности, пересечённой полевой дорогой. Земляная насыпь диаметром 30 м.и высотой 1 м. имела полусферическую форму.

Могильник Берёзовка - 7. Расположен на пашне в 4 км к западу от с.Берёзовка. Состоит из 10 курганов. Крупнейший курган №1 (4,0x40м.) имеет полусферическую насыпь. На вершине установлен геодезический знак,

рядом с которым зияет воронка глубиной до 1м. Остальные курганы расположены двумя группами. Их размеры 12-37 м.в диаметре, и 0,2 до 2,0 м. в высоту. Курган №5 (2x37м.) окружён кольцевым рвом, в насыпи зафиксирована грабительская воронка. Курганы, за исключением кургана №1, распахиваются и находятся на грани исчезновения.

Могильник Берёзовка - 8. Земляной курган высотой 1,5 м, диаметром 25 м расположен в 5 км к западу от с.Берёзовка на пологой возвышенности. В насыпи зияют две грабительские воронки.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актобинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актобе, 2006.- 350с.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО ХАЗРЕТОВСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Сакирова Айман (05.05.1942г., Актобинская область, а.Алимбетовка). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1961 году. Муж, Сакиров Урын, работал трактористом, чабаном в к-зе «Красный партизан», она - свыше 35 лет дояркой. Воспитала 9 детей, имеет 8 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Нуржанова Женис (01.11.1945г., Актобинская область, Шалкарский район, а.Жанаконыс). Образование среднее. Вышла замуж в 1963 году. Муж, Нуржанов Кыдырбай, работал чабаном в с-зе «Айшуак», она - более 35 лет помощником чабана. Воспитала 9 детей, имеет внуков 20. Награды: «Күміс алқа», медаль «За доблестный труд».

Турсынбаева Зняш (01.01.1936г., Актобинская область, Мугалжарский район). Образования нет. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Нурманов Толемис, работал завскладом, она - дояркой коров и лошадей в к-зе «Талдык». Воспитала 9 детей, имеет 11 внуков. Награды: «Күміс алқа».

Иванько Галина Степановна (1948г. Актюбинская область, Мартукский район, с. Андреевка). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1967 году. Муж, Иванько Дмитрий Николаевич, работал шофёром, она - дояркой в к-зах им.Карла Маркса и «Красный партизан». Воспитала 9 детей, имеет 12 внуков. Награды: «Күміс алка».

Молдагереева Асылзада (01.01.1926г., Оренбургская область, Кувандыкский район, п.Новый). Образование 2 класса. Замуж вышла в 1944 году. Муж, Молдагереев Бахтыбай, работал заведующим ОТФ, она - участница трудфронта, трактористка в к-зе «Красный партизан». Воспитала 11 детей, имеет 30 внуков, правнуков 18. Награды: Орден материнства, «Мать-Героиня», «50 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.».

Алмашева Аккенже (20.01.1940 г., Оренбургская область, Кувандыкский район, п. Маячный). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Алмашев Туленды, работал механизатором, чабаном в к-зе «Красный партизан», она - помощником чабана. Воспитала 10 детей, имеет 19 внуков. Награды: Орден материнства, «Мать - Героиня», «Ветеран труда».

Самиянова Кама Табынбайсызы (25.01.1947г., Актюбинская область, Шалкарский район, к-з «Айшуак»). Образование 6 классов. Замуж вышла в 1963 году. Муж, Самиянов Ериш, работал чабаном, она - домохозяйка. Воспитала 9 детей, имеет внуков 13. Награды: «Күміс алка».

Давлетова Тыныштык (1936г. Актюбинская область, Ленинский район, к-з «Большевик»). Образование 3 класса. Вышла замуж в 1954 году. Муж, Рыскали Давлетов, работал скотником, чабаном в к-зе «Красный партизан», она - более 30 лет передовой дояркой. Воспитала 9 детей, имеет внуков 18, правнуков 4. Награды: «Материнская слава» всех степеней.

Дуйсенгалиева Шуга (02.09.1949г., Актюбинская область, Алгинский район, п. Нариман). Образование среднее. Передовая доярка, была «Ударником коммунистического труда», депутатом райсовета. Воспитала 9 детей, имеет 10 внуков. Награды : «Күміс алқа», Орден Материнства.

ХВОСТОВ МИХАИЛ ИОНОВИЧ (1915 г., ст.

Каулыжыр Челкарского р-на - 25.07.1992 г., г.Актобе) - окончил ВПШ при ЦК КПСС (1958). В 1934-39 гг. - учетчик, начальник 8 дистанции пути на ст. Берчогур. В 1939-41 гг. - инструктор политотдела Оренбургской железной дороги, зав. сектором кадров Актюбинского обкома партии, 1941-44 гг. - парторг ЦК КПСС в тресте «Актобе-Мунай». В 1944-55 гг. - первый секретарь Темирского, Новороссийского райкомов партии.

Первый секретарь Мартукеского райкома партии в 1951-1955 гг. Три года - слушатель ВПШ. В 1958-61 гг. - заводделом сельского хозяйства Актюбинского обкома партии, 1961-63 гг. - первый секретарь Карабутацкого райкома партии. В 1963-83 гг. - зам. начальника облуправления хлебопродуктов, депутат Верховного Совета КазССР II-го, III-го, IV-го созывов. Награжден 5 орденами Трудового Красного Знамени, орденами Дружбы народов, «Знак Почета», медалями.

ХЛЕБОДАРОВКА (САРЖАР) – село расположено в 55 км от райцентра и в 22 км от областного центра города Актобе. Численность населения 2684 человека 21 национальности (по данным на 2007 год). На разъезде № 37 имеется 10 дворов, где проживает 38 человек.

Первое поселение казахов располагалось на живописном левом берегу реки Илек и носило название Саржар. Местное население располагалось аулами в округе: Карагай Кудык, Барак аул (4 км), Байметен, Кызылжар, Сынтас, Карабутак (15 км), Дауыл тогай, Тас булак (15 км), Акшатау, Торыс аул. Но еще несколько мест использовались казахами как жайлау – Жумажан тогай, Нарик тогай, Шыылдак (37 разъезд), Курайлы сай, Дайрабай булак, Сыгалай булак, Айдай коль, Жанбыр булак, Кулмагамбет булак, Даментуау, Ащысай озен.

Ауыл Саржар был основан во второй половине XIX века. Со строительством железной дороги в 1908 году прибыли русские и украинские поселенцы – Зибровы, Галюги, Дворниковы, Болтенко, переселившиеся с Украины в поисках лучших земель. Поселились эти семьи в бараках и обслуживали разъезд № 38. В первую мировую войну железная дорога потребовала большого количества рабочих рук. Вновь прибывшие стали расселяться вдоль полотна дороги. В июле 1918 года белогвардейские банды Дутова заняли город Оренбург и перерезали дорогу, связывающую Среднюю Азию с центральной Россией. Разгорелись бои. Армия Дутова наступала на Актюбинск. Разъезд № 38 стал пристанищем многих беженцев. В ноябре 1918 года части Красной Армии Восточного фронта развернули наступление против войск атамана Дутова. При отступлении белогвардейцы подожгли бараки. Многие жители остались без крова. Надо было строить жилье. Теперь стали строить из глины и располагались подворьями. Русские и казахи, переехавшие из аулов Саржар, Байметен, Карагай Кудык, Кызылжар, теперь стали жить вместе.

С 1919 по 1921 год люди, обустроившись, занимались восстановлением разъезда, полотна дороги, пахали землю, разводили скот. Но голод 1921-22 годов пригнал вторую волну переселенцев. Вот они-то, собрав первый урожай, дали название поселку - Хлебодаровка.

В 1929-1933 годах первым председателем сельского Совета был А. Поддубный. В 1929 году в селе (около 70 дворов) прошло раскулачивание. Подверглись конфискации имущества отделом ОГПУ и высылке на север в Магаданскую область семьи Бутко Михаила (1 пара лошадей, двухлемешный плуг, 10 баранов), Бутко Петра (1 пара лошадей, ручная веялка, 4 барана), Фоменко Ивана (2 коровы, 1 верблюд), Чеботарева Корнея (механизированная молотилка, 2 верблюда, 2 коровы), Чеботарева Алексея (2 коровы, 2 верблюда). Все имущество, посуда, скот кулаков продавались на торгах у школы. Изъятые зерно посеяли на общинных землях. В 1930 году был организован колхоз «Красный Октябрь», первым председателем избрали С. Зотова. Колхозного скота насчитывалось 45 голов. По окончании уборки урожая полагалось по 200 гр. зерна на трудодень. В 1935 году, имея земельную площадь в 7000 га, ходатайствовали перед областью о воссоединении с колхозом «Красный Казахстан» (ныне п.Курайли). В 1936 году появились первые трактора, обслуживаемые Родниковской МТС. В 1938 году произошло очередное разъединение, колхоз «Красный Октябрь» вновь стал самостоятельным. Поселок Саржар стал отделением колхоза. В 1938-40 годах Саржар был территорией Акшатауского сельского Совета, председателем сельского Совета был Жумаш Курмашев. В поселке Хлебодаровка работала двухкомплектная русская начальная школа, в

Саржаре - двухкомплектная казахская. После войны колхоз продолжал жить и работать до осени 1956 года. Потом Хлебодаровка и Саржар стали отделениями совхоза «Илекский». 1 июля 1965 года отделение было преобразовано в совхоз «Хлебодаровский». Принятое на перспективу производственное направление хозяйства - животноводческое. Товарные отрасли животноводства: свиноводство, крупно-рогатый скот мясомолочного направления. Первым директором совхоза был Белик Николай Григорьевич, он руководил до 1982 года. За эти годы поселок быстро расстроился, озеленился. Всего сельхозугодий было 32392 га, из них пашни - 13740 га, сенокосов - 590 га, пастбища - 17641 га, сады - 3 га. Выращивал совхоз пшеницу, ячмень, овес, озимую рожь, просо, горох, овощи, картофель, бахчи. В животноводстве насчитывалось в 1966 году КРС - 1007, свиней - 1305, лошадей - 23. Через три года эти показатели увеличились в несколько раз, так КРС было 2000, свиней - 10000, лошадей - 30. Для отгрузки свиней на мясокомбинат и для получения совхозом грузов был построен специальный железнодорожный пункт на разъезде № 38.

До сентября 1973 года в Хлебодаровке действовала восьмилетняя школа в старом здании, затем была открыта новая типовая средняя школа на 450 учащихся. В 1978 году был сдан в эксплуатацию очередной свиноматочник-автомат на 6000 голов. В 1983-84 годах были открыты магазины «Промтовары» и «Хозтовары». В 1984 году был открыт двухэтажный типовой детский сад-ясли на 140 мест. В 1986 году земельная площадь составляла 30644 га, посевная - 11881 га. В 1988 году заработал стадион. В 1990 году в совхозе имелось 106 тракторов, 56 машин, 59 комбайнов, 26 лошадей, 450 коров, 17612 свиней. С июня 1994 года совхоз «Хлебодаровский» был преобразован в АО «Хлебодаровка». С мая 1998 года - в ТОО «Кайсар».

На данный момент село Хлебодаровка - газифицированный центр сельского округа, где имеются средняя казахско-русская школа, врачебная амбулатория, библиотека, банный комплекс, магазины.

ХЛЕБОДАРОВСКАЯ СРЕДНЯЯ ШКОЛА - первая школа, крытая железом, была начальная. Находилась в доме Трофимовых. Учили детей грамоте Афанасий Яковлевич и Наталья Васильевна Панфиловы. Затем, после войны, была построена восьмилетняя школа. Хлебодаровская средняя школа открылась в 1973 году на 450 учащихся. За 33 года школа выпустила 6 медалистов, 3 обладателей «Алтын белгі», 4 учащихся получили аттестаты особого образца. Выпускники школы обучаются за границей - в России, Германии. Среди выпускников Хлебодаровской СШ много известных имен: Пархоменко Петр руководит строительством в г. Санкт-Петербурге,

Курмангалиев Кайрат - кандидат медицинских наук, ведущий хирург Алматинской областной больницы, Жумашев Кайрат - подполковник ВВС, работает в г. Астане, Попова Светлана - ведущий врач в клинике Германии. Звание «Отличник образования КазССР» имеют Атангарины Кабыл Калиевич, Ельдесов Нуркен Бархиянович, Антонова Ольга Кузьминична.

ХЛЕБОДАРОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ

ХЛЕБОДАРОВСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ОКРУГ - расположен в юго-восточной части Мартуковского района. На западе граничит с Танирбергеновским аульным округом, на севере с Каратагайским сельским округом, на северо-востоке с Родниковским сельским округом, на юго-западе с городом Актобе и на юге с Алгинским районом. Общая площадь землепользования составляет 34027 га. По территории округа проходит дорога республиканского значения, имеющая битумное и асфальтовое покрытие, по которой и осуществляется сообщение с областным и районным центрами.

КЛИМАТ: Территория округа расположена в зоне теплых сухих степей. Климат характеризуется резкой континентальностью, с большими годовыми и суточными амплитудами колебания температуры воздуха, то есть резкими

контрастами температуры дня и ночи, зимы и лета. Самым холодным периодом является третья декада января, самым теплым – вторая декада июля, причем абсолютный минимум колеблется от 45 градусов мороза до 42 градусов тепла. Продолжительность безморозного периода составляет в среднем 130 дней. Однако имеют место ранне-осенние заморозки. Среднегодовое количество осадков составляет 250 мм, причем наибольшее количество осадков выпадает в июне месяце (27 мм) и наименьшее – в феврале (14 мм). Значительное количество осадков выпадает в виде ливней, отличающихся большой интенсивностью и кратковременностью. Осадки периода с плюсовой температурой (апрель-октябрь) составляют 60-75% годового количества, однако основное количество осадков выпадает в осенний период. Относительная влажность воздуха в апреле составляет 52%, в мае падает до 40% и в летние месяцы составляет 36-37%. Средняя высота снежного покрова составляет 24 см. Весна наступает дружно и устойчивый сход снежного покрова наблюдается в первой декаде апреля. Преобладающее направление ветра – юго-восточное. Сильные ветры оказывают влияние на почвообразовательные процессы, вызывая ветровую эрозию почвы. Число дней с пыльными бурями достигает шести дней в году.

РЕЛЬЕФ: По характеру строения поверхности и хозяйственному использованию территорию округа можно разделить на 4 части:

1. Северная и северо-восточная, включающая правобережье реки Илек.
2. Пойма реки Илек.
3. Центральная часть, включающая надпойменную террасу реки Илек
4. Южная часть.

Правобережье реки Илек в пределах сельского округа резко возвышенное над прилегающими участками и характеризуется холмисто-увалистым рельефом. На участках севернее развалин Саржар холмы вытянуты в различных направлениях. Северо-восточная часть правобережья характеризуется менее пересеченным рельефом. Крупные обрывистые склоны правобережья переходят в пойму реки Илек, которая пересекает территорию округа с юго-востока на северо-запад. Пойма реки Илек волнистая с хорошо выраженным микрорельефом. В приустьевой и центральной части поймы рельеф всхолмленный. Южная часть округа представляет собой холмисто-волнистое плато, пересеченное оврагами и балками, наиболее крупные из которых Наурызбайсай и Карагандысай. Таким образом, территория сельского округа характеризуется значительным разнообразием форм рельефа и комплексностью, что не могло не отразиться на характере почвенного покрова.

ПОЧВЫ: Вследствие сложности рельефа на территории отмечается большая пестрота почвенного покрова. На обширных выровненных участках центральной части массива размещаются темно-каштановые почвы с небольшими пятнами солонцов и других почв. В северной и южной частях землепользования на участках с пересеченным рельефом преобладают солонцы и слабообразованные почвы. В замкнутых глубоких понижениях встречаются лугово-черноземные почвы. В пойме реки Илек формируются почвы лугового ряда различной степени засоленности и различного механического состава. Диффузия наблюдается на супесчаных почвах около железной дороги площадью 2500 га. Для борьбы с эрозией в начале 60-х годов Западно-Казахстанской зональной опытной станцией высажены лесополосы вдоль и поперек полей.

ГИДРОГРАФИЯ: Гидрографическая сеть представлена рекой Илек и ее мелкими притоками Карабутак (3 км), Карагаандысай (3 км), Курайлысай (20 км). Река Илек на территории сельского округа протекает с юго-востока на северо-запад (16 км). Вдоль русла реки часто встречаются участки незакрепленных песков протяжением до 0,5-1 км, шириной 0,2-0,4 км. В пойме реки и по берегам русла растут кустарники. Долина реки хорошо разработана. Ширина ее 2-4 км. Склоны долины имеют высоту 15-20 м, а на отдельных участках до 30-40 м. На склонах нередко встречаются террасы, нижняя часть склона часто крутым подмываемым уступом спускается к руслу реки. Высота надпойменных террас над уровнем воды в реке 5-6 м, ширина 0,2-0,6 км, длина до 0,8 км. Грунты склонов суглинистые, по мере движения вниз по течению переходят в супесчаные, местами песчаные. На участках обрывистых берегов обнажаются коренные породы в виде красноватых суглинков и глин. Русло реки в межень представляет из себя ряд плесов, соединяющих друг с другом протоками. Плесы имеют различные размеры от 3 до 5 метров ширины и от 5 до 300 и более метров длины. Глубина плесов достигает 2-4 м, глубина перекатов от 1 до 20 см. Уклон реки составляет примерно 0,00075 и ниже. Живая сила реки невелика, так как уклон русла незначительный. Колебание уровней меженного и паводкового находится в тесной зависимости от расходов реки. Минимальные расходы приурочены к летнему и зимнему времени, максимальные устанавливаются весной. Основная часть стока (около 80% от годового) проходит весной обычно в апреле-мае. Паводковые горизонты обычно превышают меженные на 2-3 м. Спад уровней после паводка происходит медленно, но в значительных размерах, так как в летнее время глубина воды на перекатах не превышает 15-20 см. Скорости течения: максимальная (весной) – 0,85 л/сек., минимальная – 0,2 л/сек. летом и менее. Зимой река промерзает местами до дна. Продолжительность периода, свободного ото льда, колеблется от 179 до 220 дней. Минерализация воды реки Илек невелика и даже во время межени

не превышает 1 г/л. По составу воды реки Илек смешанные хлоридно-сульфатно-натриевого типа с повышенным содержанием ионов гидрокарбоната и кальция. Вода мягкая или умеренно-жесткая. На территории округа имеется озеро Айдайколь. (Название Айдай дано по имени женщины, находится в 3 км от села Хлебодаровка). Есть две плотины 1951 и 1953 года сооружения.

ГИДРОГЕОЛОГИЯ: На территории округа известны следующие водоносные горизонты: юрский и аллювиальный.

Воды юрских отложений. В толще юрских отложений водоносны лишь средне-юрские осадки, содержащие внизу горизонт песков с грубозернистым составом, с мелким и крупным хорошо окатанным гравием и среднезернистыми песками без гравия, а сверху залегают песчано-глинистые отложения с прослоями угля, нижняя юра сложена практически безводными глинами. Химизм вод хлоридно-натриевого типа. Глубина залегания вод до 10-15 м, в синклинальных прогибах до 50 м и более. Дебиты водопунктов от самых долей до 1 л/сек. Воды большей частью пресные, их минерализация не превышает 1 г/л и только в центральных частях синклинальных бассейнов увеличивается до 3 г/л.

Воды аллювиальных отложений. Аллювиальные водоносные горизонты приурочены к долинам реки Илек. Водоносность аллювия отмечается не только в современных долинах рек, но и в их погребных руслах. Аллювиальные воды древних и современных отложений гидравлически связаны между собой и представляют один водоносный горизонт. Водовмещающими породами являются пески разнозернистые с гравием и галькой свыше 30%, галька разноокрашена с прослоями глин и суглинков, мощность этих глин и суглинков непостоянна и по площадному распространению соотношение фракций в песчано-гравелистых отношениях весьма разнообразное. Если в одной скважине на определенной глубине отмечается гравелистый песок, то в другой скважине, даже на незначительном расстоянии (в пределах 3-х метров). На такой же глубине можно встретить глинистый песок без гравия. Непостоянство литологического разреза связано с палеографическими условиями формирования древней речной долины, и вместе с этим – с миграцией русла и многократной переработкой переотложенного материала. Мощность водоносного аллювия в долине реки Илек от 10 до 70 м. Дебиты водопунктов составляют от 0,1 до 2 л/сек.

РАСТИТЕЛЬНОСТЬ: Под влиянием засушливого резко-континентального климата формирование растительного покрова имеет степной характер и представлен засухоустойчивыми видами степной растительности. Растительный мир представлен злаками, тимофесвкой, крапивой, мятликом. Здесь широко представлены типчаковые, ковыльные,

полюнные ассоциации и только по берегам реки Илек и озер очень небольшими площадями встречается луговое разнообразие. По оврагам, балкам и берегам распространены кустарники – чилига, караганник. По берегам озер растут камыши и осоки.

ЖИВОТНЫЙ МИР. Географическое расположение ландшафтно-климатических условий обуславливают богатство и разнообразие животного мира округа. Повсеместно обитают: лоси, косули, кабаны, волки, лисы, зайцы, ласка, хорь, хомяк, крыса, полевка, корсак, суслик, тушканчик, черепаха, змеи. Наибольшим видовым разнообразием отличаются птицы, встречающиеся на территории округа, тут гнездятся и встречаются во время миграции журавли, лебеди, цапли, степные орлы, куропатки, кулики, филин, чайка, все виды уток, беркут и др.

Река Илек и местные водоемы округа богаты ценными видами рыб: сазан, карась, пескарь, щука, судак, сом, налим, язь.

РЕСУРСЫ: Хлебодаровский сельский округ богат нефтью (месторождение Аша), строительным материалом - щебнем, гравием, песком, глиной. Обширные земельные ресурсы включают в себя залежи, сенокосы (557,98 га), пастбища (13855,32 га), пахотные земли (13948 га), водные ресурсы, состоящие из поверхностных и подземных водоисточников.

НАСЕЛЕНИЕ: Территория сельского округа была создана в 1995 году в феврале и занимала площадь 34027 га. В Хлебодаровском сельском округе имеется только один населенный пункт – поселок Хлебодаровка и разъезд №37.

По итогам переписи (2007 г.) численность населения составляет 2722 человека. Из них 80,16 % - казахи, 7,97 % - русские, 6 % - украинцы, 1,69 % - немцы, 0,77 % - молдаване, 0,59 % - татары, 0,22 % - белорусы, 0,15 % - азербайджанцы, 0,15 % - греки, 0,29 % - армяне, 0,07 % - мордвины, 0,11 % - чеченцы, 0,48 % - таджики, 0,29 % - болгары, 0,29 % - башкиры, 0,18 – поляки, 0,07 – гагаузы, 0,07% - узбеки, 0,18 % - чехи, 0,11 % - каракалпаки, 0,04 % - корейцы. Всего в округе проживают представители 21 национальности.

Плотность населения составляет 3,6 человека на 1 кв. км. В округе проживает 1335 мужчин - это 49% и 1387 женщины - 51%. Есть прирост рождаемости в общем по округу (+ 26).

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО: По природно-климатическим условиям Хлебодаровский сельский округ относится к региону с недостаточной влажностью, так называемая зона рискованного земледелия. Раньше в этом

округе было широко развито мясо-молочное животноводство, свиноводство и птицеводство. На сегодняшний день сельским хозяйством занимаются одно ТОО, и 16 крестьянских хозяйств. Общая площадь, занимаемая ими, составляет 23348,5 га.

Главная отрасль хозяйства сегодня является свиноводство, дополнительная – крупный рогатый скот молочного направления, коневодство, овцеводство, верблюдоводство.

Земли ТОО и КХ – 23348,5 га

ТОО «Кайсар» - 16984,4 га

в том числе пашни -8009га, пастбища – 7432,5 га, с/угодия – 1542,9 га.

КХ «Нур» - 88,1 га. – Жумашев Т.
КХ «Коктем» - 204 га. – Атауов М.
КХ «Айнагул» - 342 га. – Мулькаева А.
КХ «Нива» - 284 га. – Лесев В.
КХ «Куандык» - 2372 га. – Карабаев К.
КХ «Алишев К.» - 100 га. - Жантлеуова
КХ «Дикан» - 123 га. - Дузбаева З.
КХ «Карабутак» - 282 га. - Фисенко
КХ «Устаз» - 212 га. - Исаев Ж.

КХ «Ермек» - 423 га. - Бараков М.
КХ «Колос» - 296 га. - Сергеев П.
КХ «Бабатай» - 214 га. - Тажмуханов У.
КХ «Ойсылкара» - 320 га. - Аликиенов Т.
КХ «Диас» - 651 га. - Жайлибаев К.
КХ «Куат» - 225 га. - Аскарлов С.
КХ «Даригемир» - 228 га. - Тажмуханов М.
ТОО «Кайсар» – Ажигулов К.

ОБРАЗОВАНИЕ: На данный момент в сельском округе имеется одна средняя школа в селе Хлебодаровка. Общее количество учащихся в округе 560 человек.

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ: На территории округа одна врачебная амбулатория (ВА).

КУЛЬТПРОСВЕТАБОТА: На территории округа имеется библиотека с библиотечным фондом в количестве 12292 экз.

ФИЗКУЛЬТУРА И СПОРТ: На территории округа с 1999 года существуют футбольная, баскетбольная и волейбольная команды «Саржар». Они неоднократно становились призерами областных и районных соревнований. Сборная команда округа добивалась хороших результатов в зональных соревнованиях, районных спартакиадах, областных турнирах.

КУЛЬТУРА: Археологические раскопки в Актюбинской области неразрывно связаны с исследованием всего Западного Казахстана и Южного Урала. До 1917 г. изучением археологических памятников края занимались, в основном, члены Оренбургской архивной комиссии, среди которых следует

выделить И.А. Кастанье. В советский период в области проводились нерегулярные изыскания, главным образом, разведки такими известными учеными как М.П. Грязнов и Б.Н. Граков. Во второй половине 50-х - начале 60-х гг. прошлого столетия отдельные археологические объекты области достаточно обстоятельно изучались питерским археологом В.С. Сорокиным. Начало систематических археологических исследований в области связано с именем В.В. Родионова, бывшего главного геолога управления "Запказгеология", который после ухода на пенсию, став научным консультантом Актюбинского историко-краеведческого музея, в 70-х - середине 80-х гг. начал проводить многочисленные разведки по всей территории области, с целью выявления и паспортизации памятников археологии. Тогда же на базе музея им был создан археологический отряд, который раскопал ряд интересных курганов эпохи раннего железа в могильниках Жаман-Каргала I, Бесоба, Имангазы-Карасу. По инициативе В.В. Родионова с середины 70-х до начала 80-х гг. в верховьях Илека ведет раскопки дружинных курганов "савроматов" в могильниках Сынтас, Бесоба, Жалгызоба, Кумиссай, Западноказахстанский отряд ИИАЭ АН КазССР под руководством М.К. Кадырбаева, при участии Ж.Курманкулова и Т.И.Кулик.

Савроматские курганы у поселка Хлебодаровка.(В.В.Родионов)

Осенью 1972 года при вспашке зяби Досовым Адикеном было обнаружено древнее захоронение. Им были доставлены целые и побитые каменные жертвенные столики, небольшой глиняный сосуд, бронзовые пряжки, элементы конской упряжки, несколько бронзовых наконечников стрел, золотая ритуальная бляшка и металлическая подвеска от серьги. В результате исследований это захоронение было идентифицировано как комплекс, состоящий из трёх скоплений курганов. Первая курганная группа из 3 курганов - «Кумиссай» находится в северо-западном направлении от разъезда №37.

Курган №1 был вскрыт трактористом. Он расположен среди поля на 32 км. трассы Актобе-Мартук, в 100 м. влево и имеет высоту около 30 см.

Курган №2 расположен в 50 м. восточнее кургана №1. Он был обнаружен по разбросу человеческих остатков на поверхности.

Курган №3 находится на меже против железнодорожного разъезда №37. Высота кургана – 1 метр, в рельефе выражен наиболее отчётливо.

Курганная группа «Бесоба» расположена вдоль лесопосадочной полосы в 3,5 – 5,1 км. западнее северо-западной окраины села Хлебодаровка. В эту группу входит 5 больших курганов высотой 1,5-2 м. и три кургана высотой до 0,5 м. Курганы земляные. Имеют оглаженные формы. На наиболее крупном из них расположен триангуляционный знак. Все большие курганы почти не деформированы. Курганы (высотой 0,5 м.) систематически распахивались, поэтому потеряли свою форму. Кроме данных захоронений выделяются на общем фоне ещё два малых кургана.

Курганная группа «Сынтас» является наличие около курганов двух каменных столбов длиной до 3,2 м. (в наземной части), при прямоугольном поперечном сечении от 60x40 до 40x40 см. Каменные столбы высечены из местного очень

прочного тёмно-коричневого кварцево-кременистого конгломерата, по-видимому палеогеновых прибрежно-морских галечников. По свидетельству местных жителей раньше они стояли вертикально, но затем в 1960 году были сломаны и повалены на землю (при этом один из менгиров разбит на три части).

На одном из курганов в настоящее время находится топографический репер, окопанный с четырёх сторон канавой, которая разместилась по краю верхней площадки кургана, он обложен камнями, извлеченными из его насыпи.

Древний памятник «Сынтас» находится в 6 км к северо-востоку от пос. Саржар (бывший к/х «Хлебодаровский»).

Кроме перечисленных трёх курганных групп имеются косвенные указания на возможность обнаружения ещё одной группы захоронений. На старых топографических картах были показаны одиночные курганы высотой до 1 м. Эта местность представляет собой плоскую возвышенность, непосредственно примыкающую к селу Хлебодаровка.

В курганах были найдены бронзовые наконечники стрел, из обломков керамики удалось собрать фрагмент большого котла для варки пищи и большое зеркало. Глубина курганной насыпи у центрального захоронения составляет 35 см до древнего растительного слоя. Материала следов подстилки и перекрытия не сохранилось, но в пахотном слое кургана изрядно встречались истлевшие узловатые кусочки древесины до 1 см в поперечнике. Курганная насыпь состоит из желтоватой супеси без примеси каменного материала. В восточной части кургана было обнаружено второе захоронение, где на древнем растительном слое находилось два рядом лежащих костяка, вытянутых на спине, головами на запад. Это было установлено по взаиморасположению черепных коробок, отдельных костей ног, одиночных позвонков и рёбер. Некоторая часть костных остатков была смещена в пахотный слой или полностью разрушена.

Примерно на уровне тазового пояса было обнаружено два плотных скопления бронзовых наконечников стрел с остатками полуистлевших древков. Здесь же находился полностью окисленный железный колчанный крючок. На уровне головы одного из захороненных на 30 см южнее найдено два малых бронзовых зеркала, а в 50 см севернее другого черепа – большое скопление бараньих костей, сложенных в кучу (черепов животных не обнаружено).

Часть бронзовых наконечников стрел и многие другие предметы оказались смещёнными со своих первоначальных мест. Так, бронзовая серьга была найдена вместе с зеркалами, стеклянная буса – между черепом и кучей бараньих костей, отдельные наконечники стрел – в ногах и около головы погребённых, таким образом – выше горизонта расположения человеческих костей.

Сегодня найденные предметы материальной культуры древних казахов эпохи железа находятся в Алматинском историческом музее. В Актюбинском краеведческом музее находкам этих курганов посвящена экспозиция.

Могильник Хлебодаровка-1. - Два кургана расположены на вершине холма. Курган №1 имеет каменную насыпь полусферической формы, диаметром 16 м. и высотой 1,5 м. На вершине его установлен геодезический знак. Земляная насыпь кургана №2 составляет 30 м. в диаметре и 0,4 м. высотой.

Могильник Хлебодаровка -2. - Земляной курган с камнем в насыпи диаметром 14м. и высотой 0,4м, расположен на небольшой возвышенности.

Курган Хлебодаровка - 3. - Земляной с камнем в насыпи полусферической формы курган (10х0,3м.) расположенный в 50 м. от полевой дороги.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области/ под ред. Бисембаева А.А. - В 13-ти т. - Т.1. Мартукский район. - Актюбе, 2006.- 350с.

В местности данного сельского округа в 3 км на северо-восток от посёлка Хлебодаровка имеется отдельно стоящий кулпытас – каменная резная надмогильная стела. Памятник сохранил своё название «Есенбай кулпытасы».

Памятник участникам Великой Отечественной войны в с.Хлебодаровка - на бетонном прямоугольной формы постаменте установлен 5-метровый обелиск пирамидальной формы, выполненный из бетона. Обелиск венчает пятиконечная звезда. Памятник огорожен металлической оградой. На стеле написаны имена героев, погибших в годы Великой Отечественной войны. Памятник истории.

МНОГОДЕТНЫЕ МАТЕРИ ПО ХЛЕБОДАРОВСКОМУ СЕЛЬСКОМУ ОКРУГУ

Камысбаева Акпapak (22.01.1944г., к-з «Донгызтау» Байганинский район, Актюбинской области). Образование среднее. Замуж вышла в 1961 году. Муж, Ибраимов Батыр, работал инженером в с-зе «Оймаутский», она - библиотекарем. Детей 10, внуков 13. Награды: «Алтын алка», «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней.

Баяубаева Айжан Абдигалиевна (03.02.1945г., а.Карагай-Кудук, Родниковский район, Актюбинской области). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1962 году. Муж Баяубаев Тыныштык, работал механизатором в с-зе «Хлебодаровский», она - доярка. Детей 12, внуков 13. Награды: «Алтын алка», «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней, медаль «Ветеран труда»

Альпейсова Балкенже Кенжегалиевна (20.05.1935г., аул Карагай-Кудук Родниковский район, Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1953 году. Муж, Альпейсов Кажар, работал скотником в совхозе «Хлебодаровский», она - разнорабочей. Детей 8, внуков 18, правнук 1. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней.

Меделбаева Ермек (25.09.1937г., с-з «Абай» Байганинский район, Актюбинской области). Образование среднее. Замуж вышла в 1959 году. Муж Меделбаев Нуртуган, работал более 40 лет чабаном в с-зе «Оймаутский», она - помощником чабана. Детей 10, внуков 20. Награды: «Алтын алка», «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней, «Ветеран труда», юбилейная медаль к 100-летию В.И.Ленина.

Баракова Кенжетай (10.03.1932г., а. Карагай-Кудук Родниковский район, Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1949 году. Муж, Бараков Серикпай, работал трактористом в с-зе «Хлебодаровский», она - дояркой. Муж награжден Орденом Ленина, Орденом Трудового Красного Знамени, почетный целинник, медаль «50 лет освоения целинных и залежных земель». Воспитала 8 детей, имеет 21 внука, 2 правнука. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней, «Ветеран труда».

Калпак Лиман (01.01.1929г., а.Оймаут, Байганинский район, Актюбинской области). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1947 году. Муж, Калпак Наурыз, работал бухгалтером в с-зе «Оймаутский», она - участница трудового фронта. Детей 10, внуков 35, правнуков 6. Награды: «Алтын алка», «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней, «Ветеран труда», «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.»

Кошанова Назира (03.02.1934г., г.Актобе).
Образование 5 классов. Замуж вышла в 1953 году.
Муж, Кошанов Каби, работал более 35 лет
механизатором в с-зе «Хлебодаровский», она -
рабочей. Детей 9, внуков 14, правнук 1. Награды:
«Күміс алқа», «Материнская слава» двух степеней,
«Ветеран труда».

Тажмуханова Улман (08.03.1940г., с-з «Каинды»
Темирский район, Актюбинской области).
Образование 7 классов. Замуж вышла в 1957 году.
Муж, Тажмуханов Утегали, работал бухгалтером в с-зе
«Каинды», она - рабочей. Детей 10, внуков 29,
правнуков 2. Награды: «Алтын алқа», «Мать-
Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава»
всех степеней, «Ветеран труда».

Ашимова Алима Кажиевна (03.01.1931г., к-з
«Кумсай» Мартукский район, Актюбинской области).
Образование 5 классов. Замуж вышла в 1948 году.
Муж, Ашимов Сабыр, работал более 22 года учителем,
потом бухгалтером в с-зе «Хлебодаровский», она -
рабочей МТФ. До 1969 года жили в России, в с-зе
«Приуральский», потом переехали в Казахстан. Детей
8, внуков 11. Награды: «Күміс алқа», медаль «Ветеран
труда», «Материнская слава» двух степеней.

Жиембаева Балзия Айтжановна (05.04.1947г., к-з
«Кумсай» Мартукский район, Актюбинской области).
Образование 8 классов. Замуж вышла в 1964 году.
Муж, Жиембаев Айдар, работал в с-зе
«Хлебодаровский», она - заслуженная доярка. Детей
9, внуков 14. Награды: Орден Материнства,
«Материнская слава» двух степеней, «Ветеран труда»,
медаль «За трудовую доблесть», два раза
присваивалось звание «Победитель соцсоревнования».

Ержикешева Бибит Сагидуловна (08.03.1941г., а.Кызыл-Жулдыз, Мартукский район, Актюбинской области). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1957 году. Муж, Ержикешев Кадыргали, работал шофером в с-зе «Хлебодаровский», она - почтальоном. Переехали в 1969 году из России с-з «Приуральский», ферма №2. Детей 9, внуков 16. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней.

Болегенова Зига (08.11.1939г., а.Култабан, Байганинский район, Актюбинской области). Образование среднее. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Акбазаров Сайын, работал бригадиром тракторной бригады в с-зе «Байганинский», она - техничкой в клубе. Детей 8, внуков 20. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней.

Маликова Куттыкыз (22.02.1938г., г.Актобе). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1953 году. Муж Маликов, работал трактористом в с-зе «Хлебодаровский», она - полеводом. Детей 9, внуков 18, правнуков 2. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней, медаль «Ветеран труда», медаль «Трудовой славы» 1 степени.

Бегимова Кымбат (05.05.1932г., п.Ганюшкино, Атырауской области). Образование среднее специальное, культпросветучилище. Замуж вышла в 1955 году. Муж Бегимов Мырзалы, работал бухгалтером в с-зе «Хлебодаровский», она - завклубом, потом более 30 лет дояркой. Детей 10, внуков 13, правнук 1. Награды: медаль «Ветеран труда», «Материнская слава» всех степеней.

Лепесова Нагима (20.05.1937г., а.Жаргамыс, Байганинский район, Актюбинской области). Образование среднее. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Лепесов Зейнулла, работал бригадиром в совхозе, она - санитаром в ФП. Детей 10, внуков 18. Награды: «Күміс алқа», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней, «Ветеран труда».

Шудабаева Кадиса (01.07.1945г., с-з «Оймаутский», Байганинский район, Актюбинской области). Образования нет. Замуж вышла в 1963 году. Муж Скаков Кани, работал более 20 лет бухгалтером в с-зе «Оймаутский» на ферме «Шоптыгул», она - поваром в школе-интернате. Детей 8, внуков 10. Награды: «Күміс алқа», «Материнская слава» двух степеней.

Алдамберген Ермек Жұмаказықызы (06.04.1948г., с-з «Айшуак», Шалкарский район, Актюбинской области). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1964 году. Муж, Алдамберген Танжарбай, работал чабаном более 30 лет, она - помощником чабана. Детей 10, внуков 17. Награды: «Күміс алқа», Орден Трудовой Славы, Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней.

Кушкинбаева Орынгул Таджимовна (15.09.1950г., Узбекистан, г. Нукус). Образование 8 классов. Замуж вышла в 1967 году. Муж, Исмаилов Орынбай, работал в базреспубликасаннархозе, она - няней в детсаде, рабочей в к-зе «Агалтын». Детей 8, внуков 10. Награды: «Күміс алқа», «Материнская слава» двух степеней.

Аманкошова Айгул (03.03.1947г., г.Ташауз, Туркменистан). Образование 5 классов. Замуж вышла в 1966 году. Муж Ерназаров Тузелбай, работал электромонтером 36 лет, она - рабочей в магазине №34 при железнодорожной станции города Кунграда. Детей 8, внуков 2. Награды: «Материнская слава» двух степеней.

Аязбаева Акырыс (04.09.1936г., а. Кумжарган, Уилский район, Актюбинской области). Образование 9 классов. Замуж вышла в 1954 году. Муж, Аязбаев Жумабай, работал зоотехником в с-зе «Каинды» Темирского района, она - дояркой. Детей 10, внуков 17. Награды: «Алтын алка», «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней.

Кулсугурова Шайзада Жайназаркызы (10.09.1937г., а. Жанажол Мугалджарский район, Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1955 году. Муж, Кулсугуров Есенбай, работал инженером в с-зе «Челкарский», она - разнорабочей. Детей 10, внуков 14, правнуков 3. Награды: «Алтын алка», «Материнская слава» всех степеней.

Сарина Рабига (25.01.1924г., п. Алтыкарасу, Уилский район, Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1948 году. Муж, Сарин Акдаулет, работал более 40 лет скотником в с-зе «Хлебодаровский», она - свыше 20 лет дояркой. Детей 9, внуков 15, правнуков 5. В 1949 году семья подверглась репрессии, была выселена в Кемерово. Там работала 5 лет в шахте. Отменили наказание в 1955 году, семья вернулась обратно. Награды: «Материнская слава» двух степеней.

Копенова Батпа (18.03.1944г., Узбекистан, г.Кунград). Образование 3 класса. Замуж вышла в 1965 году. Муж Копенов Садулла, работал механизатором в с-зе «Хорезм», она - рабочей. Детей 11, внуков 20. Награды: «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней.

Досмагамбетова Умсынай (10.05.1941г., с.Хлебодаровка, Мартукский район, Актюбинской области). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1958 году. Муж Досмагамбетов Жуматай, работал скотником в с-зе «Хлебодаровский», она - полеводом, завскладом. Детей 10, внуков 14. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» всех степеней.

Ермуханова Балкадиша (07.09.1952 г., п. Оймаут, Байганинский район, Актюбинской области). Образование среднее специальное, кооперативный техникум, по специальности товаровед. Замуж вышла в 1971 году. Муж Аликенов Танатар, работал табунщиком, она - помощником табунщика. Детей 8, внуков 4. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» двух степеней, участница Первого Курултая казахов, представляла прикладное творчество на праздновании Есет батыра, Асау Барак батыра.

Алиева Гульминур Минибаевна (10.04.1938г., г.Казань). Образование 8 классов Хрусталева детского дома. Замуж вышла в 1958 году. Муж Алиев Султанкерей, работал шофером в с-зе «Северный» Айтекибийского района, она - разнорабочей. Детей 8, внуков 12, правнук 1. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава».

Шокпарова Улмекен Жангереевна (01.05.1936г., а.Ортақ, Хобдинский район, Актюбинской области). Образование 2 класса. Замуж вышла в 1956 году. Муж Шокпаров Назарбай, участник Великой Отечественной войны, инвалид 2-ой группы, она - работала дояркой в совхозе. Детей 8, внуков 11. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава».

Алиева Ултуган (01.01.1939г., а.Оймаут, Байганинский район, Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1960 году. Муж, Алиев Жолгазпай, работал водителем, скотником в с-зе «Оймаутский», она - разнорабочей. Детей 8, внуков 17. Награды: «Күміс алқа», «Материнская слава» двух степеней, медаль «Ветеран труда».

Абдуллаева Алтынак (20.09.1950г., Узбекистан, г.Нукус). Образование высшее, окончила Ташкентский сельскохозяйственный институт по специальности экономист-бухгалтер. Работала главным бухгалтером в Министерстве бытового обслуживания более 10 лет. Замуж вышла в 1970 году. Муж, Шерипов Базарбай, работал трактористом в ПМК-13. Детей 8, внуков 10. Награды: «Күміс алқа», «Материнская слава» двух степеней.

Павлюк Елизавета Фридриховна (06.05.1932г., Ставропольский край, Советский район, с.Каново). Образования нет. В 1941 году была депортирована в к-з «Красный колос» п.Черноводск, в 1975 году переехала в с.Магаджан Новороссийского района, ферма №2. С 10 лет работала разнорабочей в колхозе. Замуж вышла в 1953 году. Муж Седел, Адам Эдуардович, работал трактористом в к-зе «Красный колос», рано погиб. Она воспитала 11 детей, имеет 32 внука, правнуков 8. Награды: «Мать-Героиня», Орден Материнства, «Материнская слава» всех степеней.

Тезекбай Тынышпан (15.06.1930г., а.Оймаут, Байганинский район, Актюбинской области). Образование 7 классов. Замуж вышла в 1941 году. Муж, Мухамбеткали Тезекбай, работал бухгалтером в с-зе «Оймаутский», она - рабочей. Детей 8, внуков 13. Награды: «Материнская слава» всех трех степеней, участница трудового фронта, награждена медалью «60 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.».

Отенова Жумабике (24.05.1929г., Гурьевская область, п.Миялы Кызылколчинского района). Образование среднее специальное, Темирский совхозтехникум. Замуж вышла в 1948 году. Муж Отенов Абылхаир, был офицером секретного отдела КГБ, она проработала свыше 30 лет зоотехником в Уиле. Детей 8, внуков 24, правнуков 6. Награды: «Күміс алка», «Материнская слава» всех степеней, имеет звание «Ударник коммунистического труда», «Ветеран труда».

Жумагалиева Акбилек (01.01.1926г., а.Оймаут, Байганинский район, Актюбинской области). Образование 4 класса. Замуж вышла в 1946 году. Муж, Жумагалиев Молдагали, участник Великой Отечественной войны, более 35 лет оба работали чабанами. Детей 8, внуков 22, правнуков 12. Награды: «Материнская слава» двух степеней, являлась неоднократно «Победителем соцсоревнования».

Наринова Насибали (01.01.1927г. ст. Шубар-Кудук, Байганинский район, Актюбинская область). Образования нет. Вышла замуж в 1945 году. Муж, Жарбаев Кадир, работал на хлопковом заводе, она - домохозяйка. Воспитала 13 детей, овдовела в 40 лет. Награды: Почётное звание «Мать - Героиня», Орден Материнства.

Жайлыбаева Карылга – 15.03.1928г. Актюбинская область Родниковский район Карагай-Кудык. Образование 7 классов. 1947 году вышла замуж за Жайлыбаева Амандыка. Она работала продавцом, библиотекарем, учетчик, муж был бригадиром в совхозе «Хлебодар». Муж был инвалидом ВОВ. Воспитала 8 детей. «Күміс алка», орден «Материнская слава», награждена всеми медалями материнства. В данное время проживает в Хлебодаровке.

Ахметова Кунзира – (01.01.1926г. Республика Узбекистан Каракалпакская АССР п.Куйбышев). Образование 4 класса. 1946г. вышла замуж за Ниятджанова Насратдина. Работала в колхозе, ветеран трудового фронта, муж был учителем. Воспитала 10 детей. Была награждена орденом Материнства, а также имеет почетное звание «Мать героини». В данное время проживает в п.Хлебодаровка.

Сулейменова Жамига Бисенгалиевна – (29.03.1936г. Актюбинская область Мартукский район п.Жанатан. Образование 5 классов. 1952 году вышла замуж за Сулейменова Манета. Она работала телятницей, муж был трактористом. Воспитала 9 детей. Награды: «Күміс алка», орден Материнства, орден «Материнская слава» II-степени, медаль «Ветеран труда». В данное время проживает в п.Хлебодаровка.

Бекболатова Алтын Молдагалиевна – (1941 года Актюбинская область Хобдинский район п.Бегалы). Образование начальное. 1960 году вышла замуж за Бекболатова Куспана. Она работала дояркой, муж был чабаном. Воспитала 9 детей. Награды: «Күміс алка», орден «Материнская слава» III-степени, медаль «Ветеран труда». В данное время проживает в п.Хлебодаровка.

ХМЕЛЬ ФЕДОР ПРОХОРОВИЧ (1.03.1925 г., с.Каменка, Долинский р-н, Днепропетровская обл.) - образование высшее, учитель. Окончил Уральский педагогический институт, исторический факультет. В 1941-1942 гг. работал бригадиром в артели «Земледелец». В 1953-1963 гг. заведовал райотделом образования в Новороссийском р-не, в 1963-1978 гг. - завотделом Мартукского райкома партии. В 1978-1986 гг. - начальник Актюбинского областного отдела образования, референт. Награжден орденами «Знак Почета», Отечественной войны II-й степени, медалями.

ХОЗАУЛ - село расположено за западе Мартукского района в 22 км от райцентра, входит в состав Жайсанского сельского округа. Проживает 5 семей.

Ц

ЦЕЛИННОЕ (Көкпекті) - село расположено на западе Мартукского района в 32 км от райцентра. Входит в состав Жайсанского сельского округа. Образовано село в 1955 году, строительство началось с конторы отделения № 3 с-за «Яйсанский». Первая улица состояла из 12 домов. Первыми строителями были Гудебский Чеслав, Бергер Иосиф. Директором с-за «Яйсанский» был Моисеенко Виктор, бригадирами Алекрицкий В.Л. и Скарбов А. К. В отделение имелись земли, посевная площадь – 10000 га. В Целинном было 8 тыс. овец, КРС, дойный гурт и откормочный гурт. По всем показателям отделение хозяйства являлось правофланговым. Тут работала целинная бригада №9. Ее бригадир Алекрицкий В.Л. награжден орденом Ленина и несколькими медалями. Сегодня в селе действуют начальная школа, ФП, сельский клуб, крестьянские хозяйства.

ЦОН - Центр обслуживания населения по принципу одного окна позволяет свести к минимуму прямые контакты чиновников с гражданами, обеспечивая последним справедливый, равный доступ к той или иной информации. Официально в Мартуке ЦОН открыт 16 октября 2007 года. Обслуживают клиентов в окнах приема и выдачи документов 5 инспекторов, справочного характера помощь оказывает консультант, за беспристрастной ситуацией следит начальник операционного зала. ЦОН оказывает следующие виды государственных услуг: регистрацию недвижимости, регистрацию юридических лиц, прописку, выписку граждан РК, выдачу повторных свидетельств, регистрацию рождения, обмен документов и документирование.

ЦЫБА ФЕДОР АБРАМОВИЧ (9.01.1928 - 1999 г., с. Новоефedorовка) - трудовой путь начал в к-зе «Красный скотовод». В 1946 г. призван в армию. В 1959 г. окончил ветеринарный техникум, заочно - высшую партшколу при ЦК КПСС. В течение 40 лет занимал ответственные посты в сельскохозяйственной отрасли. Награжден двумя орденами «Знак Почета», медалями. Избирался депутатом райсовета.

Ч

ЧЕМОДАНОВ ФЕДОР ЕВГЕНЬЕВИЧ (14.11.1927г., с. Горноводск) - один из организаторов сельскохозяйственного производства области, окончил агрошколу при МТМ, без отрыва от производства - Западно-Казахстанский сельхозинститут, по специальности - ученый-агроном (1970 г.). В 1941-43 гг. работал в к-зе «Красный пахарь», им.Калинина бригадиром, участковым агрономом, учетчиком тракторной бригады. В 1944-45 гг. участвовал в Великой Отечественной войне. В 1952-73 гг. - агроном, председатель колхоза им. Калинина Кобдинского р-на, завотделом района по кадрам, начальник райсельхозуправления, 1973-85 гг. - председатель Карабутацкого, Комсомольского райисполкомов, первый секретарь Комсомольского райкома партии, депутат Верховного Совета КазССР 7 созыва. Награжден орденами Ленина, дважды – Трудового Красного Знамени, Отечественной войны II-й степени, 17 медалями.

ЧИПЕГИНА МАРИЯ МИХАЙЛОВНА (1907 г., с. Веренка Актюбинского у. – 1982 г.) - Герой Социалистического Труда (1948). В 1929 году вступила в колхоз «Коллективист». В 1931-63 гг. работала дояркой, сакманщицей, завсвинофермой. Была награждена орденом Ленина, медалью «За доблестный труд в годы Великой Отечественной войны 1941-45гг.».

Ш

ШАВКИЛОВ КАСАИМ РАВЧАКОВИЧ (10.03.1942 г., Оренбургская обл.) - механизатор. Окончил Яйсанское СПТУ-5. Работал в с-зе «Яйсанский». За доблестный труд награжден орденом Трудовой Славы, медалями.

ШАНДЫ (ЧАЙДА) - село на юге Мартукского района, в 70 км от райцентра, в 85 км от областного центра г. Актобе, в 25 км от Курмансая. Численность населения - 325 человек одиннадцати национальностей (по данным 2007 г.). Первыми поселенцами села были казахи Тайгора Дарбаев, Ягуда Кунаев и многие другие.

Село пополнили высланные из России в 1905 году Сидор, Иван и Мария Рыбалкины. На новое поселение они добрались своим ходом на двух волах. В

1908 году с Украины приехала большая группа переселенцев - Григорий, Прохор, Иван Гольшевы, Афанасий Швачко, Петуховы, Топтыга... В 1912 году из Киевской губернии приехала семья Ивана Деньги. Первое поселение располагалось на бугре, в ложину спускались, чтобы нарезать верхний пласт почвы, уплотненной корнями богатого травостоя. Из дерна строили жилища. Землемер выделял по 10-12 десятин на душу мужского населения. Потом наделы обкапывали канавой, это служило границей усадьбы.

Согласно данным карты Актюбинского уезда Тургайской области (1905-1911 гг.), территория Шанды значилась как переселенческий участок №47. Этот район земледелия заселялся без ссуды (150 руб.), но тут также не было и продажных земель как, например, на севере Мартукского района.

По исследованию 1899 года, можно отметить, что шандинские земли были изъяты из пользования казахов, оставлены только призимовочные территории между реками Жамансу и Аксу, а также на юге Курмансайского округа по правому побережью реки Кара-Хобда. Урочище Шанды, согласно архивным данным, находилось в Актюбинском уезде Тургайской области в 100 верстах от укрепления Актобе. Официально оно значилось административной территорией четвертого аула Карахобдинской волости. Именно сюда покочевывали аулы из Карачагировской волости Гурьевского уезда (40 хозяйств). Приходили они в первых числах апреля и уходили 1 сентября.

Здесь же летовали аулы №3 (25 хозяйств) и №7 (30 хозяйств) из Оймаут-Джельтауской волости Теректинского уезда.

Урочище Шанды практически никогда не пустовало, казахская Карахобдинская волость постоянно находилась в движении, крупные стада множились на этой благодатной земле. Для большей убедительности приведем статистику:

1. Аул № 18 имел 13 хозяйств, владел 245 лошадьми, летоовал 50 дней - с 10 апреля по 1 июня.
2. Аул №17 состоял из 5 хозяйств, владел 96 лошадьми, приходил с 1 мая по 1 июля, 60 дней.
3. Аул № 3 кочевал в средней части Шанды с 20 апреля по 1 июля, число хозяйств там было 19, общее количество лошадей 367.
4. Аул № 4 также кочевал в средней части Шанды с 15 апреля по 1 июля, число хозяйств в нем было 18, количество лошадей 513.
5. Аул № 5 имел 6 хозяйств, лошадей было 249, приходил 5 мая, уходил 1 июля, т.е. 55 дней.
6. Аул №6 состоял из 36 хозяйств, имел лошадей 382, кочевал 30 дней с 10 мая по 20 июня.

7. Аул № 7 имел 16 хозяйств, владел 445 лошадьми, летовал 35 дней с 25 мая по 1 июля.

8. Аул № 16 (Тас-Кудук) состоял из 13 хозяйств, имел 245 лошадей, летовал 45 дней - с 1 июня по 15 июля.

9. Административные аулы номер три, четыре, пять периодически обменивались территориями. Так, 9 аулов общим числом хозяйств 107 и табуном в 1937 лошадей кочевали в разное время вдоль реки Караходда от 30 до 75 дней каждый.

10. Пятый аул Илекской волости заходил на территорию Ақ ауыл, в его состав входило 10 хозяйств, которые имели 249 лошадей и кочевали там с 15 апреля по 1 июля - 75 дней.

Нужно заметить, что каждый кочующий аул представлял собой традиционное казахское сообщество с особой общественной структурой, основанной на соблюдении родства до семи поколений.

Русские переселенцы не стали менять исконное название местности и официально зафиксировали на бумагах селение по наименованию урочища Шанды (пыльное).

Сколько их было тогда? Краткий статистический обзор Тургайско-Уральского переселенческого района за 1908 год дает нам картину того времени. Поселок Чайдинский насчитывал общее число душевых долей - 217, количество десятин надела на душу - 12, год начала массового заселения - 1908, количество дворов, семей - 15, душ мужского пола - 48. Постепенно поселок вырос. К 20 годам село Шанды с хуторами вытянулось более чем на 2 км вдоль реки, насчитывалось порядка 27 домов. Берега речки Шанды были очень покатые, на них жители разбивали себе огороды и выращивали овощи.

Казахский Туман аул стоял в четырех километрах от русского поселения, там жил зажиточный человек Тайгара Даржанов, чуть дальше располагался «Иржан аул». Это были небольшие в мазанок 5-7 поселения.

В годы гражданской войны через поселок проходил отряд дутовцев, двигавшийся со стороны Жайсана на Актобе, но большого сражения не было.

Долгое время в дом к Рыбалкиным приезжал священник из Актобе и там правил службу, но потом назрела необходимость у жителей построить настоящую церковь в селе. Расчистили место на площади в центре, завезли камень. Но тут пришла коллективизация и использовала приготовленный строительный материал для возведения школы и колхозной мельницы. Впоследствии на месте несостоявшейся церкви построили клуб. Мельницу разобрали в 2005 году, там сегодня зерносклад.

Первая школа в селе располагалась в доме Голышева Ивана, учила детей начальной школы Вера Сергеевна Марцелова.

Шандинцы жили без нужды, сенокосы и возделываемая ими пашня позволяла жить безбедно, в среднем каждая семья имела 7-10 голов крупного рогатого скота, не считая свиней и птицы. Но в 1929 году был организован колхоз «Заветы Ильича». Скот в одночасье отобрали и угнали в Мартук. Сельскохозяйственную технику свезли на общий двор, а недовольных раскулачили и выселили.

Колхоз окреп, с каждым годом увеличивал расход средств на социально-культурные мероприятия. Улучшалась оснащенность сельскохозяйственной техникой, более зажиточнее стали жить трудящиеся. По итогам работы 1939 года семь хозяйств Мартукского района стали участниками Всесоюзной сельскохозяйственной выставки и были занесены в Почетную книгу. Имена мартучан были известны не только на весь район, но и за его пределами.

Добрым словом хочется вспомнить трудовой подвиг доярки колхоза «Заветы Ильича» Жармановой Акшубук, занявшей первое место в районе по итогам 1936 года, от своих закрепленных коров-рекордсменок «Луны» и «Волны» она надоила вручную по 1836 литров молока от каждой. Это были самые высокие надои в то время. Заслуженная доярка вместе со своими питомицами ездила на ВДНХ в Москву в составе почетной делегации Казахстана.

Великая Отечественная война 1941-1945 гг. отвлекла много материальных и людских ресурсов. Уже первые месяцы войны большинство мужчин с шандинской земли отправились на фронт. Вся тяжесть забот легла на плечи женщины и стариков. Подростки: Деньга Г.И., Кравченко О.Е., Швачко М.П. и многие другие трудились самоотверженно. В целом люди понимали, какие тяжести предстоит пережить им.

На место трактористов стали трактористки, на место скотников - скотницы. В сжатые сроки была создана женская тракторная бригада. 15-дневные курсы трактористов проходили девочки с 15-летнего возраста в Новомихайловке. Бригадиром тракторной женской бригады была назначена Стратинская (Козаченко) Мария. В состав ее бригады вошли Дерксен (Сластен) Мария, Петухова Прасковья, Петухова Вера, Хорина Ксения, Швачко Анна, Швачко Софья, Мирманова Сулу.

Общими усилиями подростки, женщины и старики убрали весь до единого колоска богатый урожай 1944 года. Тогда зерно ссыпали прямо на центральной улице, 300 метров золотистого зерна сушили вручную.

В годы Великой Отечественной войны 11 декабря 1941 года в село на лошадях привезли 10 семей немцев с Кавказа, а зимой 1943 года сюда депортировали более двух десятков семей чеченцев. Переселенцы вначале размещались в колхозном, неотапливаемом амбаре, а затем расселялись по

квартирам. Трудно приходилось вновь прибывшим, они не знали языка, не ходили в школу, с неохотой шли работать в колхоз. Очень много депортированных людей умерло от голода и холода, за селом имеется их кладбище. В день хоронили по два-три человека, в основном детей. Несмотря на то, что местное население само недоедало, оно организовало общественную колхозную столовую для депортированных. После снятия комендантского надзора все чеченцы покинули село, немцы остались.

Годы поднятия целины ознаменовались приездом в с. Шанды целой группы первоцелинников из Белоруссии, Черниговской, Ульяновской областей. Это Беднов Михаил, Бузаченко Виктор, Матвеев Иван, Котликов Михаил, Дудко Михаил и др. Была организована кроме женской тракторной бригады, вторая мужская тракторная бригада целинников. Она поднимала залежи семью тракторами в две смены (марки ЧТЗ-1, СТЗ, ХТЗ, «Универсал»). Пахотный клин был увеличен почти в два с половиной раза.

По целине в первый год сажали просо, оно давало урожай по 40 ц с га, в то время как пшеница по 10-14 ц с га. Урожай 1956 года запомнился жителям навсегда. Для тока было расчищено пространство в полкилометра. Горы зерна женщины не успевали веять при помощи запряженных коней и деревянных приспособлений. Засыпали зерно в большую яму, сложили поверх огромную скирду из соломы, а затем целую зиму возили в Мартук. Это был первый год, когда колхозникам выдали заработную плату деньгами из расчета 2 рубля за 1 трудодень.

Вплоть до образования совхоза «Дзержинский» (1957 г.) руководил колхозом «Заветы Ильича» первоцелинник Матвеев Иван Филиппович. Потом руководили хозяйством Кириченко И., Кравченко А.И.

В 60-е годы Жаксыгарин Беркимбет, Приходько Сидор, Санин Иван заложили будущий сад.

Типовая школа в селе Шанды была построена в 1961 году.

В 1964 году село Шанды вошло в совхоз «Междуреченский» как отделение №3.

Хозяйство очень крепко стояло на ногах, 3 тыс. голов крупного рогатого скота, 3 дойных гурта, овцы, лошади, свиньи. Занимались разведением чернопестрой породы мясо-молочной направленности, завезенной с Украины.

В 1971 году свою трудовую деятельность здесь начала известная доярка Мартукского района Мякишева Т.И. Она добивалась высоких производственных показателей, была награждена орденом Трудовой Славы III степени, в 1979 году избрана депутатом Верховного Совета СССР. 70-80-е годы - это расцвет экономики, сельского хозяйства, строительства, социальной сферы, улучшалось благосостояние сельчан. У многих появились личные сбережения в сберкассах. В селе Шанды тогда выросли две большие

улицы, типовая основная школа, клуб, библиотека, контора, детский садик, почта, ФАП, магазин, интернат, в котором жили дети из сел Новодонцы и Новофедоровка, баня, машинный двор, МТМ, 5 баз. Работали знаменитые механизаторы Шульдайс Альфред Яковлевич, Тинтул Николай Петрович, Соколов Евгений Федорович, Курманбаев Шандыбай, Мальченко Григорий Иванович и другие.

Сейчас в селе действуют основная школа, ФАП, баня, столовая, МТМ, 2 зерносклада, ТОО «Шанды», АО «АгроШанды», КХ «Факел», КХ «Фиалка», КХ «Вика».

ШВЕД ГРИГОРИЙ МАКАРОВИЧ (1918 г., с. Покровка Темирского у. – 1975 г., г. Актобе) - Герой Социалистического Труда (1948). В 1934 г. окончил курсы трактористов Мартукской МТС. В 1935-36 гг. - тракторист колхоза «Путь к социализму». В 1936-39 гг. учился в г. Челябинске в школе механизаторов сельского хозяйства, призван в армию. Участник Великой Отечественной войны. Позже - бригадир тракторной бригады, председатель колхозов «Путь к социализму», «Путь к коммунизму», им. Чапаева. Хозяйство в некоторые годы собирало с гектара по 22,8 центнера зерна.

ШЕВЧЕНКО - село расположено на севере Мартукского района в 50 км от райцентра и 125 км от областного центра г. Актобе. Входит в состав Кызылжарского сельского округа. Численность населения - 367 чел.

В 1923 году 7 беднейших хозяйств из Андреевки на своем первом собрании решили организовать трудовую земледельческую артель по совместной обработке земли. Они обратились в Актюбинский губземотдел о выделении им земель. Губземотдел пошел навстречу артелям и отвел им земли на западе от Андреевки в 10 километрах, по обе стороны леса. Первые семейства, организовавшие артель, родом были с Украины, приехали в Казахстан в 1909 году. Все они знали великого Кобзаря, любили его стихи, песни, и именно поэтому на совете решили назвать свое объединение именем Шевченко. Каждый год 9 марта артельцы торжественно отмечали день рождения украинского поэта.

На первых порах члены артели весной выезжали из Андреевки в Шевченко: жили там в балаганах, обрабатывали землю, сеяли и убирали хлеб, а на зиму снова возвращались в село. В 1926 году в Шевченко появились первые постройки – 9 землянок и база на столбах с соломенными стенами. В этом же году артель получила такой высокий урожай, что не в силах была сама убрать. На помощь приехали жители соседних сел. Многим место приглянулось, и они остались там жить. Вскоре хорошая молва об артели разносилась в округе, стали приезжать перенимать опыт. Когда началась

всеобщая коллективизация, артелицы дружно вступили в колхоз. Как раз в то время к ним переехала и влилась в хозяйство в полном составе артель из Алги «Батрак коммуны». Так на базе артели им. Шевченко в 1929 году был организован одноименный колхоз. В нем имелся инвентарь: 1 однолемешный и 1 двухлемешный плуги, бункер, каток, сеялка рядовая, разбросная, жнейка-лобогрейка, сенокосилка, конские грабли, 2 ручные косы, 9 железных вил, 7 железных лопат, веялка, рыдванка, 4 телеги, тарантас, 2 саней.

В юго-восточном направлении от села был поселок Песчанка, где жили зажиточные люди - Евстратьевы, Забудские, Корсиковы, Тягнибидовы, а также бедняки - Старосветские, Житник, Михалевы, Кривенко, Мощенко, которые тоже вступили в колхоз. На северо-востоке от Шевченко было поселение Маяк, его жители также пополнили ряды колхозников. В 30-х годах в Шевченко появилась первая МТС, сюда стала поступать техника. В те годы хозяйство имело статус лучшего в области. Сюда приезжали многочисленные делегации из района, области, даже перенимали опыт труженики дружественной Монголии. На базе образцового хозяйства с 1930 по 1933 год организуется крупный колхоз «Степной гигант», в который вошли Студенческий, Андреевка, Джуса, Полтавка, Байторысай, Красноярка, Чапаевка, Амангельды (Ерназар), Карачасевка, Каратагай, сельхозартель Мирзоян (Джамбул).

В годы первых двух пятилеток (1928-1938 гг.) дела в колхозе шли в гору. Появились мощные, по тем временам, трактора ЧТЗ, автомашины, комбайны. В селе выросли свои кадры механизаторов. В 1936 году согласно новой Конституции хозяйству, первому в районе, вручили государственный акт о закреплении за колхозом земли на вечное пользование. Это событие вылилось в большой районный праздник.

В 1941 году мирную жизнь нарушила война, и для селян лозунг «Все для фронта, все для победы!» стал делом жизни. Из нашего маленького села ушли на фронт 99 мужчин, из них вернулись домой только 50. Также забрали из хозяйства трактора, автомашины, лошадей с бричками. Тяжелые испытания выпали на долю женщин, стариков и детей, оставшихся в колхозе. Они обрабатывали землю тягловой силой - на быках и коровах. Техника простояла без горючего. Тот небольшой урожай, что смогли тягловой силой вырастить, отправляли фронту. Продукты для питания получали в кладовой колхоза по минимальным нормам. На каждого трудоспособного по 400 граммов муки в день, а на стариков и детей по 200 граммов. В годы войны фронт и тыл были едины, и для победы люди не жалели ничего, внося свои личные сбережения в госказну на производство именных танков, самолетов. Отчисления колхоза им. Шевченко за годы войны составили сумму в 148 245 рублей.

После окончания войны труженики села постепенно восстановили свое хозяйство. В годы поднятия целинных и залежных земель посевные площади колхоза значительно расширились. Приехали по комсомольским путевкам на целину К. Бодло, М. Варов, Ф. Божко. Благодаря оснащению новой техникой колхоз своевременно производил обработку полей, выше стала агротехника, а отсюда возросла и урожайность, появилась прибыль в хозяйстве. В 70-х годах в селе велось интенсивное строительство. Землянки преобразовывались в дома. Появились 2 новые улицы. Были построены магазин, типовая школа, правление колхоза, медпункт, Дом культуры на 400 мест, детсад, почта, сберкасса, бытовая мастерская, 2 добротные, полностью механизированные базы, ток, кормоцех, МТМ, зерносклады. Подведена государственная высоковольтная ЛЭП. В то время машинотракторный парк насчитывал 44 трактора, из них 4 К-700, 17 грузовых и 3 легковые автомашины, 2 автобуса, 34 сеялки, 19 культиваторов, 16 тракторных плугов, 6 комплектов кольчатых катков, 250 борон и др. Это был уже не колхоз, а крупное механизированное предприятие, которое дважды по доходам (1968 г., 1976 г.) являлось миллионером.

В жаркие дни хлебоуборки 1979 года жители села еще раз подтвердили свое мастерство, верность героическим делам первоцелинников, вызывая восхищение и чувство признательности всей страны. Свой посильный вклад они внесли и в «Казахстанский миллиард - 79». Особенно отличился кавалер Ордена Ленина, комбайнер Леонид Гупп, намолотивший на комбайне СК-5 более 10 000 центнеров зерна. Он получил поздравительную телеграмму от летчика-космонавта, Героя Советского Союза полковника Юрия Романенко. За своевременное, качественное выполнение планов и обязательств перед государством по итогам 1982 года хозяйство было занесено на областную Доску Почета. Более 80 тружеников сельского хозяйства имели различные правительственные награды за свой добросовестный труд, в том числе Владимир Загорулько (ордена Ленина, Трудового Красного Знамени), Эрнст Гердт (ордена Октябрьской Революции, Трудового Красного Знамени, «Знак Почета»). Удостоены звания «Почетный колхозник» А. Старостина, Р. Мустафина - доярки, А. Курило, Г. Загорулько - педагоги, Е. Дубровная - завтоком, А. Мустафин - пастух, А. Загорулько - шофер и др.

В августе 1993 года красотой шевченковских хлебных нив любовался Президент страны Н. А. Назарбаев. Он также встретился и побеседовал с жителями села.

Сегодня в селе действуют основная школа, сельский клуб, ФП. Имеются крестьянские хозяйства.

ШИЛАН ФЕДОР РОМАНОВИЧ (1928 г., Украина, Ровенская обл., с.Устье) - механизатор. Один из первых, кто взялся осваивать с.х. технику. Работая в течение многих лет, внес значительный вклад в социально-экономическое развитие совхоза «Междуреченский». Депутат Верховного Совета КазССР. Награжден орденом Ленина, 7 медалями.

ШОКАШКОЕ МЕСТОРОЖДЕНИЕ ТИТАНО-ЦИРКОНИЕВЫХ РУД - мониторы для «Боингов», оружие, высококлассные электроды, цинковые белила и керамика - далеко неполный список того, что можно производить из минералов уникального месторождения Шокаш, которое обнаружили в 7 км от села Шанды в 1986 году во время плановой геологической съемки. Государству нужны были карты с изображением строения залежей полезных ископаемых, и геологи колесили со своими приборами по всей области. Геолог экспедиции Татьяна Шмелева заприметила по дороге, рядом с суслиной норой, горку породы из черного песка. Взяли пробы и ахнули - геологи наткнулись на ильменит-рутил-цирконо-кварцевую россыпь. Образование месторождения относится к временам прародителей обезьян. Тридцать миллионов лет назад, когда мамонты уже вымерли, а люди еще не появились, на месте сегодняшнего месторождения в Мартукском районе морские волны омывали песчаный берег. И сейчас на срезе породы можно увидеть удивительную картину. Морская рябь подчеркивается глиной, черным минералом и желтыми прожилками. Природа создала залежь из ценного черного песка в форме гигантской линзы. Простирается она на четыре километра в длину и от восьмисот до тысячи метров в ширину. Интересно, что добыть ценные минералы можно простой лопатой. В середине "линзы" они лежат не глубже двадцати сантиметров от поверхности. Ближе к краям глубина доходит до десяти метров. Запасы россыпи исчисляются десятками миллионами тонн. Подобные месторождения есть в Северном и Восточном Казахстане, но они находятся глубоко под землей, а среднее содержание ценного минерала в них почти в два раза меньше. Количество подземных вод в Мартукской россыпи не значительно, а затрудняющих обогачение примесей глины в три раза меньше, чем в подобных месторождениях стран СНГ. Откуда произошло название Шокаш?

Этнотермин «шок», от него образован этноним – слово «шокат», данное коренным народом. Диалектический вариант ономастического происхождения слова «шокат» отражает местные особенности названий характерных для данного места, это своего рода диалектический вариант. В общенародном языке обнаруживаются разнообразные формы, бытовые варианты ономастики. Образование их обуславливается, главным образом, особенностями говора, словообразовательными системами, орфоэпическими нормами носителей данного языка.

месте, открытом всем ветрам. Это потом постепенно переселились в ложину, там росла густая травянистая растительность, почва была сплошь переплетена корнями, из нее вырезали дерновые квадраты и строили землянки.

Украинские переселенцы стали именовать селение Чанды, потом на картах появился поселок Чандинский, постепенно вариант названия русифицировался в Чайдинский, а затем просто в Чайду.

Что касается Шокаша, то Григорий Иванович заметил: «Первая экспедиция геологов была в середине 80-х годов XX века при СССР. Тогда на карте геологов было определено место с названием Шокаш. Спустя без малого 20 лет начались разработки Шокашского месторождения».

Мартукский район главной целью сегодняшнего дня считает сохранение среды, необходимой для нормальной жизни и деятельности ныне живущих поколений при нормальном функционировании промышленных предприятий. В обеспечении достижения этой цели принят ряд обязательств. Каждый в ответе за охрану окружающей среды - такова основа деятельности разработки уникального Шокашского месторождения титано-циркониевых руд (полезные компоненты: ильменит, рутил, цирконий). По расчетам, добыча двуоксида титана рассчитана на 30 лет (370 тыс. т руды). Грунты карьерного поля представлены супесчано-суглинистым и песчаным комплексами. Товарная руда - это рыхлый мелко-тонкозернистый песчаный материал с примесью гравия и комков глины. Грунты, подлежащие разработке, относятся к классу нескальных с коэффициентом крепости от 0,5 до 0,8. Мощность рудоносного пласта до 10-11 м. Среднее содержание магнитной фракции в товарной руде от 13-15% согласно данным геологической разведки. Шокаш работает по международной системе качества. Доказана высокая рентабельность освоения Шокашской россыпи. Подобного рода месторождения имеются лишь в Индии и Канаде.

В 2006 году в районе Шанды и Новодонцов было открыто месторождение углеводородного сырья (нефть, газ) на глубине 7 тыс. метров. Разведку производило ТОО «Жербарлау».

ШПАЖНИК ЧЕРЕПИТЧАТЫЙ - травянистый луковичный многолетник. Луковичные клубни имеют шарообразную форму, мелкие (диаметр до 1,5 см.). Стебли прямые, тонкие, высотой 40-70 см., с 2-5 цветковым колосом. Листья сизые, узколинейные, с выдающимися жилками, длиной 20 см., шириной 1,5 см. Колоски цветков расположены в одном направлении длиной до 8 см., соцветия бледные. Растение декоративное. Размножается семенами. Цветет в конце весны. Занесен в Красную Книгу.

ШУМЕЙКО ВАЛЕНТИНА МАКАРОВНА (26.08.1953 г., с. Карашай) - работница сельскохозяйственной отрасли. Окончив среднюю школу в 1970 году, вступила в колхоз «Красный пахарь». Работала дояркой на

животноводческой ферме. Награждена медалью, несколькими грамотами. Депутат Верховного Совета КазССР, делегат 12 съезда ЛКСМ Казахстана.

ШУЛЬДАЙС АЛЬФРЕД ЯКОВЛЕВИЧ (1935 г., Поволжье) - механизатор. Работал бригадиром тракторной бригады в с-зе «Междуреченский». Ветеран сельскохозяйственного труда. Награжден орденами Трудового Красного Знамени, Дружбы народов, Октябрьской Революции.

МАРТУКСКИЙ ВАЛЬС

Слова: Дильманамбетова Р.Ж.

Музыка: Курмангалиевой Д.

У подножия горы Урал
Раскинулся мой родной аул.
Средь берез, елей и дубрав
Журчит мой голос как родник.

Припев:

Тарангул, Буртя, Илек
Краса моей земли.
Ты моя песня и стих,
Край родной мой Мартук.

Золотая пшеница колосится
На бескрайних хлебных полях.
Ждут свой черед добыться
Уголь и нефть в твоих недрах.

Припев:

Пять твоих героев заслонили нас
Сердцем своим на поле бранином.
Пять твоих героев-дочери и сыны
Мирным трудом славы добились.

Припев:

Мартук - ты общий дом
Дружных и мирных людей.
Раздаются песни и пляски
Счастливых и добрых друзей

МАРТУКСКИЙ ВАЛЬС

The image shows a musical score for a waltz. It consists of eight staves of music written in a single system. The notation is in a treble clef with a 3/4 time signature. The music features a variety of note values, including quarter notes, eighth notes, and sixteenth notes, often grouped with slurs. There are several rests throughout the piece. A dynamic marking of *f/caf* is present above the fifth staff. The score concludes with a double bar line and repeat signs on the eighth staff.

ОСНОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ СЛОВ В СПРАВОЧНИКЕ «МАРТУК»

агр.	-аграрный
АО	-акционерное общество
ОАО	-открытое акционерное общество
АССР	-Автономная Советская Социалистическая Республика
атмосф.	-атмосфера
с.х.	-сельское хозяйство
ООН	-Организация Объединенных Наций
ВЛКСМ	-Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи
ВОВ	-Великая Отечественная война
губ.	-губерния
в.	-век
АН	-академия наук
г.р.	-год рождения
ТОО	-товарищество с ограниченной ответственностью
з-д	-завод
руд.	-рудник
руб.	-рубль
об.	-объем
КазГУ	-Казахский государственный университет
г.	-город
РК	-Республика Казахстан
КСЭ	-Казахская советская энциклопедия
млрд.	-миллиард
млн.	-миллион
феод.	-феодальный
филос.	-философия
нар. хоз.	-народное хозяйство
энерг.	-энергетический
в	-вольт
а	-ампер
га	-гектар
С°	-температура по Цельсию
дкл.	-декалитр
дм	-дециметр
кал.	-калории
кВт	-киловатт
кг	-килограмм
ккал	-килокалории
км	-километр
км/ч	-километр/час
л	-литр
м	-метр

мВт	-мегаватт
мм	-миллиграмм
мин.	-минута
мл	-миллиметр
ч.	-час
сек.	-секунда
см	-сантиметр
т	-тонна
МТС	-машинно-тракторная станция
ю.	-юг
ю.-з.	-юго-запад
ю-в	-юго-восток
ПК	-производственный кооператив
у.	-умер
р.	-река
пед.	-педагогика
пос.	-поселок
рев.	-революция
ВКП(б)	-Всесоюзная Коммунистическая партия (большевиков)
РСДРП	Российская социал-демократическая рабочая партия
РСФСР	-Российская Федеративная Социалистическая Республика
сов.	-совхоз
сев.	-север
сев.-вос.	-северо-восток
сев.-зап.	-северо-запад
СССР	-Союз Советских Социалистических Республик
ст.	-станция
р.	-родился
и др.	-и другие
уч-ще	-училище
авт.	-автор
лит.	-литература
стр.	-страница
печ.	-печать
библ.	-библиография
отд.	-отдел
тр.	-труд
соб.	-собрание
кн.	-книга
сост.	-составление
ред.	-редактор
реф.	-референт
рец.	-рецензия
изб.	-избранное
расп.	-распространение

**Соавторы
научно-исторического справочника
«Маргук»:**

Байшов Б.,
Кубесова Г.Т.,
Абенов Д.К.,
Айгужина С.У.,
Айдарова А.З.,

МӘРТӨК

Ғылыми-тарихи анықтамалық

Мәтінін теруші
Майқараева Айсұлу

Аудармашылары
Қалиева Аманат
Ысқақов Қаныш
Мырзағалиева Лаура

Басуға қол қойылған күні 24.11.2008.

Қалыбы 70x100^{1/16} Есепке алынатын баспа табағы 48,61.

Тарапымы 300.

Принта ЖШС баспаханасында дайын-оригинал макеттен басылды.

Ақтөбе қаласы, 101 атқыштар бригадасы атындағы көшесі, 4 үй.

E-mail: printa@ok.kz